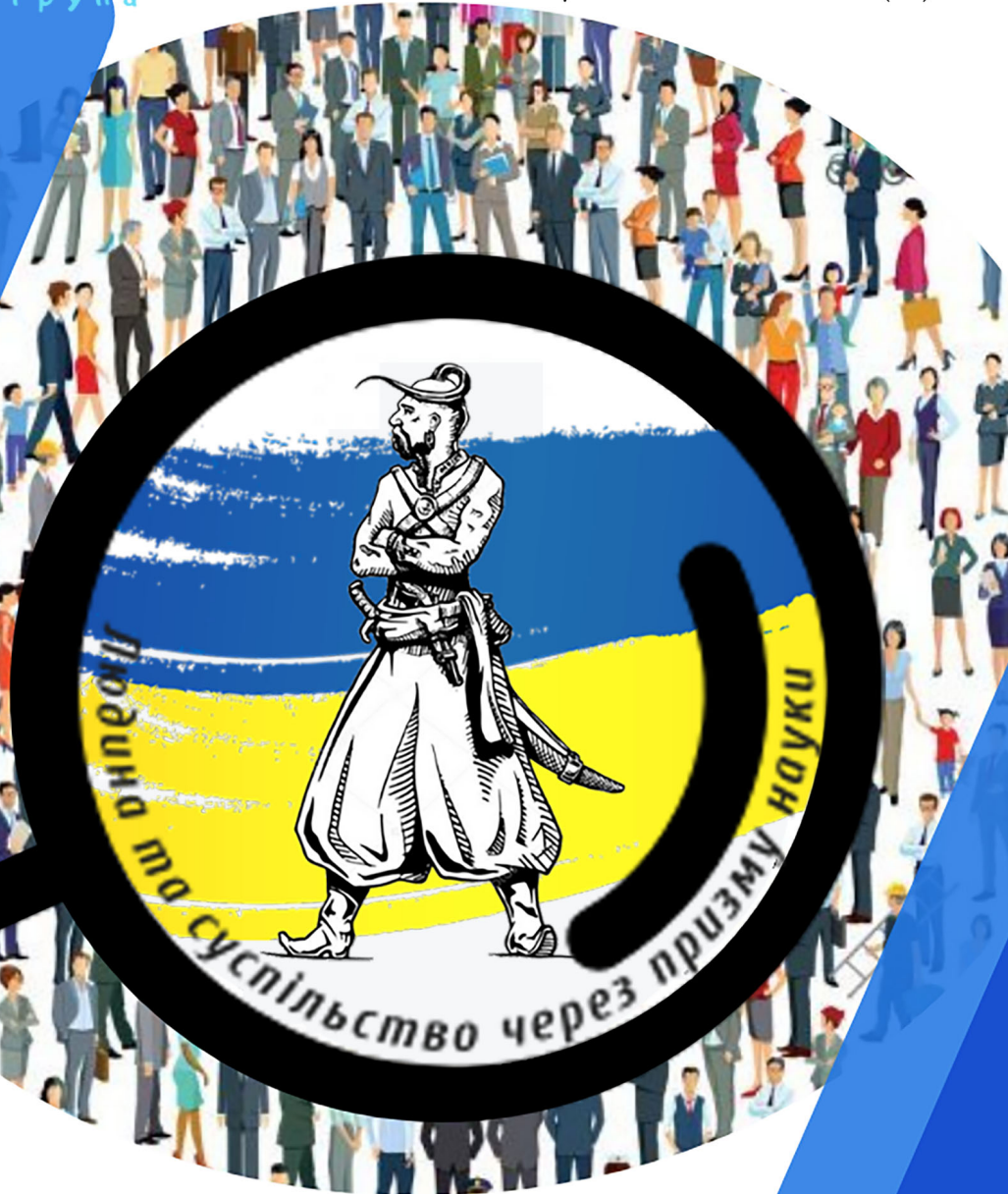

*Ми ї'ємось за те, чому
немає чини в ус'ьому світі —
за Батьківщиною.
О. Довженко*

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

**Громадська наукова організація «Всеукраїнська
Асамблея докторів наук із державного управління»**

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 5(19) 2023

Київ – 2023

**Public scientific Organization «Ukrainian
Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 5(19) 2023

Kyiv – 2023

ISSN 2786-5274 Print

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2023. № 5(19) 2023. С. 636.**

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 08.05.2023, № 3/5-23)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуслідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Балахтар Катерина Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)

- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зорiana Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматичної, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Калієва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Орлова Наталя Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)

- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталя Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Типко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталя Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Архипенко С.В. <i>ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ</i>	14
Архипенко С.В., Голобородько Т.В. <i>ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ПЕРІОД 2021-2027 РР. ЯК СУЧАСНИЙ ДОКУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ВІДМІННІСТЬ ВІД ПОПЕРЕДНІХ СТРАТЕГІЙ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВАГ</i>	21
Глазунова О.О., Таловер В.А., Марченко Є.Г., Чеголя К.Ю., Коробка В.С. <i>ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-ЗВ'ЯЗКІВ ТА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПАРТНЕРІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ</i>	30
Дзюрах Ю.М., Арташ А.А. <i>РИЗИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ</i>	40
Домбровська Н.Р. <i>ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ В ОБЛІКУ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В АНАЛІЗІ</i>	49
Зубко С.В., Карковська В.Я. <i>ТРАНСФОРМАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ</i>	58
Колісниченко Н.М., Волошенюк А.М., Трофименко А.О. <i>ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ІМІДЖЕВИЙ АУДИТ В УПРАВЛІННІ БРЕНДИНГОМ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ</i>	66
Куцай Н.С. <i>РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИКА В РОЗВИТКУ НОВІТНІХ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ</i>	73
Кушнір Н.О., Сідак С.В. <i>СУЧАСНИЙ СТАН ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У РОЗВИТОК ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ СТАРТАП-ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ</i>	84
Литвинюк Є.І. <i>ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	93
Мальцев М.М. <i>СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ ЯВИЩ У БІЗНЕСІ</i>	104
Митрофанова А.С. <i>ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ</i>	111

Новаковська І.О., Іщенко Н.Ф., Стецюк М.П. <i>ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ НЕРУХОМОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ: ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ</i>	123
Опанасюк В.В., Прихожай В.В. <i>МЕТОДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК МЕНЕДЖЕРА: ПЕРЕВАГИ ТА ОБМЕЖЕННЯ</i>	134
Цигилик Н.В., Дзюрах Ю.М. <i>HR- МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВИХ ПРАКТИК</i>	142
Чаюн М.Р., Зубчик О.А. <i>РІВЕНЬ ВИКОРИСТАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИ ВПРОВАДЖЕНІ ТЕХНОЛОГІЙ SMART-CITY В МІСТІ КИЄВІ</i>	151
Шафоренко І.Ю. <i>МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В АНТИКРИЗОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ІТ-ОРГАНІЗАЦІЇ</i>	159
Шевченко А.В., Левковська Т.А., Хайдарова Т.М. <i>ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	169
Амеліна Н.К., Левіщенко О.С., Кривенко О.К. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АВТОСЕРВІСУ</i>	177
Дашутіна Л.О. <i>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ</i>	185
Стовба Т.А. <i>ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГІГ-ЕКОНОМІКИ</i>	194
Шафоренко С.Ю. <i>ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЗДАТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ІТ-ПІДПРИЄМСТВАХ: ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД</i>	204
Гасюк І.Л., Баяк М.І. <i>МЕХАНІЗМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДЕРЖАВНОЮ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ</i>	213
Дегтяр О.А. <i>ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТОМ У КРАЇНАХ ЄС</i>	224
Єманов В.В. <i>НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ</i>	229
Лінчевська М.Ю., Зубчик О.А. <i>ІМІДЖ СЛУЖБОВЦЯ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	237

Непомнящий О.М., Прав Ю.Г., Пархоменко Л.М. 247
ДОГОВІР ІНЖИНІРИНГУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Семенов В.М. 256
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ФРАНЦІЇ У ДОБУ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА

Тараненко А.А. 265
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

СЕРІЯ «Право»

Грабинський М.І. 271
МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Гученко К.В. 282
ЩОДО ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ФОРМІ ЗЛОЧИНУ ДЕЗЕРТИРСТВО

Зима О.Т., Соловйова О.М. 290
ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ СПРОТИВ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Кройтор В.А., Сібільов Д.М. 299
РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЇ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАВЧИМ ПРОВАДЖЕННЯМ

Огієвич А.О., Дадикіна К.В. 306
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОСВІДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Оніщенко Н.М., Сунєгін С.О. 313
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Павлюченко Ю.М., Тюріна Ю.Є. 322
ВИЗНАННЯ АУКЦІОНУ ТАКИМ, ЩО НЕ ВІДБУВСЯ, В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Половинко Б.С. 330
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Просвіріна Т.В., Габорець О.А., Лунгол О.М. 340
ВИКОРИСТАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Столбовий В.М., Косілова О.І. 345
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Тагієв Акіф Сахавет Огли, Матвієнко В.В. 354
*АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЖІНОК В ІСЛАМСЬКОМУ ПРАВІ:
ПРИКЛАД ПАКИСТАНУ*

Цікало В.І. 365
*ПРАВО НА АУДИТОРСЬКУ ПЕРЕВІРКУ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО
ТОВАРИСТВА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА*

Шестопапка Р.І. 374
*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО
СТАНДАРТІВ НАТО*

СЕРІЯ «Економіка»

Mushenyk I.M., Marchuk N.A. 382
*FORMATION OF A MECHANISM FOR REGULATING FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF
UKRAINE*

Ливдар М.В., Коць О.О., Олійник Ю.Б. 391
ПОТЕНЦІЙНІ ЗАГРОЗИ ВПЛИВУ КРИПТОРИНКУ НА ФІНАНСОВІ СИСТЕМИ СВІТУ

Розумович Н.Ф., Бринзей Б.С. 398
*ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
РОЗВИТКУ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Kuleshova K.I. 404
*FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE
FUTURE SPECIALISTS*

Sovach K.O. 410
*STEP-BY-STEP ALGORITHM FOR GRAMMAR TOPIC PRESENTATION: ENGLISH
CONDITIONALS*

Sulik O.A. 419
*RESEARCH AND EXPERIMENTAL WORK ON IMPLEMENTATION OF MULTILINGUALITY
IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS*

Азарова І.І., Голубенко Н.Ю., Іваницька Ю.В. 427
*ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФІЛОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ*

Атаманчук П.С., Атаманчук В.П. 433
*МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ І СВІТОГЛЯДНИХ ЯКОСТЕЙ ІНДИВІДА В
УМОВАХ ПРІОРИТЕТНОСТІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ*

Бацуровська І.В. 445
*ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ
У БАКАЛАВРІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ*

Вейдер Т.М. <i>СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ КРИЗЬ ПРИЗЬМУ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНИХ МЕТОДИК</i>	452
Гарбар С.В. <i>ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ НА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</i>	461
Гузик Н.М., Ліщинська Х.І., Сокульська Н.Б. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ КАНОТ ПРИ ВИКЛАДАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ</i>	471
Задоріна О.М., Кубрак С.В., Ковальчук О.В. <i>ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ</i>	480
Іваницька Ю.В. <i>ЗАСОБИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ</i>	487
Калініченко Є.В., Адамчук М.В., Колеснік О.В., Саф'ян О.С., Томчаковський Г.Г. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МОРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ</i>	494
Кіндратюк Б.Д. <i>ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ДЗВОНАРСТВО В «ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА» СТВЕНА ФАРТІНГА</i>	500
Колесник А.О., Муравйова О.М., Архипова В.О., Мануєнкова О.О., Крупей М.І. <i>ДИДАКТИЧНІ МОДЕЛІ БІЛІНГВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ</i>	510
Кривчик Г.Г., Лагдан С.П. <i>ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ФОРМИ І МЕТОДИ</i>	518
Матвієнко Л.Г., Красота О.Г. <i>ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕВЕРНУТОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ</i>	529
Мішеніна Т.М. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ</i>	537
Мотика С.М. <i>СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ</i>	547
Олійник О.П., Шевченко І.В., Левковська Т.А., Олійник С.В. <i>ЯКІСНЕ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ: ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНИХ СЕРЕДОВИЩ ТА ХМАРНИХ СЕРВІСІВ МАТЕМАТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ</i>	553

- Охромій Г.В., Соколова Л.О., Аніскевич С.В., Фесенко Р.Є., Кириченко А.М., Токмакова С.В., Яровий В.Є.** 565
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ – ОСНОВА ВИХОВАННЯ І ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
- Перхайло Н.А.** 575
АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ
- Проценко А.А., Котова О.В., Цибульська В.В., Олійник І.С., Суханова Г.П., Кирієнко О.Г., Непша О.В.** 581
СПОРТИВНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНО-ПРИКЛАДНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Рижиков В.С., Бурдюг О.В.** 592
ОБІРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗРОБКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТНИХ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ
- Селіна І.Л., Домніч С.П.** 599
НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ З ІНДІЙСЬКИМИ СТУДЕНТАМИ
- Токовенко О.Л., Рефель В.І.** 608
ЗНАЧЕННЯ РАНКОВОЇ ЗАРЯДКИ У РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
- Тямолова І.В., Волотовська Т.П.** 613
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ
- Устименко В.В.** 621
ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА», «ДРУГА МОВА», «ІНОЗЕМНА МОВА» У КАНАДСЬКОМУ БАГАТОМОВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
- Шевчук Г.Й.** 630
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю Вас із виходом чергового номеру фахового журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Відзначу, що за останні роки журнал набув репутації видання із потужним професійним потенціалом і високою видавничо-редакційною культурою.

Він користується великою і заслуженою повагою у широкого кола читачів.

Глибокий і точний аналіз, широчінь інтересів і виваженість позицій авторів-дослідників є запорукою нашого успіху.

Бажаю всьому колективу видання, авторам цікавих наукових робіт і невичерпної творчої фантазії, нових перемог, успіху, розуміння і підтримки колег, однодумців, близьких!

З повагою,

**Президент Міжнародної Торгової Палати,
доктор економічних наук, професор,
Академік Української Академії Наук**

Щелкунов В.І.

Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!

Вітаю із виходом чергового числа фахового журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Журнал відрізняється молодим і енергійним характером, користується авторитетом у суспільстві та націлений на серйозну перспективу розвитку.

Всі найбільш гострі економічні, правові, психологічні та державно-управлінські питання присутні в номерах журналу, що зацікавлено сприймаються читачами.

Не можна не відзначити одного із головних досягнень видання – створення професійного, згуртованого, гнучкого і доброзичливого редакційного колективу.

Бажаю не зупинятися на досягнутому, подальших творчих успіхів, розширювати коло нових цікавих тем і талановитих авторів.

З повагою,

*директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих учених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим*

Ірина ЖУКОВА

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК 352/354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-14-20](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-14-20)

Архипенко Світлана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (098) 422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ

Анотація. Останнім часом багато уваги приділяється питанням щодо державного регулювання регіонального розвитку, що пов'язано з активізацією децентралізаційних процесів в державі. Проте практично не вивченим залишається той напрям регіональної політики, який стосується стратегічного планування та управління розвитком регіонів. Програмування розвитку регіонів – процес, в ході якого створюються передумови щодо зближення регіонів країни за окремими показниками розвитку. Тому сьогодні державні регіональні програми розвитку є дієвим елементом механізму державного регулювання розвитку регіонів та дають змогу якнайповніше узгодити інтереси регіону та галузей, якими він представлений. Чинне законодавство визначає, що в Україні реалізація державної регіональної політики пов'язана зі складанням і виконанням стратегічних планових документів – стратегій: Державної стратегії регіонального розвитку України, регіональних стратегій розвитку. Причому останні повинні відповідати положенням загальноукраїнської стратегії. Крім того, у складі Державного бюджету виділяється Державний фонд регіонального розвитку, з якого і передбачено фінансування всіх регіональних програм. Все це повинно забезпечувати чіткість і прозорість у плануванні розвитку регіонів та зрозумілі джерела фінансування. Проте при реалізації цього механізму виникає низка проблем, пов'язана з організацією роботи та її фінансовим забезпеченням. В статті проведено аналіз цих причин, надано їм правову оцінку, а також запропоновано шляхи їх можливого вирішення. Крім того, розглянуто специфіку роботи Державного фонду регіонального розвитку та способи нецільового використання його коштів з боку обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Розглянуто можливості забезпечення більшої прозорості грошового потоку, який проходить через цей фонд. З'ясовано, що існуючі проблеми реалізації стратегій лежать у площині якісного моніторингу та оцінки, тому важливо налагодити дієвий механізм контролю за виконанням запропонованих заходів.

Ключові слова: Державна стратегія регіонального розвитку України, регіональні стратегії розвитку, Державний фонд регіонального розвитку, державна регіональна політика.

Arkhypenko Svitlana Viktorivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate professor of Department of Accounting, Taxation, Public Governance and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (098) 422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGIES AND DIRECTIONS OF IMPROVING STRATEGIC MANAGEMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE. BUDGET FINANCING OF REGIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS

Abstract. Recently, a lot of attention has been paid to the issues of state regulation of regional development, which is connected with the activation of decentralization processes in the state. However, the area of regional policy that concerns strategic planning and development management of regions remains practically unstudied. Regional development programming is a process during which prerequisites are created for the convergence of the country's regions according to individual development indicators. Therefore, today state regional development programs are an effective element of the mechanism of state regulation of the development of regions and make it possible to coordinate the interests of the region and the industries it represents as fully as possible. Current legislation determines that in Ukraine, the implementation of state regional policy is related to the drafting and implementation of strategic planning documents - strategies: the State Strategy for the Regional Development of Ukraine, regional development strategies. Moreover, the latter must correspond to the provisions of the all-Ukrainian strategy. In addition, the State Fund for Regional Development is allocated as part of the State Budget, from which all regional programs are financed. All this should ensure clarity and transparency in regional development planning and clear sources of funding. However, when implementing this mechanism, a number of problems arise related to the organization of work and its financial support. The article analyzes these reasons, provides them with a legal assessment, and also suggests ways of their possible solution. In addition, the specifics of the work of the State Regional Development Fund and methods of non-targeted use of its funds by regional state administrations and local self-government bodies were considered. Possibilities of ensuring greater transparency of the cash flow passing through this fund were considered. It was found that the existing problems of the implementation of strategies lie in the plane of quality monitoring and evaluation, therefore it is important to establish an effective mechanism of control over the implementation of the proposed measures.

Keywords: State regional development strategy of Ukraine, regional development strategies, State Fund for Regional Development, state regional policy.

Постановка проблеми. Оскільки Україна є територіально диференційованою державою, регіони якої відрізняються один від одного за низкою параметрів, то розробка і реалізація власної державної регіональної політики (далі – ДРП) постає об'єктивною необхідністю. Небажання в минулому розуміти ці моменти та усвідомлювати важливість проведення ДРП сьогодні призвело до появи економічних перекосів в регіональній структурі та загострення регіональних проблем, які накопичились за роки незалежності [4]. Внаслідок великої кількості регіональних проблем, які потребують негайного вирішення, та необхідності діяти в умовах обмежених ресурсів для їх подолання, влада в ході реалізації ДРП змушена обирати першочергові пріоритети для забезпечення регіонального розвитку. Вони окреслюються в стратегічних планових/програмних документах розвитку регіонів, які визначаються законодавством. Програмування розвитку регіонів – процес, в ході якого створюються передумови щодо зближення регіонів країни за окремими показниками розвитку. Тому сьогодні державні регіональні програми розвитку є дієвим елементом механізму державного регулювання розвитку регіонів та дають змогу якнайповніше узгодити інтереси регіону та галузей, якими він представлений [4].

Чинне законодавство визначає, що в Україні реалізація ДРП пов'язана зі складанням і виконанням стратегічних планових документів – стратегій: Державної стратегії регіонального розвитку України (далі – ДСРР), регіональних стратегій розвитку (далі – РСР) та планів заходів до них. Науковий інтерес наразі представляє стан виконання цих стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом багато уваги приділяється питанням щодо державного регулювання регіонального розвитку, що пов'язано з активізацією децентралізаційних процесів в державі. Це проявляється як в правовому середовищі через прийняття/коригування низки законодавчих актів, так і серед науковців. Зокрема, різноманітні аспекти регулювання розвитку регіонів розглядали такі вітчизняні вчені, як О. Коротич, А. Кіншак, О. Лебединська К. Черніцина та ін., тобто даний напрям дослідження є досить розробленим.

Проте практично не вивченим залишається той напрям регіональної політики, який стосується стратегічного планування та управління розвитком регіонів. Аналізом таких документів та нормативним підґрунтям для їх складання наразі цікавиться тільки науковиця Н. Наталенко, тобто даний напрям є перспективним з точки зору його подальшого дослідження.

Мета статті. Метою статті є окреслення та аналіз проблем, які виникають в процесі практичної реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, визначення напрямів удосконалення стратегічного управління регіонами України, вивчення особливостей бюджетного фінансування регіональних програм через Державний фонд регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Чинна Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року є дійсно сучасним плановим документом, який охоплює максимально можливе коло викликів, з якими стикаються зараз регіони України. Багато в чому це досягається тим, що для ДСРР-2027 в попередні декілька років було підготоване досить сучасне і реалістичне законодавче підґрунтя: в 2015 р. було прийнято Закон України «Про засади ДРП» та внесено коригування в Бюджетний кодекс України.

Цей Закон визначав перелік обов'язкових документів реалізації ДРП:

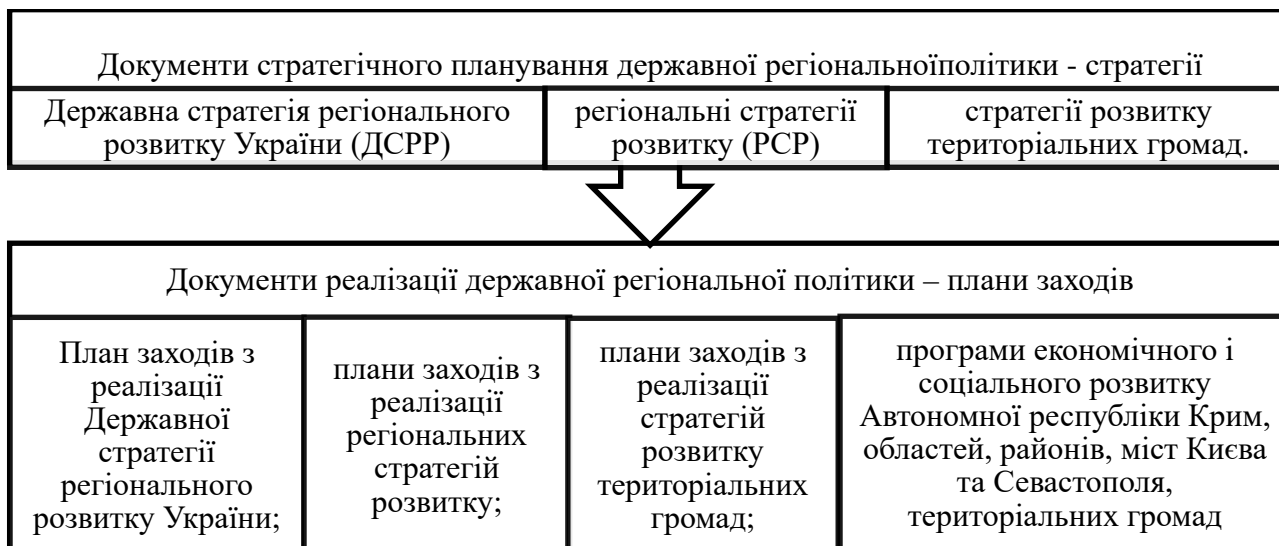

Рис. 1. Документи реалізації ДРП [1]

Також наголошується на нормі, що всі регіональні стратегії (РСР) повинні чітко відповідати положенням ДСРР. Віднині всі території (села, селища міста) зобов'язані складати свої стратегії розвитку [3]. А згідно нової редакції Бюджетного кодексу України у складі Державного бюджету було створено спеціальну цільову бюджетну програму – Державний фонд регіонального розвитку (далі - ДФРР), з якого і передбачено фінансування всіх регіональних програм.

Передбачалось, що з урахуванням цих законів тоді ще чинна ДСРР-2020 повинна працювати за наступним механізмом:

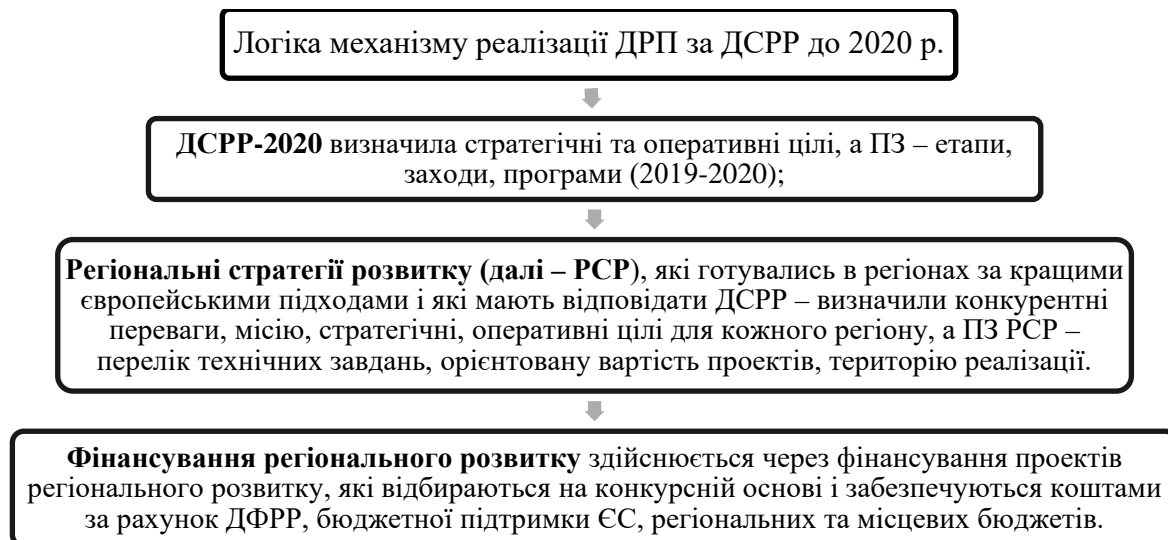

Рис. 2. Покроковий механізм реалізації ДСРР-2020 [2]

Загалом це чітка, прозора і зрозуміла схема, якою забезпечується системність у плануванні розвитку регіонів, відсутність ручного управління при розподілі коштів між територіями, зрозумілість джерел фінансування програм регіонального розвитку [2].

Проте до кінця 2020 року цей механізм так і не вдалось запустити у повній мірі, причинами чого стали збої в організації роботи та її фінансовому забезпеченні. Ці причини пропонуємо представити у вигляді схеми:

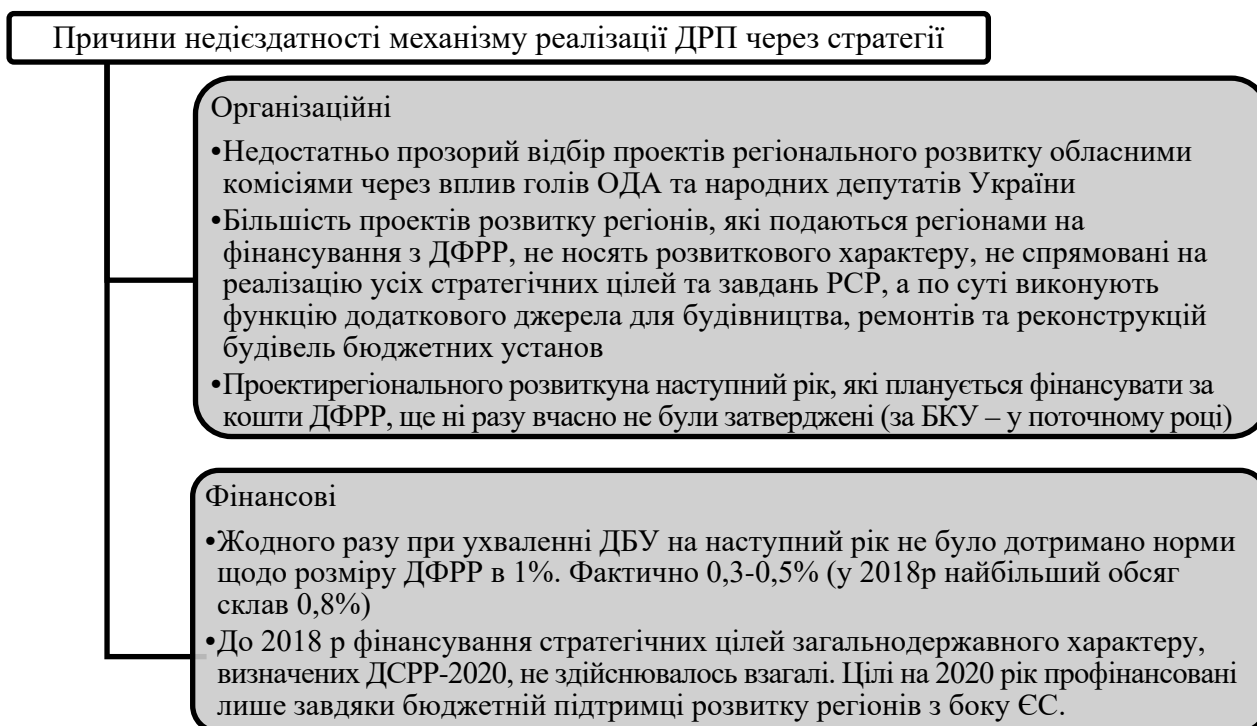

Рис. 3. Причини недієздатності реалізації стратегій (складено за [2])

Нижче спробуємо проаналізувати ці причини, надати їм оцінку та запропонувати шляхи їх вирішення.

Як бачимо, проблеми в реалізації механізму ДРП розпочинаються в самих регіонах.

Так склалось, що Закон «Про засади ДРП» змусив їх в обов'язковому порядку складати власні РСР, а згідно Бюджетного кодексу під ці програми можна залучати кошти ДФРР (а це додаткові кошти в регіон).

При цьому, по-перше, далеко не завжди складені РСР областей відповідають пріоритетам ДСРР держави, а орієнтовані скоріш на суто внутрішньо-територіальні інтереси, які охоплюють переважно інфраструктурні питання та не мають стратегічного значення. Це свідчить про відсутність нормативних вимог до обов'язкових компонентів і пунктів у таких РСР, що дозволяє регіонам формально відноситись до їх змісту. До того ж, необов'язковість (до 2021 року) складання планів заходів таких стратегій робив їх реалізацію неконтрольованою. Тобто проблеми в організації планування ДРП виглядають на нашу думку так:

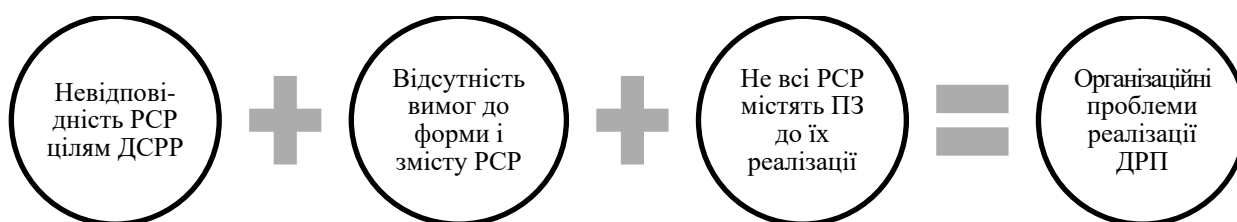

Рис. 4. Складові організаційних проблем при реалізації стратегій (розроблено автором)

По-друге, щодо розподілу коштів ДФРР: керівники ОДА, хто зміг пролобіювати «свої» проекти, змогли й отримати ресурси з Фонду, причому дуже рідко ці проекти мали стратегічне значення для областей (в основному їх використовували як додаткове фінансування на покращення чи ремонт інфраструктури). Це при тому, що Фонд має суто цільове призначення – інвестування в розвиток території. Тому тут є підстава говорити про нецільове використання бюджетних коштів (ДФРР є частиною держбюджету).

Варто зазначити, що прийнята ДСРР-2027 частково вирішує цю проблему. В ній передбачено, якщо РСР складена у відповідності до цілей ДСРР, то такі регіональні проекти за умови їх відповідності пріоритетам ДСРР можуть отримати додаткові кошти з держбюджету за рахунок Фонду. Проте залишається відкритим питання контролю за дотриманням цієї норми.

Є ще низка наших міркувань щодо фінансування регіону, які породжують проблеми. Не слід забувати, що взагалі-то фінансування регіональних програм в основному (а до 2015 р – в повному обсязі) відбувається за кошти обласних бюджетів (або бюджетів ОМС, якщо програма суто місцевого значення). Додаткові можливості отримати фінансування з ДФРР з'явилися у територій лише після 2015 р. (після коригування норм Бюджетного кодексу).

Вважаємо, що сьогодні практично ніхто не контролює сумарний грошовий потік, який надходить в регіон. Раніше він дорівнював сумі обласного бюджету, а зараз з появою «неконтрольованих» коштів ДФРР все набагато складніше. На нашу думку, ці ресурси також в кінцевому випадку попадають у бюджет, тому при складанні регіонального бюджету на наступний рік варто враховувати участь області у розподілі ДФРР. Тобто формувати бюджет варто з урахуванням положень прийнятої РСР, яка дає право на користування коштами Фонду:

Рис. 5. Авторське бачення сумарного обсягу бюджету області

Як бачимо, існуючі проблеми механізму реалізації ДРП лежать у площині якісного моніторингу та оцінки.

З огляду на це систематизуємо вищезазначені міркування та окреслимо напрями вирішення цих проблем (рисунок 6).

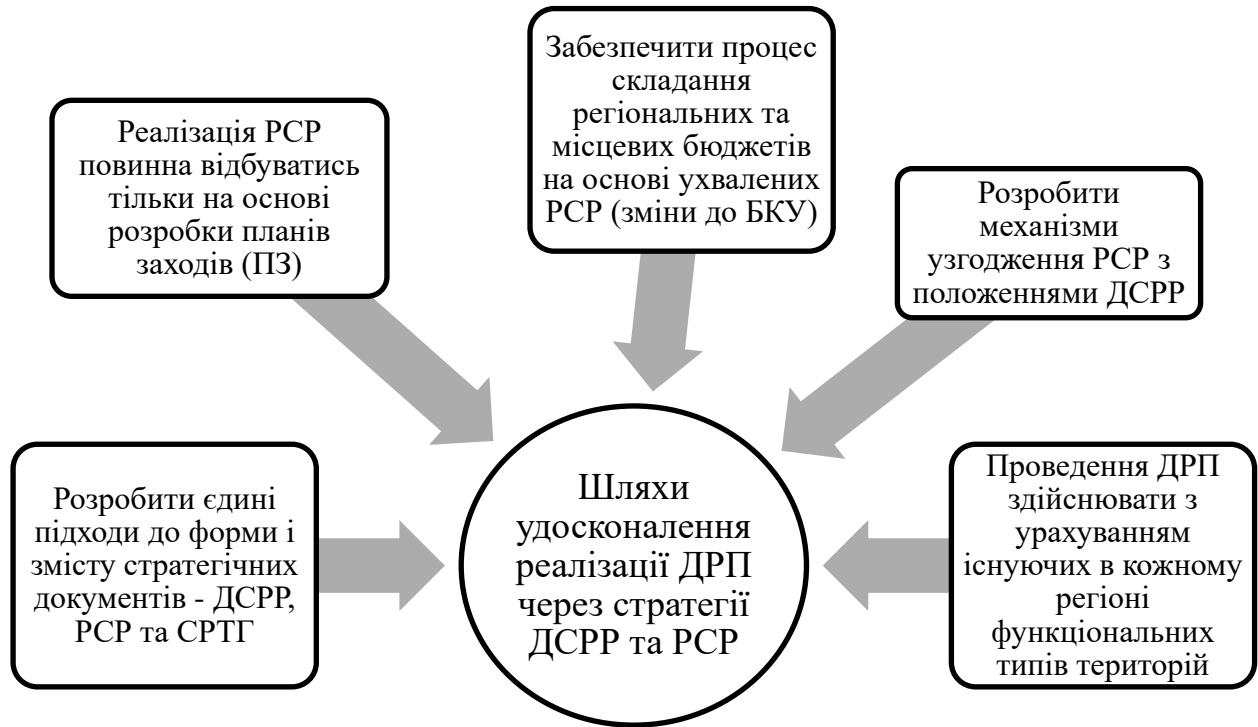

Рис. 6. Удосконалення реалізації ДРП через стратегічне управління (розроблено за [2])

При цьому плани заходів з реалізації РСР повинні мати такі складові згідно Закону:

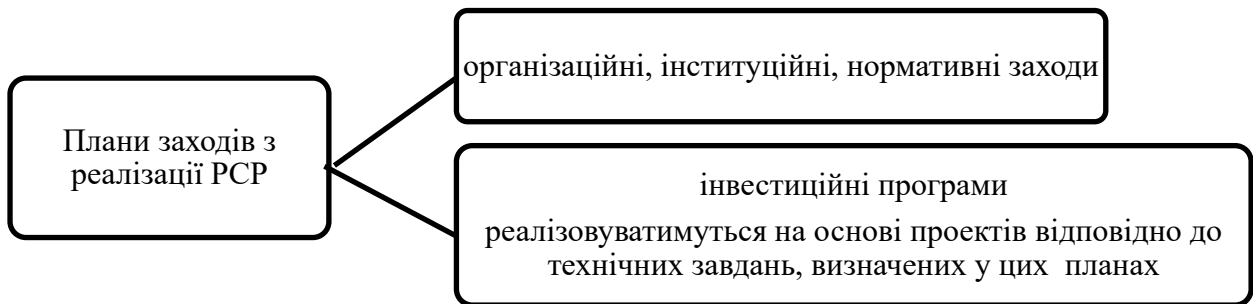

Рис. 7. Складові планів заходів з реалізації ДСРР та РСР [3]

З метою якісної реалізації механізму узгодження РСР з ДСРР пропонуємо процедурно таке узгодження оформлювати відповідним висновком профільного міністерства про відповідність стратегії регіону нормам державної. Його відсутність можна визначити як підставу до відмови у фінансуванні таких регіональних проектів коштами ДФРР.

Ці заходи зможуть забезпечити якісне втілення основних положень ДСРР-2027 на практиці.

Висновки. Доходимо до висновку, що існуючі проблеми реалізації ДСРР та РСР лежать у площині якісного моніторингу та оцінки. Саме тому важливо налагодити дієвий механізм контролю за виконанням запропонованих заходів.

Література:

1. Архипенко С.В. Документи стратегічного управління регіональним розвитком згідно законодавства України [Електронний ресурс] / С.В. Архипенко // The XVI International Scientific and Practical Conference «Integration of scientific solutions and methods into practice» (April 24 – 25). - Paris, France. 2023. – p. 58-60. Режим доступу: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/02/INTEGRATION-OF-SCIENTIFIC-SOLUTIONS-AND-METHODS-INTO-PRACTICE.pdf>
2. Наталенко Н. Про законодавчі ініціативи у сфері державної регіональної політики 2021. – Інститут громадянського суспільства. [Електронний ресурс] – 19.05.2021 - Режим доступу : - <https://www.csi.org.ua/news/pro-zakonodavchi-inicziatyvy-u-sferi-derzhavnoyi-regionalnoyi-polityky-2021/>
3. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 05.02.2015 №156-VIII. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
4. Ушакова Н. Г. Державне регулювання економіки [Текст] :навч-мет. посібник. / Н. Г. Ушакова, Л. М. Зарецька – Х. : ХДУХТ, 2014. – 225 с.

References:

1. Arkhynenko S. (2023). Dokumenty stratehichnoho upravlinnya rehional'nym rozvytkom z'hidno zakonodavstva Ukrayiny [Documents of strategic management of regional development according to the legislation of Ukraine]. The XVI International Scientific and Practical Conference “Integration of scientific solutions and methods into practice” (pp. 58-60). April 24 – 25, Paris, France. 2023. Retrieved from: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/02/INTEGRATION-OF-SCIENTIFIC-SOLUTIONS-AND-METHODS-INTO-PRACTICE.pdf> [in Ukrainian].
2. Natalenko N. (2021). Pro zakonodavchi initsiatyvy u sferi derzhavnoyi rehional'noyi polityky 2021 [On legislative initiatives in the field of state regional policy 2021]. Instytut hromadyans'koho suspil'stva - Institute of Civil Society. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/news/pro-zakonodavchi-inicziatyvy-u-sferi-derzhavnoyi-regionalnoyi-polityky-2021/> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro zasady derzhavnoyi rehional'noyi polityky” vid 05.02.2015 №156-VIII [[Law of Ukraine “About the basics of state regional policy” from 05.02.2015 №156-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
4. Ushakova N. G., Zaretska L.M. (2014). Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky [State regulation of Economy]. Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 352/354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-21-29](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-21-29)

Архипенко Світлана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (098) 422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

Голобородько Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (097) 115-95-77, <https://orcid.org/0000-0002-9289-8932>

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ПЕРІОД 2021-2027 РР. ЯК СУЧАСНИЙ ДОКУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ВІДМІННІСТЬ ВІД ПОПЕРЕДНІХ СТРАТЕГІЙ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВАГ

Анотація. Регулювання регіонального розвитку збоку держави є актуальною потребою сьогодні з огляду на децентралізаційні процеси з одного боку, та необхідністю збереження територіальної цілісності – з іншого. Таке регулювання в Україні набуває форми державної регіональної політики, основні засади якої визначено нормами чинного законодавства: Законами України «Про стимулювання розвитку регіонів» та «Про засади державної регіональної політики». Зокрема, визначається, що така політика ґрунтується на застосуванні стратегічного підходу, що передбачає необхідність складання стратегічних планових документів – стратегій: Державної стратегії регіонального розвитку України та регіональних стратегій розвитку. Поточна Державна стратегія регіонального розвитку України на період 2021-2027 рр. визначається експертами такою, яка побудована на нових підходах до регіонального розвитку, що враховують сучасні тенденції, зокрема процеси децентралізації, наявність у складі України тимчасово окупованих територій тощо. В статті розглянуто еволюцію підходів до цілей державної регіональної політики шляхом аналізу трьох Стратегій: до 2013, 2020 та 2027 років. Оскільки Стратегія до 2020 року вже була побудована на нових принципах, затверджених у 2015 році Законом «Про засади державної регіональної політики», то порівняння чинного документу відбувалось переважно з нею. Також приділено увагу тим особливостям, які визначають «прогресивність» чинної Державної стратегії регіонального розвитку України до 2027 року. Це насамперед підхід до перегляду територіального розподілу України через виділення тринадцяти типів функціональних територій, які суттєво між собою відрізняються і потребують особливої уваги збоку держави. Також серед особливостей – окреслення конкурентних переваг України та її регіонів, проблем, що стримують розвиток регіонів, та викликів, які впливатимуть на всі аспекти процесу планування розвитку регіонів

Ключові слова: Державна стратегія регіонального розвитку України, державна регіональна політика, розвиток регіонів, функціональні типи територій.

Arkhypenko Svitlana Viktorivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate professor of Department of Accounting, Taxation, Public Governance and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matuskevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (098) 422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

Holoborodko Tetiana Vasylivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate professor of Department of Accounting, Taxation, Public Governance and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matuskevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (097) 115-95-77, <https://orcid.org/0000-0002-9289-8932>

STATE STRATEGY OF REGIONAL DEVELOPMENT FOR THE PERIOD 2021-2027. AS A MODERN DOCUMENT OF REGIONAL STRATEGIC MANAGEMENT: DIFFERENCE FROM PREVIOUS STRATEGIES AND CHARACTERISTICS OF ADVANTAGES

Abstract. Regulation of regional development from the side of the state is an urgent need today in view of decentralization processes on the one hand, and the need to preserve territorial integrity on the other. Such regulation in Ukraine takes the form of state regional policy, the main principles of which are determined by the norms of current legislation: the Laws of Ukraine "On stimulating the development of regions" and "On the principles of state regional policy". In particular, it is determined that such a policy is based on the application of a strategic approach, which requires the drafting of strategic planning documents - strategies: the State Strategy for the Regional Development of Ukraine and regional development strategies. The current State Regional Development Strategy of Ukraine for the period 2021-2027 is defined by experts as one that is built on new approaches to regional development that take into account modern trends, in particular decentralization processes, the presence of temporarily occupied territories in Ukraine, etc. The article examines the evolution of approaches to the goals of state regional policy through the analysis of three Strategies: until 2013, 2020, and 2027. Since the Strategy until 2020 was already built on new principles approved in 2015 by the Law "On the Basics of State Regional Policy", the current document was compared mainly with it. Attention is also paid to those features that determine the "progressiveness" of the current State Strategy for Regional Development of Ukraine until 2027. This is primarily an approach to revising the territorial distribution of Ukraine through the selection of thirteen types of functional territories, which are significantly different from each other and require special attention from the state. Also among the features is an outline of the competitive advantages of Ukraine and its regions, problems restraining the development of regions, and challenges that will affect all aspects of the process of planning the development of regions

Keywords: State strategy of regional development of Ukraine, state regional policy, development of regions, functional types of territories.

Постановка проблеми. Сьогодні державно-управлінські процеси щодо регіонального розвитку відіграють все більшу роль у перебудові українського суспільства. Необхідність такого державного регулювання визначається тим, що наша держава є великою за площею, що об'єктивно потребує її розподілу на окремі адміністративно-територіальні частини (території, регіони) з метою спрощення управління. Проте ці регіони є неоднорідними за своїми соціально-економічними, історичними, етнічними, культурними особливостями, часто протилежними тенденціями щодо інтеграції/дезінтеграції тощо. Це все ускладнює регулювання регіонами з «механізмової» точки зору: від правильного підбору механізмів та інструментів державного регулювання залежить динаміка протікання реформ як у самих регіонах, так і в державі загалом [3, с.152]. Пошук шляхів вирішення цих проблем наразі відбувається як в науковому, так і в законодавчому полі. Так, вітчизняне законодавство, що визначає основні моменти регіонального розвитку України (насамперед Закони України «Про стимулювання розвитку регіонів» та «Про засади державної регіональної політики»), регламентує перелік стратегічних планових документів, на підставі яких формується державна регіональна політика. Це передусім: Державна стратегія регіонального розвитку України та регіональні стратегії розвитку.

Розроблювана кожні 7 років Державна стратегія регіонального розвитку України (далі - ДСРР) виступає ключовим елементом механізму державного регулювання розвитку регіонів, оскільки в ній закладено основи тієї ДРП, що й визначатиме подальший розвиток регіонів України на декілька років наперед. Це базовий документ, який відображає план дій, у ході реалізації якого і здійснюється ДРП. Зокрема, 05.08.2020 р КМУ затвердив поточну ДСРР на період 2021-2027 рр., яка дещо удосконалила підходи до розвитку регіонів, які були регламентовано попередньою Стратегією на 2014-2020 рр. Саме тому актуальним є вивчення основних положень цієї Стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення проблем розвитку регіонів на макрорівні та недоліків існуючого механізму його регулювання в наукових колах приділено достатньо уваги. Зокрема, над розв'язанням окреслених проблем працювали такі українські науковці, як: Тофанюк О.В., Зінчук А.С., Прокопюк А., Мамедов О., Кіншак А., Коротич О., Мельник В., Куйбіда М., Черніцина К., Лебединська О., Валентюк І. та інші. Проте аналізу правового поля щодо регламентування побудови державної регіональної політики, зокрема, її стратегічного планування, приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Метою статті є проведення порівняльного аналізу ДСРР-2027 з попередніми Стратегіями та характеристика особливостей, які роблять її більш сучасною.

Виклад основного матеріалу. Проведемо критичний аналіз основних положень ДСРР на предмет відповідності її інструментів тенденціям регіонального розвитку. Спочатку пропонуємо розглянути ДСРР в динаміці, тому для порівняння візьмемо 3 останні документи: ДСРР-2013, 2020, 2027 років.

Стратегічні цілі, визначені у ДСРР

ДСРР-2013

- підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу;
- забезпечення розвитку людських ресурсів;
- розвиток міжрегіонального співробітництва;
- створення інституціональних умов для регіонального розвитку.

ДСРР-2020

- підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів;
- територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток;
- ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку.

ДСРР-2027

- Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.
- Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.
- Розбудова ефективного багаторівневого врядування

Рис.1. Порівняльний аналіз стратегічних цілей ДСРР (складено на основі [1, 4])

Як видно з рисунку, загальним у стратегіях є спрямування державної регіональної політики на підвищення конкурентоздатності територій. Також всі вони визнають необхідність реформування управлінської ланки регіонального розвитку, проте в кожній ДСРР це визначається по-своєму. ДСРР-2013 регламентує потребу у створенні інституцій, відповідальних за розвиток регіонів. ДСРР-2027 передбачає чітке визначення рівнів управління (центрального, регіонального, місцевого), кожен з яких буде мати свої повноваження щодо регіонального розвитку. І загалом остання спрямована на забезпечення розбудови держави, єдиної в різних аспектах, не зважаючи на її регіональне різноманіття. На наш погляд, вона є більш сучасною за цілями, які ставить в основу державної регіональної політики, та за самим баченням держави як структурної одиниці (не сукупність різноманітних регіонів, а цілісний об'єкт управління зі своїми особливостями).

Загалом фахівці визначають, що вже ДСРР-2020 була досить концептуально врівноваженим документом на протигагу аналогу 2013 року. Але для врахування у ній сучасних загальноєвропейських тенденцій щодо регіонального розвитку не вистачало нормативного підґрунтя. Вже з прийняттям Закону України «Про засади державної регіональної політики» у 2015 р. цей аспект було враховано, і його положення стали основою нової ДСРР-2027. Вона стала найбільш територіально спрямованою стратегією з окреслених вище, яка базується на вже існуючому потенціалі регіонів [2].

Принципова відмінність ДСРР-2027 від попередніх документів полягає в тому, що в основі її реалізації лежать нові підходи:

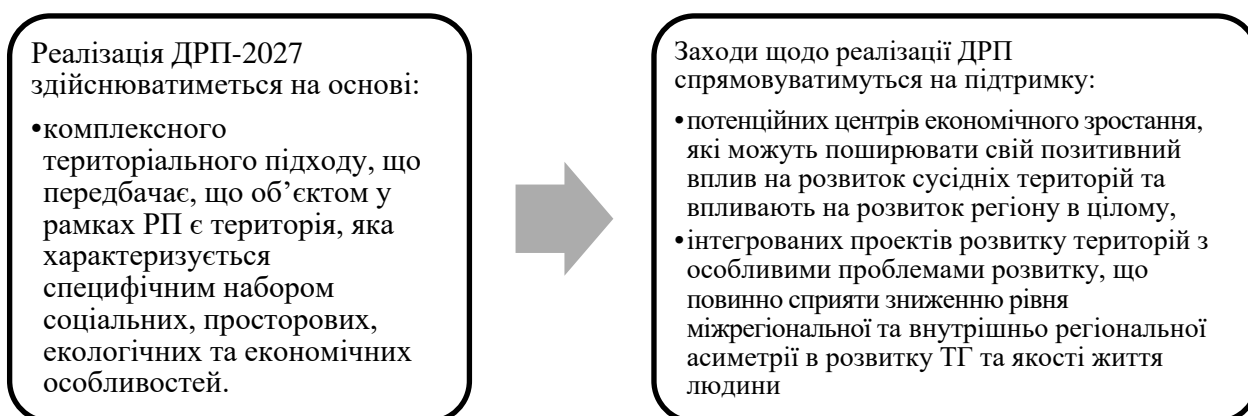

Рис. 2. Нові підходи до реалізації ДРП на період 2021-2027 рр. (складено на основі [1])

Нижче наведемо відмінності у підходах до реалізації ДРП у новій ДСРР-2027. Порівняємо їх з попередньою ДСРР-2020:

Таблиця 1

Порівняння підходів до формування елементів ДРП в ДСРР [1]

Елементи політики	Підходи до формування та реалізації ДРП	
	ДСРР 2014-2020	ДСРР 2021-2027
Об'єкти політики	надання допомоги слаборозвиненим регіонам через фінансову підтримку декларування депресивних територій як об'єктів політики, які де-факто не отримували допомоги	визначення типу територій, що потребують застосування особливих механізмів та інструментів державної підтримки; розбудова конкурентоспроможного регіону та функціональної території шляхом залучення усіх суб'єктів розвитку та використання потенціалу активів як умови надання підтримки з державного бюджету

Підхід до планування	домінування галузевого підходу, який не враховує специфіку різних типів територій держави	визначення територій, що потребують державної підтримки, планування їх розвитку на засадах інтегрованого підходу (галузевий та територіальний підходи разом)
Типи проектів	спрямування субсидій і державної допомоги на створення об'єктів капітального будівництва (державне інвестування виключно в об'єкти державної або комунальної власності)	спрямування державних інвестицій у матеріальні та нематеріальні активи у вигляді «твердих» та «м'яких» проектів розвитку через діагностику потенціалу та проблем територій, що потребують підтримки
Суб'єкти формування та реалізації політики	розроблення та реалізація політики здійснювалася виключно через ЦОВВ, Раду міністрів АРК, обласні, Київську та Севастопольську МДА	розроблення та реалізація політики здійснюється на усіх рівнях врядування (центральний, регіональний, місцевий) із залученням неурядових організацій
Фінансування	відсутність цільового фінансування ДСРР та програм регіонального розвитку, програми секторальної підтримки з бюджет	цільове спрямування коштів державного фонду регіонального розвитку на виконання програм регіонального розвитку, що забезпечують виконання окремих завдань ДСРР
Просторове планування	недотримання вимог містобудівної документації (Генеральної схеми планування території України, схем планування території на регіональному рівні) під час здійснення державних інвестиційних програм/заходів	обов'язкове врахування вимог містобудівної документації (Генеральної схеми планування території України, схем планування території на регіональному рівні,) під час здійснення державних інвестиційних програм/заходів
Міжвідомча координація	міжвідомча координація відсутня внаслідок неефективної роботи Міжвідомчої координаційної комісії з питань розвитку регіонів	забезпечення КМУ належного рівня координації, зокрема через Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку
Інституційна спроможність	інституційна спроможність базового рівня врядування перебуває на початковому етапі	забезпечення спроможності ТГ стратегічно планувати розвиток та ефективно управляти ресурсами
	становлення агенцій регіонального розвитку як суб'єктів регіональної політики	становлення агенцій регіонального розвитку як реальних суб'єктів регіональної політики

Як видно з рис.2, нова ДРП буде провадитись на основі територіального підходу. Це, власне, і є тим новим, що відрізняє ДСРР-2027 від попередніх, тому розкриємо зміст цього підходу, який закладено Стратегією.

Звісно, те що ДРП є чинною для територій держави всіх без винятку, було зрозумілим і до 2021 р. Та в рамках практично кожної адміністративної одиниці є такі території, які за своїми характеристиками відрізняються від решти її місцевості, водночас вони можуть мати спільні риси з територіями інших регіонів. До таких територій в ДСРР застосовується новий термін: «функціональні території» [2].

Сутність нового територіального під'їду за ДСРР-2027 зображено на рисунку 3.

Території, які розміщено на рис.3 на останньому графічному компоненті, якраз і є функціональними типами, які потребують підвищеної уваги держави та вироблення специфічних заходів щодо їх підтримки та стимулювання розвитку.

Сутність територіального підходу за ДСРР-2027

визначаються території, що потребують особливої уваги з боку держави

серед них визначаються території, які :

- є центрами зростання/регіональними полюсами зростання і підтримка яких сприятиме розвитку всього регіону,
- мають обмежені можливості розвитку, які по суті втратили змогу для самовідновлення і деградацію яких терміново треба зупинити

Рис. 3. Сутність територіального підходу за ДСРР до 2027 р (складено на основі [2])

В ДСРР наводиться класифікація таких територій, що потребують додаткової підтримки, в якій виділяється 13 типів. Ця класифікація відображена на рисунку 4.

На наш погляд, такий підхід до класифікації регіонів найбільш повно з усіх на сьогодні існуючих відображає функціональне призначення територій.

Оскільки однією з цілей ДСРР визначено збільшення конкурентоспроможності держави, окрема увага в документі приділяється аналізу наших конкурентних переваг:

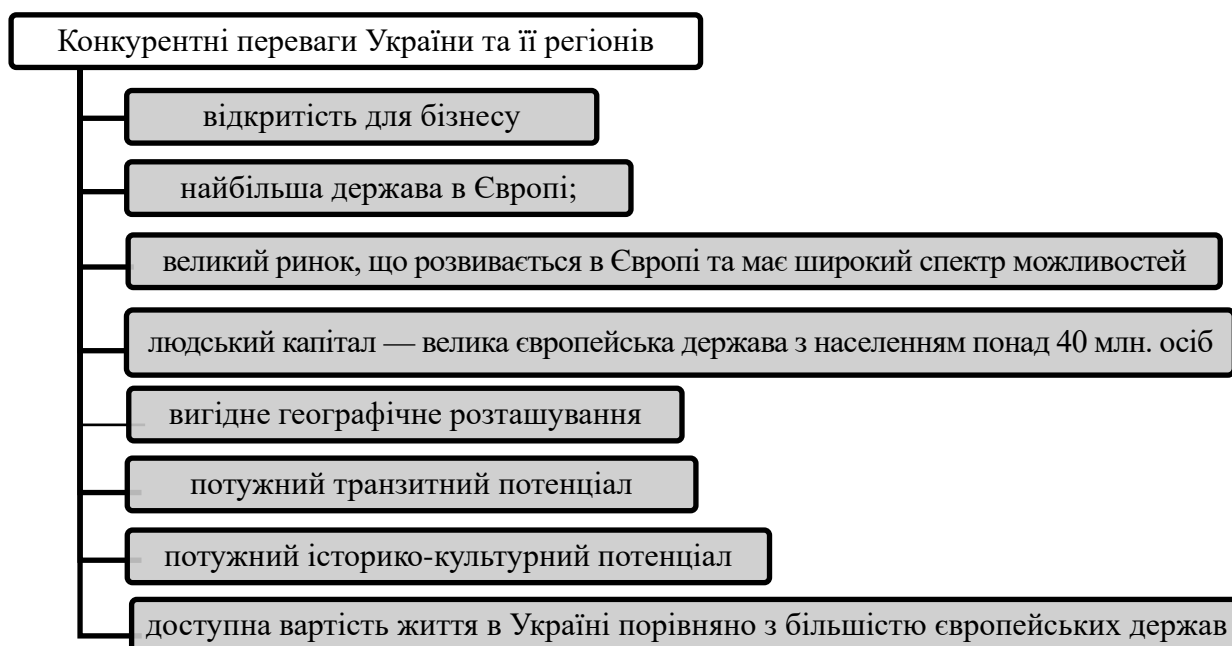

Рис. 5. Конкурентні переваги України та її регіонів, окреслені ДСРР (складено на основі [2])

Така систематизація переваг в одному стратегічному документі робить процедури планування більш обґрунтованими: окреслені позиції зручно використовувати при складанні планів розвитку окремих територій.

Типи територій, що потребують особливої уваги держави

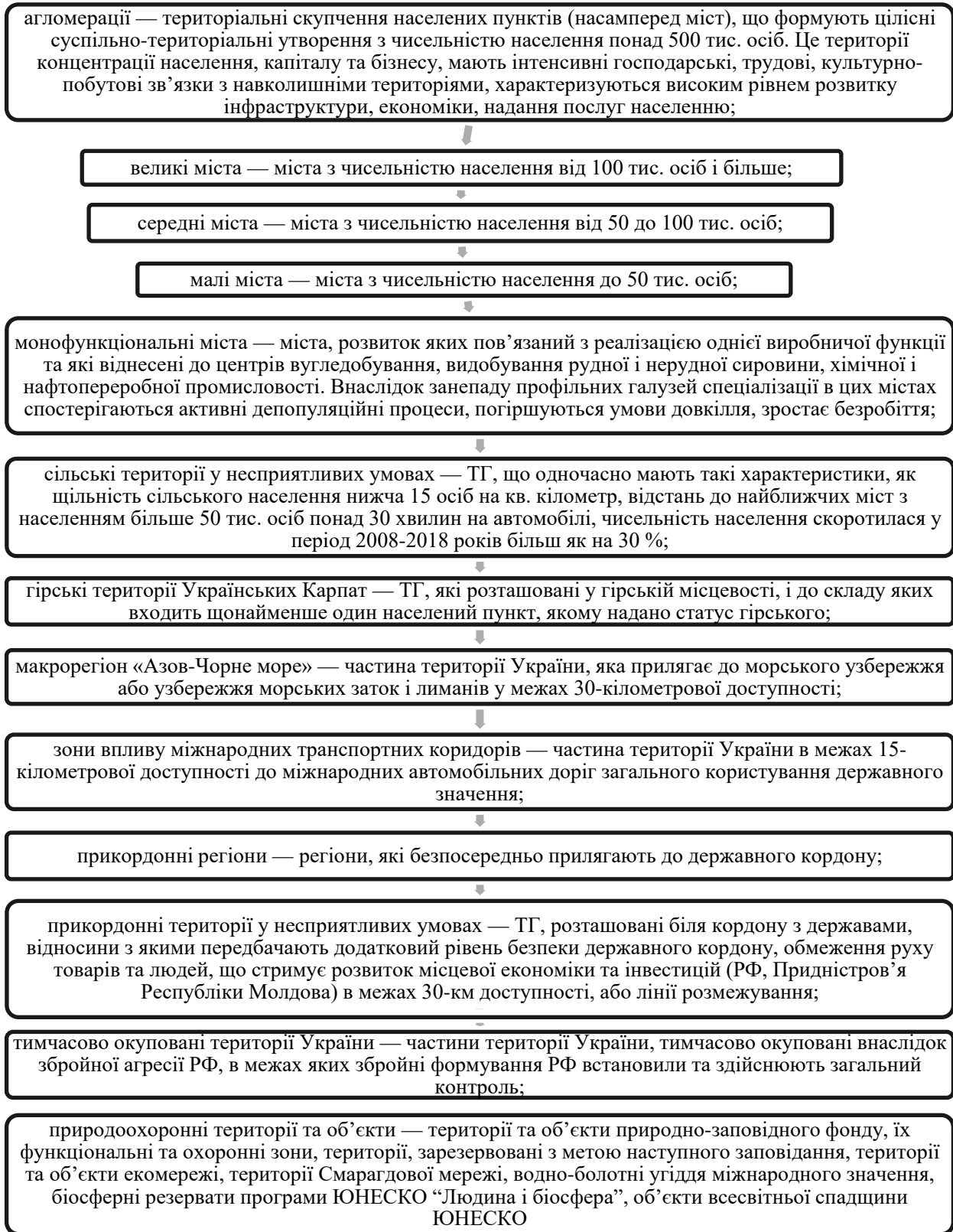

Рис. 4. Класифікація функціональних типів територій, що потребують додаткової державної підтримки за ДСРР (складено на основі [1])

З цією ж метою Стратегією визначено низку викликів, які останнім часом постають перед державою, та викликаних ними проблем розвитку. Ці позиції дозволяють коригувати програмні документи зі знаком мінус.

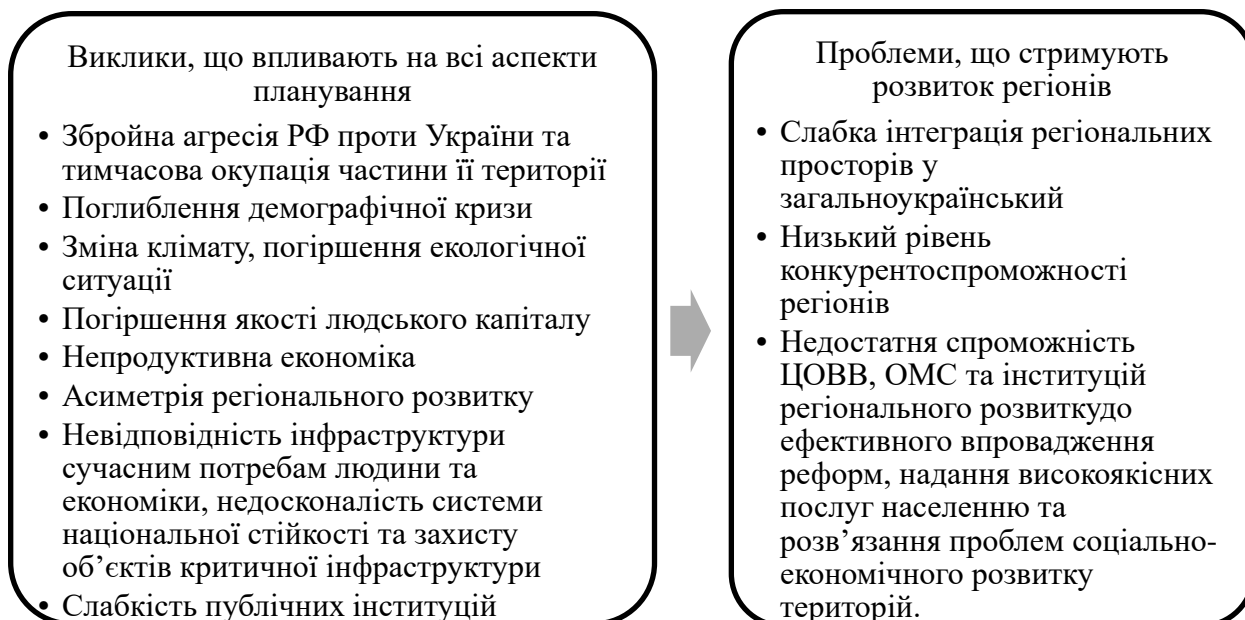

Рис. 6. Виклики і проблеми розвитку регіонів (складено на основі [2])

Загалом окреслені проблеми розвитку регіонів є центральним елементом ДСРР, оскільки саме вони визначають її зміст: Стратегія – це не що інше, як план дій, спрямованих на розв'язання або мінімізацію ключових проблем. Для цього в документі окреслено низку стратегічних та оперативних цілей.

Крім того, до ДСРР додається такий документ, як план заходів з її реалізації, який складається з двох частин: перша – це організаційні та інституційні заходи (вже ухвалена та прийнята), друга – інвестиційна частина Стратегії (ще знаходиться в розробці).

Висновки. Аналіз такого документа стратегічного планування як Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року засвідчив, що цей він є потужним інструментом регулювання регіональних пропорцій. Зазначимо, що ДСРР на 2021-2027 рр. якісно відрізняється від попередніх значно ширшим інструментарієм впливу, що є перевагою цього документу. Стратегія ґрунтується на територіальному підході при розв'язання проблем розвитку регіонів, орієнтована на врахування функціональних особливостей територій.

Проте повномасштабна війна, що точиться на території України з лютого 2022 року, внесла суттєві корективи в саме поняття регіонального розвитку, що повинно знайти відображення в нормативних документах, які однозначно коригуватимуть ДСРР. Вивчення цих документів і стане перспективою подальших наукових розвідок в даному напрямі.

Література:

1. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Коротко про головне. – Інститут громадянського суспільства. [Електронний ресурс] – 30.04.2021 - Режим доступу : <https://www.csi.org.ua/news/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvytku-na-2021-2027-roky-korotko-pro-golovne/>
2. Державна стратегія регіонального розвитку України на період 2021-2027. [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України; Постанова від 05.08.2020 №695. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

3. Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи /О. Лебединська, І. Валентиук. // Вісник Національної академії державного управління. – 2010. - №3(22) –С. 151-156
4. Тофанюк О.В. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України. /О.В. Тофанюк, А.С. Зінчук. // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип.33. – С.159-165

References:

1. Institute of Civil Society (2021). Derzhavna stratehiya rehional'noho rozvytku na 2021-2027 roky. Korotko pro holovne. [State strategy of regional development for 2021-2027. Briefly about the main thing]. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/news/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvytku-na-2021-2027-roky-korotko-pro-golovne/> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Derzhavna stratehiya rehional'noho rozvytku Ukrainy na period 2021-2027» vid 05.08.2020 №695 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "State strategy of regional development of Ukraine for the period 2021-2027" from August 5, 2020 No. 695]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Lebedynska O., Valentiuk I. (2010). Derzhavne rehulyuvannya rozvytku rehionu: problemy ta perspektyvy [State regulation of regional development: problems and prospects]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya - Bulletin of the National Academy of Public Administration, 3, 151-156 [in Ukrainian].
4. Tofanyuk O.V., Zinchuk A.S. (2018). Derzhavne rehulyuvannya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [State regulation of socio-economic development of the regions of Ukraine]. Prychornomors'ki ekonomichni studiyi - Black Sea Economic Studies, 33, 159-165. [in Ukrainian].

УДК 658.8:330.341

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-30-39](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-30-39)

Глазунова Ольга Олександрівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Університетська, 20, м. Кременчук, 39600, тел.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0002-1949-0754>

Таловер Володимир Адиславович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Університетська, 20, м. Кременчук, 39600, тел.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0001-6333-1112>

Марченко Єлизавета Григорівна здобувачка магістерського рівня вищої освіти, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Університетська, 20, м. Кременчук, 39600, тел.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0002-6044-2973>

Чеголя Кароліна Юрївна здобувачка магістерського рівня вищої освіти, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Університетська, 20, м. Кременчук, 39600, тел.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0003-0614-7305>

Коробка Вадим Станіславович здобувач магістерського рівня вищої освіти, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Університетська, 20, м. Кременчук, 39600, тел.: (05366) 3-60-00

ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-ЗВ'ЯЗКІВ ТА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПАРТНЕРІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. Ефективний розвиток логістичної системи країни є запорукою її успішного функціонування в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних економічних процесів. Сьогодні логістична система України зазнає катастрофічного руйнівного впливу від воєнної агресії росії, що здійснює значний негативний вплив на функціонування європейської та світової логістичних систем у цілому. Враховуючи значний логістичний потенціал України, її вагому роль як логістичного центру в системі міжнародних відносин, необхідним є розробка механізмів її інтенсивного відтворення в повоєнному періоді та формування підґрунтя для цього вже сьогодні.

Метою статті є дослідження логістичного потенціалу України, визначення пріоритетних напрямків повоєнного відновлення транспортно-логістичної системи України з урахуванням принципів корпоративної соціальної відповідальності при побудові логістичних зв'язків різних рівнів.

У науковій статті досліджено сутність поняття «логістика», проведено статистичний аналіз розвиненості української транспортно-логістичної системи в довоєнний період, визначено ключові переваги України як логістичного хабу в європейському економічному просторі. Проаналізовано вплив воєнних дій на вітчизняну логістичну систему, окреслено шляхи її адаптації та основні вектори відбудови транспортно-логістичної інфраструктури в повоєнному періоді. У статті зосереджено увагу на взаєминах суб'єктів логістики з партнерами та зовнішнім середовищем в цілому з урахуванням аспектів ефективності, стійкості та інноваційності.

Встановлено, що для успішної реалізації довгострокових інвестиційних проєктів повоєнного відновлення логістичної системи України необхідно здійснити низку реформ управління економікою, зокрема, що стосується боротьби з корупцією та підвищення рівня соціальної відповідальності держави та підприємницького сектору. Визначено значимість стандартів корпоративної соціальної відповідальності при забезпеченні стабільності та розвитку логістичної системи України. Ключовими завданнями соціальної відповідальності в логістичній галузі визначено: протидія забрудненню навколишнього середовища – максимальне «озеленення» транспорту з метою зменшення шкідливих викидів і скорочення загального вуглецевого сліду; формування прозорих і добросовісних стосунків за всіма логістичними ланцюгами (з постачальниками, співробітниками, посередниками, споживачами); дотримання національних і міжнародних законодавчих норм; виконання важливих соціальних завдань; покращення якості, безпечності логістичних послуг, забезпечення логістичних систем міжнародним стандартам.

Ключові слова: логістика, транспортно-логістична інфраструктура, соціальна відповідальність, зовнішньоекономічна діяльність.

Hlazunova Olha Oleksandrivna PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Universytetska St., 20, Kremenchuk, 39600, tel.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0002-1949-0754>

Talover Volodymyr Adyslavovych PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Universytetska St., 20, Kremenchuk, 39600, tel.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0001-6333-1112>

Marchenko Yelyzaveta Hryhorivna Master's Student at the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Universytetska St., 20, Kremenchuk, 39600, tel.: (05366) 3-60-00, <https://orcid.org/0000-0002-6044-2973>

Cheholia Karolina Yuriivna Master's Student at the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, 39600, Kremenchuk, Str. Universytetska, 20, tel.: (05366) 3-60-00, e-mail: chegoya37842@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0614-7305>

Korobka Vadym Stanislavovych Master's Student at the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Universytetska St., 20, Kremenchuk, 39600, tel.: (05366) 3-60-00

THE FEATURES OF BUSINESS RELATIONS AND SOCIAL RESPONSIBILITY OF PARTNERS IN THE FORMING OF LOGISTICS SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The effective development of the logistics system of the country is the key to its successful functioning in the conditions of the activation of integration and globalization economic processes. Today, the logistics system of Ukraine is experiencing a catastrophic destructive impact from Russia's military aggression, which has a significant negative impact on the functioning of the European and global logistics systems as a whole. Considering the significant logistics potential of Ukraine, its important role as a logistics center in the system of international relations, it is necessary to develop mechanisms for its intensive reproduction in the post-war period and to form the basis for this already today.

The purpose of the article is to study the logistics potential of Ukraine, to determine the priority directions of the post-war restoration of the transport and logistics system of Ukraine, considering the principles of corporate social responsibility in the construction of logistics connections of various levels.

The scientific article examines the essence of the concept of "logistics", conducts a statistical analysis of the development of the Ukrainian transport and logistics system in the pre-war period, identifies the key advantages of Ukraine as a logistics hub in the European economic space. The impact of military operations on the domestic logistics system is analyzed, the ways of its adaptation and the main vectors of the reconstruction of the transport and logistics infrastructure in the post-war period are outlined. The article focuses on the relations of logistics entities with partners and the external environment as a whole, considering the aspects of efficiency, sustainability and innovation.

It has been established that for the successful implementation of long-term investment projects of the post-war reconstruction of the logistics system of Ukraine, it is necessary to implement a number of economic management reforms, in particular, regarding the fight against corruption and increasing the level of social responsibility of the state and the business sector. The importance of corporate social responsibility standards in ensuring the stability and development of the logistics system of Ukraine is determined. The key tasks of social responsibility in the logistics industry are defined as: combating environmental pollution – maximum "greening" of transport in order to reduce harmful emissions and reduce the overall carbon footprint; formation of transparent and honest relations along all logistics chains (with suppliers, employees, intermediaries, consumers); compliance with national and international legislative norms; performance of important social tasks; improving the quality and safety of logistics services, ensuring logistics systems meet international standards.

Keywords: logistics, transport and logistics infrastructure, social responsibility, foreign economic activity.

Постановка проблеми. Сьогодні всі сфери національного господарства зазнають катастрофічного руйнівного впливу від воєнних дій, зокрема, це стосується транспортно-логістичної системи. Велика кількість логістичних ланцюгів на мікро- та макрорівнях зруйнована повністю або порушена частково, повітряний простір над Україною закритий, частина морських портів заблокована, значних руйнувань зазнає транспортна інфраструктура. Однак, враховуючи значний логістичний потенціал України в період повоєнного відновлення, необхідною є підготовка фундаменту для відновлення логістичної системи на принципах високої соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей логістичних систем і концепцій, перспектив розвитку та реалізації логістичного потенціалу України присвячували свої праці чимало науковців.

Зокрема, Барановський О.І. [1], Гончаренко В.І. [2], Гладенко В.В., Даниленко О.І. [2] досліджували технології управління логістикою та організацію логістичних процесів.

У наукових працях Євтуха М.Б. [5], Маслак О.І., Яковенко Я.Ю. [7] розглядаються основні аспекти логістики України, проблеми та перспективи стратегії сталої логістики для формування конкурентних переваг транспортної інфраструктури.

Метою статті є дослідження перспектив інтенсивного відтворення логістичної системи України в повоєнному періоді на засадах високої соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Логістика є складним та багатогранним терміном, який має різні визначення залежно від контексту. В науковій літературі можна знайти різні трактування цього терміну, які розкривають його сутність та роль у сучасному світі. Нижче наведена таблиця (табл. 1) з авторськими визначеннями даної економічної категорії.

Україна знаходиться на перехресті важливих транспортних магістралей між Східною та Західною Європою та має великий потенціал для розвитку логістики та створення сучасних логістичних систем. За останні кілька десятиліть розвинена логістика стала однією з ключових складових успішної економічної діяльності в усьому світі. Ключовими елементами транспортно-логістичної системи України є: морський, авіаційний, залізничний та автомобільний транспорт. Морська логістика України побудована переважно на

портах Чорноморського узбережжя, найбільші серед них: Одеса та Чорноморськ.

Авіаційні логістичні системи України забезпечують швидку та ефективну доставку вантажів до будь-якої точки світу. Найбільші аеропорти України знаходяться в Києві, Львові, Одесі та Дніпрі. Автомобільні логістичні системи України забезпечують доставку вантажів від дверей до дверей, що є особливо важливим для малих та середніх підприємств [3].

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення терміну «логістика»

Автор	Визначення
Євтух М.	Логістика є складним комплексом організаційних заходів, що забезпечують своєчасний та ефективний рух товарів від виробників до споживачів з метою оптимізації руху матеріальних потоків, покращення обслуговування клієнтів, зниження витрат та підвищення конкурентоспроможності компанії [5].
Єрмоменко О.	Логістика – це комплексний підхід до управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками, що забезпечує ефективну організацію виробництва та розподілу товарів, враховуючи потреби та вимоги споживачів, а також оптимізацію витрат та ризиків [6].
Барановський О.	Логістика – це наука про організацію та управління рухом товарів від постачальника до покупця [2].
Гончаренко В.	Логістика – це сукупність дій з планування, координації та контролювання матеріальних, інформаційних та фінансових потоків від постачальника до споживача [3].

Джерело: систематизовано автором на основі [2; 3; 5; 6]

Один з найважливіших показників технологічного процесу країни – це її рівень розвитку транспортної системи. У зв'язку з інтеграцією України в європейську та світову економіку, необхідність у високорозвиненій транспортній системі зростає, оскільки вона є основою ефективного входження України до світового співтовариства та зайняття в ньому належного місця. Тому є необхідність детального аналізу всіх ключових елементів транспортної системи України. Для ефективного функціонування господарства країни, всі види транспорту повинні бути взаємопов'язані та співпрацювати під час перевезення вантажів. Можемо більш детально ознайомитись з тенденціями вантажообігу України в 2021 р. за даними рис. 1.

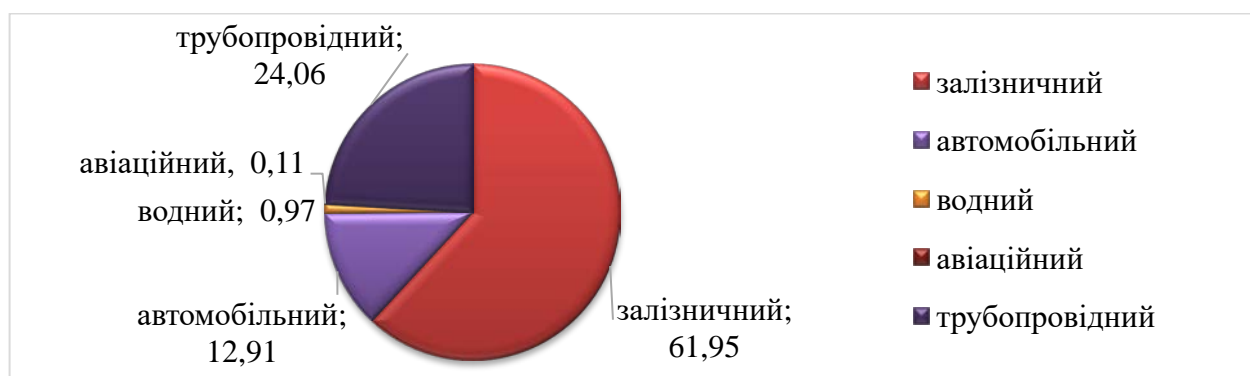

Рис. 1. Загальна структура вантажообігу України за 2021 рік у %
Джерело: побудовано автором на основі [4]

У 2021 р. найбільшу частину вантажних перевезень було здійснено за допомогою залізничного транспорту (61,95 %), трубопровідним транспортом – 24,06 %, автомобільним – 12,91 %, а водний транспорту забезпечено близько 0,97 % від загального обсягу перевезень, авіаційним транспортом – 0,11 % від загального обсягу перевезень.

Отже, у транспортній системі України основний обсяг перевезень вантажів здійснюється залізничним, автомобільним та трубопровідним видами транспорту, тоді як

водний та авіаційний транспорт займають менші позиції. Загальна динаміка перевезень вантажів усіма видами транспорту продемонстровано на рис. 2, 3.

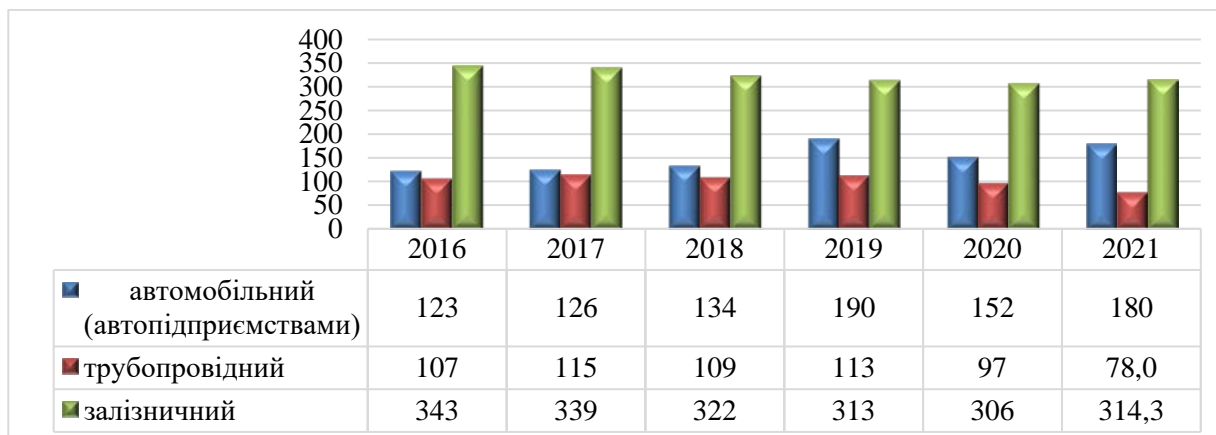

Рис. 2. Динаміка перевезення вантажів автомобільним, трубопровідним, залізничним видами транспорту України, млн т
Джерело: побудовано автором на основі [4]

Хоча морський транспорт забезпечує меншу частину вантажних перевезень, ніж інші види транспорту, його розвиток є надважливим для української логістичної системи, адже саме він забезпечує транспортування ключових товарних груп зовнішньої торгівлі: метали, руда, хлібні (рис. 4).

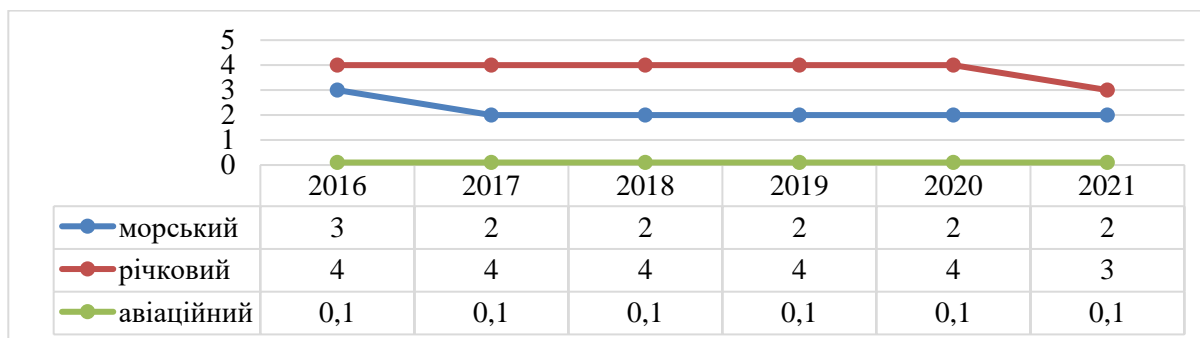

Рис. 3. Динаміка перевезення вантажів морським, річковим, авіаційним, водним видами транспорту України, млн т
Джерело: побудовано автором на основі [4]

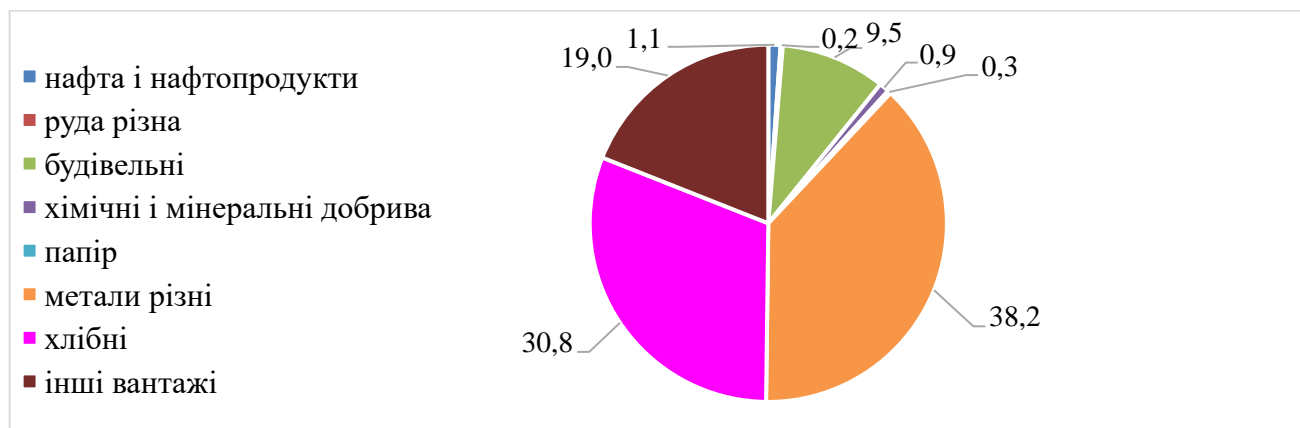

Рис. 4. Товарна структура вантажних перевезень морським транспортом у 2021 р., %
Джерело: побудовано автором на основі [9]

Участь українського підприємницького сектору в зовнішньоекономічній діяльності є передумовою та каталізатором розвитку транспортно-логістичної системи. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з 2010 по 2021 роки наведена в табл. 2 та на рис. 5 [9].

Таблиця 2

Зовнішня торгівля України товарами з 2001 по 2021 роки

Роки	Експорт в тис.дол.США					Всього
	СНД	Європа	Азія	Африка	Америка	
1	2	3	4	5	6	7
2010	18740,6	13829,6	13715,4	3018,7	2000,0	51304,3
2011	26177,0	18442,4	17737,8	3344,2	2552,3	68253,7
2012	25318,6	17424,0	17681,1	5638,2	2607,7	68669,6
2013	22077,3	17064,2	16813,0	5094,7	2163,6	63212,8
2014	14882,3	17122,1	15350,9	5098,2	1372,2	53825,7
2015	7806,1	13248,3	12378,9	3803,3	785,6	38022,2
2016	6031,5	13790,1	11796,3	3865,1	735,2	36218,2
2017	6916,4	17901,9	12967,3	4047,7	1207,9	43041,2
2018	7025,2	20606,0	13754,1	4127,0	1620,0	47132,3
2019	–	26739,5	16646,1	4971,5	1467,9	49825
2020	–	23736,1	19699,0	4048,0	1548,9	49032
2021	–	34213,6	24762,1	5626,8	3258,5	67861
Усього	134975,0	234117,8	193302,0	52683,4	21319,8	636398,0
Роки	Імпорт в тис.дол.США					Всього
	СНД	Європа	Азія	Африка	Америка	
2010	26697,4	20004,5	10023,3	874,4	2879,4	60479,0
2011	37212,4	27065,9	13279,9	940,6	3913,9	82412,7
2012	34497,2	27569,6	17140,5	851,3	4446,7	84505,3
2013	27941,6	28566,2	15237,3	749,8	4339,9	76834,8
2014	17276,9	22383,0	10848,3	679,9	3021,5	54209,6
2015	10485,5	16665,3	7235,8	601,7	2336,6	37324,9
2016	8565,4	18470,2	8920,5	553,9	2594,8	39104,8
2017	11477,9	22922,4	10679,4	719,0	3615,6	49414,3
2018	13209,1	25370,8	13617,3	757,9	4110,6	57065,7
2019	–	38001,9	17394,5	819,2	4397,7	60613,3
2020	–	32811,9	16390,0	810,3	4239,0	54251,2
2021	–	44327,7	22244,6	1213,1	4833,1	72618,5
Усього	187363,4	324159,4	163011,4	9571,1	44728,8	728834,1

Джерело: систематизовано автором на основі [4; 9]

Отже, загальний обсяг зовнішньої торгівлі за 2021 рік становив: експорт – 67861 млрд. доларів США, імпорт – 72618,5 млрд. доларів США, при цьому експорт збільшився порівняно з 2010 р. на 16556,7 млрд. доларів США (на 24,3 %), а імпорт – на 12139,5 млрд. доларів США (16,7 %). При цьому ключовими партнерами в зовнішньоекономічній діяльності України є європейські країни. Так, їхня частка в структурі експорту вітчизняних товарів у 2021 р. становить 50,4 % (34213,6 млрд. доларів США), а в структурі імпорту – 61 %.

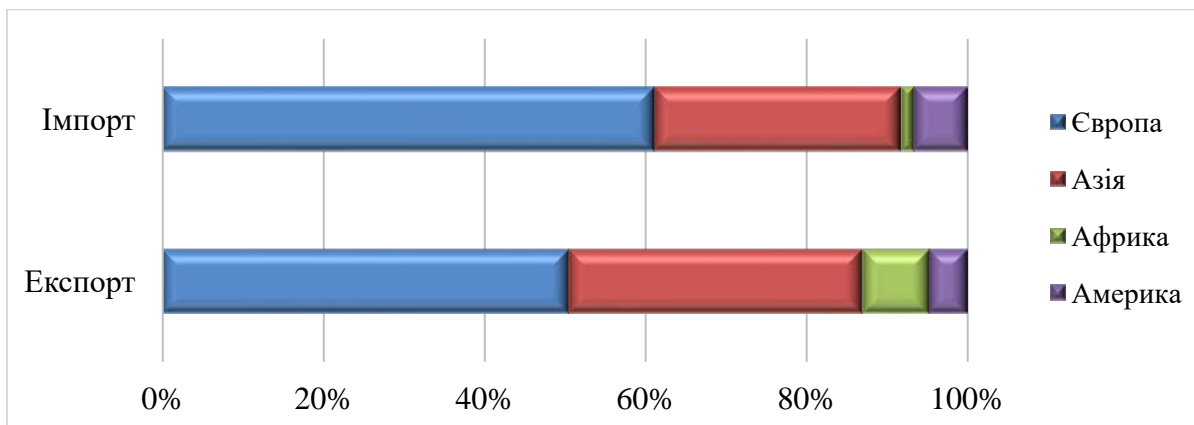

Рис. 5. Географічної структура експорту та імпорту України у 2021 рік, %
Джерело: побудовано автором на основі [9]

Позитивну динаміку демонстрував також азійський напрямок співпраці: в 2021 р. 36,4 % українських товарів було експортовано до країн цього регіону, частка країн Азії в структурі імпорту склала 30,6 %.

До початку повномасштабного воєнного вторгнення росії Україна займала лідируючі позиції за обсягом вантажних перевезень серед європейських країн. Так, в 2020 р. Україна займала шосте місце за обсягом перевезень вантажів автомобільним транспортом та друге за обсягом перевезень залізним транспортом.

Масове мінування території України, у тому числі морських побережь, ускладнює транспортне сполучення та перешкоджає відновленню інфраструктури. Ускладнення морської логістики України призвело до подорожчання океанських перевезень у світі, судна повинні були змінити маршрут, що спричинило затори та затримки вантажних потоків [3; 10]. Повітряний простір над Україною закрито, щоб уникнути небезпеки для цивільних літаків, що призводить до зміни та подовження маршрутів.

Сильною конкурентною перевагою України, яку можна використовувати для відновлення міжнародних перевезень сьогодні, є розгалужена мережа залізничного транспорту. Однак, залізничні колії в Україні мають технічні відмінності від колій в країнах Західної Європи, тому поїзди потребують заміни колісних пар у кожному вагоні. Вирішення цього питання потребує значних інвестицій, однак є вкрай важливим для повноцінної інтеграції України в європейську логістичну систему.

Планом національного відновлення країни, оприлюдненим українським урядом в середині 2022 р., сектору транспорту та логістики відведені пріоритетні позиції. Передбачається будівництво нових залізничних колій, розширення пропускної спроможності доріг та реструктуризації дунайських портів для експорту до Європи. Довгострокові проекти полягають у збільшенні пропускної здатності порту на річці Дунай, будівництві нових логістичних і складських комплексів, створенні нових автомагістралей та аеропортів, розвитку швидкісної залізниці між Варшавою та Києвом. Це вимагатиме значної співпраці з сусідами України, особливо з Румунією, яка контролює дельту Дунаю [8].

Міжнародні експерти наголошують, що для успішної реалізації довгострокових інвестиційних проектів повоєнного відновлення логістичної системи України необхідно здійснити низку реформ управління економікою, зокрема, що стосується боротьби з корупцією та підвищення рівня соціальної відповідальності держави та підприємницького сектору.

Ключовими завданнями соціальної відповідальності в логістичній галузі є:

1. протидія забрудненню навколишнього середовища – максимальне «озеленення» транспорту з метою зменшення шкідливих викидів і скорочення загального вуглецевого сліду;

2. формування прозорих і добросовісних стосунків за всіма логістичними ланцюгами (з постачальниками, співробітниками, посередниками, споживачами);
3. дотримання національних і міжнародних законодавчих норм;
4. виконання важливих соціальних завдань (спонсорство, участь у соціальних проєктах);
5. покращити якості, безпечності логістичних послуг, забезпечення відповідності логістичних систем міжнародним стандартам [11; 12].

Отже, концепція інтенсивного відтворення транспортно-логістичної системи України в повоєнному періоді повинна базуватися на дотриманні ключових принципів сталого розвитку та інноваційності, з урахуванням перспектив подальшої активізації євроінтеграційних процесів (рис. 6).

Високі стандарти соціальної відповідальності, підтримка сталого розвитку, сприяння екологічним та соціальним ініціативам повинні стати основою повоєнного відтворення вітчизняної логістичної системи, зокрема:

1. висока соціальна відповідальність у відносинах з партнерами: прозорість, етичність і добросовісність при побудові ділових відносин в усіх ланках логістичної системи;

Рис. 6 Принципи інтенсивного відтворення транспортно-логістичної системи України в повоєнний період

Джерело: авторська розробка

2. дотримання високих соціальних стандартів по відношенню до кінцевого споживача: забезпечення належних умов транспортування та зберігання товарів з метою повноцінного збереження всіх споживчих властивостей;

3. екологічність: відновлення транспортно-логістичної системи з урахуванням необхідності зниження негативного впливу на навколишнє середовище;

4. інноваційність: дотримання вимог до прогресивності транспортної системи, автоматизація логістичних операцій з метою підвищення якості послуг;

5. врахування перспектив розвитку національної економіки: забезпечення технічних і організаційних можливостей інтеграції в міжнародну логістичну систему, що в свою чергу, є передумовою подальшої активізації євроінтеграційних процесів, інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного підприємницького сектору.

Висновки. Отже, відновлення транспортно-логістичної системи України з врахуванням основних переваг природно-географічного розташування, сучасних інноваційних підходів до організації логістичних хабів, принципів прозорості та високих стандартів корпоративної соціальної відповідальності на всіх рівнях можуть забезпечити високу ефективність і конкурентоспроможність на міжнародному рівні та подальшу інтеграцію в європейський та світовий економічні простори. Війна завдає серйозного руйнуючого впливу національній логістичній системі, порушуючи стійкі канали та ланцюги. Однак, урахувавши готовність міжнародних партнерів долучитися до повоєнного відновлення української логістичної системи, значимість України в побудові стабільних та ефективних міжнародних логістичних зв'язків, сьогодні необхідно активно формувати організаційно-управлінську базу для майбутньої реалізації вітчизняного логістичного потенціалу.

Література:

1. Барановський О.І. Логістика: навч. посібник. Кіровоград: КНТЕУ, 2003. 294 с.
2. Гончаренко В.І., Гладенко В.В., Даниленко О.І. Логістика: навч. посібник. Кіровоград: КНТЕУ, 2007. 486 с.
3. Гринів Н.Т., Равліковська А.А. Перебудова логістики в умовах воєнного стану в Україні. Академічні візії. 2022. Вип. 13. URL: <https://zenodo.org/record/7411975#.ZFCwaXZBzIU>
4. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Євтух М.Б. Особливості логістичної системи в Україні. *Східно-європейський журнал передових технологій*. 2015. № 5(10). С. 23–26.
6. Єрьоменко О.С. Логістика як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Управління і фінанси*. 2016. № 13(2). С. 7–15.
7. Маслак О.І., Яковенко Я.Ю. Формування конкурентних переваг транспортної інфраструктури з позицій стратегії сталої логістики. *Вісник Харківського національного політехнічного університету*. Харків. 2020. № 6. С. 52–53.
8. Modernizing Ukraine's Transport and Logistics Infrastructure. URL: <https://www.csis.org/analysis/modernizing-ukraines-transport-and-logistics-infrastructure>
9. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>
10. Russian-Ukrainian war: global impact on logistics. URL: <https://www.gep.com/blog/mind/russia-ukraine-war-logistics-impact>
11. Соколов М.В., Балабанова І.І. Аналіз ринку логістичних послуг в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. Харків. 2021. № 41. С. 32–39.
12. Шкуренко О., Григоренко А. Стратегічні напрями розвитку ринку логістичних послуг в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика»*. Серія «Економіка». 2021. Вип. 11 (22). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/405>

References:

1. Baranovskyi, O.I. (2003). *Lohistyka [Logistics]*. Kirovohrad, 294 [in Ukrainian].
2. Honcharenko, V.I., Hladenko, V.V., Danylenko, O.I. (2007) *Lohistyka [Logistics]*. Kirovohrad: Kyiv National Technical University, 486.
3. Hryniv, N.T., Ravlikovska, A.A. (2022). *Perebudova lohistyky v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Reconstruction of logistics in the conditions of marital state in Ukraine]*. *Akademichni vizii – Academic visions*, 13. Retrieved from: <https://zenodo.org/record/7411975#.ZFCwaXZBzIU> [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Yevtukh, M.B. (2015). *Osoblyvosti lohistychnoi systemy v Ukraini [Features of the logistics system in Ukraine]*. *Skhidno-yevropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohii – Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 5(10), 23–26 [in Ukrainian].
6. Yeromenko, O.S. (2016). *Lohistyka yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Logistics as a tool for improving the competitiveness of an enterprise]*. *Upravlinnia i finansy – Management and Finance*, 13(2), 7–15. [in Ukrainian].
7. Maslak, O.I., Yakovenko, Y.Yu. (2020). *Formuvannia konkurentnykh perevah transportnoi infrastruktury z pozytsii stratehii staloi lohistyky [Formation of competitive advantages of transport infrastructure from the standpoint of sustainable logistics strategy]*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho politekhnichnoho universytetu – Herald of Kharkiv National Polytechnic University*. Kharkiv, 6, 52–53 [in Ukrainian].

8. Modernization of the transport and logistics infrastructure of Ukraine. Retrieved from: <https://www.csis.org/analysis/modernizing-ukraines-transport-and-logistics-infrastructure> [in English].

9. Natsionalnyi bank Ukrainy. Statystyka zovnishnoho sektoru [National Bank of Ukraine. External Sector Statistics]. *bank.gov.ua*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

10. Russian-Ukrainian war: global impact on logistics. Retrieved from: <https://www.gep.com/blog/mind/russia-ukraine-war-logistics-impact> [in English]

11. Sokolov, M.V. & Balabanova, I.I. (2021). Analiz rynku lohistychnykh posluh v Ukraini [Analysis of the logistics services market in Ukraine]. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна» – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. "Economic" series*. Kharkiv, № 41, 32–39 [in Ukrainian].

12. Shkurenko, O., Hryhorenko, A. (2021). Stratehichni napriamy rozvytku rynku lohistychnykh posluh v Ukraini [Strategic directions of logistics services market development in Ukraine]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka». Seriya «Ekonomika» – Electronic scientific publication "Adaptive Management: Theory and Practice". Series "Economics", 11 (22)*. Retrieved from: <https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/405> [in Ukrainian].

УДК 614.2:351.773:338.24.021.8

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-40-48](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-40-48)

Дзюрах Юрій Михайлович доктор філософії за спеціальністю публічне управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку Національного університету «Львівська політехніка», Львів, вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

Арташ Амізян Азодович викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист кафедри Хірургічних дисциплін та невідкладних станів, КЗВО ЛОР «Львівської медичної академії ім. А. Крупинського», вул. П. Дорошенка, 70, м. Львів, 79000, тел.: (032) 244-57-52, 261-50-48

РИЗИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Анотація. Процес реформування у сфері охорони здоров'я в Україні може мати значний вплив на життя людей, як позитивний, так і негативний. Своєчасне виявлення та аналіз потенційних ризиків може допомогти зрозуміти, які наслідки можуть виникнути внаслідок впровадження реформ та як їх уникнути або зменшити. Також, враховуючи обмеженість фінансових, кадрових та ресурсів, аналіз ризиків може допомогти оцінити фінансові та соціально-економічні наслідки реформ та знайти шляхи їх запобігання або зменшення. У статті виокремлено виклики та бар'єри, які гальмують процес впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні, зокрема, такі як: низький рівень фінансування, відсутність якісної інфраструктури, недостатній рівень кадрового забезпечення, вплив політичних процесів та думки політичних лідерів, наявність соціальних проблем, наявність технологічних викликів, недостатня увага щодо вирішення етичних питань, наявність усталених культурних норм та традицій, консервативність, бюрократичні перешкоди та корупція, відсутність належної інформації та знань у суспільстві. Розглянуто потенційні ризики впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні на рівні держави, так і на рівні регіону (громад). Зокрема, на рівні держави варто враховувати такі ризики, як: недостатнє фінансування, негативна реакція населення, неадекватна підготовка медичного персоналу, явище корупції, несприятливі економічні умови, політичний опір та соціальні ризики. На регіональному рівні (рівні громад) найважливішими ризиками впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні є: нерівномірний розвиток охорони здоров'я в регіонах, нестабільність фінансування, втрата кваліфікованих кадрів, негативний вплив на пацієнтів, корупційні ризики, соціальні ризики та низька мотивація медичного персоналу. Систематизовано негативні наслідки, які можуть бути результатом повного чи часткового неврахування ризиків впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні. Повністю передбачити та усунути ризики неможливо, проте своєчасне їх виявлення та аналіз допомагає значно знизити негативний ефект.

Ключові слова: охорона здоров'я, медична реформа, медичні послуги, державне управління, ризики, фінансові ризики, якість медичних послуг.

Dziurakh Yurii Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

Artash Amizyan Azodovych Teacher of the highest qualification category, teacher-methodologist of the Department of Surgical Disciplines and Emergencies, KZVO LRC «Lviv Medical Academy named after A. Krupinsky», P. Doroshenko St., 70, Lviv, 79000, tel.: (032) 244-57-52, 261-50-48

RISKS OF IMPLEMENTING HEALTH CARE REFORMS IN UKRAINE

Abstract. The process of health care reform in Ukraine can have both positive and negative significant impact on people's lives. Timely identification and analysis of potential risks can help to understand what consequences may arise as a result of the implementation of reforms and how to avoid or reduce them. Also, given the limited financial and personnel resources, risk analysis can help to assess the financial and social and economical consequences of reforms and find ways to prevent or reduce them. The article singles out challenges and barriers that slow down the process of implementing reforms in the field of health care in Ukraine, in particular, such as: low level of funding, lack of quality infrastructure, insufficient level of human resources, the influence of political processes and the opinions of political leaders, the presence of social problems, the presence of technological challenges, insufficient attention to the solution of ethical issues, the presence of established cultural norms and traditions, conservatism, bureaucratic obstacles and corruption, the lack of proper information and knowledge in society. The potential risks of implementing health care reforms in Ukraine at the state and regional (community) levels are considered. In particular, at the state level, such risks should be considered as: insufficient funding, negative reaction of the population, inadequate training of medical personnel, the phenomenon of corruption, unfavorable economic conditions, political resistance and social risks. At the regional level (community level), the most important risks of implementing health care reforms in Ukraine are: uneven development of health care in the regions, instability of funding, loss of qualified staff, negative impact on patients, corruption risks, social risks and low motivation of medical staff. The negative consequences that may be the result of complete or partial disregard for the risks of implementing health care reforms in Ukraine have been systematized. It is impossible to fully predict and eliminate risks, but timely identification and analysis helps to significantly reduce the negative effect.

Keywords: health care, medical reform, medical services, public administration, risks, financial risks, quality of medical services.

Постановка проблеми. Аналізування та критичне осмислення результатів впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні за останні роки, врахування перешкод та бар'єрів, які гальмують процес впровадження реформ, виявлення основних проблем досягнення ефективних реформаторських змін, – є важливими складовими процесу реформування та забезпечення якісної сфери охорони здоров'я. Застосування критичного та об'єктивного підходу сприятиме раціональному управлінню та мінімізації ризиків, розв'язанню гострих проблем, які постають перед медичною сферою у процесі її реформування, а також допоможе уникнути негативних наслідків і покращити результати впровадження змін. Варто наголосити, що розвиток сфери охорони здоров'я є важливим напрямом державної політики для громадян України. Тому, будь-які зміни у цій галузі можуть мати значний вплив на життя людей, як позитивний, так і негативний. Своєчасне виявлення та аналіз потенційних ризиків може допомогти зрозуміти, які наслідки можуть виникнути внаслідок впровадження реформ та як їх уникнути або зменшити. Також, враховуючи обмеженість фінансових, кадрових та ресурсів, аналіз ризиків може допомогти оцінити фінансові та соціально-економічні наслідки реформ та знайти шляхи їх запобігання або зменшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика наукового дослідження та переосмислення необхідності впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні широко представлена у працях дослідників за такими теоретико-прикладними напрямками:

1. Удосконалення національного та приведення нормативно-правового регулювання до норм міжнародного законодавства, зокрема, як зазначається у праці О. Геглюка [1], нормативно-правові акти, що визначають євроінтеграційні напрямки проведення реформ у медичній галузі, засновані на єдиній стратегії розвитку європейської держави та спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я, рівний доступ громадян до якісних медичних послуг. При тому, науковець В. Галай [2] зазначає, що початком активного реформування сфери охорони здоров'я можна вважати 2014-2015 рр., коли було прийнято Програму діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», де було прописано мету державної політики у сфері охорони здоров'я та означено основні стратегічні цілі реформи. Науковці Л. Криничко та Ю. Малігон [3] проаналізували основні положення законодавчих документів, якими регулюється реформування системи охорони здоров'я України, зокрема таких, як Національна стратегія побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2025 років та Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років. Інша група науковців [4], проаналізувавши стан впровадження Програми гарантій медичних гарантій в межах реформування системи охорони здоров'я, виявили суттєві недоліки механізмів фінансування закладів охорони здоров'я. Для вирішення виявлених проблем науковцями запропоновані доповнення до чинної нормативно-правової бази, які б враховували недоліки чинної моделі реформування системи охорони здоров'я та досвід регіонів.

2. Розроблення ефективних стратегій та механізмів впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні. Зокрема, у праці [5] визначено механізм реалізації державної політики реформування медичної сфери як комплексний механізм, що являє собою систему економічних, мотиваційних, організаційних, політичних та правових механізмів, спрямований на розв'язання проблем медичної сфери шляхом впливу на відповідні елементи системи охорони здоров'я та їхні зв'язки. Дослідниця Д. Гавриченко [6] виокремила такі основні механізми публічного управління у сфері охорони здоров'я в умовах реформування та трансформацій, як: інституційний, економічний, організаційний, правовий, фінансовий, інформаційний, кадровий, механізм державно-приватного партнерства. На її думку, необхідно удосконалювати виокремлені механізми публічного управління у сфері охорони здоров'я зважаючи на ризики глобального характеру, євроінтеграційні домовленості та пандемічні загострення в останні роки. Науковиця Н. Діденко [7] наголосила на необхідності удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я в умовах впровадження медичної реформи.

3. Вивчення та пошук нових джерел фінансування та ресурсного забезпечення, що є необхідним для впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні. Підвищення якості та доступності медичної допомоги, як зазначає науковець С. Назарко [8], можливе лише за рахунок ефективного використання обмежених фінансових, матеріальних, трудових та інших ресурсів охорони здоров'я в умовах швидко зростаючої конкуренції на ринку медичних послуг. В умовах обмеженості фінансових ресурсів проблемним питанням є фінансове забезпечення закладів охорони здоров'я [9]. У праці [10] доведено, що сучасний стан управління, генерування, фінансування та забезпечення ресурсами санаторно-курортних закладів системи МОЗ України призводить до обмеженого доступу пацієнтів до санаторного лікування, потреби постійного збільшення витрат на утримання санаторних закладів і несправедливого розподілу ресурсів. Для зниження ризиків та проблем фінансування сфери охорони здоров'я у наукових джерелах пропонуються такі економічні заходи, як: запровадження середньо- та довгострокового бюджетного планування, поєднання різних джерел фінансування, формування партнерських відносин держави і приватного бізнесу [11; 12] тощо. Важливим напрямом дослідження є висвітлення організаційно-правових та управлінських проблемних питань впровадження та реалізації механізму кадрового забезпечення в державному регулюванні медичної сфери [13].

Серед науковців, які аналізували результати та наслідки проведеної державної політики реформування системи охорони здоров'я в Україні, варто згадати дослідників Л. Криничко та Г. Ляхович [14], які провели оцінювання результатів реформування первинної медичної допомоги в Україні та регіонах за показниками: співвідношення укладених декларацій до населення в розрізі регіонів України, аналітична оцінка укладених декларацій за групами населення, кількісний аналіз надавачів первинної медичної допомоги та їх кадрового забезпечення, аналітична оцінка розподілу виплат за надавачами медичних послуг. І. Кринична [15] обґрунтувала невідповідність новим умовам рівня державного управління системою охорони здоров'я в Україні і вказала на потребу формування якісно нової системи управління.

Аналіз наукових джерел підтверджує комплексний характер у дослідженні проблематики впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні. Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання ідентифікації, аналізу та управління ризиками, які можуть виникати у процесі впровадження чи реалізації реформ у сфері охорони здоров'я в Україні залишаються недостатньо дослідженими. Враховуючи динамічність зовнішнього середовища, доцільно державним структурам, відповідальним за впровадження та реалізацію медичних реформ, більше уваги приділяти системі ризик-менеджменту. Неготовність сфери охорони здоров'я швидко реагувати на загрози підтвердилося з початком поширення пандемії COVID-19. На даний час на ефективність впровадження реформ впливає повномасштабна російсько-українська війна, внаслідок якої сфера охорони здоров'я стикається з багатьма ризиками та перешкодами, які вимагають постійного моніторингу та прийняття у відповідь ургентних управлінських рішень. Повністю передбачити та усунути ризики неможливо, проте своєчасне їх виявлення та аналіз допомагає значно знизити негативний ефект, що й зумовлює актуальність подальшого дослідження у зазначеному напрямі.

Мета статті – виявлення основних викликів та бар'єрів, які гальмують процес впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні; ідентифікація та аналіз ризиків впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні одним з найважливіших завдань будь-якої держави є охорона здоров'я населення. Ця проблема повинна займати пріоритетне місце в соціальній політиці країни, відобразитись у державних програмах і законодавчих та інших підзаконних нормативно-правових актах [16]. Реформування сфери охорони здоров'я в Україні є важливою проблемою, яка активно обговорюється на рівні держави, у засобах масової інформації та серед суспільства. Заходи з реформування і модернізації охорони здоров'я, які активно вживаються в Україні, були і залишаються більшою мірою орієнтованими на раціоналізацію використання виділених ресурсів під час надання медичної допомоги і меншою – на підвищення її доступності та якості [17]. Радянська спадщина управління медициною показала свою неефективність в умовах переходу з планової економіки на ринкову. Це зумовило пошук рішень щодо проведення реформ з впровадження інноваційних рішень у зміні концепцій забезпечення охорони здоров'я населення. Основними принципами, які лягли в основу розпочатої ще у 2016 році масштабної реформи сфери охорони здоров'я в Україні виконувачем обов'язків міністра охорони здоров'я України Уляною Супрун, визнано такі: безпека, орієнтованість на пацієнта, ефективність, підзвітність, доступність, неупередженість, партнерство.

Реформування, яке передбачає зміну підходу до механізму фінансування надання медичних послуг, оптимізацію кількості закладів охорони здоров'я, зміну процедури надання первинних та вторинних медичних послуг, перерозподіл бюджетних видатків та повноважень у системі надання медичної допомоги тощо, – сприймається суспільством значним нерозумінням та опором. Будь-які трансформації у суспільстві сприймаються

по-різному: від схвалення до активного протистояння та протидії впровадженню новацій. Від деяких державних діячів реформа зазнавала нищівної критики, організовувалися мітинги проти медичної реформи. Поряд з цим, до гальмування впровадження реформ додавалися труднощі в організації рішень на місцевих рівнях – низька доступність та якість медицини, відсутність якісної інфраструктури, особливо у селах.

Окрім цього, Україна стикається з багатьма іншими викликами та бар'єрами, які гальмують процес впровадження реформ у сфері охорони здоров'я, зокрема такими:

- низький рівень фінансування – відсутність достатніх фінансових ресурсів для підтримки реформ і забезпечення якісної медичної допомоги населенню;

- відсутність якісної інфраструктури – недостатність та неефективне використання медичної інфраструктури (лікарень, поліклінік, амбулаторій, аптек тощо), а також відсутність новітнього медичного обладнання;

- недостатній рівень кадрового забезпечення – недостатність кваліфікованих медичних працівників, відсутність стимулів для підвищення кваліфікації, недостатня оплата праці;

- вплив політичних процесів та думки політичних лідерів – недостатня підтримка політичних лідерів та влади, а також вплив корупції на охорону здоров'я;

- наявність соціальних проблем – відсутність медичного страхування, низький рівень медичної грамотності населення, нерівність у доступі до медичної допомоги;

- наявність технологічних викликів – впровадження новітніх технологій у медицину, забезпечення кібербезпеки медичних даних. У зв'язку із стрімким впровадженням нових інноваційних технологій в Україні окремі категорії громадян можуть відчувати деякі незручності. Саме тому перехід на повну діджиталізацію не повинен бути моментальним, або навіть швидким. Але виходом із такої ситуації може стати шлях комфортного «повільного» переходу, сутність якого полягає в тому, щоб продовжувати впроваджувати новітні технології, тобто «цифровізацію», на рівні з існуванням системи паперового документообігу, яку громадяни звикли використовувати раніше в різних ситуаціях [18];

- недостатня увага щодо вирішення етичних питань – захист прав пацієнтів, забезпечення конфіденційності медичної інформації, дотримання медичної етики;

- наявність усталених культурних норм та традицій, консервативність – впровадження нових медичних практик та методів, які можуть суперечити традиційним уявленням та поглядам на здоров'я і лікування. Українське суспільство є досить консервативним, що ускладнює проведення реформ у сфері охорони здоров'я;

- бюрократичні перешкоди та корупція – надмірна бюрократія, складність процедур та корупція призводять до затримок та перешкоджають швидкому запровадженню реформ. Необхідно спростити процедури, скоротити терміни прийняття рішень, зробити процес впровадження реформ прозорим та публічним;

- відсутність належної інформації та знань у суспільстві – можуть призводити до опору щодо запровадження реформ. Необхідно забезпечити доступ до повної, об'єктивної та достовірної інформації.

Впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні супроводжується ризиками. Зокрема доцільно розглянути можливі ризики на рівні держави, так і на рівні регіону чи окремих громад.

Серед ризиків впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні на державному рівні варто виокремити такі:

- недостатнє фінансування. Впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні вимагає значних витрат на реалізацію запланованих рішень, проте державний бюджет є обмежений, що призводить до обмеження доступу до послуг охорони здоров'я та зниження якості надання медичних послуг. Серед ризиків також варто виокремити настання форс-мажорних обставин, які суттєво впливають на грошове наповнення бюджету, що в підсумку може призвести до перерозподілу статей фінансування та

скорочення виділених коштів на охорону здоров'я: з 2020 року – це поширення пандемії COVID-19, з 2022 року – повномасштабна російсько-українська війна;

– негативна реакція населення. Як було описано вище, впровадження реформ супроводжується негативною реакцією населення, критикою державних діячів, проведенням мітингів проти медичної реформи тощо. Також до затримки впровадження заходів призводить політичний опір з боку місцевих органів влади, медичних працівників та громадськості. Ефективність впровадження реформ залежить від достатньої підтримки ключових зацікавлених сторін, таких як уряд, страхові компанії, медичні заклади та інших. Найгостріше суспільством сприймаються заходи, які стосуються зміни системи оплати послуг охорони здоров'я, переходу з безоплатної до платної форми надання медичних послуг, а також зміни у структурі організації охорони здоров'я;

– неадекватна підготовка кадрів. Реформи потребують підготовки якісного кадрового складу. Україна стикається зі значним дефіцитом кваліфікованих лікарів, що призводить до перевантаження робочих місць та погіршення якості медичної допомоги. Проблеми, пов'язані з кадровими ресурсами охорони здоров'я, не тільки стосуються медичного закладу, а лежать в основі формування державної політики. Серед невідкладних завдань – розробка професійних стандартів із дотриманням європейських вимог та програм для підготовки [19];

– корупція. Явище корупції, яке в Україні є поширеним, є вагомим чинником, який призводить до зловживання владою та недостатньої відповідальності;

– несприятливі економічні умови. Впровадження реформи може відбуватися під впливом несприятливих економічних умов, зокрема таких, як економічна рецесія або нестабільність валютного курсу, що може призвести до скорочення виділених коштів на охорону здоров'я.

Серед ризиків впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні на регіональному рівні чи рівні окремих громад важливими є такі:

– нерівномірний розвиток сфери охорони здоров'я в регіонах – реформи у сфері охорони здоров'я можуть призвести до дисбалансу між різними регіонами, зокрема щодо доступності, якості та ефективності медичної допомоги. У деяких населених пунктах (зокрема у селах) можуть бути недостатньо кваліфіковані медичні працівники, щоб забезпечити ефективну охорону здоров'я для всіх мешканців громади. Реформи можуть призводити до нерівного доступу до медичних послуг для різних груп населення, зокрема для бідних, похилого віку та людей з інвалідністю;

– нестабільність фінансування – нерівномірне розподілення фінансування між регіонами чи громадами може призвести до зменшення фінансування на певних територіях, що може вплинути на якість надання медичних послуг;

– втрата кваліфікованих кадрів – можливість отримання вищої заробітної плати і більш гнучких умов роботи в інших країнах може призвести до відтоку медичного персоналу з України;

– проблеми доступу до служб медичної допомоги, особливо в сільській місцевості – великі сподівання в цьому контексті покладаються на поширення процесу добровільного об'єднання територіальних громад, яке повинно призвести до поліпшення соціальної інфраструктури сіл, будівництву кращих доріг, придбання транспортних засобів, залученню кадрів до сільської місцевості [20];

– негативний вплив на пацієнтів – впровадження реформ у сфері охорони здоров'я може вплинути на зміну звичних рутин для пацієнтів і змусити їх змінювати звички;

– корупційні ризики – зміни в системі фінансування і розподілі бюджету можуть збільшити ризик корупції;

– соціальні ризики – реформи у сфері охорони здоров'я відіграють важливу роль в соціальному захисті населення, і необхідно враховувати соціальні ризики та взаємозв'язок з іншими соціальними програмами;

– низька мотивація медичного персоналу – деякі медичні працівники можуть бути не зацікавлені в нових методах і технологіях, або не мати достатньої підготовки для їхнього впровадження.

Ризики впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні можуть супроводжуватися такими негативними наслідками:

– погіршення якості медичних послуг – реформи можуть призвести до зменшення доступу до якісних медичних послуг, зокрема у зв'язку зі зменшенням фінансування медичних закладів або змінами у системі організації надання медичних послуг;

– збільшення вартості медичних послуг – впровадження реформ може призвести до збільшення вартості медичних послуг, зокрема у зв'язку зі змінами у системі оплати медичних закладів та медичних працівників. Також може негативно вплинути на якість послуг та забезпечення медичної допомоги населенню недостатнє фінансування медичних установ;

– погіршення доступності до медичних послуг – нові реформи можуть призвести до погіршення доступності до медичних послуг для тих, хто живе в малодоступних районах або має низький рівень доходів;

– невдача реформ – впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні може призвести до невдачі, якщо не будуть враховані всі можливі наслідки та належно не будуть визначені напрями їх запобігання. Якщо реформи не відповідатимуть глобальним тенденціям, то Україна може відставати від розвинених країн у сфері охорони здоров'я;

– соціальні наслідки – впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні може призвести до негативних соціальних наслідків, таких як збільшення кількості безробітних у медичній галузі або зменшення доступу до медичної допомоги для деяких соціальних груп;

– посилення політичної нестабільності – впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні може мати політичні ризики, зокрема у зв'язку з опозицією політичних сил або змінами у політичних переконаннях влади. Політичні непорозуміння та відмінності у поглядах щодо запровадження реформи можуть стати причиною нестабільності системи охорони здоров'я, що може вплинути на якість медичних послуг та спричинити негативні наслідки для пацієнтів;

– зростання корупції – впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні може спричинити збільшення корупції та неправомірного використання фінансових ресурсів.

Висновки. Впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні проходить в рамках Державної програми медичної реформи, яка була започаткована в 2015 р. Головною метою реформування є покращення якості та доступності медичних послуг для громадян України. Однією з ключових ініціатив є створення Національної служби здоров'я України (НСЗУ), яка поступово замінює регіональні медичні страхові компанії та відповідає за забезпечення фінансування медичних закладів та компенсацію витрат за медичні послуги. Також проводяться реформи у сфері закупівель медикаментів, забезпечення медичного персоналу та управління медичними закладами.

За останні роки вже було запроваджено ряд змін, таких як введення електронних медичних карток, збільшення фінансування медичних закладів, зокрема, в сільській місцевості, а також покращення умов роботи медичного персоналу. Проте, процес реформування ще триває, і він може супроводжуватися різними викликами та ризиками. Зокрема, на рівні держави варто врахувати такі ризики, як: недостатнє фінансування, негативна реакція населення, неадекватна підготовка медичного персоналу, явище корупції, несприятливі економічні умови, політичний опір та соціальні ризики. На регіональному рівні чи рівні окремих громад найважливішими ризиками впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні є: нерівномірний розвиток охорони здоров'я в регіонах, нестабільність фінансування, втрата кваліфікованих кадрів, негативний вплив на пацієнтів, корупційні ризики, соціальні ризики та низька мотивація медичного персоналу.

У подальших наукових досліджень доцільно приділити увагу розробленню механізму ефективного управління ризиками впровадження реформ у сфері охорони здоров'я в Україні з урахуванням кращих світових практик та тенденцій.

Література:

1. Геллюк О.М. Євроінтеграційні вектори реформування системи охорони здоров'я України. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 154-160. doi:10.32842/2078-3736/2022.3.23.
2. Галай В.О. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 189-194. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.34.
3. Криничко Л.Р., Малігон Ю.М. Нормативно-правове забезпечення реформування системи охорони здоров'я в Україні. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2020. № 3. С. 364-380. doi:10.31359/2312-3427-2020-3-364.
4. Яковенко І.В., Царенко А.В., Тихоненко С.В. Реформування системи охорони здоров'я України: нагальні завдання сучасного етапу. Здоров'я суспільства. 2020. Т. 9, № 3-4. С. 161-166. doi:10.22141/2306-2436.9.4.2020.219250.
5. Литвиненко М.В. Механізми реалізації державної політики реформування системи охорони здоров'я в Україні: визначення і складники. Теорія та практика державного управління. 2018. Вип. 3. С. 126-133.
6. Гавриченко Д.Г. Теоретичні підходи реформування механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я. Публічне управління та регіональний розвиток. 2022. № 15. С. 68-86. doi:10.34132/pard2022.15.03.
7. Діденко Н.Г. Удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я в умовах медичної реформи. Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки. 2021. Вип. 18. С. 217-232. doi:10.32405/2522-9931-2021-18(47)-217-232.
8. Назарко С.О. Ефективне управління медичним закладом в умовах реформування системи охорони здоров'я. Ефективна економіка. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7574>. doi:10.32702/2307-2105-2020.1.55.
9. Ковалевич Д.А. Фінансове забезпечення закладів охорони здоров'я в умовах реформування. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2021. Вип. 2. С. 138-148. doi:10.34025/2310-8185-2021-2.82.10.
10. Сухаренко В.В. Стан та особливості ресурсного забезпечення санаторно-курортної галузі України в контексті реформи охорони здоров'я. Ефективність державного управління. 2022. Вип. 1-2. С. 51-59. doi:10.36930/507007.
11. Шубенко І.А., Стойко О.Я. Програмно-цільовий метод і проблеми його застосування в період реформування фінансування галузі охорони здоров'я. Бізнес Інформ. 2021. № 1. С. 264-271. doi:10.32983/2222-4459-2021-1-264-271.
12. Шапошников К.С. Ефективні форми партнерства держави і приватного бізнесу в умовах реформування системи охорони здоров'я в Україні. Ефективна економіка. 2017. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6212>.
13. Жеков І.І., Халецький А.В. Проблеми кадрового забезпечення медичної сфери в умовах реформування системи охорони здоров'я в Україні. Економічний вісник. Серія: Фінанси, облік, оподаткування. 2021. Вип. 7. С. 30-41. doi:10.33244/2617-5932.7.2021.30-41.
14. Криничко Л.Р., Ляхович Г.І. Оцінка наслідків та результатів реформування системи охорони здоров'я в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1956>. doi:10.32702/2307-2156-2020.4.67.
15. Кринична І. Державне регулювання реформування галузі охорони здоров'я в Україні: аналіз очікуваних результатів реалізації реформ. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 2. С. 137-147.
16. Молень І.Й. Основні напрямки реформування законодавства у сфері охорони здоров'я в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3. С. 80-85.
17. Сердюк Н.А., Вангородська Г.І. Права людини в контексті реалізації реформи в сфері охорони здоров'я. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 69. С. 72-78. doi:10.24144/2307-3322.2021.69.11.
18. Шлапко Т.В., Старинський М.В., Миргород-Карпова В.В., Висоцький А.І., Шеїн Д.С. Правове забезпечення трансформації сфери охорони здоров'я у світлі медичної реформи з огляду на євроінтеграційні процеси. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 141-147. doi:10.24144/2788-6018.2021.03.27.
19. Назарко С. Сучасна парадигма управління закладом охорони здоров'я в умовах проведення медичної реформи. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019. № 4. С. 170-175. doi:10.25140/2411-5215-2019-4(20)-170-175.
20. Сазонець І.Л., Зима І.Я. Визначення проблем та основних напрямів реформування системи охорони здоров'я України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1343>. doi:10.32702/2307-2156-2018.12.2.

References:

1. Hehliuk, O.M. (2022). Yevrointehratsiini vektory reformuvannia systemy okhorony zdorovia Ukrainy [European integration vectors of reforming the healthcare system of Ukraine]. *Law and society*, 3, 154-160. doi:10.32842/2078-3736/2022.3.23 [in Ukrainian].
2. Halai, V.O. (2022). Stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Strategy for reforming the healthcare system in Ukraine]. *Analytical and comparative jurisprudence*, 6, 189-194. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.34 [in Ukrainian].
3. Krynychko, L.R., & Malihon, Yu.M. (2020). Normatyvno-pravove zabezpechennia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Regulatory and legal support for reforming the health care system in Ukraine]. *KhNAU Bulletin. Series: Economic Sciences*, 3, 364-380. doi:10.31359/2312-3427-2020-3-364 [in Ukrainian].

4. Yakovenko, I.V., Tsarenko, A.V., & Tykhonenko, S.V. (2020). Reformuvannya systemy okhorony zdorovia Ukrainy: nahalni zavdannia suchasnoho etapu [Reforming the health care system of Ukraine: urgent tasks of the current stage]. *Public health*, 9(3-4), 161-166. doi:10.22141/2306-2436.9.4.2020.219250 [in Ukrainian].
5. Lytvynenko, M.V. (2018). Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky reformuvannya systemy okhorony zdorovia v Ukraini: vyznachennia i skladnyky [Mechanisms of implementation of the state policy of reforming the health care system in Ukraine: definitions and components]. *Theory and practice of public administration*, 3, 126-133 [in Ukrainian].
6. Havrychenko, D.H. (2022). Teoretychni pidkhody reformuvannya mekhanizmv publichnoho upravlinnia u sferi okhorony zdorovia [Theoretical approaches to reforming mechanisms of public management in the field of health care]. *Public administration and regional development*, 15, 68-86. doi:10.34132/pard2022.15.03 [in Ukrainian].
7. Didenko, N.H. (2021). Udoskonalennia mekhanizmv publichnoho upravlinnia nadanniam reabilitatsiinykh posluh u sferi okhorony zdorovia v umovakh medychnoi reform [Improvement of mechanisms of public management of the provision of rehabilitation services in the field of health care in the conditions of medical reform]. *Bulletin of postgraduate education. Series: Social and behavioral sciences*, 18, 217-232. doi:10.32405/2522-9931-2021-18(47)-217-232 [in Ukrainian].
8. Nazarko, S.O. (2020). Efektyvne upravlinnia medychnym zakladom v umovakh reformuvannya systemy okhorony zdorovia [Effective management of a medical institution in the context of reforming the health care system]. *Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7574>. doi:10.32702/2307-2105-2020.1.55 [in Ukrainian].
9. Kovalevych, D.A. (2021). Finansove zabezpechennia zakladiv okhorony zdorovia v umovakh reformuvannya [Financial support of health care institutions in the conditions of reform]. *Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, 2, 138-148. doi: 10.34025/2310-8185-2021-2.82.10 [in Ukrainian].
10. Sukharenko, V.V. (2022). Stan ta osoblyvosti resursnoho zabezpechennia sanatorno-kurortnoi haluzi Ukrainy v konteksti reformy okhorony zdorovia [The state and peculiarities of resource provision of the sanatorium-resort industry of Ukraine in the context of health care reform]. *Efficiency of public administration*, 1-2, 51-59. doi:10.36930/507007 [in Ukrainian].
11. Shubenko, I.A., & Stoiko, O.Ya. (2021). Prohramno-tsilovyi metod i problemy yoho zastosuvannya v period reformuvannya finansuvannya haluzi okhorony zdorovia [Program-target method and problems of its application in the period of health care financing reform]. *Business Inform*, 1, 264-271. doi:10.32983/2222-4459-2021-1-264-271 [in Ukrainian].
12. Shaposhnykov, K.S. (2017). Efektyvni formy partnerstva derzhavy i pryvatnoho biznesu v umovakh reformuvannya systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Effective forms of partnership between the state and private business in the conditions of reforming the health care system in Ukraine]. *Efficient economy*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6212> [in Ukrainian].
13. Zhekov, I.I., & Khaletskyi, A.V. (2021). Problemy kadrovoho zabezpechennia medychnoi sfery v umovakh reformuvannya systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Problems of personnel support in the medical field in the conditions of reforming the health care system in Ukraine]. *Economic Herald. Series: Finances, accounting, taxation*, 7, 30-41. doi:10.33244/2617-5932.7.2021.30-41 [in Ukrainian].
14. Krynychko, L.R., & Liakhovych, H.I. (2020). Otsinka naslidkiv ta rezultativ reformuvannya systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Assessment of the consequences and results of reforming the health care system in Ukraine]. *Public administration: improvement and development*, 4. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1956>. doi:10.32702/2307-2156-2020.4.67 [in Ukrainian].
15. Krynychna, I. (2015). Derzhavne rehuliuвання reformuvannya haluzi okhorony zdorovia v Ukraini: analiz ochikuvanykh rezultativ realizatsii reform [State regulation of reforming the health care industry in Ukraine: analysis of expected results of reforms]. *State administration and local self-government*, 2, 137-147 [in Ukrainian].
16. Molen, I.Y. (2017). Osnovni napriamky reformuvannya zakonodavstva u sferi okhorony zdorovia v Ukraini [The main directions of reforming legislation in the field of health care in Ukraine]. *Actual problems of jurisprudence*, 3, 80-85 [in Ukrainian].
17. Serdiuk, N.A., & Vanhorodska, H.I. (2022). Prava liudyny v konteksti realizatsii reformy v sferi okhorony zdorovia [Human rights in the context of the implementation of the health care reform]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 69, 72-78. doi:10.24144/2307-3322.2021.69.11 [in Ukrainian].
18. Shlapko, T.V., Starynskyi, M.V., Myrhorod-Karpova, V.V., Vysotskyi, A.I., & Shein, D.S. (2021). Pravove zabezpechennia transformatsii sfery okhorony zdorovia u svitli medychnoi reformy z ohliadu na yevrointehratsiini protsesy [Legal support for the transformation of the health care sector in the light of the medical reform in view of the European integration processes]. *Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 141-147. doi:10.24144/2788-6018.2021.03.27 [in Ukrainian].
19. Nazarko, S. (2019). Suchasna paradyhma upravlinnia zakladom okhorony zdorovia v umovakh provedennia medychnoi reformy [Modern paradigm of health care facility management in the conditions of medical reform]. *Problems and prospects of economics and management*, 4, 170-175. doi:10.25140/2411-5215-2019-4(20)-170-175 [in Ukrainian].
20. Sazonets, I.L., & Zyma, I.Ya. (2018). Vyznachennia problem ta osnovnykh napriamiv reformuvannya systemy okhorony zdorovia Ukrainy [Identification of problems and main directions of reforming the health care system of Ukraine]. *Public administration: improvement and development*, 12. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1343>. doi:10.32702/2307-2156-2018.12.2 [in Ukrainian].

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-49-57](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-49-57)

Домбровська Наталія Романівна кандидат економічних наук, доцент, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу Західноукраїнський національний університет, вул. Ст. Бандери, 46, м. Чортків, 48500, тел.: (03552) 2-13-97, <https://orcid.org/0000-0003-1573-7833>

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ В ОБЛІКУ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В АНАЛІЗІ

Анотація. У статті представлено комплексний огляд формування та використання фінансової інформації в бухгалтерському обліку та аналізі. Метою даної роботи є висвітлення проблем, передового досвіду, результатів останніх досліджень, значення точної та достовірної фінансової інформації у фінансовій звітності та аналізі. Використовувані методи дослідження включають огляд літератури, тематичні дослідження та аналіз даних. Наукова новизна полягає в представлених у статті інноваційних методах фінансового аналізу. Автор досліджує, як використання фінансової інформації у фінансовому аналізі дозволяє компаніям, інвесторам і фінансовим спеціалістам приймати обґрунтовані рішення та стратегічне планування. Підкреслюється важливість точної та надійної фінансової інформації для процесів прийняття рішень.

Досягнуті результати демонструють, що послідовне застосування стандартів бухгалтерського обліку має вирішальне значення для збирання, реєстрації та звітування фінансової інформації. Автор обговорює важливість дотримання цих стандартів для забезпечення точності та достовірності звітної фінансової інформації. Також представлено інноваційні методи аналізу цієї інформації, щоб отримати уявлення про фінансовий стан, ефективність і перспективи компанії.

Висновки, зроблені в результаті цього дослідження, підкреслюють важливість використання точної та надійної фінансової інформації для процесів прийняття рішень. Автор надає вказівки щодо того, як організації можуть покращити свою практику фінансової звітності та ефективного використання фінансових результатів у фінансовому аналізі. Загалом ця стаття містить цінну інформацію про формування та використання фінансової інформації в бухгалтерському обліку та аналізі. Автор підкреслює важливість послідовного застосування стандартів бухгалтерського обліку для збору точних даних, які можна використовувати для процесів прийняття обґрунтованих рішень.

Ключові слова: фінансові результати, стандарти бухгалтерського обліку, фінансова звітність, фінансовий аналіз, процеси прийняття рішень.

Dombrovska Natalia Romanivna Candidate of economic sciences, Associate professor, Chortkiv Institute of Entrepreneurship and Business of West Ukrainian National University, St. Bandery St., 46, Chortkiv, 48500, tel.: (03552) 2-13-97, <https://orcid.org/0000-0003-1573-7833>

FORMATION OF INFORMATION ABOUT FINANCIAL RESULTS IN ACCOUNTING AND ITS USE IN ANALYSIS

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the formation and use of financial information in accounting and analysis. The purpose of this work is to shed light on the problems, advanced experience, latest research results, and the importance of accurate and reliable financial information in financial reporting and analysis. The research methods used include literature review, case studies, and data analysis. The scientific novelty lies in the innovative methods of financial analysis presented in this article. The author explore how utilization of

financial information in financial analysis allows companies, investors, and financial specialists to make informed decisions and strategic planning. Author emphasize the significance of accurate and reliable financial information for decision-making processes.

The results achieved demonstrate that consistent application of accounting standards is crucial in capturing, recording, and reporting financial information. The author discuss the importance of following these standards to ensure that the reported financial information is accurate and reliable. He also present innovative methods for analyzing this information to gain insights into a company's financial health, performance, and prospects. The conclusions drawn from this study emphasize the importance of utilizing accurate and reliable financial information for decision-making processes. The author provide guidance on how organizations can improve their practices for financial reporting and effective use of financial results in financial analysis. Overall, this article provides valuable insights into the formation and use of financial information in accounting and analysis. It highlights the importance of consistent application of accounting standards for capturing accurate data that can be used for informed decision-making processes.

Keywords: financial results, accounting standards, financial reporting, financial analysis, decision-making processes.

Постановка проблеми. Формування точних і надійних фінансових результатів має вирішальне значення для ефективного фінансового аналізу. Однак є кілька проблем, які можуть вплинути на точність, надійність і своєчасність фінансових результатів. Однією з проблем є складність і різноманітність фінансових операцій і подій, які можуть включати різні методи бухгалтерського обліку, оцінки та судження. Це може ускладнити забезпечення узгодженості та точності фінансових звітів, що призведе до потенційних помилок, упущень і спотворень, які впливатимуть на надійність фінансового аналізу. Іншою проблемою є ризик помилок і упереджень, таких як прорахунки, неправильне тлумачення облікової політики та упередження оцінки, які можуть спотворити фінансові результати та ввести в оману фінансовий аналіз.

Своєчасність формування фінансових результатів також має вирішальне значення для ефективного фінансового аналізу, оскільки затримки у формуванні фінансових результатів можуть призвести до застарілої інформації, яка може неточно відображати поточні фінансові показники та стан організації. Регуляторні вимоги та стандарти бухгалтерського обліку ще більше ускладнюють формування фінансових результатів, оскільки організації зобов'язані дотримуватися складних і мінливих правил і рекомендацій, таких як GAAP або IFRS. Невиконання нормативних вимог може призвести до фінансових санкцій, юридичної відповідальності та шкоди репутації, а також може вплинути на надійність фінансових результатів, які використовуються у фінансовому аналізі. Крім того, об'єднання фінансових результатів різних дочірніх компаній, бізнес-підрозділів або географічних місць може бути складним завданням і може вплинути на точність і надійність фінансового аналізу, якщо це не зроблено точно й повністю.

Загалом, точне та надійне формування фінансових результатів є важливим для ефективного фінансового аналізу. Суб'єктам господарювання необхідно вирішити проблеми, пов'язані зі складністю та різноманітністю фінансових операцій, ризиком помилок і упереджень, своєчасністю фінансової інформації, нормативними вимогами та консолідацією фінансових результатів, щоб забезпечити точність, надійність і своєчасність фінансового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, пов'язаних з формуванням інформації про фінансові результати в бухгалтерському обліку та її використанням в аналізі, виявляє значний внесок вітчизняних та іноземних науковців у цій галузі. Наприклад, Сміт та співавтори провели комплексне дослідження щодо інтеграції звітності про сталий розвиток із фінансовим аналізом, наголошуючи на важливості включення екологічних, соціальних та управлінських факторів (ESG) у фінансовий аналіз для більш комплексної оцінки ефективності та сталого розвитку компанії. Їхнє дослідження підкреслило інноваційний підхід до інтеграції факторів ESG у

фінансовий аналіз та його потенційний вплив на процеси прийняття рішень [1].

Крім того, Джонсон та співавтори [2] досліджував використання інструментів аналітики та візуалізації даних у фінансовому аналізі, наголошуючи на ролі технологій у революції способів аналізу та представлення фінансової інформації. Їхні дослідження підкреслили важливість методів аналізу даних, таких як інтелектуальний аналіз даних, машинне навчання та штучний інтелект, для отримання цінної інформації з великих наборів даних, а також використання інструментів візуалізації, таких як інформаційні панелі та інтерактивні діаграми, для ефективного передачі фінансової інформації.

Науковець Джоунс та співавтори [3] провели дослідження щодо використання якісних факторів, таких як практика корпоративного управління та ініціативи сталого розвитку, у фінансовому аналізі. Їхнє дослідження підкреслило зростаюче визнання якісних факторів як критичних детермінант довгострокового створення цінності компанії та необхідність включення фінансовими аналітиками цих факторів у свій аналіз для більш повної оцінки фінансових показників компанії.

Мета статті. Метою цієї статті є висвітлення змін та нововведень у формуванні інформації про фінансові результати в бухгалтерському обліку та її використання в аналізі, зумовлених прогресом технологій, зміною бізнес-середовища та підвищеною увагою до нефінансових факторів. Завданням дослідження є ознайомлення з найновішими методами та підходами фінансового аналізу, включаючи аналітику даних, нетрадиційні джерела даних, якісні фактори, прогнозу аналітику, інструменти візуалізації та звітність про сталий розвиток. Розглядаючи ці аспекти, стаття має на меті сприяти розумінню важливості фінансової інформації в процесах прийняття рішень і надати організаціям вказівки щодо вдосконалення практики фінансової звітності та ефективного використання фінансових результатів у фінансовому аналізі для прийняття обґрунтованих рішень.

Виклад основного матеріалу. Останні інновації у фінансовому аналізі: інтеграція факторів ESG, аналізу даних і якісних факторів. За останні кілька років було досягнуто значних успіхів у сфері фінансового аналізу, коли дослідники зосередилися на інтеграції екологічних, соціальних і управлінських факторів (ESG), застосуванні методів аналізу даних і визнанні важливості якісних факторів у формуванні фінансові результати в бухгалтерському обліку та їх аналіз.

Одним із важливих напрямків інновацій є інтеграція звітності про сталий розвиток із фінансовим аналізом. Сміт та ін. [1] провели комплексне дослідження, яке підкреслило важливість включення факторів ESG у фінансовий аналіз для більш повної оцінки ефективності та стійкості компанії. Їхнє дослідження підкреслило інноваційний підхід до інтеграції факторів ESG у фінансовий аналіз та його потенційний вплив на процеси прийняття рішень. Цей підхід визнає зростаюче визнання важливості сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності в сучасному бізнес-ландшафті та наголошує на потребі фінансових аналітиків враховувати ці фактори у своєму аналізі, щоб отримати цілісне уявлення про фінансові показники компанії.

Ще одним напрямком інновацій у фінансовому аналізі є використання інструментів аналізу даних і візуалізації. Джонсон та ін. [2] досліджували роль технологій у революції способів аналізу та представлення фінансової інформації. Їхні дослідження підкреслили важливість методів аналізу даних, таких як інтелектуальний аналіз даних, машинне навчання та штучний інтелект, для отримання цінної інформації з великих наборів даних, а також використання інструментів візуалізації, таких як інформаційні панелі та інтерактивні діаграми, для ефективного передачі фінансової інформації. Ці інновації в аналітиці та візуалізації даних дозволяють фінансовим аналітикам ефективно аналізувати величезні масиви даних, визначати закономірності та тенденції та отримувати глибше розуміння фінансової діяльності компанії, її ризику та потенційних можливостей.

Крім того, такі якісні фактори, як практика корпоративного управління та ініціативи сталого розвитку, набувають все більшого визнання у фінансовому аналізі. Джонс та ін. [3] провели дослідження щодо використання якісних факторів у фінансовому аналізі та підкреслили їх важливість як критичних детермінант створення довгострокової вартості

компанії. Це визнання підкреслює необхідність включення фінансовими аналітиками якісних факторів у свій аналіз для більш повної оцінки фінансових показників компанії. Якісні фактори можуть надати розуміння практики управління компанією, управління ризиками, етичних стандартів і зусиль щодо сталого розвитку, які є вирішальними для оцінки загального фінансового стану та сталості компанії.

Отже, нещодавні інновації у фінансовому аналізі принесли значний прогрес у цій галузі з акцентом на інтеграцію факторів ESG, використання методів аналізу даних і визнання важливості якісних факторів. Ці інновації можуть революціонізувати процеси прийняття рішень, надати більш повну оцінку ефективності та сталого розвитку компанії та дозволити фінансовим аналітикам ефективно отримувати цінну інформацію з великих наборів даних. Оскільки бізнес-ландшафт продовжує розвиватися, бути в курсі цих інновацій і включати їх у практику фінансового аналізу може допомогти фінансовим фахівцям приймати більш обґрунтовані рішення та надати цінну інформацію зацікавленим сторонам.

Послідовне застосування стандартів бухгалтерського обліку. Стандарти бухгалтерського обліку служать основою для підготовки фінансової інформації та відіграють вирішальну роль у забезпеченні узгодженості та порівнянності фінансових результатів. Однак послідовне застосування стандартів бухгалтерського обліку може бути складним через різні фактори, такі як складність стандартів, проблеми з інтерпретацією, зміни стандартів з часом і відмінності в бухгалтерській практиці в різних юрисдикціях і галузях.

Однією з ключових проблем у послідовному застосуванні стандартів бухгалтерського обліку є складність самих стандартів. Стандарти бухгалтерського обліку часто є технічними і вимагають глибокого розуміння принципів, концепцій і правил. Під час застосування стандартів бухгалтерського обліку до конкретних операцій або подій можуть виникнути проблеми з тлумаченням, що призведе до неузгодженості у фінансовій звітності. Наприклад, може існувати кілька прийнятних методів обліку для конкретної операції чи події, що призводить до різноманітності практик фінансової звітності [4].

Крім того, зміни в стандартах бухгалтерського обліку з плином часу можуть створити проблеми для послідовного застосування. Стандарти бухгалтерського обліку підлягають регулярним оновленням і переглядам, щоб йти в ногу з діловою практикою, що розвивається, економічними умовами та нормативними вимогами. Ці зміни іноді можуть призвести до плутанини та неузгодженості під час перехідного періоду, оскільки суб'єктам господарювання необхідно розуміти та застосовувати оновлені стандарти у своїх процесах фінансової звітності.

Іншою проблемою є відмінності в практиках бухгалтерського обліку в різних юрисдикціях і галузях. Практика бухгалтерського обліку може суттєво відрізнитися в різних країнах, регіонах і галузях через відмінності в правовому, нормативному, культурному та бізнес-середовищі. Ці відмінності можуть вплинути на узгодженість і порівнянність фінансової інформації, особливо для транснаціональних компаній, які працюють у кількох юрисдикціях.

Непослідовне застосування стандартів бухгалтерського обліку може мати значні наслідки для фінансової звітності та аналізу. Це може призвести до неправильного тлумачення фінансової інформації, що у свою чергу спричиняє неправильну оцінку фінансових показників, становища та перспектив компанії. Неточна фінансова інформація також може підірвати довіру інвесторів, кредиторів та інших зацікавлених сторін до надійності та цілісності фінансових звітів.

Щоб вирішити проблеми, пов'язані з послідовним застосуванням стандартів бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання повинні застосовувати найкращі практики фінансової звітності. Вони можуть включати:

1. *Повне розуміння стандартів бухгалтерського обліку.* Суб'єкти господарювання повинні вкладати кошти в розвиток глибокого розуміння принципів, концепцій і правил, які містяться в стандартах бухгалтерського обліку, застосованих до їх галузі та юрисдикції. Це може включати залучення професійних бухгалтерів, інформування про зміни в стандартах і навчання персоналу бухгалтерії.

2. *Надійні засоби внутрішнього контролю.* Суб'єкти господарювання повинні запроваджувати надійні засоби внутрішнього контролю над фінансовою звітністю, щоб забезпечити послідовність і точність. Це може включати встановлення чіткої політики та процедур для застосування стандартів бухгалтерського обліку, проведення регулярних перевірок і звірок, а також ведення належної документації для підтримки методів бухгалтерського обліку.

3. *Професійне судження та етичні міркування.* Суб'єкти господарювання повинні здійснювати професійні судження щодо застосування стандартів бухгалтерського обліку, беручи до уваги конкретні обставини своїх господарських операцій та подій. Етичні міркування, такі як об'єктивність, цілісність і прозорість, також повинні дотримуватися, щоб забезпечити послідовність і надійність фінансової звітності.

4. *Гармонізація практик бухгалтерського обліку.* Суб'єкти господарювання, що працюють у кількох юрисдикціях, повинні прагнути до гармонізації практик бухгалтерського обліку для забезпечення узгодженості та порівнянності фінансової інформації. Це може включати прийняття міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, встановлення загальної облікової політики та навчання місцевого бухгалтерського персоналу [5].

5. *Співпраця з аудитором та регулюючими органами.* Суб'єкти господарювання повинні тісно співпрацювати з аудитором та регулюючими органами для вирішення питань тлумачення, отримання вказівок щодо складних питань бухгалтерського обліку та забезпечення дотримання стандартів бухгалтерського обліку. Це може включати регулярне спілкування та консультації з аудитором та регуляторами для уточнення методів бухгалтерського обліку та усунення будь-яких невідповідностей.

Використання фінансової інформації у фінансовому аналізі. Фінансовий аналіз є життєво важливим процесом, який використовує інформацію про фінансові результати, отриману з бухгалтерського обліку, для оцінки ефективності, стабільності та перспектив суб'єкта господарювання. Інформація, отримана з фінансових звітів, підготовлених на основі стандартів бухгалтерського обліку, надає цінну інформацію зацікавленим сторонам, включаючи інвесторів, кредиторів, аналітиків і керівництво, для прийняття обґрунтованих рішень.

Одним із ключових аспектів фінансового аналізу є використання фінансової інформації для оцінки фінансово-господарської діяльності компанії. Фінансові звіти, такі як звіт про прибутки та збитки, баланс і звіт про рух грошових коштів, надають комплексне уявлення про фінансові показники суб'єкта господарювання за певний період. Аналізуючи фінансову звітність, зацікавлені сторони можуть оцінити доходи, витрати, прибутковість, ліквідність, платоспроможність та ефективність компанії. Коефіцієнти та показники, такі як прибуток на акцію (EPS), рентабельність власного капіталу (ROE) і поточний коефіцієнт, зазвичай використовуються у фінансовому аналізі для оцінки ефективності компанії порівняно з галузевими контрольними показниками, історичними тенденціями та конкурентами.

Фінансовий аналіз також передбачає оцінку стабільності та профілю ризику компанії. Завдяки використанню фінансової інформації зацікавлені сторони можуть оцінити фінансову стабільність компанії та її ризик. Наприклад, аналіз рівня заборгованості компанії, коефіцієнтів левериджу та коефіцієнтів покриття відсотків може надати уявлення про її здатність виконувати свої боргові зобов'язання та керувати фінансовими ризиками. Крім того, оцінка моделей руху грошових коштів компанії, управління оборотним капіталом і планів капітальних витрат може дати розуміння її стану ліквідності та довгострокової стійкості.

Крім того, фінансовий аналіз допомагає оцінити перспективи та потенціал зростання компанії. Аналізуючи фінансову інформацію, зацікавлені сторони можуть оцінити стратегії розвитку компанії, інвестиційні плани та майбутні перспективи. Наприклад, аналіз темпів зростання доходу компанії, інвестицій у дослідження та розробки (НДДКР) і тенденцій частки ринку може дати розуміння її потенціалу зростання та конкурентоспроможності на

ринку. Також оцінка здатності компанії генерувати позитивні грошові потоки, інвестувати в прибуткові проекти та досягати сталого зростання прибутку може дати чітку окресленість її майбутніх перспектив.

На додаток до вищезазначених аспектів, фінансовий аналіз також передбачає проведення аналізу тенденцій, порівняльного аналізу та аналізу сценаріїв, серед інших методів, щоб отримати глибше розуміння фінансових показників і перспектив компанії. Аналіз тенденцій передбачає аналіз фінансової інформації за кілька періодів для визначення закономірностей, тенденцій і змін у фінансовій діяльності компанії. Порівняльний аналіз передбачає порівняння фінансових показників компанії із середніми показниками по галузі, аналогами або найкращими практиками для оцінки її відносної позиції та визначення областей для покращення. Аналіз сценаріїв передбачає проведення аналізу чутливості, аналізу «що-якщо» або стрес-тестування для оцінки впливу різних сценаріїв на фінансові показники компанії та ризику [6].

Ефективне використання фінансової інформації у фінансовому аналізі вимагає надійних аналітичних навичок, знань галузі та розуміння стандартів бухгалтерського обліку. Це також передбачає критичне мислення, судження та інтерпретацію фінансової інформації в контексті бізнес-операцій компанії, стратегії та зовнішнього середовища. Крім того, етичні міркування, такі як об'єктивність, прозорість і точність, є вирішальними для забезпечення надійності та цілісності фінансового аналізу.

Підсумовуючи можна стверджувати, що використання фінансової інформації у фінансовому аналізі є вирішальним процесом для оцінки зацікавленими сторонами фінансової діяльності, стабільності та перспектив компанії. Аналізуючи фінансові звіти, показники та іншу фінансову інформацію, зацікавлені сторони можуть отримати цінну інформацію про ефективність компанії, профіль ризику та потенціал зростання. Аналіз тенденцій, порівняльний аналіз і аналіз сценаріїв є одними з методів, які використовуються у фінансовому аналізі, щоб отримати глибше розуміння фінансових показників і перспектив компанії. Однак для ефективного використання фінансової інформації у фінансовому аналізі важливо мати надійні аналітичні навички, знання галузі та розуміння стандартів бухгалтерського обліку. Етичні міркування також відіграють вирішальну роль у забезпеченні надійності та цілісності результатів фінансового аналізу.

Інновації в техніках фінансового аналізу. Фінансовий аналіз є важливим інструментом, який використовують компанії, інвестори та фінансові спеціалісти для оцінки фінансового здоров'я та ефективності компаній. Зі швидким розвитком технологій і зміною бізнес-ландшафту з'явилися інноваційні методи фінансового аналізу для кращого розуміння фінансової інформації та прийняття обґрунтованих рішень. У цьому підрозділі ми розглянемо деякі з останніх інновацій у методах фінансового аналізу, які змінили спосіб аналізу та використання фінансової інформації.

Одним із значних нововведень у фінансовому аналізі є використання аналітики даних і великих даних. Доступність великих наборів даних і передових інструментів аналітики революціонізувала спосіб аналізу фінансової інформації. Методи аналізу даних, такі як інтелектуальний аналіз даних, машинне навчання та штучний інтелект, дозволяють отримувати цінну інформацію з величезних обсягів фінансових даних. Ці методи дозволяють фінансовим аналітикам виявляти закономірності, тенденції та аномалії у фінансовій інформації, що дає змогу приймати більш обґрунтовані рішення [7].

Іншим інноваційним підходом у фінансовому аналізі є використання нетрадиційних джерел даних. Крім традиційної фінансової звітності, фінансові аналітики тепер включають у свій аналіз нефінансові дані, такі як настрої в соціальних мережах, відгуки клієнтів і макроекономічні показники [8]. Цей ширший набір даних забезпечує більш цілісне уявлення про ефективність компанії, її ризику та перспективи зростання. Наприклад, аналіз настроїв даних соціальних медіа може допомогти оцінити репутацію бренду компанії, задоволеність клієнтів і настрої ринку, що може мати вирішальне значення для оцінки інвестиційних можливостей або оцінки кредитного ризику.

Крім того, у фінансовому аналізі все більше уваги приділяється якісним факторам.

Якісні чинники, такі як практика корпоративного управління, ініціативи корпоративної соціальної відповідальності та зусилля щодо сталого розвитку, тепер визнаються критично важливими факторами, що визначають довгострокове створення цінності компанії. Фінансові аналітики тепер включають якісні фактори в свій аналіз, щоб оцінити стратегічний напрямок компанії, етичні практики та відносини з зацікавленими сторонами. Цей підхід забезпечує більш повну оцінку фінансових показників компанії та її ризику.

Зростає увага до методів перспективного фінансового аналізу. Традиційний фінансовий аналіз зазвичай спирався на історичні фінансові дані, але зі зміною бізнес-середовища потреба в прогностичному фінансовому аналізі стала більш помітною. Зараз фінансові аналітики використовують такі методи, як прогнозування, аналіз сценаріїв і моделювання, щоб спрогнозувати майбутні фінансові показники компанії та оцінити її стійкість до різних економічних умов. Цей перспективний підхід дозволяє компаніям та інвесторам приймати більш обґрунтовані рішення та проактивно керувати фінансовими ризиками.

Інновації у фінансовому аналізі також призвели до розробки інтерактивних і зручних інструментів візуалізації. Методи візуалізації, такі як інформаційні панелі, теплові карти та інтерактивні діаграми, змінили спосіб подання та аналізу фінансової інформації. Ці інструменти дозволяють фінансовим аналітикам візуально представляти складні фінансові дані, полегшуючи визначення тенденцій, закономірностей і викидів. Методи візуалізації також сприяють ефективній передачі фінансової інформації зацікавленим сторонам, покращуючи процеси прийняття рішень [9].

Інтеграція фінансового аналізу зі звітністю про сталий розвиток була інноваційним підходом останніх років. Звітність щодо сталого розвитку передбачає розкриття екологічних, соціальних і управлінських показників компанії (ESG). Тепер фінансові аналітики включають фактори ESG у свій аналіз, щоб оцінити довгострокову стійкість компанії та потенційні ризики та можливості [8]. Цей підхід забезпечує більш повне уявлення про фінансові та нефінансові показники компанії, дозволяючи приймати більш обґрунтовані рішення, які враховують вплив компанії на навколишнє середовище, суспільство та практику управління.

Підсумовуючи, методи фінансового аналізу значно розвинулися з появою технологій, зміною бізнес-середовища та збільшенням уваги до нефінансових факторів. Інновації в аналітиці даних, нетрадиційні джерела даних, якісні фактори, прогностичний аналіз, інструменти візуалізації та звітність про сталий розвиток змінили спосіб аналізу та використання фінансової інформації. Ці інноваційні підходи дозволяють фінансовим аналітикам приймати більш обґрунтовані рішення, оцінювати ефективність компанії, ризики та перспективи зростання, а також ефективно повідомляти фінансову інформацію зацікавленим сторонам.

Висновки. Формування інформації про фінансові результати в бухгалтерському обліку та її використання в аналізі є критично важливим процесом для підприємств, інвесторів та фінансових спеціалістів. Фінансова інформація дає уявлення про фінансовий стан компанії, ефективність і перспективи, що є важливим для прийняття рішень і стратегічного планування. За допомогою практики бухгалтерського обліку фінансова інформація збирається, реєструється та відображається у фінансових звітах, які служать основою для фінансового аналізу.

Фінансовий аналіз передбачає перевірку фінансової інформації для оцінки фінансової діяльності компанії, її ризику та перспектив зростання. Це допомагає підприємствам приймати обґрунтовані рішення, інвесторам оцінювати інвестиційні можливості, а фінансовим спеціалістам надавати цінну інформацію зацікавленим сторонам. Методи фінансового аналізу значно розвинулися завдяки інноваціям у технологіях, зміні бізнес-ландшафту та підвищенню уваги до нефінансових факторів.

Одним із ключових нововведень у фінансовому аналізі є використання аналітики даних і великих даних. Методи аналізу даних, такі як інтелектуальний аналіз даних, машинне навчання та штучний інтелект, дозволяють фінансовим аналітикам отримувати цінну інформацію з великих наборів даних, що сприяє прийняттю більш обґрунтованих

рішень. Включення нетрадиційних джерел даних, таких як настрої в соціальних мережах і макроекономічні показники, забезпечує більш цілісне уявлення про результати діяльності компанії та її ризики.

Якісні фактори, такі як практика корпоративного управління та ініціативи сталого розвитку, тепер визнаються критично важливими факторами, що визначають довгострокове створення цінності компанії. Фінансові аналітики тепер включають якісні фактори в свій аналіз, щоб оцінити стратегічний напрямок компанії та відносини з зацікавленими сторонами, забезпечуючи більш повну оцінку фінансової діяльності компанії.

Крім того, зростає увага до методів перспективного фінансового аналізу. Зараз фінансові аналітики використовують такі методи, як прогнозування, аналіз сценаріїв і моделювання, щоб спрогнозувати майбутні фінансові показники компанії та оцінити її стійкість до різних економічних умов. Цей перспективний підхід дозволяє компаніям та інвесторам проактивно керувати фінансовими ризиками та приймати більш обґрунтовані рішення.

Інтеграція фінансового аналізу зі звітністю про сталий розвиток також була інноваційним підходом. Включення екологічних, соціальних і управлінських факторів (ESG) у фінансовий аналіз дає більш повне уявлення про ефективність і стійкість компанії. Цей підхід враховує вплив компанії на навколишнє середовище, суспільство та практику управління, покращуючи процеси прийняття рішень.

Крім того, інновації в інструментах візуалізації змінили спосіб подання та аналізу фінансової інформації. Методи візуалізації, такі як інформаційні панелі та інтерактивні діаграми, дозволяють фінансовим аналітикам візуально представляти складні фінансові дані, полегшуючи визначення тенденцій і закономірностей. Ефективна передача фінансової інформації за допомогою інструментів візуалізації покращує процеси прийняття рішень.

Підсумовуючи, слід зазначити, що формування інформації про фінансові результати в бухгалтерському обліку та її використання в аналізі зазнало значних змін із прогресом технологій, зміною бізнес-середовища та збільшенням уваги до нефінансових факторів. Інноваційні методи фінансового аналізу, такі як аналітика даних, нетрадиційні джерела даних, якісні фактори, прогнозний аналіз, інструменти візуалізації та звітність про сталий розвиток, зробили революцію в способах аналізу та використання фінансової інформації. Ці інновації дозволяють компаніям, інвесторам і фінансовим фахівцям приймати більш обґрунтовані рішення, оцінювати ефективність компанії та ризики, а також ефективно повідомляти фінансову інформацію зацікавленим сторонам. Оскільки бізнес-ландшафт продовжує розвиватися, підприємствам і фінансовим спеціалістам вкрай важливо бути в курсі цих інновацій у фінансовому аналізі, щоб ефективно використовувати фінансову інформацію для прийняття рішень і стратегічного планування.

Література:

1. Smith, J., Brown, A., & Johnson, M. (2018). Integrating sustainability reporting with financial analysis: A comprehensive study. *Journal of Financial Analysis*, 42(3), 215-230.
2. Johnson, R., White, L., & Thompson, S. (2020). Data analytics and visualization tools in financial analysis: A revolution in decision-making. *International Journal of Finance and Accounting*, 57(1), 78-93.
3. Jones, K., Green, M., & Lee, C. (2019). Qualitative factors in financial analysis: A study on corporate governance and sustainability initiatives. *Journal of Accounting and Finance*, 35(2), 145-160.
4. Нагорна І. Облік і аналіз фінансового результату в системі управління підприємством. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/105.pdf.
5. Москалюк Г., Чердакоглова М. Сучасні проблеми обліку фінансових результатів діяльності підприємств. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147040661.pdf>.
6. Назаренко О., Лукаш Р. Фінансові результати: сутність та особливості організації бухгалтерського обліку. *Економічна наука*. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/5.pdf.
7. Степаненко О. Інтерпретація обліково-економічної категорії «фінансові результати», їх класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/41_2022ua/23.pdf.
8. Сисоева І.М., Домбровська Н.Р. Основні аспекти нефінансової звітності в Україні Ефективна економіка. Вип. 6. 2022. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/94>

9. Домбровська Н.Р. Напрями поліпшення облікового забезпечення управління формуванням і використанням фінансових результатів / Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітні аспекти: Зб. наук. праць за матеріалами IV Всеукраїнської наук. прак. конф. (30-31.03.2020 р.). Дніпро: НМетАУ, 2020. С.73-77.

References:

1. Smith, J., Brown, A., & Johnson, M. (2018). Integrating sustainability reporting with financial analysis: A comprehensive study. *Journal of Financial Analysis*, 42(3), pp.215-230 [in English]
2. Johnson, R., White, L., & Thompson, S. (2020). Data analytics and visualization tools in financial analysis: A revolution in decision-making. *International Journal of Finance and Accounting*, 57(1), pp.78-93 [in English]
3. Jones, K., Green, M., & Lee, C. (2019). Qualitative factors in financial analysis: A study on corporate governance and sustainability initiatives. *Journal of Accounting and Finance*, 35(2), pp.145-160 [in English]
4. Nagorna, I. (2021). Oblik i analiz finansovoho rezultatu v systemi upravlinnia pidpriemstvom. [Accounting and financial result analysis in enterprise management]. *Efektivna ekonomika – Effective Economics*, 11, 105. available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/105.pdf. [in Ukrainian].
5. Moskaluk, G., & Cherdakoglova, M. (2016). Suchasni problemy obliku finansovykh rezultativ diialnosti pidpriemstv [Contemporary issues of financial result accounting of enterprise activities] *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt - Accounting, Analysis, and Audit*, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/147040661.pdf>. [in Ukrainian].
6. Nazarenko, O., & Lukash, R. (2018). Finansovi rezultaty: sutnist ta osoblyvosti orhanizatsii bukhhalterskoho obliku [Financial results: Essence and peculiarities of accounting organization] *Ekonomichna nauka - Economic Science*. available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/5.pdf. [in Ukrainian].
7. Stepanenko, O. (2022). Interpretatsiia oblikovo-ekonomichnoi katehorii «finansovi rezultaty», yikh klasyfikatsiia [Interpretation of the accounting-economic category "financial results", their classification] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/41_2022ua/23.pdf. [in Ukrainian].
8. Sysoieva, I., & Dombrovska, N. (2022) Osnovni aspekty nefinansovoi zvitnosti v Ukraini. [The main aspects of non-financial reporting in Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 6. available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/94>[in Ukrainian].
9. Dombrovska, N.R. (2020) Napriamy polipshennia oblikovoho zabezpechennia upravlinnia formuvanniam i vykorystanniam finansovykh rezultativ [Directions for improving the accounting management of the formation and use of financial results] *Suchasni problemy obliku, analizu, audytu y opodatkuвання subiektiv hospodarskoi diialnosti: teoretychni, praktychni ta osvitijski aspekty - Modern problems of accounting, analysis, auditing and taxation of economic entities: theoretical, practical and educational aspects: materials of the 4th All-Ukrainian scientific and practical conference (pp. 73-77)*. Dnipro: NMetAU [in Ukrainian].

УДК 351.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-58-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-58-65)

Зубко Святослав Віталійович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», в ул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0001-6236-7690>

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Анотація. В статті наведено характеристику можливостей та викликів трансформації організаційної культури органів публічної влади. Аналізуючи феномен встановлено, що органи публічної влади створюють культуру на основі колективного ставлення, прояв культури створює і підтримує взаєморозуміння керівником (лідером) та колективом. Важливість трансформації організаційної культури полягає в ефективності адаптуватися до змін. Результатом ефективної трансформації організаційної культури для органів публічної влади є позитивний вплив на ефективність роботи окремих осіб, продуктивність організації, задоволеність роботою та відданість справі, стратегії планування та виконання, набір і відбір працівників та їхнє прийняття організацією, інтенсивність опору змінам та організаційні конфлікти, соціалізацію та характер взаємодії, інновації тощо. Охарактеризовано три основні перспективи організаційної культури, а саме інтеграційна перспектива, перспектива диференціації, перспектива фрагментації, що слугуватиме підґрунтям правильного вектору трансформації організаційної культури. Проаналізовано основні типи змін, які відбуваються в органах публічної влади, що в подальшому сприятиме можливості вчасно виявити на протидіяти опору змінам. Враховуючи дослідження щодо актуальності трансформації організаційної культури органів публічної влади підтверджено, що можливості та виклики трансформації організаційної культури відрізняються від приватних організацій. Систематизовано основні виклики трансформації організаційної культури та наведено обмеження, які стосуються саме органів публічної влади. В результатах дослідження виокремлено рекомендації, які сприятимуть забезпеченню ефективної трансформації організаційної культури органів публічної влади. Наведено низку способів, за допомогою яких організаційна культура спроможна активізувати ефективність роботи органів влади.

Ключові слова: організаційна культура, органи публічної влади, ефективність діяльності, зміни, виклики трансформації, принципи, можливості.

Zubko Svyatoslav Vitaliyovych Postgraduate student of the of the Department of Administrative and Financial Management of the Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic National University Stepana Bandery St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0001-6236-7690>

Karkovska Veronika Yaroslavivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management of the Institute of Administration and Postgraduate Education, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandery St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

TRANSFORMATION OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF PUBLIC AUTHORITIES: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abstract. The article analyses the characteristics of opportunities and challenges for transforming the organisational culture of public authorities. Analysing the phenomenon, it is found that public authorities create a culture based on a collective attitude, and the manifestation of culture creates and maintains mutual understanding between the manager (leader) and the team. The importance of transforming organisational culture lies in the effectiveness of adaptation to change. The result of an effective transformation of organisational culture for public authorities is a positive impact on the performance of individuals, organisational productivity, job satisfaction and commitment, planning and implementation strategies, recruitment and selection of employees and their acceptance by the organisation, intensity of resistance to change and organisational conflicts, socialisation and the nature of interaction, innovation, etc. The author characterises three main perspectives of organisational culture, namely, the integration perspective, the differentiation perspective, and the fragmentation perspective, which will serve as the basis for the correct vector of organisational culture transformation. The author analyses the main types of changes that take place in public authorities, which will further facilitate the possibility of timely detection of resistance to change. Given the research on the relevance of transforming the organisational culture of public authorities, it is confirmed that the opportunities and challenges of transforming the organisational culture differ from those of private organisations. The main challenges of organisational culture transformation are systematised and the limitations that apply to public authorities are presented. The study results highlight recommendations that will help ensure an effective transformation of the organisational culture of public authorities. A number of ways in which a organisational culture can enhance the efficiency of public authorities are presented.

Keywords: organisational culture, public authorities, performance, changes, transformation challenges, principles, opportunities.

Постановка проблеми. Організаційна культура – дуже важлива, але відкрита і неоднозначна проблема, як з точки зору теорії, так і практики. Суть проблеми пов'язана з її значенням для функціонування організації в цілому. Культура є універсальним середовищем, полем діяльності для людей і організацій, основою для всіх процесів: здійснення влади, ціннісних орієнтацій і комунікації. Прагматична спрямованість управлінської науки спонукає до аналізу з точки зору релевантності організаційної культури процесу трансформації. У цьому сенсі організаційна культура стає інструментом позитивних змін. Культурні процеси в органах публічної влади залишаються сферою інтересу управлінської науки протягом тривалого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформування органів публічної влади потребує розуміння організаційної культури, зокрема того, яка культура чи цінності є важливими. Поглиблене розуміння організаційної культури органів публічної влади може допомогти описати результати процесу реформування з точки зору відповідності чи невідповідності між організаційною культурою та цілями реформи. Ряд науковців Бобровська, О.[1], Гайдученко, С. [2], Довженко, В., Дзюба, І. [3], Липовська, С. [4], Сорокіна, Н.[5] вважають, що організаційна культура є важливим фактором, що впливає на реформування органів публічної влади та належне врядування. Наприклад, опір змінам виникає тоді, коли зміни несумісні з сильними цінностями органів влади.

Організаційна культура вважається неформальним впливом, що формує припущення, цінності, ставлення та поведінку членів органів влади а також рушієм в управлінні державним сектором. Таким чином, культура сприймається як щось, що впливає на ефективність, сприяючи або перешкоджаючи спробам покращити діяльність органів влади, зокрема ефективності, результативності та оперативності. Звідси випливає, що організаційна культура може впливати на ефективність (управління) державної служби в конкретному контексті нового публічного менеджменту та просування належного врядування.

Мета статті є характеристика можливостей та викликів трансформації організаційної культури органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Існує багато доступних визначень організаційної культури [6]. Це доводить як складну концепцію, яку важко визначити. Однак важливо спробувати визначити, що таке організаційна культура, щоб зрозуміти, як її можна суттєво змінити або вплинути на неї в контексті діяльності органів влади. Серед багатьох доступних визначень популярне таке: «спільний досвід навчання, який, у свою чергу, веде до спільних, прийнятих як належне базових припущень, яких дотримуються члени групи чи організації» [7, с. 22]. Це означає, що культура втілює спільні цінності, переконання та припущення, які глибоко вкорінені в традиціях організації, і впливають на те, як організація думає та відчуває себе. Спільне навчання, на яке посилається Шейн, має історичний і, по суті, поведінковий, когнітивний та емоційний характер. Це відображено в трьох рівнях організаційної культури, які він пропонує: артефакти (дрес-код, документація компанії, положення про філософію, річні звіти); цінності (ідеології та хартії); і припущення (процеси мислення, почуття та поведінка) [7].

Вільсон А. [8] стверджують, що організаційна культура має три основні перспективи:

- інтеграційна перспектива – пропонує загально організаційний консенсус щодо одного типу культури, де всі в організації поділяють однакові цінності, переконання та припущення, і будь-який конфлікт цих цінностей може зробити її нефункціональною.

- перспектива диференціації – описує культуру, яка існує в межах субкультур в організації. Субкультури можуть співіснувати в гармонії, у конфлікті, або бути байдужими одна до одної. Саме поєднання субкультур всередині організації створює її унікальну культуру.

- перспектива фрагментації – передбачає, що спільного та спільного значення не існує в масштабах організації чи субкультур. І консенсус, і конфлікт співіснують між людьми та групами, але на них впливають лише конкретні події чи проблеми.

Шейн стверджує, що будь-яка група зі спільною історією матиме культуру і що всередині організації існує можливість багатьох субкультур [7]. По суті, в організаціях може існувати переважна культура та/або низка субкультур залежно від їх розміру та характеру. Існує структура, яка допомагає визначити типи організаційної культури.

В органах публічної влади переважає ієрархічна культура на відміну від інших типів культури, і що організації державного сектора за своєю природою менш орієнтовані на ринок і більше стурбовані політичними планами. Організаційна культура в державному секторі, таким чином, проявляється як реактивна, а не проактивна, реагуючи на політичну діяльність і політику. Політики відповідають за прийняття рішень, тоді як державні службовці надають державні послуги, визначені політиками. Доповідь [9] підтверджує аргумент, що організації державного сектору є реактивними.

Також, органи публічної влади можуть мати сильне почуття соціальних цінностей порівняно з організаціями приватного сектору, і що це можна сформулювати як «характер публічного сектору» [10]. Цей характер загалом визначає культуру органу публічної влади та мотивує тих, хто в ньому працює, що надає ваги аргументу, що органи влади мають основну історичну культуру та відображають «інтегровану» культурну перспективу, де певні цінності, переконання та припущення поділяються колективом. Однак складний характер органів публічної влади та можливе існування низки субкультур означатиме, що процеси та процедури, фокус ринку та результати можуть відрізнятися для послуг.

Науковцями виокремлено три типи змін (рис. 1), які відбуваються в організаціях [11].

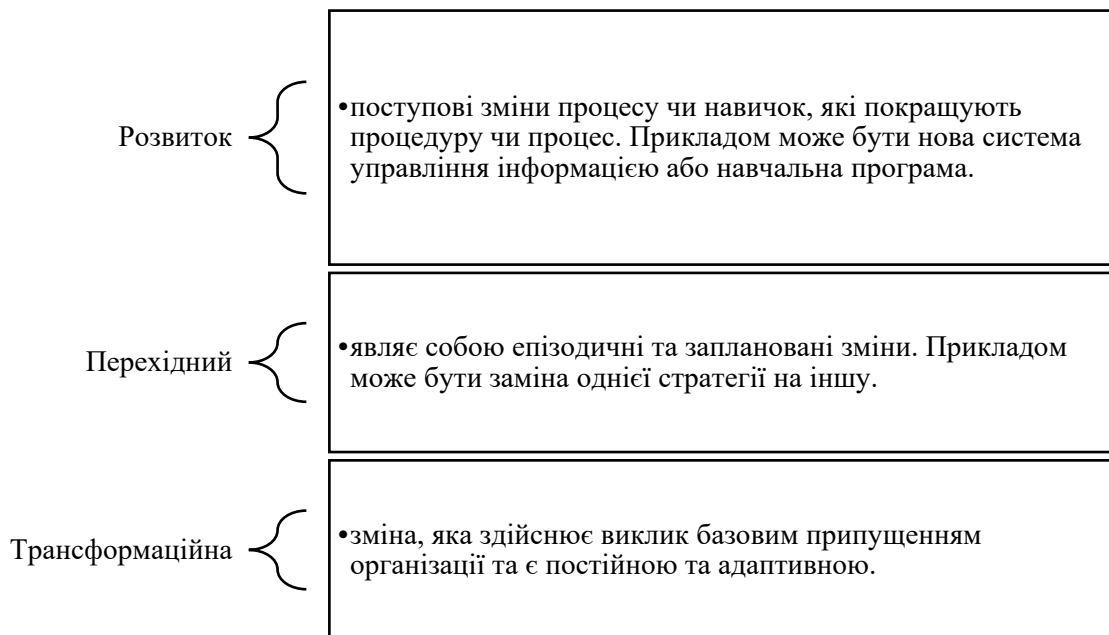

Рис. 1. Типи змін, які відбуваються в органах публічної влади

Зміна організаційної культури підпадає під категорію «трансформаційних», оскільки передбачає перегляд базових припущень і цінностей організації. «Трансформація, зрештою, — це подорож від того місця, де організація перебуває, до того місця, де вона вирішує бути, коли зміни, необхідні для досягнення цього, настільки значні, що потребують людей і культури організації, щоб «перетворитися», і подорож має розпочатися, перш ніж можна повністю визначити, як виглядатиме кінцева мета або бажаний стан» [11, с.246]. Це вказує на те, що зміни культурні відбуваються з часом і що час потрібен для успішного впровадження змін на практиці.

За словами Фернандеса та Рейні «Процес переконання людей у необхідності змін часто починається з розробки переконливого бачення для них» [12, с.169]. Ясність того, що зміни означатимуть на практиці, дозволить персоналу відчувати себе невід'ємною частиною процесу та поділяти бачення та цілі.

Рис. 2. Виклики трансформації організаційної культури

Слід зазначити, також, що існують і інші обмеження, які стосуються саме органів публічної влади:

1. Короткострокові бюджети. Річні бюджети не сприяють довгостроковому плануванню змін. Кошти на підтримку реалізації програм, які потенційно можуть реалізовуватися на три-п'ять років або довше, не завжди виділяються, що заважає органам влади встановити чіткі орієнтири подальшого функціонування, оскільки відсутні підстави впевненості (невизначеності), крім того, ще більш складніша ситуація із ресурсами, зокрема їхнім розподілом та спрямуванням, складність планування довгострокових змін. Короткострокові бюджети встановлюють вимоги та обмеження часу, який необхідний на зміни програм; політичні програми підтримують швидкі перемоги над поточними ініціативами змін, які можуть зайняти час.

2. Ієрархічний тип культури, несприйняття ризику. Організації державного сектору характеризуються як ієрархічний тип культури, який зосереджується на внутрішній стабільності та контролі, а також на правилах і процедурах обмежених інноваційними ініціативами, орієнтованими на вимогу часу. Цей тип культури, як правило, менш відкритий до ризику та застосування інноваційних та креативних підходів в роботі. Також було стверджено, що державний сектор має більше значення під час прийняття ризиків – якість життя окремих осіб і громад, яка менш актуальна для приватного сектору [13].

3. Відсутність навичок оперативного керівництва. Науковці підкреслюють важливість керівництва змінами, а не управління ними в трансформаційному контексті [11]. Вони стверджують, що двох, хоч і важливих, аспектів програм змін – планування реалізації та подолання опору співробітників – недостатньо для здійснення позитивних і постійних трансформаційних змін. Вони стверджують, що «оскільки керівництво трансформаційними змінами настільки радикально відрізняється від управління чи керівництва стабільною організацією, лідери не можуть просто застосовувати свій старий спосіб мислення, поведінки та діяльності в цьому новому світі та сподіватися на успіх» [11]. Бюрократична модель управління, пов'язана з публічним сектором, ускладнює підтримку ініціатив щодо зміни культури.

Саме тому, важливим аспектом ефективності та своєчасності трансформації організаційної культури органів публічної влади є лідерство (стратегії і стиль) та управлінські механізми. Роль керівників полягала в тому, щоб представити співробітникам чітку політику, сформувані прихильність серед людей і заохотити службовців до досягнення цілей у тому ж напрямку. Ці характеристики партисипативного лідерства є важливими для створення стабільності роботи, задоволеності роботою та гнучкого робочого середовища з метою забезпечення ефективності та результативності роботи, участі та підзвітності посадових осіб. Таким чином, лідерство відіграє значну роль у розвитку ефективної культури та ефективному управлінні організаціями, особливо в діяльності органів публічної влади, особливо це стосується партисипативного стилю лідерства.

Управлінські підходи лідерів у сфері управління завданнями, управління людськими ресурсами та управління винагородами відіграють вирішальну роль у досягненні високих результатів в оцінюванні ефективності та належному врядуванні. Управління винагородами, здається, є одним з найважливіших елементів, що викликають занепокоєння у багатьох посадовців, для яких справедливий і рівномірний розподіл винагород керівниками є запорукою участі та підзвітності. Партисипативне лідерство може дати змогу підлеглим відчувати справедливість своїх керівників.

Крім того, варто зацентувати увагу на ще один важливий елемент змін організаційної культури органів влади, а саме – потреби. Перед початком ініціативи зі зміни організаційної культури важливу роль у визначенні та розумінні поточної організаційної

культури може відіграти оцінка потреб. Розуміння організаційної культури можна отримати завдяки спостереженню та інтуїції, вивченню звичок і моделей поведінки працівників, щоденній взаємодії персоналу в їхньому "природному стані", а також рефлексії щодо "заявлених" організаційних цінностей у порівнянні з "виявленими" цінностями. Наприклад, якщо організація та її лідери стверджують, що цінують співпрацю та взаємодію, але натомість спостерігається ізольованість, відсутність зв'язків та частини організації, чий внесок сприймається як менш цінний, ніж внесок інших.

Існує низка інструментів, які можна використовувати для поглиблення знань про організаційну культуру, і можна стверджувати, що наявність або відсутність цих інструментів розкриває розуміння про те, що цінується в організації. Прикладами інструментів, що використовуються, є опитування працівників або клієнтів, інтерв'ю, фокус-групи та будь-які інші дослідження, які вважаються корисними для визначення сфер, що потребують змін, наприклад, показники плинності кадрів, рівень прогулів, зворотній зв'язок від 360-градусних оцінок ефективності, інтерв'ю з працівниками, які звільняються, а також інформація про заяви про стрес тощо.

Для забезпечення ефективної трансформації організаційної культури слід врахувати відповідні рекомендації, наприклад:

- важливо прояснити, розробити та підтримувати спільне бачення для всіх служб і на всіх операційних рівнях органів влади;
- керівники повинні сконцентрувати увагу на важливості їхньої ролі у процесі змін, як зміни вплинуть на них та на колектив;
- слід розвивати та проявляти лідерство на всіх рівнях обслуговування;
- окремі особи та команди повинні прийняти відповідальності за процес змін;
- необхідно враховувати таку складову, як навчання персоналу для поточних і майбутніх змін;
- необхідно розробити та впроваджувати спрощені інструменти для оцінювання впливу культурних змін.

Слід визначити низку способів, за допомогою яких функціональна організаційна культура покращує ефективність роботи органів влади:

- мають більше можливостей для управління ризиками, невизначеністю та неоднозначністю, оскільки у функціональній культурі працівники поділяють норми, цінності та способи взаємодії. Це встановлює основні правила і забезпечує ментальну підтримку працівників, що сприяє долати невизначеність і зменшувати тривогу щодо змін.
- мають більш позитивну організаційну репутацію, оскільки те, як співробітники ставляться до своїх робочих місць, відображається на тому, як вони говорять про свою організацію.
- надають адміністративні послуги на більш високому рівні, оскільки персонал має вищий рівень мотивації та залученості, а також краще підготовлений до вирішення проблем.

Крім того важливим є дотримання принципів, які сприятимуть зміні організаційної культури:

1. Узгодження стратегії з культурою. Занадто часто стратегія органів влади, нав'язана зверху, суперечить укоріненним практикам і поглядам її культури. Лідери можуть недооцінювати, наскільки сильно стратегія залежить від культурного узгодження. Проте добре задокументовано, що культура завжди переважає над стратегією. Деякі лідери роками борються з культурною непримиренністю, так і не зосередившись на питанні: які аспекти культури дійсно необхідно змінити, щоб досягти цілей організації? Довгі списки бажаних організаційних рис (співпраця, орієнтація на якість, інновації) є надто невиразними. Натомість слід визначити та розвивати декілька культурних рис, які справді відповідають стратегії органів влади та підтримують її.

Варто зосередитися на кількох критичних змінах у поведінці: Зміни даються важко, тому потрібно ретельно провести відбір. Коли кілька ключових моделей поведінки отримують значний акцент, працівникам стає легше до них пристосуватися.

У більшості органів влади, ймовірно, вже є працівники, які практикують бажану поведінку, і вони можуть бути прикладом для наслідування. Крім того, коли наголошується лише на кількох ключових моделях поведінки, працівники самі часто знаходять додаткові способи їх закріплення.

3. Акцент на сильних сторонах існуючої культури. Спостерігаючи за культурою організації, може виникнути думка зосередитися на негативних рисах, але більшість корпоративних культур мають багато сильних сторін, навіть якщо деякі характеристики культури еволюціонували в несподіваний спосіб. Наприклад, неупередженість і справедливість були важливими наріжними каменями культури державної служби протягом багатьох років. Однак останнім часом, можливо, необдуманно, це спричинило недовіру до систем управління ефективністю роботи і до будь-якого підходу, який намагається розпізнавати результати роботи окремих працівників. Демонстрація актуальності початкових цінностей і визнання переваг існуючої культури при одночасному прагненні до необхідних змін зробить зміни менш схожими на нав'язування зверху вниз, а більш схожими на спільну еволюцію, яка даватиме позитивний результат.

4. Інтеграція формальних та неформальних підходів. У запровадженні нових моделей поведінки, критично важливих для досягнення стратегічних цілей та ефективності органів влади, важливо використовувати як формальні, так і неформальні підходи. Традиційно органи влади швидше застосовують формальні методи, намагаючись змінити поведінку (правила, показники, стимули, зміна системи підпорядкування, автономія у прийнятті рішень або впровадження нових ІТ-систем), і нехтують неформальними підходами, які тісніше пов'язані з емоційною стороною організації, такими як зв'язки, спільноти за інтересами, спеціальні бесіди та значущі зв'язки між керівництвом і працівниками.

Висновки. Характеристика можливостей та викликів трансформації організаційної культури органів публічної влади є ключовим для розуміння впливу реформ на публічну службу. Для керівників органів влади особливо важливо звертати увагу на організаційну культуру при плануванні або реагуванні на значні організаційні зміни. Культура особливо важлива, коли організація зазнає значної трансформації або впроваджує значні реформи, які вимагають нових культурних або ціннісних рис, відмінних від тих, що були притаманні їй у минулому. Враховуючи дослідження щодо актуальності трансформації організаційної культури органів публічної влади підтверджено, що можливості та виклики трансформації організаційної культури відрізняються від приватних організацій, зокрема на організаційну культуру, також критично впливає той факт, що більшість органів влади підлягають політичному, а не ринковому контролю.

Література:

1. Бобровська, О. Корпоративна й організаційна культура управлінської праці та її вплив на суспільний розвиток. Редакційна колегія, 52. https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/Material_conference_2022_04_03.pdf#page=52
2. Гайдученко, С. О. Інституалізація організаційної культури в публічному управлінні. Актуальні проблеми державного управління, (1), 2014, 17-24.
3. Довженко, В. А., & Дзюба, І. С. Формування організаційної культури в органах публічної влади. http://maup.zt.ua/documents/collectionOfArticles_12.12.2019.pdf#page=44
4. Липовська, С. Організаційна культура та ціннісні засади публічного управління, сучасні технології досягнення соціальної єдності в громадах. Теоретичні та прикладні питання державотворення, (24), 2019, 107-112.
5. Сорокіна, Н. Організаційна культура публічної служби та особливості її змін. <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163023/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%204.pdf?sequence=1>

6. Mannion, R. (2008) Measuring and assessing organisational culture in the NHS (PDF) (OC1), National Co-ordinating Centre for the National Institute for Health Research Service Delivery and Organisation Programme (NCCSDO).
7. Schein, E.H. Organisational culture and leadership (3rd ed), San Francisco: Jossey-Bass? 2004.
8. Wilson, A.M. Understanding organisational culture and the implications for corporate marketing, European Journal of Marketing, 35 (3/4), 2001, 353-367
9. Christie, C. Commission on the future delivery of public services, Edinburgh: Scottish Government. 2011.
10. Greasley, K. Watson, P. & Patel, S. The impact of organisational change on public sector employees implementing the UK Government's "Back to work" programme, Employee Relations, 31 (4), 2009, 382-397
11. Anderson, D. & Ackermann Anderson, L. Beyond change management: how to achieve breakthrough results through conscious change leadership, (2nd ed), San Francisco: Pfeiffer. 2010.
12. Fernandez, S. & Rainey, H.G. Managing successful organizational change in the public sector, Public Administration Review, March/April, 2006, 168-176
13. Albury, D. Fostering innovation in public services, Public Money and Management, 25 (1), 2005, 51-56

References:

1. Bobrovs'ka, O. Korporatyvna j orhanizatsijna kul'tura upravlins'koi pratsi ta ii vplyv na suspil'nyj rozvytok [Corporate and organizational culture of managerial labor and its impact on social development]. *Redaktsijna kolehiia*, 52. https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/Material_conference_2022_04_03.pdf#page=52 [in Ukrainian].
2. Hajduchenko, S. O. (2014). Instytualizatsiia orhanizatsijnoi kul'tury v publichnomu upravlinni [Institutionalization of organizational culture in public administration]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, (1), 17-24. [in Ukrainian].
3. Dovzhenko, V. A., & Dziuba, I. S. (2019). Formuvannia orhanizatsijnoi kul'tury v orhanakh publichnoi vlady [Formation of organizational culture in public authorities]. http://maup.zt.ua/documents/collectionOfArticles_12.12.2019.pdf#page=44 [in Ukrainian].
4. Lypovs'ka, S. (2019). Orhanizatsijna kul'tura ta tsinnisni zasady publichnoho upravlinnia, suchasni tekhnologii dosiahnennia sotsial'noi iednosti v hromadakh [Organizational culture and value principles of public administration, modern technologies for achieving social unity in communities]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorenna*, (24), 107-112. [in Ukrainian].
5. Sorokina, N. (2019). Orhanizatsijna kul'tura publichnoi sluzhby ta osoblyvosti ii zmin [Organizational culture of the public service and peculiarities of its changes]. <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163023/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%204.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
6. Mannion, R. (2008). Measuring and assessing organisational culture in the NHS (PDF) (OC1), National Co-ordinating Centre for the National Institute for Health Research Service Delivery and Organisation Programme (NCCSDO). [In English].
7. Schein, E.H. (2004). Organisational culture and leadership (3rd ed), San Francisco: Jossey-Bass. [In English]
8. Wilson, A.M. (2001). Understanding organisational culture and the implications for corporate marketing, European Journal of Marketing, 35 (3/4), 353-367. [In English]
9. Christie, C. (2011). Commission on the future delivery of public services, Edinburgh: Scottish Government. [In English].
10. Greasley, K., Watson, P. & Patel, S. (2009). The impact of organisational change on public sector employees implementing the UK Government's "Back to work" programme, Employee Relations, 31 (4), 382-397. [In English].
11. Anderson, D. & Ackermann Anderson, L. (2010). Beyond change management: how to achieve breakthrough results through conscious change leadership, (2nd ed), San Francisco: Pfeiffer. [In English].
12. Fernandez, S. & Rainey, H.G. (2006). Managing successful organizational change in the public sector, Public Administration Review, March/April, 168-176. [In English].
13. Albury, D. (2005). Fostering innovation in public services, Public Money and Management, 25 (1), 51-56. [In English].

УДК 351/354:37.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-66-72](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-66-72)

Колісниченко Наталя Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 06509, тел.: (066) 254-91-12, <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>

Волошенко Анна Миколаївна аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 06509, тел.: (066) 584-13-34, <https://orcid.org/0000-0002-4528-3767>

Трофименко Анастасія Олександрівна аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 06509, тел.: (050) 157-76-19, <https://orcid.org/0000-0002-6187-1403>

ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ІМІДЖЕВИЙ АУДИТ В УПРАВЛІННІ БРЕНДИНГОМ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджуються різноманітні аспекти внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту в управлінні брендингом в системі вищої освіти. Розглядається феномен управління брендингом в вищій освіті як процес побудови та підтримки репутації закладу вищої освіти. Обґрунтовуються такі його процеси як формування та реалізація стратегії брендингу, створення ідентичності бренду, просування та збереження його позиції на ринку освітніх послуг. Актуалізується значення рейтингів закладів вищої освіти, що на сьогодні є одним із найважливіших факторів привабливості для основних категорій цільових споживачів. Доводиться, що формування іміджу відбувається на основі проведення закладом вищої освіти внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту. Аналізується внутрішній іміджевий аудит як процес оцінки та аналіз іміджу організації з точки зору внутрішнього сприйняття працівниками та стейкхолдерами. Надаються його характеристики та особливості. Розглядається внутрішній іміджевий аудит в системі вищої освіти як такий, що забезпечує перевірку відповідності всіх процесів іміджевої політики ЗВО, оцінює надійність та ефективність функціонування відповідальних за імідж підрозділів, лояльність та прихильність працівників ЗВО та здобувачів місії та цілям ЗВО, оцінює внутрішні комунікаційні ризики, етику відносин та психологічний клімат, внутрішню клієнтоорієнтованість, реакцію на зворотний зв'язок та ін. Характеризується зовнішній іміджевий аудит як процес оцінки та аналіз іміджу організації з точки зору зовнішнього сприйняття споживачами, клієнтами, конкурентами та іншими заінтересованими сторонами. Зазначається що мета зовнішнього іміджевого аудиту полягає у виявленні того як сприймається бренд або організація ззовні. З огляду на зазначені процеси аудиту виокремлюються кроки з формування іміджу ЗВО. У цьому контексті розглядаються умови, які важливо враховувати під час роботи над іміджем – його емоційне сприйняття, його сформованість у суспільній свідомості, стійкість його образу.

Ключові слова: бренд, брендинг, управління брендом, управління брендингом, вища освіта, заклад вищої освіти, внутрішній іміджевий аудит, зовнішній іміджевий аудит.

Kolisnichenko Natalya Mykolaivna Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Head of the Social and Humanitarian Sciences Chair, Institute of Public Service and Management of the Odesa Polytechnic National University, Genuezka St., 22, Odesa, 06509, tel.: (066) 254-91-12, <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>

Volosheniuk Anna Mykolaivna PhD student of the Social and Humanitarian Sciences Chair, Institute of Public Service and Management of the Odesa Polytechnic National University, Genuezka St., 22, Odesa, 06509, tel.: (066) 584-13-34, <https://orcid.org/0000-0002-4528-3767>

Trofymenko Anastasiya Oleksandrivna PhD student of the Social and Humanitarian Sciences Chair, Institute of Public Service and Management of the Odesa Polytechnic National University, Genuezka St., 22, Odesa, 06509, tel.: (050) 157-76-19, <https://orcid.org/0000-0002-6187-1403>

INTERNAL AND EXTERNAL IMAGE AUDIT OF BRANDING MANAGEMENT IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. The article examines various aspects of internal and external image audit of branding management in the higher education system. The phenomenon of branding management in higher education is considered as a process of building and maintaining the reputation of a higher education institution. Such processes as formation and implementation of branding strategy, creation of brand identity, promotion and preservation of its position in the market of educational services are revealed. The value of the ratings of higher education institutions is being updated, which is currently one of the most important attractiveness factors for the main categories of target consumers. It is proven that the formation of the image takes place on the basis of an internal and external image audit conducted by the institution of higher education. Internal image audit is analyzed as a process of evaluation and analysis of the organization's image from the point of view of internal perception by education workers and stakeholders. Its characteristics and features are provided. The internal image audit in the system of higher education is considered as audit that ensures the compliance of all processes of the image policy of higher education institutions, evaluates the reliability and efficiency of the functioning of university units responsible for the image, the loyalty and commitment of higher education teachers and students to the mission and goals of higher education institutions, evaluates internal communication risks, ethics of relations and psychological climate, internal customer orientation, response to feedback, etc. External image audit is characterized as a process of evaluation and analysis of the organization's image from the point of view of external perception by consumers, clients, competitors and other stakeholders. It is noted that the purpose of an external image audit is to reveal how a brand or organization is perceived from the outside. Taking into account the mentioned audit processes, the steps for forming the image of the higher education institution are revealed. In this context, the relevant conditions for working out the image are considered regarding its emotional perception, its formation in public consciousness, the stability of its image.

Keywords: brand, branding, brand management, branding management, higher education, higher education institution, internal image audit, external image audit.

Постановка проблеми. Для того щоб вижити в цьому світі, заклади вищої освіти повинні навчитися «грати» за новими правилами. Одним із способів виживання є ідентифікація та позиціонування себе на ринку освітніх послуг - брендинг. Довгий час система вищої освіти не приділяла достатньої уваги брендингу, вважаючи його суто бізнес технологією. Проте сучасні реалії соціально-економічного розвитку суспільства в цілому і галузі освіти зокрема свідчать про те, що формування брендів закладів вищої освіти стає

надзвичайно ефективним для забезпечення конкурентоспроможності на ринку вітчизняних та міжнародних освітніх послуг. Для успішного управління брендингом необхідно проводити дослідження зазначеного ринку, щоб належно реагувати на потреби й очікування клієнтів вищої освіти – тих, хто навчається та їхніх батьків. На основі цих досліджень необхідно розробити стратегію брендингу, яка включає в себе визначення бренду, встановлення ідентичності бренду, створення маркетингових компаній та моніторинг репутації бренду. Сприяє і передує цьому проведення внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі та досить масштабні дослідження присвячені суміжним темам і тому заслуговують до себе уваги. Це праці таких зарубіжних вчених як-от Р. Браун, Дж. Вільямс, Н. Фоскетт, Ф. Фуреді з маркетинга вищої освіти; Р. Беннет, Р. Алі-Чоудурі, Дж. Дрорі, Дж. Дельмestрі, А. Оберг з брендингу університетів; С. Маргінсон, Е. Хезелкорн з актуалізації ролі світових рейтингів університетів у розвитку національних та міжнародних освітніх ринків. Ще одним напрямом досліджень, безпосередньо пов'язаним з проблемою брендингу у сфері вищої освіти, є проблема місії університетів, які багато в чому надають визначального впливу на вибір тієї чи іншої моделі бренду тим чи іншим закладом вищої освіти. Цій тематиці присвячені праці Г. Камелія та П. Маріуса, К. Морфью і М. Хартлі. Незважаючи на те, що процеси ідентифікування в вищій освіті залучають багатьох дослідників, брендинг вітчизняних закладів вищої освіти, безсумнівно, вимагає більш поглибленого вивчення зокрема у контексті проведення внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту. І хоча ці напрямки нині інтенсивно розвиваються, кількість досліджень з цієї тематики невелика.

Мета статті - обґрунтування основних засад внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту в управлінні брендингом в системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Брендинг закладу вищої освіти – це сукупність прийомів, способів і методів створення бренду ЗВО і його подальше просування [4, с. 66]. Правильне розроблення і застосування концепції брендингу – одне з важливих стратегічних завдань для керівників ЗВО.

Управління брендингом в вищій освіті як процес побудови та підтримки репутації закладу вищої освіти, включає в себе формування та реалізацію стратегії брендингу, створення ідентичності бренду, просування та збереження його позиції на ринку освітніх послуг. Основна мета управління брендингом в освіті - це створити довіру до бренду, збільшити його впізнаваність та привабливість для потенційних клієнтів та збільшити кількість здобувачів та інших заінтересованих осіб - стейкхолдерів. Крім того, управління брендингом в освіті допомагає підвищити якість навчання, організації та розширення спектру послуг, які пропонує заклад вищої освіти. В результаті бренд як позитивний імідж стає конкурентоспроможним, що дозволяє залучати більше здобувачів та отримувати більше фінансових ресурсів для розвитку закладу. Адже він є системою уявлень, переконань та відчуттів, сформована у різних груп цільової аудиторії закладу вищої освіти, що зберігається в їх свідомості та пам'яті за рахунок цілеспрямованих комунікативних зв'язків і застосування необхідних управлінських функцій з метою формування стійких конкурентних позицій на ринку освітніх та наукових послуг [1, с.112].

Актуальність вивчення брендування та управління брендингом в закладах вищої освіти визначається тим, що в українській освітньо-науковій системі відбуваються – особливо з формуванням нової команди міністерства освіти та науки України - процеси суттєвої модернізації вітчизняної освіти.

Заклади вищої освіти орієнтуються на інтернаціоналізацію всіх сфер діяльності, формування академічної репутації, розвиток взаємодії між закладами, промисловістю та бізнесом.

Актуалізується значення рейтингів закладів вищої освіти, що на сьогодні є одним із найважливіших факторів привабливості для основних категорій цільових споживачів. Завдяки провідним позиціям у престижних національних та міжнародних рейтингах заклади вищої освіти прагнуть забезпечити собі конкурентні переваги, позитивний імідж, зростання доходів, а в результаті одержують сумарний позитивний ефект.

Основними цілями є: формування іміджу в такій складовій як освітній процес, формування іміджу в науково-дослідній та експертній діяльності, формування іміджу в межах кадрового потенціалу та контингенту здобувачів.

Формування іміджу відбувається на основі проведення закладом вищої освіти внутрішнього та зовнішнього іміджевого аудиту. Зазначимо що постійний аудит стану бренду відбувається на всіх етапах життєвого циклу [2, с. 111].

Внутрішній іміджевий аудит - це процес оцінки та аналіз іміджу організації з точки зору внутрішнього сприйняття працівниками та стейкхолдерами. Основна мета внутрішнього іміджевого аудиту - виявити переваги та недоліки в іміджі організації, які впливають на мотивацію, задоволеність та лояльність працівників та інших заінтересованих сторін. Результатом аудиту є документ характеристика бренду. У нього заноситься уся інформація про основні якості бренду, його позиціонування і зовнішній вигляд [2, с. 70]. В окремих результатах аудиту використовуються потреби у покращенні комунікаційної політики, професійного розвитку, корпоративної культури та ін.

Для проведення внутрішнього іміджевого аудиту застосовується груповий аудит - це можуть бути працівники, керівники, здобувачі, клієнти та інші зацікавлені особи. Наступним кроком є збір та аналіз даних - проведення опитувань, інтерв'ю, фокус-груп, огляд документів або інформації організації. Після збору даних проводиться аналіз та формулювання висновків, які виявляють основні проблеми та напрямки покращення іміджу організації.

Внутрішній іміджевий аудит є виробництвом елементів в управлінні брендом і репутацією організації, щоб швидко усвідомити внутрішні проблеми та недоліки, які можуть вплинути на зовнішнє сприйняття бренду та репутації. Цей процес дозволяє організації покращувати взаємодію зі своїми працівниками та іншими стейкхолдерами.

Внутрішній іміджевий аудит в системі вищої освіти забезпечує перевірку відповідності всіх процесів іміджевої політики ЗВО, оцінює надійність та ефективність функціонування відповідальних за імідж підрозділів, лояльність та прихильність працівників ЗВО та здобувачів місії та цілям ЗВО, оцінює внутрішні комунікаційні ризики, етику відносин та психологічний клімат, внутрішню клієнтоорієнтованість, реакцію на зворотний зв'язок та ін.

На відміну від класичного внутрішнього аудиту, щодо іміджевого аудиту не так гостро стоять питання підпорядкованості та незалежності. Оскільки іміджевий аудит проводиться низкою структурних підрозділів, то навряд чи можлива його організаційна незалежність, оскільки необхідним є дотримання принципів об'єктивності та неупередженості. Відповідальний за організацію внутрішнього іміджевого аудиту працівник повинен адміністративно та функціонально підпорядковуватися ректору закладу (хоча можливо функціональне підпорядкування Вченій раді). Брати участь у проведенні внутрішнього іміджевого аудиту, залежно від структурних особливостей конкретного ЗВО, можуть служби маркетингу та піару, відділи управління персоналом, планування та розвитку кар'єри, програм розвитку, навчально-наукові департаменти та кафедри, деканати факультетів, соціологічні лабораторії та ін.

Ініціювання внутрішнього іміджевого аудиту оформляється відповідним розпорядженням уповноваженої особи. Складається план та завдання на аудит, форма звіту. Далі слідує саме проведення іміджевих аудиторських процедур. Результати аудиту

оформляються у вигляді звіту, формується план коригувальних заходів, що фіксується в іміджевій політиці ЗВО.

Заключною стадією є робота з матеріалами внутрішнього іміджевого аудиту; моніторинг виконання рекомендацій.

Комплекс методів проведення внутрішнього іміджевого аудиту може включати анкетування працівників і здобувачів («Задоволеність умовами праці/навчання», «Викладач очима студента»), моніторинг та контент-аналіз їх блогів, соціальних мереж та висловлювань/матеріалів, наявних у відкритому доступі до Інтернету, фокус-групи, інтерв'ювання, аналіз скарг і пропозицій, проведення спільних зустрічей (Година ректора для студентів, Час ректора для науково-педагогічних працівників) та ін.

Зовнішній іміджевий аудит - це процес оцінки та аналіз іміджу організації з точки зору зовнішнього сприйняття споживачами, клієнтами, конкурентами та іншими заінтересованими сторонами. Основна мета зовнішнього іміджевого аудиту - виявити, як сприймається бренд або організація ззовні та виявити якісь загрози та можливостей для подальшого розвитку. Для проведення зовнішнього іміджевого аудиту можуть бути використані такі інструменти, як опитування споживачів, аналіз зворотного зв'язку, моніторинг соціальних мереж та засобів масової інформації, огляд конкурентів тощо.

Після збору даних проводиться аналіз та формулюються висновки, які виявляють основні проблеми та напрямки покращення іміджу організації. Наприклад, результати зовнішнього іміджевого аудиту можуть допомогти у виявленні тих елементів бренду, які слід підкреслити в рекламі, виправленні тих моментів, які потрібно виправити та вдосконалити тих інноваційних рішень, які можуть підвищити ефективність освітньо-наукового процесу.

Зовнішній іміджевий аудит є елементом управління брендом та репутацією організації, щоб зрозуміти сприйняття бренду та репутації зовнішніми заінтересованими сторонами. Він дозволяє організаціям покращити взаємодію зі споживачами та іншими заінтересованими сторонами, що позитивно впливає на репутацію та дохід ЗВО.

Зовнішній іміджевий аудит в системі вищої освіти спрямований на збирання думок зовнішніх цільових аудиторій (абітурієнтів та їхніх батьків, партнерів, інвесторів, конкурентів, наглядових органів, ЗМІ і т.ін.). Даний вид аудиту дозволяє оцінити впізнаваність бренду ЗВО, рівень інтересу та довіри до нього, сильні та слабкі сторони проведеної іміджевої політики, репутаційні ризики та витрати, напрямки оптимізації ресурсів, що витрачаються на формування іміджу.

Класичний зовнішній аудит проводиться незалежним аудитором або спеціалізованою організацією. У випадку із зовнішнім іміджевим аудитом закладу вищої освіти можливим є його проведення як власними силами (наприклад, служби маркетингу, піару, відділи програм розвитку, планування та розвитку кар'єри та персоналу, забезпечення приймальної кампанії, прес-служба та ін.), а також із залученням компаній та агентств, що спеціалізуються на іміджевому аудиті.

Допустимість участі у зовнішньому іміджевому аудиті внутрішніх служб ЗВО пов'язана з тим, що аналізується та оцінюється не достовірність даних у звітах та дотримання норм законодавства, а частота згадувань про ЗВО у ЗМІ, поінформованість зовнішніх споживачів про діяльність ЗВО, думки експертів про перспективи розвитку та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг тощо.

Аналізується знання зовнішніми споживачами освітніх послуг, продуктів та самого бренду ЗВО, їх відношення до даного бренду, його сильні та слабкі сторони, вербальні та невербальні атрибути бренду.

До комплексу методів зовнішнього іміджевого аудиту входить аналіз матеріалів про ЗВО у друкованих та електронних засобах масової інформації, блогів експертів, публікацій аналітиків, інтерв'ю з представниками наглядових органів, громадськості та бізнесу,

кабінетний аналіз призначених для комунікації із зовнішнім середовищем текстів та документів, перевірка дотримання вимог бренд-буку, аналіз конкурентного середовища, галузеві дослідження, рейтинги та ін.

Якщо зовнішній іміджевий аудит проводиться власними силами ЗВО, то адміністративна процедура його здійснення збігається з організацією внутрішнього іміджевого аудиту. Однак не всі ЗВО мають доступ, наприклад, до електронних баз ЗМІ та систем моніторингу соціальних мереж, а у працівників закладів немає навичок для результативної роботи з такими інструментами. Тому проведення зовнішнього іміджевого аудиту замовляється в спеціалізованому агентстві. У такому разі ЗВО укладає з агентством договір про надання даного виду аудиту.

Безпосередньо формування іміджу ЗВО починається з таких чотирьох кроків:

1. Виділення факторів привабливості ЗВО для потенційних споживачів освітніх послуг.
2. Визначення конкретних споживачів послуг ЗВО та їх групування.
3. Виявлення важливих для кожної групи споживачів чинників привабливості ЗВО.
4. Формування груп факторів привабливості ЗВО для кожної категорії споживачів.

При формуванні образу закладу необхідно застосовувати комплексний підхід [3, с.57].

Опрацьовується маркетингова стратегія розвитку та іміджева політика ЗВО:

- визначення місії, філософії, довгострокових та короткострокових цілей, принципів діяльності ЗВО;

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату та формування корпоративної культури;

- взаємодія із представниками цільових аудиторій ЗВО;

- розробка концепції розвитку та маркетингової стратегії ЗВО;

- створення фірмового стилю, бренду, визначення напрямків іміджевої політики ЗВО;

- застосування методів PR при реалізації маркетингових заходів ЗВО.

Починаючи з розробки програми брендингу, важливо представляти який образ бренду ЗВО необхідно створити серед цільових аудиторій та в соціумі взагалі для того, щоб цінності бренду були точно донесені у цьому образі. Інакше кажучи, необхідно зрозуміти, яким є бажаний імідж бренду ЗВО.

Як відомо, імідж – це сформований у суспільній свідомості емоційно забарвлений, стійкий образ будь-кого чи будь-чого. Це визначення передбачає такі умови, які важливо враховувати під час роботи над іміджем.

Умова перша – образ має бути емоційно забарвленим. Очевидно, що роль емоцій у сприйнятті людиною навколишнього світу дуже велика. Тому, при формуванні позитивного образу бренду, важливо подбати про те, щоб те, що з ним пов'язане, викликало позитивні емоції та почуття: інтерес (цікаві біографії працівників ЗВО, цікаві події, цікаві речі, пов'язані з історією бренду тощо); радість (свята, незвичайні подарунки, несподівані зустрічі тощо); захоплення (талановиті учасники програм, демонстрації професійної майстерності тощо); повага (ефективна організація роботи, відповідальне ставлення до справи тощо); гордість (професійні досягнення, висока оцінка компетентними організаціями та офіційними особами тощо); задоволення (високий рівень культури спілкування, його змістовність тощо); приємне здивування (нестандартні підходи в організації науково-освітніх подій, цікава подача матеріалу тощо) і т.ін.

Умова друга – цей образ повинен сформуватися у суспільній свідомості, тобто потрібно, щоб про ЗВО та його бренд, знали багато хто, причому не просто знали про факт їхнього існування, а мали про них змістовне уявлення.

Умова третя - цей образ повинен мати стійкий характер. Щоб образ бренду став реальністю, його недостатньо просто створити. Необхідна постійна робота над його

збереженням та розвитком у актуальних напрямках. Важливо вчасно, доступно та яскраво доносити до аудиторії достовірні факти та визначати свої позиції щодо актуальних та принципових питань, які впливають на зміцнення бренду, на його позитивне сприйняття громадськістю. Важливо також і те, що імідж може будуватися лише з реальної діяльності. Відірвані від реальності іміджеві складові є недовговічними. Більше того - при виявленні фактів, що суперечать побудованому образу, громадськість відмовляє бренду у довірі та ставить під сумнів реальні його досягнення.

Висновки. Удосконалення діяльності закладів вищої освіти можливе за рахунок використання іміджевої складової у їхній діяльності. При виробленні стратегічних напрямів розвитку доцільно використовувати іміджевий аудит як інструмент, що дозволяє адекватно визначати перспективні шляхи розвитку закладів. Суб'єкти управління вищою освітою можуть акцентувати увагу або на реальній активізації дослідження та науки (для підвищення позиції в міжнародних рейтингах та освоєнні міжнародного ринку освітніх послуг), або на популяризації своїх послуг на внутрішньому ринку (активізація роботи з цільовими аудиторіями - абітурієнтами, здобувачами, запрошеними науково-педагогічними працівниками тощо, які формують експертні оцінки вітчизняних рейтингів). Задля ефективної реалізації зазначених процесів варто використовувати внутрішній та зовнішній іміджевий аудит у управлінні брендингом в системі вищої освіти.

Література:

1. Біловодська О. Імідж закладів вищої освіти: систематизація змісту. URL https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17340/3/БМ_2021_Біловодська.pdf
2. Бренд-менеджмент: навч. посібник / С. Ф. Смерічевський, С. Є. Петропавловська, О. А. Радченко. К.: НАУ, 2019. 156 с.
3. Долгальова О., Бутко К. Формування іміджу з во як фактор конкурентоспроможності та шляхи його удосконалення. Галицький економічний вісник, № 6 (73). 2021. С. 55-63.
4. Сорока О., Кривцова М. Бренд закладу вищої освіти – основа конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 19. Частина 3. 2018. С. 65-70.

References:

1. Bilovodska O. (2021) Imidzh zakladiv vyshchoi osvity: systematyzatsiia zmistu [Image of institutions of higher education: systematization of content], Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17340/3/БМ_2021_Bilovodska.pdf [in Ukrainian].
2. Brend-menedzhment [Brand management] (2019): navch. posibnyk / S. F. Smerichevskiy, S. Ye. Petropavlovskaya, O. A. Radchenko. K.: NAU, 156 [in Ukrainian].
3. Dolhalova O., Butko K. (2021) Formuvannia imidzhu z vo yak faktor konkurentospromozhnosti ta shliakhy yoho udoskonalennia [Formation of the image of higher education institution as a factor of competitiveness and ways of its improvement], Halytskyi ekonomichnyi visnyk, № 6 (73), 55-63 [in Ukrainian].
4. Soroka O., Kryvtsova M. (2018) Brend zakladu vyshchoi osvity – osnova konkurentospromozhnosti na rynku osvitynih posluh [The brand of a higher education institution is the basis of competitiveness in the market of educational services]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vypusk 19, Chastyna 3, 65-70 [in Ukrainian].

УДК 330.341.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-72-83](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-72-83)

Куцай Наталія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 79, м. Луцьк, 43000, тел.: (095) 599-50-10, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1725>

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИКА В РОЗВИТКУ НОВІТНІХ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. В умовах постійно змінних чинників зовнішнього середовища, різних змін у технологіях і споживчих перевагах, відкриття нових знань комерційні організації змушені шукати нові способи свого існування на ринку, зберігаючи чи збільшуючи конкурентну перевагу. Виконання цього завдання неможливе без запровадження новітніх процесів у діяльність організації, які сьогодні стають необхідним мінімумом для успішної роботи на високодинамічному ринку.

У статті розглядається роль персоналу у розвитку новітніх процесів. Вирізняють такі ознаки інноваційного потенціалу співробітників: креативність, ініціативність, енергійність, винахідливість, наполегливість. Людські ресурси, які має організація визначають характер та ефективність проведення новітніх процесів. Найважливіший ресурс організації – це інтелектуальний капітал, а не матеріальні ресурси. На відміну від звичайних активів людські ресурси як інтелектуальний капітал значною мірою не видно і тому не знаходять відображення у бухгалтерському балансі.

Організаційна культура здатна залучати та утримувати інноваційних працівників повинна відповідати певним умовам. Чинник людських ресурсів – найважливіший, пов'язаний із пошуком, наймом, навчанням, оцінкою ефективності співробітників, їх атестацією та визначенням компетенції та мотивації є визначальним для розвитку інноваційного розвитку організації.

Політичний фактор – визначається стилем керівництва, характером прийнятих рішень, ступенем контролю розпоряджень, методами покарань та заохочень. Символічний фактор – пов'язаний зі способом формування культури, командної роботи, які використовуються для наявних цінностей організації.

У роботі використовується чотирифакторна модель, розроблена Болменом і Ділом, для забезпечення організації персоналом, здатним до генерування ідей та впровадження інновацій. Взаємодія всіх сегментів новітнього процесу в організації ґрунтується, насамперед, на особистому спілкуванні та генерації ідей окремими працівниками, що знаходить підтримку з боку керівництва організації.

У зв'язку з цим кадрова складова новітнього процесу наразі стає ключовою для розвитку як аналізованої організації по виробництву парфумних і косметичних засобів, так і для усєї економіки України.

Ключові слова: персонал, людські ресурси, новітні процеси, інтелектуальний капітал, організація

Kutsai Nataliya Sergiivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Lutsk National Technical University, Lvivska St., 79, Lutsk, 43000, tel.: (095) 599-50-10, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1725>

THE ROLE OF INNOVATIVE SPEAKER IN THE DEVELOPMENT OF NEW PROCESSES OF ORGANIZATION

Abstract. In the conditions of constantly changing factors of the external environment, sharp changes in technologies and consumer preferences, the discovery of new knowledge, etc. commercial organizations are forced to look for new ways to exist in the market, maintaining or increasing their competitive advantage. The fulfillment of this task is impossible without the introduction of the latest processes in the organization's activities, which today are becoming the necessary minimum for successful work in a highly dynamic market.

The article considers the role of personnel in the development of the latest processes. The following signs of innovative potential of employees are distinguished: creativity, initiative, energy, ingenuity, perseverance. The human resources that the organization has determine the nature and effectiveness of the latest processes. The most important resource of the organization is intellectual capital, not material resources. Unlike ordinary assets, human resources as intellectual capital are largely invisible and therefore not reflected in the balance sheet.

Organizational culture capable of attracting and retaining innovative employees must meet certain conditions. The factor of human resources is the most important, related to the search, hiring, training, evaluation of the efficiency of employees, their certification and determination of competence and motivation, which is decisive for the development of innovative development of the organization.

The political factor is determined by the style of leadership, the nature of the decisions made, the degree of control over orders, methods of punishment and incentives. The symbolic factor is related to the way of forming culture, teamwork, which are used for the existing values of the organization.

The paper uses the four-factor model developed by Bolman and Diehl to provide the organization with personnel capable of generating ideas and implementing innovations. The interaction of all segments of the latest process in the organization is based, first of all, on personal communication and generation of ideas by individual employees, which finds support from the organization's management.

In this regard, the personnel component of the latest process is currently becoming key to the development of both the analyzed organization for the production of perfumes and cosmetics, and the entire Ukrainian economy.

Keywords: personnel, human resources, new processes, intellectual capital, organization.

Постановка проблеми. Інновації пронизують усі сфери діяльності сучасної організації, починаючи від менеджменту та закінчуючи реалізацією готової продукції споживачеві. Створення та впровадження інновацій – це дорогий процес для будь-якої організації. Отже, важливо грамотно розставити пріоритети у розвитку інноваційної діяльності організації. Правильне розміщення дозволить організації успішно та ефективно розвиватися у короткостроковому, та у довгостроковому періодах. Інтелектуальний капітал – це ресурс довгострокового вкладення і віддача від нього має довгостроковий характер. Інвестиції в інтелектуальний капітал, його інноваційний розвиток дозволить організації в майбутньому зайняти лідируючі позиції в галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів публікацій, які досліджували роль інноваційного співробітника в розвитку новітніх процесів, варто відзначити Кузнецову Н. Б. [1], яка визначила значення людських кадрів інноваційного типу та запропонувала заходи з формування якісної кадрової складової інноваційного розвитку економіки України; Ілляшенко С. М. [2], Меліхова І. В., Бойченка Ю. І. [3], які досліджували інноваційні механізми системи управління персоналом, особливості,

принципи і основні фактори, які впливають на процеси в кадровій політиці організації; Вергун В. А., Ступницький О. І. [4], Гавренкова В. В. [5], які вивчали новітні тенденції та зміни у системах управління персоналом організації під впливом інноваційних нововведень сучасної цифрової економіки.

Організації по виробництву парфумних та косметичних засобів мають вагоме значення для розвитку економіки країни. Тому важливим кроком у впровадженні новітніх процесів, що будуть базуватися на створенні нових продуктів та послуг для суспільства, є залучення інноваційних співробітників організацій, які будуть мотивовані пропонувати нові ідеї з надання послуг, матеріально-технічних процесів, документообігу та діловодства, організаційної та корпоративної структури організації, ринку збуту і т.д. Саме в цьому і полягає актуальність ролі інноваційного співробітника в розвитку новітніх процесів в організації.

Мета статті – є виявлення особливостей інноваційного співробітника та визначення його ролі у реалізації новітніх процесів в організації.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в Західних країнах Європи видається дуже багато робіт на тему управління людськими ресурсами взагалі і зокрема у процесі інноваційного розвитку організації. На жаль, у цих роботах міститься мало практичних рекомендацій про те, як навчити персонал генерувати ідеї, перетворювати їх в інновації і що для цього потрібно робити керівництву організації.

Безглуздо розраховувати на успіх у реалізації новітнього процесу, якщо в організації немає досвідчених менеджерів і достатньої кількості фахівців, які мають необхідні знання, досвід, умінням та інтелектуальний капітал. Сьогодні вже всім ясно, що найважливіший ресурс організації – це інтелектуальний капітал, а не матеріальні ресурси у вигляді верстатів, обладнання і приміщень, хоча це також важливо. Виходячи з інтегрованого погляду на організацію, маючи на увазі модель Мак-Кінсі 7S, на перше місце зі всіх її складових зазвичай ставлять персонал, оскільки від нього залежить все інше у цій моделі: і структура, і культура, і стратегія.

В організації по виробництву парфумів та косметологічних засобів виявили ознаки інноваційного потенціалу працівників. Винахідники виявили якості, які згодом стали основним критерієм для прийому на роботу, а саме:

- креативні постійно ставлять питання, люблять знаходити рішення, досліджувати нові сфери;
- мають великі інтереси прагнуть нових знань, люблять обговорювати ідеї з іншими, мають хобі, різнобічно розвинені;
- вирішують проблеми використовують експериментальний метод «спочатку роби, потім пояснюй», не бояться помилок, застосовують різні підходи для вирішення проблем, готові до несподіваних рішень;
- ініціативні та енергійні виявляють ініціативу, активні, спрямовані на результат, з ентузіазмом роблять свою справу;
- дотримуються суворої трудової етики віддані справі, працюють циклічно, мають гнучкий, неструктурований стиль роботи, наполегливі;
- винахідливі готові об'єднуватися та взаємодіяти з іншими для отримання інформації та вирішення проблем, здатні досягати результату з допомогою інших людей.

Але ці критерії, швидше за все, мають контролювати відділ кадрів та HR-менеджер під час прийому на роботу спеціалістів. Виникає питання: «А як виробити такі якості у наявних для організації працівників?». Як приклад наведемо методику розвитку бази знань та збільшення інтелектуального капіталу однієї із західних організацій:

1. На роботу приймають лише фахівців з відповідними навичками, енергійною ініціативністю, власною думкою, бажанням вчитися та здатних вписатися в атмосферу та культуру компанії.

2. Організація навчає працівників за спеціальними програмами протягом усієї кар'єри.

3. Працівникам пропонують цікаві та складні завдання, що дозволяють повністю розкрити творчий потенціал.

4. Широко застосовується ротація робіт, переведення на нові посади для придбання нових навичок, участі у роботі інших підрозділів.

5. Керівництво намагається створити доброзичливу та творчу атмосферу.

У більшості західних організацій працюють професійні «мисливці за інтелектуальним капіталом», у чії обов'язки входить вивчення біографії та резюме претендентів, проведення співбесід та складання списків найперспективніших кандидатів. Керівництво таких організацій переконане, що винагорода таким мисливцям ніколи не буде надмірною, оскільки окупиться у роботі організації в перспективі.

Фактично саме людські ресурси, які має організація визначають характер та ефективність проведення новітніх процесів. На відміну від звичайних активів людські ресурси як інтелектуальний капітал значною мірою не видно і тому не знаходять відображення у бухгалтерському балансі. Організаційна культура, яка здатна залучити та утримати інноваційних співробітників повинна відповідати наступним умовам:

- відносна незалежність працівника від безпосереднього керівника;
- підтримка ризикованих дій з боку керівництва;
- заохочення різноманітних експертних оцінок;
- визнання заслуг працівників з боку керівництва;
- система винагород;
- створення інноваційного клімату підрозділів.

Для вирішення проблем забезпечення організації персоналом, здатним до генерування ідей та впровадження інновацій скористаємося чотирифакторною моделлю, розробленої Болменом та Ділом. У модель входять такі фактори: структурний, ресурсний, політичний, символічний [6].

Структурний фактор пов'язаний із необхідністю формування команди однодумців, що має бути закріплено в організаційній структурі, її коригуванні за необхідності, формуванні способів максимального поширення інформації усередині організації. Все це необхідно реалізовувати шляхом проведення нарад, коригування, випуску наказів та розпоряджень. Бути співробітником долученим до команди, групи, активно у них брати участь, дуже важливо для зародження у нього ідей та створення інновацій.

Чинник людських ресурсів – найважливіший чинник, пов'язаний із пошуком, наймом, навчанням, оцінкою ефективності співробітників, їх атестацією та визначенням компетенції та мотивації є визначальним для становлення інноваційного розвитку організації. Вирішення цього питання потребує більшої активності від керівників підрозділу організації. Вони мають формулювати науково-технічні проблеми, які необхідно вирішувати для покращення продукції та вирішення майбутніх невідкладних завдань. Персонал повинен відчувати постійну керуючу роль керівництва у вирішенні інноваційних проблем, що стоять перед підрозділом.

Політичний фактор – визначається стилем керівництва, характером прийнятих рішень, ступенем контролю розпоряджень, методами покарань та заохочень. Оскільки на аналізованому підприємстві не вдалося до кінця позбутися так званого «лінивого» відношення частини співробітників до роботи, керівництво епізодично вимушене вдаватися до авторитарних методів управління.

Символічний фактор – пов'язаний із способом формування культури, командної роботи, що використовуються існуючих цінностей.

На жаль, цьому чиннику в організації приділяється дуже мало уваги. На Заході у багатьох випадках найціннішим ресурсом підприємств є його самобутня корпоративна культура. В епоху глобалізації корпоративна культура стає п'ятою основою менеджменту поряд з працею, сировиною, капіталом та інформацією.

Аналізоване підприємство можливе буде готове до реалізації цього фактору, але не раніше, ніж через 2–3 роки, оскільки культура складається із загальних цінностей, етичних норм, переконань, традицій, робочих процедур, трудової атмосфери, тобто всього того, що вимагає на використання досить тривалого часу.

Проте у програмі інноваційного розвитку та стратегії розвитку бізнесу аналізованого підприємства закладено наступні напрями розвитку персоналу з урахуванням згаданої чотирифакторної моделі:

1. Розробка механізму залучення персоналу в інноваційну діяльність.
2. Розробка механізму залучення та утримання в організації талановитих молодих спеціалістів.
3. Розробка наукової бази з дисертаційних робіт технічного та економічного профілю.
4. Розробка програм взаємодії з ВНЗ з підготовки та перепідготовки кадрів, а також за спільними розробками.
5. Розробка положення про мотивацію персонал за участь в інноваційній роботі.
6. Розробка програми з навчання, підвищення кваліфікації персоналу.

Для створення інноваційних ідей в організації розглядається можливість впровадження перспективних принципів, які надалі можуть використовуватися у разі створення умов реалізації. До них числу відносяться:

- підтримка з боку керівництва організації інтересу до інновацій персоналу всіма можливими способами не виключаючи умов для творчої невимушеної роботи;
- створення гнучкої корпоративної культури, що розділяється всім персоналом, відкритої для знань та інновацій;
- складання керівниками підрозділів регулярних звітів про творче стан їх фахівців із пропозиціями про їх мотивацію, просування по службі, вирішення їхніх проблем.

Варто зазначити, що роль інноваційного співробітника у розвитку новітніх процесів – це взаємодія всіх сегментів інноваційного процесу на аналізованому підприємстві, які базуються насамперед на особистому спілкуванні та генерації ідей окремими працівниками, та знаходять підтримку з боку керівництва організації.

Інноваційний співробітник – це співробітник, який має інноваційний потенціал, який може його реалізувати у створенні нової продукції або генеруванні ідеї (для цього в організації мають бути створені необхідні умови).

Якщо співробітник, що володіє інноваційним потенціалом, не має можливості реалізувати його в організації (не створені необхідні умови), це робить його роль в організації невідмінною від ролі класичного функціонального співробітника. Такий співробітник самовмотивований, творчо підходить до вирішення проблем, пропонує нові ідеї, бажає брати участь у засудженні проблем та прийнятті рішень щодо них, готовий брати на себе відповідальність, здатний керувати ризиками. Відмінності класичного та інноваційного співробітника наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Відмінності класичного та інноваційного співробітника

Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
1. Ухвалює рішення виходячи з минулого досвіду	1. Приймає рішення на основі бачення майбутнього
2. Дотримується інструкцій, правил	2. Надихається новими ідеями та керується інтуїцією
3. Покладається на статистику, факти	3. Покладається на інтуїцію, передбачення
4. Примушуємо до дій (шляхом негативної мотивації)	4. Заохочуємо до дії (шляхом позитивної мотивації)
5. Націлений на збереження свого стану в організації	5. Націлений на зміну свого стану в організації
6. Мінімізує ризики своєї діяльності	6. Керує ризиками своєї діяльності
7. Повчає	7. Вчить своїм прикладом
8. Погоджується з контролем над собою	8. Намагається самоконтролювати себе
9. Добивається повторюваності результатів	9. Стимулює інноваційну поведінку

Як видно з таблиці 1, інноваційного співробітника, передусім, цікавлять зміни як власного становища у створенні, і організації загалом. Такий співробітник дивиться вперед, у прийнятті рішень він спирається на інтуїцію та передбачення, застосовує творчий підхід у пошуку вирішення проблем, мотивує оточуючих до інноваційної поведінки своїм прикладом, йде на ризик та керує ним. Такий співробітник має найкращі перспективи кар'єрного зростання в організації, ніж класичний співробітник, що спирається у своїй діяльності переважно на інструкції, положення та стандарти, які часто обмежують прояв творчого початку. Класичний співробітник є об'єктом управління менеджером в організації, його, перш за все, цікавить стабільність, він приймає рішення, ґрунтуючись на статистику, досвід та існуючі знання. Поведінка такого співробітника характеризується мінімальним ризиком та допуском високого ступеня контролю з боку менеджера над своєю діяльністю.

Розглянемо роль інноваційного та класичного співробітника у реалізації функцій менеджменту в організації. Роль у реалізації функції "планування" представлена в таблиці 2.

Таблиця 2.

Роль співробітника в реалізації функції «планування»

Елементи функції «планування»	Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
Постановка цілей та завдань	Не бере участь у процесі	Бере участь у процесі
Визначення необхідних ресурсів та їх розподіл	Не бере участь у процесі	Бере участь частково
Встановлення критеріїв досягнення цілей	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Визначення часових рамок (строків) виконання поставлених показників, завдань, цілей	Не бере участь у процесі	Може змінювати
Передбачення можливих наслідків досягнення цілей та облік ризику	Не бере участь у процесі	Може водити рекомендації
Доведення планів до співробітників	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі

Очевидно з таблиці 2, що класичний персонал бере участь у процесі планування діяльності організації. Він є об'єктом управління, на який менеджмент організації впливає для досягнення цілей. Співробітник погоджується з ухваленими рішеннями менеджменту, вони мають директивний і обов'язковий характер. Співробітник може не погодитися з наказом чи розпорядженням, але не може вплинути на нього. При прийомі на роботу майбутній співробітник зважає всі «за» і «проти» обраної організації та, якщо цілі й завдання, які ставить менеджмент, надто складні йому, може відмовитися з цієї посади і продовжити шукати організацію з більш прийнятними йому умовами.

Інноваційний персонал отримує доступ до участі в процесі планування в організації, тому є об'єктивні причини. У сучасній економіці в умовах високої конкуренції, швидкого розвитку науково-технічного прогресу та нестачі інформації менеджмент стикається зі складністю прийняття правильних управлінських рішень. У такій ситуації безальтернативне директивне управління може призводити до помилок, які підвищуватимуть витрати організації та знижуватимуть її конкурентоспроможність. Функція «планування» у створенні на усталеному ринку реалізується лише на рівні менеджменту без участі персоналу, рішення приймаються на основі статистичних даних та наявного досвіду в організації. В умовах нестабільності такий підхід має низку обмежень, так, брак інформації не дозволяє приймати рішення з високою ймовірністю їхньої коректності.

Таким чином, при реалізації функції «планування» менеджмент організації значною мірою виграє, якщо залучатиме до цього процесу інноваційний персонал, за допомогою якого можна гнучкіше спланувати діяльність організації, мінімізуючи витрати та знаходячи ефективніші способи досягнення поставлених завдань.

Розглянемо роль інноваційного та класичного співробітника у реалізації функції «організація». Дані представлені у таблиці 3.

Таблиця 3.

Роль співробітника в реалізації функції «організація»

Елементи функції «організація»	Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
Делегування повноважень та функцій	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Департаменталізація	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Встановлення діапазону контролю та ступеня централізації	Не бере участь у процесі	Бере участь частково
Регламентування	Бере участь частково	Бере участь в процесі

Основним завданням функції «організація» є створення організаційної структури, що дозволяє персоналу ефективно працювати задля досягнення поставленої мети. Функція «організація» включає такі важливі елементи менеджменту, як делегування, департаменталізація, встановлення діапазону контролю та ступеня централізації, а також регламентування. Дані питання, особливо в галузі делегування та департаменталізації, вирішуються на вищих рівнях менеджменту та не класичний, ні інноваційний персонал не беруть участі в цьому процесі.

Встановлення діапазону контролю є, передусім, визначення розміру команди, що у підпорядкуванні одного менеджера. За інноваційного підходу до діяльності в організації часто створюються матричні та проектні структури, метою яких є створення унікальних

продуктів, послуг та технологій. На чолі таких команд стоїть проєктний менеджер, який сам відбирає команду з необхідних співробітників. Окрім цього, співробітник сам може висловити бажання приєднатися до тієї чи іншої команди, щоб реалізувати свій творчий та лідерський потенціал. У цій ситуації кількість інноваційних співробітників у командах варіюватиметься залежно від цілей, складності та масштабу діяльності.

З точки зору централізації, як ступеня зосередження у менеджерів різних рівнів повноважень щодо прийняття рішень, інноваційний персонал також може брати участь у цьому процесі. Інноваційному співробітнику можуть розширити «по вертикалі» рамки для прийняття рішень. Такий крок дозволить наділити співробітника великими повноваженнями та відповідальністю при прийнятті індивідуальних рішень, що може стимулювати його до реалізації творчого потенціалу та прояву лідерських якостей.

Регламентування здійснюється для розроблення організаційних регламентів, норм, нормативів, інструкцій, правил та процедур, які є результатами виконання функцій організації. Чіткі регламенти необхідні для виконання стандартної роботи організації, проте у інноваційних процесах такі регламенти поки що неможливо встановити. Інноваційному персоналу зазвичай надається велика свобода за термінами, витратами та результатами діяльності. Під час стабілізації виробничої діяльності інноваційний персонал вносить свої рекомендації та корективи до майбутніх норм та нормативів, які згодом стануть стандартом для класичного персоналу.

Розглянемо роль інноваційного та класичного співробітника у реалізації функції «мотивація» в організації. Дані представлені у таблиці 4.

Таблиця 4.

Роль співробітника в реалізації функції «мотивація»

Елементи функції «мотивація»	Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
Вивчення мотивів діяльності працівників	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Створення системи стимулів для працівників	Не бере участь у процесі	Бере участь частково
Формування умов реалізації стимулів	Не бере участь у процесі	Бере участь частково

Як очевидно з таблиці 4, класичний працівник не задіяний у реалізації функції «мотивація» в організації. Претендуючи на посаду він вибирає, яка система мотивації йому більше підходить і робить вибір на користь тієї чи іншої організації. Такий працівник чудово розуміє, за що отримує винагороду і що потрібно зробити, щоб винагорода підвищилася. Робота тут стандартизована, формалізована, і від працівника не потрібний творчий підхід до вирішення поточних завдань. Менеджмент, як правило, застосовує позитивну чи негативну матеріальну мотивацію.

Що стосується інноваційного працівника, то система мотивації стає складнішою. Менеджмент має вивчити та зрозуміти систему мотивів такого працівника. Крім цього, важливість нематеріальних стимулів значною мірою зростає для інноваційного працівника. Тут необхідно застосовувати індивідуальний підхід кожного працівника, нематеріальні стимули можуть істотно відрізнитися залежно від особистості індивіда. Інноваційний працівник має підказати менеджменту, які стимули активізують його інноваційну активність, а які – ні. Грамотна побудова системи стимулів в організації дозволить природним чином запустити інноваційні процеси та стимулювати прояв інноваційної активності працівників.

Розглянемо роль інноваційного та класичного співробітника у реалізації функції «контроль» в організації. Дані представлені у таблиці 5.

Таблиця 5.

Роль співробітника в реалізації функції «контроль»

Елементи функції «контроль»	Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
Створення системи обліку в організації	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Контроль за реалізацією планів	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Підтримка процесу планування	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Забезпечення керівництва аналітичною інформацією для ухвалення управлінських рішень	Не бере участь у процесі	Бере участь частково

Таблиця 5 свідчить, що класичний співробітник не бере участь у процесах реалізації функції контролю. Інноваційний співробітник може забезпечувати керівництво аналітичною інформацією для ухвалення управлінських рішень. Така інформація може мати розширений характер, тобто, співробітник може доносити до керівництва власні точніші дані та додаткові показники, що дозволить у майбутньому більш тонко скоригувати діяльність організації. Ухвалення такої інформації вищим керівництвом має спиратися на високий рівень довіри до інноваційного співробітника.

Розглянемо роль інноваційного та класичного співробітника у реалізації функції «координація» в організації. Дані представлені у таблиці 6.

Таблиця 6.

Роль співробітника в реалізації функції «координація»

Елементи функції «координація»	Класичний співробітник	Інноваційний співробітник
Створення раціональних зв'язків між структурними підрозділами	Не бере участь у процесі	Не бере участь у процесі
Координація діяльності між структурними підрозділами	Не бере участь у процесі	Бере участь частково
Координація діяльності всередині структурних підрозділів	Бере участь частково	Бере участь у процесі

Координацією лише на рівні організації займається менеджер організації. Ані класичний, ані інноваційний співробітник не беруть участь у реалізації цієї функції. Однак на рівні команд та груп, де не потрібна жорстка формалізація, координація стає організуючою функцією всередині цієї структури. У координаційний процес можуть бути включені різні співробітники залежно від виконуваних завдань. Однією з переваг координації є те, що вона мотивує працівника до співпраці, спільного пошуку альтернативних рішень, а також обміну досвідом.

Варто зазначити, що інноваційний співробітник виявляє в організації інноваційну активність. Він виходить за рамки встановлених стандартів та пропонує нові рішення для існуючих чи майбутніх проблем. Поведінка інноваційного працівника безпосередньо пов'язана з проявом активності, ініціативи та творчого початку. Такий працівник є самовмотивованим до інноваційної діяльності, при цьому в організації мають бути створені необхідні умови для реалізації таких проявів.

Інноваційний співробітник бере участь у реалізації функцій управління організації. Така участь викликана об'єктивною необхідністю, що диктується ринком. Високодинамічний ринок потребує постійного перегляду та коригування управлінських рішень. Інноваційний співробітник як особа, що позитивно сприймає зміни, може зробити істотний внесок у процеси планування та організації. Інноваційний співробітник – це новатор, здатний запропонувати альтернативні варіанти вирішення проблем.

З погляду мотивації інноваційний співробітник зазвичай само вмотивований. Однак в організації має бути створена грамотна система стимулів. При цьому для інноваційного співробітника нематеріальна мотивація відіграє більшу роль, ніж для класичного співробітника. Таким чином, завдання управлінського персоналу організації – правильно визначити мотиви інноваційного співробітника та створити відповідну систему мотивації.

Контроль у створенні – обов'язкова складова моделі менеджменту. Як правило, творчі індивіди, до яких можна віднести інноваційного співробітника, віддають перевагу самоконтролю зовнішнього контролю. Проте в організації існують певні стандарти та нормативи щодо всіх працівників. Для інноваційного співробітника можна створити спеціальні структури, у яких контроль буде ослаблений (наприклад, матрична структура). Це дасть змогу інноваційному співробітнику розкрити свій творчий потенціал та взяти на себе більше відповідальності.

Координація в організації необхідна для спільного рішення поставлених завдань. Плануванням координаційних зв'язків на рівнях організації займається управлінський персонал. Однак на рівні команд та груп у цьому процесі можуть брати участь усі співробітники. Координація проходить організовано, якщо в колективі існує здорова психологічна атмосфера, всі добре розуміють свої завдання та ролі, форми та способи «дотику» між учасниками чітко обумовлені.

Висновки. Отже, класичний та інноваційний співробітники по-різному ставляться до своєї роботи. Для успішного залучення співробітників в управління та в реалізацію інших функцій менеджменту організації необхідні інноваційні співробітники. Такі співробітники самовмотивовані, відповідальні, готові брати участь в управлінні та пропонувати нові ідеї. Крім цього, залучення співробітників можна підвищити завдяки застосуванню сучасних методів навчання, які мотивують його інноваційну активність та творчу зацікавленість.

Інноваційний співробітник – це співробітник, який має інноваційний потенціал і готовий його реалізувати. Як правило, це творча особистість, схильна до нововведень, готова шукати та реалізувати нові ідеї в організації. Таким чином, залучаючи інноваційного співробітника до реалізації функцій менеджменту, можна отримати певний інноваційний ефект, що сприяє управлінню та розвитку організації. Для отримання даного ефекту в організації мають бути створені певні умови як організаційні, так і психологічні.

Як показує практика, мотивація до інноваційної діяльності може знижуватись, якщо співробітники «бояться, що їх покарають за ініціативність чи невдачі». Отже, завдання організації, яка прагне гнучкості та конкурентоспроможності, – це пошук та залучення інноваційних співробітників до реалізації функцій менеджменту, створення необхідних умов, без яких позитивний інноваційний ефект буде неможливим.

У зв'язку з цим роль інноваційного співробітника в реалізації новітнього процесу в даний час стає ключовою для розвитку не лише аналізованого підприємства, а й усієї економіки України.

Література:

1. Кузнецова Н.Б. Кадри інноваційного типу: сутність, значення та особливості формування в умовах розвитку інноваційної економіки. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 6 (96). С. 115–121.

2. Ілляшенко С.М. Інноваційний менеджмент : підручник. Суми : Університетська книга, 2010. 334 с.
3. Меліхов І.В. Оцінка ефективності – один із шляхів удосконалення системи навчання та розвитку підприємства / І.В. Меліхов, Ю.І. Бойченко // Молодий вчений. 2015. № 7 (22). С. 92–96.
4. Вергун В.А. Сучасні інноваційні зміни системи управління персоналом фірми / В.А. Вергун, О.І. Ступницький // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Економіка. Мукачєво : МДУ, 2015. Вип. 2 (4), Ч. 1. С. 96–100.
5. Гавренкова В.В. Якісні основи організації навчання і розвитку персоналу підприємства. Стратегія економічного розвитку України. 2018. № 43. С. 129–140.
6. Bolman L.D., Deal T.E. Organization Reframing: Artistry, Choice, and Leadership <https://www.amazon.com/Reframing-Organizations-Artistry-Choice-Leadership/dp/11>

References:

1. Kuznecova, N.B. (2009). Kadri innovacijnogo tipu: sutnist', znachennja ta osoblivosti formuvannja v umovah rozvitku innovacijnoї ekonomiki [Innovative personnel: the essence, meaning and peculiarities of formation in the conditions of the development of the innovative economy]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of the economy*, 6 (96), 115–121 [in Ukrainian].
2. Ілляшенко, С.М. (2010). Innovacijnij menedzhment [Innovative management]. Sumi : Universitets'ka kniga [in Ukrainian].
3. Melihov, I.V. (2015). Ocinka efektyvnosti – odin iz shljahiv udoskonalennja sistemi navchannja ta rozvitku pidpriemstva [Performance evaluation is one of the ways to improve the training and development system of the enterprise]. *Molodij vchenij - Young scientist*, 7 (22), 92–96 [in Ukrainian].
4. Vergun, V.A. (2015). Suchasni innovacijni zmyni sistemi upravlinnja personalom firmi / V.A. Vergun, O.I. Stupnic'kij [Modern innovative changes in the company's personnel management system]. *Naukovij visnik Mukachivs'kogo derzhavnogo universitetu. Serija : Ekonomika - Scientific Bulletin of the Mukachevo State University. Series: Economy*, 2 (4), 1, 96–100 [in Ukrainian].
5. Gavrenkova, V.V. (2018). Jakisni osnovi organizacii navchannja i rozvitku personalu pidpriemstva [Qualitative foundations of the organization of training and development of the company's personnel]. *Strategija ekonomichnogo rozvitku Ukraїni - Strategy of economic development of Ukraine*, 43, 129–140 [in Ukrainian].
6. Bolman, L.D., Deal, T.E. (2005). Organization Reframing: Artistry, Choice, and Leadership <https://www.amazon.com/Reframing-Organizations-Artistry-Choice-Leadership/dp/11> Retrieved from [//www.amazon.com/Reframing-Organizations-Artistry-Choice-Leadership/dp/11](https://www.amazon.com/Reframing-Organizations-Artistry-Choice-Leadership/dp/11) [in English].

УДК 338.22:330.322+330.341

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-84-92](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-84-92)

Кушнір Наталія Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, тел.: (050) 865-44-77, <https://orcid.org/0000-0003-2074-2506>

Сідак Святослав Васильович старший викладач, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, тел.: (066) 298-91-11

СУЧАСНИЙ СТАН ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У РОЗВИТОК ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ СТАРТАП-ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стартапи є трендом сучасної міжнародної економіки, сприяють її розвитку, започаткуванню соціальних проєктів. Стартапи стають предметом дослідження вчених та науковців, зокрема: про сутність стартапу, характерні риси, різновиди, життєвий цикл, принципи й фактори успішності, джерела фінансування, проблеми реалізації та перепони у розвитку тощо. Проводяться численні тренінги та майстер класи успішних підприємців, яким вдалося втілити у життя власні проєкти.

Стартап ототожнює в собі комплекс специфічних характеристик, він є по суті створюваним бізнесом, в основу якого закладено інноваційну ідею. Стартап як форма малого ризикового підприємництва набула широкого розповсюдження впродовж останнього десятиліття через зниження бар'єрів входу на ринок, і вважається однією із наріжних складових інноваційної економіки, оскільки за рахунок мобільності, гнучкості та великої кількості стартап-проєктів загальна частка інноваційних ідей зростає.

Стартап можна визначити як тимчасову структуру, яка спрямована на пошук і реалізацію масштабованої бізнес-ідеї. Розроблення та виведення стартап-проєкту на ринок передбачає здійснення низки кроків, таких як визначення цілей, формування ресурсів, вироблення стратегії, оцінка ризиків, моделювання процесів, об'єктів, розроблення прототипу та ін.

Будь-який стартап є ризиковим, адже ідея стартап-проєкту, взята окремо, ще не є запорукою успіху. Головним завданням керівника проєкту на початковому етапі його існування є перетворення простої ідеї проєкту у продуману бізнес-модель. Інвестиції в стартапи є спекулятивними операціями, які вимагають від інвестора певних компетенцій та активної участі в доведенні проєкту до продажу наступному інвестору.

Ключові слова: іноземні інвестиції, стартапи, проєкти, стартап-школи, університети, інновації, фінансування.

Kushnir Natalia Oleksiivna Candidate of economic sciences, associate professor, Uzhhorod National University, Universytetska St., 14, Uzhgorod, 88000, tel.: (050) 865-44-77, <https://orcid.org/0000-0003-2074-2506>

Sidak Svyatoslav Vasyliovych Senior lecturer, Uzhgorod National University, Universytetska St.,14, Uzhgorod, 88000, tel.: (066) 298-91-11

MODERN STATE OF FOREIGN INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF HIGH-TECH START-UP PROJECTS IN UKRAINE

Abstract. Startups are a trend in the modern international economy, they contribute to its development and the initiation of social projects. Startups become the subject of research by scientists and scholars, in particular: about the essence of a startup, characteristic features,

varieties, life cycle, principles and factors of success, sources of financing, problems of implementation and errors in development, etc. Numerous trainings and master classes of successful entrepreneurs who managed to implement their projects are held.

A startup identifies a complex of specific characteristics, it is essentially a business being created, the basis of which is an innovative idea. Startup as a form of small-risk entrepreneurship has become widespread over the last decade due to the reduction of market entry barriers, and is considered one of the cornerstones of the innovative economy, as due to mobility, flexibility and a large number of startup projects, the total mass of innovative ideas is growing.

A startup can be defined as a temporary structure that is aimed at finding and implementing a scalable business idea. The development and introduction of a startup project to the market involves the implementation of a number of steps, such as defining goals, forming resources, developing a strategy, assessing risks, modeling processes, objects, developing a prototype, etc.

Any startup is risky, because the idea of a startup project, taken separately, is not yet a guarantee of success: the main task of the project manager at the initial stage of its existence is to transform a simple project idea into a well-thought-out business model. Investments in startups are speculative operations that require the investor to have certain competencies and active participation in bringing the project to the next investor.

Keywords: foreign investments, startups, projects, startup schools, universities, innovations, financing.

Постановка проблеми. Стартапи є прикладом перетворення наукових досліджень у бізнес. Потенційно такі стартапи є дуже прибутковими, але, з іншого боку, вони вимагають найбільш масштабного фінансування, доступного тільки великим інвесторам. Їх часто називають «швидким» бізнесом, оскільки середній термін їх створення становить 3-4 місяці, а у випадку високотехнологічного бізнесу – до 1 року. Дане питання є надзвичайно багатограним, тому потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесів залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні стартап проекти серед зарубіжних та вітчизняних науковців займалися Курченко К.А., Буравський П.К., Кобзева К.В. та інші. Основні аспекти високотехнологічного розвитку та питання управління стартапами висвітлено у роботах таких вчених, як Подольчак Н.Ю., Карковська В.Я., Левицька Я.В., Єрмак С.О., Шостак Л.В. та ін.

Мета статті – дослідження сучасного стану іноземного інвестування у розвиток стартап -проектів в Україні.

Вклад основного матеріалу. Україна є одним з ключових центрів розвитку ІТ сфери. Розвиток ІТ-сектору є невід’ємною частиною підтримки ВВП країни. ІТ-сектор є третім за величиною по залученню іноземної валюти в економіку України, що робить цей сектор життєво важливим для економічної стабільності. Дана сфера української економіки динамічно розвивається з кожним роком. До прикладу, у першому півріччі 2021 року 50 найбільших українських ІТ-компаній збільшили штат на 10 000 осіб.

Розглянемо кілька прикладів українських стартапів, які користуються великим успіхом у світі.

Найбільш відомим українським стартапом вважається Petcube [6]. Компанія займається виробництвом гаджетів для власників домашніх тварин. Перший продукт – пристрій, що через мобільний додаток дозволяє дистанційно стежити, розмовляти і грати у лазерні ігри із домашнім улюбленцем. Проект був профінансованим через краудфандингову платформу Kickstarter, де за тиждень стартап зібрав необхідну суму для випуску першої серії гаджетів. Для того, щоб запустити успішне виробництво компанії знадобилося 2 роки, за 4 роки проект розширив лінію продуктів із додатковими можливостями. На сьогодні представництва компанії є у Сан-Франциско (США), Києві (Україна) та Шеньчжені (Китай) і це перетворився в успішний бізнес.

Grammarly [9] – це онлайн-сервіс для перевірки правопису тексту англійською мовою, а також для граматичної та стилістичної його зміни. Зараз послугами сервісу

користується 20 мільйонів людей. У 2017 році Grammarly вперше залучила іноземні інвестиції у розмірі 110 мільйонів доларів США, які спрямувала на прискорення розвитку та зростання компанії. Інвесторами виступили п'ять організацій, зокрема венчурні компанії General Catalyst та Spark Capital. У 2019-го компанія закрила другий раунд фінансування у розмірі \$90 млн (General Catalyst, Institutional Venture Partners та Sozo Ventures).

Останній на сьогодні раунд інвестування Grammarly склав понад 200 мільйонів доларів США. Кошти залучили від інвесторів на чолі з інвестиційною компанією Baillie Gifford, а також від фондів і рахунків, якими керує компанія BlackRock.

Даний проєкт оцінюється в 1 млрд доларів США. Офіси Grammarly розташовані у Києві (Україна), Сан-Франциско (США) та Ванкувері (Канада).

Passiv Dom [5] – це технологічний стартап, який створює автономні модульні будинки за допомогою 3D принтера, які використовують лише альтернативну енергію для забезпечення всіх потреб. Це перший в світі подібний винахід, оскільки клієнти даного продукту зосереджені в США, то і запуск виробництва розпочали там. Поки що стартап знаходиться на стадії розширення.

LaMetric [4] – розумний годинник, розроблений для відображення інформації з мережі Інтернет (до прикладу, погода, новини, курс валют, температура тощо). На Kickstarter проєкт зібрав необхідну суму за рекордний час – два дні. За 6 років існування компанії, виробництво відкрили в Китаї, а годинники успішно реалізуються в США та інших країнах світу.

Kwambio [10] – компанія 3D-друку з повним набором послуг, розташованих в Україні, а також офісами та виставковими залами в Лондоні та Нью-Йорку. Будучи одночасно постачальником послуг і виробником 3D-принтерів, компанія стала відомою своїми інноваціями на трьох основних ринках: медичному, промислового та споживчого.

Технологія Kwambio може бути використана у висококласному дизайні, мистецтві, промислового застосуванні та охороні здоров'я. Найскладніші геометричні фігури (які зазвичай неможливо створити за допомогою традиційних засобів) можна швидко та легко виконати за допомогою даного принтера.

Respeecher [12]– це український стартап, який був заснований у 2018 році та знаходиться в місті Києві. Компанія створила голосове рішення на основі штучного інтелекту, яке дозволяє клієнтам перетворювати голос окремого мовця на голос іншого. До прикладу, це було продемонстровано компанією, яка замінила голос динаміка на голос Дарта Вейдера з «Зоряних воєн».

Бізнес добре впорався із забезпеченням фінансування стартапа. З моменту заснування Respeecher вдалося залучити суму в 1,5 мільйона доларів від десяти інвесторів, щоб удосконалити технологію, що лежить в основі її пропозиції, і вивести її на ринок, щоб бізнес міг масштабувати свою діяльність.

Reface [12]– це український стартап, який був заснований у 2018 році та знаходиться в Києві. Бізнес використовує штучний інтелект і технології машинного навчання для покращення процесу створення контенту. Користувачі можуть поєднувати свої обличчя з обличчями відомих знаменитостей, щоб створювати цікавий інтерактивний контент для своєї аудиторії. Він уже отримав світове визнання та неодноразово потрапляв у тренди в мережі Інтернет.

Підприємство досягло успіху в залученні фінансування стартапу для вдосконалення базових технологій і операцій. З моменту заснування компанії вдалося залучити 5,5 мільйонів доларів від чотирьох інвесторів.

Faigo [12]– український стартап, який був заснований у 2019 році та знаходиться в місті Києві. Компанія створила додаток для власників бізнесу та самозайнятих людей, який дозволяє їм керувати своїми податковими звітами, отримувати автоматизовані бухгалтерські послуги, а також отримати доступ до банківських послуг. За допомогою цієї програми власники бізнесу можуть виконувати свої фінансові зобов'язання в одному місці.

Foodex24 [12]– це український стартап, який був заснований у 2020 році та розташований в місті Києві. Компанія керує онлайн-супермаркетом в Україні та Польщі,

пропонуючи різноманітні товари, які можна швидко доставити. Це допомагає людям у країнах витратити більше часу на важливі для них речі та менше часу на покупки та подорожі великими містами.

З моменту заснування бізнес отримав вражаючу суму фінансування, а його останній раунд фінансування був початковим раундом у березні 2021 року, коли він зібрав 800 000 доларів США від Powercode. Загалом компанії вдалося зібрати 2,8 мільйона доларів від Powercode. Дана компанія досягла успіху в залученні фінансування стартапів. Це було досягнуто за допомогою єдиного раунду фінансування в серпні 2022 року, коли компанія залучила 2 мільйони євро від єдиного інвестора для покращення охоплення та покращення технологій програми.

Kivi [12] – український стартап, який був заснований у 2016 році і знаходиться в місті Києві. Підприємство працює в галузі електроніки та є виробником телевізорів Smart TV і різноманітних телевізійних послуг. Підприємство зазнало значного зростання з моменту заснування та пропонує продукцію високої якості.

Jiffys [12] – український стартап, який був заснований у 2021 році та знаходиться в Києві. Стартапери створили платформу без коду для інтерфейсу веб-сайтів електронної комерції, яка допомагає зробити їх більш привабливими для клієнтів. Їх інтерфейс допомагає магазинам збільшити конверсію до 20%, що означає велику суму втраченого доходу.

Підприємство забезпечило певне фінансування для запуску з моменту заснування, причому останнє фінансування, яке воно отримувало, було невідомим грантом від Campus. Загалом бізнес залучив 149 400 доларів США від чотирьох інвесторів.

З моменту заснування бізнес пройшов один раунд фінансування стартапів, і цей раунд відбувся в лютому 2021 року. Під час цього раунду бізнес залучив загалом 13 мільйонів доларів від Shenzhen MTC Co.

Фінансування венчурного капіталу в Україні стабільно зростало до початку повномасштабної війни, і в країні працювало понад 50 фірм венчурного капіталу. У довоєнному 2021 році, українські стартапи залучили 832 мільйони доларів венчурного капіталу. Компанії все ще інвестують в Україну, але загрози війни викликають у деяких компаній незручність щодо подальшого інвестування, а 91% українських стартапів потребували фінансової підтримки, щоб пережити війну.

Наразі обсяг підтримки, що спрямовується в Україну, допомагає підтримувати екосистему в життєвому стані. Наприклад, Google надав 25 стартапам у країні грант, щоб допомогти їм продовжувати роботу та розвиватися. Український уряд також робить усе можливе, щоб підтримати свої стартапи, незважаючи на те, що він був змушений керувати воєнною економікою та зіштовхується з пошкодженням і руйнуванням важливої інфраструктури. Низка безповоротних грантів та іншої підтримки пропонується підприємствам у технологічному та ключових секторах.

2022 рік був дуже непростим для українських стартап-проектів. Незважаючи на російсько-українську війну, багатьом вітчизняним проектам все-таки вдалося залучити інвестиції. За підрахунками Mind, на ринку було зафіксовано 54 угоди. Обсяг фінансування 16 угод поки не розголошується. В інші 38 стартапів було вкладено понад \$724,4 млн. США. Суму у розмірі \$500 млн США із цієї загальної суми було вкладено в один проєкт. А більшість стартапів «підняли» до \$1 млн США. У 2022 році порівняно з 2021 роком спостерігалася спадна тенденція, оскільки у 2021 році вітчизняні команди побили рекорд та отримали інвестиції на загальну суму \$2,347 млрд США.

У 2022 році український авіаційний стартап InputSoft SaaS – платформа для оптимізації використання людських і технічних ресурсів та аналізу даних в аеропортах отримав \$120 000 інвестицій під оцінку в \$3 млн. Новий об'єм інвестицій склав 250 000 євро. Серед інвесторів – SID Venture Partners.

Станом на перший квартал 2023 року було залучено значні обсяги в стартапи, які позиціонують себе як українські. До прикладу, український стартап Kolibrio отримав \$2 млн від фонду Jump Crypto, за участі Delta Blockchain Fund, Everstake Capital та ангельських інвесторів.

Fuelfinance, компанія, яка спеціалізується на програмному забезпеченні для фінансового менеджменту та планування стартапів, залучила \$1 млн у раунді seed.

Український стартап Deus Robotics, який займається роботизацією складів, залучив \$1,5 млн від українського венчурного фонду SMRK.

Український AI-стартап Harmix залучив \$500 000 від канадських інвесторів.

Everlend – український стартап, який був заснований у 2021 році та зараз базується в Києві. Компанія працює на фінансовому ринку та є агрегатором кредитування та запозичення, який надає клієнтам найвищу прибутковість за депозитами та пропонує їм найнижчі можливі процентні ставки за кредитами, що допомагає їхнім клієнтам збільшити їхні гроші та збільшити їхній потенціал прибутку.

З моменту заснування бізнес пройшов кілька раундів фінансування, останній відбувся як початковий раунд у серпні 2022 року, коли він залучив 2,5 мільйона євро від п'яти інвесторів. Загалом бізнес залучив 2,6 мільйона євро фінансування від тих самих п'яти інвесторів.

Tera Monada – український стартап, який був заснований у 2022 році та базується в Києві. Мета компанії безпосередньо пов'язана з допомогою постраждалим від війни в Україні, які втратили домівку. Компанія буде високоякісне житло в Україні, щоб допомогти сім'ям повернутися до нормального життя зараз і, зрештою, після закінчення війни.

З моменту заснування бізнес пройшов єдиний раунд фінансування, і даний стартап було підтримано 5 мільйонами доларів у травні 2022 року.

Завдяки підтримці міжнародної спільноти українські стартапи продовжують залучати гроші, отримувати гранти та поширювати свої ідеї в усі куточки світу.

Серед прихильників України – нью-йоркська фірма ffVC. Було засновано фонд у розмірі 50 мільйонів доларів спеціально для підтримки стартапів, заснованих в Україні.

Нещодавно компанія Amazon Web Services надала 52 українським стартапам кредити на суму майже 1 мільйон доларів США за користування послугами хмарних обчислень. Понад 30 стартапів, заснованих в Україні, отримали до \$75 000 із \$5 млн фонду Google, створеного в березні для підтримки України.

Війна мала розірвати зв'язки між українськими підприємцями та міжнародною стартап-спільнотою — багато українців не можуть навіть виїхати з країни через воєнний стан. Але про це подбали українські союзники, до прикладу, вони надають онлайн-консультації українським технарям і дарують безкоштовні квитки на техноконференції тим, хто має змогу виїхати за кордон.

Світова тенденція щодо започаткування стартап-шкіл являє собою неформальну бізнес-освіту, мета якої допомогти отримати знання, практичні інструменти, контакти та інші ресурси для швидкого запуску і розвитку стартапу або бізнес-ідеї.

Варто зазначити, що після змін у політичному та економічному просторі України змінилося і ставлення до інновацій. Набрала популярності програма креативного підприємництва серед молоді, зокрема, серед студентів. Це сприяло створенню стартап-шкіл та інкубаторів у освітніх закладах України, які дозволяють у рамках освітнього процесу стати частиною стартап-руху та розвивати власні інноваційні ідеї.

Станом на 2021 рік такі осередки існували вже у Києві, Харкові, Львові, Одесі. Організації, які проводять активну діяльність у розвитку стартап-екосистем при університетах, є:

- «Tech Startup School» Національного університету «Львівська політехніка»;
- Центр підприємництва при Львівській бізнес-школі УКУ;
- «Sikorsky Challenge» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;
- стартап школи Національного університету біоресурсів і природокористування України, Інституту новітніх технологій та лідерства Національного авіаційного університету тощо.

Школи позиціонуються як середовище, в якому креативна молодь отримує ідеальні умови для втілення своїх власних ідей. Оскільки саме для молоді характерним є бажання

виявити себе, самореалізуватися, вирішувати нестандартні завдання завдяки своєму креативному мисленню. До того ж більшість стартаперів - молоді люди.

Навчаючись в стартап-школах молодь набуває теоретичних знань та практичних навичок у сфері створення інноваційних технологічних стартапів, зокрема має змогу пройти шлях від формування ідеї до комерціалізації інноваційного проекту. Навчання дозволяє отримати досвід організаційної, управлінської, командної, аналітичної діяльності, удосконалити бізнес компетенції, комунікативні вміння, лідерські якості, навички тайм-менеджменту, науково-дослідницької, маркетингової діяльності, навички втілення своїх ідей у життя, вміння їх презентувати тощо. Зрозуміло, що втілення стартапів на рівні закладів вищої освіти зіштовхується з рядом проблем. Зокрема, проблемою є фінансування інноваційних ідей та проектів, інформування науковців про проблеми бізнес спільноти тощо. Поширення набули освітні стартапи, конкурси стартапів серед молодих науковців.

Стартап-екосистеми, які базуються при університетах стають елементом реалізації державної інноваційної політики, оскільки це новий шлях підтримки наукових розробок та можливість їхнього виходу на нові глобальні ринки. Метою створення організацій, які сприяють розвитку стартапів у закладах вищої освіти є активізація інноваційної діяльності, розвиток стартап проектів, трансферу технологій у бізнес, адаптації та підготовки студентів та науковців до підприємницької та бізнес-діяльності.

Сфера Education Technology динамічно розвивається та є однією з найбільш перспективних. Глобальні іноземні інвестиції, спрямовані в цю сферу складають 1 млрд доларів США. 80% світових інвестицій припадають на США, друге місце посідає Китай. Таким чином, створення стартапів активізує пошукову діяльність студентів, спонукає їх до саморозвитку, робить успішними [8].

Проте часто інноваційні проекти зароджуються в Україні, а реалізуються за кордоном. Цьому передують кілька причин, чому Україна не бачить ні капіталу, ні спланиваних податків, ні талановитої молоді.

До проблем розвитку ринку стартап-проектів в Україні слід віднести відсутність підтримки потенційних інвесторів і держави та наявність висококваліфікованих кадрів. У регіонах, де рушійним фактором розвитку економіки виступають інновації, країни конкурують шляхом унікальних технологій, які найчастіше є глобальними. За останні кілька десятиріч років на міжнародних економічних форумах постійно піднімається питання про заохочення передачі технології країнам, що розвиваються.

За даними Української асоціації венчурного капіталу та прямих інвестицій, визначено найбільш ключові перепони, які заважають країні отримати неформальне звання «стартап-нація» [7]:

1. Українські техно-стартапи перебувають поза юрисдикцією України.

Коли буде створено сприятливе юридичне поле для того, щоб гроші залишалися в країні, тоді Україна помітить, що в країну прийшли великі інституційні інвестори та венчурні фонди.

2. Україна недооцінена як пілотний майданчик для стартапів.

Зараз країна пілотний майданчик для всього. Тут діють нові схеми інвестування: у стартапи інвестують донори та венчурні фонди, цього нема ніде в світі. У країні найкращі спеціалісти з блокчейну, тому є всі шанси цивілізовано використати інструмент ICO (Міжнародна організація зі стандартизації) на користь українських проектів [7].

3. Страх невдач.

4. Україна втрачає шанс стати центром реєстрації світових ICO-стартапів.

Для України ICO – чи не єдина можливість залучити інвестиції. Країни починають конкурувати за капітал, талановитих людей і кваліфікованих фахівців, юрисдикцію. Тут чітко видно тих, хто хоче бути попереду, і тих, хто очікує. Якби можна було затягнути в Україну світові стартапи, які проводять ICO, тоді можна було б стати центром юридичної реєстрації таких стартапів.

5. Традиційні бізнесмени бояться інвестувати в стартапи. До прикладу, ізраїльські венчурні фонди стверджують, що для них головне – не боятися банкрутувати, не боятися поразок.

6. Гроші для стартапів є, але їх замало.

Грошей в Україні справді не вистачає. Основними інвесторами є бізнесмени. Вони хочуть вкладати гроші не лише в облигації чи золото, а й у перспективний бізнес (бізнес, що розвивається). Тут йде мова про стадії pre-seed, seed (передпосівний та посівний раунди інвестування).

На сучасному етапі Україна повинна підтримати розвиток перспективного ринку стартапів. Завдання держави – зробити так, щоб ця частина тіньової економіки працювала на країну, в тому числі на розвиток нової економіки, рушійною силою якої якраз є стартапи.

Так, на даному етапі розвитку підприємництва спостерігається значне піднесення у розвитку українських стартапів, які досить швидко розвиваються і мають багато користувачів. Однак мала зацікавленість держави в сучасних інноваційних проектах змушує молоді компанії співпрацювати з іноземними інвесторами, які допомагають втілити проекти в життя та стати конкурентоспроможними на глобальному ринку. Саме тому, необхідно сприяти ефективному функціонуванню стартапів в Україні, створювати механізми для підвищення результативності їхньої діяльності на вітчизняному ринку та визнання значущості інноваційних технологій для успішного розвитку українських підприємств.

Основним бар'єром розвитку стартапів в Україні – це відсутність замовників, які б хотіли купувати кінцевий продукт. Тому стартапи створюються в Україні з прицілом на клієнтів з інших країн (США, Європи, Азії і т.п.). Таким чином легше залучити іноземні інвестиції та довести свою ідею до серійного продукту, послуги чи IPO (Initial Public Offering – первинне розміщення (пропозиція) цінних паперів). Тому якщо акцентувати увагу саме на університети, то немає сенсу витрачати кошти на конкурси та різного роду навчання з розвитку стартапу. Потрібно просто створити умови для розвитку підприємництва. В університетах це може бути через інше формування навчальних програм, створення міждисциплінарних проектних груп (у яку входять і студенти технічних та гуманітарних спеціальностей), за якими будуть закріплені ментори, і мета якої буде формування та розробка бізнес ідей.

Для розвитку стартапів в Україні необхідна зважена та ефективна державна підтримка малого підприємництва в інноваційній сфері та в галузі венчурного інвестування за такими напрямками [1]:

- 1) створення системи гарантій та страхування інвестицій;
- 2) ведення державного реєстру структур, які працюють у сфері венчурного інвестування;
- 3) організація системи підготовки кадрів менеджерів інновацій;
- 4) забезпечення гарантій прав компаній на інтелектуальну власність;
- 5) розробка ефективного механізму порядку утворення та використання коштів венчурного фонду;
- 6) розробка нормативно-правової бази, яка б регламентувала правові відносини у сфері інвестування в інновації;
- 7) розробка процедури допуску на український ринок іноземного капіталу;
- 8) розробка методології оцінки ринкових перспектив комерціалізації науково-технічної продукції в межах реалізації стартапів.

У червні 2022 року Європейський Союз започаткував програму підтримки української інноваційної спільноти у розмірі 20 мільйонів євро. Метою даної програма є підтримка новаторів, дослідників та інноваційний малий бізнес в умовах війни. Завдяки цільовим додаткам до програми діяльності Європейської ради інновацій (EIC) ця нова ініціатива дозволить підтримати принаймні 200 українських високотехнологічних стартапів на суму до 60 000 євро для кожного [2].

Крім цього, Європейська рада інновацій надала українським дослідникам нефінансову підтримку, яка включає консультації та обмін досвідом. Це дозволить

українським новаторам ввійти до європейської інноваційної екосистеми, відкриє для них нові ринки та можливості в рамках різноманітних європейських фінансових інструментів.

Так, продовжуючи боротьбу проти російської військової агресії, для України важливо дивитися у майбутнє. Країна має живе інноваційне середовище та величезний потенціал для інноваційного бізнесу. Дуже важливо зберегти таку економічну спроможність, дозволити українському інноваційному сектору надалі зростати та продовжити інтеграцію до Європейської інноваційної екосистеми.

Навіть в умовах війни Україна має жваве інноваційне середовище, до якого залучені більше 1600 високотехнологічних стартапів, які в перспективі можуть стати двигуном для відновлення та розвитку усієї економіки України [2].

Незважаючи на глобальні виклики та інвестиційні загрози український ринок стартап-проектів є актуальним та цікавим для іноземних партнерів. Вони вірять у потенціал України незважаючи на війну та пов'язані з нею втрати, тому залишаються зацікавленими у нових інноваційних проєктах. До прикладу, литовський інтернет-магазин меблів Furniture1.eu оголосив про інвестицію в аналогічний український проєкт – онлайн-магазин Mebelok. Це перша інвестиція на українському ринку для Furniture1.eu. До початку війни українська компанія мала вісім магазинів у Києві, Одесі, Львові, Харкові та Дніпрі.

Ще одним цікавим прикладом щодо інвестування в українські проєкти є клініка Superhumans Center, яка спеціалізується на виробництві протезів для військових та цивільних, отримала грант у розмірі \$16,3 млн від Говарда Баффета (сина Уоррена Баффета – відомого підприємця та інвестора). Суму у розмірі \$15,3 спрямують на реновацію та обладнання приміщень львівського госпіталю. А ще мільйон доларів витратять на закупівлю протезів для перших цивільних та військових пацієнтів клініки. Клініка надає свої послуги безкоштовно.

У березні 2023 року стало відомо, що стартап Zeely (це мобільний додаток зі штучним інтелектом для збільшення продажів малого бізнесу), який розробляє AI-додаток для створення та просування сторінок МСБ у соціальних мережах, залучив залучив \$1 млн seed-інвестицій від українських фондів Vesna.Capital, ZAS Ventures та Angel One Fund, білоруського Imaguru Ventures, а також бізнес-ангелів.

Серед 10 стартапів, які залучили найбільше фінансування починаючи з 24 лютого 2022 року, можемо відмітити: Preply, Spin Technology, Releaf Paper, Tera Monada, My NFT Wars, Fairo, Kolibrio, Zibra AI, Deus Robotics і Fuelfinance[12].

Остання угода була укладена українським стартапом Finmap, який отримав раунд фінансування в розмірі 1 мільйона євро від американсько-польської VC SMOK Ventures.

Все більше інвесторів починають уважно стежити за українським ринком стартапів. До прикладу, FfVC, польсько-американська компанія венчурного капіталу, запустила новий фонд у розмірі 50 мільйонів євро, призначений виключно для українських засновників. Польський Inovo VC створює новий фонд на 100 мільйонів євро, зосереджений на українських стартапах. Demium Capital запустив новий фонд, орієнтований на стартапи в Центрально-Східній Європі та Україні. Flashpoint зібрав 75 мільйонів доларів США з фокусом на Україні.

Висновки. Для залучення іноземних інвестицій у розвиток високотехнологічних стартап-проектів в Україні важливе значення має інноваційна, неординарна ідея проєктів, наявність перспективної незайнятої ніші, вдалиий таймінг, привабливість та затребуваність проєкту, відомість серед цільової аудиторії, конкурентоспроможність, узгоджена командна робота однодумців, а також розумна маркетингова політика, інформаційна підтримка та фінансування.

Література:

1. Баб'ячок Р.І., Кульчицький І.І. Основні тенденції розвитку стартапів в Україні - проблеми, перешкоди і можливості. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf>

2. ЄС виділив €20 мільйонів для підтримки українських стартапів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3503118-es-vidiliv-20-miljoniv-dla-pidtrimki-ukrainskih-startapiv.html>
3. Інвестиції в українські стартапи за Q1/ 2023. URL: <https://ain.ua/2023/04/25/investycziyi-v-ukrayinski-startapy-q1-2023/>
4. Історія успіху Lametric. URL: <https://mc.today/chasylametricsobralinakickstarter370tysiprodayutsyanaamazonistoriyasozdatelanyazarabilousa>
5. Історія успіху Passiv Dom. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28997630.html>
6. Історія успіху Petcube. URL: <https://www.thevillage.com.ua/village/business/buisnessinterview/287145intervyuzispivvlasnikamipetcubepronovepokolinnnyagadzhetivimaybutnedomashnihtvarin>
7. Некрасов В. 7 перепон на шляху України до звання «стартап-нація». URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/19/630232/>
8. Сакун А., Кадлубович Т., Черняк Д. Стартап – тренд сучасної економіки та освіти. URL: https://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/16916/1/PIONBUG_2020_P163-164.pdf
9. Український стартап Grammarly підкорює світ. URL: <http://iii.ua/uk/ukrayinskiy-startap-grammarly-pidkoryuie-svit>
10. Kwambio: first Ceramics 3D printer in the world. URL: <https://techukraine.org/portfolio/kwambio/>
11. Recent loud investments in Ukrainian Startups. URL: <https://techukraine.org/2023/02/28/recent-loud-investments-in-ukrainian-startups/>
12. Top Ukrainian Startups To Watch in 2023. URL: <https://startupstash.com/ukrainian-startups/>

References:

1. Babyachok R. I., Kulchytskyi I. I. *Osnovni tendentsiyi rozvytku startapiv v Ukrayini - problemy, pereshkody i mozhlyvosti [The main trends in the development of startups in Ukraine - problems, obstacles and opportunities]*. Retrieved from <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf> [in Ukrainian].
2. YES vydilyv €20 milyoniv dlya pidtrymky ukrayinskykh startapiv [The EU allocated €20 million to support Ukrainian startups]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3503118-es-vidiliv-20-miljoniv-dla-pidtrimki-ukrainskih-startapiv.html> [in Ukrainian].
3. Investytsiyi v ukrayinski startapy za Q1/2023 [Investments in Ukrainian startups for Q1/2023]. Retrieved from <https://ain.ua/2023/04/25/investycziyi-v-ukrayinski-startapy-q1-2023/> [in Ukrainian].
4. Istoryia uspikhu Lametric [Lametric success story]. Retrieved from <https://mc.today/chasylametricsobralinakickstarter370tysiprodayutsyanaamazonistoriyasozdatelanyazarabilousa> [in Ukrainian].
5. Istoryia uspikhu Passiv Dom [Passiv Dom success story]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28997630.html> [in Ukrainian].
6. Istoryia uspikhu Petcube [Petcube success story]. Retrieved from <https://www.thevillage.com.ua/village/business/buisnessinterview/287145intervyuzispivvlasnikamipetcubepronovepokolinnnyagadzhetivimaybutnedomashnihtvarin> [in Ukrainian].
7. Nekrasov V. 7 perepon na shlyakhu Ukrayiny do zvannya «startap-natsiya» [7 obstacles on Ukraine's path to the title of "startup nation"]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/19/630232/> [in Ukrainian].
8. Sakun A., Kadlubovych T., Chernyak D. *Startap – trend suchasnoyi ekonomiky ta osvity [Startup is a trend of modern economy and education]*. Retrieved from https://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/16916/1/PIONBUG_2020_P163-164.pdf [in Ukrainian].
9. *Ukrayinskyy startap Grammarly pidkoryuie svit [Ukrainian startup Grammarly conquers the world]*. Retrieved from <http://iii.ua/uk/ukrayinskiy-startap-grammarly-pidkoryuie-svit> [in Ukrainian].
10. *Kwambio: pershyy u sviti 3D-prynter Ceramics [Kwambio: first Ceramics 3D printer in the world]*. Retrieved from <https://techukraine.org/portfolio/kwambio/> [in English].
11. *Ostanni huchni investytsiyi v ukrayinski startapy [Recent loud investments in Ukrainian Startups]*. Retrieved from <https://techukraine.org/2023/02/28/recent-loud-investments-in-ukrainian-startups/> [in English].
12. *Top ukrayinskykh startapiv, na yaki varto zvernuty uvahu u 2023 rotsi [Top Ukrainian Startups To Watch in 2023]*. Retrieved from <https://startupstash.com/ukrainian-startups/> [in English].

УДК 349.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-93-103](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-93-103)

Євгеній Ігорович Литвинюк магістр публічного управління, Державна інспекція архітектури та містобудування України, Національний університет “Одеська політехніка” Міністерства освіти і науки України, тел.: (099) 217-72-50, <https://orcid.org/0009-0009-5243-3514>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В Україні триває процес реформування сфери містобудування, прийняття якого дозволить запровадити концептуально нову прогресивну модель державного управління у галузі. Створення цілісної та ефективної системи функціонування публічного управління у сфері містобудівної діяльності полягає у забезпеченні комплексної правової основи для розвитку містобудівної діяльності, формуванні безпечного та комфортного середовища для населення, подоланні корупції в публічному секторі.

У статті актуалізується проблема діджиталізації у сфері архітектурно-будівельного контролю як підсистеми будівельної галузі України. Розглядаються теоретичні аспекти визначення сутності та змісту поняття «діджиталізація», визначається міждисциплінарний підхід до аналізу цього поняття. Наводиться визначення місця поняття «діджиталізація» у науковому дискурсі публічного управління. Розглядається сутність поняття «діджиталізація» в нормативно-правових документах та приклади його використання в будівельній галузі.

Метою статті виступає аналіз сучасних теоретичних підходів до визначення сутності та змісту поняття «Діджиталізація» обґрунтування актуальності цифрових перетворень та визначення проблем діджиталізації архітектурно-будівельного контролю в Україні.

Здійснюється аналіз перспектив запровадження процесів діджиталізації у будівельну сферу к період відновлення країни. Пропонуються основні кроки впровадження процесів діджиталізації в систему архітектурно-будівельного контролю. Робиться акцент на необхідності запровадження процесів діджиталізації у сферу архітектурно-будівельного контролю для підвищення якості надання будівельних послуг у період післявоєнної відбудови територій України

Ключові слова: діджиталізація будівельна галузь будівництво архітектурно-будівельний контроль публічні послуги, споживачі публічних послуг, повоєнне відродження країни.

Lytvyniuk Ievgenii Ihorovych Master of Public Administration, State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine, Odesa Polytechnic National University Ministry of Education and Science of Ukraine, tel.: (099) 217-72-50, <https://orcid.org/0009-0009-5243-3514>

DIGITALIZATION OF ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION CONTROL: THEORETICAL ASPECT

Abstract. In Ukraine, the process of reforming the field of urban planning is underway, the adoption of which will allow the introduction of a conceptually new progressive model of public administration in the field. The creation of a coherent and effective system of functioning of public administration in the field of urban planning activities consists in providing a

comprehensive legal basis for the development of urban planning activities, creating a safe and comfortable environment for the population, and overcoming corruption in the public sector.

The article actualizes the problem of digitalization in the field of architectural and construction control as a subsystem of the construction industry of Ukraine. The theoretical aspects of determining the essence and content of the concept of "digitalist" are considered, the interdisciplinary approach to the analysis of this concept is determined. The definition of the concept of "digitalization" in the scientific discourse of public administration is given. The essence of the concept of "digitalization" in regulatory documents and examples of its use in the construction industry is considered.

The purpose of the article is to analyze modern theoretical approaches to determining the essence and content of the concept of "digitalization" to substantiate the relevance of digital transformations and to determine the problems of digitalization of architecture and construction control in Ukraine.

The prospects for the introduction of digitalization processes into the construction sphere K of the country's restoration are analyzed. The main steps of implementation of digitalization processes into the system of architectural and construction control are offered. Emphasis is placed on the need to introduce digitalization processes into the sphere of architectural and construction control to improve the quality of construction services during the post-war reconstruction of the territories of Ukraine,

Keywords: digitalization, construction , industry construction, architectural and construction control, public services, public services consumers, post-war revival of the country.

Постановка проблеми. Одним із основних факторів економічного зростання в процесі відновлення територій країни є впровадження інновацій, що забезпечують діджиталізацію як всієї системи публічного управління так і окремих її підсистем.

Побудова цифрової економіки в Україні має стати рушійною силою збільшення ВВП та підвищення рівня життя населення. За допомогою цифрових технологій кожен сектор економіки може розвиватися швидше, якісніше та ефективніше, особливо в процесі післявоєнного відродження країни.

В сучасних умовах цифрова трансформація стає невід'ємною частиною будь-якого управління. Перехід економіки до ери цифрових можливостей привело до необхідності діджиталізації управлінських процесів, запровадження цифрових продуктів з метою задоволення потреб споживачів публічних послуг в системі публічного управління. Слід зазначити, що актуалізація вирішення проблем діджиталізації у сфері архітектурно-будівельного контролю пов'язана, в першу чергу, з необхідністю розвитку будівельної галузі у післявоєнний період відродження країни та ефективністю інвестування в неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифрової трансформації та діджиталізації присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: В.М. Бобровник, Ю.Г. Бочарова, Г.Б. Веретенникова, Т.І. Батракова, Т.Б. Драбенко, Ю.С. Глушач, Г.М. Коломієць, С.А. Квітка, Р.М. Лісова, О.А. Миколук та ін. Проте, незважаючи на чисельні напрацювання у даній сфері, додаткового вивчення потребують питання архітектурно-будівельного контролю саме в умовах цифровізації та глобальних економічних перетворень, що дасть змогу підвищити ефективність діяльності.

Метою статті є аналіз сучасних теоретичних підходів до визначення сутності та змісту поняття «Діджиталізація» обґрунтування актуальності цифрових перетворень та визначення проблем діджиталізації архітектурно-будівельного контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація – це процес використання цифрових технологій з метою зміни бізнес-моделі та надання нових можливостей підвищення ефективності діяльності підприємства з метою отримання прибутку. Цифрова

трансформація може надати підприємству конкурентну перевагу за рахунок більш кращої, швидшої та дешевшої організації процесів в порівнянні з його конкурентами.

Особливістю процесів цифрової трансформації є їх посилення за рахунок виникнення комбінаторного ефекту або ж ефекту прискороного розвитку завдяки можливості одночасного застосування значної кількості нових технологій. Таким чином, поняття цифрової трансформації передбачає максимально повне використання високотехнологічних рішень та їх поєднання з метою автоматизації, спрощення та одночасного підвищення ефективності абсолютно всіх процесів, притаманних об'єктам цифровізації. Тобто, цифрова трансформація охоплює не лише проекти з впровадження проривних технологій у процеси операційної і виробничої діяльності, такі як технології Смар-фабрики (розумне виробництво, цифрова модернізація операційних та бізнес-процесів) та її логічного продовження у якості концепції Індустрії 4.0 (оновлення бізнес-процесів із застосуванням новітніх кіберсистем),¹ але і повний перегляд існуючої моделі управління, ланцюжків створення цінності та способів і каналів взаємодії з клієнтами, постачальниками, іншими стейкхолдерами.

У сфері послуг архітектурно-будівельного контролю проривні технології призвели до появи більш якісних та клієнтоорієнтованих продуктів та сервісів, удосконалення системи взаємодії з клієнтами та доступності фінансових послуг, модернізації процесів електронного банкінгу. Зрозуміло, що під впливом пандемії COVID19 структура цього переліку зазнала суттєвих змін, посилюючи перебіг трансформацій у тих галузях, що знаходились на зовнішніх колах цифрової воронки. Так, з об'єктивних причин активізувався ринок охорони здоров'я, використання цифрових технологій у якому дозволяє розширювати спектр можливостей надання медичних послуг, утворювати медичні мережі, досягати персоналізованого підходу до обслуговування.

Сфера виробництва з огляду на необхідність терміново обмежити рівень присутності персоналу на робочих місцях змушена пришвидшувати синхронізацію бізнес-процесів та здійснювати перехід до застосування смарт-технологій виробництва і операційної діяльності з метою максимально задовільнити потреби споживачів та одночасно знизити витрати, а компанії з надання транспортних послуг зосередились на впровадженні технологій оптимізації логістичних переміщень у режимі реального часу, і отже отримали додаткові гарантії їх результативної діяльності.

Діджиталізація передбачає використання електронно-цифрових пристроїв, засобів, систем, а також налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального й фізичного, тобто створює кіберфізичний простір.²

Під діджиталізацією розуміють процес використання, перенесення та переведення інформації у цифровий формат; система збору, зберігання, аналізу даних, застосування штучного інтелекту; трансформація проникнення цифрових технологій щодо оптимізації бізнес-процесів. Тобто, діджиталізація – це процес систематизації, використання, обробки інформації у цифровий формат, з метою вдосконалення обслуговування споживачів у бізнес середовищі.³

Фахівці пропонують безліч підходів до розуміння сутності та змісту поняття «діджиталізація». В загальному розумінні під діджиталізацією можна розуміти певні

¹ International Telecommunications Union. ICT Infrastructure and Market Structure. URL: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/icteye#/compare> (дата звернення 01.04.2023)

² Kolomiets H.M., Hlushach Yu.S. (2017). Tsyfrova ekonomika: kontroversiinih zmistu i vplyvu na hospodarskyi rozvytok. Biznes Inform. № 7, 137-143. [in Ukrainian].

³ Lihonenko L., Khripko A., Domanskyi A. (2018) Zmist ta mekhanizm formuvannia stratehii didzhytalizatsii v biznes-orhanizatsiakh. Internauka: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. Ekonomichni nauky. 2018. Vypusk № 22 (62) 21-24. [in Ukrainian].

використання цифрових технологій для оптимізації та автоматизації публічного управління, бізнесу, соціальної сфери для підвищення рівня продуктивності праці та покращення якості комунікації з отримувачами продуктів та послуг. З іншого боку, діджиталізацію розглядають як процес використання цифрових технологій, підвищення якості обслуговування клієнтів. Під діджиталізацією також розуміється процес створення спеціалізованої системи збирання, зберігання та аналізу інформації, оптимізації її пошуку, у тому числі з використанням мережі інтернет, обробки великих обсягів даних, використання у виробничому процесі штучного інтелекту та онлайн-сервісів. Ця категорія повинна враховувати «перехід організації на нові способи мислення та роботи, засновані на використанні соціальних, мобільних та інших цифрових технологій; зміна стилю управління, використання систем мотивації та нових бізнес-моделей».⁴

Термін «діджиталізація» походить від англійського “digitalization” і в перекладі означає «оцифровування», «цифровізація» або ж «приведення в цифрову форму». У широкому сенсі він означає перехід інформаційного поля на цифрові технології, тобто те, що відбувається нині, іноді вживається на позначення конкретного акта переведення певної інформації з аналогового у цифровий формат для її більш легкого подальшого використання на сучасних електронних дівайсах.⁵

С. Туль трактує діджиталізацію як унікальне явище сучасності, зумовлене розвитком продуктивних сил, і одночасно як процес масштабних змін у відносинах між акторами (урядом, бізнесом і соціумом у представництві його індивідуумів), що охоплює всі сфери суспільної діяльності та відбувається під впливом інтеграції цифрових технологій, даних та Інтернету⁶.

К. Купріна та Д. Хазанова під терміном «діджиталізація» розуміють способи приведення будь-якого різновиду інформації у цифрову форму.⁷

У результаті аналізу вчені перекладають “digitalization” як цифровізацію, під якою розуміють процес упровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави. Внаслідок цього цифрове врядування буде сприйматися як цифрова реалізація публічної влади (цифрова форма публічного врядування), яка стане етапом еволюційного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів публічної влади («інформатизація державного управління» → «електронне врядування» → «цифровізація публічного врядування»)⁸.

Є й інші думки щодо поняття «діджиталізація», зокрема, Б. Тетерятник зазначає, що діджиталізація заснована на можливостях сучасної ІТ-індустрії, процес застосування суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення мети господарської діяльності спрямований на зміну наявних господарських відносин шляхом їх діджиталізації; сукупність актів реалізації діджиталізованих об'єктів для досягнення цілей господарської діяльності, що розглядаються в їх єдності та пов'язані з формуванням нової форми господарських відносин – цифрової.⁹

⁴ Грибіненко О. Діджиталізація економіки в новій парадигмі цифрової трансформації Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». 2018. № 16. С. 35–37.

⁵ Литвин Н.А., Крупнова Л.В. Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. Ірпінський юридичний часопис. 2020. Вип. 3. С. 69–76.

⁶ Туль С.І. Трансформація світового ринку праці в умовах діджиталізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Вінниця, 2019. 20 с.

⁷ Сидоренко Н.О. Діджиталізація: електронні адміністративні прслуги. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021. № 4. С. 11-15.

⁸ Разумей Г.Ю., Разумей М.М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 2 (25). С. 139–145.

⁹ Тетерятник Б.С. Діджиталізація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. URL: <https://ndipzr.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf>.

Тобто, діджиталізація – це процес переходу економічної діяльності до нового формату, що полягає у використанні цифрових технологій та сприяє оптимізації бізнес-процесів, збільшенню доходів бізнесу та вдосконаленню системи комунікацій зі споживачами.

Діджиталізація в даний час має тенденцію використання для опису трансформації, яка йде далі, ніж просто заміна аналогового або фізичного ресурсу на цифровий. Наприклад, книги не просто перетворюються в електронні книги, а надають цілий спектр інтерактивних і мультимедійних ресурсів. Відповідно, процеси можуть стати вже онлайн-діалогами між різними сторонами освітнього процесу.

Діджиталізацію можна розглядати як певну зміну парадигми процесів того, як ми думаємо, як ми діємо, як ми спілкуємося із зовнішнім середовищем і один із одним, а технологія тут – скоріше інструмент, аніж мета.¹⁰

Науковці В.С. Куйбіда, О.В. Карпенко, В.В. Наместнік пропонують трактувати цифровізацію як процес впровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави, а цифровізацію публічного врядування як стрибкоподібний процес цифрових трансформацій публічного врядування у цифрове врядування (цифрове управління). Важливо, що процес має саме стрімкоподібний характер, на відміну від інформатизації.¹¹

Як вважає С.В. Чорний, діджиталізація – це системний метод, що ґрунтується на загальній автоматизації та реалізується шляхом запровадження цифрових технологій у роботу підприємств, установ і компаній із метою пришвидшення взаємо-обміну, надання сервісних послуг, захищення інформації, доступності до ресурсів та, головне, підвищення ефективності їхньої роботи.¹²

Отже, діджиталізація – це процес удосконалення порядку, процедур, способів роботи шляхом введення інформаційно-комунікативних технологій у робочий та комунікативний процеси.

Діджиталізація на сьогоднішній день охоплює всі сфери життєдіяльності, включаючи і сфері виробництва, підприємництво та наукову діяльність, соціальну сферу та систему публічного управління. Крім цього, цифровізація стає невід'ємним елементом суспільного життя та трансформації системи суспільних взаємовідносин.

Під діджиталізацією в системі публічного управління варто розуміти використання інформаційно-комунікативних технологій, перспектив онлайн спілкування в процесі ухвалення та виконання публічних рішень, надання публічних послуг, а також формування ефективних методів реалізації публічної політики у будь-яких сферах життя людини.

Діджиталізація має на меті забезпечення якомога більшого скорочення стадії передачі інформаційних даних від публічних органів влади до кінцевих споживачів за рахунок дієвого використання цифрової системи. Це, передусім, дає можливість спростити одержання людиною публічних послуг і дозвільної документації, зменшити фінансові затрати на обслуговування системи публічних послуг в режимі оф-лайн, а також скоротити прояви корупційних явищ, оскільки відсутня пряма комунікація надавача публічних послуг з громадянином.

¹⁰ Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / за ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка; уклад. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. К., 2019. С. 188–197.

¹¹ Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник НАДУ. 2018. № 1. С. 5–11.

¹² Чорний С.В. Поняття та перспективи розвитку цифровізації у сфері публічного управління. Київський часопис права. 2021. № 4. С. 224–229.

Сьогодні інформація здійснює значущий вплив на функціонування різноманітних соціальних систем як на міжнародному рівні, так і загально-державному. З огляду на це, інформаційне забезпечення процесів управління стає найважливішим видом забезпечення практично усіх сфер діяльності суспільства. Відтак, інформаційне забезпечення публічної влади є основою для прийняття і ефективної управлінських рішень. Поширення інформаційних технологій в роботі органів публічної влади дозволяє підвищити рівень управлінської діяльності.¹³

Діджиталація в сфері публічного управління являє собою безперервний процес. Необхідно розуміти, що програмне забезпечення, яке буде використовувати підприємство, необхідно поновлювати та покращувати у відповідності з новими напрямками на ринку технологічних розробок.

Слід зазначити, що діджиталізація в сфері архітектурно-будівельного контролю має вирішальне значення в епоху цифрових технологій. Впровадження автоматизованого програмного забезпечення у багатьох підсистемах системи архітектурно-будівельного контролю є першим кроком до діджиталізації цієї підсистеми будівельної галузі та повної цифрової трансформації. Важливими кроками у цьому напрямку є:

- вибір цифрової стратегії управління;
- впровадження цифрового управління окремими процесами;
- впровадження цифрового управління всіма процесами; – створення цифрової платформи.

Впровадження програмного забезпечення може здійснюватися як один із перших етапів діджиталізації. Програмне забезпечення дозволяє завантажувати, зберігати, організувати, керувати, ділитися та відстежувати всі свої цифрові активи в одному місці з одного джерела. Як правило, воно дозволяє підприємству отримати до нього доступ у будь-який час, у будь-якому місці та з будь-якого пристрою. Резервне копіювання та синхронізація виконуються регулярно, щоб забезпечити безпеку та захист усіх файлів. Крім того, користувачі з правами адміністратора можуть надавати або забороняти доступ до певних файлів за допомогою певних ролей контролю доступу. Програмне забезпечення також використовується для архівування цифрових активів минулого, а також для автоматизації та оптимізації поточного контенту та творчих робочих процесів.

Існує декілька різних типів систем цифрового управління, у тому числі системи управління активами бренду організації, системи управління ресурсами, системи управління процесами управління послуги, цифрового ланцюжка поставок:

- системи управління активами бренду: орієнтовані на маркетингові та комерційні матеріали, наприклад, зображення продуктів, логотипи та інші рекламні матеріали;
- системи управління інформаційними активами більше орієнтовані на зберігання та вилучення великих інформаційних баз даних;
- системи управління виробничими активами орієнтовані на зберігання, організацію та контроль версій носіїв, які часто змінюються; послуги Digital Supply Chain зосереджені на поширенні контенту для цифрових ритейлерів і т.д.¹⁴

Як відомо, процеси цифровізації економіки України почалися з 2018 року і країні вдалось досягти суттєвих успіхів в інформатизації економічних процесів. У вересні 2019 р.

¹³ 7. Сабадош А., Сивак Є. ІТ в процесі адміністрування функціональної діяльності органу державної влади. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. P. 76–88.

¹⁴ Бірченко Н.О. Цифрова трансформація як інструмент управління підприємством. *Digital transformation and technologies for sustainable development all branches of modern education, science and practice* [Electronic resource]: International Scientific and Practical Conference Proceeding, January 26, 2023 /Edited by I. Zuhowski, Z. Sharlovych, O. Mandych / International Academy of Applied Sciences in Lomza (Poland) - State Biotechnological University (Ukraine). – Lomza, Poland, 2023. Part 1. P. 115-117.

Президентом України Володимиром Зеленським було запропоновано низку шляхів удосконалення систем надання адміністративних послуг, у результаті чого був виданий Указ Президента «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг», яким було затверджено деталізований перелік заходів, які необхідно впроваджувати органам публічної адміністрації, та доручено Кабінету Міністрів України забезпечити їх реалізацію.¹⁵ Поточна ситуація в Україні створила передумови для подальшого поглиблення процесів діджиталізації та фактично підштовхує українське суспільство до швидкого впровадження інновацій. Адже в умовах війни діджиталізація стає зручним та безпечним рішенням численних викликів та проблем функціонування держави. Загрози пандемічного характеру та запровадження в Україні воєнного стану, без сумніву, вплинуло на всі сфери суспільних відносин. Війна та тимчасова окупація окремих територій України ворогом суттєво впливають на здійснення особами своїх прав. Йдеться, передусім, про істотні перешкоди в реалізації права, через це держава має ефективно та своєчасно реагувати на такі виклики з метою захисту прав та інтересів суб'єктів, а також забезпечення стабільності майнового обороту для окремих регіонів та місцевостей.

У період дії воєнного стану Міністерство цифрової трансформації України спільно з іншими органами виконавчої влади реалізувало низку важливих заходів, спрямованих на впровадження інструментів взаємосумісності цифрових документів з європейськими, на створення персональних цифрових гаманців ідентифікації (European Digital Identity Wallet), що сприятиме заснуванню єдиної системи цифрової ідентифікації осіб в електронному форматі в Україні.¹⁶ З метою цифрової інтеграції України до ЄС та приєднання України до програми «Цифрова Європа», до єдиного роумінг-простору, для пришвидшення надання споживачам цифрових контентів і цифрових послуг у воєнний час розглядають прийняття відповідного законопроекту, що сприятиме розвитку технологій під час війни із залученням стратегічного фінансування для діджиталізації України.

Можливість реалізації актуальних ініціатив задля вирішення питань державного управління в різних сферах суспільного життя визначалася насамперед наявними засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, зокрема здатністю використовувати мобільний додаток «Дія». З метою впорядкування інформації, яка надходить під час правового режиму воєнного стану в Україні, у додатку «Дія» було схвалено впровадження нового тимчасового цифрового документа – «є Документ». Збирання, обробка та облік інформаційних повідомлень з використанням застосунку «Дія» дає змогу отримувати дані про нерухоме майно, пошкоджене та знищене внаслідок широкомасштабної воєнної агресії РФ проти нашої країни, своєчасно реагувати на проблемні аспекти. Цифровізація та систематизація процесів релокації через платформу «Дія» дозволить підприємствам, які постраждали чи знаходяться в зоні активних бойових дій, швидко та ефективно відновити свою діяльність.¹⁷

Розвиток застосунку «Дія» та його функціонування на необхідному рівні сприяє поширенню цифрових навичок та інклюзії громадян до отримання цифрових адміністративних послуг.

Крім цього, сьогодні існують наступні Інтегровані автоматизовані системи державного нагляду (контролю):

¹⁵ Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг : Указ Президента України від 4 вересня 2019 р. № 647/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6472019-29441>.

¹⁶ Огляд заходів для прискорення цифрового переходу в економіці України за воєнних умов. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-zakhodiv-dlya-pryskorennya-tsyfrovohoperekhodu-v-ekonomitsi>

¹⁷ Вінник О.М. Проблеми цифровізації: правовий аспект. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів. Суми, 21–22 травня 2020 року. Частина 1. С. 215-221.

1. Єдина державна електронна система у сфері будівництва (ЄДЕССБ) – загальнонаціональна інформаційна система, що покликана впорядкувати процес будівництва в Україні і через максимальну публічність інформації зробити його прозорим та вільним від корупції. ЄДЕССБ має реалізувати весь життєвий цикл будівництва об'єкту починаючи з отримання містобудівних умов та обмежень, закінчуючи його введенням в експлуатацію.

Система складається з 3 компонентів:

- а) Реєстр будівельної діяльності – ядро системи, яке містить інформацію про об'єкти будівництва, учасників будівництва, дозвільні та інші документи.
- б) Портал системи – публічний портал, на якому розміщено інформацію, що міститься у реєстрі будівельної діяльності, аналітика роботи системи тощо.
- в) Електронний кабінет системи – бекофісна частина системи, яка надає змогу чиновникам, організаціям та атестованим особам вносити та реєструвати документи, підтверджувати участь у будівництві та відслідковувати його статус.

2. ЦНАП – державні установи з надання різноманітних адміністративних послуг за принципом "єдиного вікна" та "прозорого офісу". Створюються при місцевих радах з метою протидії корупції та комфортності в наданні послуг фізичним та юридичним особам. Можуть мати територіальні підрозділи для ліпшої доступності. Почали створюватися у 2013 році на виконання Закону України "Про адміністративні послуги".

Саме будівельна галузь виступає локомотивом відновлення країн та вирішальним чином визначає результативність і ефективність усього комплексу вирішення соціальних, економічних і технічних проблем економіки, інфраструктури, енергетики, житлового господарства держави. Не випадково В. І. Кривдик та С. А. Матюх наголошують на тому, що "будівництво – це одна з пріоритетних галузей національної економіки, без її розвитку неможливо забезпечити належну інфраструктуру, вона створює велику кількість робочих місць".¹⁸

Д. С. Литвак та Л. А. Величко конкретизують, що "Будівельна галузь не може існувати як самостійна, адже тісно пов'язана з іншими (як і інші галузі економіки не могли б існувати без будівництва, адже мета функціонування даної сфери полягає у формуванні і відтворенні основного капіталу. Всі інфраструктурні елементи сфери, як об'єкти, так і суб'єкти, присутні в усіх галузях національної економіки, тому функціонування будь-якого елемента потребує обов'язкових відтворювальних заходів, а саме це: ремонти, модернізація, реконструкція, первинне будівництво".¹⁹ Цілком очевидно, що в повсенний період головна увага державної політики та управління буде спрямована саме на вирішення проблем ремонтів, реконструкцій, модернізацій, ревіталізацій та новому будівництву, що актуалізує діджиталізацію сфери архітектурно-будівельного контролю та нагляду.

Повсенна відбудова України вимагатиме надзвичайно великих зусиль та коштів, які вже сьогодні американськими експертами оцінюються сумою в понад трильйон доларів,²⁰ більшість з яких може зайти в Україну тільки в форматі різного роду інвестицій. А для цього в будівельній сфері на державному рівні необхідно сформувані інституційне середовище, сприятливе до інвестиційних процесів, та поступово вдосконалювати систему нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності в будівельній галузі та сфері архітектурно-будівельного контролю, що сприятиме збільшенню обсягів інвестиційних ресурсів у

¹⁸ Кривдик В. І., Матюх С. А. Стан та тенденції розвитку будівельної галузі України. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. № 4(2). С. 101-105.

¹⁹ Литвак Д. С., Величко Л. А. Управління розвитком економіки підприємств будівельної галузі. Молодий вчений. 2021. № 5(2). С. 367-371.

²⁰ A \$1 trillion question for the West: How to rebuild shattered Ukraine. The Washington Post. 2022. October 20. URL : <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/10/20/how-rebuild-ukraine-after-war>

будівництво, їх ефективному використанню і визначенню пріоритетних напрямів та забезпеченню ефективного використання капіталовкладень.

Слід зазначити, що важливим завданням державної політики в будівельній сфері України в повоєнний період можна вважати необхідність створення єдиної загальнодержавної системи діджиталізації будівельної галузі. Її можна розглядати як складну динамічну систему відносин, процесів, елементів та компонентів з власною метою функціонування, взаємодією із зовнішнім середовищем, органами державної влади, місцевого самоврядування і отримувачами будівельних послуг, через формування сприятливих умов для активного створення, модернізації, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процеси.

Висновки. Отже в сучасних умовах процес діджиталізації сфери архітектурно-будівельного контролю можна вважати ефективним напрямом „розвитку будівельної галузі лише за умови додаткового поширення цифрового розвитку на інші сфери цієї галузі, а також за можливості реального використання її результатів. Це означає, що кінцеві результати діджиталізації надання публічних послуг у сфері архітектурно-будівельного контролю мають бути одночасно доступні кінцевим споживачам, які мають навички роботи з новітніми цифровими технологіями. Підвищення рівня цифровізації в цій сфері також означає відкриття нових можливостей для підприємств і громадян, оскільки цифрова інформація, що зберігається, може бути використана не тільки в сфері архітектурно-будівельного контролю, але і в інших сферах суспільного життя. Крім того, діджиталізація дозволить підвищити якість надання послуг у будівельній галузі та продуктивність праці, знизивши при цьому рівень витрат суб'єкта господарювання.

Реалізація зазначених заходів істотно прискорює діджиталізацію як будівельної галузі в цілому так і сфери архітектурно-будівельного контролю держави. Це відкриває значні перспективи щодо підвищення стійкості вітчизняної будівельної галузі, а також суттєво збільшує можливості нашої держави приєднатися до програми «Цифрова Європа». Підготовка нормативно-правового середовища до відповідних змін сприятиме залученню інвестиційних ресурсів від міжнародних країн-донорів для відновлення будівельної галузі України.

Не дивлячись на те, що Україна на сьогоднішній день перебуває у воєнному стані, процес діджиталізації у сфері архітектурно-будівельного контролю дедалі буде розвивається завдяки поглибленню тісної співпраці органів публічної влади з ІТ-компаніями. Так, виникають новітні цифрові резерви та методи, які дозволяють покращити подібну співпрацю. Тому, діджиталізація у вітчизняних умовах є невід'ємним елементом адміністративного реформування сфери архітектурно-будівельного контролю, його відокремленим етапом, та в той же час важливим важелем для змін всередині країни, що підтверджує її важливе значення.

Отже проблема ліджиталізації державних інститутів та процесів управління у сфері архітектурно-будівельного контролю призводить до необхідності трансформації цих інституцій, а також ставить перед суспільством та державою нові завдання, вирішення яких перевіреними та відомими методами та інструментами вже неможливо. Успішність діджиталізації у сфері архітектурно-будівельного контролю буде залежати від того, як швидко буде здійснена така трансформація і яких масштабів вона сягне.

Література:

1. Міжнародний союз електров'язку. Інфраструктура ІКТ та структура ринку. URL: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/icteye#/compare> (дата звернення 01.04.2023)
2. Коломієць Г.М., Глушач Ю.С. (2017). Цифрова економіка: суперечливість змісту і вплив на господарський розвиток. Бізнес Інформ. № 7, 137-143. [українською мовою].
3. Лігоненко Л., Хріпко А., Доманський А. (2018) Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. Інтернаука: міжнародний науковий журнал. Економічні науки. 2018. Випуск № 22 (62) 21-24. [українською мовою].

4. Грибіненко О. Діджиталізація економіки в новій парадигмі цифрової трансформації Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». 2018. № 16. С. 35–37.
5. Литвин Н.А., Крупнова Л.В. Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. Ірпінський юридичний часопис. 2020. Вип. 3. С. 69–76.
6. Туль С.І. Трансформація світового ринку праці в умовах діджиталізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Вінниця, 2019. 20 с.
7. Сидоренко Н.О. Діджиталізація: електронні адміністративні прслуги. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021. № 4. С. 11–15.
8. Разумей Г.Ю., Разумей М.М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 2 (25). С. 139–145.
9. Тетерятник Б.С. Діджиталізація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf>.
10. Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / за ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка; уклад. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. К., 2019. С. 188–197.
11. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместник В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник НАДУ. 2018. № 1. С. 5–11.
12. Чорний С.В. Поняття та перспективи розвитку цифровізації у сфері публічного управління. Київський часопис права. 2021. № 4. С. 224–229.
13. Сабадош А., Сивак Є. ІТ в процесі адміністрування функціональної діяльності органу державної влади. European journal of economics and management. 2018. Vol. 4. P. 76–88.
14. Бірченко Н.О. Цифрова трансформація як інструмент управління підприємством. Цифрова трансформація та технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки та практики [Електронний ресурс]: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 26 січня 2023 р. / За ред. І. Зуховського, З. Шарловича, О. Мандича / Міжнародна академія наук. прикладних наук у м. Ломжа (Польща) - Державний біотехнологічний університет (Україна). – Ломжа, Польща, 2023. Частина 1. Р. 115-117.
15. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг : Указ Президента України від 4 вересня 2019 р. № 647/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6472019-29441>.
16. Огляд заходів для прискорення цифрового переходу в економіці України за воєнних умов. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-zakhodiv-dlya-pryskorennya-tsyfrovohoperekhodu-v-ekonomitsi>
17. Вінник О.М. Проблеми цифровізації: правовий аспект. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів. Суми, 21–22 травня 2020 року. Частина 1. С. 215-221.
18. Кривдик В. І., Матюх С. А. Стан та тенденції розвитку будівельної галузі України. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. № 4(2). С. 101-105.
19. Литвак Д. С., Величко Л. А. Управління розвитком економіки підприємств будівельної галузі. Молодий вчений. 2021. № 5(2). С. 367-371.
20. Питання Заходу на 1 трильйон доларів: як відбудувати зруйновану Україну. The Washington Post. 2022. 20 жовтня. URL : <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/10/20/how-rebuild-ukraine-after-war>

References:

1. Mizhnarodnij sojuz elektrozv'jazku. Infrastruktura IKT ta struktura rinku [International Telecommunication Union. ICT infrastructure and market structure]. www.itu.int Retrieved from <https://www.itu.int/net4/ITU-D/icteye#/compare> [in Ukrainian].
2. Kolomic', G.M., Glushach, Ju.S. (2017). Cifrova ekonomika: superechlivist' zmistu i vpliv na gospodars'kij rozvitok [Digital economy: controversial content and impact on economic developmen]. *Biznes Inform - Business Inform*, 7, 137-143 [in Ukrainian].
3. Ligonenko, L., Hripko, A., Domans'kij, A. (2018) Zmist ta mehanizm formuvannja strategii dizhitlizacii v biznes-organizacijah [Content and mechanism of digitalization strategy formation in business organizations]. *Internauka: mizhnarodnij naukovij zhurnal. Ekonomichni nauki - Internauka: an international scientific journal. Economic sciences*, 22 (62), 21-24 [in Ukrainian].
4. Gribinenko, O. (2018). Didzhitalizacija ekonomiki v novij paradigmi cifrovoi transformacii [Digitization of the economy in the new paradigm of digital transformation]. *Mizhnarodni vidnosini. Serija «Ekonomiczni nauki» - International relations. Series "Economic Sciences"*, 16, 35–37 [in Ukrainian].

5. Litvin, N.A., Krupnova, L.V. (2020). Didzhitalizacija jak zasib pidvishhennja vidkритosti, prozorosti ta efektyvnosti dij'al'nosti organiv derzhavnoi vladi ta organiv miscevoogo samovrjaduvannja shhodo nadannja elektronnih poslug [Digitization as a means of increasing the openness, transparency and efficiency of the activities of state authorities and local self-government bodies regarding the provision of electronic services]. *Irpins'kij juridichnij chasopis - Irpin Legal Journal*, 3, 69–76 [in Ukrainian].
6. Tul', S.I. (2019). Transformacija svitovogo rinku praci v umovah didzhitalizacii [Transformation of the global labor market in conditions of digitalization]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnicja [in Ukrainian].
7. Sidorenko, N.O. (2021). Didzhitalizacija: elektronni administrativni prslugi [Digitization: electronic administrative services]. *Dniprovs'kij naukovij chasopis publichnogo upravlinnja, psihologii, prava - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 11-15 [in Ukrainian].
8. Razumej, G.Ju., Razumej, M.M. (2020). Didzhitalizacija publichnogo upravlinnja jak skladnik cifrovoi transformacii Ukraїni [Digitization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnja ta mitne administruvannja - Public administration and customs administration*, 2 (25), 139–145 [in Ukrainian].
9. Teterjatnik, B.S. Didzhitalizacija ta didzhitalizacija v konteksti virtualizacii gospodars'koї dij'al'nosti [Digitization and digitization in the context of virtualization of economic activity]. *ndipzir.org.ua* Retrieved from <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf> [in Ukrainian].
10. Karpljuk, S.O. (2019). Osoblivosti cifrovizacii osvित'ного procesu u vishhij shkoli [Peculiarities of digitization of the educational process in higher education]. *Proceedings from: Metodologichnij seminar NAPN Ukraїni «Cifrove vrjaduvannja v Ukraїni: bazovi definicii ponjatijno-kategorial'nogo aparatu» – The methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine «Information and digital educational space of Ukraine: transformational processes and prospects for development»*. (pp. 188-197). K. [in Ukrainian].
11. Kujbida, V.S., Karpenko, O.V., Namestnik, V.V. (2018). Cifrove vrjaduvannja v Ukraїni: bazovi definicii ponjatijno-kategorial'nogo aparatu [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus]. *Visnik NADU - Bulletin of NADU*, 1, 5–11 [in Ukrainian].
12. Chornij, S.V. (2021). Ponnjatja ta perspektivi rozvitku cifrovizacii u sferi publichnogo upravlinnja [The concept and prospects for the development of digitalization in the field of public administration]. *Kiїв'skij chasopis prava - Kyiv Journal of Law*, 4, 224–229 [in Ukrainian].
13. Sabadosh, A., Sivak, Є. (2018). IT v procesi administruvannja funkcional'noi dij'al'nosti organu derzhavnoi vladi [IT in the process of administration of the functional activity of the state authority]. *European journal of economics and management - European journal of economics and management*, 4, 76–88 [in Ukrainian].
14. Birchenko, N.O. (2023). Cifrova transformacija jak instrument upravlinnja pidpriemstvom [Digital transformation as an enterprise management tool]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Cifrova transformacija ta tehnologii dlja stalogo rozvitku vsih galuzej suchasnoi osviti, nauki ta praktiki» – The International Scientific and Practical Conference «Digital transformation and technologies for the sustainable development of all branches of modern education, science and practice»*. (pp. 115-117). Lomzha, Pol'shha [in Ukrainian].
15. Ukaz Prezidenta Ukraїni “Pro dejaki zahodi iz zabezpechennja nadannja jakisnih publichnych poslug” [The Decree of the President of Ukraine “On some measures to ensure the provision of quality public service”]. *www.president.gov.ua* Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/6472019-29441> [in Ukrainian].
16. Ogljad zahodiv dlja priskorennja cifrovogo perehodu v ekonomici Ukraїni za voennih umov [Overview of measures to accelerate the digital transition in the economy of Ukraine under wartime conditions]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-zakhodiv-dlya-pryskorennja-tyfrovohoperekhodu-v-ekonomitsi> [in Ukrainian].
17. Vinnik, O.M. (2020). Problemi cifrovizacii: pravovij aspect [Problems of digitization: legal aspect]. *Proceedings from 4 '12: IV Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Reformuvannja pravovoi sistemi v konteksti evrointegracijnih procesiv» – The Fourth International Scientific and Practical Conference «Reforming the legal system in the context of European integration processes»*. (pp. 215-221). Sumy [in Ukrainian].
18. Krivdik, V. I., Matjuh, S. A. (2020). Stan ta tendencii rozvitku budivel'noi galuzi Ukraїni. Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu [State and trends of development of the construction industry of Ukraine]. *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu. Ekonomichni nauki - Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 4(2), 101-105 [in Ukrainian].
19. Litvak, D. S., Velichko, L. A. (2021). Upravlinnja rozvitkom ekonomiki pidpriemstv budivel'noi galuzi [Management of the development of the economy of enterprises in the construction industry]. *Molodij vchenij - A young scientist*, 5(2), 367-371 [in Ukrainian].
20. Pitannja Zahodu na 1 tril'jon dolariv: jak vidbuduvati zrujnovanu Ukraїnu [The West's \$1 trillion question: how to rebuild the destroyed Ukraine]. *www.washingtonpost.com* Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/10/20/how-rebuild-ukraine-after-war> [in Ukrainian].

УДК 658.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-104-110](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-104-110)

Мальцев Максим Миколайович кандидат економічних наук, асистент кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», вул. Гоголя, 29, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 705-95-60, <https://orcid.org/0009-0003-3381-7228>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ ЯВИЩ У БІЗНЕСІ

Анотація. Бізнес-середовище 21-го століття вимагає постійного антикризового менеджменту. У наші дні, менеджери прагнуть ефективно впоратися з потенційною кризою, з мінімальними втратами або відвернути потенційну кризу в кращому випадку. Слід зазначити, що антикризові менеджери повинні реагувати проактивно. У дослідженні представлено результати дослідження сучасного стану стратегічного антикризового управління, а також аналіз деяких теоретичних і методологічних засад. Аналіз включає класифікацію основних проблем, які необхідно вирішити для ефективного стратегічного антикризового управління.

У статті зазначені стратегічні та тактичні методи управління, що використовуються корпораціями, а також порушуються питання щодо функціонального розподілу стратегічного управління між відповідними органами влади. Надано практичні рекомендації щодо функціональної реалізації цілей стратегічного управління на всіх стадіях кризи; визначено відповідальних керівників кризових ситуацій; визначено основні результати стратегічного управління. Досліджено коло проблем підсистем стратегічного управління в кризовий період; визначено базовий набір стратегічних компетенцій органів управління; показано функціональний розподіл стратегічного управління в умовах кризи.

Запропонований механізм стратегічного управління в кризових ситуаціях є інструментом попередження та ліквідації кризових явищ. Запобігання та ліквідації кризових явищ, підвищує ефективність прийняття та реалізації стратегічних планів протидії кризовим явищам. Використання запланованих сценаріїв та механізмів управління компаніями в умовах кризи може надати можливість зберегти жорсткий контроль за діями топ-менеджменту, а також визначити основні завдання з нейтралізації кризових явищ по мірі їх розвитку під час кризової ситуації. Швидка та ефективна реалізація поставлених завдань під час кризи допоможе компаніям підвищити ефективність її антикризових заходів.

Ключові слова: управління, економічна криза, проактивне управління, стратегічне управління

Malcev Maksym Mykolayovych PhD in Economics, Assistant of the Department of Marketing and Business Administration, SHEE «Priazovskyi State Technical University», Gogol St., 29, Dnipro, 49000, tel.: (067) 705-95-60, <https://orcid.org/0009-0003-3381-7228>

STRATEGIC MANAGEMENT IN TIMES OF CRISIS IN BUSINESS

Abstract. The business environment of the 21st century requires constant crisis management. In our days, managers seek to deal effectively with potential crises to minimize damage or, at best, avoid potential crises. It should be noted that crisis managers should be proactive and responsive. This study presents the results of a study on the current state of strategic crisis management and an analysis of some theoretical and methodological foundations. The analysis includes a classification of the main issues that need to be addressed for effective strategic crisis management.

The article identifies the strategic and tactical management methods used by companies and raises the issue of the functional division of strategic management between the relevant authorities. Practical advice is provided on the functional implementation of strategic management objectives during the various phases of a crisis; responsible crisis managers are identified; and the main outcomes of strategic management are defined. The range of issues in the strategic management subsystem in times of crisis is investigated; a set of basic strategic competencies for management agencies is identified; and the functional division of strategic management in crisis is shown.

The proposed mechanisms for strategic management in crisis situations are tools for the prevention and elimination of crisis phenomena. Preventing and eliminating crisis phenomena increases the efficiency of adopting and implementing strategic plans to deal with them. The use of planned scenarios and mechanisms for managing a company in crisis can help to maintain strict control over the actions of top management, as well as to identify the main tasks for defusing crisis phenomena in crisis situations. Quick and effective implementation of the tasks set during a crisis will help companies to increase the effectiveness of their anti-crisis measures.

Keywords: management, economic crisis, proactive management, strategic management

Постановка проблеми. Кризові явища у світовій економіці привертають увагу теоретиків і практиків до цілої низки проблем стратегічного управління. Робота професійного та незалежного комітету директорів найбільших світових бізнес-корпорацій ґрунтується на принципах компетентності, демократичності та прозорості. Часто він не в змозі запобігти кризі, а отже, не в змозі захистити корпорації від найбільш негативного розвитку подій. Незважаючи на об'єктивну складність управління великими ієрархічними структурами та їх прогнозуванням, однією з критичних проблем є зростання невизначеності щодо відповідальності за розподіл повноважень всередині основного корпусу стратегічних менеджерів. Першою серед таких проблем є функціональний розподіл стратегічного управління в умовах кризи.

Кризові ситуації є невід'ємним атрибутом функціонування компаній в ринковій економіці (в умовах економічної, фінансової та політичної нестабільності). З огляду на це компанії повинні адаптуватися до умов, які зумовлені факторами зовнішнього середовища; на внутрішньому рівні менеджери повинні визначити план антикризової діяльності корпорації та адаптації до ситуації, що склалася. Можна констатувати, що в сучасній концепції кризи управління майже необхідно прагнути до проактивного стилю управління, де майже щоденно завдання менеджерів полягають у виявленні попереджувальних сигналів, які можуть запобігти можливій кризі і створити заходи для захисту організації від майбутньої кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та методологічним аспектам управління діяльністю компаній в період кризи займалися такі науковці як Е. Альтмана, В. Бівера, В. Байцима, Д. Чампі, Р. Хіта, Дж. Фулмера, В. Кошкіна, Е. Короткова, Ю. Бригхема, Е. Уткіна, Г. Ковальова, Г. Градова, І. Школи, О. Пушкаря, О. Проскури та інші. Однак, у сучасній літературі, присвяченій управлінню компаніями під час кризових явищ, недостатньо уваги приділено вивченню та класифікації дій, що здійснюються вищим менеджментом компаній на різних стадіях та рівнях кризи, а також з'ясування того, що є своєчасністю і цінністю проведених досліджень.

Мета статті – виявлення незвичайних питань стратегічного управління під час кризи. Метою дослідження є процеси стратегічного управління, характеристика процесів та методи стратегічного управління кризою. У статті представлено дослідження сучасного стану стратегічних проблем антикризового менеджменту та наведено аналіз деяких теоретико-методологічних засад.

Виклад основного матеріалу. Антикризове стратегічне управління спрямоване на виявлення ознак кризи та створення необхідних передумов для їх своєчасного попередження, послаблення та подолання з метою гарантування продовження діяльності корпорації та запобігання банкрутству. Стратегічне управління в умовах кризи - це метод, який дає змогу розпізнати кризу та вжити заходів для подолання її негативних наслідків. Методи антикризового управління включають в себе ряд послідовних кроків від розуміння впливу кризи на корпорацію до запобігання, пом'якшення та подолання різних типів криз. Антикризіві менеджери повинні мати чітке системне бачення і вміти аналізувати низку взаємопов'язаних проблем, які можуть призвести до банкрутства або до погіршення до погіршення становища її персоналу.

Проблеми, які вирішує стратегічний менеджмент, можна представити наступним чином.

До першої групи належать проблеми прогнозування, що передують виникненню кризової ситуації.

Друга група проблем пов'язана з ключовими аспектами діяльності організації. Це коло проблем можна представити через диференціацію методів управління. Сюди відносяться проблеми прогнозування кризових ситуацій і варіантів поведінки соціально-економічної системи в кризових ситуаціях, проблеми пошуку необхідної інформації та розробка антикризових рішень. Важливими є також проблеми аналізу та оцінки кризових ситуацій.

До третьої групи відносяться часові обмеження, кваліфікація персоналу, методологія та організація прийняття рішень, дефіцит інформації, а також проблеми розробки інноваційних стратегій, які можуть допомогти у подоланні кризових ситуацій [1].

Четверта група включає вирішення конфліктів і підбір персоналу в кризових ситуаціях.

Антикризове стратегічне управління - це особливий тип управління, який має загальні управлінські риси та неспецифічні характеристики. Перш за все, необхідно виділити основні принципи системи антикризового стратегічного управління. Такими принципами є: рання діагностика кризових явищ у фінансовій діяльності фірми, швидкість реакції на кризові явища адекватність реакцій реальним загрозам фінансовому благополуччю, досягнення сукупного потенціалу для подолання кризових явищ. потенціалу для подолання кризових явищ.

Основними напрямками антикризового управління на корпоративному рівні є постійний моніторинг соціально-економічних умов, розробка нових методів управління фінансових і маркетингових стратегій, скорочення постійних і змінних витрат, залучення капіталу акціонерів, посилення мотивації персоналу. Стандартизованих методів підготовки до можливих глобальних кризових явищ не існує [2].

Практика стратегічного менеджменту знає 11 основних методів антикризового управління. Ці методи можна розділити на дві групи з точки зору результатів, які компанія може очікувати від їх використання (Табл. 1).

Таблиця 1

Методи стратегічного управління під час кризи

Тактичні методи	Стратегічні методи
1. Пристосування	1. Ліквідація
2. Скорочення штату	2. Створення нових структур
3. Банкрутство	3. Врегулювання
	4. Модернізація
	5. Об'єднання
	6. Диверсифікація
	7. Реструктуризація
	8. Реінжиніринг

Систематизовано автором на основі [2,3,5]

До першої групи належать тактичні методи. До них відносяться пристосування, скорочення та банкрутство. Ці методи спрямовані на швидке покращення фінансових показників корпорації, тобто на подолання наслідків кризи. Однак використання цих методів не завжди є достатнім для того, щоб усунути причини кризи, якщо ця система управління неефективна [3].

Іншу групу можна (умовно) назвати стратегічними методами. Як правило, корпорація не відразу бачить результати від цих методів, але їх використання змінює суть бізнесу, а якісні характеристики, такі як конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, клієнтоорієнтованість та інноваційність. Такі методи, як банкрутство, ліквідація, створення нових структур та модернізація є зрозумілими, інші методи потребують пояснення.

Санація - це перший метод, до якого вдається більшість компаній, що опинилися в кризі.

Цей метод поєднує в собі фінансово-економічні, виробничо-технологічні, організаційні та соціальні заходи, які спрямовані на негайне поліпшення фінансового зростання фірм через змін у структурі корпоративних активів і пасивів [4].

Методи реструктуризації мають на меті закладання, здачу в оренду та введення в оборот основних засобів, які компанія не використовує, заміна короткострокової заборгованості на довгострокову, передача соціальних об'єктів у комунальну власність тощо. Як правило, результати реструктуризації мають тимчасовий характер, якщо вони не закріплені структурними реформами. Однак, необхідно пам'ятати, що реструктуризація відіграє важливу роль фінансового оздоровлення для зростання ефективності реструктуризації та інших методів.

Скорочення штатів є ще одним методом, який може негайно покращити показники діяльності підприємства. Це скорочення надлишкових потужностей і зменшення зайнятості певної кількості виробничого та адміністративного персоналу підприємства у відповідності з реальним ринковим попитом. Цей метод призводить до значного скорочення витрат і зниження цін на продукцію [5].

Використання наступних методів у процесі антикризового стратегічного управління спрямоване на покращення якісних характеристик діяльності підприємства. Основними методами є об'єднання в межах однієї компанії різних стадій виробництва та розподілу, а також диверсифікація видів діяльності. Ці методи є раціональними лише тоді, коли інтеграція призводить до суттєвої економії або до суттєвого зменшення транспортних витрат.

Регулюючим є впровадження сучасних підходів до антикризового стратегічного управління. Такі підходи включають формування стратегічного планування та управлінського обліку, створення комбінованої системи фінансового контролю та планування, комп'ютерні системи бухгалтерського обліку, сильний маркетинг. За допомогою цих підходів корпорації формують системи управління, здатні вирішувати багато проблем, пов'язаних з ринковою кон'юнктурою і пошуком нових міжнародних ринків.

Реінжиніринг з'явився на початку 1990-х років і зараз набув широкого розповсюдження. Основна ідея полягає в реконструкції корпоративних бізнес-процесів. Завдяки скороченню непотрібних зв'язків і зайвих витрат часу і грошей, реінжиніринг досягає різкого відскоку, спазматичного підвищення ефективної діяльності, різкого збільшення ефективних показників діяльності, таких як продуктивність праці, час обробки, витрати на виробництво тощо.

Реструктуризація - складний метод антикризового стратегічного управління, який останнім часом набув значного поширення. Цей метод пов'язаний зі змінами в організаційній структурі та системі стратегічного управління. Він пов'язаний з використанням капіталу з метою економічного та організаційного відокремлення та санації бізнес-процесів (видів та напрямків діяльності) [6]. Під час реструктуризації всі бізнес-процеси використовують такі принципи, як самофінансування та самоуправління; вони

отримують заздалегідь визначений ступінь економічної незалежності. До цього методу компанії вдаються лише тоді, коли їхня поточна система управління не може забезпечити ефективний розвиток за всіма напрямками.

Наявність декількох методів є корисною з двох причин: наявність декількох підходів до антикризового стратегічного управління та різний характер і причини переважаючих кризових явищ.

На відміну від стратегічних методів, використання тактичних залежить від глибини кризи та підходів до антикризового управління.

Ефективне стратегічне управління в період кризи передбачає поєднання наступних елементів:

- професійні знання членів організації, які здійснюють стратегічне управління, та їх обізнаність з особливостями стратегічного управління бізнесом;
- досвід антикризової діяльності та роботи антикризових груп;
- управлінський професіоналізм;
- антикризова активність представників менеджменту [2, 3].

Базовим елементом стратегічного антикризового управління є розробка переліку зацікавлених сторін, які несуть відповідальність за успішність виконання функцій антикризового управління (збори акціонерів, рада директорів, виконавчий орган, ревізійна комісія тощо).

Першою умовою є дотримання законодавчих норм і правил корпоративних відносин.

Дотримання цих норм і правил створює фундаментальну основу для максимального забезпечення акціонерів корпорації, а також накладає на них певні обмеження щодо їхньої волі та дій. Другий елемент - необхідність гармонізації системи стратегічного управління з міжнародними стандартами менеджменту. Третій елемент полягає в тому, що необхідно враховувати різні характеристики ролі стратегічних менеджерів у кожній компанії щодо розробки функцій антикризового управління. Ця роль може бути:

- інформаційна - своєчасне інформування широкого кола стейкхолдерів про перші ознаки кризових явищ та ймовірність банкрутства;
- консультативна (по відношенню до акціонерів та (або) загальних зборів акціонерів)
- попереднє вивчення проблемної діяльності корпорації; оцінка ступеня впливу кризових факторів зовнішнього середовища на діяльність корпорації; формування стратегічних антикризових альтернатив; комплексний набір альтернативних ефективних і тактичних заходів, які можуть бути застосовані для подолання кризових явищ;
- партисипативність - участь у процесі прийняття рішень іншими менеджерами стратегії та розробки альтернативних варіантів;
- контрольна - здійснення стратегічного та ефективного контролю за виконанням антикризових програм і планів, які затверджуються менеджерами стратегії, а також групування та участь менеджерів у функціонуванні підсистеми контролю підсистеми контролю в корпорації [2, 4]

Ради директорів повинні взяти на себе важливу роль у структуруванні антикризових функцій в корпораціях. На жаль, дуже часто ради директорів виконують свої обов'язки лише формально. Це шкодить інтересам стейкхолдерів і негативно впливає на результати діяльності корпорації, особливо в стратегічній перспективі [6].

Традиційні схеми прийняття рішень не повинні впливати на якість виконання обов'язків ради директорів і, відповідно, на кількість членів ради директорів та їхню компетентність. Рівень і повнота структуризації функцій залежать від кількості акціонерів та кількості директорів; розвиток функцій можливий при створенні спеціальних комітетів або залученні зовнішніх адміністративних радників.

Для того, щоб ввести в дію перелічені заходи стратегічного антикризового управління та отримати всі необхідні результати за короткий проміжок часу, з мінімальними ресурсами, доцільно:

1. Підвищити якість інформації, оскільки надання своєчасної та повної інформації на всіх етапах прийняття рішень сприяє успішному подоланню кризи.

2. Швидко реагувати на кризову ситуацію, передбачаючи її розвиток. Раптовість кризи та її негативні наслідки вимагають від менеджерів термінового інформаційно-аналітичного реагування. Кожний прояв ознак кризової ситуації, що назріває, має бути негайно вивчений і врахований до уваги.

3. Здійснювати стратегічне планування. Це найважливіший фактор стабільності та корпоративного розвитку в умовах динамічних змін у зовнішньому середовищі. Ефективність стратегії визначає відповідні зовнішні характеристики компанії, її позицію на ринку, як в цілому, так і в зовнішньому середовищі.

4. Підвищувати якість спільних рішень, організовувати обговорення проблем, враховувати всі точки зору, щоб зменшити ймовірність одноосібних дій керівника.

5. Вжити заходів з антикризового управління за напрямками: фінансово-економічна діяльність, культура стратегічного управління, моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища, та вибір раціональних критеріїв для прийняття рішень.

Висновки. Успіх стратегічного антикризового управління залежить від своєчасної ідентифікації самої кризи та застосування найефективніших методів для її подолання. Успішне стратегічне управління можливе лише за умови використання низки стратегічних і тактичних методів стратегічного управління. До стратегічних методів належать ліквідація компаній, створення нових корпоративних структур, реорганізація, модернізація, злиття, диверсифікація, реструктуризація та реінжиніринг.

Рання діагностика кризи у фінансовій діяльності підприємства, швидке реагування на різні кризові явища, адекватна реакція компанії на реальну фінансову небезпеку, а також повна реалізація внутрішнього потенціалу фірми з метою усунення кризи - все це є необхідними умовами для ефективного стратегічного антикризового управління. Кожен етап розвитку кризової ситуації характеризується низкою функцій і завдань, які повинні бути сплановані та реалізовані для ефективного стратегічного управління з метою подолання кризи.

Ключову роль у стратегічному антикризовому управлінні відіграють комплексні дії суб'єктів корпоративного управління (збори акціонерів, рада директорів, операційний орган, ревізійна комісія). Дійсно, кожна мета стратегічного антикризового управління на різних етапах містить напрями певних дій, відповідальних виконавців та очікувані результати мобілізації конкретних управлінських функцій.

Щодо напрямів подальших досліджень у сфері стратегічного антикризового управління, то слід зазначити, що важливо реформувати процеси стратегічного управління та звернути увагу на загальні тенденції, а також врахувати особливості стратегічного управління, маркетингові підходи та зростання інноваційної активності для подолання кризових явищ.

Література:

1. Гудзь О.С. Формування стратегії антикризового управління підприємствами // Економіка. Менеджмент. Бізнес. № 2 (28) 2019, с. 4–10.
2. Іртицева І., Мінакова С. Обґрунтування концепції стратегічної програми в антикризовому управлінні // Економіст. № 11 2014, с. 38–40.
3. Шашина М. В., Мосійчук Д. О. Управління плануванням стратегічного менеджменту на рівні підприємства в умовах економіки війни // Economic Synergy. №4 2022, с. 92–103.

4. Трененков Е. М. Діагностика в антикризовому управлінні // Менеджмент в країні і за кордоном. № 1 2012, с. 3–25.
5. Міщенко С. В. Поєднання функцій стратегічного розвитку та антикризового управління // Актуальні проблеми економіки. №2 2016, с. 266-272.
6. Ілляшенко Н. С. Методичні засади вибору стратегій випере-реджаючого інноваційного розвитку промислового підприємства // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». № 33 2019, с. 108-112.

References:

1. Hudz, O.E. (2019). Formuvannya stratehiiy antykrizovoho upravlinnya pidpryyemstvamy [Formation of the strategy of anti-crisis management of enterprises]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economics. Management. Business*, 2 (28), 4–10 [in Ukrainian].
2. Irtysheva, I., Minakova, S. (2014). Obgruntuvannya kontseptsiyi stratehichnoyi prohramy v antykrizovomu upravlinni [Justification of the concept of a strategic program in anti-crisis management]. *Ekonomist – Economist*, 11, 38-40 [in Ukrainian].
3. Shashina, M. V., Mosiychuk, D. O. (2022). Upravlinnya planuvannyam stratehichnoho menedzhmentu na rivni pidpryyemstva v umovakh ekonomiky viyny [Management of strategic management planning at the enterprise level in the conditions of the war economy]. *Economic Synergy*, 4, 92-103 [in Ukrainian].
4. Trenenkov, E. M. (2012). Diahnostyka v antykrizovomu upravlinni [Diagnostics in anti-crisis management]. *Menedzhment v krayini i za kordonom – Management in the country and abroad*, 1, 3-25 [in Ukrainian].
5. Mishchenko, S. V. (2016). Poyednannya funktsiy stratehichnoho rozvytku ta antykrizovoho upravlinnya [Combining the functions of strategic development and anti-crisis management]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 2, 266-272 [in Ukrainian].
6. Ilyashenko, N. S. (2019). Metodychni zasady vyboru stratehiy vype-redzhayuchoho innovatsiynoho rozvytku promyslovoho pidpryyemstva [Methodical principles of choosing strategies for the forward-looking innovative development of an industrial enterprise]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series «Economic Sciences»*, 33, 108-112 [in Ukrainian].

УДК 331.5:330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-111-122](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-111-122)

Митрофанова Анастасія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, тел.: (050) 390-31-37, <https://orcid.org/0000-0002-5427-8927>

ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Роль робочої сили як фактору виробництва полягає не тільки у визначенні фізичної здатності економіки до розширеного відтворення. Сьогодні якість трудового потенціалу лежить в основі постіндустріальної моделі економічної системи.

Мета статті полягає у визначенні ролі фактору трудових ресурсів у повоєнному відновленні української економіки, а також у з'ясуванні впливу постіндустріалізації на цей процес.

У статті проаналізований досвід повоєнного відновлення економіки провідних країн (Німеччини, Японії) після Другої світової війни та визначено ключову роль фактору праці у цьому процесі. Визначено співвідношення понять «цифрова економіка», «мережева економіка», «індустрія 4.0», «постіндустріалізація». Розкрито подвійний вплив постіндустріалізації на сферу зайнятості: по-перше, змінюються форми організації праці та зайнятості для традиційних професій, що являє собою зміну форми; по-друге, з'являються нові професії, що являє собою зміну змісту. У роботі доведено, що умови постіндустріалізації можуть полегшити процес відродження трудового потенціалу України, надаючи нові перспективи та можливості. По-перше, для залучення всіх категорій трудових ресурсів до відновлення економіки необхідно використовувати потенціал зростання (сьогодні – найменшого падіння) максимально цифровізованих галузей, працівники яких використовували ІКТ найбільше, а значить, зможуть продовжувати працювати онлайн в інтересах України, будучи у статусі ВПО або біженця. По-друге, забезпечуючи цифровізацію бізнес-процесів у галузях, які мають потенціал до діджиталізації, зможемо залучити до роботи у цих галузях на віддалених робочих місцях додаткову частину трудових ресурсів за кордоном.

У роботі запропоновано основні напрями реформування державної політики зайнятості, з метою активізації залучення трудового потенціалу України за кордоном та внутрішньо переміщених осіб до виробництва товарів та послуг на користь вітчизняної економіки.

Ключові слова: трудові ресурси, цифровізація, постіндустріалізація, внутрішньо переміщені особи, державна політика зайнятості

Mytrofanova Anastasiia Serhiivna Doctor of Philosophy in Economics (PhD), Associate Professor in Economics, Associate Professor of General Economic Theory Department, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kyrpychova St., 2, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 390-31-37, <https://orcid.org/0000-0002-5427-8927>

LABOR RESOURCES AS A FACTOR OF THE POST-WAR RECOVERY OF THE UKRAINIAN ECONOMY IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIALIZATION

Abstract. The role of labor force as a factor of production is not only limited to the determination of physical ability of the economy to an expanded development. Today the quality of labor potential lies at the heart of the post-industrial model of the economic system.

The aim of the research is to determine the role of the factor of labor force in the post-war recovery of the Ukrainian economy, as well as the impact of post-industrialization on the entire process.

The paper analyzes the post-war economic recovery experience of the leading countries (Germany, Japan) after the Second World War and identifies the key role of the labor factor in this process. The relationship between the concepts "digital economy", "network economy", "industry 4.0", "post-industrialization" has been determined. In the article double influence of post-industrialization on the sphere of employment has been revealed: firstly, the forms of labor organization and forms of employment for traditional occupations are changing, which represents a change in a form; secondly, new occupations appear, which represents a change in content. The paper proves that the conditions of post-industrialization can facilitate the process of reviving the labor potential of Ukraine, providing new prospects and opportunities. Firstly, in order to attract all categories of labor resources to participate in the recovery of the economy, it is necessary to use the growth potential (today it is the smallest decline) of the maximally digitalized industries, which employees used ICT the most, which means that they will be able to continue working online in the interests of Ukraine, being in the status of an internally displaced person or a refugee. Secondly, providing the digitization of business processes in industries, the national economy will be able to take an additional part of labor resources abroad to work in these industries at remote workplaces.

The work proposes the main directions of the reform of the state employment policy, with the aim of activating the labor potential of Ukraine abroad and internally displaced persons to the production of goods and services at the interests of the domestic economy.

Keywords: labor force, digitization, post-industrialization, internally displaced persons, state employment policy

Постановка проблеми. Економіка України опинилася сьогодні в надважких воєнних умовах, відбувається руйнування виробничого, технологічного, науково-технічного, природного потенціалу нашої держави. Страждає і трудовий потенціал, оскільки мільйони людей вимушені були покинути свої домівки та стали біженцями або внутрішньо переміщеними особами. Зростає безробіття, а ВВП за 2022 р. впав майже на третину. Водночас необхідно вже сьогодні створювати стратегію повоєнної відбудови економіки та соціуму, задля забезпечення підґрунтя майбутнього економічного зростання. Аспект важливості саме фактору праці для повоєнного відновлення полягає не тільки у забезпеченні за рахунок обсягу задіяних трудових ресурсів фізичної здатності економіки до розширеного відтворення. В першу чергу, Україна в своєму соціально-економічному розвитку прагне до побудови постіндустріальної економіки, економіки знань, яка заснована на творчому потенціалі робітників, їхніх знаннях, кваліфікації, інтелектуальному та людському капіталі. Негативні умови сьогодення не повинні заважати поставленій меті, оскільки вона відповідає пріоритетам майбутнього.

Отже, актуальність обраної теми продиктована невідкладною необхідністю формування ефективної стратегії повоєнного відродження економіки України, заснованої на зваженому комбінуванні наявних ресурсів та врахуванні світових тенденцій технологічного та соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні у науковій літературі [1, 2] багато уваги приділяється феномену цифрової економіки та процесу цифровізації економіки та суспільства. Саме цифровізація економіки розглядається як каталізатор подолання негативних наслідків COVID-19 та російської військової агресії [3]. З іншого боку, існують ґрунтовні дослідження впливу постіндустріалізації на трудові ресурси, зайнятість та ринок праці, появи нових форм організації праці та нестандартних форм зайнятості [4, 5, 6]. Вчені [7, 8] навіть вибудовують окрему категорію для відображення ключової ролі інформаційно-комунікаційних технологій у сфері соціально-трудових відносин – «цифрова зайнятість». Однак, саме проблема ефективного використання трудових ресурсів як ключового фактору повоєнної відбудови української економіки та

суспільства у контексті та під активним впливом постіндустріалізації залишається поки що поза увагою дослідників.

Мета статті полягає у визначенні ролі фактору трудових ресурсів у повоєнному відновленні української економіки, а також у з'ясуванні впливу постіндустріалізації на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб вирішити питання щодо способів повоєнного відновлення економіки України, і ролі в ньому трудових ресурсів, потрібно, на наш погляд, зробити короткий історичний екскурс і подивитись, яким чином ця проблема вирішувалася провідними розвиненими країнами після Другої світової війни. Візьмемо до прикладу історію повоєнних відновлень у Німеччині та Японії, як держав, що невдовзі після війни показали такі високі темпи соціально-економічного розвитку, що їх досі називають «економічним дивом».

Автором німецького «економічного дива» став Л. Ерхард, міністр економіки, а згодом – канцлер ФРН. Вже у 1956 р. обсяг промислового виробництва ФРН подвоївся відносно довоєнного рівня, зросла продуктивність праці, заробітна плата [9, с. 134]. Політика «соціального ринкового господарства» Л. Ерхарда передбачала підтримку стратегічних галузей і підприємств, дрібного та середнього бізнесу, вирішення соціальних проблем і забезпечення гідного рівня життя населення [10]. Але сам Л. Ерхард свої заслуги оцінював скромно, віддаючи данину людській праці: «Це був лише наслідок чесних зусиль усього народу, який згідно із принципами свободи одержав можливість використати право на людську ініціативу, людську свободу і людську енергію» [11, с. 216].

Реформи у Японії були проведені під керівництвом окупаційної адміністрації (програма «зворотнього курсу» Дж. Доджа та К.Шоупа). Японія не мала власної ресурсної бази, отже після повоєнної стабілізації економіки, її демонополізації та демілітаризації «вимушена» була робити наголос на всебічне використання свого значного трудового потенціалу та створення сучасного багатогалузевого виробничого комплексу, заснованого на новітніх технологіях. Для цього держава здійснювала селективну податкову та кредитну підтримку галузей; імпорту технологій; підтримку експорту; протекціоністську зовнішньоекономічну політику. Так, задля підготовки кваліфікованої робочої сили була проведена шкільна реформа, легалізовані профспілки, прийнятий Кодекс про працю. «Японське економічне диво» забезпечило Японії у 1970-х рр. друге місце в світі за економічним розвитком.

Отже, в обох країнах велику роль зіграли успішна стабілізаційна політика, суттєві інвестиційні ресурси, передусім США («План Маршалла» для Німеччини, гуманітарна допомога Японії), чітке дотримання курсу неоліберальної економічної політики у Німеччині та кейнсіанства у Японії, але головним фактором, на наш погляд, виступало ефективне використання трудових ресурсів, адже без живої людської праці найдосконаліша техніка та фінансові ресурси – лише мертва матерія.

З початку повномасштабного вторгнення велика кількість громадян України опинилася перед необхідністю покинути свої домівки і тимчасово змінити місце проживання: або переїхати в інші регіони України і стати внутрішньо переміщеними особами (ВПО), або виїхати за кордон. З цієї точки зору, трудові ресурси України сьогодні представлені трьома категоріями робітників: а) особи, які не змінили умови та місце проживання; б) внутрішньо переміщені особи; в) особи, які виїхали за кордон. Останні дві категорії осіб являють собою потенційні втрати трудових ресурсів України, оскільки частина людей втратила роботу за наймом або власну справу, а інша частина зберегла робоче місце, працюючи віддалено.

У дослідженнях [12, с. 64] містяться оцінки щодо кількості та структури втрат трудового потенціалу України з початку бойових дій. Так, за кордон виїхали близько 5,23 млн. осіб, з них дорослого населення – 2,75 млн. осіб. Рівень зайнятості цієї категорії населення складав 43,5%, причому близько половини зайнятих володіли високою

кваліфікацією. Щодо професійної структури за попереднім місцем роботи, 8,3% - керівники, 25,2% - фахівці-професіонали, 15,5% - спеціалісти. Близько однієї п'ятої осіб були підприємцями. За освітньою структурою [12, с. 65], 76% осіб мали вищу або незакінчену вищу освіту, 18% мали середню спеціальну освіту, і лише 6% володіли лише загальною середньою освітою. Тобто серед біженців, які виїхали за кордон, переважну більшість складають саме освічені та висококваліфіковані робітники, які являють собою суттєві втрати трудового потенціалу України. На жаль, невідомо, скільки осіб з категорії біженців зберегли свої робочі місця і працюють віддалено.

Проаналізуємо контекст нашого дослідження. Цифрова економіка розуміється як сфера економічних відносин, функціонування яких «базується на створенні, поширенні та використанні цифрових технологій і пов'язаних з ними продуктів і послуг». Архітектура цифрової економіки складається з інформаційних технологій, цифрових рішень, цифрового контенту, електронної комерції [3, с. 114-115]. За даними Доповіді з цифрової економіки ЮНКТАД, у 2019 р. її обсяг у світі складав від 4,5 % до 15,5 % [13]. Ні в якому разі не заперечуючи значення цифровізації, на наш погляд, цей феномен та його роль слід розглядати ширше. Цифрова економіка, мережева економіка, індустрія 4.0 являють собою «дерево» синонімічних термінів, що описують бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в останні декілька десятиліть, які пронизують виробництво, освіту, науку, змінюють форми зайнятості, створюють зростаючу частку ВВП. Враження дослідників від надзвичайної швидкості змін у сфері ІКТ та об'єктивного зростання їх впливу втілюється у деякій гіперболізації їх ролі в суспільно-економічному житті. В той же час всебічний розвиток ІКТ, поряд із зростанням значення сфери послуг у створенні ВВП і зайнятості, зміною ролі людини у виробництві, зростанням ролі інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, ущільненням зв'язків між наукою, освітою та виробництвом тощо є об'єктивними ознаками постіндустріалізації суспільно-економічного життя.

На наш погляд, постіндустріалізація справляє подвійний вплив на сферу зайнятості: по-перше, змінюються форми організації праці та зайнятості для традиційних професій, що являє собою зміну форми; по-друге, з'являються нові професії, що являє собою зміну змісту. Розглянемо цей вплив детальніше.

1. Сучасні нові форми організації праці та зайнятості під впливом постіндустріалізації.

Розвиток ІКТ та широкої цифровізації економіки справляє активний вплив на способи організації праці робітників, породжуючи нові її форми, такі як: проектна організація праці, в умовах якої відбувається розмивання функціональних обов'язків робітників; формування кластерно-мережевої моделі праці та її автономізація; розвиток віддаленої зайнятості, тобто трансформація традиційного робочого місця [14]. Посилення конкуренції та протиріч сучасного економічного розвитку, глобальні потрясіння та економічні кризи, такі як COVID-19, спонукали виникнення та поширення дестандартизації та флексібілізації зайнятості, причому масштабне розповсюдження ІКТ надає широких можливостей реалізації цих процесів. Так, до нових гнучких форм зайнятості можна віднести наступні: агентська (лізингова) праця; часткова зайнятість (неповний робочий день); множинна зайнятість (робота за сумісництвом); розподіл робочого місця (jobsharing); зростання самозайнятості та фрілансу; неформальна зайнятість. Однією з таких форм є короткострокова робота на замовлення. Актуалізацію цієї моделі переходу від довготривалих контрактів до короткотривалих, за визначенням вчених [6, с. 44] детермінують такі фактори, як необхідність зменшення витрат за умов періодичних економічних криз (2008-2009 рр., COVID-19), обмеження діяльності в умовах COVID-19, швидкий розвиток сфери послуг.

2. Нові за змістом професії.

В процесі автоматизації та інформатизації виробництва, що і є сутністю його постіндустріалізації, змінюється зміст праці через передачу багатьох функцій людської

праці автоматизованим системам управління (АСУ). Робітник витісняється з технологічного ланцюга, стає ніби «над ним», залишаючи собі функції керування процесом виробництва, програмування АСУ, творчі функції, винахідництво, обробку даних та їх інтерпретацію, а також функції обслуговування, виявлення несправностей, контролю за роботою та ремонту обладнання. Сьогодні навіть деякі функції інтелектуальної праці, які є рутинними, також передаються комп'ютерним системам, наприклад, збір та обробка інформації Big Data. У зв'язку з цим певні види економічної діяльності та професії відмирають, породжуючи побоювання вчених щодо зростання безробіття. За оцінками експертів, у розвинених країнах від третини до половини робочих місць можуть бути автоматизовані у найближчі роки, а для країн, що розвиваються, ця частка становить дві третини. Однак, далеко не всі функції живої праці можуть бути автоматизовані, залишається багато видів діяльності, які здатні виконувати лише люди. Насамперед, мова йде про «людиновимірні» та «соціально-навантажені» сфери трудової діяльності, такі як освіта, культура, охорона здоров'я, соціальні та побутові послуги населенню. Такі задачі «включають усе, що стосується... інтуїції, креативності, переконання, ситуативної адаптивності та взаємодії людина-людина. ... Комп'ютери не можуть повністю замінити людину в роботі, яка вимагає співпереживання, роботи в команді, навчання чи іншої емоційної взаємодії або в роботі, яка полягає у прогнозуванні поведінки людини [4, с. 157].

Тому поряд із процесами зникнення окремих професій, водночас з'являються інші, пов'язані із впровадженням інноваційних технологій та цифровізацією економіки, виникненням та просуванням нових товарів та послуг (передусім, у сфері ІКТ, біотехнологій та фармацевтичної галузі). Крім того, підвищуються потреби та вимоги щодо якості існуючих соціально-навантажених видів діяльності, передусім, у сфері послуг (наприклад, суспільство потребує більше вчителів, лікарів, кращого надання соціальних, побутових, адміністративних, фінансових послуг, що також пов'язано зі зростанням кількості персоналу). Так, існують оцінки [6, с. 46-47], що у найближчі 10 років з 50 тис. професій 5 тис. перестануть існувати, однак їх місце займуть майже стільки ж нових видів діяльності. У Західній Європі найближчим часом у промисловому виробництві зникнуть більше 8 млн. робочих місць, але водночас близько 10 млн. буде знов створено у сфері послуг.

Масштабний вплив ІКТ на зайнятість спонукав вчених [8, с. 53-54; 7] до виділення окремої категорії – «цифрова зайнятість», яка охоплює такі види економічної діяльності, у яких створюється цифровий продукт, у процесі праці застосовуються виключно ІКТ, відбувається інформатизація соціально-трудова відносин, взаємодія учасників проєктів організована через онлайн-платформи та спеціальне програмне забезпечення, оплата праці здійснюється також з використанням інтернет-банкінгу. Строго кажучи, класичний приклад цифрової зайнятості – власне, сфера ІКТ. Однак сьогодні на подібних засадах працюють підприємства та організації і у інших галузях, які у різній мірі можуть бути «діджиталізовані», наприклад – освіта, наукові дослідження, цифровий маркетинг, інформаційні послуги та банківсько-фінансові послуги, консалтинг, журналістика та переклад, електронна комерція, дизайн, рекламна діяльність тощо.

Глобальні потрясіння, такі як спочатку COVID-19, а тепер повномасштабна російська агресія спонукають підприємства якомога ширше використовувати потенціал цифровізації бізнес-процесів з метою продовження діяльності навіть в таких умовах та зниження витрат (на оренду приміщень, комунальні послуги, транзакційні витрати тощо). Це означає всебічне проникнення ІКТ у соціально-трудова відносини, коли пошук та найм робочої сили, процес праці, реалізація продукту / послуги та фінансові відносини відбуваються з використанням цифрових технологій. З огляду на вищезазначене, умови постіндустріалізації можуть полегшити процес відродження трудового потенціалу України, надаючи нові перспективи та можливості. На наш погляд, це питання може бути вирішено в таких площинах.

1. Необхідно проаналізувати, які галузі перспективно розвивати сьогодні з точки зору напрямів технологічного розвитку в рамках 5-6 технологічних укладів, і як

можна спонукати розвиток цих «нових точок росту» в умовах українських реалій. Так, Україна володіє суттєвим техніко-економічним, науковим та трудовим потенціалом для розвитку високотехнологічних галузей, таких як суднобудування, літакобудування, виробництво озброєнь, приладобудування, інформаційно-комунікаційні технології. Але він залишається недостатньо реалізованим, адже розвиток зазначених галузей потребує великих інвестицій. В основному, сьогодні доля галузей переробної промисловості, зокрема машинобудування у виробництві, зайнятості та інвестиціях є невисокою, що є наслідком трансформаційної кризи 1990-х рр., яка спонукала тенденції до деіндустріалізації економіки. Відповідно, секторна структура ВВП та зайнятості є недосконалою: у сільському господарстві зайнято 17,2%, у промисловості та будівництві – 19,2%, у сфері послуг – 63,5% працівників (див. табл. 1). Світові тенденції в умовах постіндустріалізації свідчать про значно нижчу зайнятість у сільському господарстві за рахунок його модернізації, та перерозподіл робочої сили у бік сфери послуг. За майже десять років (2012-2021 рр.) ситуація за структурою змінилася мало: сфера послуг зростає невеликими темпами, сільське господарство не змінило позицій, промисловість дещо впала. А за темпами зростання кількості зайнятих по всіх галузях маємо суттєве скорочення.

Таблиця 1

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках, у віці 15-70 років; тис. осіб (розраховано на основі [15])

Усього зайнято, за видами економічної діяльності	2012		2021		2021 до 2012, %
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
		19261,4	100	15610,0	100
Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	17,2	2692,7	17,2	81,4
Промисловість	3236,7	16,8	2313,2	14,8	71,5
Будівництво	836,4	4,3	690,8	4,4	82,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4160,2	21,6	3604,7	23,1	86,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1150,9	6,0	961,0	6,2	83,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	326,7	1,7	285,2	1,8	87,3
Інформація та телекомунікації	297,9	1,5	289,0	1,9	97,0
Фінансова та страхова діяльність	315,8	1,6	210,6	1,3	66,7
Операції з нерухомим майном	322,2	1,7	248,2	1,6	77,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	2,6	422,2	2,7	83,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	1,8	317,9	2,0	92,4
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,6	5,2	873,9	5,6	87,1
Освіта	1633,2	8,5	1244,0	8,0	76,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	6,1	913,4	5,9	77,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	1,2	178,7	1,1	79,2
Інші види економічної діяльності	414,3	2,2	364,5	2,3	88,0
Сфера послуг, усього	11879,8	61,7	9913,3	63,5	83,4

Отже, з метою наближення структури виробництва та зайнятості до загальносвітових тенденцій та успішного конкурування на світових ринках, що гратиме неабияку роль у економічному відродженні країни, необхідним є стимулювання розвитку галузей сфери послуг (торгівля, транспорт, ІКТ, фінансова та страхова діяльність, освітня, наукова та технічна діяльність, соціальні послуги тощо) переробної промисловості, високотехнологічних галузей, особливо експортоорієнтованих. Виходячи з переліку галузей, державою може бути сформований запит на робочу силу відповідних професій високої кваліфікації для створення потужного «драйвера» економіки України. Крім того, у дослідженнях прогнозується [8, с. 53-54], що динамічно зростатиме зайнятість у сфері створення чистого цифрового продукту (програмування, видання програмного забезпечення, телекомунікації, надання інформаційних послуг), де у найближчі роки вона перевищить 285 тис. осіб, або 4% кількості зайнятих.

2. З іншого боку, треба з'ясувати, спеціалісти яких галузей потрібні в Україні сьогодні для відновлення життєзабезпечення, продовольчої безпеки та забезпечення матеріального відродження економіки нашої країни. Для цього проаналізуємо ступінь падіння виробництва у різних галузях за 2022 рік (див. табл. 2). Загалом ВВП скоротився майже на третину. Найсильніше постраждали будівництво (-67,6%); переробна промисловість (-43,1%); професійна, наукова та технічна діяльність (-46,2%); транспорт (-44,3%); адміністративне та допоміжне обслуговування (-47,8%), сільське, лісове та рибне господарство (-28,4%). В основному це галузі, що прив'язані до матеріальної бази та фізичної присутності робітників. В той же час, найменше скоротилося виробництво та надання послуг у галузях, де використання ІКТ розвинене найбільше (див. табл. 3), тобто існують можливості віддаленої зайнятості: інформація та телекомунікації (-15,4%), фінансова та страхова діяльність (-15,8%), освіта (-11,4%), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (-17,5%). Таким чином, необхідно приділити увагу відновленню будівництва та інфраструктури; надання комунальних послуг; постачання електроенергії, газу, пари; водопостачання; торгівлі; транспорту. З огляду на порушення природних екосистем у ході бойових дій, необхідно забезпечити підтримку сільському господарству та харчовій галузі, які відповідають за продовольчу безпеку країни. Можна широко застосовувати суспільні роботи у галузях будівництва та інфраструктури для організації зайнятості і водночас відновлення пошкоджених об'єктів. Відомо, що саме поживлення виробництва у галузі будівництва справляє мультиплікативний ефект на інші види економічної діяльності.

Необхідним є докладання зусиль до збереження наявного експортного потенціалу. Сьогодні загальний темп зростання експорту є від'ємним (64,9% у грудні 2022 р. до грудня 2021 р.), а товарна структура експорту є недосконалою. Так, за даними на 2022 р. основними статтями українського експорту товарів виступили: зернові культури (20,6%); олії та жири тваринного або рослинного походження (13,5%); продукція чорної металургії (10,3%); мінеральні продукти (9,8%); насіння і плоди олійних рослин (8,5%); машини та обладнання (8,5%) [16]. Однак експортоорієнтовані галузі (сільське господарство, чорна металургія, машинобудування) забезпечують валютні надходження до економіки країни, які можна спрямувати на розвиток високотехнологічних галузей, отже, підтримка їх розвитку та насичення робочою силою є важливою.

Таблиця 2

Зміна обсягу ВВП за 2022 рік, за виробничим методом, % [17]

Валовий внутрішній продукт	У цілому за рік
	-29,1
Сільське, лісове та рибне господарство	-28,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-32,2
Переробна промисловість	-43,1
Будівництво	-67,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-30,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-44,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	-40,3
Інформація та телекомунікації	-15,4
Фінансова та страхова діяльність	-15,8
Операції з нерухомим майном	-34,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	-46,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-47,8
Державне управління; обов'язкове соціальне страхування	35,4
Освіта	-11,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-17,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-33,1
Надання інших видів послуг	-31,5

Значним є виробничий потенціал регіонів, які найменше постраждали від військової агресії, а це великі території, які водночас мають суттєву перевагу у робочій силі завдяки масовому переміщенню ВПО (в основному, Центральні та Західні області України). Отже, опора на ці регіони стане у нагоді у відновленні економіки України [18].

3. З огляду на необхідність збереження та залучення трудового потенціалу біженців у інших країнах та ВПО, потрібно розглянути можливості якомога масштабнішого застосування нових форм організації праці та зайнятості як у традиційних, так і у високотехнологічних галузях. Тобто необхідно намагатися застосувати потенціал нових гнучких форм праці для ефективнішого використання трудових ресурсів за галузями та професіями, проаналізованими вище, передусім за рахунок цифрової зайнятості, віддаленої зайнятості, фрілансу та самозайнятості. В цьому напрямі держава вже зробила певні кроки: так, був ухвалений закон про нестандартні форми зайнятості (фріланс), під назвою «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», що підвищує соціальну захищеність працівників, які поєднують роботу на декількох робочих місцях.

Таким чином, по-перше, для активізації залучення всіх категорій трудових ресурсів до відновлення економіки необхідно використовувати потенціал зростання (сьогодні – найменшого падіння (див. табл. 2)) максимально цифровізованих галузей (див. табл. 3), працівники яких використовували ІКТ найбільше, а значить, можуть продовжувати працювати онлайн в інтересах України, будучи у статусі ВПО або біженця. Це такі сфери діяльності, як електронна оптова та роздрібна торгівля, інформація та телекомунікації; освіта, науково-технічна діяльність; різноманітні онлайн-послуги (дизайн, переклад, журналістика, маркетинг, рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, консалтинг, фінансові послуги тощо). Порівняємо ці види діяльності з професійним

складом робітників, які виїхали за кордон – серед них переважно освічені та висококваліфіковані фахівці-професіонали, спеціалісти, керівники, підприємці, тобто працівники, які можуть успішно виконувати роботу віддалено та автономно, поєднувати кілька робочих місць, брати участь у декількох проєктах, бути самозайнятим.

По-друге, необхідно активізувати цифровізацію бізнес-процесів у галузях, які мають значний потенціал до діджиталізації, а саме - діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління та надання соціальних та різноманітних консультативних послуг; машинобудування на етапі проєктування; охорона здоров'я тощо. Таким чином, зможемо залучити до роботи у цих галузях на віддалених робочих місцях частину трудового потенціалу, що перебуває за кордоном.

Оскільки постіндустріалізація висуває нові вимоги до якості робочої сили, нового сенсу набувають здатність до мобільності, автономність, креативність, відповідальність, стресостійкість робітників, здатність до навчання протягом життя. Подібні якості стають вкрай важливими у сучасних українських реаліях. На перший план виходить цифрова компетентність працівників. Згідно Концепції розвитку цифрових компетенцій під цифровою компетентністю розуміють «комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері ... цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/ або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій [19].

Таблиця 3

Кількість зайнятих працівників, які мають доступ до мережі Інтернет, у % до загальної кількості зайнятих працівників підприємств (розраховано на основі [20])

Вид економічної діяльності	2018	2021	2018-2021, абсолютне відхилення
Усього	27,1	28	0,9
Переробна промисловість	19,2	20,6	1,4
Металургійне виробництво	17,8	18,4	0,6
Машинобудування; ремонт і монтаж машин та устаткування	18,9	21,2	2,3
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	34,2	39,2	5
Постачання електроенергії, газу, пари; водопостачання; каналізація	21,3	19,6	-1,7
Будівництво	24,3	24,1	-0,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	42,5	41,8	-0,7
Транспорт, складське господарство, поштова діяльність	15,2	17,6	2,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	22	24,2	2,2
Інформація та телекомунікації	72,6	75,8	3,2
Операції з нерухомим майном	29,8	29,8	0
Професійна, наукова та технічна діяльність	60,6	60,9	0,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	23,2	22,4	-0,8
Інформаційно-комунікаційні технології	73,3	86,5	13,2

З точки зору активізації використання нових форм праці, актуалізується володіння не тільки інтелектуальним, але й цифровим капіталом. Сучасні дослідження під цифровим капіталом розуміють «сукупність доступу користувачів до цифрових технологій (Інтернету, інформаційно-комунікаційних технологій) і вміння застосовувати їх у професійних та особистих цілях» [Уманець, с. 48]. Спеціалісти галузей, відкритих до цифровізації, отримують нові перспективи примноження власних матеріальних та нематеріальних активів за рахунок застосування цифрової компетентності та цифрового капіталу.

З огляду на вищезазначене, державна політика зайнятості потребує реформування відповідно до сьогоднішніх реалій. Так, процес відновлення трудового потенціалу України, на наш погляд, повинен охоплювати такі напрями державної політики зайнятості.

По-перше, для насичення галузей національної економіки, що використовують традиційні форми зайнятості, робочою силою, необхідно заохотити вітчизняних робітників, які перебувають за кордоном, фізично повернутись в Україну. Для цього їм потрібно запропонувати безпечні умови життя та праці, достойну заробітну плату та соціальні гарантії, допомогу у житловій сфері (залежно від ситуації – заморожування / реструктуризація боргів за комунальні послуги за період відсутності в Україні, першочергове відновлення житла, якщо воно постраждало від бойових дій, пільгове іпотечне кредитування).

По-друге, якщо не вдається заохотити деяких вітчизняних робітників повернутись в Україну, потрібно ні в якому разі не втратити той трудовий потенціал, який перебуває за кордоном, але водночас продовжує працювати у галузях національної економіки України, що спираються на нові постіндустріальні форми зайнятості для традиційних професій (освітня, педагогіка, науковці, підприємці, ІТ-спеціалісти, інженери, психологи, консультанти, банківські службовці, зайняті комерційною діяльністю в Інтернет тощо).

По-третє, залучити вітчизняних спеціалістів всередині країни, в тому числі ВПО, або за кордоном до розвитку перспективних галузей національної економіки, які використовують нові форми зайнятості та/або породжують нові професії.

По-четверте, використовувати потенціал суспільних робіт: з одного боку, це підвищить рівень зайнятості, а з іншого – допоможе відновити життєво важливу для економіки та суспільства критичну інфраструктуру, провести комплекс відновлювальних робіт у постраждалих містах і селах.

По-п'яте, з метою стимулювання приватної ініціативи, можна запропонувати особам, які повернулись з-за кордону та бажають організувати власну справу, особливо у необхідних державі галузях, пільгові умови кредитування, податкові канікули і т.ін.

По-шосте, необхідно активізувати роботу щодо психологічної допомоги, соціальної адаптації та працевлаштування військовослужбовців, у тому числі тих, хто отримав інвалідність.

Висновки. З вищезазначеного можна зробити наступні висновки. Економіка України опинилася сьогодні у надважких умовах. Але вже сьогодні потрібно вибудувати стратегію повоєнного відродження та майбутнього соціально-економічного розвитку. Серед факторів економічного зростання кількість та якість трудових ресурсів звичайно розглядається як екстенсивний фактор, на відміну від технологій, науки та інформації, інституційних змін, що являють собою інтенсивні фактори. Однак, як свідчить історичний досвід повоєнного відновлення у провідних державах світу (Німеччини та Японії) після Другої світової війни, саме опора на трудовий потенціал, професійні та особисті якості робітників, у поєднанні зі стимулюючою державною економічною політикою та інвестиційною базою дають бажаний економічний результат. Крім того, сучасний постіндустріальний технологічний спосіб виробництва базується на ефективному використанні саме творчих здібностей людини-працівника, її кваліфікації та інтелектуального капіталу.

Розповсюдження нових організаційних форм праці та гнучких форм зайнятості, широка цифровізація, особливо у галузях сфери послуг, полегшує залучення трудового потенціалу України, який внаслідок повномасштабного російського вторгнення опинився у статусі біженців або внутрішньо переміщених осіб, до продовження праці на користь нашої держави. Державна політика зайнятості повинна враховувати тенденції цифровізації та постіндустріалізації задля застосування заходів щодо залучення трудового потенціалу за кордоном до процесу виробництва та надання послуг на користь України, а також заохочення вітчизняних трудових ресурсів до повернення з-за кордону. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі стосуються економіко-соціологічного аналізу особливостей трудових ресурсів України, що опинилися за кордоном; а також розроблення конкретних заходів державної політики зайнятості за вищезазначеними напрямками задля їх законодавчого оформлення.

Література:

1. Якушко І. В. Сутність і змістовні ознаки цифрового розвитку економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2022. № 11. С. 108-113. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-11-108-113>.
2. Сосновська О. О., Вакофян В. Г. Індустрія 4.0: сутність і тенденції розвитку *Бізнес Інформ*. 2022. № 1. С. 137-144. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-137-144>.
3. Ушакова Н. Г., Андросова Т. В. Цифровізація як каталізатор подолання негативних наслідків пандемії та воєнного стану *Бізнес Інформ*. 2022. № 11. С. 113-120. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-11-113-120>.
4. Обелець Т. В. Новітні тенденції трансформації трудових ресурсів під час технологічних змін. *Проблеми економіки*. 2020. № 2 (44). С. 153-159. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-153_159.pdf.
5. Антонюк В. П., Щетініна Л. В. Трансформація зайнятості за видами економічної діяльності як індикатор структурних зрушень в економіці України. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 62-70. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-62_70.pdf.
6. Уманець Т. В., Шаталова Л. С. Трансформація живої праці під впливом цифровізації економіки *Бізнес Інформ*. 2022. № 10. С. 41-52. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-41-52>.
7. Азьмук Н. А. Трансформація зайнятості при переході до цифрової економіки: глобальні виклики та стратегії адаптації. Київ: Знання, 2019. 335 с.
8. Азьмук Н. А. Цифрова зайнятість у системі регулювання національної економіки. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 52-58. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-52-58>.
9. Лортикян Э.Л. История экономических реформ. Харьков: «Консум», 1999.
10. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Захарченко О.В. та ін. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навчальний посібник. Київ: Аврора, 2011. 262 с.
11. Факти про Німеччину. Societats-Verlag: Frankfurt-am-Main. 1995.
12. Новікова О. Ф., Хандій О. О., Шамілева Л. Л. Втрати трудового та освітнього потенціалу України за період воєнного стану *Бізнес Інформ*. 2022. № 5. С. 62-69. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-62-69>.
13. Digital Economy Report 2019 – Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries // Unctad, 2019. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf
14. Митрофанова А. С. Роль організаційно-економічних відносин у взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. *Бізнес Інформ*. 2014. № 8. С. 157–162.
15. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Макроекономічні показники. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2022 рік. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Митрофанова А. С. Формування «точок зростання» у повоєнному відновленні економіки України // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ["Слобожанські наукові читання: соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри"] (15-16 листопада 2022 р.) / НТУ «ХП». – Харків: НТУ «ХП», 2022.
19. Концепція розвитку цифрових компетенцій : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text>
20. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Jakushko, I. V. (2022). Sutnist' i zmistovni oznaki cifrovogo rozvitku ekonomichnih sistem [Essence and meaningful signs of digital development of economic systems]. *Biznes Inform - Business Inform*, 11, 108-113. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-11-108-113> [in Ukrainian].

2. Sosnovs'ka, O. O., Vakofjan, V. G. (2022). Industrija 4.0: сутnist' i tendencii rozvitku [Industry 4.0: essence and development trends]. *Biznes Inform - Business Inform*, 1, 137-144. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-137-144> [in Ukrainian].
3. Ushakova, N. G., Androsova, T. V. (2022). Cifrovizacija jak katalizator podolannja negativnih naslidkiv pandemii ta voennogo stanu [Digitization as a catalyst for overcoming the negative consequences of the pandemic and martial law]. *Biznes Inform - Business Inform*, 11, 113-120. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-11-113-120> [in Ukrainian].
4. Obelec', T. V. (2020). Novitni tendencii transformacii trudovih resursiv pid chas tehnologichnih zmin [The latest trends in the transformation of labor resources during technological changes]. *Problemi ekonomiki - Problems of the economy*, 2 (44), 153-159. Retrieved from https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-153_159.pdf [in Ukrainian].
5. Antonjuk, V. P., Shhetinina, L. V. (2017). Transformacija zajnjatosti za vidami ekonomichnoi dijial'nosti jak indikator strukturnih zrushen' v ekonomici Ukraïni [Transformation of employment by types of economic activity as an indicator of structural changes in the economy of Ukraine]. *Problemi ekonomiki - Problems of the economy* 4, 62-70. Retrieved from https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-62_70.pdf [in Ukrainian].
6. Umanec', T. V., Shatalova, L. S. (2022). Transformacija zhivoi praci pid vplivom cifrovizacii ekonomiki [Transformation of living labor under the influence of digitalization of the economy]. *Biznes Inform - Business Inform*, 10, 41-52. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-41-52> [in Ukrainian].
7. Az'muk, N. A. (2019). Transformacija zajnjatosti pri perehodi do cifrovoi ekonomiki: global'ni vikliki ta strategii adaptacii [Transformation of employment during the transition to the digital economy: global challenges and adaptation strategies]. Kii'v : Znannja [in Ukrainian].
8. Az'muk, N. A. (2020). Cifrova zajnjatist' u sistemi reguljuvannja nacional'noi ekonomiki [Digital employment in the regulatory system of the national economy]. *Problemi ekonomiki - Problems of the economy*, 1 (43), 52-58. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-52-58> [in Ukrainian].
9. Lortikjan, Je.L. (1999). *Istorija jekonomicheskikh reform [History of economic reforms]*. Har'kov: «Konsum» [in Ukrainian].
10. Kozak, Ju.G., Kovalevs'kij, V.V., Zaharchenko, O.V. ta in. (2011). *Mizhnarodni strategii ekonomichnogo rozvitku [International strategies of economic development]*. Kii'v: Avrio [in Ukrainian].
11. *Fakti pro Nimechchinu [Facts about Germany]*. Societats-Verla9: Frankfurt-am-Main [in Ukrainian].
12. Novikova, O. F., Handij, O. O., Shamileva, L. L. (2022). Vtrati trudovogo ta osvithn'ogo potencialu Ukraïni za period voennogo stanu [Losses of the labor and educational potential of Ukraine during the period of martial law]. *Biznes Inform - Business Inform*, 5, 62-69. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-62-69> [in Ukrainian].
13. Digital Economy Report 2019 – Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries // Unctad, 2019. *unctad.org* Retrieved from https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf [in English].
14. Mitrofanova, A. S. (2014). Rol' organizacijno-ekonomichnih vidnosin u vzaemodii produktivnih sil i virobnychih vidnosin [The role of organizational and economic relations in the interaction of productive forces and industrial relations]. *Biznes Inform - Business Inform*, 8, 157–162 [in Ukrainian].
15. Zajnjate naselennja za vidami ekonomichnoi dijial'nosti u 2012-2021 rokah [Employed population by types of economic activity in 2012-2021]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. Makroekonomichni pokazniki [Macroeconomic indicators]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Zmina obsjagu valovogo vnutrishn'ogo produktu za 2022 rik [Change in the volume of gross domestic product for 2022]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. Mitrofanova, A. S. (2022). Formuvannja «tochok zrostannja» u povoenomu vidnovlenni ekonomiki Ukraïni [The formation of "growth points" in the post-war recovery of Ukraine's economy]. *Proceedings from: Vseukraïns'ka naukovopraktychna konferentsiia « Slobozhans'ki naukovi chitannja: social'no-ekonomichni ta humanitarno-pravovi vimiri » – The All-Ukrainian Scientific and Practical Conference « Slobozhan Scientific Readings: Socio-Economic and Humanitarian-Legal Dimensions»*. Harkiv: NTU «HPI» [in Ukrainian].
19. Rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukraïni “Konceptija rozvitku cifrovih kompetencij” [The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “The concept of the development of digital competences”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-r#Text> [in Ukrainian].
20. Zajnjate naselennja za vidami ekonomichnoi dijial'nosti u 2012-2021 rokah [Employed population by types of economic activity in 2012-2021]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 52:33:336.02.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-123-133](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-123-133)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, доцент, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Іщенко Наталія Федорівна доктор філософії за спеціальністю «Економіка», доцент, доцент кафедри аерокосмічної геодезії та землеустрою, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 01001, тел.: (044) 4067895, <https://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

Стецюк Михайло Петрович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аерокосмічної геодезії та землеустрою, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 01001, тел.: (044) 4067895, <https://orcid.org/0000-0003-2826-2988>

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ НЕРУХОМОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ: ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ

Анотація. Інвестування в нерухомість є важливою складовою економіки будь-якої країни. Це забезпечує забезпечення житлом та комерційними приміщеннями для населення, створює робочі місця і забезпечує стабільність на ринку нерухомості. Зростаюча конкуренція та змінні умови ринку нерухомості вимагають від фахівців, які займаються інвестуванням в нерухомість, високого рівня підготовки і компетентності.

Тому важливість підготовки фахівців у сфері інвестування в нерухомість дозволяє їм здійснювати обґрунтовані інвестиційні рішення, прогнозувати зміни на ринку та вчасно реагувати на них. Сучасні виклики, такі як пандемія COVID-19, повномасштабна війна на території України підкреслюють значення галузі нерухомості та необхідність підготовки спеціалістів, які можуть ефективно керувати нерухомістю та забезпечити зручне проживання людей в умовах кризи. Наявність фахової підготовки дозволяє зменшити ризики.

Стаття присвячена вивченню інвестиційного аналізу нерухомості, як складової професійної компетенції фахівців, які навчаються за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій». Розглянуті питання, пов'язані з теоретичними аспектами інвестиційного аналізу нерухомості, а також його практичним застосуванням в оцінці ринкової вартості нерухомості.

Досліджено важливість навчання інвестиційного аналізу нерухомості в рамках спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій». Розглянуті мета та завдання курсу, а також запропонований зміст та структура навчальної програми з дисципліни «Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості», визначені компетенції та програмні результати навчання.

Ключові слова: інвестиційний аналіз, нерухомість, професійна компетенція, підготовка фахівців, аналіз ринку нерухомості, методи оцінки нерухомості, фінансові показники, ризики, прибутковість, інвестиційна привабливість, портфельна інвестиція, планування інвестицій, стратегії інвестування.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, Docent, Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Ishchenko Nataliia Fedorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Aerospace Geodesy and Land Management, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 01001, tel.: (044) 406-78-95, <https://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

Stetsiuk Mykhailo Petrovych PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Aerospace Geodesy and Land Management, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 01001, tel.: (044) 406-78-95, <https://orcid.org/0000-0003-2826-2988>

INVESTMENT ANALYSIS OF REAL ESTATE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE: TRAINING OF SPECIALISTS

Abstract. Investing in real estate is an important component of the economy of any country. It provides housing and commercial space for the population, creates jobs, and ensures stability in the real estate market. Growing competition and changing conditions in the real estate market require professionals involved in real estate investing to have a high level of training and competence.

Therefore, the importance of training professionals in the field of real estate investing allows them to make informed investment decisions, forecast changes in the market, and react to them in a timely manner. Modern challenges such as the COVID-19 pandemic and the full-scale war in Ukraine underscore the importance of the real estate industry and the need for professionals who can effectively manage real estate and provide comfortable living conditions for people in crisis situations. Having professional training helps to reduce risks.

This article is devoted to the study of real estate investment analysis as a component of professional competence for professionals studying in the specialty of 193 "Geodesy and Land Management". The issues related to the theoretical aspects of real estate investment analysis as well as its practical application in the assessment of the market value of real estate are considered.

The importance of teaching real estate investment analysis within the framework of the specialty of 193 «Geodesy and Land Management» is studied. The goals and objectives of the course are considered, as well as the proposed content and structure of the educational program for the discipline "Investment Analysis in Real Estate", competencies, and learning outcomes are defined.

Keywords: investment analysis, real estate, professional competence, professional training, real estate market analysis, real estate valuation methods, financial indicators, risks, profitability, investment attractiveness, portfolio investment, investment planning, investment strategies.

Постановка проблеми. Відбудова країни в післявоєнний період є складним процесом, який потребує багато ресурсів, у тому числі інвестицій. Одним зі способів залучення інвестицій є розвиток нерухомості, що створює можливості для розбудови нових об'єктів та модернізації існуючих.

Для ефективного залучення інвестицій до галузі нерухомості, необхідно мати професіоналів з інвестиційної діяльності, які здатні аналізувати ринок нерухомості, оцінювати ризики та розробляти стратегії інвестування. Тому, підготовка фахівців з інвестиційної діяльності нерухомості є критично важливим елементом успішної відбудови країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями аналізу інвестицій у об'єкти нерухомості займалися, як зарубіжні так і вітчизняні вчені, зокрема. Блюмін С., Благородумова Н., Брікхем Ю., Л.Дж. Гитман., Лазаришина І, Суханов В., Фрідман Дж., Чижевська Л., Чумаченко М., Шермет А., та ін. Однак, доцільність інвестицій та аналіз інвестиційних проектів в нерухомість представляють постійний інтерес. Ситуація, яка склалася сьогодні, підтверджує, що ринок нерухомості є одним з найбільш стабільних та надійних для інвестицій і найважливішим фактором успішної інвестиції є нерухомість.

Тому здатність фахівців спрогнозувати майбутній попит на нерухомість і визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні інвестиційного аналізу нерухомості як важливої складової професійної компетенції фахівців, які навчаються за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» освітньої програми «Оцінка землі та нерухомого майна». Стаття має на меті дослідити теоретичні та практичні аспекти інвестиційного аналізу нерухомості, розглянути

методи та інструменти, що використовуються у процесі оцінки ринкової вартості нерухомості, а також визначити основні принципи та стратегії інвестування в нерухомість. Крім того, стаття має на меті виявити необхідність вивчення інвестиційного аналізу нерухомості у навчальній програмі спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» та розглянути можливості впровадження такого курсу у практику навчання. Результати дослідження можуть бути корисні для студентів, викладачів, дослідників та практиків у галузі оцінки нерухомості та інвестування в нерухомість

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі нерухомість є однією з найбільш важливих сфер інвестицій. Відтак, інвестиційний аналіз нерухомості стає дедалі більш важливим і необхідним для того, щоб забезпечити успішну інвестиційну стратегію. Однією з основних проблем інвестиційного аналізу нерухомості є збір достовірних даних [1]. Оскільки ринок нерухомості є дуже фрагментованим і розподіленим по всьому світу, збір інформації може бути складним завданням. Крім того, інформація, яка доступна, часто може бути неоднорідною, несистематичною і необ'єктивною, що може призвести до неточностей в аналізі.

Іншою проблемою є складність визначення ринкової вартості нерухомості, яка залежить від багатьох факторів, таких як розташування, стан будівлі, конкуренція на ринку, економічні умови тощо. Оцінка ринкової вартості може бути дуже складною, особливо для нерухомості, яка знаходиться у розвитку або знаходиться в незвичайних умовах [2]. Слід зауважити, що ринок нерухомості є дуже динамічним, і, відповідно, зміни відбуваються досить швидко. Інвесторам потрібно вміти вчасно реагувати на ці зміни та враховувати їх у своїй інвестиційній стратегії. Однак, вказаний процес може бути складним завданням. Тому основними елементами підготовки фахівців у сфері інвестування в нерухомість є знання ринку нерухомості, оцінка ризиків і доходності, фінансовий аналіз та планування. Фахівці повинні мати глибокі знання про ринок нерухомості, вміти аналізувати його стан та прогнозувати його зміни.

Програма навчання для фахівців з інвестиційної діяльності нерухомості повинна охоплювати теоретичні та практичні аспекти. На початку програми студенти повинні засвоїти основні принципи інвестиційної діяльності, а також зрозуміти принципи функціонування ринку нерухомості [3]. Наступні етапи навчання повинні охоплювати практичні навички, які допоможуть студентам здобути практичний досвід у реальних умовах.

Одним з важливих аспектів програми повинно бути навчання студентів спеціальних інструментів та технік, які дозволять їм проводити аналіз ризиків та ефективно взаємодіяти з інвесторами. Крім того, програма повинна включати в себе навчання етики та відповідальності, оскільки інвестиційна діяльність повинні належним чином враховувати соціальні та екологічні вимоги.

Також важливим аспектом підготовки фахівців з інвестиційної діяльності нерухомості є навчання комунікаційним навичкам. Фахівець повинен бути здатний ефективно спілкуватися з інвесторами, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами, щоб забезпечити успішне проведення інвестиційних операцій та розвиток проєктів.

Окрім теоретичного та практичного навчання, програма повинна включати можливості для студентів здобувати практичний досвід, наприклад, через стажування в інвестиційних фондах, агентствах нерухомості або будівельних компаніях. Це дозволить студентам отримати практичний досвід у реальних умовах та знайомитися зі специфікою роботи в галузі.

Крім того, важливим аспектом підготовки фахівців з інвестиційної діяльності нерухомості є постійне професійне зростання та навчання. Галузь нерухомості постійно розвивається, тому фахівці повинні бути в курсі останніх трендів та технологій [4].

Як відомо, земля може бути вигідною інвестицією в нерухомість, але це залежить від ряду факторів, таких як місцезнаходження, розмір ділянки, призначення землі та місцеві умови ринку тощо [5]. Тому метою вивчення дисципліни «Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості» в вищих навчальних закладах за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій»

є формування здобувачами вищої освіти теоретичних знань основних принципів та методів інвестиційного аналізу, набуття практичних навичок щодо методики оцінювання інвестиційної привабливості нерухомості, а також здійснення раціонального вибору інвестиційних проектів в сфері нерухомості.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості» є:

- формування теоретичних основ інвестиційного аналізу в сфері нерухомості, зокрема: понять, термінів, методів та інструментів, що використовуються в процесі аналізу;
- ознайомлення з основними фінансовими показниками, що використовуються в інвестиційному аналізі в сфері нерухомості;
- аналіз методів та підходів до оцінки ризиків, пов'язаних з інвестуванням в нерухомість, а також формування навичок управління цими ризиками;
- ознайомлення з питаннями, пов'язаними з фінансуванням інвестиційних проектів в сфері нерухомості, включаючи вивчення різних джерел фінансування та їхніх переваг та недоліків;
- набуття практичних навичок використання інвестиційного аналізу в сфері нерухомості;
- розвиток комунікативних та аналітичних навичок, що необхідні для роботи в команді та ефективного вирішення складних завдань та проблем, які виникають в процесі інвестиційного аналізу в сфері нерухомості;
- розуміння важливості створення ефективної стратегії управління нерухомістю, включаючи розробку стратегії збільшення доходів та зменшення витрат, підвищення якості управління об'єктом нерухомості, забезпечення ефективного використання ресурсів, тощо;
- ознайомлення з актуальними тенденціями та інноваціями в галузі інвестиційного аналізу в сфері нерухомості;
- розвиток навичок презентації та передачі результатів аналізу у зрозумілій формі для різних аудиторій, включаючи інвесторів, партнерів та інші зацікавлені сторони [6].

Опис навчальної дисципліни «Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості» представлений в таблиці 1.

Таблиця 1

**Опис навчальної дисципліни
«Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості» [6]**

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	
Галузь знань	19- Архітектура та будівництво
Спеціальність	193- Геодезія та землеустрій
Освітньо-кваліфікаційний рівень	Бакалавр
Характеристика навчальної дисципліни	
Вид	Вибіркова
Загальна кількість годин	120
Кількість кредитів ECTS	4
Кількість змістових модулів	2
Курсовий проект (робота) (якщо є в робочому навчальному плані)	-
Форма контролю	екзамен
Показники навчальної дисципліни	
Лекційні заняття	30 год.
Практичні, семінарські заняття	45 год.
Самостійна робота	45 год.

Досить важливим аспектом в результаті вивчені дисципліни здобувачами вищої освіти є і набуття компетентностей таких, як:

інтегральні компетентності (ІК): здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі землеустрою, спеціалізовані завдання розвитку земельної власності (нерухомості) через застосування методів інвестиційного аналізу, вибору інвестиційних стратегій, формування портфеля інвестиційних проектів для забезпечення найбільш ефективного використання землі в довгостроковій перспективі, вирішення відповідних наукових і практичних завдань;

загальні компетентності (ЗК):

ЗК01. здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями;

ЗК07. здатність працювати автономно;

ЗК08. здатність працювати в команді;

ЗК09 здатність до міжособистісної взаємодії;

ЗК13. здатність зберігати, примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії, закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство, а також в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для відпочинку та ведення здорового способу життя;

спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК02. Здатність застосовувати теорії, принципи, методи фізико-математичних, природничих, соціально-економічних, інженерних наук при виконанні завдань геодезії та землеустрою.

СК03. Здатність застосовувати нормативно-правові акти, нормативно-технічні документи, довідкові матеріали у професійній діяльності.

СК04. Здатність обирати та використовувати ефективні методи, технології та обладнання для здійснення професійної діяльності у сфері геодезії та землеустрою [7].

Програмні результати навчання:

РН3. Доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення, власний досвід та аргументацію.

РН4. Знати та застосовувати у професійній діяльності нормативно-правові акти, нормативно-технічні документи, довідкові матеріали в сфері геодезії та землеустрою і суміжних галузей.

РН5. Застосовувати концептуальні знання природничих і соціально-економічних наук при виконанні завдань геодезії та землеустрою.

РН9. Збирати, оцінювати, інтерпретувати та використовувати геопросторові дані, метадані щодо об'єктів природного і техногенного походження, застосовувати статистичні методи їхнього аналізу для розв'язання спеціалізованих задач у сфері геодезії та землеустрою. [7]

Програма навчальної дисципліни включає два змістовних модулі, які є логічним завершенням вивчення дисципліни.

Змістовий модуль 1. Теоретичні засади інвестиційного аналізу

Тема 1. Теорія вартості грошей у часі та її застосування в інвестиціях

Значення теорії вартості грошей у часі в інвестиціях. Основні поняття: «Чиста теперішня вартість (NPV)», «Внутрішня норма повернення (IRR)», «Коефіцієнт дисконтування». Часова цінність грошей. Переваги та недоліки теорії вартості грошей у часі. Значення теорії вартості грошей у часі в інвестиціях.

Тема 2. Методологічні засади інвестування: теоретичний аналіз та практичні застосування

Визначення інвестування та його значення. Теоретичний аналіз методологічних засад інвестування. Основні принципи інвестування. Моделі інвестування. Аналіз ринку та вибір інвестиційних можливостей.

Тема 3. Фінансова система та її функції

Визначення «фінансової системи». Функції фінансової системи: забезпечення фінансової стабільності, мобілізація та розподіл фінансових ресурсів, фінансове посередництво. Роль держави у регулюванні фінансової системи. Виклики для фінансової системи. Перспективи розвитку фінансової системи.

Тема 4. Інструменти фінансового інвестування: вибір та ефективне використання

Поняття та загальна характеристика цінних паперів, акцій, облігацій, ощадних сертифікатів, векселів, інвестиційних сертифікатів, державних цінних паперів, фондових деривативів. Сучасні особливості інвестування в сфері житлового будівництва.

Тема 5. Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків

Сутність і класифікація інвестиційних ризиків. Методи оцінки фінансового ризику. Управління інвестиційними ризиками. Оцінка ризиків інвестиційного проєкту. Ризики інвестування при формуванні територіальних громад в умовах децентралізації.

Тема 6. Фінансова стійкість: збереження та інвестування

Поняття та визначення «фінансової стійкості». Ризики та можливості інвестування. Створення фінансового плану: визначення фінансових цілей, розподіл бюджету, планування інвестицій.

Тема 7. Фінансові запозичення та кредитування

Визначення термінів «фінансове запозичення» та «кредитування». Важливість фінансових запозичень та кредитування для економіки країни. Типи фінансових запозичень. Ризики та переваги фінансових запозичень та кредитування. Погашення кредиту. [6]

Змістовий модуль 2. Оцінка ефективності інвестування в об'єкти нерухомості

Тема 8. Визначення критеріїв оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості

Поняття критеріїв оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості. Сутність і визначення нерухомості. Огляд різних видів ризиків, що пов'язані з інвестиціями в нерухомість. Способи зменшення ризику. Аналіз найкращих видів інвестицій у нерухомість.

Тема 9. Збір та обробка даних для оцінки нерухомості: розташування, характеристики та ринкова ціна

Основні принципи оцінки нерухомості. Роль збору та обробки даних у процесі оцінки. Збір даних про розташування нерухомості, про характеристики нерухомості, про ринкову ціну нерухомості. Оцінка нерухомості на основі отриманих даних. Визначення ключових впливу на ринкову ціну.

Тема 10. Методи аналізу даних для індивідуального розрахунку оцінок за критеріями для об'єктів нерухомості

Вступ до оцінки нерухомості. Визначення термінів та понять. Основні підходи оцінки нерухомості: ринковий, дохідний, витратний. Основні методи оцінки нерухомості: методи аналізу даних для оцінки нерухомості. Оцінка нерухомості за критеріями. Оцінка ринкової ситуації.

Тема 11. Визначення вагового коефіцієнта критеріїв для оцінки інвестиційної привабливості нерухомості

Основні критерії оцінки інвестиційної привабливості нерухомості: ціна нерухомості, розташування, якість будівництва, попит на нерухомість, потенційний дохід. Визначення важливості кожного критерію за допомогою вагового коефіцієнта: метод анкетування; метод аналізу експертних думок; метод аналізу ієрархій.

Тема 12. Методика розрахунку загальної оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості на основі вагових коефіцієнтів критеріїв вагових коефіцієнтів критеріїв

Критерії вибору інвестиційного проєкту. Огляд критеріїв оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості. Вагові коефіцієнти критеріїв. Опис методів встановлення вагових коефіцієнтів критеріїв. Методика розрахунку загальної оцінки інвестиційної привабливості об'єкта нерухомості на основі вагових коефіцієнтів критеріїв.

Тема 13. Візуалізація результатів оцінки для зручності інвесторів

Значення оцінки нерухомості для інвесторів. Основні типи оцінки: розгляд найпоширеніших типів оцінки, таких як фундаментальний аналіз, технічний аналіз, оцінка ризиків тощо. Аналіз візуалізації результатів оцінки ризиків в контексті допомоги інвесторам щодо ризиків, пов'язаних з конкретними інвестиційними можливостями. Програмні інструменти для візуалізації результатів оцінки.

Тема 14. Аналіз результатів та рекомендації щодо інвестування в об'єкти нерухомості: вибір найбільш привабливих інвестиційних об'єктів

Визначення вартості інтересів у похідних від власності правах. Визначення та вибір найбільш привабливих об'єктів нерухомості для інвестування. Аналіз найбільш привабливих інвестиційних об'єктів на основі результатів аналізу та оцінки ризиків. Узгодження результатів оцінки нерухомості. [6].

Структура навчальної дисципліни представлена в таблиці 2

Таблиця 2

Структура навчальної дисципліни [6]

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	денна форма						
	тижні	усього годин	у тому числі				
л			п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади інвестиційного аналізу							
Тема 1. Теорія вартості грошей у часі та її застосування в інвестиціях	1	9	2	4	-	-	3
Тема 2. Методологічні засади інвестування: теоретичний аналіз та практичні застосування	1	6	2	2	-	-	2
Тема 3. Фінансова система та її функції	1	9	2	4	-	-	3
Тема 4. Інструменти фінансового інвестування: вибір та ефективне використання	1	6	2	2	-	-	2
Тема 5. Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків	1	9	2	4	-	-	3
Тема 6. Фінансова стійкість: збереження та інвестування	1	6	2	2	-	-	2
Тема 7. Фінансові запозичення та кредитування	1	9	2	4	-	-	3
Модульний контроль № 1		5	1	-	-	-	4
Разом за змістовим модулем 1	8	59	15	22	-	-	22
Змістовий модуль 2. Оцінка ефективності інвестування в об'єкти нерухомості							
Тема 8. Визначення критеріїв оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості	1	9	2	4	-	-	3
Тема 9. Збір та обробка даних для оцінки нерухомості: розташування, характеристики та ринкова ціна	1	9	2	4	-	-	3
Тема 10. Методи аналізу даних для індивідуального розрахунку оцінок за критеріями для об'єктів нерухомості	1	6	2	2	-	-	2
Тема 11. Визначення вагового коефіцієнта критеріїв для і оцінки інвестиційної привабливості нерухомості	1	9	2	4	-	-	3

Тема 12. Методика розрахунку загальної оцінки інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості на основі вагових коефіцієнтів критеріїв вагових коефіцієнтів критеріїв	1	6	2	2	-	-	2
Тема 13. Візуалізація результатів оцінки для зручності інвесторів	1	9	2	4	-	-	3
Тема 14. Аналіз результатів та рекомендації щодо інвестування в об'єкти нерухомості: вибір найбільш привабливих інвестиційних об'єктів	1	8	2	3			3
Модульний контроль № 2	-	5	1	-			4
Разом за змістовим модулем 2	7	61	15	23			23
Усього годин	15	120	30	45			45
Усього годин		120	30	45			45

Семінарські та практичні заняття з інвестиційного аналізу нерухомості є важливим елементом навчального процесу в галузі нерухомості та інвестицій.

Основна мета вказаних занять полягає у формуванні практичних навичок з оцінки ринку нерухомості, аналізу ризиків та прибутковості інвестицій, розробці стратегії інвестування, управлінні нерухомістю та розвитку проектів нерухомості.

Семінарські заняття забезпечують можливість прямого спілкування з викладачем та іншими студентами, що дозволяє розширити знання та уявлення про інвестиційний аналіз нерухомості (таблиця 3). Під час практичних занять проводяться практичні вправи, де студенти отримують можливість застосовувати теоретичні знання на практиці та розвивати навички роботи з різноманітними джерелами інформації (таблиця 4).

Таблиця 3

Теми семінарських занять [6]

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Основні принципи інвестиційного аналізу в сфері нерухомості	2
2	Методи оцінки нерухомості та їх використання в інвестиційному аналізі	2
3	Ринкова аналітика та прогнозування ринку нерухомості	2
4	Стратегії інвестування в нерухомість та їх ефективність	2
5	Аналіз ризиків та можливостей інвестування в нерухомість	2
6	Портфельний підхід до інвестування в нерухомість	2
7	Фінансування проектів з будівництва та реконструкції нерухомості	2
8	Оцінка інвестиційної привабливості проектів нерухомості	2
9	Правові та податкові аспекти інвестування в нерухомість	2
10	Взаємодія з ринком капіталу в інвестиційному аналізі в сфері нерухомості	2

Таблиця 4

Теми практичних занять [6]

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль 1		
1	Концепція часової вартості грошей	2
2	Визначення вартості грошей в часі та її використання у фінансових розрахунках	2
3	Теорія вартості грошей у часі та її врахування в інвестиційних розрахунках	2
4	Методичні засади оцінювання фінансових інструментів	2
5	Управління інвестиційними ризиками та методи їх оцінки	2
6	Управління формуванням інвестиційних ресурсів	2
7	Аналіз ризиків інвестування: рекомендації для їх мінімізації	2
8	Аналіз особистих фінансів: складання бюджету та планування витрат	2
9	Планування заощаджень: складання плану заощаджень та вибір оптимальної стратегії збереження грошей.	2
10	Оцінка фінансових можливостей для отримання кредиту	2
11	Інвестування в освіту: аналіз вигод та можливостей інвестування в освіту	
Модуль 2		
12	Дослідження ринку нерухомості в Україні та рекомендації щодо вигідного збереження та інвестування коштів в цей сектор	2
13	Інвестування в нерухомість: аналіз вигод та ризиків інвестування в нерухомість	2
14	Аналіз напрямів мінімізації ризиків інвестування в нерухомість	2
15	Методичні засади збору та обробки даних для оцінки нерухомості,	2
16	Застосування аналітичних інструментів для обробки даних про нерухомість та розрахунку її вартості.	2
17	Використання методів експертної оцінки для визначення вартості нерухомості та розрахунку її оцінок за критеріями	2
18	Визначення вагового коефіцієнта критеріїв для оцінки інвестиційної привабливості нерухомості	2
19	Візуалізація результатів оцінки для зручності інвесторів	2
20	Вибір найбільш привабливих інвестиційних об'єктів	2
21	Аналіз результатів та рекомендації щодо інвестування в об'єкти нерухомості	2
22	Земельні інвестиції: ризики та перспективи	3

Навчальний процес із семінарських та практичних занять з інвестиційного аналізу нерухомості допомагає студентам зрозуміти складні аспекти нерухомості та інвестиційного процесу, розвивати критичне мислення та практичні навички, що необхідні для успішного застосування в реальному світі.

Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості є складним і вимагає від майбутніх фахівців в сфері інвестування глибоких знань в галузі [8, 9]. В цьому контексті тести для самоконтролю допоможуть здобувачам вищої освіти перевірити рівень знань, отриманих в результаті вивчення дисципліни «Інвестиційний аналіз в сфері нерухомості». Ці інструменти допоможуть їм виявити проблемні місця в своїх знаннях та навичках і зосередитися на покращенні їх.

Контрольні питання можуть бути різного типу: від відкритих питань до запитань з вибором правильної відповіді. Вони можуть покривати різні аспекти інвестиційного аналізу в нерухомість, такі як фінансовий аналіз, оцінка ризиків, розуміння ринку нерухомості тощо. Тести з інвестиційного аналізу в нерухомості можуть також включати запитання про оцінку ризиків, фінансовий аналіз, здатність до вибору найбільш вигідних вкладень в нерухомість та інші аспекти, рисунок 1 та 2.

Контрольні питання

- Що таке інвестиційний аналіз і яку роль він відіграє в інвестуванні?
- Які фактори необхідно враховувати при проведенні інвестиційного аналізу?
- Які методи оцінки інвестицій існують?
- Які показники використовуються при оцінці інвестиційної привабливості проекту?
- Які чинники впливають на ризик інвестування?
- Як впливає інфляція на інвестиції?
- Які ризики можуть виникнути при інвестуванні в акції?
- Що таке портфель інвестицій і яку роль він відіграє в інвестуванні?
- Які інвестиційні стратегії існують?
- Що таке ринок капіталу і як він функціонує?

Рис. 1 Приклади контрольних питань[6]

Тести:

1. Що таке інвестиційний аналіз?
 - a) аналіз капіталовкладень;
 - b) аналіз фінансових результатів компанії;
 - c) аналіз ринку цінних паперів;
 - d) аналіз ринку нерухомості.
2. Які фактори враховуються при проведенні інвестиційного аналізу?
 - a) політичні та економічні фактори;
 - b) фінансові показники;
 - c) ринкові фактори;
 - d) усі відповіді вірні.
3. Які методи оцінки інвестицій існують?
 - a) метод дисконтованої вартості;
 - b) метод середньоринкової ціни;
 - c) метод порівняльної оцінки;
 - d) усі відповіді вірні.
4. Які показники використовуються для оцінки інвестиційної привабливості проекту?
 - a) NPV (Net Present Value) - чиста присутня вартість;
 - b) IRR (Internal Rate of Return) - внутрішня норма прибутковості ;
 - c) PI (Profitability Index) - індекс прибутковості;
 - d) DPP (Discounted Payback Period) - період окупності з урахуванням дисконту;
 - e) ARR (Accounting Rate of Return) - бухгалтерська норма прибутковості.
5. Які чинники впливають на ризик інвестування?
 - a) політичні та економічні ризики;
 - b) ризики, пов'язані з компанією;
 - c) ринкові ризики;
 - d) усі відповіді вірні.

Рис. 2 Приклад тестів

Висновки. Отже, вивчення інвестиційного аналізу нерухомості є важливою складовою професійної компетенції фахівців, що працюють у галузі геодезії та землеустрою, оскільки дозволяє ефективніше вирішувати завдання, пов'язані з оцінкою вартості нерухомості, її ринкової ціни та прогнозуванням ризиків; може забезпечити здобувачам вищої освіти знання з питань вибору оптимальних рішень щодо інвестування

в нерухомість, що є важливим знанням для успішної роботи в галузі геодезії та землеустрою; допомагає здобувачам вищої освіти розвинути навички аналізу та оцінки ризиків в інвестиційній діяльності, що дозволить їм ефективно виконувати завдання, пов'язані з оцінкою ризиків, пов'язаних з інвестуванням в нерухомість; є важливою складовою професійної компетенції фахівців у галузі геодезії та землеустрою, оскільки дозволяє їм ефективніше вирішувати завдання, пов'язані з оцінкою вартості нерухомості, її ринкової ціни та прогнозуванням ризиків; забезпечує здобувачів вищої освіти необхідні знання щодо вибору оптимальних рішень з питань інвестування в нерухомість та допомогти розвинути навички аналізу та оцінки ризиків в інвестиційній діяльності.

Крім того, з огляду на швидке зростання ринку нерухомості та посилення конкуренції у галузі геодезії та землеустрою, вивчення інвестиційного аналізу нерухомості стає все більш актуальним для фахівців у цій галузі, особливо в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Новаковська І.О., Іщенко Н.Ф., Славін І.В., Скрипник Л.Р. Сучасний менеджмент і маркетинг нерухомості: навч. пос. - К.: НАУ, 2021. – 232 с.
2. Ринок нерухомості під час війни: нові реалії, виклики та відродження URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/11/686917/>
3. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1>
4. Дорош Й.М., Мартин А.Г., Новаковська І.О. Розвиток землевпорядної науки в Україні: історія, сучасність, перспективи. Вісник аграрної науки - 2021.- №4 (99) – С. 67-76
5. Новаковська І.О., Скрипник Л.Р., Іщенко Н. Ф. Проблемні питання розвитку земельних відносин в Україні та шляхи їх подолання. Проблеми системного підходу в економіці. 2021. № 5 (85). Режим доступу: <http://psae-jrnl.nau.in.ua/> (DOI: 10.32782/2520-2200/2021-5-6) С. 34-39
6. Новаковська І.О. Навчальна програма з дисципліни «Інвестиційний аналіз» URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u256/mzv_programa_22_pidp.pdf
7. Каталог освітніх програм підготовки магістрів на 2022-2023 навчальний рік. Том 2. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/katalog_op_magistriv_2022_tom_2_sayt.pdf
8. Новаковська І.О. Сучасні виклики інвестиційних процесів на ринку нерухомості в Україні: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики» (м. Мукачево, 6-7 квітня 2022 р.). – Мукачево: МДУ, 2022. с.194-197
9. Novakovska I.O., Kustovska O.V. Economics of land use and land management. Part I: textbook. Kyiv: NUBiP of Ukraine, 2022. 408 p.

References:

1. Novakovska I.O., Ishchenko N.F., Slavin I.V., Skrypnyk L.R. (2021) *Suchasnyy menedzhment i marketynh nerukhomosti [Modern real estate management and marketing]*. Kyiv: NAU. [in Ukrainian].
2. Rynok nerukhomosti pid chas viyny: novi realiyi, vyklyky ta vidrodzhennya [The real estate market during the war: new realities, challenges and revival] Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/11/686917/> [in Ukrainian].
3. Ekonomichne vidnovlennya i rozvytok krayin pislya zbroynykh konfliktiv ta voyen: nevtracheni mozhlyvosti dlya Ukrayiny. [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: unmissable opportunities for Ukraine] Retrieved from: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1> [in Ukrainian].
4. Dorosh Y.M., Martyn A.G., Novakovska I.O. (2021) [Development of land management science in Ukraine: history, modernity, prospects] *Rozvytok zemlevporyadnoyi nauky v Ukrayini: istoriya, suchasnist', perspektyvy/ Visnyk ahrarnoyi nauky*.4 (99). 67-76. [in Ukrainian].
5. Novakovska I.O., Skrypnyk L.R., Ishchenko N.F. (2021) Problemni pytannya rozvytku zemel'nykh vidnosyn v Ukrayini ta shlyakhy yikh podolannya. [Problematic issues of development of land relations in Ukraine and ways to overcome them]. *Problems of the systemic approach in economics*.5 (85). 34-39.
6. Novakovska I.O. Navchal'na prohrama z dystsyplyny «Investytsiynny analiz [Educational program in the discipline «Investment Analysis»] Retrieved from: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u256/mzv_programa_22_pidp.pdf [in Ukrainian].
7. Katalog osvitnikh prohram pidhotovky mahistriv na 2022-2023 navchal'nyy rik. (2022) [Catalog of educational programs for master's training for the 2022-2023 academic year]: Retrieved from:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/katalog_op_magistriv_2022_tom_2_sayt.pdf [in Ukrainian].
8. Novakovska I.O. (2022) Suchasni vyklyky investytsiynnykh protsesiv na rynku nerukhomosti v Ukrayini. [Modern challenges of investment processes in the real estate market in Ukraine] *materialy IV Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi «Upravlinnya sotsial'no-ekonomichnymy transformatsiyamy hospodars'kykh protsesiv: realiyi i vyklyky»*. Mukachevo: MDU, (pp. 194-197) [in Ukrainian].
9. Novakovska I.O., Kustovska O.V. (2022) Economics of land use and land management. Part I. [Economics of land use and land management. Part I]. Kyiv: NUBiP.. [in Ukrainian].

УДК 331.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-134-141](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-134-141)

Опанасюк Валентина Володимирівна доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій, Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 68-77-32, <https://orcid.org/0000-0002-8235-3226>

Прихожай Вероніка Валеріївна студентка, спеціальність «Менеджмент соціокультурної діяльності», Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, тел.: (066) 674-96-70, <https://orcid.org/0009-0008-8291-4637>

МЕТОДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК МЕНЕДЖЕРА: ПЕРЕВАГИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Анотація. В умовах мінливості та нестабільності сучасний світ створює виклики конкуренції на ринкові праці та вимагає гнучкості в підходах і постійного розвитку комунікативних навичок. Глобальна технологічність і поява штучного інтелекту, який кидає виклик людській праці та всій сфері зайнятості стимулює виникнення конкурентної напруженості. Машинні знання перевершують знання людського розуму, тому вимоги до людського капіталу змінюються в напрямі ефективних соціальних взаємодій та навичок м'якого впливу, зокрема, комунікативних навичок. Особливо значимими такі навички є для менеджерів усіх сфер і ланок управління. В основу менеджменту закладено лідерство, яке за визначенням неможливе без комунікативної взаємодії та цілеспрямованого впливу. Комунікативні навички є ключем до розвитку інших навичок та ефективного виконання управлінських завдань. Ця стаття має на меті виявити сучасні методи розвитку комунікативних навичок менеджера з опорою на особливості комунікативної діяльності та її значення в управлінських процесах.

У результаті дослідження обґрунтовано такі основні висновки (1) відновлення економіки, зростання конкуренції на ринкові праці, потреби роботодавців у менеджерах із досвідом професійної діяльності стимулюють розвиток комунікативних навичок останніх; (2) структура комунікативних навичок менеджера складається з особистісної компетентності, мотивації, розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності, культури спілкування; (3) поєднання в управлінні вербальних і невербальних засобів комунікації підвищує ефективність діяльності менеджера, дозволяє досягати поставлених завдань із мінімальною витратою ресурсів; (4) особливості сучасних методів розвитку комунікативних навичок дозволяють застосовувати їх системно та комплексно, в залежності від поточних потреб менеджера та організації.

Ключові слова: менеджмент, навички м'якого впливу, комунікативні навички, методи розвитку комунікативних навичок, компетенції.

Opanasiuk Valentyna Volodymyrivna Associate Professor, PhD in Political Science, Associate Professor at the Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies, Sumy State University, Rymskogo-Korsakova St., 2, Sumy, 40007, tel.: (0542) 68-77-32, <https://orcid.org/0000-0002-8235-3226>

Prykhozhai Veronika Valeriivna Student, the specialty of Management of Social and Cultural Activity, Sumy State University, Rymskogo-Korsakova St., 2, Sumy, 40007, tel.: (066) 674-96-70, <https://orcid.org/0009-0008-8291-4637>

THE METHODS OF THE MANAGER'S COMMUNICATION SKILLS DEVELOPMENT: THE ADVANTAGES AND LIMITATIONS

Abstract. In the context of variability and instability of the current world, competition challenges arise in the labor market and require flexibility in the approaches and continuous development of communication skills. The global technological advancement and the emergence of artificial intelligence which poses a challenge to human labor and the entire employment sector, stimulate the emergence of competitive tension. Machine knowledge surpasses human knowledge, therefore the requirements for human capital are changing towards effective social interactions and soft skills, including communication skills. Such skills are especially important for managers of all spheres and management links. Leadership lies at the core of management which by definition is impossible without communicative interaction and purposeful impact. Communication skills are the key to developing other skills and effectively performing management tasks. The purpose of this article is to identify modern methods for developing managers' communication skills based on the peculiarities of communicative activity and its importance in management processes.

As a result of the research, the following main conclusions have been substantiated: (1) economic recovery, increased competition in the labor market, and the need for employers for managers with professional experience stimulate the development of their communicative skills; (2) the structure of a manager's communicative skills consists of personal competence, motivation, development of all types of speech activities, and communication culture; (3) combining the verbal and nonverbal communication tools in management enhances the effectiveness of a manager's activities allowing to achieve set goals with minimal resource costs; (4) the features of modern methods for developing communicative skills allow them to be applied systematically and comprehensively depending on the current needs of the manager and the organization.

Keywords: management, soft skills, communication skills, methods of developing communication skills, competencies.

Постановка проблеми. Нестабільний і мінливий сучасний світ створює виклики для робочих місць, змінює технології та вимагає творчого підходу, гнучкості та постійного розвитку комунікативних вмінь і навичок для забезпечення конкурентоздатності та успішного розвитку. Поряд із вже освоєною технологічністю ХХ століття, у сучасний світ прийшли моделі штучного інтелекту, які конкурують із людиною за робочі місця. Саме мовні моделі штучного інтелекту поклали старт новому рівню конкуренції між людським розумом і машинним інтелектом, між людською соціальністю та нейромережами машинного навчання. Обсяг машинних знань перевершує знання людського мозку, тому вимоги до людського капіталу змінюються в напрямі ефективних соціальних взаємодій і навичок м'якого впливу. Виходимо з того, що в цьому зв'язку для роботодавців суттєво важливим є підхід до підбору кадрів, заснований переважно не на знаннях, а на навичках і компетенціях.

Особливо це стосується менеджерів усіх сфер і ланок управління, оскільки в основу їх діяльності закладене лідерство, яке неможливе без навичок комунікативної взаємодії та цілеспрямованого впливу. Серед значимих навичок ефективного лідерства назвемо здатність до цілепокладання та досягнення поставленої мети, виконання обов'язків в умовах стресу, гнучкість у прийнятті рішень, креативність, комунікативні та інші навички. Формування та вдосконалення цих та інших навичок супроводжується розвитком особистих рис характеру, таких як цілеспрямованість, відповідальність, ініціативність, стресостійкість, комунікабельність тощо. Завдяки комунікативним навичкам менеджер проявляє всі інші навички та вирішує поставлені перед ним завдання. Це дає підстави стверджувати, що в широких межах проблема формування та розвитку комунікативних навичок у сучасному технізованому конкурентному світі є однією із суттєво значимих проблем для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навички, необхідні в діяльності менеджера досліджували зарубіжні науковці К. В. Елліс, М. Р. Лі, Д. Сострін та ін. Зокрема, Д. Сострін звертає увагу на збалансування суперечливих пріоритетів, із якими зустрічаються менеджери у своїй діяльності в умовах зростаючих вимог і обмеженості ресурсів, запасу часу та енергії [1]. Особливостей комунікації у віртуальній взаємодії команди проекту торкається у своєму дослідженні М. Р. Лі [2].

Педагогічні та методичні аспекти формування комунікативних навичок у різних сферах управління досліджували Т. Гордієнко, Л. Ніколаєв, Н. Фроленкова, І. Шалімова, А. Шалімова та ін. Основна увага українських дослідників зосереджувалася на тренінгових методиках розвитку комунікативних навичок менеджерів.

Втім поза увагою залишаються методи розвитку комунікативних навичок менеджера в умовах обмеження соціальних взаємодій на основі порівняння можливостей їх використання в умовах глобальної нестабільності.

Метою статті є виявити сучасні методи розвитку комунікативних навичок менеджера з опорою на особливості комунікативної діяльності та її значення в управлінських процесах.

Завдання дослідження передбачають:

- виявити потреби розвитку навичок м'якого впливу на ринкові праці, зокрема, комунікативних навичок;
- з'ясувати психологічні характеристики комунікатора та структуру комунікативних навичок, необхідних для менеджера;
- проаналізувати засоби спілкування, які менеджер може використовувати для комунікації зі співробітниками та клієнтами;
- виявити особливості сучасних методів розвитку комунікативних навичок менеджера шляхом порівняння їх обмежень і переваг.

Виклад основного матеріалу. Комунікативні навички формуються з досвіду, в процесі міжособистієвих та інституційних взаємодій. У професійній сфері – це досвід професійної взаємодії для досягнення управлінської мети та вирішення відповідних завдань. У сучасних умовах поступового відновлення ринку праці в Україні досвід особливо цінується, а потреба в досвідчених кадрах зростає.

Такі результати моніторингу, проведеного на основі масивів великих даних найбільшого в Україні сайту з пошуку роботи Work.ua. Так, згідно з результатами проведеного аналізу системи управління наймом (СУН) цього сайту у квітні 2023 року виявлено, що кількість вакансій в Україні в цілому зросла на 9% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року та становить близько 82,5 тис. вільних робочих місць. Такий показник майже зрівнявся з довоєнним періодом, що дає підстави для висновку про зростання конкуренції на ринкові праці. Відповідно, роботодавці зацікавлені в підборі фахівців із високим рівнем володіння навичками. Дійсно, всього лише за місяць, у порівнянні з березнем 2023 року, кількість вакансій із затребуваним досвідом претендента зросла на 7%. Серед нових кандидатів із пошуку роботи, які зареєструвалися на сайті або оновили своє резюме у квітні 2023 року найбільше менеджерів із продажу, адміністраторів, офіс-менеджерів, менеджерів по роботі з клієнтами [3].

Таким чином, із одного боку, ринок праці потребує менеджерів із досвідом, із іншого, – в умовах невизначеності та зовнішніх викликів протягом останніх років можливості здобування практичного досвіду при підготовці менеджерів у закладах вищої освіти на базі місць практики залишається обмеженою.

Водночас із тим, як професія менеджера опинилася в зоні ризику витіснення штучним інтелектом, навички м'якого впливу, зокрема, комунікативні навички та комунікативний досвід залишаються конкурентною перевагою. Зауважимо, що навички

індивіда виявляють компетентності, тісно з ними переплетені, – настільки тісно, що інколи їх важко розрізнити. Здатність до вирішення завдань у професійному чи соціальному середовищі залежить від результатів навчання, що закріплені в практичному досвіді. У сучасному нерівноважному світі менеджер має володіти низкою базових загальних і професійних компетентностей, що дозволяє вирішувати управлінські завдання та проблеми комплексного характеру в невизначених умовах із застосуванням теоретичних знань і методів соціальних і поведінкових наук в управлінні та навчанні. Державний стандарт вищої освіти рівня «бакалавр» спеціальності «Менеджмент» (2018) серед таких компетентностей називає здатність володіти державною та іноземною мовою, створювати та організовувати ефективні комунікації в процесі управління [4].

Менеджер – це фахівець, який у процесі навчання оволодів загальними та професійними компетентностями, що забезпечує йому здатність здійснювати управлінську діяльність, працювати та налагоджувати роботу з комплексом ресурсів організації. Менеджер є управлінцем, який координує дії працівників для досягнення цілей, поставлених перед організацією. Діяльність менеджера направлена на вирішення всього кола проблем організації: управління персоналом, технології, технічні та організаційні питання. Систематична взаємодія з іншими людьми є середовищем та умовою успішної діяльності сучасного менеджера.

Управлінська діяльність потребує розвитку особливих психологічних здібностей менеджера, які базуються на особистісних характеристиках. Це переваги колективізму над індивідуалізмом, наполегливість у ставленні до праці, почуття власної гідності, вміння сприймати потреби колективу як свої особисті, розставляти пріоритети, уважно слухати опонента та ін.

Комунікативні навички – це здібності індивіда до ефективного спілкування з іншими індивідами чи спільнотами. Фундамент комунікативних навичок закладений на психологічних характеристиках індивіда, спрямованості його характеру. Одночасно із розвитком своєї особистості індивід здатен набувати комунікативної компетентності, коригувати свій характер.

Складовими комунікативних навичок менеджера є особистісна компетентність, мотивація, розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, культура спілкування.

Особистісна компетентність складається зі здатності аналізувати та розуміти власні потреби, самоусвідомлювати свій емоційний стан, керувати своєю поведінкою. Важливими елементами також є впевненість у собі та цінування своїх знань і праці тощо [5, с. 185].

Мотивація виявляється через інтерес до спілкування з опонентом, зацікавлення темою обговорення, відстоювання власної думки та її прийняття колегами. Мотиваційними можуть бути також нові знання та досвід, формування чи розширення контактів тощо.

Розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності спрямований на покращення навичок слухання, говоріння, читання та письма протягом усього життя. Удосконалити їх можна за допомогою літератури, аудіо та відео програм, граматичних тренажерів.

Культура спілкування охоплює культуру мовлення, етику спілкування, стилістику, грамотність ділового мовлення. Ці елементи розглядають одночасно і як засіб досягнення цілі в міжособистісних відносинах, і як засіб для саморозвитку особистості [6, с. 48].

У комунікації зі співробітниками та клієнтами менеджер використовує засоби вербальної та невербальної комунікації. Вербальна комунікація є універсальним способом для взаємодії між працівниками, а також між менеджером і клієнтом. Засобами вербального спілкування є знакові системи, правила їх використання та синтаксичні одиниці. Невербальну комунікацію, – міміку, пантоміміку, виразні рухи тіла та інше, – використовують для підсилення виразності та правдивості сказаних слів, демонстрації емоційної реакції на слова опонента, здійснення впливу на іншу людину тощо. Вміле поєднання вербальних і невербальних засобів спілкування підвищує ефективність професійної діяльності менеджера [7, с. 13-14].

В умовах пандемії COVID-19 і спричиненій нею обмеженості соціальних взаємодій у фізичному просторі помітне згортання здатності підприємств і організацій забезпечувати практику для формування та підтримування навичок комунікації у процесі навчання майбутніх менеджерів. Поряд із цим, забезпечення кадрових потреб організацій не припинилося навіть у умовах повномасштабного наступу російських військ в Україні у 2022 році. Міграція кваліфікованих кадрів, релокація бізнесів залишили на ринкові праці попит, зорієнтований на поповнення управлінської ланки підприємств і організацій. Хоч попит роботодавців недостатній, проте з'явилися можливості для відкриття нових бізнесів і самозайнятості, що так само потребує комунікативних навичок.

Можемо стверджувати, що сучасні виклики для підприємств і організацій, зокрема в навчанні менеджерів, з одного боку, обмежили можливості традиційних методів формування комунікативних навичок, із іншого, – сприяли пристосуванню до змінених умов і пошуку нових методів їх формування та розвитку. У зв'язку з переходом у віддалений режим роботи, зросла потреба в поєднанні комунікативних навичок із знаннями та вміннями працювати з певними типами програм для відеоконференцій, спільної роботи над створенням документів, контенту для наповнення корпоративних сайтів, роботи з користувачами соціальних мереж та ін.

У розвитку комунікативних навичок поряд із модифікованими формами навчання, які застосовують заклади вищої освіти, зростає попит на неформальну та інформальну освіту. Заклади вищої освіти все частіше інтегрують такі навички в навчальні програми дисциплін. Затребуваним у розвитку комунікативних навичок залишається як спосіб безпосереднього їх оволодіння у форматі «обличчям-до-обличчя», так і використання онлайн способів. Серед останніх назвемо, наприклад, вебінари, асинхронне оволодіння навичками через розвиваючі програми, чат-боти, додатки, великі мовні моделі штучного інтелекту тощо.

Серед сучасних методів розвитку комунікативних навичок менеджера залишаються актуальними комунікативні тренінги. Проте, якщо традиційні тренінгові програми орієнтовані на комунікатора чи клієнта, розвиток його особистісних, мотиваційних характеристик, опанування емоційним станом, а також пошук способів впливу, то сучасне їх наповнення змінюються. Все більшої популярності набуває доказове управління, сутність якого полягає в поєднанні різноманітних наукових джерел для обґрунтування прийнятого рішення. В основу такого підходу покладено використання якісних доказів, а не здогадок. Такий підхід дозволяє вибрати оптимальну модель комунікації з врахуванням різносторонніх науково обґрунтованих і проаналізованих даних та інсайтів.

Недоліками тренінгових програм є їх тривалість у часі, необхідність перебувати в певному місці у певний час. Поряд із цим, тренінгові програми дозволяють зібрати разом менеджерів і колектив у неформальній обстановці, застосовувати різноманітні засоби розвитку комунікативних навичок, зокрема, поєднувати інтерактивні заняття, навчання на онлайн платформах чи платформах змішаного навчання, виконувати домашні завдання в зручний час та застосовувати коучинг.

Крім комунікативних тренінгів серед комерційних способів розвитку комунікативних навичок попитом користуються курси акторського мистецтва, успішного ведення переговорів, ораторської майстерності, організаторської діяльності, мовні курси тощо.

Курси з акторського мистецтва та ораторської майстерності вчать працювати на велику аудиторію, формулювати впливові вербальні повідомлення, покращувати вимову, ефективно змінювати інтонації, варіювати емоції та жести, підбирати пози для виступу, щоб менеджер впевнено поведився з колегами та клієнтами, а аудиторія правильно запам'ятовувала інформацію.

Невід'ємною частиною діяльності менеджера є переговори. Тому відвідування курсів успішного ведення переговорів є актуальним для кожного управлінця. Курси допомагають налагодити комунікацію менеджера з клієнтами та підлеглими. Завдяки

курсам успішного ведення переговорів менеджер покращує ефективність своєї праці швидким встановленням порозуміння із клієнтом або працівниками в колективі.

Особливе місце займає поєднання курсів із тренінговою діяльністю. Такі курси та тренінги з активним залученням учасників до тренувальних вправ можуть проводитися в реальному, віртуальному просторі та у змішаному форматі. Зокрема, це курси з організаторської діяльності.

Такі курси з організаторської діяльності майже повністю побудовані на практичних завданнях. Найуспішнішими із них є самостійна організація кожним учасником певного заходу або тренінгу на довільну тему. Менеджер потрапляє в середовище, у якому потрібно налагоджувати комунікацію задля досягнення поставленого перед ним завдання. Наприклад, при організації тренінгу необхідно знайти приміщення для його проведення та домовитися про оренду, знайти технічних працівників, які допомагатимуть із коригуванням світла, музики та демонстрацією презентації, домовитися про декорації, що відповідають темі, знайти спікерів для різностороннього висвітлення теми тренінгу. Усі ці активності забезпечують позитивну атмосферу та комфорт учасників тренінгу. Менеджер-організатор тренінгу розвиває свої особисті комунікативні навички. Поряд із цим, він допомагає іншим людям, зокрема, іншим менеджерам опинитися в середовищі, яке сприяє налагодженню комунікації.

Курси з організаторської діяльності можуть доповнюватися соціально-психологічними тренінгами для розвитку комунікативних навичок. Такі тренінги забезпечують дружню атмосферу, активність усіх учасників, емоційне включення, добровільне залучення до вправ.

Формування і закріплення навичок передбачає повторюваність у виконанні тренувальних вправ. У тренінгу кожна вправа розрахована на досягнення нової навички. Нехтувати такими завданнями небажано, адже організатори заздалегідь продумують доцільність використання кожного з них. Розглянемо, для прикладу, вправу «Комплімент». Методика проведення вправи передбачає спільну діяльність. Учасники вправи стають у коло. Вони мають взятися за руки, щоб максимально відчутти один одного. Потім один учасник виходить у центр кола і йому по черзі говорять компліменти. Після того, як висловилося кілька учасників, до першого учасника долучається інший і таким чином вправа продовжується далі, допоки кожен учасник не отримає компліменти на свою адресу. Ефект вправи справляє враження на кожного учасника тренінгу, позитивний настрій усіх гарантований. Ця вправа допомагає помітити свої переваги та влучно висловлюватися щодо інших. Комунікація під час виконання вправи налагоджується з кожним компліментом. Важливо розуміти, що методика вправи може змінюватися. У методичній літературі з організації тренінгів можна знайти значну кількість варіацій цієї вправи. Важливо пам'ятати, що для виконання вправ організатор тренінгу підбирає ефективніші вправи та формує оптимальні послідовності їх виконання.

У Звіті «Стан розвитку американського менеджера» (2015) дослідники Інституту Геллапа прийшли до висновку, що навички відкритої комунікації, підвищують ефективність взаємодій і сприяють зростанню відчуття задоволеності працівників своєю роботою та відносинами в організації. Таким чином, ці навички є основою для підтримання здорових відносин, що зменшує плинність кадрів, знімає напруженість у роботі. У залученні співробітників до колективної взаємодії має значення будь-який вид послідовного відкритого спілкування менеджера, як особисте спілкування, так само спілкування через засоби комунікації. Задане дослідження показує зростання залученості співробітників в організаціях, у яких менеджери зустрічаються зі своїми співробітниками. Рівень залучення за таких умов зростає втричі у порівнянні з тими організаціями, в яких такі зустрічі не проводяться на регулярній основі [8, с. 19]. У дослідженні методів розвитку комунікативних навичок менеджера необхідно звернути увагу на різні види комунікації для залучення. У поєднанні з сучасним розширенням обсягів віддаленої роботи виникає потреба застосовувати методи розвитку комунікативних навичок, які працюють як на основі безпосередньої взаємодії, так само через Інтернет і соціальні мережі.

Перелічені та вже охарактеризовані нами методи розвитку комунікативних навичок в основному вимагають безпосереднього контакту менеджера з іншими учасниками та організатором. Іншими словами, ці методи застосовуються переважно при забезпеченні контакту в реальному середовищі. Проте, в сучасних умовах набувають поширення методи розвитку комунікативних навичок в віртуальному просторі.

Одним зі методів розвитку комунікативних навичок менеджера є онлайн курси. У віртуальному просторі можна знайти значну кількість безкоштовних платформ, на яких високотехнологічні університети світу діляться своїми навчальними та практичними курсами з різних тем. Це можуть бути платформи самих університетів, які застосовують політику відкритого доступу до своїх навчальних матеріалів. Іншим способом є поширення таких курсів через спеціальні навчальні онлайн платформи. Зокрема, такою є освітня платформа Coursera, яка пропонує курси університетів світу для розвитку комунікативних навичок для менеджерів і студентів, які здобувають цю професію. Розвиток комунікативних навичок пропонують також інші освітні платформи, поширені серед молоді.

Висновки. Пандемія COVID-19 та російсько-українська війна створили виклики для економіки України. З одного боку, згорання підприємництва; із іншого, – перехід системи вищої освіти на дистанційну форму навчання зумовили обмеження в професійних комунікаціях і труднощі формування та розвитку комунікативних навичок майбутніх менеджерів.

У результаті проведеного нами дослідження вдалося виявити можливості подолання цих обмежень із застосуванням сучасних методів розвитку комунікативних навичок, яких потребує роботодавець і система управління.

Комунікативні навички є невід'ємною складовою професійної діяльності менеджера. Потреби відновлення економіки, зростаюча конкуренція на ринкові праці, запити роботодавців на заповнення вакантних посад в управлінській сфері з орієнтацією на досвід стимулюють менеджерів розвивати комунікативні навички як основу здійснення свого професійного лідерства. Навички м'якого впливу, до яких відносяться комунікативні навички дозволяють здійснювати залучення, підвищують задоволеність від роботи, зменшують плинність кадрів. Завдяки розвиненій комунікативності менеджер проявляє свою наполегливість та ініціативність, вільно почувається у колективі, швидко орієнтується у складних ситуаціях, захищає свої погляди та відстоює власну думку, готовий до зміни глибини й кола спілкування.

Менеджеру для ефективної комунікації необхідно підтримувати та розвивати такі риси особливості як завзятість, прагнення бути у колективі, не хехтувати його потребами, вміти контролювати емоції, бути відкритим до пропозицій, вміти слухати опонента. У структурі комунікативних навичок менеджера виділяємо особистісну комунікаційну компетентність, мотивацію, розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, культуру спілкування.

Вміле професійне поєднання менеджером вербальних і невербальних засобів комунікації підвищує її ефективність, дозволяє вирішувати поставлені завдання із мінімальною витратою ресурсів.

Задля досягнення управлінської мети, що забезпечується комунікативними навичками менеджера необхідно їх систематично підтримувати та розвивати. Методи розвитку комунікативних навичок можемо поділити на три групи на основі критерію комунікативної взаємодії. Це методи безпосередньої взаємодії («обличчям-до-обличчя»), опосередкованої взаємодії (через засоби зв'язку, Інтернет, тощо) та змішані методи, в яких поєднані як засоби безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

Оскільки кожен із проаналізованих нами методів має свої переваги та недоліки, приходимо до висновку, що розвиток комунікативних навичок слід організовувати із застосуванням різноманітних методів. Підбір методів залежить від конкретних елементів у структурі комунікативних навичок, у розвитку яких виникає потреба. Менеджеру необхідно як самому брати участь, так і залучати співробітників до комунікативних тренінгів, відвідувати навчальні курси для налагодження комунікації менеджера з

клієнтами та колегами, постійно підвищувати кваліфікацію з лідерської та комунікативної компетентностей. Розвиток комунікативних навичок підвищує ефективність роботи самого менеджера та сприяє мікроклімату в колективі, зміцненню зовнішніх зв'язків організації.

Подальші дослідження з проблеми доцільно спрямувати на конкретизацію кожного з виявлених нами методів, проаналізувати можливі методи розвитку комунікативних навичок менеджера за допомогою соціальних мереж.

Література:

1. Sostrin J. The Manager's dilemma: balancing the inverse equation of increasing demands and shrinking resources. New York: Palgrave Macmillan. 2015. 212 p. URL: https://play.google.com/books/reader?id=mF8MCgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=en_US.
2. Lee M. R. Leading virtual project teams. Adapting leadership theories and communications techniques to 21st Century organizations. Boca Raton: Taylor & Francis Group, 2014. 186 p.
3. Роботодавці починають змагатися за кандидатів: 28 467 вакансій у квітні – знову рекорд // Work.ua. [2023]. URL: <https://www.work.ua/articles/analytics/3088/>.
4. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.10.2018 № 1165; Стандарт // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdeni%20standarty/12/21/073-Menedzhment.bakal.06.04.22.pdf>.
5. Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 3. С. 180–194. URL: <http://pednauki.pnpu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/download/163160/162118>.
6. Шовкун М. П. Складові комунікативної культури студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків, 2003. № 8. С. 45–49. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/Pedagogy/Pdf2003/PD-2003-08.pdf#page=46>.
7. Бабинець М. М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 30. С. 13–14. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2014_30_5.pdf.
8. Gallup's state of the American Manager Report // Gallup. [2015]. 56 p. URL: https://m100group.files.wordpress.com/2015/07/stateofamericanmanager_0515_mh_lr.pdf.

References:

1. Sostrin J. The Manager's dilemma: balancing the inverse equation of increasing demands and shrinking resources. New York: Palgrave Macmillan, 2015. 212 p. Retrieved from https://play.google.com/books/reader?id=mF8MCgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=en_US.
2. Lee, M.R. (2014). Leading virtual project teams. Adapting leadership theories and communications techniques to 21st Century organizations. Boca Raton: Taylor & Francis Group. 186 p.
3. Robotodavtsi pochynaiut zmahatysia za kandydativ: 28 467 vakansii u kvitni – zнову rekord [The employers start competing for the candidates: 28,467 vacancies in April – a record again], (2023). *Work.ua*. Retrieved from <https://www.work.ua/articles/analytics/3088/> [in Ukrainian].
4. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy “Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 073 “Menedzhment” dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity”; Standart: vid 29 zhovtnia 2018, № 1165 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the standard of higher education in the specialty 073 “Management” for the first (bachelor) level of higher education”; Standard from October 29, 2018, № 1165]. (n. d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> [in Ukrainian].
5. Korniyaka, O.M. (2009). Suchasni pidkhody do vyvchennia komunikatyvnoi kompetentnosti osobystosti [Modern approaches to the study of communicative competence of the individual]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 3, 180–194. Retrieved from <http://pednauki.pnpu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/download/163160/162118> [in Ukrainian].
6. Shovkun, M.P. (2003). Skladovi komunikatyvnoi kultury studentiv [Components of communication culture of students]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology, and medical and biological problems of physical education and sports*, 8, 45–49. Retrieved from <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/Pedagogy/Pdf2003/PD-2003-08.pdf#page=46> [in Ukrainian].
7. Babynets, M.M. (2014). Verbalni i neverbalni zasoby spilkuvannia v menedzhmenti [Verbal and non-verbal means of communication in management]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriiia «Pedahohika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. «Series Pedagogy, social work»*, 30, 13–14. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2014_30_5.pdf [in Ukrainian].
8. Gallup's state of the American Manager Report (2015). 56 p. *Gullap*. Retrieved from https://m100group.files.wordpress.com/2015/07/stateofamericanmanager_0515_mh_lr.pdf.

УДК 351.753.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-142-150](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-142-150)

Цигилик Наталя Валентинівна кандидат технічних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Дзюрах Юрій Михайлович доктор філософії з публічного управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

HR-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВИХ ПРАКТИК

Анотація. HR-менеджмент відіграє важливу роль у розвитку корпоративної культури в органах публічної влади, забезпечуючи максимально сприятливі умови для високої ефективності виконання поставлених завдань, позитивний клімат в робочому середовищі та підвищення іміджу органів публічної влади у суспільстві. У роботі проведено порівняльний аналіз практик управління людськими ресурсами для підтримки та покращення рівня корпоративної культури в органах публічної влади у Німеччині, Великобританії, Польщі та Україні з метою визначення спільних викликів та можливостей для їх покращення в Україні, оскільки реформа державної служби в ній ще триває. Слід зазначити, що саме ці країни обрані для порівняння, а, наприклад, не США чи Китай, також доволі успішні країни в плані управління людськими ресурсами в органах публічної влади, оскільки Україна знаходиться на шляху поступу до ЄС. Більше того – за зразок при реформуванні державних органів влади України були взяті моделі цих країн та адаптовані до вимог українського сьогодення. Саме з огляду на це проаналізовано особливості Німеччини, Великобританії, Польщі та України щодо використання HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади. В результаті аналізу сформовано рекомендації щодо покращення практик управління людськими ресурсами в органах публічної влади України з метою підтримки та покращення рівня їх корпоративної культури. Встановлено, що основними рушіями розвитку корпоративної культури у німецькій державній службі є її престиж та заробітна плата, тому працівники є 100% залученими у її підтримання. У Великобританії акцент робиться на залученні кращих працівників, постійному навчанні та розвитку службовців, також рівень оплати праці державних службовців вищих рангів є високим, що робить працю у цій галузі бажаною. Відповідно, позитивно сприймаються всі починання у напрямі розвитку корпоративної культури. У Польщі на законодавчому рівні затверджено, що публічні органи влади зобов'язані дотримуватися принципів ефективного управління та надавати високоякісні послуги для громадян. Крім цього, здійснюються заходи для формування спільних цінностей, створення ефективного робочої атмосфери, підтримки та зміцнення командного духу. В Україні також здійснюється ряд заходів для покращення корпоративної культури, зокрема, її норми прописані на законодавчому рівні, але заробітна плата державних службовців та імідж державної служби є недостатніми. Провівши порівняння методів збереження та підвищення рівня корпоративної культури інструментами HR-менеджменту, встановлено, що для українських органів влади необхідно проводити більше тренінгів з державними службовцями, підвищити комунікаційну відкритість, включеність, заробітну плату та імідж державної служби.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, публічна служба, корпоративна культура, HR-менеджмент, реформування державної служби, система управління персоналом.

Tsygulyk Natalia Valentynivna Ph.D of technical sciences, associate professor of the department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, St. Bandera St., 28a/2b, Lviv, tel.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Dziurakh Yurii Mykhailovych PhD in Public Administration and Management, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Bandera St., 28a/2b, Lviv, tel. : (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>.

HR MANAGEMENT AS A TOOL FOR DEVELOPING CORPORATE CULTURE IN PUBLIC AUTHORITIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF GLOBAL PRACTICES

Abstract. HR management plays an important role in the development of corporate culture in public authorities, providing the most favorable conditions for the high efficiency of the performance of assigned tasks, a positive climate in the working environment and improving the image of public authorities in society. In the work, a comparative analysis of human resource management practices to support and improve the level of corporate culture in public authorities in Germany, Great Britain, Poland and Ukraine was carried out in order to identify common challenges and opportunities for their improvement in Ukraine, as the civil service reform is still ongoing. It should be noted that these countries were chosen for comparison, and not, for example, the USA or China, which are also quite successful countries in terms of human resource management in public authorities, since Ukraine is on the way to joining the EU. Moreover, the models of these countries were taken as a model for reforming the state authorities of Ukraine and adapted to the requirements of the Ukrainian present. With this in mind, the peculiarities of Germany, Great Britain, Poland and Ukraine regarding the use of HR management as a tool for the development of corporate culture of public authorities were analyzed. As a result of the analysis, recommendations were made for improving human resource management practices in public authorities of Ukraine in order to support and improve their level corporate culture. It has been established that the main drivers of the development of corporate culture in the German civil service are its prestige and salary, therefore employees are 100% involved in its maintenance. In Great Britain, the emphasis is on attracting the best employees, continuous training and development of employees, and the level of pay for civil servants of the highest ranks is high, which makes work in this field desirable. Accordingly, all initiatives in the direction of the development of corporate culture are positively perceived. In Poland, at the legislative level, it has been approved that public authorities are obliged to adhere to the principles of effective management and provide high-quality services for citizens. In addition, measures are taken to form common values, create an effective working atmosphere, support and strengthen team spirit. In Ukraine, a number of measures are also taken to improve corporate culture, in particular, its norms are prescribed at the legislative level, but the salaries of civil servants and the image of the civil service are insufficient. After comparing the methods of preserving and improving the level of corporate culture with HR management tools, it was established that for Ukrainian authorities it is necessary to conduct more trainings with civil servants, to increase communication openness, inclusiveness, wages and the image of the civil service.

Keywords: civil service, civil servants, public service, corporate culture, HR management, civil service reform, personnel management system.

Постановка проблеми. В умовах реформування державного управління та зміни вимог до органів публічної влади України, розуміння того, як HR-менеджмент може

впливати на корпоративну культуру, може бути вирішальним для успішного переходу до нових ефективних моделей управління.

Розгляд світових практик, зокрема досвіду розвитку корпоративної культури у державних органах влади Німеччини, Великобританії та Польщі є важливим для дослідження HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади в Україні. Адже, по-перше, ці країни є прикладом кращої практики управління та розвитку корпоративної культури, тому аналіз їх досвіду може надати корисних рекомендацій для покращення роботи органів публічної влади в Україні. По-друге, порівняльний аналіз світових практик може допомогти зрозуміти, які інструменти та підходи можуть бути використані в українських умовах для розвитку корпоративної культури в органах публічної влади. По-третє, знання про світовий досвід може бути корисним для формування державної політики у галузі державного управління та розвитку корпоративної культури в органах публічної влади в Україні. Результати дослідження можуть бути корисними для формування державної політики у галузі державного управління та розвитку корпоративної культури в органах публічної влади. Знання про вплив HR-менеджменту на корпоративну культуру органів публічної влади може бути корисним для менеджерів та керівників, що працюють у цих органах, щоб допомогти їм покращити якість управління та досягнути кращих результатів в управлінні.

Крім цього, дослідження HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади може стати важливою складовою реформування державного управління в Україні, одним із ключових завдань якого є підвищення ефективності роботи органів публічної влади. В той же час, недостатня увага до HR-менеджменту та розвитку корпоративної культури може стати перешкодою для досягнення цих цілей. В результаті порівняльного аналізу світових практик розвитку корпоративної культури в державних органах влади Німеччини, Великобританії та Польщі з українською практикою можуть бути виявлені найбільш ефективні підходи та інструменти управління людськими ресурсами, що можуть бути використані в українських реаліях. Окрім цього, порівняльний аналіз світових практик може допомогти виявити ті проблеми, з якими стикаються органи публічної влади в Україні у розвитку корпоративної культури, та запропонувати шляхи їх подолання. Наприклад, може бути виявлено проблеми щодо низької рівнів залучення працівників до управління процесами розвитку корпоративної культури, недостатньої уваги до питань мотивації працівників, або неефективної організації комунікації між керівництвом та працівниками. Таким чином, порівняльний аналіз світових практик розвитку корпоративної культури в державних органах влади Німеччини, Великобританії та Польщі є корисним для вивчення HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади в Україні.

З огляду на це дослідження HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади є важливим завданням для науковців та практиків, які займаються питаннями управління державними структурами. Відомо, що корпоративна культура є складною системою, яка включає в себе як мікро-, так і макрорівні, тому вивчення HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади потребує комплексного підходу та уваги до всіх її складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади займалися вчені як в Україні, так і за її межами. Зокрема, дослідження у цій галузі проводили українські вчені - Нестеренко Н., Щербак Н., Гришина В., Толкованов В., Василевська Т., та закордонні - Den Hartog D., Koopman J., Thierry P., Budhwar P., Mellahi K., Alas R., Vadi T., Giddens J., Rahman M. [1-7] та інші.

Зокрема, Нестеренко Н. у своїй роботі [1] встановила, що певний тип корпоративної культури та організаційної відданості може сприяти більшій продуктивності та успішності організації в цілому. Крім цього, було обґрунтовано, що для цілей мотивації персоналу слід спершу визначити тип організаційної культури, аби потім виділити відповідний тип організаційної відданості, на який слід робити наголос усередині організації. Такий

висновок має важливе значення для управління та розвитку, особливо розвитку управління персоналом та мотивації для працівників. Проте який саме тип корпоративної культури в змозі це зробити – не було встановлено.

У роботі [2] було наголошено на важливості корпоративної культури в державному управлінні та її особливому значенні для подальшої успішної модернізації державного управління та місцевого самоврядування. При цьому рекомендовані методи розвитку та підтримки корпоративної культури – декларування та підтримка місії, цілей, правил та принципів діяльності державного органу, підтримка зовнішніх символів та вигляду працівників державного органу, підтримка наявних традицій та системи взаємовідносин, участь керівництва державного органу в організаційних заходах, поведінка керівництва в кризових ситуаціях.

У роботі [3] авторами було сформовано концептуальну схему змістовних характеристик комунікативного проєкту при формуванні корпоративної культури органів місцевого самоврядування. Зокрема, вона складається з мети, призначення, комплексу заходів, складових розробки та завдання реалізації комунікативних проєктів. За твердженням авторів це дозволить комплексно підійти до розробки та подальшої реалізації комунікативних проєктів зі своєчасним прийняттям рішення щодо цілеспрямованих змін певних комунікативних систем чи окремих їх або ж збереження існуючого стану, у випадку позитивної динаміки комунікативної діяльності органів місцевого самоврядування.

В США дослідження HR-менеджменту в органах публічної влади та його впливу на корпоративну культуру проводили такі відомі організації, як Society for Human Resource Management, International Public Management Association for Human Resources та Government Finance Officers Association. В Європі дослідження проводились, зокрема, у Великобританії (Chartered Institute of Personnel and Development), Німеччині (Deutsche Gesellschaft für Personalführung), Польщі (Polish Association for Personnel Management). Ці дослідження дозволили з'ясувати важливі аспекти управління людськими ресурсами в органах публічної влади, такі як набір, підготовка та збереження персоналу, здійснення ефективного управління та розвитку персоналу, стимулювання співробітників до досягнення успіху та забезпечення відкритості та прозорості в управлінні [5-7].

Проте, у дослідженнях HR-менеджменту в органах публічної влади не були розглянуті всі можливі аспекти та виклики, які пов'язані з управлінням персоналом в цих органах та розвитком корпоративної культури. Зокрема, не була приділена увага дослідженням, як впливають особливості BANI-світу на необхідність удосконалення робіт в напрямку покращення корпоративної культури. Також не достатня увага приділялася також різним типам організацій та їхнім особливостям, що може впливати на ефективність HR-менеджменту. Крім цього, широко не розглядався соціальний та культурний контекст, у якому здійснюється управління персоналом, що може впливати на ефективність підходів управління. Також не було приділено достатньої уваги новим тенденціям та викликам, які виникають у зв'язку зі змінами в ринку праці, технологіях та соціальних та економічних умовах, які безперечно впливають на вибір методів роботи з формуванням та покращенням корпоративної культури

Слід зазначити, що в Україні чинні ряд законодавчих актів, які регулюють питання корпоративної культури в державних органах влади. Основні з них:

- Конституція України - визначає основні засади функціонування держави та встановлює права та свободи громадян, що становлять основу корпоративної культури в державних органах влади;
- Закон України "Про державну службу" - визначає правові та організаційні засади діяльності державних службовців, включаючи їхні повноваження та відповідальність, які становлять складову частину корпоративної культури.
- Закон України "Про державну регуляторну політику у сфері господарської діяльності" - встановлює правові засади регулювання господарської діяльності державних органів влади, які зобов'язані дотримуватися засад корпоративної культури в процесі своєї діяльності.

- наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Методичних рекомендацій з питань розробки та впровадження кодексів корпоративної культури державних органів влади" - містить рекомендації щодо розробки та впровадження кодексів корпоративної культури в державних органах влади.

- Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про корпоративну культуру в органах державної влади та місцевого самоврядування" - визначає правові та організаційні засади формування та розвитку корпоративної культури в державних органах влади та місцевого самоврядування;

- Наказ Міністерства цифрової трансформації України "Про затвердження Положення про комітет з етики державних службовців" - встановлює правила поведінки державних службовців та відповідальність за їх порушення.

- Закон України "Про запобігання корупції" - встановлює механізми запобігання та протидії корупції в державних органах влади та вимоги щодо етики поведінки державних службовців, що також відображають основні принципи корпоративної культури [8-14].

Слід зазначити, що ці закони та нормативні акти мають велике значення для формування та розвитку корпоративної культури в державних органах влади в Україні. Вони встановлюють правові та організаційні засади діяльності державних органів та сприяють забезпеченню високої ефективності роботи державних органів шляхом формування єдиного внутрішнього культурного середовища. Проте, зважаючи на те, що реформування державної служби України триває – постійно виникають нововведення, які потребують удосконалення підходів до підтримки та розвитку корпоративної культури. Більше того – зважаючи на зміну типу світу – з VUCA на BANI - підходи, які були розроблені для VUCA-світу вже не є настільки ефективними. Саме тому тема статті є актуальною та затребуваною для практичного використання.

Мета статті – провести порівняльний аналіз практики використання HR-менеджменту як інструменту розвитку корпоративної культури органів публічної влади в Німеччині, Великобританії, Польщі та України для вибору найкращого варіанту, який може бути застосований в державних органах влади України.

Виклад основного матеріалу. Німеччина має досить розвинену корпоративну культуру в публічному управлінні, яка базується на взаємній довірі, відповідальності та ефективному управлінні. В органах публічної влади використовуються різноманітні інструменти HR-менеджменту, які сприяють розвитку корпоративної культури. Найефективнішими з них є:

- кар'єрний розвиток (програма Laufbahnentwicklung für Beamte, яка допомагає визначити свої професійні цілі та створити план розвитку кар'єри, який відповідає їхнім потребам та можливостям);

- мотивація (програма Leistungsbeurteilung für Beamte для оцінки результатів роботи державних службовців та їхніх компетенцій, яка служить однією з рушійних сил мотивації);

- наставництво та менторство (програма Mentoring-Programm für Beamte – сприяє розвитку державних службовців шляхом створення пари з досвідченим та менш досвідченим службовцем, яка спільно працює над розвитком кар'єри менш досвідченого службовця та підвищення його кваліфікації та ефективності);

- підтримка здоров'я (програма Gesundheitsförderung für Beamte, яка сприяє підтримці фізичного та психологічного здоров'я державних службовців та включає в себе різні заходи, такі як медичні огляди та профілактичні заходи).

Кожний з цих інструментів має позитивний вплив на підтримку корпоративної культури, адже службовець почуває себе залученим у роботу в команді. Зважаючи на високий престиж державної служби у Німеччині – він намагатиметься бути максимально ефективним. Цьому також сприяє акцент на розвитку кар'єри та зростаюча заробітна плата державних службовців Німеччини (табл. 1). Як видно, середня заробітна плата для державного службовця нижчого рангу Німеччини є суттєво нижчою за середню заробітну

плату у країні, проте середні заробітні плати державних службовців із підвищенням рангів - зростають. Тому це є додатковим стимулом для розвитку та професійного зростання. Слід зауважити, що навіть у службовців високих рангів різниця між їх середньою заробітною платою і середньою заробітною платою в країні складає всього-но 13%. Звичайно, це не є дуже великим стимулом для професійного зростання, проте цей фактор перебиває престижність державної служби у Німеччині.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця розмірів середніх заробітних плат державних службовців Німеччини, Великобританії, Польщі та України

Показник	Розмір заробітної плати, долари США			
	Німеччина	Великобританія	Польща	Україна
Мінімальна серед-ньорічна заробітна плата	41370	26297	8062	1515
Середньорічна заробітна плата	50243	37035	14196	1949
Максимальна серед-ньорічна заробітна плата	59115	102537	37500	11851
Середньорічна заробітна плата в країні	51660	48708	14020	4490

Джерело: сформовано авторами на підставі статистичних даних

У публічних органах влади Німеччини, корпоративна культура підтримується за допомогою чітких принципів управління, які базуються на прозорості, відкритості та довірі. Організації надається значна свобода у вирішенні питань щодо своєї корпоративної культури, але за підтримки держави та законодавства.

Великобританія має розвинуту систему HR-менеджменту, яка є важливим інструментом для розвитку корпоративної культури в органах публічної влади. Основні особливості використання HR-менеджменту в Великобританії включають:

- залучення талантів - органи публічної влади в Великобританії активно залучають талановитих фахівців на роботу, проводячи конкурси та інші заходи, щоб знайти кращі кадри;
- навчання та розвиток - органи публічної влади вкладають значні зусилля у навчання та розвиток своїх співробітників, забезпечуючи їм можливості для підвищення кваліфікації та розвитку професійних навичок;
- система оцінки роботи – використовується спеціально розроблена система оцінки роботи державних службовців, яка визначає їх сильні та слабкі сторони. Це дозволяє зробити раціональне призначення на роботу та забезпечити розвиток кожного працівника;
- культура робочого місця – проводиться постійний моніторинг щодо дотримання культури робочого місця, яка сприяє підвищенню ефективності роботи та задоволенню співробітників. Це включає створення сприятливих умов для роботи, забезпечення балансу роботи та особистого життя, створення можливостей для комунікації та співпраці між співробітниками та інші заходи;
- розвиток лідерства – особлива увага приділяється можливості розвитку професійних та особистих якостей, що забезпечує нові ідеї та підходи в підвищенні ефективності управління персоналом.

Як видно з табл. 1 середня заробітна плата для державного службовця нижчого рангу Великобританії є нижчою за середню заробітну плату у країні, проте середні заробітні плати державних службовців із підвищенням рангів також зростають. Слід зауважити, що у службовців високих рангів різниця між їх середньою заробітною платою і середньою заробітною платою в країні є значною і складає 96. Тому це є значним стимулом для розвитку та професійного зростання і, відповідно підвищує залученість до підтримки та розвитку корпоративної культури.

У Великобританії, корпоративна культура підтримується за допомогою системи внутрішнього контролю та звітності. Кожен публічний орган влади зобов'язаний дотримуватися стандартів ділової етики та корпоративного управління, які визначаються законодавством та нормативними документами. Додатково, у Великобританії, публічні органи влади прагнуть до розвитку культури взаємоповаги та співпраці між колегами.

Основні особливості використання HR-менеджменту в органах публічної влади Польщі для розвитку корпоративної культури:

- розвиток працівників – надаються широкі можливості для розвитку, зокрема використовуються програми навчання та розвитку, які сприяють збільшенню компетентності та знань працівників
- організація роботи – управління персоналом забезпечує, щоб робота була організована ефективно та результативно, для цього використовуються методики та технології, що дозволяють досягати більшого ефекту при мінімальних затратах.
- мотивація працівників – зокрема, використовується матеріальна та нематеріальна мотивація, наприклад, працівники можуть отримувати премії за досягнення певних цілей або бути заохочені шляхом надання можливостей для розвитку кар'єри.
- комунікація – забезпечується належний рівень комунікації, що дозволяє працівникам бути в курсі всіх важливих подій та рішень, а також ділитися своїми думками та ідеями.

Крім цього, розвиток корпоративної культури в публічних органах влади Польщі відбувається за допомогою впровадження системи управління якістю та процесами. Слід зазначити, що у Польщі на законодавчому рівні затверджено, що публічні органи влади зобов'язані дотримуватися принципів ефективного управління та надавати високоякісні послуги для громадян. Крім цього, здійснюються заходи для формування спільних цінностей, створення ефективною робочої атмосфери, підтримки та зміцнення командного духу. Не менш важливим інструментом для підтримки та розвитку корпоративної культури державних службовців Польщі є потужна мотивація у вигляді заробітної плати. Варто зазначити, що середня заробітна плата державного службовця за рік незначно, але все ж таки перевищує рівень середньої заробітної плати в країні, що є дуже доброю мотивацією для якісного та ефективного виконання поставлених завдань та високого престижу державної служби Польщі (табл. 1)

Підтримка та розвиток корпоративної культури в публічних органах влади України є важливим завданням для забезпечення ефективності та якості роботи державних органів. Одним з інструментів, що використовуються для розвитку корпоративної культури в державних органах, є створення та виконання кодексу поведінки. Цей документ містить вимоги до дійсних та потенційних працівників, що включають етичні норми, стандарти професійної поведінки та відповідальності за дії. Кодекс поведінки допомагає встановити стандарти для всього колективу та підвищити рівень етичної поведінки всіх учасників. Ще одним ефективним інструментом є система навчання та розвитку працівників. Навчання та розвиток сприяє підвищенню рівня знань та компетенцій, які необхідні для досягнення цілей державного органу. Додатково, це дозволяє підтримувати відкриту та діалогову культуру, що є важливим для підвищення ефективності комунікації та співпраці всередині колективу. Також важливою складовою корпоративної культури є забезпечення рівної можливості доступу до робочих місць та професійного розвитку для всіх працівників, незалежно від їхньої статі, раси, національності, віку та інших характеристик.

Якщо говорити про мотивацію державних службовців України до розвитку корпоративної культури у вигляді заробітної плати, то слід зазначити, що на даному етапі вона не застосовується. Адже хоча середня річна заробітна плата державних службовців в Україні є вищою, ніж середня по країні на 33%, що є дуже високим показником, проте зважаючи на рівень цін, вона є недостатньою для забезпечення достойного життя, а тому потребує підвищення. Особливо потребують підвищення оплати праці державні службовці нижчих рівнів, оскільки рівень їх заробітної плати є меншим за мінімальний рівень зарплати в країні на 22%.

Порівнявши інструменти розвитку корпоративної культури у країнах Європи було встановлено, що спільною рисою для всіх країн є підвищена увага до підвищення кваліфікації та навчання персоналу, а також підтримки корпоративної культури на законодавчому рівні. Для України для покращення розвитку корпоративної культури державних органів влади слід:

- забезпечити комунікаційну відкритість та прозорість в діяльності державного органу влади;
- проводити регулярні навчання та тренінги для співробітників з питань розвитку корпоративної культури, лідерства, комунікації та інших навичок, необхідних для професійного зростання;
- створити систему мотивації та нагородження для співробітників, яка відповідатиме цінностям та місії державного органу влади;
- розвивати здорову корпоративну культуру, в якій різноманітність та включеність є важливими складовими;
- підвищити середню заробітну плату державних службовців, підвищивши імідж державної служби.

Висновки.

1. Основними рушіями розвитку корпоративної культури у німецькій державній службі є її престиж та заробітна плата, тому працівники є 100% залученими у її підтримання. У великобританській акцент робиться на залученні кращих працівників, постійному навчанні та розвитку службовців, мотивації у вигляді високої заробітної плати. У Польщі на законодавчому рівні затверджено, що публічні органи влади зобов'язані дотримуватися принципів ефективного управління та надавати високоякісні послуги для громадян. Крім цього, здійснюються заходи для формування спільних цінностей, створення ефективної робочої атмосфери, підтримки та зміцнення командного духу. В Україні для підтримки корпоративної культури державних службовців на законодавчому рівні прописані її норми, але цього не достатньо.

2. Провівши порівняння методів збереження та підвищення рівня корпоративної культури інструментами HR-менеджменту, встановлено, що для українських органів влади необхідно проводити більше тренінгів з державними службовцями, підвищити комунікаційну відкритість, включеність, заробітну плату та імідж державної служби.

Дослідження виконані в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

1. Нестеренко, Н. В. Теоретико-методологічні засади корпоративної культури та організаційної відданості в управлінській діяльності: загальнопсихологічний контекст // Психологічний вісник. – 2022. – Вип. 2 (86). – С. 21-27. – DOI: 10.32782/psy-visnyk/2022.2.21
2. Щербак Н. В. Сучасні тенденції та виклики щодо формування корпоративної культури в умовах реформування державного управління / Н. В. Щербак. // Демократичне врядування. - 2014. - Вип. 13. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_10
3. Гришина В.В., Джайн Прадіп Кумар. Формування корпоративної культури органів місцевого самоврядування: організаційнокомунікаційний аспект // Економіка та держава. – 2021. – № 2. – С. 83-86. – URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25809/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0__Jain_Pradeep.pdf
4. Den Hartog D., Koopman J., Thierry P. Corporate culture and employee outcomes: A social behavior perspective. Psychology Press, 2016.
5. Budhwar P., Mellahi K. Human resource management in the public sector: policies and practices. Public Management Review, 2019, Vol. 21, Issue 4, P. 497-513.
6. Alas R., Vadi T. Organizational culture and human resource management: theoretical and empirical connections. Journal of Business Economics and Management, 2015, Vol. 16, Issue 5, P. 895-909.
7. Giddens J., Rahman M. The impact of national culture on HRM practices in public sector organizations. Journal of European Industrial Training, 2016, Vol. 40, Issue 7, P. 524-542.

8. Конституція України : закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Закон України "Про державну службу" : закон від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 18-19. – Ст. 123.
10. Закон України "Про державну регуляторну політику у сфері господарської діяльності" : закон від 15 лютого 2018 р. № 2268-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 15. – Ст. 121.
11. Наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Методичних рекомендацій з питань розробки та впровадження кодексів корпоративної культури державних органів влади" : наказ від 28 листопада 2017 р. № 3312/5 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 99. – Ст. 23.
12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про корпоративну культуру в органах державної влади та місцевого самоврядування" : постанова від 15 травня 2013 р. № 299 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 42. – Ст. 1507.
13. Наказ Міністерства цифрової трансформації України "Про затвердження Положення про комітет з етики державних службовців" : наказ від 6 травня 2021 р. № 194 // Офіційний вісник України. – 2021. – № 47. – Ст. 9.
14. Закон України "Про запобігання корупції" : закон від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 48. – Ст. 1618.

References:

1. Nesterenko, N. V. (2022). *Teoretyko-metodolohichni zasady korporatyvnoi kultury ta orhanizatsiinoi viddanosti v upravlinskii diialnosti: zahalnopsykholohichniy kontekst [Theoretical and methodological principles of corporate culture and organizational commitment in management: a general psychological context]*. Psychological Herald [in Ukrainian]
2. Shcherbak, N. V. (2014). *Suchasni tendentsii ta vyklyky shchodo formuvannia korporatyvnoi kultury v umovakh reformuvannia derzhavnoho upravlinnia [Modern tendencies and challenges in the formation of corporate culture in the context of public administration reform]*. Democratic Governance [in Ukrainian]
3. Hryshyna, V. V., & Jain, P. K. (2021). *Formuvannia korporatyvnoi kultury orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: orhanizatsiino-komunikatsiinyi aspekt [Formation of corporate culture in local self-government bodies: organizational communication aspect]*. Economy and the State [in Ukrainian]
4. Den Hartog, D., Koopman, J., & Thierry, P. (2016). *Corporate culture and employee outcomes: A social behavior perspective*. Psychology Press. [in English]
5. Budhwar, P., & Mellahi, K. (2019). *Human resource management in the public sector: policies and practices*. Public Management Review [in English]
6. Alas, R., & Vadi, T. (2015). *Organizational culture and human resource management: theoretical and empirical connections*. Journal of Business Economics and Management [in English]
7. Giddens, J., & Rahman, M. (2016). *The impact of national culture on HRM practices in public sector organizations*. Journal of European Industrial Training [in English]
8. Constitution of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy [Law]*. No. 254k/96-VR [in Ukrainian]
9. Law of Ukraine "On the Civil Service". (2015). Law No. 889-VIII. [Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu"] [in Ukrainian]
10. *Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu rehuliatornu polityku u sferi hospodarskoi diialnosti" (2018)*. [Law of Ukraine "On State Regulatory Policy in the Sphere of Economic Activity"]. Law No. 2268-VIII [in Ukrainian]
11. *Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z pytan rozrobky ta vprovadzhenia kodeksiv korporatyvnoi kultury derzhavnykh orhaniv vlady" [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of Methodological Recommendations on the Development and Implementation of Codes of Corporate Culture of Government Bodies"]*. (2017). Order No. 3312/5. [in Ukrainian]
12. *Polozhennia pro korporatyvnu kulturu v orhanakh derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia [Regulations on Corporate Culture in Government Bodies and Local Self-Government]*. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 travnia 2013 r. № 299 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 15, 2013, No. 299]. [in Ukrainian].
13. *Polozhennia pro komitet z etyky derzhavnykh sluzhbovtiv [Regulations on the Ethics Committee for Civil Servants]*. Nakaz Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy vid 6 travnia 2021 r. № 194 [Order of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine dated May 6, 2021, No. 194]. [in Ukrainian].
14. *Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii" [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"]*. Zakon vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1700-VII [Law dated October 14, 2014, No. 1700-VII]. [in Ukrainian].

УДК 352.13:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-151-158](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-151-158)

Чаюн Мирослава Романівна магістранка кафедри державного управління Навчально-наукового інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. тел.: (096) 400-21-81, <https://orcid.org/0000-0002-3278-5004>

Зубчик Олег Анатолійович доктор наук з державного управління, доцент кафедри державного управління Навчально-наукового інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РІВЕНЬ ВИКОРИСТАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИ ВПРОВАДЖЕНІ ТЕХНОЛОГІЙ SMART-CITY В МІСТІ КИЄВІ

Анотація. Розвиток індустрії новітніх технологій зумовлює перехід до екологічно чистого, комфортного та придатного для життя «розумного міста», і відповідно до цього уряд, органи місцевого самоврядування, компанії та громадяни беруть участь у розвитку Smart-city. Україна з її можливостями, викликами та особливостями впроваджує новітні технології також. Проте, можемо зауважити, рівень використання та проблеми впровадження «розумних» технологій досі вивчені не достатньо. Стаття підтверджує, що існує багато аспектів, що гальмують впровадження цих технологій у діяльність міста. Також варто зазначити причини та хронологічні межі появи та розвитку концепції Києва як «розумного міста».

Оскільки після 2014 року та Революції Гідності відбулись суттєві зміни в суспільстві та почались численні реформи, громадяни продемонстрували демократичний та проєвропейський настрій. Це стало поштовхом до зміни міської влади в Києві також. Після численних опублікованих корупційних схем колишньої влади, громадяни почали об'єднуватися в невеликі громади і висувати вимоги щодо нових адміністративних процедур: зокрема, кияни хотіли створити відкритий бюджетний майданчик, щоб побачити, як міські фінанси розподіляються адміністрацією. Завдяки успіху цього проєкту організатори, з керівником проєкту Ярославою Бойко, у 2015 році розпочали ініціативу. У Києві доступні багато цифрових сервісів та можливостей, які з'явилися після впровадження стратегії перетворення міста на «розумне».

Було розглянуто рівень міста Києва в рейтингах, які оцінюють «розумність» міст, таких як рейтинг від IMD and Singapore University of Technology and Design та IESE Cities in Motion Index. Також описано фактори за якими оцінюються міста.

Дослідження цієї теми має важливе значення для державних службовців, керівників міст та науковців, архітекторів тощо. Роботу виконано у межах дослідження наукової теми. Державний реєстраційний номер: 0123U102187.

Ключові слова: технологія Smart-city, цифровізація, цифрові технології, концепція.

Chaiun Myroslava Romanivna, master's student of the Department of Public Administration of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Public Service, Taras Shevchenko Kyiv National University, tel.: (096) 400-21-81, <https://orcid.org/0000-0002-3278-5004>

Zubchik Oleh Anatoliyovych, Doctor of Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko Kyiv National University

LEVEL OF USE AND PROBLEMS IN THE IMPLEMENTATION OF SMART-CITY TECHNOLOGIES IN KYIV

Abstract. The development of the latest technology industry leads to the transition to an environmentally friendly, comfortable and livable "smart city", and accordingly, the government, local governments, companies and citizens participate in the development of Smart-city. Ukraine, with its opportunities, challenges and features, is also introducing the latest technologies. However, we can note that the level of use and the problems of implementing "smart" technologies have not been sufficiently studied yet. The article confirms that there are many aspects that inhibit the implementation of these technologies in the city's activities. It is also worth noting the reasons and chronological limits of the emergence and development of the concept of Kyiv as a "smart city".

As significant changes took place in society after 2014 and the Revolution of Dignity and numerous reforms began, citizens demonstrated a democratic and pro-European mood. This was the impetus for the change of the city government in Kyiv as well. After numerous published corruption schemes of the former government, citizens began to unite in small communities and put forward demands for new administrative procedures: in particular, Kyivans wanted to create an open budget platform to see how the city's finances are distributed by the administration. Thanks to the success of this project, the organizers, together with the project manager Yaroslava Boyko, started the initiative in 2015. Many digital services and opportunities are available in Kyiv, which appeared after the implementation of the strategy of transforming the city into a "smart" one.

The level of the city of Kyiv was considered in ratings that assess the "smartness" of cities, such as the rating from IMD and Singapore University of Technology and Design and the IESE Cities in Motion Index. The factors by which cities are evaluated are also described.

Research on this topic is important for civil servants, city leaders and scientists, architects, etc. The work was carried out within the framework of the research of a scientific topic. State registration number: 0123U102187.

Keywords: Smart-city technology, digitization, digital technologies, concept.

Постановка проблеми. Завдання статті, сформовані відповідно до мети, і можуть бути описані як: дослідити кількість та зміст технологій Smart-city на прикладі міста Києва, з'ясувати хронологію початку застосування технологій, ознайомитись з місцями Києва в рейтингах, виокремити причини, що погіршуються впровадження концепції. У якості методології було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи проведення дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, логічне узагальнення результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням необхідності використання технології Smart-city присвячені праці таких дослідників як Де Ланге та Де Ваал, Кумар, Гоел, Маллік, Пірс, Аттур і Ралле та інші.

Мета статті полягає у дослідженні впроваджених технологій Smart-city на прикладі української столиці – міста Києва та виокремлення перешкод, які стримують збільшення технологій.

Виклад основного матеріалу. Kyiv Smart City Initiative, яка окреслила чотирирічний план розвитку технологій для міста Києва. На основі відгуків близько 1500 громадян було визначено пріоритети: відкритий уряд, транспорт, безпека, освіта. У результаті ці напрямки були прийняті міською радою в рамках офіційного документу, який окреслює загальні цілі ініціативи Kyiv Smart City [1].

Як зазначено на офіційному сайті ініціативи, то головною метою є об'єднання киян, бізнес, активістів та влади міста заради розвитку розумної міської інфраструктури. Робота ґрунтується на принципах відкритості даних, ефективного використання цифрових послуг та прозорого управління. Команда працює над розробкою та впровадженням онлайн-

інструментів, щоб кожен киянин міг долучитися до створення інноваційних змін у своєму домі, громаді, країні. Глобальною ціллю є перетворення Києва на прогресивне європейське місто та столиці-мрії, у якому кожен буде відчувати себе захищеним та щасливим [2].

Дотримуючись офіційних вказівок, у 2015 році ініціатива запустила платформу бюджету участі. Але через недовіру до влади громадяни запропонували лише чотири проекти. Для вирішення цієї проблеми було створено семінари за допомогою краудфандингу – під час якого збирались пожертвування на створення хабу для ініціативи. Після оцінки та врахування відгуків учасників, громадяни стали значно активнішими залученими до бюджетних процесів міста.

До прикладу, у 2020 році на міські проекти було виділено приблизно 160 мільйонів доларів США – у 4 рази більше, ніж початковий бюджет участі – і понад 1200 проектів було запропоновано громадянами [2].

Отже, окрім розробки цифрових інструментів і систем для електронного врядування та демократії участі, основною функцією ініціативи Kyiv Smart City є пояснення громадянам, як вони можуть брати участь в управлінні містом, і мотивація киян подавати та голосувати за бюджетні пропозиції онлайн. Однією зі складових цього процесу, у грудні 2018 року ініціатива запустила Київську партнерську школу, яка навчає дітей основам програмування та важливості цифрових технологій в сучасному житті. Крім бюджету участі та навчання, ініціатива також запустила акселератор підприємницьких проектів, який дозволяє підприємцям-початківцям і відомим подавати ідеї для поживлення економіки в Києві. Тут пропозиції подаються через онлайн-портал, і після їх збору члени міської ради оцінюють і визначають здійсненність кожної з них. Якщо рішення буде прийнято, експерти та співробітники працюватимуть над тим, щоб включити ці рішення як компоненти міської інфраструктури.

До інших проектів (Додаток І) належить також «Безпечне місто». За даними організаторів проекту вже встановлено 5823 камер в рамках загальноміської системи відеоспостереження [2]. Цей проект створено з метою посилення безпеки жителів, також він контролює роботу комунальних служб та управляє трафіком у місті. Вже функціонує розпізнавання номерів автомобілів та у режимі тестування функціонує система розпізнавання облич. Три ситуаційні центри відкрито задля взаємодії камер з оперативними частинами Міністерства Внутрішніх Справ та Служби Безпеки України. В плані вказується, що в подальшому до системи буде під'єднані також пожежні, рятувальні, медичні та дорожні служби.

Наступним проектом був проект переходу від жетонів метро до безконтактної оплати. Київ став п'ятим містом у світі, де поїздки на метро можна оплачувати за допомогою безконтактних банківських карток. Щодо транспортної інфраструктури, то в місті також було встановлено 83 табло на зупинках, аби слідкувати за розкладом руху в режимі реального часу. Важливою реформою було створення єдиного проїзного документа та паперового квитка з Qr-кодом. За допомогою проїзної карти, яку можна поповнити у фірмовому застосунку, у касах метрополітену чи у боксах самообслуговування, можна користуватись всіма видами транспорту: тролейбус, трамвай, автобус, міська електричка, фунікулер, метрополітен.

Необхідним проектом для побудови комфортного міста став «Kyiv Urban Atlas», який представляє з себе детальний геопросторовий план з функцією збору та аналізу інформації щодо інфраструктури та впровадження на основі цих даних відповідних управлінських рішень [2]. Подібні проекти є вже у 29 країн Європи, в свою чергу, Україна – перша країна зі Східної частини Європи, де було запроваджено таку ініціативу. За допомогою атласу можна спрогнозувати рівень майбутньої забудови міста та його озеленення, а також знайти ділянки, що найбільше нагріваються через високий рівень

забруднення повітря. Що в подальшому дозволяє швидко та ефективно реагувати і впроваджувати превентивні заходи.

Одним з проєктів стало також створення Путівника розумного киянина. Головна метою є надання активним киянам знань про інноваційні інструменти, які можна використовувати для втілення змін у міста та допомогти реалізувати урбаністичні й екологічні проєкти з метою розвитку Києва як «розумного міста».

Оскільки соціальна відповідальність та екологічність є одними з принципів життя в «розумному місті», команда запустила соціальний проєкт «Не купуй – забери з притулку», який покликаний популяризувати тенденцію знаходження господарів тваринам з притулків.

У випадку з Києвом та застосуванням тут технології Smart-city значний акцент йде на цифровізацію. Окремою частиною роботи стали цифрові сервіси:

- Портал відкритих даних - сприяє ефективності використання інформації органів виконавчої влади та підвищенню прозорості їх діяльності .

- Реєстр домашніх тварин для зберігання інформації про них і допомога в пошуку в разі втрати.

- Єдиний веб-портал, в якому повідомлять про діяльність місцевої влади.

- Громадський бюджет – залучає містян до розподілу коштів міського бюджету. Створений для сприяння співпраці між громадськістю та місцевою владою та громадськістю. Також можна подавати власну заявку в режимі онлайн та слідкувати за перебігом справи.

- ProZoggo – система електронних закупівель, створена щоб витрачання державних коштів було ефективним та прозорим, була відсутня корупція, оскільки громадськість може ознайомлюватись зі звітністю в будь-який момент.

- Електронні петиції до Київради – у разі збору петицією 10 000 підписів упродовж 90 днів Київрада в особі міського голови протягом десяти днів оприлюднює офіційну позицію щодо підтримки чи відхилення петиції. [5].

- «Відкритий бюджет» сервіс, створений для забезпечення прозорості та вільного доступу громадян щодо стану планування та виконання бюджету міста.

- Контактний центр міста Києва за телефоном та у форматі сайту, де можна оперативно повідомити про проблему.

- Інтегрована предметно-орієнтована інформаційно-аналітична система «Майно» - дозволяє швидко отримувати інформацію про майнові та інші об'єкти міської території.

- GPS-трекери, що встановлені на машини комунальної власності, що прибирають сніг і розчищують дороги.

- Онлайн запис до лікаря.

- Онлайн запис дитини до дитячого садочку.

- Система інформування киян – у вигляді смс (надзвичайні ситуації, зміна руху метро, перекриття доріг), у вигляді онлайн сповіщень (надзвичайні ситуації, зміна розкладу транспорту, перекриття доріг, про новини КМДА та районів, зустрічі з представниками влади, події, що проводяться за підтримки КМДА, планові відключення електроенергії та води) [28].

Окрім технологій від вищезазначеної організації в місті Києві використані інші технології з концепції Smart-city. Одним з таких є використання з 2015 року Деснянською районною державною адміністрацією «розумного» сервісу uMuni, який дозволяє контролювати рух енергоресурсів і оптимізувати його. За допомогою сервісу в перший місяць використання Деснянська райдержадміністрація домоглась від постачальника водовідведення «Київводоканал» зменшення рахунку на 109 кубічних метрів води [6].

У 2019 році спільно з будівельною компанією Kan Development було відкрито першу «розумну» вулицю в Києві з безкоштовним Wi-Fi, велосипедною доріжкою, роздільними баками для сортування сміття, датчиком, що вимірює температуру, вологість, рівні

концентрації дрібнодисперсних пилинок, оксиду азоту, оксиду сірки, озону, бензолу, діоксиду азоту, чадного газу. Також для безпекового контролю встановлено більше 10 камер та вуличне освітлення, яке змінює інтенсивність орієнтуючись на кількість учасників руху, таким чином, зменшує споживання електроенергії. Важливим аспектом також стало врахування людей з обмеженими можливостями, для них встановили пандуси та рельєфне покриття. Окрім цього, облаштовано дві станції зарядки електричних автомобілів та місця для сидіння з USB-рознімами, що живляться від сонячних панелей, за допомогою яких можна підзарядити девайси та кнопка екстреного виклику поліції. Такі кнопки встановлені у 4 парках Києва та обладнані системою відео- та аудіозаписів [7].

У 2016 році був запущений проєкт, що покликаний людям, які мають проблеми із зором, орієнтуватись у місті. У підземному переході на Майдані Незалежності встановили маячки, при наближенні до якого людина отримує інформацію про вихід із переходу, що озвучується через телефонну програму. В такий спосіб програма передає сигнал на пристрій, коли людина сканує наявність датчика поблизу.

Оскільки мета Smart-city також зменшити забрудненість повітря через заохочування містян у використанні більш екологічних методів пересування, то розвиток велосипедної інфраструктури в Києві є необхідною частиною загальної побудови дорожньої інфраструктури. Було побудовано і обладнано велосипедні доріжки у рамках проєкту «Київ – велосипедне місто» [7]. Міська влада планує побудувати або оновити маршрути загальною довжиною 1386 км.

Для збільшення безпечності руху за 2022 рік компанія «Київавтодор» облаштували 10 кільцевих розв'язок малого радіусу, що мають більшу пропускну спроможність, але при цьому зменшують потенційну кількість дорожньо-транспортних пригод [8]. Для пішоходів облаштовують безпечніші пішохідні переходи та встановлюють тактильні смуги і звукові сигнали світлофорів для незрячих людей. Також проводиться покращення щодо роботи світлофорів з метою зниження заторів та оптимізації руху. У 2022 році Київська міська рада підтримала еко-ініціативу «Місто живих стін». В рамках якої висаджуються дерева і створюються «зелені живі стіни» на будинках. Така практика є поширеною у багатьох європейських містах: Лондон, Берлін, Париж.

Варто зазначити, що існують два рейтинги, які розглядають «розумність міст». Рейтинг від IMD and Singapore University of Technology and Design за 2021 показує, що місто знаходиться на 82 місті з 118 міст [10]. До порівняння у 2019 році Київ посідав 98 місце. Зі списку з 15 показників респондентам опитування було запропоновано вибрати 5, які вони вважають найбільш актуальними для свого міста. Кияни надали найвищу пріоритетність боротьбі з корупцією (65,9%), затори на дорогах (57,1%), забрудненість повітря (56,2%), доступність житла (55,2%), основні потреби/зручності (44,8%). Містами, що знаходяться вище ніж Київ, є Прага, Краків, Мілан, нижче – Марсель, Токіо, Філадельфія, Осака. Якщо фактором порівняння обирати рівень ВВП на душу населення за 2021 рік, то Україна має показник 4 835 долари США [11]. Країнами, що мають найближчі показники є Колумбія (6 104 долари США) зі столицею Богота, що займає 116 місце у рейтингу Smart City Index, Тайланд (7,066 доларів США) і столицею Бангкок та 76 місцем. За географічним фактором, країни, що межують з Україною мають наступні показники: Польща і місто Варшава – 75 місце, Словаччина і місто Братислава – 96 місце, Угорщина і місто Будапешт – 97 місце, Румунія і місто Бухарест - 106 місце. Можемо зробити висновок, що Київ має добрі результати у побудові комфортних міст, незважаючи на невеликий рівень ВВП у порівнянні.

В іншому рейтингу, IESE Cities in Motion Index, Україна посідає 117 місце серед 183 міст світу [12]. Показникам було надано наступні ранги: Людський капітал 86 ранг, соціальна згуртованість 173 ранг, Економіка 149 ранг, Управління 47 ранг, Зовнішнє середовище 92 ранг, Транспортна інфраструктура 108 ранг, Міське планування 16 ранг, Статус міста на міжнародній арені 138 ранг, Технології 135 ранг.

За результатами рейтингів, не дивлячись на значну кількість технологій, що були впроваджені, Київ займає доволі низькі позиції в рейтингах. Розвиток міста та впровадження нових сучасних технологій можливий лише при співпраці приватного та державного секторів. Тільки об'єднавшись між собою та у активному діалозі з мешканцями міста можна зробити необхідні внески в життя міста. Проте така кооперація може бути дещо ускладненою, наприклад, бюрократичними обтяженнями тощо.

Проекти розумних міст мають бути зрозумілими, доступними та прозорими для громадян. Мають існувати зручні сайти, портали, мобільні додатки, в яких легко і швидко можна знайти потрібну інформацію. Зазвичай створення таких потребує великих фінансових затрат, часу та високого рівня спеціалістів. До того ж, все це вимагає надійної та безпечної системи збору та зберігання даних, щоб запобігти злому чи зловживанню. Дані розумного міста також мають бути анонімними, щоб запобігти виникненню проблем із конфіденційністю. Щоб керувати безпекою Smart-city, необхідно впроваджувати такі заходи, як фізичні сховища даних, стійке керування автентифікацією та ідентифікаційні рішення. Громадяни мають довіряти безпеці розумних міст, а це означає, що уряд, підприємства приватного сектору, розробники програмного забезпечення, виробники пристроїв, постачальники енергії та менеджери мережевих послуг повинні працювати разом, щоб надавати інтегровані рішення з основними цілями безпеки. «Розумні міста» також повинні враховувати соціальні фактори, які створюють культурну структуру, привабливу для мешканців і створюють відчуття місця.

Основними труднощами при впровадженні концепції Smart-city є:

1. Труднощі на етапі передкомерційної розробки: хоча гроші будуть доступні, інтелектуальні технології все ще залишаться на стадії докомерційної розробки. Цим містам бракуватиме технологічних навичок і потенціалу.
2. Потрібна попередня підготовка: якщо жителі міста не знають про технології, вони не зможуть ними користуватися. Без навчання вони вважатимуть, що це не має відношення до їхнього повсякденного життя, і їм буде важко користуватися [13]. Також потрібно враховувати верстви населення, що через низький соціальний та фінансовий стан не мають смартфонів, комп'ютерів, а також жителів похилого віку.
3. Потрібні значні капіталовкладення в технології, що стають застарілими швидко через постійний технологічний прогрес у світі.
4. Існує залежність від технологічних сервісних компаній, які можуть маніпулювати цінами та умовами.
5. Нерухомість дорожчає, так як її складніше будувати і підтримувати, що може спровокувати значне збільшення кількості безпритульних людей або людей, що живуть на «мінімальному рівні» достатку.

Для України, зокрема для Києва, також проблемою є розмитість поняття «розумного міста», тому різні державні установи та містяни можуть уявляти реалізацію тих чи інших технологій в інший спосіб. З цього виникає інший виклик, що держава недостатньо інформує громадян про важливість та можливість залученості, а також не часто демонструє широкій громадськості результати, що вже були зроблені та не узгоджує пріоритети розвитку. По-друге, відсутня інтеграція міського та сільського розвитку. Великі міста розвиваються дуже швидко, проте інтереси малих міст не враховуються. Наприклад, змінюють та удосконалюють дорожні шляхи в міста Києві другий раз за короткий час, проте, в декількох кілометрах від Києва, в Київській області може не бути прокладеного асфальтного покриття загалом або відсутній ремонт довгий час. Однією з проблем, що впливає на всі сфери життя в Україні, є корупція. Починаючи від змов забудовників та місцевих рад, закінчуючи високим рівнем олігархії. Тобто, цей правлячий клас контролює політику та законодавство, привласнює багатства, суспільство, в результаті, отримує менше, ніж очікувалось. Також з часом, у міру того, як правлячий клас набуває все більшого

досвіду, він прагне виключити сторонніх, що ускладнює проникнення людей. А це в свою чергу запобігає новим перспективам і різноманітності, технологіям та розвитку. Значним мінусом для України є те, що більшість технологій Smart-city є цифровими та працюють від електроенергії. В умовах воєнного часу та загальних проблем з роботою теплових електростанцій, що можуть бути сильно пошкоджені внаслідок ракетних обстрілів російською федерацією, прив'язування критично важливих технологій до електроенергії є ризикованим. Тому необхідно розробляти додаткові варіанти, що можуть подовжити роботу та задовільне функціонування у разі непередбачуваних ситуацій.

Висновки. Основною метою застосування Smart-city є формування міської системи, чутливої до потреб мешканців, яка дозволяє підвищити їхню соціальну активність та якість життя, зазвичай створеного на основі аналізу великих даних. В Києві застосовано багато кроків на шляху до перетворення міста на «розумне», проте їх не достатньо для того, щоб місто увійшло навіть в топ-50 «розумних міст». Великі перспективи розвитку та запровадженнь гальмуються через перешкоди, які мають бути враховані. Тому необхідна планомірна робота всіх зацікавлених сторін щодо їх проектування, планування та забезпечення ефективного функціонування у майбутньому.

Література:

1. Офіційний сайт ініціативи Kyiv Smart City. URL: <https://smartcitykyiv.com/initiative/> (дата звернення 17.01.2023).
2. Офіційний портал Києва. Київська міська рада. Київська міська державна адміністрація. URL: <https://data.kyivcity.gov.ua/> (дата звернення 17.01.2023).
3. Електронна система публічних закупівель Prozorro. URL: <https://prozorro.gov.ua/> (дата звернення 17.01.2023).
4. Офіційний сайт електронних петицій Київської міської ради. URL: <https://petition.kyivcity.gov.ua/> (дата звернення 18.01.2023).
5. Smart City: технології «розумного міста» та їх цільове призначення. – 2021. URL: <https://ukraine.org.ua/news/smart-city-tehnologiyi-rozumnogo-mista-ta-yih-cilove-priznachennya> (дата звернення 21.01.2023).
6. Офіційний портал Києва. Київська міська рада. Київська міська державна адміністрація. Станція моніторингу повітря, безкоштовний Wi-Fi та «розумне» освітлення: у Києві відкрили першу smart-вулицю. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/stantsiya_monitoringu_povitrya_bezkoshtovniy_Wi-Fi_ta_rozumne_osvitlennya_u_kiyevi_vidkri_li_persh_u_smart-vulitsyu/ (дата звернення 21.01.2023).
7. Центр розвитку міського середовища. Концепція розвитку велосипедної інфраструктури в місті Києві. URL: <https://urbancurators.com.ua/VELOSIPEDNA-KONTEPT-Y-KI-VA-KYIV-CYCLINIG-CONCEPT> (дата звернення 21.01.2023).
8. Офіційний портал Києва. Київська міська рада. Київська міська державна адміністрація. Протягом 2022 року «Київавтодор» облаштував у столиці 10 нових кільцевих розв'язок. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/protyagom_2022_roku_kivavtodor_oblashtuvav_u_stolitsi_10_novikh_kiltsevikh_rozv_yazok/ (дата звернення 22.01.2023).
9. Офіційний портал Києва. Київська міська рада. Київська міська державна адміністрація. У столиці триває еко-ініціатива «Місто живих стін», кияни можуть долучатися. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_trivaye_eko-initsiativa_misto_zhivikh_stin_kiyani_mozhut_doluchatisya/ (дата звернення 22.01.2023).
10. IMD, Singapore University of Technology and Design. Smart City Index 2021. URL: <https://www.imd.org/smart-city-observatory/home/> (дата звернення 17.01.2023).
11. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?most_recent_value_desc=false&view=chart (дата звернення 22.01.2023).
12. IESE Business School University of Navarra. Cities in Motion Index 2022 URL: <https://media.iese.edu/research/pdfs/ST-0633-E.pdf> (дата звернення 16.01.2023).
13. IBM Global Business Services Executive Report. IBM Institute for Business Value. A vision of smarter cities. How cities can lead the way into a prosperous and sustainable future. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/2JYLM4ZA> (дата звернення 07.01.2023).
14. Nelipa, D., Zubchuk, O., Zubchuk, O., & Kireev, D. (2019). Socio-economic aspects of the development of the digital economy in Ukraine. European Cooperation, 4(44), p. 91-104. <https://doi.org/10.32070/ec.v4i44.70>
15. Dmytro V. Nelipa, Volodymyr F. Tsvykh, Oleh A. Zubchuk, Grygory P. Sytnyk, Yevhen P. Hrebonozhko. "The New Public Management paradigm as a further interaction of the public and private sectors" // Revista San Gregorio [Online], Volume 1 Number 42 (17 December 2020). <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1552/18>.

References:

1. Ofitsiynyy sait initsiatyvy Kyiv Smart City [The official website of the Kyiv Smart City initiative]. smartcitykyiv.com/initiative/ Retrieved from <https://smartcitykyiv.com/initiative/> [in Ukrainian].
2. Ofitsiynyy portal Kyieva. Kyivivs'ka mis'ka rada. Kyivivs'ka mis'ka derzhavna administratsiya. [The official portal of Kyiv. Kyiv City Council. Kyiv City State Administration.] data.kyivcity.gov.ua/ Retrieved from <https://data.kyivcity.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Elektronna systema publichnykh zakupivel' Prozorro. [Prozorro electronic public procurement system]. prozorro.gov.ua/ Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Ofitsiynyy sayt elektronnykh petytsiy Kyivivs'koyi mis'koyi rady. [Official site of electronic petitions of the Kyiv City Council]. petition.kyivcity.gov.ua/ Retrieved from <https://petition.kyivcity.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Smart City: tekhnolohiyi «rozumnoho mista» ta yikh tsil'ove pryznachennya [Smart City: "smart city" technologies and their purpose]. (2021) Retrieved from <https://eukraine.org.ua/ua/news/smart-city-tehnolohiyi-rozumnogo-mista-ta-yih-cilove-pryznachennya> [in Ukrainian].
6. Ofitsiynyy portal Kyieva. Kyivivs'ka mis'ka rada. Kyivivs'ka mis'ka derzhavna administratsiya. Stantsiya monitorynhu povitrya, bezkoshtovnyy Wi-Fi ta «rozumne» osviltennya: u Kyievi vidkryly pershu smart-vulytsyu. [The official portal of Kyiv. Kyiv City Council. Kyiv City State Administration. An air monitoring station, free Wi-Fi and "smart" lighting: the first smart street was opened in Kyiv.] kyivcity.gov.ua/news/stantsiya_monitoringu_povitrya_bezkoshtovniy_Wi-Fi_ta_rozumne_osviltennya_u_kyievi_vidkrili_pershu_smart-vulitsyu/ Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/news/stantsiya_monitoringu_povitrya_bezkoshtovniy_Wi-Fi_ta_rozumne_osviltennya_u_kyievi_vidkrili_pershu_smart-vulitsyu/ [in Ukrainian].
7. Tsentr rozvytku mis'koho seredovyshcha. Kontseptsiya rozvytku velosyvednoyi infrastruktury v misti Kyievi. [Center for the development of the urban environment. The concept of bicycle infrastructure development in the city of Kyiv.] urbancurators.com.ua/VELOSIPEDNA-KONTEPT-Y-KI-VA-KYIV-CYCLINIG-CONCEPT Retrieved from <https://urbancurators.com.ua/VELOSIPEDNA-KONTEPT-Y-KI-VA-KYIV-CYCLINIG-CONCEPT> [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyy portal Kyieva. Kyivivs'ka mis'ka rada. Kyivivs'ka mis'ka derzhavna administratsiya. Protyahom 2022 roku «Kyivavtodor» oblashtuvav u stolitsi 10 novykh kil'tsevykh rozv'yazok. [The official portal of Kyiv. Kyiv City Council. Kyiv City State Administration. During 2022, "Kyivavtodor" has installed 10 new roundabouts in the capital]. kyivcity.gov.ua/news/protyahom_2022_roku_kivavtodor_oblashtuvav_u_stolitsi_10_novykh_kiltsevykh_rozvyazok/ Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/news/protyahom_2022_roku_kivavtodor_oblashtuvav_u_stolitsi_10_novykh_kiltsevykh_rozvyazok/ [in Ukrainian].
9. Ofitsiynyy portal Kyieva. Kyivivs'ka mis'ka rada. Kyivivs'ka mis'ka derzhavna administratsiya. U stolitsi tryvaye eko-initsiatyva «Misto zhyvykh stin», kyyany mozhut' doluchatsya [The official portal of Kyiv. Kyiv City Council. Kyiv City State Administration. The eco-initiative "City of Living Walls" continues in the capital, Kyiv residents can join]. kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_tryvaye_ekoinitsiativa_misto_zhivikh_stin_kiyani_mozhut_doluchatsya/ Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_tryvaye_eko-initsiativa_misto_zhivikh_stin_kiyani_mozhut_doluchatsya/ [in Ukrainian].
10. IMD, Singapore University of Technology and Design. Smart City Index 2021. <https://www.imd.org/smart-city-observatory/home/>
11. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?most_recent_value_desc=false&view=chart (дата звернення 22.01.2023).
12. IESE Business School University of Navarra. Cities in Motion Index 2022 URL: <https://media.iese.edu/research/pdfs/ST-0633-E.pdf> (дата звернення 16.01.2023).
13. IBM Global Business Services Executive Report. IBM Institute for Business Value. A vision of smarter cities. How cities can lead the way into a prosperous and sustainable future. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/2JYLM4ZA> (дата звернення 07.01.2023).
14. Nelipa, D., Zubchuk, O., Zubchuk, O., & Kireev, D. (2019). Socio-economic aspects of the development of the digital economy in Ukraine. European Cooperation, 4(44), p. 91-104. <https://doi.org/10.32070/ec.v4i44.70>
15. Dmytro V. Nelipa, Volodymyr F. Tsvykh, Oleh A. Zubchuk, Grygory P. Sytnyk, Yevhen P. Hrebonozhko. "The New Public Management paradigm as a further interaction of the public and private sectors" // Revista San Gregorio [Online], Volume 1 Number 42 (17 December 2020). <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1552/18>.

УДК 658.29.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-159-168](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-159-168)

Шафоренко Ігор Юрійович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0009-0000-3833-6667>

МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В АНТИКРИЗОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ІТ-ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються основні механізми розробки управлінських рішень, їхня теоретична сутність та роль у діяльності організації, в антикризовому менеджменті. Для ефективного вирішення проблем будь-якої складності потрібно постійно вдосконалювати процес прийняття управлінських рішень і знаходити йому практичне застосування. Актуальність теми обумовлена тим, що недостатня ефективність прийнятих рішень у низці ІТ-організацій пояснюється або спонтанним процесом прийняття рішень, або організаційними причинами, коли рішення приймається непрофесійним і недосвідченим керівником. Це призводить до економічних втрат та слабкої зацікавленості співробітників у процесі прийняття рішень. У статті розглядається алгоритм прийняття управлінських рішень в умовах ризику та невизначеності, приділяється особлива увага до обліку факторів невизначеності. Прийняття рішень за умов невизначеності полягає в тому, що ймовірності різних варіантів ситуацій розвитку подій суб'єкту, який приймає ризикове рішення, невідомі. Прийняття рішень в умовах ризику полягає в тому, що кожній можливій ситуації розвитку подій може бути задана певна можливість його здійснення.

У статті представлено підхід до розкриття управлінських рішень у моделі управління організацією, що включає змістовний аналіз основних складових теоретичного аспекту прийняття управлінських рішень. Акцентовано увагу на дотриманні вимоги наявності високого професіоналізму від усіх працівників ІТ компанії, як неодмінної умови прийняття якісного раціонального управлінського рішення. Особливого значення набуває раціоналізація рішень для невиробничої сфери, якій нині приділяється підвищену увагу. Це пов'язано з прискоренням науково-технічного прогресу, створенням проривних інновацій, орієнтованих індивідуальні особливості кожної людини.

Ключові слова: управлінське рішення, розробка управлінського рішення, цільова орієнтація управлінського рішення, ІТ-організація, альтернативи управлінського рішення, метод парних порівнянь.

Shaforenko Igor Yuriyovych Graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0009-0000-3833-6667>

MECHANISM OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE DECISIONS IN ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF IT ORGANIZATIONS

Abstract. The article examines the main mechanisms for the development of managerial decisions, their theoretical essence and role in the organization's activities, in anti-crisis management. To effectively solve problems of any complexity, it is necessary to constantly improve the process of making managerial decisions and find its practical application. The topicality of the topic is due to the fact that the insufficient effectiveness of the decisions made in a number of IT organizations is explained either by the spontaneous decision-making process or by organizational reasons when the decision is made by an unprofessional and inexperienced

manager. This leads to economic losses and weak interest of employees in the decision-making process. The article examines the algorithm for making management decisions in conditions of risk and uncertainty, special attention is paid to accounting for uncertainty factors. Decision-making under conditions of uncertainty consists in the fact that the probabilities of various variants of situations of the development of events are unknown to the subject who makes a risky decision. Decision-making in conditions of risk consists in the fact that each possible situation of the development of events can be given a certain possibility of its implementation.

The article presents an approach to the disclosure of management decisions in the organization management model, which includes a meaningful analysis of the main components of the theoretical aspect of management decision-making. Attention is focused on compliance with the requirement of high professionalism from all IT employees of the company, as an indispensable condition for making a high-quality, rational management decision. The rationalization of solutions for the non-production sphere, which is currently receiving increased attention, is of particular importance. This is related to the acceleration of scientific and technical progress, the creation of breakthrough innovations, oriented to the individual characteristics of each person.

Keywords: management decision, development of management decision, target orientation of management decision, IT organization, alternatives of management decision, method of paired comparisons.

Постановка проблеми. Радикальні економічні реформи в державі, вимагають якісного підвищення рівня управління. Це висуває високі вимоги до рівня кваліфікації менеджерів у галузі розробки управлінських рішень. Сучасний менеджер повинен мати глибоку теоретичну підготовку в галузі теорії прийняття ефективних рішень і мати необхідні практичні навички в цій сфері [1-2]. В умовах економіки ринкового типу з жорсткою конкуренцією перехід до концепції наукового менеджменту, орієнтованого на досягнення конкурентоспроможності за рахунок підвищення якості управлінської роботи, забезпечує виживання організації. Небажаючи працювати якісно зазнають банкрутства. Щорічно від 8 до 12% фірм індустріально розвинених країн зазнають банкрутства через низьку якість управління. Розвиток абсолютно будь-якої організації засновано на розробці та реалізації різноманітних рішень. Рішення розробляють і реалізують працівники з різним ступенем професіоналізму, тому діапазон рішень дуже великий - від недостатньо обдуманих до детально розрахованих. В організаціях право прийняття принципових рішень, що стосуються діяльності колективу, надається керівнику (менеджеру) цього колективу. Перспектива розвитку колективу залежить від того, наскільки правильно і своєчасно буде ухвалено рішення [3]. Значимість ефективних рішень у соціальній (суспільній) сфері, що включає у собі економічну, технічну і політичну сфери діяльності людини, і навіть необхідність спеціальних підходів до прийняття рішень посприяла виділення особливої категорії рішень, які отримали назву управлінських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних досліджень з проблеми прийняття рішень у менеджменті присвячені роботи вчених: Пальчук О., Гуцалюк А., Овдіюк О. М., Козаченко В.Г., Мазуренко Т.Р., Мала Н.Т., Острик В.Ю., Саймон Г.А. та ін.[3-15]. В сучасній науковій літературі проблемам та особливостям прийняття управлінських рішень приділена належна увага. Значний внесок у розробку і вирішення проблематики теорії управлінських рішень внесли зарубіжні вчені: М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, П. Друкера та ін. [1-2] Наявність значної кількості наукових публікацій у галузі управлінських рішень не знижує питання актуальності їхньої ролі в моделі управління організацією.

Мета статті. У центрі управлінського процесу знаходиться управлінське рішення, воно є поворотною точкою в управлінських технологіях і водночас одним із найсильніших

джерел невизначеності для індивідів, IT-корпорацій та суспільства загалом. З цієї причини дискусії про ідеологію, методологію та конкретні технології розробки управлінських рішень у сучасних IT-корпораціях набувають особливої актуальності. Метою статті є розробка варіанта бачення управлінського рішення як центрального елемента управлінського процесу в сучасних IT-корпораціях, для якого важливі і ідея, і метод, і втілення цього в конкретних техніках і технологіях.

Виклад основного матеріалу. Управлінське рішення - це рішення, яке розроблено, прийнято і реалізовано в соціальній сфері, спрямоване на вибір оптимальної (або раціональної) альтернативи виходу об'єкта управління з критичної ситуації або на пошук більш ефективного варіанта використання наявних можливостей. Іноді управлінські рішення називають організаційними рішеннями. Термін «управлінське рішення» має два основні значення. У першому значенні це процес, тобто пошук, угруповання та аналіз необхідної інформації, розробка, затвердження та реалізація управлінських рішень. У другому значенні термін «управлінське рішення» вживається як явище - план заходів, ухвала, усне чи письмове розпорядження. Існує кілька точок зору на місце процесу розробки та прийняття управлінських рішень в управлінні організацією [4]. З усіх варіантів виділяються два часто зустрічаються і визначальних процес як:

- зв'язуюча ланка, тобто важлива частина для виконання всіх інших функцій управління (планування, організація, мотивація, контроль). Кожна управлінська функція приймає певні рішення, які впливають із змісту цієї функції.

- управління є сукупністю циклічних процесів з розробки та прийняття управлінських рішень.

Реактивність управлінських рішень означає, що їх відправною точкою виступає наявність проблемної ситуації, що викликає занепокоєння керівника, проактивність вказує на те, що в процесі реалізації свого творчого потенціалу керівник повинен не тільки передбачати, але навіть і сам надавати вплив на те середовище, в якому виникає проблемна ситуація, а часом і провокувати її, щоб забезпечити рух уперед, еволюцію та розвиток. Альтернативність управлінських рішень є вимога, що дозволяє говорити про сам акт рішення. У найпримітивнішому варіанті це може бути вибір між «робити» і «не робити», у складнішому - включати від трьох до семи альтернатив (менша їх кількість може привести до вибору «від противного», більше непомірно ускладнює зіставлення і розконцентрує сили на аналіз великої кількості варіантів, що може призвести до недостатньої уваги до кожного). Середовище прийняття більшості сучасних управлінських рішень - це корпорація, що виступає інституційно автономною формою організації виробництва, що складається з безлічі взаємопов'язаних структур [2; 3; 4]. При цьому для розуміння процесу розробки управлінських рішень принципово важливо, що IT-корпорацію можна розглядати як структуру інституційну, утворену системою відповідних норм і правил.

Виходячи з цього, для вибору кращого управлінського рішення до складу критеріїв слід включати ті, які відображають цей набір інтересів. Управлінські рішення поділяються на два види спрямованостей - це спрямованість на цілі та на інтереси [5]. Громадські інтереси повинні мати пріоритет перед особистими інтересами менеджерів, які беруть участь у прийнятті управлінського рішення.

Економічна спрямованість управлінського рішення виявляється в тому, що підготовка та реалізація будь-якого управлінського рішення потребує витрат ресурсів і спрямоване на досягнення економічних результатів. Усі управлінські рішення мають реальну вартість, тому реалізація ефективного управлінського рішення принесе організації дохід, тоді як помилкове рішення - збитки. Прийнято вважати, чим вищий рівень ієрархії менеджера, тим дорожчими можуть бути прийняті ним рішення. Вимоги до якості прийнятих рішень і до самих менеджерів прямо пропорційні їхньому руху по вертикалі влади.

Організаційна спрямованість управлінського рішення проявляється у необхідності залучення до даної роботи персоналу організації. Для ефективної роботи необхідно сформувати працездатний колектив, розробити інструкції та положення, наділити персонал повноваженнями, правами, обов'язками та відповідальністю, налагодити систему контролю, виділити необхідні ресурси, у тому числі інформаційні, забезпечити працівників необхідною технікою та технологією, координувати їх роботу на всіх стадіях розробки, прийняття та виконання управлінського рішення.

Соціальна спрямованість закладена у механізмі управління персоналом, у залученні соціально-психологічних методів управління більш ефективної розробки та реалізації управлінського рішення. До таких методів відносять потреби та інтереси людини, установки, цінності, мотиви та стимули.

Правова спрямованість полягає у необхідності точного дотримання законодавчих актів та її міжнародних зобов'язань, статутних та інших договірних зобов'язань на всіх стадіях та етапах створення та реалізації управлінських рішень.

Технологічна спрямованість передбачає можливість використання передових технологій, нових концепцій для підготовки та реалізації управлінського рішення. Технологічна сутність проявляється і в дії управлінського рішення на технологічну оснащеність ІТ-компанії, застосування трудо-, матеріало-, енергозберігаючих технологій.

У зв'язку з великою кількістю питань соціальної сфери, яка включає в себе технічну, економічну і політичну діяльність людини, прийняті управлінські рішення потрібно розділяти за певними типами та класами. Теоретично менеджменту виділяють такі типи управлінських рішень [6]:

- запрограмовані, тобто розроблювані з урахуванням математичних закономірностей;
- незапрограмовані, зважаючи на наявність факторів непередбачуваності та невизначеності в даному типі управлінських рішень, не застосовуються суворі математичні методи;
- компромісні - це рішення, які зачіпають інтереси кількох сторін (особи прймаючої рішення, колективів та організацій) і розробляються представниками цих сторін з позиції врахування взаємних інтересів та знаходження консенсусу; інтуїтивні;
- раціональні - управлінські рішення, прийняття яких засноване на певному алгоритмі послідовно виконуваних етапів, використанні системного підходу, аналізі попередньо відібраних альтернатив можливих рішень і виборі найбільш придатної для даної конкретної ситуації альтернативи.

Практично кожне рішення приймається людиною в умовах невизначеності, тобто нестачі інформації про існуючі факти та ймовірні майбутні події. Дане твердження відноситься і до ухвалення рішення ІТ-компанією [2]. Невизначеність збільшується в геометричній прогресії з віддаленням передбачуваної події у часі. А оскільки все, що стосується стратегії, відноситься до тривалого інтервалу, то умови невизначеності у застосуванні до стратегії набувають виключно важливого значення. Ніхто не може точно сказати, якими будуть через три роки параметри зовнішнього середовища фірми, а пристосовуватися до них умов фірма повинна почати вже зараз [7]. Вибір економічної стратегії фірми - одне з головних рішень, які фірма приймає. Неправильне рішення, прийняте на підставі недостатніх даних, про які може ніхто і не знав, що вони є недостатніми, може призвести до руйнування фірми.

У таблиці 1 наведено типи ситуацій після ухвалення управлінського рішення [1]. Поняття «ситуація» можна визначити як поєднання, сукупність різних обставин та умов, що створюють певну обстановку для того чи іншого виду діяльності. При цьому ситуація може сприяти або перешкоджати здійсненню даної дії.

Таблиця 1.

Типи ситуацій після ухвалення управлінського рішення

Тип ситуації для ухвалення рішення	Коротка характеристика невизначеності за пропонованою ознакою
1. Ситуація визначеності	Вибір конкретного плану дій з багатьох можливих завжди призводить до відомого, точно визначеного результату.
2. Ситуація ризику	Вибір конкретного плану дій може призвести до будь-якого результату з їх фіксованої множини, відомі ймовірності здійснення всіх можливих результатів, кожен план характеризується кінцевою схемою ймовірності: дискретним розподілом ймовірностей здійснення можливих результатів.
3. Ситуація невизначеності	Вибір конкретного плану дій може призвести до будь-якого результату із фіксованої безлічі результатів, але ймовірності їх здійснення невідомі. Тут слід виділити два випадки: ймовірності не відомі через відсутність необхідної статистичної інформації; ситуація не статистична, і про об'єктивні ймовірності взагалі говорити немає сенсу. Це і є ситуація чистої невизначеності у

*Джерело: складено за даними [1]

В економічній літературі під «невизначеністю» розуміють сукупність відомостей, необхідних для прийняття управлінського рішення за відсутності у суб'єкта приймаючого рішення, кількісної ймовірності настання певних подій і прийняття ним рішень суб'єктивно [1]. Невизначеність - це відкриті завдання, в яких особа приймаюча рішення не знає всієї сукупності факторів, що діють і тому вона повинна сформулювати безліч гіпотез, перш ніж їх оцінювати [4]. Ситуація невизначеності характеризується тим, що вибір конкретного плану дій може призвести до будь-якого результату з фіксованої безлічі результатів, але ймовірності їх здійснення невідомі. При цьому виділяють два випадки:

- ймовірності не відомі через відсутність необхідної статистичної інформації;
- ситуація не статистична і про об'єктивні ймовірності говорити взагалі немає сенсу.

Це ситуація чистої невизначеності у вузькому значенні. Саме чиста невизначеність найчастіше зустрічається в економіці, адже рішення, особливо стратегічні, ухвалюються кожною конкретною фірмою в унікальних умовах.

Термін «антикризовий менеджмент» виник порівняно недавно. Прийнято вважати, що причина його появи - реформування економіки та поступове її входження до зони кризового розвитку. Наслідком цього є виникнення великої кількості організацій, що знаходяться на межі банкрутства [1]. Серед криз організації можна виділити три типи:

- криза ліквідності - є реальна втрата платоспроможності. Якщо не вжити термінових заходів щодо виходу з кризи, то все може закінчитися ліквідацією;

- криза результатів (успіх діяльності). Це негативне відхилення фактичного стану від запланованого. Наприклад, за показниками продажів, грошових надходжень, прибутку, рентабельності, витрат. Він менш помітний. Становище організації у даний час може бути цілком задовільним, але починають відбуватися перебої у розвитку організації, може знижуватися успіх і слабшати захисні можливості у конкурентній боротьбі. Антикризовий менеджмент - це збереження та зміцнення конкурентного становища організації. Це управління в умовах невизначеності та ризику. Він застосовується на будь-якому підприємстві та незалежно від його економічного становища (використовується також і на найуспішніших підприємствах) та від його стадії життєвого циклу.

Методологія розробки управлінських рішень передбачає своєрідний рух навколо і всередині жорсткої конструкції з п'яти етапів (і питання, на які відповідає особа приймаюча

рішення), - індивід (група індивідів), що безпосередньо здійснює вибір альтернативи та несучий відповідальність за результати його реалізації: 1) ідентифікація проблемної ситуації (У чому проблема?); 2) цільова орієнтація рішення (Навіщо?); 3) розробка альтернатив дії (Як?); 4) вибір альтернативи (Як?) і 5) організація та контроль виконання рішення. На кожному етапі особа приймаюча рішення має відповісти на своє запитання (Яким чином?). І тільки в такій послідовності і в такому «наборі» представлені етапи дозволяють розробити якісне рішення, яке з високою ймовірністю забезпечить подолання проблемної ситуації. Розкриємо ці етапи докладніше з погляду методології та наступного рівня - технологій.

Етап ідентифікації проблемної ситуації передбачає усвідомлення особою приймаючою рішення типу вирішуваної проблеми, її симптомів і причин. При цьому ці три завдання принципово різні: у першому випадку йдеться про визначення базових принципів, якими необхідно керуватися при розробці рішення. Доцільно виділяти два типи проблеми: проблему функціонування, суть якої виражається формулою «проблема = невідповідність бажаного і в даному випадку знижується оперативність управлінської реакції, зате знижується ймовірність грубих помилок і посилюється мотиваційна складова за рахунок розподілу відповідальності між усіма індивідами, які брали участь у прийнятті рішень. Симптоми проблеми можуть бути різноманітні. Це і кількісно виражені показники, що відображають проблеми фінансово-господарської діяльності корпорації: прибуток, додана вартість, трансакційні витрати, але також і якісні характеристики, такі як низька якість менеджменту, висока інтенсивність конфліктів, низька задоволеність покупців і т. д.

Пошук причин проблеми - окреме, методологічно складне питання. Єдине, чого слід дотримуватися практично в будь-якій ситуації - поступового розгортання причин проблеми. Одним із варіантів такої дії є добре відома діаграма Ішікави [10], іншим, суворішим і надійнішим - дерево причин, яке вважається більш універсальним. Принцип побудови дерева причин простий: на ньому, починаючи з позначення самої проблеми, зображують безпосередні причини, характерні для причини попереднього рівня. Для складних, стратегічних проблем дерево причин може складатися з чотирьох-пяти рівнів, і свідченням того, що процес побудови дерева причин може бути завершений, повинна бути можливість використання «крайніх» гілок як інструментів для вирішення проблеми або в якості чітко визначених факторів зовнішнього середовища. У першому випадку ми маємо справу з керованими факторами, у другому - з потенційними джерелами невизначеності. Тому на тому ж етапі слід визначитися з характеристикою середовища прийняття рішення: чи достатньо вона визначена, щоб моделювати один-єдиний варіант розвитку подій, чи необхідний сценарний підхід? На другому етапі - етапі цільової орієнтації управлінського рішення, виявляються ціннісні орієнтири особи приймаючої рішення та її схильність до використання тих чи інших показників в оцінці управлінського рішення. У силу тісних зв'язків науки про прийняття рішень з галуззю математики - теорією прийняття рішень - зручніше «примушувати» осіб приймаючих рішення використовувати одні й ті самі цілі та систему обмежень: так простіше моделювати процес розв'язання. Однак практика управлінської діяльності показує, що реальні процеси прийняття рішень, як правило, багатоцільові за своєю природою і повинні припускати можливість альтернативного характеру досягнення цілей.

Найбільш дієвим при такій постановці завдання є особливий метод, що дозволяє сформулювати «нелінійну» систему переваг осіб приймаючих рішення: йдеться про метод побудови дерева цілей. Воно включає в себе три рівні: мета рішення, що зазвичай формулюється як подолання проблемної ситуації, рівень цілей, на якому формалізується система цінностей особи приймаючої рішення і показується, що для нього важливо (фінанси, виробництво, кадри, екологія тощо), а також рівень показників, на якому для кожної мети другого рівня визначаються конкретні кількісні та якісні вимірювачі ступеня

досягнення цілей. Для вирішення проблеми будь-якого рівня складності цілком достатньо трьох альтернативних цілей, кожна з яких виражається одним-трьома показниками. Більша кількість індикаторів веде до зайвого, нічим не виправданого ускладнення формулювання завдання і зазвичай не виправдовується несуттєвим зростанням точності оцінок. Більш якісним є метод парних порівнянь [14;15].

Метод парних порівнянь дозволяє «конвертувати» результат попарного якісного зіставлення значимості цілей або показників в загальну оцінку порівняльної значущості всіх цілей або показників, «прив'язаних» до однієї мети. Для цього використовується спеціальна процедура. На її першому етапі з особою приймаючою рішення обговорюються його переваги і їм ставляться відповідні кількісні оцінки табл. 2.

Таблиця 2

Результати якісного попарного порівняння альтернатив та відповідні їм кількісні оцінки

Результат порівняння	Кількісна оцінка
Безумовно важливіше	9/2
Значно важливіше	7/2
Значніше	5/2
Незначно значущі	3/2
Рівнозначні	1
Трохи менш значуща	2/3
Менш значуща	2/5
Суттєво менш значуща	2/7
Безумовно менш значуща	2/9

*Джерело: складено за даними [9,11]

На другому етапі складається спеціальна таблиця і здійснюється розрахунок показників порівняльної значущості за допомогою нормування вихідних оцінок. У результаті виходить відсоткове вираження порівняльної значимості цілей. Тож якщо результати попарного порівняння значущості цілей виглядають, як в табл. 3, то розрахунок порівняльної значущості цілей за допомогою спеціального інструменту - матриці парних порівнянь - буде здійснено наступним чином, як показано в табл. 4.

Таблиця 3

Результати попарного порівняння цілей особи приймаючої рішення та відповідні їм кількісні оцінки

	Ціль 1 Зростання поточного чистого прибутку	Ціль 2 Зростання частки на ринку	Ціль 3 Створення «команди»
Ціль 1 Зростання поточного чистого прибутку	Рівнозначні	Значущі	Ненабагато значущі
Ціль 2 Зростання частки на ринку	Менш значуща	Рівнозначні	Ненабагато значущі
Ціль 3 Створення «команди»	Ненабагато менш значуща	Ненабагато менш значуща	Рівнозначні

*Джерело: складено за даними [9,11]

На третьому етапі розробки управлінських рішень визначаються альтернативні варіанти подолання проблемної ситуації, альтернативи. Важливою властивістю сформульованих альтернатив є їхня взаємовиключеність. У питанні формулювання альтернатив також немає єдності думок, і в більшості випадків рекомендується використовувати евристичні процедури. Відправною точкою для формулювання альтернатив мають виступити три базові стратегії, що реалізуються будь-якою особою приймаючою рішення: агресивна, консервативна та помірна, а також своєрідна стратегія «нічого не робити».

Таблиця 4

Матриця парних порівнянь для визначення порівняльної значущості цілей

Ціль	Оцінки цілей			Нормовані оцінки			Сума	Вага
	Ціль 1	Ціль 2	Ціль 3	Ціль 1	Ціль 2	Ціль 3		
Ціль 1	1	5/2	3/2	0,48	0,60	0,38	1,46	0,49
Ціль 2	2/5	1	3/2	0,19	0,24	0,38	0,81	0,27
Ціль 3	2/3	2/3	1	0,32	0,16	0,25	0,73	0,24
Сума	2,07	4,17	4,00	1,00	1,00	1,00	3,00	1,00

*Джерело: складено за даними [9,11]

На четвертому етапі розробки управлінських рішень відбувається вибір найбільш оптимальної альтернативи - рішення, яке надалі реалізовуватиме менеджер. З кількох найперспективніших варіантів дій за допомогою багатокритеріальної оцінки обираємо кращий. Найкраща альтернатива - це та, що відповідає цілям та цінностям підприємства, дозволяє вирішити проблему з найменшими витратами різних ресурсів. Особа приймаюча рішення робить такий вибір, щоб максимально знизити ризики. Умови, в яких менеджери організації приймають рішення, поділяються на три категорії: визначеність, невизначеність та ризик [5,12]. На п'ятому, завершальному етапі здійснюються організація та контроль виконання рішення. Організація полягає у складанні плану реалізації поданого рішення, доведенні його до конкретних виконавців у вигляді вказівок, постанов, указів. Головне призначення контролю - розробка системи гарантій виконання рішень, системи постачання оптимального та раціонального рішення. Найголовніше у контролі - виявлення відхилень у реалізації плану виконання рішення, що вимагають додаткових рішень. Контроль здійснюється шляхом моніторингу дій щодо виконання управлінських рішень.

Моніторинг проводиться по принципу зворотного зв'язку, аналізу інформації, що надходить про хід реалізації рішення, оцінки рішення про труднощі і виникнення нової ситуації. Обов'язковими складовими процесу є складання поетапного плану і відображення способів прийняття рішення, а також їхнє інформаційне постачання. Операція збору, обробки та оцінки інформації проводиться на всіх кроках процесу, проте щоразу вона відображає специфіку виконуваних дій та розв'язуваних завдань, а ще й специфічність діяльності менеджера. Здійснення управлінських рішень і контроль їх виконання залежить від компетенції і цілеспрямованості працівників організації. Одним із механізмів, які забезпечують успішне виконання рішень, є запровадження і структуризація комунікацій у ІТ-компанії. Завдання полягає в складанні раціональної структури комунікацій управлінців і виконавців. Структури таких комунікаційних мереж можуть бути різними, зв'язки між керівниками та виконавцями значно різняться. У процесі контролю початкові цілі організації можуть модифікуватися, уточнюватися і змінюватися з урахуванням отриманої додаткової інформації про виконання прийнятих рішень. Отже, основне завдання контролю

полягає в тому, щоб своєчасно виявити та спрогнозувати очікувані відхилення від заданої програми реалізації управлінських рішень [7]. Також слід зазначити, що за допомогою контролю не тільки виявляються відхилення від завдань, сформульованих у рішеннях, а й визначаються причини цих відхилень.

На кожному етапі управлінського рішення повинні працювати канали зворотного зв'язку, за допомогою яких здійснюється коригування рішення протягом всього процесу його розробки. Так, якщо при формулюванні альтернатив виявиться, що не всі оціночні показники можуть бути розраховані для цих альтернатив, необхідно переглянути дерево цілей. Таким чином, розробка управлінських рішень у сучасних корпораціях - це terra incognita для вітчизняного менеджменту, яка повинна бути освоєна найближчим часом. Сучасний менеджмент повинен бути у значно короткий термін систематизований, технологізований і ідеологізований, щоб стати конкурентоспроможним у ХХІ ст. Ні знання основ, ні володіння технологією, ні ідеологія самі по собі не зможуть зробити вирішального внеску в якісний стрибок від застарілих практик менеджменту до «розумного» управління ІТ-компаніями, але всі разом вони допоможуть досягти такої мети.

Висновки. Ухвалення рішень в умовах невизначеності є найбільш складним. Ризик прийняття рішень в умовах невизначеності пов'язаний із причинами, зазначеними вище, але крім них слід розглянути: неможливість визначення точного чи хоча б найбільш ймовірного значення інформації, на основі якої приймається рішення; багатоваріантність вихідних умов ситуації ухвалення рішення; багатоваріантність самих рішень, кожне з яких є найкращим для певних умов, настання яких передбачити неможливо.

У той же час не варто вважати, що невизначеність є щось, безумовно, негативне для фірми, і вона повинна обов'язково знижувати рівень невизначеності. Невизначеність ускладнює прийняття рішень фірмою, але вона заважає і прийняттю рішень конкурентів. Тому ІТ-компанія може і повинна сама створювати додаткову невизначеність. Будь-яка помилка конкурентів необхідно розцінювати як надану нам можливість. Відповідно підприємство повинно прагнути розширювати власні галузі рішень та звужувати аналогічні поля конкурентів.

Література:

1. Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту. К. 2007. 704 с.
2. Друкер П. Виклики для менеджменту ХХІ століття. - К.: КМ-БУКС, 2002.
3. Пальчук О., Гуцалюк А. Підходи щодо визначення технології управління діяльністю підприємства. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/220/1/60.pdf>.
4. Овдіюк О. М. Управлінські рішення в технології менеджменту підприємств. Ефективна економіка. 2019. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.48
5. Козаченко В.Г. Технологізація управлінської діяльності: зміст та призначення. *Економіка і регіон*. № 3 (58). 2016 . ПолтНТУ. С. 37-40.
6. Мазуренко Т.Р. Прийняття управлінських рішень. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua>.
7. Мала Н.Т. Мистецтво прийняття управлінського рішення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Вип. 20.14. С. 345–351.
8. Острик В.Ю. Ресурсоекономні шляхи підвищення ефективності управлінських рішень в підприємствах АПК : дис. ... канд. екон. наук . Сімферополь, 2010. 20 с.
9. Орлів М.С. Підготовка і прийняття управлінських рішень . К. : НАДУ, 2013. 40 с.
10. Ishikawa K. What is Total Quality Control? The Japanese Way. London, Prentice Hall, 1985.
11. Саймон Г.А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції. Пер. з англ. вид. – Вид. переробл. і допов. числен. заув. авт. К. 2011. 392 с.
12. Іванченко Н. О., Яцюрук В. О. Розробка управлінських рішень в діяльності підприємства. *Національний авіаційний університет. Інститут економіки та менеджменту*. URL: http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/pspe/2012_1/Yacuruk_112.htm
13. Мала Н. Т., Проник І. С. Мистецтво прийняття управлінського рішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2019. Вип. 20. С. 345-351.

14. Мірошниченко Ю. Р. Організаційно-правові засади підготовки та прийняття державно-політичних рішень. Харків : Фактор. 2014. 224 с.

15. Пилипко А. Г. Формула вирішення управлінських завдань – марево чи реальність. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць*. – Х. : Вид-во ХорPI НАДУ «Магістр», 2015. № 1 (23). 356 с.

References:

1. Meskon, M.& Al'bert, M., Khedouri, F. (2007). *Osnovy menedzhmentu* [Fundamentals of management]. K. 704 s. [in Ukrainian].

2. Druker, P. (2002). *Vyklyky dlia menedzhmentu XXI stolittia* [Challenges for the management of the XXI century]. - K. : KM-BUKS. [in Ukrainian].

3. Pal'chuk, O.& Hutsaliuk, A. (2018). *Pidkhody schodo vyznachennia tekhnolohii upravlinnia diial'nistiu pidpriemstva* [Approaches to determining the technology of management of enterprise activity]. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/220/1/60.pdf>. [in Ukrainian].

4. Ovdiuk, O. M. (2019). *Upravlins'ki rishennia v tekhnolohii menedzhmentu pidpriemstv* [Management decisions in enterprise management technology]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy]. 2019. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.48 [in Ukrainian].

5. Kozachenko, V.H. (2016). *Tekhnolohizatsiia upravlins'koi diial'nosti: zmist ta pryznachennia* [Technologization of managerial activity: content and purpose]. *Ekonomika i rehion* [Economy and the region]. № 3 (58). PoltNTU. S. 37-40. [in Ukrainian].

6. Mazurenko, T.R. (2019). *Pryjniattia upravlins'kykh rishen'* [Making management decisions]. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua>. [in Ukrainian].

7. Mala, N.T. (2018). *Mystetstvo pryjniattia upravlins'koho rishennia* [The art of managerial decision-making]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy* [Scientific bulletin of NLTU of Ukraine]. 2018.Vyp. 20.14. S. 345–351. [in Ukrainian].

8. Ostryk, V.Yu. (2010). *Resursoekonomni shliakhy pidvyschennia efektyvnosti upravlins'kykh rishen' v pidpriemstvakh APK : dys. ... kand. ekon. nauk . Simferopol'* [Resource-economic ways of increasing the efficiency of management decisions in agro-industrial complex enterprises: diss. ... candidate economy sciences Simferopol'], 2010. 20 s. [in Ukrainian].

9. Orlov, M.S. (2013). *Pidhotovka i pryjniattia upravlins'kykh rishen'* [Preparation and making of management decisions]. K. : NADU, 2013. 40 s. [in Ukrainian].

10. Ishikawa, K. (1985). *What is Total Quality Control? The Japanese Way*. London, Prentice Hall. [in English].

11. Sajmon, H.A. (2011). *Administrativna povedinka: Doslidzhennia protsesiv pryjniattia rishen' v orhanizatsiiakh, scho vykonuiut' administrativni funktsii* [Administrative behavior: The study of decision-making processes in organizations performing administrative functions]. Per. z anhl. vyd. – Vyd. pererobl. i dopov. chyslen. zavv. avt [from English kind. - Kind. processed and added numerous noted author]. K. 2011. 392 s. [in Ukrainian].

12. Ivanchenko, N. O.& Yatsiuruk V. O. (2012). *Rozrobka upravlins'kykh rishen' v diial'nosti pidpriemstva* [Development of management decisions in the enterprise]. *Natsional'nyj aviatsijnyj universytet. Instytut ekonomiky ta menedzhmentu* [National Aviation University. Institute of Economics and Management]. URL: http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/pspe/2012_1/Yacuruk_112.htm [in Ukrainian].

13. Mala, N.T.& Pronyk, I.S. (2019). *Mystetstvo pryjniattia upravlins'koho rishennia* [The art of managerial decision-making]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivska politekhnika»* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Lviv: Publication of Lviv Polytechnic University]. L'viv: Vyd-vo NU «L'vivska politekhnika», 2019. Vyp. 20. S. 345-351. [in Ukrainian].

14. Miroshnychenko, Yu. R. (2014). *Orhanizatsijno-pravovi zasady pidhotovky ta pryjniattia derzhavno-politychnykh rishen'* [Organizational and legal principles of preparation and adoption of state and political decisions]. Kharkiv : Faktor. 2014. 224 s. [in Ukrainian].

15. Pylypko, A. H. (2015). *Formulu vyrishennia upravlins'kykh zavdan' – marevo chy real'nist'* [The formula for solving management tasks – illusion or reality]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats'* [Actual problems of public administration: Collection of scientific papers]. Kh. : Vyd-vo KhorRI NADU «Mahistr», 2015. № 1 (23). 356 s. [in Ukrainian].

УДК 339.138 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-169-176](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-169-176)

Шевченко Анна Валеріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (067) 242-77-34, <https://orcid.org/0000-0002-7246-6964>

Левковська Тетяна Андріївна старший викладач кафедри вищої математики, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (097)407-56-42, <https://orcid.org/0000-0002-7433-5968>

Хайдарова Тетяна Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (097) 262-71-01, <https://orcid.org/0009-0009-5159-9336>

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням використання цифрових технологій в маркетингових дослідженнях. У статті розглянуто поняття «маркетингові дослідження ринку». Проаналізовано основні методи маркетингових досліджень ринку, серед яких: анкетування, спостереження, фокус-групи, аналіз веб-статистики, аналіз соціальних мереж, аналіз продажів, експеримент. Визначено чинники, що найбільше впливають на маркетингові дослідження з боку технологій. Серед таких чинників, зокрема, є соціальні мережі, що містять велику кількість інформації про цільову аудиторію, дозволяючи розширити спектр даних про споживчу поведінку у маркетингових дослідженнях. Спостереження за поведінкою клієнтів через гаджети є ще одним чинником впливу на маркетингові дослідження. Бурхливий розвиток персональних технологічних пристроїв значно полегшує спостереження за поведінкою цільовою аудиторією та збирає цінну інформацію в режимі реального часу. Навіть мобільні додатки можуть збирати дані клієнтів і встановлювати моделі поведінки. Наступним чинником є автоматизація, вона дозволяє прискорити процеси та уникнути людського фактору. Перехід великої кількості процесів на відеоформат має відображення і на маркетингових дослідженнях. Опитування та фокус-групи тепер можна провести дистанційно, в будь-який час та із будь-якої точки світу, де є підключення до мережі Інтернет. Завдяки розвитку цифрових технологій, збільшився обсяг аудиторії та ринку, які може охопити маркетингове дослідження, що також є чинником впливу на сучасні маркетингові дослідження. У дослідженні визначено інструменти, що виникли із технологічним розвитком і знайшли своє застосування в маркетингових дослідженнях. Такими інструментами є: онлайн-опитування, веб-аналітика, соціальний медіа-моніторинг, аналіз глибинних даних, big-data, віртуальна реальність та доповнена реальність, машинне навчання та штучний інтелект, Eye-tracking, GPS-відстеження, аналітика голосових даних. У статті проаналізовано бренди, які використовують технології для проведення маркетингових досліджень ринку. Серед них, зокрема, є Coca Cola, Amazon, Unilever, P&G, Nike, Microsoft, Uber.

Ключові слова: маркетинг, цифрові технології, маркетингові дослідження, споживач, розвиток, застосування методів, вплив, зміни.

Shevchenko Anna Valeriyivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Marketing Department, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (067) 242-77-34, <https://orcid.org/0000-0002-7246-6964>

Levkovska Tetyana Andriivna Senior Lecturer, Department of Higher Mathematics, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave.,1, Kyiv, 03058, tel.: (097) 407-56-42, <https://orcid.org/0000-0002-7433-5968>

Khaidarova Tetiana Mykolaivna Senior lecturer of the Department of Marketing, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave.,1, Kyiv, 03058, tel.: (097) 262-71-01, <https://orcid.org/0009-0009-5159-9336>

THE INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF MARKETING RESEARCH

Abstract. The article is devoted to topical issues of digital technology use in marketing research. The article discusses the concept of "marketing market research". The main methods of marketing market research are analyzed, including: questionnaires, observations, focus groups, analysis of web statistics, analysis of social networks, sales analysis, experiment. The factors that have the greatest influence on marketing research from the side of technology have been determined. Among such factors, in particular, are social networks, which contain a large amount of information about the target audience, allowing to expand the range of data on consumer behavior in marketing research. Observing customer behavior through gadgets is another factor influencing marketing research. The rapid development of personal technological devices makes it much easier to observe the behavior of the target audience and collect valuable information in real time. Even mobile apps can collect customer data and establish patterns of behavior. The next factor is automation, it allows you to speed up processes and avoid the human factor. The transition of a large number of processes to the video format is also reflected in marketing research. Surveys and focus groups can now be conducted remotely, on any IAS and from anywhere in the world with an Internet connection. Thanks to the development of digital technology, the volume of the audience and the market that can be covered by marketing research has increased, which is also a factor of influence on modern marketing research. The research identifies the tools that emerged with technological development and found their application in marketing research. Such tools are: online surveys, web analytics, social media monitoring, deep data analysis, big data, virtual reality and augmented reality, machine learning and artificial intelligence, eye-tracking, GPS tracking, voice data analytics. The article analyzes brands that use technology to conduct market research. Among them, in particular, are Coca Cola, Amazon, Unilever, P&G, Nike, Microsoft, Uber.

Keywords: marketing, digital technologies, marketing research, consumer, development, application of methods, influence, changes.

Постановка проблеми. Останнім часом питання використання різних технологій у маркетингових дослідженнях стоїть досить гостро. Більшість підприємств вже почали використовувати цифрові технології у своїй маркетинговій діяльності, але не у всіх випадках вони використовуються ефективно. Необхідність забезпечення ефективного використання новітніх технологій в маркетингових дослідженнях з метою підвищення їх ефективності та точності – це питання, вирішення якого дозволить підвищити продаж, знизити витрати на маркетинг та уникнути багатьох помилок. З одного боку, використання технологій, таких як аналіз даних, штучний інтелект та машинне навчання, може допомогти маркетологам зробити більш точні та обґрунтовані висновки про поведінку споживачів та ефективність рекламних кампаній. Однак, з іншого боку, неправильне використання технологій може спричинити етичні та правові проблеми, такі як захист даних та конфіденційність, а також збільшити ризик помилок та неточностей, якщо використовуються некоректні алгоритми та недостатню кількість даних. Тому, проблемою є аналіз та розробка ефективних стратегій використання технологій в маркетингових дослідженнях з урахуванням етичних та правових стандартів, щоб забезпечити максимальну ефективність та точність досліджень при збереженні конфіденційності та захисту даних споживачів. Для того, щоб зрозуміти, як сформувані ефективну стратегію, потрібно розглянути новітні інструменти, що використовуються у маркетингових дослідженнях, їх використання на прикладах світових брендів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо визначення маркетингових досліджень, то погляди різних науковців доволі різняться. Наприклад, такі науковці, як Є.В. Крикавський, Н.С. Косар, О.Б. Мних, О.А. Сорока, визначають маркетингові дослідження як діяльність, що об'єднує громадськість із маркетингом за допомогою інформації. С.С. Гаркавенко вважає, що маркетингові дослідження – це збір, обробка та аналіз даних, що здійснюється з метою прийняття правильних маркетингових рішень. Цікава думка Е.П. Голубкова, який вважає, що маркетингові дослідження – це функція, яка пов'язує думку маркетолога зі всіма елементами маркетингового середовища через інформацію [1]. Цю проблематику досліджували О. Дриль [1], С. Ковальчук [2], Г. Черчиль, І. Лилик, О. Кудирко [3], М. Журавльова [4], А. Шевченко [5, 6], О. Борисенко [6], А. Ярликов, К. Віт [7], Є. Гнітецький [8].

Метою наукової статті є дослідження інноваційних методів і технологій, що використовуються в сучасних маркетингових дослідженнях та вплив застосування цих методів у маркетинговій стратегії підприємства.

Виклад основного матеріалу. Зі швидким розвитком технологій у маркетингових дослідженнях з'являються все нові та нові інструменти, техніки та методи, багато процесів виникає або спрощується в результаті цифровізації. Сучасна маркетингова кампанія виглядає зовсім інакше, ніж десять чи навіть п'ять років тому, і технологія є однією з основних рушійних сил еволюції маркетингових досліджень. Щороку з'являється безліч нових інструментів, методів і платформ, створених для того, щоб зробити дослідження доступнішими та ефективнішими.

За останні кілька років відбулося кілька значних технологічних змін, які вплинули на дослідження. Технології змінили принцип роботи маркетингу, і дослідження не є винятком.

Маркетингові дослідження – це процес збору та аналізу інформації про ринок, конкурентів, клієнтів, продукти та послуги з метою визначення потреб та попиту на товари та послуги, а також розробки та впровадження ефективних маркетингових стратегій та планів.

Маркетингові дослідження дозволяють оцінювати розмір ринку, його потенціал, конкурентну ситуацію, оцінювати потреби та попит клієнтів, їх поведінку та уподобання, здійснювати аналіз стану ринку та його тенденцій, а також розробляти та впроваджувати ефективні маркетингові стратегії та плани.

У маркетингових дослідженнях використовуються різноманітні методи та інструменти збору та аналізу даних, такі як анкетування, спостереження, фокус-групи, аналіз веб-статистики, соцмереж, продажів та ін. Отримані результати досліджень дозволяють компаніям бути більш ефективними в пропозиції своїх товарів та послуг, виправляти недоліки, налагоджувати комунікацію з клієнтами та розробляти нові маркетингові стратегії.

Основні методи маркетингових досліджень включають:

– Анкетування – це метод збору даних, який включає запитання про думки та досвід респондентів щодо певної теми. Дослідження за цим методом можна проводити як особисто, так і дистанційно.

– Спостереження – це метод, за яким маркетолог безпосередньо досліджує поведінку або діяльність групи людей. Наприклад, спостереження за клієнтами в магазині може допомогти виявити їх уподобання та поведінку.

– Фокус-групи – це метод, за яким проводяться групові дискусії з метою вивчення думок та переконань респондентів щодо певної теми.

– Аналіз веб-статистики – це метод, за яким аналізуються дані про відвідуваність веб-сайту, джерело трафіку та поведінку користувачів на сайті.

– Аналіз соціальних мереж – цей метод передбачає аналіз контенту, реакцій та обговорень у соціальних мережах, що дозволяє фахівцям з маркетингу зрозуміти думки та почуття клієнтів щодо продуктів та послуг компанії.

– Аналіз продажів – це метод, який дозволяє фахівцям вивчити попит на продукти та послуги компанії, а також виявити сильні та слабкі сторони продуктів та послуг.

– Експеримент – це метод, який передбачає проведення експерименту з метою вивчення реакції людей на певні зміни в продуктах та послугах.

Кожен метод має свої переваги та недоліки, тому маркетологи використовують різні методи залежно від мети та характеру дослідження.

Удосконалення технологій призвело до удосконалення моделі самообслуговування, коли бренди можуть проводити власні короткі опитування. Але, мабуть, найбільш суттєва зміна під впливом технологій на індустрію маркетингових досліджень – це гнучкість. Технологія дослідження ринку дозволяє маркетологам швидко тестувати, вимірювати статистику та адаптувати проекти.

Технології допомагають традиційному маркетингу розвиватися поруч із цифровим. Наприклад, технологія стеження за очима дозволяє маркетологам спостерігати за покупцями, які демонструють свою природну поведінку під час прогулянок по реальному чи віртуальному магазину, відзначаючи точки фіксації та погляду. Це може бути дуже ефективним у дослідженнях зручності використання, тестуванні продуктів і упаковки, а також у дослідженні поведінки покупців.

Найбільший вплив на розвиток маркетингових досліджень мають наступні чинники [9]:

1. Соціальні мережі. Соціальні мережі існують лише з початку 2000-х років. За два десятиліття з моменту створення соціальні медіа змінили майже багато сфер життя споживачів та фахівців, і дослідження ринку не є винятком. Соціальні медіа-платформи, такі як Facebook, Twitter, Instagram тощо, пропонують унікальну інформацію про ринок і клієнтів. Ці платформи містять велику кількість інформації про цільову аудиторію, забезпечуючи невідфільтрований і прямий зворотний зв'язок про те, як споживачі поведуться під час купівлі, чого вони хочуть, їхні больові точки та бажання. Також легше, ніж будь-коли, ділитися опитуваннями та анкетами, збирати учасників для фокус-груп і багато іншого.

Ще однією перевагою соціальних медіа є більш доступний аналіз конкурентів, що дає змогу легко глянути на те, що роблять і транслюють інші компанії, які маркетингові методи вони використовують і які з цих методів працюють. З'явилися нові платформи, що дозволяють легко проаналізувати дані зі сторінки компанії-конкуренти, наприклад, TrendHero [10].

2. Спостереження за поведінкою клієнтів через гаджети. Бурхливий розвиток персональних технологічних пристроїв, таких як смартфони, гаджети IoT, Alexa, розумні автомобілі та розумний дім, значно полегшує спостереження за поведінкою цільовою аудиторією та збирає цінну інформацію в режимі реального часу. Навіть мобільні додатки можуть збирати дані клієнтів і встановлювати моделі поведінки.

Технологічні гаджети, які споживач постійно тримає біля себе або які стали аксесуарами, є однією з останніх розробок у цій галузі. Такі гаджети, як Oura Ring, Fitbit, Apple Watch, історії Rayban та багато іншого, дозволяють маркетологам спостерігати за поведінкою клієнтів, як це органічно відбувається в реальному світі. Це дає унікальні дані про те, як поведуться клієнти, це ніколи не можна по-справжньому відтворити в експериментальних умовах, але можна допомогти закрити больові точки, які самі клієнти можуть навіть не помітити.

3. Автоматизація. Аналізувати дані та робити висновки ще ніколи не було так просто завдяки величезним стрибкам, зробленим у технологіях автоматизації за останні роки. Зростаючий обсяг даних про аудиторію, доступний маркетологам, тепер можна обробляти та аналізувати набагато ефективніше, що дає змогу отримати цінну інформацію та дізнатися якомога більше про клієнтів і їхню поведінку.

Чат-боти є ще одним прикладом потужності автоматизації дослідження ринку. Ці інструменти можуть задавати запитання та проводити базові опитування з додатків і веб-сайтів соціальних мереж, дозволяючи бізнесу спілкуватися з клієнтами та збирати цінну інформацію за лічені секунди.

4. Відеоформат. Під впливом пандемії інструменти відео-дзвінків та віддалені зустрічі різко зросли в популярності та простоті доступу. Це має багато переваг для дослідження ринку, наприклад відхід від особистих фокус-груп.

Маркетологам більше не потрібно орендувати приміщення, переконувати велику кількість людей приділити час для відвідування, наймати багато співробітників і виконувати всі інші логістичні завдання, пов'язані з фізичним інтерв'ю. Замість цього все може відбуватися за допомогою дзвінка Zoom, що економить величезну кількість часу та ресурсів як для інтерв'юера, так і для респондентів. Це також дає змогу зв'язатися з набагато ширшою вибіркою учасників, не прив'язуючись до географічного розташування.

5. Охоплення. Не так давно дослідники ринку обмежувалися такими методами, як опитування через пошту, інтерв'ю на місцях та телефонні дзвінки. Технології – зокрема Інтернет – дозволили маркетологам розширити обсяги даних, до яких вони отримали доступ, охопивши аудиторію у віддалених куточках країни та навіть у віддалених куточках світу.

Тепер легко проводити інтерв'ю та фокус-групи в режимі реального часу з респондентами, що знаходяться за кілька часових поясів, це дозволяє компаніям отримати набагато ширшу та повнішу картину своєї аудиторії. Це особливо важливо для дослідження міжнародного ринку, але також корисно для досягнення повного розуміння аудиторії в цілому.

Технології дослідження ринку будуть змінюватися і в майбутньому. З плином часу дослідження ринку, ймовірно, продовжуватимуть розвиватися завдяки абсолютно новим досягненням у технологіях. Можна спрогнозувати деякі майбутні тенденції на основі тих технологій, що вже використовуються в маркетингових дослідженнях.

Такі інструменти, як AR і VR наразі створили вже безліч методик, що спрощують маркетингові дослідження ринку. Віртуальна реальність і доповнена реальність відкривають цілу низку захоплюючих нових можливостей для дослідження ринку. Обидва інструменти дозволяють проводити набагато більше інтерактивних досліджень, де учасники можуть використовувати продукти та послуги, не виходячи з дому. Це значно полегшує оцінку відповідей в опитуваннях, процес спостереження за поведінкою та аналізу відгуків.

Тенденція використання голосових помічників зростає. Сьогодні голосові помічники вже популярні, а такі інструменти, як Siri та Alexa, швидко стають важливою частиною повсякденного життя споживачів. Ці голосові інструменти дозволяють отримати унікальне розуміння повсякденного користувацького досвіду та поведінки клієнтів, і якщо ці дані можна зібрати за згоди клієнта та не порушуючи його прав, то вони нестимуть велику цінність для маркетологів, що досліджують ринок.

Отже, з розвитком технологій, підвищена гнучкість управління даними є перспективою для дослідників ринку.

Завдяки широкому поширенню даних у сучасному світі компанії тепер можуть використовувати більш гнучкий підхід до дослідження ринку, вносячи швидкі та часті зміни та коригуючи стратегію відповідно до повідомлень про ринкові зміни, які вони отримують з різних каналів [11].

Технології здійснили величезний вплив на проведення дослідження ринку підприємствами, і з часом цей вплив, ймовірно, посилюватиметься. Найкраще, що можуть зробити маркетологи та компанії, це бути відкритими та готовими сприймати нові технології в міру їх розвитку.

Технології швидко змінюються, і зараз існує багато різних технологій, які використовуються у маркетингових дослідженнях ринку:

– Онлайн-опитування – використання онлайн-форм для збору відповідей від респондентів. Це дозволяє зібрати велику кількість даних за короткий час.

– Веб-аналітика – збір, аналіз та інтерпретація даних про веб-сторінки, щоб зрозуміти поведінку відвідувачів, їх уподобання та інші фактори, що можуть впливати на їх рішення.

– Соціальний медіа-моніторинг – моніторинг соціальних мереж для збору даних про те, що люди говорять про бренд, продукти, послуги та конкурентів.

– Аналіз глибинних даних – це дослідження, яке використовує більш глибокий підхід до аналізу даних, щоб визначити психологічні та соціальні фактори, що впливають на поведінку споживачів.

– Big-data – використання великих обсягів даних для виявлення тенденцій та зв'язків у поведінці споживачів.

– Віртуальна реальність та доповнена реальність – використання цих технологій для створення віртуальних середовищ, що дозволяють споживачам взаємодіяти з продуктами та послугами компанії, що є особливо ефективним для тестування нових продуктів.

– Машинне навчання та штучний інтелект можуть використовуватися для аналізу великої кількості даних та виявлення складних залежностей між різними факторами. Це може допомогти в розумінні потреб та уподобань споживачів, що дозволяє компаніям зосередитися на тих продуктах та послугах, які будуть найбільш корисними для своїх клієнтів [12].

– Eye-tracking – це технологія, що дозволяє вимірювати, куди спрямовується погляд людини. Вона може бути використана для вивчення реакції споживачів на різні елементи маркетингових матеріалів, таких як реклама та упаковка продуктів.

– GPS-відстеження – це технологія, яка дозволяє відстежувати місцезнаходження споживачів. Це може бути корисно для дослідження поведінки споживачів, які пересуваються з місця на місце, та розуміння того, як вони взаємодіють з різними маркетинговими матеріалами, наприклад, зовнішньою рекламою.

– Аналітика голосових даних – це дослідження, що використовує голосові дані, щоб зрозуміти, як споживачі сприймають продукти та послуги компанії. Це може бути корисним для вивчення реакції споживачів на різні аспекти продукту, такі як його дизайн, функціональність та інші характеристики.

Ці технології можуть бути використані окремо або у комбінації, щоб отримати більш детальну картину ринку та поведінки споживачів. Однак, важливо мати на увазі, що використання технологій має бути доповнене глибоким розумінням та аналізом отриманих даних, щоб зробити правильні висновки та прийняти ефективні рішення щодо маркетингу продукту або послуги.

Наприклад, аналіз соціальних мереж даних допоможе вивчити погляди та уподобання споживачів щодо продукту та визначити найбільш ефективні способи просування продукту на ринку. Аналіз веб-аналітики допоможе визначити, які маркетингові канали та рекламні матеріали приносять найбільше відвідувань на сайті та допомагають збільшити конверсії.

Використання цифрових технологій у маркетингових дослідженнях ринку може значно полегшити збір та аналіз даних та допомогти підприємствам більш ефективно просувати свої продукти на ринку. Однак, важливо пам'ятати, що технології не є вирішенням всіх питань маркетингу і вони повинні бути використані в поєднанні з експертним аналізом та глибоким розумінням поведінки та уподобань споживачів.

Розглянемо приклади відомих брендів, які використовують цифрові технології для проведення маркетингових досліджень ринку (рис.1).

Відомі бренди, які використовують технології для проведення маркетингових досліджень ринку

	Компанія використовує штучний інтелект і машинне навчання для аналізу даних про споживачів та прогнозування попиту на продукцію.
	Компанія використовує аналітичні інструменти для збору та аналізу даних про поведінку покупців на своєму веб-сайті та платформі.
	Компанія використовує технології віртуальної реальності для тестування нових продуктів та взаємодії зі споживачами.
	Компанія використовує аналітичні інструменти та соціальні медіа для збору даних про споживачів та аналізу їхніх потреб.
	Компанія використовує інтернет-аналітику та соціальні медіа для збору даних про споживачів та аналізу їхнього відгуку на продукти.

Рис. 1. Приклади використання технологій у маркетингових дослідженнях
Складено авторами

Із рис.1 бачимо, що відомі світові бренди вже почали впроваджувати технології у свою діяльність, зокрема, в маркетингові дослідження. Coca-Cola використовує штучний інтелект і машинне навчання, Amazon – аналітичні інструменти, Nike – технології віртуальної реальності, Procter & Gamble та Unilever аналізують дані, отримані із соціальних мереж. Інші відомі компанії також впровадили технології у маркетингові дослідження. Наприклад, Google використовує аналітичні інструменти та алгоритми машинного навчання для збору та аналізу даних про покупки та поведінку споживачів в Інтернеті, Samsung використовує аналітичні інструменти та штучний інтелект для аналізу даних про споживачів та виявлення нових трендів на ринку електроніки, Microsoft аналізує соціальні медіа та використовує інструменти для аналізу даних про поведінку та потреби споживачів на ринку програмного забезпечення, технології також використовують Uber та Airbnb. Усі ці бренди демонструють, що використання цифрових технологій дозволяє проводити більш ефективні та точні маркетингові дослідження ринку, які допомагають розуміти поведінку споживачів та прогнозувати їхні потреби.

Висновки. З розвитком технологій, маркетингові дослідження ринку також зазнали змін. У статті розглядається вплив цифрових технологій на цей процес, а також можливості, які вони надають для покращення ефективності досліджень та аналізу результатів. Провівши дослідження щодо впливу технологій на маркетингові дослідження, можна зробити висновок про те, що на сьогоднішній день маркетингові дослідження неможливо ефективно провести без використання технологічних методів та інструментів.

Однією з головних переваг використання цифрових технологій у маркетингових дослідженнях є збільшення точності та швидкості збору даних. Завдяки автоматизації процесів та використанню аналітичних інструментів, дослідники можуть збирати та аналізувати великі обсяги даних за короткий час. Крім того, технології дозволяють здійснювати більш глибокий аналіз даних, що дозволяє зрозуміти потреби та побажання споживачів. Наприклад, за допомогою інтернет-аналітики можна відслідковувати реакції споживачів на певні товари чи послуги, їхній вплив на ринок та здійснювати прогнозування тенденцій. Також технології надають нові можливості для збору даних в режимі реального часу, що дозволяє здійснювати швидкий аналіз результатів та відповідно адаптувати маркетингові стратегії до потреб споживачів.

Проте, зростання використання цифрових технологій також ставить перед дослідниками нові виклики, такі як необхідність забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних. Також важливо зберігати баланс між використанням технологій та людським елементом у процесі дослідження.

Отже, можна стверджувати, що технології мають значний вплив на маркетингові дослідження ринку та споживчої поведінки, що дозволяє покращувати ефективність досліджень та аналізу результатів, збільшувати точність та швидкість збору даних, проводити більш глибокий аналіз даних та здійснювати прогнозування тенденцій.

Література:

1. Дриль О. І. Маркетингові дослідження ринку. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: *Логістика*. 2008. № 633. С. 215.
2. Ковальчук С. В., Петрицька О. С. Роль маркетингових досліджень у забезпеченні ефективної роботи підприємств легкої промисловості. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2010. № 1. С. 42–51.
3. Лирик І. В., Кудирко О. В. (2010). *Маркетингові дослідження: кейси та ситуаційні вправи*. Київ.
4. Журавльова М. О. Роль та сучасні методи маркетингових досліджень у бізнесі.
5. Шевченко А.В., Марчук В.В. Особливості управління попитом на основі цифрових маркетингових технологій / *Проблеми системного підходу в економіці*. Вип. 3(89), 2022. С. 177-183.
6. Shevchenko A., Borysenko O. Marketing Approach to the Formation of Management System for Enterprise Strategic Development in the Context of Globalisation. *JILC (Journal of International Legal Communication)* 1(1), 2021. 272 p. P. 186-196.
7. Віт К. (2019). 5 способів використання машинного навчання у сфері маркетингу. URL: <https://coworkingplatforma.com/ua/blog/5-sposobiv-vikoristanna-masinnogo-navcanna-u-sferi-marketingu/> (дата звернення: 20.04.2023)

8. Гнітецький Є. В. (2017). Big Data в маркетингу: орієнтація на споживача. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*, № 14. С. 281–285.
9. The impact of technology on market research. *Kadence*. URL: <https://kadence.com/the-impact-of-technology-in-market-research-whats-changed-and-whats-to-come/> (дата звернення: 20.04.2023).
10. Пошук та аналіз блогерів в Instagram. *trendHERO*. URL: <https://trendhero.io/ua/> (дата звернення: 20.04.2023).
11. The Role of Technology in Market Research - PR News. *PR News: Top Public Relations, Marketing and Social Media Blog*. URL: <https://everything-pr.com/the-role-of-technology-in-market-research/> (дата звернення: 17.04.2023).
12. How technology is transforming market research. *Kantar. Understand People, Inspire Growth*. URL: <https://www.kantar.com/inspiration/agile-market-research/how-technology-is-transforming-market-research> (дата звернення: 20.04.2023).

References:

1. Dryl O. I. (2008). Marketynhovi doslidzhennia rynku [Marketing market research]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. Seria: Lohistyka. - *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Logistics*. № 633, 215. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk S. V., Petrytska O. S. (2010). Rol marketynhovykh doslidzhen u zabezpechenni efektyvnoi roboty pidpriemstv lehkoi promyslovosti [The role of marketing research in ensuring the efficient operation of light industry enterprises]. *Marketynh i menedzhment innovatsii - Marketing and innovation management*. № 1, 42–51. [in Ukrainian].
3. Lylyk I. V., Kudyenko O. V. (2010). Marketynhovi doslidzhennia: keisy ta sytuatsiini vpravy [Marketing research: cases and situational exercises]. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
4. Zhuravlova M. O. Rol ta suchasni metody marketynhovykh doslidzhen u biznesi [The role and modern methods of marketing research in business].
5. Shevchenko, A.V., Marchuk, V.V. (2022). Osoblyvosti upravlinnya popytom na osnovi tsyfrovyykh marketynhovykh tekhnolohiy [Features of demand management based on digital marketing technologies]. *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici - Problems of the systemic approach in economics*. 3(89), 177-183. [in Ukrainian].
6. Shevchenko, A., Borysenko, O. (2021). Marketing Approach to the Formation of Management System for Enterprise Strategic Development in the Context of Globalisation. *JILC (Journal of International Legal Communication)* 1(1), 2021, 186-196. [in English].
7. Vit K. (2019). 5 sposobiv vykorystannia mashynnoho navchannia u sferi marketynhu [5 ways to use machine learning in marketing]. Retrieved from <https://coworkingplatforma.com/ua/blog/5-sposobiv-vikoristannia-masinnogo-navcanna-u-sferi-marketingu/> [in Ukrainian].
8. Hnitetskyi Ye. V. (2017). Big Data v marketynhu: orientatsiia na spozhyvacha [Big Data in marketing: focus on the consumer]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"* - *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*. №14, 281–285. [in Ukrainian].
9. The impact of technology on market research. *Kadence*. Retrieved from <https://kadence.com/the-impact-of-technology-in-market-research-whats-changed-and-whats-to-come/>. [in English].
10. Poshuk ta analiz bloheriv v Instagram [Search and analysis of bloggers on Instagram]. *TrendHERO*. Retrieved from <https://trendhero.io/ua/>. [in Ukrainian].
11. The Role of Technology in Market Research - PR News. *PR News: Top Public Relations, Marketing and Social Media Blog*. Retrieved from <https://everything-pr.com/the-role-of-technology-in-market-research/>. [in English].
12. How technology is transforming market research. *Kantar. Understand People, Inspire Growth*. Retrieved from <https://www.kantar.com/inspiration/agile-market-research/how-technology-is-transforming-market-research>. [in English].

УДК 330.322:629.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-177-184](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-177-184)

Амеліна Наталія Костянтинівна кандидат економічних наук, доцент, Національний транспортний університет, вул.Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044)280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3807-5991>

Левіщенко Олена Степанівна кандидат економічних наук, доцент, Національний транспортний університет, вул.Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044)280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3704-5352>

Кривенко Олена Костянтинівна старший викладач, Національний транспортний університет, вул.Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044)280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-2562-340X>

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АВТОСЕРВІСУ

Анотація. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою економічного розвитку країни, оскільки забезпечує залучення іноземних інвестицій, розвиток міжнародного бізнесу та збільшення обсягів торгівлі. Підприємства автосервісу в умовах здійснення зовнішньоекономічної діяльності повинні застосовувати більш ефективні стратегії маркетингу, реклами та новітні технології, враховуючи можливі проблеми з митними платежами, валютними коливаннями та культурними відмінностями, а також зважати на імовірні проблеми з доставкою й логістикою при наданні послуг на міжнародному ринку.

Особливостями зовнішньоекономічної діяльності для підприємств автосервісу є не лише залучення іноземних клієнтів, а й постачальників. Вибір зарубіжного постачальника залежить від багатьох чинників. Наприклад, мета виходу на зовнішні ринки, географічна доступність, вартість та якість продукту або послуги, може впливати на прийняття рішення щодо співпраці.

Залежно від розміру та спеціалізації підприємства, залучення іноземних клієнтів може мати різні форми і є важливим кроком для розвитку автосервісного підприємства, оскільки це дозволяє розширити його потенційну аудиторію та збільшити обсяги продажу. При цьому, для досягнення успіху в залученні іноземних клієнтів необхідно розробити ефективну експортну стратегію, яка враховуватиме особливості міжнародного ринку та конкуренції.

Вихід на зовнішні ринки діяльність може мати як позитивний, так і негативний вплив на підприємства автосервісу. Тому важливо враховувати: зміну курсу валют та введення митних тарифів, адже це може зробити продукцію підприємства менш конкурентоспроможною. Саме тому, підприємства автосервісу повинні бути готові до різних ризиків, які можуть виникати в процесі просування на зовнішні ринки та бути готовими розробити стратегії зменшення цих ризиків задля можливості успішної реалізації зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: підприємства автосервісу, діяльність підприємств, зовнішньоекономічна діяльність, ризики зовнішньоекономічної діяльності, конкурентоспроможність підприємств.

Amelina Nataliia Konstantinivna PhD in Economics, Associate Professor, National Transport University, Omelyanovycha-Pavlenka St., 1, Kyiv, 01010, tel. tel.: (044)280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3807-5991>

Levishchenko Olena Stepanivna PhD in Economics, Associate Professor, National Transport University, Omelyanovycha-Pavlenka St., 1, Kyiv, 01010, tel. тел.: (044)280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-3704-5352>

Kryvenko Olena Konstantinivna Senior Lecturer, National Transport University, Omelyanovycha-Pavlenka St., 1, Kyiv, 01010, tel.: (044) 280-30-16, <https://orcid.org/0000-0003-2562-340X>

PECULIARITIES OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF CAR SERVICE ENTERPRISES

Abstract. Foreign economic activity is an important component of a country's economic development, as it ensures the attraction of foreign investment, the development of international business and the increase in trade. Car service businesses engaged in foreign economic activity should apply more effective marketing and advertising strategies and the latest technologies, taking into account possible problems with customs payments, currency fluctuations and cultural differences, as well as possible delivery and logistics problems when providing services in the international market.

The specifics of foreign economic activity for car service businesses include not only attracting foreign customers, but also suppliers. The choice of a foreign supplier depends on many factors. For example, the purpose of entering foreign markets, geographical accessibility, cost and quality of the product or service may influence the decision to cooperate.

Depending on the size and specialization of the business, attracting foreign customers can take various forms and is an important step for the development of a car service business, as it allows it to expand its potential audience and increase sales. However, to succeed in attracting foreign customers, it is necessary to develop an effective export strategy that takes into account the peculiarities of the international market and competition.

Entering foreign markets can have both a positive and negative impact on car service businesses. Therefore, it is important to take into account changes in exchange rates and the introduction of customs tariffs, as this may make the company's products less competitive. That is why car service enterprises should be prepared for various risks that may arise in the process of entering foreign markets and be ready to develop strategies to mitigate these risks in order to successfully implement foreign economic activity.

Keywords: car service enterprises, activities of enterprises, foreign economic activity, risks of foreign economic activity, competitiveness of enterprises.

Постановка проблеми. Основними особливостями зовнішньоекономічної діяльності підприємств автосервісу може стати те, що вони мають конкурувати з іншими підприємствами на міжнародному ринку. Це вимагає реалізації заходів для підвищення конкурентоспроможності, за допомогою розробки більш ефективних стратегій маркетингу і реклами, застосування новітніх технологій. Мають бути враховані потенційні проблеми та ризики при виведенні автосервісних товарів або послуг на міжнародний ринок, що можуть призвести до зменшення прибутків та навіть збитків, впливаючи на вартість продукту або послуги.

Підприємства автосервісу можуть зіткнутися з проблемами у культурних відмінностях і мовних особливостей країн, з якими вони співпрацюють, оскільки це має значення у забезпеченні ефективної комунікації з партнерами та клієнтами з інших країн. Транспортування продуктів або послуг на міжнародний ринок може призвести до ускладнень з доставкою і логістикою, що впливає на швидкість та надійність надання відповідної послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері автосервісу підкреслюють, що ця галузь є важливим елементом глобальної економіки та має значний потенціал для розвитку. Наукові дослідження проводили різні експерти та практики в галузі міжнародної торгівлі, менеджменту, маркетингу, економіки та інших відповідних галузей. Аналіз діяльності підприємств автосервісу проводилися такими науковцями як І. Ю. Семенюк, М. Городецький, О.М. Ложачевська, Р.В. Григоренко та інші. Вони досліджували різні аспекти діяльності підприємств, включаючи аналіз ринку послуг, стратегії конкуренції, визначення особливостей зовнішньої маркетингової діяльності та інші питання.

Мета статті – розгляд особливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств автосервісу з урахуванням сучасних тенденцій та викликів.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою економічного розвитку країни, оскільки забезпечує залучення іноземних інвестицій, розвиток міжнародного бізнесу та збільшення обсягів торгівлі. В першу чергу – це сукупність економічних відносин, що виникають між різними країнами у процесі міжнародної торгівлі товарами і послугами, інвестування, передачі технологій та капіталу, а також інших видів міжнародних економічних відносин.

Основними цілями зовнішньоекономічної діяльності є забезпечення ефективного використання національних ресурсів, розширення міжнародної торгівлі та зміцнення міжнародної конкурентоспроможності країни [1].

Зовнішньоекономічна діяльність включає в себе такі її основні види:

1. Імпорт та експорт товарів та послуг – купівля-продаж товарів та послуг за кордон.
2. Інвестування – вкладення капіталу в інші країни з метою отримання прибутку або розвитку бізнесу.
3. Ліцензування – передача прав на використання патентів, технологій та брендів іноземним компаніям і підприємствам.
4. Франчайзинг – передача прав на використання бізнес-моделі та бренду.
5. Технічна допомога – передача знань і технологій для розвитку інших країн.
6. Трансфер цін – механізм передачі прибутку від продажу товарів і послуг за кордон з метою зменшення податкових витрат.

Зовнішньоекономічна діяльність підприємств автосервісу є важливою складовою економіки країни, оскільки вона стимулює залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності транспортних підприємств, розвиток міжнародного співробітництва, збільшення обсягів виробництва та покращення якості транспортних послуг. Однак, важливо дотримуватись міжнародних стандартів і правил, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність у сфері транспорту, з метою гарантування безпеки та захисту інтересів країни.

Ремонт і технічне обслуговування транспортних засобів є важливим напрямом у зовнішньоекономічній діяльності підприємств, оскільки він забезпечує підтримку технічного стану транспортних засобів та підвищення ефективності їх експлуатації. Окрім цього, ремонт і технічне обслуговування транспортних засобів є важливим напрямом у зовнішньоекономічній діяльності підприємств через залучення іноземних замовників [2]. За умови належної якості та конкурентоспроможної ціни, підприємства автосервісу можуть отримувати замовлення на ремонт і обслуговування транспортних засобів з інших країн, що має велике значення для гарантування надійності перевезень.

Особливостями зовнішньоекономічної діяльності для підприємств автосервісу є не лише залучення іноземних клієнтів, але й постачальників. Оскільки підприємства автосервісу зазвичай мають специфічні потреби щодо запчастин і обладнання, які відповідають конкретним моделям транспортних засобів, їм потрібно знаходити надійних постачальників, які зможуть поставляти якісні товари вчасно та за прийнятними цінами.

Вибір зарубіжного постачальника залежить від багатьох чинників:

- мета виходу на зовнішні ринки може бути різною, наприклад, збільшення продажів, досвід застосування нових технологій, залучення інвестицій тощо. Відповідно до цього обирають постачальника, який відповідає потребам підприємства;
- постачальники із різних країн світу. Це може залежати від географічної доступності та ступеня розвитку ринку в тій чи іншій країні, що в свою чергу впливає на транспортні й логістичні витрати;
- підприємство може обирати постачальника в залежності від економічного стану країни, в якій він знаходиться;
- вартість продукту або послуги, яку пропонує постачальник, може бути ключовим чинником при його виборі;
- якість продукту або послуги, що пропонується, може впливати на прийняття рішення щодо співпраці.

Крім того, зовнішньоекономічна діяльність для підприємств автосервісу також включає можливості експорту власної продукції, наприклад, виготовлення, відновлення, продаж запчастин, обладнання та послуг. Залучення іноземних клієнтів є важливою складовою експортної стратегії для підприємств автосервісу, оскільки дозволяє розширити аудиторію споживачів та збільшити обсяги продажу [3]. Залежно від розміру та спеціалізації підприємства, залучення іноземних клієнтів може мати різні форми і є важливим кроком для розвитку автосервісного підприємства, адже це дозволяє розширити його потенційну аудиторію та збільшити обсяги продажу. При цьому, для досягнення успіху в залученні іноземних клієнтів необхідно розробити ефективну експортну стратегію, яка враховуватиме особливості міжнародного ринку та конкуренції.

Серед ключових елементів експортної стратегії можна виділити:

1. Аналіз потенційного ринку. Для залучення іноземних клієнтів необхідно проаналізувати ринок, визначити його потенціал, конкурентні переваги та недоліки. Це є важливою складовою експортної стратегії для автосервісних підприємств з кількох причин.

По-перше, це дозволяє збільшити обсяги продажу та заробіток. Залучення нових клієнтів з інших країн може допомогти підприємству збільшити свій ринок збуту та отримувати більші прибутки. Наприклад, іноземні клієнти можуть звертатись до автосервісу з питаннями про ремонт своїх автомобілів, що може стати додатковим джерелом доходу для підприємства.

По-друге, залучення іноземних клієнтів може сприяти розвитку бренду автосервісу та підвищенню його репутації на міжнародному ринку. Якщо підприємство надає якісні послуги й забезпечує високий рівень обслуговування, то задоволені клієнти можуть рекомендувати цей автосервіс своїм знайомим та колегам у своїй країні. Це може стати підґрунтям для подальшого розвитку бізнесу та збільшення клієнтської бази.

По-третє, залучення іноземних клієнтів може допомогти підприємству зменшити залежність від внутрішнього ринку та ризиків, пов'язаних з його змінами. Наприклад, якщо економічна ситуація в країні погіршується, то залучення іноземних клієнтів може допомогти підприємству вийти з кризової ситуації та продовжувати отримувати дохід.

2. Визначення цільової аудиторії. Для ринку автосервісу варто визначити свою цільову аудиторію, її потреби та особливості, адже вона може бути досить широкою й різноманітною, тому є важливим зрозуміти, хто саме є головним споживачем і які є його потреби та особливості.

Одним із факторів, які необхідно враховувати при визначенні цільової аудиторії автосервісу, є тип автомобіля, адже відмінності в марках і моделях автомобілів можуть вимагати різних послуг та впливатимуть на бюджет клієнта [4]. Крім того, варто звернути увагу на вікові та соціальні характеристики клієнтів. Наприклад, молоді водії, які

нещодавно отримали водійські права, можуть шукати швидких й ефективних сервісних послуг, тоді як люди похилого віку можуть бути зацікавлені в послугах з підтримки і догляду за автомобілем.

Зважаючи на те, що автомобілі є значною інвестицією, багато клієнтів можуть бути зацікавлені в послугах, які пролонгують термін служби автомобіля та гарантують його безпеку. Такі послуги можуть включати регулярний технічний огляд, обслуговування і ремонт, а також послуги з діагностики і настройки систем безпеки. Взагалі, варто проводити аналіз ринку та дослідження цільової аудиторії для автосервісу, щоб зрозуміти, які саме послуги найбільш популярні, який бюджет можуть мати ваші клієнти й які їх особливості та потреби.

3. Вивчення законодавства. Перш ніж вирушати на міжнародний ринок, необхідно вивчити законодавство країн-партнерів і забезпечити відповідність власної продукції та послуг міжнародним стандартам.

Для підприємств автосервісу вивчення законодавства є дуже важливим етапом перед виходом на міжнародний ринок. Перед тим, як розширювати свій бізнес за межі країни, необхідно ознайомитися з правовими нормами і вимогами країн-партнерів. Недотримання законодавства може призвести до великих фінансових втрат, а також до порушення репутації компанії.

Одним з найважливіших аспектів, які потрібно враховувати при вивченні законодавства, є відповідність продукції та послуг міжнародним стандартам. Багато країн мають власні стандарти, які вимагають дотримання певних вимог до якості продукції та послуг, а також до безпеки працівників і споживачів. Наприклад, є багато міжнародних стандартів, таких як ISO 9001, які забезпечують якість продукції та послуг, а також ISO 14001, який стосується екологічних стандартів. Дотримання таких стандартів є важливим для того, щоб забезпечити конкурентоспроможність на міжнародному ринку й отримати довіру споживачів.

Також варто звернути увагу на правила, які стосуються ввезення та вивезення товарів, включаючи податки й мита. Необхідно ознайомитися з правилами і процедурами міжнародної торгівлі, а також з питаннями ліцензування, захисту інтелектуальної власності й іншими вимогами.

Крім того, підприємства автосервісу мають враховувати законодавство країн-партнерів, яке стосується трудового, податкового, страхового законодавства та правил, які стосуються ведення бізнесу. Наприклад, країни-партнери можуть мати законодавчо закріплені вимоги щодо заробітної плати, обов'язкового соціального страхування, безпеки та охорони здоров'я працівників, а також вимоги щодо виконання певних видів робіт тільки фахівцями відповідної кваліфікації. Підприємства автосервісу також мають вивчити нормативи щодо системи оподаткування та вимоги по сплаті податків у країнах-партнерах, адже кожна країна має власні особливості цієї сфери. При виході на міжнародний ринок підприємства повинні знати, які податки потрібно сплатити у країнах, де вони працюють та які знижки на податки чи стимули надає місцева влада для залучення іноземних інвесторів. Відповідне дотримання вимог щодо оподаткування є важливим, щоб уникнути штрафів та інших негативних наслідків.

Також законодавство країн-партнерів може мати особливості щодо страхування. Підприємства автосервісу повинні знати, які види страхування є обов'язковими у країнах, де вони працюють і які є необов'язковими, але можуть бути важливими для захисту від ризиків, пов'язаних з бізнесом. Наприклад, страхування від відповідальності перед споживачами.

4. Забезпечення якості продукції та послуг. Для залучення іноземних клієнтів необхідно гарантувати рівень якості продукції та послуг на високому рівні, що дозволить зберігати конкурентоспроможність підприємства, оскільки це є ключовим фактором успіху

на міжнародному ринку автосервісу. Для цього підприємства повинні вести постійний моніторинг, розробляти та впроваджувати сучасні системи контролю якості продукції та послуг. Одним із важливих елементів забезпечення якості є використання сучасного обладнання та технологій. Підприємства автосервісу повинні проводити постійну інспекцію обладнання та вчасно його оновлювати.

Також важливим елементом є кваліфікований персонал, адже працівники підприємства повинні мати відповідну освіту та досвід роботи. Крім того, вони повинні проходити постійне навчання і підвищення кваліфікації для того, щоб вміти працювати з сучасним обладнанням, застосовуючи нові технології.

Підприємства повинні відповідати вимогам міжнародних стандартів якості, отримуючи відповідні сертифікати, що дозволить довіряти продукції та послугам підприємства, зберігаючи високий рівень конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Нарешті, важливо встановити механізми зворотного зв'язку з клієнтами, які надають можливість вчасно виявляти проблеми, вдосконалювати продукцію та послуги. Однією з форм може бути створення власної інтернет-платформи для замовлення і продажу запчастин і послуг, що дозволить зацікавити клієнтів інших країн. Бажано, щоб клієнти мали можливість залишати свої відгуки та пропозиції, а підприємство вчасно реагувало на них і вносило відповідні зміни. Також можливо встановлення партнерських зв'язків з іноземними підприємствами автосервісу або дилерами [5].

5. Організація логістики в зовнішньоекономічній діяльності є важливою складовою успішної роботи підприємства. Логістичні процеси повинні бути організовані таким чином, щоб забезпечувати своєчасну доставку товарів і послуг за міжнародними стандартами якості та безпеки. Доставка є однією з ключових складових зовнішньоекономічної діяльності. Залежно від країни, в яку здійснюється експорт, можуть бути різні правила та обмеження для міжнародної доставки товарів. Тому, для підприємства важливо мати належну інформацію про правила та обмеження міжнародної доставки, щоб уникнути проблем з митним контролем та іншими складнощами, пов'язаними з пересиланням товарів через кордон. Організація логістики в зовнішньоекономічній діяльності є критично важливою для підприємств автосервісу, які бажають працювати з іноземними клієнтами або партнерами. Це означає, що вони повинні вивчати і розуміти процеси і правила логістики, що використовуються в країнах-партнерах, розглядаючи всі етапи збору, транспортування, розподілу продукції та послуг, включаючи складування, упаковку, враховуючи складність та тривалість митних процедур. Для ефективного виконання всіх цих етапів підприємства автосервісу повинні мати ясний та детальний план дій, який враховує різні аспекти логістики.

Для організації ефективної логістики в зовнішньоекономічній діяльності, підприємства автосервісу можуть використовувати різні методи, такі як власні транспортні засоби, підприємства-перевізники або логістичні компанії. Вибір методу залежить від величини підприємства, його фінансових можливостей та інших факторів.

Зовнішньоекономічна діяльність підприємств автосервісу полягає в здійсненні різних операцій з іноземними контрагентами, таких як міжнародна купівля-продаж товарів, послуг та технологій, участь у міжнародних проектах, експорт-імпорт автозапчастин, сервісування іноземних автомобілів тощо. Проте, така діяльність пов'язана з ризиками, які можуть вплинути на фінансовий стан і репутацію підприємства. Основні ризики зовнішньоекономічної діяльності автосервісних підприємств можуть бути такими:

1. Валютний ризик: зміни валютного курсу можуть значно вплинути на прибутковність підприємства при операціях з іноземними партнерами. Коливання курсу валют можуть суттєво впливати на дохід підприємства та вартість його товарів і послуг, призвести до значних збитків та складнощів зі здійсненням операцій.

2. Політичний ризик: політична нестабільність або геополітичні конфлікти, нестабільність урядів, війни, ембарго, санкції можуть суттєво позначитися на зовнішньоекономічній діяльності компанії та стати причиною перешкод у здійсненні бізнесу з іноземними партнерами. Відносини між країнами можуть бути ускладнені, що може вплинути на торговельні операції і призвести до зменшення прибутків.

3. Ризик невиконання контракту: іноземні партнери можуть не дотримуватися умов контракту або порушувати права інтелектуальної власності, що може спричинити втрати і негативно вплинути на конкурентоспроможність підприємства.

4. Ризик зміни попиту: зміни в економічному середовищі можуть призвести до зміни попиту на послуги підприємств автосервісу.

5. Конкурентний ризик: зміна рівня конкуренції на зовнішньому ринку може привести до зменшення попиту на товари та послуги підприємства, що призведе до суттєвого впливу на його прибутковість.

6. Ризик зміни законодавства: зміни законодавства щодо зовнішньої торгівлі, такі як введення нових правил митного оформлення або тарифів, мають вплив на вартість і можливості торгівлі з підприємствами автосервісу.

7. Ризик технологічних змін відноситься до можливих ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємств автосервісу. Цей ризик полягає в тому, що зміни технології та інновації можуть позначитися на споживачах та їх вимогах до послуг, які надає підприємство. Наприклад, з появою нових технологій виробництва та ремонту автомобілів можуть з'явитися нові види послуг, або змінитися потреби клієнтів у певних видах послуг. Це може призвести до зниження попиту на традиційні послуги, а також до зміни конкурентного середовища в якому працює підприємство. З іншого боку, зміни технологій можуть також позитивно вплинути на діяльність підприємств автосервісу. Нові технології можуть дозволити покращити якість послуг, знизити витрати на виробництво та підвищити ефективність роботи.

Отже, ризики в зовнішньоекономічній діяльності можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для автосервісних підприємств, тому що, з одного боку, зовнішньоекономічна діяльність може допомогти розширити свої ринки збуту та залучити нових клієнтів з інших країн. Це може збільшити їх обсяги продажу й прибутки, надати доступ до нових технологій, ресурсів та інновацій і допомогти підприємствам покращити свої продукти, послуги, знизити витрати на виробництво та підвищити ефективність роботи. З іншого боку, зовнішньоекономічна діяльність може мати негативний вплив на підприємства автосервісу. Наприклад, зміна курсу валют або введення митних тарифів може зробити продукцію підприємства менш конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. Крім того, іноземні ринки можуть бути менш прозорими, що може призводити до зменшення прибутку та збільшення ризиків для підприємства.

Саме тому, підприємства автосервісу повинні бути готові до різних ризиків, які можуть виникнути при виході на зовнішні ринки та розробити стратегії зменшення цих ризиків. Вони повинні враховувати свої конкурентні переваги та здібності, щоб використовувати їх в зовнішніх умовах і реалізовувати успішну зовнішньоекономічну діяльність.

Висновки. Зовнішньоекономічна діяльність автосервісних підприємств передбачає їх участь у міжнародних торгівлях товарами та послугами. Це може включати експорт автомобільних запчастин, імпорту технологій та обладнання, а також залучення іноземних клієнтів на ринок послуг автосервісу. Проте, рекомендації щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств автосервісу мають враховувати, що ця діяльність також пов'язана з ризиками, на які необхідно зважати. Також, необхідно бути готовим до конкуренції на міжнародному ринку, забезпечуючи якість продукції та послуг на високому рівні, щоб зберігати відповідну конкурентоспроможність підприємства,

оскільки це допоможе врахувати особливості зовнішньоекономічної діяльності підприємств автосервісу.

Література:

1. Семенюк І.Ю. Механізм зовнішньоекономічної адаптації підприємств до умов євроінтеграційних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Ірина Юріївна Семенюк. – Хмельницький : ХНУ, 2018. – 20 с.
2. Марченко О.М. Вдосконалення маркетингової діяльності автосервісних підприємств в Україні / О.М. Марченко, В.А. Пашкевич // Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти : матеріали науково-практичної інтернет-конференції – Львів : ЛьвДУВС, 2020. – С. 128-130
3. Городецький Микола. Аналітичне оцінювання управління конкурентоспроможністю автосервісних підприємств України / Микола Городецький // Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації – 2019. – Випуск 3-4. – С. 54-67
4. Ложачевська О.М. Узгальнена класифікація послуг сучасного автосервісу / О.М. Ложачевська., Р.В. Григоренко // Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Економіка і управління. – Том 29 (68). – №2, – 2018. – С. 31-36
5. Сахнацька Н. М., Алекперова Н.В. Аналіз використання мобільних додатків закордонними та українськими аптечними закладами у рамках концепції холистичного маркетингу. Український науково-медицинський молодіжний журнал. 2021. № 4 (127). С. 84-91. [https://doi.org/10.32345/USMYJ.4\(127\).2021.84-91](https://doi.org/10.32345/USMYJ.4(127).2021.84-91)

References:

1. Semenyuk I.Y. (2018) Mechanism zovnishnoekonomichnoi adaptatsii pidprijemstv do umov yevrointegratsiinykh protsesiv [Mechanism of foreign economic adaptation of enterprises to the conditions of European integration processes]: Extended abstract of candidate's thesis of Economic Sciences: speciality 08.00.04 - [Economics and management of enterprises (by type of economic activity)] Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
2. Marchenko O. M. & Pashkevych V. A. (2020) Vdoskonalennia marketyngovoi diialnosti avtoservisnykh pidprijemstv v Ukraini [Improving the marketing activities of car service enterprises in Ukraine]. *Management and security: theoretical and applied aspects: materials of the scientific and practical Internet conference*, 128-130 [in Ukrainian].
3. Gorodetskyi Mykola. (2019) Analitychne otsiniuvannia upravlinnia konkurentospromozhnistiu avtoservisnykh pidprijemstv Ukrainiy [Analytical assessment of competitiveness management of car service enterprises in Ukraine]. *Institute of accounting, control and analysis in the context of globalisation*. (Issue 3-4), (pp. 54-67) [in Ukrainian].
4. Lozhachevska O.M. & Grigorenko R.V. (2018) Uzagalnena klasyfikatsiia poslug suchasnogo avtoservisu [Generalised classification of modern car service]. *Scientific notes of Vernadsky TSU. Series: Economics and management*. (Vol. 29(68). 2), (pp. 31-36) [in Ukrainian].
5. Sakhnatska N.M., Alekperova N.V. Analysis of the use of mobile applications by foreign and Ukrainian pharmacies within the framework of the concept of holistic marketing. *Ukrainian scientific and medical youth magazine*. 2021. No. 4 (127). P. 84-91. [https://doi.org/10.32345/USMYJ.4\(127\).2021.84-91](https://doi.org/10.32345/USMYJ.4(127).2021.84-91)

УДК: 005.93:658.5.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-185-193](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-185-193)

Дашутіна Людмила Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (054) 270-10-12, <https://orcid.org/0000-0002-6421-816X>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті підтверджено актуальність обраної теми дослідження та необхідність вивчення даного питання. На теоретичному рівні автором розглянуто теоретико-методологічні засади визначення ефективності управління аграрними підприємствами. А також проаналізовано стан та тенденції розвитку галузі рослинництва України. В рамках цього вивчено поняття «ефективність» та «результативність». Існування різних підходів до визначень та взаємозв'язку категорій ефективність і результативність підтверджують складність змістового наповнення цих понять та актуальність даної проблеми. З метою більш глибокого розкриття теми в статті проаналізовано організаційно-економічну характеристику та досліджено ефективність управління одного з провідних господарюючих суб'єктів Сумської області – фермерське господарство «Батьківщина». Проведена оцінка ефективності функціонування визначеного підприємства, аналіз ринкових позицій, визначено основні напрями його розвитку. Автором обґрунтовано необхідність використання соціально-економічних та технічних заходів щодо підвищення ефективності управління виробництвом продукції господарства, що підтверджено економічними розрахунками ефективності запропонованих заходів. На базі проведених досліджень автором визначено наявні для більшості аграрних підприємств напрямки, завдяки яким ефективність їх діяльності може підвищуватися. Серед яких: стимулювання підвищення якості, встановлення системного моніторингу, запровадження державного загального контролю, раціональне використання землі тощо.

За результатами дослідження з'ясовано, що багато аграрних підприємств через швидке зниження потенціалу виробництва вимагають вагомій фінансової державної підтримки навіть для того, щоб досягти рівня фінансової рівноваги. Аграрна політика має бути орієнтована на те, щоб виробництво досягло стійкості та зросло, враховуючи небезпеку можливого його спаду.

Результати дослідження можуть бути використані для розроблення ефективної системи управління сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

Ключові слова: управління, ефект, ефективність управління, виробництво, сільськогосподарське підприємство.

Dashutina Liudmyla Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the management department named after professor L.I. Mykhailovoy, Sumy National Agrarian University, Herasya Kondratieva St., 160, Sumy, 40000, tel.: (054) 270-10-12, <https://orcid.org/0000-0002-6421-816X>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EFFECTIVE ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION CHALLENGES NOWADAYS

Abstract. The article confirms the relevance of the chosen research topic and the need to study this issue. At the theoretical level, the author considered the theoretical and methodological

foundations for determining the effectiveness of management of agricultural enterprises. And also analyzes the state and trends of development of the crop industry of Ukraine. Within this, the concepts of "efficiency" and "effectiveness" have been studied. The existence of different approaches to definitions and interconnection of categories efficiency and effectiveness confirms the complexity of the content of these concepts and the relevance of this problem. In order to disclose the topic, the article analyzes the organizational and economic characteristics and investigates the effectiveness of managing one of the leading business entities of Sumy region-the farm "Bat'kivshchyna". The efficiency of the functioning of a certain enterprise, the analysis of market positions was carried out, the main directions of its development are determined. The author substantiates the necessity of using socio-economic and technical measures to increase the efficiency of management of farm production, which is confirmed by economic calculations of the effectiveness of the proposed measures. Among them: stimulation of quality improvement, establishment of system monitoring, introduction of general state control, rational use of land, etc. According to the results of the study, it was found that many agricultural enterprises, due to the rapid decrease in production potential, require significant financial state support even in order to reach the level of financial equilibrium. Agrarian policy should be oriented to ensure that production reaches stability and grows, taking into account the danger of its possible decline.

The results of the study can be used to develop an effective management system for agricultural enterprises of various forms of ownership.

Keywords: management, effect, management efficiency, production, agricultural enterprise.

Постановка проблеми. Ефективність – важливий критерій оцінки діяльності підприємства. Вона прямо пов'язана з досягненням кінцевого результату розвитку організації. На даному етапі розвитку ринкових відносин в Україні, підприємства мають активно діяти для того, щоб постійно підвищувати ефективність своєї діяльності. Важливе місце посідає проблема ефективності управління виробництвом серед проблем, актуальних в економічній науці. Відтак, аналізуючи результати попередніх досліджень та діяльність сільськогосподарських підприємств, погоджуємося з тим, що процес управління ними все ще вимагає вдосконалення і суттєвих, радикальних перетворень, які повинні супроводжуватись не лише підтримкою на загальнодержавному рівні, але також мати економічне обґрунтування для кожного окремо взятого підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розробку та вивчення проблеми підвищення ефективності управління підприємством внесли такі вітчизняні та іноземні автори, як Г. Андрійчук, Н. Бахчеванова, Ст. Бір, Н. Дмитрієва, П. Друкер, Б. Жнякін, В. Мельник, Д. Нортон, В. Мертенс, В. Плескач, М. Портеру, П. Саблук, В. Шиян, Н. Шпичак та інші.

Мета статті – дослідження теоретико-методологічних засад процесу управління ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств, існуючих проблем і галузевої специфіки зазначеного процесу та визначення напрямів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Однією із найактуальніших проблем прискорення розвитку галузі сільського господарства в сучасних умовах є зростання її ефективності. Дивлячись на кількість досліджень, що присвячені проблемі ефективності виробництва та конкретно у галузі сільського господарства, можемо зазначити, що через різне цільове призначення її складових, дана категорія є досить складною. Вона має відображати результативність різноманітної людської діяльності у процесі виробництва духовних та матеріальних благ [1, с. 38].

Для проведення детальних досліджень з питань соціального, економічного та організаційного механізму підвищення ефективності діяльності господарства необхідно розглянути та дослідити гносеологічні елементи поняття ефективності, а також визначити різницю між поняттями результативність та ефективність. Зазначимо, що поняття «ефективність» є похідною від слова «ефект», але існує чітке розмежування у науковій літературі між поняттями ефект та ефективність.

Якщо говорити про підходи до з'ясування поняття «ефект» з поглядів різних авторів, то Г. В. Мельник вважає, що ефект є результатом яких-небудь причин, господарських заходів або дій (введення нового устаткування або техніки, інвестиційних проектів, комерційних угод, втілення господарського рішення або виконання природоохоронних заходів) [3, с. 156]. Розглядаючи те саме питання, В.Л. Плескач вважає, що ефект – це корисний результат, що виражається у вартісній оцінці [4, с. 27]. На думку П.Т. Саблук ефектом є результат впровадження заходів, які спрямовані на зростання ефективності виробництва завдяки заощадженню всіх виробничих ресурсів [2, с. 155].

Отже, проаналізувавши вищезазначене, можемо зробити висновок: ефект – це безпосередньо досягнутий або одержаний результат від ведення певного виду діяльності, явища, процесу або будь-якої інакшої взаємодії в цілому.

Для детальнішої характеристики необхідно розуміти та чітко знати, яких результатів, за який інтервал часу, з використанням яких саме ресурсів, було отримано результати. Саме для цього виділено категорію ефективності в науковій літературі. Ефективність можна тлумачити як вибір вірних цілей, на яких сфокусовано всю енергію організації.

Варто відзначити, що ефективність є не лише зв'язком результату з поставленими цілями, а й результатом (ефектом) з погляду оптимального використання ресурсів – фінансових, трудових, матеріальних [5]. Найкращою мірою доцільного використання ресурсів є ефективність [6, с. 42]. Ефективність – це завжди деяке співвідношення (кінцевого результату з метою або результату з витратами для отримання цього результату), отже величина відносна; ця категорія має управлінський характер і відтворює, насамперед, рівень досягнення поставленої мети [7, с. 288]. В цілому, думки різняться з приводу тлумачення поняття ефективності.

Деякі автори вважають ефективність вибором правильних цілей, інші – оцінку або результат діяльності підприємства; найпопулярнішою думкою в галузі економіки є те, що ефективність – це пропорція результату до витрат.

Ефективність виробництва є ключовою на мікроекономічному рівні, ця категорія є характеристикою результативності та віддачі виробництва. Вона свідчить про збільшення об'ємів виробництва та при яких витратах ресурсів буде досягнуто цього приросту, а значить свідчить про характер економічного зростання [8, с. 392].

Ефективність виробництва має багаторівневий та багатоаспектний характер. В економічній теорії виділяють соціальну та економічну ефективність виробництва. Економічна ефективність – являє собою досягнення найвищих результатів виробництвом за найменших витрат праці або зменшення на одиницю продукції сукупних витрат. Соціальна ефективність – це рівень відповідності соціальним потребам суспільства результатів виробництва.

Згідно з цим, можемо прийти до висновку, що ефективність – явище не випадкове, а є стійким, закономірним і об'єктивним процесом функціонування економіки, який набув ознак економічного закону. Для розрахунку ефективності використання факторів виробництва застосовують систему певних показників. До них відносять: трудомісткість, продуктивність праці, фондомісткість, фондівіддачу, матеріаломісткість, матеріаловіддачу, капіталомісткість та інші [9, с. 967]. При аналізі поняття «ефективність» В.Я. Месель-Веселяк прийшов до висновку, що базисом є термін «ефект», він, в свою чергу, є певною формою результату, значить, згідно цій теорії, поняття «ефективність» можна вважати похідним від поняття «результативність». Науковець пов'язує результат з обсягом чистого доходу організації, а ефект – з чистим прибутком [10, с. 7]. Б.О. Жнякін у своїх дослідженнях ефективності управління корпоративних організацій визначав ефективність синтетичною характеристикою якісної результативності організації, а також управління діяльністю організації в цілому [11, с. 160].

Отже, враховуючи вищезазначене, ми прийшли до висновку, що більша частина науковців підтверджують наявність різниці між поняттями ефективності та результативності. Існування різних підходів до визначень та взаємозв'язку категорій

ефективність і результативність підтверджують складність змістового наповнення цих понять та актуальність даної проблеми.

Для розкриття визначеної проблеми, детальне дослідження здійснено за матеріалами фермерського господарства «Батьківщина» (Сумська область). Характеризуючи дане підприємство варто відмітити, що на кінець 2021 р. площа сільськогосподарських угідь становила 3094,10 га ріллі, основним предметом діяльності підприємства є виробництво вирощування сільськогосподарських культур, зокрема: пшениця озима, соняшника, кукурудзи на зерно, соя, гречка (до 2019 року) [12].

Господарюючий суб'єкт достатньою мірою забезпечений основними виробничими фондами, підприємство досить ефективно використовує основні засоби, що є у його розпорядженні. Це підтверджує динаміка останніх двох років. За останні 3 роки зростання обсягів товарної продукції на 14,7 % забезпечило значне збільшення фондівіддачі на 50,8 % та зменшення фондомісткості на 33,3%. Для цього керівництвом підприємства було прийнято рішення щодо максимальної оптимізації використання основних фондів підприємства. І вжиті заходи з оптимізації виправдовують очікування. Але господарству необхідно оновлювати основні фонди, щоб і надалі їх ефективно використовувати. Аналіз основних економічних показників свідчить про досить високий рівень рентабельності - це майже 70%.

Зовнішні та внутрішні фактори формують бізнес-середовище, яке фактично визначає положення підприємства на ринку, його економічний потенціал та фінансове благополуччя. Отже, ділова активність суб'єкта господарювання виступає індикатором розвиненості відносин, проявом прозорості діяльності, відкритості бізнес процесів, свідченням дієвості та дотримання законодавчих, наслідком ефективного управління (табл. 1).

Таблиця 1

Показники ділової активності ФГ «Батьківщина»

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021/ 2019, +/-
Прибуток на 1 грн. реалізованої продукції	0,5	0,4	0,5	+0,00
Коефіцієнт ділової активності	1,6	2,6	1,7	+0,1
Коефіцієнт ефективності використання фін. ресурсів	0,7	1,2	0,9	+0,2
Коефіцієнт використання власних коштів	1,5	1,7	1,1	-0,4
Фондовіддача	2,7	4,1	3,6	+0,9
Оборотність коштів у розрахунках, оборотів	57,1	45,7	9,8	-47,3
Оборотність коштів у розрахунках, дні	6,3	7,9	36,7	+30,4
Оборотність виробничих запасів, оборотів	1,7	3,7	3,9	+2,2
Оборотність виробничих запасів, дні	211,8	97,3	92,3	-119,5
Тривалість операційного циклу, дні	218,1	105,2	129	-89,1
Оборотність оборотних засобів, оборотів	4,3	7,7	3,7	-0,6
Оборотність оборотних засобів, дні	83,7	46,8	97,3	+13,6
Оборотність власного капіталу, оборотів	3,2	3,9	2,0	-1,2
Оборотність всього капіталу, оборотів	1,6	2,6	1,7	+0,1
Період окупності власного капіталу, років	0,6	0,6	0,9	+0,3

Джерело: сформовано автором на основі власних розрахунків

Показники оборотності власного капіталу вказують на нераціональне його використання, тобто на бездіяльність частини власного капіталу. Цей показник не відповідає оптимальному рівню. Аналіз показує, що весь капітал підприємства використовується не досить ефективно, показник є значно нижчим, ніж оптимальне його значення.

Досягненню цілей підприємства сприяють саме конкурентні переваги підприємства. Дані чинники вказують на конкурентоспроможність підприємства. Також на ринкові позиції підприємства впливають як зовнішні так і внутрішні фактори. Тому оцінимо їх вплив за спеціальною шкалою (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив чинників зовнішнього середовища на діяльність ФГ «Батьківщина»

Чинники	Їх зміст щодо бази дослідження	Середня оцінка впливу, бали	Важливість чинника	Зважений рівень впливу, бали
Споживачі	Продукція реалізовується в основному через товарні біржі, в деякій кількості вона реалізується робітникам та дрібним споживачам.	5	0,20	0,8
Постачальники	Забезпечують постачання насіння, паливо-мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин.	4	0,20	0,8
Конкуренти	Виробники, які займаються аналогічним виробництвом.	4	0,20	0,8
Державні органи влади	Санепідемстанція, управління з охорони праці, податкова інспекція, пожежна інспекція	3	0,15	0,45
Законодавчі акти	Господарський кодекс «Про охорону праці», «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», Цивільний, Податковий кодекс України, Земельний кодекс України, Кодекс законів України про працю	4	0,15	0,6
Контактні аудиторії	Вплив акціонерів, фінансових установ, аудиторів, послугами яких воно користується щорічно, державних установ, лідерів громадської думки.	3	0,05	0,2
Організацій-сусіди	Господарство часто контактує з господарствами-сусідами, обмінюючись досвідом, консультуючись щодо надійності певних постачальників тощо.	4	0,05	0,2
Всього				4,05

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Оцінюючи вплив чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємства, можна відмітити, що яскраво виражений вплив мають – споживачі та постачальники, зі зваженим рівнем впливу – 0,8 балів; а також вагомий вплив мають – конкуренти та організації-сусіди.

Якщо на фактори зовнішнього середовища господарство вплинути не може, то внутрішнє середовище є тим, що безпосередньо від нього залежить. Розглянемо вплив цих чинників на роботу господарства за допомогою наступної таблиці 3.

Таблиця 3

Вплив чинників внутрішнього середовища на діяльність підприємства

Чинники	Їх зміст щодо бази дослідження	Середня оцінка впливу, бали	Важливість чинника	Зважений рівень впливу, бали
Цілі	Досягнення прибутку, завоювання зовнішньоекономічного ринку	5	0,15	0,75
Структура	Лінійно-функціональна	3	0,20	0,60
Завдання	Збільшення обсягів виробництва продукції (згідно контрактів)	4	0,15	0,60
Технологія	Технології розроблені по вирощуванню кожної сільськогосподарської культури з урахуванням їх особливостей.	5	0,20	1,0
Працівники	Є головним ресурсом підприємства	5	0,30	1,50
Всього				4,45

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Зовнішнє середовище здійснює негативний вплив на підприємство, проте завдяки тому, що аграрний сектор отримав одну з провідних ролей у розвитку та реорганізації структури економіки країни, завдяки розвитку аграрних технологій та завдяки зростанню рівня екологічної відповідальності інших підприємств, політичний, технічний та екологічний фактори були оцінені такими, що здійснюють мінімально позитивний вплив на підприємство, абстрагуючись від загальнонаціональної ситуації. Аналіз факторів впливу зовнішнього середовища на ФГ «Батьківщина» наведено у табл. 4.

За останні 20 років аграрний сектор України та безпосередньо ФГ «Батьківщина» зазнали серйозних структурних змін і трансформацій. Непродумана земельна реформа та непродумана державна економічна політика щодо сільського господарства призвели до зупинки галузі. Під гаслом пошуку ефективного господаря було повністю зруйновано існуючу виробничу базу та систему матеріально-технічного забезпечення, підірвано соціально-економічну основу села. В селянські домогосподарства перемістилося виробництво великої кількості сільськогосподарської продукції, особливо продукції тваринництва, це не сприяє підвищенню якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, не сприяє застосуванню нових технологій та покращенню ресурсозабезпеченості. Загалом, вплив непрямих факторів навколишнього середовища створює більше проблем, ніж переваг, але агробізнес має великий потенціал і в майбутньому можна очікувати позитивних змін.

Таблиця 4

Аналіз факторів непрямого впливу зовнішнього середовища

Назва факторів	Зміст факторів
Економічні	Нестабільність гривні; Економічна криза; Високі кредитні ставки; Високі темпи інфляції.
Політичні	Політична криза; Повномасштабне вторгнення Росії на територію України; Нестабільність правової системи; Система податкових пільг та заохочень: більшість податкових стимулів та заохочень не реалізовується до кінця; Непослідовність держави в реформуванні галузі.
Технологічні	Зношення основних виробничих фондів у галузі; Відставання у рівні технологічного розвитку від провідних країн.
Географічні	Переважно сприятливі кліматичні умови; Транспортні шляхи потребують капітального ремонту.
Соціально-культурні	Зміна соціальних настанов до культурних цінностей: сільське господарство знову стає популярним Соціальні групи відносяться до підприємства сприятливо.
Міжнародні	Значна роль України у виробництві пшениці.

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Пропонуються наступні заходи, щоб максимізувати дію сильних сторін та уникнути дію слабких сторін ФГ «Батьківщина»: запровадити нові технології для зниження собівартості продукції; посилити сільськогосподарське виробництво високоякісного насіння та іншої продукції на основі інновацій; покращити стимули для працівників, щоб вдосконалити фінансові показники.

Операційним менеджером процес прийняття рішення розглядається як метод допомоги в досягненні оперативних та стратегічних цілей. На результати виробничої діяльності працівників ФГ «Батьківщина» суттєво впливає рівень вмотивованості

працівників, а також задоволення їхніми умовами праці. Для того, щоб дослідити, який рівень зацікавленості у розвитку діяльності підприємства, регулярно необхідно проводити анкетування, опитування та інтерв'ювання персоналу. Це допоможе виявити своєчасно проблеми мотивації, що існують, а також усунути їх.

За результатами анкетування було досліджено та виявлено основні мотиви, які керують співробітниками під час роботи на ФГ «Батьківщина» (рис. 1.).

Рис. 1. Основні мотиви працівників за результатами опитування
Джерело: сформовано автором в ході проведення опитування

Також був проведений аналіз рівня задоволеності працівників матеріальним заохочуванням та стимулюванням їх роботи. Так, 57% працівників, що брали участь в опитуванні, стверджують, що обсяг премій та заробітної плати відповідає дійсному внеску співробітників у діяльність підприємства, результати цієї діяльності. 23% співробітників вважають, що заслуговують на більший розмір премій відносно посадового окладу. А 20% стверджують, що система матеріального заохочення та стимулювання в ФГ «Батьківщина» є справедливою відносно інших агропідприємств району та області. Враховуючи зовнішню мотивацію, то 65% працівників запевняють, що задоволені можливістю кар'єрного зросту та умовами праці. Показник мотивації внутрішньої співробітників ФГ «Батьківщина» є досить високим. Ступінь довіри працівників до керівництва є на високому рівні. Близько 95% опитаних співробітників при виникненні проблеми або якогось питання звертаються безпосередньо до управлінців за допомогою.

У підприємстві ФГ «Батьківщина» мало уваги приділяється моральному стимулюванню працівників. 67% говорять, що не вистачає організації корпоративних свят на підприємстві. 17% опитаних вважають організацію робочих місць незадовільною. Опитування довело, що у колективі відсутні конфліктні ситуації та заздрість. Основними показниками успішності співробітника в ФГ «Батьківщина» вважається рівень кваліфікації, професіоналізму та особистого внеску у діяльність підприємства.

Головними невирішеними питаннями з приводу соціальних заходів на підприємстві ФГ «Батьківщина» є те, що більшість працівників не відвідують курсів з підвищення кваліфікації, не підвищують рівень своїх знань у сфері сільського господарства. Автором запропоновано оплачувати навчання працівників, курси, поїздки на різні агровиставки, а також виплачувати премію 15% від заробітної плати за впровадження нових ідей у виробництво продукції рослинництва, мінімізації витрат та ін.. Ціллю запропонованих заходів є підвищення кваліфікації та зростання рівня знань працівників, що в свою чергу, збільшить ефективність діяльності співробітників підприємства ФГ «Батьківщина».

Співробітники підприємства ФГ «Батьківщина» мотивовані матеріально на досягнення більш високої якості продукції рослинництва, але порівняно з різними видами трудової діяльності, то можна підвищити матеріальну мотивацію працівників у сфері сільського господарства [13].

Керівництво ФГ «Батьківщина» приділяє чималу увагу питанню кадрів, зокрема: збільшення відсотка молодих працівників на підприємстві, а також підготовка студентів спільно з вищими навчальними закладами.

Аналіз предметного дослідження ФГ «Батьківщина» дав виявити переваги та недоліки мотивації співробітників та висунути рекомендації з приводу її вдосконалення:

1. Значного вдосконалення потребує питання інформаційного забезпечення підприємства. Рекомендується виділити гроші на підвищення кваліфікації співробітників згідно їх роботи, що суттєво покращить комунікації та свідомість у процесі діяльності.

2. Важливо розвивати соціальну сторону мотивації працівників: організовувати події, які будуть сприяти впровадженню творчої атмосфери та дадуть можливість співробітникам поділитися своїми ідеями з приводу роботи, а також святкувати такі професійні свята, як День працівника сільського господарства та інші; проводити щотижневі кава-брейки у перерви.

Було проведено аналіз рівня заробітної плати, а також систему преміювання працівників. Розміри премій кожного з співробітників апарату управління і персоналу визначаються згідно з особистим внеском кожного з них в підсумки діяльності ФГ «Батьківщина» за прошенням бухгалтера.

Запропоновано вдосконалити систему преміювання методом конкретизації розміру премій, що пропорційна внеску працівника, встановлено надбавки співробітникам у розмірі до 25% від посадового окладу: За виконання надзвичайно важливої роботи; за суттєві внески у діяльність; за напруженість та складність роботи (до 20% - виконавцям, директору та головному бухгалтерові – до 25%, від 15 до 25% - іншим працівникам), методом зниження рівня матеріальних та інших операційних витрат організації у наступному періоді.

Значну увагу треба приділити моральному заохоченню працівників та збільшенню рівня внутрішньої мотивації співробітників, формуючи творчу атмосферу та організовуючи раціонально робочий процес.

Висновки. Сьогодні для успішного входу вітчизняних підприємств на світовий ринок потрібно застосовувати сучасні технології, пов'язані не тільки з процесами управління виробництвом, але й з управлінням діяльністю організації. Застосування новітніх методів, принципів, підходів та інструментів в управлінні організацією для забезпечення її успішного функціонування в умовах жорсткої конкуренції на ринку є основною складовою успіху організації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Дослідження та удосконалення систем управління, чи то в рамках окремого підприємства, чи країни, чи цілого суспільства, допоможе швидко та ефективно впроваджувати нові механізми управління, що відповідають сучасним потребам.

Оцінка ефективності підприємства зазвичай базується на аналізі різних фінансових показників, таких як чистий прибуток підприємства, рентабельність інвестицій, ринкова вартість тощо. Проте, розробляючи перелік фінансових коефіцієнтів за стратегічним рішенням, необхідно враховувати переваги та недоліки використання цих показників на практиці.

Література:

1. Шиян В.І. Определение эффективности сельскохозяйственного производства. Харьков: ХСХИ, 2018. 38 с.
2. Саблук П.Т. Економічні відносини та дохідність агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 149-155.

3. Мельник В.Я. Развитие форм господарювання у сільському господарстві : монографія . Харків : ХНТУСГ, 2018. 156 с.
4. Плескач В.Л. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку. *Фінанси України*. 2013. № 10. С. 27-35.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Дата звернення: 20.10.2022).
6. Xiao Y, Zhao MJ. Technical efficiency of different farmer sizes based on stochastic frontier production function and its influencing factors—an investigation based on Shaanxi. *Zhongguo Nong Xue Tong Bao*. 2013. №29 (15). P. 42–49.
7. Мертенс В.П. Економіка сільського господарства : навч. посіб. Київ : Урожай, 2015. 288 с.
8. Leibenstein, H. Allocative Efficiency and X-Efficiency. *The American Economic Review*. № 56. P. 392-415.
9. Gonzalez Zuniga, C. Technical efficiency of organic fertilizer in small farms of Nicaragua: 1998–2005. *Published in: Afr J Business Manag.* 2009. №5 (3). P. 967–973.
10. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2016. №10. С. 7-14.
11. Жнякін Б. О. Економіка підприємства : навч. посіб. Донецьк : Альфапрес, 2015. 160 с.
12. Дашутіна Л.О., Недельніцина Д.Л. Інноваційні методи управління виробництвом продукції рослинництва. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/44>.
13. Сахнацька Н. М., Алекперова Н.В. Аналіз використання мобільних додатків закордонними та українськими аптечними закладами у рамках концепції холистичного маркетингу. Український науково-медичний молодіжний журнал. 2021. № 4 (127). С. 84-91. [https://doi.org/10.32345/USMJ.4\(127\).2021.84-91](https://doi.org/10.32345/USMJ.4(127).2021.84-91)

References:

1. Shiyani, V.I. (2018). *Opredeleniye effektivnosti sel'skokhozyaystvennogo proizvodstva [Determining the efficiency of agricultural production]*. Kharkiv: KHSHI [in Russian].
2. Sabluk, P.T. (2018). Ekonomichni vidnosyny ta dokhidnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva [Economic relations and profitability of agro-industrial production]. *Economy of agro-industrial complex*, 11, 149-155 [in Ukrainian].
3. Melnyk, V.Y. (2018). *Rozvytok form hospodaryuvannya u sil's'komu hospodarstvi [Development of forms of management in agriculture]*. Kharkiv: KHNTUA [in Ukrainian].
4. Pleskach, V.L. (2013). Metodolohichni zasady derzhavnogo rehulyuvannya finansovo-ekonomichnoho rozvytku [Methodological principles of state regulation of financial and economic development]. *Finances of Ukraine*. 10, 27-35 [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Xiao, Y., Zhao M.J. (2013). Technical efficiency of different farmer sizes based on stochastic frontier production function and its influencing factors—an investigation based on Shaanxi. *Zhongguo Nong Xue Tong Bao*, 29 (15), 42–49.
7. Mertens, V. P. (2015). *Ekonomika sil's'koho hospodarstva [Economics of agriculture]*. Kyiv: Urozhai [in Ukrainian].
8. Leibenstein, H. (1966). Allocative Efficiency and X-Efficiency. *The American Economic Review*. 56, 392-415.
9. Gonzalez Zuniga, C. (2009). Technical efficiency of organic fertilizer in small farms of Nicaragua: 1998–2005. *Published in: Afr J Business Manag.*, 5 (3), 967–973.
10. Mesel-Veseliak, V.Y. (2016). Napryamy zabezpechennya konkurentospromozhnosti ahrarnoho vyrobnytstva [Directions for ensuring the competitiveness of agricultural production]. *Economy of agro-industrial complex*, 10, 7-14 [in Ukrainian].
11. Zhniakin, B. O. (2015). *Ekonomika pidpryyemstva [Business economics]*. Donetsk: AlfaPress [in Ukrainian].
12. Dashutina, L.O., Nedelnitsyna, D.L. (2022). Innovatsiyni metody upravlinnya vyrobnytstvom produktsiyi roslynnytstva [Innovative methods of managing the production of plant products]. *Economy and society*, 44. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/44>.
13. Sahnac'ka N. M., Alekperova N.V. Analiz vikoristannja mobil'nih dodatktiv zakordonnimi ta ukrains'kimi aptechnimi zakladami u ramkah koncepcii holistichnogo marketingu. Ukrain'skij naukovomedichnij molodizhnyj zhurnal. 2021. № 4 (127). S. 84-91. [https://doi.org/10.32345/USMJ.4\(127\).2021.84-91](https://doi.org/10.32345/USMJ.4(127).2021.84-91)

УДК 659.1.01:378.09

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-194-203](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-194-203)

Стовба Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія, вул. Канатна, 99, м. Одеса, 65039, тел.: (099)308-91-89, <https://orcid.org/0000-0003-2433-1122>

ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГІГ-ЕКОНОМІКИ

Анотація. Бренд – це те, що здобувачі відчувають стосовно закладу вищої освіти та його послуг. Сильний бренд формує попит з боку потенційних клієнтів, сприяє збільшенню частки закладу на ринку освітніх послуг, дозволяє встановити преміум-ціну на послуги. Систематизовані характеристики, які притаманні сильному бренду закладу вищої освіти: затребуваність випускників на ринку праці, якість освітніх послуг, використання сучасних технологій викладання, сприятлива психологічна атмосфера організації, взірцева матеріально-технічна база, перманентне оновлення освітніх програм відповідно до викликів роботодавців, досконала та гнучка організація освітнього процесу, професійні досягнення викладачів в освітній та науково-дослідній діяльності, привабливі рекламні кампанії, тісна взаємодія з працедавцями та ін.

Запропоновано концепцію формування бренду закладу вищої освіти, яка передбачає створення моделі позиціонування організації, проведення маркетингових досліджень з метою вивчення можливості просування бренду, розробка брендбуку, впровадження бренду та його регулярний аудит.

Розроблені рекомендації щодо масштабування освітніх послуг на прикладі морської академії: розкрито особливості роботи із сайтом закладу; запропоновано започаткувати гнучкі та короткотермінові програми щодо впровадження мікрокваліфікацій для створення слеш-кар'єри, які актуальні для ринку праці; організувати курси для демобілізованих військових; надавати послуги щодо оволодіння можливостями штучного інтелекту, методів викладання та гейміфікації; формування стресостійкості у воєнних умовах та повоєнний період; виховання лідерських якостей та ін. тренінги, використовуючи наявний потенціал викладачів, що дозволить привабити додаткову цільову аудиторію.

Саме персонал закладу робить організацію та її послуги унікальними та якісними. Управління персоналом, організація освітнього процесу, координація та узгодженість роботи підрозділів, логістика документообігу та ін. впливають на бренд і подальший розвиток закладу вищої освіти.

Ключові слова: бренд закладу вищої освіти, риси сильного бренду, етапи брендингу, брендбук, цільова аудиторія закладу вищої освіти, масштабування діяльності закладу вищої освіти.

Stovba Tetyana Anatoliyivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Economics and Maritime Law Department, Kherson State Maritime Academy, Kanatna St., 99, Odesa, 65039, <https://orcid.org/0000-0003-2433-1122>

FORMATION OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION BRAND IN THE CONDITIONS OF THE GIG-ECONOMY

Abstract. A brand is what applicants feel about a higher education institution and its services. A strong brand creates demand from potential customers, helps to increase the share of the institution in the market of educational services, allows to set a premium price for services.

Systematized characteristics that are inherent in a strong brand of a higher education institution: the demand for graduates in the labor market, the quality of educational services, the use of modern teaching technologies, a favorable psychological atmosphere of the organization, an exemplary material and technical base, permanent updating of educational programs in accordance with the challenges of employers, a perfect and flexible organization educational process, achievements of teachers in educational and research activities, perfect, well-balanced advertising campaigns, interaction with employers, etc.

The concept of brand formation of the institution is determined, which involves creating a model of the institution's positioning, conducting marketing research to study the potential audience and opportunities for promoting the brand, developing and creating a brand book, introducing the brand and its regular audit.

Practical recommendations for scaling educational services using the example of the maritime academy were developed: the peculiarities of working with the institution's website were revealed; it is proposed to launch flexible and short-term programs for the introduction of micro-qualifications to create slash careers that are relevant for the labor market; organize courses for demobilized military personnel; provide services for mastering the capabilities of artificial intelligence, teaching methods and gamification; formation of stress resistance in war conditions and the post-war period; education of leadership qualities, etc. trainings, using the existing potential of teachers, which will attract an additional target audience.

It is the staff of the institution that makes the organization and its services unique and high-quality. Personnel management, organization of the educational process, coordination of the work of all divisions and departments, material and technical support of document flow, etc. affect the brand and further development of the institution of higher education.

Keywords: brand of a higher education institution, features of a strong brand, stages of branding, brand book, target audience of a higher education institution, scaling of the institution's activities.

Постановка проблеми. Гіг–економіка переkreює індустріальну мапу та науково–освітню інфраструктуру країни. Завдяки діджиталізації світова економіка тісно переплетена – швидке поширення інформації, можливість віддаленого управління, доступ до ресурсів у різних куточках планети призвели до аутсорсингу: виробництво в Азії, керування компанією зі США, консультанти з менеджменту та логістики – з країн Європи, доставка вантажів може відбуватись навіть з іншої пів кулі Землі – це стало традиційним для бізнесу. Майже 50% населення з 8,028 млрд. мешканців планети станом на кінець 2022 р. є споживачами електронних послуг [1]. Кількість мобільних пристроїв обігнала чисельність людства і дорівнює 8,1 млрд. одиниць [2]. Яскравішають риси гіг–економіки, в якій відкриваються нові можливості використання штучного інтелекту, масового співробітництва, міжнародного володіння інтелектуальною власністю тощо [3].

Від початку повномасштабної війни з РФ із Україною емігрувало майже 14,5 млн. громадян, зареєстровано також 4,7 млн. внутрішньо переміщених осіб [4], що відбивається на функціонуванні вітчизняних закладів вищої освіти (ЗВО). Станом на 1.10.2021 року в Україні 1 028 350 осіб здобували освіту за ступенем «бакалавр» – у 474 закладах, «спеціаліст» – у 58 закладах, «магістр» – у 335 закладах [5, с.16, 25]. Через динамічні трансформації змінюється структура суспільства: зменшується частка молоді та зростає частка літніх людей, які тривалий час зберігають трудову активність, але мають застарілі компетентності.

Трансформація ситуації на ринку освітніх послуг України відбувається внаслідок конкуренції між ЗВО через скорочення чисельності абітурієнтів, надання іноземними університетами українським мігрантам пільгових умов як для вступу, так і можливості продовжити навчання, зміну пріоритетів державної політики у напрямку потужної підтримки професійно–технічної освіти, оптимізації кількості закладів освіти та ін. Такі українські реалії змушують ЗВО швидко до них адаптуватись та посилювати якість їх освітніх послуг.

У гіг–економіці успіх у бізнесі залежить від стратегічної гнучкості, тобто розробляти комплекс заходів щодо адаптації до «чорних лебедів», а не спиратись на наявні природні, фінансові і людські ресурси, на підставі яких будувався добробут держав у недалекому минулому. Світ формує нові запити щодо якості і різноманітності компетентностей працівників. ЗВО мають впроваджувати державну програму Освіта 4.0 (передбачає масову персоналізацію освіти впродовж життя) з випередженням готуючи фахівців для ринку праці з метою забезпечення технологічного розвитку економіки країни відповідно до концепції Індустрія 4.0, якій притаманні кіберфізичні системи, мережі, інтернет речей, розвиток VR, робототехніки, Big Data тощо [6].

Виникають осередки формування гіг–освіти як форми освітньої діяльності у сучасному світі. Тому кращі конкурентні позиції матимуть ті ЗВО, які продукують і застосовують нові знання, технології для підготовки затребуваних на ринку фахівців, здатні створювати та приваблювати цільові аудиторії, успішно співпрацювати з ними, пропонуючи необхідні ринку праці освітні послуги, швидко реагуючи на фідбек та оцінюючи відповідність якості освітнього продукту очікуванням споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Каламан О.Б., Мандрикін Д.В. висвітлили роль та значущість бренду у формуванні бізнес-стратегії підприємства [7, с. 21-26]. Сорока О.В., Кривцова М.С. досліджували елементи, етапи та проблеми бренду ЗВО [8, с. 65-70]. Македон В.В., Волошко Н.О. приділили увагу взаємозв'язку міжнародного брендингу та глобальної конкурентоспроможності країни [9]. Однак потребують висвітлення питання брендингу ЗВО та управління ним в умовах гіг–економіки.

Мета статті – розвиток теоретичних аспектів формування бренду закладу вищої освіти та розробка практичних рекомендацій щодо масштабування його освітніх послуг в умовах гіг–економіки.

Виклад основного матеріалу. Бренд – це сукупність асоціацій про людину, організацію, країну тощо. Він є нематеріальним активом, проте суттєво впливає на функціонування організації. Він є підставою для ухвалення рішення споживачів на користь певного ЗВО щодо здобуття освіти, тому має відповідати очікуванням споживачів послуг, загалом цільової аудиторії [10]. Бренд – це те, що здобувачі відчують стосовно ЗВО та його освітніх послуг: як заклад поводить із споживачами послуг та виправляє ситуацію у разі виникнення непорозумінь. Кожний аспект діяльності ЗВО, кожна відповідь техпідтримки або працівника, кожен провал або тріумф чи навіть посмішка прибиральниці закладу відображається на ідентичності його бренду.

Маючи сильний бренд можна керувати враженнями цільової аудиторії ЗВО. Сильний бренд формує попит з боку потенційних клієнтів, сприяє збільшенню частки закладу на ринку освітніх послуг, дозволяє встановити більш високу ціну на послуги внаслідок їх диференціації. Використання нових ідей, ресурсів і можливостей глобалізації, діджиталізації, сучасних напрацювань у галузі психології, педагогіки та ін. сприятимуть формуванню сильного бренду ЗВО, що позитивно вплине на виживання та подальший розвиток закладу у воєнний та післявоєнний час [11].

Бренд не лише приваблює цільову аудиторію, але й створює бар'єри для конкурентів, полегшує виведення нових послуг на ринок, надає додатковий час закладу для адаптації до загроз під час кризи [11].

На формування бренду ЗВО впливають такі характеристики, як затребуваність випускників на ринку праці, якість освітніх послуг, використання сучасних технологій викладання, сприятлива психологічна атмосфера організації, взірцева матеріально-технічна база, перманентне оновлення освітніх програм, досконала організація освітнього процесу, досягнення в освітній та науково-дослідній діяльності, досконалі, виважені рекламні кампанії, тісна взаємодія з працедавцями та ін. [10].

Брендинг освітнього закладу – це система заходів, спрямованих на створення привабливого іміджу організації, завдяки якому відбуватиметься збільшення цільової аудиторії ЗВО – абітурієнтів та їх батьків, співробітників, науковців, партнерів, стейкхолдерів, громадськості тощо [8, с. 65–70].

Брендинг ЗВО складається з таких етапів (рис.1):

- 1) створення концепції позиціонування ЗВО, проведення маркетингових досліджень з метою вивчення потенційної аудиторії та можливостей просування бренду;
- 2) розробка фірмового стилю, брендбуку – позиції, філософії, цінностей, індивідуальності та ін., рекомендацій щодо цілісного сприйняття бренду споживачами послуг, логотипу, палітри фірмових кольорів, оригінальної графіки, а також візитівок, фірмового одягу, сайту, сувенірів (ручки, блокноти, теки тощо);
- 3) оформлення брендбуку – офіційного документу, який містить опис основних елементів ідентичності та атрибутів бренду;
- 4) застосування бренду та його регулярний аудит [9].

де

- 1- Концепція бренду ЗВО.
- 2- Освітня діяльність кафедр, наукова діяльність, управління закладом, маркетинг, приймальна комісія, HR, фінансовий, юридичний, навчально-методичний та ін. відділи.
- 3- Формування сильної корпоративної культури.
- 4- Комунікації.

Рис. 1. Концепція формування бренду ЗВО

*Складено автором

Бренд сприяє збільшенню частки ЗВО на ринку освітніх послуг, зростанню вартості послуг за рахунок підвищення попиту серед потенційних клієнтів завдяки створеному

іміджу, котрому довірятимуть не тільки клієнти, але й випадкові люди, які, можливо, не планували купувати освітні послуги, проте згодом, у разі виникнення необхідності, можуть ухвалити рішення про її придбання.

Детально розглянемо кілька основних елементів бренду ЗВО.

Почнімо із сайту закладу. Вигляд сайту – дизайн, світлини, шрифти й кольори, а також тональність подання інформації та формулювань, які заклад використовує у рекламі та маркетингових каналах – суттєво впливає на бренд. Необхідно враховувати поради фахівців щодо світлин, кращих шрифтів та кольорів при написанні оповіді, а також її стилю висвічування, які впливають на сприйняття інформації цільовою аудиторією.

Потрібно писати цікаві дописи про події, які відбуваються у ЗВО та зацікавлюють, спонукають до роздумів, у відповідних соціальних медіа – Фейсбуці, ТікТоці, LinkedIn, Instagram (оскільки цільова аудиторія у них різна, то й стиль повідомлення та регулярність мають бути диференційованими), проведення рекламних компаній, оновлення інформації на сайті з метою підвищення обізнаності про бренд серед потенційної цільової аудиторії ЗВО. Це сприятиме позиціонуванню ЗВО, корисно для побудови спільноти, частиною якої відчуватиме себе цільова аудиторія.

У разі відсутності подій для висвітлення у соціальних медіа можна використовувати нативну рекламу аби не порушувати відповідний для певного маркетингового каналу стабільний графік виходу повідомлень у відповідних соціальних мережах, що сприятиме зростанню відвідувань цільовою аудиторією. Нативна реклама – це брендований контент (корисний гайд, проблемна стаття або інтерв'ю та ін.), що підготовлені з метою створення певного іміджу ЗВО в очах учнів, абітурієнтів, батьків, моряків, які не мають вищої освіти – випускників ліцею, коледжу, матросів, які прагнуть зробити морську кар'єру.

Ще один важливий аспект бренду – якість послуг, яку потрібно розглядати з багатьох сторін. Наприклад, чи зможе здобувач швидко отримати фідбек або потрібну допомогу? Організація, яка піклується про свій бренд, робитиме все можливе, щоб надання послуг відбувалося якісно та швидко; вона переконається, що споживач задоволений кінцевим результатом. Чи відповідають надані освітні послуги міжнародним вимогам та світовим стандартам морської галузі? В цьому здобувачі ХДМА можуть переконатись під час проходження плавальних практик або спілкування з працюючими морськими фахівцями на форумах. Чи отримані знання та компетентності полегшують працевлаштування, загалом життя випускників? Негативний фідбек із здобувачами може бути корисним для поліпшення освітніх послуг ЗВО.

Поліпшення координації роботи між різними співробітниками та підрозділами ЗВО також працюватиме на користь бренду. Варто пам'ятати, що штучний інтелект (ШІ) може перебрати на себе певну рутинну частину роботи щодо автоматизації та оптимізації документообігу. Зокрема, підготовку відомостей, складання рейтингів здобувачів, НПП, довідок для різних організацій тощо, карток працівника, скоротити шлях підтвердження документів про проходження стажування та курсів підвищення кваліфікації, якщо в них виникли певні зміни. Можливо потрібно звернути увагу на координацію та логістику заповнення деяких документів та узгоджену роботу підрозділів для надання швидкого фідбеку.

Додавання корисної інформації на сайт ЗВО із структурованими розмітками даних, щоб допомогти користувачам і пошуковим системам знайти те, що їм треба, позитивно впливатиме на бренд організації. Наприклад, сайт має включати чіткі, легкі для розуміння інструкції щодо виконання певних дій аби полегшити здобувачам пошук та заповнення контактних форм як–от рапортів щодо відпусток, відправлення на практику, послідовність дій після повернення з плавальної практики та ін.

Сайт також має включати посилання на корисну інформацію, як–от відповіді на часті запитання або статті самопомоги, які дозволяють усунути несправності здобувачам або

співробітникам самостійно (наприклад, форми ділових паперів та процедури їх оформлення, посадові інструкції тощо). Якщо організація здійснюватиме роботу над помилками, усуваючи швидко недоліки і надаючи фідбек – клієнти відчують до неї більше довіри. Здобувачі бажають розуміти цінності, які підтримує ЗВО. Вони прагнуть дізнатись, як заклад впливає на ситуацію у світі або враховує майбутні зміни у їх підготовці. Здобувачі в умовах конкуренції прагнуть почуватися впевнено, купуючи освітні послуги у ЗВО. Обізнаність щодо подій, які відбуваються у ЗВО, ототожнення з його цінностями можуть зміцнити відносини курсанта з брендом.

Закладу освіти важливо знати свою цільову аудиторію, щоб можна було будувати бренд навколо їх потреб та бажань. Чи відповідають цінності ЗВО цінностям здобувачів, суспільства? Які дії ЗВО доводять це? Наприклад, ХДМА підтримує ЗСУ, працівників, які залишились на окупованих територіях та ін.; здобувачі мають змогу брати участь у різноманітних наукових гуртках, конференціях, семінарах, круглих столах, хакаматонах, спортивних змаганнях, фестивалях та конкурсах, що свідчить про насичене життя на будь який смак, можливість всебічного розвитку курсантів відповідно до їх бажань, нахилів та поставлених цілей.

Нарешті, найголовніший аспект якості послуги ЗВО – одержання знань та компетентностей. На разі викладач вже не є єдиним джерелом знань. В інтернеті є багато навчальних платформ, різноманітних онлайн–курсів. За прогнозами, штучний інтелект (ШІ) невдовзі може замінити викладача. Тому важливо знайти і розвивати ті ніші, де не зможе впоратись ШІ.

Сьогодні для здобувачів важлива особистість викладача, який має використовувати «вірусне» викладання аби «заразити», тобто надихнути споживача послуг на вивчення та глибоке самостійне опрацювання матеріалу. Тобто на разі викладач має бути успішним, ерудованим, мотиватором, бути прикладом для здобувача. До речі, у словнику зазначено, що «здобувач – це той, хто домагається чогось, прагне здобути що–небудь» [12]. Викладач має не примушувати щось опановувати, а саме надихати та допомагати здобути необхідні знання, навички, спрямувати зусилля, підтримувати у разі необхідності, тільки тоді отримані компетентності будуть дійсно цінними для здобувача. Тобто на разі потрібний викладач–тьютор, який заохочуватиме на досягнення певних цілей, надихатиме на отримання знань, компетентностей і саморозвиток, буде інтерпретатором, що підказуватиме як поводитись в умовах великої кількості даних, допомагатиме здобувачам реалізувати власний потенціал та вибудувати персональну освітню траєкторію відповідно до майбутніх змін у світі, уявлень щодо подальшого життя [13, с. 350–357].

Викладач на разі змушений грати досить багато ролей: модератора, розробника освітніх траєкторій, тьютора – наставника та носія людських цінностей, фасілітатора, організатора проєктного навчання, координатора освітніх онлайн платформ, гейміфікатора, тренера із майнд–фітнесу, науковця, який створює інновації та впроваджує результати досліджень в освітній процес та ін. [13, с. 354], що вимагає постійного самовдосконалення та розвитку. За прогнозами експертів у перспективі на ринку праці виникнуть нові професії для освітньої галузі через спеціалізацію за певними ролями викладача.

Потрібно апгрейдити методи та технології викладання. Зокрема, на практичних заняттях створювати завдання, вправи, кейси або симуляції, які сприятимуть опануванню здобувачами soft–skills, необхідних майбутнім морським офіцерам для роботи на судні та просування кар’єрними сходинками.

Апгрейду освітніх технологій викладання можуть сприяти започатковані у ХДМА різноманітні сертифіковані курси як для співробітників, так і зовнішніх клієнтів, котрі необхідно постійно оновлювати відповідно до потреб ринку праці аби запобігти поширенню глибокої кваліфікаційної ями, про що зазначають 45% роботодавців світу [13, с. 346–348].

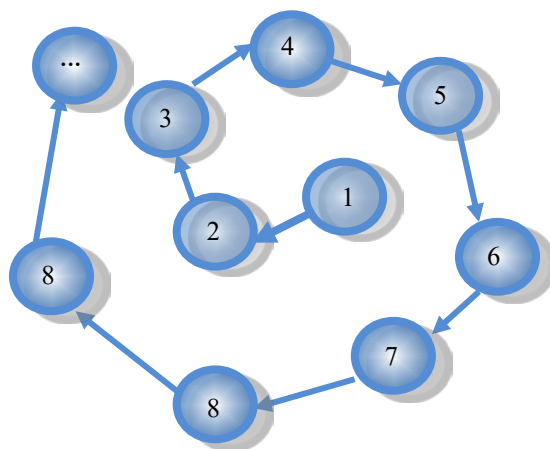
У сучасному світі й надалі зростатиме попит на масові відкриті онлайн–курси, що може привабити додаткову цільову аудиторію та масштабувати діяльність ЗВО. Спробуємо зацікавити світ, розробляючи та пропонуючи авторські курси, які можуть бути цікаві і

корисні для вітчизняної та міжнародної спільноти? Як свідчать вітчизняні мігранти, наша освіта має шанси зайняти у цьому сенсі власну нішу. Можливо розробити актуальні курси щодо певних напрямків розвитку морської галузі іноземною мовою, які могли б зацікавити міжнародну цільову аудиторію, що корелюється з рамковою програмою «Освіта 4.0: український світанок», де передбачено зростання чисельності іноземних студентів у вітчизняних ЗВО до 200 тис. осіб [6].

У разі наявності корисної методики, наукових розробок тощо можна започаткувати гнучкі та короткотермінові програми навчання з метою отримання певних компетентностей та впровадження мікрокваліфікацій для створення слеш-кар'єри, актуальних для ринку праці; організувати курси для демобілізованих – це буде почесно та корисно для бренду ЗВО; надавати послуги щодо обізнаності про можливості та ефективно оволодіння можливостями ІІІ, методів викладання та гейміфікації, формування стресостійкості у воєнних умовах та повоєнний період, виховання лідерських якостей та ін. тренінги, використовуючи існуючий потенціал НПП та формуючи бренд ЗВО.

На разі в Україні відбувається старіння населення, яке через мізерні пенсії змушене працювати. Збільшити цільову аудиторію ЗВО можливо за рахунок надання освітніх послуг людям передпенсійного та пенсійного віку для оновлення компетентностей та подолання ейджизму на ринку праці, оскільки під час війни певна чисельність освіченої молоді емігрувала за кордон. Студенти, яким випала нагода навчатись у якісному середовищі за кордоном, навряд чи всі повернуться до України, «проголосувавши ногами» за якість вітчизняної освіти.

Щоб співробітники були вмотивовані щодо формування бренду ЗВО необхідно, щоб їх особисті цілі і задачі відповідали меті, цінностям і задачам ЗВО. В якості інструменту розвитку та формування бренду закладу можна використати спіраль В. Мевеса (рис.2) [12, с. 255].

де 1 – підвищення якості освітніх послуг ЗВО відповідно до прогнозів ринку праці щодо кваліфікацій і розвиток необхідних навичок, у т.ч. цифрових та зелених [6];

2 – опанування викладачами сучасних методів, технологій, інструментів щодо викладання, організації фідбеку та налаштування системи оцінювання знань здобувачів;

3 – підвищення якості обслуговування здобувачів та співробітників всередині ЗВО у контексті формування цінностей організації, сильної корпоративної культури;

4 – маркетинг ЗВО та його послуг у соціальних мережах;

5 – зростання привабливості для поточних та потенційних цільових аудиторій, партнерів з твіннінгу, стейкхолдерів;

6 – розвиток тренажерної бази для набуття здобувачами відповідних компетентностей та науково-технічної бази для проведення досліджень міжнародного рівня, а також використання наукових результатів під час викладання відповідних курсів;

7 – збільшення чисельності здобувачів та частки ринку, оновлення освітніх програм;

8 – зростання зацікавленості з боку партнерів та інвесторів;

9 – формування міцних конкурентних позицій на ринку освітніх послуг.

Рис. 2. Спіраль В. Мевеса щодо формування бренду ЗВО

*Складено автором

Для кожної організації, незалежно від її розмірів, важливо, щоб кожний співробітник знав і розумів стратегію розвитку організації і реалізовував її у повсякденній роботі. Для каскадування цілей і доведення їх до відома кожного працівника пропонується застосовувати «цибулину цілей» (рис. 3) [14, с.268]. Тобто ЗВО має встановлювати цілі, орієнтуючись на прогнози майбутніх потреб та задоволення існуючого попиту на ринку праці, які визначатиме внаслідок перманентного моніторингу зовнішнього середовища та каскадуючи їх у вигляді певного графу або дерева індикаторів доводити до кожного підрозділу, співробітника. Встановлені таким чином цілі пропонуємо досягати шляхом концентрації зусиль на розробці та реалізації стратегії ліквідації «вузьких місць» на кожному рівні управління, спираючись на високий рівень професіоналізму співробітників.

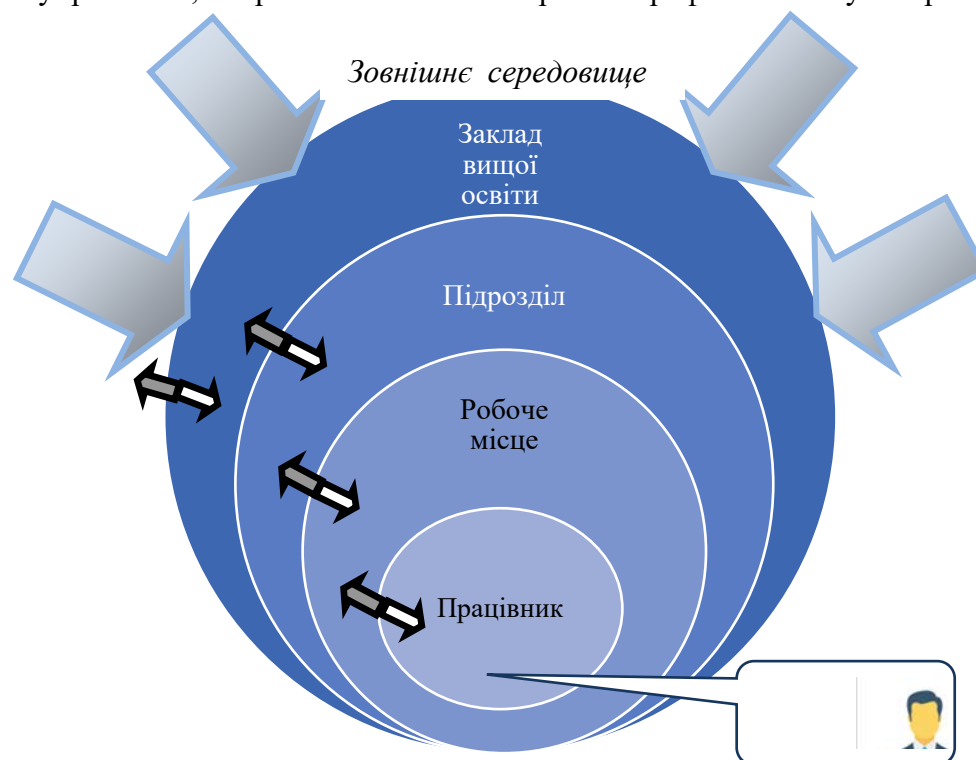

Рис. 3. Каскадування цілей ЗВО:

- задоволення потреб;
- ліквідація вузьких місць (визначення цілей відповідного рівня).

*Складено за [14]

Висновки. Бренд ЗВО – це своєрідний ДНК організації, що забезпечує зберігання, передачу від покоління до покоління і реалізацію програми розвитку, цінностей закладу; важливий нематеріальний актив, який забезпечує наступні переваги: сприяє збільшенню цільової аудиторії, зростанню зацікавленості з боку партнерів, стейкхолдерів, дозволяє встановлювати преміум–ціну на послуги, правильно реагувати та швидко відновлюватись після кризи, наймати талановитих співробітників на роботу, які ставатимуть у чергу для прийняття на роботу в освітньому закладі, розвитку тренажерної бази для набуття здобувачами відповідних компетентностей та науково–технічної бази для проведення досліджень міжнародного рівня, а також використання наукових результатів під час викладання певних курсів, формування міцних конкурентних позицій на ринку освітніх послуг. Як–от, в умовах глобалізації спробуємо зацікавити світ авторськими курсами, які можуть бути корисними не лише для вітчизняних споживачів освітніх послуг, але

зацікавляють міжнародну спільноту, що дозволить у разі наявності попиту та сильного бренду монетизувати відповідні наукові або методичні напрацювання викладачів.

Підсумовуючи вище викладене, для формування сильного бренду потрібно провести рефреймінг механізмів сприйняття, мислення, ставлення до роботи, поведінки співробітників з метою позбавлення від невдалих або застарілих шаблонів поведінки та заміщення їх сучасними та відповідними потребам суспільства та ринку праці.

Нові умови роботи змушують переосмислити роль людини в організації. Саме персонал робить організацію та її послуги унікальними. Від того як відбувається управління персоналом, як організовані освітній процес, координація та узгодженість роботи підрозділів, логістика документообігу та ін. залежатиме бренд і, відповідно, розвиток ЗВО. Тому важливого значення набувають креативні співробітники, які генерують нові ідеї, ініціативи, процедури, послуги та ін., що приваблюватимуть навіть найприскіпливішого наявного або потенційного здобувача, про які йтиметься у подальших дослідженнях.

Література:

1. Населення Землі. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <http://surl.li/godtg> (дата звернення: 20.04.2023).
2. Світова статистика у реальному часі. *worldometers.info* : веб-сайт. URL: <https://www.worldometers.info/uk/> (дата звернення: 18.04.2023).
3. Еллон Г. Гіг-економіка: ризики і переваги. *management.com.ua* : веб-сайт. URL: <http://www.management.com.ua/interview/int562.html> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Омбудсмен розповів, скільки українців виїхало за кордон із 24 лютого. *Слово і діло*: аналітичний портал. URL: <http://surl.li/godst> (дата звернення: 20.04.2023).
5. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік / за заг. ред. С. Квіта. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. 232 с.
6. Програма великої трансформації Освіта 4.0 – український світанок. *Osvita-4.0. nenc.gov.ua* : веб-сайт. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/05/SVITANOK.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Каламан О.Б., Мандрикіна Д.В. Комплексний аналіз ролі концепції бренду у формуванні бізнес-стратегії. *Підприємство та інновації*, 2020. Випуск 15. С. 21-26. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/15.3>.
8. Сорока О.В., Кривцова М.С. Бренд закладу вищої освіти – основа конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 19, частина 3. С. 65 – 70.
9. Македон В.В., Волошко Н.О. Визначальна роль міжнародного брендингу в стратегічному розвитку маркетингу сучасних транснаціональних корпорацій *Вісник ХДУ. Серія Економічні науки*. 2020. № 4. URL: <https://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/679> (дата звернення: 10.04.2023).
10. Бренд. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4> (дата звернення: 20.04.2023).
11. Вєсьолов В. Що таке брендинг і навіщо він потрібний? *sendpulse.ua* : blog. URL: <https://sendpulse.ua/blog/what-is-branding> (дата звернення: 20.04.2023).
12. Здобувач. Словник української мови у 20 томах. *slovnym.me* : веб-сайт. URL: <https://slovnym.me/search?term=%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87> (дата звернення: 20.04.2023).
13. Стовба Т.А. Розвиток людського капіталу: виклики та можливості для закладів вищої освіти. *Наукові перспективи*. 2021. №9 (15). С. 346–357.
14. Стовба Т.А. Системне відродження підприємств легкої промисловості на інноваційних засадах: монографія. Херсон : Айлант, 2010. 296 с.

References:

1. Naselennya Zemli [Population of the Earth]. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <http://surl.li/godtg> [in Ukrainian].
2. Svitova statystyka u real'nomu chasi [World statistics in real time]. (n.d.). *worldometers.info*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/uk/> [in Ukrainian].
3. Ellon H. Hih-ekonomika: ryzyky i perevahy (2022). [Gig economy: risks and benefits]. (n.d.). *management.com.ua*. Retrieved from <http://www.management.com.ua/interview/int562.html/> [in Ukrainian].
4. Ombudsmen rozpoviv, skil'ky ukrayintiv vyyikhalo za kordon iz 24 lyutoho [The Ombudsman told how many Ukrainians have gone abroad since February 24]. (n.d.). *slovoidilo.ua*. Retrieved from <http://surl.li/godst/> [in Ukrainian].

5. Kvit, S. (Eds.). (2020)/ *Richnyy zvit Natsional'noho ahent-stva iz zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity za 2021 rik [Annual report of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education for 2021]*. Kyiv : Natsional'ne ahent-stvo iz zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity [in Ukrainian].
6. Prohrama velykoyi transformatsiyi Osvita 4.0 – ukrayins'kyi svitanok. [The great transformation program Education 4.0 is the dawn of Ukraine]. (n.d.). *nenc.gov.ua*. Retrieved from <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/05/SVITANOK.pdf> [in Ukrainian].
7. Kalaman, O.B., & Mandrykin, D.V. (2020). Kompleksnyy analiz roli kontseptsiyi brendu u formuvanni biznes-stratehiyi [Comprehensive analysis of the role of the brand concept in the formation of business strategy]. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi - Entrepreneurship and innovation*, 15, 21-26 [in Ukrainian].
8. Soroka, O.V., & Kryvtsova, M.S. (2018). Brend zakladu vyshchoyi osvity – osnova konkurentospromozhnosti na rynku osvitnikh posluh [The brand of a higher education institution is the basis of competitiveness in the market of educational services]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 19, 65 – 70 [in Ukrainian].
9. Makedon, & V.V., Voloshko, N.O. (2020). Vyznachal'na rol' mizhnarodnoho brendynhu v stratehichnomu rozvytku marketynhu suchasnykh transnatsional'nykh korporatsiy [The decisive role of international branding in the strategic development of marketing of modern transnational corporations]. *Visnyk KHDU. Seriya Ekonomichni nauky - KSU Bulletin. Economic sciences series*, 4. Retrieved from <https://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/679> [in Ukrainian].
10. Brend [Brand]. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4> [in Ukrainian].
11. Ves'olov V. Shcho take brendynh i navishcho vin potribnyy? [What is branding and why is it needed?]. *sendpulse.ua*. Retrieved from <https://sendpulse.ua/blog/what-is-branding> [in Ukrainian].
12. Zdobuvach. Slovnyk ukrayins'koyi movy u 20 tomakh [Getter. Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes.]. (n.d.). *slovyk.me*. Retrieved from <https://slovyk.me/search?term=%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87>[in Ukrainian].
13. Stovba, T.A. (2021) Rozvytok lyuds'koho kapitalu: vyklyky ta mozhlyvosti dlya zakladiv vyshchoyi osvity [Human capital development: challenges and opportunities for higher education institutions]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 9, 346–357 [in Ukrainian].
14. Stovba, T.A. (2010). Systemne vidrodzhennya pidpryyemstv lehkoyi promyslovosti na innovatsiynykh zasadakh [Systemic revitalization of light industry enterprises based on innovation]. Kherson : Aylant [in Ukrainian].

УДК 331.108

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-204-212](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-204-212)

Шафоренко Святослав Юрійович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0009-0009-6677-8548>

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ІТ-ПІДПРИЄМСТВАХ: ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

Анотація. Конкурентоспроможність персоналу формується під впливом багатьох факторів, аналіз яких тією чи іншою мірою представляє науковий та практичний інтерес. У статті розглядаються різні підходи щодо визначення конкурентоспроможності персоналу. Підприємство може бути конкурентоспроможним лише маючи конкурентоспроможний товар і конкурентоспроможних працівників. З метою створення системи ефективного управління процесом формування конкурентоспроможності працівників необхідна оцінка їхнього особистого вкладу в кінцеві результати діяльності підприємства. Об'єктивна економічна оцінка дає змогу керувати процесом розвитку конкурентоспроможності працівників. Конкурентоспроможність компанії залежить від конкурентоспроможності її працівників. Формування конкурентоспроможності персоналу відбувається протягом усього життєвого циклу робочої сили. Досліджено фактори, що впливають на конкурентоспроможність персоналу підприємств та організацій. Виділено та розглянуто нові ключові фактори, характерні для сучасних умов. Розглянуто і наведено практичні рекомендації керівництву з управління персоналом з урахуванням цих факторів та обґрунтовано диференційований підхід до оцінки конкурентоспроможності персоналу. Стаття присвячена актуальним питанням формування конкурентоспроможного персоналу та ефективного управління командами ІТ-проектів. Запропоновано поширення практики стажування молодих фахівців як ефективної форми залучення, відбору та підготовки персоналу відповідно до вимог ІТ-проектів та мотивування персоналу до підвищення кваліфікації. Обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних методів управління персоналом. Визначено переваги впровадження автоматизованої програми SAP Human Resources Management System (SAP HR) на підприємстві.

Наведені у статті теоретичні та методологічні аспекти процесу формування конкурентоспроможності працівників підприємства дозволять підвищити його ефективність.

Ключові слова: конкурентоздатність персоналу, фактори конкурентоспроможності персоналу, рівень конкуренції, бально-рейтингова оцінка конкурентоспроможності персоналу, SAP HR, ІТ-сфера.

Shaforenko Svyatoslav Yuriyovych Graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0009-0009-6677-8548>

THE FUNDAMENTALS OF FORMING THE COMPETITIVENESS OF STAFF IN IT COMPANIES: A PROJECT-ORIENTED APPROACH

Abstract. The competitiveness of personnel is formed under the influence of many factors, the analysis of which is of scientific and practical interest to one degree or another. The article considers various approaches to determining the competitiveness of personnel. An enterprise can be competitive only by having a competitive product and competitive employees. In order to create a system of effective management of the process of forming the competitiveness of employees, it

is necessary to assess their personal contribution to the final results of the enterprise. An objective economic assessment makes it possible to manage the process of developing the competitiveness of employees. The competitiveness of the company depends on the competitiveness of its employees. The formation of the competitiveness of personnel takes place throughout the entire life cycle of the workforce. Factors affecting the competitiveness of the personnel of enterprises and organizations were studied. New key factors characteristic of modern conditions are highlighted and considered. Considered and given practical recommendations for management of personnel management, taking into account these factors, and substantiated a differentiated approach to assessing the competitiveness of personnel. The article is devoted to the topical issues of the formation of competitive personnel and effective management of IT project teams. It is proposed to spread the practice of training young professionals as an effective form of attracting, selecting and training personnel in accordance with the requirements of IT projects and motivating personnel to improve their qualifications. The necessity of introducing innovative personnel management methods is substantiated. The advantages of implementing the automated program SAP Human Resources Management System (SAP HR) at the enterprise are determined.

The theoretical and methodological aspects of the process of forming the competitiveness of the company's employees presented in the article will allow to increase its efficiency.

Keywords: personnel competitiveness, personnel competitiveness factors, level of competition, point-rating assessment of personnel competitiveness, SAP HR, IT sphere.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність країни залежить від того, наскільки її галузі здатні до оновлення та модернізації. А можливість і здатність галузей до прогресивних змін багато в чому залежать від гнучкості та адаптивності окремих підприємств, рівня їх конкурентоспроможності. У свою чергу, на рівень конкурентоспроможності підприємств великий вплив має конкурентоспроможність їх працівників, яка визначається багатьма факторами, у тому числі вибором підходів до процесу формування. На IT-підприємствах країни створюється середовище для професійного та особистісного розвитку та благополуччя людини. На рівні підприємства формується працівник, здатний, з однієї сторони, показувати високі трудові результати та витримувати конкуренцію за найкращі умови роботи [1-3]. З іншого боку, конкурентоспроможний працівник робить істотний внесок у підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес управління персоналом як складовий елемент організації виробництва став представляти інтерес для наукових досліджень з того моменту, як зародилася сама наука «менеджмент». У сучасних умовах, у століття інформаційних технологій та зростання конкурентної боротьби у всіх сегментах національного та світового ринку правильний розподіл та використання людських ресурсів стало важливим як ніколи. Успіх будь-якого підприємства (у т.ч. і IT-компанії) насамперед залежить від конкурентоспроможності його персоналу. Конкурентоспроможність персоналу формується під впливом багатьох факторів, аналіз яких тією чи іншою мірою представлений у науковій та навчальній літературі. Дослідженням проблем управління персоналом у сучасних організаціях займалися такі вітчизняні вчені як Бондаренко М.В., Ігнатенко Л.О., Лук'янихіна О. А., Лук'янихін В.О., Кіясова І.О. та ін. [1-4, 6].

Мета статті. У даному дослідженні поставлено за мету дослідити особливості управління персоналом в IT-проектах, вивчити різні підходи до визначення конкурентоспроможності персоналу та формування конкурентоспроможності персоналу на IT-підприємствах, застосовуючи проектно-орієнтований підхід.

Виклад основного матеріалу. У XXI ст., в умовах світових глобалізаційних процесів, формування економіки знань, капітал у його матеріально-речовинній та фінансовій формі перестає бути єдиною основою для розвитку економічного суб'єкта та

зростання його вартості. У ролі найважливіших інструментів його розвитку виступають інтелектуальні ресурси. На їх базі суб'єкт (країна, регіон, галузь, кластер, підприємство) вирішує ряд завдань. Це такі завдання як підвищення рівня капіталізації, утримання лідерських позицій у бізнесі, залучення інвестицій, впровадження інновацій, економічного зростання і т.д. У сучасних умовах, коли стійкість і успішність розвитку економіки визначаються здатністю до генерації інноваційних, якісних зрушень, різко зростає роль людини у відтворювальних процесах і висуваються на перший план проблеми формування людського капіталу та його ефективної реалізації. Індекс людського розвитку (ІЛР) (Human Development Index) є комплексним порівняльним показником очікуваної тривалості життя, грамотності, освіти та рівня життя для країн у всьому світі. Цей індекс використовується для виявлення відмінностей між розвиненими країнами, що розвиваються і недостатньо розвиненими країнами, а також для оцінки впливу економічної політики на якість життя. Індекс був розроблений у 1990 році пакистанським економістом Махбубом уль-Хаком та індійським економістом Амартією Сенем. Список країн з індексу людського розвитку включено до Звіту про розвиток людства з Програми розвитку ООН, складеного на основі оціночних даних 2021 року та опублікованого 8 вересня 2022 року. Список включає 189 держав - членів ООН із 193, а також Гонконг та Палестину. 4 держави - члени ООН (КНДР, Монако, Науру та Сомалі) не включені через брак даних (табл. 1) [5].

Україна у 2020 році піднялася на 14 позицій в Індексі людського розвитку та посіла 74 місце. У 2019 р. у Індексі людського розвитку Україна посідала 88 місце. Загальний коефіцієнт України дорівнює 0,779 (з максимальних 1,000). Згідно з індексом, очікувана тривалість життя українців становить 72,1 року. Індекс освіти вимірює середню тривалість навчання населення, яке складає 11,4 років й очікувану тривалість навчання населення – 15,1 років. Індекс валового національного доходу на душу населення становить \$13 216 [5]

Таблиця 1

Індекс людського розвитку (ІЛР) (Human Development Index) за 2017-2021 рр.

Регіон чи група	ІЛР 2017	ІЛР 2018	ІЛР 2019	ІЛР 2020	ІЛР 2021
Дуже високий Індекс людського розвитку					
Країни повноправні учасники ОЕСР(Організація економічного співробітництва та розвитку)	0,895	0,901	0,905	0,897	0,899
Високий Індекс людського розвитку					
Східна, Південна Європа та Центральна Азія	0,771	0,798	0,802	0,793	0,796
Латинська Америка та Карибський басейн	0,758	0,766	0,768	0,755	0,754
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	0,733	0,741	0,748	0,748	0,749
Світ	0,728	0,736	0,739	0,735	0,732
Малі острівні держави, що розвиваються	0,722	0,734	0,738	0,732	0,730
Арабські країни	0,699	0,711	0,715	0,708	0,708
Середній Індекс людського розвитку					
Південна Азія	0,638	0,640	0,641	0,638	0,632
Низький Індекс людського розвитку					
Африка	0,537	0,547	0,552	0,549	0,547
Найменш розвинені країни	0,524	0,537	0,542	0,542	0,540

*Джерело: складено за даними [Індекс людського розвитку [Human Development Index](ІЛР). URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki>]

На сучасному етапі світового розвитку економіки забезпечення конкурентоспроможності перетворюється на ключовий фактор, що визначає можливість для підприємства тривалий

час займати стійкі позиції на ринку та досягати поставлених цільових орієнтирів. Мета будь-якої організації - отримання максимального прибутку, а отже, підвищення конкурентоспроможності та стійкості підприємства на ринку. Досягнення цих цілей неможливе без накопичення інтелектуального, людського та фінансового капіталів, а значить, без формування та підвищення конкурентоспроможності персоналу організації, від яких безпосередньо залежить продуктивність праці [6]. Розуміння того, як збільшити продуктивність праці, зазнало досить довгої еволюції. В даний час ефективність роботи в ІТ-проектах визначається не тільки досконалим володінням професійними навичками та знаннями, а ще й особистісними якостями ІТ-фахівця (комунікабельність, креативність, емпатія, вміння розставляти пріоритети та інше). Попит на ІТ-фахівців з кожним днем зростає, кількість фахівців на ринку праці теж щороку поповнюються молодими випускниками вишів, а разом з цим зростає й конкуренція. Вимоги до сучасних ІТ-фахівців та компетенцій які вони повинні опанувати із року в рік зростають [3]. Робота в проектах це командна робота, тому щоб створити в командах сприятливу атмосферу все більше роботодавців звертають увагу на особисті якості кандидатів, проводять відповідне тестування, щоб уникнути або звести до мінімуму в майбутньому міжособистісні конфлікти.

З метою створення системи ефективного управління процесом формування конкурентоспроможності працівників необхідна оцінка їхнього особистого вкладу в кінцеві результати діяльності підприємства. На думку провідних вчених конкурентоспроможність персоналу формується на різних рівнях [6-9]:

- індивідуальному рівні (на рівні окремого працівника);
- мікрорівні (корпоративному, на рівні організації, підприємства);
- макрорівні (державному, регіональному).

Поряд із загальновідомими макроекономічними, організаційними, кон'юнктурними та внутрішніми кваліфікаційними факторами необхідно виділити нові ключові фактори підвищення конкурентоспроможності персоналу в сучасних умовах. До них відносяться [7]:

- глобалізація не лише фінансових ринків, а й ринків трудових ресурсів, коли вільна міграція робочої сили, у тому числі висококваліфікованої, як правило, лояльної до вимог роботодавців, чинить ціновий тиск на національний ринок трудових ресурсів, що є потужним стимулом для кожного працівника підвищувати свою конкурентоспроможність;
- глобальна економічна трансформація, що вимагає нової якості трудових ресурсів, яка визначається як інтелектуальний капітал;
- перехід на інноваційну модель розвитку, що передбачає перетворення просто кваліфікованої робочої сили в інтелектуальні ресурси, здатні перетворитися на інтелектуальний капітал;

- нова якість менеджменту, яка здатна забезпечити підвищення конкурентоспроможності персоналу в рамках реалізованих їм бізнес-проектів. Керівники, які ігнорують ці нові явища, зумовлені процесом глобалізації і змінюючи соціально-економічний стан країни, не зможуть забезпечити успішний розвиток своїх організацій. Прийняття цієї нової реальності має стати концептуальною основою стратегії управління персоналом і враховуватися під час аналізу всіх чинників, які впливають на його конкурентоспроможність.

Аналіз чинників передбачає їх традиційний розподіл за джерелами походження на зовнішні (макро і мегорівень), прояв яких у малій мірі залежить від діяльності організації, і внутрішні (мікрорівень), – майже цілком зумовлені її керівництвом. Структуризація чинників, які впливають на конкурентоспроможність працівників, часто зустрічається у спеціальній літературі. У деяких роботах проглядається прагнення авторів класифікувати чинники конкурентоспроможності з позиції постановки завдань управління [8]. Доцільно враховувати ці чинники при розробці конкурентної стратегії розвитку ІТ-організації.

До зовнішніх факторів, здатних в принципі вплинути на рівень

конкурентоспроможності її персоналу, слід зарахувати такі групи факторів [10]:

- макроекономічні фактори - загальна соціально-економічна ситуація в країні, стан фінансової сфери, рівень безробіття, податкова і соціальна політика держави, насамперед, політика зайнятості, якість загальної та професійної освіти і т. ін. У зв'язку з цим перед менеджментом постають такі завдання, як аналіз макроекономічних показників, грошово-кредитної та податкової політики, рівня інфляції, загроз фінансової кризи та зростання безробіття, що вимагає визначення ступеня впливу цих факторів на конкретний ІТ-бізнес, включаючи перспективи залучення та використання кваліфікованої робочої сили.

- рівень розвиненості правових засад підприємництва. Врахування цього чинника ставить завдання забезпечення юридичної грамотності менеджменту, створення на підприємстві юридичної служби чи встановлення партнерських відносин із надійною юридичною консультацією, підтримки участі співробітників у професійних спілках.

- державна підтримка бізнесу. Як відомо, цей фактор має значення не для всіх сфер діяльності. Досить поширена думка, що коло таких суб'єктів господарювання обмежене і на допомогу держави більшості розраховувати не доводиться. Необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати характер, ступінь та форми підтримки бізнесу підприємств даної галузі та організаційно-правової форми; виявити характер участі держави на всіх рівнях у підготовці кадрів відповідного профілю та можливість їх використання.

- рівень конкуренції на ринку товарів і послуг, на якому функціонує підприємство, стан ринку праці в цілому і в його окремих сегментах - галузевих або регіональних, стабільність, динаміки запитана робочу силу, ціна трудових ресурсів. Завдання для менеджменту: визначити рівень конкуренції даного ринкового сегмента (висококонкурентний ринок, олігополія, монополія і т.д.), свою частку на ринку, конкурентні переваги або слабкі сторони, перспективи підвищення конкурентоспроможності підприємства (організації).

- рівень конкуренції на конкретному ринку праці. Доцільно визначити цей рівень і ступінь конкурентоспроможності свого персоналу в цілому і за окремими конкурентними позиціями. Виходячи з результатів аналізу, визначити стратегію і тактику її підвищення.

Внутрішні фактори конкурентоспроможності персоналу досить докладно описані та проаналізовані у науковій літературі [11,12]. До них відносяться розмір та організаційно-правова форма підприємства, вид його діяльності, організаційна структура (вона визначає диференціацію персоналу - адміністративний, інженерний, обслуговуючий, робітники, тощо), якість менеджменту, рівень кваліфікації співробітників, інтелектуальний потенціал, систему мотивації персоналу і т.д. Дія тих чи інших чинників формує конкурентні переваги як підприємства загалом, так і його співробітників.

З усієї різноманітності внутрішніх факторів в якості ключових необхідно виділити наступні фактори [11]:

1. Галузева та організаційно-правова приналежність підприємства. Облік цього чинника вимагає постановки завдання використання конкурентних переваг, якщо вони об'єктивно визначені належністю суб'єкта господарювання до даної галузі, сфери бізнесу, правового статусу.

2. Ресурсна база діяльності (доступ до природних фінансових ресурсів, інфраструктура, кваліфікаційний рівень робочої сили і т.п.).

3. Масштаб діяльності та організаційна структура підприємства. З урахуванням зазначеного фактора необхідно вирішення наступної задачі: виходячи з прийнятої стратегії розвитку, проаналізувати і визначити оптимальну потребу в робочій силі за рівнем кваліфікації.

4. Якість менеджменту. Значення цього фактора для підвищення конкурентоспроможності співробітників очевидно. Перед топ-менеджментом організацій стоять завдання постійного підвищення кваліфікаційного рівня управлінського персоналу, використання передового міжнародного і національного досвіду (кращі практики) управління виробництвом, зокрема, людськими ресурсами, вивчення і відбір найбільш ефективних.

Внутрішні конкурентні переваги організації досягаються і реалізуються персоналом, перш за все, завдяки професіоналізму і особистісним мотиваціям керівників. Таким чином,

така класифікація факторів конкурентоспроможності персоналу дозволяє грамотно формулювати і успішно вирішувати управлінські завдання її підвищення.

Систему показників конкурентоспроможності працівника можна поділити на дві групи показників [12]:

– базові показники, що визначають потенційну та фактичну ефективність праці, тобто показники, пов'язані із соціально-демографічними, психофізіологічними та мотиваційними особливостями робочої сили, а також визначаючих рівень та зміст знань, умінь, навичок, повноважень працівника;

- приватні показники, що відображають бажання та переваги роботодавців у робочій силі та якості праці, тобто показники, що характеризуються мірою ринкової затребуваності якісно визначеної здатності до праці, а також зумовлені можливостями забезпечення прибутковості праці, сприйняття нової інформації, збільшення професійних знань, самоінвестування в людський капітал, потенціалом комунікативних зв'язків у діяльності

Така система показників більшою мірою відноситься до аналізу кадрової політики підприємства, спрямованої на відбір найбільш професійних працівників для ведення господарської діяльності підприємства. Підприємство може бути конкурентоспроможним тільки маючи конкурентоспроможний товар і конкурентоспроможних працівників. Конкурентоспроможність підприємства, товару та працівника взаємопов'язані подібно сторонам трикутника: якщо змінити одну сторону, зміняться і дві інші.

Особливу увагу слід приділити оцінці творчого потенціалу персоналу. В даний час спеціальних методик його оцінки немає, ринкові показники конкурентоспроможності тільки формуються в окремих сегментах ринку, насамперед у сфері науки, освіти та культури з орієнтацією на міжнародні аналоги. Перехід на інноваційну модель розвитку економіки передбачає зростання значення цього показника за всіма групами персоналу і в балах, і вагових оцінках. Загальний рівень конкурентоспроможності визначається за сукупністю балів за всіма критеріями та групами персоналу. У наведеному прикладі його конкурентоспроможність оцінюється в 3 бали (табл. 2). Мета розробки та застосування такої оцінки конкурентоспроможності персоналу полягає в аналізі якості основних категорій працівників для формування адекватної програми її підвищення. Завданням менеджменту персоналу є виявлення його сильних і слабких сторін та можливостей підвищення конкурентоспроможності з урахуванням відповідності ринковим показникам та всіх факторів, що впливають на ринок праці та діяльність окремої організації.

Управління персоналом - це комплексний процес, який базується на грамотному зіставленні інтересів працівників і роботодавця. Автоматизація управління персоналом, як і автоматизація виробництва - обов'язкова вимога сучасного менеджменту в складних умовах високої конкуренції, фінансової нестабільності та невизначеності на зовнішніх ринках. Для автоматизації цього процесу є спеціальний модуль SAP «Управління персоналом» (ERP Human Capital Management SAP ERP HCM) [13]. Впровадження даного модуля дозволяє вирішити глобальні проблеми HR-напряму, включаючи: оптимізацію роботи кадрових (HR) служб; підвищення ефективності діяльності персоналу у всіх структурних підрозділах; успішну реалізацію корпоративної стратегії та впровадження корпоративної культури і стандартів обслуговування клієнтів.

Якісно побудована система SAP HR діє не фрагментарно, а підкоряється загальній логіці управління компанією у відповідності зі стратегією її розвитку. Вона успішно інтегрується для вирішення спільних завдань з виробничими, фінансовими і іншими інформаційними системами, що використовують дані про персонал для вирішення конкретних бізнес-завдань. Приклади успішної роботи найбільших міжнародних корпорацій свідчать про те, що в такому понятті як ефективність управління персоналом займає одне з провідних місць, а для під-тримки конкурентоспроможності компанії в довгостроковій перспективі необхідно використо-вувати постійно удосконалені технології управління людським капіталом. Рішення SAP «Управління людським капіталом» (SAP ERP HCM) - це цілий комплекс рішень, які дозволяють синхронізувати і оптимізувати всі бізнес-процеси управління персоналом.

У системі факторів, що формують конкурентоспроможність персоналу, в умовах інноваційного розвитку на перший план виступає їхня інтелектуальна складова. Методологічною основою аналізу вищевказаних ключових факторів є теорія «Управління людським капіталом». Важливо зрозуміти, наскільки вона застосовна в інноваційній економіці. Основоположники теорія людського капіталу Г. Беккер, Т. Шульц, М. Ноумен [14-16], удостоєні Нобелівської премії, розглядають продуктивний інтелектуальний потенціал людини як вирішальний чинник суспільного прогресу та економічного зростання.

Поряд з таким позитивним фактором у сучасних умовах суттєвим фактором підвищення конкурентоспроможності персоналу є загроза економічної, перш за все, фінансової кризи. Щодо бізнесу криза – це завжди період нестабільності. У сфері управління персоналом - це незадоволеність оплатою праці, відтік кваліфікованого персоналу, соціально-психологічна напруженість у колективі, що виникає через відсутність бачення перспектив розвитку підприємства, страху перед можливим скороченням. Криза-серйозний чинник, що негативно впливає на конкурентоспроможність економічних суб'єктів. Його позитивною стороною є висновок про необхідність постійного підвищення індивідуальної конкурентоспроможності як умови виживання у складних економічних умовах. В цьому випадку вирішальну роль грає позиція менеджерів підприємства. Організаційний чинник займає особливе місце у системі управління персоналом.

Таблиця 2

Алгоритм методики бальної оцінки конкурентоспроможності персоналу на основі диференційованого підходу [11]

Критерії оцінки конкурентоспроможності персоналу	Вагові значення щодо відповідності встановленим нормам		
	робочий	спеціаліст	менеджер
1. Фізичний потенціал працівника (стать, вік, стан здоров'я)	0,30	0,20	0,20
2. Психофізіологічний потенціал (психотип, емоційність, поведінкові навички, комунікабельність, організаційні здібності)	0,15	0,20	0,25
3. Професійний рівень (освіта, кваліфікаційний рівень, компетенції, досвід)	0,35	0,35	0,30
4. Творчий потенціал, інтелект, креативність	0,20	0,25	0,25
Разом	1,00	1,00	1,00

Для підвищення конкурентоспроможності персоналу з урахуванням усієї сукупності розглянутих вище факторів ІТ-компанії можуть використати солідний набір інструментів та методів [17]. Важливо їхнє грамотне застосування. Процес формування конкурентоспроможності працівників з урахуванням наведених вище теоретичних і методологічних аспектів буде ще більш ефективним, якщо застосувати до нього проектно-орієнтований підхід, який передбачає розробку проектів і формування виробничих команд. З метою визначення проектно-орієнтованого підходу щодо формування конкурентоспроможності працівників слід уточнити його основні елементи: проект і проектна команда. У науковій літературі наводиться велика кількість різних за своєю формою та цілями, але близьких за змістом визначень поняття «проект» [18]. Найчастіше у теоретичних дослідженнях і практиці використовується визначення проекту, відображене у державному стандарті: проект – комплекс взаємозалежних заходів, спрямований на створення унікального продукту чи послуги за умов тимчасових і ресурсних обмежень.

Усі проекти, що запускаються підприємствами, можна поділити на проекти виробництва та проекти розвитку. Проекти виробництва створюються під великі унікальні продукти, наприклад проект будівництва житлового будинку будівельною організацією. В даному випадку якісні характеристики команди проекту безпосередньо впливають на конкурентоспроможність продукту та підприємства загалом. Проекти розвитку пов'язані з пошуком та реалізацією нових можливостей для підприємства. Наприклад, проект

реінжинірингу бізнес-процесів організації спрямований на оптимізацію структури та складу бізнес-процесів, що має привести до поліпшення конкурентних характеристик продукту та підвищення ефективності діяльності організації в цілому [10]. У цьому випадку вплив команди проекту на конкурентоспроможність продукту опосередкований, тому що довгостроковий ефект для підприємства таких проектів може бути досить значним.

Методологія проектного управління породжує нову виробничу одиницю – проектну команду, що є основним елементом реалізації проектно-орієнтованого підходу, оскільки саме команда забезпечує реалізацію задуму проекту. Команда проекту – це група фахівців, які мають певну кваліфікацію, знання, вміння, навички та якості, необхідні для ефективного досягнення поставленої перед ними спільної мети. Команда проекту має властивість конкурентоспроможності, так як присутні всі базові елементи: конкурентне (організаційне) середовище, суб'єкти конкуренції (проектні команди), взаємини між суб'єктами (боротьба за обмежені ресурси підприємства та кооперація для досягнення спільних цілей).

Висновки. Конкурентоспроможність проектною команди є важливою складовою поточної та перспективної конкурентоспроможності підприємств ІТ-сфери і при цьому дуже впливає на формування конкурентоспроможності працівників. Об'єднуючи працівників у проектні команди, менеджмент підприємства тим самим стимулює зростання їх конкурентоспроможності, балансує їх професійні та особисті якості та потенціали, створюючи комфортні організаційні умови, що в кінцевому підсумку забезпечує підвищення конкурентоспроможності підприємства, не побоюючись значного збільшення плинності кадрів, оскільки поточна конкурентоспроможність кожного працівника та перспективи її розвитку всередині команди вищі, ніж поза нею. Проектні команди створюють сприятливе мікросередовище для формування конкурентоспроможності працівників та системного управління цим процесом.

З позиції кінцевої мети конкурентоспроможність проектних команд - це здатність створювати в результаті реалізації проектів висококонкурентні продукти та технології. Між проектними командами виникає реальна конкуренція: на внутрішньому ринку – за обмежені ресурси підприємства, на зовнішньому ринку – за досягнення вищого порівняно з конкурентами ступеня відповідності характеристик продукту бажанням споживача. З урахуванням всього вищесказаного визначення конкурентоспроможності проектною команди може бути наступним: це здатність задовольняти вимогам з боку роботодавця та ринку та досягати значних результатів за допомогою розвитку та реалізації особистісних, професійних та кваліфікаційних властивостей усіх членів команди та гармонізації взаємовідносин між ними. Таким чином, проектно-орієнтований підхід, основним інструментом якого є проектна команда, може бути дуже перспективним для вирішення проблем конкурентоспроможності на різних рівнях.

На сьогоднішній день управління персоналом потребує інноваційних підходів. Для удосконалення управління персоналом доцільно запроваджувати автоматизовані системи, зокрема можна використовувати програму SAP HR, яка представляє собою комплексне технологічне рішення задач по роботі з персоналом, починаючи від повсякденного оперативного обліку даних до прийняття стратегічних рішень щодо розвитку ІТ-бізнесу.

Література:

1. Бондаренко М.В., Ігнатенко Л.О. Розробка та обґрунтування системи організаційного та інформаційного забезпечення управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. 2018. URL: <http://eprints.kname.edu.ua>.
2. Романко О.П. Інформаційні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1.С. 58–62.
3. Соболев В.Г. Визначення сутності поняття «Технологія менеджменту персоналу» Теорія та практика державного управління. 2(53)/2016. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/4/405.pdf>
4. Балабанова Л. В. Управління персоналом. К: 2019. 468 с.
5. Індекс людського розвитку (ІЛР). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Лук'янихіна О. А., Лук'янихін В.О., Кіясова І.О. Методи оцінювання ефективності системи управління персоналом організації. URL: [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2017/1\(11\)/4_Lukian.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2017/1(11)/4_Lukian.pdf)
7. Чмутова І.М. Сутність технології управління та її ключові ознаки. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Серія «Економіка»*. Вип. 710-711. Чернівці: ЧНУ, 2020. С. 70-75.

8. Єжижанська Т.С. Основні підходи до вивчення комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Культура і соціальні комунікації.* 2019. Вип. 2. С. 28-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2019_2_6
9. Бабчинська О.І. Комунікаційний процес в управлінні: основні положення. *Ефективна економіка.* 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6539>
10. Лозова О.В., Демченко В.О. Система управління персоналом як важлива складова ефективного функціонування підприємства в ринкових умовах господарювання. *Український журнал прикладної економіки.* 2017. Том 2. № 4. С. 37-45. ISSN 2415-8453.
11. Бажан І.І. Сутність категорії «трудова потенціал» та її економічна природа. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2019. № 1 (20). С. 69-73.
12. Корсаков Д. Організаційна діагностика системи управління персоналом підприємства. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf.
13. SAP Human Resources Management System. URL: <http://www.sap.com>.
14. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences.- N.Y., 1968, vol. 6.
15. Becker, Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
16. Кендрік Дж. Сукупний капітал США і його функціонування. К.: 1976.
17. Лук'янихін В.О. Менеджмент персоналу. Суми : ВТД «Університетська книга». 2017. 592 с.
18. Пошелюжна Л. Б. Особливості сучасного управління персоналом на вітчизняних підприємствах. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2020_1/163.pdf.

References:

1. Bondarenko, M.V., & Ihnatenko, L.O. (2018). Rozrobka ta obgruntuvannya systemy orhanizatsijnoho ta informatsijnoho zabezpechennia upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [Development and substantiation of the system of organizational and information management of the international competitiveness of the enterprise]. URL: <http://eprints.kname.edu.ua>. [in Ukrainian].
2. Romanko, O.P. (2014). Informatsijni aspekty upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [Informational aspects of enterprise competitiveness management]. *Innovatsijna ekonomika [Innovative economy]*. № 1.S. 58–62. [in Ukrainian].
3. Sobolev, V.H. (2016). Vyznachennia sutnosti poniattia «Tekhnolohii menedzhmentu personalu» [Defining the essence of the concept of "Personnel management technology"]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia [Theory and practice of public administration]*. 2(53)/2016. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/4/405.pdf>[in Ukrainian].
4. Balabanova, L. V. (2019). Upravlinnia personalom [Personnel management]. K: 2019. 468 s. [in Ukrainian].
5. Indeks liuds'koho rozvytku [Human Development Index](ILR). URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/>[in Ukrainian].
6. Luk'ianykhina, O. A. & Luk'ianykhin, V.O., Kiiasova, I.O. (2017). Metody otsiniuvannia efektyvnosti systemy upravlinnia personalom orhanizatsii [Methods of evaluating the effectiveness of the organization's personnel management system]. URL: [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2017/1\(11\)/4_Lukian.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2017/1(11)/4_Lukian.pdf) [in Ukrainian].
7. Chmutova, I.M. (2020). Sutnist' tekhnolohii upravlinnia ta ii kliuchovi oznaky [The essence of management technology and its key features]. *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu: zb. nauk. prats'. Seriia «Ekonomika» [Scientific bulletin of Chernivtsi University: coll. of science works "Economy" series]*. Vyp. 710-711. Chernivtsi: ChNU, 2020. С. 70-75. [in Ukrainian].
8. Yezhyzhans'ka, T.S. (2019). Osnovni pidkhody do vyvchennia komunikatsii [Basic approaches to the study of communication]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Ser.: Kul'tura i sotsial'ni komunikatsii [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Ser.: Culture and social communications]*. Vyp. 2. S. 28-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2019_2_6 [in Ukrainian].
9. Babchyn'ska, O.I. (2018). Komunikatsijnyj protses v upravlinni: osnovni polozhennia [Communication process in management: basic provisions]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy]*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6539> [in Ukrainian].
10. Lozova, O.V. & Demchenko, V.O. (2017). Systema upravlinnia personalom iak vazhlyva skladova efektyvnoho funktsionuvannia pidpriemstva v rynkovykh umovakh hospodariuvannia [The personnel management system as an important component of the effective functioning of the enterprise in market economic conditions]. *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoji ekonomiky [Ukrainian Journal of Applied Economics]*. 2017. Том 2. № 4. С. 37-45. ISSN 2415-8453. [in Ukrainian].
11. Bazhan, I.I. Sutnist' katehorii «trudovyj potentsial» ta ii ekonomichna pryroda [The essence of the "labor potential" category and its economic nature]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Ukrainian Journal of Applied Economics]*. 2019. № 1 (20). S. 69-73. [in Ukrainian].
12. Korsakov, D. (2011). Orhanizatsijna diahnostyka systemy upravlinnia personalom pidpriemstva [Organizational diagnosis of the personnel management system of the enterprise]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf. [in Ukrainian].
13. SAP Human Resources Management System. URL: <http://www.sap.com>.
14. Shultz, T. (1968). Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. - N.Y., 1968, Vol. 6 [in English].
15. Becker, Gary S. (1964). Human Capital. N.Y.: Columbia University Press[in English].
16. Кендрік, Дж. (1976). Сукупний капітал США і його функціонування. К. [in Ukrainian].
17. Лук'янихін, В.О. (2017). Менеджмент персоналу [Management staff]. Суми : ВТД «Університетська книга» ["University book"]. 592 s. [in Ukrainian].
18. Posheliuzhna, L.B. (2020). Osoblyvosti suchasnoho upravlinnia personalom na vitchyznianykh pidpriemstvakh [Peculiarities of modern personnel management at domestic enterprises]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/SocGum/inek/2020_1/163.pdf. [in Ukrainian].

УДК 351:323.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-213-223](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-213-223)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького 8/1, м. Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0002-7982-3231>

Баюк Микола Іванович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, директор, Хмельницький регіональний центр підвищення кваліфікації, вул. Героїв Майдану 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

МЕХАНІЗМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДЕРЖАВНОЮ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

Анотація. Високоорганізоване та свідоме громадянське суспільство значною мірою характеризується високим ступенем персональної відповідальності та чіткою громадянською позицією щодо суспільних справ, оцінки діяльності уряду і посадових осіб, активною участю у формуванні державної політики в усіх сферах суспільного життя країни. Це є важливою ознакою демократично розвиненого суспільства, в якому влада народу є реальною, адже носії цієї влади – громадяни, активно реалізують гарантовані їм конституцією права. Безумовно, в країнах розвиненої демократії, де участь громадян в суспільно значущих справах є традиційно високою, рівень і якість життя населення є вищими, недовіра до влади теж є високою, що свідчить про наявність в таких суспільствах розуміння необхідності постійного контролю і перманентного впливу на окремих політиків, діяльність органів публічного управління, правоохоронних органів, систему освіти та охорони здоров'я, діяльності президента, уряду та парламенту тощо. Першочерговою в справі забезпечення якості взаємодії громадянського суспільства та влади є проблема розробки ефективних механізмів громадського контролю за державною кадровою політикою в сфері публічного управління. Механізми громадського контролю є тими ключовими інструментами, які забезпечують безпосередній вплив на органи публічного управління, посадових осіб з метою підвищення ефективності їх функціонування, а у разі необхідності і притягнення до відповідальності. Ми визначили сутність та умови застосування найбільш важливих із них: економічно-фінансового, організаційного, правового, мотиваційного, політичного та інформаційного механізмів. Розглянули зміст вихідних базових понять на основі їх функціонального та предметного застосування, визначили логічну структуру взаємодії громадського контролю за державною кадровою політикою та ефективністю її реалізації органами публічного управління.

Ключові слова: публічне управління, контроль, механізми, кадрова політика.

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, scientific-research institute for public management and law, Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0002-7982-3231>

Baiuk Mykola Ivanovich Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Administration of the Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Director, Khmelnytsky Regional Center for Advanced Training 29000, Khmelnytsky, Heroiv Maidanu St., 8, tel.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

MECHANISMS OF PUBLIC CONTROL OVER STATE PERSONNEL POLICY: STRUCTURE AND TASKS

Abstract. A highly organized and conscious civil society is largely characterized by a high degree of personal responsibility and a clear civic position on social affairs, evaluation of the government's and officials' activities, active participation in shaping state policy in all areas of public life in the country. This is an important feature of a democratically developed society in which people's power is real, as the bearers of this power - citizens - actively exercise the rights guaranteed to them by the Constitution. Undoubtedly, in developed democracies where citizen participation in socially significant matters is traditionally high, the level and quality of life of the population are higher, but distrust of the government is also high, indicating the presence in such societies of an understanding of the need for constant control and permanent influence on individual politicians, the activities of public administration, law enforcement agencies, the education and healthcare system, the activities of the president, government, and parliament, and so on. The primary task in ensuring the quality of interaction between civil society and the government is the development of effective mechanisms of public control over the state personnel policy in the field of public administration. Public control mechanisms are the key instruments that provide direct influence on public administration bodies and officials to increase their effectiveness and, if necessary, hold them accountable. We have identified the essence and conditions for the application of the most important of them: economic and financial, organizational, legal, motivational, political, and informational. We have considered the content of the initial basic concepts based on their functional and substantive application, determined the logical structure of the interaction of public control over the state personnel policy and the effectiveness of its implementation by public administration bodies.

Keywords: public administration, control, mechanisms, personnel policy.

Постановка проблеми. На нашу думку, основним джерелом походження протиріч між механізмом держави та громадянськими суспільством є те, що з одного боку громадянське суспільство намагається активно впливати на діяльність органів публічного управління, кадрову політику, вектори розвитку держави, привносячи тим самим певні дестабілізуючі впливи в систему публічного управління, які не завжди є конструктивними, що в свою чергу викликає певний супротив з боку держави. Як правило, діючи влада прагне консервативно вирішувати нагальні суспільні справи, подекуди абсолютно не враховуючи думку громадськості, приховувати негативні явища корупції або непрофесійності, зберігати повний контроль за розподілом державного багатства. Значні фінансові ресурси, силовий примус використовуються не тільки заради забезпечення збереження держави як такої, але й для збереження чинної системи управління та осіб при владі. Різноманітні зовнішні та внутрішні політичні чинники є джерелом для нормативного обґрунтування права держави застосовувати по відношенню до громадянського суспільства засоби силового або іншого примусу, які, як правило, спрямовані на забезпечення «високого рівня національної безпеки», дотримання громадського порядку, фінансової дисципліни тощо. Дуже часто, такі заходи гарантують безкарність та безпеку недоброчесним політикам, які обіймають різноманітні державні посади, і передбачають кримінальне або адміністративне переслідування осіб незгідних із чинною державною політикою в окремих сферах суспільного життя або діяльністю окремих посадових осіб. І саме в такому протистоянні народжується сублімат «ефективної взаємодії» держави і суспільства. Слід відзначити, що чим більш авторитарною і певною мірою «антинародною», кримінальною, олігархічною є влада, тим більший тиск здійснюється на громадянське суспільство, тим більшою є протидія і силове придушення свободи слова, введення цензури, новел до статей кримінального кодексу в розділи про злочини проти держави та національної безпеки. Усі

ці заходи мають лише одну мету – утримання персональної влади вузького кола осіб прикриваючись національними та державними інтересами. Такі дії призводять до активізації більш радикальних сил в суспільстві до прямого і відкритого виступу проти чинної влади, порушення закону, який в більшості прийнятий в інтересах провладної верхівки, і яке (порушення) формально дозволяє перевести громадських активістів у статус злочинців та застосувати до них засоби силового примусу або нейтралізації. У країнах високо розвиненої демократії високопосадовці самі залишають посади в разі широкого незадоволення серед громадян результатами їх роботи, і в свою чергу, громадяни є високо відповідальними і політично свідомими щодо утримання від радикальних і насильницьких дій, і навпаки, у країнах із низькою політичною культурою більшість суспільних протиріч вирішується тільки пролиттям крові. Саме в цьому контексті ми розглянемо питання механізмів громадянського контролю за кадровою політикою держави, які покликані створити із даних протиріч умови стратегічної рівноваги між владою і громадянським суспільством, не допустити хаосу революцій і домінування інтересів «держави» над інтересами її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «механізм», в контексті процесуального його змісту розуміється як впорядкований процес, який реалізує певна система для вирішення завдань. У більш вузькому розумінні механізм це «засіб» або «машина», яка є сукупністю окремих деталей, які утворюють механічну систему і працюють у визначеному порядку та узгодженості між собою. Розуміння поняття «механізм» через призму системного підходу дозволяє констатувати, що єдність окремих його складових, які функціонально різні за своїм призначенням, в сукупності і взаємодії утворюють нову якість, яка підвищує його функціональність в цілому, і значно розширює спектр його застосування. Для публічного управління поняття «механізм» має сенс в структурно-організаційному та структурно-функціональному аспектах. Структурно-організаційний аспект визначає його, через сукупність певних структурних елементів, організаційних одиниць, наприклад, як сукупність інститутів публічного управління через які здійснюється публічне управління. Другий аспект, структурно-функціональний визначає «механізм» відповідно до функцій, які виконує певний інститут публічного управління або посадова особа. Отже, в нашому дослідженні ми розуміємо поняття «механізм» через його процесуальну та системну парадигми [21].

Наступним атомарним поняттям є «контроль», який змістовно визначає процес спостереження за визначеним об'єктом або керованою системою з метою забезпечення її оптимального функціонування [6]. На основі отриманих даних по каналах зворотного зв'язку здійснюється прийняття рішень для оптимізації параметрів функціонування об'єкту контролю. Контроль є однією із найважливіших функцій управління. Слід відзначити, для того щоби здійснювати функцію контролю контролюючий орган має бути наділеним відповідними повноваженнями, які в свою чергу мають бути прописаними в нормативно-правових документах. В такому контексті контроль розглядається принаймні в трьох площинах: контроль як систематична, впорядкована діяльність керівних органів, тобто контроль як діяльність; контроль як завершальна фаза процесу управління; контроль як невід'ємна складова процесу прийняття і реалізації управлінських рішень, який присутній абсолютно на всіх етапах реалізації процесу. Саме остання змістова площина є для нас актуальною з огляду організації і проведення громадського контролю.

Громадськість – це активна частина суспільства, яка бере безпосередню участь у житті всього суспільства шляхом представлення його інтересів [9]. Згідно з ситуаційною теорією громадськості [12, 13] вона поділяється на чотири типи в залежності від ступеню активності щодо вирішення певної суспільної проблеми: неактивна громадськість – частина населення, яка не має проблем і не є активною у вирішенні проблем, які на їхню думку їх не стосуються; латентна (прихована) громадськість – частина громадськості, яка має проблеми, але активно їх не вирішує; обізнана громадськість – частина суспільства, яка має

проблеми, усвідомлює необхідність їх вирішення, але залишається бездіальною; активна громадянськість – частина суспільства, яка має проблеми, усвідомлює їх та активно їх вирішує.

Згідно теорії громадських зв'язків [12, 13], громадянськість - це сукупність індивідів, які характеризуються певним станом політичної залученості до вирішення проблем і активно впливають на ставлення членів громади до відповідної проблеми. Отже, громадянськість це те, що є оточуючим середовищем по відношенню до влади і публічного управління, виступає одночасно і об'єктом управління з боку публічного управління, і активним джерелом виникнення протидії певним управлінським рішенням, спонукання влади до вирішення суспільних проблем, прагнення груп і окремих індивідів контролювати діяльність публічного управління з метою превентивного недопущення порушення прав і свобод громадян, належного виконання владою своїх обов'язків тощо.

Наступним базовим поняттям є «громадський контроль», під яким укладачі енциклопедії [9] розуміють громадську оцінку ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їх соціальних завдань, дотримання певних соціальних норм.

Останніми роками наукові дослідження присвячено визначенню низки ключових завдань механізмів громадського контролю кадрової політики: забезпечення ефективного збору, моніторингу, аналізу та оприлюднення інформації щодо змісту, змін до нього в нормативно-правові документи, що регламентують та визначають мету, завдання, засоби тощо державної кадрової політики в країні [2, 4, 10, 14, 23, 26, 27]; розробці альтернативних, з точки зору громадськості, рішень щодо реалізації та формування кадрової політики та їх впровадження на законодавчому рівні, можливості блокування чинних норм закону щодо призначення на ключові посади в державі, притягнення народних депутатів до відповідальності тощо [8, 14, 15, 17, 20, 24, 25]; розробці та впровадженню ефективних електронних засобів громадського контролю та моніторингу за усіма етапами кадрових процесів та кадрового забезпечення інститутів публічного управління, органів місцевого самоврядування, депутатів рад усіх рівнів, найвищих посадовців та президента країни [1, 8, 16, 18, 20, 24, 29, 30, 32]; реалізації заходів щодо ефективної оцінки та контролю за службовою діяльністю публічних службовців, президента, депутатів усіх рівнів на основі сучасних інформаційних технологій та програмного забезпечення в режимі реального часу, дашбордів, інформаційних панелей тощо з можливістю блокування в реальному часі рішень, що на думку громадян, обмежують їх права та свободи, призводять до соціально-економічного розшарування суспільства (наприклад, встановлення непропорційно високих заробітних плат, доплат, прийняття дискримінаційних законів тощо) [5, 7, 11, 19, 25, 31]; впровадженню інформаційних технологій максимально швидкого та повного висвітлення результатів громадського контролю, формування рейтингів публічних службовців та депутатів усіх рад, президента країни в режимі реального часу із показниками, граничні значення яких мають запускати процедури усунення відповідних осіб з посад, а в разі виявлення ознак кримінальних злочинів - порушення правоохоронними органами кримінальних справ [3, 15, 19, 22, 28].

Водночас, зважаючи на таку велику кількість наукових праць залишається актуальною проблема комплексного висвітлення змісту поняття та структури механізмів громадського контролю за кадровою політикою інститутів публічного управління.

Метою статті є дослідження змісту та структури механізмів громадського контролю за державною кадровою політикою в інститутах публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Отже, розглянувши базові поняття можемо сформулювати зміст поняття «механізми громадського контролю за кадровою політикою» - це сукупність засобів та методів, що застосовуються відповідно до процесуальних, системних принципів організації та проведення заходів спостереження, збору та узагальнення інформації щодо кадрової політики інститутів публічного управління, розробки та реалізації ними демократичних виборчих процедур із метою усунення причин

низької якості кадрового забезпечення і усунення від посад осіб із високими корупційними ризиками. Таким чином, у відповідності до поняття кадрової політики, яка визначає пріоритети в змісті кадрових процесів та кадрового забезпечення, необхідно визначити мету і завдання механізмів громадського контролю кадрової політики. На нашу думку, метою є організація і здійснення дієвих заходів щодо попередження, ефективного виявлення та подальшого усунення із змісту документів, що визначають кадрову політику правових норм, які допускають до влади недобросовісних осіб, а також внесення тих правових норм, які гарантують забезпечення ефективного впливу громадськості на процеси кадрового добору, відбору, проходження служби, звільнення, зростання кадрового потенціалу інститутів публічного управління, найвищих посадовців держави, президента та парламенту. Щодо завдань механізмів громадського контролю кадрової політики, то вони вичерпно представлені нами в огляді останніх публікацій на дану тематику.

Громадський контроль як функція управління та організований процес, в залежності від мети, завдань, застосовуваних механізмів, поділяється на попередній, поточний та підсумковий, і які за змістом співпадають із відповідними етапами кадрових процесів та кадрового забезпечення. Попередній громадський контроль може застосовуватись на етапах добору та відбору кандидатів на публічну службу, розробки змісту проєктів стратегічних документів, що визначають зміст кадрової політики, підготовки до виборів, і полягає у відстеженні процедур прийняття управлінських рішень, планів та намірів, нормативно-правових актів тощо. Поточний громадський контроль кадрової політики здійснюється переважно над процесом службової діяльності, підвищення кваліфікації, запровадження заходів підвищення кадрового потенціалу інститутів публічного управління, і полягає у регулярній перевірці того, як проходять кадрові зміни та призначення, просування по службі, дотримання чинного законодавства, виявлення фактів корупції та неналежного виконання посадовцями своїх обов'язків з метою розроблення і внесення пропозицій для усунення порушень у разі їх виявлення. Підсумковий громадський контроль проводиться на етапі завершення певними посадовими особами своєї службової кар'єри особливо в разі притягнення їх до кримінальної або адміністративної відповідальності за скоєні службові злочини, моніторинг їх подальшої долі з метою недопущення повторного їх вступу на службу та отримання ними заслуженого покарання, здійснення громадського впливу на правоохоронні та судові органи щодо застосування законом визначених процедур до корумпованих осіб тощо. Ефективність громадського контролю полягає не тільки у чіткому визначенні мети, завдань, суб'єктно-об'єктної сторони контролю, відповідних ним механізмів його реалізації, а й в наявності підготовлених та кваліфікованих громадських експертів, згуртованої та вмотивованої громади, прозорості та чесності у відносинах між громадою та правоохоронними та судовими структурами, єдності цілей, принципів та суспільних цінностей в цій діяльності. На нашу думку останні передумови є визначальними для ефективного реалізації громадського контролю, адже бойкотування та ігнорування звернень громадськості щодо розслідування виявлених фактів корупції в органах публічного управління, місцевого самоврядування, депутатів різних рівнів з боку силових структур може звести нанівець усі намагання громадян для встановлення справедливості та законності. Також, ситуація ускладнюється проблемою контролю громадськістю діяльності правоохоронних органів та судової системи, адже на думку провідних еліт, це є останньою інстанцією щодо встановлення правопорядку і покарання осіб, що порушують чинне законодавство. Саме тому судова система, внутрішніх справ, служби безпеки інших правоохоронних органів є більш закритими із великими корупційними ризиками, адже наразі не існує ніяких ефективних механізмів впливу громадськості на недобросовісних і корумпованих суддів, службовців вищезначених структур. Це обумовлено тим, що побудована система владних відносин із громадськістю в першу чергу захищає сама себе, як зсередини так і ззовні, а це в свою чергу дозволяє

системі діяти по відношенню до громадянського суспільства всупереч імперативам соціальної справедливості, прозорості, законності, ставлячи посадових осіб понад суспільною мораллю, які впевнені, що уникнуть будь-якої відповідальності за вчинені суспільно шкідливі дії. Як наслідок, і про що свідчить практика, це в свою чергу призводить до відкритого порушення високопосадовцями законів і зневажливого ставлення до прав і свобод громадян країни.

Відповідно до вищезначеної мети та завдань механізмів громадського контролю за кадровою політикою, наведемо стислу класифікаційну схему та можливості кожного із запропонованих механізмів для його реалізації. На нашу думку, доцільною є класифікація механізмів громадського контролю за кадровою політикою за ознакою їх функціонального спрямування: економічно-фінансовий, організаційний, правовий, мотиваційний, політичний, інформаційний. Будь-який механізм складається із методів, засобів та важелів впливу, які застосовуються відповідно до принципів та етапів здійснення громадського контролю. Під методом розуміють сукупність заходів, окремих аналітичних дій, які треба здійснити для вирішення завдань та досягнення мети означеного механізму. Засоби - це певне знаряддя, прилад, технічний, організаційний, правовий, інформаційний тощо, який є необхідним для реалізації механізму відповідним методом. Для прикладу, інформаційний механізм, метою якого є оприлюднення інформації про корупційні схеми чиновників, в якому методом виступають аналітичні процедури збору, узагальнення та систематизації інформації, надання її правової оцінки, а засобом тут виступають: технічні засоби комунікації, комп'ютерні технології, засоби масової інформації тощо, які застосовуються у відповідності до принципів роботи із інформацією: має бути достовірною, своєчасною, релевантною, надійною тощо. Важелі впливу - це інструменти, які безпосередньо відображають специфіку відповідного механізму громадського контролю, його суб'єктно-об'єктну спрямованість є дороговказом щодо втілення результатів контролю. Для прикладу, важелем впливу інформаційного механізму виступає формування суспільної думки шляхом широкого розголосу фактів корупції з боку певного чиновника, інститут публічного управління, в якому він проходить службу, з метою прийняття відповідальними особами рішення щодо усунення його із посади (здійснення впливу), служби та притягнення до відповідальності. Найбільш розповсюдженими формами здійснення громадського контролю за кадровою політикою є: соціологічні та статистичні дослідження, громадські слухання, громадська експертиза актів, законів інших нормативно-правових документів інститутів публічного управління, публікації в засобах масової інформації, участь громадськості в роботі колегіальних органів влади та створюваних нею робочих груп, перевірка діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звітності, звернень громадян, результатів діяльності установ, організацій або окремих посадових осіб. Слід відзначити, що кожна із цих форм є складною і комплексною за своїм змістом, і вимагає досконалого володіння прийомами логічного та аналітичного мислення, технічними засобами, методами статистичної обробки інформації, правового контекстуального і порівняльного аналізу тощо, що може бути предметом окремого розгляду і змістом навчальних підручників. Визначимо мету і суб'єктно-об'єктну схему застосування кожного із вище наведених механізмів.

Економічно-фінансовий механізм громадського контролю за кадровою політикою передбачає вжиття сукупності методів, засобів, важелів впливу для встановлення фактичного фінансово-майнового стану посадовців усіх рангів, депутатів, законності і чесності джерел їх доходів, набуття рухомого та нерухомого майна, співставлення шляхом оцінки задекларованих доходів та фактичної вартості наявного сукупного майна, способу життя і поточних витрат не тільки контрольованої особи, а й родини і близьких до неї осіб, встановлення зв'язків і контактів із представниками ділових кіл, участі у незаконній

підприємницькій діяльності, лобюванні фінансових інтересів на користь дотичних до контролюваної особи осіб.

Організаційний механізм передбачає вжиття заходів щодо забезпечення ефективного проведення громадського контролю, проведення процедур планування та прогнозування бажаних результатів, визначення мети, засобів, методів, предмету контролю, залучення необхідних ресурсів та фахівців, налагодження координації із зацікавленими установами та громадянами, засобами масової інформації, правоохоронними структурами тощо.

Правовий механізм забезпечує попередній і поточний аналіз щодо проведення громадського контролю в межах чинного законодавства та у відповідності до Конституції країни та діючих нормативно-правових актів.

Мотиваційний механізм визначає зміст засобів та методів заохочення громадських експертів щодо проведення необхідних експертиз, участі громадян в круглих столах, засіданнях, нарадах, дорадчих колегіальних органах, формування в громадян стійкої і активної громадянської позиції, усвідомлення ними необхідності прийняття активної участі в суспільному житті країни, її соціально-економічному розвитку.

Політичний механізм громадського контролю кадрової політики полягає у застосуванні усього спектру форм контролю за процедурами виборів у ради усіх рівнів, президента країни, призначень на найвищі посади в органах публічного управління, аналізі змісту стратегічних документів, законів реалізації кадрової політики у всіх сферах суспільного життя країни, кооперація та координація діяльності із міжнародними інституціями тощо.

Інформаційний механізм - це увесь комплекс заходів щодо роботи із інформацією та її оприлюдненням в пресі, телебаченні, ресурсах Інтернету, соціальних мережах, впровадження інформаційних технологій контролю за діяльністю інститутів публічного управління та посадових осіб в режимі реального часу, введені відповідних реєстрів, впровадження механізмів прямого демократичного врядування тощо. На нашу думку, цей механізм є одним із найперспективніших механізмів громадського контролю сучасності, адже дозволяє вирішувати величезне коло завдань, і якому варто присвятити низку наукових досліджень.

Наступним важливим питанням є визначення змісту загроз реалізації ефективного громадського контролю за кадровою політикою. Джерелами утворення загроз є ті діалектичні протиріччя, які утворюються сутнісними ознаками явищ «публічне управління» та «громадянське суспільство»: хибне надання значення публічному управлінню авторитарної та диктатурної ролі по відношенню до громадянського суспільства та індивіда зокрема; переважне розуміння соціуму або громадянського суспільства з боку інститутів публічного управління виходячи з парадигм ресурсного та функціонального його призначення, на кшталт «трудові ресурси», «інтелектуальний та кадровий капітал» тощо, що відповідно і формує ціннісне ставлення посадової особи до пересічної людини, як до інструменту досягнення цілей управління; формування глибокого переконання в осіб при владі, особливо в тих, які перебувають в політиці і на керівних посадах дуже тривалий час, почуття гіпертрофованої власної гідності, неперевершеної їх цінності для суспільства, заслуженої ними, що не має викликати ніяких заперечень, більшої частки суспільних благ і поваги, формування в них думки про те, що їх знання та навички є досконалішими та кращими ніж в інших членів суспільства, що призводить до формування нетерпимості до інших точок зору та авторитаризму; формування хибного уявлення у високопосадовців та депутатів про необхідність втручання в усі без виключення сфери суспільного життя та необхідності їх законодавчого врегулювання, що призводить з часом до перетворення системи публічного управління в закриту, елітарну, недоступну для впливів ззовні систему. З часом, така система поступово починає функціонувати в собі і виключно для себе, імітуючи свою соціальну значущість для оточуючого середовища, яким є громадянське суспільство, використовуючи для цього усі засоби маніпулювання

свідомістю громадян; поступове тяжіння системою публічного управління до повної свободи в розподілі і розпорядженні коштами, прийнятті відповідних рішень, прагнення уникнення будь-якого контролю з боку громадянського суспільства, власне яким ця система була створена для забезпечення вирішення суспільно важливих проблем, і мала б функціонально бути підлеглою і підзвітною йому.

Для громадянського суспільства єдиним і вагомим внутрішнім протиріччям є відсутність єдності і сталості думок і поглядів його членів, розшарування за майновими, релігійними ознаками, недостатня освіченість, примітивізм в розумінні свого місця в соціумі, домінування власних інтересів перед громадськими, бажання деяких паразитувати на праці інших, емоційна нестабільність, схильність до стихійних і необдуманих дій, що перетворює громадянське суспільство в неорганізований натовп придатний до ідеологічної обробки, який в подальшому використовується як інструмент досягнення політичних цілей різноманітними шукачами статків, слави і влади.

Отже, найвагомим завданням, яке намагаються вирішити політики згідно вищенаведених протиріч, є наступне: наскільки і до яких меж громадський контроль має мати можливість втручатись і впливати на прийняття відповідними особами кадрових рішень і формування змісту кадрової політики, який з одного боку, має сприяти підвищенню ефективності функціонування системи публічного управління, а з іншого, не привносити у функціонування системи дестабілізуючих факторів. Саме це завдання вимагає формування тієї межі якісного розмежування степені вільності функціонування системи публічного управління і степені обмеження впливу громадянського суспільства на систему публічного управління.

Висновки. Завершуючи наш критичний огляд змісту і структури механізмів громадського контролю за кадровою політикою слід відзначити, що практика переконливо свідчить, що віднайдений баланс, між свободою функціонування системи публічного управління та силою впливу на неї з боку громадянського суспільства, характеризується наступними загрозами для сталого соціально-економічного розвитку суспільства і для демократії в цілому: на рівні законодавства країн виписано правила і процедури громадського контролю за кадровою політикою, які є більше формальними і не несуть ніякої практичної цінності, адже всі результати такого контролю є дорадчими і не обов'язковими до розгляду і виконання тими, кого контролювали, адже по факту, вони (політичні сили, що перебувають при владі) через органи законодавчої влади встановлюють правила гри; навмисне створення ускладнених і суперечливих бюрократичних, судових інших процедур розгляду звернень, петицій громадян з метою затягнути цей процес, буцімто надати йому «об'єктивності і правової досконалості», а по факту, надати можливість певним зацікавленим особам фальсифікувати відомості або факти свого службового недбальства, корупції і, як наслідок, використовуючи такі протиріччя в законодавстві, уникати покарання; формування в громадян думки про безперспективність їх участі в громадських справах, виборах адже «все одно буде як буде, і від вас ні чого не залежить»; формування всередині системи публічного управління атмосфери і культу персональної відданості керівництву або певній політичній силі, бездумного і автоматичного виконання усіх наказів і розпоряджень без критичного їх аналізу на відповідність законам, інтересам громади та окремих громадян; створення медійного контенту про взаємодію із громадськістю, яка підтримує усі рішення провладних еліт, фінансування і комунікація із тими «громадськими організаціями та громадянами», які є політично лояльними та підтримують провладний політичний курс.

Усі вищезначені загрози, на нашу думку, можуть бути успішно подолані в разі комплексного застосування розглянутих нами у статті механізмів громадського контролю за державною кадровою політикою.

Література:

1. Ahn, M. J., & Bretschneider, S. (2011). Politics of E-Government: E-Government and the Political Control of Bureaucracy. *Public Administration Review*, 71(3). <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02225.x>
2. Armstrong, E. (2005). Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging Issues. *Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging*.
3. Bill, S. (2022). Counter-Elite Populism and Civil Society in Poland: PiS's Strategies of Elite Replacement. *East European Politics and Societies*, 36(1). <https://doi.org/10.1177/0888325420950800>
4. Budzynski, M., Lelet, S., & Kobets, M. (2019). Civil control as an impactful form of ensuring the efficiency of public administration activities. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, 2(2). <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-2-78-84>
5. Chebotarev, G. N. (2022). Public observation as a tool of election legitimacy. *Gosudarstvo i Pravo*, 2022(1). <https://doi.org/10.31857/S102694520018279-7>
6. control_1 noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced American Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com. (n.d.). Retrieved January 21, 2023, from https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/control_1
7. de Estigarribia, M. I. C., Espínola, C. M. V., Chamorro, R. G., Acuña, A. A. B., Villagra, J. C. L., & Granada, V. L. P. (2022). Dimensions and challenges of citizen participation in disaster risk management in asunción, metropolitan area and south western region, paraguay. *Revista de Estudios Latinoamericanos Sobre Reduccion Del Riesgo de Desastres*, 6(1). <https://doi.org/10.55467/reder.v6i1.87>
8. Doberstein, C. (2013). Metagovernance of urban governance networks in Canada: In pursuit of legitimacy and accountability. *Canadian Public Administration*, 56(4). <https://doi.org/10.1111/capa.12041>
9. Encyclopedia of State Administration: In 8 Volumes:: State University of Telecommunications. (n.d.). Retrieved October 13, 2022, from https://dut.edu.ua/uploads/1_203_38537912.pdf
10. Fatemi, M., & Behmanesh, M. R. (2012). New Public Management Approach and Accountability. *International Journal of Management Economics and Social Sciences*, 1(2).
11. Galanov, V., & Galanova, A. (2022). Development of Forms of Public Control over Joint Stock Companies. *Scientific Research and Development. Economics of the Firm*, 11(1). <https://doi.org/10.12737/2306-627x-2022-11-1-83-89>
12. Grunig J.E. (1983). Communications behaviours and attitudes of environmental publics: two studies. *Journalism Monographs*.
13. James E. Grunig, & Todd Hunt. (1984). *Managing Public Relations*. CBS College Publishing.
14. Koretskiy, M. S. (2018). The role and functions of civil control in the formation of an effective communicative discourse of public administration. *RUDN Journal of Public Administration*, 5(3). <https://doi.org/10.22363/2312-8313-2018-5-3-272-284>
15. Kornuta, L., Goloyadova, T., Zavorodnia, Y., & Reva, Y. (2020). Anti-corruption declaration as a measure of control for the activities of subjects of public authorities. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8(4). <https://doi.org/10.47277/jett/1509>
16. Kovaliv, M., & Kuzo, L. (2021). Public control over the activity of the national police in Ukraine. *Social & Legal Studies*, 13(3), 101–106. <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-3-101-106>
17. Lukyanchuk, P. (2020). Trade union control in the context of trade union relations with public administration entities in Ukraine. *Public administration and law review*, 3, 41–48. <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-41>
18. Makeieva, O., Shapenko, L., & Vodolaskova, K. (2021). E-government as a method for legal communication between civil society and public administration. *The Journal of International Legal Communication*, 1. <https://doi.org/10.32612/uw.27201643.2021.1.pp.125-138>
19. Malik, T., Tahir, A., Bilal, A., Dashtipour, K., Imran, M. A., & Abbasi, Q. H. (2022). Social Sensing for Sentiment Analysis of Policing Authority Performance in Smart Cities. *Frontiers in Communications and Networks*, 2. <https://doi.org/10.3389/frcmn.2021.821090>
20. Maslova, Y. I., & Savchuk, R. M. (2020). Civil control over the activity of the subjects of public administration. In *public administration under modern conditions: concept, features, challenges*. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-67-9.7>
21. mechanism noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced Learner's Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com. (n.d.). Retrieved January 21, 2023, from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/mechanism?q=mechanism>
22. Metcalfe, C., & Pickett, J. T. (2022). Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models*. *Criminology*, 60(1). <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12291>
23. Nadvirnianska, N., & Chicherina, M. (2021). Public control as a factor of democratization of public administration in the conditions of implementation of state reforms. *Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytskyi*, 11(23). <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2021.11.23.88-96>

24. Nestor, N. B. (2019). The concept of public control over judges' activity and the system of subjects of its implementation. *Law and Safety*, 73(2), 43–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.06>
25. Neuhodnikov, A. (2019). Civil society control of public administration activities: alignment to international standards. *Lex Portus*, 6. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.6.2019.5>
26. Popova, I., & Demchenko, N. (2020). Territorial societies features: european experience. *Three Seas Economic Journal*, 1(1). <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-1-4>
27. Sales, A. (1991). The Private, the Public and Civil Society: Social Realms and Power Structures. *International Political Science Review*, 12(4). <https://doi.org/10.1177/019251219101200404>
28. Skvirskiy, I. (2022). Civil Society and Public Control: a Scientific Discussion on the Interdependence of Concepts. *Проблеми Сучасних Трансформацій. Серія: Право, Публічне Управління Та Адміністрування*, 2. <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-04>
29. Vasylieva, O. I., Slukhai, S. V., Khadzhiradieva, S. K., Klochko, A. A., & Pashkova, A. G. (2020). Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 11(4). [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4\(50\).41](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4(50).41)
30. Vilhushynskiy, M., & Ulianovska, O. (2020). Administrative and civil legal regulation of public administration bodies' activity in the sphere of electronic money turnover taking into account publicity and transparency principles. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(1). <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-26-34>
31. Vitelli, M. (2022). Back to basics: assessing military involvement in politics in contemporary Brazil. *Brasiliana: Journal for Brazilian Studies*, 10(2). <https://doi.org/10.25160/bjbs/10.2.2>
32. Zolka, V. L. (2021). Legal institution for democratic civil control over activity of security and defense sector of Ukraine: state-of-the-art of normative legal regulation. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.7>

References:

1. Ahn, M. J., & Bretschneider, S. (2011). Politics of E-Government: E-Government and the Political Control of Bureaucracy. *Public Administration Review*, 71(3). <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02225.x>
2. Armstrong, E. (2005). Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging Issues. *Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging*.
3. Bill, S. (2022). Counter-Elite Populism and Civil Society in Poland: PiS's Strategies of Elite Replacement. *East European Politics and Societies*, 36(1). <https://doi.org/10.1177/0888325420950800>
4. Budzynskiy, M., Lelet, S., & Kobets, M. (2019). Civil control as an impactful form of ensuring the efficiency of public administration activities. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, 2(2). <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-2-78-84>
5. Chebotarev, G. N. (2022). Public observation as a tool of election legitimacy. *Gosudarstvo i Pravo*, 2022(1). <https://doi.org/10.31857/S102694520018279-7>
6. control_1 noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced American Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com. (n.d.). Retrieved January 21, 2023, from https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/control_1
7. de Estigarribia, M. I. C., Espínola, C. M. V., Chamorro, R. G., Acuña, A. A. B., Villagra, J. C. L., & Granada, V. L. P. (2022). Dimensions and challenges of citizen participation in disaster risk management in asunción, metropolitan area and south western region, paraguay. *Revista de Estudios Latinoamericanos Sobre Reduccion Del Riesgo de Desastres*, 6(1). <https://doi.org/10.55467/reder.v6i1.87>
8. Doberstein, C. (2013). Metagovernance of urban governance networks in Canada: In pursuit of legitimacy and accountability. *Canadian Public Administration*, 56(4). <https://doi.org/10.1111/capa.12041>
9. Encyclopedia of State Administration: In 8 Volumes:: State University of Telecommunications. (n.d.). Retrieved October 13, 2022, from https://dut.edu.ua/uploads/l_203_38537912.pdf
10. Fatemi, M., & Behmanesh, M. R. (2012). New Public Management Approach and Accountability. *International Journal of Management Economics and Social Sciences*, 1(2).
11. Galanov, V., & Galanova, A. (2022). Development of Forms of Public Control over Joint Stock Companies. *Scientific Research and Development. Economics of the Firm*, 11(1). <https://doi.org/10.12737/2306-627x-2022-11-1-83-89>
12. Grunig J.E. (1983). Communications behaviours and attitudes of environmentla publics: two studies. *Jornalism Monographs*.
13. James E. Grunig, & Todd Hunt. (1984). *Managing Public Relations*. CBS College Publishing.
14. Koretskiy, M. S. (2018). The role and functions of civil control in the formation of an effective communicative discourse of public administration. *RUDN Journal of Public Administration*, 5(3). <https://doi.org/10.22363/2312-8313-2018-5-3-272-284>

15. Kornuta, L., Goloyadova, T., Zavorodnia, Y., & Reva, Y. (2020). Anti-corruption declaration as a measure of control for the activities of subjects of public authorities. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8(4). <https://doi.org/10.47277/jett/1509>
16. Kovaliv, M., & Kuzo, L. (2021). Public control over the activity of the national police in Ukraine. *Social & Legal Studies*, 13(3), 101–106. <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-3-101-106>
17. Lukyanchuk, P. (2020). Trade union control in the context of trade union relations with public administration entities in Ukraine. *Public Administration and Law Review*, 3, 41–48. <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-41>
18. Makeieva, O., Shapenko, L., & Vodolaskova, K. (2021). E-government as a method for legal communication between civil society and public administration. *The Journal of International Legal Communication*, 1. <https://doi.org/10.32612/uv.27201643.2021.1.pp.125-138>
19. Malik, T., Tahir, A., Bilal, A., Dashtipour, K., Imran, M. A., & Abbasi, Q. H. (2022). Social Sensing for Sentiment Analysis of Policing Authority Performance in Smart Cities. *Frontiers in Communications and Networks*, 2. <https://doi.org/10.3389/frcmn.2021.821090>
20. Maslova, Y. I., & Savchuk, R. M. (2020). Civil control over the activity of the subjects of public administration. In *public administration under modern conditions: concept, features, challenges*. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-67-9.7>
21. mechanism noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced Learner's Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com. (n.d.). Retrieved January 21, 2023, from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/mechanism?q=mechanism>
22. Metcalfe, C., & Pickett, J. T. (2022). Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models*. *Criminology*, 60(1). <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12291>
23. Nadvimianska, N., & Chicherina, M. (2021). Public control as a factor of democratization of public administration in the conditions of implementation of state reforms. *Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytskyi*, 11(23). <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2021.11.23.88-96>
24. Nestor, N. B. (2019). The concept of public control over judges' activity and the system of subjects of its implementation. *Law and Safety*, 73(2), 43–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.06>
25. Neuhodnikov, A. (2019). Civil society control of public administration activities: alignment to international standards. *Lex Portus*, 6. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.6.2019.5>
26. Popova, I., & Demchenko, N. (2020). Territorial societies features: European experience. *Three Seas Economic Journal*, 1(1). <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-1-4>
27. Sales, A. (1991). The Private, the Public and Civil Society: Social Realms and Power Structures. *International Political Science Review*, 12(4). <https://doi.org/10.1177/019251219101200404>
28. Skvirskiy, I. (2022). Civil Society and Public Control: a Scientific Discussion on the Interdependence of Concepts. *Проблеми Сучасних Трансформацій. Серія: Право, Публічне Управління Та Адміністрування*, 2. <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-04>
29. Vasylieva, O. I., Slukhai, S. V., Khadzhyradieva, S. K., Klochko, A. A., & Pashkova, A. G. (2020). Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 11(4). [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4\(50\).41](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4(50).41)
30. Vilhushynskiy, M., & Ulianovska, O. (2020). Administrative and civil legal regulation of public administration bodies' activity in the sphere of electronic money turnover taking into account publicity and transparency principles. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(1). <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-26-34>
31. Vitelli, M. (2022). Back to basics: assessing military involvement in politics in contemporary Brazil. *Brasiliانا: Journal for Brazilian Studies*, 10(2). <https://doi.org/10.25160/bjbs/10.2.2>
32. Zolka, V. L. (2021). Legal institution for democratic civil control over activity of security and defense sector of Ukraine: state-of-the-art of normative legal regulation. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.7>

УДК 071.35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-224-228](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-224-228)

Дегтяр Олег Андрійович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0001-6413-3580>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТОМ У КРАЇНАХ ЄС

Анотація. У статті проводиться аналіз нормативно-правового забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом. Зокрема розглядається низка проблем розвитку галузі. Недостатність координації та співпраці між органами державного управління та федераціями спорту на рівні країн-членів ЄС може призвести до неефективного використання бюджетних коштів та низької ефективності в розвитку спорту, що не визначено у чинному законодавстві. Недостатня взаємодія між державами-членами ЄС в галузі спорту та фізичної культури може призвести до розбіжностей у підходах до розвитку спорту в окремих країнах та нерівності в рівні розвитку спорту між країнами. Метою статті є визначення сукупності нормативно-правового забезпечення регулювання фізичної культури та спорту на рівні публічного управління. У статті проводиться аналіз чинного нормативно-правового забезпечення, зокрема, у системі інфраструктурного забезпечення, боротьби з допінгом, масового спорту, толерантності, захисту прав і свобод людини і громадянина. Отже, недосконалість нормативного забезпечення у галузі фізичної культури та спорту, особливо у відношенні до підтримки молодіжного спорту, спортивної реабілітації та адаптивного спорту для людей з обмеженими можливостями, забезпечення інфраструктурою населення та професійних спортсменів, в тому числі з урахуванням питань мобільності, відсутність чіткого законодавчого регулювання у галузі допінгу та етики у спорті, що може призвести до порушення прав та свобод спортсменів визначаються як завдання для визначення перспектив впровадження у систему нормативно-правового забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом. Отже, проблема нормативно-правового забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС потребує комплексного підходу та співпраці між органами державного управління та федераціями спорту, а також забезпечення чіткого регулювання.

Ключові слова: публічне управління фізичною культурою і спортом, досвід ЄС, система публічного управління ЄС

Diegtiar Oleg Andriyovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor Sciences, associate professor, the head of the department, Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-6413-3580>

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF PUBLIC MANAGEMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN EU COUNTRIES: PROBLEMS AND CHALLENGES

Abstract. The article analyzes the normative and legal provision of public management of physical culture and sports. A number of problems of the development of the industry are considered. The lack of coordination and cooperation between state administration bodies and

sports federations at the level of EU member states can lead to inefficient use of budget funds and low efficiency in the development of sports, which is not defined in the current legislation. Insufficient interaction between EU member states in the field of sports and physical culture can lead to differences in approaches to the development of sports in individual countries and inequalities in the level of sports development between countries. The purpose of the article is to determine the totality of regulatory and legal support for the regulation of physical culture and sports at the level of public administration. The article analyzes the current legal framework, in particular, in the system of infrastructural support, anti-doping, mass sports, tolerance, protection of human and citizen rights and freedoms. Therefore, the imperfection of regulatory support in the field of physical culture and sports, especially in relation to the support of youth sports, sports rehabilitation and adaptive sports for people with disabilities, provision of infrastructure for the population and professional athletes, including taking into account mobility issues, lack of clear legislative regulation in the field of doping and ethics in sports, which may lead to the violation of the rights and freedoms of athletes, are defined as a task for determining the prospects of introduction into the system of legal support for public management of physical culture and sports. Therefore, the problem of regulatory and legal provision of public management of physical culture and sports in EU countries requires a comprehensive approach and cooperation between state administration bodies and sports federations, as well as ensuring clear regulation.

Keywords: public administration, physical culture and sports, European system of public administration in the field of physical culture and sports

Постановка проблеми. Європейська інтеграція - це складний та комплексний процес, який включає майже всі сфери суспільного життя та галузі національної економіки. Україна пов'язує європейську інтеграцію передусім з внутрішніми реформами: адаптацією законодавства до європейських стандартів, впровадженням європейських цінностей, реформуванням інституцій та переходом до європейських норм та процедур, в тому числі у галузі фізичної культури та спорту. Галузь фізичної культури та спорту відіграє важливу роль у суспільних процесах. Фізична активність та спорт сприяють покращенню здоров'я та фізичної форми людей, що зменшує ризик захворювань та підвищує якість життя. Крім того, спорт є важливим інструментом соціалізації та формування міжособистісних взаємин, сприяє розвитку комунікативних навичок та здатності до співпраці в команді. Також галузь фізичної культури та спорту має значний економічний потенціал, створюючи робочі місця та приносячи доходи від спортивних заходів та туризму. Крім того, спорт може використовуватися як засіб просування культурної та національної ідентичності, підтримки міжкультурного діалогу та зміцнення міжнародних відносин. Перед тим, як впроваджувати процес європеїзації у систему публічного управління фізичною культурою та спортом, необхідно вивчити та узагальнити досвід ЄС щодо розвитку інституцій та формування адміністративної спроможності, як це передбачено в даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті аналізується система законодавчого забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС, зокрема, Договір про функціонування Європейського Союзу [1], Закон «Про спорт» Республіки Франція [2], Федеральний закон про фізичну культуру та спорт Республіки Німеччина [3], Закон Італійської Республіки № 91/1981 «Про фізичну культуру» [4], Закон П'ємонтського регіону № 20/2009 «Про здоров'я та спорт» [5], Закон «Про фізичну культуру та спорт» Чеської Республіки [6], Закон «Про спорт», Іспанія [7], Закон «Про фізичну культуру», Польща [8] та інші.

Мета статті. Метою статті є визначення особливостей публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Поняття публічного управління визначене в Договорі про функціонування Європейського Союзу (стаття 197). Згідно з цим документом, публічне

управління охоплює діяльність органів влади, що забезпечують виконання завдань загального інтересу, включаючи забезпечення безпеки, охорону здоров'я, соціальний захист, охорону навколишнього середовища та економічний розвиток. Ці органи повинні забезпечувати прозорість, демократичну відповідальність, ефективність та незалежність від зацікавлених сторін. [1].

Поняття фізична культура та спорт визначається в статті 165 Договору про функціонування Європейського Союзу. Згідно з цією статтею, «Сприяння розвитку фізичної культури та спорту повинно бути охоплене таким чином, щоб брати до уваги різноманітність культур, традицій та історій держав-членів. Сприяння цьому повинно відбуватися в партнерстві з організаціями, що мають компетенцію в цій сфері, та з урахуванням стосовних програм Союзу» [1].

Доцільно проаналізувати законодавче забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом в національних законодавчих системах країнах-членах ЄС.

У французькому національному законодавстві поняття «публічне управління фізичною культурою та спортом» відображене в Законі про спорт від 1 липня 2000 року. Згідно з цим законом, публічне управління фізичною культурою та спортом є відповідальністю державних органів та місцевих управлінь і передбачає розвиток і збереження спортивних споруд, організацію змагань та інших спортивних заходів, забезпечення доступності спортивних послуг для населення та ведення спортивної діяльності відповідно до принципів загальної інтересу та соціальної справедливості. Закон також встановлює правову основу для створення спортивних клубів та федерацій, регулює діяльність спортивних агентів та рекламних агентств у спортивній галузі [2].

В Німеччині поняття публічного управління фізичною культурою та спортом регулюється різними законами та нормативними актами на різних рівнях управління. Наприклад, Федеральний закон про фізичну культуру та спорт (Bundesgesetz über die Förderung des Sports und der Freien Körperkultur) затверджений у 1970 році, визначає основні принципи підтримки спорту в Німеччині та устанавлює фінансові механізми підтримки різних видів спорту.

Також, існують закони та нормативні акти на рівні федеральних земель, які регулюють питання публічного управління фізичною культурою та спортом. Наприклад, закони земель Баварії та Саксонії-Ангальт встановлюють структури управління фізичною культурою та спортом на місцевому рівні, забезпечують фінансування та координацію робіт з розвитку спорту.

Окрім того, існують нормативні акти, що регулюють питання публічного управління фізичною культурою та спортом на рівні громад та муніципалітетів, які відповідають за забезпечення фізичної активності на своїй території. Наприклад, муніципальні програми підтримки спорту та фізичної культури регулюються місцевими органами самоврядування [3].

В Італії поняття публічного управління фізичною культурою та спортом відображене в законодавчих документах на різних рівнях. Наприклад, на національному рівні визначення цього поняття міститься в статті 1 Закону Італійської Республіки № 91/1981 «Про фізичну культуру». У цьому законі зазначається, що фізична культура є правом кожної людини та однією з основних функцій держави, а її розвиток та підтримка є обов'язком публічної влади [4].

Також поняття публічного управління фізичною культурою та спортом відображене в законодавстві окремих регіонів та муніципалітетів. Наприклад, у П'ємонті (регіон на північному заході Італії) встановлено норми щодо організації та фінансування спортивних заходів на муніципальному рівні у Законі П'ємонтського регіону № 20/2009 «Про здоров'я та спорт» [5].

У Чеській Республіці поняття публічного управління фізичною культурою та спортом визначається законом «Про фізичну культуру» від 2017 року. Згідно з цим законом,

публічне управління фізичною культурою та спортом передбачає діяльність органів влади та установ, що забезпечують фінансування, розвиток та координацію спортивної і фізичної культури на рівні країни, регіону та місцевого самоврядування. Закон також передбачає участь громадськості та організацій у прийнятті рішень щодо розвитку фізичної культури та спорту на місцевому та національному рівнях [6].

В Іспанії поняття «публічне управління фізичною культурою та спортом» відображене в різних законодавчих актах, зокрема в Законі про спорт 10/1990 від 15 жовтня. Згідно з цим законом, публічне управління фізичною культурою та спортом відповідає за розвиток, організацію та реалізацію діяльності у галузі спорту, а також за забезпечення доступу громадян до занять спортом та здорового способу життя. Крім того, публічне управління фізичною культурою та спортом регулює спортивні змагання та події, забезпечує розвиток спортивної інфраструктури та сприяє підвищенню рівня фізичної активності населення в цілому [7].

В Польщі поняття «публічне управління фізичною культурою та спортом» відображене в Законі «Про фізичну культуру» від 26 червня 2020 року. В цьому законі визначається, що державне управління фізичною культурою та спортом здійснюється за допомогою різноманітних форм та методів, які включають у себе законодавчі, організаційні, економічні, соціальні та інші механізми управління. Окрім того, закон передбачає створення державних та недержавних організацій, які забезпечують розвиток фізичної культури та спорту в Польщі [8].

Отже, доцільно визначити, що для країн-членів ЄС характерним є забезпечення теоретичного обґрунтування визначень поняття публічного управління фізичною культурою та спортом як на загальноєвропейському, так і на національному законодавчих рівнях.

Висновки та пропозиції. Отже, законодавче забезпечення публічного управління фізичною культурою та спортом в країнах ЄС може відрізнятися в залежності від конкретної країни. Проте, більшість країн має окремі нормативні документи, які регулюють питання забезпечення розвитку фізичної культури та спорту на різних рівнях. У більшості країн ЄС існують державні програми та стратегії, які визначають основні напрямки розвитку фізичної культури та спорту, а також способи їх реалізації. Крім того, в окремих країнах, таких як Франція, Німеччина та Італія, є окремі законодавчі акти, які регулюють питання забезпечення розвитку фізичної культури та спорту. В цілому, можна зробити висновок, що розвиток фізичної культури та спорту в країнах ЄС є важливим елементом суспільного розвитку, і в цілях його сприяння у більшості країн існують окремі нормативні документи та законодавчі акти, які забезпечують реалізацію стратегій та програм у цій галузі.

Література:

1. Consolidated version of the Treaty on European Union, C 306, 1-288. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>
2. Loin° 2000-627 du 1er juillet 2000 relative à l'organisation et à la promotion des activités physiques et sportives. France, 2000. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000765539/>
3. BSGF. Bundesgesetz über die Förderung des Sports und der Freien Körperkultur (1970). Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004419&FassungVom=2007-06-30m>
4. Law of the Italian Republic No. 91/1981, "On Physical Culture" Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.asser.nl/media/2070/islj_2010-3-4.pdf
5. Law of the Piedmont Region No. 20/2009 "On Health and Sports". (2009). Official Journal of the European Union, L 220/1
6. Law on Physical Culture and Sports (1997) No. 45 - Sbírka zákonů České republiky Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/265>

7. Law on Sports 10/1990, Boyet Bodilio, July 25, 1990, Boyet Oficial del Estado, núm. 178 of July 26, 1990. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-sports-law-review/spain>
8. Ustawa z dnia 26 czerwca 2020 r. o kulturze fizycznej. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/podatek-dochodowy-od-osob-fizycznych-16794311>

References:

1. Consolidated version of the Treaty on European Union (2000), C 306, 1-288. Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> [in English]
2. Loi n° 2000-627 du 1er juillet (2000) relative a l'organisation et a la promotion des activites physiques et sportives. France, 2000. Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000765539/> [in French]
3. BSVG. Bundesgesetz uber die Forderung des Sports und der Freien Korperkultur (1970). Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004419&FassungVom=2007-06-30m> [in German]
4. Law of the Italian Republic No. 91/ (1981), "On Physical Culture" Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: https://www.asser.nl/media/2070/islj_2010-3-4.pdf [in English]
5. Law of the Piedmont Region No. (2009) "On Health and Sports". (2009). Official Journal of the European Union, L 220/1 [in English]
6. Law on Physical Culture and Sports (1997) No. 45 - Sbirka zakonu Ceske republiky Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/265> [in Czech]
7. Law on Sports 10/1990, Boyet Bodilio, July 25, (1990), Boyet Oficial del Estado, num. 178 of July 26, 1990. Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-sports-law-review/spain> [in Spanish]
8. Ustawa z dnia 26 czerwca (2020). o kulturze fizycznej. Elektronnij resurs. – Rezhim dostupu: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/podatek-dochodowy-od-osob-fizycznych-16794311> [in Polish]

УДК 355.6:658.7:351.74/.76

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-229-236](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-229-236)

Єманов Владислав Вікторович кандидат військових наук, старший науковий співробітник, перший заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Анотація. Науково-технічне супроводження політики забезпечення обороноздатності держави має багато аспектів. Це не тільки обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки, а і науково-дослідні розробки, дослідження які проводяться в навчальних закладах вищої освіти. Аспектом, що впливає на забезпечення обороноздатності держави, є і економічна потужність держави, її спроможності щодо фінансування науки в цілому. Аналіз цих питань набуває особливої актуальності у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Визначальним фактором якості військово-наукових досліджень з обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки є рівень методології їх проведення. Предметом методології є система озброєння сил безпеки, яка з погляду теорії систем та системного підходу і відповідно до її природної структури представляється у вигляді багаторівневої ієрархічної системи, що складається зі зразків, комплексів і систем озброєння та військової техніки різних видів і типів, що створюються та вдосконалюються з метою вирішення завдань забезпечення безпеки та оборони держави в умовах ресурсних обмежень з урахуванням безлічі факторів, що зумовлюють її існування та розвиток.

У статті розглянуті аспекти, що впливають на обороноздатності держави у сфері державного управління науково-технічним супроводженням технічного забезпечення сил безпеки України.

Проведений аналіз показав, що швидке зростання економічного потенціалу держави і як наслідок показників державної безпеки забезпечуються за рахунок збільшення науково-технічного потенціалу держави. Науковий потенціал ґрунтується на достатньому фінансуванні фундаментальних наукових досліджень, на потужній матеріально-технічній базі наукових досліджень, мотивації вчених, високої якості освіти, затребуваність результатів науки для потреб держави.

Ключові слова: сили безпеки, науково-технічне супроводження обороноздатності держави, озброєння та військова техніка, наукова і науково-технічна діяльність, науково-технічний потенціал держави.

Yemanov Vladyslav Victorovych Candidate of Military Sciences, Senior Research, first deputy head, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

SCIENTIFIC AND TECHNICAL SUPPORT OF THE STATE DEFENSE CAPACITY ENSURE POLICY

Abstract. Scientific and technical support of the policy of ensuring the defense capability of the state has many aspects. This is not only the substantiation of prospects for the development and accounting of weapons systems of the security forces, but also scientific and research

developments, research conducted in educational institutions of higher education. The economic power of the state, its ability to finance science as a whole, is an aspect that affects the provision of the state's defense capability. The analysis of these issues becomes especially relevant in connection with the armed aggression of the Russian Federation.

The determining factor of the quality of military-scientific research on the substantiation of prospects for the development and accounting of weapons systems of the security forces is the level of their methodology. The subject of the methodology is the armament system of the security forces, which, from the point of view of the theory of systems and the systemic approach and in accordance with its natural structure, is presented in the form of a multi-level hierarchical system consisting of samples, complexes and systems of armaments and military equipment of various types and types that are being created and improved in order to solve the tasks of ensuring the security and defense of the state in terms of resource limitations, taking into account the many factors that determine its existence and development.

The article examines the aspects affecting the defense capabilities of the state in the field of state management of scientific and technical support for the technical support of the security forces of Ukraine.

The conducted analysis showed that the rapid growth of the economic potential of the state and, as a consequence, the indicators of state security are provided at the expense of the increase in the scientific and technical potential of the state. The scientific potential is based on sufficient financing of fundamental scientific research, on a powerful material and technical base of scientific research, motivation of scientists, high quality of education, demand for the results of science for the needs of the state.

Keywords: security forces, scientific and technical support of the state's defense capability, weapons and military equipment, scientific and scientific and technical activity, scientific and technical potential of the state.

Постановка проблеми. Визначальним фактором якості військово-наукових досліджень з обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки є рівень методології їх проведення. Методологія обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки - це сукупність принципів, методів, методик та моделей, спрямованих на вирішення проблеми обґрунтування напрямів її розвитку, вибору оптимального типу, складу та зовнішності зразків (комплексів, систем) озброєння та військової техніки (ОВТ), що входять до неї, в умовах ресурсних обмежень з урахуванням безлічі факторів військово-політичного, оперативного-стратегічного, військово-технічного, військово-економічного та виробничо-технологічного характеру. Предметом методології є система озброєння сил безпеки, яка з погляду теорії систем та системного підходу і відповідно до її природної структури представляється у вигляді багаторівневої ієрархічної системи, що складається зі зразків, комплексів і систем ОВТ різних видів і типів, що створюються та вдосконалюються з метою вирішення завдань забезпечення безпеки та оборони держави в умовах ресурсних обмежень з урахуванням безлічі факторів, що зумовлюють її існування та розвиток.

Науково-технічне супроводження політики забезпечення обороноздатності держави має багато аспектів. Це не тільки обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки, а і науково-дослідні розробки, дослідження які проводяться в навчальних закладах вищої освіти. Аспектом, що впливає на забезпечення обороноздатності держави, є і економічна потужність держави, її спроможності щодо фінансування науки в цілому. Аналіз цих питань набуває особливої актуальності у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями політики забезпечення обороноздатності держави достатньо повно визначені в працях науковців таких, як І. Б. Чепков, Б.О. Демідов, М.І. Луханін, А.Ф. Величко, М.В. Науменко та ін.

Мета статті – аналіз науково-технічного супроводження політики забезпечення обороноздатності держави.

Виклад основного матеріалу. Сутність сучасної методології обґрунтування перспектив розвитку систем озброєння зводиться до наступного принципового положення: удосконалення ОВТ має розглядатися не як створення сукупності окремих нових зразків ОВТ, а як розвиток системи озброєння сил безпеки в цілому, що має цільове призначення, визначене покладеними на сили безпеки завданнями [1].

Обґрунтування перспектив розвитку систем озброєння сил безпеки відповідно до зазначеного вище підходу є раціональним поєднанням методів досліджень оперативно-стратегічного (оперативно-тактичного) і військово-(техніко)-економічного характеру і включає наступні етапи:

- аналіз тенденцій розвитку кризових ситуацій;
- аналіз завдань сил безпеки;
- визначення відповідності системи озброєння сил безпеки системі завдань та вимог до напрямів та параметрів подальшого її розвитку;
- розробка військово-технічних концепцій розвитку системи озброєння сил безпеки загалом та систем озброєння, призначених для вирішення певних стратегічних та оперативних завдань;
- визначення пріоритетів розвитку ОВТ та обґрунтування основних напрямів розвитку системи озброєння;
- обґрунтування вимог до розроблюваних зразків (комплексів, систем) ОВТ, у тому числі до рівнів найважливіших тактико-технічних характеристик (ТТХ), виходячи із завдань сил безпеки і можливостей промисловості, а також завчасного створення науково-технічної бази для розвитку ОВТ з нетрадиційним напрямом;
- обґрунтування програм розвитку ОВТ [1].

Обґрунтування перспектив розвитку системи озброєння передбачає організацію та проведення робіт кооперацією науково-дослідних організацій та органів управління за єдиним задумом та планом з урахуванням виділених асигнувань та обраних пріоритетів.

До основних принципів методології обґрунтування концептуальних та програмно-планових документів розвитку ОВТ та систем озброєння сил безпеки належать:

- системність;
- збалансованість;
- відповідність оперативно-тактичних можливостей систем завданням сил безпеки;
- відповідність кількісно-якісних показників систем озброєння економічним можливостям країни;
- поділ планування розвитку ОВТ на довгострокове та короткострокове;
- стандартизація та уніфікація та ін. [2].

Методологічний підхід до вирішення завдань обґрунтування варіанта розвитку системи озброєння сил безпеки може бути представлений інформаційно-логічною схемою (моделлю), що відображає послідовність розгляду таких логічно та інформаційно взаємопов'язаних рівнів:

- рівень держави та її безпеки;
- рівень сил безпеки, їх формувань;
- рівень систем сил безпеки;
- рівень системи озброєння та її підсистем;
- рівень зразків, комплексів та систем ОВТ, їх функцій національних модулів;
- рівень елементної бази та комплектуючих для ОВТ;
- рівень матеріалів та речовин для ОВТ.

На рисунку 1 наведений комплекс наукових задач, що вирішуються при формуванні державних оборонних закупівель.

Науково-технічне супроводження політики забезпечення обороноздатності держави можна розглянути через призму положень про організацію наукової і науково-технічної

діяльності в суб'єктах сил безпеки України. Узагальнення цих положень дає змогу визначити напрямки та методологію наукової і науково-технічної діяльності сил безпеки України.

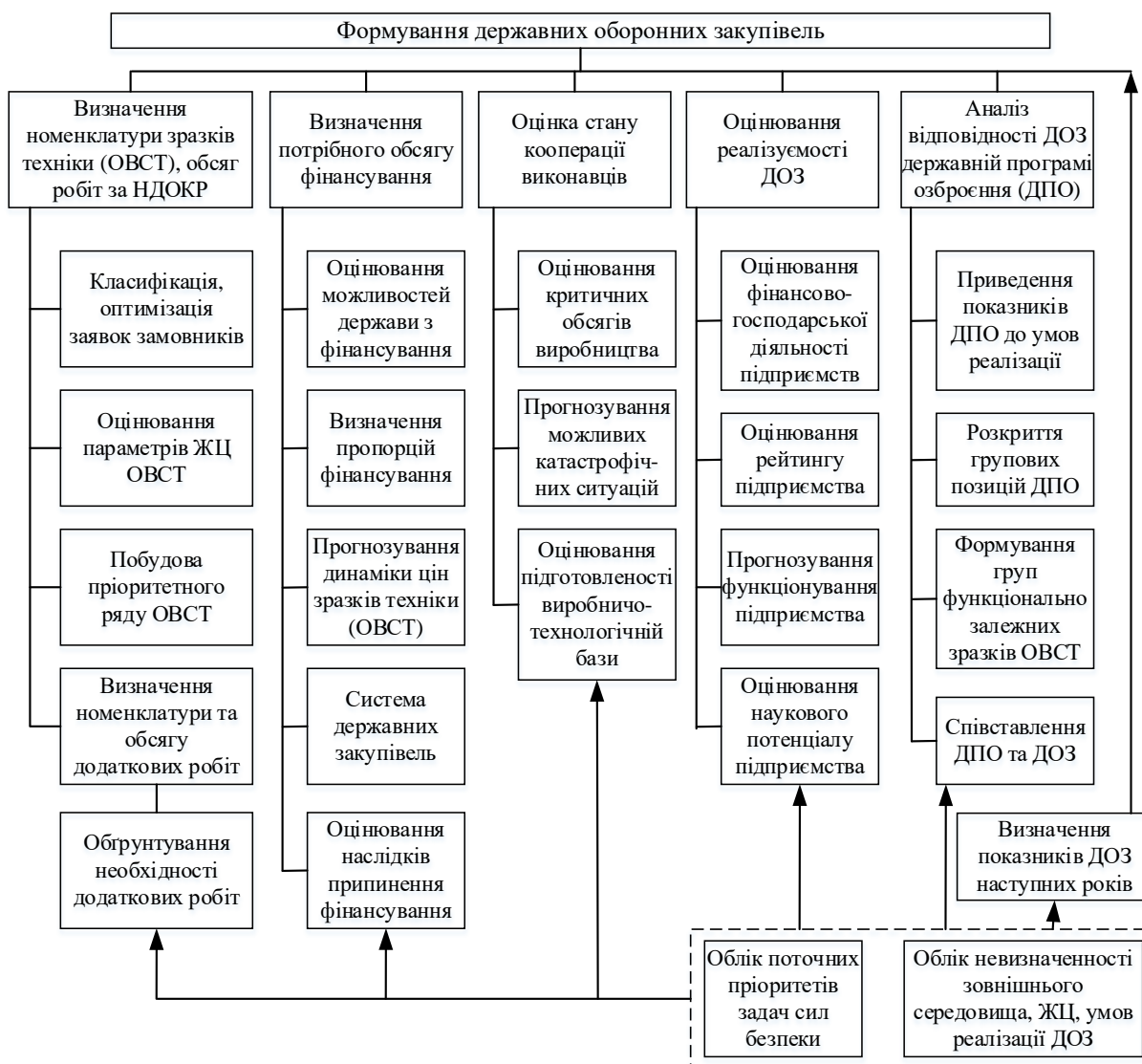

Рис. 1. Комплекс наукових задач, що вирішуються при формуванні державних оборонних закупівель

Наукова і науково-технічна діяльність (НіНТД) у суб'єктах сил безпеки України спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання проблем, пов'язаних із реалізацією державної політики у сфері державної безпеки. НіНТД здійснюється відповідно до Конституції України, Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання наукової і науково-технічної діяльності.

Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій наукової (науково-технічної) продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання [3].

Система НіНТД включає:

- орган управління НіНТД;

- суб'єкти НіНТД;
- консультативно-дорадчі органи.

Органом управління НіНТД є структурний підрозділ апарату суб'єкта сил безпеки України, до повноважень якого належить організація НіНТД, на який покладено функції з:

- підготовки пропозицій щодо формування науково-технічної політики з питань, що належать їх компетенції у відповідних галузях
- планування та координації НіНТД;
- визначення основних напрямів наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок з питань розвитку відповідних галузей;
- організації наукового супроводження реалізації заходів розвитку відповідних галузей;
- розробки нормативно-правових актів і науково-методичної бази з питань НіНТД;
- організації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів [3].

На наукові установи та заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері забезпечення обороноздатності держави, (НУ та ЗВО) з урахуванням їх профілю покладаються завдання щодо планування, організації і безпосереднього здійснення наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок з визначеної проблематики.

Консультативно-дорадчі функції з НіНТД у ВВНЗ виконує колегіальний орган, яким є вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада. Система консультативно-дорадчих органів призначена для підвищення рівня обґрунтованості та узгодженості рішень з питань функціонування і розвитку науки, забезпечення колегіальності та демократичності під час підготовки таких рішень [3].

Замовлення наукової (науково-технічної) продукції формуються на підставі пропозицій структурних підрозділів апарату суб'єкта сил безпеки України, які розробляються на підставі потреб територіальних органів і підрозділів, НУ та ЗВО, а також інших організацій, установ та підприємств у порядку, визначеному чинним законодавством та міжнародними договорами України. Формування тематики Н(НТ)Р здійснюється відповідно до Порядку формування тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету [3].

Значущим фактором розвитку наукових досліджень є їх фінансове забезпечення. На рисунку 2 наведені тенденції збільшення витрат на НДДКР у світі та у країнах з найбільш зростаючою економікою [4].

В даний час у світі складаються чотири головні центри науково-технічного прогресу - США, Європейський Союз, Японія та Китай. У цих країнах створено умови для інтенсифікації процесу відтворення знань. Відповідно до цього в рамках бюджету на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) виділяються значні ресурси [4].

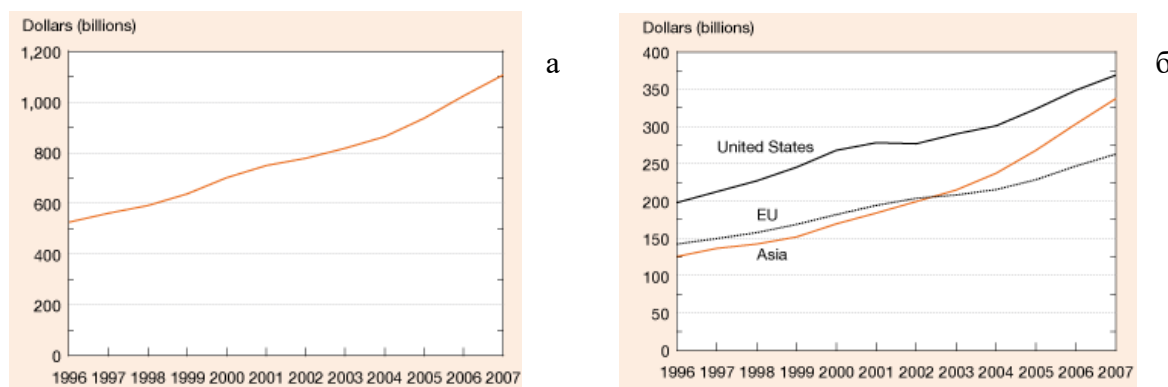

Рис. 2. Витрати на НДДКР: а - у всьому світі; б - в США, ЕС и Азії за 1996–2007 рр. [4]

Аналіз науково-технічної політики провідних країн показує, що пріоритети національного науково-технологічного розвитку визначаються найчастіше у вигляді переліків найважливіших технологій. Переліки технологій, що регулярно розробляються та затверджуються на державному рівні, дозволяють сконцентрувати фінансові та матеріальні ресурси на найбільш пріоритетних напрямках, що забезпечують економічне зростання держави та конкурентоспроможність національної продукції на світовому ринку, розвиток військової техніки. На рисунку 3 наведені витрати провідних країн у відсотках від ВВП [4].

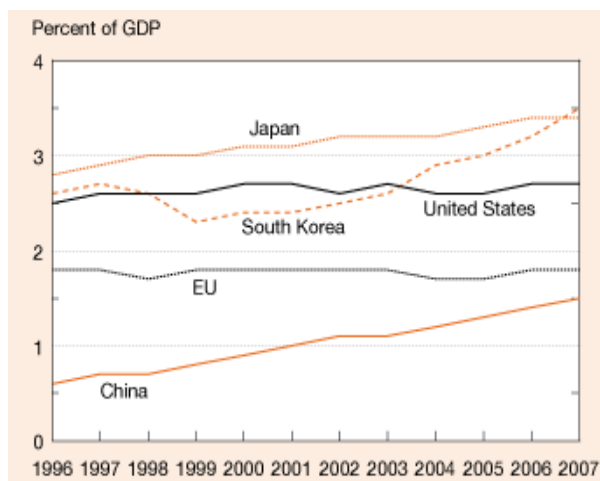

Рис. 3. Витрати НДДКР, як частка економічного виробництва окремих країн: 1996–2007 рр.[4]

Тенденцію до зростання витрат на наукові дослідження підтверджують дані за 2016 рік у провідних країнах світу, наведені на рисунку 4.

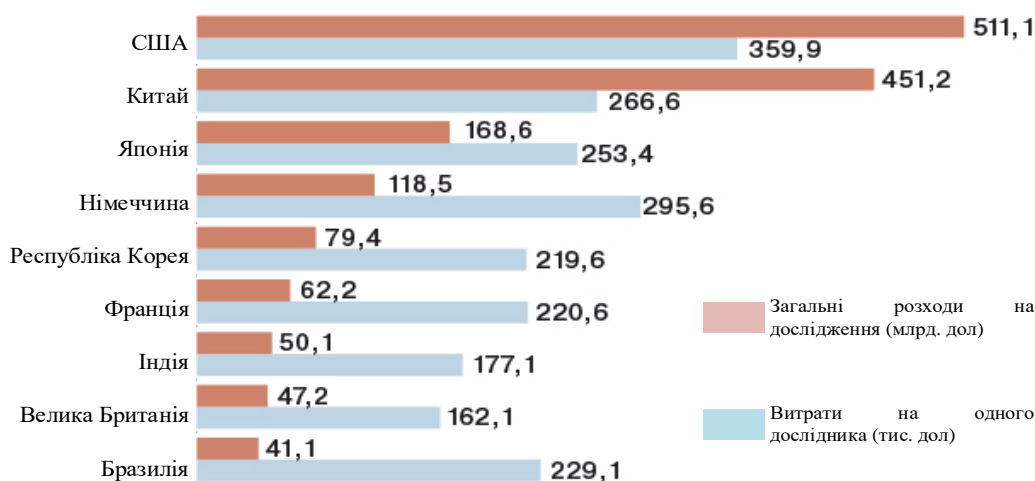

Рис. 4. Витрати на НДДКР у 2016 році у провідних країнах світу [5]

Очолюють рейтинг США з показником 511 млрд. доларів, Китай - 451,2 млрд. доларів та Японія 168,6 млрд. доларів. США та Китай, які мають найбільший обсяг внутрішніх витрат на НДДКР, за їх часткою у ВВП займають 11-те та 15-те місця (2,74% і 2,12% відповідно) [4].

Аналіз науково-технічної політики провідних країн показує, що пріоритети національного науково-технологічного розвитку визначаються найчастіше у вигляді переліків найважливіших технологій. Переліки технологій, що регулярно розробляються та затверджуються на державному рівні, дозволяють сконцентрувати фінансові та матеріальні ресурси на найбільш пріоритетних напрямках, що забезпечують економічне зростання

держави та конкурентоспроможність національної продукції на світовому ринку, розвиток військової техніки. На основі зазначених переліків формуються відомчі переліки технологій, у тому числі переліки критичних технологій. Такий порядок визначення пріоритетів науково-технологічного розвитку прийнято у США, Франції, Великій Британії, Японії, Китаї, Канаді та інших країнах. Розробкою переліків займаються з 1981 р., перші переліки технологій було розроблено у сфері міністерства оборони [6].

Що стосується механізму впровадження результатів фундаментальних досліджень для забезпечення обороноздатності, то найефективнішим можна вважати той, що склався у США. Ключовим елементом цього механізму є Управління перспективних дослідницьких проектів міністерства оборони США, створене в 1958 р. (Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA). Завданням цього підрозділу МО США є проведення НДДКР, які мають, з одного боку, високий рівень технічного ризику, з другого, – потенційно високу військово-технічну віддачу. Незалежно від видів збройних сил, Управління перспективних дослідницьких проектів отримало можливість працювати безпосередньо під керівництвом вищих ланок МО на найпередовіших рубежах науки і техніки, маючи головне завдання завоювання та утримання технологічної переваги США у військовій галузі та забезпечення своєчасного попередження про військово-технічні інновації з боку ймовірного противника. DARPA є самостійним управлінням в апараті міністра оборони США. Воно перебуває у безпосередньому підпорядкуванні начальника Управління військових НДДКР, а загальне керівництво діяльністю управління здійснює заступник міністра оборони США з придбання, технологій та матеріально-технічного забезпечення. Роботи, що виконуються DARPA, зазвичай не пов'язані зі створенням конкретних систем зброї. Окремі програми та проекти, що здійснюються ним, тривають у середньому протягом 3–5 років і доводяться до успішного результату, до стадії демонстраційних випробувань експериментальних зразків, після чого передаються до відповідних органів НДДКР видів ЗС або управлінь МО, а в деяких випадках – іншим державним відомствам (НАСА, ЦРУ та ін.) для реалізації отриманих результатів у системах та засобах збройної боротьби. DARPA реалізує велику кількість програм та проектів, які значно впливають на розвиток національної технологічної бази США. Основні зусилля DARPA зосереджені на реалізації проектів з високим ризиком, пов'язаних з науковими та технологічними проривами, успішне здійснення яких може призвести до якісно нових можливостей у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки. Організаційна структура DARPA не має аналогів ні в МО, ні в інших федеральних відомствах США, причому є дуже гнучкою, регулярно коригується відповідно до змінних завдань. У ході проведення НДДКР DARPA працює за контрактами з промисловими фірмами, університетами, неприбутковими організаціями та державними лабораторіями. При цьому фахівці управління в основному обґрунтовують загальний задум роботи, а безпосередня взаємодія з органами видів ЗС у процесі видачі контракту та його виконання покладається на менеджерів програм, що працюють у тематичних відділах цього управління. Як правило, DARPA починає фінансування робіт задовго до можливості визначення їхньої здійсненності [6].

Проведений аналіз дозволив визначити напрями удосконалення системи наукової і науково-технічної діяльності у силах безпеки України, а саме:

- створення умов забезпечення високої якості наукових досліджень;
- створення привілеїв воєнних вчених у порівнянні з несенням служби у суб'єктах сил безпеки України;
- створення діючих інструментів матеріальної та моральної мотивації для стимулювання наукових працівників;
- забезпечення високої якості освіти в школі та ВНЗ;
- науковий супровід проводиться з постійною присутністю на об'єктах, навчаннях, випробуваннях на підприємствах;
- проведення комплексних НДР з основних проблем розвитку сил безпеки України;
- створення потужної лабораторної, стендової та випробувальної бази наукових установ та ВНЗ;

- створення умов затребуваності результатів науки в органах державного управління;
- персональна відповідальність керівників усіх рангів за науковий ріст молодих вчених;
- створення високого престижу науки в суспільстві, кращі кадри в науці;
- керівники наукових установ підбирались з мотивованих досвідчених фахівців;
- налагодження системи підготовки та кар'єрного росту вчених;
- чіткий розподіл задач та відповідальності між ОДУ та науковими організаціями;
- міжвидові координаційні ради за участю провідних вчених країни з проблем національної безпеки;
- наукові установи можуть самостійно готувати кадрову заміну ветеранів;
- приведення організаційно-штатної структури та завдань НУ, НП ВВНЗ та ВНП ЗВО України у відповідність до реальних потреб сил безпеки України;
- збільшення відсотку залучення науковців до проведення спільних міжнародних досліджень та досліджень з НУ НАН України;
- удосконалення фінансового забезпечення НіНТД сил безпеки України;
- підвищення рівня інформаційного забезпечення НіНТД [7].

Висновки. Проведений аналіз показав, що швидке зростання економічного потенціалу держави і як наслідок показників державної безпеки забезпечуються за рахунок збільшення науково-технічного потенціалу держави. Науковий потенціал ґрунтується на достатньому фінансуванні фундаментальних наукових досліджень, на потужній матеріально-технічній базі наукових досліджень, мотивації вчених, високої якості освіти, затребуваність результатів науки для потреб держави.

Література:

1. Системна методологія планування розвитку, передпроектних досліджень і зовнішнього проектування озброєння та військової техніки: монографія / Б.О. Демідов, М.І. Луханін, А.Ф. Величко, М.В. Науменко. – Київ: ІД «Стилос», 2011. – 464с.
2. Чепков І.Б. Першочергові завдання у військово-технічній сфері, що впливають із Закону України «Про національну безпеку України» / І.Б. Чепков // Наука і оборона.– 2018.– №3– С. 47-54.
3. Наказ МОУ № 385 від 27.07.2016 «Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності в системі Міністерства оборони України»– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-16#Text>
4. Сайт Science and Engineering Indicators 2010 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/c05.pdf>
5. Сайт Kommersant – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3695542>.
6. Сайт DARPA – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.darpa.mil/>
7. Сайт Міністерства оборони України «Інформаційне видання Генерального штабу. Наукова і науково-технічна діяльність у Збройних силах України 2020 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/science_note.pdf

References:

1. Demidov, B.O., Lukhanin, M.I., Velychko, A.F., Naumenko, M.V. (2011). *Systemna metodolohiia planuvannia rozvytku, peredproektnykh doslidzhen i zovnishnoho proektuvannia ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki* [System methodology of development planning, pre-project studies and external design of weapons and military equipment]. Kyiv: ID «Stylos» [in Ukrainian].
2. Chepkov, I.B. (2018). *Pershocherhovi zavdannia u viiskovo-tekhnichnii sferi, shcho vplyvaiut iz Zakonu Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy»* [Priority tasks in the military-technical sphere arising from the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine"]. *Nauka i oborona – Science and defense*, 3, 47-54 [in Ukrainian].
3. *Nakaz MOU «Polozhennia pro orhanizatsiiu naukovoi i naukovu-tekhnichnoi diialnosti v systemi Ministerstva oborony Ukrainy»*: № 385 vid 27.07.2016 [Order Ministry of Defense of Ukraine «Regulations on the organization of scientific and scientific and technical activities in the system of the Ministry of Defense of Ukraine» No. 385 dated 07/27/2016]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-16#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-16#Text>. [in Ukrainian].
4. *Sait Science and Engineering Indicators 2010* [Site Science and Engineering Indicators 2010] (n.d.). [www.nsf.gov](http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/c05.pdf) Retrieved from <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/c05.pdf>. [in Ukrainian].
5. *Sait Kommersant* [Site Kommersant] (n.d.). [www.kommersant.ru](https://www.kommersant.ru/doc/3695542) Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/3695542>. [in Russian].
6. *Sait DARPA* [Site DARPA] (n.d.). www.darpa.mil Retrieved from <https://www.darpa.mil/>. [in Ukrainian].
7. *Sait Ministry of Defense of Ukraine «Informatsiine vydannia Heneralnoho shtabu. Naukova i naukovu-tekhnichna diialnist u Zbroinykh sylakh Ukrainy 2020 rik»* [Site Ministry of Defense of Ukraine «Information publication of the General Staff. Scientific and scientific and technical activity in the Armed Forces of Ukraine in 2020»] (n.d.). [mil.gov.ua](https://www.mil.gov.ua/content/pdf/science_note.pdf) Retrieved from https://www.mil.gov.ua/content/pdf/science_note.pdf [in Ukrainian].

УДК 305:08:650.04

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-237-246](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-237-246)

Лінчевська Марія Юрїїва магістранка кафедри державного управління Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (067)797-94-18, <https://orcid.org/0009-0000-8339-1040>

Зубчик Олег Анатолійович доктор наук з державного управління, доцент кафедри державного управління Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІМІДЖ СЛУЖБОВЦЯ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Виключна важливість справлення публічним службовцем позитивного враження для виконання своїх професійних обов'язків потребує загального розуміння сутності іміджу як базового поняття іміджології. Під іміджом традиційно розуміється цілеспрямовано сформований, штучний, емоційно забарвлений образ, створений засобами масової комунікації та психологічного впливу з метою позитивного сприйняття цільовою аудиторією. Поняття іміджу публічного службовця, має враховувати як загальні характеристики іміджу як базового поняття іміджології, так й містити додаткові, відповідні особливостям його професійної діяльності. В статті обґрунтовано набір таких ключових характеристик та на їх основі визначено поняття «імідж публічного службовця» як оціночний образ, сформований з метою позитивного впливу на громадськість, який є уособленням іміджу державної влади, та формується на основі відповідності вимогам професійної компетентності посади в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, дотримання принципів публічної служби та саморозвитку.

Подальше уточнення сутності іміджу службовця органів місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження потребувало визначення його ключових ознак, до яких віднесено: формування на засадах систематичного розвитку та вдосконалення; врахування динамічного характеру та необхідність адаптації до реалій воєнного стану; відповідність національним інтересам держави та відданість їх відстоюванню; наявність необхідних професійних та особистісних характеристик та раціональність їх поєднання; використання дієвих механізмів комунікації з суспільством та територіальною громадою; високий рівень професіоналізму при виконанні службових обов'язків; забезпечення довіри громади до публічної служби та органів місцевого самоврядування; формування іміджу на основі дотримання засадничих принципів наукового дослідження.

Результати дослідження сутності іміджу службовця органу місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження дозволяють стверджувати, що він є динамічною характеристикою, а процес його формування та вдосконалення має здійснювати на постійній основі, та бути інтегрованим у повсякденну професійну діяльність.

Ключові слова: публічна служба, службовець органу місцевого самоврядування, імідж, професійна компетентність, комунікація.

Lincevska Maria Yuryina Master's student of the Department of Public Administration of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Public Service, Taras Shevchenko Kyiv National University, tel.: (067)797-94-18, <https://orcid.org/0009-0000-8339-1040>

Zubchyk Oleh Anatoliyovych Doctor of Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko Kyiv National University

IMAGE OF A LOCAL GOVERNMENT AUTHORITY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. The exceptional importance of creating a positive impression by a public servant for the performance of his professional duties requires a general understanding of the essence of image as a basic concept of imageology. Image is traditionally understood as a purposefully formed, artificial, emotionally colored image, created by means of mass communication and psychological influence for the purpose of positive perception by the target audience. The concept of the image of a public servant should take into account both the general characteristics of the image as a basic concept of imageology, and contain additional ones corresponding to the features of his professional activity. The article substantiates a set of such key characteristics and, based on them, defines the concept of "image of a public servant" as an evaluative image formed with the aim of a positive influence on the public, which is the embodiment of the image of state power, and is formed on the basis of compliance with the requirements of professional competence of a position in a state authority or local self-government bodies, compliance with the principles of public service and self-development. Further clarification of the essence of the image of an employee of local self-government bodies as an object of scientific research required the definition of its key features, which include: formation on the basis of systematic development and improvement; taking into account the dynamic nature and the need to adapt to the realities of the state of war; compliance with the state's national interests and commitment to their defense; the presence of the necessary professional and personal characteristics and the rationality of their combination; use of effective communication mechanisms with society and the territorial community; high level of professionalism in the performance of official duties; ensuring community trust in public service and local self-government bodies; image formation based on the observance of the basic principles of scientific research. The results of the study of the essence of the image of an employee of a local self-government body as an object of scientific research allow us to assert that it is a dynamic characteristic, and the process of its formation and improvement should be carried out on a permanent basis and be integrated into everyday professional activity.

Keywords: public service, local government authority, image, professional competence, communication

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування займають важливу позицію в системі державного управління. Вони є рівноправними з усіма іншими органами влади, проте їхня роль в прийнятті рішень, що стосуються життя людей на місцевому рівні, є надзвичайно важливою. На жаль, часто ми стикаємося з негативними повідомленнями про діяльність органів місцевого самоврядування: корупційні схеми, недієздатність у прийнятті рішень, непрозорість роботи. Отже, особлива увага має бути приділена іміджу службовців органів місцевого самоврядування. Комплексний характер професійних та особистісних характеристик, якими має володіти вітчизняний службовець у сфері публічного управління для ефективного провадження професійної діяльності в умовах воєнного стану, актуалізує проблему формування його іміджу як створеного у суспільній свідомості позитивного образу, відповідного сучасним реаліям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та вдосконалення іміджу службовців органів державної влади та органів місцевого самоврядування розглянута в роботах В.М. Білоус [5], М.Р. Волянської [6], І.В. Пантелейчука [13], Л.М. Іванової [8], К.С. Глуценка [7], С.А. Могильного [12], Б.Д. Котляревського [10], та ін.. В цілому, імідж представника публічної служби (державного службовця та / або службовця органів місцевого самоврядування) розглядається науковцями як: важливий складник формування цілісного іміджу державного органу влади, спосіб створення якого має реалізуватися на основі принципу покращення як особистих моральних якостей службовця, так і

професійних рис, важливих у діловому світі [5]; уявлення широкого кола громадськості про риси, притаманні тільки цьому колу працівників, які мають проявлятися в умінні виражати й реалізовувати завдання та інтереси установи, яку службовець представляє, у володінні певним обсягом своєрідних знань, умінь і навичок, у професійності, етичній культурі, культурі спілкування [8]; індивідуальний образ, котрий виступає в якості оціночного образу, та складається з різноманітних параметрів (результативність та ефективність роботи, професіоналізм та сумлінність, посадова поведінка, культурний рівень, комунікативні якості, а також суб'єктивні оцінки діяльності службовця з боку населення та інститутів громадянського суспільства [10, с. 5]. Розмаїття підходів до трактування цього поняття зумовлює доцільність подальших досліджень в цьому напрямі з метою визначення ключових характеристик іміджу службовця органу місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження.

Мета статті полягає в уточненні сутності поняття іміджу службовця органу місцевого самоврядування та визначення його ключових характеристик як об'єкта наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження іміджу службовця у сфері публічного управління потребує, передусім, розуміння сутності терміну «публічна служба», який наразі не отримав поширення в українському законодавстві. Кодекс адміністративного судочинства України [2] розуміє публічну службу як діяльність на державних політичних посадах, професійну діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування. Публічна служба має два основні різновиди – служба в органах державної влади та служба в органах місцевого самоврядування, які в Україні регламентуються відповідними законодавчими актами – Законом України про державну службу [1] та Законом України про службу в органах місцевого самоврядування [2]. Обидва види публічної служби характеризуються професійністю та політичною неупередженістю, пов'язані з виконанням посадових функцій на адміністративних посадах. Можна зазначити, що служба в органах місцевого самоврядування передбачає здійснення діяльності на постійній основі з отриманням заробітної плати за рахунок місцевого бюджету, та спрямована на реалізацію інтересів територіальної громади – тобто, права на місцеве самоврядування. В цілому, принципи відмінності у діяльності державного службовця та службовця (посадової особи) органів місцевого самоврядування відсутні, що, на думку науковців [4], робить актуальним більш чітке розмежування видів публічної служби в Україні на законодавчому рівні.

Важливим аспектом формування іміджу публічного службовця є розуміння, що він є уособленням іміджу державної влади та державних органів управління (суб'єктів публічної адміністрації), адже на нього покладається дуже відповідальна місія щодо трансляції стратегічних орієнтирів держави в суспільство. Публічні службовці уповноважені реалізовувати повноваження та виконувати завдання від імені суб'єктів публічної адміністрації, тобто є безпосередніми виконавцями законодавчих норм та приписів. Як вже зазначалося, в українському законодавстві поняття «публічний службовець» та «державний службовець» є недостатньо чітко розмежованими, що пояснюється, в тому числі, відсутністю принципових відмінностей у здійсненні професійної діяльності особою в органах державної служби та органах місцевого самоврядування. Тому можемо вважати, що формування іміджу державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування як службовців у сфері публічного управління має спільні закономірності, ознаки та тенденції. Оскільки значне поширення отримало дослідження іміджу саме державного службовця як представника публічної служби, який працює в органах державної влади, розглянемо основні характеристики, які науковці вкладають в це поняття, та визначимо, чи можуть вони бути застосовані для визначення сутності іміджу публічного службовця в цілому.

Державний службовець є не просто фахівцем-професіоналом, а виступає від імені держави, тому його імідж є невіддільним від іміджу державної служби: всі складові іміджу публічного службовця уособлюють не тільки власний авторитет, але й авторитет органів державної служби, представником якою він є, та авторитет державної влади в цілому. Фактично, як підкреслюється в роботі [6, с. 3], імідж державного службовця є вираженням ступеня відповідності дій державних органів влади вимогам та очікуванням суспільства, індикатором результативності інституту державного управління. Автори публікації [5, с. 12] вважають, що саме формування іміджу державного службовця є першочерговим завданням при створенні іміджу державної влади, оскільки прояви будь-якого негативного іміджу беруть початок від державного службовця як її уособлення.

Також слід погодитися з думкою І.В. Пантелейчука [13, с. 5], що в умовах глобалізації, яка є визначальним чинником розвитку сучасного суспільства, позитивний імідж влади є важливим показником авторитету та успішності держави на міжнародній арені. Ця думка отримала підтвердження у 2022 році, коли очевидне усьому світу єднання вітчизняного суспільства з керівництвом держави щодо протидії військовій агресії росії забезпечило беззаперечну та проактивну підтримку України з боку міжнародних партнерів у фінансово-економічній, воєнно-політичній і соціально-гуманітарній сферах. Насправді, кризові часи можуть виявитися критичними для іміджу державної влади та державного службовця як її уособлення. Так, С. Могильний [12] ґрунтовно зазначає, що у переламні часи розвитку суспільства несприятливі зовнішні фактори негативно впливають на стійкість державної влади, розхитують її та можуть посилити розбалансованість владних повноважень. Тобто, імідж державного службовця має формуватися з урахуванням суспільно-політичних та соціально-економічних умов, що склалися в державі на конкретному етапі її розвитку. На наш погляд, відповідність сучасним реаліям є важливою умовою створення та просування позитивного іміджу державного службовця.

Нарешті, щоб визначитися з сутністю поняття «імідж державного службовця» та, в більш широкому сенсі, «імідж публічного службовця», звернемося до поширених трактувань, наданих науковцями. Та, аналогічно здійсненому раніше аналізу поняття «імідж», визначимо найголовніші ознаки, які дослідники вкладають в поняття іміджу державного (публічного) службовця.

1. Імідж державного (публічного) службовця – це уособлення іміджу державної служби. З цієї точки зору, науковці розглядають імідж державного службовця як визначальну складову формування цілісного іміджу органу державної влади [5, с. 14], здатність реалізовувати інтереси державної установи, яку представляє дана посадова особа [8]. Хоча не завжди автори акцентують увагу на цій характеристиці, подекуди розглядаючи імідж держслужбовця як його індивідуальний образ [10, с. 5], на нашу думку, це уточнення є необхідним.

2. Імідж державного (публічного) службовця – це сукупність характеристик, якими має володіти особа для ефективного виконання функцій в системі державної служби. Як правило, ця ознака обов'язково присутня у визначеннях цього поняття, але підходи до визначення необхідних державному службовцю характеристик відрізняються, наприклад: професіоналізм, сумлінність, культурний рівень, комунікативні якості [10]; професійні знання, вміння, навички етичність, культура спілкування [8]; персональні моральні якості та необхідні професійні риси [5] та ін. Як бачимо, характеристики державного службовця відносяться до однієї з двох груп – або це його професійні (об'єктивні), або персональні (суб'єктивні) характеристики. На наш погляд, конкретизувати їх перелік у самому визначенні поняття недоцільно, оскільки важко перерахувати всі вимоги (як професійні, так й особистісні) до особи, яка працює на державній посаді. До того ж, для різних посад в системі державної служби важливість тих або інших характеристик може відрізнитися. Тому пропонуємо при визначенні сутності поняття «імідж державного службовця» обмежитися розумінням того, що він складається як з професійних, так й персональних характеристик особи, які необхідні для ефективної діяльності в органах державної служби.

3. Імідж державного (публічного) службовця – це оціночний образ. Відповідно до Закону України «Про державну службу» [1, ст. 1], державна служба має такі ознаки, як публічність, професійність, політична неупередженість. Публічний характер державної служби передбачає відкритість інформації щодо діяльності державного службовця та можливість громадськості надавати свою оцінку тому, наскільки якісно він виконує завдання та функції держави. Ця оцінка формується в результаті комунікації з громадянами, і можна вважати, що саме результат такого зворотного зв'язку буде підтвердженням сприйняття суспільством іміджу державного службовця, та, як наслідок, іміджу інституту державної служби в цілому. Звичайно, уявлення державного службовця про позитивність власного іміджу може суттєво відрізнятись від того, як його бачить цільова аудиторія, тому дуже важливою є проблема практичного здійснення такої оцінки, визначеної на основі суб'єктивної самооцінки іміджу службовця та об'єктивної оцінки з боку суспільства.

Перед тим, як сформулювати визначення поняття «імідж публічного службовця», хочемо зауважити на ще одну характеристику, яка, на наш погляд, є важливою для розуміння того, чим саме імідж представника органу державної влади або органу місцевого самоврядування відрізняється від іміджу працівника інших сфер професійної діяльності. А саме, згідно Статті 1 Закону України «Про державну службу» [1, ст. 1], державний службовець має дотримуватися принципів державної служби, визначених у Статті 4 цього ж Закону. До принципів державної служби віднесено: верховенство права, законність, професіоналізм, патріотизм, добросовісність, ефективність, забезпечення рівного доступу до державної служби, політична неупередженість, прозорість, стабільність. Щодо посадової особи органів місцевого самоврядування, вони сформульовані в Статті 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [2, ст. 4]. Слід зазначити, що перелік принципів служби в органах державної влади та органах місцевого самоврядування дещо відрізняється – зокрема, в останньому випадку акцент робиться на служіння інтересам саме територіальної громади, необхідність поєднання місцевих та державних інтересів, виконання службових обов'язків на рівні місцевого самоврядування. Водночас, базові принципи публічної служби залишаються спільними незалежно від того, йде мова про службу в органах державної влади або місцевого самоврядування, та мають бути покладені в основу формування іміджу публічного службовця

Таким чином, імідж публічного службовця має відповідати таким ключовим характеристикам: уособлення іміджу органу державної влади або органу місцевого самоврядування та держави в цілому; сукупність характеристик, необхідних для ефективного виконання функцій в системі публічної служби (професійна компетентність); формування на основі суб'єктивного судження особи (самооцінки) та об'єктивної оцінки з боку суспільства; відповідність принципам публічної служби, визначеним у Законах України «Про державну службу» [1, ст. 1] та «Про службу в органах місцевого самоврядування» [2, ст. 4].

З урахуванням визначених характеристик, поняття «імідж публічного службовця» пропонується визначити як оціночний образ, сформований з метою позитивного впливу на громадськість, який є уособленням іміджу державної влади, та формується на основі відповідності вимогам професійної компетентності посади в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, дотримання принципів публічної служби та саморозвитку.

Службовець органів місцевого самоврядування є посадовою особою, професійна діяльність якої безпосередньо пов'язана з реалізацією функцій публічного управління. Вміння ефективно виконувати свої службові обов'язки та моделювати професійну поведінку впливає не лише на особисту репутацію службовця органів місцевого самоврядування, але й формує необхідний рівень довіри до публічної служби та держави в цілому з боку територіальної громади. Особливістю професійної діяльності службовця органів місцевого самоврядування є необхідність постійно вибудовувати ефективні механізми взаємодії з громадянами, що не можливо без дотримання загальних норм моралі та етики, що і становить основу формування позитивного іміджу службовця.

Результати дослідження сутності поняття «імідж публічного службовця» дозволяють стверджувати, що імідж службовця органів місцевого самоврядування є динамічною характеристикою, а процес його формування та вдосконалення має здійснювати на постійній основі, та бути інтегрованим у повсякденну професійну діяльність. Е. Мамонтова [11] ґрунтовно зазначає, що імідж публічного службовця є невіддільним від іміджу органу публічної влади, який він уособлює. Імідж працівника, який містить його уявлення про стиль життя, суспільний статус, ключові професійні та психофізіологічні характеристики, є важливою складовою ділового іміджу організації, тобто її позиціонування як суб'єкта ділової активності з точки зору повноти та своєчасності надання послуг громадянам. Тому формування та вдосконалення іміджу службовця має відбуватися на основі врахування факторів, які безпосередньо пов'язані з довірою представників територіальної громади до органів місцевого самоврядування та державних інституцій в цілому.

Слід погодитися з твердженням Г. Руденка [14], що державна служба (а, відповідно, і публічна служба в цілому, і служба в органах місцевого самоврядування) є організаційною основою забезпечення конституційного ладу, оскільки, сприяючи здійсненню управління державою, запобігає хаосу в країні та підтримує законодавчо закріплений державний устрій. Тому кадрова політика у сфері публічного управління має передбачати забезпечення органів місцевого самоврядування кадрами, які є компетентними, високопрофесійними, законслухняними, ініціативними службовцями, здатними ефективно комунікувати з громадянами та вирішувати загальнодержавні й регіональні проблеми. На жаль, рівень довіри населення до інституцій публічного управління в Україні та їх окремих представників історично є невисоким, що зумовлюється об'єктивними свідченнями неналежного виконання службовцями професійних обов'язків, численними фактами корумпованості державних управлінських органів, підкупу виборців, маніпулюванні громадською думкою, відсутності дієвих механізмів покарання чиновників за протиправні дії. Основними проблемами, які призвели до такого стану речей, науковці визнають: корумпованість, хабарництво, бюрократію, протекціонізм, непрофесійність, непрозорість та невизначеність адміністративних процедур, непередбачуваність державної політики, відсутність дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю державних службовців, фінансові ризики, низькі моральні якості, байдужість до громадян та інтересів держави [5, 6, 7]. Звичайно, дискредитація окремими службовцями свого статусу призводить як до проблем при формуванні позитивного іміджу службовців органів місцевого самоврядування, так й до падіння авторитету публічної служби в цілому. Особливо важливим усунення негативної емоційної складової у ставленні суспільства до представників публічної служби є в умовах воєнного стану. Військова агресія РФ проти України створила нові ризики на шляху досягнення державних цілей на всіх рівнях управління, та зумовила нові виклики для службовців, імідж яких має формуватися з урахуванням сучасних реалій. Тому заходи з відновлення авторитету публічної служби у вітчизняному суспільстві мають бути системними, конструктивними, та спрямованими на створення позитивного іміджу владних структур України та їх представників на всіх рівнях – від загальнодержавного до органів місцевого самоврядування. У цьому контексті, першочергове значення має забезпечення довіри громади до органів місцевого самоврядування шляхом формування їх позитивного іміджу.

Розглядаючи імідж публічного службовця як об'єкт наукового дослідження у галузі науки публічного управління, маємо зазначити, що важливою умовою його формування науковці вважають комунікативну складову [10]. Щодо формування іміджу саме службовця органів місцевого самоврядування, вочевидь, вміння спілкуватися та знаходити спільну мову з представниками територіальної громади, посадовцями різних рівнів та гілок влади, засобами масової інформації, громадськістю в цілому великою мірою впливає на позитивність іміджу. Адже саме в процесі спілкування формується уявлення громадян про службовця як представника місцевого самоврядування з точки зору його бажання та

здатності відстоювати інтереси територіальної громади. Без адекватних комунікаційних дій неможливо побудувати довірливі та доброзичливі відносини з громадою та ефективно виконувати професійні обов'язки. Зазначимо, що здатність до ефективного комунікації передбачає, в тому числі, вміння дослухатися до думки громадян, конструктивно сприймати критику та робити конкретні кроки для покращення своєї професійної діяльності. Тому можна стверджувати, що комунікативна компетентність, яка базується на індивідуальних комунікативних здібностях, знаннях та навичках, соціальному досвіді та власному інтелекті, є важливим аспектом дослідження іміджу службовця органів місцевого самоврядування у галузі науки публічного управління.

Імідж службовця як представника публічної служби критично залежить від його компетентності. В цілому, компетентність службовця як володіння необхідним для ефективного діяльності в органах місцевого самоврядування набором професійних та індивідуальних характеристик (компетенцій) є очевидною вимогою, яка визначає високий рівень професіоналізму при виконанні службових обов'язків. Традиційно до компетенцій відносяться [9]: загальні та професійні, теоретичні та практичні знання, уміння, навички, інтелектуальні та психофізіологічні можливості, ініціативність, креативність, досвід, здібності, творчий потенціал, система цінностей, стиль лідерства, культура, поведінкові особливості та ін. Зазначимо, що імідж службовця має сполучати як професійні характеристики, необхідні для його ефективного діяльності в органах влади, так й суб'єктивні характеристики його особистості, які мають сприяти виконанню професійних обов'язків – як загального характеру, так й тих, які обумовлені проходженням служби в органах місцевого самоврядування. А саме, на формування іміджу службовця впливатиме не тільки якість виконання ними своїх функціональних обов'язків, але й його поведінка, ставлення до представників територіальної громади та інших зацікавлених осіб. Оцінка з боку громадськості може суттєво вплинути на імідж службовця, оскільки ґрунтується не тільки на розумінні його професійних здібностей, але і поведінки, яка може не відповідати запитам суспільства, або навпаки – компенсувати нестачу професійності (нестача досвіду, молодий вік та ін.) за рахунок сприятливого ставлення до громади (доброзичливість, емпатія, приємна манера спілкування тощо).

Завершуючи розгляд іміджу службовця органів місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження, слід зазначити, що його формування, аналіз та оцінка мають відбуватися з дотриманням ряду принципів – як загальнонаукового характеру, так й специфічних, обумовлених особливостями публічної служби як виду професійної діяльності. Керуючись пропозиціями, викладеними в роботі К.С. Глуценка [7], пропонуємо віднести до засадничих принципів наукового дослідження іміджу службовця такі:

комплексність – формування іміджу службовця безвідривно від іміджу публічної служби, що є передумовою позитивного сприйняття влади населенням та створення партнерських відносин між владою та суспільством на всіх рівнях органів місцевого самоврядування;

компетентність – забезпечення позитивності іміджу службовців не можливе без укомплектування органів місцевого самоврядування професіоналами свої справи, що мають належний практичний досвід;

публічність (відкритість) – представники публічної влади мають бути відкритими для дискусій, діалогу, співпраці з громадянами, їх діяльність повинна мати публічний (відкритий характер) та передбачати механізми інформування громадськості про перспективи, плани, стратегію функціонування органів місцевого самоврядування;

стратегічність – визначає необхідність доведення до населення стратегічних планів розвитку територіальної громади як самостійної адміністративної одиниці в рамках загальної стратегії розвитку держави;

партнерство – передбачає побудову конструктивних зв'язків з громадськістю та врахування думки представників територіальної громади при прийнятті та реалізації управлінських рішень на місцевому рівні;

етичність – визначається необхідністю дотримання чітких морально-етичних настанов та нормативно-правових стандартів у професійній діяльності та спілкуванні з громадянами;

стабільність – здатність ефективно та виважено провадити професійну діяльність з реалізації функцій держави навіть за кризових умов;

довіра – є важливим принципом формування позитивного іміджу службовця, та залежить від його здатності ефективно комунікувати з громадськістю.

Окрім наведених принципів, слід наголосити на необхідності *забезпечення зворотного зв'язку* з суспільством, на чому наголошує І.В. Пантелейчук [13]. Цей принцип взагалі може вважатися ключовим у формуванні та реалізації іміджевої стратегії службовця, оскільки його умовою є побудова конструктивної моделі комунікації з громадськістю, що дає можливість оцінити ефективність професійної діяльності службовця та його сприйняття громадянами. У разі виявлення суттєвих негативних сигналів за результатами зворотного зв'язку необхідно внести необхідні корективи в діяльність, що позитивним чином позначиться на іміджі.

Ключові ознаки іміджу службовця органів місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження у галузі науки публічного управління, визначені на основі аналізу праць науковців, систематизовані на рис. 1.

Джерело: розроблено автором

Рис. 1. Ключові ознаки іміджу службовця органу місцевого самоврядування як об'єкта наукового дослідження

Отже, до ключових ознак іміджу службовця органу місцевого самоврядування пропонується віднести: формування на засадах систематичного розвитку та вдосконалення; врахування динамічного характеру та необхідність адаптації до реалій воєнного стану; відповідність національним інтересам держави та відданість їх відстоюванню; наявність необхідних професійних та особистісних характеристик та раціональність їх поєднання;

використання дієвих механізмів комунікації з суспільством та територіальною громадою; високий рівень професіоналізму при виконанні службових обов'язків; забезпечення довіри громади до публічної служби та органів місцевого самоврядування; формування іміджу на основі дотримання засадничих принципів наукового дослідження.

Висновки. Результати аналізу сутності іміджу службовця органу місцевого самоврядування дозволяють стверджувати, що він є динамічною характеристикою, а процес його формування та вдосконалення має здійснювати на постійній основі, та бути інтегрованим у повсякденну професійну діяльність. Наостанок слід зазначити, що формування та вдосконалення позитивного іміджу службовця органу місцевого самоврядування потребує систематичного розвитку його професійних та особистісних компетенцій. Службовець має бути професіоналом своєї справи, відповідально ставитися до покладених на нього обов'язків, дотримуватися законів та морально-етичних норм поведінки, бути патріотом України, демонструвати поважне ставлення до колег та громадян

Література:

1. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VII, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 01.08.2021 р. № 2493-III, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 03.08.2017 р. № 2747-IV, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803#Text>
4. Адміністративне право. Мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiuu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec5.html
5. Білоус В.М., Щербіна О.С. Імідж державного службовця як підґрунтя формування іміджу державного органу влади. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 лист. 2022, м. Вінниця). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 359 с. С. 12-14.
6. Волянська М.Р. Визначення основних негативних факторів іміджу державного службовця та заходи щодо його покращення. URL: <http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Issue%204/Volyanska.pdf>
7. Глушенко К.С. Проблеми формування іміджу центральних органів виконавчої влади: системний аналіз. Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток". 2016. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=957>
8. Іванова Л.М. Шляхи формування позитивного іміджу державного службовця. URL: https://bogodukhiv.rda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6844:shljahi-formuvannja-pozitivnogo-imidzhu-derzhavnogo-sluzhbovtvsja&catid=17:vistupi-v-zmi&Itemid=67
9. Калюжна Н.Г. Роль компетенцій управлінського персоналу у забезпеченні розвитку потенціалу системи управління підприємством. Теорія та практика управління економічним розвитком підприємства : монографія / за ред. О. В. Кендюхова. Донецьк: Донецький національний технічний університет, 2013. В 2 т. Т 1. С. 292–300.
10. Котляревський Б.Д. Основні фактори формування іміджу державних службовців [Текст]: автореф. дис. маг. публ. управління: 281 «Публічне управління та адміністрування» / Котляревський Богдан Дмитрович; Чорноморський національний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2019. – 12 с.
11. Мамонтова Е. Імідж органу публічної влади: структура та функції. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_887_65395275.pdf
12. Могильний С.А. Інноваційні технології формування позитивного іміджу посадових осіб органів місцевого самоврядування. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/5/02.pdf>
13. Пантелейчук І.В. Формування позитивного іміджу органів державної влади: теорія, методологія, практика : монографія. К.: Альтерпрес, 2011. 316 с.
14. Руденко Г. Проблеми кадрового складу державної служби в Україні та шляхи їх вирішення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 16 (205). С. 58-62.
15. Політична освіта публічних службовців в Україні / [Ю. Лихач (кер. авт. колективу), Л. Комаха, О. Зубчик, М. Канавець, А. Малога, С. Гербеда, С. Липовська, Н. Щербак ; за заг. ред. Н. Алюшиної]. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2020. 219 с.
16. Shulga, M.A., Poperechna, G.A., Kondratiuk, L.R., Petryshyn, H.R., Zubchuk, O.A. Modernising education: Unlearned lessons from frederick taylor. Linguistics and Culture Review, 2021, 5, стр. 80–95
17. Zubchuk Oleg. Qualified higher education: the formation of human capital and increase of competitiveness of state and political risks. Public Policy and Economic Development. Scientific and Practical Journal. Issue 5 (9). 2015. S. 86-100.

References:

1. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VII, зі змінами та доповненнями [The law of Ukraine «On Civil Service» from 10.12.2015 r. № 889-VII, with changes and additions]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 01.08.2021 р. № 2493-III, зі змінами та доповненнями [The law of Ukraine «On service in local self-government» from 01.08.2021 r. № 2493-III, with changes and additions]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 03.08.2017 р. № 2747-IV, зі змінами та доповненнями [Administrative Judicial Code of Ukraine from 03.08.2017 r. № 2747-IV, with changes and additions]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803#Text>
4. Адміністративне право. Мультимедійний навчальний посібник. [Administrative Law Multimedia guide]. URL: https://arm.naiua.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec5.html
5. Bilous V.M., Shcherbina O.S. Imidzh derzhavnogo sluzhbovtisia yak pidgruntia formuvannia imidzhu derzhavnogo orhanu vlady. Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsyplinarnykh doslidzhen: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (18 lyst. 2022, m. Vinnytsia). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, 2022. 359 s. S. 12-14 [Bilous V.M., Shcherbina O.S. The image of a civil servant as a basis of the image of the state authority. Applied aspects of modern interdisciplinary research. Materials of the International Scientific and Practical Conference (18 pages. 2022, city Vinnytsia) Vinnytsia: DonNU named after Vasyl Stus, 2022. 359 s. S. 12-14]
6. Volianska M.R. Vyznachennia osnovnykh nehatyvnykh faktoriv imidzhu derzhavnogo sluzhbovtisia ta zakhody shchodo yoho pokrashchennia [Volianska M.R. Determination of the main negative factors of the public servant's image and measures to improve it]. URL: <http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Issue%204/Volyanska.pdf>
7. Hlushchenko K.S. Problemy formuvannia imidzhu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: systemnyi analiz. Elektronne naukove fakhove vydannia "Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok". 2016. № 3 [Hlushchenko K.S. Problems of image formation of central executive bodies: systemic analysis. Electronic scientific factual publication "Public administration: improvement and development". 2016. № 3]. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=957>
8. Ivanova L.M. Shliakhy formuvannia pozytyvnoho imidzhu derzhavnogo sluzhbovtisia [Ivanova L.M. Ways of forming a positive image of a civil servant]. URL: https://bogodukhiv.rda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6844:shljahi-formuvannja-pozitivnogo-imidzhu-derzhavnogo-sluzhbovtisia&catid=17:vistupi-v-zmi&Itemid=67
9. Kalyuzhna N.H. Rol kompetentsii upravlinskoho personalu u zabezpechenni rozvytku potentsialu systemy upravlinnia pidpriemstvom. «Teoriia ta praktyka upravlinnia ekonomichnym rozvytkom pidpriemstva»: monohrafiia / za red. O. V. Kendiukhova. Donetsk: Donetskyyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet, 2013. V 2 t. T 1. S. 292–300 [The role of the competence of management personnel in ensuring the development of the potential of enterprise management systems. "Theory and practice of managing the economic development of the enterprise": monograph/edited by O. V. Kendiukhova. Donetsk: Donetsk National Technical University, 2013. V 2 t. T 1. S. 292–300].
10. Kotliarevskiy B.D. Osnovni faktory formuvannia imidzhu derzhavnykh sluzhbovtisiv [Tekst]: avtoref. dys. mah. publ. upravlinnia: 281 «Publichne upravlinnia ta administruvannia» / Kotliarevskiy Bohdan Dmytrovych; Chornomorskiy natsionalnyi universytet im. Petra Mohyly. [Kotliarevskiy B.D. The main factors of forming the image of a civil servant: avtoref. dys. mah. Publ. administration: 281 «Public administration and administration» / Kotliarevskiy Bohdan Dmytrovych; Chornomorskiy National University named after Petro Mohyla]. Mykolaiv, 2019. – 12 s.
11. Mamontova E. Imidzh orhanu publichnoi vlady: struktura ta funktsii [Mamontova E. The image of the public authority structure and functions]. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_887_65395275.pdf
12. Mohylniy S.A. Innovatsiini tekhnologii formuvannia pozytyvnoho imidzhu posadovykh osib orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Mohylniy S.A. Innovative technologies for forming a positive image of officials of local self-government bodies. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/5/02.pdf>.
13. Panteleichuk I.V. Formuvannia pozytyvnoho imidzhu orhaniv derzhavnoi vlady: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Panteleichuk I.V. Formation of a positive image of state authorities, theory, methodology, practice: monograph]. K.: Alterpres, 2011. 316 s.
14. Rudenko H. Problemy kadrovoho skladu derzhavnoi sluzhby v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia. Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia [Rudenko H. Problems of the personal composition of the civil service in Ukraine and ways of their improvement. Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Daliy]. 2013. № 16 (205). S. 58-62.
15. Politichna osvita publichnykh sluzhbovciv v Ukraini / [Yu. Lihach (ker. avt. kolektivu), L. Komaha, O. Zubchik, M. Kanavec, A. Malyuga, S. Gerbeda, S. Lipovska, N. Sherbak; za zag. red. N. Alyushinoyi]. – K.: Centr adaptatsiyi derzhavnoi sluzhby do standartiv Yevropejskogo Soyuzu, [Political education of public servants in Ukraine, Yu. Lihach (ker. avt. kolektivu), L. Komaha, O. Zubchik, M. Kanavec, A. Malyuga, S. Gerbeda, S. Lipovska, N. Sherbak; by N. Alyushinoyi. – K.: The center for adapting the civil service to the standards of the European Union] 2020. 219 s.
16. Shulga, M.A., Poperechna, G.A., Kondratiuk, L.R., Petryshyn, H.R., Zubchik, O.A. Modernising education: Unlearned lessons from Frederick Taylor. Linguistics and Culture Review, 2021, 5, стр. 80–95
17. Zubchik Oleg. Qualified higher education: the formation of human capital and increase of competitiveness of state and political risks. Public Policy and Economic Development. Scientific and Practical Journal. Issue 5 (9). 2015. S. 86-100.

Виконано в межах науково-дослідної теми державний реєстраційний номер: 0123U102187

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-247-255](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-247-255)

Непомнящий Олександр Михайлович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений будівельник України, професор кафедри архітектури і просторового планування, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>

Прав Юрій Григорович доктор наук державного управління, доцент, Заслужений економіст України, професор кафедри засобів захисту інформації, Національний Авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>

Пархоменко Людмила Миколаївна адвокат, директор, ТОВ «Національний атестаційно-навчальний центр», вул. Шимановського, 2/1, оф. 639, м. Київ, 02125, <https://orcid.org/0000-0002-9979-9937>

ДОГОВІР ІНЖИНІРИНГУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Анотація. У статті розглядається правова природа договору інжинірингу та його цивільно-правовий підтекст. Виокремлено концептуально-теоретичні погляди науковців щодо визначення поняття договору інжинірингу. Здійснено авторський аналіз процесу надання інжинірингово-консалтингових послуг на договірних засадах у контексті публічних закупівель. Відмічено, що правова природа інжинірингового договору дозволяє говорити про взаємну кореляцію прав та обов'язків сторін шляхом співставлення суб'єктивно-юридичних правомочностей. Окрім того, договір інжинірингу є відплатним, адже заснований на відносинах підприємництва (одна сторона отримує винагороду за виконання нею зобов'язання щодо надання консалтингової послуги).

Обґрунтовано думку про те, що позитивним вбачається досвід уніфікації будівельно-контрактної документації за формою NEC (The New Engineering Contract) у Великобританії. Даний варіативно-договірний формуляр дозволяє визначати інжинірингово-цільове застосування угоди на умовах її відповідності принципам Досконалості в галузі будівництва (АЕС). Проаналізовано також форми контрактів FIDIC (International Federation of Consulting Engineers), що використовуються у багатьох країнах, як правило, при здійсненні закупівель на вимогу міжнародних фінансових організацій. Зазначено, що ризики та зобов'язання за NEC та FIDIC розподіляються на засадах балансування. Принциповими особливостями зазначених договорів є час, вартість та якість, що визначається відповідно до вимог інженера (FIDIC) та менеджера (NEC), залученого замовником за окремим договором. За таких умов зобов'язання за інжинірингово-консалтинговим договором набувають ознак оформленості, стандартизованості та правового гарантування.

Доведено, що договір є ключовим документом у процедурі закупівель, на його підставі виникають зобов'язання між замовником та виконавцем, то ж коректне визначення істотних умов договору, договірних зобов'язань, а також визначення відповідальності сторін є пріоритетом для подальшого надання якісних послуг або виконання робіт, що закуповуються.

Ключові слова: договір інжинірингу, інжинірингово-консалтингові послуги, закупівлі, істотні умови договору.

Nepomnyashchyu Oleksandr Mykhailovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Merited Builder of Ukraine, Professor of the Department of Architecture and Spatial Planning, National Aviation University, 1, Liubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>

Prav Yurii Hryhorovych Doctor of Science in Public Administration, Docent, Merited Economist of Ukraine, Professor at the Department of Information Security, National Aviation University, 1, Liubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>

Parkhomenko Liudmyla Mykolaivna Advocate, Director, “National Certification and Training Centre” LLC, Office 639, 2/1 Vitalia Shymanovskoho St., Kyiv, 02125, <https://orcid.org/0000-0002-9979-9937>

ENGINEERING CONTRACT: INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF PUBLIC PROCUREMENT

Abstract. The research paper looks into the legal nature of an engineering contract and its civil law implications. It highlights conceptual and theoretical views of scholars on the definition of an engineering contract as a concept. The study presents original analysis of the process of providing engineering consulting services on a contract basis in the context of public procurement. It suggests that the legal nature of an engineering contract allows to talk about the mutual correlation of the rights and obligations of the parties by comparing subjective legal powers. In addition, an engineering contract is a compensatory contract, since it is based on business relations (one party receives remuneration for fulfilling its obligation to provide a consulting service).

The study substantiates the view about positive experience of unification of construction contract documents in the form of NEC (The New Engineering Contract) in the UK. This variable contractual form allows determining the engineering purpose of the agreement on the basis of its compliance with the Achieving Excellence in Construction (AEC) principles. The study also reviews forms of contract produced by FIDIC (International Federation of Consulting Engineers) used in many countries, usually in procurement at the request of International Financial Institutions. It elaborates that risks and obligations under NEC and FIDIC are distributed on the basis of balancing. The principal features of these contracts are time, cost and quality, which are determined in accordance with the instructions of the Engineer (FIDIC) and Manager (NEC) involved by the Client under a separate agreement. Under such conditions, the obligations under an engineering consulting contract acquire the features of formalization, standardization and legal guarantee.

The research proves that a contract is a key document in the procurement procedure, and it sets the basis for obligations between the contracting authority and the contractor, thus, the correct determination of the essence of the contract, contractual obligations, and determination of the parties' liability is a priority for the further provision of quality services or performance of procured works.

Keywords: engineering contract, engineering consulting services, procurement, essence of contract

Постановка проблеми. Цивільно-правовий характер договору інжинірингу розкривається через положення ст. 626 Цивільного кодексу України в частині тлумачення договору як двосторонньої домовленості, метою котрої є встановлення, зміна або припинення цивільних правовідносин. Водночас, невирішеною є проблематика віднесення договірному регулювання інжинірингово-консалтингових послуг до цивілістичної доктрини. Процес реформування закупівель відбувається і до цього часу, але залишається незмінним останній етап закупівель – розроблення та укладання договору на закупівлю виконання робіт або надання послуг.

Утрудненим видається встановлення правової природи інжинірингового договору крізь призму норм Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та Закону України «Про публічні закупівлі», адже зазначені нормативні акти не містять визначення поняття «інжиніринг» та «інжинірингова діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для цілей дослідження правової природи договору інжинірингу доцільно використати теоретико-доктринальний доробок Г. Шершеневича, Д. Мейера, Л. Веретельник, К. Побєдоносцева, А. Корецького та інших.

Мета статті — аналіз міжнародних практик формування договірних відносин при закупівлі інжинірингово-консалтингових послуг у будівництві.

Виклад основного матеріалу. Точне тлумачення інжинірингового договору потребує з'ясування специфічних основ договірної зобов'язання загалом. Так, Г. Шершеневич визначає договір як угоду, що є причиною виникнення позитивного обов'язку [1]. К. Побєдоносцев, у свою чергу, виокремлює наступні риси договору: свідомість; спільне волевиявлення сторін; юридично-законний характер правовідносин; майновий інтерес [2]. На думку І. Покровського, договором є процес врегулювання приватно-правових відносин на засадах відповідності індивідуальному інтересу та волі сторін [3].

Л. Халфіна ототожнює договір із домовленістю сторін, що регулює на законному рівні цивільне правовідношення шляхом забезпечення культурно-матеріальних прав громадян [4]. Примітно, що скорочена та дещо видозмінена версія зазначеної дефініції фігурує у ст. 626 Цивільного кодексу України (договір як домовленість, спрямована на встановлюючі або змінно-припинювальні дії щодо конкретного правовідношення) [5].

На переконання К. Насурлаєвої, договір інжинірингу має дуалістичну природу : цивільно-правову та господарсько-правову. Водночас, авторка вважає зазначений договір непоіменованим : дефініція останнього не фігурує в жодному вітчизняному нормативно-правовому акті. Інша характеристика правочину — двосторонність. Для договору інжинірингу застосовним є звичай ділового обороту: як правило, виконавцем послуг виступає інжинірингова компанія [6].

Слід зазначити, при проведенні закупівель питання договору про надання інжинірингових послуг регулюється такими нормативно-правовими актами як Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та Закон України «Про публічні закупівлі».

На думку вітчизняних вчених, розумне та законне витрачання коштів, забезпечення якості і термінів будівництва та його відповідність чинним будівельним нормам вимагають від замовників певних професійних навичок (і це особливо актуально в умовах фінансової децентралізації, коли замовниками будівництва можуть виступати районні, селищні, сільські ради) [7]. Саме тому, договір про надання інженерно-консультаційних послуг, на підставі якого виникають зобов'язання між замовником та виконавцем щодо управління проектом, організаційного і консультаційного супроводження комплексу робіт, пов'язаних із створенням будівництвом, є ключовим документом у процедурі закупівель. Отже, коректне визначення істотних умов договору, договірних зобов'язань, а також визначення відповідальності сторін є пріоритетом для подальшого надання якісних послуг або виконання робіт, що закуповуються.

Термін «договір про закупівлю» визначено Законом України «Про публічні закупівлі» як господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару [8]. При цьому, на думку С. Вавженчук, укладення договору про публічні закупівлі завжди привертало увагу правників через неоднорідність своєї структури, адже воно супроводжується протистоянням публічного та приватного інтересу, обмеженням принципу свободи договору, зміною класичного порядку укладення договору [9]. Означене може бути віднесено і щодо інжинірингових договорів.

Предметом договору інжинірингу є надання інженерно-консультаційних послуг. Відповідно, до істотних умов договору відносимо склад інжинірингової послуги та її виконання відповідно до погоджених волею та волевиявленням сторін строків, термінів та порядку.

Аналіз специфіки інжинірингового договору потребує висвітлення позиції І. Брагінського відносно розуміння предмету цивільно-правового зобов'язання як роботи та певних дій, спрямованих на досягнення цілі із очікуваним результатом та ігноруванням виконавчого ризику. Зазначений концепт може бути застосовано відносно договорів підрядного типу та, зокрема, договору інжинірингу із урахуванням дуалістично-змішаного типу останнього [10].

Як правило, сторони договору інжинірингу іменуються замовником та виконавцем. Замовник — фізична або юридична особа. Виконавець, в свою чергу, професійно-спеціалізована інжинірингова фірма, що надає повноцінний або визначено-окреслений спектр інжинірингових послуг. За певних умов до виконавців відносять фізичних осіб.

З огляду на вищевикладене, доцільним вбачається визначення договору інжинірингу як цивільно-зустрічної угоди, за якою виконавець реалізує кінцеві цілі замовника відповідно до поставленого завдання у передбачений строк, а замовник, відповідно, приймає результати роботи та сплачує встановлену умовами договору винагороду.

Виходячи із позиції Л. Веретельник, договір інжинірингу відносимо до позитивно-правової угоди, що, водночас, прямо не передбачена нормами Цивільного кодексу України [11]. Статус інжинірингового договору визначається крізь призму ч. 1 ст. 6 ЦК, що встановлює презумпцію укладення угод, що не суперечать загальним цивільно-правовим засадам та загальноправовим принципам права, як-от сумлінність, розумність і справедливість [5]. Аргументуючи правову природу договору інжинірингу, до непоіменованого його відносять Р. Стефанчук [12], Л. Ситдикова [13] та А. Посадський [14], наголошуючи, що до зазначеного договору має застосовуватись законно-правова аналогія (ст. 8 Цивільного кодексу України).

Правова природа інжинірингового договору дозволяє говорити про взаємну кореляцію прав та обов'язків сторін шляхом співставлення суб'єктивно-юридичних правомочностей. Окрім того, договір інжинірингу є відплатним, адже заснований на відносинах підприємництва (одна сторона отримує винагороду за виконання нею зобов'язання щодо створення готового продукту / надання консалтингової послуги). Одночасно, договір інжинірингу має ознаки «презюмованої відплатності» відповідно до ч. 5 ст. 626 Цивільного кодексу України [5], адже відповідає ринково-економічним засадам та нормам ст. 42 Конституції України (щодо права здійснення підприємницької діяльності) [15].

Оскільки договір інжинірингу відносять до дуалістично-змішаних, доцільно згадати дефінітивні погляди А. Собчака, котрий ототожнював змішаний договір із проміжним засобом врегулювання правовідносин між двома сторонами [16]. Однак, відповідно до деяких наукових позицій (К. Насурлаєва, Р. Шишка, М. Ринг), за певних умов договір інжинірингу набуває комплексних ознак та регулюється одразу кількома галузями права (цивільне та господарське). Отже, зазначене питання не відзначається цивілістично-правовою однотайністю поглядів [6, 17, 18].

Водночас, В. Ойгензихт інжиніринговий договір до конгломерованих, адже «один договір узаконює цивільне та господарське правовідношення одночасно» [19].

Виходячи із концептуальних поглядів С. Бородовського, інжиніринговий договір можна відносити до такого підвиду угод, як договір про приєднання (одна сторона «погоджується» на умови іншої сторони та виконує зобов'язання). Відповідно до умов договору, формулярно-типові умови угоди встановлюються замовником. Предметом обговорення є ціна договору — залежно від обсягу, видів, складності та характеристик виконання робіт / надання послуг та термінологічних рамок їх виконання. Автор вважає, що договір про приєднання — і форма, і вид нормування договірного правовідношення [20].

Дискутуючи щодо даного питання, О. Галінський, І. Вахович та Т. Цифра відзначили, що консалтингова документація потребує контрактного нормування. Зокрема, мають визначатись специфічно-зобов'язальні умови домовленості та хронологі-

термінологічні рамки її виконання; строковість виконання окремої частини інжинірингово-консалтингових розробок; персонально-ресурсне забезпечення інжинірингової компанії для виконання певної угоди на певній території; презумпція взаємної відповідальності сторін із визначенням її ступеню; погодження субпідрядництва як процесу переделегування контрактно-договірних зобов'язань іншій компанії; оплатно-навчальне забезпечення персоналу тощо [21].

Аналізуючи міжнародний досвід відзначимо, що контрактно-договірні інжинірингово-консалтингові умови, окрім законодавчого, можуть регламентуватися на практичному рівні. Американська Асоціація інженерів цивільного будівництва (ASCE) у 1981 р. створила Порадник із використання інженерних послуг, де визначалися поняття інжиніринг-консалтингу із тлумаченням консультативно-інжинірингових послуг та оприлюдненням правил роботи інжинірингових компаній (фірм) [22].

Фідуціарність договору інжинірингу, відповідно цивільно-правової доктрини, може бути визначена як надання замовником виконавцю тезових завдань до початку виконання роботи. Дані включають можливості, умови та побажання оплати, необхідну для виконання інжинірингово-консалтингових послуг документацію. Конфіденційність подібної інформації встановлює перед виконавцем обов'язок забезпечення захисту останньої [6].

Алеаторність (ризиковість) інжинірингового договору розкривається крізь призму позиції В. Луця, що визначає договір підряду як процес виконання підрядником завдань замовника на власний розсуд та ризик (ст. 332 ЦК). Застосувавши правову аналогію та визначивши договір підряду як субоснову інжинірингово-консалтингової угоди, акцентуємо увагу на алеаторній природі останньої. При цьому, ризик як категоріально-правова надбудова не фігурує на рівні цивільно-правової доктрини, що створює складнощі у віднесенні договору інжинірингу до ринково-економічної угоди приватного характеру [23].

Характер, правова природа та види інжинірингових послуг як підсистеми інжинірингово-договірних відносин висвітлена Н. Городиською. Авторка розподіляє інжинірингово-консалтингові ітерації на передпроектні (соціально-економічні дослідження, аналіз корисних копалин, техніко-економічні дослідження, консультативно-наглядова діяльність); проєктні (генеральне планування, розробка схем, техніко-консультатійне забезпечення, специфічно-наглядова діяльність); післяпроектні послуги (оформлення контрактно-договірних документів, наглядові-керівна діяльність щодо здійснення будівництва, оформлення прийому та передачі роботи) [24].

Розвиток інжинірингово-ринкових послуг та складність регламентації останніх зумовлює необхідність створення єдиноначального нормативного поля задля стандартизації подібних робіт, зокрема – в Україні. А. Кондратюк та І. Манаєнко вважають доцільним створення єдиної договірної форми для інженерного консультування. Презумпція дотримання сторонами умов угоди та законодавства є обов'язковою (*parca sunt servanda* — «договори мають виконуватися»). Прийняття супутніх договірних правил (загально-типові або професійно-поведінкові регламенти) повинно супроводжуватися посиланням на правову норму та офіційною заявою про погодження істотних умов угоди. Нівелювання потребує нормативна вітчизняна нормативна неврегульованість. Так, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про архітектурну діяльність» та Закон України «Про публічні закупівлі», не врегульовуючи детально договірні відносини у сфері інжинірингу та інжинірингових послуг, підвищують колізійність розуміння даного договору у цивільно-правовій та господарсько-правовій площинах [25].

Позитивним вбачається міжнародний досвід уніфікації будівельно-контрактної документації за формою NEC (The New Engineering Contract) у Великобританії. Даний варіативно-договірний формуляр, врегульовуючи договірні відносини при здійсненні

будівництва, водночас дозволяє визначати зміст та наповнення інжинірингової угоди на умовах її відповідності принципам Досконаlostі в галузі будівництва (AEC). NEC як форма будівельного контракту, серед іншого, зазначає процедурні особливості супутніх інженерно-договірних відносин, зокрема: загальні підходи до розуміння інжинірингових послуг; обов'язки виконавця; повноваження виконавця по відношенню до підрядника при наданні інжинірингових послуг; процедури усунення недоліків та вирішення спорів; регламентацію дій та подій (обставин, що залежить та не залежить від волі сторін); нормативно-правове забезпечення; ризиковість правовідносин тощо [26].

Контракт NEC, водночас, створює прецедент ефективного регулювання правовідносин між сторонами договору. Обмежень щодо видів робіт, комерційних послуг та локації використання даної форми договору для нормування будівельно-контрактної угоди не виявлено. Передбачається чотири варіанти законної поведінки сторін із їх інкорпорацією відповідно до вітчизняних норм права: контракт із оцінкою строковості виконання угоди; цільова угода; контракт пропорційно витраченому інжиніринг-компанією часу; строково-часовий контракт. Окрім того, визначенню підлягає процедура вирішення спірних інжинірингово-проектних правовідносин. Зазначений підхід вважаємо застосовним для України через його ефективність, юридичну простоту та належну правову регламентацію.

Наступна міжнародно визнана форма будівельних контрактів — FIDIC (International Federation of Consulting Engineers). Такий тип контрактів поширений у міжнародній практиці, як правило, при здійсненні закупівель на вимогу міжнародних фінансових організацій.

Першим розділом контракту визначаються загальні умови (зобов'язання замовника та виконавця, розподіл ризиковості, порядок приймання-оплати робіт та процедури вирішення спірних правовідносин (Угода про врегулювання спорів). За FIDIC, як і за NEC, індивід діє від імені та в інтересах замовника (у FIDIC компетенцію віднесено до відання інженера (інженера-консультанта), у NEC — агента-менеджера). Окрім цього, FIDIC визначає правила часово-вартісного нормування вкладу підрядника (виконавця) пропорційно витраченим ресурсно-інноваційним зусиллям щодо встановлення остаточної суми інженерно-консалтингових послуг за контрактом [27].

Попри те, що лише одна форма контрактів FIDIC (Біла книга: Client/Consultant Model Services Agreement) безпосередньо врегулює відносини між замовником (клієнтом) та консультантом, слід зазначити, що більшість інших книг передбачають участь інженера-консультанта, та, відповідно, необхідність укладення замовником інжинірингового договору.

Відзначимо, що ризики та зобов'язання за NEC та FIDIC розподіляються на засадах балансування. Принциповими особливостями зазначених договорів є час, вартість та якість, що визначає відповідно до вимог інженера (FIDIC) та менеджера (NEC) як представника замовника. За таких умов, консультаційно-виконавчі зобов'язання за інжинірингово-консалтинговим договором набувають ознак оформленості, стандартизованості та правового гарантування.

Для цілей дослідження логічним буде згадати також Юридичне керівництво по складанню міжнародних контрактів на будівництво Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL), що визначає порядок складання міжнародних будівельно-контрактних договорів на створення промислових об'єктів. Документ надає рекомендації відносно інжинірингово-консалтингового супроводу відносин учасників будівництва при реалізації проекту. Посібник містить як загальноправові, так і конкретно-предметні рекомендації, що можуть бути застосовані Україною для формування прозорих та взаємовигідних контрактно-зобов'язальних відносин у сфері надання інжинірингово-консалтингових послуг [28].

У табл. 1. представлено ключові особливості реновації та стандартизації інженерно-консалтингових відносин у сфері будівництва в Україні з огляду на положення NEC, FIDIC та UNCITRAL щодо укладення контрактно-договірних зобов'язань у зазначеній сфері.

Таблиця 1.

Перспективи імплементації типово-контрактної форми договорів на виконання інжинірингово-консалтингових послуг в Україні

Суб'єкт типово-контрактної ініціативи	Практичне значення щодо впровадження в Україні
Thomas Thelford LTD (дочірня компанія Інституту цивільних інженерів Великобританії), NEC (The New Engineering Contract)	Принцип ціноутворення та цінорегулювання відповідно до інфляційно-економічних перетворень та нормативно-правових змін. Можливість укладення договору на засадах мультивалютної оплати. Презумпція реалізації умов договору (контракту) між замовником та виконавцем. Солідарність відповідальності замовника та виконавця пропорційно погодженим контрактно-договірним зобов'язанням. Визначення та врахування показників робочої ефективності підрядника (виконавця).
Міжнародна інженерно-консультативна федерація, FIDIC (International Federation of Consulting Engineers)	Урахування просторово-часових аспектів під час побудови програми контрактно-договірних зобов'язань за інжинірингово-консалтинговим договором. Моніторинг відповідності прогресу виконавця за договором умовам та хронологічним рамкам, що визначені замовником. Опція визнання складності контрактно-договірних умов як передумова часткового відступу від виконання зобов'язання у контексті недотримання послідовно-логічної реалізації підпунктів. Нормування строковості (давності) щодо пред'явлення претензій до виконавця замовником відносно якості виконання окремої умови інжинірингово-консалтингової угоди.
Комісія ООН з права міжнародної торгівлі, UNCITRAL	Презумпція співпраці сторін інжинірингово-консалтингово договору. Уникнення обставин, що утруднюють або унеможливають виконання контрактно-договірного зобов'язання (визначення ризиків угоди). Обов'язок взаємного інформування про нові обставини, пов'язані із інженерно-консалтинговою угодою, замовником та виконавцем відповідно.

У контексті міжнародного досвіду та практики реалізації договірних відносин, потребує уточнення стаття 1 Закону України «Про архітектурну діяльність», якою інжиніринг визначається як послуги інженерно-технічного характеру із проведенням попереднього дослідницько-економічного та експертно-фінансового обґрунтування будівельно-консалтингових послуг. Дана норма законодавця є декларативно-статичною, адже не визначає процедурні аспекти контрольно-наглядових, інженерно-консультаційних та погоджувально-договірних умов, що встановлюються договором про надання консалтингово-інжинірингових послуг. Окрім цього, законодавець частково ототожнює інжинірингові послуги із договором підяду, що викликає колізійно-неоднозначне розуміння інжинірингово-консалтингової послуги як предмету зобов'язання, обов'язкового для виконання замовником та виконавцем відповідно [29].

Висновки. Предметом договору про надання інжинірингово-консалтингових послуг у будівництві є умови договору, попередньо погоджені замовником та виконавцем. Реалізація, строки виконання договору та солідарна відповідальність сторін встановлюється угодою між сторонами, профільними нормативно-правовими актами та, за певних умов, звичаєво-аналоговими положеннями цивільного законодавства конкретної країни [30].

Правова природа договору інжинірингу є дуалістично-змішаною та недостатньо унормованою. Деякі науковці відносять дану угоду до комплексних, інші — до конгломерованих на засадах перебування у цивільному та господарському правому полях одночасно.

Регулювання договірних відносин та процесу закупівель при наданні інжинірингових послуг у сфері будівництва в Україні потребує точкових покращень: внесення змін до Закону України «Про архітектурну діяльність», Закону України «Про публічні закупівлі» задля більш повного та всебічного розуміння понять «інжиніринг» та «інжинірингові послуги»; прийняття галузевого нормативно-правового акта, що регулював би укладення та виконання інженерно-консалтингових договорів на умовах ринково-економічної конкуренції та вигоди сторін.

Література :

1. Шершеневич, Г. Учебник русского гражданского права (1907 г.) : Москва, Спарк, 1995. — 556 с.

2. Победоносцев, К. Курс гражданского права : 3 тома : Москва, Зерцало, 2003. — 608 с.
3. Покровский, И. Основные проблемы гражданского права : Москва, Статут, 1998. — 353 с.
4. Халфина, Р. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве : Москва, АН СССР, 1954. — 120 с.
5. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Насурлаева, К. Поняття та характеристика договору інжинірингу : Юридичний вісник, 2015. — Господарське право : № 2 (35). — с. 118-122.
7. Пархоменко Л. Особливості закупівель інжинірингових та консалтингових послуг у будівництві // Наукові перспективи 2021 – Вип. 12 (18) - С.168-178.
8. Закон України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII від 25.12.2015 // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
9. Вавженчук С. Укладення договору про публічні закупівлі: динаміка законодавства та проблеми правозастосування: Підприємництво, господарське право, 2019. Цивільне право і процес: № 6/2019. – с.6-11.
10. Брагинский, М. Договорное право : 4 кн. : Москва, Статут, 2000. — 841 с.
11. Веретельник, Л. Проблема систематизації договорів у цивільному праві : Форум права, 2011. — № 1. — с. 180-189.
12. Стефанчук, Р. Цивільно-правові відносини : навч. посібник : Київ, Прецедент, 2004. — 394 с.
13. Ситдикова, Л. Непоименованные договоры в сфере оказания консультационных услуг : Юридический мир, 2009. — № 9. — с. 153.
14. Посадский, А. Основы консалтинга : пособие для преподавателей экономических и бизнес-дисциплин : Москва, 1999. — 239 с.
15. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
16. Собчак, А. Смешанные и комплексные договоры в гражданском праве : Советское государство и право, 1989. — № 11. — с. 66.
17. Шишка, Р. Договорные отношения вузов в области научно-технического прогресса : автореф. дисс. к.ю.н. 12.00.03 : Харьков, 1985. — 187 с.
18. Ринг, М. Договоры на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы : Москва, Юридическая литература, 1967. — 200 с.
19. Ойгензихт, В. Нетипичные договорные отношения в гражданском праве : Душанбе, Изд-во Таджикского ун-та, 1984. — 128 с.
20. Бородовський, С. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис. к.ю.н 12.00.03 : Івано-Франківськ, 2005. — 211 с.
21. Галінський, О., Вахович, І., Цифра, Т. Міжнародна практика формування договірних відносин в будівництві : Будівельне виробництво, 2012. — № 54. — с. 3-7.
22. American Society of Civil Engineers : ASCE Official Register, 1981. — New York, 1981. — 304 p.
23. Луць, В. Контракти в підприємницькій діяльності : Київ, Юрінком Інтер, 2008. — 576 с.
24. Городиська, Н. Поняття інжинірингу та його значення у ринкових умовах господарювання : Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка», Львів, 2012. — № 727. — с. 33-39.
25. Кондратюк, А., Манаєнко, І. Розвиток міжнародного інжинірингу : світові тенденції та вітчизняні реалії : Актуальні проблеми економіки та управління : КІП ім. І. Сікорського, Київ, 2017. — Вип. 11. — Режим доступу : https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22551/1/2017-11_2-12.pdf
26. Institution of Civil Engineers : New Engineering Contract (NEC), 1993 // Режим доступу : <https://www.ice.org.uk/what-is-civil-engineering/what-do-civil-engineers-do/new-engineering-contract-nec/>
27. Udom, K. A brief introduction to FIDIC contracts : NBS, 2014 // Режим доступу : <https://www.thenbs.com/knowledge/a-brief-introduction-to-fidic-contracts>
28. Правовое руководство ЮНСИТРАЛ по составлению международных контрактов на строительство промышленных объектов (1987 г.) : Офіційний веб-сайт Комісії ООН з права міжнародної торгівлі // Режим доступу: https://uncitral.un.org/ru/texts/procurement/explanatorytexts/construction_of_industrial_works
29. Закон України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
30. Непомнящий О.М. Особливості примірного договору про надання інженерно-консультаційних послуг у будівництві // О.М. Непомнящий, О.А. Марушева, О.В. Медведчук, А.В. Гаврилов / Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2020. – Вип. 18. – С. 65-70.

References:

1. Shershenevich, G. (1995). *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava (1907 r.) [Textbook of Russian civil law (1907)]*. Moskva: Spark [in Russian].
2. Pobedonoscev, K. (2003). *Kurs grazhdanskogo prava [Course of civil law]*. (vol. 1-3). Moskva: Zercalo [in Russian].
3. Pokrovskij, I. (1998). *Osnovnye problemy grazhdanskogo prava [Main problems of civil law]*. Moskva: Statut [in Russian].

4. Halfina, R. (1964). *Znachenie i sushhnost' dogovora v sovetskom socialisticheskom grazhdanskom prave [Meaning and essence of the contract in Soviet socialist civil law]*. Moskva: AN SSSR [in Russian].
5. Civil'nij kodeks Ukraïni [Civil Code of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
6. Nasurlaeva, K. (2015). Ponjattja ta harakteristika dogovoru inzhiniringu []. *Juridichnij visnik [Concept and characteristics of an engineering contract]*. *Gospodars'ke pravo - Commercial law*, 2 (35), 118-122 [in Ukrainian].
7. Parhomenko, L. (2021). Osoblivosti zakupivel' inzhiniringovih ta konsaltingovih poslug u budivnictvi [Peculiarities of procurement of engineering and consulting services in construction]. *Naukovi perspektivi - Scientific perspectives*, 12 (18), 168-178 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraïni «Pro publichni zakupivli» [Law of Ukraine "On Public Procurement"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
9. Vavzhenchuk, S. (2019). Ukladennja dogovoru pro publichni zakupivli: dinamika zakonodavstva ta problemi pravozastosuvannja: Pidpriemnictvo, gospodars'ke pravo [Conclusion of a contract on public procurement: dynamics of legislation and problems of law enforcement: Entrepreneurship, economic law]. *Civil'ne pravo i process - Civil law and process*, 6/2019, 6-11 [in Ukrainian].
10. Braginskij, M. (2000). *Dogovornoje pravo [Contract law]*. Moskva: Statut, 2000 [in Russian].
11. Veretel'nik, L. (2011). Problema sistematizacii dogovoriv u civil'nomu pravi [The problem of systematization of contracts in civil law]. *Forum prava - Law Forum*, 1, 180-189 [in Ukrainian].
12. Stefanchuk, R. (2004). *Civil'no-pravovi vidnosini [Civil-legal relations]*. Kiïv: Precedent [in Ukrainian].
13. Sitdikova, L. (2009). Nepoimenovanne dogovory v sfere okazanja konsultacionnyh uslug [Unnamed contracts in the sphere of consulting services]. *Juridicheskij mir - Legal world*, 9, 153 [in Russian].
14. Posadskij, A. (1999). *Osnovy konsaltinga [Fundamentals of consulting: a manual for teachers of economic and business disciplines]*. Moskva [in Russian].
15. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
16. Sobchak, A. (1989). Smeshannye i kompleksnye dogovory v grazhdanskom prave [Mixed and complex contracts in civil law]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo - Soviet state and law*, 11, 66 [in Russian].
17. Shishka, R. (1985). Dogovornye otnoshenija vuzov v oblasti nauchno-tehnicheskogo progressa [Contractual relations of universities in the area of scientific and technical progress]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Har'kov [in Ukrainian].
18. Ring, M. (1967). *Dogovory na nauchno-issledovatel'skie i opytно-konstruktorskie raboty [Contracts for research and design work]*. Moskva: Juridicheskaja literature [in Russian].
19. Ojgenziht, V. (1984). *Netipichnye dogovornye otnoshenija v grazhdanskom prave [Non-typical contractual relationships in civil law]*. Dushanbe, Izd-vo Tadzhičskogo un-ta [in Russian].
20. Borodovs'kij, S. (2005). Ukladennja, zmina ta rozirvannja dogovoru u civil'nomu pravi Ukraïni [Conclusion, amendment and termination of a contract in the civil law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
21. Galins'kij, O., Vahovich, I., Cifra, T. (2012). Mizhnarodna praktika formuvannja dogovirnih vidnosin v budivnictvi [International practice of forming contractual relations in construction]. *Budivnel'ne virobnictvo - Construction production*, 54, 3-7 [in Ukrainian].
22. *American Society of Civil Engineers : ASCE Official Register*. New York [in English].
23. Luc', V. (2008). *Kontrakti v pidpriemnic'kij dij'al'nosti [Contracts in entrepreneurial activity]*. Kiïv: Jurinkom Inter [in Ukrainian].
24. Gorodis'ka, N. (2012). Ponjattja inzhiniringu ta jogo znachennja u rinkovih umovah gospodarjuvannja [The concept of engineering and its importance in market conditions of business]. *Visnik Nacional'nogo un-tu «L'viv's'ka politehnika» - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 727, 33-39 [in Ukrainian].
25. Kondratjuk, A., Manaenko, I. (2017). Rozvitok mizhnarodnogo inzhiniringu : svitovi tendencii ta vitchiznjani realii [Development of international engineering: global trends and domestic realities]. *Aktual'ni problemi ekonomiki ta upravlinnja - Current problems of economy and management*, 11. Retrieved from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22551/1/2017-11_2-12.pdf [in Ukrainian].
26. Institution of Civil Engineers : New Engineering Contract (NEC). Retrieved from <https://www.ice.org.uk/what-is-civil-engineering/what-do-civil-engineers-do/new-engineering-contract-nec/> [in English].
27. Udom, K. A brief introduction to FIDIC contracts : NBS. Retrieved from <https://www.thenbs.com/knowledge/a-brief-introduction-to-fidic-contracts> [in English].
28. Pravovoe rukovodstvo JuNSITRAL po sostavleniju mezhdunarodnyh kontraktov na stroitel'stvo promyshlennyh ob#ektov (1987 g.) [Legal guidance of UNCITRAL on the drafting of international contracts for the construction of industrial facilities (1987)]. [uncitral.un.org](https://uncitral.un.org/ru/texts/procurement/explanatorytexts/construction_of_industrial_works) Retrieved from https://uncitral.un.org/ru/texts/procurement/explanatorytexts/construction_of_industrial_works [in Ukrainian].
29. Zakon Ukraïni «Pro arhitekturnu dij'al'nist'» [The Law of Ukraine "On architectural activity"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> [in Ukrainian].
30. Nepomnjashhij, O.M. (2020). Osoblivosti primirnogo dogovoru pro nadannja inzhenerno-konsul'tacijnih poslug u budivnictvi [Peculiarities of an exemplary contract for the provision of engineering consulting services in construction]. *Publichne upravlinnja i administruvannja v Ukraïni - Public management and administration in Ukraine*, 18, 65-70 [in Ukrainian].

УДК 351.83/.84

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-256-265](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-256-265)

Семенов Володимир Миколайович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій, Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, тел.: (0542) 68-77-32, <https://orcid.org/0000-0003-2796-9631>

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ФРАНЦІЇ У ДОБУ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА

Анотація. Розробка і реалізація соціальної політики є складним і відповідальним завданням, з огляду на це, дослідження вітчизняного і зарубіжного історичного досвіду з цього питання залишається актуальним. Особливої актуальності виважена соціальна політика набуває в умовах військового стану коли соціальні проблеми набувають особливого загострення. Тому дослідження історичного досвіду в галузі соціальної політики та соціального захисту наполеонівської Франції, яка перед приходом до влади Наполеона знаходилась у складному соціально-економічному становищі та перебувала у стані перманентної війни з багатьма сусідніми країнами, є важливим завданням для науковців.

Наукові дослідження історії Франції у добу Наполеона Бонапарта переважно зосереджені на зовнішньополітичних та військових питаннях. Серед найбільш відомих авторів, що працювали над цією тематикою можна назвати А.Манфреда та Є.Тарле. О.Гуржія, Н.Залеток та ін. Але питанням соціальної політики імператора вони не приділяли уваги. У працях з історії соціальної роботи таких вітчизняних авторів як – С.Глазунов, А.Горілий, О.Кравченко, О.Мартос, М.Підгурська, А.Фурман про соціальну політику Наполеона не згадується. Взагалі, питання соціальної політики та соціального захисту Франції наприкінці XVIII – початку XIX століть в науковій літературі практично не відображені.

З огляду на це, метою статті обрано дослідження досвіду французького імператора Наполеона Бонапарта у галузі соціальної політики та соціального захисту. Серед здобутків Наполеона Бонапарта у галузі соціальної політики та соціального захисту можна відзначити запровадження принципу меритократії, що дозволяло забезпечити соціальну рівність в країні, розробку Цивільного кодексу, який робив громадян Франції рівним перед законом незалежно від їх соціального становища, створення системи соціальної допомоги як військовим так і цивільним громадянам, розбудову соціальної інфраструктури у вигляді будинків для бідних, боротьбу з корупцією, розбудову системи освіти, надання прикладів філантропії для громадян власним вчинками тощо.

Ключові слова. меритократія, корупція, Наполеон Бонапарт, система освіти, соціальна рівність, соціальний захист, соціальна політика, філантропія.

Semenov Volodymyr Mykolayovych Associate Professor, Ph.D in Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies, Rimsky-Korsakov St., 2, Sumy, 40007, tel.: (0542) 68-77-32, <https://orcid.org/0000-0003-2796-9631>

SOCIAL POLICY AND SOCIAL PROTECTION OF FRANCE IN THE TIME OF NAPOLEON BONAPARTE

Abstract. The development and implementation of social policy is a complex and responsible task, in view of this, the study of national and foreign historical experience on this issue remains relevant. A balanced social policy becomes especially relevant in the conditions of martial law, when social problems become particularly acute. Therefore, the study of the historical experience in the field of social policy and social protection of Napoleonic France, which, before

Napoleon came to power, was in a difficult socio-economic situation and was in a state of permanent war with many neighboring countries, is an important task for scientists.

Scientific studies of the history of France during the time of Napoleon Bonaparte are mainly focused on foreign policy and military issues. A. Manfred and E. Tarle can be named among the most famous authors who worked on this topic. O. Gurzhiiia, N. Zaletok and others. But they did not pay attention to the issues of the emperor's social policy. In works on the history of social work by such national authors as S. Glazunov, A. Gorilii, O. Kravchenko, O. Martos, M. Pidgurska, A. Furman, Napoleon's social policy is not mentioned. In general, the issues of social policy and social protection of France at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries are practically not reflected in the scientific literature.

With this in mind, the purpose of the article is to study the experience of the French emperor Napoleon Bonaparte in the field of social policy and social protection.

Among the achievements of Napoleon Bonaparte in the field of social policy and social protection, should be mentioned the introduction of the principle of meritocracy, which made it possible to ensure social equality in the country, the development of the civil code, which made French citizens equal before the law regardless of their social status, the creation of a system of social assistance for both military and civilians, building social infrastructure in the form of houses for the poor, fighting corruption, building the education system, providing examples of philanthropy for citizens through his own actions.

Keywords. meritocracy, corruption, Napoleon Bonaparte, education system, social equality, social protection, social policy, philanthropy.

Постановка проблеми. Розробка і реалізація соціальної політики та побудова ефективної системи соціального захисту є одними з найбільш важливих завдань будь-якої країни. З моменту проголошення незалежності українська держава розпочала формування власної соціальної політики та системи соціального захисту. Зокрема, в Конституції України зазначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Розробка і реалізація соціальної політики є доволі складним і відповідальним завданням тому, з огляду на це дослідження вітчизняного і зарубіжного історичного досвіду з цього питання залишається актуальним завданням. Особливо, з огляду на ті виклики, що виникли після початку немотивованої російської агресії в Україні, яка спричинила появу доволі значної кількості суспільних проблем і загострила вже існуючі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час в історіографії Наполеон Бонапарт асоціювався лише як військовий діяч та полководець. Його ім'я в першу чергу асоціюють з такими подіями як битви біля Маренго, пірамід, Аустерліцу, Ватерлоо тощо. У більшості наукових праць, і в першу чергу російських та радянських, він асоціювався як агресор, військова людина, і, зокрема, навіть як загарбник. Цивільні та наукові його досягнення, і в першу чергу, як вищого керівника французької держави кінця XVIII – XIX століття замовчувалися, а якщо і згадувалися то лише поверхнево. Багато дослідників згадують Цивільний кодекс Наполеона, «розетський камінь», дипломатію але стосовно соціальних питань має місце певний вакуум в науковій та навчальній літературі. Питання соціальної політики та соціального захисту, організації соціальної роботи в імперії Наполеона практично не згадуються. Але вони були. Вони є практично не дослідженими і не мають наукових студій. Обумовлено це було великою мірою тим, що у першу чергу науковці звертають увагу на більш вагомі досягнення цієї непересічної особистості. У той же час соціальні аспекти діяльності цієї людини залишають поза увагою. З огляду на це, дослідження реалізації соціальних аспектів Наполеоном Бонапартом є актуальним питанням у студіях з питань історії соціальної роботи, зважаючи на те, що вони практично залишилися поза увагою як дослідників минулих часів так і на сучасному етапі.

Наукові студії з цих питань можна умовно розділити на суто історичні та спеціалізовані – саме з питань, що розглядають аспекти соціального захисту. До перших можна віднести студії біографів Наполеона I та відомих істориків, що працювали над питаннями дослідження життя імператора французів та його державної діяльності. До

другої можна віднести саме питання реалізації ним завдань у галузі соціальної політики та соціального захисту.

Щодо першої частини, то вона більш широка. Дослідженню біографії, військової та суспільно-політичної діяльності Наполеона Бонапарта приділяла увагу доволі значна кількість науковців в різні часи, починаючи ще за його життя. У той же час, слід зазначити, що їх праці часто є доволі упередженими та заідеологізованими. Особливо ця теза стосується російсько-радянської історіографії, які відображала Бонапарта в першу чергу як військового діяча і агресора.

Питання опису життя та діяльності Наполеона Бонапарта розглядало багато науковців як в Україні, так і за кордоном. Але ще раз наголосимо на тому, що переважно вони розглядали військові та політичні питання.

Вже у XIX столітті над цією темою почали працювати мемуаристи та біографи: Жан-Антуан Шапталль, Еммануль Огюстен де Лас-Каз, Лора Жуно, маркіза д'Абрантес, які намагалися зробити збалансовану характеристику особи імператора та його діяльності. Залишили свій письмовий погляд на постать Наполеона і його супротивники, зокрема, Ш-М.Талейран та Ж.Фуше. Значну кількість фактичних матеріалів про Наполеона Бонапарта узагальнив Луї-Адольф Тьер, який опублікував 20 томів під загальною назвою «Історія консульства та імперії». Приділяли увагу постаті імператора і відомі письменники зі світовим ім'ям, англійський: В.Скотт, який опублікував працю «Життя Наполеона Бонапарта» та французький О.Дюма, що написав біографічний твір «Наполеон. Життєпис» [2].

У XX-XXI століттях увага до постаті Наполеона не зменшилася. Серед дослідників у цей час можна відзначити таких авторів як А.Манфред з фундаментальною працею «Наполеон Бонапарт» [3], Є.Тарле з дослідженнями «Наполеон» та «Нашестя Наполеона на Росію 1812р.», Ч.Дж. Ісдейл «Наполеонівські війни», А.Замойські «Наполеон: життя» та ін.. Але у більшості випадків питання соціального захисту та соціальної роботи у діяльності Бонапарта переважно залишилися поза увагою дослідників, незважаючи на проведені досить ґрунтовні студії з біографії імператора французів.

У останні роки в українській історіографії почали з'являтися нові студії щодо суспільно-політичної діяльності Наполеона Бонапарта в яких певною мірою змінилися акценти щодо оцінки цього історичного діяча. Серед них можна відзначити працю О.Гуржій та Н.Залеток «Наполеон: велич трагедії» [гуржій, залеток], яка побачила світ у 2020 році. Але слід зауважити, що і в цій доробці, як в більшості інших, переважно аналізується військова та суспільно-політична діяльність імператора французів Наполеона Бонапарта. Питання соціальної політики та соціального захисту, на жаль, не знайшли і в ній практичного ніякого відображення.

У другій частині досліджень щодо діяльності імператора Наполеона Бонапарта, а саме дослідженнях, що присвячені історії соціального захисту та соціальної роботи постать Наполеона I взагалі не згадується. У більшості, якщо не у всіх навчальних посібниках з питань історії соціальної роботи, що вийшли друком за добу незалежності України. Слід відзначити, що їхня кількість є доволі невеликою і бажає на збільшення. Про період діяльності Наполеона Бонапарта – тобто кінець XVIII – початок XIX століть у наукових працях переважно згадки немає.

Історією розвитку системи соціального захисту та соціальної політики займалася і займається доволі значна кількість науковців. Але щодо періоду правління Наполеона Бонапарта, праці, у яких згадуються питання щодо його діяльності у галузі соціального захисту та соціальної політики практично відсутні.

Аналіз змісту декількох підручників та навчальних посібників з історії соціальної роботи, які вийшли друком за два останніх десятиріччя засвідчує, що у більшості випадків питання історії соціальної роботи розглядаються саме у навчальних посібниках та підручниках, фундаментальних праць з цього питання, зокрема, монографій та наукових статей автору знайти не вдалося. Прикладом можуть бути праці таких авторів: навчальний посібник за спільним авторством А.Фурмана та М.Підгурської «Історія соціальної роботи» [5, 6] А.Горілого «Історія соціальної роботи» [7], навчальний посібник «Історія соціальної

роботи» за авторством О.Кравченко та О.Мартос [8], С.Глазунов «Нариси з історії соціальної роботи» [9]

У навчальному посібнику А.Горілого «Історія соціальної роботи» 2004 року видання, у шостому розділі, що має назву «Державна опіка у другій половині XVII – першій половині XIX століть» розглядаються питання утвердження державно-адміністративних підходів до суспільної та приватної опіки, розглянута приватна добродійність, охарактеризовані напрямки суспільної опіки, визначено вплив епохи Просвітництва на ідеологію та практику соціальної роботи. Щодо діяльності Наполеона Бонапарта у цьому посібнику згадок не має.

У навчальних посібниках А.Фурмана та М.Підгурської «Історія соціальної роботи» 2014 та 2018 років видання [5, 6] доба Наполеона не представлена. Питання історії соціальної роботи розглядаються переважно лише в контексті історії Московського царства та Російської імперії.

У шостій темі навчального посібника «Історія соціальної роботи» 2017 року видання, за редакцією О.Кравченко та О.Мартос, що має назву – «Державна опіка у другій половині XVII – першій половині XIX століть» більш широко розглядається цей період ніж у раніше згаданих посібниках. На додачу до Російської імперії присутній огляд питань історії соціальної роботи у складі Австро-Угорської імперії, церковне та світське благодійництво в Європі і Сполучених Штатах Америки, але, як і в інших навчальних посібниках, згадки про наполеонівську Францію немає.

У навчальному виданні за авторством С.Глазунова «Нариси з історії соціальної роботи» 2015 року видання, періоду, що відповідає добі Наполеона I присвячено четвертий розділ, що має назву «Система соціальної допомоги у XVIII – першій половині XIX ст.» [9]. В ньому розглянуто причини реформування системи соціальної допомоги в цей період у Європі та Америці, охарактеризовано владу в країнах Західної Європи як суб'єкт соціальної допомоги, проаналізовано церковне та світське благодійництво в Європі та Америці, зроблено огляд суспільного піклування на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Географія розглянутих країн значно більша ніж у вище згаданих посібниках, зокрема проаналізовано питання історії соціального захисту у Великій Британії, Франції, Пруссії, Іспанії та ін. Але як і в інших роботах з історії соціальної роботи епоха Наполеона не згадується.

Проаналізувавши змістовне наповнення згаданих вище навчальних посібників у хронологічних рамках кінця XVIII – першій половині XIX ст. можна дійти висновку, що період наполеонівської Франції у питанні соціального захисту в них взагалі не розглядається.

З огляду на проведений аналіз наукових студій щодо суспільно-політичної діяльності Наполеона Бонапарта можна стверджувати, що джерельна база стосовно діяльності імператора французів Наполеона I доволі специфічна. З військових та політичних аспектів вона доволі широка. А з питань соціальної політики та соціального захисту є доволі обмеженою.

Серед наукових джерел, у яких згадуються соціальні аспекти у діяльності Наполеона Бонапарта, для проведення аналізу були обрані праці сучасних науковців Дж. Норвича «Стишла історія Франції» [10] та Е.Робертса «Лідерство в часи війни» [11] в яких, хоча і оглядово, але є згадки про діяльність Бонапарта у галузі соціальної політики. Окремо слід відзначити такі документи як «Доповідь про становище в імперії міністра внутрішніх справ графа Монтале» та «Духівницю Наполеона», які наведені у додатку до біографічного твору О.Дюма «Наполеон. Життєпис» [2].

Мета статті – дослідження досвіду французького імператора французів Наполеона Бонапарта у галузі соціальної політики та соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Період Наполеона Бонапарта обраний не випадково. Суспільно-економічна та політична ситуація тодішньої Франції дуже схожа з тими реаліями, які склалися в сучасній Україні. Франція наприкінці XVIII – початку XIX століть перебувала у стадії складних державних і суспільних трансформацій, а проведення необхідних реформ було ускладнено перманентним перебуванням у стані війни. У розділі

«Урядування Наполеона», згаданого вище твору «Наполеон. Життєпис», ті часи О.Дюма описує наступним чином: «Після повернення з Єгипту Бонапарт застав Францію у жалюгідному стані. На сході – громадянська війна, у Парижі та арміях некомпетентність, деградація, грабунок. Останні ресурси країни осідали у скринях постачальників, вершителів справ. Громадянська скарбниця була порожня, кредит знищений. Ані релігії, ані законів [2, с.191]».

Джон Норвич так охарактеризував діяльність Наполеона в тих умовах: «У Франції, що стикнулася з хаосом та розрухою, які були наслідком революції та терору, він (Наполеон) швидко відновив мир, політичну рівновагу та сильну економіку; він ввів свободу віросповідання ... він підтримував низькі ціни на основні продукти харчування і створив Кодекс, який залишається основою цивільного права Франції та ще майже тридцяти інших країн [10, с. 334]».

Франція перебувала у стані постійних воєн з багатьма сусідніми країнами, внутрішньо-економічна, соціальна ситуація в країні була дуже складною. При цьому у багатьох випадках Франції не була агресором, а була жертвою агресії. Сусідні монархії намагалися знищити революційну республіку і реставрувати монархію Бурбонів. Так за період з початку Французької революції у 1789 році і до усунення Наполеона I від влади у 1815 році було створено сім антифранцузьких коаліцій. Ця ситуація дуже схожа з сучасною ситуацією в Україні. Немотивована збройна агресія сусідньої країни, знищення загарбниками великої частини соціальної інфраструктури нашої країни, значна кількість соціальних проблем, що пов'язані з цим фактором. Але Наполеон зміг відповісти на значну кількість викликів, які мали місце в ті часи у Франції. Тобто дослідження його досвіду буде актуальним завданням на сучасному етапі розбудови української державності та системи соціальної політики нашої країни.

Які кроки робив Наполеон Бонапарт у галузі соціальної політики та соціального захисту щоб покращити складне становище країни та її громадян?

Одним з важливих завдань соціальної політики будь-якої країни є забезпечення соціальної рівності. У цьому аспекті можна стверджувати, що у Наполеона в цих питаннях були суттєві досягнення. Одним з значущих винаходів, і можна стверджувати досягнень Французької революції, що успішно розвинув Наполеон є *меритократія*, яку успішно реалізовував на практиці імператор. Цю тезу підтверджує Е.Робертс: «Одним з найбільших винаходів Французької революції стала меритократія, яка випустила на свободу таланти цілого покоління, що до того часу стримувалася жорсткою класовою системою монархічного режиму. Упродовж століть і аж до 1789 року французи практично не могли піднятися в житті вище, ніж їхні батьки і діди, і от раптом меритократія дозволила талановитим людям сягнути суспільних вершин [11, с. 10]».

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає меритократію у двох значеннях: перше – влада, правління людей, що мають видатні здібності, яка має заступити капіталізм та друге – форма суспільства, в якому успіхи в освіті та соціальному статусі є результатом здібностей та індивідуальних зусиль [12, с. 519]

У дослідженні «Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії» Е.Робертс відзначає, що з 26 призначених Наполеоном маршалів Першої імперії десятеро пройшли всі шаблі, в тому числі син бондаря (Мішель Ней), дубильника (Лоран Сен-Сір), судового пристава (Клод Віктор Перрен), броварника (Ніколя Удіно), селянина (Едуард Морт'є), мельника (Франсуа Лефевр), господаря заїжджого двору (Йоахім Мюрат), домашнього прислужника (П'єр Ожеро) та комірника-контрабандиста (Андре Массена) [11, с. 10]. Доповнити цей перелік прізвищ можна з дослідження В.Скляренко, І Рудичевої та В.Сядро «Загадки історії. Маршали та сподвижники Наполеона» вони додатково згадують Гільома Брюна – починаючого юриста, Жана Батиста Бернадота – сина юриста, колишнього молодшого сержанта (це взагалі унікальний випадок у подальшому Бернадот став королем Швеції, королівська династії, що почалася з нього до цієї пори при владі), Огюст Мармон – представник збіднілого дворянства [13, с. 4]. Як бачимо, завдяки своїм здібностям та наполегливій праці, зазначені вище особи, змогли досягнути вагомих успіхів і здобути

високий соціальний статус.

Вище ми згадали лише маршалів Наполеона. Їх було не так багато але кількість генералів та офіцерів, вихідців з нижчих верств населення тодішньої Франції набагато більша. Як бачимо Наполеон не відкинув цей здобуток, а поглибив його можливості. Взагалі меритократія мала соціальний ефект і, зокрема, функцію соціального захисту – збільшувала стійкість громадян Франції до суспільних викликів та негараздів.

Іншим питанням, якому Наполеон приділяв значну увагу був соціальний захист солдат і офіцерів його армії. Турбота про армію і вояків у контексті повномасштабної російської агресії в Україну є важливим аспектом на який слід звернути підвищену увагу. Як зазначає дослідник Е.Робертс: «Наполеон завжди читав петиції від солдатів та цивільних осіб і в міру можливостей задовольняв їхні прохання, якщо дозволяв бюджет Франції. Як Перший консул, під час інспекційних парадів в Тюїльрі, – які могли тривати до п'яти годин, – він дуже ретельно розпитував бійців про їхнє харчування, військову форму, стан здоров'я, життя в казармах, розваги каструлі, фляги з коньяком, чи регулярно отримують платню і очікував, що йому говоритимуть правду [11, с. 13]».

Також Е.Робертс зазначає, що Наполеон нарощував свою популярність в очах вояків і турботливим ставленням до них у разі поранень чи хвороби. Бійців ніколи не покидали думки про жахіття військових шпиталів кінця XVIII століття, тож Наполеон приділяв належну увагу потребам лікарів, забезпечуючи їм бодай мінімальні стандарти. У 1812 році його ад'ютант граф Філіпп де Сегюр зазначав, що коли Наполеон «випадково зустрічав конвой з пораненими, він його зупиняв, розпитував про їхній стан, про страждання, про бої в яких вони дістали поранення, і знаходив для кожного тепле слово чи ділився з ними тим, що мав» [11, с. 14]. Як бачимо з процитованого, імператор не формально виконував свою обов'язки, але дійсно переймався проблемними питаннями своїх солдат і офіцерів і намагався їх вирішити. Це мало наслідком величезну підтримку з боку останніх своєму імператору. Свідченням цьому можна навести той факт, що після повернення з острова Ельба з менш ніж тисячею вояків, буквально за декілька днів армія Наполеона стала багатотисячною і змогла ефективно протистояти арміям сьомої антифранцузької коаліції.

Питання соціального захисту у практичній діяльності Наполеона поширювалися не тільки на солдат і офіцерів його армії. Не було обійдене увагою і цивільне населення. О.Дюма, зокрема, зазначає: «Але імператор не забував про народ, щоб не підштовхувати його до спроби й справді зреалізувати свої політичні права. Його добробутом він переймався безкінечно. У листі міністру внутрішніх справ від 2 листопада 1807 року він пов'язує думку про пишну славу зі знищенням жебрацтва по всій Імперії. Часто він спонукав публіцистів висловлювати свої думки про засоби й способи поліпшення життя бідних класів. Він створив шпиталі, заснував товариство материнства, відновив інститут сестер милосердя, дав державну дотацію богадільням і повернув їм майно, відчужене декретом Конвенту. Він хотів, аби церковні церемонії були безкоштовні поховання для бідняків відбувалися постійно [2, с. 192]». Тобто Наполеон переймався питаннями боротьби з бідністю, забезпеченням рівності громадян, соціальним захистом населення, а саме це є складовими соціальної політики.

Певні аспекти соціальної політики доби Наполеона Бонапарта можна простежити у «Доповіді про становище в імперії міністра внутрішніх справ графа Монтале», з якою він виступив перед законодавчим корпусом 25 лютого 1813 року. Фактично це звіт про результати діяльності керівника країни імператора Наполеона Бонапарта. Вона містить такі розділи: населення, сільське господарство, мануфактури, нова промисловість, торгівля, імператорські палаці й урядові будівлі, справи військові, морські й портові роботи, дороги, мости, канали, роботи з осушування, роботи в Парижі, різноманітні роботи в департаментах, внутрішнє урядування, громадська освіта, морський флот. Аналізуючи цей документ можна зробити певні висновки про складові соціальної політики імператора за роки правління.

У цій «Доповіді», а саме у розділі «Різнманітні роботи в департаментах» зазначено, що у департаментах особливу увагу уряд приділяє будинкам для бідних і в'язницям.

П'ятдесят будинків для бідних уже побудовані і діють; тридцять один – будуються; розглядаються проекти ще сорока двох будинків [дюма, с. 214]. Навіть якщо припустити, що 50 будинків для бідних побудовані до приходу до влади Наполеона то їхнє збільшення за роки його правління доволі суттєве.

Не залишилася поза увагою пенітенціарна система тодішньої Франції. Зокрема, у розділі «Внутрішнє урядування» «Доповіді» про це йдеться наступним чином; «У 1801 році було засуджено вісім тисяч осіб; у 1811-му – три п'ятсот. У 1801 році було винесено вісімсот вісімдесят два смертні вироки; у 1811-му – лише триста дев'яносто два. Таке зменшення прогресує щороку, і якщо є ще необхідність доводити благодійний вплив наших нових законів і благополуччя на рівень громадянського порядку, то ми зауважимо: це поступове скорочення має місце здебільше в приєднаних департаментах і то відчутніше, що більшим є термін їх приєднання до Франції [дюма, с. 217]».

Відбулися зрушення і в системі освіти, яка є однією зі складових соціальної політики. Про це говориться у розділі «Громадянська освіта». Зокрема, збільшилася кількість учнів ліцеїв. Ось як про це йдеться у «Доповіді»: «У 1809 році чисельність учнів ліцеїв становила лише дев'ять тисяч п'ятсот осіб, з яких дві тисячі сімсот осіб були екстернами, а шість тисяч вісімсот – пансіонерами. Нині чисельність учнів становить вісімнадцять тисяч осіб, з яких десять тисяч є екстернами і вісім тисяч – пансіонерами [дюма, с. 217]». Отже, як бачимо, за чотири роки кількість осіб, що навчаються у ліцеях збільшилася у два рази. А кількість пансіонерів, тобто ліцеїстів, що перебувають на державному забезпеченні збільшилася теж, хоча і не так суттєво як загальна кількість. Приділялася увага не тільки учням ліцеїв, а системі освіти в цілому. Зокрема йдеться про п'ятсот десять коледжів, сорок сім тисяч пансіонів і приватних закладів. Розвивалися університети і військові навчальні заклади.

Також слід згадати про ще один напрямок діяльності Наполеона Бонапарта. Він прямо не пов'язаний з соціальною політикою, але мав безпосередній вплив на її ефективну реалізацію. Це боротьба з корупцією. Як зазначають О.Гуржій та Н.Залеток у праці «Наполеон: велич трагедії»: «Справжню війну оголосив Наполеон корупціонерам, які полюбили запустити руку до державної скарбниці. Методи боротьби з ними вирізнялися жорстокістю. Крім запровадження періодичної фінансової звітності та контролю за діяльністю в цій сфері, а також відповідальності за економічні злочини, він міг дуже швидко запроторити крадія до в'язниці й утримувати його доти, доки той не погоджувався відшкодувати завдані державі збитки [4, с. 80]»

Окремо слід відзначити такий аспект, як те, що Наполеон Бонапарт власними діями показував приклади благодійності та соціальної турботи, що була спрямована на соціальний захист найбільш нужденних верств населення. У духівниці Наполеона Бонапарта доволі значна увага приділена соціальному захисту різних категорій громадян країни і не тільки увага, а і суттєві грошові пожертви. Так у пункті 36 йдеться про наступне – усе, що понад суму в п'ять мільйонів шістсот тисяч франків, вказівки про яку було наведено вище, має бути розподілено між пораненими біля Ватерлоо, офіцерами й солдатами батальйону острову Ельби згідно з відомістю [2, с. 230]. Продовженням цієї тези є пункт 37 в якому зазначено, що ці суми, у разі смерті одержувачів, будуть виплачені їхнім удовам та дітям [2, с. 230]. У третьому розділі заповіту зазначено таке: «Я заповідаю половину свого особистого статку живим нині офіцерам і солдатам французької армії, тим, хто воював із 1792 по 1815 рік заради слави і незалежності нації [2, с. 230]». О.Гуржій та Н.Залеток уточнюють цей пункт у своїй монографії «Наполеон: велич трагедії». Зокрема вони наводять таку статистику, що двісті мільйонів франків він (Наполеон) наказав розділити навпіл і наказав роздати одну частину офіцерам та солдатам, які воювали під його прапорами, а другу – мешканцям Франції, які постраждали від наступів союзників у 1814 і 1815 рр. [4, с. 267]. Як бачимо, сума пожертви як на ті часи дуже вагома. Також звернемо увагу, на той факт, що Бонапарт не забув не тільки вояків, а згадав у заповіті і цивільне населення і зробив великі особисті пожертви на їх користь. Така турбота про вояків своєї армії і загалом населення країни є не частим (якщо не унікальним) явищем серед

можновладців у світовій історії і цей досвід заслуговує на увагу і в сучасних умовах як приклад турботи про громадян своєї країни.

Також цікавим виглядає зміст приписки до духівниці. В ній йдеться про заповіт коштів особам, що належать до близького оточення Наполеона. Але особливими є умови отримання цих коштів, а саме: «Я заповідаю, із двох зазначених мільйонів, графу Бертрону триста тисяч франків, з яких йому належить внести сто тисяч франків до казначейської каси для використання, згідно з моїм розпорядженням, на благодійні справи [2, с. 230]». І таких пунктів у заповіті декілька. Тобто Наполеон заповідає значні суми доволі забезпеченим людям, але за умови перерахування значної її частини на благодійність.

Наприкінці статті обов'язково необхідно зазначити, що автор у жодному випадку не звеличує французького імператора. Говорячи про здобутки Наполеона Бонапарта у галузі соціальної політики та соціального захисту слід пам'ятати і інші аспекти його діяльності: обмеження місцевого самоврядування шляхом запровадження префектів в департаментах, які призначали керівний склад органів місцевого самоврядування; обмеження свободи слова – після приходу до влади імператор ліквідував шістдесят газет і залишив тільки чотири лояльні до нього; запровадив жорстку цензуру та посилення поліцейського нагляду в країні тощо. Наполеон був людиною свого часу і поєднання позитивних і негативних аспектів у суспільно-політичній діяльності для того часу було нормальним явищем.

Висновки. Таким чином можна зробити такі висновки щодо діяльності Наполеона Бонапарта у галузі соціальної політики та соціального захисту. По перше він зміг на практиці реалізувати принцип соціальної рівності шляхом продовження реалізації в країні принципу меритократії. По друге – у складні воєнні часи забезпечив соціальний захист солдат своєї армії та членів їх сімей, а також цивільного населення. По третє – це розбудова соціальної інфраструктури Франції тих часів. По четверте – розробка і прийняття Цивільного кодексу, який юридично робив громадян рівними перед законом та боротьба з корупцією. І на останок слід згадати, що особистими діями Наполеон показував приклади філантропії іншим високопосадовцям.

Окремим висновком слід наголосити на тому, що необхідно приділити додаткову увагу дослідженню питань історії соціальної роботи, в тому числі за кордоном, в контексті нових підходів до визначення подій та персоналій, які розглядаються в навчальних матеріалах. Зокрема, досліджувати діяльність історичних осіб, яким раніше з різних причин не приділялася належна увага.

Не всі аспекти діяльності Наполеона можна чітко визначити як соціальний захист чи соціальну роботу. Частина з його заходів, що спрямовані на вирішення соціальних питань можна назвати соціальним захистом лише опосередковано. Але не слід забувати, що соціальна робота як професійна галузь сформувалася значно пізніше.

Думки, що запропоновані до розгляду у статті щодо соціальної діяльності Наполеона не можна оцінювати як беззаперечні, і в першу чергу через брак належної та доступної джерельної бази з цих питань. Але це певною мірою обумовлено тим, що в історіографії зазвичай розглядають його як військового діяча і як наслідок документів про його діяльність в галузі соціальної політики доволі обмаль. З огляду на це, детальний і коректний аналіз діяльності імператора французів у соціальній галузі зробити доволі складно. Тому завданням подальших наукових досліджень у цьому напрямку є проведення ґрунтовних досліджень з використанням документальної бази щодо соціальної політики та соціального захисту у добу Наполеона Бонапарта. Це важливо і з огляду на те, що в сучасних українських реаліях дослідження історичного досвіду соціального захисту під час військового стану є актуальним завданням

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Дюма О. Наполеон. Життєпис. / О.Дюма. – К. : Брайт Стир Паблішинг, 2017. 248с.
3. Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. / А.З. Манфред – Сухуми : Алашара, 1989. – 600 с.

4. Гуржій О.Наполеон: велич трагедії. / О.Гуржій, Н.Залеток – К.: Арії, 2020. – 352 с.
5. Фурман А.В. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. / А.В.Фурман, М.В.Підгурська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 174 с.
6. Фурман А. Історія соціальної роботи : підручник / А.Фурман, М.Підгурська. – К. : ВЦ «Академія», 2018. – 160 с.
7. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. / А.Г.Горілий – Тернопіль : Видавництво Астон, 2004. – 174 с.
8. Кравченко О.О. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. / О.О. Кравченко, О. О. Матрос. – Умань : РВЦ «Візаві», 2017. – 117 с.
9. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи навч. вид. / С.В.Глазунов. – Донецьк : РВВ ДНУ, 2015. – 116 с.
10. Норвич Дж. Краткая история Франции / Джон Норвич ; – М. КоЛибри, Азбука-Атикус, 2020. – 480 с.
11. Робертс Е. Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / Е.Робертс / Пер. З англ. Я.Войтка. – К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2021. – 216с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. Ред. В.Т.Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
13. Загадки історії. Маршалы и сподвижники Наполеона / В.М. Складенко, И.А. Рудичева, В.В.Сядро. – Харьков: Фолио, 2017. – 380 с.

References:

1. Konstytutsia Ukrainy (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Dyuma, O. (2017). *Napoleon. Zhytpeys [Napoleon. Biography]*. Kyiv: Brait Styr Pabliшыng [in Ukrainian].
3. Manfred, A.Z. (1989). *Napoleon Bonapart [Napoleon Bonaparte]*. Sukhumi: Alashara [in Ukrainian].
4. Gurzhii O., & Zaletok N. (2020) *Napoleon: velych tragedy [Napoleon: the greatness of tragedy]* - Kyiv: Arii [in Ukrainian].
5. Furman A.V., & Pidgurska M.V. (2014). *Istoria socialnoi roboty [History of social work]*.– Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. Furman A.V., & Pidgurska M.V. (2018). *Istoria socialnoi roboty [History of social work]*. Kyiv: VC "Akademiya [in Ukrainian].
7. Gorilyi A.G. (2004 *Istoria socialnoi roboty [History of social work]*. Ternopil: Aston Publishing House. [in Ukrainian].
8. Kravchenko O. O., & Matros O. O. (2017) *Istoria socialnoi roboty [History of social work]*. Uman: RVC «Vizavi» [in Ukrainian].
9. Glazunov S.V. (2015). *Narysy z istorii socialnoi roboty [Essays on the history of social work]*. Donetsk: RVV DNU [in Ukrainian].
10. Norwich, J. (2018). *Korotka istoria Franzii [Short history of France]*. London: Atlantic Monthly Press [in English]
11. Roberts E. (2021). *Liderstvo v chasy viyny. Golovni uroky vid tvorciv isorss [Leadership in times of war. The main lessons from the creators of history]*. Harkiv: KM-BUKS Publishing Group [in Ukrainian].
12. Busel V.T. (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
13. Skliarenko V.M., Rudycheva I.A., Syadro V.V. (2017). *Marshaly I spodvizhniki Napoleona [Riddles of history. Marshals and Companions of Napoleon]*. Kharkiv: Folio [in Russian].

УДК 071

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-265-270](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-265-270)

Тараненко Андрій Анатолійович докторант кафедри управління та бізнес-адміністрування, ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, <https://orcid.org/0009-0003-2637-7498>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. У статті проводиться аналіз нормативно-правового забезпечення процесів регулювання прав внутрішньо переміщених осіб. Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи нормативно-правового забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб з урахуванням викликів та загроз, викликаних повномасштабним військовим вторгненням. Стаття присвячена законодавчому забезпеченню прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Автор висвітлює проблемні аспекти в цій сфері та аналізує законодавчі акти, що стосуються захисту прав внутрішньо переміщених осіб. В статті розглядаються такі питання, як доступ до комунальних послуг, житла, зайнятості, медичної допомоги та соціального захисту. Автор наголошує на тому, що законодавче забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб потребує додаткових зусиль та удосконалення законодавчої бази. Стаття закликає до покращення умов життя внутрішньо переміщених осіб та забезпечення їх правових гарантій. Визначено основні законодавчі норми, документи, які регламентують це питання. Надається теоретичне визначення поняття внутрішньо переміщеної особи, його характеристики, визначені у системі національного законодавства. Проводиться аналіз законодавчо закріплених прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема, проводиться їх проекція на реальну практичну ситуацію в Україні після початку повномасштабного військового вторгнення. За результатами проведеного аналізу визначено проблемні аспекти, що можуть виникати при реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Аналізуються можливі пропозиції щодо внесення змін та доповнень у вітчизняну систему нормативно-правового забезпечення процесів публічного управління забезпеченням прав внутрішньо переміщених осіб. Отже, у результаті проведеного дослідження у статті проаналізовано систему нормативно-правового забезпечення внутрішньо переміщених осіб, що регламентує їх права та обов'язки. У результаті проведеного аналізу визначено проблемні аспекти, що в першу чергу, стосуються соціально-економічного забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: публічне управління, внутрішньо переміщені особи, захист прав людини, нормативно-правове забезпечення

Taranenko Andrii Anatoliyovych Doctoral student of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0009-0003-2637-7498>

PUBLIC ADMINISTRATION FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Abstract. The article analyzes the normative and legal support of the processes of regulating the rights of internally displaced persons. The purpose of the article is to develop practical recommendations for improving the system of regulatory and legal protection of the

rights of internally displaced persons, considering the challenges and threats caused by a full-scale military invasion. The article is devoted to the legislative provision of the rights of internally displaced persons in Ukraine. The author highlights problematic aspects in this area and analyzes legislative acts related to the protection of the rights of internally displaced persons. The article examines such issues as access to communal services, housing, employment, medical care, and social protection. The author emphasizes that the legislative provision of the rights of internally displaced persons requires additional efforts and improvement of the legal framework. The article calls for improving the living conditions of internally displaced persons and ensuring their legal guarantees. The main legislative norms and documents regulating this issue have been defined. A theoretical definition of the concept of an internally displaced person, its characteristics defined in the system of national legislation is provided. An analysis of the legally enshrined rights of internally displaced persons is carried out their projection on the real practical situation in Ukraine after the start of a full-scale military invasion is carried out. According to the results of the analysis, problematic aspects that may arise in the realization of the rights and freedoms of internally displaced persons have been identified. Possible proposals for making changes and additions to the domestic system of regulatory and legal support of public management processes ensuring the rights of internally displaced persons are analyzed. So, because of the conducted research, the article analyzes the system of regulatory and legal protection of internally displaced persons, which regulates their rights and obligations. As a result of the analysis, problematic aspects were determined, which primarily concern the social and economic support of internally displaced persons.

Keywords: public administration, internally displaced persons, protection of human rights, regulatory and legal support

Постановка проблеми. З початком російсько-української війни Україна вперше з часів своєї незалежності стикнулася з проблемою внутрішньо переміщених осіб. Анексія Автономної Республіки Крим, початок бойових дій на Донбасі стали причиною великої кількості переміщених осіб, які були змушені покинути місця свого постійного проживання. Ці події викликали низку гуманітарних, соціальних, побутових, економічних проблем. Із початком повномасштабного військового вторгнення Україна опинилася на межі великої гуманітарної кризи. Кількість осіб, що покинули свої домівки перевищила 10 мільйонів осіб відповідно до статистичних даних, які наводяться Організацією Об'єднаних Націй. Така велика криза біженців стала першим настільки потужним викликом для Європи після Другої світової війни. Криза переміщення населення спричинила наступні проблеми: гуманітарні, побутові, соціальні. Ці проблеми першочергово постали у період активного масового переміщення людей. Другим етапом викликів стали економічні проблеми, які визначалися вже не просто необхідністю у розміщенні та харчуванні, а іноді наданні медичної допомоги, але вже у можливості пошуку роботи, забезпечення своєї життєдіяльності, підтримки родини тощо. Аналізовані проблеми є частиною запитів до системи нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Отже, доцільно звернутися до питання пошуку ефективних механізмів нормативного забезпечення та реалізації функцій публічного управління у напрямі захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми визначає увагу авторів до даної тематики, зокрема питання забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб розглядалися у нормативних документах: Конституція України [1], Цивільний Кодекс України [2], Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [4] та роботах Кошляк, Н. Е., Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В., Дем'яненко М., Панькова О. В., Касперович О. Ю. [5-9].

Мета статті. Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи нормативно-правового забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб з урахуванням викликів та загроз, викликаних повномасштабним військовим вторгненням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства України внутрішньо переміщеними особами називають «громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [3, ст. 1].

Права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб регламентуються наступними нормативно-правовими актами:

- Конституція України [1],
- Цивільний Кодекс України [2],
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3],
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [4].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» «забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус» [3].

Центральний орган виконавчої влади, що відповідає за міграційну політику, виконує процес оформлення та обміну документів, які підтверджують особу та її громадянство України або спеціальний статус. У паспорт громадянина України може бути вклеєна фотокартка після досягнення відповідного віку згідно з вимогами законодавства. Це також включає реєстрацію фізичних осіб, біженців та інших категорій мігрантів, визначених законодавством, за місцем звернення внутрішньо переміщеної особи. Крім того, цей орган виконавчої влади займається протидією нелегальній (незаконній) міграції та іншими пов'язаними з міграцією питаннями [3].

При оформленні та обміні документів, що посвідчують особу та її громадянство України або спеціальний статус, внесення відомостей про зареєстроване місце проживання внутрішньо переміщеної особи на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України здійснюється на підставі документів, що підтверджують реєстрацію місця проживання або відомостей, що були внесені до документів особи та підлягають обміну [3].

Відомості особи можуть бути отримані [3-4]:

- Державний реєстр виборців,
- Єдиний державний демографічний реєстр,
- Державний реєстр актів цивільного стану громадян,
- реєстр територіальних громад,
- Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб.

У результаті проведеного на порталі «Дія» опитування стосовно першочергових потреб внутрішньо переміщених осіб серед пріоритетів було визначено соціальну та гуманітарну допомогу, а також питання зайнятості та пенсійного забезпечення [10].

Отже, доцільно звернутися до законодавчого забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги. Україна забезпечує право внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та соціальні послуги через спеціальні програми та законодавчі акти.

Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право на працевлаштування на загальних засадах, як і інші громадяни. Для сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб діє спеціальна програма державної підтримки, яка передбачає підвищення їх кваліфікації, надання фінансової підтримки для створення власного бізнесу та інші заходи [5].

Щодо пенсійного забезпечення, внутрішньо переміщені особи мають право на пенсії та інші види соціальних виплат згідно з загальними правилами, передбаченими законодавством. Для цього відповідні органи державної влади забезпечують облік та обробку даних внутрішньо переміщених осіб [6].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачає можливість внутрішньо переміщених осіб отримувати певні соціальні виплати у разі виникнення страхового випадку (наприклад, при втраті працездатності або внаслідок здійснення материнства) [7].

Щодо соціальних послуг, внутрішньо переміщені особи мають право на надання соціальної допомоги, зокрема житлової допомоги, медичного обслуговування, психологічної та психотерапевтичної підтримки, соціальної реабілітації та інших послуг [8].

Серед інших прав внутрішньо переміщених осіб, що реалізуються відповідно до чинного законодавства відносяться [1-4]:

- Конституційні права: право на життя, захист, отримання соціальних послуг, повагу та гідність, безпечні умови життя і здоров'я тощо,
- виборчі права внутрішньо переміщених осіб,
- право на єдність родини,
- право на отримання інформації про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів,
- право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я,
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання,
- сприяння у пошуку тимчасового прихистку, повернення до територій, з яких людина вихала, забезпеченням майном для організації побуту,
- забезпечення медичної допомоги та забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;
- надання доступу до освіти, адміністративних та соціальних послуг,
- реєстрація актів цивільного характеру,
- забезпечення гуманітарною допомогою та підтримкою.

Важкими обов'язком внутрішньо переміщених осіб є необхідність повідомляти відповідні органи про своє переміщення для забезпечення реєстрації та обліку внутрішньо переміщених осіб. Держава гарантує, що зареєстровані внутрішньо переміщені особи мають право отримувати комунальні послуги, електроенергію, теплову енергію та природний газ за встановленими тарифами для населення у місцях їх компактного поселення, таких як містечка зі збірних модулів, гуртожитки, оздоровчі табори, будинки відпочинку, санаторії, пансіонати, готелі та інші.

Актуальним питанням є питання оплати комунальних послуг. Структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій з питань соціального захисту населення мають обов'язок надавати власникам (балансоутримувачам) майна, яке використовується для компактного поселення внутрішньо переміщених осіб, довідки про кількість зареєстрованих осіб за місцезнаходженням такого майна з Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Ця інформація є підтвердженням факту використання майна для компактного поселення внутрішньо переміщених осіб. Крім того, юридичні особи, які є власниками (балансоутримувачами) такого майна, повинні інформувати постачальників комунальних послуг, електроенергії, теплової енергії та природного газу, з якими укладені

договори, про використання майна для поселення внутрішньо переміщених осіб та надавати відповідну інформацію (довідки), яку вони отримали від структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій з питань соціального захисту населення.

В Україні, законодавче забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є однією з актуальних проблем. Незважаючи на ряд прийнятих законів та програм, реалізація прав внутрішньо переміщених осіб ще не є повною і ефективною. Однією з головних проблем є низька ефективність механізмів забезпечення житла та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Іншою проблемою є відсутність механізмів контролю за виконанням прав внутрішньо переміщених осіб та наданням їм допомоги. Нерідко внутрішньо переміщені особи стикаються з відмовою чиновників у наданні необхідної допомоги, або ж доводиться проходити складний процес документального оформлення для отримання необхідної допомоги. Також проблемою є недостатнє забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти та медичних послуг. Отже, законодавче забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує удосконалення та більш ефективної реалізації.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження у статті проаналізовано систему нормативно-правового забезпечення внутрішньо переміщених осіб, що регламентує їх права та обов'язки. У результаті проведеного аналізу визначено проблемні аспекти, що в першу чергу, стосуються соціально-економічного забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 26.06.1996 р. № 254к/96-ВР: за станом на 30.09.2016 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: за станом на 02.11.2016 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40.
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII: за станом на 20.04.2017 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII: за станом на 05.03.2017 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26.
5. Кошляк, Н. Е. (2023). Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київський часопис права, (3), 7-13. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.1>
6. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 129–136.
7. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 3. С. 34-43
8. Кошляк, Н. Е. (2022). Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Київський часопис права, (1), 33-38. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.5>
9. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. Український соціум. 2018. № 4. С. 53-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2018_4_6
10. Офіційний портал «Дія». Соціологічні опитування. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://diia.gov.ua/>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 26.06.1996 r. № 254k/96-VR: za stanom na 30.09.2016 r. / Verkhovna Rada Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. [in Ukrainian]
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV: za stanom na 02.11.2016 r. / Verkhovna Rada Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 40. [in Ukrainian]

3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706-VII: za stanom na 20.04.2017 r. / Verkhovna Rada Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2015. – № 1. [in Ukrainian]

4. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. № 1207-VII: za stanom na 05.03.2017 r. / Verkhovna Rada Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 26. [in Ukrainian]

5. Koshliak, N. E. (2023). Kharakterystyka pravovoho rehuliuвання діяльності orhaniv mistsevoho samovriaduvannya shchodo zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Characteristics of the legal regulation of the activities of local self-government bodies in ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine]. Kyivskiy chasopys prava, (3), 7-13. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.1> [in Ukrainian]

6. Nalyvaiko L. R., Bochkovyi O. V., Minakova Ye. V. (2022) Problemy realizatsii povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannya z pytan, poviazanykh z vnutrishno peremishchenymy osobamy v umovakh detsentralizatsii vlady (za rezultatamy opytuvannya pilotnykh hromad) [Problems of implementing the powers of local self-government bodies on issues related to internally displaced persons in conditions of decentralization of power (according to the results of the survey of pilot communities)]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. № 2. S. 129–136. [in Ukrainian]

7. Demianenko M. (2018) Vnutrishno peremishcheni osoby Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia. Ukraina: podii, fakty, komentari [Internally displaced persons of Ukraine: current problems and ways to solve them]. № 3. S. 34-43 [in Ukrainian]

8. Koshliak, N. E. (2022). Systema instytutiv hromadianskoho suspilstva yak subiekty zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [The system of civil society institutions as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. Kyivskiy chasopys prava, (1), 33-38. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.5> [in Ukrainian]

9. Pankova O. V., Kasperovych O. Yu. (2018) Napriamy ta mekhanizmy uchasti instytutiv hromadianskoho suspilstva u stvorenni zakhyshchenoho prostoru vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Directions and mechanisms of participation of civil society institutions in creating a protected space for internally displaced persons in Ukraine]. Ukrainskyi sotsium. № 4. S. 53-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2018_4_6 [in Ukrainian]

10. Ofitsiyniy portal «Diia» [Official portal "Diia"]. Sotsiolohichni opytuvannya. Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://diia.gov.ua/> [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Право»

УДК 341.9.018

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-271-281](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-271-281)

Грабинський Михайло Ігорович кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, буд. 19, кім. 309, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-47-10, <https://orcid.org/0000-0001-8338-8810>

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Анотація. Стаття розглядає місце міжнародного договору в системі джерел міжнародного приватного права та його значення для міжнародних відносин. Автор стверджує, що міжнародний договір має перевагу над іншими джерелами міжнародного приватного права, оскільки він відображає дійсну волю сторін, визначає їхні права та обов'язки і є первинним для застосування у договірних відносинах з іноземним елементом. Міжнародні договори є одним з важливих джерел міжнародного приватного права. Вони можуть мати безпосередній вплив на правові відносини між особами з різних держав.

Міжнародні договори можуть бути двосторонніми або багатосторонніми, і вони можуть мати різні цілі і об'єкти. Деякі міжнародні договори спрямовані на співпрацю між державами у певних галузях, наприклад, в торгівлі, охороні навколишнього середовища або в боротьбі зі злочинністю. Інші договори можуть мати безпосередній вплив на особисті права та обов'язки фізичних осіб та юридичних осіб, що мають справу з різними юрисдикціями.

У міжнародному приватному праві, міжнародні договори можуть мати значення як джерело норм права. Коли держави укладають міжнародні договори, вони можуть включати положення, що стосуються міжнародного приватного права, такі як правила про визнання та виконання рішень суду з іншої країни, правила про застосування закону у зв'язку з певними видами договорів та правила про юрисдикцію в спорах між сторонами з різних держав.

Міжнародні договори можуть також бути використані в якості додаткових джерел міжнародного приватного права, коли відповідний внутрішній закон не містить достатньої нормативної бази для вирішення конкретного правового питання. Однак, коли існує конфлікт між положеннями міжнародного договору та внутрішнім законом, перевага надається тому, що є більш бажаним для конкретного випадку, як правило, це внутрішній закон.

Важливо відзначити, що дія міжнародних договорів може бути обмежена залежно від їх ратифікації та прийняття відповідних законодавчих актів у кожній державі-учасниці. Також, інтерпретація та застосування положень міжнародних договорів може різнитись у різних державах, що може призвести до неоднакового застосування права в різних юрисдикціях.

Наявність міжнародних комерційних договорів серед джерел міжнародного приватного права сприяє здатності приватних відносин з іноземним елементом до саморегулювання, що забезпечує можливість сторін визначати та закріплювати усі умови договору.

Отже, міжнародні договори є важливим джерелом міжнародного приватного права, яке може впливати на правові відносини між особами з різних держав. Проте їх дія та

застосування залежить від ратифікації та прийняття відповідних законодавчих актів у кожній державі-учасниці, інтерпретації та застосування положень міжнародних договорів може різнитись у різних юрисдикціях.

Ключові слова: міжнародний договір, система джерел міжнародного приватного права, міжнародне приватне право, правова система, міжнародний комерційний договір.

Hrabynskiy Mykhailo Ihorovych Ph.D. in International Law, Assistant of the Department of International Law, Ivan Franko National University of Lviv, Sichovykh Striltsiv St., 19, office 309, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-47-10, <https://orcid.org/0000-0001-8338-8810>

THE PLACE OF THE INTERNATIONAL AGREEMENT IN THE SYSTEM OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW SOURCES

Abstract. The article examines the place of an international treaty in the system of sources of international private law and its significance for international relations. The author claims that the international contract has an advantage over other sources of private international law, because it reflects the valid will of the parties, defines their rights and obligations and is primary for application in contractual relations with a foreign element. International treaties are one of the important sources of private international law. They can have a direct impact on legal relations between persons from different states.

International treaties can be bilateral or multilateral, and they can have different aims and objects. Some international treaties aim at cooperation between states in certain fields, for example, in trade, environmental protection or in the fight against crime. Other agreements may have a direct impact on the personal rights and obligations of individuals and legal entities dealing with different jurisdictions.

In private international law, international treaties can be important as a source of legal norms. When states enter into international treaties, they may include provisions relating to private international law, such as rules on the recognition and enforcement of judgments from another country, rules on the application of law in relation to certain types of treaties, and rules on jurisdiction in disputes between the parties from different countries.

International treaties can also be used as additional sources of private international law when the corresponding domestic law does not contain a sufficient regulatory framework to resolve a specific legal issue. However, when there is a conflict between the provisions of an international treaty and domestic law, preference is given to that which is more desirable in the particular case, usually the domestic law.

It is important to note that the effect of international treaties may be limited depending on their ratification and the adoption of relevant legislative acts in each participating state. Also, the interpretation and application of the provisions of international treaties may differ in different states, which may lead to unequal application of the law in different jurisdictions.

The presence of international commercial contracts among the sources of international private law contributes to the ability of private relations with a foreign element to self-regulate, which ensures the ability of the parties to determine and fix all the terms of the contract.

Therefore, international treaties are an important source of private international law that can affect legal relations between persons from different states. However, their effect and application depends on the ratification and adoption of relevant legislative acts in each participating state, the interpretation and application of the provisions of international treaties may differ in different jurisdictions.

Keywords: international agreement, system of sources of international private law, international private law, legal system, international commercial agreement.

Постановка проблеми. Міжнародне приватне право в умовах глобалізації стає все більш важливим, оскільки регулює відносини між суб'єктами різних держав. Наявність міжнародних договорів допомагає спростити процес правозастосування та підтримувати міжнародну співпрацю. Однак, відмінність у національних законах може стати перешкодою для взаємодії між суб'єктами права. Нові види відносин, такі як взаємини в ІТ-сфері, можуть бути врегульовані тільки за допомогою міжнародних договорів. На жаль, відмова деяких держав участі в цих договорах може негативно вплинути на економічну та соціальну стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, проблема значення міжнародного договору розглядалась у працях І. П. Бліщенко, В. Г. Буткевич [2], В. Н. Денисова, В. І. Євінтова та багатьох інших вчених, про що буде згадано в цій статті [3].

Мета статті – з'ясування місця міжнародного договору у системі джерел міжнародного приватного права.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу міжнародного договору як джерела міжнародного приватного права, насамперед потрібно дослідити особливості міжнародного приватного права як системи норм та його зовнішні форми (джерела). Наприкінці, слід розглянути сам договір як джерело міжнародного приватного права. Відповідно до американських дослідників, дослідження міжнародного приватного права нагадує фотографування швидкорухомого об'єкту. Неспокійні обриси свідчать про швидкість руху та тимчасовий характер висновків [1]. Проте, дослідження закономірностей та тенденцій у цій області все ж потрібне і можливе. Ця стаття присвячена одній з таких тенденцій.

Немає універсального визначення міжнародного приватного права, оскільки кожна держава має власну правову систему зі своїми власними підходами та розуміннями цієї галузі права.

Міжнародне приватне право - це система юридичних норм, спрямованих на регулювання міжнародних приватно-правових відносин, що мають "іноземний елемент". Предметом міжнародного приватного права є міжнародні приватні відносини та регулювання міжнародного цивільного процесу, а головними методами є колізійно-правовий та матеріально-правовий. Відповідно, щоб зрозуміти роль та місце міжнародного приватного права в правовій системі загалом, слід спочатку розглянути його основні аспекти та методи – колізійно-правовий та матеріально-правовий [4].

Питання природи міжнародного приватного права та його джерел є складними, суперечливими та викликають різні думки серед дослідників. Насамперед, термін "міжнародний" вимагає, щоб джерела міжнародного приватного права були закріплені лише в міжнародно-правових актах. Однак це не повністю відповідає дійсності [5].

Джерелами міжнародного приватного права є форми правового впливу на регулювання правовідносин з іноземним елементом, такі як матеріально-правові та колізійно-правові норми, міжнародні договори, звичаї, внутрішнє національне право та судова практика кожної держави. Визначення "джерела міжнародного приватного права" є розмитим і неоднозначним в науковій літературі, що є важливою проблемою для дослідників міжнародного приватного права [6; 7; 8; 9].

Джерела міжнародного приватного права можна розділити на дві групи: ті, що є загальними для всього права, і ті, що притаманні тільки міжнародному приватному праву. Джерелами права називають дії, які дозволяють суб'єктам правовідносин задовольняти свої потреби та інтереси; зовнішні форми та способи відображення правових норм; і сукупність соціальних, економічних, політичних, культурних та інших факторів, що призводять до виникнення норм права [10, с. 188; 11, с. 295]. Цей перелік не є вичерпним, що свідчить про складність у його інтерпретації. Цей підхід впливає з загальної юридичної концепції поняття "джерела".

Варто зазначити, що О. Скакун визначає поняття «джерело права» в матеріальному, ідеологічному, інституційному, юридичному значеннях [12]. Деякі науковці вважають, що

джерелами права є форми, які офіційно закріплюють певні правові норми, що регулюють суспільні відносини, які є предметом відповідної правової галузі.

При визначенні форми права як інструменту правового регулювання міжнародних приватно-правових відносин, доцільним є використання юридичного підходу. Уточнення дефініції поняття «джерело міжнародного приватного права» ґрунтується на узагальненні різних підходів до визначення поняття «джерело права». Це форма, в якій закріплюється механізм правового впливу на регулювання правовідносин, що стосуються предмета міжнародного приватного права.

Міжнародні приватно-правові відносини, що можуть мати майновий та особистий немайновий характер, залежать від національних та міжнародно-правових принципів і регулюються двома видами норм: нормами прямої дії, що встановлюють права та обов'язки учасників, та колізійними нормами, які вказують на застосування права держави для вирішення конкретної справи. Система джерел міжнародного приватного права визначає зміст цієї галузі.

Міжнародне приватне право регулює відносини з іноземним елементом, використовуючи матеріально-правові та колізійні норми як джерела права. Норми цієї галузі права розкидані по різних нормативно-правових актах, тому міжнародне приватне право є комплексною галуззю законодавства. Ця галузь права постійно еволюціонує під впливом міжнародних договорів, що ускладнює її вивчення та дослідження [13].

Міжнародне публічне право може вважатися авторитетним у приватних справах, пов'язаних з діяльністю транснаціональних корпорацій, що працюють за межами країни та перетинають національні кордони. Ці корпорації впливають на економіку кількох країн, а їхні правові проблеми породжують складні транснаціональні питання, які не завжди можуть бути вирішені відповідно до законів певної країни [1].

Міжнародне приватне право - це самостійна галузь права, що має унікальний предмет та специфічний метод регулювання приватно-правових відносин з іноземним елементом. У цій галузі права джерела володіють особливостями, які впливають на її розвиток та забезпечують уніфіковане направлення. В міжнародному приватному праві ще немає чіткого переліку та ієрархії джерел, оскільки кожна країна має власну систему міжнародного приватного права, яка складається з норм національного права. Основні джерела міжнародного приватного права включають міжнародні договори, судову та арбітражну практику, міжнародні й торговельні звичаї, та внутрішнє законодавство. Доктрину не завжди вважають джерелом міжнародного приватного права, але вона може мати вплив на його розвиток та застосування [14].

Також можна говорити про інші форми зовнішнього виразу права, що стосуються їх віднесення до міжнародного публічного права, про що буде розповідатись пізніше. Однак, щоб проаналізувати ці форми та визначити, чи вони є джерелами міжнародного приватного права, ми маємо спочатку з'ясувати, чи пов'язані вони з предметом та методом правового регулювання приватно-правових відносин, які містять іноземний елемент.

Предметом міжнародного приватного права є правові відносини, які містять елементи з різних країн, що природньо виходять за межі однієї держави. Тому, в таких випадках, виникають питання про визнання відповідних джерел міжнародного приватного права. Зважаючи на те, що міжнародне приватне право є частиною національної системи права, для кожної держави існує своє міжнародне приватне право, яке, хоч і намагається досягти уніфікації, все ж залишається у межах національної правової системи. Тому, у випадках, коли відносини містять елементи з різних країн, відповідне внутрішнє національне законодавство застосовується відповідно до країни, з якою пов'язаний елемент відносин [15, р.8].

Під час розгляду цього питання важливо відзначити, що джерела міжнародного приватного права є формами вираження правових норм, які мають специфічні особливості, що прямо пов'язані з наявністю відповідних міжнародних договорів та звичаїв [6].

Спочатку варто зазначити, що міжнародне приватне право має подвійний характер правового регулювання, оскільки воно регулює правовідносини на обох рівнях - внутрішньодержавному та міжнародному. Це призводить до іншої особливості, а саме, що формою міжнародного приватного права може бути не тільки національне законодавство України, але й законодавство інших країн. Наприклад, український суд, що розглядає справу про спадщину, може застосовувати закони інших держав, якщо це необхідно для вирішення справи. У такому випадку, слід звернутися не лише до нормативно-правових актів, правових звичаїв, але і до судових прецедентів, які можуть бути джерелом права іншої держави і підлягати застосуванню відповідно до колізійних прив'язок [1; 6].

Наукова аргументація вказує на необхідність відповідності джерел міжнародного приватного права певним вимогам, таким як правотворчість, зовнішня форма та наявність гарантій застосування та дотримання. Для міжнародного приватного права особливо важливе співвідношення різних форм права, а джерелами цього права є матеріально-правові та колізійні норми, які регулюють приватно-правові відносини з іноземним елементом. Законодавство кожної країни може включати ці норми через безпосереднє включення в закони та підзаконні акти або через прийняття спеціальних кодифікаційних актів [6].

Україна вирішила закріпити норми міжнародного права безпосередньо у кодифікаційному законодавчому акті, а саме в Законі України "Про міжнародне приватне право". Цей закон встановлює правила регулювання приватно-правових відносин, які мають елементи права інших країн, включаючи випадки, коли дії сторін або об'єкт відносин мають зв'язок з іншими правовими системами [14].

Завдяки наявності цього закону вирішується багато правових проблем, зокрема щодо врегулювання приватно-правових відносин з іноземним елементом за допомогою колізійного права. До прийняття закону "Про міжнародне приватне право" норми, що регулювали міжнародні приватно-правові відносини, містилися в різних правових актах, тому окремі групи суспільних відносин залишалися неврегульованими [6].

Незважаючи на наявність кодифікованого акту, приватно-правові відносини регулюються іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами, такими як Конституція України, Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства", Закон України "Про громадянство України" та інші. Норми права можуть бути містяться в окремих розділах цивільних та сімейних кодексів іноземних держав та застосовуватися відповідно до норм міжнародного права [6].

Поділ правових систем на ті, що мають кодифікований акт про міжнародне приватне право та ті, що не мають, має більш теоретичне значення, ніж практичне. У будь-якому випадку, для регулювання відносин будуть застосовуватись закони, які виконують вимоги міжнародних договорів, або будуть застосовуватись норми національного законодавства. Кодифікований акт полегшує правозастосування для суб'єктів приватноправових відносин та юристів-міжнародників, але не є вирішальним для правозастосування.

Міжнародний звичай як джерело права не визначається конкретними письмовими нормами, але є об'єктивною нормою поведінки, що має таку ж юридичну силу, як і письмові норми. Він є більш гнучким порівняно з міжнародними договорами. Якщо міжнародний звичай отримує певну письмову форму в міжнародному договорі, то він перестає бути звичаєвим і стає формою права. Держави можуть погоджуватися з міжнародними нормами шляхом мовчазної згоди. Міжнародні договори є більш конкретними порівняно з міжнародним звичаєм, оскільки вони мають формальне фіксування.

Важливо мати на увазі, що міжнародні договори діють на території кожної держави тільки за умови її згоди. Міжнародний договір є результатом згоди кількох держав, кожна з яких є суверенною на своїй території. Допускається дія правових положень міжнародних договорів тільки за умови прояву волі кожної держави. Для цього суверен повинен закріпити свою згоду на дію міжнародних договорів в окремому акті. Урахування наявності

двох систем права, міжнародного та внутрішньо-державного, з їх власними джерелами правового регулювання, є дуже важливим [13].

У зв'язку з існуванням цих двох систем права виникає потреба в розумінні взаємодії між ними. Одним із важливих аспектів такої взаємодії є питання міжнародного договору як джерела міжнародного приватного права. Це питання має велике значення та потребує ретельного дослідження, оскільки від його вирішення залежить забезпечення правової стабільності та захисту прав та інтересів учасників міжнародних правовідносин.

Джерела міжнародного права та національного права мають різну правову природу та предмети правового регулювання, тому не можуть виходити за межі своєї сфери застосування. Кожна держава захищає свої власні суверенні інтереси в співробітництві з іншими суб'єктами міжнародного права. Для чинності міжнародних договорів, воля держави повинна бути об'єктивована у національному нормативному акті [13].

При вивченні джерел міжнародного приватного права, важливо звернути увагу на той факт, що часто суб'єкти міжнародного права встановлюють правила поведінки у формі міжнародного договору після тривалого існування звичаю. Звичай - це правило поведінки, яке сформувалось давно, в результаті тривалого та систематичного повторення, і не потребує фіксації в певній правовій формі. Звичаї поділяються на міжнародні звичаї та звичаї торгового обороту. Міжнародні звичаї регулюють правовідносини між державами, тоді як звичаї торгового обороту регулюють відносини між фізичними та юридичними особами різних держав, і виникають лише за бажанням учасників. Часто звичаї міжнародної торгівлі формально визначаються в актах міжнародних організацій, таких як Міжнародна торгова палата, Гаазька конференція з міжнародного приватного права та Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (УНІДРУА) [6].

Міжнародне публічне право та міжнародне приватне право ґрунтуються на різних принципах, що регулюють відповідно відносини між державами та відносини з іноземним елементом у приватноправових відносинах. Загальні принципи права застосовуються в обох галузях права, в той час як міжнародне приватне право має власні, галузеві принципи, які регулюють специфічні аспекти відносин між особами з різних юрисдикцій.

При аналізі джерел міжнародного приватного права важливо звернути увагу на концепцію *lex mercatoria*, яка є неоднозначною в правових доктринах і не має єдиного ставлення до неї [6].

Існує ще одне спірне, але важливе джерело міжнародного приватного права – акти міжнародних організацій. Науковці розглядають їх як джерела міжнародного публічного права, але вони зазвичай відкидаються при розгляді питань приватно-правового характеру. Однак, в рішеннях міжнародних організацій можуть бути норми, які зобов'язують держави, тому необов'язкові рішення можуть бути враховані державою та введені в дію відповідною дублюючою нормою національного права для підтвердження своєї підтримки спільного рішення з політичних або інших питань.

Розглянемо приклад віднесення резолюцій Ради Безпеки ООН до джерел міжнародного приватного права. Ця проблема вимагає встановлення місця таких рішень в ієрархії та системі нормативних правових актів держави. У резолюціях Ради Безпеки ООН про санкції містяться правила, які вимагають від держав повторного висловлення своєї волі, що так само стосується міжнародного приватного права. Для надання резолюціям Ради Безпеки ООН юридичної сили на території держави необхідно здійснити підтвердження відповідних рішень компетентними органами виконавчої влади. Таким чином, резолюції Ради Безпеки ООН можуть бути віднесені до джерел міжнародного приватного права, залежно від сутності внутрішніх правил, які діють в державах [16].

Для розгляду даного питання в межах міжнародного приватного права важливим джерелом є судова та арбітражна практика, проте ці документи можуть суттєво відрізнитися

в залежності від суб'єкта їх прийняття та застосування. Тому підходи до віднесення рішень до можливих джерел міжнародного публічного права можуть також варіюватися. В країнах англосаксонської системи права судова практика є джерелом національного права, тому важливо звертати увагу на застосування цієї практики у випадках, коли правові питання містять іноземний елемент. У таких ситуаціях може використовуватися судовий прецедент, який містить обов'язкове правило для всіх судів при вирішенні аналогічних справ. Експерти у галузі міжнародного приватного права, зокрема В. І. Кисіль та А. С. Довгерт, визнають судову практику як діяльність уповноважених органів державної влади, спрямовану на здійснення відповідного правозастосування та правотлумачення на підставі норм законодавства [6].

Ця діяльність призводить до створення систематизованої колекції підходів для вирішення практичних питань, що виникають при застосуванні матеріального або процесуального права в реальному житті [17, с. 106-108].

Арбітражна практика в міжнародному приватному праві, яка включає третейські суди та міжнародний комерційний арбітраж, відрізняється від класичного судового прецеденту. Міжнародні прецеденти, зі свого боку, є рішеннями судів міжнародного характеру, таких як Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів та Європейський суд з прав людини. На відміну від класичного судового прецеденту, судова та арбітражна практика неофіційно визнаються в Україні як джерело права. Однак, їх вплив на розвиток міжнародного приватного права та на тлумачення його норм вже сьогодні відіграє важливу роль, зокрема, на підставі рішень Верховного суду, положення яких стали обов'язковими для судів при вирішенні аналогічних спорів з 2010 року. Така практика існувала ще з часів радянської окупації [6].

Наприклад, в Йорданії, міжнародне приватне право визнає фікх як специфічне джерело права, яке означає думку судді, висловлену у рішенні у відсутності законодавчих норм. Фікх відіграє важливу роль у встановленні співвідношення особистих інтересів та інтересів держави та суспільства, щоб гармонізувати ці інтереси у сукупності принципів міжнародного приватного права. Важливо зазначити, що в Йорданії судді мають вельми загострене відчуття справедливості і все частіше формують свою правову позицію з урахуванням принципів моралі, не допускаючи при цьому розходження з нормами законодавства [5].

У деяких правових системах, джерелом міжнародного приватного права може виступати доктрина, яка представляє собою праці визнаних юристів. Крім того, деякі держави допускають можливість посилатися на думку відомих учених-правників під час захисту своєї позиції в суді, крім норм закону [6].

Наявність доктрини серед джерел міжнародного приватного права може створювати проблеми у правозастосуванні, зокрема, у визначенні, хто вважається визначним юристом та які праці є достойними для використання. Тому, хоча класифікація джерел міжнародного приватного права перекликається з видами джерел міжнародного публічного права, вона є ширшою за рахунок включення норм національного права та приватних договірних норм, які створюються безпосередньо сторонами правовідношень. Після класифікації джерел міжнародного приватного права, необхідно визначити місце міжнародного договору в системі та ієрархії цих джерел.

Як було зазначено раніше, основними джерелами міжнародного приватного права є національні законодавства та міжнародно-правові договори, які були включені до національного законодавства. У міжнародних приватно-правових відносинах суб'єктами є фізичні та юридичні особи, які застосовують норми, що регулюють такі відносини, а не створюють їх. Однією з особливостей міжнародних приватно-правових відносин є наявність "іноземного елементу", який визначається відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право" [18].

Коли розглядається питання про міжнародні договори як джерела міжнародного права, важливо розрізняти два типи: міжнародні міжурядові договори (угоди, конвенції тощо), які встановлюють загальні уніфіковані правила для суб'єктів міжнародного

приватного права та укладаються суб'єктами міжнародного публічного права, та міжнародні приватно-правові (господарські-комерційні та цивільні) договори, які є результатом волі контрагентів-суб'єктів міжнародного приватного права. Термін "комерційний" зазвичай використовується лише для господарських правовідносин, але для відокремлення приватно-правових договорів від публічно-правових, в цій роботі ми використовуємо термін "міжнародний комерційний договір". Таким чином, у цій статті ми розуміємо "міжнародні договори" як міжнародні міжурядові договори, а "міжнародні комерційні договори" як цивільно-правові та господарсько-правові угоди між суб'єктами приватного права, що містять іноземний елемент.

Американські вчені [1] відзначають важливість визначення інтересу сторін при укладенні будь-якого міжнародного договору в міжнародному приватному праві. Якщо це міждержавний договір, то потрібно перевірити, чи він стосується зовнішніх відносин держави, чи не втручається він у її внутрішні справи. Якщо ж це "внутрішній договір", такий як міжнародний комерційний договір чи контракт, то важливим є те, щоб інтереси сторін були повністю задоволені та відповідали чинним нормам національного права. Якщо під час перевірки виявляється, що договір суперечить цим вимогам, то одне чи кілька його положень, або навіть весь договір може бути визнано недійсним, незалежно від того, хто є сторонами угоди. Такий підхід до застосування міжнародних договорів дозволяє ефективно протистояти зловживанню як контрагентів, так і міжнародної спільноти в цілому.

При застосуванні міжнародного права юристам потрібно враховувати не тільки наявність ратифікації відповідного міжнародного договору, але й застереження до положень такого договору (відповідно до норм конкретного міжнародного договору) і статтю 10 Закону України "Про міжнародні договори". Крім того, при розгляді приватної справи з іноземним елементом необхідно перевірити, чи набрала чинності міжнародна угода, чи вона стала обов'язковою і для інших держав, а також визначити можливі проблеми перекладу спеціальних юридичних термінів. Україна має укладені більше 2000 двосторонніх договорів з багатьма державами, що складає значну частину усіх міжнародних договорів, підписаних Україною. Ці договори зазвичай регулюють відносини про дружбу та співробітництво між державами, уникнення випадків подвійного оподаткування, захист іноземних інвестицій, надання взаємної правової допомоги тощо [19].

Як вже зазначалось раніше, у міжнародному приватному праві зазвичай виділяють такі джерела, як внутрішнє законодавство, міжнародні договори, міжнародні та торговельні звичаї, судово-прецедентна та арбітражна практика. Основним та універсальним джерелом міжнародного приватного права є міжнародні договори, які містять правові норми, що регулюють захист цивільних, господарських та інших приватних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також містять матеріально-правові та колізійні норми, які визначають правові наслідки зіткнення правових режимів різних країн у конкретній справі [7; 20; 21].

Міжнародні договори в міжнародному приватному праві мають авторитетний характер не тільки завдяки їхньому статусу як обов'язкових міжнародних зобов'язань, але й через те, що вони є частиною національного законодавства у трансформованій формі, відповідно до принципу верховенства Конституції. Наприклад, у США та Україні [1].

Хоча міжнародні договори є важливим джерелом права та визнані багатьма, не всі з них мають однакову вагу в ієрархії джерел міжнародного права через різноманітність відносин, що регулюються. Тому, для того, щоб регулювати відповідні відносини, необхідно класифікувати міжнародні договори та визначити, які відносини регулюються цим джерелом права.

Міжнародні договори можна класифікувати за різними критеріями, наприклад, за предметом регулювання, видом норм, кількістю учасників, та суб'єктами, які створюють їх або під егідою яких вони укладаються. Зазвичай, норми міжнародних договорів застосовуються до міжнародних приватних правовідносин через процес їх трансформації у

норми внутрішньодержавного права, наприклад, через ратифікацію, прийняття внутрішньо національних актів, або видання інших підзаконних національних нормативно-правових актів.

У цьому контексті, важливим є положення Декларації про державний суверенітет України, яке зазначає про право на застосування в Україні тих норм міжнародного права, що визнані нею, зокрема, норм міжнародних угод [22].

Потрібно звернути увагу на те, що міжнародні договори України можна класифікувати за різними критеріями, які відрізняються від загальної класифікації міжнародних договорів, яку ми описали раніше. Ці договори можна поділити за кількістю учасників на двосторонні (наприклад, про міжнародні перевезення, торгово-економічне співробітництво, захист інвестицій, правову допомогу, усунення подвійного оподаткування, консульські конвенції тощо), багатосторонні та регіональні (відкриті для всіх держав або лише для держав окремого регіону або економічної групи). Також їх можна поділити за суб'єктом укладення на ті, що укладені УРСР як однією з республік СРСР; ті, що укладені СРСР і чинні для УРСР на основі правонаступництва; ті, що укладені Україною після відновлення (проголошення) незалежності; про способи використання території та природних ресурсів України; та ті, яким надається міжнародний характер за згодою сторін [14].

Міжнародні договори мають велике значення в системі міжнародного приватного права, але їх важливість залежить від наявності та ефективності інших джерел права. Наприклад, без відповідних національних норм важко застосувати міжнародний договір в межах держави. Хоча міжнародний договір є одним з основних джерел міжнародного публічного права, в приватному праві він не є пріоритетним і поступається нормам внутрішнього державного права. Такий договір координує систему міжнародного приватного права держави і може зумовлювати створення відповідних національних нормативно-правових актів та міжнародних комерційних договорів.

Ці міжнародні комерційні договори не можуть бути визнані джерелами міжнародного публічного права, оскільки їх укладають сторони, які не є суб'єктами публічно-правових відносин. Однак, не дивлячись на це, ці договори регулюють приватно-правові відносини, тому ми вважаємо їх джерелами міжнародного приватного права. Питання про місце міжнародних комерційних договорів як джерел міжнародного приватного права обговорюється не лише вченими з України. Водночас, визнається, що арбітражні застереження сьогодні можна розглядати як "нові форми колізійних прив'язок" [23].

Міжнародне приватне право при правовому регулюванні зовнішньоекономічної діяльності приділяє особливу увагу зовнішньоекономічному договору (контракту), незалежно від того, чи це усна, чи письмова форма. Однак, законодавство України надає перевагу письмовій формі та визначає конкретні вимоги до змісту зовнішньоекономічного контракту.

У разі угод щодо нерухомого майна форма визначається законодавством держави, де розташоване таке майно. Якщо ж це не угода про нерухоме майно, то форма визначається законодавством держави, що застосовується до змісту угоди, з урахуванням необхідності дотримання форми, передбаченої законодавством держави, де відбувається виконання угоди [21].

Для належного розуміння цього питання слід визначити, що зовнішньоекономічний договір (контракт) є угодою, яку укладають матеріально обумовлені дві або більше приватно-правові особи, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю та їхні іноземні контрагенти, з метою встановлення, зміни або припинення взаємних прав та обов'язків сторін у зовнішньоекономічній діяльності (згідно зі статтею 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»). Згідно з законодавством України та місця укладення договору (контракту), такі угоди повинні мати лише письмову форму та укладаються тільки тими суб'єктами, що здатні до їх укладення відповідно до законодавства України. Зазвичай зовнішньоекономічні угоди укладаються відповідно до законодавства України та міжнародних угод, міжнародних звичаїв та рекомендацій міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено законодавством України безпосередньо та явно [24].

Міжнародний комерційний договір зараз є одним з головних джерел міжнародного приватного права, оскільки він відображає дійсну волю сторін та визначає їхні права та обов'язки.

Цей договір має перевагу перед іншими джерелами міжнародного приватного права у випадках, коли виникають договірні відносини з іноземним елементом між фізичними та юридичними особами. Наявність комерційних договорів серед джерел міжнародного приватного права дозволяє сторонам самостійно визначати умови своїх відносин та створювати відповідні правила та процедури для їхнього регулювання. Це сприяє більш ефективному та точному регулюванню відносин, оскільки самі сторони знають найкраще деталі своєї угоди та можуть знайти компромісні рішення при виникненні спорів.

Висновки. Таким чином, міжнародний договір виступає чи не найголовнішим елементом системи джерел міжнародного приватного права. Вони містять правові норми, що регулюють взаємини між державами та особами з різних країн у різних сферах, наприклад, у сфері торгівлі, фінансів, охорони прав людини та ін. Дія міжнародних договорів залежить від згоди держав, що підписали ці договори. Вони можуть бути безпосередньо застосовуваними на території держави-учасниці або потребувати національної реалізації через внутрішнє законодавство. У системі джерел міжнародного приватного права міжнародні договори мають значний вплив на формування та застосування правових норм.

Література:

1. Cheatham E. E., Maier H. G. Private International Law and Its Sources. Vanderbilt Law Review. 1968, Vol. 22, Iss. 1. P.27-102. URL: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol22/iss1/9>
2. Буткевича В.Г., Мисик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2003. 608 с.
3. Кузьменко С.Г. Міжнародне приватне право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
4. Антонюк Л. О. Місце міжнародного приватного права в правовій системі та його співвідношення з міжнародним публічним правом. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 161-170.
5. Амджад Санад Сауд. Джерела міжнародного приватного права в Йорданії. Правова держава. 2000. № 2. С.142-145.
6. Якимчук М. Ю. Джерела міжнародного приватного права: теоретико-правовий аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2021. № 1 (23). URL: <http://lj.oa.edu.ua/artides/2021/n1/21ymutra.pdf>.
7. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 32. Ст.422.
8. Щокіна О. О. Правові звичаї міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2005. 23 с.
9. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис.... докт. юрид. наук. Київ, 2009. 36 с.
10. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навчальний посібник / за ред. Зайчука О.В., Оніщенко Н.М. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
11. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
12. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : енциклопедичний курс. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
13. Колісник Т.В. Міжнародні угоди у системі джерел міжнародного приватного права. Вісник університету внутрішніх справ. 2000. Випуск 11. С. 244-249.
14. Гончаров А. В. Аналіз дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права. Молодий вчений. 2016. № 4 (31). С. 616–620.
15. North P. M., Fawcett J. J., Cheshire G. C. Cheshire and North's private international law. London : Butterworths, 1997.
16. Кононенко Д. Ф. Акти Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій про введення економічних санкцій як джерело міжнародного приватного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 42, том 2. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.33>
17. Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України. Том 2 / відп. ред. та упорядники А. Довгерт та В. Крохмаль. Київ, 2000. 1312 с.
18. Сфіменко О. Р. Джерела міжнародного приватного права в Україні. Актуальні питання публічного та приватного права. Одеса: Причорноморська фундація права. 2014. №01. С. 42-48.
19. Міжнародне приватне право. навч. посіб. / за ред. С. Г. Кузьменка. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
20. Борщевська Г.Е., Бичківський О.О. Джерела міжнародного приватного права у сфері захисту прав працівників-мігрантів: види, класифікація, співвідношення. Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 1. С. 110–117.
21. Дахно І. І. Міжнародне приватне право: навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 316 с.
22. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 10. Ст. 45.

23. Phua M., Chan M. The distinctive status of international arbitration agreements in English private international law? *Arbitration International*. Volume 36. Issue 3. September 2020. P. 419–427. DOI: <https://doi.org/10.1093/arbint/aiaa026>

24. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. № 29. Ст. 377.

References:

1. Cheatham E. E., Maier H. G. (1968) Private International Law and Its Sources. *Vanderbilt Law Review*. Vol. 22, Iss. 1. 27-102. Retrieved from: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol22/iss1/9>
2. Butkevych V.H., Mysyk V.V., Zadorozhnyi O.V. (2003) *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii* [International law: Basics of theory]. Kyiv: Lybid. 608.
3. Kuzmenko S.H. (2010) *Mizhnarodne pryvatne pravo* [International private law]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 316.
4. Antoniuk L. O. (2014) Mistse mizhnarodnoho pryvatnoho prava v pravovii systemi ta yoho spivvidnoshennia z mizhnarodnym publichnym pravom [The place of international private law in the legal system and its relationship with international public law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 72. 161-170.
5. Amdzhad Sanad Saud. (2000) Dzherela mizhnarodnoho pryvatnoho prava v Yordanii. [Sources of private international law in Jordan] *Pravova derzhava*. № 2. 142-145.
6. Yakymchuk M. Yu. (2021) Dzherela mizhnarodnoho pryvatnoho prava: teoretyko-pravovyi aspekt [Sources of international private law: theoretical and legal aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Pravo». № 1 (23). Retrieved from: <http://lj.oa.edu.ua/artides/2021/n1/21ymytpa.pdf>.
7. Zakon Ukrainy (2005) «Pro mizhnarodne pryvatne pravo» [Law of Ukraine "On Private International Law"]/23.06.2005 № 2709-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 32. 422.
8. Shchokina O. O. (2005) Pravovi zvychai mizhnarodnoi torhivli yak dzherelo mizhnarodnoho pryvatnoho prava [Legal customs of international trade as a source of international private law]. *Kharkiv*. 23.
9. Parkhomenko N. M. (2009) Dzherela prava: teoretyko-metodolohichni zasady [Sources of law: theoretical and methodological principles]. Kyiv. 36.
10. Zahalna teoriia derzhavy i prava: (osnovni poniattia, katehorii, prav. konstruksii ta nauk. kontseptsii) [The general theory of the state and law: (basic concepts, categories, legal constructions and scientific concepts)]. (2008) Zaichuka O.V., Onishchenko N.M. (Eds.) Kyiv: Yurinkom Inter. 400.
11. Krestovska N.M., Matveieva L.H. (2008) Teoriia derzhavy i prava: Elementarnyi kurs [The general theory of the state and law: (basic concepts, categories, legal constructions and scientific concepts)]. *Kharkiv: TOV «Odissei»*. 432.
12. Skakun O. F. (2009) Teoriia derzhavy i prava : entsyklopedychnyi kurs [The theory of state and law: an encyclopedic course]. *Kharkiv: Espada*. 752.
13. Kolisnyk T.V. (2000) Mizhnarodni uhody u systemi dzherel mizhnarodnoho pryvatnoho prava [International agreements in the system of sources of international private law]. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav*. Vypusk 11. 244-249.
14. Honcharov A. V. (2016) Analiz doslidzhennia mizhnarodnoho dohovoru yak dzherela mizhnarodnoho prava [Analysis of research on an international treaty as a source of international law]. *Molodyi vchenyi*. № 4 (31). 616–620.
15. North P. M., Fawcett J. J., Cheshire G. C. (1997) *Cheshire and North's private international law*. London: Butterworths.
16. Kononenko D. F. (2019) Akty Rady bezpeky Orhanizatsii Obiednanykh Natsii ta inshykh mizhnarodnykh orhanizatsii pro vvedennia ekonomichnykh sanktsii yak dzherelo mizhnarodnoho pryvatnoho prava [Acts of the Security Council of the United Nations and other international organizations on the introduction of economic sanctions as a source of private international law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: *Yurysprudentsiia*. № 42, tom 2. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.33>
17. *Mizhnarodne pryvatne pravo. Mizhnarodni dohovory Ukrainy*. [International private law. International treaties of Ukraine] (2000) Tom 2 / A. Dohert ta V. Krokhmal (Eds). Kyiv. 1312.
18. Yefimenko O. R. (2014) Dzherela mizhnarodnoho pryvatnoho prava v Ukraini. Aktualni pytannia publichnogo ta pryvatnoho prava [Sources of international private law in Ukraine]. *Odesa: Prychornomorska fundatsiia prava*. №01. 42-48.
19. *Mizhnarodne pryvatne pravo*. [International private law] (2010) / S. H. Kuzmenko (Eds). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 316.
20. Borshchevska H.E., Bychkivskiy O.O. (2015) Dzherela mizhnarodnoho pryvatnoho prava u sferi zakhystu prav pratsivnykiv-mihrantiv: vydy, klasyfikatsiia, spivvidnoshennia [Sources of international private law in the field of protection of the rights of migrant workers: types, classification, correlation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu* : Serii: Pravo / hol. red. Yu.M. Bysaha. Uzhhorod : Vydavnychiy dim "Helvetyka". Vyp. 35. Ch. 1. T. 1. 110–117.
21. Dakhno I. I. (2008) *Mizhnarodne pryvatne pravo* [International private law]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 316.
22. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy» [Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine"] (1994) vid 22 hrudnia 1993 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 10. 45.
23. Phua M., Chan M. The distinctive status of international arbitration agreements in English private international law? *Arbitration International*. Volume 36. Issue 3. September 2020. P. 419–427. DOI: <https://doi.org/10.1093/arbint/aiaa026>
24. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» [Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity"] (1991) vid 16.04.1991 № 959-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 1991. № 29. St. 377.

УДК 343.231

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-282-289](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-282-289)

Гученко Катерина Володимирівна магістерка психології, аспірантка кафедри кримінального права, процесу і криміналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», спеціальність 12.00.08 (кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право), Харківське шосе, 210, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0009-0000-4395-1277>.

ЩОДО ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ФОРМІ ЗЛОЧИНУ ДЕЗЕРТИРСТВО

Анотація. Питання, пов'язані з визначенням суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство, мають важливе теоретичне та практичне значення. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення у формі злочину, як визначено у статті 408 Кримінального кодексу України (далі - КК України), включає в себе всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони кримінального правопорушення. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство, як юридична конструкція, включає в себе структурування (моделювання) найбільш суттєвих ознак психічної діяльності відповідних видів (різновидів) кримінальних правопорушень, відображених у КК України. Оскільки кримінальне правопорушення пов'язане з цими структурованими ознаками, то в цій структурі є певна фрагментарність і незавершеність.

В межах суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як фактичної конструкції, відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин. Суб'єктивна сторона складу злочину дезертирство формується комплексно під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення цього кримінального правопорушення у формі злочину.

З суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом, тобто коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання, що поєднаний із спеціальною метою ухилитися від подальшої служби.

Щодо мети вчинення кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство, то варто зазначити, що вона обов'язкова ознака дезертирства. За цією ознакою дезертирство відрізняється від самовільного залишення частини або нез'явлення на службу (ст. 407 КК України).

Щодо мотивів дезертирства, то вони можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають, що на нашу думку, є дещо неправильним, виходячи із конструкції побудови законодавцем складу кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство. Із цим автор є вбачає за мету з'ясування важливості розбору суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство як компонента складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: дезертирство, кримінальне правопорушення, суб'єктивна сторона, кримінальний кодекс України, склад кримінального правопорушення.

Huchenko Kateryna Volodymyrivna Master of Psychology, Postgraduate Student of the Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics, Kyiv University of Intellectual Property and Law, National University "Odesa Law Academy", speciality 12.00.08 (Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law), Kharkivske Shosse, 210, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0009-0000-4395-1277>.

ON THE CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF ESTABLISHING THE SUBJECTIVE SIDE OF A CRIMINAL OFFENCE IN THE FORM OF THE CRIME OF DESERTION

Abstract. The issues related to the establishment of the subjective side of the criminal offence of desertion are of great theoretical and practical importance. The subjective side of the criminal act provided for in Article 408 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the CC of Ukraine) includes all mental processes which characterise the content of the internal side of the act of criminal behaviour. The subjective side of the crime of desertion, as a legal construction, involves structuring (modelling) the most important characteristics of mental activity of the relevant type (variety) of criminal act, which is reflected in the CC of Ukraine. There is a certain fragmentation and lack of completeness in this construction, since an act of criminal behaviour is associated with such structured characteristics.

Within the subjective side of a criminal offence, as a factual structure, the relevant characteristics of the legal structure are established in relation to certain factual circumstances. The subjective side of the offence of desertion is formed comprehensively under the influence of biological, psychological and social factors which determine in each case the connection of the conscious-will sphere of a person with environmental phenomena during the commission of this criminal offence in the form of a crime.

From the subjective side, desertion can be committed only with direct intent, i.e. when a person was aware of the socially dangerous nature of his/her act (action or inaction), foresaw its socially dangerous consequences and wished for their occurrence. combined with a special purpose to evade further service.

As for the purpose of committing a criminal offence in the form of desertion, it should be noted that it is a mandatory feature of desertion. In this respect, desertion differs from unauthorised leaving of a unit or failure to report for service (Article 407 of the CCU).

As for the motives for desertion, they may be different and are irrelevant for qualification, which, in our opinion, is somewhat incorrect, based on the construction of the legislator's construction of the criminal offence of desertion. With this in mind, the author aims at clarifying the importance of analysing the subjective side of the criminal offence in the form of the crime of desertion as a component of the criminal offence.

Keywords: desertion, criminal offence, subjective side, Criminal Code of Ukraine, corpus delicti of a criminal offence.

Постановка проблеми. Як відомо, сучасний КК України, який ми всі знаємо більш як Закон про кримінальну відповідальність, або як Закон від 05.04.2001 № 2341-III, було прийнято у далекому 2001 році. Станом на сьогодні²¹ останній раз вносилися зміни 27.01.2023 року, що свідчить про динамічність розвитку, трансформації різноманітних суспільних відносин, які КК України покликаний захищати. До сьогодні, в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) міститься 1662 документа у формі вироків (до 01.01.2019 року) за дезертирство. Якщо проаналізувати стан сучасності (мається на увазі від 01.01.2019 року), то інформація вражає: кількість документів у формі вироку за дезертирство сягає позначки 702, тобто майже на 42% менше.

Проте, питання, якого ми торкнулися, полягає дещо в іншому. Чи правильно судами різних інстанцій були враховані всі дані, що стосуються особи, її моральної складової, певних життєвих обставин під час розгляду справ? На нашу думку, ні. Звичайно, що в межах цієї статті неможливо висвітлити всі прогалини, проблеми, із якими зустрічаються практичні працівники під час кваліфікації дезертирства, проте ми спробуємо хоча б охарактеризувати проблематичний стан розвитку кваліфікаційної складової як передумови винесення вироку за дезертирство у контексті проблематики коректного встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство.

²¹ Під словом «сьогодні» мається на увазі 08.04.2023, тобто час, відколи почалася робота над даною роботою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство певною мірою приділяли увагу такі науковці: Г.В. Чеботарьова, О.С. Парамонова, Т.Ю. Тарасевич, М.А. Савич, А.Ю. Коломійцев, Ф.Ю. Бердичевський, І.І. Горелик, В.В. Балабко, А.Б. Борисов, О.В. Смірнов, К.Б. Каліновський, О.Г. Берило та інші. Однак і дотепер проблема суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство не знайшла свого належного вирішення, і тим паче, практичного впровадження у правозастосовчий процес.

Мета статі – з'ясувати суть кримінально-правової категорії суб'єктивна сторона у контексті кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство, а також висловити свою думку стосовно правильності призначення покарання деякими судами особам, які вчинили дезертирство, у контексті першочерговості встановлення суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти до аналізу юридичної літератури, а також закону про кримінальну відповідальність у контексті суб'єктивної сторони, обговоримо загальнотеоретичні моменти щодо того, чому у нашій роботі лунає такий вислів як «кримінальне правопорушення у формі злочину...». Варто зауважити, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» вніс свої корективи до КК України ще в 2020 році, де до цього в ст.11 було поняття «злочин». Відповідно до цього, була передбачена зміна класифікації «нововиявлених» кримінальних правопорушень, які поділяються на кримінальні проступки і злочини. Тобто, як можна здогадатися, саме на злочинах законодавець зробив акцент підвищеної небезпечності для суспільних відносин, залишаючи їх в чинному КК України.

Що стосується відмінностей від кримінального проступку і самого злочину, то, як не важко здогадатися, провівши юридико-лінгвістичний аналіз диспозиції статті, вони полягають в наступному: за вчинення кримінального правопорушення у формі кримінального проступку передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, що є прямою протилежністю до кримінального правопорушення у формі злочину, де застосовується штраф, починаючи від 3000 н.м.д.г. та покарання, пов'язане із позбавленням волі.

Що стосується визначення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення цілком, то цьому дійсно присвячена низка статей, монографій і дисертацій. Проте як ми вже зазначали вище, наука як і життя не стоїть на місці, змінюючись під впливом будь чого та будь кого (новизна, наприклад, якимось дисертантом чи автором підручника). Проте, на жаль, кількість наявних коректних, правильно мисленнево викладених наукових «творінь» ще аж ніяк не гарантують впровадження на практиці цих думок, позицій. На жаль їхня участь приречена на існування лише у паперовому вигляді.

Проте не втрачаючи ноту оптимізму, продовжимо аналізувати визначення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство.

Неодмінно маємо зауважити, що у теорії кримінального права загальновизнаним є той факт, що під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення варто розуміти психічне ставлення особи щодо вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків, зокрема це є внутрішня сторона суспільно небезпечного діяння [1, с. 205].

Питання, які стосуються суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема і кримінального правопорушення у формі злочину, передбаченого ст. 408 КК України, належать до найменш досліджених [3, с. 69-73; 4, с. 205-209; 6, с. 169-264].

Важливість та актуальність дослідження суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення полягає в такому: а) вирішальному значенні ознак суб'єктивної сторони для правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; б) відмежуванні невинного заподіяння шкоди від кримінально протиправної вини; в) кваліфікації кримінального правопорушення і призначенні покарання; г) виключенні об'єктивного інкримінування [7, с. 67].

Не виключається той факт, навіть більше того, стає вже звичним, що у теорії кримінального права залишається дискусійним питання щодо визначення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, адже в чинному законодавстві воно відсутнє. Зокрема, співвідношення суб'єктивної сторони й вини натепер є одним із найбільш спірних питань [8, с. 361].

У юридичній літературі наявні такі судження науковців щодо даного питання.

Наприклад, П. С. Дагель стверджує, що вина є психологічним змістом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення [9 с. 38]. Зокрема, психологічний зміст (тобто процес усвідомлення особою фактичного характеру та суспільного значення вчинюваного ним діяння або відсутність даного усвідомлення, передбачення чи не передбачення суспільно небезпечних наслідків своїх дій, а також певне вольове до них ставлення; мотиви, якими керувався суб'єкт, вчиняючи кримінальне правопорушення; цілі, що він перед собою ставив; емоції, які він при цьому відчував) становлять суб'єктивну (внутрішню, психологічну) сторону кримінального правопорушення [9, с. 40].

Тобто науковець ототожнює суб'єктивну сторону та вину [9, с. 43], оскільки мотив, ціль, емоції є необхідними компонентами психічного ставлення, що становлять вину [9, с. 41]. Обґрунтовуючи цю думку, автор підкреслює, що вона заснована не лише на міксації саме суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вини) та ознак складу кримінального правопорушення, які характеризують дану суб'єктивну сторону (наприклад, умисел, необережність, мета, мотив, афект, завідомість та ін.), але й на змішанні понять змісту й форми вини [4, с. 41-42].

У свою чергу, О. І. Рарог наголошує, що позиція П. С. Дагеля не досить переконлива в теоретичному сенсі, а також несприятлива – у практичному [15, с. 6-7], оскільки ототожнення вини та суб'єктивної сторони кримінального правопорушення не відповідає встановленій законодавчій характеристиці вини, натомість закон розглядає вину саме як родове поняття умислу й необережності, водночас будь-які інші психологічні моменти у поняття «вина» не включає [15, с. 7].

Тобто законодавець відносить до змісту вини (умислу та необережності) тільки свідомість та волю, проте не залишає місця для мотиву, цілі та інших ознак, які характеризують психічну активність суб'єкта у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення [15, с. 7].

На нашу думку, у трактуванні П. С. Дагеля вина є досить конкретизована і не лише з позиції психологічного змісту, але й з точки зору її юридичної характеристики, адже включення до вини мети, мотиву, емоцій, завідомості, а також інших психологічних ознак вносить більш наявну конкретність у вирішення питання про форму вини та не позбавляє такі ознаки самостійності (проте в законі таке значення їм нерідко надається) [15, с. 7].

Проте, О. І. Рарог впевнений, що концепція П. С. Дагеля є алогічною та непослідовною, тому що він, перераховуючи ознаки, які характеризують вину, ставить мету та мотив на один рівень з умислом та необережністю, проте, досліджуючи останні поняття, ставить мету і мотив в один ряд вже зі свідомістю та волею, які є елементами самого умислу, замість умислу та необережності.

Крім того, на його думку, дана концепція не відповідає положенням філософії, адже автор (П. С. Дагель) зазначає, що форма вини може визначатись лише співвідношенням свідомості та волі, натомість інші психологічні елементи не впливають на форму вини, хоча й становлять зміст вини, тобто форма вини є вужчою, ніж її зміст [15, с. 7-8; 9]. З огляду на зазначене вище, не вважаємо слушною тезу О. І. Рарога, що ототожнення суб'єктивної сторони та вини не є обґрунтованим [15, с. 8].

У доктрині кримінального права переважає думка, що суб'єктивне ставлення полягає у встановленні психічного ставлення певної особи щодо вчиненого ним діяння (чи бездіяльності) та його наслідків, а також у встановленні в даному діянні окремої особи не лише конкретної форми її вини, але й мети та мотивів вчинення кримінального правопорушення [7, с. 66-67].

Проте вважаємо слушною думку В. К. Матвійчука, що суб'єктивна сторона будь-якого кримінального правопорушення також характеризується такою психологічною ознакою, як емоції. З'ясування суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, що характеризує насамперед саме вину особи, гарантує дотримання принципу презумпції невинуватості, що закріплений у ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 2 КК України, ст. 17 КПК України, ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини, ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадські і політичні права.

Ст. 23 КК України розкриває зміст поняття «вина», під яким варто розуміти «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності», натомість зміст її форм розкривається у статтях 24 та 25 КК України [13].

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, зокрема складові елементи вини саме як психічного ставлення – це свідомість та воля, що у поєднанні й утворюють форму вини, тобто «зміст вини характеризується сукупністю інтелекту, волі та їхнім співвідношенням» [7, с. 67].

Натомість вважати факультативними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення мотив, мета й емоційний стан, на нашу думку, є дещо некоректним із точки зору правозастосування, адже як свідчить п.3 ст. 65 КК України, що «суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання». Саме встановлення всіх факторів, які складають суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, у тому числі й кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство, допомагає розібрати всі психологічні складові суб'єкта, який вчиняє дезертирство.

Погоджуємось із думкою Л. М. Кривоченко, що «діяння не може бути розкрито поза зв'язком із психічним ставленням особи до нього, так і зміст психічного ставлення (вини) не може бути визначено поза зв'язком із характером діяння: об'єктом, на який особа посягає, способом, наслідками й іншими його об'єктивними ознаками» [6, с. 78]. Враховуючи даний факт, суб'єктивна сторона будь-якого кримінального правопорушення має досліджуватись на основі юридично значущих ознак саме об'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення, зокрема і кримінального правопорушення у формі злочину, передбаченого ст. 408 КК України, відповідно до яких встановлюється поділ кримінальних правопорушень із матеріальними чи формальними складами, адже вони по-різному відображаються у свідомості винної особи (зауважимо, що кримінальне правопорушення у формі злочину дезертирство є формальним, так як в КК України не передбачені наслідки стосовно діянь, що прописані в диспозиції ст. 408 КК України).

Специфіка формальних складів кримінальних правопорушень полягає в тому, що відсутня необхідність з'ясувати психічне ставлення суб'єкта до наслідків, встановлюється лише ставлення винного щодо діяння, яке у кримінальних правопорушеннях із формальним складом буде характеризуватись тільки прямим умислом [1, с. 98].

Т. Ю. Тарасевич зазначає, що кримінальне правопорушення може бути вчинене суб'єктом із прямим умислом за умови, що 1) відповідний склад кримінального правопорушення – формальний; 2) у диспозиції статті наявна вказівка щодо мети вчинення кримінального правопорушення; 3) ознаки складу кримінального правопорушення описані з використанням терміна «завідомо» [17, с. 310].

Розглянемо деякі подані аспекти як приклади в практичних випадках. Наприклад, згідно матеріалів справи № 569/2707/19, навідник-радіотелеграфіст управління роти глибинної розвідки військової частини, являючись військовослужбовцем військової служби за контрактом осіб рядового складу та проходячи військову службу, діючи з прямим умислом, у порушення вимог ст. ст. 11, 16, 127, 128, 129, 130, 199, 216, 217 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. ст. 3, 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. 1 Закону України «Про оборону України», усвідомлюючи

суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачаючи суспільно небезпечні наслідки, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, 05 січня 2018 року о 09 год. 00 хв. без будь яких поважних причин, з метою ухилення від військової служби назавжди, не з'явився на службу з лікувального закладу до військової частини, та продовжував ухилятися від військової служби по даний час.

Суб'єкт у судовому засіданні винним себе у інкримінованому злочині визнав повністю і підтвердив, що дійсно 05 січня 2018 року о 09 год. 00 хв. без будь яких поважних причин, з метою ухилення від військової служби назавжди, не з'явився на службу з лікувального закладу до військової частини.

Як вбачається згідно матеріалів справи, суб'єкта визнали винним у вчиненні злочину, передбаченого ч.3 ст. 408 КК України та призначили йому покарання у виді позбавлення волі строком на 5(п'ять) років, але на підставі ст.75 КК України, звільнили цього засудженого від відбування покарання з випробуванням, із встановленням іспитового строку тривалістю 2 (два) роки.

Йдемо далі. Згідно матеріалів справи № 636/156/19 р., суб'єкт, реалізуючи свій злочинний умисел, в порушення ст. ст. 1, 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 2, 9, 11, 16, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. ст. 1 - 4 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України, діючи умисно, розуміючи наслідки своїх дій та бажаючи їх настання, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану з метою ухилитись від виконання обов'язків військової служби, 04 серпня 2016 року не з'явився на службу до військової частини, а вільний час, що з'явився у зв'язку із відсутністю на військовій службі, використовує на власний розсуд, не пов'язуючи його із виконанням обов'язків по військовій службі.

У судовому засіданні обвинувачений провину у скоєнні даного кримінального правопорушення визнав повністю про обставини його скоєння пояснив так, як викладено у вироку, пояснив, що залишив військову частину у зв'язку з захворюванням матері.

І що ж робить суд? Згідно цієї справи, особу було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 408 КК України, і призначено йому покарання у вигляді 5 (п'ять) років позбавлення волі, але, відповідно до ст.75 КК України засудженого було звільнено від відбування основного покарання з іспитовим строком на 3 (три) роки.

Звичайно, що ми не були присутні під час досудового розслідування, і як то кажуть у народі, «свічку над суддями не тримали». Проте у нас, як представників наукової спільноти, і просто громадян, виникає питання: чому особі, яка взагалі байдуже й прямолінійно нехтувала несенням служби, передбачену законодавством, було призначене покарання менше, ніж тій особі, яка позиціонувала себе як сумлінного працівника, який покинув місце служби у зв'язку із хворобою матері? Хіба матір – це не найбільш святе для кожної людини? Хіба, коли він був відсутній, було нанесено величезну шкоду державі? Із цими, та суміжними питаннями ми теж будемо розбиратися. У наступних публікаціях ми будемо торкатися тематики розробки єдиної уніфікованої модельної системи та правил встановлення суб'єктивної сторони складу злочину дезертирство задля подальшого впровадження цього в систему правозастосування.

Висновки. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення у формі злочину дезертирство характеризується тільки прямим умислом і спеціально зазначеною у диспозиції статті метою ухилитися від військової служби. Мета може виникнути у військовослужбовця перед залишенням частини або в процесі вчинення самовільного залишення частини, при поверненні в частину з відрадження тощо. Наявність цієї мети відрізняє дезертирство від самовільного залишення частини або місця служби, оскільки при самовільному залишенні військової частини особа має намір через певний час повернутися до виконання обов'язків з військової служби, а кваліфікація діяння здійснюється залежно від строку його ухилення від військової служби.

Тому тривалість ухилення військовослужбовця від військової служби під час дезертирства на кваліфікацію не впливає. Об'єктивними даними, що підтверджують дійсні

наміри військовослужбовця, який вчинив дезертирство, можуть бути: придбання військовослужбовцем для себе фіктивних документів, проживання під чужим іменем і приховування своєї належності до військових формувань, проживання на нелегальному становищі тощо.

Мотиви дезертирства можуть бути різноманітними: небажання виконувати обов'язки з військової служби, причини сімейного та побутового характеру, намагання уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин, боягузтво, легкодухість тощо.

Відповідно до тексту нашої наукової роботи, ми можемо навести наше власне бачення щодо розуміння поняття «суб'єктивна сторона складу злочину дезертирства»: психологічний зміст (тобто процес усвідомлення особою фактичного характеру та суспільного значення вчинюваного ним діяння або відсутність даного усвідомлення; мотиви, якими керувався суб'єкт, вчиняючи дезертирство; цілі, що він перед собою ставив; емоції, які він при цьому відчував) становлять суб'єктивну (внутрішню, психологічну) сторону кримінального правопорушення дезертирство.

Проте це лише підтвердження того факту, що питання встановлення суб'єктивної сторони не може бути висвітлене однією статтею. Подальше наше опрацювання цієї тематики буде присвячене вивченню психологічної складової емоцій, мотиву, темпераменту (у контексті кримінологічного портретного аналізу особи, яка вчинила дезертирство). Також необхідно досліджувати соціальні причини, які провокують, або ще більш простіше, змушують особу вчинити дезертирство. З кримінально-правової точки зору, необхідно також буде з'ясувати коректність встановлення суб'єктивної сторони складу злочину дезертирства практичними працівниками, компонентний склад суб'єктивної сторони складу злочину дезертирства та багато іншого.

Література:

1. Бондаренко, С. Ю., & Вітомський, Ю. Л. (2021, November). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. In *The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice»* (pp. 200-210).
2. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України / вступне слово: доктор юридичних наук, професор М.І. Мельник. Київ : Атіка, 2005. 224 с
3. Вітомський, Ю., & Бондаренко, С. (2021). Вина як прояв суспільних відносин у структурі психології девіантної поведінки через призму проблематики юридичної психології. *Перспективи та інновації науки*, (4 (4)).
4. Дагель П.С. Понятие субъективной стороны преступления. Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1974. С. 38-77.
5. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.04.2023)
6. Кривоченко Л.М. Поняття злочину. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 74-87.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : навчальний посібник / І.П. Козаченко та ін. ; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 432 с
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 08.04.2023)
9. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12> (дата звернення: 09.04.2023)
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2617-19> (дата звернення: 09.04.2023)
11. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України; Статут, Форма типового документа, Картка, Журнал від 24.03.1999 № 551-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14> (дата звернення: 09.04.2023)
12. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : Рішення; Вища рада правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1200910-18> (дата звернення: 09.04.2023)

13. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12> (дата звернення: 09.04.2023)
14. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-ХІV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/548-14> (дата звернення: 09.04.2023)
15. Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : ООО «Профобразование», 2001. 135 с
16. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 312 с
17. Тарасевич Т.Ю. Питання кримінальноправової кваліфікації суб'єктивної сторони злочинів, що вчиняються медичним працівником як спеціальним суб'єктом злочину. Часопис Київського університету права. 2015. № 2. С. 310-314.

References:

1. Bondarenko, S. Ju., & Vitoms'kij, Ju. L. (2021). Psihologichna teorija jak ontologija pohodzhennja derzhavi, chi sprobа vgamuvati ekonomichnij determinizm [Psychological theory as an ontology of the origin of the state, or an attempt to quell economic determinism]. *Proceedings from X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice»*. (pp. 200-210). [in Ukrainian].
2. Veresha, R.V. (2005). *Ponjattja vini jak elementu zmistu kriminal'nogo prava Ukraїni [The concept of guilt as an element of the content of the criminal law of Ukraine]*. Kіiv: Atika [in Ukrainian].
3. Vitoms'kij, Ju., & Bondarenko, S. (2021). Vina jak projav suspil'nih vidnosin u strukturі psihologii deviantnoї povedinki cherez prizmu problematiki juridichnoї psihologii [Guilt as a manifestation of social relations in the structure of the psychology of deviant behavior through the prism of the problems of legal psychology]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Perspectives and innovations of science*, (4 (4)) [in Ukrainian].
4. Dageľ, P.S. (1974). *Ponjatje sub#ektivnoj storony prestuplenija. Sub#ektivnaja storona prestuplenija i ee ustanovlenie [The concept of the subjective side of the crime. The subjective side of crime and its establishment]*. Voronezh : Izdatel'stvo Voronezhskogo universiteta [in Russian].
5. Konstitucija Ukraїni [The Constitution of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. Krivochenko, L.M. (2005). *Ponjattja zlochynu. Kriminal'ne pravo Ukraїni [Concept of crime. Criminal law of Ukraine]*. Kіiv : Jurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Matvijchuk, V.K. (2006). *Kriminal'ne pravo Ukraїni. Zagal'na chastina [Criminal law of Ukraine. General part]*. Kіiv : KNT [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraїni «Kriminal'nij kodeks Ukraїni» [The Law of Ukraine «Criminal Code of Ukraine»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukraїni «Pro vijs'kovij obov'jazok i vijs'kovu sluzhbu» [The Law of Ukraine «On military duty and military service»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukraїni «Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraїni shhodo sproshhennja dosudovogo rozsliduvannja okremih kategorij kriminal'nih pravoporushen» [The Law of Ukraine «On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2617-19> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukraїni «Pro Disciplinarnij statut Zbrojnih Sil Ukraїni» [The Law of Ukraine «On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14> [in Ukrainian].
12. Rishennja; Vishha rada pravosuddja «Pro zatverdzhennja Porjadku vedennja Ėdinogo derzhavnogo reestru sudovih rishen» [The Decision; The Supreme Council of Justice «On the approval of the Procedure for maintaining the Unified State Register of Court Decisions»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1200910-18> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukraїni «Pro obronu Ukraїni» [The Law of Ukraine «On the defense of Ukraine»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukraїni «Pro Statut vnutrishn'oi sluzhbi Zbrojnih Sil Ukraїni» [The Law of Ukraine «On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/548-14> [in Ukrainian].
15. Rarog, A.I. (2001). *Sub#ektivnaja storona i kvalifikacija prestuplenij [Subjective side and qualification of the criminal]*. Moskva : ООО «Профобразование» [in Russian].
16. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. (2015). *Kriminal'ne pravo Ukraїni. Zagal'na ta Osobliva chastini (u shematičnih diaqramah) [Criminal law of Ukraine. General and Special parts (in schematic diagrams)]*. Kіiv : «Centr uchbovoi literaturi» [in Ukrainian].
17. Tarasevich, T.Ju. (2015). Pitannja kriminal'nopravovoї kvalifikacii sub'ektivnoї storoni zlochiv, shho vchinjajut'sja medichnim pracivnikom jak special'nim sub'ektom zlochynu [The issue of criminal qualification of the subjective side of crimes committed by a medical worker as a special subject of the crime]. *Chasopis Kіiv'skogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 310-314 [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-290-298](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-290-298)

Зима Олександр Тарасович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-4937-871X>.

Соловійова Ольга Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-3801-9113>.

ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ СПРОТИВ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Анотація. Домашнє насильство, як суспільне явище становить загрозу не лише окремим особам, які від нього потерпають а й спільноті загалом. Це зумовлено тим, що під його негативний вплив потрапляють перед усім сімейні відносини, міцність та гнучкість яких є передумовою приросту населення, виховання нових поколінь, передачі їм звичаїв та традицій, формування економічного базису країни, тощо.

Негативна оцінка домашньому насильству на державному рівні була дана давно. Перший Закон щодо цього питання було прийнято в 2001 році, а адміністративна відповідальність (ст. 173-2 КУпАП) встановлена в 2003 році. Однак Закон 2001 року мав декларативний характер, а частина його приписів так і не запрацювала. Однієї юридичної відповідальності для ефективного протистояння домашньому насильству було недостатньо.

У 2017 році прийнятий цілком новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який значно розширив коло інструментів, призначених для боротьби з домашнім насильством. Інструменти ці дуже різноманітні і їх застосування потребує залучення значної кількості суб'єктів. При чому значна роль відведена приватним особам та комунальним установам, ненаділеним владними повноваженнями. Однак, зважаючи на динамізм публічної адміністрації України законодавець не закріпив у Законі чіткого та однозначного переліку учасників системи протистояння домашньому насильству, а скоріш окреслив її межі.

Очевидно, що у порівнянні з Законом 2001 року, коло суб'єктів, які здійснюють заходи запобігання та протидії домашньому насильству значно зросло. Класифікація та встановлення взаємозв'язків між ними дозволить не лише більш чітко дати їх перелік, а й оцінити систему суб'єктів як динамічне явище і створити підґрунтя для подальшого її дослідження. Класифікація ж за таким критерієм як «засоби запобігання та протидії домашньому насильству» дасть змогу оцінити повноваження та сферу відання кожного з них.

Ключові слова: домашнє насильство; суб'єкт; класифікація; заходи запобігання та протидії домашньому насильству.

Zyma Oleksandr Tarasovych Candidate of Law, department of administrative law, associate professor, associate professor of the department of administrative law, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, <https://orcid.org/0000-0003-4937-871X>.

Soloviova Olha Mykolayivna Candidate of Law, department of administrative law, associate professor, associate professor of the department of administrative law, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, <https://orcid.org/0000-0003-3801-9113>.

INIDS AND CLASSIFICATION OF SUBJECTS EXERCISING RESISTANCE TO DOMESTIC VIOLENCE

Abstract. Domestic violence, as a social phenomenon, poses a threat not only to individuals who suffer from it, but also to the community as a whole. This is due to the fact that it is negatively influenced primarily by family relations, the strength and flexibility of which are a prerequisite for population growth, the upbringing of new generations, the transfer of customs and traditions to them, the formation of the economic basis of the country, etc.

A negative assessment of domestic violence at the state level was given long ago. The first Code of Administrative Offenses on this issue was adopted in 2001, and administrative responsibility (Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses) was established in 2003. However, Cakon 2001 was declarative in nature, and some of its regulations did not work. No legal responsibility was enough to effectively combat domestic violence.

In 2017, a completely new Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" was adopted, which significantly expanded the range of tools designed to combat domestic violence. These tools are very diverse and their application requires the involvement of a significant number of actors. Moreover, a significant role is assigned to individuals and communal institutions that are not endowed with power. However, given the dynamism of the public administration of Ukraine, the legislator did not enshrine in the Law a clear and unambiguous list of participants in the system of combating domestic violence, but rather outlined its boundaries.

Obviously, compared to the 2001 Law, the range of entities implementing measures to prevent and combat domestic violence has increased significantly. Classification and establishment of relationships between them will allow not only to more clearly list them, but also to evaluate the system of subjects as a dynamic phenomenon and create the basis for its further research. Classification according to such criterion as "means of preventing and combating domestic violence" will allow assessing the powers and sphere of competence of each of them.

Keywords: domestic violence; subject; classification; measures to prevent and combat domestic violence.

Постановка проблеми. Протидія домашньому насильству, як суспільно шкідливому явищу, ведеться в Україні давно, однак прийняття спеціального закону в 2017 році істотно розширило коло завдань, які держава ставить у цій сфері. Також збільшено та формалізовано перелік прийомів, способів, заходів за допомогою яких мають бути досягнуті такі завдання. Це призвело до ускладнення взаємозв'язків між суб'єктами, які застосовують чи мають застосовувати вказані заходи і забезпечувати поставлені завдання. При чому низка норм Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не мають однозначного тлумачення, не завжди однозначно корелюються з іншими нормативними актами, які регулюють відносини у сфері супротиву домашньому насильству. Відповідно будова системи суб'єктів, уповноважених на заходи з протистояння насильству, після набуття чинності згаданим Законом, зазнала істотних змін. Нині її становлення по суті завершилось, хоча в умовах війни багато учасників виконують непритаманні їм функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми домашнього насильства були досліджувані педагогами [1], соціологами, [2], психологами [3]. Серед правознавців особливий інтерес проблематика викликала у вчених-адміністративістів. До їх числа можна віднести таких як Коломоець О., Мацелик Т., Новицька Н., Черевач О. [4;5;6] та інших. Істотну роль відіграє дисертаційне дослідження Горбач-Кудря І. [7]. В останній час з'явилися дослідження щодо системи публічного адміністрування у царині запобігання та протидії домашньому насильству, складовою якої є система суб'єктів, що здійснюють цей

спротив. Тим не менш, питання видів та класифікації таких суб'єктів не втрачають своєї актуальності. Це зумовлено не лише мінливістю законодавства, а й нестабільністю адміністративної практики та інституціональної складової.

Мета статті полягає в дослідженні проблем, стосовно встановлення меж кола суб'єктів, які здійснюють спротив домашньому насильству та напрацювання їх класифікації, яка б могла стати основою при побудові, аналізі та детальній характеристиці системи загалом.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (надалі «Закон») визначив широке коло завдань відповідної діяльності (дев'ять пунктів) [8], однак не сформулював чіткої мети. На наш погляд окреслити її можна так: скорочення числа випадків домашнього насильства, гранично швидке реагування на конкретні його прояви та мінімізація негативних наслідків. За умови багатоманітності та високої суспільної небезпечності домашнього насильства як соціального явища досягнення такої мети потребує використання різноманітного інструментарію. Такий стан справ є передумовою формування широкої та розгалуженої системи органів, що здійснюють публічне адміністрування у царині протидії насильству.

Одну з перших, хоча досить поверхневу, спробу дати цій системі характеристику та провести класифікацію суб'єктів ми бачимо в роботі Кушніра К. та Сукмановської Л. [9].

Досліджуючи проблему статусу суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству Гурковська К. доходить висновку, що в Україні оформилась систему суб'єктів які «наділені відповідною правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і спрямовані на його запобігання, припинення та притягнення кривдника до юридичної відповідальності.» [10, с. 216].

М. Легенька досліджуючи суміжну проблему запроваджує термін «суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства» під яким розуміє тих, хто наділений відповідними повноваженнями, правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у зв'язку з вчиненням такого насильства і спрямовані на його припинення, недопущення в подальшому та покарання кривдника. До їх числа, на думку авторки слід віднести державні органи, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації, а також фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства [11, с. 158].

В усіх цих авторів ми бачимо повне або часткове трансліювання положень ст. 6 Закону та власні коментарі до неї. Однак це не дозволило їм розкрити будову та сутність системи суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Ми повторимо їх спробу, використовуючи дещо інший підхід.

Спершу зазначимо, що навіть поверхневе знайомство з Законом дозволяє стверджувати, що суб'єктів, які здійснюють протидію насильству досить багато. Встановити хто саме належить до їх числа буде простіше відразу розподіляючи їх на групи.

Заходи з запобігання та протидії домашньому насильству можна розділити на дві великі групи. Перша з них це адміністративні заходи, які спираються на відповідні владні повноваження і більш-менш детально врегульовані чинним законодавством (наприклад, реєстрація випадків домашнього насильства, винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника, обробка інформації щодо випадків домашнього насильства, тощо). Другу групу умовно назвемо практичними або громадськими. Це заходи, які не спираються на публічну владу, не мають адміністративного характеру, не потребують наділення суб'єкта, який їх застосовує, владними повноваженнями. Вони значною мірою перебувають поза правовим полем або ж «умовно» врегульовані правом (наприклад, здійснення

патронату над дитиною або проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо форм, проявів і наслідків домашнього насильства, надання психологічної допомоги чи тимчасового місця проживання постраждалим, тощо). Саме низький рівень правового регулювання дає їм підвищену гнучкість і дозволяє невідкладно та адекватно діяти, перед усім в інтересах потерпілого.

Не занурюючись у характеристику окремих заходів з протидії домашньому насильству зазначимо, що їх специфіку можна використати як критерій класифікації суб'єктів, які діють у цій царині.

Перша група – це суб'єкти, яким надані адміністративно-владні повноваження з запобігання та протидії домашньому насильству. До їх числа належать:

- Мінсоцполітики України, яке згідно з абз. 7 п.п. 1 п. 3 Положення про Міністерство соціальної політики України цей орган, крім іншого забезпечення формування та реалізації державної політики з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі [12];

- Нацсоцслужба яка, згідно з абз. 7 п.п. 1 п. 3 Положення про Національну соціальну сервісну службу України, є органом, що забезпечення реалізації державної політики з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми [13]. Її діяльність КМУ скеровує через Міністра соціальної політики України;

- Міністерство охорони здоров'я України;

- Міністерство освіти та науки України. Два ці органи відіграють значно меншу роль ніж Мінсоцполітики України, їх участь у протидії домашньому насильству є незначною але беззаперечною та прямо закріпленою в Законі;

- Обласні та районні державні адміністрації, а в умовах війни – обласні та районні військові адміністрації. В Законі, що регламентує діяльність цих органів прямо про протидію сімейному насильству не згадується, однак у ст.ст. 2, 23, 25 можна виявити відсилки до повноважень у цій сфері [14];

- Департаменти та управління соціального захисту населення відповідно в обласних/районних державних адміністрація (військових адміністраціях) або органи, на які покладено виконання відповідних повноважень. Слід зважати, що ці структурні підрозділи є, так званими, органами подвійного підпорядкування, які входячи до складу місцевих адміністрацій мають певний зв'язок обмеженого підпорядкування з Мінсоцполітикою, а призначення їх керівника погоджується з відповідним міністром. Аналіз організаційних документів дозволяє стверджувати, що їх діяльність у царині протистоянню домашньому насильства зорієнтована, переважно, на організацію надання соціальних послуг потерпілим (див, наприклад, Положення про Департамент соціального захисту населення Харківської ОДА);

- Служби у справах дітей, в обласних та районних державних адміністрація (військових адміністраціях). Цей структурний підрозділ прямо згаданий в Законі (ч. 3 ст. 6, ч. 2 ст. 9) і його утворення є по суті обов'язковим для місцевих адміністрацій. Та й діє він, на відміну від попереднього, спираючись типове Положення [15];

- Структурні підрозділи обласних державних адміністрацій (військових адміністрацій), уповноважені здійснювати управління у царині освіти та охорони здоров'я;

- Головні управління Національної соціальної сервісної служби в областях. Зазначимо, що існування таких суб'єктів спротиву домашньому насильству Законом не передбачено, однак вони існують впродовж тривалого часу і наділені владними повноваженнями. Це місцеві органи виконавчої влади, які не входять до складу обласних державних адміністрації і утворені як самостійні юридичні особи, згідно з

вже згадуваною Постановою [13];

- Сільські, селищні, міські, районні ради, їх виконавчі органи. Виконавчі органи здійснюють свої повноваження у царині запобігання та протидії насильству безпосередньо або утворюють спеціалізовані структурні підрозділи. У великих містах можливе формування складної системи таких суб'єктів. Так, наприклад, у системі виконавчих органів Харківської міської ради функціонує Департамент соціальної політики, при якому утворено Харківський міський центр соціальних служб «Довіра», який має представництва у всіх районах міста [16];

- Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України. Таких підрозділів власне два. Загальними питаннями протидії домашньому насильству займається Департамент превентивної діяльності, а питаннями домашнього насильства щодо неповнолітніх іще й Управління ювенальної превенції [17];

- Уповноважені підрозділи Національної поліції на місцевому рівні (сектор превенції (у складі патрульної поліції) [17]. Правда Біленко П. додає до числа уповноважених підрозділів ще й дільничних офіцерів поліції [18], однак ми для цього достатніх юридичних підстав не вбачаємо;

- Державна установа «Центр пробації», в тому числі через чотирнадцять секторів ювенальної пробації на обласному (міжобласному) рівні [19; 20].

Таким чином ми нараховуємо принаймні тринадцять суб'єктів, яким надано адміністративно-владні повноваження з протидії домашньому насильству, хоча в нашому випадку можна говорити і про тринадцять груп суб'єктів, адже в ряді пунктів плану ми об'єднували по кілька схожих (ради та виконкоми різних рівнів; структурні підрозділи Національної поліції України, обласні та районні державні адміністрації тощо) і, відповідно, їх абсолютна чисельність у будь-якому разі виявиться більшою.

Усім перерахованим суб'єктам притаманні спільні риси. Зокрема (а) вони є складовими публічної адміністрації; (б) їх сфера відання окреслена законодавством; (в) їх повноваження чітко закріплені в законах чи підзаконних, а для структурних підрозділів – внутріорганізаційних, актах; (г) кожен з них має право протистояти насильству тільки суворо дотримуючись ч. 2 ст. 18 Конституції України, а саме: діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [21]; (д) їх дії, як суб'єктів публічного адміністрування, можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства.

Друга група суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству не наділена адміністративно-владними повноваженнями. Вони допомагають особам, що потерпіли від насильства чи перебувають під загрозою насильства, вчиняючи дії практичного характеру (інформування, представництво, психологічна підтримка, надання притулку, короткотермінове проживання, тощо). Такі дії за своєю правовою природою є соціальними послугами, а особи що їх здійснюють – надавачами соціальних послуг. До їх числа можуть належати:

- державні/комунальні установи/заклади надання соціальних послуг (стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування);

- інші державні/комунальні установи/заклади соціальної підтримки (обслуговування), у тому числі спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі;

- приватні підприємства, установи, організації, фізичні особи – підприємці;

- громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації;

- фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах) які надають соціальні послуги з догляду, в тому числі з патронатного догляду, без здійснення підприємницької діяльності.

Зазначимо, що в Законі багато уваги приділено класифікації цієї групи суб'єктів за їх предметною спрямованістю. Так у ч. 4 ст. 6 згадуються притулки для дітей, центри соціально-психологічної допомоги, територіальні центри соціального обслуговування, притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб і багато інших. Така класифікація є важливою для організації захисту прав постраждалих від насильства, однак з суто правової точки зору усі ці суб'єкти є однотипними надавачами соціальних послуг чи за своєю природою, видом та способом діяльності близьким до них. Термін «близькими до них» використано нами, оскільки під час роботи над статтею було виявлено цілу низку суб'єктів, які не зареєстровані в Мінсоцполітики як надавачі соціальних послуг, у встановленому порядку [22] але по суті надають їх.

Дві перші групи суб'єктів є основними і виконують визначальну частину роботи з запобігання та протидії домашньому насильству. Однак разом з ними існує третя, так би мовити «допоміжна» або «змішана» група. До неї входять заклади освіти та охорони здоров'я. Вони не є суб'єктами публічного адміністрування і не є надавачами адміністративних послуг, разом з тим, закон прямо відносить їх до числа тих, хто здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Ці заходи у ч. 2 ст. 11 та ч. 2 ст. 12 Закону помилково названі повноваженнями. Як відомо повноваженнями у царині публічного адміністрування називають провадження, які є елементами компетенції суб'єктів публічного адміністрування, можливо інших державних органів. У згаданих же статтях йдеться про звичайні юридичні обов'язки, які держава покладає на заклади освіти та науки. Вони тісно пов'язані з їх профільною діяльністю. Це, зокрема, виховна та просвітницька робота, надання медичної та психологічної допомоги постраждалим від насильства, робота по первинному виявленню фактів домашнього насильства та повідомлення про це компетентних органів (перед усім органів Нацполіції). Результати діяльності закладів освіти та охорони здоров'я відображаються в регулярних звітах, які вони мають надавати до профільних підрозділів держадміністрацій. Єдиним незрозумілим для нас залишилось питання щодо ролі в протидії та боротьбі з домашнім насильством приватних закладів освіти та охорони здоров'я. У законі перераховані вище обов'язки покладаються на всі заклади загалом, без поділу на державні, комунальні та приватні. Інформації про роботу комунальних закладів досить багато, частково вона є навіть у відкритому доступі. Щодо роботи приватних закладів у напрямку протидії домашньому насильству, то вона нам не траплялась. Однак ця проблема не охоплюється метою дослідження і потребує подальшого дослідження.

Крім того, згідно з Законом до системи суб'єктів, які здійснюють заходи з протидії домашньому насильству віднесено суди, прокуратура та центри правової допомоги. На наш погляд, це твердження є невиправданим з наступних причин. Дійсно, суди вирішують справи щодо видачі обмежувальних приписів та щодо притягнення до відповідальності кривдників, однак порядок вирішення цих справ встановлений Цивільно процесуальним та Кримінально процесуальним Кодексами і не має особливостей, у порівнянні з вирішеннями судами інших справ. Така ж ситуація з центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Вони забезпечують надання вторинної правової допомоги потерпілим від насильства, але роблять це в загальному порядку, визначеному законом «Про правову допомогу». Тобто у судів і у центрів безоплатної правової допомоги відсутні спеціалізовані повноваження чи обов'язки, орієнтовані саме на протидію домашньому насильству. Дещо складніша ситуація з органами прокуратури. Спеціальні повноваження щодо протидії насильству у них теж відсутні, разом з тим у складі прокуратури України функціонують, так звані ювенальні прокурори, тобто фахівці зорієнтовані на захист прав дітей. Крім іншого вони залучаються і до протидії насильству щодо дітей. Однак, в Законі України «Про прокуратуру» жодної згадки про них немає. Не згадуються такі прокурори і в Законі. Тут ми лише раз, в ст. 6 бачимо зауваження про те, що прокуратура є одним із суб'єктів, що здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству. Таким чином можна говорити, що ювенальні прокурори, дійсно здійснюють заходи з протидії та боротьби з

домашнім насильством, спрямованим на неповнолітніх, однак ці заходи є обмеженими, а правове регулювання діяльності відповідних прокурорів здійснюється виключно галузевими актами. Перед усім це накази Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90 «Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству» [23] та від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» [24].

На наш погляд, для того щоб розглядати прокуратуру як повноцінного учасника запобігання та протидії домашньому насильству рівень правового регулювання їх діяльності має бути підвищеним і конкретизованим.

На користь позиції щодо неінтегрованості суду та прокуратури до системи органів, що здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству говорить ще два факти.

По-перше, у Закон вони згадані побіжно, а особливості їх залучення у процес протистояння насильству майже не розглядаються (виняток – повноваження суду щодо винесення обмежувальних приписів).

По-друге, порядок взаємодії у згаданій системі суб'єктів, що запобігають та протидіють домашньому насильству не є хаотичним, а передбачає утворення та існування низки зв'язків субординаційного, координаційного, реординаційного характеру між її суб'єктами. Загальні засади її побудови закріплені у ст. 15 Закону. Більш детально вони врегульовані у Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [25]. Щоб окреслити масштаб регулювання останнім, зазначимо лише те, що у ньому затверджується шість варіантів журналів реєстрації фактів домашнього насильства та насильства з ознак статі для різних реєструючих суб'єктів. У ньому знову ж таки про участь суду та прокуратури в спільній роботі не йдеться.

З іншого боку говорячи про системі суб'єктів з спротиву домашньому насильству як таку маємо зазначити, що остаточно вона не сформувалась. Суттєві зміни до Порядку взаємодії в її межах були внесені 22 лютого 2022 року. Відповідно їх реалізація дещо затрималась, ряд «нових» учасників не до кінця розвернули свою роботу, електронні ресурси працюють не на повну потужність, тощо. Однак зв'язки між учасниками вже чітко оформилась і завершення системи не займе багато часу, а її внутрішня будова суттєво не зміниться.

Висновки. На завершення зазначимо, що до системи суб'єктів, які здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству входить значна кількість учасників. Їх можна розділити на три великі групи: (а) суб'єкти, які наділені адміністративно-владними повноваженнями і здійснюють публічне адміністрування царини спротиву домашньому насильству (їх не менше тринадцяти і значна частина належать до систем органів виконавчої влади. Лише центральних органів виконавчої влади п'ять); (б) суб'єкти які надають соціальні послуги, пов'язані з запобіганням домашньому насильству та соціальні послуги жертвам домашнього насильства (це належним чином зареєстровані надавачі соціальних послуг всіх видів, організаційно-правових форм та форм власності, а нині і суб'єкти які не отримали такої реєстрації); (в) заклади освіти та на них). Координує та спрямовує діяльність усієї системи Міністерство соціальної політики України. Суди та органи прокуратури виконують свої основні функції у царині запобігання та протидії домашньому насильству, однак відносити їх до системи фахових суб'єктів немає підстав, принаймні юридичне підґрунтя для цього відсутнє, а спеціальні повноваження не надані.

Література:

1. Ожійова О.М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми / О.М. Ожійова // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» – 2009 – т. 15 – С.158-163.
2. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник. Авт. кол.: Бондаровська В.М., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. К.: ТОВ Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с.
3. Актуальні проблеми сімейного насильства : колект. монографія / Т. О. Перцева та ін.] ; під заг. ред. проф. Т. О. Перцевої, проф. В. В. Огоренко ; Дніпров. держ. мед. ун-т. Дніпро : Ліра, 2021. 187 с.

4. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Петкова К., 224 с.
5. Миколаєць В., Мацелик Т., Новицька Н. Адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства щодо дитини. Юридичний вісник. 2022. № 2. С. 60-67.
6. Черевач О.М. М. Адміністративно-правова характеристика насильства в сім'ї. Право і суспільство. 2011. №6. С. 147-151.
7. Горбач-Кудря І. А. Адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 371 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
9. Кушнір К., Сукмановська Л. Спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. [Електронний ресурс] // Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 1. С. 136-140. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/1_2019/1_2019.pdf
10. Гурковська К. Суб'єкти, що здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. [Електронний ресурс] // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 214-217. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/3_2020/53.pdf
11. Легенька М. Суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства та їх повноваження. Підприємництво, господарство і право. № 3. 2019. С. 153-159.
12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 №423. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>
13. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 №783. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF/ed20200826#Text>
14. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
15. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 №1068. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text>
16. Відділи соціальної роботи по районах міста Харківського міського центру соціальних служб «Довіра» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=5&id_kategorii=1
17. Офіційний вебпортал Національної поліції України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi>
18. Біленко П. С. Уповноважені органи Національної поліції України як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 10. С. 157–161.
19. Про пробачення: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
20. Офіційний веб-сайт Пробачення України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.probaton.gov.ua/?page_id=7069
21. Конституція України: від 28.06.1996. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
22. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
23. Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству: наказ Генерального прокурора № 90 від 14.02.2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208565
24. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: наказ Генерального прокурора № 509 від 04.11.2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20>
25. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 №658. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#top>

References:

1. Ozhiyova, O.M. (2009). Bulling. Chkilniy bulling: poniattia ta osnovni formi [Bullying. School bullying: concept and basic forms]. *Vcheni zapiski Kharkivskogo humanitarnogo universitetu "Narodna Ukrainska Academia" - Scientific notes of Kharkiv Humanitarian University "Narodna Ukrainska Academia", 15*, 158-163 [in Ukrainian].
2. Bondarofska, V.M., Bulakh, L.V., Zhuravel, T.V. et al. (2014) Zapobihannia nasylystvu v simi u diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Prevention of violence in the family in the activities of specialists in the social sphere: educational and methodological manual]. K.: TOV Vydavnychiy dim «KALYTA» [in Ukrainian].
3. Pertsevoi, T. O., Ohorenko, V. V. (Eds.). 2021. Aktualni problemy simeinoho nasylystva : kolekt. Monohrafiia. [Actual problems of family violence]. Dniprov. derzh. med. un-t. Dnipro : Lira [in Ukrainian].
4. Kolomoiets, O. D. (2011) Administratyvno-pravove rehuliuвання vidpovidalnosti za vchynennia nasylystva u simi: navch. posib. [Administrative and legal regulation of responsibility for committing violence in the family: training. Manual]. K. [in Ukrainian].
5. Mykolaiets, V., Matselyk, T., Novytska, N. (2022) Administratyvna vidpovidalnist za vchynennia domashnoho nasylystva shchodo dytyny. [Administrative responsibility for committing domestic violence against a child.]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin, 2*, 60-67 [in Ukrainian].

6. Cherevach O.M. M. (2011). Administrativno-pravova kharakterystyka nasylstva v simi. [Administrative and legal characteristics of violence in the family]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 6, 147-151 [in Ukrainian].
7. Horbach-Kudria, I.A. (2021). Administrativno-pravovi zasady zastosuvannya zaxodiv chodo protidii domashnomu nasilstvu [Administrative and legal bases for the application of special measures of countering domestic violence]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: The National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy 07.12.2017 № 2229-VIII [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine 07.12.2017 № 2229-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
9. Kushnir, K. & Sukmanovska, L. (2019). Specialno upovnovacheniy organ u sferi zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu [Specially authorized bodies in the field of prevention and counteraction to domestic violence]. *Yuridichnyi naucoviy elektroniy journal - Legal scientific electronic journal*, 1, 136-140. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/1_2019/1_2019.pdf [in Ukrainian].
10. Gurkovska K. (2020). Subecti, cho zdiysniut zaxodi z zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu v Ukraini [Entities implementing measures to prevent and combat domestic violence in Ukraine]. *Yuridichnyi naucoviy elektroniy journal - Legal scientific electronic journal*, 3, 214-217. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/3_2020/53.pdf [in Ukrainian].
11. Lehenka M. Subects administrativno-pravovogo reaguvanny na vchinenny domashnogo nasylstva [Subjects of administrative and legal response to domestic violence and their powers]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 3, 153-159 [in Ukrainian].
12. Pro zatverdjeniy Polojeniy pro Ministerstvo socialnoi politici Ukraini: Postanova Cabinetu Ministriv Ukraini 17.06.2015 No423 [On approval of the Regulation on the Ministry of Social Policy of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 17.06.2015 No423]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Deyaki pitanniy Nacionalnoi socialnoi servisnoi sluzhbi Ukrainy: Postanova Cabinetu Ministriv Ukraini 26.08.2020 No783 [Some issues of the National Social Service of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 26.08.2020 No783]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF/ed20200826#Text> [in Ukrainian].
14. Pro miscevi derjavni administraciy: Zakon Ukrainy 09.04.1999 No 586-XIV [On local state administrations: Law of Ukraine of 09.04.1999 No 586-XIV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdjeniy tipovix Polojen pro sluzhu u spravax ditey: Postanova Cabinetu Ministriv Ukraini 30.08.2007 No1068 [On approval of model provisions on children's service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 30.08.2007 No1068]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Viddil socialnoi po rayonam mista Xarkivskogo miskogo centru socialnix slujb "Dovira" [Departments of social work in the districts of the city of Kharkiv city center of social services "Dovira"]. <http://dovira.kh.ua> Retrieved from: http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=5&id_kategorii=1 [in Ukrainian].
17. Oficiyniy web portal Nacionalnoi Policii Ukraini [Official web portal of the National Police of Ukraine]. www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi> [in Ukrainian].
18. Bilenko, P.S. (2019) Upovnovajeni organi Nacionalnoy Policii Ukraini yak subecti zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu [Authorized bodies of the National Police of Ukraine as subjects of prevention and counteraction to domestic violence]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 10, 157-161 [in Ukrainian].
19. Pro probaciiu: Zakon Ukrainy 05.02.2015 No 160-VIII [On probation: Law of Ukraine of 05.02.2015 No 160-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].
20. Oficiyniy websait Probatia Ukraina [Official website of Probation of Ukraine]. www.probatia.gov.ua Retrieved from: https://www.probatia.gov.ua/?page_id=7069 [in Ukrainian].
21. Konstytutsiia Ukrainy 28.06.1996 [Constitution of Ukraine 28.06.1996]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
22. Pro socialni poslugi: Zakon Ukrainy 17.01.2019 No 2671-VIII [On social services: Law of Ukraine of 17.01.2019 No 2671-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
23. Pro vdoskonalenia organizaciy diyalnosti organiv prokuraturi u sferi zaxistu prav ditey ta protidii nasilstvu: nakaz Generalnogo prokurora 14.02.2020 No 90 [On improving the organization of the activities of the prosecutor's office in the field of protection of children's rights and combating violence: order of the Prosecutor General No 90 of 14.02.2020]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208565 [in Ukrainian].
24. Pro osoblivosti vikonannya funkciy prokuraturi z pitan zaxistu prav ditey ta protidii nasilstvu: nakaz Generalnogo prokurora 04.11.2020 No 509 [On the peculiarities of performing the functions of the prosecutor's office on protecting the interests of children and combating violence: order of the Prosecutor General No 509 of 04.11.2020]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20> [in Ukrainian].
25. Pro zatverdjeniy Poriadku vzaemodiy subektiv, cho zdiysniut zaxodi u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu i nasylstvu za oznakoiu stati: Postanova Cabinetu Ministriv Ukraini 22.08.2018 No658 [On approval of the Procedure for interaction between entities implementing measures in the field of prevention and counteraction to domestic and gender-based violence: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 22.08.2018 No658]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#top> [in Ukrainian].

УДК 347.465

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-299-305](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-299-305)

Кройтор Володимир Андрійович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, тел.: (067) 578-37-13, <https://orcid.org/0000-0002-1849-5721>.

Сібільов Денис Михайлович кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, корпус «В», м. Харків, 61024, тел.: (050) 423-04-52, <https://orcid.org/0000-0001-8441-0573>.

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАВЧИМ ПРОВАДЖЕННЯМ

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам правового регулювання повноважень судового контролю за виконавчим провадженням у цивільному процесуальному та іншому галузевому законодавстві. Відзначені прогалини чинного законодавства у сфері регулювання контрольних повноважень судових органів за виконавчим провадженням та практичного здійснення органом правосуддя контрольних повноважень на стадії примусового виконання судових рішень у цивільному судочинстві. Звертається увага на загальні підстави здійснення судового контролю у різних галузях судочинства, відзначені норми законодавства, які регулюють правовідносини, пов'язані із примусовим виконанням судових рішень та із здійсненням судового контролю за їх виконанням. Висвітлені проблемні аспекти практичного здійснення судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві, який покликаний забезпечити виконання ухваленого судового рішення. Функції судового контролю за виконанням актів правосуддя у цивільному судочинстві виражені виключно у процесуальних діях суду, пов'язаних з розглядом скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців чи інших органів, до компетенції яких належить примусове виконання судових рішень та безперечно потребують розширення механізмів реалізації контрольних повноважень судових органів на стадії примусового виконання актів правосуддя, особливо у цивільному судочинстві. Зроблено висновок, що судовий контроль за виконавчим провадженням в цивільному процесуальному законодавстві спрямований на поновлення вже порушеного права сторони виконавчого провадження, що є його недоліком, та не передбачає контрольних повноважень органу правосуддя, спрямованих безпосередньо на виконання рішення суду саме боржником. Доводиться, що судовий контроль на стадії примусового виконання судового рішення має бути спрямований, перш за все, на контроль за діями (бездіяльністю) боржника у виконавчому провадженні, а отже, стягувач, на нашу думку, повинен мати встановлену на законодавчому рівні можливість звернення до органу судової влади з метою встановлення судового контролю безпосередньо за виконанням рішення суду боржником.

Ключові слова: судовий контроль, виконавче провадження, виконавець, механізм виконання судових рішень.

Kroytor Volodymyr Andriyovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure, Kharkiv National University of Internal Affairs, Lva Landau Prospect, 27, Kharkiv, 61000, tel.: (067) 578-37-13, <https://orcid.org/0000-0002-1849-5721>.

Sibilov Denis Mykhailovych Candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav the Wise National University of Law, Pushkinska St., 77, building "B", Kharkiv, 61024, tel.: (050) 423-04-52, <https://orcid.org/0000-0001-8441-0573>.

IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION OF JUDICIAL CONTROL OVER EXECUTIVE PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to the current problems of legal regulation of the powers of judicial control over executive proceedings in civil procedural and other branch legislation. Gaps in the current legislation in the field of regulation of the control powers of judicial bodies in executive proceedings and the practical exercise of control powers by the judicial body at the stage of enforcement of court decisions in civil proceedings were noted. Attention is drawn to the general grounds for judicial control in various branches of the judiciary, the legal norms regulating legal relations related to the enforcement of court decisions and judicial control over their execution are noted. Problematic aspects of the practical implementation of judicial control over the execution of court decisions in civil proceedings, which is designed to ensure the execution of the adopted court decision, are highlighted. The functions of judicial control over the execution of acts of justice in civil proceedings are expressed exclusively in the procedural actions of the court, related to the consideration of complaints against the decisions, actions or inaction of executors or other bodies, whose competence includes the enforcement of court decisions and undoubtedly require the expansion of mechanisms for the implementation of control powers of judicial bodies at the stage of enforcement of acts of justice, especially in civil proceedings. It was concluded that judicial control over enforcement proceedings in civil procedural legislation is aimed at restoring the already violated right of the party to enforcement proceedings, which is its drawback, and does not provide for control powers of the judicial body aimed directly at the execution of the court decision by the debtor. It is proved that judicial control at the stage of enforcement of a court decision should be directed, first of all, to the control of actions (inaction) of the debtor in enforcement proceedings, and therefore, in our opinion, the debt collector should have the possibility of applying to the body established at the legislative level of the judiciary in order to establish judicial control directly over the execution of the court decision by the debtor.

Keywords: judicial control, enforcement proceedings, executor, mechanism for the execution of court decisions.

Постановка проблеми. Судовий контроль за виконанням рішень органу правосуддя є ключовою гарантією захисту порушеного права особи після ухвалення судом рішення. Крім іншого, функції судового контролю за виконанням актів правосуддя є важливим етапом реалізації правосуддя, який у цивільному судочинстві виражений у процесуальних діях суду, пов'язаних з розглядом скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців чи інших органів, до компетенції яких належить примусове виконання судових рішень.

Забезпечення ефективного виконання судових рішень покладено у сферу держаного регулювання, зокрема шляхом правового регламентування реалізації функцій судового контролю у виконавчому провадженні.

Отже, питання оптимізації взаємовідносин органу правосуддя з органами та особами, наділеними повноваженнями примусового виконання судових рішень, розширення механізмів реалізації контрольних повноважень судових органів на стадії примусового виконання актів правосуддя, особливо у цивільному судочинстві, потребують всебічного теоретичного дослідження, враховуючи, що ефективність судових рішень залишається однією з першочергових функцій та завдань держави в процесі регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика змісту контрольних повноважень у виконавчому провадженні розглядалася такими науковцями як,

В. В. Комаровим [1], С. В. Щербак [2], С. О. Кравцовим [3], О. Б. Вербою-Сидор [4], С. Я. Фурсою, О. З. Хотинською [5] та іншими. Питання функцій органів судової влади в цілому досліджував К. В. Гусаров [6]. Динамічні зміни законодавства вимагають додаткового аналізу проблематики реалізації органом правосуддя контрольних повноважень за виконавчим провадженням. Крім того, істотні системні недоліки у врегулюванні процесуальних аспектів реалізації органом правосуддя контрольних повноважень за виконавчим провадженням, які заважають ефективному застосуванню досліджуваного інституту судового контролю, існують і на теперішній час, що негативно впливає як на авторитет судової влади, так і держави в цілому.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз контрольних повноважень суду у виконавчому провадженні, їх особливості, правова природа та юридичні наслідки. В статті досліджено механізми здійснення судового контролю за виконанням судових рішень з метою виявлення неузгодженостей та системних помилок діючого законодавства, яким врегульовані процедурні аспекти порядку застосування контрольних повноважень у виконавчому провадженні судовим органом.

Виклад основного матеріалу. Статтею 129-1 Конституції України визначено, що суд здійснює контроль за виконанням ухваленого судового рішення. Держава є гарантом забезпечення належного та своєчасного виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Судова влада є самостійною, незалежною, наділеною виключними повноваженнями, зокрема ці принципи міжнародних стандартів стосуються й контрольних повноважень органу правосуддя за діями, рішеннями та бездіяльністю виконавців та інших посадових осіб органів ДВС. А отже, жоден орган, окрім судового, не вправі втручатися в рух виконавчого провадження з процесуальної чи оперативної точки зору. Втручання у процес виконання судового рішення, будь-яким органом, крім судового, носить характер свавільного втручання [7, с. 189].

Статтею 74 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено право оскарження сторонами, іншими учасниками та особами, рішень, дій чи бездіяльності виконавця або посадової особи органу ДВС щодо виконання судового рішення. Особливості процесуальних процедур такого оскарження визначені розділами: VIII ЦПК України «Судовий контроль за виконанням судових рішень», VI ГПК України «Судовий контроль за виконанням судових рішень», IV КАС України «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень в адміністративних справах». Як вбачається із зазначеного відмежований галузевим законодавством судовий контроль в кожному з видів судочинства має свою специфіку. В адміністративному судочинстві контрольні повноваження органу правосуддя на стадії примусового виконання судових рішень значно ширші та тісно переплітаються з наглядовими повноваженнями систематичного характеру. В судах загальної юрисдикції судовий контроль на стадії примусового виконання судових рішень за своїм змістом зводиться лише до розгляду скарг у виконавчому провадженні на рішення, дії чи бездіяльність виконавців чи інших посадових осіб органів ДВС та за своєю суттю є специфічними повноваженнями органу правосуддя у виконавчому провадженні з розгляду такої категорії справ в судовому порядку. Функції судового контролю за виконавчим провадженням є процесуальними повноваженнями суду, оскільки самою підставою такого контролю є ухвалене судом рішення, що й є процесуальною дією.

Судовий контроль у адміністративній юрисдикції, має спеціального суб'єкта до якого застосовується такий контроль. Такими суб'єктами є органи державної влади або місцевого самоврядування. Судовий контроль за виконавчим провадженням є додатковим важелем правового тиску, який в разі його застосування носить зобов'язальний характер, хоча власне природа цього обов'язку витікає з самого рішення суду, яке вже є обов'язковим до виконання. Специфічною рисою застосування судового контролю на стадії примусового

виконання ухваленого судового рішення у адміністративному судочинстві є альтернативність способу його встановлення, який може бути як за ініціативою заінтересованої особи так і за ініціативою суду.

Ефективність судової системи визначається не лише повнотою та законністю ухвалення судових рішень, а й їх виконанням. Судові органи є гарантами поновлення законних прав та інтересів осіб, які звернулися до суду, що можливо за умови своєчасного, належного фактичного виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Актуальним є дослідження саме процедури контролю органом правосуддя за виконанням власного рішення. Судовий контроль за виконанням судових рішень є одним з ефективних способів забезпечення виконання [5, с. 55]. Особливо актуальним є такий контроль у цивільному судочинстві, оскільки він має притаманні саме йому особливості та потребує розширення та удосконалення.

Судовий контроль властивий багатьом елементам соціального управління. На стадії примусового виконання судових рішень такий контроль здійснюється судовими органами в межах компетенції, визначеної на законодавчому рівні галузевим законодавством, з дотриманням вимог підсудності та процесуальної форми. В цивільному судочинстві судовий контроль у виконавчому провадженні фактично передбачає лише повноваження суду з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців та інших посадових осіб органів ДВС щодо виконання судових рішень. Закріплення на законодавчому рівні такої форми судового контролю безперечно можна вважати позитивним чинником у забезпеченні гарантованого права особи на судовий захист, недопущення обмеження своїх прав та їх відновлення, застосування заходів впливу у разі виявлення порушень прав та свобод на стадії примусового виконання судового рішення.

В своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що виконання будь-якого рішення, ухваленого судом є складовою судового розгляду, а право на звернення до суду було б ілюзорним, в разі не виконання остаточного, обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін (Рішення ЄСПЛ «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 року, заява № 18357/91; «Імобільяре Саффі» проти Італії» від 28 липня 1999 року, заява № 22774/93).

Контрольні функції органу правосуддя на стадії примусового виконання судового рішення в цивільному судочинстві передбачені розділом VII ЦПК України та полягають у розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців чи посадових осіб органів державної виконавчої служби. Такий контроль за виконанням судових рішень у цивільних справах з боку органу правосуддя є пасивним та спрямований більше на оцінку процесуальних дій (бездіяльності) виконавця. Цивільне процесуальне законодавство не визначає інших повноважень суду у виконавчому провадженні, які були б спрямовані на контроль з боку суду за станом виконанням, ухваленого ним рішення.

Головною проблемою такого контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві є його основна орієнтованість на законність дій виконавця, що й обмежує його виключно розглядом скарги боржника на дії виконавця, не надаючи при цьому ніякої оцінки діям самого боржника та не передбачаючи інших контрольних повноважень органу правосуддя, спрямованих безпосередньо на виконання рішення суду саме боржником. Судовий контроль, на нашу думку, має бути спрямований, перш за все, на контроль за діями (бездіяльністю) боржника у виконавчому провадженні, а отже, стягувач повинен мати встановлену на законодавчому рівні можливість звернення до органу судової влади з метою встановлення судового контролю безпосередньо за виконанням рішення суду боржником. Можливість притягнення боржника до додаткової відповідальності за невиконання (ухилення від виконання) судового рішення в цивільному судочинстві на законодавчому рівні значно підвищить рівень його зацікавленості у своєчасному виконанні судового рішення в добровільному порядку.

Здійснюючи оцінку тих чи інших обставин, викладених в скарзі, визнаючи оскаржувані рішення, діяння або бездіяльність осіб, уповноважених виконувати судові рішення в примусовому порядку неправомірною, орган правосуддя фактично виправляє порушення, допущені виконавцем чи органом примусового виконання у виконавчому провадженні, що на нашу думку не може вважатися повноцінним контролем за судовим рішенням в широкому його розумінні. Головною причиною невиконання судових рішень є не дії (бездіяльність) органів та осіб, уповноважених примусово виконувати судові рішення, а саме небажання боржника виконувати рішення суду та ті дії, які він вчиняє ухиляючись від свого прямого обов'язку виконати судові рішення, ухвалені не на його користь.

Виконання судового рішення є прямим обов'язком боржника (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження»), а отже, саме невідворотність виконання остаточного судового рішення є безумовним важелем спонукання виконання боржником судового рішення у добровільному порядку. Закріплення процесуальним законодавством положень щодо здійснення судового контролю за виконанням судових рішень є одним із таких важелів, який спрямований на створення ефективного механізму гарантування реалізації права кожного на своєчасне виконання остаточного судового рішення, яке набрало законної сили.

Повноцінна судова реформа інституту примусового виконання судового рішення не можлива без ефективного контролю органами правосуддя стану виконання власних судових рішень, а тому особлива увага має бути приділена підвищенню ролі суду у виконавчому провадженні, особливо у цивільному судочинстві. Особливої уваги потребують рішення зобов'язального характеру. Саме ця категорія справ є найбільш проблемною при примусовому виконанні, що потребує запровадження ефективного контролю з боку органу, який ухвалив таке рішення.

14 червня 2021 року Верховною Радою зареєстровано законопроект № 5660 «Про виконавче провадження», який міг би стати ключовим перезавантаженням концептів системи примусового виконання та одночасно нівелювати суперечливу судову практику, яка стала результатом спроб врегулювання неоднозначних формулювань, які містить діючий Закон України «Про виконавче провадження». У зв'язку із запровадженням інституту приватних виконавців у практичній діяльності цих суб'єктів виконавчої діяльності виявились чисельні недоліки правового регулювання юрисдикційних питань, особливо щодо співвідношення повноважень приватних та державних виконавців, процедурних аспектів здійснення процедури стягнення. Основними новелами законопроекту № 5660 стали: розширення повноважень приватних виконавців та повне їх зрівняння з повноваженнями державних виконавців до 2025 року; лібералізація інституту контролю за діяльністю приватних виконавців; запровадження автоматизованого арешту та списання коштів з банківських рахунків боржника з запровадженням інституту мінімальної недоторканої суми; запровадження інституту стягнення відсотків з боржника за тривале невиконання судового рішення (астрент), виконавчої санкції до боржника та ін. Законопроект № 5660 й досі в очікуванні прийняття та лише готується до другого читання. Поряд із зазначеним законопроектом № 5660 у Верховній Раді України зареєстровані й інші проекти Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань судового контролю, зокрема, щодо удосконалення механізму судового контролю за виконанням ухвалених судом рішень та процедури встановлення (зміни) способу виконання судових рішень (проекти Законів № 7648 від 08.08.2022 р., № 7042 від 11.02.2022 р., № 5310 від 29.03.2021р.).

На підставі викладеного, можна зробити висновок, що створення дієвих інструментів стимулювання та здійснення контролю за виконанням судових рішень є важливим елементом гарантування права особи на судовий захист на стадії примусового

виконання судового рішення. Напрямок стратегії реформування системи примусового виконання судових рішень має бути спрощення виконання рішення, без зайвого формалізму та забезпечення вагомих важелів неухильності виконання рішення боржником, що забезпечить його виконання без затримки.

Висновки. Найважливішим завданням нашої держави є створення ефективного та справедливого механізму виконання судових рішень, невід'ємною складовою якого є належне правове регламентування беззаперечного забезпечення гарантованого права особи на судовий захист на будь-якій стадії здійснення правосуддя. Судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві є додатковою гарантією забезпечення незалежності, неупередженості, законності та поновлення порушеного права та інтересу особи, яка звернулася до суду за захистом. Встановлені на законодавчому рівні контрольні повноваження органу правосуддя на стадії примусового виконання судового рішення у цивільному судочинстві мають максимально відповідати сучасним реаліям та потребам суспільства та інтересам усіх учасників, сприяти підвищенню ступеню захищеності прав, свобод та інтересів стягувача та інших учасників виконавчого провадження, бути адаптованими до європейських стандартів та реалій сучасності.

А тому, основним орієнтиром законодавчих змін сфері контрольних повноважень суду за виконанням своїх рішень у цивільному судочинстві має бути перш за все розширення зазначених повноважень органу правосуддя, зміна фокусу їх в бік дій (бездіяльності) боржника у виконавчому провадженні, визначення підстав притягнення його до відповідальності та встановлення її меж.

В статті відзначені правові прогалини у врегулюванні сфери контрольних повноважень органу правосуддя за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві та запропоновані напрямки удосконалення цивільного процесуального законодавства в цій сфері.

Контрольні повноваження органу правосуддя за виконавчим провадженням є важливою складовою системи державних гарантій дотримання законності усіма учасниками виконавчих правовідносин та додатковим важелем забезпечення обов'язковості судових рішень, задекларованій на конституційному рівні. Не зважаючи на те, що головні питання судового контролю за виконанням судових рішень урегульовані на різному законодавчому рівні для того щоб судовий контроль за виконавчим провадженням став ефективним механізмом повного та своєчасного виконання судових рішень його процедура має бути суттєво доопрацьована та наповнена новим змістом.

Література:

1. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. Курс цивільного процесу: підручник. Харків: Право, 2011. 1352 с.
2. Примусове виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні в період воєнного стану. Монографія: Виконавчий процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про виконавче провадження. За заг. ред. Фурси С. Я., К.: Алерта, 2023. С. 184-217.
3. Кравцов С. О. Виконавче провадження як завершальна частина судового розгляду у світлі практики ЄСПЛ та протидія зловживанням процесуальними правами учасників виконавчого провадження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 1 (112). С. 36-43.
4. Верба-Сидор О. Б. Співвідношення судового та відомчого контролю за діяльністю приватних виконавців у механізмі забезпечення прав особи. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 84-98.
5. Хотинська О. З. Форми судового контролю за виконанням рішень судів в Україні: критерії та проблеми їх розмежування. *Форум права*. 2006. № 5. С. 53-59.
6. Гусаров К. В. Правосуддя як функція судової влади. *Від громадянського суспільства до правової держави: матеріали I Міжнар. наук.-практич. Конференції від 28 квітня 2006 р.* Харків, 2006. С. 222-223.
7. Овчаренко О. М. Судовий контроль за діяльністю приватних виконавців у виконавчому провадженні: концептуальні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запорізький національний університет, 2022. № 10. С. 188-196.

References:

1. Komarov, V.V., Bihun, V.A., Barankova, V.V. (2011). Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk [Modern trends in a civil process in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Fursa, S. Ya. (2023). Prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv v Ukraini v period voiennoho stanu. [Modern trends in executive roceedings in Ukraine]. K.: Alerta [in Ukrainian].
3. Kravtsov, S. O. (2020). Vykonavche provadzhennia yak zavershalna chastyna sudovoho rozghliadu u svitli praktyky YeSPL ta protydiia zlovzhyvanniam protsesualnymy pravamy uchasykiv vykonavchoho provadzhennia [Modern trends in enforcement proceedings]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 1 (112) [in Ukrainian].
4. Verba-Sydor, O. B. (2021). Spivvidnoshennia sudovoho ta vidomchoho kontroliu za diialnistiu pryvatnykh vykonavtsiv u mekhanizmi zabezpechennia prav osoby. [Modern trends of control over the activities of performers in Ukraine]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. Vyp. 2 (94) [in Ukrainian].
5. Khotynska, O. Z. (2006). Formy sudovoho kontroliu za vykonanniam rishen sudiv v Ukraini: kryterii ta problemy yikh rozmezhuвання. [Modern trends in monitoring the execution of court decisions in Ukraine]. *Forum prava*. № 5 [in Ukrainian].
6. Husarov, K. V. (2006). Pravosuddia yak funktsiia sudovoi vlady [Modern trends of justice in Ukraine]. *Vid hromadianskoho suspilstva do pravovoi derzhavy: materialy I Mizhnar. nauk.-praktych. Konferentsii vid 28 kvitnia 2006 r. Kharkiv* [in Ukrainian].

УДК 343.132:343.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-306-312](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-306-312)

Огієвич Аліна Олександрівна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (0800) 31-17-77, <https://orcid.org/0009-0005-1416-7439>

Дадикіна Ксенія Вячеславівна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (0800) 31-17-77, <https://orcid.org/0009-0009-5841-5739>

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОСВІДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. Освідування особи є однією із найбільш дискусійних обговорюваних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на інформацію про кримінальне правопорушення. Законодавець визначає освідування до вид слідчої (розшукової) дії, що може проводитися слідчим, дізнавачем, прокурором за можливої участі у разі необхідності судово-медичного експерта або лікаря.

У процесі проведення освідування варто дотримуватися процесуальних вимог задля забезпечення від порушення прав людини та можливих зловживань зі сторони правоохоронних органів. У іншому випадку вказані дії будуть вважатися неприпустимими, а докази, отримані у такий спосіб, можуть бути визнані судом недопустимими.

З прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України законодавець суттєво змінив регламентацію освідування у ст. 241 КПК як слідчої дії. Однак окремі положення цієї правової норми викладені неоднозначно та потребують уточнення. Це актуалізує низку проблемних питань, які потребують дослідження з метою пошуку оптимальних шляхів їх вирішення.

У роботі досліджено та проаналізовано проблемні аспекти, які виникають у процесі виконання освідування, яке проводиться шляхом оголення та із застосуванням примусу щодо освідуваної особи, механізм реалізації яких не забезпечує гарантійне дотримання процесуальних прав особи, закріплених Конституцією України і передбачених чинним кримінально-процесуальним законодавством.

Зокрема, акцентовано увагу на проблему права захисту особи при проведенні такої слідчої дії як освідування при особливому порядку її здійснення, що супроводжується оголенням та запропоновано шляхи вирішення чи вдосконалення окремих спірних питань щодо згаданого питання.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, освідування, повага до честі та гідності, особиста недоторканність, оголення, примусове освідування, процесуальні підстави для проведення освідування.

Ogievich Alina Oleksandrivna the third year student of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (0800) 31-17-77, <https://orcid.org/0009-0005-1416-7439>

Dadykina Ksenia Vyacheslavivna the third year student of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (0800) 31-17-77, <https://orcid.org/0009-0009-5841-5739>

LEGAL REGULATION OF EDUCATION: CURRENT PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Abstract. Investigation of a person is one of the most debated and discussed investigative (research) actions aimed at information about a criminal offense. The legislator determines the examination before the type of investigative (search) action, which can be carried out by an investigator, inquirer, prosecutor with the possible participation, if necessary, of a forensic medical expert or a doctor.

In the process of conducting the survey, it is necessary to follow the procedural requirements in order to ensure against the violation of human rights and possible abuses by law enforcement agencies. Otherwise, the specified actions will be considered inadmissible, and the evidence obtained in this way may be recognized as inadmissible by the court.

With the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, the legislator significantly changed the regulation of examination in Art. 241 of the Criminal Procedure Code as an investigative measure. However, certain provisions of this legal norm are ambiguous and require clarification. This actualizes a number of problematic issues that require research in order to find optimal ways to solve them.

The work investigated and analyzed the problematic aspects that arise in the process of the investigation, which is carried out by means of exposure and with the use of coercion against the person being investigated, the mechanism of which implementation does not ensure the guaranteed observance of the procedural rights of the person enshrined in the Constitution of Ukraine and provided for by the current criminal procedural legislation.

In particular, attention is focused on the problem of the right to protect a person when conducting such an investigative action as a survey with a special procedure for its implementation, which is accompanied by exposure, and ways of solving or improving certain controversial issues regarding the mentioned issue are proposed.

Keywords: investigative (search) actions, investigation, respect for honor and dignity, personal integrity, exposure, forced investigation, procedural grounds for investigation.

Постановка проблеми. Під час кримінального провадження як у сторони обвинувачення, так і сторони захисту неодмінно виникає необхідність зібрання доказової бази на підтвердження або спростування факту кримінального правопорушення. Освідування виступає одним із актуальних способів отримання доказів. У сучасний час правове регулювання згаданої слідчої дії зазнавало нововведень та вдосконалення окремих положень задля дієвої та ефективної її реалізації в практичній площині. Проте й наразі залишаються деякі проблемні питання щодо окремих нормативних приписів статті 241 КПК України, що на практиці супроводжується ускладненнями їх здійснення, а тому потребує вивчення та вироблення шляхів вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика була достатньо ґрунтовно висвітлена у наукових працях багатьох процесуалістів, таких як: О. П. Кучинська, В. Д. Берназ, О. Я. Переверза, С. В. Харченко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, І. В. Гловюк, Д. О. Савицький, М. А. Грига, В. І. Галаган, В. А. Колесник, І. В. Кубарев та інших науковців.

Мета статті – аналіз проблемних питань, які виникають під час проведення освідування як слідчої (розшукової) дії; тлумачення термінів «оголення» та «примусове освідування»; запропонування процесуальних підстав для освідування особи шляхом оголення та освідування у примусовому порядку; висловлення пропозицій щодо нормативного унормування законодавчої регламентації зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Розслідування злочинів – це інформаційно-пізнавальний процес, який здійснюється у визначеній процесуальній формі із

застосуванням специфічних засобів, якими є слідчі (розшукові) дії. Однією з найбільш обговорюваних слідчих (розшукових) дій, які передбачені главою 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), та незамінним і водночас ефективним засобом формування доказової бази значного кола кримінальних проваджень, є освідування особи.

Деякі дослідники, у широкому розумінні, зараховують освідування до окремого виду слідчого огляду, який виокремлюється в самостійну слідчу (розшукову) дію, що характеризується специфічним об'єктом обстеження – тілом живої людини. На законодавчому рівні освідування визначається як слідча дія, яка здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, з метою виявлення на тілі, одязі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ч. 1 ст. 241 КПК України).

Фактичною підставою прийняття рішення про проведення даної слідчої (розшукової) дії, визначеною чинним законодавством України, є наявність інформації, що на тілі особи (підозрюваного, потерпілого, свідка) можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення. З цього випливає безпосередня мета освідування особи, яка полягає в пошуку не лише особливих прикмет у потерпілого, підозрюваного чи свідка, а також у виявленні на їхньому тілі слідів злочину.

Відповідно до ч. 2 статті 241 КПК України, постановою дізнавача, слідчого, прокурора, є юридичною підставою для добровільного проведення освідування особи. Завдяки цьому створюються додаткові гарантії захисту особи, що забезпечують її недоторканність. Також у разі відмови особи необхідність освідування може проводитися в примусовому порядку виключно на підставі постанови прокурора. Для цього повинна бути обґрунтована підозра стосовно неправдивих показань потерпілого і наявність достатніх підстав вважати, що це дозволить виявити фактичні дані для підтвердження або спростування такої підозри. Щодо примусового освідування свідка, то воно можливе за наявності підстав вважати, що на його тілі можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення або інші докази, які допоможуть у встановленні обставин злочину та у визначенні оцінки правдивості його показань.

Отже, враховуючи зазначене, освідування особи за своєю суттю є різновидом огляду, об'єктом якого є тіло людини. Така слідча дія, особливо у випадку її проведення у примусовому порядку, вважається суттєвим втручанням в особисті права людини, а тому мають існувати гарантії від безпідставних зловживань з боку правоохоронних органів [2]. Такі гарантії передбачені Конституцією України та знайшли своє відображення у вигляді засад кримінального провадження у п. 4 ч. 1 ст. 7 чинного КПК України. Статтею 28 Конституції України зазначається, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам [3].

Захисту прав особи сприяє нормативний припис кримінального процесуального закону, в якому зазначено, що при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або такі, що є небезпечними для її здоров'я (ч. 4 ст. 241 КПК України) [1]. Тобто всі фактичні дані, зафіксовані в належній формі, отримані під час освідування, набувають доказової сили лише в тому випадку, якщо вони будуть отримані без приниження гідності особи. В іншому випадку, отримані дані будуть визнані судом недопустимим доказом (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України).

У ч. 2 ст. 241 КПК України міститься згадка про освідування, яке проводиться шляхом оголення. З одного боку у ній зазначається про те, що «освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі» [1]. Проте законодавець передбачає виняток з правила - проведення освідування «лікарем і за згодою особи, яка освідується» [1]. Тому цілком логічно виникає питання стосовно згоди

особи, яка освідується, а саме чи буде вона поширюватися лише на проведення освідування лікарем чи і слідчим? Стаття лікаря, за загальними правилами, не впливає на визнання принизливим факту оголювання освідуваного. Тобто тоді така згода має стосуватися лише слідчого? Втім, незалежно від такої згоди, слідчий, дізнавач і прокурор не можуть бути присутніми під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з її оголенням. Тому, на нашу думку, подібний нормативний припис слід вважати недоречним.

З метою правомірного застосування ч. 2 ст. 241 КПК слід надати визначення поняттю «оголення» при освідуванні особи. Законодавець у зазначеній статті чинного КПК визначення даному терміну не надає, тому з положень кримінального процесуального закону чітко не зрозуміло, за яких умов ця вимога підлягає застосуванню. Разом із тим, особа, яка проводить освідування, має забезпечити права особи у процесі проведення даної слідчої дії, і має чітко розуміти міру оголення особи в кожній конкретній ситуації. Варто враховувати у деяких випадках релігію, оскільки через релігійні та інші етичні міркування особа може бути одягнена, наприклад, у паранджу. Так, наприклад, О. Я. Переверза зазначає, що по-перше, у холодну пору року неоголеними в особи можуть бути тільки обличчя, кисті рук. Але не виключена можливість, коли руки особи будуть перекриті рукавицями. По-друге, у теплу пору року особа через корпоративну культуру, незважаючи на високу температуру повітря, може бути одягнена у сукню з довгими рукавами, довгу сукню та непрозорі колготки (або брюки). Крім того, треба враховувати, що особа може ходити більш або менш роздягнутою через особисте сприйняття холоду і тепла, що взагалі тяжко передбачити слідчому, який готує проведення освідування [4].

Тому, на нашу думку, задля уникнення порушення принципу поваги до людської гідності при проведенні освідування особи та однакового розуміння виконавцями даної дії змісту терміну, законодавцю необхідно чітко визначити у кримінальному процесуальному законі поняття «оголення» або навпаки, уникати його застосування.

Наступним ключовим питанням, на якому слід наголосити при дослідженні освідування, є проблема дотримання гарантованих законодавством прав та інтересів осіб при примусовому проведенні згаданої слідчої дії.

Стаття 241 КПК України регламентує та передбачає реалізацію освідування за добровільною згодою підозрюваного, потерпілого чи свідка. Проте в практичній площині нерідко трапляються випадки відмови особи від здійснення такої слідчої дії. Чинне законодавство закріплює загальний виняток із правила «добровільної згоди», наголошуючи на тому, що у разі відмови від проведення необхідних процесуальних дій, слідчий, прокурор здійснюють освідування примусово.

Примус при освідуванні передбачає певною мірою обмеження такого основоположного права громадян як особиста недоторканність. Стаття 2 КПК України регламентує як одне з основних завдань кримінального провадження охорону законних прав та інтересів його учасників. Незважаючи на те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство закріплює ряд важливих гарантій при проведенні освідування, які захищають особу від неправомірного впливу з боку сторони обвинувачення, питання примусового залучення особи до такої слідчої дії було й залишається актуальним серед науковців і потребує вдосконалення.

По-перше, це стосується недосконалості визначення порядку проведення слідчої дії. Де-юре закон закріплює правило: «спочатку відмова від добровільного проходження – потім примус», але де-факто добровільна згода особи не відіграє важливу роль в процесі здійснення освідування. Це випливає з того, що відсутність згоди ніяким чином не перешкоджає слідчому, дізнавачу, прокурору примусово залучити підозрюваного, потерпілого чи свідка до слідчої дії. На наш погляд, таке нормативне визначення виступає винятково юридичною ширмою, яка ніяким чином не убезпечує особу від освідування, її думка щодо небажання проходження фактично нівелюється і не враховується. З однієї сторони, такий етап виступає проміжним і не дозволяє одразу реалізовувати кримінально-

процесуальний примус при слідчій дії, але з іншої – не гарантує захист особистості, що піддається йому, а отже не має сенсу під час практичної реалізації. Для усунення суперечностей та для більш досконалого регламентування, ми вважаємо, було б доречніше додати винятки для проведення освідування у разі відсутності добровільної згоди підозрюваного, свідка та потерпілого. Або ж, навпаки, прямо в ст. 241 КПК України закріпити випадки, коли незалежно від наявності згоди слідчий, прокурор можуть примусово здійснювати таку слідчу дію. Наприклад, на думку Т. В. Садової, примусове освідування свідка може бути здійснене у разі наявності достатніх підстав вважати, що на його тілі можуть бути знайдені сліди кримінального правопорушення, докази, що мають значення у справі, а також для оцінки достовірності його показань [5].

По-друге, неоднозначність приписів щодо примусового освідування потерпілого. Зі змісту ст. 56 КПК України прямо випливає, що потерпіла особа має право подавати в установленому порядку докази, яке вона реалізовує на власний розсуд, під час кримінального провадження. У постанові від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17, провадження № 13-66кс18 Верховний суд України наголошує на тому, що кримінальний процесуальний закон (статті 55 - 59 КПК України) юридично закріплює статус потерпілого - учасника кримінального провадження, наділяючи його певними процесуальними правами та обов'язками як учасника процесу [6].

У той же час, у ст. 241 КПК законодавець закріплює відібрання доказів примусово у потерпілого через виявлення слідів, ознак, особливих прикмет на його тілі, тобто передбачає зобов'язання особи надати їх незалежно від власної волі. У такому випадку можна говорити про наявність певних правових суперечностей між окремими нормами КПК України, які по-різному розкривають зміст однієї тієї ж самої дії – подання доказів потерпілим, що виступає і правом (за загальним правилом), і фактично обов'язком винятково при освідуванні, бо наявний примусовий порядок залучення без врахування позиції особи. На наш погляд, наведену колізію можна вирішити шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 241 КПК України, де варто наголосити на тому, що освідування потерпілого можливе винятково за його добровільною згодою.

За аналогією можна було б стверджувати те саме стосовно й підозрюваного, оскільки закон в статті 42 КПК України встановлює й для нього таке право (не зобов'язання) як подання доказів. Проте у випадку з підозрюваним примусове освідування є виправданим. Це пояснюється безпосередньо необхідністю досягнення завдань кримінального провадження, його цілей, а також встановлення рівноцінного балансу між приватним та публічним інтересом суспільства задля захисту його від неправомірного впливу посягань осіб.

По-третє, ще одне неоднозначне твердження в ст. 241 КПК України, яке піддається критиці, стосується примусової фіксації за допомогою технічних засобів прикмет, слідів кримінального правопорушення при здійсненні слідчої дії. На перший погляд здається, що таке забезпечення збереження інформації, доказів під час досудового слідства для подальшого використання є аргументованим та законним, що відповідає, зокрема, й загальним положенням щодо проведення слідчих дій. Однак при аналізі змісту ч. 3 ст. 241 КПК України через призму прав, свобод особи, основоположних засад кримінального процесу можна стверджувати про нівечення честі та гідності особи, яка підлягає освідуванню.

Чинне законодавство містить значну кількість оціночних понять, які не тлумачаться на офіційному рівні, а тому можуть розглядатися на власний розсуд відповідного суб'єкта. Так само й у випадку освідування. Не спростовуються моменти зловживання своїми правами слідчим, прокурором при розкритті змісту тверджень «дій, що принижують честь та гідність», «зображення, які є образливими».

На наш погляд, у наведеній частині варто наголосити, коли фіксація буде прямо суперечити чинному законодавству, зокрема, при освідуванні, що супроводжується оголенням, та обмежити таким чином слідчого, прокурора у впливі на особу для реалізації владних повноважень.

Водночас, на нашу думку, найбільш гостра проблема при освідуванні стосується участі захисника та безпосереднє право особи на захист при такій слідчій дії.

На початку розгляду згаданої проблеми, варто зазначити, що участь захисника при слідчих діях сприяє реалізації в практичній площині засади змагальності кримінального провадження, створюються умови для задоволення всебічності, зокрема, досудового розслідування, виникає можливість безпосереднього сприйняття захисником доказів, їх допустимості, достовірності та належності.

Чинне законодавство не наводить перелік процесуальних дій, при проведенні яких участь захисника є обов'язковою. Варто погодитися з думкою І. В. Гловюк, що обов'язковою є участь захисника в процесуальній дії, яка проводиться за участю підозрюваного, обвинуваченого, та в слідчій (розшуковій) дії, що здійснюється за клопотанням сторони захисту (крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній) [7].

Ураховуючи специфіку освідування, яке у відповідних випадках на практиці супроводжується оголенням, виникає питання, щодо забезпечення права на захист при реалізацією повноважень слідчим, прокурором. При зверненні до ст. 241 КПК України, можна побачити абсолютно обґрунтоване, загальне правило про неможливість присутності слідчого, прокурора при такій слідчій дії стосовно підозрюваного, свідка чи потерпілого, якщо така особа є протилежної статі, тим паче при необхідності оголення. Проте згадана норма не додає до винятків участі в такому випадку захисника. У такому випадку виникає протиріччя права на захист та поваги до честі й гідності особи, які є рівноважливими в кримінальному процесі.

На нашу думку, недоцільно поширювати на освідування, яке провадиться з оголенням особи, обов'язкову участь захисника, якщо він є протилежної статі. Варто про це прямо зазначити в ч. 3 ст. 241 КПК України або доповнити її змістом, що захисник може бути присутній при такому порядку слідчої дії, якщо особа, яка підлягає освідування, не заявляє заперечень проти цього.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що освідування є слідчою (розшуковою) дією, безпосередньо об'єктом якої є тіло людини, що вимагає поваги до честі та гідності особи. Кримінальний процесуальний закон доволі вагомо та чітко врегулює порядок здійснення освідування, проте потребує вдосконалення з метою захисту особи, яка піддається такій слідчій дії. Наявні в законі гарантії хоча і забезпечують певною мірою підозрюваного, свідка чи потерпілого від несанкціонованого впливу суб'єктів владних повноважень, однак як в теоретичній, так і практичній площині виникають суперечності й правові колізії щодо застосування певних положень, що, у свою чергу, зумовлює необхідність внесення правок до регулювання освідування.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.04.2023).
2. Дотримання прав особи при слідчій дії освідування. Вища школа адвокатури НААУ: веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pri-slidchij-diyi-osviduvannya> (дата звернення: 19.04.2023).
3. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
4. Переверза О. Я. Проблеми правової регламентації та тактики проведення примусового освідування, що супроводжується оголенням особи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №1. С. 218–223.
5. Садова Т.В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні*: матеріали Міжрегіональної наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ). Львів: ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. С. 183–188.

6. Постанова від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17, провадження № 13-66к18 Верховного суду України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення: 21.04.2023).

7. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

References:

1. Criminal Procedure Code of Ukraine. *Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

2. Observance of the rights of the individual during the investigative action of the examination [NAAU Higher School of Advocacy]. *hsa.org.ua*. Retrieved from <https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pry-slidchij-diyi-osviduvannya> [in Ukrainian].

3. Constitution of Ukraine. *Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#TextPereverza> [in Ukrainian].

4. Pereverza O. Y. (2018). Problems of legal regulation and tactics of conducting compulsory examination accompanied by exposure of the person [Problems of legal regulation and tactics of forced inspection, accompanied by exposure of the person]. *Actual problems of domestic jurisprudence, 1*, 218–223 [in Ukrainian].

5. Sadova T. V. (2010). Protection of human rights during examination and obtaining samples for expert research [Protection of human rights during examination and obtaining samples for expert examination]. *Constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine: materials of the Interregional Science and Practice, conference dedicated to the promulgation of the Universal Declaration of Human Rights*. (pp. 183–188). Lviv: PYUI LvDUVS [in Ukrainian].

6. Unified state register of court decisions. (b. d.). *Unified state register of court decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> [in Ukrainian].

7. Glowiyuk I.V. (2016) Criminal-procedural functions: theoretical and methodological principles and implementation practice [Criminal procedural functions: theoretical and methodological foundations and implementation practice]. *Candidate's thesis*. 12.00.09. Odesa, 602 p. [in Ukrainian].

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-313-321](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-313-321)

Онiщенко Наталiя Миколаiвна доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, заступник директора з наукової роботи, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Сунєгін Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Анотація. Проблематика правового забезпечення взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством має комплексний, системний характер, який вимагає визначення насамперед загальних концептуальних підходів, принципів або засадничих положень розвитку відповідних комунікативних практик і платформ, спрямованих на створення необхідних умов ефективного функціонування військових формувань та військовослужбовців, успішного виконання поставлених перед ними завдань і функцій.

В умовах сучасних реалій роль і значення консолідованого громадянського суспільства зростає в геометричній прогресії, оскільки воно являє собою своєрідний компас, своєрідний орієнтир до майбутніх дій, причому характеризується відповідними формами комунікацій (наприклад, громадські слухання), які набувають особливого значення в реаліях війни та післявоєнної відбудови держави. При цьому взаємодія між громадянським суспільством і Збройними Силами України може відбуватися в різних формах, зокрема у так званому волонтерському контексті, лекційно-просвітницькій діяльності, організації та здійснення наукових та культурних заходів.

Особливою формою взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України як у воєнний, так і в мирний час, є система ефективного громадського контролю за виконанням державою своїх зобов'язань перед Збройними Силами України, що спрямована, зокрема, на удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою, а також волонтерська діяльність.

Зроблено висновок, що кожна форма взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством спрямована на виконання як загальних, так і спеціальних завдань та цілей.

Ключові слова: Збройні Сили України, громадянське суспільство, право, громадський контроль, волонтерська діяльність, право на мир.

Onishchenko Nataliia Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Deputy Director for Research, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel. : (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Suniehin Serhii Oleksandrovych Candidate of Law, Senior Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel. : (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

LAW ENSURING THE INTERACTION OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE WITH CIVIL SOCIETY: CONCEPTUAL BASIS

Abstract. The issue of legal support for the interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society has a complex, systemic nature, which requires, first of all, the definition of general conceptual approaches, principle or basic provisions for the development of relevant communicative practices and platforms, aimed at creating the necessary conditions for the effective functioning of military formations and servicemen, successful performance of the tasks and functions assigned to them.

In the conditions of modern realities, the role and importance of a consolidated civil society is growing exponentially, as it represents a kind of compass, a kind of guide for future actions, and is characterized by appropriate forms of communication (for example, public hearings), which acquire special importance in the realities of war and post-war reconstruction of the state. At the same time, interaction between civil society and the Armed Forces of Ukraine can take place in various forms, in particular in the so-called volunteer context, lecture and educational activities, organization and implementation of scientific and cultural events.

A special form of interaction between civil society and the Armed Forces of Ukraine, both in wartime and in peacetime, is the system of effective public control over the state's fulfillment of its obligations to the Armed Forces of Ukraine, which is aimed, in particular, at improving the institution of legal responsibility of the state before civil society and the individual, as well as volunteer activities.

It was concluded that each form of interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society is aimed at fulfilling both general and special tasks and goals.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, civil society, law, public control, volunteering, right to peace.

Постановка проблеми. Одним із недостатньо досліджених у сучасній юридичній літературі напрямів наукових пошуків в умовах сьогодення є проблематика правового забезпечення взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства, яка набула особливої значущості у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 року. При цьому очевидним слід визнати, що різноманітні питання, які пов'язані з правовим регулюванням відносин між основними інститутами громадянського суспільства та військовослужбовцями Збройних Сил України, мають комплексний, системний характер, який вимагає визначення насамперед загальних концептуальних підходів, принципових або засадничих положень розвитку відповідних комунікативних практик і платформ, спрямованих на створення необхідних умов ефективного функціонування військових формувань та військовослужбовців, успішного виконання поставлених перед ними завдань і функцій.

Вивчаючи цю проблематику, слід зауважити, що правове забезпечення взаємодії Збройних Сил України і громадянського суспільства повинно враховувати, принаймні, темпоральні характеристики сьогодення. Іншими словами, необхідно розуміти, що така взаємодія у мирний час та під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну може мати і має різні форми, методи та способи забезпечення. Крім того, в процесі викладу слід визначити нормативну джерельну базу такої взаємодії (національну та міжнародно-правову), що, власне, є однією з першоосновних цілей. Також, окремим вектором розгляду повинні стати суб'єкти, учасники такої взаємодії, метою якої є насамперед захист прав людини в широкому сенсі та інші не менш важливі питання функціонування Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове забезпечення взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством перебуває у фокусі уваги значної кількості українських вчених. Серед таких дослідників слід згадати роботи Н. Атаманчук, А. Гриняка, Ю. Гришиної, О. Костюченко, О. Кота, Н. Кузнєцової, Н. Міловської, А. Монаєнка, М. Савчина, В. Тернавської, Н. Федорченко, Г. Чанишевої та інших.

Водночас, реалії сучасної російсько-української війни, а також питання післявоєнної відбудови держави, суттєво актуалізують необхідність осмислення концептуальних засад правового забезпечення взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства, що вимагає здійснення додаткових наукових досліджень багатьох питань, пов'язаних з удосконаленням існуючих та створенням нових механізмів такої взаємодії, визначенням правових стандартів їх належної реалізації, тенденцій подальшого розвитку тощо.

Мета статті. Метою статті є визначення концептуальних засад правового забезпечення взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства в контексті сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного змісту даної статті хотілося б розпочати з освоєння деяких ключових питань та констатацій. Зокрема, пропонуємо розглянути, по-перше, природу та сутність громадянського суспільства, яке функціонує на сьогодні в Україні. У цьому сенсі є зрозумілим, що багато уваги зараз прикуто до процесів, які відбуваються в світовому суспільному розвитку. Слід зауважити, що саме процеси, «ініційовані» національними суспільствами, багато в чому визначали і визначають процеси взаємодії держав щодо допомоги в різних сферах життєдіяльності людини після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Отже, зрозуміло, що в умовах сучасних реалій роль і значення глобалізованого, інтернаціонального, консолідованого громадянського суспільства зростає в геометричній прогресії. Особливо хочемо підкреслити, що мова йде про громадянське суспільство, яке сформоване і розвивається в умовах саме демократичного цивілізаційного поступу. У зв'язку з цим, перед тим як переходити до висвітлення теми, заявленої до розгляду, хочемо звернути певну увагу на висвітлення в теоретичній площині ролі, властивостей та характеристик сучасного громадянського суспільства.

Відразу зауважимо, що ми не ставимо на меті аналіз дефініційного (понятійного) ряду, пов'язаного з терміно-поняттям «громадянське суспільство». Мова піде саме про його окремі властивості та характеристики. Зокрема, декілька «азбучних», але важливих для викладу положень:

- а) громадянське суспільство емансиповане, «звільнене» від держави;
- б) інститути громадянського суспільства взаємопов'язані, взаємовідповідні розвитку демократичної, соціальної, правової держави, а отже, взаємодіють із збройними силами на прогресивних засадах;
- в) громадянське суспільство «відповідає» за репрезентування інтересів людини перед державою, зокрема і військовослужбовців та ветеранів Збройних Сил України;
- г) саме громадянське суспільство і держава відповідають за соціалізацію особистості, за виховання особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення і, що дуже важливо, демонструвати готовність до позитивних змін;
- д) слід особливо підкреслити, що громадянське суспільство не має на меті стати «двійником» держави або замінити її собою; воно не з'являється на порожньому місці, йому передуює і суспільний, і державний розвиток. Отже, це дві реальності соціальної дійсності, що існують та розвиваються разом.

Як відомо, у сучасній науковій літературі громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діють формально незалежно від держави, хоча і взаємодіють з нею. Такий ракурс осмислення сутності та природи громадянського суспільства означає, що індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага, завдяки чому формується громадянська солідарність в суспільстві.

Отже, значення громадянського суспільства в умовах функціонування демократичного політичного режиму та соціальної, правової держави, полягає, зокрема, у наступному:

- 1) громадянське суспільство утворює відповідне соціальне середовище, в якому формується і розвивається особистість за допомогою створення умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто створюються умови для її широкої самореалізації;

2) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя;

3) інститути громадянського суспільства формулюють і репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів;

4) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація духовних і матеріальних інтересів, інтеграція у соціальне середовище.

На громадянське суспільство можуть покладатися і покладаються певні стратегічні завдання, оскільки воно являє собою своєрідний компас, своєрідний орієнтир до майбутніх дій, причому характеризований відповідними формами комунікацій (наприклад, громадські слухання). Щодо конкретної громадської організації (наприклад, товариство захисників прав ветеранів війни), то, на наш погляд, така організація не може виконувати ширші функції і завдання, ніж це визнано її статутом чи іншими нормативними документами.

У вказаному контексті потрібно зазначити, що зріле, активне і впливове громадянське суспільство не може ототожнюватися з показником наявності або відсутності певної кількості громадських організацій вже хоча б з огляду на те, що складниками громадянського суспільства є також волонтери, науково-консультативні, громадські та інші експертні ради при органах публічної влади, професійні та творчі спілки, благодійні організації, релігійні громади тощо.

Інша річ, що громадські організації покликані належним чином виконувати свої статутні функції та завдання, що є необхідною умовою цивілізованого суспільного і державного розвитку відповідно до чинного законодавства. Показовою в цьому аспекті виступає проблематика забезпечення та захисту прав і свобод людини, у тому числі військовослужбовців, зокрема у контексті ефективності взаємодії громадянського суспільства, особи та держави.

Беззаперечним слід визнати, що серед найбільш пріоритетних тем сучасного правового доробку декілька є домінуючими. Одна з них пов'язана з розвитком громадянського суспільства та правової держави, друга – із захистом прав, свобод та законних інтересів людини, а отже – конструктивом і дієвістю сучасного права. При цьому потрібно наголосити, що досить невелика частина наукових публікацій спрямована на поєднання цих доленосних проблематик, на усвідомлення їх взаємопов'язаності, взаємовідповідності, посилення коефіцієнта корисної дії правореґулюючих процесів сьогодення з метою мінімізації ризиків антигуманістичних проявів в окремих сферах життєдіяльності людини [1, с. 312-416].

Є безсумнівним, що дієвий захист прав і свобод кожної особистості неможливий сьогодні:

1) без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси праводержавотворення;

2) без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;

3) без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;

4) без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

З урахуванням наведеного вище необхідно зазначити, що взаємодія між громадянським суспільством і Збройними Силами України може відбуватися в різних формах, зокрема у так званому волонтерському контексті, лекційно-просвітницькій діяльності, організації та здійснення наукових та культурних заходів та ін. При цьому особливі форми такої існують тільки під час війни. У цьому сенсі мова йде, з-поміж іншого, про допомогу у будь-яких сферах, спрямовану на забезпечення ефективного функціонування Збройних Сил України в умовах війни (постачання зброї, ліків, харчування тощо).

Крім цього, особливою формою взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України як у воєнний, так і в мирний час, є створення системи ефективного

громадського контролю за виконанням державою своїх зобов'язань перед Збройними Силами України, які, у свою чергу, виступають чи не найважливішою гарантією її незалежності та суверенітету. Адже важливим завданням розвитку громадянського суспільства є забезпечення дієвого і постійного громадського контролю, насамперед за державно-владною діяльністю, який може стати важливим чинником демократизації суспільства: забезпечення права народу на належне урядування. Навряд чи є особлива потреба нагадувати всім добре відомі констатації, що відповідно до чинного законодавства громадські організації мають право брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи, одержувати від суб'єктів владних повноважень інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань. Реалізація таких можливостей громадськими організаціями надає можливість здійснювати відповідний контроль за органами та посадовими особами, які здійснюють державно-управлінські повноваження.

Окремим напрямом здійснення такого громадського контролю може стати створення необхідних передумов нормативно-організаційного характеру, спрямованих на удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою, що є одним із важливих чинників забезпечення ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України.

Правовий інститут відповідальності держави перед особою дозволяє створити додаткові стримування та противаги владі, пом'якшити її автократичні прояви, обмежити можливі зловживання за допомогою підкорення її закону. Створювані цим інститутом умови перетворюють процес владарювання на суспільне служіння, а не на привілей. Дотримання інституту відповідальності держави, її органів та посадових осіб перед людиною і громадянином є одним з основних показників правової спрямованості діяльності держави. Він виражає морально-юридичні засади у відносинах між державою як носієм влади і громадянином як учасником її здійснення [2, с. 18-43].

Юридична відповідальність держави перед громадянським суспільством та особою – це одна із невід'ємних складових демократичного урядування, яка передбачає підзвітність державно-владних суб'єктів інститутам громадянського суспільства і навпаки. З точки зору практичної реалізації юридична відповідальність держави перед громадянським суспільством та особою органічно трансформується у відповідальність органів державної влади, їх посадових і службових осіб, оскільки саме до них можуть бути застосовані конкретні санкції або стягнення за порушення відповідних правових норм. Сама ж держава виступає, скоріше, як гарант відповідальності органів публічної влади в цілому, їх посадових і службових осіб, тобто фактично несе юридичну відповідальність субсидіарно, організаційно та матеріально забезпечуючи юридичну відповідальність певних суб'єктів владних повноважень.

Проблема підвищення ефективності інституту відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою має декілька складових, серед яких основними слід визнати:

а) нормативно-правове визначення переліку та змісту основних прав і свобод громадян відповідно до об'єктивного розвитку суспільних відносин та міжнародно-правових зобов'язань України;

б) приведення у відповідність сучасним демократичним стандартам положень чинного законодавства щодо непорушності, неподільності, невідчужуваності основоположних прав і свобод людини;

в) закріплення у Конституції України виключного переліку підстав обмеження реалізації прав, свобод та законних інтересів людини з огляду на міжнародні та, зокрема, європейські стандарти у цій галузі, що унеможливить уникнення посадовими особами чи органами влади юридичної відповідальності за їх незаконне обмеження;

г) визначення і закріплення ефективних механізмів, у тому числі гарантій реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян, їх захисту та юридичної відповідальності держави за їх порушення [3, с. 94, 107, 109-110].

Очевидним слід визнати, що практична реалізація наведених вище положень, спрямованих на удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та собою, виступатиме однією з важливих правових засад забезпечення ефективної взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України.

У вказаному контексті необхідно також зазначити, що традиційними суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України з боку держави виступають Президент України, який є Верховним головнокомандуючим Збройних Сил України, Кабінет Міністрів України, який планує та здійснює фінансування їх діяльності, Верховна Рада України, яка затверджує це фінансування у Державному бюджеті України, центральні органи виконавчої влади України, зокрема, Міністерство оборони України, яке, з-поміж іншого, здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво Збройними Силами України, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування тощо.

Як бачимо, саме від держави та її уповноважених органів безпосередньо залежить стан функціонування Збройних Сил України, рівень їх матеріально-ресурсного, організаційного та правового забезпечення, тобто по суті їх реальна здатність надати військову відсіч ворогу, який здійснив збройну агресію проти України.

Більше того, не варто також забувати про те, що саме держава на законодавчому рівні затверджує основні засади і норми взаємодії інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України, яка охоплює собою широкий спектр проблем, серед яких можна виокремити:

- 1) характер ставлення населення до збройних сил (рівень довіри, ступінь впевненості в їх здатності захистити суспільство і державу);
- 2) наявність демократичного контролю з боку інститутів громадянського суспільства;
- 3) престиж військової служби та професії військовослужбовця;
- 4) моральна готовність населення до захисту своєї Вітчизни і підтримки збройних сил;
- 5) готовність суспільства на матеріальні витрати щодо утримання та забезпечення нормального функціонування армії тощо [4, с. 7].

Крім цього, окремим вектором взаємодії інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України є волонтерська діяльність, яка регулюється Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. (з наступними змінами і доповненнями). Відповідно до статті 1 вказаного Закону волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. При цьому одними із найважливіших напрямів здійснення волонтерської діяльності є, безсумнівно, наступні:

- 1) надання волонтерської допомоги Збройними Силами України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України;

- 2) надання волонтерської допомоги для подолання наслідків бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації;

- 3) надання волонтерської допомоги для подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, а також для післявоєнного відновлення і розвитку України;

- 4) надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, збройною агресією Російської Федерації проти України та/або іншої держави проти України.

У цьому сенсі слід звернути увагу на те, що надання волонтерської допомоги, яка є однією з форм благодійної діяльності і включає в себе роботи та послуги, що безоплатно

виконуються та надаються волонтерами, вимагає здійснення адекватного державного та громадського контролю за нею. Адже волонтерська діяльність, особлива та, яка стосується допомоги Збройним Силам України у період війни та, відповідно, правового режиму воєнного стану, вимагає залучення великих обсягів тих чи інших матеріальних ресурсів, зокрема коштів та майна. У зв'язку із цим, в процесі здійснення волонтерської діяльності можуть мати місце відповідні зловживання, які вимагають належної, своєчасної та ефективної реакції з боку відповідних контролюючих суб'єктів, спрямованих як на усунення причин і умов, що їм сприяли, так і подолання їх негативних, шкідливих соціальних наслідків.

Втім, на жаль, але питання правового забезпечення контролю за волонтерською діяльністю так і не знайшло свого втілення у нормах зазначеного вище Закону, що слід визнати прогалиною у цій сфері, яка має бути подолана Верховною Радою України з урахуванням відповідних громадських та інших необхідних експертних консультацій.

Більше того, належної правової деталізації вимагає норма статті 13 Закону України «Про волонтерську діяльність», яка закріплює по суті декларативне положення щодо відповідальності за порушення законодавства у сфері волонтерської діяльності. Адже конкретна юридична відповідальність за порушення норм чинного законодавства, зокрема адміністративна та кримінальна, є однією з найважливіших правових гарантій забезпечення ефективності, передбачуваності та прогресивного розвитку відповідних суспільних відносин.

Окрім зазначених вище, одним із найважливіших напрямів взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України є захист прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, що включає в себе сукупність різних аспектів, зокрема, питання розробки, виробництва та постачання сучасних видів озброєння, постачання продуктів харчування та ліків військовим формуванням Збройних Сил України, здійснення необхідних державних закупівель у цих сферах, захист окремих громадянських та соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

У цьому сенсі важливо наголосити, що засадами або принципами діяльності Збройних Сил України відповідно до статті 11 Закону України «Про Збройні Сили України» є вірність конституційному обов'язку та військовій присязі, принцип верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод, принцип гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю тощо.

Слід звернути увагу на те, що в нинішніх реаліях повномасштабної російсько-української війни особливого «звучання» та значущості набуває право на мир, яке потребує відповідного переосмислення та наукового дослідження саме у світлі системи суб'єктивних прав і свобод людини. Зокрема, поняття «мир», яке виступає основою даного права, слід розуміти як відсутність військового протистояння між двома або більше державами, організованого насильства всередині країни, а також засіб забезпечення всебічної та ефективної охорони і захисту прав людини, соціальної справедливості, економічного добробуту тощо. При цьому право на мир можна і потрібно розглядати як найважливіший правовий інститут, навколо якого об'єднуються всі інші права і свободи людини, у тому числі право на життя. Зміст права на мир складають можливості відповідних суб'єктів жити та здійснювати певну діяльність у стані згоди з іншими колективними та індивідуальними суб'єктами права.

Саме тому право на мир доцільно розглядати одночасно як таке, що має колективний та індивідуальний характер. Його основою потрібно визнати прагнення до досягнення згоди як між державами та їх народами, так і між окремими громадянами та їх об'єднаннями всередині певного суспільства, прагнення до мирного врегулювання будь-яких конфліктних ситуацій на макро- та мікрорівнях. З цього випливає, що суб'єктами права на мир мають бути визнані не лише народи, нації або суспільства, але й окремі індивіди та їх об'єднання. Адже мирне співжиття громадян в державі є необхідною передумовою розвитку відповідних механізмів забезпечення та захисту будь-яких інших прав і свобод людини.

У науковій літературі відзначається, що «Генеральна асамблея ООН вперше визнала право на мир в 1978 році в Декларації про підготовку суспільств до життя в мирі. Декларація

визначає, що мир між народами є основним благом людства і необхідною умовою його розвитку. Декларація апелює до всіх держав і міжнародних організацій, щоб всілякими способами сприяли реалізації цього права. При цьому в преамбулі до цієї Декларації констатується право осіб, держав і людства на життя в мирі, яке є невід'ємним та повинно бути реалізоване без будь-яких обмежень. Повага до цього права описана як необхідна умова прогресу всіх народів у всіх сферах життя» [5, с. 29].

З урахуванням наведеного очевидним слід визнати, що право людини на мир, належний рівень його забезпеченості та захисту, є чи не найголовнішою передумовою ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України, тією першоосновою, навколо якої вибудовуються всі інші важливі напрями такої взаємодії. Саме тому ми вважаємо, що головною метою, яка об'єднує Збройні Сили України та громадянське суспільство, є забезпечення права людини на мир, на життя суспільств в мирі, право на підготовку життя суспільств в мирі. При цьому окремою важливою складовою такої взаємодії виступає захист суверенітету та територіальної цілісності України.

У контексті заявленої проблематики слід звернути увагу на те, що одним із найважливіших векторів або, скоріше, забезпечувальних чинників налагодження ефективної взаємодії Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства, є ветеранська політика, яка спрямована на створення правових, організаційних, соціальних, економічних, політичних та інших умов для забезпечення соціалізації та інтеграції ветеранів, членів їх сімей в суспільні процеси.

Державна ветеранська політика в Україні, на нашу думку, повинна здійснюватися, зокрема, на таких засадах:

1) верховенство права – забезпечення пріоритету прав і свобод ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів, що визначають зміст і спрямованість державної ветеранської політики;

2) гуманізм – повага до гідності ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів, забезпечення та захист їх права на життя, вільний розвиток, реалізацію ними своїх здібностей;

3) демократизм – можливість ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів, як безпосередньо, так і через своїх представників, або через ветеранські центри та організації брати участь у формуванні та реалізації державної ветеранської політики;

4) рівність прав ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів – недопущення надання привілеїв чи встановлення обмежень для ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, мови, етнічного чи соціального походження, сімейного чи майнового стану, місця проживання або іншими ознаками;

5) безбар'єрність – забезпечення безперешкодного доступу ветеранів, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів до різних сфер життєдіяльності.

Важливою складовою налагодження ефективних взаємозв'язків та відносин між інститутами громадянського суспільства та Збройними Силами України є відповідні консультативно-дорадчі органи, які утворюються, зокрема, при центральних органах виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у відповідних сферах та галузях суспільного життя. Такі органи є важливим засобом забезпечення взаємодії Збройних Сил України з громадськістю, що впливає, з-поміж іншого, з тих завдань та функцій, які покладаються на ці органи. У даному випадку мова йде, зокрема, про сприяння забезпеченню координації дій центральних органів виконавчої влади, що належать до компетенції консультативно-дорадчого органу, а також про підготовку пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у визначеній сфері для підвищення її ефективності.

Так, наприклад, при Міністерстві у справах ветеранів функціонує Експертна рада як постійно діючий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі

провідних фахівців, науковців та експертів у формуванні та реалізації державної ветеранської політики, ефективної взаємодії Міністерства у справах ветеранів з науковими інституціями, врахування експертної думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері компетенції даного Міністерства.

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки:

1. Взаємодія Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства передбачає реалізацію широкого спектру комунікацій, кожна з яких спрямована на виконання як загальних (наприклад, консолідація українського суспільства, підвищення рівня взаємної довіри громадян та Збройних Сил України), так і спеціальних завдань та цілей (наприклад, підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців, створення якісно підготовленого військового резерву). При цьому структура такої взаємодії включає в себе нормативно закріплені механізми, серед яких слід виокремити, зокрема такі, як громадські експертизи і моніторинги, громадський контроль, волонтерська діяльність, консультації з громадськістю, науково-консультативна діяльність, підприємницькі ініціативи тощо.

2. Чинна нормативно-правова регламентація взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України потребує свого подальшого оновлення та розвитку, зокрема, у контексті правового забезпечення створення ефективної системи контролю за здійсненням волонтерської діяльності, удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та собою, забезпечення права людини на мирне життя в українському суспільстві, а також формування та здійснення ефективної державної ветеранської політики. Вказані складники, на нашу думку, є концептуальними засадами правового забезпечення взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства в умовах війни та післявоєнної відбудови держави.

Література:

1. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія: у 2 т. / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 1: Загальнотеоретичні та конституційно-правові аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 676 с.
2. Сіренко В. Ф., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М., Тарахонич Т. І. Актуальні проблеми забезпечення і охорони прав людини в Україні. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 16-44.
3. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою / Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М., Стоєцький С. В., Богиніч О. Л., Львова О. Л., Сунегін С. О. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2014. 112 с.
4. Взаємодія Збройних Сил України з громадянським суспільством: довідник / Кравченко Л. О., Нікітюк Т. А., Лукічов В. Л., Арнаутова В. В. / за заг. ред. Л. О. Кравченко. Київ, 2021. 48 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf>.
5. Іванків І. Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 27-31.

References:

1. Shemshuchenko, Ju. S., Skripnjuk, O. V. (2018). *Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraini: suchasnij stan, vikliki, strategija modernizacii* [Civil society in Ukraine: current state, challenges, strategy of modernization]. (vol. 1-2). Kiev: Vid-vo «Juridichna dumka» [in Ukrainian].
2. Sirenko, V. F., Onishhenko, N. M., Parhomenko, N. M., Tarahonich, T. I. (2014). Aktual'ni problemi zabezpechennja i ohoroni prav ljudini v Ukraini [Actual problems of ensuring and protecting human rights in Ukraine]. *Pravova derzhava - Constitutional state*, 25, 16-44 [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, Ju. S., Onishhenko, N. M., Parhomenko, N. M., Stoec'kij, S. V., Boginich, O. L., L'vova, O. L., Sunegin, S. O. (2014). *Koncepcija udoskonalennja institutu juridichnoi vidpovidal'nosti derzhavi pered gromadjans'kim suspil'stvom ta osoboju* [The concept of improving the institution of legal responsibility of the state before civil society and the individual]. Kiev: Institut derzhavi i prava imeni V.M. Korec'kogo NAN Ukraini [in Ukrainian].
4. Kravchenko, L. O., Nikitjuk, T. A., Lukichov, V. L., Arnautova, V. V. (2012). *Vzaemodija Zbrojnih Sil Ukraini z gromadjans'kim suspil'stvom* [Interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society]. Kiiv. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf> [in Ukrainian].
5. Ivankiv, I. B. (2017). Pravo ljudstva na mir jak umova dotrimannja prav ljudini [Humanity's right to peace as a condition for observing human rights]. *Naukovi zapiski NaUKMA. Juridichni nauki - Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences*, 200, 27-31 [in Ukrainian].

УДК 346.9:347.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-322-329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-322-329)

Павлюченко Юлія Миколаївна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського та адміністративного права, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, тел.: (050) 99-777-81, <https://orcid.org/0000-0003-1504-8384>

Тюріна Юлія Євгенівна аспірантка, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, тел.: (050) 590-78-89, <https://orcid.org/0000-0003-4682-1747>

ВИЗНАННЯ АУКЦІОНУ ТАКИМ, ЩО НЕ ВІДБУВСЯ, В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Анотація. Для ринкової економіки стан неплатоспроможності суб'єктів підприємництва виступає поширеним явищем, що загрожує стабільності господарських правовідносин, вимагає захисту прав та інтересів інших суб'єктів господарювання, інших учасників правовідносин. Тому кожна країна прагне до формування функціонального законодавства про банкрутство, яке, своєю чергою сприяє формуванню відповідного правового інституту господарського права. В Україні в процедурі банкрутства продаж майна боржника відбувається шляхом продажу такого майна на аукціоні, що дає змогу здійснити відчуження майна за найбільшою вартістю. Поряд із цим аналіз практики у цій сфері, у тому числі судової практики, свідчить, що доволі часто порушується питання визнання аукціону таким, що не відбувся. Такий результат реалізації майна боржника має наслідки для всіх учасників аукціону, а також справляє негативний вплив на сферу господарювання в цілому. Положення про визнання аукціону таким, що не відбувся, містяться в Кодексі України з процедур банкрутства та в Порядку організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність), між якими існують певні неузгодженості у питанні підстав для визнання аукціону таким, що не відбувся. Тому виникає потреба розглянути основні питання, що стосуються визнання аукціону таким, що не відбувся, конкретизувати підстави та наслідки визнання аукціону таким, що не відбувся, з'ясувати наслідки для правочину, укладеного на такому аукціоні, а також внести пропозиції щодо удосконалення законодавчої регламентації цих питань.

Авторками на основі аналізу законодавства та практики його застосування обґрунтовано, що фактично закріплено три підстави визнання аукціону таким, що не відбувся. У результаті дослідження доводиться, що за певних, встановлених законом, обставин негативні наслідки настають для учасників аукціону або переможця аукціону. Як результат, внесено пропозиції щодо конкретизації підстав визнання недійсними результатів продажу майна боржника в процедурі банкрутства.

Ключові слова: неплатоспроможність (неспроможність); законодавство про банкрутство; правовий інститут господарського права; господарські правовідносини; захист прав та інтересів суб'єктів господарювання; сфера господарювання; захист прав учасника; правовідношення; правочин; аукціон (торги).

Pavlyuchenko Yulia Mykolaiivna Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Economic and Administrative Law, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnytsia, tel.: (050) 99-777-81, <https://orcid.org/0000-0003-1504-8384>

Tyurina Yuliya Evgenivna PhD student, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, tel.: (050) 590-78-89, <https://orcid.org/0000-0003-4682-1747>

RECOGNITION OF THE AUCTION AS THAT HAS NOT HAPPENED IN THE BANKRUPTCY PROCEDURE

Abstract. For a market economy, the state of insolvency of business entities is a common phenomenon that threatens the stability of economic relations, requires protection of the rights and interests of other economic entities, other participants in legal relations. Therefore, each country strives for the formation of functional legislation on bankruptcy, which, in turn, contributes to the formation of the appropriate legal institution of economic law. In Ukraine, in the bankruptcy procedure, the sale of the debtor's property takes place by selling such property at an auction, which makes it possible to alienate the property at the highest value. Along with this, the analysis of practice in this area, including court practice, shows that the issue of recognizing the auction as not having taken place is quite often raised. Such a result of the sale of the debtor's property has consequences for all auction participants, and also has a negative impact on the business sector as a whole. Provisions on recognition of an auction as having not taken place are contained in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and in the Procedure for Organizing and Conducting Auctions for the Sale of Debtors' Property in Bankruptcy (Insolvency) Cases, between which there are certain inconsistencies regarding the grounds for recognizing an auction as did not happen. Therefore, there is a need to consider the main issues related to the recognition of the auction as having not taken place, to specify the grounds and consequences of recognizing the auction as not having taken place, to find out the consequences for the transaction concluded at such an auction, as well as to make proposals for improving the legislative regulation of these questions.

Based on the analysis of the legislation and the practice of its application, the authors substantiated that there are actually three grounds for recognizing the auction as having not taken place. As a result of the research, it is proven that under certain circumstances established by law, negative consequences occur for the auction participants or the auction winner. As a result, proposals were made to specify the grounds for invalidating the results of the sale of the debtor's property in the bankruptcy procedure.

Keywords: insolvency (insolvency); bankruptcy legislation; legal institute of economic law; economic legal relations; protection of the rights and interests of business entities; business sphere; protection of participant's rights; legal relationship; transaction; auction (bidding).

Постановка проблеми. Інститут банкрутства є невід'ємною складовою ринкової економіки, який виконує важливу роль як у відновленні платоспроможності суб'єкта господарювання, так і в захисті прав кредиторів. Задоволення вимог кредиторів, здебільшого, здійснюється за рахунок продажу майна боржника у ліквідаційній процедурі. На сьогодні основним способом продажу майна боржника є аукціон. Проте, у певних, передбачених законом, випадках аукціон з продажу майна боржника в процедурі банкрутства визнається таким, що не відбувся, що фактично призводить до відстрочення задоволення вимог кредиторів та більшої тривалості всієї процедури банкрутства. Отже, вбачається, що ефективність інституту банкрутства, зокрема спрямованість на забезпечення відновлення платоспроможності суб'єкта господарювання та захист прав кредиторів, серед іншого, залежить від чіткого визначення підстав та правових наслідків визнання аукціону таким, що не відбувся.

Законодавство про банкрутство представлено Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) та Порядком організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 865 (далі – Порядок) [1, 2], в яких містяться положення визнання аукціону таким, що не відбувся. Однак, між положеннями цих нормативно-правових актів є певні неузгодженості, які негативно позначаються на практиці правозастосування та знижують загальну ефективність інституту банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі активно досліджуються проблемні питання правового регулювання процедур банкрутства, зокрема такими авторами як, А.А. Бутирський, І.А. Бутирська, Б.М. Поляков, Р.Б. Поляков, В.В. Радзивілюк та ін. Однак в межах своїх наукових розробок питань визнання аукціону таким, що не відбувся, науковці торкалися опосередковано. Треба відмітити, що у межах господарського-правової науки, хоча і досліджувалися певні особливості господарських правовідносин щодо укладання договорів на аукціонах (торгах), зокрема такими науковцями, як О.А. Беяневич, Д.С. Луценко, Н.Л. Полішко, В.С. Мілаш, Л.П. Долгополова та іншими. Зокрема, О.А. Беяневич підняла проблему укладання договорів на торгах [3], Д.С. Луценко досліджував проблематику добровільної та примусової реалізації майна на публічних торгах [4], Н.Л. Полішко аналізувала особливості укладання договорів на торгах, аукціонах, конкурсах [5], проте порушене питання залишається малодослідженим.

Вищевикладене підтверджує актуальність теми дослідження та обумовлює його мету. **Мета статті** полягає у конкретизації підстав та наслідків визнання аукціону таким, що не відбувся, та розробці пропозицій по внесенню змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Участь у господарських правовідносинах передбачає, що суб'єкти господарювання беруть на себе різні господарські зобов'язання, проте в силу певних причин не завжди можуть їх виконати. Невиконання суб'єктом господарювання грошових зобов'язань після настання строку їх виконання отримало назву неплатоспроможності і свого часу стало поштовхом для прийняття законодавства про банкрутство та формування відповідного правового інституту. Визначення поняття неплатоспроможності було закріплено як у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (втратив чинність), так і в КУзПБ. Згідно з ст. 1 цього Кодексу неплатоспроможністю вважається неспроможність боржника виконати після настання строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених КУзПБ.

У науковій та навчальній літературі інститут банкрутства (інститут відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом) розглядають як невід'ємну ознаку правової системи України як держави з ринковою економікою та певною мірою відосблену частину галузі господарського права, як правовий інститут або підгалузь цієї галузі права [6, с.8]. Банкрутство називають комплексним правовим інститутом галузі господарського права, складовою частиною системи права України, який тісно пов'язаний та взаємодіє з іншими галузями права, зокрема: господарським процесуальним, цивільним, трудовим правом тощо. Зокрема, у Господарському кодексі України містяться положення щодо визнання суб'єкта підприємництва банкрутом (глава 23), вживається термін неспроможність, визначаються суб'єкти банкрутства, процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника тощо. Проте наразі положення глави 23 Господарського кодексу потребують істотного оновлення й узгодження з КУзПБ.

Заслуговує на увагу позиція, що «основою генезису інституту неспроможності є забезпечення звернення стягнення за борговими зобов'язаннями на майно боржника за наявності ознаки його недостатності для задоволення вимог всіх кредиторів» [7, с.4]. Дійсно, важливою складовою комплексного правового інституту банкрутства є норми, які регулюють суспільні відносини з продажу майна боржника у процедурі банкрутства та пов'язані із цим питання. Правовідносини щодо організації та проведення аукціонів з продажу майна боржника у процедурі банкрутства за суб'єктно-об'єктним складом, підставами виникнення, нормативно-правовою основою та іншими критеріями потрібно відносити до господарських правовідносин. За наявності підстав аукціон з продажу майна боржника у процедурі банкрутства може бути визнано таким, що не відбувся. Це тягне певні негативні наслідки для стабільного функціонування сфери господарювання, захисту прав та інтересів не тільки учасників аукціону, а й широкого кола суб'єктів господарювання, які не обов'язково повинні мати безпосередні господарські правовідносини з боржником.

Господарським кодексом України в загальних рисах визначаються особливості укладання господарських договорів на організованих ринках капіталу, організованих товарних ринках, ярмарках та публічних торгах (ст. 185), однак питання визнання аукціону (торгів) таким, що не відбувся, залишилося поза межами цього Кодексу. Натомість вказане питання знайшло відображення у КУзПБ як основному акті законодавства про банкрутство.

На основі аналізу норм ст. 86 КУзПБ підставою визнання аукціону з продажу майна банкрута таким, що не відбувся, закріплено невнесення покупцем належної до сплати суми у встановлений строк, тобто фактично порушення покупцем обов'язку зі сплати ціни за придбане майно, який він взяв на себе, вступивши у правовідношення з проведення аукціону. Слід вказати, що 20 березня 2023 року Верховна Рада України прийняла проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства», реєстр. № 4409 від 20.11.2020 р., зокрема змін зазнала і ст. 86 Кодексу України з процедур банкрутства, зокрема відбулася заміна терміну «покупець» на «переможець аукціону» з тим обґрунтуванням, що переможець аукціону поки не сплатив запропоновану ним ціну за придбане майно не може вважатись покупцем [8].

Наслідки визнання аукціону таким, що не відбувся, закріплено у ст. 86 КУзПБ, і вони настають для всіх учасників господарських правовідносин щодо організації та проведення аукціону. Перш за все, покупець втрачає гарантійний внесок. Можна додати, що іншим учасникам аукціону гарантійні внески підлягають поверненню протягом трьох робочих днів з дня закінчення аукціону. При цьому законодавець захищає права та інтереси учасників аукціону, встановивши для оператора авторизованого електронного майданчика відповідальність у виді пені у розмірі 120 відсотків облікової ставки НБУ від суми боргу за період прострочення за порушення строку повернення гарантійних внесків.

Повертаючись до наслідків визнання аукціону таким, що не відбувся, обов'язком замовника аукціону (тобто арбітражного керуючого) є те, що він не пізніше ніж через три дні після визнання аукціону таким, що не відбувся, зобов'язаний надати про це інформацію для її внесення до відомостей про проведення аукціону в електронній торговій системі та на веб-сайтах авторизованих електронних майданчиків, а також в цей же строк – повідомити про це покупця і власника майна. Крім того, протягом 10 робочих днів з настання цієї підстави замовник зобов'язаний оголосити про проведення нового аукціону, а авторизовані електронні майданчики – надіслати цю інформацію усім учасникам попереднього аукціону.

Варто зазначити, що визнання аукціону таким, що не відбувся, впливає на зміст оголошення про проведення аукціону, оскільки згідно з ч. 3 ст. 77 КУзПБ в оголошенні про проведення аукціону повідомляється, що аукціон проводиться у зв'язку з визнанням попереднього аукціону таким, що не відбувся, а також зазначається адреса сторінки веб-сайту, на якій розміщено відомості про проведення попереднього аукціону. Тобто визнання аукціону таким, що не відбувся, продовжує господарські правовідносини між замовником аукціону та авторизованими електронними майданчиками, у межах яких має бути призначений і проведений новий аукціон.

Як видно, закон захищає права учасників такого аукціону, створюючи можливість взяти участь у наступному аукціоні. Проте з ч. 3 ст. 86 КУзПБ слідує, що оголошення про проведення нового аукціону направляється всім без виключення учасникам попереднього аукціону, тобто і його переможцю, який не виконав обов'язку зі сплати коштів за придбане майно. Буквально аналізуючи та оцінюючи зазначене положення, можна дійти висновку, що формулювання статті з таким викладенням «всім учасникам попереднього аукціону» створює підґрунтя для повторення ситуації, в результаті якої аукціон було визнано таким, що не відбувся. Можна висловити думку, що повідомлення переможця аукціону про проведення нового аукціону є недоречним, тому що мало місце невиконання ним зобов'язання зі сплати ціни попереднього аукціону.

Окрему увагу привертає назва ст. 86 КУзПБ, а саме «Розірвання правочину у разі невиконання обов'язку із сплати ціни». Така назва орієнтує на те, що за результатами проведення аукціону вчиняється правочин – укладається договір купівлі-продажу, який породжує нове правовідношення між цими суб'єктами. Водночас, назва та зміст ст. 86 КУзПБ не співвідносяться між собою, оскільки назва статті орієнтує на те, що у разі невнесення покупцем належної до сплати суми у встановлений строк, між ним та замовником аукціону розривається вчинений правочин і правовідношення припиняється. Проте у змісті згаданої статті КУзПБ йдеться про визнання аукціону таким, що не відбувся, та про наслідки визнання цього факту, однак положення щодо розірвання правочину у разі невиконання обов'язку із сплати ціни не знайшли свого розвитку.

Аукціон з продажу майна у процедурі банкрутства правильно розуміти сукупністю юридичних фактів, накопичення яких призводить до накопичення прав та обов'язків в учасників правовідносин на всіх етапах організації та проведення аукціону, однак формулювання «аукціон, вважається таким, що не відбувся» в контексті ст. 86 КУзПБ можна розцінювати як такий, що є юридичним фактом, що не породжує правовідносин та, відповідно, не призводить до виникнення прав та обов'язків між замовником та переможцем аукціону, між замовником та учасниками аукціону, крім тих, що пов'язані з визнанням його таким, що не відбувся. Разом з тим, аналіз ст. 86 КУзПБ вказує на те, що аукціон завершився визначенням переможця, тому потрібно вести мову про виникнення, по суті, правовідносин купівлі-продажу, яке, виходячи з назви статті, припиняється через порушення покупцем свого основного обов'язку. Такі підстава (невиконання обов'язку зі сплати ціни) та наслідок (розірвання правочину) потребують відповідного закріплення у ст. 86 КУзПБ шляхом її доповнення відповідними положеннями.

Таким чином, з метою приведення назви та змісту ст. 86 КУзПБ у взаємовідповідність можна запропонувати доповнити цю статтю частиною четвертою, в якій закріпити, що у разі невнесення переможцем аукціону у встановлений строк всієї належної до сплати суми правочин, вчинений між ним та замовником на аукціоні, вважається розірваним.

У питанні підстав та наслідків визнання аукціону таким, що не відбувся, потрібно проаналізувати положення Порядку, звернувши увагу на розділ IX, який має назву «Визнання аукціону таким, що не відбувся». Згідно з п. 95 Порядку, аукціон з продажу майна банкрута може бути визнано таким, що не відбувся з таких підстав:

- 1) якщо належна до сплати сума від переможця аукціону не зарахована на рахунок боржника у строки, встановлені ст. 85 КУзПБ;
- 2) у разі непідписання протоколу та/або акта про придбання майна на аукціоні з переможцем аукціону відповідно до вимог Порядку.

Отже, у Порядку розширено коло підстав визнання аукціону таким, що не відбувся, порівняно із ст. 86 КУзПБ, оскільки лише за підставою несплати переможцем аукціону коштів за придбане майно, норми Порядку відповідають нормам КУзПБ. У Кодексі містяться положення щодо підписання протоколу та акта про придбання майна на аукціоні (ст.ст. 87, 88 КУзПБ), однак непідписання цих документів з переможцем не закріплено, як підставу для визнання аукціону таким, що не відбувся. Варто звернути увагу, що у КУзПБ є норма, яка має стимулювати продавця до своєчасного підписання акту про придбання майна на аукціоні, зокрема ч. 2 ст. 88 КУзПБ встановлює пеню для замовника аукціону у розмірі 0,5 відсотка на день від ціни продажу за період прострочення підписання акта чи несвоєчасне надання його покупцю.

Щодо другої підстави, передбаченої у п. 95 Порядку, а саме: непідписання протоколу та/або акта про придбання майна на аукціоні з переможцем аукціону, то її слід визнати доцільною, адже в КУзПБ відсутня норма, яка б чітко визначала правові наслідки непідписання переможцем аукціону протоколу та/або акта про придбання майна. Отже, якщо слідувати логіці наведених норм і враховуючи положення ч. 3 ст. 86 КУзПБ, можна

дійти висновку, що в разі непідписання переможцем аукціону протоколу та/або акта про придбання майна, то потрібно проводити новий аукціон.

Звертають увагу на себе увагу й інші положення Порядку, в яких йдеться про визнання аукціону таким, що не відбувся. Так, у п. 75 зазначено що, у разі закінчення першого аукціону без визначення його переможця, аукціон визнається таким, що не відбувся, і замовник аукціону протягом одного місяця оголошує про проведення повторного аукціону. Тотожні підстави встановлено в п. 76 Порядку тільки щодо закінчення першого повторного аукціону.

Отже, у Порядку на відміну від КУЗПБ фактично закріплено три підстави визнання аукціону таким, що не відбувся, а саме: 1) закінчення аукціону без визначення його переможця; 2) не внесення переможцем у встановлені строки належної до сплати суми; 3) непідписання переможцем аукціону протоколу та/або акта про придбання майна. Іншими словами, підзаконний нормативно-правовий акт істотно розширює урегульоване в КУЗПБ питання, що потрібно розглядати як порушення нормотворчої техніки, яке необхідно усунути. Водночас всі перераховані підстави є такими, що мають місце на практиці і є доречними для закріплення у законодавстві. Тому цими підставами варто доповнити КУЗПБ.

Дослідивши судову практику можна робити висновок про те, що значний відсоток судових справ, відповідно до яких аукціон було визнано таким, що не відбувся, саме за підставою відсутності учасників, оскільки на момент розгляду справ, діяв ще Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом» від 14.05.1992 року [9]. Відповідно до рішення Господарського суду міста Києва від 5 червня 2013 року у справі № 910/9063/13 зазначено, що 27 листопада 2012 року ліквідатором було подано заяву про проведення аукціону Товарною біржою «Універсал Плюс» та було укладено між ними договір про організацію та проведення аукціону з продажу майна банкрута. 29 лютого 2011 року в газеті «Форум України» було розміщено відповідне оголошення про проведення аукціону. Відповідно до Протоколу про визнання біржового аукціону з продажу майна Фізичної особи - підприємця ОСОБА-3. таким, що не відбувся від 21.12.2012 року аукціон не відбувся у зв'язку з відсутністю поданих заявок для участі у ньому. Постановою Вищого господарського суду України від 06.10.2015 року у справі № 904/7236/13, викладено, що «після опублікування вказаного оголошення заяв на участь в аукціоні у визначений строк не надійшло, організатором торгів на веб-сайтах Вищого господарського суду України та Міністерства юстиції України було опубліковано повідомлення про визнання повторного аукціону (відкритих торгів) 07.11.2014 року таким, що не відбувся» [10, 11].

Наразі, актуальна судова практика свідчить, що поширеною підставою є невнесення переможцем аукціону коштів за придбане майно. Прикладом виступає Постанова Верховного суду від 14 вересня 2021 року у справі № 923/719/17, де переможцем аукціону визнано ОСОБА_8, який запропонував найвищу ціну - 10 500 грн. Проте покупець у встановлений строк належної до сплати суми не вніс, а тому в силу приписів частини першої статті 86 Кодексу України з процедур банкрутства аукціон вважається таким, що не відбувся. Також в рішенні Господарського суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2022 року у справі № 904/4861/15 відображено, що до рішення №02-101/252 від 11.07.2022 про визнання аукціону № BRD001-UA-20220615-75388, таким, що не відбувся, встановлено, що за результатами аукціону переможцем визначено ФОП ОСОБА-1, який запропонував - 2 894 400,00 грн. Відповідно до ст. 85 Кодексу України з процедур банкрутства, переможець електронного аукціону № BRD001-UA-20220615-75388 повинен був сплатити запропоновану ним ціну до 08.07.2022р. (включно). Так, у встановлений строк переможець не вніс належної до сплати суми, тому відповідно ч. 1 ст. 86 Кодексу України з процедур банкрутства, аукціон №BRD001-UA-20220615-75388 вважається таким, що не відбувся, а покупець (переможець) ФОП ОСОБА-1, відповідно втрачає гарантійний внесок [12,13].

Продовжуючи дослідження, необхідно зауважити, що за певних умов законодавець встановлює негативні наслідки для учасників аукціону або переможця аукціону у випадку визнання аукціону таким, що не відбувся. Так, у ч. 3 ст. 84 КУзПБ зазначено, що гарантійні внески не повертаються у разі, якщо аукціон закінчено без визначення переможця, а також у випадку несплати чи несвоєчасної сплати переможцем аукціону належної суми за майно. Закріплення цих положень у КУзПБ можна пояснити тим, що, по-перше, законодавець стимулює учасників аукціону подавати цінові пропозиції, адже при не надходженні жодної цінової пропозиції, всі учасники втратять свої гарантійні внески. По-друге, законодавець намагається унеможливити різного роду незаконні маніпуляції з боку учасників аукціону, що можуть вчинятися з метою придбання майна за найнижчою ціною.

Проведений аналіз законодавчих положень, якими регламентоване питання визнання аукціону з продажу майна боржника у процедурі банкрутства таким, що не відбувся, свідчить, що наслідком прийняття такого рішення є оголошення про проведення нового аукціону, як зазначено у ч. 3 ст. 86 КУзПБ. Разом з тим, у КУзПБ чітко не вказано яким має бути такий аукціон. Згідно з положеннями КУзПБ продаж майна у процедурі банкрутства може бути здійснено на аукціоні, першому повторному аукціоні, другому повторному аукціоні. Системний аналіз положень ст.ст. 86, 79 та інших КУзПБ дозволяє зробити висновок, що з підстав не внесення переможцем у встановлені строки належної до сплати суми або непідписання переможцем аукціону протоколу та/або акта про придбання майна під визначенням нового аукціону потрібно розуміти проведення наново першого аукціону. Однак якщо підставою для визнання аукціону недійсним виступило те, що аукціон закінчився без визначення його переможця, то має бути оголошено про проведення першого повторного аукціону, що обґрунтовується положеннями ст. 79 КУзПБ.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що у Порядку організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність) на відміну від КУзПБ фактично закріплено три підстави визнання аукціону таким, що не відбувся, а саме: 1) закінчення аукціону без визначення його переможця; 2) не внесення переможцем у встановлені строки належної до сплати суми; 3) непідписання переможцем аукціону протоколу та/або акта про придбання майна. З метою приведення у взаємовідповідність норм КУзПБ і Порядку, можна пропонувати закріпити у Кодексі всі три підстави визнання аукціону з продажу майна банкрута таким, що не відбувся шляхом внесення змін до КУзПБ. Зокрема, можна пропонувати доповнити ст. 78 КУзПБ частиною третьою, в якій закріпити, що закінчення аукціону без визначення його переможця згідно з Порядком функціонування електронної торгової системи, є підставою для визнання аукціону таким, що не відбувся. Також пропонується ст. 83 КУзПБ доповнити частиною шостою, в якій встановити, що у разі не підписання переможцем аукціону протоколу про придбання майна на аукціоні у порядку, встановленому цим Кодексом та Порядком функціонування електронної торгової системи, аукціон визнається таким, що не відбувся; а також покласти на замовника аукціону обов'язок діяти відповідно до положень частин 2 та 3 ст. 86 КУзПБ. Подібні положення необхідно закріпити у ст. 88, доповнивши її частиною третьою.

Конкретизовано, що за певних умов негативні наслідки визнання аукціону таким, що не відбувся, настають для учасників аукціону або переможця аукціону. Також обґрунтовано, що залежно від підстав визнання аукціону таким, що не відбувся, оголошується про проведення нового аукціону, який по суті є першим аукціоном, або перший повторний аукціон з продажу майна у процедурі банкрутства.

Загалом, можна підсумувати, що питання визнання аукціону таким, що не відбувся є досить актуальним, оскільки потребує внесення змін до законодавства, що має на меті удосконалення регулюючого та охоронного впливу законодавства про банкрутство на суспільні відносини щодо продажу майна у процедурі банкрутства.

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 34. (Із змінами).
2. Порядок організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність) : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2019 р. № 865. *Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.04.2023).
3. Беляневич О.А. Актуальні проблеми укладання договорів на торгах (аукціонах). *Право України*. 2022. № 5. С. 21-36. URL: <https://coordynata.com.ua/aktualni-problemi-ukladenna-dogovoriv-na-torgah-aukcionah>
4. Луценко Д. С. Добровільна та примусова реалізація майна на публічних торгах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету* : серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 35. Ч.2. С.179–183.
5. Полішко Н.Л. Особливості укладання договорів на торгах, аукціонах, конкурсах. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 25-30.
6. Швидка Т.І. Правове регулювання відносин неплатоспроможності та банкрутства: навч. посіб. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2022. 134 с., с. 8
7. Борейко О. М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2012. с.4
8. Проект Закону України “Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства” № 4409 від 20.11.2020 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text>
9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440. (Втратив чинність; в редакції від 16 жовтня 2011 р.)
10. Рішення Господарського суду міста Києва від 05 червня 2013 року у справі № 910/9063/13 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31796605>.
11. Постановою Вишого господарського суду України від 06 жовтня 2015 року у справі № 904/7236/13 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52489290>.
12. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2022 року, судова справа № 904/4861/15 (904/2138/22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107367558>
13. Постанова Верховного суду від 14 вересня 2021 року, судова справа № 923/719/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860459>

References:

1. Kodeks Ukraini z procedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. (2018, October 18). *Oficijnij visnik Ukraini – Official Gazette of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini “Porjadok organizacii ta provedennja aukcioniv z prodazhu majna borzhnikov u spravax pro bankrutstvo (neplatospromozhnist’). [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Procedure for organizing and holding auctions for the sale of debtors' property in bankruptcy (insolvency) cases”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Beljanevich, O.A. (2022). Aktual'ni problemi ukladannja dogovoriv na torgah (aukcionah) [Actual problems of concluding contracts at tenders (auctions)]. *Pravo Ukraini - Law of Ukraine*, 5, 21-36. Retrieved from <https://coordynata.com.ua/aktualni-problemi-ukladenna-dogovoriv-na-torgah-aukcionah> [in Ukrainian].
4. Lucenko, D. S. (2015). Dobrovil'na ta primusova realizacija majna na publicnih torgah [Voluntary and forced sale of property at public auctions]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo Nacional'nogo universitetu : serija: Pravo - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University: series: Law*, 1, 35, 2, 179–183 [in Ukrainian].
5. Polishko, N.L. (2011). Osoblivosti ukladannja dogovoriv na torgah, aukcionah, konkursah [Peculiarities of concluding contracts at tenders, auctions, competitions]. *Juridichna nauka - Legal science*, 4-5, 25-30 [in Ukrainian].
6. Shvidka, T.I. (2022). *Pravove reguljuvannja vidnosin neplatospromozhnosti ta bankrutstva [Legal regulation of insolvency and bankruptcy relations]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Borejko, O. M. (2012). Nespromozhnist' ta bankrutstvo u civil'nomu pravi Ukraini (osnovni polozhennja ta pravova priroda) [Insolvency and bankruptcy in the civil law of Ukraine (main provisions and legal nature)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
8. Proekt Zakonu Ukraini “Pro vnesennja zmin do Kodeksu Ukraini z procedur bankrutstva” [Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukraini “Pro vidnovlennja platospromozhnosti borzhnika abo viznannja jogo bankrutom” [Law of Ukraine “On restoring the debtor's solvency or declaring him bankrupt”]. (1992, May 14). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
10. Rishennja Gospodars'kogo sudu mista Києва від 05 червня 2013 року у справі № 910/9063/13 [Decision of the Commercial Court of the City of Kyiv dated June 5, 2013 in case No. 910/9063/13]. (n.d). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/31796605) Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31796605>. [in Ukrainian].
11. Postanovoju Vishhogo gospodars'kogo sudu Ukraini від 06 zhovtnja 2015 roku u spravi № 904/7236/13 [Resolution of the Higher Economic Court of Ukraine dated October 6, 2015 in case No. 904/7236/13]. (n.d). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/52489290) Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52489290> [in Ukrainian].
12. Rishennja Gospodars'kogo sudu Dnipropetrovs'koї oblasti від 15 listopada 2022 roku, sudova sprava № 904/4861/15 (904/2138/22) [Decision of the Economic Court of the Dnipropetrovsk Region dated November 15, 2022, court case No. 904/4861/15]. (n.d). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/107367558) Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107367558> [in Ukrainian].
13. Postanova Verhovnogo sudu від 14 veresnja 2021 roku, sudova sprava № 923/719/17 [Resolution of the Supreme Court of September 14, 2021, court case No. 923/719/17]. (n.d). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860459) Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860459> [in Ukrainian].

УДК 336.143:005.915

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-330-339](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-330-339)

Половинко Богдан Сергійович аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майд. Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-52-70, <https://orcid.org/0000-0003-0592-941X>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Анотація. Стаття присвячена регулюванню соціально-економічного розвитку регіонів через систему взаємоузгоджених елементів, до яких можна віднести нормативно-правове підґрунтя фінансово-бюджетних відносин підтримки розвитку окремих територій. Обґрунтовано засади фінансово-бюджетного регулювання на регіональному рівні, що обумовлено необхідністю переосмислення ролі та завдань держави в регіональному розвитку, формування сучасних поглядів на принципи фінансового регулювання розвитку окремих територій країни з використанням фінансово-бюджетних засобів. Встановлено, що нормативно-правове забезпечення фінансово-бюджетних відносин розвитку регіону базується на комплексі нормативних актів, які визначають певні засади фінансово-бюджетного регулювання, зокрема на регіональному рівні. Виокремлено проблеми, що характерні для правового поля фінансово-бюджетних відносин у забезпеченні регіонального розвитку в Україні, зокрема: правова невизначеність у нормативно-правових актах, неузгодженість механізмів координації діяльності органів влади на різних рівнях, незначна кількість законів серед загальної кількості нормативно-правових актів, що регулюють питання фінансового забезпечення розвитку територій, нечітке правове визначення суб'єктів регулювання регіонального розвитку фінансово-бюджетними інструментами та суперечливість рішень щодо напрямів фінансування.

Запропоновано заходи з удосконалення правового поля розвитку регіонів фінансово-бюджетними засобами, що дозволить покращити нормативно-правове підґрунтя фінансово-бюджетного забезпечення регіонального розвитку в Україні. Зокрема, реалізація децентралізації фінансових ресурсів та перерозподілу повноважень між органами влади різних рівнів сприятиме розвитку регіонів, забезпечить їх фінансову автономію та підвищить відповідальність за використання дотацій та субвенцій. Розробка інструментів забезпечення прозорості та відкритості процесу прийняття рішень щодо фінансового забезпечення регіонального розвитку підвищить рівень довіри громадськості до органів влади та їх фінансових рішень. Розвиток місцевих податків та підвищення їх ефективності забезпечить стабільну фінансову базу для регіонів, а розвиток інноваційних форм фінансування регіонального розвитку, таких як публічно-приватні партнерства, дозволить залучати додаткові фінансові ресурси та розвивати нові проекти та ініціативи для розвитку регіону. Деталізація методики системного моніторингу виконання бюджетних програм та оцінки результативності їх реалізації також є важливим кроком до підвищення ефективності розвитку регіону на основі врахування міжнародних стандартів та практик забезпечення фінансово-бюджетних відносин у розвитку регіонів.

Ключові слова: розвиток, регіон, фінансово-бюджетні відносини, нормативно-правове підґрунтя.

Polovynko Bohdan Serhiiovich Postgraduate Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (057) 707-52-70, <https://orcid.org/0000-0003-0592-941X>

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF FINANCIAL AND BUDGETARY RELATIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE REGION

Abstract. Abstract: This article is dedicated to the regulation of socio-economic development of regions through a system of coordinated elements, including the legal and regulatory framework for financial and budgetary support of the development of individual territories. The principles of financial and budgetary regulation at the regional level are justified, which are due to the need to rethink the role and tasks of the state in regional development, and to form modern views on the principles of financial regulation of the development of individual territories of the country using financial and budgetary tools. It has been established that the legal and regulatory framework for financial and budgetary relations in the development of the region is based on a complex of regulatory acts that determine certain principles of financial and budgetary regulation, particularly at the regional level. The article identifies problems that are typical of the legal framework for financial and budgetary relations in ensuring regional development in Ukraine, including: legal uncertainty in regulatory acts, inconsistency of coordination mechanisms of authorities at different levels, a small number of laws among the total number of regulatory acts regulating financial support issues for territorial development. Additionally, there is an unclear legal definition of the subjects of regulation of regional development by financial and budgetary instruments and contradictory decisions regarding financing directions that arise due to insufficiently stable legislatively substantiated financial basis for achieving regional social and economic goals.

Measures to improve the legal framework for regional development using financial and budgetary instruments have been proposed, which will improve the legal and regulatory basis for financial and budgetary support of regional development in Ukraine. In particular, the implementation of decentralization of financial resources and the redistribution of powers among authorities at different levels will promote the development of regions, ensure their financial autonomy, and increase responsibility for the use of financial resources.

Keywords: Development, region, financial-budgetary relations, normative-legal framework.

Постановка проблеми. Нині Україна немає спроможності для повного і всебічного задоволення інтересів держави, регіонів та громад на принципах формування суспільства добробуту. Водночас, країна має великий потенціал для відновлення та подальшого піднесення економіки, що дозволяє забезпечити стабільний розвиток регіонів шляхом налагодження ефективної системи фінансово-бюджетних відносин. В контексті необхідності забезпечення балансу між всіма структурними елементами держави одним із важливих факторів в розбудові економіки країни є належний рівень фінансування регіонів та їх системного і узгодженого розвитку. Регулювання процесів соціального та економічного відтворення регіонів супроводжується розв'язанням критичних проблем в сфері фінансового забезпечення, розвитку інфраструктури, інноваційних технологій та ін., що сприяють зміцненню та стійкості регіонального розвитку. Особливе місце серед визначених питань посідає проблема формування нормативно-правового підґрунтя забезпечення фінансово-бюджетних відносин розвитку регіону, яке потребує удосконалення з огляду на необхідність пошуку та активізації залучення ресурсів на відновлення та подальшого зростання постконфліктних територій. Законодавча база повинна забезпечувати ефективне використання бюджетних коштів та фінансових ресурсів, а також прозорість та відкритість у відносинах між державою та регіонами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативно-правового забезпечення фінансово-бюджетних відносин є елементом ширшої проблеми соціального та економічного регіонального розвитку. Аналіз законодавчої бази фінансово-бюджетних відносин, питання наближення нормативно-правового регулювання фінансово-бюджетних відносин у фокусі реалізації цілей регіонального розвитку ґрунтовно представлено в роботах: І. Чугонова [1], І. Давидової [2], С. Лондар [3], О. Піхоцької [4] та ін.

Мета статті – дослідження основних аспектів нормативно–правового підґрунтя забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону в Україні з врахуванням проблем та викликів, які стоять перед Україною в контексті забезпечення стабільного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Регулювання соціально–економічного розвитку регіону реалізується через систему взаємоузгоджених елементів, до яких можна віднести нормативно–правове підґрунтя, систему фінансово–бюджетних відносин, регіональні програми підтримки та розвитку окремих регіонів. Детальний аналіз та огляд нормативно–правового підґрунтя забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону в Україні дасть можливість зрозуміти проблеми та виклики, що стоять перед країною у цій сфері, а також надасть інформацію про інструменти та механізми, які допоможуть забезпечити ефективність фінансування регіонального розвитку та підвищення якості життя населення.

Нагальна необхідність переосмислення ролі та основних завдань держави в регіональному розвитку зумовила формування сучасних поглядів на засади фінансового регулювання розвитку окремих територій країни як сукупності певних способів та методів, за допомогою яких держава та інші регулюючі органи здійснюють контроль за розподілом ресурсів та забезпечують соціальну та економічну стабільність у межах конкретних територій. Основними засадами державного регулювання розвитку регіону фінансово–бюджетними засобами вважаються основні принципи діяльності держави, зумовлені цілями довгострокового спрямування в системі регіонального розвитку (рис. 1).

Засади фінансово–бюджетного регулювання регіонального розвитку	Принципи їх реалізації
взаємоузгодженості інтересів всіх зацікавлених осіб	забезпечення взаємоузгодженості інтересів всіх зацікавлених осіб у процесі мобілізації ресурсів та їх використанні на основі врахування потреб різних груп населення та забезпечення їхньої участі у процесах прийняття рішення
оптимальності	забезпечення максимально можливих результатів при мінімальних витратах ресурсів, що дозволяє ефективно використовувати обмежені ресурси регіону, забезпечуючи при цьому максимальну користь для громади.
збалансованого розвитку	рівномірний розподіл ресурсів та забезпечення рівномірного розвитку різних секторів економіки регіону, що дозволить забезпечити стійкий розвиток регіону, зменшити ризики економічної нестабільності
об'єктивності та справедливості	Уникнення суб'єктивного впливу при розподілі ресурсів та коштів, щоб кожна територія та громада мала рівні можливості для розвитку, незалежно від свого положення в ієрархії владних структур або рівня економічного розвитку
самозабезпечення	максимальне використання внутрішніх ресурсів та можливостей, залучення додаткових коштів залежить від конкретних умов та потреб розвитку.
логічної обґрунтованості	Забезпечення ефективного використання ресурсів та досягнення максимальних результатів

Рис. 1. Засади фінансово–бюджетного регулювання на регіональному рівні
Джерело: складено автором.

Саме тому, нормативно–правове забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону в Україні базується на комплексі нормативних актів, які визначають певні

засади фінансово–бюджетного регулювання, зокрема на регіональному рівні. До основних нормативних актів, які спрямовані на розв'язання існуючих проблем на засадах взаємоузгодженості інтересів всіх зацікавлених осіб, можна віднести наступні: Конституцію України, Європейську хартію місцевого самоврядування та систему взаємоузгоджених законів, нормативно–правових актів органів виконавчої влади, рішення місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Конституція України як основний закон країни визначає засади фінансової політики держави, зокрема в частині розподілу фінансових ресурсів між центральним та місцевими бюджетами, що дозволяє врахувати як фінансові інтереси окремих територій та громад, так і ступінь їх задоволення. Фінансово–бюджетні відносини реалізуються на засадах самостійності та незалежності за допомогою ресурсної та організаційної спроможності як центральних, так місцевих органів державної влади для досягнення цілей регіонального розвитку. Ці засади можуть бути дотримані шляхом належного фінансового, організаційного та кадрового забезпечення для ефективного регулювання регіонального розвитку.

Організаційна спроможність забезпечення ефективного розвитку регіону обумовлена існуванням системи правових актів, що регулюють даний процес, зокрема: Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5], який прямо визначає організаційні та правові засади місцевого самоврядування, в тому числі у сфері фінансів та бюджету. Крім того, існує ряд фінансових інструментів, які можна використовувати для забезпечення соціального та економічного регіонального розвитку, серед них можна виділити міжбюджетні трансферти, чинність яких унормована Бюджетним кодексом України. Бюджетний кодекс України є базовим законодавчим актом, який регулює фінансово–бюджетні відносини в Україні, включаючи відносини розвитку регіонів. Кодекс містить норми та правила, які стосуються формування та виконання державного бюджету, регулювання відносин між різними рівнями бюджетної системи, визначення порядку розподілу бюджетних коштів між регіонами, а також регулювання фінансових відносин між регіонами та центральною владою. У зв'язку з цим, Бюджетний кодекс України відіграє важливу роль у забезпеченні фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону встановлюючи правила розподілу бюджетних коштів між регіонами, що забезпечує рівномірний розвиток регіонів та допомагає зменшити регіональні нерівності. Крім того, Бюджетний кодекс регулює відносини між регіонами та центральною владою, що дозволяє забезпечити ефективне використання бюджетних коштів для розвитку регіонів. Бюджетний кодекс України є важливим інструментом для забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону, адже він регулює відносини між різними рівнями бюджетної системи, визначає порядок розподілу бюджетних коштів між регіонами та забезпечує розвиток регіонів відповідно до національних стратегій та планів.

Ресурсна спроможність стосується наявності необхідних фінансових ресурсів у держави для спрямування на розвиток певних територій держави на основі Закону України «Про Державний бюджет України» [5], який встановлює правила формування та використання державного бюджету України, включаючи витрати на регіональний розвиток. Закон України «Про Державний бюджет України» є основним законодавчим актом, який визначає розміри та напрямки використання державних коштів на наступний рік. Цей закон встановлює основні розподільні коефіцієнти для регіонів України та визначає обсяги бюджетних коштів, які будуть виділені на розвиток регіонів. Закон про Державний бюджет має вирішальне значення в забезпеченні фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону. Він визначає обсяги фінансування національних програм та проектів, які спрямовані на розвиток регіонів, що дозволяє реалізувати ефективну взаємодію всіх відповідальних за розвиток території та громади на засадах партнерства. Отже, Закон про Державний бюджет має ключову роль у забезпеченні фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону, оскільки він визначає обсяги та напрямки

фінансування національних програм та проектів, які спрямовані на розвиток регіонів, а також встановлює порядок виділення коштів на регіональний розвиток, є важливим інструментом для забезпечення розвитку регіонів та зменшення регіональних нерівностей в Україні. Ресурсна спроможність фактично означає обсяг доходів місцевих бюджетів, який достатній для виконання їхніх повноважень, а також можливість отримувати кошти з інших джерел. Серед таких фінансових ресурсів, які можуть підтримувати регіони, можна виділити кошти Державного фонду регіонального розвитку (діяльність якого урегульована Статтею 24 Бюджетного кодексу України), інвестиції, трансферти з державного бюджету (базова дотація), субвенції на соціально-економічний розвиток, кредитні ресурси (включаючи запозичення міських рад) та кошти міжнародних фінансових організацій, які надаються в рамках реалізації різних проектів з відновлення інфраструктури. Основним законодавчим актом, який встановлює засади та принципи державної регіональної політики, визначає завдання та обов'язки органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку регіонів є Закон України «Про засади державної регіональної політики». Закон встановлює принципи розподілу коштів між регіонами та механізми їх виділення, а також визначає критерії, за якими визначається рівень розвитку регіонів та відповідно обсяги фінансування їх проектів на засадах оптимальності, що дозволяє забезпечувати найбільш ефективний на певний момент часу результат за умови досягнення поставлених цілей.

Протягом тривалого часу в країні спостерігається проблема недостатнього ресурсного забезпечення розвитку окремих громад та регіонів. Система фінансової підтримки територій в більшій мірі залежала від рішень вищих органів влади, що обмежувало можливості місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування в пошуку ресурсів. Формування політики фінансової підтримки регіонів за допомогою дозвільних та рестриктивних інструментів призводить до подальшої залежності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування від центральних органів влади. Пошуки та залучення місцевою владою ресурсів для розвитку господарства та інфраструктури стало проблемою балансування між фінансовим забезпеченням захищених статей видатків та акумулюванням коштів. Саме ці проблеми покликаний вирішити Закон України «Про засади державної регіональної політики» [5], який визначає способи забезпечення рівних можливостей для всіх регіонів на принципах збалансованого розвитку, що забезпечує подолання диспропорцій між територіями. Також цей закон створює правову базу для регулювання фінансово-бюджетних відносин розвитку регіону, зокрема, визначає правовий статус місцевих бюджетів та механізми їх формування та використання. Закон також встановлює порядок розподілу міжбюджетних трансфертів між різними рівнями бюджетної системи відповідно до потреб регіонів. Це забезпечує більш ефективне використання фінансових ресурсів на рівні регіонів та підтримує більш рівномірний розвиток територій. Отже, закон України «Про засади державної регіональної політики» має важливе значення для забезпечення фінансово-бюджетних відносин розвитку регіону, встановлюючи правову базу для регулювання фінансових відносин та забезпечуючи більш ефективне використання фінансових ресурсів та більш рівномірний розвиток територій. З метою вирішення проблеми нестачі фінансових ресурсів для розвитку регіонів законодавчу базу фінансово-бюджетних відносин регіонального розвитку доповнює Закон України «Про міжбюджетні відносини в Україні», який визначає порядок розподілу фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи, зокрема між центральним та місцевими бюджетами. Певні фінансові обмеження обумовлені цілою низкою причин, зокрема: більшість регіонів не мають достатньої податкової бази та не є привабливими для інвесторів. Крім того, такі регіони мають обмежені потенційні можливості та об'єкти для залучення коштів міжнародних організацій на реалізацію різних проектів. У зв'язку з цим, регіони, що потерпають від нестачі ресурсів, повинні використовувати різноманітні

механізми та інструменти фінансової підтримки для якнайскорішого відновлення та подальшого розвитку. Саме прийняття Закону України «Про міжбюджетні відносини в Україні» визначило правову основу функціонування міжбюджетних відносин в Україні, в тому числі і взаємодії між різними рівнями влади в плані фінансових потоків. Згідно з цим законом, міжбюджетні відносини в Україні ґрунтуються на принципі децентралізації, відповідно до якого розподіл бюджетних коштів між різними рівнями влади повинен здійснюватися на засадах об'єктивності та справедливості. Закон регулює порядок формування, виконання та контролю за виконанням бюджетів різних рівнів, передбачає можливість міжбюджетних трансферів, тобто перерозподілу коштів між різними рівнями влади, визначає механізми розрахунку обсягу коштів, що перераховуються з державного бюджету до місцевих, а також принципи розподілу коштів між регіонами в рамках місцевих бюджетів. Закон також передбачає можливість формування та функціонування місцевих бюджетів та визначає механізми забезпечення фінансової стабільності регіонів, зокрема встановлює правила фінансування об'єктів, що є власністю територіальних громад, а також передбачає механізми залучення додаткових фінансових ресурсів до бюджетів різних рівнів.

Забезпечення адекватного фінансування розвитку регіонів та ефективного використання бюджетних коштів на регіональному рівні досягається також рішеннями Кабінету Міністрів України, зокрема Постановою «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [5], яка визначає основні напрямки та пріоритети регіонального розвитку та встановлює механізми їх реалізації. Цей документ є ключовим для визначення пріоритетів та напрямків розвитку регіональних програм та проектів, які будуть фінансуватися з бюджетів державного та місцевих рівнів. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки окреслює пріоритети та напрямки розвитку регіонів держави, зокрема з питань інфраструктури, соціальної сфери, туризму, підтримки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, науки і освіти. Документ також містить плани та конкретні проекти з розвитку кожного регіону, які можуть отримувати фінансування з державного та місцевих бюджетів, координує фінансово–бюджетні відносини між центральною та місцевою владою, визначає пріоритети та напрямки розвитку регіонів, а також сприяє у забезпеченні фінансування регіональних програм та проектів, що сприятимуть розвитку економіки та соціальної сфери регіону. В цілому стратегія регіонального розвитку забезпечує консолідацію зусиль та підвищення рівня ефективності формування необхідних бюджетних коштів та їх використання.

Засади самозабезпечення регіонального розвитку реалізуються через використання місцевих ресурсів і небюджетних коштів, залучення кредитів, міжнародної технічної та дослідницької допомоги. Здатність місцевої влади залучати необхідні фінансові та матеріальні ресурси для вирішення актуальних питань як основи самоврядного розвитку формує її можливості самозабезпечення. Засади самозабезпечення мають три складові частини: використання ресурсів, отриманих з державного бюджету; формування для цілей регіонального розвитку залучених ресурсів – міжнародної технічної допомоги, дослідницьких грантів, кредитів; використання внутрішніх можливостей та потенціалу стейкхолдерів. Проблемним питанням процесів розподілу субвенцій, що спрямовуються на соціальне забезпечення та економічний розвиток регіонів було те, що цей механізм розподілу заснований на суб'єктивних рішеннях вищих органів влади, що ускладнює реалізацію засад самостійності місцевих бюджетів у частині мобілізації доходів та їх витрачання.

Крім того, існують певні програми та стратегії, що містять заходи щодо зміцнення фінансової стабільності регіонів, стимулювання інвестиційної привабливості та інші пункти, спрямовані на розвиток регіонів. Наприклад, Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» визначає порядок розроблення і затвердження державних прогнозів соціально–економічного розвитку країни в цілому, та регіонів зокрема на засадах логічної

обґрунтованості. Прогнозування соціально–економічного розвитку регіонів дозволяє визначати потреби територій у фінансових ресурсах та спрямовувати їх на розвиток тих галузей, які найбільше потребують підтримки. Підготовка програм економічного і соціального розвитку на рівні регіонів дозволяє визначити перелік конкретних заходів, які необхідно реалізувати в рамках регіонального розвитку в рамках системи державного управління. Цей закон також регулює механізми фінансового забезпечення регіонального розвитку на основі більш ефективного використання бюджетних коштів. В контексті досягнення цілей регіонального розвитку основними передумовами запровадження програмно–цільового методу на рівні регіонів було досягнення чітко окреслених цілей на основі достатнього обсягу фінансування за рахунок державного бюджету, місцевого бюджету, позик від міжнародних фінансових установ, приватних інвестицій тощо. Основна мета цього методу – забезпечити ефективне та економне використання фінансових та бюджетних ресурсів, які виділяються на розвиток регіону. У системі забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону, програмно–цільовий метод дозволяє побудувати ефективну систему планування розвитку регіону, яка включає у себе наукові, технічні, організаційні, фінансові, економічні та соціальні аспекти. Крім того, програмно–цільовий метод дозволяє регулювати фінансові потоки відповідно до потреб регіону, розподіляти бюджетні кошти та інші ресурси на реалізацію конкретних програм та проектів, забезпечувати моніторинг та контроль за виконанням програм та цілей розвитку регіону. Отже, програмно–цільовий метод є необхідним елементом системи забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону, який дозволяє раціонально використовувати фінансові ресурси та забезпечує ефективний розвиток регіону, що, в свою чергу, сприяє покращенню життєвого рівня населення та зростанню економічного потенціалу регіону. Нормативно–правове регулювання та методична база розробки та реалізації програм регіонального розвитку постійно оновлюється в напрямку удосконалення формування і виконання місцевих бюджетів у програмно–цільовому форматі [6].

Сформовані вище основні засади фінансово–бюджетного регулювання на регіональному рівні виступають теоретико–методичним базисом формування механізму фінансово–бюджетних відносин, що визначає сутність регіонального розвитку, потенційні небезпеки і позитивні аспекти досягнення соціальних та економічних орієнтирів, можливість їх нормативно–правового регулювання. Зі свого боку, існування достатньо розвиненої системи нормативно–правових актів та програм спрямовано на регулювання фінансово–бюджетних відносин розвитку регіонів в Україні, забезпечення адекватного фінансування розвитку регіонів та ефективного використання бюджетних коштів на регіональному рівні. Проте, важливо створити сприятливі умови для ефективної реалізації системи нормативно–правових актів та програм на місцевому рівні, щоб забезпечити стійкий розвиток регіонів та покращення якості життя населення.

Можна виділити наступні проблеми, що характерні для правового поля фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону:

– права невизначеність у нормативно–правових актах стосовно окремих питань забезпечення регіонального розвитку фінансово–бюджетними інструментами та їх сутності. Незважаючи на існування значної кількості нормативно–правових документів єдиного визначення поняття «фінансово–бюджетні відносини» не існує. Загальнопоширеним підходом є трактування окремо таких категорій як «бюджетні відносини» або «фінансові відносини», однак тільки в сенсі розуміння даного поняття саме для цього закону. У поняття «фінансово–бюджетні відносини» в Україні немає чіткого юридичного визначення. Однак, термін «фінансово–бюджетні відносини» використовується в законах та інших нормативно–правових актах України для позначення взаємодії між державою та громадянами, бізнесом, громадськими організаціями в галузі бюджетної та фінансової діяльності;

– неузгодженість механізмів координації діяльності органів влади на різних рівнях, особливо на рівні областей. Відсутність чіткої системи розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та представниками виконавчої влади ускладнює координацію діяльності та може призвести до компетенційних конфліктів між різними структурами влади. Внаслідок цього спостерігається недостатня регіональна фінансова автономія, яка обумовлена централізованим процесом збору податків та їх подальшим розподілом, що не дає можливості регіонам самостійно вирішувати питання соціального та економічного розвитку своєї території, оскільки фінансові ресурси перебувають під контролем центральної влади. Однак, останнім часом в процесі реалізації реформи децентралізації створено умови для більш чіткого розмежування прав і обов'язків між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування;

– у сфері фінансово–бюджетних відносин забезпечення регіонального розвитку діє нормативно–правове поле, яке включає як закони України, що мають вищу юридичну силу, так і велику кількість кодифікованих актів нормативно–правового спрямування. Проте, аналіз правового поля, що регулює проблеми фінансово–бюджетних відносин у забезпеченні регіонального розвитку в Україні, свідчить про те, що переважна частина нормативно–правових актів є підзаконними. Закони становлять незначну частку від загальної кількості складових правового поля, що є ознакою неможливості формування чітких конструкцій, що послідовно включають різні ієрархічні рівні чинних нормативно–правових актів, починаючи від конституційно–правових норм та закінчуючи певними підзаконними актами. Правові можливості врегулювання окремих питань фінансово–бюджетних відносин забезпечення регіонального розвитку залежать від розподілу предметів регулювання серед законів та підзаконних актів. З цієї причини, всі нормативно–правові акти, що регулюють питання фінансово–бюджетних відносин забезпечення регіонального розвитку, мають бути кодифіковані, наприклад, як частина муніципального кодексу. Такий кодекс забезпечив би узагальнене та системне регулювання цієї групи суспільних відносин. Крім того, розробка питань забезпечення регіонального розвитку фінансово–бюджетними інструментами в рамках муніципального кодексу дозволила б уникнути дублювання основних понять фінансово–бюджетних відносин та їх ролі в регіональному розвитку, зменшити кількість підсилюючих юридичних норм;

– нормативно–правове поле фінансово–бюджетних відносин забезпечення регіонального розвитку має особливу конфігурацію, яка характеризується незначною часткою нормативно–правових актів, що безпосередньо регулюють питання фінансового забезпечення розвитку територій держави в загальному обсязі законів та підзаконних актів. Це дає підстави стверджувати, що кількість нормативно–правових документів, в яких предметом регулювання є безпосередньо розвиток регіонів фінансово–бюджетними інструментами є незначною, незважаючи на важливість формування дієвих правових механізмів регулювання подій суспільного характеру на рівні окремих громад;

– також можна стверджувати, що правове визначення суб'єктів регулювання регіонального розвитку фінансово–бюджетними інструментами в Україні є нечітким. Чинним законодавством визначено декілька різних суб'єктів, які займаються регулюванням регіонального розвитку, зокрема: місцеві ради, місцеві органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, та інші. Проте, відсутні чіткі критерії, які б визначали, які саме суб'єкти повинні безпосередньо відповідати за фінансове забезпечення регіонального розвитку та які конкретно фінансово–бюджетні інструменти повинні використовуватися для цього. Це може призводити до виникнення певних протиріч в ході практичної реалізації державної політики регіонального розвитку та до неефективного використання обмежених фінансових ресурсів.

Іншими проблемами законодавчого поля забезпечення фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону виступають існуюча суперечливість рішень щодо напрямів фінансування, оскільки дотації та субвенції на розвиток регіонів нерідко не спрямовуються

на ті цілі, на які вони були призначені. Це знижує ефективність використання фінансових ресурсів та не дозволяє досягти максимального ефекту від інвестицій у розвиток регіонів. Слід також вказати на відсутність стабільної законодавчо обґрунтованої фінансової бази для досягнення регіональних цілей соціального та економічного характеру, що спостерігається на рівні більшості регіонів України, які є відносно малозабезпеченими фінансово та залежать від дотацій з державного бюджету. Недостатня транспарентність фінансових відносин, що характеризується відсутністю чіткої та доступної для громадськості інформації про видатки та доходи органів влади на різних рівнях, може створювати підозру в корупції та недостатньо ефективному використанні фінансових ресурсів. Як наслідок, це може призводити до зниження довіри до органів місцевого самоврядування та негативно впливати на розвиток регіону в цілому, що також потребує вирішення даної проблеми на законодавчому рівні.

Отже, правова основа фінансово–бюджетних відносин в забезпеченні розвитку регіонів в Україні є важливим елементом формування ефективної регіональної політики та створення умов для відновлення та сталого розвитку регіонів. Відповідна регуляторна база має забезпечувати адекватне фінансування та ефективне використання бюджетних коштів на регіональному рівні, що сприятиме зміцненню соціально–економічного потенціалу, підвищенню добробуту населення, активізації подальшого розвитку території. Таку прогалину в свій час заповнила Концепція державної регіональної політики, в якій чи не вперше було визначено цілі, пріоритети та інструменти державної підтримки регіонального розвитку. Концепція відображає загальну стратегію розвитку регіонів та містить конкретні дії, які повинна вживати держава для досягнення проставлених цілей в контексті регіонального розвитку. Крім того, Концепція державної регіональної політики була пов'язана з обґрунтуванням джерел бюджетних асигнувань та їх ефективним розподілом за пріоритетними напрямками, що сприяє реалізації проектів з розвитку регіонів, стимулює інвестиційну та підприємницьку активність в регіонах. Але, нажаль, механізм фінансово–бюджетних відносин розвитку регіону в Україні є несистемним, оскільки він не має єдиного та чіткого визначення, а також відсутні критерії оцінки досягнення цілей державного регулювання розвитку регіонів. У бюджетному процесі відсутня системність та прозорість визначення розподілу коштів між регіонами, що ускладнює забезпечення рівності та сталого розвитку регіонів в Україні. Погоджуючись з [] з метою формування нового рівня та досягнення нової якості розвитку територій автором пропонуються наступні заходи з удосконалення правового поля розвитку регіонів України:

– впровадити сучасні підходи до удосконалення законодавчих актів, які забезпечать регіональну фінансову автономію на основі децентралізації фінансових ресурсів та перерозподілу повноважень між органами влади різних рівнів, реалізацію ефективних механізмів контролю за дотаціями та субвенціями на розвиток регіону та відповідальності за їх використання;

– розробити інструменти забезпечення прозорості та відкритості процесу прийняття рішень щодо фінансового забезпечення регіонального розвитку, залучення громадськості та зацікавлених сторін до обговорення та прийняття таких рішень, звітності перед суспільством, що підвищить рівень довіри громадськості до органів влади та їх фінансових рішень. Підвищення рівня фінансової грамотності та свідомості громадян у сфері фінансів та бюджетування, що забезпечить ефективну участь громадськості у процесах прийняття рішень та контролю за використанням бюджетних коштів;

– обґрунтувати показники ефективності використання фінансових ресурсів, що забезпечують повну та об'єктивну інформацію про оптимальний їх розподіл в контексті регіонального розвитку, а також встановлення механізмів моніторингу та оцінки ефективності використання цих коштів.

– забезпечити стабільну фінансову базу для регіонів шляхом розвитку місцевих податків та підвищення їх ефективності, а також залучення інвестицій та розвитку підприємництва на території регіону. Встановлення механізмів координації діяльності

органів влади на різних рівнях для забезпечення ефективного розвитку регіонів, що може включати формування адекватних інструментів співпраці та координації між органами влади різних рівнів, а також створення спеціальних органів зацікавлених у розвитку регіону, які б взаємодіяли з місцевими органами влади, громадськістю та бізнес-спільнотою для забезпечення ефективного та збалансованого розвитку регіону;

– розвивати нормативно-правові основи інноваційних форм фінансування регіонального розвитку, таких як публічно-приватні партнерства, що дозволить залучати додаткові фінансові ресурси та розвивати нові проекти та ініціативи для розвитку регіону;

– деталізувати методику системного моніторингу виконання бюджетних програм та оцінки результативності їх реалізації як критерію ефективності розвитку регіону на основі врахування міжнародних стандартів та практик забезпечення фінансово-бюджетних відносин у розвитку регіонів. Результатом цієї роботи має стати забезпечення правової стабільності, прозорості в регулюванні фінансово-бюджетних відносин у розвитку регіону, підвищення рівня персональної відповідальності органів виконавчої влади в регіонах та представників місцевого самоврядування за недостатньо ефективно або неналежне використання фінансових ресурсів, незадовільні результати соціально-економічного регіонального розвитку, недосягнення запланованих цілей.

Висновки. Для забезпечення розвитку регіону необхідне вдосконалення нормативно-правового поля, що регулює фінансово-бюджетні відносини. Оновлена нормативно-правова поле має містити не тільки закони і постанови Кабінету Міністрів, але й правила та кодекси, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування та представників виконавчої влади на регіональному рівні в контексті фінансово-бюджетного забезпечення розвитку територій України. Таким чином, оновлена нормативно-правова база є необхідною умовою для ефективного розвитку регіону. В статті визначено засади, проблеми та напрями удосконалення нормативно-правового поля забезпечення фінансово-бюджетних відносин розвитку регіону, на яких ґрунтується процес розробки та реалізації цілісної системи впровадження механізму фінансово-бюджетних відносин для розвитку регіону в контексті діяльнісно-логістичного підходу. Доцільно дослідити існуючі підходи до забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів в розвинутих країнах світу з метою імплементації зарубіжного досвіду регулювання соціальних і економічних процесів у регіоні фінансово-бюджетними засобами в практичну діяльність органів місцевого самоврядування.

Література:

1. Чугунов І. Я. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія. К.: ДНУ АФУ, 2009. 848 с.
2. Давидова І. І. Бюджетна політика економічного зростання // Економіка та держава. №8/2018. С. 113–118.
3. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси: навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2009. 384 с.
4. Піхоцька О. М., Фурдичко Л. Є., Синютка Н. Г. Бюджетна система : навчальний посібник. Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 327 с.
5. Нормативно-правові акти з питань бюджету <https://voz.gov.ua/normativno-pravov-akti-z-pitan-byudzhetu.html>
6. Законодавство з ПЦМ <https://www.ibser.org.ua/legislation>

References

1. Chuhunov I. Ya. (2009). *Finansy Ukrainy: instytutsiini peretvorennia ta napriamky rozvytku: monohrafiia* [Finance of Ukraine: institutional transformations and directions of development: monograph.]. K.: DNNU AFU, 2009. 848 p. [in Ukrainian].
2. Davydova I. I. (2018). *Biudzhetna polityka ekonomichnoho zrostantia* [Budget policy of economic growth]. *Ekonomika ta derzhava. №8. 113–118.* [in Ukrainian].
3. Londar S. L., Tymoshenko O. V. (2009). *Finansy: navchalnyi posibnyk* [Finance: textbook]. Vinnytsia: Nova Knyha, 2009. 384 p. [in Ukrainian].
4. Pikhotska O. M., Furdychko L. Ye., Syniutka N. H. (2019). *Biudzhetna systema: navchalnyi posibnyk* [Budget system: a textbook]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnik». Ternopil: TNEU, 2019. 327 p. [in Ukrainian].
5. *Normatyvno-pravovi akty z pytan biudzhetu* [Regulatory Acts on Budget] Retrieved from <https://voz.gov.ua/normativno-pravov-akti-z-pitan-byudzhetu.html> [in Ukrainian].
6. *Zakonodavstvo z PTsM* [Legislation on CCM] Retrieved from <https://www.ibser.org.ua/legislation> [in Ukrainian].

УДК 343

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-340-344](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-340-344)

Просвірина Тетяна Василівна завідувач відділення організаційно-аналітичної роботи та контролю, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-6030-7907>

Габорець Ольга Андріївна доктор філософії, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-7791-6795>

Лунгол Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

ВИКОРИСТАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Дослідження використання геоінформаційних технологій в правоохоронній діяльності є актуальним у зв'язку з постійним розвитком технологій та їх впливом на суспільство. Використання геоінформаційних технологій може значно покращити ефективність роботи правоохоронних органів, забезпечуючи швидкий та точний доступ до інформації про злочинність та місцезнаходження злочинців. Однак, разом з перевагами застосування геоінформаційних технологій постають питання щодо захисту персональних даних громадян, а також можливих негативних наслідків використання таких технологій.

У дослідженні аналізуються позитивні та негативні наслідки використання геоінформаційних технологій в правоохоронній діяльності. З одного боку, вони можуть значно сприяти боротьбі зі злочинністю, допомагаючи швидко знаходити злочинців та вирішувати кримінальні справи. З іншого боку, використання геоінформаційних технологій може порушити приватність громадян, відкриваючи доступ до їх персональних даних. Також можуть виникнути проблеми з точністю та достовірністю інформації, що подається у систему.

Для забезпечення ефективного та безпечного використання геоінформаційних технологій у правоохоронній діяльності, у дослідженні надаються рекомендації щодо їх використання та забезпечення захисту персональних даних громадян. Зокрема, рекомендується використовувати технології шифрування даних та створювати механізми контролю за доступом до них. Також дослідження проаналізовано можливості використання геоінформаційних технологій для вдосконалення процесу збору та аналізу даних, що сприяє покращенню виявлення та запобігання злочинності. Додатково розглянуто питання ефективного застосування геоінформаційних технологій у розслідуванні злочинів, забезпечення безпеки громадян та захисту персональних даних при зборі та обробці інформації. Результати дослідження надають можливості для розробки більш ефективних та безпечних стратегій використання геоінформаційних технологій в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: геоінформаційні технології, правоохоронна діяльність, захист персональних даних, організаційно-аналітичного забезпечення, електронна карта регіону.

Prosvirina Tetyana Vasylivna Head of the Department of Organizational and Analytical Work and Control, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-6030-7907>

Haborets Olha Andriivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Operational-search Activities and Information Security, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-7791-6795>

Lunhol Olha Mykolaivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Operational-search Activities and Information Security, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

USE OF GEO-INFORMATION TECHNOLOGIES TO IMPROVE ORGANIZATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Abstract. The study of the use of geoinformation technologies in law enforcement activities is relevant in connection with the constant development of technologies and their impact on society. The use of geographic information technologies can significantly improve the efficiency of law enforcement agencies, providing quick and accurate access to information about crime and the location of criminals. However, along with the advantages of using geo-information technologies, questions arise regarding the protection of personal data of citizens, as well as possible negative consequences of using such technologies.

The study analyzes the positive and negative consequences of the use of geoinformation technologies in law enforcement activities. On the one hand, they can significantly contribute to the fight against crime, helping to quickly find criminals and solve criminal cases. On the other hand, the use of geoinformation technologies can violate the privacy of citizens by opening access to their personal data. There may also be problems with the accuracy and reliability of information entered into the system.

In order to ensure the effective and safe use of geo-information technologies in law enforcement activities, the study provides recommendations on their use and ensuring the protection of citizens' personal data. In particular, it is recommended to use data encryption technologies and create access control mechanisms. The study also analyzed the possibilities of using geoinformation technologies to improve the process of data collection and analysis, which contributes to the improvement of crime detection and prevention. In addition, the issue of effective application of geo-information technologies in the investigation of crimes, ensuring the safety of citizens and protection of personal data during the collection and processing of information is considered. The results of the study provide opportunities for the development of more effective and safe strategies for the use of geoinformation technologies in law enforcement activities.

Keywords: geo-information technologies, law enforcement activities, protection of personal data, organizational and analytical support, electronic map of the region.

Постановка проблеми. Організаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності має важливе значення для забезпечення безпеки громадян та правопорядку в державі. Однак, з розвитком технологій та зростанням обсягів даних, які використовуються в правоохоронній діяльності, стає все складніше забезпечувати ефективний аналітичний облік та обробку цих даних. Відповідно, необхідно знаходити нові підходи та технології, що дозволяють покращити організаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності.

Однією з таких технологій є геоінформаційні системи, які дозволяють збирати, зберігати та аналізувати дані з урахуванням географічних параметрів. Використання геоінформаційних технологій у правоохоронній діяльності може значно покращити організаційно-аналітичне забезпечення, забезпечивши більш точну та оперативну інформацію для прийняття рішень.

Отже, **мета даної статті** - проаналізувати можливості використання геоінформаційних технологій для покращення організаційно-аналітичного забезпечення

правоохоронної діяльності, дослідити позитивні та негативні наслідки використання геоінформаційних технологій в правоохоронній діяльності. Запропонувати основні рекомендації щодо практичної апробації геоінформаційних технологій та забезпечення захисту персональних даних громадян у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Геоінформаційні технології (ГІТ) - це комп'ютерні програми та техніки для збору, зберігання, аналізу, оновлення та відображення географічної інформації. ГІТ дозволяють обробляти дані, пов'язані з конкретною географічною областю, включаючи інформацію про рельєф, клімат, геологію, гідрологію, екологію, дорожню мережу, населення та інші фактори. Геоінформаційні технології базуються на комп'ютерній обробці географічної інформації та використовують геопростірну аналітику для збору, збереження, аналізу та візуалізації географічних даних.

Однією з основних можливостей використання геоінформаційних технологій є можливість створення електронної карти регіону, яка містить інформацію про населені пункти, дороги, розташування об'єктів інфраструктури, а також зони, де відбуваються правопорушення. Для створення таких карт використовуються спеціальні програми, які дозволяють обробляти та візуалізувати дані на мапі. Зокрема, можна побудувати карту злочинності в певному районі за певний період часу, використовуючи дані з поліцейських звітів та інших джерел.

Такі електронні карти забезпечують більш точний аналіз злочинності та дозволяють локалізувати проблемні зони, що допомагає правоохоронним органам здійснювати ефективні заходи з протидії злочинності в цих районах. Наприклад, можна встановити додатковий контроль на вулицях з підвищеною злочинністю або збільшити кількість поліцейських патрулів у цих районах. Також електронні карти злочинності можуть бути корисними для проведення кримінальних розслідувань та виявлення злочинців. За допомогою такої карти можна встановити час та місце вчинення злочину, а також можливих свідків або очевидців, можна відстежувати зв'язок між погодними умовами та кількістю злочинів у певний період, або між розміром зарплати та рівнем злочинності в конкретному районі. Застосування таких технологій дозволяє зменшити кількість злочинів та підвищити рівень безпеки в цілому.

За рахунок можливості відслідковування географічного розташування злочинних подій та злочинців. Інформація про місцезнаходження злочину, підозрюваних та свідків може бути внесена до ГІТ та відобразитись на електронній карті. Це дозволяє оперативно визначати проблемні зони, аналізувати злочинні структури та здійснювати швидку реакцію на виниклі події. Крім того, використання системи моніторингу вуличної камери у поєднанні з ГІТ може значно сприяти відслідковуванню маршрутів злочинців та забезпечити ефективну дію правоохоронних органів.

За допомогою ГІТ правоохоронні органи можуть відслідковувати кількість та тип злочинів, які відбуваються в певних районах регіону, і встановлювати патерни цієї злочинності. Наприклад, це може бути певний вид злочину, який зазвичай відбувається в тих самих місцях, у ті ж часи дня, з використанням певних знарядь чи методів. Збирання такої інформації дозволяє правоохоронним органам визначити місця збільшеної кримінальної активності та розробляти ефективні стратегії та заходи для зменшення злочинності в цих районах.

Застосування геоінформаційних технологій може також забезпечити ефективне планування та координацію правоохоронних заходів. Як приклад, ГІТ можуть допомогти здійснити оцінку ризику та прийняти оптимальне рішення щодо розміщення додаткових поліцейських патрулів в зоні підвищеного ризику.

Крім того, геоінформаційні технології можуть бути використані для прогнозування надзвичайних ситуацій, таких як повені, лісові пожежі або техногенні катастрофи. За допомогою ГІТ можна аналізувати території з ризиком виникнення таких ситуацій та планувати евакуаційні маршрути та розміщення рятувальних служб.

Таким чином, використання ГІТ дозволяє правоохоронним органам отримати значну кількість інформації про різні аспекти кримінальної ситуації та ефективно спрямовувати свої зусилля для забезпечення безпеки громадян, втім має як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивні наслідки включають:

Підвищення ефективності та швидкості розслідування злочинів. Геоінформаційні технології дозволяють правоохоронним органам збирати, організовувати та аналізувати інформацію про злочинність з використанням карти розташування злочинів. Це дозволяє ідентифікувати місця збільшеної кримінальної активності та здійснювати масштабні заходи для зменшення кількості злочинів.

Зменшення ризику помилкових затримань. Використання ГІТ дозволяє точніше встановлювати місце події та маршрути злочинців, що зменшує ризик помилкових затримань і допомагає збільшити ефективність правоохоронних заходів.

Підвищення рівня безпеки громади. Геоінформаційні технології допомагають правоохоронним органам збирати інформацію про географічні зони збільшеної кримінальної активності та проводити масштабні операції з протидії злочинності в цих зонах.

Негативні наслідки включають:

Порушення приватності. Використання ГІТ може призвести до порушення приватності громадян через збір та аналіз їх географічної інформації.

Ризик помилкових рішень. Незважаючи на те, що ГІТ можуть допомогти у підвищенні точності розслідування злочинів, існує ризик помилкових рішень, якщо система буде недостатньо налаштована або якщо вона буде використовуватися нещадно або зловживатися. Наприклад, можливо виникнення помилок при виборі певного району як місця збільшеної злочинності, якщо дані, на яких базується аналіз, неповні або неправильні. Також можливе використання геоінформаційних технологій для дискримінації певних соціальних груп, якщо злочинність в певних районах буде використана для створення профілю людей, які живуть в цих районах. Отже, правильне налаштування та застосування ГІТ є дуже важливою, щоб запобігти помилкам та зловживанням.

З огляду на цю інформацію, ми пропонуємо основні рекомендації щодо практичної апробації геоінформаційних технологій та забезпечення захисту персональних даних громадян у правоохоронній діяльності:

Використовуйте тільки необхідну кількість персональних даних громадян.

Одним з важливих аспектів захисту персональних даних є обмеження їх збору та зберігання лише тими, що є необхідними для виконання правоохоронних завдань.

Наприклад, якщо для вирішення певної задачі не потрібні конкретні персональні дані, їх збір та зберігання може бути обмеженим або навіть уникнутим. Таким чином, важливо забезпечити обмеження збору та зберігання персональних даних громадян, що зменшить ризик їх несанкціонованого доступу та використання.

Забезпечуйте конфіденційність та безпеку персональних даних. Необхідно забезпечувати захист персональних даних від несанкціонованого доступу та втрати. Для цього можна використовувати різні заходи захисту, такі як шифрування, фізичну безпеку та контроль доступу.

Розробляйте та дотримуйте політику захисту персональних даних. Важливо розробити політику захисту персональних даних та забезпечити її дотримання. Це включає у себе правила збору, зберігання та використання персональних даних, а також процедури у разі порушення безпеки даних.

Організуйте навчання та свідомість співробітників. Важливо навчати співробітників правилам захисту персональних даних та свідомої роботі з ГІТ. Це допоможе попередити помилки та порушення безпеки даних.

Здійснюйте моніторинг та аудит захисту персональних даних. Важливо вести моніторинг та аудит захисту персональних даних для виявлення та усунення порушень безпеки даних.

Дотримуйтеся законодавства про захист персональних даних. Важливо дотримуватися законодавства про захист персональних даних та використовувати тільки технології, які забезпечують адекватний рівень захисту персональних даних громадян. Для цього можна використовувати захисні механізми, такі як шифрування, доступ до даних за певними правами, обмеження термінів зберігання даних, анонімізацію даних тощо. Крім того, слід розробляти внутрішні правила і процедури для забезпечення відповідної безпеки та конфіденційності персональних даних. Важливо навчати співробітників правилам безпеки даних та проводити регулярну перевірку наявності захисних механізмів і їх ефективності. Також варто забезпечувати прозорість використання персональних даних та повідомляти громадян про це. На офіційних веб-сайтах слід розміщувати повідомлення про використання ГІТ, про те, які дані збираються і з якою метою, які правила їх обробки та зберігання. Також слід забезпечувати можливість громадянам контролювати свої персональні дані та видаляти їх, якщо це потрібно. Використання ГІТ може бути корисним інструментом для правоохоронних органів, але воно має бути здійснене з дотриманням всіх норм та вимог законодавства про захист персональних даних.

Висновки. Отже, використання геоінформаційних технологій у правоохоронній діяльності є актуальним та може значно покращити ефективність боротьби зі злочинністю. Однак, забезпечення захисту персональних даних громадян є однією з ключових проблем, які повинні бути вирішені для успішного впровадження цих технологій. Також важливим є забезпечення точності та достовірності інформації, що подається у систему.

Дослідження надає рекомендації щодо безпечного та ефективного використання геоінформаційних технологій, включаючи застосування технологій шифрування даних та механізмів контролю за доступом до них. Також розглянуто можливості використання геоінформаційних технологій для вдосконалення процесу збору та аналізу даних, розслідування злочинів, забезпечення безпеки громадян та захисту персональних даних. Результати дослідження можуть бути використані для розробки більш ефективних та безпечних стратегій використання геоінформаційних технологій в правоохоронній діяльності. Загалом, використання геоінформаційних технологій є важливим інструментом у боротьбі зі злочинністю, але має бути здійснюване з урахуванням проблем захисту персональних даних та точності інформації.

Література:

1. Павлиш Т.Г., Лунгол О.М., Габорець О.А. (2022). Інформаційне забезпечення професійної діяльності: практико-орієнтовані завдання юридичного спрямування. Вісник науки та освіти: журнал № 5(5). С. 373 – 384.
2. Prosvirina T.V., Haborets O.A., Lunhol O.M. Analysis of the organization of information and analytical support of police activities. Scientific innovations and advanced technologies. Issue № 1(15) 2023. Pp. 319 – 327. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-319-327](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-319-327)
3. Lysenko O.V., Lunhol O.M., Haborets O.A. Law enforcement information and analytical support. Current issues in modern science. Issue № 3(9) 2023. Pp. 281-291. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-281-291](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-281-291)

References:

1. Pavlysh T.H., Lunhol O.M., Haborets O.A. (2022). Informatsiine zabezpechennia profesiinoi diialnosti: praktyko-oriientovani zavdannia yurydychnoho spriamuvannia [Information provision of professional activity: practice-oriented tasks of legal direction]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of science and education: journal*, 5 (5), 373 – 384 [in Ukrainian].
2. Prosvirina T.V., Haborets O.A., Lunhol O.M. (2023). Analiz orhanizatsii informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti politsii [Analysis of the organization of information and analytical support of police activities]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies: journal*, № 1(15), 319 – 327 [in English].
3. Lysenko O.V., Lunhol O.M., Haborets O.A. (2023). Informatsiino-analitychne zabezpechennia pravookhoronnykh orhaniv [Law enforcement information and analytical support]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky – Current issues in modern science: journal*, № 3(9), 281-291 [in English].

УДК 342.6; 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-345-353](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-345-353)

Столбовий Володимир Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Навчально-науковий гуманітарний інститут Національної академії Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, тел.: (096) 196-74-11, <https://orcid.org/0000-0002-4095-2570>

Косілова Ольга Іванівна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри теоретико-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08201, тел.: (093) 185-79-47, <https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового забезпечення політичних прав громадян з боку органів виконавчої влади України. Здійснено аналіз компетенції органів виконавчої влади в Україні в контексті захисту політичних прав громадян. Проаналізовано ряд наукових розробок адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади України, а також їх повноваження щодо захисту політичних прав громадян. З'ясовано, що до складових адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади належить компетенція, тобто повноваження, які проявляють свій характер в сукупності прав та обов'язків. Розглянуто норми чинного законодавства України, які регулюють діяльність органів виконавчої влади України у сфері захисту політичних прав громадян. Визначено місце, роль і вплив органів виконавчої влади на реалізацію політичних прав громадян в державі. Детально розглянуто питання функціонування Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади України з точки зору прав, обов'язків і відповідальності зазначених органів та їх посадових осіб, з урахуванням діяльності останніх у процесі забезпечення політичних прав громадян. Наголошено, що до основних завдань міністерств належить проведення соціального діалогу з громадянами, що є доцільним і повинно передбачати, зокрема, діалог щодо обговорення проблемних питань окремих проектів нормативно-правових актів, розгляду звернень громадян та ін. Автори проаналізували практичні проблеми що виникають під час здійснення визначених повноважень органів виконавчої влади та запропонували шляхи їх усунення.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, вищий орган виконавчої влади України, повноваження органів виконавчої влади, політичні права громадян, адміністративно-правовий статус, центральні та місцеві органи виконавчої влади України.

Stolbovyi Volodymyr Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Department of Civil Law Disciplines, professor, National Academy of Security Service of Ukraine, M. Maksimovicha St., 22, Kyiv, 03022, tel.: (096) 196-74-11, <https://orcid.org/0000-0002-4095-2570>

Kosilova Olha Ivanivna Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines, National Institute of Law of the State Tax University, University St., 31, Irpin, 08201, tel.: (093) 185-79-47, <https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF POLITICAL RIGHTS OF CITIZENS BY EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the administrative and legal provision of political rights of citizens by the executive authorities of Ukraine. An analysis of the competence

of the executive authorities in Ukraine in the context of the protection of political rights of citizens was carried out. A number of scientific developments of the administrative and legal status of the executive power bodies of Ukraine, as well as their powers to protect the political rights of citizens, have been analyzed. It was found that the components of the administrative-legal status of the executive power bodies include competence, i.e. powers that manifest their character in a set of rights and duties. The norms of the current legislation of Ukraine, which regulate the activities of the executive authorities of Ukraine in the sphere of protection of the political rights of citizens, have been considered. The place, role and influence of executive authorities on the realization of political rights of citizens in the state are defined. The issue of the functioning of the Cabinet of Ministers of Ukraine, central and local executive bodies of Ukraine from the point of view of the rights, duties and responsibilities of these bodies and their officials, taking into account the activity of the latter in the process of ensuring the political rights of citizens, is considered in detail. It was emphasized that the main tasks of the ministries include conducting a social dialogue with citizens, which is expedient and should include, in particular, a dialogue regarding the discussion of problematic issues of individual projects of regulatory and legal acts, consideration of citizens' appeals, etc. The authors analyzed the practical problems that arise during the implementation of the specified powers of the executive authorities and proposed ways to eliminate them.

Keywords: administrative and legal support, the highest body of the executive power of Ukraine, powers of executive authorities, political rights of citizens, administrative and legal status, central and local bodies of executive power of Ukraine.

Постановка проблеми. Забезпечення політичних прав громадян займає особливе місце в діяльності органів виконавчої влади України. Дана особливість полягає у широкому колі повноважень та великій кількості органів виконавчої влади від центрального до місцевого рівнів. Забезпечення політичних прав громадян такими органами відбувається під час реалізації повноважень останніми відповідно до Конституції, Законів України, а також підзаконних нормативно-правових актів. Під час реалізації зазначених повноважень, органи виконавчої влади та їх посадові особи можуть допускати порушення політичних прав громадян, що є неприпустимим явищем в демократичному суспільстві. За таких обставин, необхідно вибудувати чіткі механізми захисту та гарантування політичних прав громадян зі сторони виконавчої влади України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади приділяли увагу В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Гаращук, В. Галуцько, Г. Гулевська, П. Діхтієвський, О. Дьяченко, В. Коваленко, Т. Коломонець, В. Колпаков, О. Кузьменко, С. Петков, С. Стеценко, В. Теремецький та ін.

Проблемні питання прав і свобод громадян та їх забезпечення органами державної влади розглядалися такими вченими, як: В. Авер'янов, В. Копейчиков, П. Рабінович, А. Олійник, А. Колодій, І. Бородін, О. Пушкіна, Т. Заворотченко, В. Погорілко та ін.

Мета статті полягає у проведенні теоретико-правового аналізу повноважень органів виконавчої влади України щодо забезпечення політичних прав громадян, а також з'ясуванні недоліків та шляхів вирішення даного питання.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування особливостей правового забезпечення політичних прав громадян, нам необхідно розглянути адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади в Україні і визначити місце, роль і вплив органів виконавчої влади на реалізацію політичних прав в державі.

Д. Бараненко пропонує визначити поняття і мету виконавчої влади, як самостійної форми державної влади, зміст якої становить організація функціонування державного управління з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, інші обов'язки, покладені на неї відповідно до Конституції та інших законів України, що здійснюється через систему спеціально створених органів, побудованих відповідно до принципів підпорядкованості та взаємодії [1, с. 91].

Т. Коломоєць, розглядаючи адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України, зазначає, що він є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який спрямовує, координує і контролює діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних, міських, районних у містах державних адміністрацій. Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією України [2, с. 20-21].

С. Осауленко детально досліджує адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України, а також Прем'єр-міністра. Як зазначає науковець, даний статус передбачає наявність завдань, функцій, обов'язків вищого органу виконавчої влади України, що визначені в нормах адміністративного права. А Прем'єр-міністр України, в свою чергу, має статус спеціального суб'єкта політичного та державного управління найвищого органу виконавчої влади, який включає сукупність публічно-владних повноважень в управлінській та організаційно-розпорядчій сферах виконавчої влади та відповідні функціональні обов'язки, а також підлягає політичній відповідальності за невиконання законодавчо визначених повноважень [3, с. 14-15.].

Розмірковуючи про адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади Я. Журавель виділяє ознаки, які притаманні виконавчій владі: адміністративна правоздатність і адміністративна дієздатність, діяльність щодо виконання повноважень юридично-владного характеру, влада, яка має систему органів публічного адміністрування, і доходить до висновку про те, що до складу адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади в Україні повинні входити повноваження і компетенція цих органів, що встановлюються законом, які мають можливість здійснювати адміністративно-владний вплив на певну сферу суспільних відносин, відносно якої здійснюють свої управлінські дії. Цей вплив також здійснюється через засоби адміністративного примусу, що знаходиться в межах адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади закріпленого на законодавчому рівні [4, с. 50, 53].

Ю. Легеза пропонує відносити до правового статусу суб'єктів публічного управління такі складові, як сукупність їхніх завдань, функцій, повноважень, заходів юридичної відповідальності, визначених нормами адміністративного права [5, с. 11].

О. Лавренова, розглянувши адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади, констатує, що це складна правова конструкція, що включає в себе чотири блоки елементів: 1) цільовий (цілі, завдання і функції); 2) структурно-організаційний (нормативне регулювання порядку формування та ліквідації державних служб, їх підпорядкованості відповідним міністерствам та організаційна структура); 3) компетенційний; 4) блок форм і методів діяльності [6, с. 14]. Отже, науковці, загалом, відносять до складових адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади компетенцію, тобто повноваження, які проявляють свій характер в сукупності прав та обов'язків.

Конституція України закріплює правове положення органів виконавчої влади. Система таких органів має три складові: вищий орган виконавчої влади, центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією [7]. Правом формування складу уряду Конституція України наділяє Верховну Раду України, яка призначає керівництво та членів Кабінету Міністрів України за поданням Президента та Прем'єр-міністра України. Важливо зазначити, що подання для призначення більшості членів уряду вносить Прем'єр-міністр, в той час як Президент України подає на розгляд парламенту кандидатури на посади тільки двох міністрів – Міністра оборони України і Міністра закордонних справ [7].

Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції має велику кількість повноважень щодо управліннями державними справами. Їх можна розділити на декілька

груп, в залежності від сфери діяльності уряду, а саме: забезпечення національної безпеки України, економіки держави, здійснення управлінської діяльності, а також під окремою «опікою» уряду України знаходиться діяльність щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина [7].

Чинний Закон України «Про Кабінет Міністрів України», також, відносить до основних завдань Кабінету Міністрів України вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина і створення сприятливих умов для вільного та всебічного розвитку особистості [8].

У забезпеченні політичних прав громадян Кабінет Міністрів діє відповідно до принципів законності, відкритості та прозорості. Принцип законності складається із декількох частин: принципу, методу і режиму існування держави та полягає у розумінні, також суворому і неухильному виконанні усіма суб'єктами правовідносин вимог законів України, які повинні відповідати принципу справедливості права як в процесі реалізації норм права, так і в процесі правотворчості [9, с. 6].

Як стверджує В. Кобрин, вимогою законності у процесі діяльності Прем'єр-міністра України є гарантованість прав і свобод людини і громадянина. Так, усі рішення очільник Уряду України, як і рішення Кабінету Міністрів України, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, повинні прийматися з позицій гарантування цих прав і їх захисту та забезпечення. На його переконання, Прем'єр-міністр України, наприклад, не може вносити до порядку денного Постанову Кабінету Міністрів України про зменшення розмірів заробітних плат чи пільг соціально-незахищених верств населення, адже так він порушує норми Конституції України про неможливість звуження обсягу і змісту існуючих прав і свобод [10, с. 94].

Повноваження органів виконавчої влади щодо прийняття підзаконних нормативно-правових актів, які змінюють приписи законів можуть слугувати порушеннями політичних прав громадян. Такої позиції, що є слушною на нашу думку, дотримується М. Журавель, пропонуючи врегулювати ці питання за допомогою прийняття Закону України «Про підзаконні нормативно-правові акти», в якому чітко зафіксувати порядок видання та введення в дію таких актів, їх ієрархію, а також закріпити фундаментальні положення для забезпеченні законності державного управління, який би передбачав, що по-перше, права і свободи громадян та їх гарантії, передбачені Конституцією та Законами України, не можуть бути обмежені чи скасовані підзаконними нормативно-правовими актами; по друге, підзаконні нормативно-правові акти не можуть встановлювати порядок реалізації конституційних прав і свобод громадян, який суперечить закону та обмежує такі права і свободи громадян, а також встановлювати юридичну відповідальність за такі порушення [11, с. 226].

До центрального рівня виконавчої влади законодавство України відносить міністерства, служби, агентства, інспекції, комісії [12]. Міністерство, в системі центральних органів виконавчої влади, забезпечує формування та реалізацію державної політики в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів Конституцією та законами України. Натомість, державні служби, агентства, інспекції, комісії виконують окремі функції з реалізації державної політики.

О. Харенко розглядає права та обов'язки центральних органів виконавчої влади за їх функціональним застосуванням щодо певного кола справ, тобто сукупність прав та обов'язків, що застосовуються та виконуються під час безпосереднього здійснення центральними органами виконавчої влади владно-розпорядчих функцій для досягнення покладених на них завдань [13, с. 327-328].

Під час реалізації свого функціоналу, центральні органи виконавчої влади зобов'язані діяти законно та не порушувати політичні права громадян. Це чітко передбачено законодавством. Так, всі державні органи, в тому числі і центральні органи виконавчої влади, діють відповідно до встановлених принципів, зокрема верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності, єдиноначальності [12].

Особливе місце, на наш погляд, серед центральних органів виконавчої влади, займають міністерства. Відповідно до чинного законодавства, міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. Основні завдання міністерства передбачають: забезпечення нормативно-правового регулювання та визначення пріоритетних напрямів розвитку тієї або іншої сфери; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики; узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України; забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні [12]. Як можемо бачити із вищевказаних основних завдань, останні притаманні всім без виключення і в незалежності від функціональної спрямованості міністерства. Також, окремим пунктом основних завдань зафіксовано забезпечення проведення соціального діалогу з громадянами, в залежності від сфери діяльності того чи іншого міністерства, що, на наше переконання, є доцільним з огляду на дотримання політичних прав громадян. Вказане завдання повинно передбачати діалог з громадськістю, наприклад, з обговорення проблемних питань окремих проектів нормативно-правових актів, розгляду звернень громадян та ін.

Необхідно підкреслити, що в законодавстві України встановлено запобіжники у разі невідповідності нормативно-правових актів міністерств положенням Законів та Конституції України, а також можливого порушення прав громадян, що передбачає, по-перше, скасування Кабінетом Міністрів України таких актів повністю або в окремій частині, по-друге, їх оскарження фізичними та юридичними особами до адміністративного суду в порядку, встановленому законодавством України.

Інші центральні органи виконавчої влади різняться між собою за функціональним принципом щодо реалізації відповідної державної політики. Так, державні служби утворюються для реалізації функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам. Державні агентства забезпечують виконання функцій пов'язаних з управлінням об'єктами державної власності, що належать до сфери їх управління, тоді як, державні інспекції забезпечують виконання контрольно-наглядової функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства [12]. Цікавим є той факт, що до переліку центральних органів виконавчої влади у 2019 році внесли «комісії», яких раніше не існувало, але роз'яснень щодо їх функціонального призначення в Законі не міститься, що є, на наш погляд, недоліком.

Політичні права громадян України забезпечуються центральними органами виконавчої влади відповідно до їх компетенції, закріпленої на законодавчому рівні. Наприклад, Міністерство внутрішніх справ, відповідно до положення, яке регулює його діяльність, як центральний орган виконавчої влади забезпечує формування державної політики щодо протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій; міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів та ін. Необхідно наголосити, що серед основних завдань Міністерства внутрішніх справ на першому місці знаходиться діяльність з охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави [14].

Не викликає сумніву той факт, що в процесі виконання службових обов'язків представниками Міністерства внутрішніх справ повсякчас порушуються політичні права громадян. Громадяни, чиї права були порушені, можуть звернутися зі скаргою щодо їх захисту. Міністерство внутрішніх справ, зі свого боку, здійснює обов'язковий розгляд звернень громадян, якщо питання висвітлені у зверненні пов'язані з їх діяльністю. Як

свідчить офіційна статистика, кількість повідомлень щодо порушення прав людини працівниками поліції протягом 2020 року становить 1 814 (у 2019 році – 1 652), значна частина яких стосувалася порушення права на свободу та особисту недоторканість, оскільки продовжували мати місце незаконні затримання та отримання зізнань у вчиненні кримінальних правопорушень під тиском працівників поліції [15, с.106].

Як приклад, порушення працівниками поліції політичних прав громадян, можна привести ситуацію, що мала місце у м. Харкові під час мирної акції протесту інвалідів-ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС. Саме під час зазначеної акції працівники поліції вчинили протиправні діяння відносно її учасників. За результатами вжитих Уповноваженим ВРУ з прав людини заходів реагування, прокуратурою Харківської області були внесені відомості до ЄРДР за частиною другою статті 365 КК України за фактом перевищення службових повноважень окремими працівниками поліції. Зазначені порушення були можливі через недостатній професійний рівень працівників правоохоронних органів, невиконання ними законодавства та відомчих нормативних актів, бажання деяких працівників за будь-яку ціну, навіть ціною здоров'я людини, розкрити кримінальне правопорушення [15, с.107]. Нажаль, такі випадки порушення політичних прав громадян працівниками поліції мають місце в Україні, а більшість із них просто не фіксуються, що призводить до подальшого ігнорування представниками правоохоронних органів законних вимог громадян щодо реалізації їх політичних прав передбачених Конституцією та Законами України. Тому, на наше переконання, необхідно удосконалювати механізм притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів, в тому числі поліції, у разі порушення ними політичних прав громадян.

Місцевий рівень органів виконавчої влади в Україні представлений місцевими державними адміністраціями, які здійснюють виконавчу владу на рівні областей і районів. Це низовий рівень управління в системі органів виконавчої влади України. Місцеві державні адміністрації мають безпосереднє відношення до забезпечення політичних прав громадян під час реалізації встановлених законодавством України повноважень, але дані повноваження мають юридичну силу тільки на встановленій адміністративно-територіальній одиниці. Це, так званий, територіальний принцип побудови виконавчої влади. Так, стаття 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» закріплює основні завдання місцевих державних адміністрацій, серед яких окремим пунктом передбачено додержання прав і свобод громадян [16].

Діяльність місцевих державних адміністрацій базується на законодавчо визначених принципах: відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність, верховенства права, законності, гласності, поєднання державних і місцевих інтересів, а також пріоритетності прав людини [16]. Принципи – це основоположні керівні ідеї, відправні засади, які покладені в основу організації і діяльності механізму державного управління [17, с. 13], дотримання яких надасть змогу місцевим державним адміністраціям гідно представляти виконавчу владу на місцях і проводити ефективну політику щодо забезпечення добробуту громадян-мешканців тієї або іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Ми підтримуємо думки вчених-адміністративістів, які стверджують, що ефективна робота місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення політичних прав громадян, залежить від злагодженого механізму їх діяльності. Ю. Кіцул, розглядає механізм діяльності місцевих органів виконавчої влади, як узятую в єдності систему організаційних і правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативна діяльність місцевих органів виконавчої влади, а також підкреслює мету такого результату – реалізація прав і свобод людини і громадянина. Основними елементами механізму діяльності місцевих органів, на його думку, є: норми права, які урегульовують діяльність місцевих органів виконавчої влади; правові відносини, що визначають зміст діяльності місцевих органів виконавчої влади; нормативно-правові акти, які реалізують права та обов'язки суб'єктів у сфері діяльності місцевих органів виконавчої влади; система управління місцевих органів виконавчої влади тощо [18, с. 157].

З цього приводу, О. Васьковська зазначає, що у сучасний період «правові механізми застосування та захисту політичних прав громадян України, як і гарантії цих прав, носять, переважно, декларативний характер, внаслідок чого нагальними видаються питання щодо визначення і формування реально діючого конституційно-правового механізму та належної системи гарантій забезпечення та реалізації політичних прав і свобод громадян України», до яких відноситься сукупність відповідних правових норм [19, с. 4, 11-12].

Якщо проаналізувати повноваження місцевих державних адміністрацій, можна побачити, що законодавець згрупує їх за відповідними галузями. Наприклад, відповідно до статті 25 «Повноваження в галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян» Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцева державна адміністрація забезпечує виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, а також забезпечує розгляд звернень громадян та їх об'єднань, контролює стан цієї роботи в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в організаціях і установах, розташованих на відповідній території [16].

Право на звернення громадян, як один із елементів захисту політичних прав громадян, регламентується Конституцією України, в якій закріплюється загальне право направляти індивідуальні, колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [7]. Також, правова регламентація і механізм реалізації прав громадян на звернення передбачено у спеціальному Законі України «Про звернення громадян», який фіксує право громадян України звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [20].

Закон захищає права громадян на звернення проти «всякого» і кожного – проти невизначеного кола осіб. Не можуть бути прийнятими законодавчі акти, які скасовують або зменшують це право. Кожна дієздатна особа має право звертатися до будь-якої державної або недержавної організації, до будь-якої посадової особи з важливого для неї питання, маючи впевненість у тому, що її буде прийнято, а її звернення буде зареєстровано і своєчасно розглянуто, підсумком чого буде мотивована відповідь про прийняте на підставах закону відповідне рішення [21, с. 158].

Подання звернення заявником має на меті реалізацію закріплених Конституцією України та чинним законодавством політичних прав та інтересів. До таких прав належить і право брати участь у здійсненні управління державними справами, тому особа може подати заяву про порушення чинного законодавства або недоліки в діяльності суб'єктів публічного адміністрування [22, с. 236].

У разі порушення політичних прав, громадяни можуть звернутися до органів виконавчої влади зі скаргою. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», скарга – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [20].

Значення права на оскарження для захисту політичних прав громадян виявляється у тому, що воно є свого роду інформаційним каналом зв'язку, який поєднує органи публічної влади та громадян. Право на звернення до цих органів, з одного боку є способом вираження громадської думки, а з іншого – засобом отримання владними суб'єктами інформації від громадян про якість і недоліки своєї роботи [23, с. 91].

Розгляд письмових звернень громадян, у тому числі з питань реалізації та захисту політичних прав громадян, складається з певних стадій та етапів. В даному питанні, підтримуємо Г. Котляревську, яка обґрунтовує стадії та етапи процедури розгляду

письмового звернення, а саме: 1) в межах стадії розгляду звернення виокремлено: а) етап первинного розгляду, який складається з сукупності процедурних дій: перевірка правильності адресування звернення; реєстрація звернення; у разі встановлення факту надсилання звернення не за адресою – пересилання за належністю після їх реєстрації; передача звернення із дорученням відповідному виконавцю; б) поточний розгляд звернення, який складається з таких процедурних дій: розгляд посадовою особою, до повноважень якої належить розгляд звернень громадян; проведення перевірки звернення; прийняття рішення та вжиття заходів щодо вирішення питань, поставлених у зверненні; 2) в межах підсумкової стадії розгляду звернень виокремлено такі етапи: а) наступного контролю за вирішенням відповідного доручення щодо звернення; б) етап наступного контролю за надсиланням обґрунтованих та своєчасних відповідей на звернення; в) етап зняття звернення з контролю; г) етап додаткового контролю за вирішенням відповідного доручення щодо звернення. [22, с. 374].

Висновки. Виходячи з вище викладеного, можна стверджувати, що адміністративно-правове забезпечення політичних прав громадян здійснюється за допомогою законних інструментів, на основі неухильного дотримання встановлених принципів, що надає можливість органам виконавчої влади реалізовувати необхідні позитивні зміни, задля забезпечення соціально-економічного добробуту громадян України.

Література:

1. Бараненко Д.В. До характеристики адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. Вип. 5 (34). С. 88-93.
2. Адміністративне право України: навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулевської. К.: Істина, 2007. 216 с.
3. Осауленко С.В. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2010. 19 с.
4. Журавель Я.В. Повноваження та компетенція як складові адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2019. Вип. 6. Т. 1. С. 49-54.
5. Легеза Ю.О. Адміністративно-правові засади публічного управління у сфері використання природних ресурсів: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 30 с.
6. Лавренова О.І. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2014. 22 с.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>.
8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
9. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 18 с.
10. Кобрин В.С. Загальні принципи діяльності Прем'єр-міністра України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 825. С. 90-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_17.
11. Журавель М.В. Принцип законності в процесі розвитку державного управління в Україні. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Т. 13. С. 220-227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_24.
12. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/print>.
13. Харенко О.О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади: проблема змісту. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 60. С. 325-330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_46.
14. Положення про міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248608057>.
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік». URL: <https://mvs.gov.ua/upload/document/Ro93g3MaqXSvbW3hNew1nINvDVEPM4muuhpacj4.pdf>.
16. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/print>.
17. Забарний Г.Г., Калужний Р.А., Шкарупа В.К. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ, 2003. 212 с.
18. Кішул Ю.С. Адміністративно-правове регулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 200 с.
19. Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 20 с.
20. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80/print>.

21. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник / за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 278 с.
22. Котляревська Г.М. Адміністративно-правове забезпечення механізму звернення громадян України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 434 с.
23. Цимбалюк В.М. Сутність права громадян на звернення до публічної адміністрації. Право і суспільство. 2012. № 2. С. 88-92.

References:

1. Baranenko, D.V. (2020). Do kharakterystyky administratyvno-pravovoho statusu tseentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. [To characterize the administrative and legal status of central executive bodies]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian legal Gazette*, 5 (34), 88-93 [in Ukrainian].
2. Kolomoiets, T.O., & Hulevskoi, H.Iu. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. K.: Istyna [in Ukrainian].
3. Osaulenko, S.V. (2010). Administratyvno-pravovyi status Kabinetu Ministriv Ukrainy [Administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
4. Zhuravel, Ya.V. (2019). Povnovazhennia ta kompetentsiia yak skladovi administratyvno-pravovoho statusu orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini [Powers and competence as components of the administrative and legal status of executive authorities in Ukraine]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, 6, 49-54 [in Ukrainian].
5. Leheza, Yu.O. (2018). Administratyvno-pravovi zasady publichnoho upravlinnia u sferi vykorystannia pryrodnykh resursiv [Administrative and legal principles of public management in the field of use of natural resources]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
6. Lavrenova, O.I. (2014). Administratyvno-pravovyi status derzhavnoi sluzhby yak tseentralnoho orhanu vykonavchoi vlady [Administrative and legal status of the civil service as a central body of executive power]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro Kabinet Ministriv Ukrainy» [Law of Ukraine «On the Cabinet of Ministers of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
9. Samokhvalov, V.V. (2008). Zakonnist i spravedlyvist: teoretyko-pravovi problemy spivvidnoshennia ta vzaiemodii [Legality and justice: theoretical and legal problems of relationship and interaction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kobryn, V.S. (2015). Zahalni pryntsyipy diialnosti Premier-ministra Ukrainy [General principles of activity of the Prime Minister of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 825, 90-100 [in Ukrainian].
11. Zhuravel, M.V. (2013). Pryntsyip zakonnosti v protsesi rozvytku derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The principle of legality in the process of development of public administration in Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» - Scientific works of the National University «Odesa Law Academy»*, 13, 220-227 [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro tseentralni orhany vykonavchoi vlady» [Law of Ukraine On Central Bodies of Executive Power]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/print> [in Ukrainian].
13. Kharenko, O.O. (2011). Administratyvno-pravovyi status tseentralnoho orhanu vykonavchoi vlady: problema zmistu [Administrative-legal status of the central body of executive power: the problem of content]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of the state and law*, 60, 325-330 [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Polozhennia pro ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/248608057> [in Ukrainian].
15. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny «Pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2020 rik» [Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine for 2020»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/upload/document/Ro93g3MaqXSvbW3hNew1nINvDVEPM4muuhpacjb4.pdf> [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy «Pro mistsevi derzhavni administratsii» [Law of Ukraine «On Local State Administrations»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/print> [in Ukrainian].
17. Zabarnyi, H.H., Kaliuzhnyi, R.A., Shkarupa, V.K. (2003). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Kitsul, Yu.S. (2014). *Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti mistsevnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative and legal regulation of activities of local executive bodies]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
19. Vaskovska, O. V. (2007). Konstytutsiine pravo na myrni zbory ta mekhanizm yoho realizatsii v Ukraini [The constitutional right to peaceful assembly and the mechanism of its implementation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» [Law of Ukraine «On Appeals of Citizens»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80/print> [in Ukrainian].
21. Minky, T.P. (Eds.). (2012). *Administratyvne protsesualne pravo [Administrative procedural law]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
22. Kotliarevska, H.M. (2020). Administratyvno-pravove zabezpechennia mekhanizmu zvernennia hromadian Ukrainy [Administrative and legal provision of the appeal mechanism of citizens of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
23. Tsymbaliuk, V.M. (2012). Sutnist prava hromadian na zvernennia do publichnoi administratsii [The essence of the right of citizens to apply to the public administration]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 2, 88-92 [in Ukrainian].

УДК 341.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-354-364](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-354-364)

Тагієв Акіф Сахавет Огли доктор філософії (PhD in Law), асистент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків. <https://orcid.org/0000-0003-0052-9919>

Матвієнко Владислава Владиславівна студентка V курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-0337-0923>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЖІНОК В ІСЛАМСЬКОМУ ПРАВІ: ПРИКЛАД ПАКИСТАНУ

Анотація: У статті проаналізовано становище жінок в ісламі, зокрема, починаючи з доісламського періоду джахілії. Тоді жінки були позбавлені базових прав та ставали об'єктом гноблення й упереджень. Після впровадження Ісламу становище жінок покращилося: вони отримали права, що забезпечували їм рівність з чоловіками та забороняли будь-яку форму дискримінації за ознакою статі. З'ясовано основні зміни у правовому статусі жінки, які приніс Іслам. З часом, патріархальні та мізогіністичні установки отримали правове обґрунтування з опорою на вузьку інтерпретацію норм ісламського права. Таким чином, становище жінок в ісламському світі почало відставати від стандартів, закладених пізніше світськими правовими системами.

Визначено специфіку вивчення прав жінок крізь призму ісламського фемінізму. Зокрема, ісламський фемінізм базується на ідеї, що Коран проповідує принцип рівності всіх людей, тоді як ісламське право (фікх) розвивалося в тісному зв'язку з патріархальним світоглядом часу його появи.

Окрім цього досліджено деякі з проблем дотримання прав жінок у Пакистані, де іслам має значний вплив на правову систему. Зокрема, статус жінки у сім'ї та можливість розірвання шлюбу за ініціативою дружини. Встановлено, що проблема полігамії залишається актуальною досі.

На сьогодні, законодавство Пакистану не вимагає від жінок носіння хіджабу. Проте, зважаючи на високий рівень консерватизму в суспільстві, багато пакистанців вважають носіння хіджабу для жінок обов'язковим, як визнання їхньої ісламської свідомості та поваги до віри. Наприклад, департамент освіти Азад Кашміру зобов'язав студенток та викладачок у закладах спільного навчання вдягати хіджаб. Зазначено, що носіння хіджабу має бути особистим вибором жінки, а не формою утиску, оскільки часто це вимагається саме чоловіками, релігійними лідерами чи суспільством.

Ключові слова: ісламський фемінізм, Пакистан, права жінок, ісламське право / мусульманське право.

Tahiev Akif PhD in Law, Department of Private International Law and Comparative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-0052-9919>

Matviienko Vladyslava Vladyslavivna 5th year student, Yaroslav Mudryi National Law University, Faculty of Prosecutor's Office, Pushkinska St., 77, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-0337-0923>

ISSUES OF WOMEN'S RIGHTS IN ISLAMIC LAW: THE CASE OF PAKISTAN

Abstract. The article analyzes the status of women in Islam, starting from the pre-Islamic period of Jahiliyyah when women were deprived of basic rights and were subjected to oppression

and prejudice. After the introduction of Islam, the status of women improved as they were granted rights that ensured their equality with men and prohibited any form of discrimination based on gender. The main changes in the legal status of women brought by Islam are identified. Over time, patriarchal and misogynistic approaches were given legal justification based on a narrow interpretation of the Qur'an. As a result, the status of women in the Islamic world began to lag behind the standards established later by secular legal systems.

Approach of Islamic feminism to study women's rights was researched. Islamic feminism is based on the idea that the Qur'an preaches the principle of equality for all people, whereas Islamic law (fiqh) developed in close association with the patriarchal worldview of that time. Therefore, it is necessary to recognize the limitations of traditional fiqh and transition from a "male" view of the Qur'an to a "female" one.

In addition, some of the problems of women's rights observance in Pakistan, where Islam has a significant influence on legal system, are examined. Specifically, the status of women in the family and the ability to initiate divorce. It is established that the issue of polygamy remains relevant to this day.

Currently, Pakistani law does not require women to wear hijab. However, given the high level of conservatism in society, many Pakistanis consider wearing the hijab for women to be mandatory as recognition of their Islamic consciousness and respect for their faith. For example, the Education Department of Azad Kashmir has mandated that female students and teachers in co-educational institutions wear hijabs. Wearing hijab supposed to be a personal choice of the woman and not a form of oppression, as it is often demanded by men, religious leaders, or society.

Keywords: Islamic feminism, Pakistan, women's rights, Islamic law.

Постановка проблеми. Боротьба за права жінок в ісламському світі має довгу історію. Завдяки Корану жінки отримали більш широкі права, ніж в доісламський період. Проте, в сучасному мусульманському світі існує протиріччя між головними принципами ісламу і релігійною практикою. Хоча мусульманська свідомість базується на переконанні, що іслам - це релігія милосердя, а пророк Мухаммад відправлений як «милість до світів», наразі насилля вкорінилось у мусульманську цивілізацію. Розповсюдженість патріархату та мізогінії, які були притаманні Аравії, продовжують існувати в ісламському світі, і навіть мають правове обґрунтування, спираючись на вузьке тлумачення Корана.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: до проблеми дотримання прав жінок у мусульманському світі зверталися такі вітчизняні науковці як Н.Малиновська, А.Тагієв, Т.Кириченко, вивченням ісламського фемінізму займалися такі науковиці як А. Барлас, А.Вадуд, З. Мір-Хосейні, С.Атеш.

Мета статті - дослідження становища жінки у сучасному ісламському світі, враховуючи положення ісламського фемінізму та світського фемінізму.

Виклад основного матеріалу. Є досить відомою теза про те, що впровадження Ісламу значно вплинуло на права жінки. Тому дослідження еволюції ролі жінки в ісламі доцільно почати саме з часів джахілії (з араб. невігластва), які передували ісламу. Тоді статус жінки різнився залежно від території її проживання, так як тогочасне суспільство складалося з різноманітних спільнот з різними звичаями, мовами та способом життя, різними соціальними та культурними нормами [1].

Подеколи жінка в ті часи була позбавлена базових прав та вважалась об'єктом гноблення й упереджень. Патріархальний сімейний уклад, що панував на Аравійському півострові означав, що жінки були повністю залежні від батька, братів чи чоловіка, мусили покійно приймати їхні рішення. Існувала чітка ієрархія між становищем жінок, дітей і чоловіків.

У деяких районах жінки, перебуваючи у шлюбі, були обмежені у своїх правах і ставали «рабіннями» своїх чоловіків. Наприклад, чоловік мав змогу одружуватися безліч разів, розлучення теж не було обмеженим. Після смерті або розлучення з чоловіком, жінки втрачали право на спадщину і гроші, і існувала заборона одружуватися знову [2].

Напротывагу цьому, у Корані є аят (вірш), який виступає проти цих упереджень, стверджуючи, що жінки повинні мати право виходити заміж вдруге після закінчення іддату [3].

Жінки за часів доісламських арабів вважалися об'єктом спадкування. Кораном було заборонено таке ставлення до жінки [3].

У часи джахілії розповсюдженим було поховання новонародженої дівчинки живцем. Це було зумовлено двома причинами: страх, що збільшення у родині осіб жіночої статі призведе до економічного тягаря, і страх перед приниженням, коли дівчата потрапляючи у полон, віддавали перевагу своїм викрадачам, аніж своїм батькам і братам [1].

Іслам, ставши релігією держави і права, суттєво змінив становище жінки. Зокрема, було скасовано багато звичаїв, поширених в часи джахілії, заборонено спадкування жінок, змінилися і сімейні звичаї. Коран надав жінкам рівні права з чоловіками: «І хто не робив би добрих справ, віруючий чоловік чи віруюча жінка, то увійдуть вони до раю, і не вчинять із ними несправедливо...» (К. 4:124) [3]. Таким чином, гарантувалась рівність мусульманським жінкам, накладаючи на них ті ж обов'язки перед Богом, що й на чоловіків, забороняючи при цьому будь-яку форму дискримінації за ознакою статі [4].

Ідея відсутності гендерної дискримінації проглядається й у приписі: «Воістину, для відданих [Аллагу] – чоловіків і жінок, для віруючих – чоловіків і жінок, для смиренних – чоловіків і жінок, для правдивих – чоловіків і жінок, для терплячих – чоловіків і жінок, для покірних – чоловіків і жінок, для тих, які тримають піст – чоловіків і жінок, для тих, які закривають свою наготу – чоловіків і жінок, для тих, які часто згадують Аллага – чоловіків і жінок – усім Аллаг приготував прощення та велику винагороду!» (К. 33:35) [3].

Завдяки діяльності пророка Мухаммеда жінкам були надані достатньо широкі права, проте з часом становище жінок в інших суспільствах почало покращуватися, а в мусульманських суспільствах в деяких аспектах значно деградувало.

Інтенсивна експансія ісламу призвела до змішування законів, що впливають з первісної релігійної концепції, зі звичаями, що панували на завойованих територіях. Наслідком цього, що має відношення до пізнішого статусу жінок, стало повільне зникнення або ігнорування прав, наданих мусульманкам раніше [5].

Доктор Д. Бадаві в есе «Статус жінки в ісламі» (1981) проаналізував погляд ісламу на роль жінки в суспільстві. Він порівняв права жінок, які були передбачені ісламом при його появі, з правами, які жінки здобули в останні десятиліття [6].

Д. Бадаві виокремлював наступні особливості. У духовному аспекті жінка повністю прирівнюється до чоловіка в «очах» Бога щодо її прав і обов'язків. Згідно з Кораном, жінка не звинувачується в першій помилці Адама (на відміну від християнства). Обидва разом були неправі у своєму непослуху Богові, обидва покаялися і обидва отримали прощення (К. 2:36, 7:20–24) [3]. Жінка не відрізняється від чоловіка у виконанні релігійних обов'язків, таких як щоденні молитви, піст, паломництво. У деяких випадках жінка має переваги перед чоловіком, наприклад, вона звільняється від щоденних молитов і посту під час місячних і сорока днів після пологів, а також під час вагітності та годування дитини, якщо це загрожує її здоров'ю.

У соціальному аспекті в ісламі жінці приписується роль дружини та матері. Згідно з ісламським вченням, жінка насамперед покликана бути дружиною і матір'ю. Це нерозривно пов'язано з патріархальним суспільним устроєм, що існував в Аравії, і водночас з організацією життя мусульманської громади. Чоловік відповідав за забезпечення матеріального існування своєї родини, щоб жінка могла в безпеці та комфорті виховувати молоде покоління мусульман. З огляду на цю особливу функцію, яку вона виконує в суспільстві, іслам поставив перед жінкою високі вимоги, особливо у сфері моралі [5].

Деякі науковиці, що боролись за права жінок підтримують цю думку зазначаючи, що відповідальність матері у вихованні дітей є більшою, ніж відповідальність батька [7].

Зокрема, жінка як дружина має низку якостей:

1. Покірність. Жінка повинна дослухатися до чоловіка в усіх питаннях, за умови, що вони відповідають принципам ісламу.

2. Ніжність і любов у ставленні до чоловіка і вона має відрізнятися терпимістю і легко прощати чоловікові незначні помилки.

3. Зобов'язана піклуватися про інтереси та майно чоловіка, не повинна бути надмірно марнотратною.

4. Турботливість. Турбота жінки про чоловіка проявляється також у повсякденній діяльності, до яких, безсумнівно, належить приготування їжі, забезпечення чистим одягом, прибирання квартири. Однак це не є її обов'язком, і в цілому якщо жінка не звикла до такої діяльності в родинному домі і не виконувала її, чоловік не може примусити її до цього [8].

У економічному аспекті іслам забезпечує жінкам право власності, якого вони були позбавлені в доісламський період. Згідно з ісламським правом, жінки мають повне право на свої гроші, нерухомість чи інше майно. Щодо працевлаштування, іслам вважає роль матері та дружини в суспільстві найбільш священною та важливою, проте немає жодної заборони на пошук роботи жінкою, коли це необхідно, особливо на посадах, які відповідають її характеру і які суспільство потребує найбільше, наприклад, медичні та викладацькі професії, зокрема для дітей. До того ж слід враховувати, що ісламське право покладає обов'язок утримання родини на чоловіка, і жінка, навіть якщо вона працює, не зобов'язана витрачати власні кошти на утримання родини.

Щодо політичних прав жінок, вони включають право на участь у громадських справах, обрання та висування на політичні посади. В ісламі існують приклади жінок, які брали участь у серйозних дискусіях та сперечаннях, навіть з Пророком.

Хоча в Корані цього не згадується, один з хадісів від Пророка містить обмеження щодо можливості жінки стати главою держави. Цей хадіс тлумачиться так, що жінка не може бути лідером нації, що не означає, що жінки не мають права на політичну діяльність. Причина цього обмеження часто пов'язується з біологічними та психологічними відмінностями між чоловіками та жінками, а не з гідністю жінки чи її правами [3]. Таким чином, жінки в ісламі мають обмежене право на участь у громадських справах та політичній діяльності [5]. Хоча дане питання є зараз предметом палких дискусій в колах мусульманських інтелектуалів.

Серед «дискримінаційних» положень щодо жінок, що містяться в Корані, є те, що свідокство жінки дорівнює половині показань чоловіків і те, що жінки успадковують половину частки в порівнянні з чоловіками [3].

Напротивагу Корану в хадісах міститься більше дискримінаційних положень щодо жінок, наприклад, необхідність отримання жінкою дозволу чоловіка на вихід з дому, заборона користування парфумами, заборона відмови у сексуальних стосунках чоловіку та говорити у присутності незнайомого чоловіка.

Цікавим є дослідження фізика та математика Б. Уорнера, який довгий час працював над політичною доктриною ісламу. Вчений аналізував частини Корану та хадісів, де йдеться про жінок. Під час свого дослідження він розділив статус жінки на вищий, рівний та нижчий по відношенню до чоловіків. За його підрахунками, у Корані жінки мають вищий статус по відношенню до чоловіків у 5% випадків, рівний - у 23% випадків і нижчий - у 71%, а в хадісах - 0,6%, 10% і 89% відповідно [9].

Дослідженням першоджерел ісламського права крізь призму гендерної рівності займалися і ісламські феміністки. На думку деяких дослідників поєднання феномену фемінізму з ісламською культурою здається провокаційним. На їх думку, фемінізм, який в першу чергу ототожнюється з модерном і лібералізмом, вступає в конфлікт з образом мусульманської жінки, чий другорядний статус у суспільстві санкціонований релігією. Проте, апелюючи до цієї думки, деякі дослідники наголошують, що сприйняття фемінізму переважно як західного руху є помилковим, бо його початок можливо побачити і в ісламі. Насамперед в ісламі фемінізм не має на меті реформувати чи переосмислити ісламські цінності, на відміну від сучасного західного фемінізму, а лише сприяти рівності в суспільстві [10].

Зародження ісламського фемінізму у 1860-1920рр. пов'язано з літературною діяльністю єгипетських жінок, які почали активно комунікувати з іншими жінками через

вірші, листи. У цьому періоді відсутня тематика ісламського фемінізму як такого, проте його важливість полягає саме у відкритті жінками світу ширшого аніж родинне коло [5].

Більш ранні періоди ісламського фемінізму характеризувались нейтральним ставленням до релігії та зосереджувалися на пошуці місця жінки в державі [10]. Паралельно до цього розвивався світський фемінізм, який був в опозиції до ісламу: релігія звинувачувалась у встановленні суспільного устрою на патріархаті.

Деякі автори зазначали про несумісність ісламу та фемінізму, через існування так званої гендерної ієрархії в ісламі [5].

Проте, слід зазначити, що ігнорування релігії та вороже ставлення до неї призводять до того, що фемінізм ісламського світу фактично зливається з фемінізмом на Заході. Тож, ісламський фемінізм сформувався як феміністичний дискурс на релігійному ґрунті, який залучав жінок з усіх верств суспільства. Активістки проводять читання Корану, хадісів, а також розмірковують про ісламську юриспруденцію (фікх). На думку дослідниць, гендерна рівність виступає фундаментальною цінністю і виступає головною умовою соціальної справедливості. Рівність між людьми має бути як в публічній, так і приватній сфері, крім того необхідним є пошук релігійної легітимності для цього [11].

Саме однібочна інтерпретація Корану призвела до укорінення принципу примату чоловіка над жінкою. Якщо читати Коран буквально, то принцип переваги чоловіка над жінкою несумісний з основоположним принципом таухіду (єдинобожжя). Бог єдиний та вищий за людей, які рівні між собою, то у ситуаціях, коли одні люди ставлять себе вище за інших, наприклад чоловіки є вище жінок, то практично це є порушенням принципу таухіду. Ісламські феміністки З. Мір-Хоссейні та А. Вадуд зазначали про те, що існує неправильне розуміння концепції шаріату та фікху. Шаріат – це божественний закон, що існує незалежно від людини. За допомогою Корану та Сунни Бог допоміг людині пізнати зміст цього закону [12].

Стан людського знання шаріату або його розуміння є фікхом. У той час як шаріат є вічним і незмінним, фікх може піддаватися еволюції або деградації. Фікх, як мусульманська юриспруденція, не є божественним творінням. Сімейне право, кодекси особистого статусу осіб, ухвалені державами, походять від різних традицій тлумачення фікху.

Виходячи з цього, основним завданням ісламського фемінізму є надання альтернативи «жінконенависницьким» інтерпретаціям і довести суспільству, що священні тексти навпаки сприяють гендерній рівності. Так, патріархальні звичаї та традиції в мусульманських країнах є результатом помилкового ототожнення місцевих звичаїв та вузького тлумачення ісламської юриспруденції з божественними приписами, вираженими у Корані та Сунні.

Однією з ісламських феміністок сучасності є А. Барлас з Пакистану. Науковиця займається тлумаченням Корану в контексті гендерної рівності та соціальної справедливості, тобто, вона досліджує гендер у мусульманській релігії. Вона доводить, що спираючись на принцип іджтихаду, можливо прочитати священні тексти в новій гендерній перспективі [13].

А. Вадуд, а пізніше і А. Барлас, підіймають питання надзвичайно суперечливих положень Корану, певні інтерпретації яких слугували для виправдання підпорядкування жінок чоловікам у мусульманських громадах. Мова йде насамперед про вірші, з яких випливає передбачувана перевага чоловіків над жінками, обов'язок жінок підкорятися своїм чоловікам і право останніх застосовувати насильство до непокірних дружин.

Вважаємо актуальним є дослідження статусу жінок в мусульманському праві на прикладі Пакистану.

Пакистан є другою найгіршою країною в світі з точки зору гендерного паритету, займаючи 145 місце з 146 країн у звіті Global Gender Gap Index за 2022 рік. У Пакистані кількість жінок на керівних посадах лише 4,5%, аналогічна ситуація і з впливом жінок на законодавство [14].

Основними джерелами права в Пакистані є Конституція Пакистану 1973 року, статuti та прецеденти. Незважаючи на те, що Закон про застосування шаріату 1991 року визнав Коран і Сунну вищими законами країни, у Конституції Коран і Сунна проголошуються додатковими джерелами права. Переважна більшість судових рішень приймаються на основі Конституції. Іншими джерелами права в Пакистані є підзаконні акти, право справедливості та звичаї, які застосовуються рідко [15].

Парламент у Пакистані обмежений двома обставинами: жоден закон не може суперечити приписам Корану і Сунни та основним правам, передбаченим у Конституції. Парламент має право приймати закони для всієї країни або її частини. Деякі науковці зауважують, що в основі пакистанської Конституції багато норм базуються на патріархальному погляді на права жінки. Проте, у основному законі гарантуються базові права, що закріплені у Загальній декларації прав людини 1948 року, такі як право на життя, свободу (стаття 9), недоторканність приватного життя (стаття 14), людську гідність (стаття 14) і рівність (стаття 25).

Конституція 1973 року сприяла ісламізації країни, тобто іслам було проголошено державною релігією (стаття 2); відновилась судова заборона, що не допускала введення в дію законів, що суперечать ісламу (стаття 227); проголошувалось створення Ради ісламської ідеології (статті 228–231), до складу якої увійшли представники вищої судової влади, а також ісламські вчені, тим самим вперше створивши міст між світськими та ісламськими правовими цінностями [16].

Акцент на ісламі означав, що деякі закони, наприклад законопроект про домашнє насильство 2020 року, не був прийнятий через опозиційні настрої щодо нього з боку релігійних політичних партій та Ради ісламської ідеології [17]. На противагу, деякі інші закони, такі як закони про богохульство часів З. уль-Хака, не могли бути скасовані, незважаючи на неодноразові заклики громадянського суспільства. Проте це не означає, що всі закони, прийняті федеральними або провінційними законодавчими органами, відповідають поглядам ісламських партій або Ради. Нещодавно Закон про трансгендерних осіб 2018 року та Закон Пенджабу про захист жінок від насильства 2016 року було оскаржені в Federal Shariat Court через їх суперечність ісламу [18].

У Конституції також проголошується заборона дискримінації, проте відсутнє визначення цієї дефініції [16]. Делегація Пакистану в нещодавній доповіді, поданій до Комітету з ліквідації дискримінації зазначила, що ведеться робота над розширенням статті 25 з метою включення до неї визначення дискримінації щодо жінок і дівчат [19].

У Конституції встановлено заборону дискримінації у користуванні місцями відкритих для громадськості (ст. 26), заборону дискримінації у доступі до публічних посад (ст. 27), обов'язок забезпечувати рівний доступ до публічних посад (ст. 28), зобов'язання забезпечити повну участь жінок у суспільному житті (ст. 34) та зобов'язання захищати сім'ю та інститут шлюбу (ст. 35) [16].

На нашу думку, одним з найбільш гострих та спірних питань в ісламському праві є питання носіння хіджабу. Аналізуючи необхідність носіння хіджабу, ісламська феміністка С.Атеш проаналізувала основні аяти, на які посилаються прихильники носіння хіджабу (33:53; 33:32–33; 24:30–31; 33:59; 24:60). На її думку, виникнення відповідних аятів Корану зумовлене історичними та побутовими моментами того часу. Авторитетні джерела не знаходять прямих посилань на обов'язкове носіння хустки в Корані для інших мусульманок [20]. А. Вадуд вважає, що правила викладені в аяті 24:60, стосуються тільки жінок Пророка, з яким він жив. Щодо інших аятів, то науковиця зазначає, що мова йшла передусім про заборону демонстрації і таке можливо лише у часи джахілії [21].

Вищенаведені варіанти тлумачення Корану є одиничними, та на думку більшості богословів майже всіх правових шкіл носіння хіджабу є обов'язковим. Але в даному випадку найбільш важливим є тлумачення релігійного права, закріплене в законах відповідних країн.

24 лютого 2023 року в Азад Джамму і Кашмір було запроваджено обов'язкове носіння хіджабу для студенток і вчителів у закладах спільного навчання. Це мотивовано тим, що на разі не існує достатніх ресурсів аби забезпечити окреми навчальні заклади для дівчат [22]. Також в Пакистані існує велика кількість ініціатив запровадження носіння хіджабу в навчальних закладах [23].

Не менш суперечливим явищем у мусульманському праві є допустимість полігамії у шлюбі. В аяті Корану зазначається: «...одружуйтеся із тими жінками, які вам до вподоби: з двома, з трьома, з чотирма. Та якщо ви боїтесь, що не будете справедливими із ними, то нехай це буде лише одна або ж невільниця, захоплена вами. Це ближче [до справедливості], якщо не прагнете відхилитися ви» (4:3) [3]. Аналізуючи цей аят, стає зрозумілим, що чоловік зобов'язаний бути справедливим до усіх своїх дружин та однаково ставитися до них, але «справедливе ставлення» є достатньо оціночним поняттям, тому на практиці виникають складнощі з реалізацією цього принципу [24].

Щодо полігамії, А. Вадуд, зазначала, що дана інституція була створена задля підтримки осиротілих, овдовілих в часи ісламських завоювань жінок, для яких життя в полігамних стосунках було гарантією опіки, а іноді й умовою виживання для них самих та їхніх дітей [21].

Демографічне та медичне дослідження (The Demographic and Health Survey) за 2017/2018 роки повідомляє, що 2% чоловіків у віці 15-49 років мають більше ніж одну дружину і 4% жінок живуть у полігамних стосунках. У цьому ж звіті констатується, що жінки з нижчим рівнем освіти частіше перебувають у полігамних стосунках, близько 5% жінок без освіти живуть разом з чоловіком і другою дружиною. Аналогічно менш освічені чоловіки з більшою ймовірністю вирішують одружитися з другою жінкою [25].

Щодо нормативно-правового регулювання полігамії в Пакистані, то питання є достатньо цікавим. Зокрема, прем'єр-міністр Пакистану М. Алі Богра у 1955 році, будучи одруженим, одружився з іншою жінкою.

Жіноча асоціація Пакистану (APWA), до якої також належала перша дружина прем'єр-міністра, розпочала насильницькі протести, в результаті яких прем'єр-міністр був змушений сформувати комітет для проведення ключових реформ сімейного законодавства. Прихильники реформ вимагали повної заборони полігамії, стверджуючи, що справедливе ставлення до дружин у полігамії є апіорі неможливою умовою. Однак, Указ про мусульманське сімейне право 1961 року (The Muslim Family Laws Ordinance) був одним з перших законів, які регулювали інститут шлюбу і сім'ю в Пакистані. Цим законом було значно підвищено статус пакистанських жінок, зокрема одружений чоловік зобов'язувався отримати попередній дозвіл Арбітражної ради (Arbitration Council) для укладення ще одного шлюбу [26].

Можливо проаналізувати наявну судову практику щодо питань сімейного права. Цікавою у даному випадку є справа Allah Ditta v. Judge (1995). Чоловік вступив у другий шлюб без згоди своєї першої дружини і таке несправедливе ставлення «безумовно розбивало серце» першої дружини. Такий вчинок чоловіка та рішення Суду дало змогу дружині подати на розлучення, хоча раніше ініціювання шлюбу було можливе лише чоловіком [27].

Подібне рішення було ухвалене і у 2015 році Окружним судом Лахору, який також надав дружині право подати позов про розірвання шлюбу на підставі повторного шлюбу її чоловіка.

Проте, на жаль, ця справа є швидше винятком, аніж правилом. В результаті ісламізації генералом Зія в 1981 році жінки втратили право на такий позов. Високий суд Пешавару у справі Sajjad Hussain alias Allah Ditta Khan v Judge Family Court взяв до уваги цю поправку в законі і відмовився визнавати другий шлюб чоловіка як вагому підставу для розірвання шлюбу у справі [28].

Тож, згідно з пакистанськими законами про розлучення, можливостей розірвання шлюбу може бути декілька:

1. в односторонньому порядку чоловіком або дружиною. Прерогатива чоловіка розірвати шлюбний договір в односторонньому порядку без зазначення причини називається «талак». Він може делегувати це право дружині або третій особі (талак аль-тафвіз). «Хул'» - це прерогатива дружини на розірвання шлюбного договору, яка діє як одноразове безповоротне розлучення. Дружина може повторно вийти за свого колишнього чоловіка без необхідності укладення проміжного шлюбу (халала). Право дружини на «хул'» стоїть на одному рівні з правом чоловіка на «талак», проте процедури для отримання «хул'» відрізняються від процедур для отримання «талак» [29]. Щоб отримати «хул'», дружина повинна звернутися до суду і заявити, що шлюб безповоротно розпався і вона не може проживати з чоловіком.

2. за взаємною згодою подружжя;
3. судом;
4. зі смертю одного з подружжя.

Окрім того, «розлучені жінки повинні очікувати три терміни місячних. Якщо ж чоловіки їхні побажають примирення, то протягом цього часу вони мають право повернути їх. Також це робиться з метою визначення наявності у жінки вагітності і, відповідно, задля визначення батьківства для захисту прав ненародженої дитини..

3. Мір-Хосейні зазначала, що аналізуючи питання укладення та розірвання шлюбу всі школи фікху дотримуються однієї і тієї ж нерівноправної та патріархальної концепції [12].

Проблема полігамії залишається актуальною й невирішеною в багатьох країнах, в тому числі й Пакистані. Судова практика в деяких випадках допускає розлучення та виплату махру, проте це не є достатнім захистом для першої дружини. Вилучення поправки, що дозволяла дружині подати позов про розлучення через відсутність згоди на другий шлюб, може бути сприйняте як дискримінація першої дружини. Щоб виправити цю ситуацію, вбачається необхідним посилити позицію першої дружини в полігамних стосунках. Навіть якщо вона знаходиться в полігамних стосунках, вона повинна мати право на розлучення та фінансовий захист.

Пакистанські жінки стикаються з насильством як на роботі, так і вдома. На разі, парламент Пакистану ухвалив законопроект, який значно посилює захист жінок на робочому місці від насильства та домагань. Законопроект 14 січня 2022 року містить розширене визначення домагань, яке включає «дискримінацію за ознакою статі, яка може мати або не мати сексуального характеру». Окрім цього розширюється захист від переслідувань і насильства на студентів, категорію, виключену законом, що прийнятий 2010 року. Спрощено процес розгляду скарг і включає спеціальні засоби захисту для запобігання помсти [30].

Тож, підсумовуючи усе вищевикладене ісламський фемінізм очолює трансформацію всередині ісламу. Розширення особистого статусу жінки має бути здійснене саме через переосмислення основ ісламу.

Незважаючи на важливу роботу ісламських феміністок, вони продовжують стикатися зі значними проблемами. Багато консервативних мусульман розглядають їх як загрозу традиційним гендерним ролям і авторитету релігійних лідерів-чоловіків. Ісламські феміністки також зіткнулися з критикою з боку деяких феміністичних груп, які стверджують, що вони працюють у патріархальній системі і що справжня гендерна рівність може бути досягнута лише через секуляризм.

Ісламський фемінізм є важливим рухом, який кидає виклик патріархальним інтерпретаціям ісламу та сприяє гендерній рівності в мусульманських громадах. Їхня робота є важливим нагадуванням про те, що релігія може бути потужним інструментом для соціальних змін і що права жінок є правами людини, які необхідно захищати та підтримувати.

Коран підтримує принцип рівності та справедливості всіх людей і саме патріархальні ідеї та звичаї виступають наріжним каменем у належному дотриманні священних приписів. Найбільш яскравим прикладом цього є примусові шлюби. Так, ісламське право визначає

згоду подружжя на укладення шлюбу як обов'язкову для дійсності шлюбу. Та, на жаль, через існуючі в ряді суспільств практики примусових шлюбів, цією важливою нормою ісламського права часто нехтують.

Пакистан досі залишається країною, яка має стійкі патріархальні погляди на роль жінки у суспільстві. Тому, необхідним є реформування інституту сім'ї, зокрема посилення ролі першої дружини і її правовий захист.

Не менш важливим є надання можливості жінкам розвиватися у суспільстві та займати керівні посади. З цього приводу необхідно зазначити, що у 1988 році Пакистан став першою країною в мусульманському світі, яку очолила жінка-прем'єр-міністр - Беназір Бхутто. Це зумовило значний прогрес в розширенні прав і можливостей жінок у політичній сфері і вплинуло на те, що надалі жінки все більше стали користуватися пасивним виборчим правом. На виборах у 1997 році лише 6 жінок отримали місце у парламенті, а вже у 2013 році близько 100 жінок увійшли до складу національних законодавчих зборів Пакистану [31]. Тож, забезпечення політичних, економічних і соціальних прав жінок може мати велике значення для розбудови суспільства Пакистану.

Література:

1. Muslim Women's League. (1995). Women in Pre-Islamic Arabia. <https://www.mwlusa.org/topics/history/herstory.html>.
2. Anbar, M. H. (2016). The Status of Women in the Old Ages and in the Age of Islam : A Qur'anic Perspective Study = مكانة المرأة بين العصور القديمة والعصر الإسلام : دراسة قرآنية. IUG Journal of Islamic Studies, 24(1), 18–31. <https://doi.org/10.12816/0024546>
3. Коран. Переклад смислів українською мовою / переклад Михайла Якубовича. – Дніпро.: Середняк Т. К., 2016. – 480 с.
4. B. Shah R. (2019). Women in Islamic sources. British Library. <https://www.bl.uk/sacred-texts/articles/women-in-islamic-sources>
5. Helios, J., & Jedlecka, W. (2016). Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/80044>.
6. Dr Jamal Badawi. (1971) The Status of Women in Islam. Institute Al Islam. <https://www.institutealislam.com/the-status-of-women-in-islam-by-dr-jamal-badawi/>
7. Rahbari. (2020). Women's Ijtihad and Lady Amin's Islamic Ethics on Womanhood and Motherhood. Religions. Vol. 11, no. 2. P. 88. <https://doi.org/10.3390/rel11020088>
8. Bani, L. M. (2015). The Role of Spouses under Islamic Family Law. International Affairs and Global Strategy, Vol.37, 104–111. <https://core.ac.uk/download/pdf/234670779.pdf>.
9. Sadzewicz, M. (2018). "Prawo międzynarodowe a prawo kobiet w islamie." Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych 2
10. Ibrahim, A., & zainab Fatma, S. (2020). FEMINISM IN ISLAM & 21ST CENTURY. LEX RESEARCH HUB JOURNAL ON LAW & MULTIDISCIPLINARY ISSUES. https://www.academia.edu/42271882/FEMINISM_IN_ISLAM_and_21ST_CENTURY
11. Mojab S. (2001). Theorizing the Politics of 'Islamic Feminism'. Feminist Review.. Vol. 69, no. 1. P. 124–146. <https://doi.org/10.1080/01417780110070157>
12. Mir-Hosseini, Z. (2009). Towards gender equality: Muslim family laws and the Shari'ah. Wanted: Equality and Justice in the Muslim Family, 23–63. <http://musawah.gn.apc.org/sites/default/files/WANTED-EN-2edition.pdf#page=35>.
13. Asma Barlas. Engaging Islamic Feminism: Provincializing feminism as a master narrative. <https://images.shulcloud.com/14262/uploads/Jeannettes-Class-Documents/WeekThree/EngagingIslamicFeminism.pdf>
14. Global Gender Gap Report 2022. Switzerland : World economic forum. (2022). 374 p. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
15. Munir M. (2021). Evolution and Sources of Pakistani Legal System. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3975421>
16. The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan: 14.08.1973. <https://www.pakistan.org/pakistan/constitution/>
17. Domestic Violence (Prevention and Protection) Bill 2020. Ministry of Human Rights Government of Pakistan. <https://mohr.gov.pk/Detail/ZmEwNTdhZGIzZGMwZS00OTk5LTgzYTAzMzc2YzVmMDFhOTgw>
18. No Law but God's Law: Islam and the Pakistani Legal System. LSE. <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2023/03/13/no-law-but-gods-law-islam-and-the-pakistani-legal-system/>

14. Global Gender Gap Report 2022. Switzerland : World economic forum. (2022). 374 p. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
15. Munir M. (2021). Evolution and Sources of Pakistani Legal System. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3975421>
16. The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan: 14.08.1973. <https://www.pakistani.org/pakistan/constitution/>
17. Domestic Violence (Prevention and Protection) Bill 2020. Ministry of Human Rights Government of Pakistan. <https://mohr.gov.pk/Detail/ZmEwNTdhZGIhZGMwZS00OTk5LTgzYTAtMzc2YzVmMDFhOTgw>
18. No Law but God's Law: Islam and the Pakistani Legal System. LSE. <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2023/03/13/no-law-but-gods-law-islam-and-the-pakistani-legal-system/>
19. Committee on the Elimination of Discrimination against Women warns against “uneven” application of policies and programmes in Pakistan. (2020). United Nations. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/02/committee-elimination-discrimination-against-women-warns-against-uneven>.
20. Ateş, S. (2009). Der Islam braucht eine sexuelle Revolution: Eine Streitschrift. Ullstein.bani
21. Wadud A. (1999). Qur'an and woman: Rereading the sacred text from a woman's perspective. New York: Oxford University Press, 118 p.
22. AJK education department makes hijab mandatory for female teachers, students. DAWN.COM. <https://www.dawn.com/news/1740740>
23. Minister proposes to make hijab mandatory in Punjab colleges. DAWN.COM. <https://www.dawn.com/news/1320465/minister-proposes-to-make-hijab-mandatory-in-punjab-colleges>
24. Johnson H. (2005). There are Worse Things Than Being Alone: Polygamy in Islam, Past, Present, and Future, 11 Wm. & Mary J. Women & L. 563 <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1134&context=wmjowl>.
25. Pakistan demographic and health survey. (2019). 573 p. <https://dhsprogram.com/pubs/pdf/FR354/FR354.pdf>.
26. THE MUSLIM FAMILY LAWS ORDINANCE 1961 (VIII of 1961). Punjab laws online. http://punjablaws.gov.pk/laws/777a.html#_ftn11.
27. Islamic Legal Reform: The Case of Pakistan and Family Law. (2000). Yale Journal of Law and Feminism. Vol. 12: 287. P. 287–341. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72837075.pdf>
28. Abbasi Z. (2018). From Faskh to Khula: Transformation of Muslim Women's Right to Divorce in Pakistan (1947-2017). SSRN Electronic Journal. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3307766>
29. Tahiiiev A.S. (2023). Praktyka zastosuvannia norm islamskoho simeinoho prava v okremykh krainakh Yevropy ta dosvid Ukrainy [Practice of application of the islamic family law in european countries and experience of Ukraine]. Skhidnyi Svit - Eastern world. No. 1 (118). 114–123. <https://doi.org/10.15407/orientw2023.01.114> [in Ukrainian].
30. The Protection Against Harassment of Women at the Workplace (Amendment) Act. Ministry of Human Right Government of Pakistan. URL: <https://mohr.gov.pk/Detail/MTc5MjMxNTQyYjIxMi00MmE1LWlwNmMtYjVjMjMjNjUzZWYz>
31. Dr. Allauddin, Dr. Shahida Habib Alizai, Zareen khan Rind. (2020). Role of women in politics: A study of political participation in pakistan. Pakistan Journal of International Affairs, 3(2). <https://doi.org/10.52337/pjia.v3i2.83>

УДК 347.724:347.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-365-373](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-365-373)

Цікало Володимир Ігорович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, 14, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-47-60, Orcid.org/0000-0002-6174-6928

ПРАВО НА АУДИТОРСЬКУ ПЕРЕВІРКУ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Стаття присвячена особливостям здійснення права на аудиторську перевірку підприємницької діяльності товариства та перспективам його правового регулювання в умовах новелізації корпоративного законодавства.

Учасникам (акціонерам) належить самостійне суб'єктивне корпоративне право на проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства: право на проведення аудиторської перевірки (право на аудит). Це право належить лише тим учасникам (акціонерам) товариства, які мають визначений законом розмір частки (кількість акцій) у статутному капіталі, зокрема, 10 (5) і більше відсотків. Воно не входить як правомочність до змісту інших корпоративних прав, зокрема, прав на управління товариством, а є самостійним корпоративним правом, здійснення якого має пропорційний характер. Право на аудит не пов'язане з участю в діяльності вищого органу управління (загальних зборів) і не впливає на формування інших органів товариства (наглядової ради, ради директорів тощо).

Право на аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності товариства є винятковим суб'єктивним корпоративним правом, яке підлягає здійсненню на засаді пропорційності, тобто пропорційно із розміром частки у статутному капіталі (кількістю акцій), встановленим законом. Здійснення права на аудиторську перевірку діяльності товариства (право на аудит) має пропорційний характер, оскільки воно залежить від розміру частки (кількості акцій), встановленого законом: 10 (5) відсотків. Право на аудит діяльності товариства учасники (акціонери) мають здійснювати за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства, що є ознакою виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Для здійснення цього права, вчинення зустрічних дій товариства не повинно вимагатися.

У вітчизняних правових актах про господарські товариства залежно від їх організаційно-правової форми та виду перевірки передбачено різні об'єкти аудиторської перевірки: фінансово-господарська діяльність (ч. 2 ст. 111 Закону України "Про акціонерні товариства") і фінансова звітність товариства (ч. 4 ст. 110 Закону України "Про акціонерні товариства", ч. 1 ст. 41 Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю").

Правомочності, які входять до змісту права на аудит, у цей час, можуть бути реалізовані як самостійними діями учасника (акціонера), так і виконанням обов'язку, покладеного на товариство:

1) правомочність на вибір аудитора (укладення договору з ним) учасник (акціонер) реалізує самостійно, тобто, за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства;

2) правомочність на забезпечення доступу до всієї інформації, необхідної для проведення аудиту, може бути реалізована завдяки виконанню товариством його обов'язку надати такий доступ.

Здійснення правомочності на вибір аудитора (укладення договору з ним) не залежить від господарського товариства. Натомість, правомочність отримати доступ до усієї інформації, необхідної для проведення аудиту, навпаки, може бути реалізована за рахунок виконання товариством покладеного на нього обов'язку вчинити на користь учасника (акціонера) певну дію – надати інформацію (документи).

Усі правомочності, які становлять зміст виняткового суб'єктивного корпоративного права на проведення аудиту повинні бути реалізовані за волею самого учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб. Учаснику (акціонеру) треба надати можливість своїми самостійними діями (за своєю волею) здійснити належне йому право на проведення аудиторської перевірки.

Ключові слова: право на аудит, діяльність, товариство, правомочність, учасник, акціонер.

Tsikalo Volodymyr Ihorovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law and Procedure, Ivan Franko National University of Lviv, Sichovykh Striltsiv St., 14, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-47-60, Orcid.org/0000-0002-6174-6928

THE RIGHT TO AUDITING PARTNERSHIP'S ACTIVITY IN CONDITIONS OF MODERNIZATION OF CORPORATE LEGISLATION

Abstract. The paper deals with the specifics of exercising the right to auditing partnership's business activities and the prospects of its legal regulation in conditions of the amendment of corporate legislation.

Participants (shareholders) have an independent subjective corporate right to audit the partnership's financial and economic activities: the right to auditing (audit right). This right belongs only to those participants (shareholders) of the partnership who have the legally defined size of an interest (number of shares) in the authorized capital, in particular, 10 (5) percent or more. It is not included as a power in the content of other corporate rights, in particular, the right to management of a partnership, but is an independent corporate right, exercise of which is proportional. It is not related to participation in the activities of the highest management body (general meetings) and does not affect the formation of other bodies of the partnership (supervisory board, board of directors, etc.).

The right to auditing the partnership's financial and economic activity is an exceptional subjective corporate right, which is subject to exercise based on proportionality, i.e., in proportion to the size of an interest in the authorized capital (number of shares) established by law. Exercise of the right to auditing partnership's activities (audit right) is proportional in its nature, as it depends on the size of an interest (number of shares) established by law: 10 (5) percent. Participants (shareholders) must exercise the right to audit the partnership's financial and economic activities at their own will, regardless of the will of the partnership, which is a feature of exceptional (exclusive) corporate rights. In order to exercise this right, the company should not be required to take counter actions.

The domestic legal acts on economic partnerships, depending on organizational and legal form of the partnerships and the type of audit, provide for different objects of auditing: financial and economic activity (Part 2 of Article 111 of the Law of Ukraine "On Stock Companies") and financial reporting of the partnership (Part 4 Article 110 of the Law of Ukraine "On Stock Companies", Part 1 of Article 41 of the Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Partnerships").

The powers included in the content of the right to audit, at this time, can be exercised both by the independent actions of the participant (shareholder) and by the fulfillment of the obligation assigned to the company:

- 1) the power to choose an auditor (conclude a contract with him) is exercised by the participant (shareholder) independently, i.e., at his own will, regardless of the will of the partnership;
- 2) the power to be provided with access to all the information necessary for conducting an audit can be exercised by the company's fulfillment of its obligation to provide such access.

Exercising the power to choose an auditor (conclude a contract with him) does not depend on the economic partnership. On the other hand, the power to access all the information necessary for the audit, on the contrary, can be realized by the company's fulfillment of its obligation to perform a certain action for the benefit of the participant (shareholder) – to provide information (documents).

All the powers that make up the content of the exceptional subjective corporate right to conduct an audit must be exercised at the will of the participant (shareholder) himself, regardless of the will of other persons. The participant (shareholder) must be given the opportunity to exercise his/her right to conduct an audit by his/her own actions (at his/her own will).

Keywords: right to audit, activity, partnership, power, participant, shareholder.

Постановка проблеми. Ухвалення Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року призвело до новелізації правового регулювання здійснення корпоративних прав акціонерів, і зокрема, права на самостійне проведення аудиту діяльності товариства. При чому в новому законі закріплено два окремих права на аудит: право на аудит фінансової звітності та право на спеціальну аудиторську перевірку діяльності акціонерного товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання здійснення немайнових корпоративних прав, серед яких право на аудиторську перевірку діяльності товариства, досліджували у своїх працях такі українські вчені як: В. А. Васильєва, О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Л.М. Дорошенко, Ю. М. Жорнокуй, А.В. Зеліско, І.Р. Калаур, О.Р. Кібенко, Н.Р. Кобецька, В.М. Коссақ, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, І.В. Лукач, В. В. Луць, І. В. Спасибо-Фатєєва, Т.І. Швидка, Р. Б. Шишка, О. С. Яворська, В.Л. Яроцький та багато інших. Водночас, наукові дослідження у сфері здійснення права на самостійне проведення аудиту діяльності товариства не відображають новел Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року.

Метою статті є виокремлення особливостей здійснення права на аудиторську перевірку підприємницької діяльності товариства та формулювання на цій основі перспектив його правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Учасникам (акціонерам) належить самостійне суб’єктивне корпоративне право на проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства: *право на проведення аудиторської перевірки (право на аудит)*. Це суб’єктивне право, як правило, відносять до правовідносин корпоративного контролю, або контролю за діяльністю органів товариства [1, с. 398-399; 2, с. 184]. Водночас, поняття корпоративного контролю розглядають у різних аспектах: істотного впливу на діяльність товариства, участі в управлінні його справами, корпоративного комплаєнсу тощо.

На переконання Н. Р. Кобецької: *“корпоративний контроль забезпечує певною мірою управління, панування над корпорацією”*; авторка аналізує корпоративний контроль в якості *контролю над господарським товариством*, встановленим Законом України “Про захист економічної конкуренції” [3, с. 11-12]. Зокрема, відповідно до ст. 1 цього Закону контроль – вирішальний вплив однієї чи декількох пов’язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб’єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб. За змістом наведеної правової норми, цей вид контролю треба назвати *“зовнішнім контролем”* за товариством.

У коментарях до Кодексу корпоративного управління, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, вживають також термін *“внутрішній контроль”* у товаристві. Його визначають як функцію управління: *“внутрішній контроль передбачає заходи, що вживаються для захисту активів. Вони обмежують дії працівників, вимагаючи авторизації, схвалення та верифікації транзакцій. Вони розділяють обов’язки таким чином, щоб жодна особа не мала безнаглядного контролю над активами, і не дозволяють працівникам одночасно здійснювати та обліковувати транзакції”* [4, с. 39].

В останніх джерелах, присвячених корпоративному контролю, вживають поняття комплаєнс-контролю, у розумінні *“...заходів, які мають на меті проведення аналізу та дослідження діяльності господарського товариства в розрізі дотримання всіма співробітниками встановлених правил і забезпечують знаходження діяльності такого товариства в правовому полі”* [5, с. 87].

З метою уникнення змішування понять “контроль над товариством (зовнішній контроль)”, “внутрішній контроль”, “комплаєнс-контроль”, тощо та “корпоративний контроль” варто окремо виділити таке поняття, як *“корпоративне право на самостійну перевірку, а саме: на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства”*. Це право належить лише тим учасникам (акціонерам) товариства, які мають визначений законом розмір частки (кількість акцій) у статутному капіталі, зокрема, 10 (5) і більше відсотків. Воно підлягає здійсненню учасниками (акціонерами) за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). На цю особливість здійснення права щодо перевірки діяльності товариства звернув увагу Верховний Суд. У постанові від 14 лютого 2018 року в справі № 910/783/17 Касаційний господарський суд зазначив: *“право учасника товариства звернутись із вимогою про проведення аудиторської перевірки річної фінансової звітності товариства не залежить ні від волі товариства (його посадових осіб), ні від доцільності проведення такої перевірки...”* [6].

Отже, здійснення права на аудиторську перевірку діяльності товариства (право на аудит) має пропорційний характер, оскільки воно залежить від розміру частки (кількості акцій), встановленого законом: 10 (5) відсотків. Право на аудит фінансово-господарської діяльності товариства учасники (акціонери) мають здійснювати за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства, що є ознакою виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Для здійснення цього права, вчинення зустрічних дій товариства не повинно вимагатися. Право на аудит діяльності товариства не пов’язане із вирішальним впливом на товариство та діяльністю його органів управління, а тому його здійснення не є проявами ні “зовнішнього”, ні “внутрішнього” контролю у товаристві. Право на аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності товариства є винятковим суб’єктивним корпоративним правом, яке підлягає здійсненню на засаді пропорційності, тобто пропорційно із розміром частки у статутному капіталі (кількістю акцій), встановленим законом. Своєю чергою є підстави для висновку, що це право не входить як правомочність до змісту інших корпоративних прав, зокрема, прав на управління товариством, а є самостійним корпоративним правом, здійснення якого має пропорційний характер. Воно не пов’язане з участю в діяльності вищого органу управління (загальних зборів) і не впливає на формування інших органів товариства (наглядової ради, ради директорів тощо).

Таку своєрідність у сучасних умовах не завжди враховують у судовій практиці, що призводить до створення перешкод у здійсненні права на аудиторську перевірку діяльності товариства. Постановою Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 30 липня 2020 року у справі № 924/1237/19 передбачено: *“право вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства, яке є корпоративним правом, пов’язаним з діяльністю й управлінням справами товариства, виникає в акціонера з моменту набуття ним права власності на акції АТ, оскільки саме з цього моменту особа стає носієм корпоративних прав. Відмова товариства в задоволенні вимоги про проведення аудиту за період, коли позивач не був акціонером, відповідно не може порушувати його корпоративних прав як акціонера. Оскільки, як встановили суди попередніх інстанцій, згідно з витискою про операції з цінними паперами ПАТ “Міжнародна енергетична компанія” стало акціонером ПАТ “Управління будівництва Хмельницької АЕС” з 12.06.2019 року, то колегія суддів погоджується з висновком господарських судів про відмову в задоволенні позовних вимог про проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства за період до 12.06.2019 року, тобто за 2016–2019 роки. При цьому, колегія суддів також вважає обґрунтованим висновок суду апеляційної інстанції про задоволення позовної вимоги за період з 12.06.2019, оскільки ... стаття ... Закону України “Про акціонерні товариства” є імперативною для товариства у випадку наявності відповідної вимоги акціонера ... та ні статутном, ні законом не обмежується будь-яким періодом часу”* [7]. Отже, мотивувальна частина цього рішення

містить неузгодженості з висновками суду. З одного боку, він встановив, що право на проведення аудиторської перевірки не обмежується будь-яким строком, а з іншого боку – відмовив у задоволенні вимоги про її проведення за попередній період (з 2016 по 2019 роки), коли позивач ще не був акціонером цього товариства. Зазначена ситуація, ймовірно, обумовлена позицією Верховного Суду, згідно з якою, право на проведення аудиторської перевірки не є самостійним корпоративним правом, а входить до змісту іншого права акціонера – права на участь в управлінні товариством, яке виникає із моменту набуття права власності на акції. Наприклад, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2018 року у справі № 921/505/17-г/18 неодноразово констатовано похідний характер права на проведення аудиторської перевірки від права на участь в управлінні товариством: *“нід час вирішення спорів за позовами учасників ТОВ чи ТДВ або акціонерів, що у сукупності володіють більш як 10 відсотками акцій, про спонукання товариства провести аудиторську перевірку його діяльності та звітності ... потрібно враховувати, що ... право учасників (акціонерів) спрямоване на контроль діяльності виконавчого органу, а тому є складовою права на управління товариством в установленому законом і установчими документами порядку. ... Суд зазначає, що... право спонукати товариство провести аудиторську перевірку діяльності та звітності товариства спрямоване на контроль діяльності виконавчого органу, а тому є складовою права на управління товариством у передбаченому законом і установчими документами порядку”* [8].

Наведена позиція є спірною, і не враховує самостійного характеру корпоративного права на проведення аудиторської перевірки. Закон не обмежує здійснення цього права минулим часом, оскільки необхідність у перевірці достовірності фінансової звітності товариства може мати стосунок і до попередніх періодів, якщо для акціонера відповідні висновки перевірки мають значення. Очевидним є те, що особа, яка стала акціонером товариства, може розпочати здійснювати набуті нею корпоративні права з моменту, коли вона отримала статус акціонера, однак, є такі корпоративні права, здійснення яких не пов'язане з попередніми періодами часу. До корпоративних прав, які підлягають здійсненню без визначення строку, зокрема, належить право на перевірку фінансово-господарської діяльності товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 162 ЦК України аудиторська перевірка фінансової звітності акціонерного товариства має бути проведена у будь-який час на вимогу акціонерів, які сукупно володіють не менш як 5 відсотками акцій. Подібне право встановлено у Законах України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Згідно з ч. 4 ст. 110 нового Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року аудит фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності проводиться на вимогу акціонерів, які є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства. Окрім того, у ч. 2 ст. 111 цього ж закону передбачено окреме право на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Так, на вимогу та за рахунок акціонерів, які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, суб'єктом аудиторської діяльності може проводитися спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. При чому право акціонера на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства (ст. 111 Закону України “Про акціонерні товариства”) і право на проведення аудиту фінансової звітності, консолідованої звітності (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”) не відрізняються між собою ні за суб'єктом, ні за порядком проведення, ні за джерелами фінансування. Зокрема, вимагати проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства, як і аудиту його фінансової звітності можуть акціонери, які є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій. І спеціальну перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства і аудит його фінансової звітності проводить визначений

акціонером суб'єкт аудиторської діяльності. Витрати, пов'язані з проведенням спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства та аудиту його фінансової звітності покладаються на акціонерів, на вимогу яких їх проводять. Отож, право на спеціальну перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства і право на аудит його фінансової звітності здійснюють одні і ті ж суб'єкти – акціонери-власники 5 і більше відсотків акцій, а також за допомогою однакових способів: шляхом залучення суб'єкта аудиторської діяльності за рахунок акціонера, а не товариства. Відмінність між ними полягає в об'єкті аудиторської перевірки: об'єктом спеціальної перевірки є фінансово-господарська діяльність уцілому, об'єктом аудиту є виключно фінансова звітність, консолідована фінансова звітність акціонерного товариства. Зважаючи на це, доцільність у встановленні таких двох окремих корпоративних прав є сумнівною.

Як зазначено у ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” на вимогу учасника чи учасників, яким сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства, проводиться аудит фінансової звітності товариства із залученням аудитора (аудиторської фірми).

У такий спосіб у вітчизняних правових актах про господарські товариства залежно від їх організаційно-правової форми та виду перевірки передбачено різні об'єкти аудиторської перевірки: фінансово-господарська діяльність (ч. 2 ст. 111 Закону України “Про акціонерні товариства”) і фінансова звітність товариства (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність” від 21 грудня 2017 року аудит фінансової звітності – аудиторська послуга з перевірки не лише показників фінансової звітності, але й даних бухгалтерського обліку. В Четвертій Директиві № 78/660/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств, що ґрунтується на ст. 54 (3) “G” Договору про річну звітність деяких типів господарських товариств від 25 липня 1978 року [9] передбачено, що на господарське товариство може бути покладено обов'язок надати його учаснику (акціонеру), окрім річної звітності, додаткову інформацію для отримання достовірної та об'єктивної картини діяльності товариства (§ 4 ст. 2 Директиви). Причому згідно із ст. 51 цієї Директиви уся необхідна інформація про господарське товариство, враховуючи його річну звітність, підлягає обов'язковій аудиторській перевірці. Тож, відповідно до законодавства ЄС об'єктом аудиту може виступати не лише звітність товариства, але й додаткова інформація про його діяльність. У такому контексті право на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, яке має акціонер, включає більше правомочностей, ніж подібне право учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, оскільки охоплює перевірку даних бухгалтерського обліку.

Для усунення відмінності у правовому статусі учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю порівняно з акціонерами, варто доповнити ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” правилом про можливість перевірки даних бухгалтерського обліку, а не лише фінансової звітності.

Окремі правомочності, які входять до змісту права на аудиторську перевірку, у чинному законодавстві України сформульовані так, що їх реалізація можлива лише завдяки виконанню товариством покладеного на нього обов'язку вчинити певні дії на користь учасника (акціонера). Іншими словами, здійснення права учасника (акціонера) на аудиторську перевірку на сьогодні, залежить від волевиявлення товариства. Так, господарське товариство, до якого звернувся його учасник (акціонер) з вимогою щодо проведення аудиту, зобов'язане протягом 10 днів з дати отримання запиту учасника (акціонера) забезпечити аудитору можливість проведення перевірки та надати акціонеру (акціонерам) відповідь з інформацією про дату початку аудиту (ч. 5 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства” та ч. 4 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та

додатковою відповідальністю”). Зі змісту цих положень випливає, що в законодавстві України закріплено не право на самостійне проведення аудиторської перевірки, а право учасника (акціонера) звернутися із вимогою до товариства про її проведення. Задоволення цієї вимоги забезпечує орган товариства шляхом надання доступу аудитору до необхідної документації. Зокрема, згідно із абз.2 ч. 1 ст. 109 Закону України “Про акціонерні товариства” виконавчий орган або головний виконавчий директор у розумний строк забезпечує суб’єкту аудиторської діяльності доступ до всієї інформації, необхідної для проведення аудиту, а також до працівників, від яких аудитору необхідно отримати аудиторські докази.

Поряд із цим, учасник (акціонер) здійснює правомочність на вибір аудитора за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства. У другому реченні ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено, що акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з визначеним ним (ними) аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки, в якому зазначають обсяг перевірки. Аналогічне правило містить ч. 2 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Отже, правомочності, які входять до змісту права на аудит, у цей час, можуть бути реалізовані як самостійними діями учасника (акціонера), так і виконанням обов’язку, покладеного на товариство:

- 1) правомочність на вибір аудитора (укладення договору з ним) учасник (акціонер) реалізує самостійно, тобто, за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства;
- 2) правомочність на забезпечення доступу до всієї інформації, необхідної для проведення аудиту, може бути реалізована завдяки виконанню товариством його обов’язку надати такий доступ.

Здійснення правомочності на вибір аудитора (укладення договору з ним) не залежить від господарського товариства, а тому вона не підлягає порушенню у разі невчинення товариством певних дій. Натомість, правомочність отримати доступ до усієї інформації, необхідної для проведення аудиту, навпаки, може бути реалізована за рахунок виконання товариством покладеного на нього обов’язку вчинити на користь учасника (акціонера) певну дію – надати інформацію (документи). Без зустрічних дій господарського товариства його учасник (акціонер) не зможе отримати потрібну для проведення аудиту інформацію. Це означає, що цю правомочність (на отримання даних) може порушити товариство невиконанням свого обов’язку вчинити дії.

Такий підхід законодавця видається спірним. Усі правомочності, які становлять зміст виняткового суб’єктивного корпоративного права на проведення аудиту повинні бути реалізовані за волею самого учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб. Учаснику (акціонеру) треба надати можливість своїми самостійними діями (за своєю волею) здійснити належне йому право на проведення аудиторської перевірки. Товариство має зберігати документи, необхідні для проведення аудиту у певному місці (на певному електронному ресурсі) в паперовій або електронній формі. До цих місць (електронних ресурсів) учасник (акціонер), якому належить частка (кількість акцій) 10 (5) і більше відсотків статутного капіталу, повинен мати вільний доступ. Зобов’язання товариства перед таким учасником (акціонером) має полягати в обов’язку не чинити перешкод у доступі до документів, необхідних для проведення аудиту. На необхідності розширення джерел інформації про фінансово-господарську діяльність товариства наголосила у своєму огляді Н. С. Кузнецова: “аналіз стандартів фінансової звітності дає підстави для загального висновку про те, що вони в цілому забезпечують акціонерам можливість отримувати досить повну і всебічну інформацію про стан фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Водночас канали надходження цієї інформації до адресатів недостатньо розгалужені і відпрацьовані...” [10, с. 15-16].

В акціонерних товариствах правом на проведення аудиту мають бути наділені лише власники простих акцій, оскільки обсяг корпоративних прав, які належать акціонерам-власникам привілейованих акцій, не передбачає необхідності проведення окремої незалежної аудиторської перевірки; для здійснення їхніх корпоративних прав достатньо результатів обов'язкової перевірки річної фінансової звітності.

З урахуванням засади пропорційності із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, існує необхідність внести зміни та доповнення до відповідних статей законодавчих актів, які встановлюють право на проведення аудиту. Зокрема, частину 4 ст. 110 Закону України «Про акціонерні товариства» доцільно викласти у такій редакції: *«Аудиторська перевірка діяльності акціонерного товариства також проводиться з ініціативи акціонера (акціонерів), який (які) є власником (власниками) 5 і більше відсотків простих акцій товариства.»*

У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з аудитором (аудиторською фірмою), не пов'язаним майновими інтересами з товариством, посадовими особами товариства чи з його акціонерами, договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки.

Акціонер (акціонери) повинен (повинні) мати доступ до приміщення або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи, необхідні для проведення аудиту, незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов'язане не чинити перешкод акціонеру (акціонерам) у доступі до цих документів, а також до працівників, від яких аудиторі необхідно отримати аудиторські докази

Витрати, пов'язані з проведенням аудиту, покладаються на акціонерів, на вимогу яких проводиться аудит. Загальні збори можуть ухвалити рішення про відшкодування акціонерам витрат на проведення аудиту». В частині шостій ст. 110 Закону України «Про акціонерні товариства» словосполучення «голосуючих акцій» замінити на словосполучення «простих акцій». Частину другу статті 111 необхідно виключити із Закону України «Про акціонерні товариства».

У Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» ч. 1 ст. 41 треба викласти так: *«З ініціативи учасника чи учасників, яким сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства, проводиться аудит діяльності товариства із залученням аудитора, не пов'язаного майновими інтересами з товариством, посадовими особами товариства чи з його учасниками.»*

Учасник (учасники) повинен мати доступ до приміщення, або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи, необхідні для проведення аудиту, незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов'язане не чинити перешкод учаснику (учасникам) у доступі до цих документів, а також до працівників, від яких аудиторі необхідно отримати аудиторські докази».

Висновки. Усі правомочності, які становлять зміст виняткового суб'єктивного корпоративного права на проведення аудиту повинні бути реалізовані за волею самого учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб. Учаснику (акціонеру) треба надати можливість своїми самостійними діями (за своєю волею) здійснити належне йому право на проведення аудиторської перевірки. Товариство має зберігати документи, необхідні для проведення аудиту у певному місці (на певному електронному ресурсі) в паперовій або електронній формі. До цих місць (електронних ресурсів) учасник (акціонер), якому належить частка (кількість акцій) 10 (5) і більше відсотків статутного капіталу, повинен мати вільний доступ. Зобов'язання товариства перед таким учасником (акціонером) має полягати в обов'язку не чинити перешкод у доступі до документів, необхідних для проведення аудиту.

Література:

1. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібєнко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. 500 с.
2. Корпоративне право : навч. посібник / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко [та ін.]; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Видавничий дім "АртЕк", 2018. 400 с.
3. Кобецька Н. Р. Корпоративний контроль в акціонерних товариствах: суть, особливості та законодавчі обмеження. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2009. № 6 (19). С. 11–15.
4. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації. URL : https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf.
5. Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 85-90.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 лютого 2018 року у справі № 910/783/17. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/72253399>.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 30 липня 2020 року у справі № 924/1237/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/90670346>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2018 року у справі № 921/505/17-г/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/74411292>.
9. Четверта Директива № 78/660/ЄС Ради Європейських Співтовариств, що ґрунтується на статті 54 (3) "G" Договору про річну звітність деяких типів господарських товариств від 25 липня 1978 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_908.
10. Корпоративне управління в Україні. Огляд підготовлений Віце-президентом юридичної фірми "САЛКОМ" Н. С. Кузнєцовою, доктором юридичних наук, професором. URL : <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples>. С. 1-32.

References:

1. Spasibo-Fateeva, I., Kibenko, O., Borisova, V. (2007). *Korporativne [Corporate governance]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Garagonich, O. V., Grudnic'ka, S. M., Doroshenko, L. M. (2018). *Korporativne pravo [Corporate law]*. Київ : Vidavnichij dim "ArtEk" [in Ukrainian].
3. Kobec'ka, N. R. (2009). Korporativnij kontrol' v akcionernih tovaristvah: sut', osoblivosti ta zakonodavchi obmezhennja [Corporate control in joint-stock companies: essence, features and legislative limitations]. *Aktual'ni pitannya civil'nogo ta gospodars'kogo prava - Current issues of civil and commercial law*, 6 (19), 11–15 [in Ukrainian].
4. Kodeks korporativnogo upravlinnja: ključovi vimogi i rekomendacii [Corporate governance code: key requirements and recommendations]. [www.nssmc.gov.ua](https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf) Retrieved from https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf. [in Ukrainian].
5. Shvidka, T., Halec'ka, K. (2020). Komplaєns-kontrol' u sistemі korporativnogo upravlinnja gospodars'kimi tovaristvami [Compliance control in the system of corporate management of economic societies]. *Pidpriemnicтво, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 12, 85-90 [in Ukrainian].
6. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 14 ljutogo 2018 roku u spravi № 910/783/17 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation dated February 14, 2018 in case No. 910/783/17]. [reyestr.court.govua](http://reyestr.court.govua/Review/72253399) Retrieved from <http://reyestr.court.govua/Review/72253399>. [in Ukrainian].
7. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 30 lipnja 2020 roku u spravi № 924/1237/19 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of the Commercial Court of Cassation dated July 30, 2020 in case No. 924/1237/19]. [reyestr.court.govua](http://reyestr.court.govua/Review/90670346) Retrieved from <http://reyestr.court.govua/Review/90670346> [in Ukrainian].
8. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 29 travnja 2018 roku u spravi № 921/505/17-g/18 []. [reyestr.court.govua](http://reyestr.court.govua/Review/74411292) Retrieved from <http://reyestr.court.govua/Review/74411292> [in Ukrainian].
9. Четверта Директива № 78/660/ЄС Ради Європейських Співтовариств, shho rruntuets'ja na statti 54 (3) "G" Dogovoru pro richnu zvitnist' dejakih tipiv gospodars'kih tovaristv vid 25 lipnja 1978 roku [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court of May 29, 2018 in case No. 921/505/17-g/18]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_908) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_908 [in Ukrainian].
10. Korporativne upravlinnja v Ukraїni. Ogljad pidgotovlenij Vice-prezidentom juridichnoi firmi "SALKOM" N. S. Kuznetsovu, doktorom juridichnih nauk, profesorom [Corporate governance in Ukraine. The review was prepared by N. S. Kuznetsova, Vice President of the SALKOM law firm, Doctor of Law, Professor]. [www.oecd.org](https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples). Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples> [in Ukrainian].

УДК 340.134:342.9(477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-374-381](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-374-381)

Шестопапка Роман Іванович слухач кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат ветеринарних наук, <https://orcid.org/0009-0000-6102-6368>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ НАТО

Анотація. У статті проаналізовано правове регулювання підготовки військової поліції відповідно до стандартів НАТО. Актуальність обраної для дослідження тематики обґрунтовується наступними чинниками: подання Україною заявки на вступ до НАТО і формування Збройних Сил України і правоохоронних органів відповідно до стандартів НАТО; необхідність ефективного розслідування військових злочинів в умовах повномасштабної війни у зв'язку з різким (в 4 рази) збільшенням кількості зареєстрованих військових злочинів (за даними Офісу Генерального прокурора України); активною законопроектною роботою щодо формування нового органу досудового розслідування кримінальних правопорушень із особливою підслідністю. Зокрема, мова йде про Проект Закону про Військову поліцію № 6569-1 від 15.02.2022 р., а також низку інших проєктів.

В дослідженні ми виходили з того, що наразі не слід говорити про реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в Військову поліцію. Сьогодні мова йде про створення абсолютно нового органу із власними повноваженнями і сферою діяльності – Військову поліцію. В процесі дослідження встановлено, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України не уповноважена на здійснення досудового розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями, такі функції відповідно до ч. 4 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України віднесено до компетенції слідчих Державного бюро розслідувань та детективів Національного антикорупційного бюро України. Тому ми наполягаємо на позиції, що з метою формування в Україні нового органу досудового розслідування – Військової поліції відповідно до стандартів НАТО, в Україні має бути прийнято профільний нормативний документ із визначенням самостійної компетенції на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів).

В роботі окрему увагу присвячено дослідженню нормативної документації Центру передового досвіду військової поліції НАТО і визначено, що вступ до НАТО дозволить скористатися інструментами, інституціями, якими володіє НАТО. Військова поліція України стане частиною великого міжнародного середовища, в якому національна Військова поліція почне діяти як частина міжнародного механізму забезпечення інтересів держави та альянсу у сфері оборони та національної безпеки. Правоохоронці, які будуть проходити службу у Військовій поліції України, отримують доступ до навчання у Центрі передового досвіду військової поліції НАТО як міжнародної військової організації. Можливість навчатися в цьому центрі дозволить перейти до стандартів НАТО.

Ключові слова: Військова поліція, НАТО, стандарти, розслідування військових злочинів, трансформація.

Shestopalka Roman Ivanovich university listener, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, PhD of Veterinary Sciences, <https://orcid.org/0009-0000-6102-6368>

LEGAL REGULATION OF MILITARY POLICE TRAINING ACCORDING TO NATO STANDARDS

Abstract. The article analyzed the legal regulation of military police training in accordance with NATO standards. The relevance of the topic chosen for research is substantiated by the following factors: Ukraine's application to join NATO and the formation of the Armed Forces of Ukraine and law enforcement agencies in accordance with NATO standards; the need for an effective investigation of war crimes in the conditions of a full-scale war in connection with a sharp - 4-fold increase in the number of registered war crimes (according to the Office of the Prosecutor General of Ukraine); active legislative work on the formation of a new body for pre-trial investigation of criminal offenses with special investigation. In particular, we are talking about the Draft Law on the Military Police No. 6569-1 dated February 15, 2022, as well as a number of other projects.

In the study, we proceed from the fact that at the moment we should not talk about reforming the Military Law and Order Service in the Armed Forces of Ukraine into the Military Police. Today we are talking about the creation of a completely new body with its own powers and sphere of activity - the Military Police. During the research, it was established that the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine is not authorized to carry out pre-trial investigation of crimes committed by military personnel, such functions in accordance with part 4 of Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is assigned to the competence of investigators of the State Bureau of Investigation and detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Therefore, we insist on the position that in order to form a new pre-trial investigation body in Ukraine - the Military Police in accordance with NATO standards, Ukraine should adopt a profile regulatory document defining the independent competence to conduct a pre-trial investigation of criminal offenses against the established order of military service (military crimes).

In the work, special attention was paid to the research of the regulatory documentation of the NATO Military Police Center of Excellence and it was determined that joining NATO would allow us to use the tools and institutions that NATO possesses. The Military Police of Ukraine will become part of a large international environment in which the National Military Police will begin to act as part of the international mechanism for ensuring the interests of the state and the alliance in the field of defense and national security. Law enforcement officers who will serve in the Military Police of Ukraine get access to training at the NATO Military Police Center of Excellence as an international military organization. The opportunity to study at this center will allow you to move to NATO standards.

Keywords: Military police, NATO, standards, investigation of war crimes, transformation.

Постановка проблеми. Слід відмітити, що хоча наразі Україна лише подала заявку на вступ до НАТО, однак інтеграційні процеси вже активно відбуваються. Як зазначається у зверненні Генерала Філіп Лавінь – екскомандувача Повітряним і космічним простором Франції у вступі до офіційного Каталогу Центру передового досвіду військової поліції НАТО (оригінальна назва - NATO MILITARY POLICE CENTRE OF EXCELLENCE): «підкреслю активну роль, яку відіграють Центр передового досвіду у наданні підтримки та експертизи у сферах, пов'язаних з поточним конфліктом в Україні. До них належать: кібер, стратегічні комунікації, енергетична і хімічна, біологічна, радіологічна та ядерна безпека і управління кризовими ситуаціями та реагування на стихійні лиха; а також шляхом налагодження тісніших зв'язків з українськими організаціями, які працюють над аналогічними питаннями». Хоча ця вступна промова до Каталогу не має прямого відношення до підготовки Військової поліції України відповідно до стандартів НАТО, на наше переконання, це свідчить про налагодження контактів національних органів із таким

органом НАТО як Центр передового досвіду військової поліції НАТО, що в подальшому стане підґрунтям для проходження військовими поліцейськими України підготовки у Центрі передового досвіду військової поліції НАТО задля побудови військової поліції відповідно до стандартів НАТО.

Якщо зосередитися на правовому регулюванні цього питання, варто зазначити, що наразі відсутній законодавчий акт, який визначає поняття, порядок діяльності, функції, повноваження Військової поліції в Україні. Як наслідок, Військова поліція в Україні наразі не створена. Водночас до Верховної Ради України подано Проект Закону про Військову поліцію № 6569-1 від 15.02.2022 р. Цим проектом планується визначити правові засади організації та діяльності Військової поліції, а також додаткові заходи правового забезпечення інтересів держави з метою підтримання військової дисципліни, бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань на належному рівні, забезпечення здійснення оборонних закупівель. Автори проекту мають на меті створити Військову поліцію як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечуватиме інтереси держави у сфері оборони та національної безпеки України із здійснення правоохоронної діяльності з попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, віднесених до його підслідності, а також здійснення превентивних заходів з метою забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях (далі інших військових формуваннях), у Міністерстві оборони України, органах управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, у державних замовників у сфері оборони, окремих виконавців державного контракту (договору) з оборонних закупівель та захисту інтересів держави у сфері оборони і національної безпеки України у порядку, визначеному законом (ч. 1 ст. 1 проекту) [1].

Отже, нами визначаються наступні фактори, які обумовлюють актуальність обраної для дослідження тематики:

- подання Україною заявки на вступ до НАТО і формування Збройних Сил України і правоохоронних органів відповідно до стандартів НАТО;
- необхідність ефективного розслідування військових злочинів в умовах повномасштабної війни у зв'язку з різким - в 4 рази збільшенням кількості зареєстрованих військових злочинів (за даними Офісу Генерального прокурора України) [2];
- активною законопроектною роботою щодо формування нового органу досудового розслідування кримінальних правопорушень із особливою підслідністю. Зокрема, мова йде про Проект Закону про Військову поліцію № 6569-1 від 15.02.2022 р., а також низку інших проектів. В іншому дослідженні нами проводився детальний аналіз законопроектів щодо створення Військової поліції і кроків, які передували підготовці нового проекту Закону [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукової літератури відповідної спрямованості дозволяє визначити декілька ключових робіт. Так, В. Пахомов у статті проаналізував питання запровадження в Україні інституту Військової поліції відповідно до проекту Закону України «Про Військову поліцію» від 21 січня 2015 року № 1805, який внесений до Верховної Ради України [4]. Досвід діяльності членів Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції в статусі військової установи (FIEP) у виконанні функцій військової поліції дослідив колектив авторів Д. Корнієнко, А. Бузова, Р. Скринковський [5]. І. Кузьмич в своїй роботі «Загальнотеоретичні аспекти створення військової поліції для забезпечення законності в збройних силах України визначив особливості, прогалини, а також надав пропозиції щодо ефективного реформування Військової служби правопорядку у Військову поліцію на підставі аналізу чинного законодавства, юридичної літератури та міжнародного досвіду [6]. О. Котляренко

розглянув перспективи формування Військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні [7]. В. Коломієць на рівні дисертаційного дослідження здійснив комплексне дослідження адміністративно-правового забезпечення функціонування органів правопорядку в Збройних Силах України, розглянув сутність поняття «правоохоронні органи» та «органи правопорядку», правовий статус органів правопорядку Збройних Сил в структурі правоохоронної системи України тощо [8]. Також в інших наукових роботах автор розглянув міжнародний досвід функціонування військової поліції у забезпеченні правопорядку [9]. Основою роботи були міжнародні нормативні акти, національні нормативні акти та їх проєкти.

Мета статті полягає у аналізі правового регулювання підготовки військової поліції відповідно до стандартів НАТО.

Виклад основного матеріалу. В раніше проведеному дослідженні ми дійшли висновку, що наразі навряд чи вдасться реформувати Військову службу правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію. Аналіз проєкту Закону № 6569-1 «Про Військову поліцію» свідчить про створення абсолютно нового органу, а не про намагання реформувати Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Окрім того, їх повноваження є принципово різними за змістом і спрямованістю. Також зауважимо, що в п. 11 прикінцевих та перехідних положень проєкту закону вказується на те, що з моменту введення в дію цього закону, буде визнано таким, що втратив чинність Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». На наш погляд, це свідчить про намагання законодавця створити новий орган задля забезпечення інтересів держави у сфері оборони та національної безпеки України із здійснення правоохоронної діяльності [1]. Дотримуючись цієї точки зору, в дослідженні, що представляється, ми виходимо з того, що наразі не слід говорити про реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію. Сьогодні мова йде про створення абсолютно нового органу із власними повноваженнями і сферою діяльності – Військову поліцію.

Означивши напрямки подальших досліджень, перш за все зауважимо, що слід визначитися зі стандартами НАТО щодо визначення та діяльності військової поліції. Відповідно до оригінальних документів НАТО, Центр передового досвіду військової поліції НАТО (оригінальна назва - NATO Military Police Centre of Excellence) є унікальним військовим органом НАТО, який забезпечує комплексну та ефективну роботу з усіх аспектів Військової Поліції (Military Police) у всьому спектрі операцій НАТО. Оскільки збройні сили, а також цивільні організації активно задіяні в усьому світі, потреба в підготовці ефективних офіцерів військової поліції та сержантського складу для багатонаціональної співпраці стає все більш важливою. Таким чином, Центр передового досвіду військової поліції НАТО не лише пропонує різноманітні курси та заходи, пов'язані з Військовою Поліцією, щоб відповідати цим вимогам, але також готує високоякісні продукти та надає додаткову можливість збагатити знання про всесвітню спільноту інтересів Військової Поліції.

Центр передового досвіду військової поліції НАТО має власну місію – розширення спроможностей військовослужбовців НАТО, сприяння взаємодії та надання експертних знань щодо діяльності військовослужбовців відповідно до Стратегічної концепції Альянсу. Візія Центру – діяти як двигун інновацій, «будувати мости» між державами, організаціями та установами для подальшої еволюції стандартів і спроможностей військової поліції для підтримки співпраці та оперативної сумісності НАТО та партнерів.

Завдання Центру передового досвіду військової поліції НАТО як міжнародної військової організації, полягає в тому, щоб розробляти та надавати експертні знання з певної тематики. У співпраці з іншими військовими та цивільними учасниками Центр

підтримує подальший перехід і розвиток стандартів і можливостей військової служби з метою сприяння співпраці та оперативної сумісності країн НАТО, їх військової поліції та жандармерії у їхній ролі у розвитку майбутнього потенціалу відповідно до Стратегічної концепції НАТО у всьому спектрі операцій.

Центр зосереджується, але не обмежує свою діяльність, на аспектах підтримки Стратегічної концепції НАТО, а також на поточних або майбутніх операціях у таких основних сферах:

- доктрина, розробка концепції та експериментування;
- освіта та навчання;
- дослідження та розвиток;
- аналіз та вивчення завдань;
- консультація [10].

Наведене свідчить, що наразі перед Україною стоїть, щонайменше, два основних завдання:

- 1) прийняття спеціалізованого Закону й формування Військової поліції України;
- 2) вступ до НАТО, що дозволить скористатися інструментами, інституціями, якими володіє НАТО. Так, Військова поліція України стане частиною великого міжнародного середовища, в якому національна Військова поліція почне діяти як частина міжнародного механізму забезпечення інтересів держави та альянсу у сфері оборони та національної безпеки. Правоохоронці, які будуть проходити службу у Військовій поліції України, отримують доступ до навчання у Центрі передового досвіду військової поліції НАТО як міжнародної військової організації. Можливість навчатися в цьому центрі дозволить перейти до стандартів НАТО.

Продовжуючи дослідження правового регулювання підготовки військової поліції відповідно до стандартів НАТО, пропонуємо зупинитися на повноваженнях, які пропонують закріпити за Військовою поліцією. Автори Проекту Закону № 6569-1 визначають наступне. Військова поліція здійснює: 1) правоохоронну діяльність з попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, віднесених до її підслідності, згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України; 2) оперативно-розшукову діяльність; 3) спеціальні превентивні заходи у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, Міністерстві оборони України, органах управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, державних замовників у сфері оборони та виконавців державного контракту (договору) з оборонних закупівель, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків; 4) представництво інтересів Військової поліції в судах як третьої особи; сприяння представництву прокуратурою в судах законних інтересів держави у сфері оборони та національної безпеки України тощо [1]. Підкреслимо повноваження, яке, на наше переконання, є визначальним і таким, що формує Військову поліцію як орган досудового розслідування – це розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, віднесених до її підслідності. Саме проведення досудового розслідування за визначеним колом кримінальних правопорушень формує Військову поліцію у відповідності до стандартів НАТО. Таке твердження ґрунтується на тому, що у країнах НАТО Військова поліція – це самостійний орган досудового розслідування із визначеною компетенцією.

У порівняльно-правовому аспекті зауважимо, що така компетенція як попереджувальна, превентивна робота наразі виконується Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України. Зокрема, основними завданнями Служби правопорядку є: виявлення причин, передумов і обставин кримінальних та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах; розшук осіб, які

самовільно залишили військові частини (місця служби); запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України тощо (ст. 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України») [11]. В свою чергу, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України не уповноважена самостійно проводити досудове розслідування кримінальних правопорушень. Вона може лише сприяти у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків (ст. 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України») [11].

У зв'язку із тим, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України не уповноважена на здійснення досудового розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями, такі функції відповідно до ч. 4 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України віднесено до компетенції слідчих Державного бюро розслідувань та детективів Національного антикорупційного бюро України [12]. Науковці вказують, що під час прийняття 13.04.2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р., пропозиції профільного комітету Верховної Ради України та Міністерства оборони України щодо включення слідчих підрозділів Служби правопорядку до переліку органів досудового розслідування враховано не було. В результаті, склалась ситуація, коли діюча система органів досудового розслідування працює недостатньо ефективно саме в аспекті великої кількості військових злочинів [6, с. 43].

З цього приводу розробники Проекту Закону України № 6569-1 вказують, що «на вказані органи (Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України) чинним законодавством не покладається комплексне завдання забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Крім того, зазначені правоохоронні органи та органи прокуратури не мають жодних повноважень щодо вжиття превентивних заходів, направлених на запобігання правопорушенням у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, оборонно-промислового комплексу держави і лише у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, органи прокуратури можуть представляти інтереси держави в судах».

Окрім цього, підкреслимо, що розробники проекту Закону України № 6569-1, серед іншого, в пояснювальній записці передбачають як мету досягнення сумісності Військової поліції з відповідними структурами держав-членів НАТО. Законопроект передбачає утворення Військової поліції як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечує інтереси держави у сфері оборони та національної безпеки України із здійснення правоохоронної діяльності [13]. Погоджуємося із викладеним та додамо, що з метою формування в Україні нового органу досудового розслідування – Військової поліції відповідно до стандартів НАТО, в Україні має бути прийнято профільний нормативний документ із визначенням самостійної компетенції на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів).

Висновки. У статті було проаналізовано правове регулювання підготовки військової поліції відповідно до стандартів НАТО. В роботі детально обґрунтовується актуальність обраної для дослідження тематики. В дослідженні ми виходимо з того, що наразі не слід говорити про реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію. Сьогодні мова йде про створення абсолютно нового органу із власними повноваженнями і сферою діяльності – Військову поліцію. В процесі дослідження встановлено, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України не

уповноважена на здійснення досудового розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями, такі функції відповідно до ч. 4 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України віднесено до компетенції слідчих Державного бюро розслідувань та детективів Національного антикорупційного бюро України. Тому ми наполягаємо на позиції, що з метою формування в Україні нового органу досудового розслідування – Військової поліції відповідно до стандартів НАТО, в Україні має бути прийнято профільний нормативний документ із визначенням самостійної компетенції на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів).

В роботі окрему увагу було приділено дослідженню нормативної документації Центру передового досвіду військової поліції НАТО і визначено, що вступ до НАТО дозволить скористатися інструментами, інституціями, якими володіє НАТО. Військова поліція України стане частиною великого міжнародного середовища, в якому національна Військова поліція почне діяти як частина міжнародного механізму забезпечення інтересів держави та альянсу у сфері оборони та національної безпеки. Правоохоронці, які будуть проходити службу у Військовій поліції України, отримують доступ до навчання у Центрі передового досвіду військової поліції НАТО як міжнародної військової організації. Можливість навчатися в цьому центрі дозволить перейти до стандартів НАТО.

Література:

1. Проект Закону «Про Військову поліцію» № 6569-1 від 15.02.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39001>.
2. Проблемні питання відповідальності військовослужбовців: аналітична доповідь. Січень 2023. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovcziv.pdf>.
3. Шестопалка Р.І. До питання про правове регулювання трансформації військової служби правопорядку у військову поліцію відповідно до стандартів НАТО. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 36/2023 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7861288>
4. Пахомов В.В. Військова поліція / В.В. Пахомов, І.В. Каріх, Р.О. Дегтяр. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 5 (18). С. 120-124.
5. Korniienko D., Vyzova A., Skrynkovskyy R. Experience of Members of the International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status (FIEP) in Performing Military Police Functions. *Traektorія Nauki*. 7/2021. P. 4010-4016.
6. Кузьмич І.І. Загальнотеоретичні аспекти створення військової поліції для забезпечення законності в збройних силах України. *Юридичний вісник*. 2020. № 4 (57). С. 41-46. DOI: 10.18372/2307-9061.57.15041
7. Котляренко О.О. Перспективи формування Військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 56-64.
8. Коломієць В.М. Забезпечення правопорядку в Збройних Силах України: адміністративно-правові аспекти: дис. к.ю.н. Тернопіль, 2020. 204 с.
9. Коломієць В. Функціонування військової поліції у забезпеченні правопорядку: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 71-74.
10. NATO-ACCREDITED CENTRES OF EXCELLENCE. 2023 CATALOGUE. URL: https://www.act.nato.int/application/files/3616/7407/8300/COE_CATALOG_DEC_2022_LR.pdf.
11. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Військову поліцію». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1221782>.

References:

1. Proekt Zakonu «Pro Viiskovu politsiiu» № 6569-1 [Draft Law "On Military Police"] (15.02.2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39001> [in Ukrainian].
2. Problemni pytannia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovcziv: analitychna dopovid. Sichen 2023 [Problematic issues of responsibility of military personnel: analytical report] <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovcziv.pdf> [in Ukrainian].

3. Shestopalka R.I. (2023) Do pyttannya pro pravove rehuliuвання transformatsiiviiskovoi sluzhby pravoporiadku u viiskovu politsiiu vidpovidno do standartiv NATO [Regarding the legal regulation of the transformation of the military law and order service into the military police in accordance with NATO standards]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7861288> [in Ukrainian].
4. Pakhomov V.V. Viiskova politsiia [Military police] / V.V. Pakhomov, I.V. Karikh, R.O. Dehtiar. *Pravovi horyzonty* (2017). Vyp. 5 (18), 120-124. [in Ukrainian].
5. Korniienko D., Byzova A., Skrynkovskyy R. (2021) Experience of Members of the International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status (FIEP) in Performing Military Police Functions. *Traektorii Nauki*, 4010-4016. [in English].
6. Kuzmych I.I. (2020) Zahalnoteoretychni aspekty stvorennia viiskovoi politsii dlia zabezpechennia zakonnosti v zbroinykh sylakh Ukrainy [General theoretical aspects of creating military police to ensure legality in the armed forces of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. 2020, 4 (57), 41-46. DOI: 10.18372/2307-9061.57.15041 [in Ukrainian].
7. Kotliarenko O.O (2016) Perspektyvy formuvannia Viiskovoi politsii yak skladovoi systemy viiskovoi yustyttsii v Ukraini [Prospects for the formation of the Military Police as a component of the military justice system in Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 1, 56-64 [in Ukrainian].
8. Kolomiets V.M. (2020) Zabezpechennia pravoporiadku v Zbroinykh Sylakh Ukrainy: administratyvno-pravovi aspekty [Ensuring law and order in the Armed Forces of Ukraine: administrative and legal aspects]. Candidate's thesis. Ternopil [in Ukrainian].
9. Kolomiets V. (2020) Funktsionuvannia viiskovoi politsii u zabezpechenni pravoporiadku: mizhnarodnyi dosvid [Functioning of the military police in ensuring law and order: international experience]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 1, 71-74 [in Ukrainian].
10. NATO-ACCREDITED CENTRES OF EXCELLENCE. 2023 CATALOGUE. https://www.act.nato.int/application/files/3616/7407/8300/COE_CATALOG_DEC_2022_LR.pdf [in English].
11. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 07.03.2002 № 3099-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 32. St. 225. [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. St. 88. [in Ukrainian].
13. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro Viiskovu politsiiu» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On the Military Police"]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1221782> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC: 351.88

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-382-390](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-382-390)

Mushenyk Iryna Mykolaivna Ph. D in economic, Higher educational institution «Podillia state university», Shevchenko St., 12, Kamianets-Podilskyi, 32316, tel: (098) 975-92-85, <https://orcid.org/0000-0003-4379-7358>.

Marchuk Natalia Anatoliivna Ph. D in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Higher educational institution «Podillia state university», Shevchenko St., 12, Kamianets-Podilskyi, 32316, tel: (067) 301-26-36, <https://orcid.org/0000-0003-3787-4265>

FORMATION OF A MECHANISM FOR REGULATING FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE

Abstract. The theoretical foundations of the mechanisms of state regulation of foreign economic activity are considered and specified. It is proved that the State regulation of foreign economic activity should be considered in two aspects: in a broad sense - from the standpoint of the regulatory influence of the State on foreign economic activity in general, and in a narrow sense - as the development and implementation of a certain foreign economic policy. State regulation of foreign economic activity is defined as a system of measures applied within the framework of the components of the State's foreign economic policy with respect to various operations of business entities in the foreign market aimed at supporting foreign economic relations and the country's effective participation in the processes of international division of labor in accordance with national interests.

The author characterizes the main reasons that stimulate the development of foreign economic relations, which include the following: uneven economic development of different countries of the world; differences in raw materials; differences in human resources; uneven distribution of financial resources; nature of political relations; different levels of scientific and technological development; specific geographical location, natural and climatic conditions. The processes of outstripping the development of imports over exports are highlighted. The directions of development of the characteristics of the balance of foreign trade operations are determined. High levels of export and import dependence of the country are demonstrated, which leads to vulnerability to external shocks and instability in the world. The author emphasizes the prospects of relations with this group of countries in terms of adopting the experience of their preparation for EU accession. The processes of improvement or deterioration of the terms of trade in terms of changes in export and import prices and in terms of changes in the physical volume of exports and imports are studied on the example of the group of dairy products, which are widely represented among both export and import goods of Ukraine. The results of the study can be used in the implementation of foreign trade policy at the macro level.

Keywords: state regulation; mechanisms of implementation; foreign economic policy; foreign economic activity; foreign economic relations.

Мушеник Ірина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, 32316, тел.: (098) 975-92-85, <https://orcid.org/0000-0003-4379-7358>

Марчук Наталія Анатоліївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, 32316, тел.: (067) 301-26-36, <https://orcid.org/0000-0003-3787-4265>

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто та конкретизовано теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Доведено, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід розглядати у двох аспектах: у широкому плані — з позицій регулюючого впливу держави на зовнішньо-економічну діяльність взагалі та у вузькому значенні — як вироблення і реалізацію певної зовнішньоекономічної політики. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності визначено як систему заходів, що застосовуються в межах складових зовнішньоекономічної політики держави стосовно різнохарактерних операцій суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, спрямованих на підтримку зовнішньоекономічних зв'язків та ефективної участі країни в процесах міжнародного поділу праці відповідно до національних інтересів.

Охарактеризовано основні причини, які стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, до яких віднесено такі: нерівномірність економічного розвитку різних країн світу; відмінності в сировинних ресурсах; відмінності в людських ресурсах; нерівномірність розміщення фінансових ресурсів; характер політичних відносин; різний рівень науково-технічного розвитку; специфіку географічного положення, природних і кліматичних умов. Висвітлено процеси випереджального розвитку імпорту над експортом. Визначено напрямки розвитку характеристик збалансованості зовнішньоторговельних операцій. Продемонстровано високі рівні експортної та імпоротної залежності країни, що призводить до вразливості від зовнішніх шоків і нестабільності в світі. Зроблено наголос на перспективності взаємозв'язків з цією групою країн з точки зору перейняття досвіду їхньої підготовки до вступу в ЄС. Досліджено процеси покращення або погіршення умов торгівлі з точки зору зміни експортних та імпорتنих цін та з точки зору зміни фізичного обсягу експорту та імпорту на прикладі групи молочних товарів, які широко представлені як серед експортних, так і імпорتنих товарів України. Результати дослідження можуть бути використані при реалізації політики у сфері зовнішньої торгівлі на макрорівні.

Ключові слова: державне регулювання; механізми реалізації; зовнішньоекономічна політика; зовнішньоекономічна діяльність; зовнішньоекономічні зв'язки.

Problem statement. The current socio-economic situation in Ukraine is extremely difficult. This has been caused, in particular, by the following factors: political instability, the war with the Russian Federation, the occupation of the Autonomous Republic of Crimea and parts of Donetsk and Luhansk regions, high levels of corruption, delays in economic and legal reforms, etc. After gaining independence, Ukraine was unable to reach the level of sustainable development [7].

Over the past decade, Ukraine's foreign trade has been developing under fundamentally new economic conditions, characterized by liberalization of state regulation and intensification of business activity of foreign economic entities of various forms of ownership. When analyzing the consequences of the formation of the economy and integration of independent Ukraine, it should be borne in mind that these processes took place in parallel with the formation of a system of management of the foreign economic sector of the economy, including such components as organizational structure, legal and personnel support, and information base.

The studied trends in the state's economy directly affect the formation of Ukraine's interregional cooperation potential and, accordingly, are reflected in the state's foreign economic relations [6].

Analysis of recent research and publications. An important role in the study of theoretical and methodological problems of foreign economic activity (FEA) belongs to such well-known domestic economists as P.N. Afonina, Z.P. Baranyk, L.I. Vyshnevetska, O.O. Vyshnevetska, S.S. Gerasimenko, A.V. Holovach, N.A. Holovach, V.B. Zakhozhai, A.M. Yerina, G.V. Kovalevsky, O.V. Kozyrev, A.V. Mazur, I.G. Mantsurov, Z.O. Palian, L.G. Rozhdestvenskaya, G.S. Stolyarova, A.A. Shustikova and other researchers.

Attention was mainly focused on the formation of a system of foreign economic activity regulation as a set of interrelated principles, norms, rules and procedures for influencing the formation of a relevant effective field of activity through political, economic, financial, legal and administrative instruments [4].

The development of the mechanism for implementing Ukraine's foreign economic policy in the context of the growing globalization of economic processes requires further and deeper research.

The purpose of the article. The objective of this paper is to analyze the current state of Ukraine's foreign trade balance and to identify trends in the development of Ukraine's export and import operations in general.

Summary of the main research material. At the present stage of development, foreign economic activity is becoming an increasingly important factor in ensuring further socio-economic growth. Developed countries are characterized by the fact that virtually all sectors of their economies are involved in foreign economic activity in one way or another, which, in particular, should contribute to ensuring the national interests and security of the State by supporting mutually beneficial customs cooperation in accordance with the general rules. That is why the study of the role of state regulation of foreign economic activity is relevant.

Promoting Ukraine's further integration into the global community, developing equal and mutually beneficial relations with other countries, and ensuring the growth of living standards and welfare of the population are priorities of national interests in the process of state regulation of foreign economic activity in Ukraine. The task of the state authorities in this area should be to create favorable conditions for the further development of foreign economic activity and improve the mechanisms of its regulation.

Ukraine's international trade collapsed with the start of the Russian invasion, and logistics problems became a key challenge for most companies, both exporters and importers. Businesses had to quickly reorganize their processes to ensure the purchase of goods, raw materials or components or, conversely, the supply of their own products abroad.

Unfortunately, the capacity of railways, roads, and border crossings is limited, which leads to delays or even inability to deliver products on time. The international community has made extraordinary efforts to unblock our Black Sea ports, but only for agricultural exports [1].

According to the current legislation, the subjects of foreign economic activity in Ukraine are:

- natural persons - citizens of Ukraine, foreign citizens and stateless persons who have civil legal capacity and legal capacity in accordance with the laws of Ukraine and permanently reside in Ukraine;
- legal entities registered as such in Ukraine and permanently located in Ukraine (enterprises, organizations and associations of all types, including joint-stock and other types of business entities, associations, unions, concerns, consortia, trading houses, intermediary and consulting firms, cooperatives, financial institutions, international associations, organizations and others), including legal entities whose property and/or capital is wholly owned by foreign business entities;
- an association of individuals, legal entities, individuals and legal entities that are not legal entities under the laws of Ukraine, but which have a permanent location in the territory of Ukraine and are not prohibited from carrying out economic activities by the civil law laws of Ukraine;
- structural units of foreign business entities that are not legal entities under the laws of Ukraine (branches, departments, etc.) but have a permanent location in Ukraine;

- joint ventures involving Ukrainian business entities and foreign business entities registered as such in Ukraine and having a permanent location in Ukraine;
- government customers in the defense sector;
- other business entities provided for by the laws of Ukraine [10].

The state regulation of foreign economic activity can be defined as a system of legislative, executive and controlling measures designed to improve foreign economic activity in the interests of the national economy. State regulation of foreign economic activity involves the creation of certain conditions and mechanisms for the effective development of relations between business entities [6], which requires a combination of direct legislative influence on the export-import activities of enterprises and economic levers, such as taxes, duties, etc.

The mechanism of state regulation of foreign economic activity is a set of economic forms, methods and tools that stimulate, coordinate and regulate the activities of entities in the field of foreign economic relations. The basis of regulation of foreign economic activity is a set of economic and non-economic methods of influence on the system of foreign economic relations [15].

According to the Ministry of Economy data for January-August 2022, the volume of international trade in goods fell significantly with the outbreak of a full-scale war. And later, imports began to recover much faster than exports (by the way, this is one of the reasons for the hryvnia's collapse). The situation began to change only in July, when supplies from abroad declined slightly. And operational data for August showed a significant increase in exports to \$3.36 billion against a decline in imports to \$4.4 billion (for comparison, in July 2021, exports were estimated at \$5.6 billion, imports at \$6.12 billion). It is clear that this is primarily due to the partial unblocking of Ukrainian seaports and the return of import taxes, which were canceled in March (to stimulate the import of critical products to Ukraine). As a result, in August, the negative balance of foreign trade in goods decreased to UAH 1.05 billion from UAH 1.57 billion in July. Table 1 shows the main indicators of the commodity structure of foreign trade in January 2023.

Ukraine's exports have almost reached 100 million tons, according to the State Statistics Service of Ukraine.

According to the Ministry of Economy of Ukraine, the war and the blockade of ports have created significant distortions in the logistics chains of domestic exports.

This is the first year when the physical volume of exports is so important - due to the war and the blockade of ports, logistics has come to the fore in trade. Thus, the value of exports in 2022 is 35% lower than in 2021. And physical volumes decreased by 38.4%. But the results are positive for wartime conditions. In July 2022, compared to June 2022, seasonally adjusted exports decreased by 5.2% and imports by 7.6%. The seasonally adjusted foreign trade balance in July 2022 was negative and amounted to USD 1453.3 million. **THIS IS A SEASONALLY ADJUSTED BALANCE OF TRADE.** In June 2022, it was also negative - 1658.0 million USD. USD [2].

For example, last September, corn exports totaled only 157 thousand tons, which is 13 times less than in September of this year. This was due to the fact that corn harvested last year was not exported on time due to the blockade of ports, and now its exports are delayed. This puts additional pressure on logistics and prices.

According to preliminary data, corn is the leader in monetary terms (and in volume). Exports of this commodity group totaled 24.99 million tons, worth \$5.94 billion. Although down 1%, this is more than in 2021. This is a sensation against the background of all the indicators.

Table 1.

Commodity structure of foreign trade in January 2023

Code and name of goods according to UKTZED	Exports			Imports		
	thsd.USD	in % to January 2022	% of the total volume	thsd.USD	in % to January 2022	% of the total volume
Total	3131545,9	52,1	100,0	5042061,5	81,4	100,0
of which						
Live animals and livestock products						
live animals	103630,3	79,3	3,3	114702,2	79,2	2,3
meat and meat preparations	3273,2	237,1	0,1	4525,3	101,2	0,1
fish and crustacea	64153,8	73,5	2,0	13745,6	54,4	0,3
milk and milk products; eggs; honey	2239,6	34,9	0,1	76272,4	92,1	1,5
other animal products	32847,9	96,1	1,0	18076,6	60,8	0,4
vegetables	1115,8	77,3	0,0	2082,2	79,6	0,0
eatable fruits and nuts	10406,6	57,8	0,3	25123,7	92,0	0,5
coffee, tea	19919,0	65,5	0,6	75459,5	76,1	1,5
cereals	673,1	55,9	0,0	23946,4	113,1	0,5
flour-grinding products	920700,5	59,0	29,4	9793,2	70,6	0,2
oil seeds and fruits	17073,5	108,8	0,5	1488,3	24,5	0,0
Animal or plant fats and oils	334863,5	309,8	10,7	41932,1	78,8	0,8
sugar and sugar confectionery	459608,5	52,8	14,7	14991,5	49,6	0,3
cocoa and cocoa preparations	43715,4	230,6	1,4	6415,6	60,4	0,1
preparations of grains	12934,3	74,4	0,4	26529,1	84,4	0,5
products of vegetables processing	21093,2	61,8	0,7	18987,8	85,5	0,4
salt, sulphur, soil and stones	23321,8	103,6	0,7	17477,4	77,3	0,3
	6932,9	17,9	0,2	17740,8	80,1	0,4

Source: State Statistics Service of Ukraine [2].

Sunflower oil ranks second in terms of export value: 5.46 billion dollars. The decrease compared to 2021 is 14.4% in terms of money and 16.3% in terms of volume (4.29 million tons). At the same time, it should be taken into account that sunflower seeds made their way into the top 10. Ukraine exported 2.7 million tons of this product worth \$1.255 billion. This is 33 (thirty-three) times more than last year.

Although iron ore remained in the top with exports of 23.9 million tons worth \$2.9 billion, it dropped -45.9% in volume and -57.8% in value. The reason for this is that seaports for ore and other industrial goods are still closed, and prices and demand are declining due to fears of a recession.

Ukraine exported 11.2 million tons of wheat last calendar year. The value of the exports was \$2.6 billion. Only in September we reached the export volume of more than 1 million tons. That's why we have a 44.1% decrease in volume and 44.7% decrease in value compared to last year. 3.12 mln tons of rapeseed brought Ukraine USD 1.54 bln in revenues. This is up 17% in volume, but down 8.6% in monetary terms.

Soybeans were a rare case of significant growth despite the war. The physical volume of its exports increased by 81.6% to 1.99 million tons. Value: \$862 million, which is 42% more than last year.

Ukraine exported 10% less poultry meat, 413 thousand tons, but it brought in 19% more revenue, \$852 million.

Geographically, 63% of Ukraine's exports were to the EU (\$27.9 billion). Among the EU member states, the largest exports were to Poland (\$6.6 billion), Romania (\$3.8 billion), Hungary (\$2.27 billion), Germany (\$2.23 billion), Italy (\$1.5 billion), and Spain (\$1.5 billion).

Outside of the EU, Turkey became the largest export market (\$2.9 billion), ahead of China (\$2.46 billion). At the same time, exports to Turkey decreased by 29% during the year, and to China by a whopping 69%.

Asian countries occupy the largest niche in the export of Ukrainian agricultural products, accounting for more than 50%.

In January-August 2021, Ukraine exported the most to Asia - by \$7.57 billion. USD, the EU - by 4.09 billion USD. USD, Africa - by 1.91 billion USD. The US, CIS countries - by USD 0.84 billion. USA, North and South America - by 0.16 billion dollars. THE UNITED STATES.

The top 5 countries in terms of exports of Ukrainian agricultural products are China (USD 2.7 billion), India (USD 1.06 billion), the Netherlands (USD 1.02 billion), Egypt (USD 0.8 billion), and North and South America (USD 0.16 billion).), Egypt (0.8 billion USD) and Turkey (0.6 billion USD).

The largest share of imports to Ukraine from the EU is 48.8% (USD 2.34 billion), from Asia -20% (USD 0.96 billion) and from the Americas -13.3% (USD 0.64 billion).

The most imported products in Ukraine are frozen fish - 4.9%, soybean seeds - 4.2 and other food products - 4.4% [1].

Imports in volume decreased by almost half (-48.1%), but in value by only 19.6%. In 2021, 35 million tons of products worth \$58 billion were imported (this figure may still be significantly adjusted) [4].

In September 2022, the main items of Ukrainian exports were grain, electricity, and mining and metals products. This was reported by the Ministry of Economy of Ukraine.

Last month, the following commodity groups became the leaders in terms of revenue in monetary terms:

- sunflower oil (\$590 million, +33% compared to August)
- corn (474 mln USD, +36.6% compared to August)
- rapeseed (423 mln USD, +38% compared to August);
- wheat (379 mln USD, +77% compared to August);
- electricity (\$150 million, +105% compared to August);
- Ore (\$136 million, -20% compared to August);
- wires (\$115 million, +29% compared to August);
- barley (\$94 million, +201% compared to August);
- soybeans (\$87 million, +39.9% compared to August);
- pig iron (\$74 million, +44% compared to August).

Among the positive trends is the growth in exports of Ukrainian-made goods with significant added value. For the first time this year, Ukraine exported more than 10 thousand tons of flour in a month. In September, manufacturers exported \$15.1 million worth of chocolate confectionery (+34.2% compared to August), \$14.3 million worth of flour (+4.7%), and \$13.1 million worth of sugar (+7.8%) [3].

Dairy products also demonstrate an increase in processing volumes in the export structure. In August and September of this year, more than 1 thousand tons of cheese were exported, although in September 2021, exports amounted to only 637 tons. The volume of butter exports has also almost tripled - while in September 2021, 710 tons of butter were exported, in September 2022, 1,960 tons were exported (in August 2022, 2,136 tons).

If we look at the overall figures for Ukrainian exports, they are still far from pre-war levels. Compared to September last year, exports are 35% lower in both value and volume.

By mode of transport, there was a 1.88-fold increase in sea freight compared to August. 5.4 million tons worth \$1.76 billion were shipped from all operating ports on the Danube and Greater Odesa.

Exports by rail and road remained relatively stable. 2.84 million tons worth USD 709 million were shipped by rail and 1.35 million tons worth USD 1.51 billion by road.

The State Statistics Service clarified that over the past 7 months, exports of mineral products and metals fell the most - by 49%, to \$2.59 billion and \$4.39 billion, respectively. Exports of food and agricultural products decreased the least, by 8% to \$11.53 billion.

As for imports, there was a 25% increase in supplies of fuel and energy products to \$7.64 billion, and a 66% increase in supplies of other goods to \$1.47 billion.

As GMK Center reported earlier, the deficit of Ukraine's foreign trade in goods in the first half of 2022 increased by 2 times compared to the same period in 2021, from \$1.23 billion to \$2.5 billion. Exports of goods from Ukraine decreased by 24% to \$22.7 billion over 6 months, while imports decreased by 19.1% to \$25.2 billion.

As a reminder, the negative balance of Ukraine's foreign trade in goods in 2021 decreased by 8.1% compared to 2020, to \$4.7 billion. Exports of goods from Ukraine last year increased by 38.4% to \$68.1 billion, while imports increased by 34% to \$72.8 billion[2].

Imports of dairy products decreased by almost 30% to \$133.5 million in 2022 due to the depreciation of the hryvnia and hostilities. Many supplier companies are afraid to work in a country at war. The main share in the import structure - about 80% - is accounted for by cheeses, which remained on the list of critical imports. However, despite this, the expensive dollar did its job and total cheese imports decreased by 20% to USD 106.6 million in the first seven months of this year, which amounted to 20.3 thousand tons in physical terms.

In July 2022, dairy products totaling USD 26.7 million were exported, which is 11.7% higher than in June this year and in line with the previous year.

At the same time, sales of fermented milk products dropped significantly - minus 50.2% to USD 2.86 million and whey - minus 55% to USD 7.2 million. The latter had been sold mainly to China in the prewar years, and now, due to long and expensive logistics, trade has become unprofitable.

Thus, among the methods of state regulation of foreign economic activity, financial regulation occupies a significant place, which necessitates a study of foreign economic activity as an object of financial regulation. The foreign economic activity of business entities is the main object of financial regulation by public authorities, which is aimed at the functioning of enterprises operating in the foreign economic sphere, as well as at promoting the development of regional foreign economic relations and certain sectors of the domestic economy.

Ukraine's further integration into the global economic system is achieved through the financial mechanism, which was formed in the field of international economic relations and acts as a means of implementing the state's financial policy in the field of foreign economic activity, which influences the economic interests of foreign economic entities and contributes to the deepening of international economic integration. The use of a system of financial methods, instruments, means and levers of influence is the essence of financial regulation of foreign economic activity and is manifested in the concentration of finance in this area [12].

Administrative methods of regulating foreign economic activity include quotas and export and import licensing. Quotas provide for authorization to import goods only in limited quantities and for a certain period of time. In the case of licensing, an importer or exporter must obtain a permit from a government agency, i.e. an import or export license.

The legal methods of regulating foreign economic activity in Ukraine are based on the use of provisions of legislative acts and decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine regulating foreign economic activity.

Global integration trends are becoming more and more noticeable, and there is a growing need to deepen Ukraine's participation in international relations. The policy of state regulation of foreign economic activity of Ukraine should be aimed at further improving the system of methods of its implementation, including by improving the legislative framework, since it is the improvement of the regulatory framework for foreign economic activity that is becoming increasingly important, since comprehensive state regulation of foreign economic activity is necessary in modern conditions [13; 14].

It should be noted that an important task of state regulation of foreign economic activity is to support and promote the development of innovative export-oriented industries. To this end, it is

necessary to identify strategic directions of foreign economic activity and innovative industries that, under favorable conditions, can contribute to solving the problem of innovative economic development, implementation of major strategic initiatives and projects outside the state [11].

The accession of Ukrainian enterprises to global value chains opens up opportunities for increasing the technological level of the domestic economy, accelerating economic growth, including through the growth of the competitiveness of enterprises at the international level.

Conclusions. An effective system of state regulation of foreign economic activity is one of the important factors ensuring further socio-economic development of our country. Today, the key opportunities for solving the problem of economic growth, modernization of the national economy and its transition to an innovative path of development are concentrated in the field of international economic cooperation. Successful implementation of this area requires maximum use of the potential of international economic cooperation, including through the system of state regulation of foreign economic activity. The further development of this system should be based on the implementation of a whole range of organizational, legal and technical measures aimed at improving the efficiency of state regulation of foreign economic activity in the context of Ukraine's further integration into the world economic system.

It should be emphasized that in the process of foreign economic activity, the interests of its subjects are coordinated at all levels. The system of state regulation of foreign economic activity is characterized by dependence on external factors, is subject to economic, geopolitical, and social changes, and the implementation of regulatory policy takes place at both the national and local levels.

The effectiveness of interregional foreign trade relations is largely determined by the structure of export and import supplies, which indirectly indicates the efficiency of the entire economy, its specialization, the degree of technical development of production, and export opportunities. Ukraine's foreign trade relations have a significant impact on the formation of territorial proportions and internal balance of the country's economy as a whole.

Today, exports play a very significant role in supporting the country's foreign economic activity, as sales in the domestic market are declining every month due to a decline in the purchasing power of citizens and the redistribution of consumers within the country.

Reorientation to new markets, in particular the European Union, requires time and the search for new buyers, as the old markets have been virtually lost due to the blockade of sea export routes.

The following priorities of the state policy in the sphere of foreign economic activity regulation can be identified: ensuring the necessary conditions for achieving Ukraine's strategic goals in the international economy and increasing the role of the foreign economic sphere in solving the problems of innovation-oriented modernization of the national economy; formation of a national system of institutions and instruments for regulating foreign economic activity that is competitive on the world stage and accessible to all business entities; further development of the system of state regulation of foreign economic activity on the basis of constant defense of national interests and interests of domestic business in the process of international economic cooperation, taking into account changing environmental conditions.

References:

1. Derzhstat Ukrainy. Ekonomichna statystyka. Zovnishnoekonomichna diialnist [State Statistics Service of Ukraine. Economic statistics. Foreign economic activity]. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm [in Ukrainian].
2. Defitsyt zovnishnoi torhivli tovaramy v lipni zbilshyvsia v 4 razy [The deficit of foreign trade in goods increased 4 times in July]. (August 24, 2022). Retrieved from <https://gmk.center/ua/news/deficit-zovnishnoi-torgivli-tovarami-v-lipni-zbilshivsya-v-4-razi-r-r/> [in Ukrainian].
3. Zmina struktury ukrainskoho eksportu cherez viinu [Changes in the structure of Ukrainian exports due to the war]. Retrieved from: https://export.gov.ua/news/4174zmiana_strukturi_ukrainskogo_eksportu_cherez_viinu [in Ukrainian].
4. Mushenyk, I. M., Misiuk, M. V. (2018). Vplyv innovatsiinoi diialnosti na rozvytok resursnoho potentsialu ahrarykh pidpriemstv [The influence of innovative activity on the development of the resource potential of agricultural enterprises]. *Innovative economy*, 7-8, 50-56. [in Ukrainian].
5. Na zviyazku zi svitom. Yak ukrainski kompanii torhuiut pid chas viiny [In touch with the world. How Ukrainian companies trade during the war]. (September 29, 2022). Retrieved from <https://farmak.ua/publication/nazvyazku-zi-svitom-yak-ukrayinski-kompaniyi-torguyut-pid-chas-vijni/> [in Ukrainian].

6. Prysiazhniuk, Yu. P. (2011). Suchasni tendentsii rozvytku zovnishnoekonomichnykh mizhrehionalnykh zviazkiv Ukrainy [Modern trends in the development of foreign economic interregional relations of Ukraine]. *Bulletin of Lviv University. International relations*, 28, 243-252. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2011_28_27 [in Ukrainian].
7. Chernyshev, V. H., Okara, D. V. & Kovaliova, I. L. (2019). Zovnishnoekonomichna diialnist rehioniv Ukrainy [Foreign economic activity of the regions of Ukraine]. *Efficient economy*, 6. doi: 10.32702/2307-2105-2019.6.53 [in Ukrainian].
8. Grechishkina, O.O. and Kovalev, A.S. (2014), "Tax instruments for regulating foreign economic activity in Ukraine", *Visnyk Skhidnoukrayynskoho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya*, vol. 8 (215), pp. 26-29.
9. Dvyhun, S.M. (2011), "Development of mechanisms of state regulation of foreign economic activity of Ukraine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_11_17.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#n114>.
11. Mashkov, A.O. (2012), "Strategic directions of state regulation of foreign economic activity of Ukraine in the conditions of innovative development", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 11, available at: <http://nbuv.gov.ua>
12. Platonova, I. (2020), "Theoretical fundamentals of mechanisms of state regulation of foreign economic activity", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 13-14, pp. 125–129. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13-14.125
13. Stetsenko, Zh.V. (2010), "State regulation of foreign economic activity in Ukraine", *Ekonomichnyy Visnyk NTUU «KPI»*, [Online], available at: <http://economy.kpi.ua/uk/node/145>.
14. Tytarenko, L.M. (2018), "International economic policy of Ukraine: current challenges and prospects", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 22, pp. 114-118.
15. Topolnytska, T. (2020), "Ways of improving efficiency of regulation mechanism of foreign economic activity of ukrainian cement industry enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7783> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.67.
16. Khaletska, A.A. (2012), "Approaches to the system of state management of foreign trade", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 2, available at: file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%202023/Duur_2012_2_7.pdf

Література:

1. Держстат України. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu_u/zed.htm
2. Дефіцит зовнішньої торгівлі товарами в липні збільшився в 4 рази. URL: <https://gmk.center/ua/news/deficit-zovnishnoi-torgivli-tovarami-v-lipni-zbilshivsia-v-4-razi-r-r/>
3. Зміна структури українського експорту через війну URL: https://export.gov.ua/news/4174zmina_strukturi_ukrainskogo_eksportu_cherez_viiuu.
4. Мушеник І.М., Місюк М.В. Вплив інноваційної діяльності на розвиток ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 7-8. С 50-56.
5. На зв'язку зі світом. Як українські компанії торгують під час війни. URL: <https://farmak.ua/publication/na-zvyazku-zi-svitom-yak-ukrayinski-kompaniyi-torguyut-pid-chas-vijni/>
6. Присяжнюк Ю. П. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічних міжрегіональних зв'язків України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Міжнародні відносини*. 2011. Вип. 28. С. 243-252. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2011_28_27
7. Чернишев В. Г., Окара Д. В., Ковальова І. Л. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7125> (дата звернення: 20.04.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.53
8. Гречишкіна О.О., Ковалев А.С. Податкові інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. №8(215). С. 26-29.
9. Двигун С.М. Розвиток механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_11_17.
10. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#n114>.
11. Машков А.О. Стратегічні напрямки державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України в умовах інноваційного розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_11_15
12. Платонова І.О. Теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13-14. С. 125-129.
13. Стеценко Ж. В. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Економічний Вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/145>.
14. Титаренко Л.М. Міжнародна економічна політика України: сучасні виклики та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Випуск 22. С. 114-118.
15. Топольницька Т.Б. Напрями підвищення дієвості механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств цементної галузі України. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7783> (дата звернення: 01.02.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.67.
16. Халецька А.А. Підходи до системи державного управління зовнішньою торгівлею. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_2_7.

УДК 336.744

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-391-397](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-391-397)

Ливдар Марта Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Митрополита Андрея 5, 4 -й н.к., кім. 430, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0003-1925-7781>

Коць Ольга Олегівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Митрополита Андрея 5, 4 -й н.к., кім. 430, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-7123-3635>

Олійник Юрій Богданович бакалавр кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Митрополита Андрея 5, 4 -й н.к., кім. 430, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0009-0001-5160-6526>

ПОТЕНЦІЙНІ ЗАГРОЗИ ВПЛИВУ КРИПТОРИНКУ НА ФІНАНСОВІ СИСТЕМИ СВІТУ

Анотація. Сьогодні фінансова система все активніше взаємодіє з новими видами активів – криптовалютами. У статті досліджено історичні передумови виникнення «банкопадів». В процесі наростаючої інфляції спричиненої такими факторами як COVID-19, перегрів світової економіки ерою низьких кредитних ставок, збройна агресія Росії проти України що призвело до зростання темпів інфляції в процесі яких сформувався дисбаланс на ринку криптовалют, який спричинив проблеми у банківській системі США та ЄС.

Досліджено, що зростання інфляції змінює баланс на усіх видах фінансових ринків, збільшуючи відносну ціну товарів та послуг, а також зменшує попит на них серед споживачів, що у довгостроковій перспективі може призводити до зменшення пропозиції через зменшення попиту та зміну в національній економіці інших макроекономічних показників таких як: рівень безробіття, купівельна спроможність, валовий внутрішній продукт, курс національної валюти.

Проаналізовано етапи становлення крипторинків та розподілу цих активів серед суспільства. Описано процес взаємодії фінансового та криптовалютного ринків. Представлено механізм купівлі-продажу криптоактивів через банки. Досліджено негативні наслідки взаємодії банків і криптобірж. Виявлено вплив підвищення облікової ставки США на ціну криптовалюти та кореляцію між показниками. Описано проблеми, які може спричинити діяльність банків у сфері взаємодії з ризиковими активами. Окреслено вплив криптобанків на довіру населення до всієї банківської системи. Проаналізовано потенційні ризики, які можуть виникнути внаслідок краху криптобанків і банкрутства криптобірж. Виокремлено, що процесі постійного попиту на новий вид активів – криптоактиви, потреба у диверсифікації власного портфелю та бажання отримати вигоду від володіння ризиковими активами збільшувалася серед суспільства в міру популяризації криптовалюти. Сформульовано проблему ліквідності криптобанків у ході політики «дорогих грошей». Досліджено вплив краху криптобанку на обмінний курс. Визначено ризик недооцінки ризиків неплатоспроможних та високоризикових банківських активів та проблеми проведення зовнішнього аудиту великими аудиторськими компаніями.

Ключові слова: аудит, банківська система, біткоїн, блокчейн, інфляція, криптобанки, криптобіржа, криптовалюта, курс валют, ліквідність, облікова ставка, Федеральна резервна система, Credit Suisse, Silicon Valley Bank, FTX.

Lyvdar Marta Vasylivna PhD, Associate Professor department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Metropolita Andreia St., 5, Building 4, Room 430, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0003-1925-7781>

Kots Olha Olehivna PhD, Associate Professor department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Metropolyta Andreia St., 5, Building 4, Room 430, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-7123-3635>

Oliinyk Yurii Bogdanovych Bachelor of Finance Department, Lviv Polytechnic National University, Metropolyta Andreia St., 5, Building 4, Room 430, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0009-0001-5160-6526>

POTENTIAL THREATS TO THE IMPACT OF THE CRYPTO MARKET ON THE FINANCIAL SYSTEMS OF THE WORLD

Abstract. Today, the financial system interacts more and more actively with new types of assets called crypto currencies. The article explores the historical prerequisites for the emergence of "bank falls". In the process of increasing inflation caused by factors such as COVID-19, overheating of the world economy by an era of low credit rates, Russia's armed aggression against Ukraine, which led to an increase in inflation rates, during which an imbalance was formed in the crypto currency market, which caused problems in the US and EU banking system.

It has been studied that the growth of inflation changes the balance in all types of financial markets, increasing the relative price of goods and services, as well as reducing the demand for them among consumers, which in the long run can lead to a decrease in supply due to a decrease in demand and changes in the national economy of other macroeconomic indicators such as unemployment rate, purchasing power, gross domestic product, and national currency exchange rate.

The stages of formation of crypto markets and the distribution of these assets among society have been analyzed. The process of interaction between financial and crypto currency markets has been described. The mechanism for the purchase and sale of crypto assets through banks has been presented. The negative consequences of the interaction between banks and crypto exchanges have been studied. The impact of the increase in the US discount rate on the price of crypto currency and the correlation between indicators has been revealed. The problems that can be entailed by the activity of banks in the field of interaction with risky assets have been described. The influence of crypto banks on public trust in the entire banking system has been outlined. The potential risks that may arise as a result of the collapse of crypto banks and the bankruptcy of crypto exchanges have been analyzed. It has been distinguished that due to the constant demand for a new type of assets, that is crypto assets, the need to diversify one's own portfolio and the desire to benefit from owning risky assets increased among society as the crypto currency became popular. The problem of liquidity of crypto banks in the course of the policy of "expensive money" has been formulated. The impact of the collapse of the crypto bank on the exchange rate has been studied. The risk of underestimating the risks of insolvent and high-risk banking assets and the problems of conducting an external audit by large audit companies has been identified.

Keywords: audit, banking system, "bank run", bitcoin, blockchain, inflation, crypto banks, crypto exchange, cryptocurrency, exchange rate, liquidity, discount rate, Federal Reserve, Credit Suisse, Sillicon Valley Bank, FTX.

Постановка проблеми. В час стрімкого розвитку цифрових технологій, поширення діджиталізації, створення нових інструментів для збереження та інвестування доходів з метою пошуку найкращої рентабельності інвестицій, фізичні та юридичні особи використовують криптовалюту як інвестиційний актив. В процесі наростаючої інфляції спричиненої такими факторами як COVID-19, перегрів світової економіки ерою низьких кредитних ставок, збройна агресія проти України що призвела до зростання темпів інфляції в процесі яких сформувався дисбаланс на ринку криптовалют, який спричинив проблеми у банківській системі США та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі розвитку науково-технічного прогресу та суспільства у часах після глобальної кризи 2008 року, в процесі якої світова фінансова система зазнала збитків та більшість інвесторів залишилися без своїх заощаджень, з'являється новий метод розрахунків-криптовалюта на базі технології блокчейну. Дослідженню крипторинку та криптовалюти присвячено багато наукових та аналітичних праць вчених – науковців, як вітчизняних так і зарубіжних. Зокрема, слід виділити С.В. Васильчак [1], І.М. Доронін [2], М.В., Куницька Хабер, В. Скотт Сторнет [3], І. Шнабель, Г. Шін [4] та інші.

Метою статті є дослідження потенційних небезпек, факторів їх появи та наслідків, що може завдати дисбаланс на криптовалютному ринку – фінансовій системі, дослідження кореляції між підвищенням облікової ставки та зміною вартості криптовалюти як активу, виявлення проблем недооцінки банківських ризиків, які працюють з волатильним ринком та високо ризикованими активами, дослідити історичні передумови виникнення та визнання неплатоспроможним банки («банкопадів»).

Виклад основного матеріалу. В 2009 році розробник Сатосі Накомото представив новий вид цифрових розрахунків та першу криптовалюту – відому як Bitcoin [5], метою створення нової цифрової валюти та платіжної системи була відмова від банківських комісій, під час яких вагома частка (особливо в дрібних переказах) грошових коштів витрачалася на покриття банківської комісії. Створення та поширення нової платіжної системи збільшило попит на цей вид активу серед суспільства, що призвело до формування криптовалютного ринку та перших криптовалютних бірж, які здійснювали купівлю-продаж криптовалюти в обміні на долар США та запускали власні конвертування представлених на той час видів криптовалют, таких як: Bitcoin, Ethereum, Litecoin і NEM. В час зростання попиту та ціни на Bitcoin з'являються найбільші криптобіржі Binance та FTX, які охоплюють весь ринок криптоактивів. Завдяки своїй налагодженій інфраструктурі, системі безпеки, інформаційними можливостям утримання бірж, фінансовим ресурсам, вдалій маркетинговій діяльності - біржі Binance та FTX займали стратегічне становище на ринку криптоактивів. Слід зазначити, що стабільна діяльність бірж напряму залежить від наявності фінансових ресурсів, попиту на криптоактиви та їх ціну, відповідно від цих факторів можна стверджувати про довіру та надійність бірж серед її учасників.

Для забезпечення діяльності криптовалютних бірж застосовується використання стейблкоїну USDT (United States Dollar Tether), який застосовує прив'язку до фіатних коштів або відображає вартість реального долара в криптовалюті та уможливорює безперешкодну конвертацію цифрових активів, зокрема криптоактивів у реальні гроші. Створення USDT принесло крипторинку важливу особливість – певну стабільність, яка зумовила зупинення волатильності і непередбачуваності на крипторинку. Така стійкість активу якраз і пояснюється прив'язкою до реальних грошей. Механізм USDT діє за таким принципом, коли конвертованість курсу $1\text{USDT} = 1\text{USD}$ створюється завдяки сумі банківського резерву доларів США на рахунку компанії: на кожен випущений 1 стейблкоїн USDT на депозиті зберігається 1 USD. Тобто учасники крипторинку купують за фіатні гроші актив компанії Tether – 1 USDT, та отримують його на свій криптовалютний рахунок, з допомогою якого можуть проводити купівлю інших криптовалют. Як результат, USDT виступає цифровими грошми, які відображають міру вираження однієї валюти через іншу та конвертується через компанію Tether у фіатні гроші USD. Механізм компанії працює як механізм інвестиційного фонду, коли вкладники розміщують свої тимчасово вільні кошти на рахунок Tether, вона їх використовує у своїй господарській діяльності, та забезпечує баланс конвертованості $1\text{USD} = 1\text{USDT}$ завдяки постійному припливу нових вкладників та покупців USDT [6]. Крім цього для забезпечення довіри до активу компанія Tether почала використовувати веб-сайт прозорості. Все це слугувало передумовою, до створення Proof of Reservations — системи, яка об'єднує облік блокчейну разом з урахуванням банківських рахунків, щоб забезпечити так звану «еквівалентність Tether» або $1\text{USDT} = 1\text{USD}$. Механізм дії еквівалентності Tether представлений на рис.1.1.

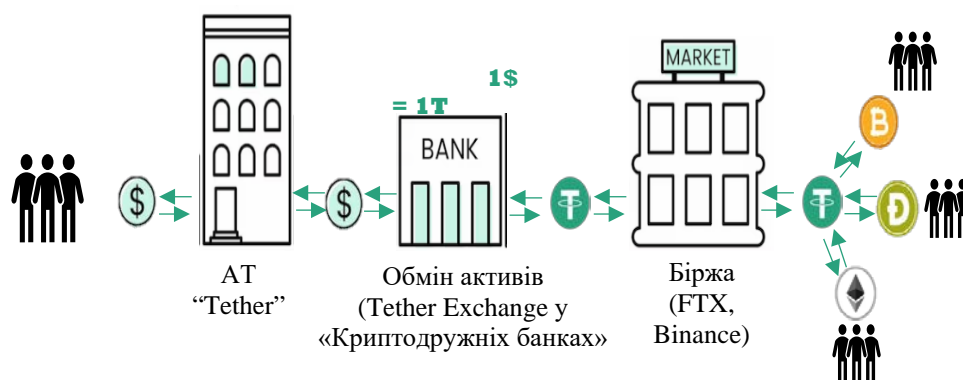

Рис.1.1. Механізм Tether*

*- розроблено авторами на основі: [5-7]

Механізм обміну фіатних грошей на криптоактиви та навпаки можливий лише за умови постійних вкладів на рахунки Tether в процесі яких вдається підтримувати постійний курс та «еквівалентність Tether». Ключова роль використання Tether саме у вільній конвертації криптовалют в одну криптовалюту, тобто Tether виконує такі функції як:

- міра вартості криптовалюти;
- спосіб розрахунку;
- єдиний еквівалент;
- вільноконвертований актив у фіатні гроші.

В процесі постійного попиту на новий вид активів – криптоактиви, потреба у диверсифікації власного портфелю та бажання отримати вигоду від володіння ризиковими активами збільшувалася серед суспільства в міру популяризації криптовалюти. Негативну роль у таких економічних відносинах відіграло роль банкрутство біржі FTX 11 листопада 2022 року, яка станом на 2021 рік мала понад мільйон користувачів і за обсягом операцій була третьою серед сервісів обміну криптовалют. Досліджено, що в процесі ліквідації біржі FTX, вона не вела належного бухобліку, оскільки у компанії відсутні засоби захисту цифрових активів, що належать клієнтам, нецільове витрачання коштів клієнтів приховувалося. У компанії взагалі не має власної бухгалтерії — цим займалася стороння організація на аутсорсингу. Відсутній «точний список» банківських рахунків компанії, немає списку її співробітників, ключі безпеки для керування цифровими активами контролювалися через «незахищений груповий обліковий запис електронної пошти», кошти компанії безконтрольно витрачалися на придбання нерухомості та особистих речей для співробітників та консультантів [7]. Вагому роль у зменшенні попиту є вплив негативних зовнішніх факторів на ринок криптоактивів, зокрема війна Росії проти України, оскільки ринок цих двох країн був основною для створення вхідних грошових потоків, які конвертувались у криптовалюту USDT, тому задля збереження своїх коштів вкладниками було виведено 4,09 млрд дол з компанії “Tether” впродовж 31 жовтня – 25 листопада 2022 року. Поступове вилучення вкладниками своїх коштів спровокували поломку у механізмі Tether та компанія не змогла забезпечити вільне конвертування валюти за принципом “Еквівалентності Tether” впродовж 15 листопада – 15 грудня, що графічно зображено на рис.1.2. Порушення вільного конвертування призводить до недовіри серед вкладників та дестимулює їх попит на криптовалюту, відповідно це призводить до зменшення капіталізації компанії, завдяки якій Tether може утримувати еквівалентність з фіатними коштами.

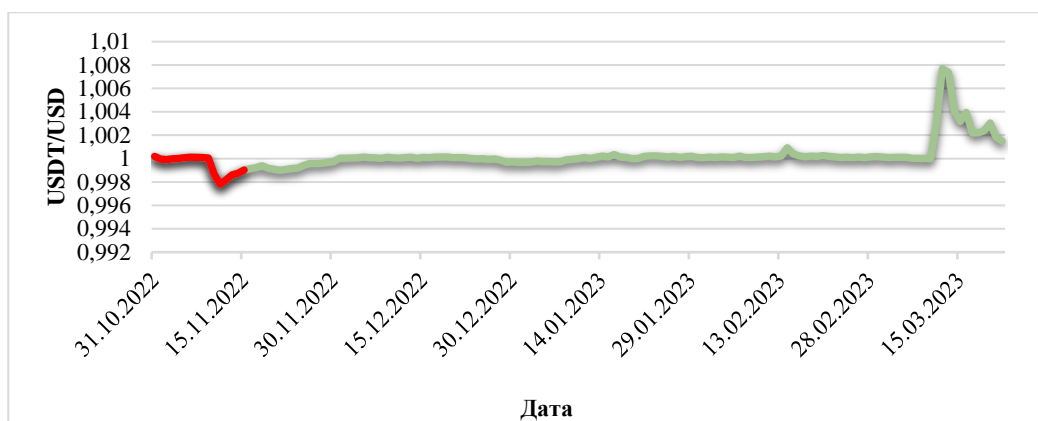

Рис.1.2. Паритет USD/USD впродовж 31.10.2022р.-15.03.2023р. *

*- сформовано авторами на основі джерела [8]

Утримання стабільного курсу потребує великої кількості фінансових ресурсів для корегування змін курсу. Виходячи з цієї проблеми частину вкладених коштів у Tether, компанія використовує для штучної фіксації курсу до USD.

Одним із зовнішніх факторів впливу на ринкову ситуацію є зростання темпів інфляції. Впродовж 28.02.2021 року по 28.02.2023 рік зростання темпів інфляції збільшилася з 1,68% до 9,06% в червні 2022 року, при бажаному значенні для Федеральної резервної системи США – 2% річної інфляції. Зростання темпів інфляції, яке спричинене наслідками «Covid-19», ери низьких відсоткових ставок та емісія долару США спричинила зростання темпів інфляції [5].

Для контролю зміни темпів інфляції дієвим є зміна грошової маси в обороті. Для забезпечення контролю грошової маси в необхідному обсязі, уряд США проводить фіскальну та монетарну політику. Монетарна політика впливає через зміну облікової ставки Федеральною резервною системою США, яка збільшує відсоток кредитування для комерційних банків, тим самим сповільнюючи вторинну емісію національної валюти за допомогою депозитно-кредитної системи. Це передбачає, що збільшення облікової ставки в змозі зупинити збільшення зростання темпів інфляційних процесів та «перегрів економіки». Процес збільшення облікової ставки призводить до збільшення дохідності американських облігацій та депозитів, що стають прибутковими, ніж акції американських компаній в результаті чого відбувається відтік фінансових ресурсів з ринку акцій в ринок облігацій. Крім цього збільшення ставок ФРС має вплив на зміну попиту на ринку криптовалют, в процесі чого може відбуватися від'ємна кореляція між фактором підвищення ставки та результуючою ознакою – спадом цін на криптоактиви на крипторинку. (Таблиця 1.)

Таблиця 1.

Зміна відсоткових ставок ФРС у 2022 році

Дата засідання Федеральної резервної системи	Зміна базисних пунктів відсоткової ставки	Ціна Bitcoin/USDT	Зміна вартості Bitcoin у USDT	Ланцюгова зміна вартості у %	Базисна зміна вартості у % (відносно 17.03.2022р.)
17 березня 2022 р	+25	41 119,07	-7 163,37	-	-
5 травня 2022 р	+50	33 955,7	-13 484	-17%	-17%
16 червня 2022 р	+75	20 471,7	2 387,8	-40%	-50%
27 липня 2022 р	+75	22 859,5	-4 073,3	+12%	-44%
21 вересня 2022 р	+75	18 786,2	-7 163,37	-18%	-54%
2 листопада 2022 р	+75	16315,2	-2471	-13%	-60%
14 грудня 2022 р	+50	16738,5	423,3	+3%	-59%
2 лютого 2023р	+25	21315,1	4576,6	+27%	-48%

*сформовано авторами на основі джерела [6]

З таблиці 1. робимо висновок, що більша зміна відсоткової ставки вагомніше впливає на зниження ціни Bitcoin, а незначна зміна відсоткової ставки не вагомо впливає на ринкову ситуацію. Значна корекція зміни утверджується лише через кілька днів після оголошення зміни облікової ставки, тоді ж ринок адаптується до нових ринкових умов функціонування. Таким чином, варто зазначити, що впродовж 17.03.2022 року по 02.02.2023 року ціна Bitcoin зменшилася на 48%.

Отже, приходимо до висновку про зменшення попиту на криптоактиви під провадження політики «дорогих грошей» Федеральною Резервною системою США. Це пояснюється тим, що підвищення ставок змінює інвестиційний клімат із ризику на ризик і робить інвестиції з фіксованим доходом більш привабливими. Виходячи з цього, вкладники та інвестори повинні продовжувати очікувати постійного підвищення ставок, яке допоки темпи інфляції не сповільняться до 2% в річному показнику. Це означає, що криптовалюта може продовжувати зустрічатись з тиском на зниження цін допоки ФРС не закінчить провадити свою активну політику.

Висока волатильність ринку, недовіра серед клієнтів комерційних банків до всієї банківської системи має вплив на курс долара до інших валют. Також рішення про надання ліквідності банкам США від ФРС в процесі якого ФРС емітував грошової маси у розмірі 394 млрд дол. Потреба банків у ліквідності спричиняє збільшення грошової маси, яка збільшує темпи інфляції, а також девальвує національну валюту. Це призводить до так званої «патової ситуації» для Федеральної резервної системи, яка змушена вибирати між запровадженням жорсткої монетарної політики і спадом банківської системи або знизити здобутки монетарної політики з березня 2021 року, емітувавши національну валюту і надавши ліквідність банківській системі.

Сучасні проблеми, що відбуваються в банківській системі спричинені ненадійним внутрішнім та зовнішнім аудитом, неповноцінним наглядом та контролінгом з сторони центральних банків. Висока ризикованість діяльності банків та ненадійно диверсифікованих портфелів потребує постійного моніторингу з боку, як державних органів так і незалежних аудиторських компаній. Вагомими для довіри з боку вкладників є фінансові дані компаній, що публікуються у фінансових звітах. Менеджмент банку SVB, Credit Suisse, Signature, Silvergate та інших банків поєднує спільна ознака, що вони долають проблеми банку лише після проведення зовнішнього аудиту та подання звітності. Прикладом слугує продаж довгострокових фінансових активів SVB після подання фінансової звітності для відвернення паніки серед інвесторів щодо зміни балансу. Проведення зовнішнього аудиту компанією KPMG не забезпечило прозорість рахунків для багатьох інвесторів та не змогла їм надати інформації щодо прогнозування можливих ризиків спричинених зовнішніми факторами. Фундаментальне значення має суб'єктивізм, і інвестори повинні знати, що банки вразливі до вкладників, які переміщують гроші, особливо в умовах підвищення ставок.

Висновки. Кожну декаду світова банківська система зазнає змін через зміни монетарної політики. Для врегулювання інтересів усіх учасників ринку та зупинення темпів інфляції застосовується активний вплив монетарної політики. Із створенням нових ринків, зокрема підвиду фінансового ринку- ринку криптоактивів, збільшується кількість факторів, що впливає на світову фінансову систему. Потенційні проблеми, що спричиняють недовіру серед вкладників, становлять збільшення ризикованості для банків чи потреба у вдосконаленні банківського контролінгу полягає детальних досліджень, оскільки через зміну зовнішніх факторів, фінансова система потребує адаптації до нових умов функціонування. Період цієї адаптації та фактори, які можуть вплинути на швидку, дієву та менш витратну адаптацію та їх контроль зможуть врівноважити інтереси приватного бізнесу, інвесторів та держави. Можливість контролінгу та регулювання фінансової системи забезпечить сталий розвиток для національної економіки, що передбачає зростання благ для всіх учасників ринку. Вагомим є значення кореляції між зміною облікової ставки та наслідками, до яких може призвести ця зміна.

Враховуючи циклічність світової, так і національної економіки потреба у регулюванні фінансової системи перспектив для дослідження виникає багато. Зокрема, варто виділити основні напрями, які варто продовжувати або ж розпочати досліджувати задля удосконалення сучасності в економічному та науковому плані:

- більш детально досліджувати зміну вартості активів під час змін облікових ставок;
- удосконалювати внутрішній та зовнішній аудит банківських установ;
- вивчати поведінку суб'єктів фінансового ринку та їх зміну, а також фактори, які вплинули на цю поведінку;
- визначення необхідної грошової маси в економіці країни та планки, при якій потрібно боротися з зайвою грошовою масою;
- вирішення проблем пов'язаних із захищеністю інвесторів та їх вкладів від банкрутства банківських установ.

Література:

1. Васильчак С.В. Використання криптовалют в сучасних економічних системах України: перспективи та ризики / С.В. Васильчак, М.В. Куницька, Іляш, М.П. Дубина // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З.Гжицького, 2017. — Т 19. — № 76. — С. 19—25.
2. Доронін І.М. Використання сучасних технологій розподіленої обробки даних: право та функції держави // Інформація і право. — № 2 (21)/2017. — С. 51-58.
3. Haber S. Secure names for bitstrings / S. Haber, W.S. Stornetta / In Proceedings of the 4th ACM Conference on Computer and Communications Security. — 1997. — P. 28—35.
4. Schnabel I. Money and trust: lessons from the 1620s for money in the digital age [Electronic resource] / I. Schnabel, H.S. Shin // BIS Working Papers. — 2018. — №698. — Mode of access: <https://www.bis.org/publ/work698.pdf>
5. The Mail Archive “Bitcoin P2P e-cash paper”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mail-archive.com/cryptography@metzdowd.com/msg09959.html> (дата звернення: 10.04.2023).
6. Changeit “Все, що потрібно знати про TETHER (USDT)”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://changeit.com.ua/ua/news/vse-cto-nuzhno-znat-o-tether-usdt/> (дата звернення: 10.04.2023).
7. РБК Україна “Засновника криптобіржі FTX, яка обалилася, заарештували на Багамах”. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/zasnovnika-kriptobirzhi-ftx-ka-obalilasya-1670909287.html> (дата звернення: 10.04.2023).
8. Catalyst “USDT/USD”. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://coinmarketcap.com/uk/currencies/tether/> (дата звернення: 10.04.2023).
9. YCharts “Рівень інфляції в США (I:USIR)”. [Електронний ресурс]– Режим доступу: https://ycharts.com/indicators/us_inflation_rate (дата звернення: 10.04.2023).
10. Trading View “BTC/USDT”. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.tradingview.com/chart/?symbol=BINANCE%3ABTCUSDT> (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Vasil'chak, S.V. (2017). Viktoristannja kriptovaljut v suchasnih ekonomichnih sistemah Ukraïni: perspektivi ta riziki [The use of cryptocurrencies in modern economic systems of Ukraine: prospects and risks]. *Naukovij visnik LNUVMBT imeni S.Z.Gzhi'kogo - Scientific Bulletin of S.Z. Gzhi'sky LNUVMBT*, 19, 76, 19—25 [in Ukrainian].
2. Doronin, I.M. (2017). Viktoristannja suchasnih tehnologij rozpodilenoï obrobki danih: pravo ta funkciï derzhavi [The use of modern technologies of distributed data processing: law and functions of the state]. *Informacija i pravo - Information and law*, 2 (21)/2017, 51-58 [in Ukrainian].
3. Haber, S. (1997). Secure names for bitstrings. In *Proceedings of the 4th ACM Conference on Computer and Communications Security*, 28—35 [in English].
4. Schnabel, I. (2018). Money and trust: lessons from the 1620s for money in the digital age. *BIS Working Papers*, 698. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/work698.pdf> [in English].
5. The Mail Archive “Bitcoin P2P e-cash paper”. *www.mail-archive.com* Retrieved from <https://www.mail-archive.com/cryptography@metzdowd.com/msg09959.html> [in English].
6. Changeit “Vse, shho potribno znati pro TETHER (USDT)”. *changeit.com.ua* Retrieved from <https://changeit.com.ua/ua/news/vse-cto-nuzhno-znat-o-tether-usdt/> [in English].
7. RBK Ukraine “Zasnovnika kriptobirzhi FTX, jaka obalilasya, zareshthuvali na Bahamah”. *www.rbc.ua* [RBC Ukraine “The founder of the collapsed FTX crypto exchange was arrested in the Bahamas.”]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/zasnovnika-kriptobirzhi-ftx-ka-obalilasya-1670909287.html> [in Ukrainian].
8. Catalyst “USDT/USD”. *coinmarketcap.com* Retrieved from <https://coinmarketcap.com/uk/currencies/tether/> [in English].
9. YCharts “Riven' infljacji v SShA (I:USIR)”. *ycharts.com* Retrieved from https://ycharts.com/indicators/us_inflation_rate [in English].
10. Trading View “BTC/USDT”. *www.tradingview.com* Retrieved from <https://www.tradingview.com/chart/?symbol=BINANCE%3ABTCUSDT> [in English].

УДК 336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-398-403](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-398-403)

Розумович Наталія Федорівна доцент, кандидат економічних наук, Університет Короля Данила, вул.Євгена Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018, <https://orcid.org/0000-0003-4498-725X>

Бринзей Богдан Сергійович кандидат економічних наук, завідувач відділення фінансів та інформаційних технологій, Івано-Франківський фаховий коледж технологій та бізнесу, вул. Євгена Коновальця 140, м.Івано-Франківськ, 76000

ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика основних сутнісних засад місцевих фінансів в сучасних умовах розвитку. Доведено, що місцеві фінанси відіграють важливу роль у формуванні вітчизняної економіки, створення основ ринкового господарства та у створенні демократичної соціально-орієнтовної держави. Також слід зазначити, що велике значення має збалансованість місцевого бюджету. Визначено, що місцевий бюджет є одним із важливих складових бюджетної системи будь-якої країни. Встановлено, що основною метою місцевого бюджету є акумулювання органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів, що надходять із різних джерел на відповідній території, з метою використання цих коштів відповідно до їхніх завдань та функцій. Охарактеризовано, що місцеві фінанси мають певне значення для свого регіону і відіграє важливу роль у його розвитку, у зв'язку з чим роль регіональних, у тому числі місцевих фінансів у процесі управління соціально-економічним розвитком територій різко підвищується. Визначено основні фактори що впливають на розвиток місцевих фінансів. Встановлено, що місцеві фінанси відіграють значну роль у плановому розподілі та перерозподілі частини національного доходу відповідно до вимог економічних законів соціалізму для утворення фондів грошових коштів, які використовуються місцевими радами з метою задоволення зростаючих матеріальних та культурних потреб народу. В результаті, було встановлено, що місцеві фінанси, як і державні, є також складовою базису суспільства, оскільки є певну частину виробничих відносин. І так само важливою складовою фінансової системи країни, оскільки вони беруть участь у розподілі та перерозподілі вартості валового внутрішнього продукту держави та забезпечують фінансування значної частини витрат, пов'язаних із функціонуванням виробничої та соціально – культурної сфери. Об'єктивними передумовами виникнення місцевих фінансів є розвиток продуктивних сил, які відбуваються, відповідно до об'єктивних законів діалектики та законів розвитку суспільства, що неминуче впливає на формування фінансових відносин і призводить до виникнення їх нових ланок і сфер.

Ключові слова: фінанси, місцеві фінанси, розвиток, сутність, фактори, загрози

Rozumovych Nataliia Fedorivna Docent, Candidate of Economic Sciences, King Danulo University Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0003-4498-725X>

Brynzei Bohdan Serhiyovych Candidate of Economic Sciences, Head of the Finance and Information Technology Department, Ivano-Frankivsk Applied College of Technologies and Business

CHARACTERISTICS OF THE ESSENCE OF LOCAL FINANCE IN MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the study is to characterize the main essential foundations of local finance in modern conditions of development. It has been proven that local finances play an

important role in shaping the domestic economy, creating the foundations of a market economy and creating a democratic socially oriented state. It should also be noted that the balance of the local budget is of great importance. It is determined that the local budget is one of the important components of the budget system of any country. It has been established that the main purpose of the local budget is the accumulation by local governments of financial resources coming from different sources in the relevant territory, in order to use these funds in accordance with their tasks and functions. It is characterized that local finances are of certain importance for their region and play an important role in its development, and therefore the role of regional, including local finances, in the process of managing the socio-economic development of territories increases dramatically. The main factors influencing the development of local finances are determined. It has been established that local finances play a significant role in the planned distribution and redistribution of a part of the national income in accordance with the requirements of the economic laws of socialism to create funds of funds used by local councils to meet the growing material and cultural needs of the people. As a result, it was found that local finance, like state finance, is also an integral part of the basis of society, since there is a certain part of production relations. And also an important component of the country's financial system, since they participate in the distribution and redistribution of the value of the state's gross domestic product and provide financing for a significant part of the costs associated with the functioning of the production and socio-cultural sphere. The objective prerequisites for the emergence of local finance are the development of ongoing productive forces in accordance with the objective laws of dialectics and the laws of the development of society, which inevitably affects the formation of financial relations and leads to the emergence of their new links and spheres.

Keywords: finance, local finance, development, essence, factors, threats

Постановка проблеми. Функціонування місцевих фінансів у кожній державі обумовлено необхідністю забезпечення місцевих органів влади достатніми ресурсами з метою виконання покладених на них функцій. За своїм матеріальним змістом місцеві фінанси в Україні — це сукупність коштів акумульованих у місцеві бюджети, цільові фонди, а також кошти, які отримують від підприємств та фінансових установ, що належать місцевим органам влади, від майна підприємств, що перебувають у комунальній власності. Через місцеві фінанси відбувається перерозподіл частини ВВП країни. Вони безпосередньо впливають на соціально-економічні процеси на місцевому рівні, сприяють забезпеченню економічного зростання, розвитку виробничої та невиробничої сфери, задоволенню мінімальних соціальних потреб населення, стимулюванню інноваційної та інвестиційної активності на регіональному та внутрішньо-регіональному рівнях. Все це зумовлює актуалізацію обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності місцевих фінансів розкривалися в роботах таких вчених як Л. Абалкін, А. Архипов, Т. Білокінь, В. Білоус, М. Ващекін, С. Глазьев, Р. Дацків, Я. Жаліло, А. Кірієнко, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, О. Силкін, А. Штангрет та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика основних сутнісних засад місцевих фінансів в сучасних умовах розвитку.

Виклад основного матеріалу. Місцеві фінанси відіграють велику роль для економіки країни, тому що вони впливають на соціально-економічний розвиток, фінансову безпеку, фінансову стабільність розвитку економіки, а також добробут населення.

Місцеві фінанси відіграють важливу роль у формуванні вітчизняної економіки, створення основ ринкового господарства та у створенні демократичної соціально-орієнтовної держави. Також слід зазначити, що велике значення має збалансованість місцевого бюджету [1-3].

Фінансовою основою ефективного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері соціально-економічного розвитку є бюджетна система країни. Проводячи бюджетну політику, держава насамперед враховує необхідність забезпечення фінансової та соціальної стабільності. Місцевий бюджет є одним із важливих складових бюджетної системи будь-якої країни. Основною метою місцевого бюджету є акумулювання органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів, що надходять із різних джерел на відповідній території, з метою використання цих коштів відповідно до їхніх завдань та функцій [4,5].

Основні фактори що впливають на розвиток місцевих фінансів, представлено на рис.1.

Рис.1. Основні фактори що впливають на розвиток місцевих фінансів

Місцеві фінанси мають певне значення для свого регіону і відіграє важливу роль у його розвитку, у зв'язку з чим роль регіональних, у тому числі місцевих фінансів у процесі управління соціально-економічним розвитком територій різко підвищується. Місцеві фінанси, що є грошовими ресурсами і потоками в їх готівковій та безготівковій формі, забезпечують нормальний з погляду потреб господарства території рівень виробництва товарів та послуг, стійкий товарообмін відповідно до законів ринкового господарювання та соціально прийнятний життєвий рівень населення. В умовах відмови від планово-директивних методів управління та переходу на переважно ринкові засади господарювання, фінансові інструменти стають основним важелем впливу на хід економічних та соціальних процесів у регіоні.

При цьому фінансові ресурси виступають насамперед як джерело розширеного відтворення в регіональній економіці, включаючи як економічний потенціал території, так і формування передумов постійного підвищення забезпеченості населення всіма видами матеріальних та соціальних благ. Однак поки що така передумова має в основному лише загальнотеоретичний зміст. Умови економіки створили цілий комплекс проблем, що характеризують процес мобілізації та реалізації фінансової бази регіонального соціально-економічного розвитку.

Ефективне, відповідальне та відкрите управління місцевими фінансами виступає основним чинником збільшення рівня та якості життя населення, стабільного економічного зростання, змін в економічній та соціальній сферах, створення умов обороноздатності та отримання інших стратегічних цілей соціально-економічного розвитку держави.

Інструменти управління державними та місцевими фінансами являють собою сукупність заходів, регульована законодавством та здійснювана органами фінансового контролю для створення прогресивного соціально-економічного розвитку суб'єкта або держави в цілому, збільшення якості та рівня добробуту населення, інноваційного оновлення економіки та ін. На даний момент спостерігаються в сучасній світовій економічній системі, а також процеси демократизації громадського управління, що здійснюються всередині держави, вимагають ефективного регулювання державними та місцевими фінансами. Таке управління дає можливість забезпечити для всіх країн стабільність бюджетної системи держави, фінансову безпеку та прогресивне економічне зростання.

Основні загрози розвитку місцевих фінансів, представлено на рис.2.

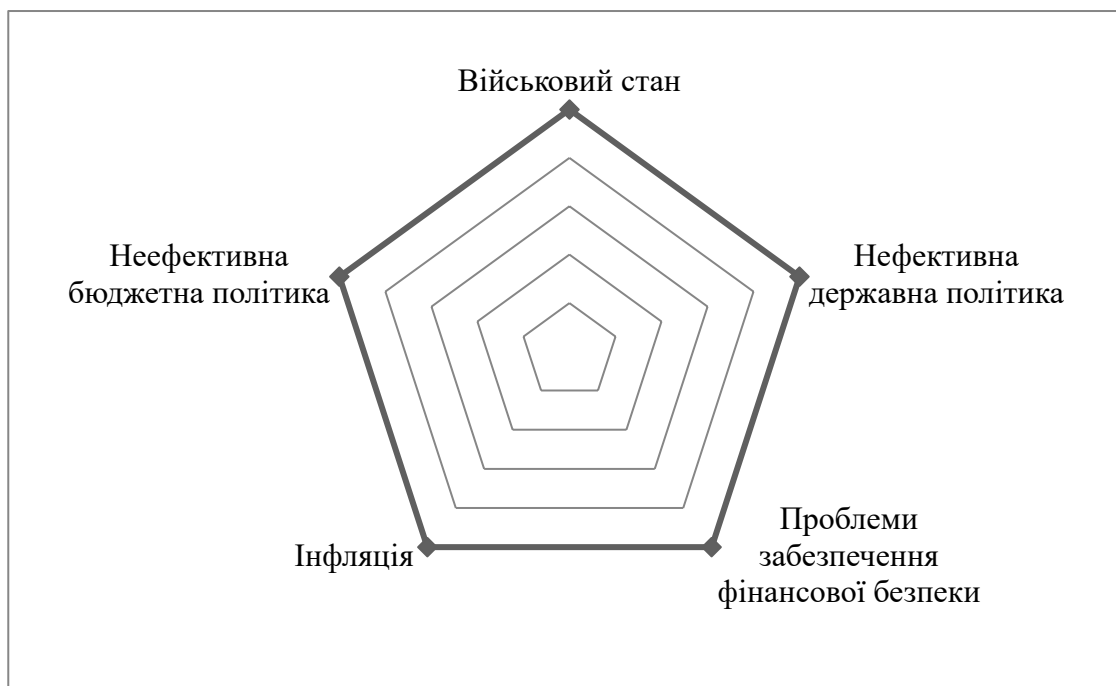

Рис.2. Основні загрози розвитку місцевих фінансів

Цикл планування та безпосереднього застосування державних та місцевих фінансів може тривати до трьох років. При цьому у сфері регулювання державних та місцевих ресурсів застосовуються поняття бюджетного року, тобто проміжку часу, в рамках якого здійснюється план конкретного бюджету, регламентованою процедурою здійснення бюджетних відносин, встановлених законодавством. Під суб'єктами, які є учасниками процесу регулювання фінансових ресурсів, визначаються органи публічного регулювання у межах їх функціональним призначенням.

Місцеві фінанси відіграють значну роль у плановому розподілі та перерозподілі частини національного доходу відповідно до вимог економічних законів соціалізму для утворення фондів грошових коштів, які використовуються місцевими радами з метою задоволення зростаючих матеріальних та культурних потреб народу [6,7].

Місцеві фінанси, як і державні, є також складовою базису суспільства, оскільки є певну частину виробничих відносин. І так само важливою складовою фінансової системи країни, оскільки вони беруть участь у розподілі та перерозподілі вартості валового внутрішнього продукту держави та забезпечують фінансування значної частини витрат, пов'язаних із функціонуванням виробничої та соціально – культурної сфери. Об'єктивними

передумовами виникнення місцевих фінансів є розвиток продуктивних сил, які відбуваються, відповідно до об'єктивних законів діалектики та законів розвитку суспільства, що неминуче впливає на формування фінансових відносин і призводить до виникнення їх нових ланок і сфер. Крім того, важливими передумовами виникнення місцевих фінансів є розвиток демократичних засад будівництва держави та розвиток ринкових відносин.

Виконуючи свої функції, місцеві органи самоврядування що неспроможні обійтися без централізації частини вартості, створеної процесі виробництва валового внутрішнього продукту. Така централізація відбувається з допомогою формування бюджетів, що створюються різних рівнях місцевого самоврядування. У процесі формування та використання цільових централізованих фондів грошових коштів місцеві органи самоврядування впливають на формування та використання децентралізованих фондів грошових коштів підприємств різних форм власності, що знаходяться на тій чи іншій адміністративній території. Це відбувається через встановлення місцевих податків і зборів, а й шляхом добровільного відрахування коштів у ті чи інші цільові фонди, які використовуються певні заходи, передбачені планом економічного та розвитку регіону.

Таким чином, бюджетний процес є складним, послідовним та різноплановим процесом, який передбачає точне дотримання певного алгоритму дій. Тільки в такому разі бюджет регіону та держави в цілому буде ефективним і надалі призведе до структурних змін в економіці, а також стабільного економічного зростання, а отже, і розвитку економіки в цілому.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що нині відбувається переосмислення значущості системи місцевих фінансів відповідно до вимог воєнного стану, створення ефективної та раціональної моделі бюджетного устрою країни, створення прозорого та обґрунтованого механізму міжбюджетних відносин. Наведене автором статті визначення сутності місцевих фінансів та місцевих бюджетів є основою щодо встановлення їх ролі та місця у сучасних умовах розвитку економіки країни, створення фінансово самостійних органів місцевого самоврядування. Значний вплив на становлення ефективної системи місцевих фінансів безпосередньо надавали праці представників зарубіжних наукових шкіл, які розвивали теоретичні положення щодо сутності місцевих фінансів як в умовах капіталізму, так і в умовах соціалізму. У сучасних умовах місцеві фінанси виступають сформованою економічною категорією є невід'ємною частиною фінансової системи країни та спрямовані на реалізацію великомасштабних економічних та соціальних проектів на рівні регіонів країни.

Література:

1. Sūdžius, V. Speciality of decision making choice in retail market of finance services. *Business: Theory and Practice*, 8(2), 2007, 107-111. <https://doi.org/10.3846/btp.2007.16> [In English]
2. Hossain, A.N.M.Z. Local government response to COVID-19: Revitalizing local democracy in Bangladesh. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 16, No. 4, 2021, pp. 701-712. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.160410>
3. Maher, C.S., Hoang, T., Hindery, A. Fiscal responses to COVID-19: Evidence from local governments and nonprofits. *Public Administration Review*, 2020, 80(4): 644-650. <https://doi.org/10.1111/puar.13238>
4. Boyne, G.A. Strategies for public service turnaround: Lessons from the private sector? *Administration & Society*, 2006, 38(3): 365-388. <https://doi.org/10.1177/0095399705286004>
5. Barbera, C., Jones, M., Korac, S., Saliterer, I., Steccolini, I. Local government strategies in the face of shocks and crises: The role of anticipatory capacities and financial vulnerability. *International Review of Administrative Sciences*, 2021, 87(1): 154-170. <https://doi.org/10.1177/0020852319842661>
6. Dutta, A., Fischer, H.W. The local governance of COVID-19: Disease prevention and social security in rural India. *World Development*, 2021, 138: 105234. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105234>
7. Sibley, C.G., Greaves, L.M., Satherley, N., Wilson, M.S., Overall, N.C., Lee, C.H. Effects of the COVID-19 pandemic and nationwide lockdown on trust, attitudes toward government, and well-being. *American Psychologist*, 2020, 75(5): 618. <http://dx.doi.org/10.1037/amp000066>

References:

1. Sūdžius, V. (2007). Speciality of decision making choice in retail market of finance services. *Business: Theory and Practice*, 8(2), 107-111. <https://doi.org/10.3846/btp.2007.16> [In English]
2. Hossain, A.N.M.Z. (2021). Local government response to COVID-19: Revitalizing local democracy in Bangladesh. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 16, No. 4, pp. 701-712. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.160410> [In English]
3. Maher, C.S., Hoang, T., Hindery, A. (2020). Fiscal responses to COVID-19: Evidence from local governments and nonprofits. *Public Administration Review*, 80(4): 644-650. <https://doi.org/10.1111/puar.13238> [In English]
4. Boyne, G.A. (2006). Strategies for public service turnaround: Lessons from the private sector? *Administration & Society*, 38(3): 365-388. <https://doi.org/10.1177/0095399705286004> [In English]
5. Barbera, C., Jones, M., Korac, S., Saliterer, I., Steccolini, I. (2021). Local government strategies in the face of shocks and crises: The role of anticipatory capacities and financial vulnerability. *International Review of Administrative Sciences*, 87(1): 154-170. <https://doi.org/10.1177/0020852319842661> [In English]
6. Dutta, A., Fischer, H.W. (2021). The local governance of COVID-19: Disease prevention and social security in rural India. *World Development*, 138: 105234. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105234> [In English]
7. Sibley, C.G., Greaves, L.M., Satherley, N., Wilson, M.S., Overall, N.C., Lee, C.H. (2020). Effects of the COVID-19 pandemic and nationwide lockdown on trust, attitudes toward government, and well-being. *American Psychologist*, 75(5): 618. <http://dx.doi.org/10.1037/amp000066> [In English]

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.147:81

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-404-409](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-404-409)

Kuleshova Karyna Igorivna PhD in Political Sciences, Associate Professor at the Department of Social Communications and Regional Studies, Odesa I. I. Mechnikov National University, French Boulevard, 24/26, Odesa, 65000, tel.: (0482) 680-670, <https://orcid.org/0000-0003-0906-2972>

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALISTS

Abstract. Communicative competence is considered as future specialist' key competence, since it helps to successfully integrate into the system of social relations. Foreign language communicative competence is an integral quality of the individual, which contributes to the adaptation and adequate functioning of the individual in society, includes certain methods of communication, values and creative potential of the individual. Foreign language communicative competence appears as a special type of professional competence, which is defined as the readiness and ability to master objective, scientific knowledge in professional communication.

One of the important components of the modern system of higher education is the specialists' foreign language training, as it develops the trainee's ability to resolve ordinary and professional issues by means of a foreign language. Modern educational process should be built not only in the direction of transfer, increasing and updating of professional knowledge from various disciplines, but also by teaching how to apply this knowledge in solving specific practical tasks, to form relevant abilities and skills, as well as professional competences. The formation of foreign language communicative competence should include not only the acquisition of basic system of knowledge by the applicants of higher education, abilities and skills needed for the effective foreign language communication, but also the students' conscious communicative and competent position, which will contribute to their further professional development and self-improvement.

The formation of foreign language communicative competence at the institutions of higher education takes place under the condition that the students master a foreign language as a means of communication, and consists in the combination of foreign language skills with the content of professional activity, which will contribute to the achievement of the key goal of the students' education, i.e. the formation of their own professional competence. The level of its formation is a priority factor that determines the overall effectiveness of the communicative process.

Keywords: communicative competence, foreign language communicative competence, foreign language training, higher education, foreign language communication.

Кулешова Карина Ігорівна кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 680-670, <https://orcid.org/0000-0003-0906-2972>

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Актуальність дослідження пов'язана з комунікативною компетентністю, яка розглядається як ключова компетентність майбутніх фахівців, оскільки вона допомагає

успішно інтегруватися в систему суспільних відносин. В свою чергу, іншомовна комунікативна компетентність є невід'ємною складовою особистості, яка сприяє адаптації та адекватному функціонуванню її в суспільстві, а також включає певні способи спілкування, ціннісний та творчий потенціал. З іншого боку, іншомовна комунікативна компетентність впливає на розвиток професійної компетентності та визначається як готовність і здатність оволодівати об'єктивними, науковими знаннями у професійному спілкуванні.

Реалії сьогодення визначають іншомовну підготовку майбутніх фахівців як одну з важливих складових сучасної системи вищої освіти, оскільки зазначена компетентність формує вміння слухача вирішувати повсякденні та професійні питання іноземною мовою. Встановлено, що сучасний освітній процес має будуватися не тільки в напрямку передачі, примноження та оновлення професійних знань з різних дисциплін, а й шляхом навчання застосуванню цих знань у розв'язанні конкретних практичних завдань, у формуванні відповідних умінь і навичок, а також професійних знань та відповідних компетенцій. Аналіз наукового фонду надав можливість встановити, що формування іншомовної комунікативної компетентності має передбачати не лише засвоєння здобувачами вищої освіти базової системи знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного іншомовного спілкування, а також їх усвідомлену комунікативно-компетентну позицію, яка сприятиме подальшому професійному розвитку та самовдосконаленню. Спираючись на предмет дослідження, встановлено, що формування іншомовної комунікативної компетенції у закладах вищої освіти відбувається за умови оволодіння майбутніми фахівцями іноземною мовою як засобом спілкування і полягає у поєднанні іншомовних навичок зі змістом професійної діяльності, що сприятиме досягненню ключової мети навчання здобувача вищої освіти, тобто формуванню власної професійної компетентності; рівень її сформованості є пріоритетним фактором, що визначає загальну ефективність комунікативного процесу.

Ключові слова: комунікативна компетентність, іншомовна комунікативна компетентність, іншомовна підготовка, вища освіта, іншомовне спілкування.

Formulation of the problem in general. In modern conditions the main indicator of the effectiveness of higher education is the competence. This definition to the greatest degree corresponds to the definition of such an integral social and personal phenomenon as the result of education in combination with its motivational, value and cognitive components.

One of the important components of the modern system of higher education is the specialists' foreign language training, as it develops the trainee's ability to resolve ordinary and professional issues by means of a foreign language. In global practice, competence plays the role of the main concept, as it involves the intellectual component of education; includes the content of education, which is formed starting from the result; contains a number of skills and knowledge related to the spheres of culture and activity.

Foreign language competence is the basis of the communicative culture of a person learning a foreign language. In the Pan-European Recommendations on language education, communicative language competences are defined as those that provide a person with the ability to act using specific linguistic means.

The formation of foreign language communicative competence at the institutions of higher education consists in the combination of foreign language skills with the content of professional activity, which will contribute to the achievement of the key goal of the student's education, i.e. the formation of his / her own professional competence. Foreign language communicative competence is an integral quality of the individual, which contributes to the adaptation and adequate functioning of the individual in society, includes certain methods of communication, values and creative potential of the individual. The formation of the students' foreign language communicative competence takes place under the condition that they master a foreign language as a means of communication. The level of its formation is a priority factor that determines the overall effectiveness of the communicative process.

However, at the moment, the problem of the formation of foreign language communicative competence of future specialists remains quite relevant.

The purpose of the article is to substantiate the content and features of the students' foreign language communicative competence *formation* in the process of learning a foreign language.

Analysis of recent research and publications. The analysis of scientific literature shows that many foreign and domestic scientists have studied the issue of communicative competence (O. Fadeykina, O. Hrigorenko, D. Hymes, M. Prygodii, T. Siryk). The issue of the formation of foreign language communicative competence in the process of learning a foreign language is considered in the investigations of N. Bidyuk, L. Birkun, L. Brahman, S. Brumfit, R. Johnson, S. Melnyk, S. Savignon, M. Swain, D. Shales, etc. Such scientists as N. Halskova, L. Hrynevych, H. Hryniuk, S. Kozak, S. Nikolayeva, O. Maksymenko, V. Safonova, O. Vishnevskiy, and others made a significant contribution to the research of issues related to the definition of the content and methodical problems of foreign language education in the professional competence of students of higher education institutions.

Presentation of the main material. The formation of foreign language professional competence within teaching the discipline foreign language is aimed at achieving the general goal of students' education at a higher educational institution, i.e. the formation of their professional competence.

Specifying the essence of the concepts «competence» and «competency», the researchers note that competence is a quality of the individual, which involves the possession of a certain competency (a set of knowledge, abilities, skills, methods of activity, that is, components of the content of education, necessary for effective performance of activities in relation to a certain range of subjects and processes) [7].

The concept «competence» is revealed by the Law of Ukraine «On higher education»: competence is a dynamic combination of knowledge, abilities and practical skills, ways of thinking, professional, worldview and civic qualities, moral and ethical values, which determines a person's ability to successfully implement professional and further educational activities and is the result of studies at a certain level of higher education. The National framework of qualifications of Ukraine states that competence is the ability of a person to perform a certain type of activity, which is expressed through knowledge, understanding, skills, values, other personal qualities, and the result of training are the competences (knowledge, understanding, skills, values, other personal qualities) that a person acquires and/or is able to demonstrate after completing the education [4].

In the European Recommendations on language education, communicative language competences are defined as those that provide a person with the ability to act using specific linguistic means. In particular, it is noted that in the process of using the language, a number of competencies are developed, among which a special place belongs to foreign language communicative competence [1]. In the document of the Council of Europe Competence framework for a culture of democracy defines the term «competence» to refer to specific psychological resources (attitudes, skills, knowledge and understanding) that are mobilized and applied to respond effectively to emerging demands, challenges and opportunities in democratic and intercultural situations [4].

Materials of the Council of Europe distinguish two types of competencies in the field of foreign language learning: general and communicative competencies. General competency consists of the ability to learn, existential competency, declarative knowledge, skills and abilities. Communicative competency includes: linguistic, sociolinguistic and pragmatic competencies. Linguistic competency includes language (knowledge of phonetics, vocabulary, spelling, grammar and related skills) and speech competencies (listening, speaking, reading and writing) [3].

Today, the social demand of the state to provide all spheres of human activity with highly professional and access to high-quality education, a high level of knowledge, and the possibility of acquiring relevant skills and competencies is especially increasing. Accordingly, modern educational process should be built not only in the direction of transfer, increasing and updating of professional knowledge from various disciplines, but also to teach how to apply this knowledge in solving specific practical tasks, to form relevant abilities and skills, as well as professional competences.

One of the first researchers to define communicative competence were D. Hymes and A. Holliday. They claimed that communicative competence is the ability to communicate in different situations in the process of interaction with other participants of communication, using the language system correctly, following language norms, and choosing appropriate communication for the situation and communicative behavior [9].

Foreign language communicative competence is determined as knowledge, abilities and skills necessary for understanding other people's and individual programs of speech behavior, adequate to the goals, spheres, situations of communication, the content of which includes knowledge of the basic concepts of linguistics (styles, types, ways of connecting sentences in the text), skills and abilities of text analysis and actual communicative accomplishments (Yu. Fedorenko, 2005); knowledge of the language, a high level of practical mastery of both verbal and its non-verbal means, as well as the experience of mastering the language at a variable-adaptive level depending on the specific speech situation (S. Nikolayeva, 2010); a set of abilities, knowledge, capabilities, skills, attitudes, values, initiatives and communicative experience of an individual, necessary for understanding others' and producing one's own programs of speech behavior, adequate to the goals, spheres, situations of communication (N. Bidyuk, 2012).

Thus, the future specialists' foreign language communicative competence is a multifaceted phenomenon, which includes: a set of sociocultural, linguistic knowledge, abilities and skills with the use of foreign language tools depending on the socio-role situations of professional activity; cognitive and activity components, providing the unity of the specialist's communicative and professional culture; cognitive, communicative and integrative functions of communication. Foreign language communicative competence is a special type of professional competences and is defined as the readiness and ability to master *substantive*, scientific knowledge in professional communication. Therefore, the formation of foreign language communicative competence should include not only the acquisition of basic system of knowledge by the applicants of higher education, abilities and skills needed for the effective foreign language communication, but also the students' *conscious* communicative and competent position, which will contribute to their further professional development and self-improvement.

Analyzing the works of M. Kenel and M. Swain, four components-competencies can be distinguished:

- grammatical competence (the level of assimilation of the grammatical code by the communicator, including vocabulary, rules of spelling and pronunciation, word formation and sentence construction);
- sociolinguistic competence, i.e. the ability to appropriately use and understand grammatical forms in various sociolinguistic contexts to perform certain communicative functions (description, statement, persuasion, information request, etc.);
- discursive competence, or the competence of expression, that is the ability to combine separate sentences into a coherent message, discourse, using various syntactic and semantic means for this purpose;
- strategic competence (the ability to use verbal and non-verbal means when there is a threat of communication failure in case of insufficient level of competence of the communicator or due to the presence of side effects) [8].

At the same time, it should be emphasized that each of the named four competencies consists of different structural parts: grammatical competence; textual (ability to control thought-speech activity, knowledge of the mechanisms of this activity); illocutionary competence (ability to express thoughts and emotions); sociolinguistic competence (understanding of cultural phenomena and rhetorical figures); and other competencies, in particular, linguistic, social, communicative, etc.

The above mentioned imposes increased requirements on language teachers (especially for teachers of foreign languages in a professional direction), since the main goal is not only to master

professional vocabulary, but to provide certain competencies, the level of formation of which allows the future specialist to effectively carry out foreign language communication, and therefore, interlinguistic, intercultural and interpersonal communication.

At the current stage of development of the world community, foreign language communicative competence should be considered as a *compulsory* component of general professional training, which is focused on knowledge and skills in the structure of competence, as the main goal of pedagogical process, and in professional activity for further development of a specialist of great importance is understanding the dynamics of the development of competence itself, that is, anticipating those requests from the labor market, which the education system is intended to satisfy [6].

Improving the quality of higher education involves not only the volume of knowledge in the professional sphere, but also the ability of future graduates to creatively apply it in the implementation of tasks in the field of specialization, the ability to implement foreign language communication with other countries specialists, as well as to perform professional activities in a foreign-language environment.

Conclusions. Foreign language communication is a set of knowledge, abilities, and skills that provide successful usage of a foreign language both in professional activities and for self-education and personal development. It is possible only if the subjects of foreign language communication possess the language as a means of communication. Foreign language communicative competence appears as a special type of professional competence, which is defined as the readiness and ability to master objective, scientific knowledge in professional communication. Communicative competence is considered as future specialist' key competence, since it helps to successfully integrate into the system of social relations. Dynamic changes in the modern world, the rapid development of innovative technologies, the growing volume of information have actualized the need to acquire foreign language communicative competence at a high level. **The prospects** for further scientific research we consider in investigating the competence approach in the future specialists' training at higher educational institution.

References:

1. Andrejko, Ja. V. (2018). Inshomovna profesijna komunikativna kompetencija [Foreign language professional communicative competence]. *Pedagoghichni nauky*. Vyp. 63. 238-241.
2. Bidyuk, N. M. (2012). Komunikativna kompetentnistj majbutnjogho vchytelja filologha : zmist ta struktura [Communicative competence of the future teacher of philology : content and structure]. *Informacijno-komunikacijni tekhnologiji v suchasnij osviti : dosvid, problemy, perspektyvy : zb. naukovykh pracj tretjoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji (12-14 lystopada 2012r, Ljviv)*. Ljviv. 158-160.
3. Martynova R. Yu. Tsilisna zahal'nodydaktychna model' zmistu navchannya inozemnykh mov [Holistic general didactic model of the content of teaching foreign languages] : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk. Instytut pedahohiky APN Ukrainy, Kyjiv, 2007. 51 s.
4. Natsional'na ramka kvalifikatsiy [National framework of qualifications] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
5. Nikolayeva S. Yu. Tsili navchannya inozemnykh mov v aspekti kompetentnisnogo pidkhodu [Objectives of learning foreign languages in the aspect of competence approach]. *Inozemni movy*. 2010. № 2. S. 11-17.
6. Pryhodyi M. A. Vyznachennya teoretychnykh aspektiv zmistu komunikatsiynoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsya [Determination of theoretical aspects of the content of communicative competence of a modern specialist]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Seriya : Pedahohichni nauky Chernihiv : ChNPU*, 2014. Vyp. 117. S. 183-185.
7. Khutors'kyi A. Klyuchovi kompetentsiyi yak komponent osobystisno-orijentovanoji osvity [Key competences as a component of personality-oriented education]. *Narodna osvita*. 2003. № 2. S. 58-64.
8. Canal M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / Richards J. and Schmidt R., (eds.) *Language and Communication*. London : Longman, 1983. P. 2-27.
9. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymesin, J. B. Prideand, J. Holmes (eds.). NewYork: Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269-293.

Література:

1. Андрейко Я. В. Іншомовна професійна комунікативна компетенція. Педагогічні науки. 2018. Вип. 63. С. 238–241.
2. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя філолога: зміст та структура. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи : зб. наукових праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції (12-14 листопада 2012 р, Львів). Львів, 2012. С. 158-160.
3. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2007. 51 с.
4. Національна рамка кваліфікацій [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
5. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11-17.
6. Пригодій М. А. Визначення теоретичних аспектів змісту комунікаційної компетентності сучасного фахівця. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. Чернівці : ЧНПУ, 2014. Вип. 117. С. 183-185.
7. Хуторський А. Ключові компетенції як компонент особистісно-орієнтованої освіти. *Народна освіта*. 2003. № 2. С. 58-64.
8. Canal M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / Richards J. and Schmidt R., (eds.) *Language and Communication*. London : Longman, 1983. P. 2-27.
9. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymesin, J. B. Prideand, J. Holmes (eds.). NewYork : Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269-293.

UDC 378.016:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-410-418](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-410-418)

Sovach Kateryna Olehivna Senior Lecturer at the Department of Hotel and Restaurant and Tourist Business and Foreign Languages, Kherson State Agrarian and Economic University, Universitetskyi Ave., 5/2, Kropyvnytskyi, 25010, tel.: (095) 572-84-97, <https://orcid.org/0000-0002-8376-7623>

STEP-BY-STEP ALGORITHM FOR GRAMMAR TOPIC PRESENTATION: ENGLISH CONDITIONALS

Abstract. Grammar is considered to be the most important part in learning the foreign language and students' language development is severely constrained without a good knowledge of it. English grammar is traditionally seen as a syntactic system determining the order and the usage of analytical structures arranged in sentences. Conditional sentences are regarded complex patterns as in the English language there are at least three types of them differing in structure and meaning. Moreover, in the models of such complex conditional sentences, a special backshifting is observed. It causes a certain number of difficulties for students to study English as a foreign language.

The paper attempts to outline a step-by-step algorithm for the presentation of the grammar topic "English conditionals" using the pedagogical experience of foreign teachers and our own (the work with students of non-philological specialities) in order to facilitate the process of teaching the specified topic to teachers of secondary and higher educational establishments.

The article highlights the eight steps of grammar material presentation, which are used at classes on the discipline "Foreign Language (English)". The main attention is focused on the linguistic and cognitive nature of conditional sentences, which are easier to perceive within grammar dimension (form, meaning, usage).

The following steps are outlined: description of the general picture of the mood as a grammatical category; demonstration of the main types of the mood; providing information on semantically universal features of conditional sentences in English and Ukrainian; identification of the main problems that students face when studying the topic; analysis of basic textbooks; introducing types of conditional sentences with an emphasis on probable, improbable and impossible conditions; some tips for choosing exercises to train practical material.

Keywords: mood, English conditionals, grammar dimension, backshifting, form, meaning, probable conditional, improbable conditional, impossible conditional, semantically universal features.

Совач Катерина Олегівна старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, Херсонський державний аграрно-економічний університет, просп. Університетський, 5/2, м. Кропивницький, 25010, тел.: (095) 57-284-97, <https://orcid.org/0000-0002-8376-7623>

ПОКРОКОВИЙ АЛГОРИТМ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕМИ: «УМОВНІ РЕЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ»

Анотація. Граматика вважається найважливішою складовою у вивченні іноземної мови, а розвиток мови здобувачів постає суворо обмеженим без її гідного знання. Граматика англійської мови традиційно розглядається як синтаксична система, що визначає порядок і вживання аналітичних структур, оформлених у речення. Умовні речення вважаються складними патернами, адже в англійській мові існує щонайменше три їхні види, які відрізняються структурою та значенням. Більше того, в моделях таких складнопідрядних реченнях умови спостерігається особливий зсув видо-часових форм дієслова, що й становить певну низку складнощів для здобувачів, які вивчають англійську мову як іноземну.

У статті робиться спроба окреслити покроковий алгоритм презентації граматичної теми «Умовні речення англійської мови» з використанням педагогічного досвіду зарубіжних викладачів і свого власного (робота із здобувачами нефілологічних спеціальностей) з метою полегшити процес викладання зазначеної теми викладачам середніх і вищих навчальних закладів.

У статті висвітлено вісім кроків презентації граматичного матеріалу, які використовуються на заняттях з дисципліни «Іноземна мова (англійська)». Основну увагу зосереджено на лінгвістичній та когнітивній природі умовних речень, які легше сприймаються у межах граматичного виміру (форма, значення, вживання).

Окреслюються такі кроки: опис загальної картини способу як граматичної категорії; демонстрація основних видів способу дієслова; надання інформації щодо семантично універсальних ознак умовних речень в англійській та українській мовах; визначення основних проблем, з якими здобувачі зіткаються під час вивчення теми; аналіз базових підручників; введення типів умовних речень з акцентом на ймовірну, малоймовірну та неможливу умови; поради щодо вибору вправ для опрацювання практичного матеріалу.

Ключові слова: спосіб дієслова, англійські умовні речення, граматичний вимір, зміна видо-часової форми дієслова з теперішньої на минулу, форма, значення, ймовірна умова, малоймовірна умова, неможлива умова, семантично універсальні ознаки.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. Grammar will be very attractive to learn when it can be understood perfectly. Grammar is meaningful where elements of the grammar itself have meanings in their own right. Additionally, “grammar allows us to construct and symbolize the more elaborate meaning of complex expressions like phrases, clauses, and sentences” [1, P. 67]. Moreover, “grammar is a key when learning a language in which it has arranged the combination of words and phrases into sentences and the grammatical structure in spoken and written discourse” [2, P. 11]. We agree “that grammar is far too crucial to be disregarded” [3, P. 134].

It is common knowledge that English conditionals are complex sentences cognitively as well as linguistically [4, P. 18]. The basic problem of conditional sentences is the dependence of one situation on another. We mean the correlation of actions in the main clause with the specific situation described in the *if*-clause. In this light English conditionals are attracting increasing interest due to their structures and meanings. It should be stated that English conditionals convey the logical meaning: “if A, then B”, depending on the truth of the constituent premises. The possible meanings of conditionals vary from possible and impossible, real and unreal to cognitive reasoning and hypothetical actions.

There is a great variety of conditional sentences. The three main semantic groups are: “1) those with clauses that contain a condition that may or may not be fulfilled; 2) those with clauses in which the condition is combined with improbability or unreality in either present or future; 3) those with clauses in which the condition was not fulfilled and is related to past impossibility” [5, P. 67].

Let us note that there is another classification of English conditionals: 1) Future Conditional: *If + pres., will*; 2) Present Conditional: *If + past, would*; 3) Past Conditional: *If + had + -en, would have + -en*. It was proposed by M. Celce-Murcia and D. Larsen-Freeman in 1999. R. Norris uses it while outlining “the difficulties inherent in the teaching and learning of conditionals” [6, P. 39].

Previous Research in the Area. Much work on the potential of English conditionals, on the one hand, and problems both teachers and students run into, on the other hand, has been carried out by scholars all over the world (Indonesia, Japan, Iraq, Turkey, China, Spain, Saudi Arabia). These scholars are practicing teachers. The whole list of references to their findings is given in our previous paper [7, P. 34]. Some of them will still be mentioned in this one [2; 3; 4; 5; 8; 9]. The objective of that work was to inspect the basic methodological approaches and teaching techniques for teachers of secondary as well as higher educational establishments to use them when teaching conditionals [7, P. 37].

Some criteria unite the teachers. Among them we can point out their indicating the complexity of the matter discussed; searching efficient ways of teaching English conditionals taking into account the fact of English being a second / a foreign language for their students; the students' problems in understanding and constructing English conditional sentences, and using "tests and interviews as data collection techniques" [2]. The same applies to our case (Ukrainian secondary and higher educational establishments).

R. Norris in his paper "How Do We Overcome the Difficulties of Teaching Conditionals?", after having analyzed recent developments in conditional sentences, offers "Model for Introducing "If" Sentences". That is a system aimed at making "the connection between the actual time reference and backshifting" [6, P. 49]. The scholar introduces the verbs *hope* and *wish* together with corresponding *if*-sentence patterns and divides conditionals into five helpful categories [6, P. 49].

Thus, recent findings regarding English conditionals and our own teaching experience once more prove that a conditional sentence is a complicated structure. Its complicacy is connected with the expression of a variety of meanings which are realized through diverse forms. Due to the grammar dimension (Form, Meaning, Use), it looks difficult for students, especially the students of non-philological specialities, to deal with conditional sentences since their structures or forms are different. In accord with this statement, students face a number of problems while learning English conditionals.

The students may understand the syntactic changes of each type, but they may have difficulties in understanding the semantics of all types. This, in its turn, causes some frustration and confusing. Thus, a conditional sentence is significant to learn in terms of Form, Meaning and Use.

We share R. Norris' point of view that "conditional sentences are a significant obstacle to overcome for teachers and students of English as a second or foreign language" [6, P. 39]. Moreover, "much research has been done on conditionals and certain proposals have been made, but for the practical needs of teachers and students in the classroom no easily-explained or easily-learned solution has been forthcoming" [6, P. 39].

In this context **we try to outline** step-by-step and effective, in our view, algorithm for grammatical material presentation of the topic "English conditionals" while conducting lessons with students of non-philological specialities.

Let us note, not for the first time, that the basic textbook we use at English classes is "Англійська для економістів=English for Economists" [10], and, besides, we deal with the foreign resources of various fields. Consequently, we are going to illustrate our thoughts by giving the examples from the textbook mentioned above where it is possible.

Results and Discussion. After the teacher has familiarized himself/herself with the theoretical and practical developments regarding the topic "English Conditionals" [7] and can now decide for himself/herself what approach or teaching tactics to use at lessons, another problem arises: a step-by-step and productive algorithm for the presentation of this grammatical material.

Step 1. The first task for the teacher is to provide a general picture of this grammar phenomenon, pointing out the peculiarities of the mood as a grammatical category as a whole and drawing some parallels of conditional sentences usage in English and Ukrainian.

The students should be informed that there is such a grammatical category "Mood" which "reflects the speaker's view of the ontological character of an event. This character may be, for example, real or unreal, certain or possible, wished or demanded" [11]. The teacher may offer the translation of this word – *настрій*, and, thus, add that we will be dealing with "the mood of the sentence" in particular and "the mood of the situation" in general. The students will see how the mood changes due to some reasons. Here one can briefly compare a person's changing of mood with the way the context may vary because of some grammar components or structures. "The psychological state of the speaker (e.g., sorrow, regret, disbelief, cynicism) is an important element in natural speech. ... the notion of desirable/undesirable allows us to begin to understand the psychological state of the speaker, the context, and the semantic meaning of conditionals" [6, P. 41]. At this stage, in our opinion, the examples may be given in Ukrainian, and, in this way the topic is gradually starting to be introduced. We also believe that the teacher should outline the complexity of the topic, on the one hand, and the ways of its solution, on the other hand.

Step 2. Next, the teacher should demonstrate the main types of mood in English. The Indicative Mood expresses real actions and events that take place in time; it points out the action as a fact. The Imperative Mood denotes potential actions in the form of a request, advice, order. The Subjunctive Mood, in its turn, outlines the potentiality (possibility, desirability, necessity, obligation) of the implementation of the communication or the unreality of the action itself.

It should be mentioned that at the same time, all three moods are combined into a system that is based on a categorical feature – the expression of modality through a verb-predicate. The distinctive features of each mood are: the real action (the Indicative Mood): *This desire to earn a profit is a second ingredient in a market economy* [10, P. 74]; the potential action (the Subjunctive Mood): *Experts find that if all the nation's resources were used to produce farm products, 15 million bushels could be produced* [10, P. 81]; the command or request (the Imperative Mood): *Decide yourselves how to use limited income, savings, and other resources* [10, P. 23].

This fact allows us to speak about the modal colouring of the studied grammatical structures. Conditional sentences in this case refer to the Subjunctive Mood and indicate hypotheticality, desirability, necessity, requirement, proposal, etc. Conditionals are used to refer to actions that do not occur or did not occur, because of inappropriate conditions for this, or these conditions are not feasible in this situation. Let us add that all these given above must be illustrated by the teacher.

Step 3. To our mind it is necessary both for students and teachers to know about semantically universal features of conditionals to avoid misunderstanding while teaching-learning conditionals in the field of two languages – Ukrainian and English.

Actually, every language has conditional structures which can be open, probable, improbable or impossible. However, the structure and the conditional sense may vary from one language to another. The two English sentences, for example, *If I had money, I would buy the car* and *If I had had the money, I would have bought the car*, are translated into Ukrainian *Якщо б в мене були гроші, я б купив машину*. The literal understanding of these Ukrainian sentences is the only one: *Якщо б в мене були гроші (я розумію, що в мене їх немає), я б купив машину (я розумію, що я цього не зроблю за відсутності коштів)*. It is obviously, the tense and the conditional sense are not the same in English and Ukrainian.

To find semantically universal features of conditionals, first of all, one must start the matter with identifying the concept of factuality. A fact is something which is assumed actually to take place or to have taken place. This can be illustrated by the following example: *They will send us postcards of the sights they visit* (*Вони надішлють нам листівки визначних пам'яток, яких відвідають*) implies *They will visit (some) sights* (*Вони відвідають визначні пам'ятки*). Thus, this sentence is factual and truth-committed. But *If you enjoy history, Athens is the European city for you to visit* (*Якщо тебе цікавить історія, то Афіни – це те європейське місто, яке тобі потрібно відвідати*) does not imply *You will visit some European cities* (*Ти відвідаєш деякі європейські міста*).

The conditional *If I go to London, I will visit the Tower* (*Якщо я поїду до Лондона, то відвідаю Тауер*) carries the probability of factuality; it does not show fact-based statement; on the contrary, it has fact-based neutral utterance.

Truth-neutral conditions may be traced in both English and Ukrainian: *If he doesn't do it, I will do it* (= maybe he will not do it, then I will do it) = *Якщо він не зробить це, я це зроблю* (можливо, він не зробить це, тоді я це зроблю). The flavour of the so-called theoretical meaning is felt.

So, the examples above show that the conditional form can express a real possibility, open or a truth-neutral condition in English as well as in Ukrainian. Hence, the first semantic universal is there are conditional form(s) denoting real possibilities or open or truth-neutral conditions in languages (English and Ukrainian).

The second semantic universe is all languages have the conditional form(s) denoting unreal, impossible or contrary-to-fact statements in the past: *If I had been you, I wouldn't have done it* (*На твоєму місці, я б цього не зробив*) (= *a я не ти*) – hypothetical meaning is implied. We refer to imaginary past events, the hypothetical forms generally have the categorical sense of contrary to fact.

As for the third semantic universe (some languages have the conditional form(s) denoting exactly contrary-to-assumption statement in the present and contrary-to-expectation ones in the future [5, P. 45]) it works in English (*If it rained, I would stay at home* – *Якщо б дощило, я б залишився вдома* (but I assume that it isn't raining)). But we lack these meanings in Ukrainian due to its syntheticity (the particle *би/б* is the only helper); English being the analytical language possesses a number of various analytical patterns and in this way we can compare it with Maths.

Thus, in our case we must learn all the patterns of English conditionals by heart as the multiplication table. Moreover, the problem is the forms, patterns, to be exact, the students deal with in their native language and the foreign one. Students must comprehend and understand at least three patterns (Type 1, Type 2, Type 3) of English conditionals not only linguistically, but also cognitively. Such an approach, in our opinion, will help to avoid confusions and mistakes in teaching-learning this grammar topic. Sometimes the way of translating cannot assist, but the reconstructing of real, probable or impossible situations do.

Step 4. Judging by own pedagogical experience students in general and the students of non-philological specialities in particular face three main problems in studying English conditionals: the usage of grammar tenses (the tense shifts or backshifting, in other terms), the form and the meaning in conditional sentences.

As for the implementation of tense form, we think, the teacher should pay special attention to them while explaining three types of conditionals (each type separately). The form of conditionals can be strictly presented by two clauses: *if*-clause and the main one (for all types). In addition, “the lack of knowledge about irregular verbs, difficulty in distinguishing the use of *had* and *have* in Type 3 clauses, and lack of context understanding inhibit students from understanding conditional sentences” [2, P. 17].

One more problem the students come across – the discrepancy between the meanings of the tenses used in conditional sentences and their primary meanings, i.e. those meanings the students are accustomed to use, the Past Simple, for instance, for past actions.

Step 5. Before announcing the conditional, students should be able to use easily and correctly the Present Simple, the Past Simple, the Past Perfect tenses and the modal auxiliaries, especially *can* and *could*. Only after having realized they have actually learned these verb forms, the conditionals can be introduced.

As these constructions are considered to be “complex”, all types cannot be introduced at once in a short period of time. That's why, the three types should be taught, beginning from the first type with certain time intervals. Due to such regularity students concentrate on the mechanical memorizing of the grammatical constructions and do not contemplate about the meaning and use of the patterns studied.

As a result, conditionals should be presented on account of meaning and use. To understand meaning and use, the question of context and situation is key. Specifically, real language equals real-life situations or as an effect of real information. By context, we imply the situation or the part of the information resulting in language being used. In case of offline teaching and learning it can be the classroom with physical surroundings and students. By situations we mean either invented stories or simulated real-life ones.

Step 6. Before introducing the theoretical material as for English conditionals the teacher as a rule should examine the textbook/textbooks the students are going to follow. At our University this topic is studied by fourth-year students and according to the academic programme “Foreign Language (English)” we use the textbook “Grammarway 3” by J. Dooley and V. Evans [12]. One unit (Unit 8) of the textbook is designed for the topic discussed (“Conditionals-Wishes-Would Rather/Had Better-Unreal Past”) [12, P. 98]. Having scanned the unit, we see the first section presents simultaneously the information about four types of the conditionals (Type 0, Type 1, Type 2, and Type 3). The information is presented in the table. At the same time, we observe the passages of the usage of *will*, *would*, *should* in *if*-clauses; *unless* instead of *if...not*; *were* for all persons; the construction *if I were you* (for giving some advice); the expressions used instead of *if* (*provided*, *providing that*, *suppose/supposing*) [12, P. 99].

Nine exercises follow then. It is odd, but still, the first two exercises offer the training of Type 1, one exercise – Type 2, two exercises – Type 3. Next, all of a sudden, there is one exercise for practicing Type 0. The rest of exercises (three of them) are focused on the choice of correct tenses [12, P. 99-101].

The subtopic “Mixed Conditionals” is given in the table and only one exercise is shown [12, P. 102]. On the next page we see the passage of the information as for “Wishes” and six exercises to perform [12, P. 103-104]. As for *would rather* and *had better* (preference and advice, accordingly) four exercises are proposed to do [12, P. 105-106]. Unexpectedly, after twenty-one exercises, the rubric “The unreal Present and Past” appears [12, P. 106]. It looks strange, on the one hand, as it is located practically at the end of the unit, but, it presents some summarizing information as for the Past Simple and the Past Perfect usage for indicating unreal actions (all information is generalized), on the contrary. Although, we must admit that the usage of the tenses mentioned above with such conjunctions as *as if/as though* as well as the construction *it's (about/high) time* has not been explained before in the textbook. After that some training exercises follow plus Revision Box (the text working out, oral activity and written activity as well) [12, P. 107-109].

Further, we have analyzed some more textbooks on the subject of the topic being discussed [13; 14]. We want to share some troubles we personally come across while inspecting the exercises of these textbooks. Some exercises seem to be confusing as give the pattern (the first sentence, as a rule) and, accordingly, students try to follow it without paying attention to the task (exercise 13) [14, P. 104]. Moreover, while explaining the status of *to be* within the topic “English conditionals” we always pay attention to the form *were* for all persons. These textbooks, and not only these ones, point out that “we can use *were* instead of *was* in all persons” [13, P. 66], “However, *were* is more often used in formal English” [14, P. 105]. Two, at least, questions arise – how is it reflected in exercises? – and how to check the students up?

One more passage that bewilders us personally and the students as well: the table presenting Mixed Conditionals [13, P. 69]. As you can see three types of them are offered with possible tense combinations “if the context permits it” [13, P. 69]. Three patterns combining *if*-clause and the main one present the following: Type 2+Type 1, Type 2+Type 3, Type 3+Type 2, accordingly. As for the last two mixing it is out of the question. However, the sequence of Type 2+Type 1 (*If nobody phoned him, he won't come to the meeting* [13, P. 69]) raises a lot of questions, at least two of them: How to interpret the statement? What about hypothetical condition in the past or present? We, personally, cannot accept this piece of information.

We should state that the theoretical passages in the textbook “Grammarway2” are consistent and dosed in a way [14, P. 100-107]. We mean that each type of conditionals is given separately, including “Wishes”. As for the textbook “Round-up 5” the theoretical information of the types of conditionals is simultaneously presented [13, P. 66-69]. It, to our mind, causes some difficulties for students to comprehend. Moreover, only seven exercises are proposed to perform. It is not enough to follow the forms and meanings of English conditionals.

What we appreciate is the exercises for oral and writing activities, that is “a communicative focus instead of the traditional one which is based extremely on deductive presentation as well as practice” [8, P. 155].

Thus, the teacher may choose either one textbook or the combination of some to achieve the goal taking into account the form, the meaning and the use of conditionals.

Step 7. Introducing the Types of Conditionals, starting with the Type 1, and doing it steadily is the next step. We believe the teacher should begin with the following general pattern: *if*-clause + main clause or main clause + *if*-clause [15, P. 120], thus, focusing the students' attention on the complex sentence: “*Guns and butter*” tradeoff means that if you buy weapons you can't buy food [10, P. 36]; *They will make a profit if they can produce goods and services that buyers want* [10, P. 97]; *Consumers will travel to a store across town to purchase goods and services, if they can save enough money to onset the travel expense and the cost of their time* [10, P. 116].

Here also one should state that if the subordinate clause (*if*-clause) occupies the initial position it is separated from the main one by comma: *If they can produce goods and services that buyers want, they will make a profit.*

Type 1 is used to refer to the present or future where **the situation is real**. In other terms we can call this type **probable conditional**. In these sentences, *if*-clause is in the Present Simple, and the main clause is in the Future Simple. The first conditional sentences emphasize about the possible future events or situation and the result. For example: *Or, if I'm a baker, maybe I won't change my use of butter directly, but the profit motive will make me cut back on buying something else to be able to keep buying butter* [10, P. 131]. The table on page 100 may come in handy [14, P. 100].

Here one can add that the first conditionals express a lot of functions among which we outline commands, offers, suggestions and warnings [15, P. 121]: *Shall economists study how people make decisions if they work, buy or invest their savings?; I will complain if you don't satisfy my demand; If the result of the analysis is encouraging, then prepare a business plan* [10, P. 130].

Pay special attention to grammar tenses used in this type of conditional sentences: the Present Simple in *if*-clause whereas the Future Simple in the main clause. Moreover, the teacher may point out that the conjunction *if* is the marker of the subordinate clause. It means that the Future Simple is not allowed in this part of the complex sentence. Some Internet resources may assist the students to master Type 1 [16].

Type 2 is used to refer to a time that is now or any time, and **the situation is unreal**. This is **improbable conditional**. "The second conditional sentences describe about an event or situation that might not occur in the present and future. The condition is unlikely to be fulfilled because the future event is unlikely to happen" [2, P. 15]: *If Florida ignored its advantage in oranges and tried to grow apples, it would force the United States to operate within its curve, and the standard of living would fall* [10, P. 88]; *This doesn't mean that all apples will be sold to jam makers – if this happened, the resulting oversupply of apple jam would cause jam prices to crash and reduce the maximum price that the jam maker is able to pay for the apples* [10, P. 127].

The table on page 102 may be of service [14, P. 102]. According to this table *would/could/might + bare Infinitive* are used. We guess that in this case the teacher should recall the grammar status of *would* – the Future-in-the-Past, for instance: *Last week the company announced that it would set aside 20 seats on that flight for sale at half the regular fare* [10, P. 27]; *Government planning agencies decided how goods and services would be produced in command economies* [10, P. 62]. Some other statuses of *would* may be observed on the valid resources [17; 18].

Pay special attention to grammar tenses used in this type of conditional sentences: the Past Simple in *if*-clause whereas *would/could/might + bare Infinitive* in the main clause. Some authors state "the main clause uses the past future" [2, P. 13] or "would" is a modal verb most commonly used to create conditional verb forms" [18]. But, we think, it is superfluous as the structure given above is easier to remember, with the table assisting. Moreover, in this way we avoid terms confusion.

Also, the teacher should emphasize that *were* is used for both singular and plural subjects; *If I were ..., I would...* is a common form of advice.

Type 3 expresses the hypothetical action or situation in the past. The event happened in the past and the meaning is **contrary to the fact**. Here we deal with **impossible conditional**. The teacher should focus the students' attention to the fact that this type deals with the past not similar to Type 1 and 2. "This type of conditionals talks about the past, unlike the first and second which discuss events in the real or unreal future. These conditions, too, are therefore impossible, because they have either already occurred or might have occurred but will not anymore" [9, P. 79]: *Would that never have happened if they had accomplished this goal?* [10, P. 82]; *No one would have mistaken the model for a real person if these plastic models had not been actual human bodies* [10, P. 90].

The table on page 103 may assist to comprehend the pattern [14, P. 103]. In accordance to this table *would/could/might + have + Past Participle* are used.

Step 8. The introduction of each type of English conditionals must be accompanied by performing various exercises. They can be taken from different sources (textbooks, websites, the findings of other teachers, etc.). We are sure that special attention should be paid to the students' constructing conditionals themselves just to overcome the problem of the forms, meanings and use of tenses (backshifting) as "students' ability to understand the use of tenses, sentence form and understand the meaning of conditional sentences are a complete package that makes students able to understand and construct conditional sentences well" [2, P. 42].

The teacher must not just focus on giving and explaining the grammar material. The training and its implementation are also dominant for students to be skillful in using conditional sentences. Besides traditional training exercises one can use Students' Interview Questions: ask the students, for instance, what they have done first when constructing conditional sentences or what difficulties they have found in the process of learning conditional sentences, etc. Moreover, translation exercises should be applied. The same situation may be beaten several times within probable, improbable and impossible conditionals. The conditional quizzes must be developed in a way that the different types of conditionals are arranged randomly. More exercises may be observed here [19]. And do not forget that teaching techniques may diversify the monotony of the lesson [7].

Conclusions and perspectives. More generally, these basic findings are consistent with the research showing that there are difficult grammar topics, but at the same time there are productive and effective ways out of the problem – and English conditionals are no exception. Everyone should realize it by summing up the existing findings, on the one hand, and inventing one's own algorithm for grammar material presentation aiming at mastering the topic well and applying it in different contexts, otherwise. These findings provide a potential mechanism for gradual implementation of the subject matter.

Future research is needed to delimitate various types of errors students make while learning English conditionals such as interference, ambiguous and performance mistakes, overgeneralization, incorrect association, teacher-induced errors, etc. They should be analyzed within each type of conditionals with the reference to the students' performing exercises and interviews.

References:

1. Langacker, R.W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. New York: Oxford University Press [in English].
2. Fatimah, S. Analyzing students' problems in understanding and constructing English conditional sentences. Retrieved from <https://repository.ar-raniry.ac.id/id/eprint/11245/1/Siti%20Fatimah,%20150203020,%20FTK,%20PBI,%20085360074257.pdf> [in English].
3. Ma'rifah, U., & Raja, P. Modified PPP procedure in teaching conditional sentences through WhatsApp for vocational school students. Retrieved from <http://repository.lppm.unila.ac.id/42409/1/Flora%20Mei%202022.pdf> [in English].
4. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching*. England: Oxford University Press [in English].
5. Karacaer, Z. A contrastive study of conditionals in Turkish and English with special emphasis on problems for Turkish learners of English in the light of error analysis. Retrieved from <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/4033/8761.pdf?sequence=1> [in English].
6. Norris, R.W. (2003). How Do We Overcome the Difficulties of Teaching Conditionals? *Bulletin of Fukuoka International University*, 9, 39–50 [in English].
7. Sovach, K.O. (2023). Teaching English conditionals: systemic review of modern methodological approaches and teaching techniques. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhohohiia», Seriiia «Medytsyna») – Prospects and innovations of science (Series "Psychology", Series "Pedagogy", Series "Medicine")*, 7(25), 34–45 [in English].
8. Aboghunaim, N. Teaching Conditionals in Iraq: Towards a Communicative Approach. Retrieved from <https://www.iasj.net/iasj/download/4165418ba392b135> [in English].
9. Gorat, L., & Prijambodo, V.L. The effect of using deductive approach and inductive approach in teaching English to students on their conditional sentence mastery. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Effecto-of-Using-Deductive-Approach> [in English].

10. Mazur, O., & Sovach, K. (2021). *Anhliiska dlia ekonomistiv [English for Economists]*. Kherson: OLDI-PLIUS [in English].
11. Mood. *Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/mood-grammar> [in English].
12. Dooley, J., Evans, V. (2012). *Grammarway 3 with answers*. Newbury: Express Publishing [in English].
13. Evans, V. (2006). *Round-up 5*. Pearson Education Limited [in English].
14. Dooley, J., Evans, V. (2012). *Grammarway 2 with answers*. Newbury: Express Publishing [in English].
15. Foley, M., Hall, D. (2003). *Advanced learner's grammar: A self-study reference and practice book with answer*. Harlow: Longman [in English].
16. Conditional 1. Умовні речення. Перший тип. *YouTube*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=OPQuxOI9O08> [in English and Ukrainian].
17. Would as a Modal Verb. *Oxford Learner's Dictionaries*. Retrieved from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/would> [in English].
18. Would. *Englishpage*. Retrieved from <https://www.englishpage.com/modals/would> [in English].
19. Ortega, M.A. Teaching conditionals using new technologies and game-based learning. Retrieved from <https://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle> [in English].

Література:

1. Langacker R. W. *Cognitive grammar: A basic introduction*. New York : Oxford University Press, 2008. 562 p.
2. Fatimah S. Analyzing students' problems in understanding and constructing English conditional sentences. URL: <https://repository.ar-raniry.ac.id/id/eprint/11245/1/Siti%20Fatimah,%20150203020,%20FTK,%20PBI,%20085360074257.pdf> (дата звернення: 28.02.2023).
3. Ma'rifah U., Raja P. Modified PPP procedure in teaching conditional sentences through WhatsApp for vocational school students. URL: <http://repository.lppm.unila.ac.id/42409/1/Flora%20Mei%202022.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
4. Larsen-Freeman D., Anderson M. *Techniques and principles in language teaching*. England : Oxford University Press, 2011. 189 p.
5. Karacaer Z. A contrastive study of conditionals in Turkish and English with special emphasis on problems for Turkish learners of English in the light of error analysis. URL: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/4033/8761.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.02.2023).
6. Norris R. W. How Do We Overcome the Difficulties of Teaching Conditionals? *Bulletin of Fukuoka International University*. 2003. No. 9. P. 39–50. URL: <http://www2.gol.com/users/norris/articles/conditionals.html> (дата звернення: 23.03.2023).
7. Sovach K. O. Teaching English conditionals: systemic review of modern methodological approaches and teaching techniques. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 7(25). P. 34–45.
8. Aboghunaim N. Teaching Conditionals in Iraq: Towards a Communicative Approach. URL: <https://www.iasj.net/iasj/download/4165418ba392b135> (дата звернення: 25.02.2023).
9. Gorat L., Prijambodo V. L. The effect of using deductive approach and inductive approach in teaching English to students on their conditional sentence mastery. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Effect-of-Using-Deductive-Approach> (дата звернення: 28.02.2023).
10. Мазур О., Совач К. Англійська для економістів=English for Economists: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 232 с.
11. Mood. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/mood-grammar> (дата звернення: 16.03.2023).
12. Dooley J., Evans V. *Grammarway 3 with answers*. Newbury : Express Publishing. 2012. 272 p.
13. Evans V. *Round-up 5*. Pearson Education Limited. 2006. 209 p.
14. Dooley J., Evans V. *Grammarway 2 with answers*. Newbury : Express Publishing. 2012. 192 p.
15. Foley M., Hall D. *Advanced learner's grammar: A self-study reference and practice book with answer*. Harlow : Longman, 2003. 384 p.
16. Conditional 1. Умовні речення. Перший тип. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OPQuxOI9O08> (дата звернення: 20.03.2023).
17. Would as a Modal Verb. *Oxford Learner's Dictionaries*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/would> (дата звернення: 21.03.2023).
18. Would. *Englishpage*. URL: <https://www.englishpage.com/modals/would> (дата звернення: 21.03.2023).
19. Ortega M. A. Teaching conditionals using new technologies and game-based learning. URL: <https://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle> (дата звернення: 01.03.2023).

UDC [001.89:81'246.3]:373.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-419-426](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-419-426)

Sulik Oleksandra Anatoliivna fourth-year postgraduate student, Department of German Language and Literature with Teaching Methods, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, 50050, tel.: (068) 922-17-53, <https://orcid.org/0000-0001-6744-3306>

RESEARCH AND EXPERIMENTAL WORK ON IMPLEMENTATION OF MULTILINGUALITY IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The author analyzes the phenomenon of multilingual education in European countries and the peculiarities of the attitude of scientists to multilingualism in the modern educational paradigm. The purpose of research is to analyze the PlurCur project and create recommendations for the introduction of multilingual education at a decent level in Ukrainian education as a research and experimental work of multilingualism. The author reveals the features of the formation of modern experimental methods of multilingualism in European educational institutions, the features of the creation and functioning of the project of the cross-linguistic curriculum, the attitude of foreign and Ukrainian scientists to the experimental implementation of the cross-linguistic curriculum in the educational environment. The research and experimental work is based on the functioning of the intercultural curriculum, which is gaining more and more popularity in schools and universities in Germany, Austria, Poland and France. The author describes in detail the levels of functioning of the curriculum (international, national, school, group and personal). The multilingual education program provides for the study of four foreign languages by children from grades 2 to 9. Starting from the second grade, every 2 years, children take to study a new foreign language, and the one that they studied before passes into the language when studying another school subject. Attention is focused on the formation of multicultural competence through the formation of communicative and sociocultural components in foreign language lessons, as the basis for the formation of a multilingual and multicultural personality within the educational process. An example of an actual model of a cross-cutting language program for Hufeisen and the characteristics and functions of its work in practice are given. The author describes the features of the process and stages of introducing new bilingual and multilingual programs to an educational institution through the approval of state documents and the coordination of the curriculum by the teaching staff. The author gives recommendations on the approach to creating the necessary conditions for research and experimental work and the introduction of multilingual education based on the PlurCur project and examples of European educational institutions participating in the project.

Keywords: cross-linguistic curriculum, multilingual education, multilingualism, PlurCur project.

Сулік Олександра Анатоліївна, аспірантка четверного року навчання, кафедра німецької мови та літератури з методикою викладання, Криворізький Державний Педагогічний Університет, м. Кривий ріг, 50050, тел.: (068) 922-17-53, <https://orcid.org/0000-0001-6744-3306>

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВПРОВАДЖЕННЯ БАГАТОМОВНОСТІ В СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. Автор аналізує феномен багатомовної освіти в країнах Європи та розглядає різні точки зору науковців до багатомовності в сучасній освітній парадигмі. Метою дослідження є аналіз проекту PlurCur та створення рекомендацій щодо запровадження багатомовної освіти на гідному рівні в українській освіті як форма науково-експериментальної роботи з багатомовності. Автор розкриває особливості становлення

сучасної експериментальної методики багатомовності в європейських навчальних закладах, особливості створення та функціонування проекту наскрізного мовного курикулуму, ставлення зарубіжних та українських науковців до експериментального впровадження наскрізного мовного курикулуму в освітньому середовищі. Дослідницько-експериментальна робота базується на функціонуванні міжкультурної навчальної програми, яка набуває все більшої популярності в школах та університетах Німеччини, Австрії, Польщі та Франції. Автор детально описує рівні функціонування навчального плану (міжнародний, національний, шкільний, груповий та персональний). Програма багатомовного навчання передбачає вивчення дітьми з 2 по 9 клас чотирьох іноземних мов. Починаючи з другого класу кожні 2 роки діти починають вивчати нову іноземну мову, а ту, яку вони вивчали раніше, використовують при вивченні іншого шкільного предмета. Акцентовано увагу на формуванні полікультурної компетентності через формування комунікативного та соціокультурного компонентів на уроках іноземної мови, як основи формування багатомовної та полікультурної особистості в освітньому процесі. Наведено приклад реальної моделі наскрізної мовної програми за Б. Хуфайзен та її характеристики й функції роботи на практиці. Описано особливості процесу та етапи впровадження нових двомовних та багатомовних програм у навчальний заклад шляхом затвердження державних документів та узгодження навчального плану педагогічним колективом. На основі проекту PlurCur та прикладів європейських навчальних закладів, які беруть участь у проекті, надано рекомендації до створення необхідних умов для дослідно-експериментальної роботи та запровадження багатомовної освіти в українські загальноосвітні заклади.

Ключові слова: наскрізний мовний курикулум, багатомовна освіта, багатомовність, проект PlurCur.

Introduction. The term "multilingual education" has been used since 1953 as a term defining the use of two or more foreign languages in the educational process. Moreover, it is worth noting that UNESCO defined language not only as a complete system for learning in foreign language classes, but also as a means of learning in other classes and using languages in everyday life [11, с. 198].

In Europe, since the 90s of the last century, researchers of multilingualism indicated the need to introduce multi-competence, emphasizing the following aspects: 1) the achievement of competence at the level of native speakers is no longer the goal when learning several foreign languages; 2) the teacher must have the competence of knowledge in several languages; 3) the native language can help to better understand a foreign language when studying grammatical and lexical units; 4) the principle "the earlier the better" no longer works - the main thing is to consciously grasp the language in education for better command of it [11, с. 200].

Over the past twenty years, The European Centre for Modern Languages (ECML) has achieved significant progress in the development of the system of teaching foreign languages, which is actively engaged in the modernization of language education on the basis of 33 European countries [2]. Their PlurCur model of multilingual education is a fairly new method of teaching foreign languages in the school system abroad (since 2011), which is now gaining more and more popularity and is being experimentally implemented in general educational institutions in the Netherlands, Germany, Austria, Switzerland and others. The main developers of the language curriculum model abroad are E. Allgäuer-Hackl, K. Brogan, U. Henning, B. Hufeisen, and J. Schlabach and other. On the territory of Ukraine, this model has been studied very little and only a few scientists shed light on it in their works: V. Gamanyuk, N. Zhdanova, O. Bilozir and O. Pershukova.

Discussion. Brita Hufeisen, who first spoke about the creation of an end-to-end language curriculum in 2005, sees the purpose of the developed model not only in the successful study of one foreign language, but anticipating the needs of society and the difficulty of learning foreign

languages at school, she wants to completely modernize school and university education, which would allow pupils and students to speak at least four languages at a sufficient and/or advanced level [9, с. 266].

The purpose of our research is to analyze the PlurCur project and create recommendations for the introduction of multilingual education at a decent level in Ukrainian education as a research and experimental work of multilingualism.

The project of an end-to-end language curriculum is gaining relevance and has been tested in German schools in recent years. But despite the need of modern students to master several languages and the active development of the project among multilingual scientists, this project still remains little known among school workers in Germany, Austria, the Czech Republic, Norway, Ukraine, etc. and is purely research-experimental in nature. What will be determined by the narrow circle of schools, gymnasiums that wish to participate in the PlurCur project.

The implementation of the PlurCur curriculum takes place at several levels, which ensure the functioning of the new school education at all its levels. Only with the presence of all regulatory components it is possible to build a clear, high-quality and functional educational process (Table 1.) [1].

Table 1.

Levels of PlurCur implementation in language education

Name	Level	Example
SUPRA	international	international reference tools, General European recommendations for Language, international evaluation studies, European Language Indicator Competence, analyses
MACRO	national/ regional	curriculum, strategic specific goals, common core, learning standards
MESO	school	curriculum, strategic specific goals, common core, learning standards
MICRO	class/group	course, textbook used, resources
NANO	individual	individual learning experience, continuous personality development

The given table demonstrates the functioning of state programs and documents at five levels of state education. Therefore, the curriculum ensures general consistency, planning of education in its various aspects (goals, competencies, content of education, approaches, materials, etc.) and coordinates the pace of acquisition of competencies in various school subjects and the quality of the formation of competencies among students [4].

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) states that the given curriculum (framework system) is ambiguous and complex in its definition, requiring very fruitful further work in order to obtain the planned results. Cross-cutting language curriculum – is part of a larger language process that does not end with one school education and affects the development of a bilingual personality outside the school walls [4]. First of all, it is worth paying attention to the fact that the curriculum is aimed at a theoretically grounded, scientific method-based description of why and under what conditions the educational process should take place and is a plan for a discipline or a general educational institution with a definition of the purpose, content, methods, means training and forms of control [5, с. 166], which is subject to the policy of multilingualism and standards established by the Council of Europe (The Council of Europa) and acts as a tool for the modernization of language education and education in general.

Ukrainian scientist Pershukova O. in her article "Interculturality and multilingualism as directions for modernization of the content of language education of schoolchildren in Europe" writes about the modernization of education through the implementation of an end-to-end language curriculum in modern education, which we cannot avoid in the era of globalization. Within the framework of multilingual education, the first task of the teacher should be the formation of intercultural sensitivity (understanding of cultural features on a sensory level), which is ensured by the modernization of the content of the educational material [11, с. 200]. And only with the

help of written exercises in verbal communication is it possible for students to acquire knowledge about the culture and traditions of the country whose language is being studied and to formulate sociocultural competence.

Accordingly, "The Platform of resources and references for plurilingual and intercultural education" was designed to help countries participating in the PlurCur project develop their own language curriculum in such a way that to take into account all the languages that can be taught at school (Fig. 1.) [2]. This shows that there is no single language curriculum for all schools in the world, educational institutions based on the model of an end-to-end language curriculum should still focus on the linguistic and cultural characteristics of their students.

Hufeisen B. developed an actual model of the end-to-end language curriculum, which was taken as the basis of a large-scale experimental project of ECML [8, c.50-69]. In the future, we will consider the purpose of the composite model:

- taking into account the existing individual multilingualism of students, which they bring into the educational context in one way or another, and its distribution to all students;
- students' awareness of their own multilingualism as an asset, even if it is about little-known and little-used languages;
- promotion of school multilingualism, fixed in educational plans;
- sensitization of language teachers and professional disciplines to issues of multilingualism, simultaneous teaching of several languages, to general issues of multilingualism didactics;
- promotion of the systematic formation of linguistic awareness and linguistic attention at the interdisciplinary level;
- use of educational strategies relevant for language learning in other educational contexts;
- involvement of intercultural education in the content of education of other disciplines;
- use of the synergistic effect of learning several languages;
- simplification of language learning and teaching;
- systematic integration of individual and social multilingualism in all educational disciplines [8, c. 266–267].

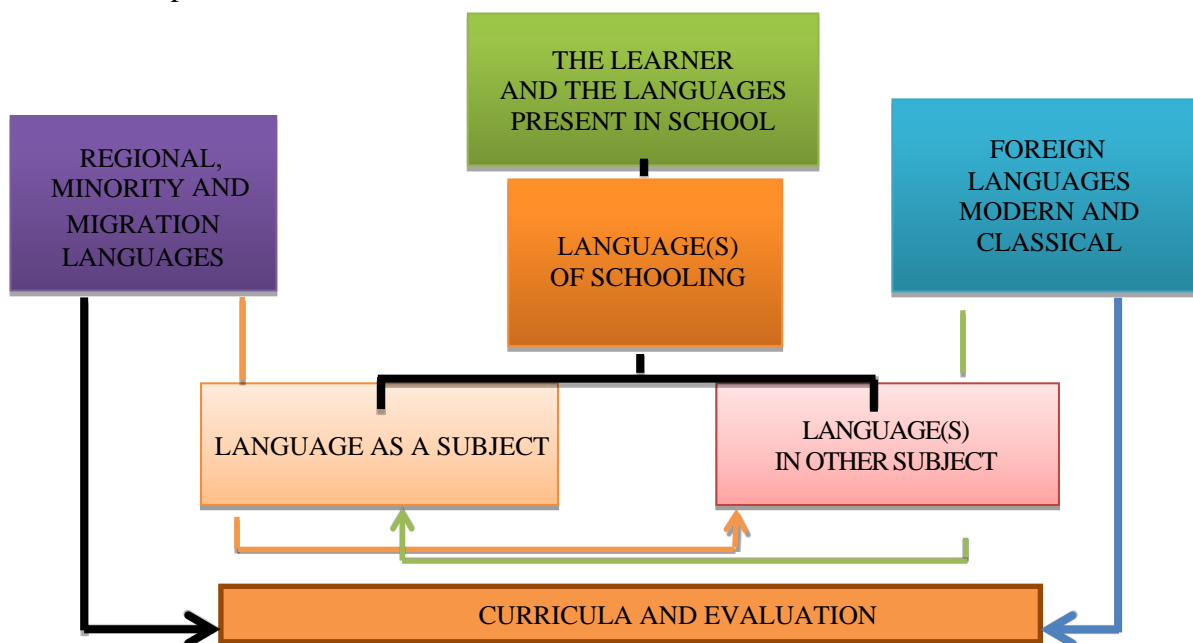

Fig.1. Platform of resources and references for plurilingual and intercultural education

The presented goal is implemented according to the scheme proposed by Jonas Erin in 2017 (Fig. 2.) [7, c. 239].

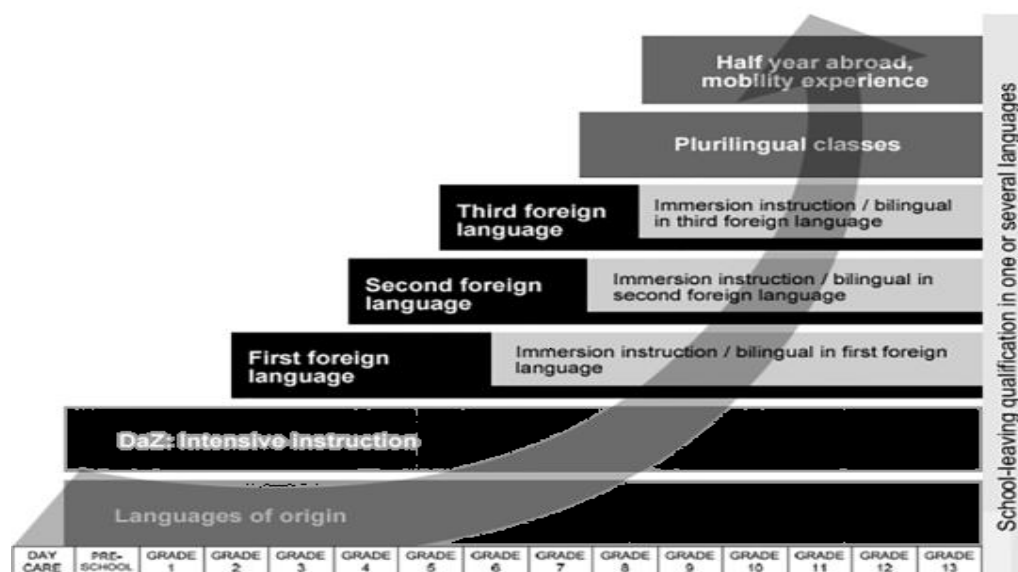

Fig.2. Program of multilingual education (J. Erin)

So, according to the presented scheme, we can see that learning a foreign language begins only with the 2nd grade. In accordance:

- Grades 2-3: traditional L1 learning.
- 4-5 grades: traditional study of L1/ introduction of 2 (or more) bilingual subjects in L1/ study of traditional L2.
- Grades 6-7: study of traditional L2/ introduction of 2 (or more) bilingual subjects in L2/ study of 2 (or more) bilingual subjects in L1/ traditional study of L3.
- 8-9 grades: study of traditional L3/ introduction of 2 (or more) bilingual subjects in L3/ study of 2 (or more) bilingual subjects in L2/ study of 2 (or more) bilingual subjects in L1/ study of traditional L3 (or introduction of language vacuum) [7, c. 240].

It is worth paying attention to several aspects of the presented model:

- The first language (L1) is German (as the language of the majority in Germany, Austria, Liechtenstein). Language and speech competences in the first language are formed throughout schooling.
- Foreign languages can be taken as "classical languages" such as French, English, and minority languages (which are specific to the region of the educational institution or the availability of specialists).
- For foreigners whose native language is not German, the course "German as a foreign language" (Deutsch als Fremdsprache or DaF/DaZ) is provided.
- Studying the native language aims to popularize the native language as a cultural one and to form a national identity.
- Active integrated learning of subject and language through CLIL methodology.
- Mandatory general structuring of education - interlingual, intersubject and interannual.
- The study project should include several languages and many other school subjects (ECML).

Therefore, the cross-cutting aspect presented is to provide for each school subject a clear variation of languages that would be understandable for both the teacher and the students.

The end-to-end language curriculum presented in the early works of B. Hufeisen was based on the functioning models of bilingual education the Dynamic Model of Multilingualism and the Factor Model for learning multiple languages [8, c. 86]. and factors that influence the study of a second foreign language (linguistic, cognitive, affective, neurophysiological and external factors and the culture of learning of the students themselves) (Fig. 3.).

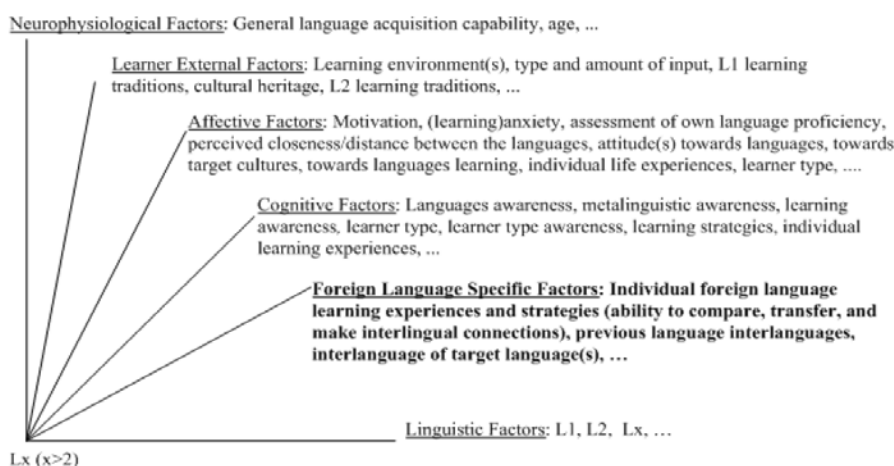

Fig.3. Factors affecting the specifics of the work of the end-to-end language curriculum (according to B. Hufeisen).

To implement an end-to-end language curriculum in the educational process, teachers must use stable methods and take into account the specifics of learning each language: didactics of learning a second (third/fourth) foreign language after the first, didactics of multilingualism, integrated language and subject teaching, and receptive multilingualism [7, c. 241]. Moreover, within the framework of the end-to-end language cuticle, attention is also paid to the formation of communicative competence and it is emphasized that it is necessary to take into account strategic competence (strategic competence - the skill to balance and satisfy the needs of communication in the context). Regardless of the specificity of intercultural communication, strategic competence should always be based on four metacognitive principles, which are played out in the construction of the curriculum:

- pre-planning: preparation, rehearsal, identification of resources for communication, etc.;
- execution: on the basis of existing knowledge, be able to navigate the situation;
- monitoring execution: evaluation of one's own activity through the received results of communication or evaluation of the listener;
- rectifying any difficulties encountered: correcting errors in speech by analyzing one's own answers [7, c. 241].

We should also note that the listed principles are basic for the formation of all speech competences. To illustrate the strategic principles, we can take as an example a fragment of the lesson proposed by the Croatian National Program (The Croatian National Program) (Fig. 4.)

Comprehension, in the language of schooling (2nd stage)

I. LISTENING

1. Preparation for listening

[...]

2. Applying listening strategies

Students will:

- ▶ select and apply key cognitive, metacognitive, and social-affective strategies prior to and while listening to (and looking at) simple, non-literary and literary texts, either assigned or individually selected;
- ▶ differentiate between and identify the necessary, significant and interesting information in simple, non-literary and literary texts, either assigned or individually selected;
- ▶ acquire and apply key strategies of individual and collaborative learning both inside and outside the classroom.

3. Listening comprehension (various sources: traditional and electronic)

Fig. 4. Fragment of a lesson using the PlurCur method

It is worth emphasizing that the scope of such work takes not only a lot of time and money to create and implement an end-to-end language curriculum taking into account the conditions of the region (languages, dialects, school subjects), but also a significant contribution from the teaching staff. From which significant resource contribution and development in experimental conditions are required. For example, we will give a plan of work with research and experimental methods [11, с. 201]. According to O. Pershukova, an experimental educational institution provides an opportunity to officially test new educational technologies and to change the content of all education based on a certain educational institution only after certain steps have been taken:

- study by the pedagogical team of all necessary regulatory and legal documents;
- determination of the topic, purpose and level of experimental research;
- determination of the possibilities of the educational institution;
- discussion by the pedagogical staff of the nuances of cooperation and definition of a common goal in the work for the correct analysis of the work and improvement of the learning model in practice;
- get the support of education management bodies;
- drawing up an application for research and experimental work on the basis of a certain (selected) educational institution;
- submission of an application and program to the relevant education management body;
- obtaining the status of an experimental educational institution of the All-Ukrainian or regional level [11, с. 201-202].

According to J. Akker, D. Fasoglio and H. Mulder, the development of a language curriculum is usually a long and cyclical process with a large number of participants, whose interests must be taken into account when specifying ideas in programs and materials for the successful implementation of learning [2]. Therefore, European experts have developed a common educational context for all languages in the educational process within the framework of the end-to-end language curriculum, which (context) aims to unite all languages of the project in one sector of language education, to create a common structure and content of the language curriculum:

- approval of uniform terminology, principles and standards in the field of language subjects (especially in assessment);
- creation of recommendations on unified methodological approaches for establishing cross-subject connections between language subjects for the formation of end-to-end skills and the creation of conditions for interlanguage translation [2].

Conclusions. At this stage of its development, the cross-language curriculum model is in the PlurCur pedagogical experiment phase on the basis of European schools (the Netherlands, Germany, the Czech Republic, Estonia, France, Italy, etc.) and Ukrainian schools (in Odesa, Chernihiv, Transcarpathian regions, etc.) and is actively improving with each new step for future introduction into the education system of these countries. After all, it is precisely thanks to the PlurCur program that we have an ideal opportunity to expand the standard framework for learning foreign languages and to adapt a whole range of foreign languages to the educational system [6, с.186].

Multilingual education is currently actively developing in European countries and in Ukraine. Developing and forming new methods and approaches to teaching foreign languages in schools through the formation of a multilingual personality with an extended, flexible experience of mastering foreign languages. All scientists studying the theory of multilingualism aim to find effective ways to learn foreign languages (from three foreign languages during schooling) within the school curriculum. And this is not possible without changing the paradigm of the curriculum. Therefore, it is achieved only through the gradual adaptation of the educational system.

References:

1. Allgäuer-Hackl Elisabeth, Brogan Kristin, Henning Ute, Hufeisen Britta, Schlabach Joachim. (2015). More languages? – PlurCur! Research and practice regarding plurilingual whole school curricula. <https://www.ecml.at/Portals/1/documents/ECML-resources/PlurCur-EN-final.pdf>
2. Akker Jan, Fasoglio Daniela, Mulder Hetty. (2008). A curriculum perspective on plurilingual education. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805a1e57>
3. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment. (2001). Council of Europe, 274 p
4. Goullier Francis: (29-30 November 2011). Curriculum convergences for plurilingual and intercultural education. Council of Europe, Language Policy Unit DG II, 21. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SemCurric11_report_EN.pdf
5. Hamanyuk V.A. (2012). Conceptual principles of didactics of multilingualism in Germany. Pedagogy of higher school and secondary school. Vol. 35, 162 - 170.
6. Hamanyuk V. A. (2012). German language education in the context of Common European integration processes: theory and practice: monograph. Kryvyi Rih, 376. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhSt_2015_12_30
7. Hamanyuk V. A., Zhdanova N. S. (2015). Model of cross-cutting language curriculum (Gesamtsprachencurriculum) in EU education. Philological studies. Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University. Vol. 12, 233-241.
8. Hufeisen B. (2003). Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch / B. Hufeisen, G. Neuner. – Strasbourg: Europarat, 248.
9. Hufeisen Britta. (2011). Gesamtsprachencurriculum: Weitere Überlegungen zu einem prototypischen Modell. In R. S. Baur & B. Hufeisen (Hrsg.), „Vieles ist sehr ähnlich“: individuelle und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit als bildungspolitische Aufgabe. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 265–282.
10. Pershukova O. O. (2011). The European experience of integrated curriculum in the context of school multilingual education usage. Nizhyn : NDU im. M. Hoholya, № 2, 55–59.
11. Pershukova O. O. (2014). INTERCULTURALITY AND MULTILINGUALISM AS DIRECTIONS OF MODERNIZING THE CONTENT OF LANGUAGE EDUCATION OF SCHOOL STUDENTS IN EUROPE). VISNYK №119, 198-202.
12. European Centre for Modern Languages (ECML). <http://www.ecml.at/F1/tabid/756/language/fr-FR/Default.aspx>

Література:

1. Allgäuer-Hackl Elisabeth, Brogan Kristin, Henning Ute, Hufeisen Britta, Schlabach Joachim. (2015). More languages? – PlurCur! Research and practice regarding plurilingual whole school curricula. <https://www.ecml.at/Portals/1/documents/ECML-resources/PlurCur-EN-final.pdf>
2. Akker Jan, Fasoglio Daniela, Mulder Hetty. (2008). A curriculum perspective on plurilingual education. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805a1e57>
3. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment. (2001). Council of Europe, 274 p
4. Goullier Francis: (29-30 November 2011). Curriculum convergences for plurilingual and intercultural education. Council of Europe, Language Policy Unit DG II, 21. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SemCurric11_report_EN.pdf
5. Hamanyuk V.A. (2012). Conceptual principles of didactics of multilingualism in Germany. Pedagogy of higher school and secondary school. Vol. 35, 162 - 170.
6. Hamanyuk V. A. (2012). German language education in the context of Common European integration processes: theory and practice: monograph. Kryvyi Rih, 376. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhSt_2015_12_30
7. Hamanyuk V. A., Zhdanova N. S. (2015). Model of cross-cutting language curriculum (Gesamtsprachencurriculum) in EU education. Philological studies. Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University. Vol. 12, 233-241.
8. Hufeisen B. (2003). Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch / B. Hufeisen, G. Neuner. – Strasbourg: Europarat, 248.
9. Hufeisen Britta. (2011). Gesamtsprachencurriculum: Weitere Überlegungen zu einem prototypischen Modell. In R. S. Baur & B. Hufeisen (Hrsg.), „Vieles ist sehr ähnlich“: individuelle und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit als bildungspolitische Aufgabe. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 265–282.
10. Pershukova O. O. (2011). The European experience of integrated curriculum in the context of school multilingual education usage. Nizhyn : NDU im. M. Hoholya, № 2, 55–59.
11. Pershukova O. O. (2014). INTERCULTURALITY AND MULTILINGUALISM AS DIRECTIONS OF MODERNIZING THE CONTENT OF LANGUAGE EDUCATION OF SCHOOL STUDENTS IN EUROPE). VISNYK №119, 198-202.
12. European Centre for Modern Languages (ECML). <http://www.ecml.at/F1/tabid/756/language/fr-FR/Default.aspx>

УДК 37.013.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-427-432](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-427-432)

Азарова Інеса Ігорівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 62082, тел.: (067) 981-68-75, <https://orchid.org/0000-0002-9980-4345>

Голубенко Наталя Юріївна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 62082, тел.: (067) 485-33-47, <https://orcid.org/0000-0003-4014-4319>

Іваницька Юлія Валеріївна кандидат філологічних наук, доцент, старший викладач кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 62082, тел.: (067) 484-67-10, <https://orcid.org/0000-0001-5684-4614>.

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФІЛОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті висвітлено підходи до визначення технологій формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування. Розкрито зміст поняття «компетентність», яке узгоджується та використовується в міжнародних та національних актах законодавства. Встановлено, що наукові підходи до визначення поняття «комунікативна компетентність» ґрунтуються на розкритті його структурних елементів шляхом поєднання: а) граматичної (правил мови), соціально-лінгвістичної (правил діалектної мови), дискурсивної (правил побудови змісту висловленого) і стратегічної (правил підтримки контакту зі співрозмовником) компетентностей; б) поєднання мовної, дискурсивної, розмовної, прагматичної, соціально-лінгвістичної, стратегічної, мислительної складових; поєднання лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної, професійної складових.

Вказано, що іншомовну комунікативну компетентність здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування можна розглядати як обов'язкову складову загальної фахової підготовки, яка складається із комбінації знань, умінь, навичок, інших особистих якостей здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування та є визначальною для можливості провадження подальшої професійної діяльності.

Виокремлено напрями забезпечення ефективності процесу формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування: 1) розроблення передових методологічних підходів; 2) формування висококваліфікованого педагогічного штату; 3) створення необхідних практичних умов для реалізації іншомовної комунікативної компетентності та швидкого подолання мовного бар'єру; 4) впровадження інтерактивних та інноваційних технологій навчання на заняттях з іноземної мови (зокрема, у вигляді ігрових вправ, ситуаційних завдань, експериментів, профайлінгу, відомих пісень, перегляду стрічок тощо); 5) створення умов для обміну досвідом та проживання у іншомовному середовищі, організація онлайн заходів; 6) використання сучасних технологій; 7) використання індивідуального до кожного здобувача як особистості тощо.

Зазначено, що процес формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування повинен базуватись на

системі основоположних вихідних начал, а саме: а) принципу мовної спрямованості; б) принципу всебічного заохочення активності у навчанні; в) принципу інтерактивності та колективної взаємодії; г) принципу багатофункціональності, комунікації та ситуативності.

Ключові слова: технологія, іншомовна комунікативна компетентність, здобувач, заклад вищої освіти, філологічне спрямування.

Azarova Inessa Ihorivna PhD in Linguistics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of German Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvoryans'ka St, 2, Odesa, 65082, tel.: (067) 981-68-75, <https://orchid.org/0000-0002-9980-4345>.

Golubenko Natalya Yuryivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of German Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvoryans'ka St, 2, Odesa, 65082, tel.: (067) 485-33-47, <https://orcid.org/0000-0003-4014-4319>.

Ivanytska Iuliia Valeriivna PhD in Linguistics, Associate Professor, Senior Lecturer Department of German Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvoryans'ka St, 2, Odesa, 65082, tel.: (067) 484-67-10, <https://orcid.org/0000-0001-5684-4614>.

TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF ANOTHER LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF PHILOLOGICAL DIRECTION

Abstract. The article highlights the approaches to the definition of technologies for the formation of foreign language communicative competence among students of higher education institutions of philological direction. The content of the concept of "competence", which is agreed upon and used in international and national legal acts, is disclosed. It was established that scientific approaches to the definition of the concept of "communicative competence" are based on the disclosure of its structural elements by combining: a) grammatical (rules of language), socio-linguistic (rules of dialect language), discursive (rules of constructing the content of what is said) and strategic (rules of support contact with the interlocutor) competencies; b) a combination of linguistic, discursive, conversational, pragmatic, socio-linguistic, strategic, thinking components; a combination of linguistic, sociocultural, strategic, professional components.

It is indicated that the foreign language communicative competence of students of institutions of higher education in philology can be considered as a mandatory component of general professional training, which consists of a combination of knowledge, abilities, skills, and other personal qualities of students of institutions of higher education in philology and is decisive for the possibility of conducting further professional activity.

The areas of ensuring the effectiveness of the process of formation of foreign language communicative competence among applicants of higher education institutions of philological direction are singled out: 1) development of advanced methodological approaches; 2) formation of highly qualified teaching staff; 3) creation of the necessary practical conditions for realizing foreign language communicative competence and quickly overcoming the language barrier; 4) implementation of interactive and innovative learning technologies in foreign language classes (in particular, in the form of game exercises, situational tasks, experiments, profiling, famous songs, watching tapes, etc.); 5) creation of conditions for exchange of experience and living in a foreign language environment, organization of online events; 6) use of modern technologies; 7) the use of an individual approach to each acquirer as an individual, etc.

It is noted that the process of formation of foreign language communicative competence of students of philological higher education institutions should be based on the system of basic starting principles, namely: a) the principle of linguistic orientation; b) the principle of

comprehensive encouragement of activity in education; c) the principle of interactivity and collective interaction; d) the principle of multifunctionality, communication and situationality.

Keywords: technology, foreign language communicative competence, acquirer, institution of higher education, philological direction.

Постановка проблеми. Обрання Україною курсу на вступ до Європейського союзу та нові виклики, які зумовлені військовою агресією, торкнулись усіх сфер життєдіяльності, в тому числі й сфери науки та освіти. Наразі досить поширеними є дослідження іншомовної комунікативної компетентності в різних сферах (зокрема, у навчальних закладах педагогічного профілю, туризмі, культурі, мистецтві, медицині та ін.). У зв'язку з чим, значно відчутним стала необхідність посилення іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти саме філологічного спрямування та вироблення відповідних технологій, що зумовило актуальність обраної теми. Означене пояснюється тим, що саме на майбутніх фахівців філологічного спрямування покладається особлива відповідальність у напрямку формування іншомовного середовища в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окремі питання визначення специфіки формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів вищих навчальних закладів були предметом досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема таких як: Л. Біркун, Л. Брахман, С. Брумфіт, О. Волобуєва, О. Волошина, Р. Джонсон, Н. Дмитренко, О. Єфімова, Г. Китайгородська, С. Козак, Н. Костенко, І. Кухта, С. Мельник, О. Нечипорук, С. Ніколаєва, Л. Овчаренко, Е. Пассов А. Петрова, М. Рудіна, С. Савіньон, М. Свейн, Д. Хаймс, Д. Шейлз та ін. Водночас нові виклики та загрози викликають необхідність подальшого дослідження питань, пов'язаних із визначенням технологій формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування.

Мета статті - дослідження основних аспектів, пов'язаних із технологією формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні з кожним роком зростають вимоги до претендентів на посади за різними спеціальностями. І вже традиційним стають вимоги до кандидатів щодо знання іноземних мов, що в більшості випадків є або умовою прийняття на роботу або перевагою серед інших кандидатів. Окрім цього, в умовах війни знання іноземних мов відкрили для багатьох осіб, які отримали тимчасових прихисток в інших країнах можливість вступити в іноземні навчальні заклади на бюджетну форму або ж влаштуватись на престижні роботи за кордоном. З огляду на це, іншомовна підготовка фахівців філологічних спеціальностей набула нового важливого значення в системі закладів вищої освіти.

Висвітлюючи питання технологій формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування, першочергово звернемось до розкриття сутності поняття «компетентність», «комунікативна компетентність», «іншомовна комунікативна компетентність», виокремлення основних характеристик.

Термін «компетентність» зустрічається в різних сферах як на міжнародному так і національному рівнях, в залежності від галузі використання його тлумачення може дещо різнитись. Відповідно до Імплементативного Регламенту Комісії (ЄС) 2018/2067 від 19 грудня 2018 року про верифікацію даних і акредитацію верифікаторів згідно з Директивою Європейського Парламенту і Ради 2003/87/ЄС під терміном «компетентність» розуміється здатність застосовувати знання та навички для провадження діяльності [1].

Міжнародним департаментом стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI) правова

категорія «компетентність» розглядається через призму таких ознак як: а) кваліфікаційну (тобто, визначену у нормативних документах здатність, можливість (спроможність) особи кваліфіковано здійснювати діяльність, реалізовувати повноваження, виконувати завдання або роботу; б) накопичувально-якісну (тобто, сукупність наявних знань, навичок, ставлень, що дає змогу особистості ефективно діяти або виконувати функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі [2].

Національне законодавство налічує близько 10 різних визначень поняття «компетентність», серед яких під ним розуміють: необхідні обсяг і рівень знань та досвіду у певному виді діяльності [3]; динамічну комбінацію таких складових як: знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, покликані визначити здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [4]; здатність (властивість) особистості успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей [5]; набута під час навчання інтегрована здатність особи, яка складається із знань, вмінь, досвіду та ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [6]; та ін.

В цьому напрямі, Марущак О.М. за результатами наукових розвідок приходять до висновків, що поняття «компетентність» розглядається науковцями різнопланово. При цьому, серед основних бачень авторка виділяє такі елементи компетентності: поінформованості, обізнаності, авторитетності; інтегрованої (загальної) здатності особи успішно (кваліфіковано) провадити діяльність; готовності до діяльності; особистісної якості (їх сукупності); володіння особою відповідною компетенцією; інтегральної властивості особистості; результативно-діяльнісної характеристики освіти; поєднання знань, умінь і навичок, норм, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії, особистісних цінностей й ставлення до діяльності в певній галузі та ін.

В педагогіці під терміном «компетентність» прийнято розуміти інтегровану якість особистості, здатність продуктивно виконувати діяльність у певних соціально-значущих сферах, на основі здобутих знань, умінь, навичок, досвіду, ставлень та цінностей [7].

Аналіз наукової літератури дає змогу прийти до висновку про поширеність використання поряд із поняттям «іншомовна комунікативна компетентність» ще й таких дефініцій як: «іншомовна професійна комунікативна компетентність», «іншомовна професійна компетентність» та ін., а також щодо відсутності єдиного підходу до визначення цих наукових категорій. Так, більшість наукових підходів до визначення поняття «комунікативна компетентність» ґрунтуються на розкритті його структурних елементів, зокрема через поєднання: а) граматичної (правил мови), соціально-лінгвістичної (правил діалектної мови), дискурсивної (правил побудови змісту висловленого) і стратегічної (правил підтримки контакту зі співрозмовником) компетентностей (Д. Хаймс); б) поєднання мовної, дискурсивної, розмовної, прагматичної, соціально-лінгвістичної, стратегічної, мислительної складових (Л. Брахман) [8]; поєднання лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної, професійної складових (С. Козак) [9].

Що стосується визначення терміну «іншомовна комунікативна компетентність», то І. В. Кухта пропонує виділяти такі характерні ознаки: а) є інтегративне утворення особистості; б) приманна складна структура; в) є взаємопроникненням інших видів компетентностей (зокрема, лінгвістичної, соціокультурної, комунікативної); г) є рівнем сформованості, який надає можливість особистості ефективно реалізовувати іншомовну, міжмовну, міжкультурну та міжособистісну комунікацію; д) сприяє забезпеченню відповідного культурного рівня мовлення та невербальної мовленнєвої поведінки [10].

В свою чергу, вважаємо що іншомовну комунікативну компетентність здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування первинно можна розглядати як

обов'язкову складову загальної фахової підготовки, яка складається із комбінації знань, умінь, навичок, інших особистих якостей здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування та є визначальною для можливості провадження подальшої професійної діяльності.

Говорячи про технології формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування значення терміну звернемо увагу на основні ознаки, які можуть характеризувати їх статус, зокрема:

- 1) нормативне закріплення (як правило у вигляді організаційно-розпорядчого документу);
- 2) передбачає якими засобами (способами), в якому порядку та строки повинні бути виконані ті чи інші дії;
- 3) є результат інтелектуальної діяльності та сукупністю систематизованих наукових знань, організаційних та інших рішень;
- 4) містить спеціальну (профільну) інформацію та ін.

Для забезпечення ефективності процесу формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування насамперед є важливим: 1) розроблення передових методологічних підходів (в тому числі, тих, що спрямовані на укріплення особистості, ораторського мистецтва, публічності виступів, тощо);

2) формування висококваліфікованого педагогічного штату; 3) створення необхідних практичних умов для реалізації іншомовної комунікативної компетентності та швидкого подолання мовного бар'єру; 4) впровадження інтерактивних та інноваційних технологій навчання на заняттях з іноземної мови (зокрема, у вигляді ігрових вправ, ситуаційних завдань, експериментів, профайлінгу, відомих пісень, перегляду стрічок тощо); 5) створення умов для обміну досвідом та проживання у іншомовному середовищі, організація онлайн заходів; 6) використання сучасних технологій; 7) використання індивідуального до кожного здобувача як особистості підходу; та ін.

Окрім цього, вважаємо, що процес формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування повинен базуватись на системі принципів, до яких слід віднести: а) принцип мовної спрямованості; б) принцип всебічного заохочення активності у навчанні; в) принцип інтерактивності та колективної взаємодії; г) принцип багатофункціональності, комунікації та ситуативності; та ін.

Технологія формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування є складним комплексним явищем, яке включає різноманітні елементи (зокрема, інтерактивності, інноваційної, комп'ютеризації) та повинно першочергово базуватись на практичному використанні іноземних мов в процесі їх вивчення, набуття необхідних вмінь та навичок на слух сприймати зміст висловлювань, швидко оволодіти мовним матеріалом для побудови речень на автоматизованому рівні, вільно орієнтуватися у іншомовному середовищі та адекватно реагувати на різні мовленнєві ситуації.

Як **висновок** з даного дослідження слід вказати на необхідність розроблення системного та єдиного підходу щодо процесу формування іншомовної комунікативної компетентності у здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування. Перспективою подальших розвідок у даному напрямі можуть стати вироблення єдиної системи технологій формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів закладів вищої освіти філологічного спрямування у вигляді рекомендацій.

Література:

1. Імплементативний Регламент Комісії (ЄС) 2018/2067 від 19 грудня 2018 року про верифікацію даних і акредитацію верифікаторів згідно з Директивою Європейського Парламенту і Ради 2003/87/ЄС: Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-18/ed20181219#n54.
2. Foxon M. Training Manager Competencies: The standards (3rd Ed.) / M. Foxon, R. C. Richey, R. C. Roberts, T. W. Spannaus. Syracuse, NY: ERIC Clearinghouse on Information and Technology, 2003. 177 p.

УДК 53(07)+372.853

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-433-444](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-433-444)

Атаманчук Петро Сергійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, тел.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>

Атаманчук Вікторія Петрівна доктор філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання, Національний центр «Мала академія наук України», головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури, Інститут педагогіки НАПН України, вул. Дегтярівська 38-44, м. Київ, 04119, тел.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>

МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ І СВІТОГЛЯДНИХ ЯКОСТЕЙ ІНДИВІДА В УМОВАХ ПРІОРИТЕТНОСТІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Анотація. Нинішня знаннева парадигма орієнтує освітню галузь на моделювання та можливість забезпечення сформованості інтелектуальних і світоглядних якостей індивіда в умовах визнання пріоритетності природничо-наукової системи освіти. Матеріал публікації полягає в ілюстрації наслідків впровадження авторських напрацювань щодо управління процесами формування дієвого педагогічного кредо (прогнозованих професійних компетентностей та світогляду) майбутнього педагога. Наукова новизна окресленого проєкту: впровадження тематичного пакету наукових, методичних і навчально-наукових творів, концептуально орієнтованого на забезпечення умов ефективного управління формуванням прогнозованих професійних компетентностей та світогляду майбутнього фахівця. Основні теоретичні та практичні лінії презентованого авторського продукту полягають в наступному: здійснення об'єктивного контролю навчально-пізнавальної діяльності; методологія використання бінарних (навчальний предмет + методика навчання цього навчального предмета) фахових цілеорієнтацій; дидактична модель управління процедурами формування дієвого педагогічного кредо (прогнозованих фахових компетентностей та світогляду) майбутнього педагога. Важливіші змістові викладки науково-методичних та навчально-наукових творів авторського доробку співвідносяться з орієнтирами Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) та мульти-дисциплінарності сучасної природничо-наукової системи освіти.

Загалом, за тематикою «формування професійних якостей індивіда в умовах STEM-інтеграційних інновацій сучасної природничо-наукової освіти» здійснено (1993–2022 роки) понад 600 наукових публікацій, серед яких 9 монографій, 2 підручники для вищих навчальних закладів, 65 навчальних посібників та низка інших науково-методичних та навчально-наукових творів; взято участь (2012–2019 роки) у 15-ти етапах Європейсько-Азіатських першостей з наукової аналітики в галузі педагогічних наук (аккаунти: gisap.eu/ru/user/1943; <http://book.gisap.eu/ru/atamanchuk-petro>; <http://Victoria-At>).

Ключові слова: знання, компетентність, світогляд, навички, уміння, переконання, природничо-наукова освіта, педагогічне кредо.

Atamanchuk Petro Serhiyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Physics and Methods of its Teaching, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, tel.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>

Viktoriya Petrivna Atamanchuk Doctor of philological sciences, associate professor, leading researcher of the department of information and didactic modeling, National Center "Small Academy of Sciences of Ukraine", chief researcher of the Department of Teaching Languages of National Minorities and Foreign Literature of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Degtyarivska St., 38-44, Kyiv, 04119, tel.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>

MODELING OF INTELLECTUAL AND WORLD-VIEWING QUALITIES OF THE INDIVIDUAL IN CONDITIONS OF PRIORITY NATURAL AND SCIENTIFIC EDUCATION SYSTEM

Abstract. The current knowledge paradigm orients the educational sector to modeling and the possibility of ensuring the formation of intellectual and worldview qualities of an individual in the conditions of recognition of the priority of the natural and scientific education system. The material of the publication consists in illustrating the consequences of the implementation of the author's work on managing the processes of forming an effective pedagogical credo (predicted professional competencies and worldview) of the future teacher. The scientific novelty of the outlined project: the implementation of a thematic package of scientific, methodical and educational-scientific works, conceptually oriented to ensure the conditions of effective management of the formation of projected professional competencies and outlook of the future specialist. The main theoretical and practical lines of the presented author's product are as follows: implementation of objective control of educational and cognitive activity; the methodology of using binary (subject + teaching method of this subject) professional orientations; a didactic model of managing procedures for the formation of an effective pedagogical credo (predicted professional competences and outlook) of the future teacher. The more important contents of the scientific-methodical and educational-scientific works of the author's work are correlated with the guidelines of the Concept of the Development of Science and Mathematics Education (STEM-education) and the multi-disciplinarity of the modern science and education system.

In general, more than 600 scientific publications, including 9 monographs, 2 textbooks for higher education institutions, 65 teaching aids and a number of other scientific-methodical and educational-scientific works; took part (2012–2019) in 15 stages of the European-Asian championships in scientific analytics in the field of pedagogical sciences (accounts: gisap.eu/ru/user/1943; <http://book.gisap.eu/ru/atamanchuk-petro>; <http://Victoria-At>).

Keywords: knowledge, competence, outlook, skills, abilities, beliefs, natural science education, pedagogical credo.

Постановка проблеми. Знаннєва освітня парадигма оптимізувала орієнтувальні змістові передумови для матеріалу даної публікації. Вони стосуються дослідження та розв'язання проблеми управління процесами моделювання природничо-наукової компетентності та світогляду майбутніх фахівців-педагогів. Впровадження освітніх інтеграційних тенденцій в якісне навчання молоді (проекти – **STEM-** або **STEAM-освіти**, а, також, забезпечення тотальної природничо-наукової грамотності учнівської та студентської молоді (проекти – **УЦОЯО (Український центр оцінювання якості освіти); ЛІССАБОНСЬКА СТРАТЕГІЯ ЯКОСТІ В ОСВІТІ; PISA: (Природничо-наукова грамотність індивіда)** та ін.) створюють належні передумови для оптимістичного прогнозу, який полягає в тому, що природничо-наукова компетентність та світогляд педагога набувають сьогодні неабиякого значення як на національному, так і на міжнародному рівнях. Звісно, що така потреба спонукає до пошуку науково обґрунтованих інноваційних рішень: суспільству завжди будуть потрібні добре освічені педагоги та науковці фізико-технологічного профілю. Саме такі фахівці здатні розв'язувати **актуальні** економічні, соціальні, технологічні та екологічні проблеми, які сьогодні виникають у світі.

Головна ідея публікації полягає у тому, що фундаментальна природничо-наукова підготовка сучасної молоді людини є одним з основних чинників розвитку особистості та потребує адекватного оновлення, відповідно до нинішніх запитів суспільства. Переорієнтація природничо-наукової освіти на розвиток здатності молоді людини самостійно розв'язувати навчально-пізнавальні завдання, які надаватимуть їй можливість успішно застосовувати природничі знання у житті, обумовлює актуальність проблеми компетентісно-світоглядної зорієнтованості освіти. Реформування вітчизняної природничо-наукової освіти на цих засадах може повноцінно вирішуватися лише за умови комплексного підходу, що передбачає оновлення державних стандартів, освітньо-професійних програм, підручників та практики навчання.

Формування природничо-наукової компетентності індивіда відбувається у процесі опанування ним сукупності наук, які вивчають природу та її закони. Формування природничо-наукової компетентності та світогляду реалізується у ході вивчення таких навчальних дисциплін, як: фізика, астрономія, хімія, біологія, географія та екологія, які охоплюють широкий спектр питань про різноманітні властивості, об'єкти і явища природи.

Наш задум вибудовується на тлі критично-креативного переосмислення наступних реалій у навчанні як молоді, так і дорослої людини:

- відсутнє чітке визначення природничо-наукової компетентності та предметних компетентностей яких має набути студент (учень) у процесі вивчення фізики, хімії, астрономії, технологій, географії, біології тощо;
- не визначено також структури природничо-наукової компетентності та її зв'язку з базовими компетентностями в галузі природознавства;
- цілі та державні вимоги до рівня підготовки студента (учнів) сформульовано надто узагальнено й безвідносно до конкретного рівня освіти, об'єкти і явища природи не достатньо конкретизовано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наші попередні міркування ([1, с. 586–619]; [2, с. 223–229]; [3, с. 139–146]) та численні наукові дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів [1–16] дають підстави одразу ж беззаперечно наголосити, що найвищим рівням компетентності й світогляду суб'єкта відповідає сформованість його особистісного знаннево-ціннісного науково-педагогічного кредо [4, с. 1–22]. При цьому феномен результативності та якості навчання індивіда органічно пов'язаний зі світоглядним і методологічним аспектами людського знання [7, с. 6–54] з усвідомленням того, що власна діяльність водночас є джерелом і засобом формування особистісного кредо індивіда [14, с. 153–160].

Основна гіпотеза публікації пов'язана з необхідністю вирішення **важливої проблеми**: якщо професійну підготовку здійснювати в умовах забезпечення тотального тематично-дидактичного супроводу всіх видів навчально-пізнавальної діяльності студента (навчальної (*лекційні, лабораторні, семінарські та практичні заняття, самостійна робота*), науково-дослідницької (*індивідуальні творчі завдання, презентації, авторські дослідження, наукові розвідки, наукові публікації*) та фахової (*пасивна та активна педагогічні і виробничі практики, педагогічні спостереження, педагогічний експеримент, кваліфікаційна робота, дисертація тощо*)) на основі дієвого освітнього прогнозу та орієнтирів бінарної (навчальна дисципліна + методика її навчання) цільової освітньо-професійної програми, то це сприятиме формуванню прогнозованих природничо-наукових компетентностей та світогляду індивіда.

Мета статті – проілюструвати дієвість принципу моделювання в забезпеченні розробки цілісного пакету навчально-методичного та дидактико-філософського супроводу усіх видів навчальної діяльності майбутнього педагога: освітньої, науково-дослідницької та фахової – в аспектах формування природничо-наукових компетентностей та світогляду студента. Звісно, що для створення пакету тотальної дидактичної і технологічної

підтримки усіх видів науково-навчальних занять та педагогічних і виробничих практик майбутнього педагога необхідно створити і тиражувати десятки книг, технологічних навчальних сценаріїв і демонстраційних засобів інноваційного характеру (монографії, підручники, навчальні посібники, збірники задач, дидактичні матеріали, електронні посібники; комплекси завдань, інтерактивні навчальні технології, програмні продукти, саморобні прилади, та установки тощо).

І, звісно, що зусилля будуть виправдані тим, що впровадження в навчальному процесі концептуальних основ управління професійною підготовкою учителя значно здешевлює процедури його становлення внаслідок гарантованого досягнення прогнозованих результатів («бездефектне» навчання всіх), інтенсифікації процесу (інноваційні технології навчання) та можливостей скорочення термінів і здешевлення навчання (самоосвіта як феномен управління). Передбачається, що результати наукового дослідження матимуть соціально-економічні ефекти, досягнуті на основі інтенсифікації навчання внаслідок врахування та використання специфіки психолого-педагогічних особливостей різних груп студентів (учнів) та завдяки оптимізаційному використанню інформаційно-комунікаційних технологій та STEM-освіти.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що процедура формування природничо-наукових компетентностей та світогляду майбутніх фахівців, яка здійснюється на основі моно-предметної концепції, сьогодні не відповідає вимогам ринку праці та розв'язанню низки інших соціальних завдань, які стали сьогодні актуальними для сучасного стану вітчизняної та світової освіти. Безсумнівно, що реалізація системного підходу до проектування змісту підготовки фахівця природничо-наукового профілю має відповідати такій організації навчального процесу, – в основі якої лежить функціонально-галузевий визначальник підготовки, перш за все, майбутнього педагога, як носія, популяризатора і транслятора всіх прогресивних освітніх тенденцій.

І саме тому, створення концепції та вироблення методик і технологій управління процесами формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутніх учителів фізико-технологічного профілю, в умовах креативного інформаційно-комунікаційного навчального середовища та STEM-освіти, відносимо до найважливіших освітньо-наукових пріоритетів.

Автори публікації безпосередньо причетні до розробки та побудови дидактичної моделі управління процесами формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутнього педагога. [1–16]. Ми свідомі того, що формування найвищих рівнів професійних компетентностей і світогляду (навички, вміння, переконання, готовність до вчинку, звичка, авторське педагогічне кредо тощо) можливе лише в умовах впровадження мультидисциплінарності та STEM-інтеграційних інновацій освіти. А це можливо через безперервне формування природничо-наукової грамотності студента (учня) на усіх етапах його підготовки, починаючи з молодшої загальноосвітньої школи, подальшого навчання в закладах вищої освіти, і, завершуючи закладами післядипломної освіти. Природничо-наукова грамотність є запорукою результативної і якісної освіти для всіх студентів (учнів). Іншими словами, наукова грамотність, є відповіддю на питання: що молодим людям важливо знати, уміти робити, і, що стає пріоритетним в ситуаціях, пов'язаних із наукою й технологіями? Безумовно, що така система потребує свого наступного розвитку, продовження, доповнення та вдосконалення в ракурсі обґрунтування та впровадження теоретичних і практичних основ дієвого навчання як основного компонента в становленні майбутнього фахівця.

Процедура управління процесом формування природничо-наукової компетентності індивіда безперечно, що має здійснюватись внаслідок переходу від типових (консервативних) до особистісно-орієнтованих педагогічних технологій та методик навчання [7–11]. Характерною ознакою такого навчання є емоційне благополуччя та позитивне ставлення суб'єкта до реального світу, тобто внутрішня мотивація [4].

Фундаментальна природничо-наукова освіта нині стає одним з основних чинників інтелектуально-світоглядного розвитку особистості та потребує оновлення відповідно до сучасних запитів суспільства. Внутрішніми факторами формування природничо-наукової компетентності є логіка педагогічної науки та динаміка її розвитку. Зовнішніми – державна політика, економічні та національні умови, культура та система цінностей в структурі суспільної та індивідуальної свідомості. З таких позицій проблема дослідження інноваційних процедур управління процесами формування природничо-наукових компетентностей та світогляду сучасної молоді та майбутніх фахівців безсумнівно, що має бути структурованою:

встановлення об'єкта вивчення; осмислення і дослідження наявних наукових відомостей про об'єкт вивчення; постановка і формулювання наукової проблеми; визначення предмета дослідження; визначення мети і задач дослідження; висунення наукової гіпотези; побудова плану дослідження (вибір методів і процедур); перевірка гіпотези; визначення сфери застосування знайдених рішень; літературне оформлення результатів дослідження; перевірка й уточнення висновків дослідження в масовому досвіді, у широкому експерименті (впровадження в практику).

Важливий складник досліджень – обґрунтування інноваційних дидактичних схем створення відповідних технологічних сценаріїв інноваційного і результативного навчання – процедури, результатом якої є сформованість знанневого кредо будь-якого здобувача освіти, тобто, отримання дієвих компетентісно-світоглядних надбань індивіда в аспектах реального інтелектуального розвитку та формування причинно-наслідкових світоглядно-вчинкових переконань.

ЗНАННЯ
ЯК ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ
ІНТЕЛЕКТУ ТА СВІТОГЛЯДУ
ІНДИВІДА

Знання – суб'єктивний образ об'єктивної
реальності, тобто, –
адекватне віддзеркалення зовнішнього
і внутрішнього світу
в свідомості людини у формі
уявлень, понять, думок, теорій.

Категорію «**Знання**» трактуємо як родові
поняття, яке **не може ототожнюватись**
з рівнями знань, –
(заучування, розуміння головного, наслідування,
повне володіння знаннями, навички, уміння,
переконання), –
як поняттями **виду, а не роду.**

Рис. 1. Умови формування інтелекту та світогляду індивіда

Про механізм впровадження освітніх пріоритетів у реальних умовах навчання можемо вести мову як про наслідок керованої інтеграції (поєднання) раціонально-логічного та емоціонально-ціннісного стилів діяльності індивіда. На цій підставі обґрунтовано дидактичну модель [3–5] та розроблено технологічну схему управління формуванням компетентностей і світогляду індивіда [7, с. 55–110] в умовах особистісно заданих цілеорієнтацій (інтелектуальне, світоглядне, методологічне, духовно-культурне збагачення досвіду внаслідок пізнання реального світу). Відомо [11, с. 38–63], що успіх будь-якої діяльності, в тому числі і навчально-пізнавальної, визначається вмотивованістю цього процесу. Людині завжди

притаманний орієнтувальний рефлекс «Чому?». І саме тому однією з важливих функцій педагога є його здатність до створення завдяки поглибленню емоційності та вмотивованості навчання, що зумовлюються змістом навчального матеріалу, формами і методами організації процедури навчання та стилем спілкування з тими, хто навчається.

Світ декларує тотальність природничо-наукової освіти для усіх, хто навчається, незалежно від вибору своєї майбутньої професії, адже мульти-дисциплінарність [4, с. 6–13] + STEM-інтеграційні освітні інновації [1, с. 586–619] + реалії стану війни [9; 10]: мініні поля, дрони, ракетні бомбування, авіаційні нальоти тощо) + необхідність професійного опанування безпековими дисциплінами [15; 16], – сукупно = можливостям природничо-наукової освіти. Схвалена Кабміном (серпень 2020 р.) «Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)» та STEM-інтеграційні інновації сучасної системи освіти орієнтують на підвищення рівня фізико-технологічної обізнаності (компетентності) індивіда, що згодом сприятиме реалізації важливих державних програм, пов'язаних, в першу чергу, зі створенням високоточної військової та цивільної техніки, освоєнням і розробкою сучасних високих нано- та цифрових технологій, розробкою і втіленням елементів піонерських космічних програм тощо.

ІНТЕЛЕКТ + СВІТОГЛЯД

Рис. 2. Можливості контролю інтелектуальних та світоглядних якостей індивіда

Розшифруємо повніше: **розуміння головного (РГ)** – суб'єкт свідомо відтворює головну ідею в постановці і вирішенні пізнавальної задачі (первинний ефект в контексті доцільної діяльності); **завчені знання (ЗЗ)** – індивід механічно відтворює зміст пізнавальної задачі в обсязі і структурі її засвоєння; **наслідування (НС)** – суб'єкт копіює головні дії, пов'язані з засвоєнням пізнавальної задачі, під впливом певних мотивів (внутрішніх або зовнішніх); **повне володіння знаннями (ПВЗ)** – суб'єкт не тільки розуміє головну суть навчального матеріалу, але й здатний відтворити його зміст в будь-якій структурі викладу (імплікативній, операціональній або класифікаційній); **уміння застосовувати знання (УЗЗ)** – здатність свідомо використовувати набуті знання в нестандартних навчальних ситуаціях (творче перенесення); **навичка (Н)** – суб'єкт здатний використовувати зміст конкретної пізнавальної задачі на підсвідомому рівні, як автоматично виконувану операцію (єдина якість знань індивіда, на виявлення якої необхідно накладати жорсткий часовий регламент);

переконавання (П) – це знання, незаперечні для (підлітка, молодій людині, фахівця), які він свідомо долучає у свою життєдіяльність, в істинності яких він впевнений і готовий їх відстоювати і захищати (вдочас, переконавання – це здатність зберігати свободу думки, достатню для того, щоб відмовитися від попередньої гіпотези, погляду або точки зору, як тільки з'ясується, що реальні факти спростовують їх).

Загалом впровадження стандартів контролю (рівнів компетентності) в навчальний процес дозволяє більш точно проектувати пізнавальні цілі навчання.

Ефективність навчально-пізнавальної діяльності індивіда легко констатувати на основі 4-х видів об'єктивного контролю [11, с. 64–80]: оперативного, поточного, тематичного та підсумкового. Оразу зауважимо, що тільки оперативний контроль стосується як процесу, так і результату навчально-пізнавальної діяльності, інші види контролю – результату.

Однак, тим не менше, кожен з цих видів контролю відрізняється своєю специфікою. Отже, особливості вказаних видів контролю, аналізуючи їх через призму реалізації процедури дієвого управління навчанням. Зміст поточного контролю визначається логікою конкретного уроку (навчального заняття). В цьому виді контролю найбільш повно реалізується дидактична функція навчального матеріалу; в меншій – розвивальна і виховна функції. Особливістю поточного контролю є також і те, що в окремих випадках він може бути орієнтований на кінцевий результат, який визначається лише навчальною метою: наслідування, заучування, розуміння головного. Однак, це ті випадки, котрі спричинюють до критичного перегляду змісту навчального матеріалу. Поточний контроль здійснюється від уроку до уроку і тут важливо витримати логіку інформаційних взаємозв'язків наступних уроків з попередніми.

Зрозуміло, що зміст тематичного контролю визначається логікою конкретної навчальної. В цьому виді контролю повніше, ніж в поточному, реалізується виховна функція навчального матеріалу. Оскільки кожна навчальна тема репрезентує деяку цілісну картину пізнання, яка існує в суспільній свідомості, то її вивчення супроводжується певним класом взаємопов'язаного навчального матеріалу. Важливо при здійсненні тематичного контролю орієнтуватися на логіку інформаційних взаємозв'язків генеральних понять і найважливіших висновків конкретної навчальної теми.

Якщо наслідки тематичного контролю розглядати з позицій причинно-наслідкової зумовленості результатами й якістю оперативного та поточного контролю (тобто, в залежності від того як здійснювалась і регулювалась навчально-пізнавальна діяльність суб'єкта), то стає зрозуміло, що висока кореляція показників успішності індивіда в поточному і тематичному контролі вказуватиме на ефективність, а низька – неефективність технологічної схеми навчання. Тобто, якщо відтермінований контроль підтверджує таку міру обізнаності, яка закладалась вимогами сучасного стандарту освіти, то ми знаходимося на шляху до «бездефектного навчання».

Зміст підсумкового контролю визначається логікою навчального предмета, а більш конкретно, – логікою інформаційних взаємозв'язків провідних теорій і принципів одного навчального курсу з такими ж елементами інших навчальних курсів. Звісно, що в цьому виді контролю найбільш повно реалізуються розвивальна і виховна функції навчального матеріалу.

Здійснюється підсумковий контроль за фактами вивчення великого розділу або, в цілому, – конкретного навчального предмета. Зауважимо, що зорієнтованість підсумкового контролю на високі рівні обізнаності (компетентності, світогляду) необхідно сприймати діалектично: домінуючим рівнем засвоєння навчального матеріалу, як правило, виступає – **повне володіння знаннями (ПВЗ)**; інші рівні, – **навички (Н)**, **уміння застосовувати знання (УЗЗ)**, **переконавання (П)**, – досягаються відносно рідше (чинники: тривалість навчання, кількість і якість виконаних вправ, ефективність дії функціонального, операціонального і мотиваційного механізмів психіки тощо). В цілому доведено [1–16]

ефективність, результативність і дієвість концепції (теорії) управління навчально-пізнавальною діяльністю індивіда, – феноменом, що обслуговується різними галузями знань (психологія, педагогіка, нейрофізіологія, кібернетика, філософія тощо), – яка на ідейно-технологічному рівні стимулює до поступового переведення реального навчального процесу в режими самоконтролю та самоосвіти (рис. 3).

ЗНАННЯ
ПАРАДИГМА

Знання = Істина + Віра

Істина – вибудовується на науково
обґрунтованих твердженнях;

Віра – утверджується на причинно-наслідкових
зумовленостях та законах діалектики
(і неприйнятність будь-якого фанатизму!).

Знання = Інтелект + Світогляд

Рис. 3. Можливість переходу на саморегульоване навчання

Однак, при цьому варто особливо наголосити: **фіксовані умови і часові терміни переведення навчання в саморегульований процес – проблеми, які ще потребують свого масштабного і глибокого дослідження.**

На шляху до регульованої самоосвіти сутнісну роль відіграють **бінарні (навчальний предмет + методика навчання цього предмета) навчальні цільові програми** [14, с. 153–160]. Професійне становлення майбутнього педагога – це одночасно набуття певних мір обізнаності з конкретних навчальних дисциплін (фізика, технічна творчість, безпека життєдіяльності, машинознавство, технічна механіка, охорона праці в галузі, автотракторна справа, технологічна освіта тощо) та методик їх навчання.

З таких позицій легко помітити, що поки-що в багатьох, педагогічно орієнтованих, освітньо-професійних програмах (ОПП) прогнозовані рівні фахових компетентностей і світогляду, – природничо-наукова обізнаність індивіда, – ще недостатньо детермінуються об'єктивними чинниками, які мали б налаштовувати навчальний процес на формування в студента професійно значущих якостей; і, що, для усунення цього протиріччя, – **зміст навчально-пізнавальної діяльності, з одного боку, у його співвіднесенні з цілями навчання, з іншого боку, – варто орієнтуватись на бінарну цільову програму, яка забезпечує можливість професійного узгодження змісту конкретної навчальної дисципліни зі змістом методичної підготовки майбутнього педагога** (див. презентаційний слайд – рис. 4). Ілюстрація орієнтована на зміст підручників (1. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с. ; 2. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.).

**Розділ 1. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ «МЕХАНІКИ»
Робота № 1. НАВЧАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ В ХОДІ ВИВЧЕННЯ КІНЕМАТИКИ**

Мета роботи:

ознайомитись з методикою та технікою проведення навчального фізичного експерименту в процесі вивчення явищ кінематики

БІНАРНА ЦІЛЬОВА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

№ з/п	Перелік пізнавальних задач	Рівень знань	
		Початковий	Кінцевий
ЗМІСТОВІ			
1.	Основні завдання механіки. Система відліку	ПВЗ	П
2.	Рівномірний і рівноприскорений рухи	ПВЗ	Н
3.	Матеріальна точка. Траєкторія. Шлях і переміщення	ПВЗ	П
4.	Швидкість. Додавання швидкостей. Прискорення	ПВЗ	УЗЗ
5.	Вільне падіння тіл.	ПВЗ	УЗЗ
МЕТОДИЧНІ			
6.	Особливості методики вивчення «Кінематики»	РГ	ПВЗ
7.	Завдання і зміст навчання фізики в середній школі	ЗЗ	П
8.	Розвиток мислення і творчих здібностей учнів	РГ	ПВЗ
9.	Форми організації уроків з фізики	НС	УЗЗ

Рис 4. Фрагмент бінарної цільової програми навчання індивіда

Дидактична модель управління навчанням [10]. Формування найвищих рівнів професійних компетентностей і світогляду (вміння, навички, переконання, готовність до вчинку, звичка, авторське педагогічне кредо) може відбуватися тільки внаслідок остаточного і категоричного подолання кризових явищ в освіті (авторитаризм, догматизм, формалізм, консерватизм, суб'єктивізм, «синдром пташеняти» тощо). Пріоритетного і принципового значення набуває поняття результату навчання. Орієнтація на результат навчання призводить до переосмислення і перегляду традиційного поняття кваліфікація, що асоціюється з поєднанням уже наявного у суб'єкта досвіду з набутими ним у процесі навчання компетентностями і світоглядом, які він зможе ефективно використовувати у своїй трудовій діяльності. Проблему результативності необхідно трактувати, як науку про оптимізацію і закономірності організації, контролю та управління процедурою навчання, предмет котрої співвідноситься з корисними установками, прогнозованою мірою обізнаності, власною системою цінностей.

Безумовно, що така система потребує свого наступного розвитку, продовження, доповнення та вдосконалення в ракурсі обґрунтування та впровадження теоретичних і практичних основ дієвого становлення майбутнього педагога фізико-технологічного профілю.

Основні короткі узагальнення [3–10]:

спрацьовування механізму психологічної установки (готовність до дії, прийнята на підсвідомому рівні; як правило, ця готовність проявляється, коли рівень вимог навчальної програми відповідає рівню домагань індивіда);

прогнозований результат навчання (рівень, компетентність чи світогляд) досягається всіма учнями в таких навчальних процедурах, коли «теоретик» більше експериментує, а «емпірик» більше теоретизує;

показником готовності учня до засвоєння конкретного навчального матеріалу виступає його здатність фантазувати, висувати гіпотези, будувати плани, розробляти проекти та ін., що є наслідком забезпечення підсильності (сумірності, узгодження) пізнавальних можливостей індивіда з конкретними його пізнавальними потребами);

впровадження в навчальній діяльності принципу, в основі якого лежить давня мудрість: **скажи мені, – і, я забуду, покажи мені, – і, я запам'ятаю, долучи мене, – і, я навчуся**, – тобто той, кого навчають і сам повинен когось навчати (консультувати, коментувати, експериментувати, тлумачити, оскаржувати, захищати, створювати, наставляти тощо) – умова досягнення у навчанні прогнозованого результату;

забезпечення адекватності навчального (педагогічного) середовища та навчального матеріалу (прогнозованого і дієвого результату навчання можна досягти тільки при належному матеріально-ресурсному і ідейно-технологічному супроводі цього процесу);

дієве управління результативністю компетентнісного і світоглядного становлення особистості можливе тільки в умовах об'єктивного контролю як проміжних, так і кінцевих (прогнозованих) результатів навчання (запропоновані в монографіях і статтях градації параметрів пізнавальної задачі і відповідних їм критеріїв (рівнів, еталонів контролю) або компетентнісних характеристик індивіда відповідають заданим вимогам).

Впродовж останніх років проблемі «Управління процесами формування природничо-наукової компетентності майбутнього фахівця» в аспектах апробацій, наукових аналітик, конкурсів, експертиз, наукових конференцій, опонувань дисертаційних робіт, наукових конференцій тощо автор приділяв велику увагу, віднаходячи на доказовому рівні визначальні концептуальні лінії своїх досліджень та впроваджень. Це, зокрема, – потужний масив статей у журналах, що входять до науково-метричних баз даних WoS та/або Scopus; статті у фахових виданнях України та закордонних журналах (в т. ч. ряд англійських публікацій) [2–12; 14–16].

Показовою ілюстрацією визнання актуальності і необхідності слугують гранти, надані нам на здійснення наукових досліджень:

(2012-2017 роки; Лондон, Великобританія): <http://gisap.eu/ru/user/1943>;
<http://book.gisap.eu/ru/atamanchuk-petro>;

GLOBAL INTERNATIONAL SCIENTIFIC ANALYTICAL PROJECT gisap.eu;

Державне фінансування дослідницьких проектів

(науковий керівник – Атаманчук П.С.):

(1995 – 2000): «Управління навчально-пізнавальною діяльністю при вивченні дисциплін природничо-математичного циклу в умовах використання нових інформаційних технологій навчання»;

(2000 – 2004): «Теорія і технологія управління пізнавальною діяльністю в умовах реформування загальноосвітньої школи (фізико-математичні дисципліни)»;

(2007 – 2009): «Інноваційні технології формування фахівця в умовах особистісно орієнтованого навчання та ступеневої освіти»;

(2010 – 2012): «Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції»;

(2013 – 2015): «Інноваційні технології управління якістю підготовки майбутніх учителів фізико-технологічного профілю»;

(2017 – 2019): «Теорія управління процесами формування компетентнісних і світоглядних якостей майбутнього учителя фізико-технологічного профілю».

Висновки. Доведено [1–24], що запропонована модель управління процедурами орієнтує навчально-пізнавальну діяльність на формування прогнозованих предметних і професійних компетентностей та світоглядних якостей індивіда, внаслідок його мотивованого залучення до активності в навчанні, такої, щоб «теоретик» більше практикував, а «емпірик» більше теоретизував.

Досягнуто також переконаності в тому [2–6], що в таких процедурах однозначно реалізується принцип динамічного балансу між раціонально-логічним і емоційно-ціннісним особистісними початками в сприйнятті та засвоєнні конкретного навчального матеріалу [19–20]. І, що це відбувається на рівні сформованості в молодій людині особистісних компетентнісно-світоглядних якостей вищого рангу, а в студентів (майбутніх фахівців природничо-наукового профілю) – власного (авторського) педагогічного кредо.

Доцільність [14–17] здійснюваних нами наукових досліджень (див, зокрема, *сайт Збірника: journals.uran.ua/index.php/2307-4507/issue/archive*), доказово співвідноситься з необхідністю значного підвищення рейтингу професій природничо-наукових галузей, який сьогодні катастрофічно низький (**ТОП-10 популярних серед нинішніх абітурієнтів професій – якскраве тому підтвердження**). Тільки завдяки підвищенню престижу майбутнього педагога фізико-технологічного та фізико-математичного профілів можемо сподіватися, у близькій перспективі, на підготовку компетентних молодих фахівців, здатних долучатися до реалізації важливих державних програм, пов'язаних зі створенням високоточної цивільної та військової техніки, освоєнням сучасних високих технологій (особливо – нано-технологій), розробкою і втіленням елементів піонерських космічних програм тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в наступному:

Фіксовані умови та часова тривалість термінів незворотного переведення навчання в саморегульований процес [2–5] – проблема, що потребує свого багатовекторного і глибокого дослідження.

Література:

1. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. STEM-інтеграційні аспекти становлення сучасної природничо-наукової освіти. Педагогіка ХХІ століття: сучасний стан та тенденції розвитку: колективна монографія : у 2 ч. Ч. 2/ відп. за випуск О.Є. Карпенко. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. С. 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>.
2. Атаманчук В. П., Атаманчук П. С. STEM-інтеграційні освітні інновації у формуванні природничо-наукової грамотності індивіда. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2021. № 42. С. 223–229. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.45>.
3. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. Навчально-пізнавальна діяльність майбутніх педагогів крізь призму світоглядних параметрів. *Запорізький національний університет. Педагогічні науки: теорія та практика*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 2 (42). С. 139–146. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-2-21>.
4. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. Теоретичні основи управління процесом формування природничо-наукових компетентностей і світогляду майбутнього фахівця. *Історія становлення та сучасного розвитку педагогіки та психології: колективна монографія*. Рига: «Baltija Publishing», 2022. С. 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>.
5. Атаманчук П.С., Семерня О.М., Поведа Т.П. Дидактичне забезпечення семінарських занять курсу методики викладання фізики (загальні питання) : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 392 с.
6. Атаманчук П.С., Мендерецький В.В., Криськов А.А. Збірник задач з фізики. К. : Школяр, 1996. 304 с.
7. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики : монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1999. 172 с.
8. Атаманчук П.С., Семерня О.М. Методичні основи управління навчанням фізики: монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, 2005. 196 с.
9. Атаманчук П.С., Поведа Т.П. Пед. Практика – показник готовності майбутнього вчителя фізики до професійної діяльності. *Фізико-математична освіта*. Випуск 2 (12). Суми 2017. С. 17–20.
10. Атаманчук П.С., Семерня О.М. Семінарські заняття з методики навчання фізики (основна школа): навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 236 с.
11. Атаманчук П.С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1997. 136 с.
12. Атаманчук П.С., Поведа Т.П., Щирба В.С. Педагогічна практика для студентів спеціальності «Середня освіта (Фізика)» кваліфікаційного рівня «бакалавр»: вказівки та рекомендації / Навчально-методичний посібник для студентів ЗВО. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Огієнка, 2020. 112 с.
13. Атаманчук П.С. Менеджмент формування природничо-наукової компетентності майбутнього педагога (глава 1.). *Наукові дослідження в умовах глобалізації сучасного світу*. Книга 1. Частина 2: Серія монографій / [авт.кол.: П.С.Атаманчук, Я.О.Львович, А.П.Преображенський, О.М.Селедцов, Т.Д.Чубіна і др.]. Одеса: Купрієнко С. В., 2020. С. 13–37. DOI: 10.30888/978-617-7880-02-7.2020-02.
14. Атаманчук В., Атаманчук П. Важливі STEM-інтеграційні основи природничо-наукової освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*: колективна монографія / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 45. Том 1. С. 153–160. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-25>.
15. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.
16. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.

References:

1. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2021). STEM-intehratsiini aspekty stanovlennia suchasnoi pryrodnycho-naukovoї osvity [STEM integration aspects of the formation of modern natural science education]. *Pedahohika XXI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia - Pedagogy of the 21st century: current state and development trends: collective monograph*: in 2 parts. P. 2/ vidp. za vypusk O.Ie. Karpenko. Lviv-Torun: Liha-Pres, 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>. [in Ukrainian].
2. Atamanchuk V. P., Atamanchuk P. S. (2021). STEM-intehratsiini osvitchni innovatsii u formuvanni pryrodnycho-naukovoї vramotnosti individa [STEM-integrative educational innovations in the formation of natural and scientific literacy of an individual]. *Innovatsiina pedahohika: naukovyi zhurnal – Innovative pedagogy: scientific journal*. 42, 223–229. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.45>. [in Ukrainian].
3. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2022). Navchalno-piznavalna diialnist maibutnikh pedahohiv kriz pryzmu svitohliadnykh parametriv [Educational and cognitive activity of future teachers through the prism of worldview parameters]. *Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Zaporizhzhia National University. Pedagogical sciences: theory and practice*. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2 (42), 139–146. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-2-21>. [in Ukrainian].
4. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2022). Teoretychni osnovy upravlinnia protsesom formuvannia pryrodnycho-naukovykh kompetentnosti i svitohliadu maibutnoho fakhivtsia [Theoretical foundations of managing the process of formation of natural and scientific competences and outlook of the future specialist]. *Istoriia stanovlennia ta suchasnoho rozvytku pedahohiky ta psykholohii: kolektyvna monohrafiia – History of formation and modern development of pedagogy and psychology: collective monograph*. Ryha: Baltija Publishing, 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>. [in Ukrainian].
5. Atamanchuk P.S., Semernia O.M., Poveda T.P. (2011). Dydaktychne zabezpechennia seminarskykh zaniat kursu metodyky vykladannia fizyky (zahalni pytannia) : navchalno-metodychnyi posibnyk – Didactic provision of seminar classes in the course of physics teaching methods (general questions): educational and methodological manual. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University [in Ukrainian].
6. Atamanchuk P.S., Menderetskyi V.V., Kryskov A.A. (1996). Zbirnyk zadach z fizyky – A collection of physics problems. K. : Shkoliar. [in Ukrainian].
7. Atamanchuk P.S. (1999). Innovatsiini tekhnolohii upravlinnia navchanniam fizyky : monohrafiia – Innovative technologies of physics teaching management: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].
8. Atamanchuk P.S., Semernia O.M. (2005). Metodychni osnovy upravlinnia navchanniam fizyky: monohrafiia – Methodical foundations of physics teaching management: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDU. [in Ukrainian].
9. Atamanchuk P.S., Poveda T.P. (2017). Ped. Praktyka – pokaznyk hotovnosti maibutnoho vchytelia fizyky do profesiinoї diialnosti [Ped. Practice is an indicator of the future physics teacher's readiness for professional activity]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education*, 2 (12), 17–20. [in Ukrainian].
10. Atamanchuk P.S., Semernia O.M. (2012). Seminarski zaniattia z metodyky navchannia fizyky (osnovna shkola) : navchalnyi posibnyk – Seminar classes on teaching methods of physics (secondary school): study guide. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. [in Ukrainian].
11. Atamanchuk P.S. (1996). Upravlinnia protsesom navchalno-piznavalnoi diialnosti : monohrafiia – Management of the process of educational and cognitive activity: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].
12. Atamanchuk P.S., Poveda T.P., Shchyrbva V.S. (2020). Pedahohichna praktyka dlia studentiv spetsialnosti «Serednia osvita (Fizyka)» kvalifikatsiinoho rivnia «bakalavr»: vkazivky ta rekomendatsii / Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv ZVO – Pedagogical practice for students of the specialty “Secondary education (Physics)” at the “bachelor” qualification level: instructions and recommendations / Educational and methodological manual for students of higher education institutions. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. [in Ukrainian].
13. Atamanchuk P.S. (2020). Menedzhment formuvannia pryrodnycho-naukovoї kompetentnosti maibutnoho pedahoha (hlava 1.) [Management of the formation of natural and scientific competence of the future teacher (chapter 1.)]. *Naukovi doslidzhennia v umovakh hlobalizatsii suchasnoho svitu. Knyha 1. Chastyna 2: Seriia monohrafiï – Scientific research in the conditions of globalization of the modern world. Book 1. Part 2: A series of monographs* / [authors: P.S.Atamanchuk, Ya.O.Lvovych, A.P.Preobrazhenskyi, O.M.Seledtsov, T.D.Chubina et al.]. Odesa: Kupriienko S. V., 13-37. DOI: 10.30888/978-617-7880-02-7.2020-02. [in Ukrainian].
14. Atamanchuk V., Atamanchuk P. (2021). Vazhlyvi STEM-intehratsiini osnovy pryrodnycho-naukovoї osvity [Important STEM integration foundations of science education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka: kol. monohrafiia – Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University: a collective monograph* / [Eds: M. Pantiuk, A. Dushnyi, I. Zymomria]. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 45 (1), 153–160. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-25>. [in Ukrainian].
15. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v osnovnii shkoli : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in elementary school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2010. [in Ukrainian].
16. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v starshii shkoli : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in high school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2011. [in Ukrainian].

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-445-451](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-445-451)

Бацуровська Ілона Вікторівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри електроенергетики, електротехніки та електромеханіки, Миколаївський національний аграрний університет, вул. Г. Гонгадзе, 9, м. Миколаїв, 54000, тел.: (0512) 70-93-31, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ У БАКАЛАВРІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. В статті окреслене формування професійних компетентностей під час вивчення фізики у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання. Вивчення дисципліни «Фізика» бакалаврами електроенергетичних спеціальностей потребує більш глибокого опанування фізичних процесів. Згідно з освітньою програмою, у результаті вивчення фізики в бакалаврів електроенергетичних спеціальностей формуються програмні компетентності. Зважаючи на орієнтацію системи освіти на компетентнісний підхід та потреби сьогодення у розвитку дистанційної освіти, актуальним питанням є розробка структурно-методичної схеми формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей у контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання. Метою авторської розробки є формування професійних компетентностей під час вивчення фізики в бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання. В ході роботи використовувалися наступні методи: опитування, аналіз якості освітніх результатів, статистична обробка результатів. Окреслені програмні компетентності під час вивчення фізики в бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання. Дистанційний курс повинен містити інформацію для проведення дистанційних лекцій, лабораторних робіт та практичних занять. Також дистанційний курс має передбачати контроль отриманих знань під час дистанційного навчання в бакалаврів електроенергетичних спеціальностей на основі тестових завдань, практичних зрізів та віртуально-практичних тренажерів. Тестові завдання, контрольні зрізи та віртуально-практичні тренажери забезпечують моніторинг результатів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти електроенергетичних спеціальностей в контексті вивчення дисципліни «Фізика» з точки зору якісних та кількісних показників: набуття компетентностей та отримання балів за шкалою ECTS. В результаті такої послідовної роботи формуються професійні компетентності у бакалаврів технічних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання.

Ключові слова: фізика, майбутні фахівці електроенергетичних спеціальностей, компетентнісний підхід, дистанційна освіта.

Batsurovska Iona Viktorivna Doctor of Pedagogical Science, Associate Professor, Professor of the Department of Electric Power Industry, Electrical Engineering and Electrical Mechanics, Mykolayiv National Agrarian University, G. Gongadze, 9, Mykolayiv, 54000, tel.: (0512) 70-93-31, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES DURING THE STUDY OF PHYSICS FOR BACHELORS OF ELECTRICAL ENERGY SPECIALIZATIONS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

Abstract. The article outlines the formation of professional competences during the study of physics by bachelors of electrical energy specialties in the conditions of distance learning. The study of the discipline "Physics" by bachelors of electrical energy specialties requires a deeper

understanding of physical processes. According to the educational program, as a result of the study of physics, program competences are formed in bachelors of electrical energy specialties. Taking into account the orientation of the education system on the competence approach and the current needs for the development of distance education, the development of a structural and methodical scheme for the formation of professional competences among bachelors of electrical energy specialties in the context of studying physics during distance learning is an urgent issue. The purpose of the author's development is the formation of professional competences during the study of physics for bachelors of electrical energy specialties in the conditions of distance learning. During the work, the following methods were used: survey, analysis of the quality of educational results, statistical processing of the results. Outlined program competences during the study of physics for bachelors of electrical energy specialties in the conditions of distance learning. The distance course should contain information for conducting distance lectures, laboratory works and practical classes. Also, the distance course should provide control of the knowledge gained during distance learning in bachelors of electrical energy specialties on the basis of test tasks, practical sections and virtual-practical simulators. Test tasks, control sections and virtual-practical simulators ensure the monitoring of the results of educational activities of students of higher education in electrical energy specialties in the context of studying the discipline "Physics" from the point of view of qualitative and quantitative indicators: acquisition of competencies and obtaining points on the ECTS scale. As a result of such consistent work, professional competences of bachelors of technical specialties are formed in the context of studying physics during distance learning.

Keywords: physics, future specialists in electrical energy specialties, competence approach, distance education.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення з урахуванням актуальності дистанційного навчання під час пандемії виникає потреба у формуванні професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей під час вивчення фізики.

У рамках інтеграції у світовий освітній простір актуальною є орієнтація навчальних планів здобувачів на компетентнісний підхід. Проблемами компетентнісної освіти займаються відомі міжнародні організації: ЮНЕСКО, Європейська комісія, Ради Європи [1] та інші. В сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства виникає потреба в розробці такої технології підготовки здобувачів вищої освіти, яка давала б можливість здобуття професійних компетенцій у цифровому середовищі. У той час як широке поширення цифрових технологій у вищій освіті викликало потребу в перевірці різноманітних технологічних інструментів для якісного викладання та активного індивідуального та спільного навчання. Переваги масових відкритих онлайн-курсів і систем управління навчанням полегшують процес навчання, пропонуючи матеріали та забезпечуючи обмін інформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування професійних компетенцій майбутніх агроінженерів у комп'ютерно орієнтованому середовищі закладу вищої освіти досліджували Олійник В., Самойленко О., Бацуровська І., Доценко Н. Використанню хмаро-орієнтованих відкритих навчальних середовищ приділяли увагу Биков В., Мікуловський Д., Моравчик О., Світський С., Шишкіна М. Навчання здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей досліджували Бабенко Д., Бацуровська І., Доценко Н., Горбенко О., Андрющенко Я., Кім Н. Дослідники Ткаченко Л., Хмельницька О. розглядали особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. Яценко Е., Левандовська І. досліджували дистанційну освіту в освітній діяльності вищої школи. Питаннями інженерної підготовки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти розглядала Доценко Н. Бацуровська І. в своїх дослідженнях аналізувала аспекти навчання майбутніх електроенергетиків.

Мета статті – дослідження формування професійних компетентностей під час вивчення фізики у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Формування професійних компетентностей у бакалаврів технічних спеціальностей призводить до такого формування завдань фізики, що

базується на загальних принципах фізики, з врахуванням атомно-молекулярної структури речовин [1]. Автори поділяють методичні підходи дослідника стосовно викладання курсу фізики для здобувачів вищої освіти з непрофільною підготовкою з цієї дисципліни, зокрема впровадження інноваційних технологій та навчальних засобів. Інформаційні технології позитивно впливають на якість навчання в контексті вивчення фізичних явищ, т.я. в реальних умовах експериментальне моделювання деяких процесів є складним із технічних причин. Імплементация цифрових онлайн технологій у процес навчання фізики та технічних дисциплін в закладах вищої освіти потребує розроблення сучасної моделі навчального процесу, ключовою відмінністю якої має бути компетентнісна орієнтованість [2]. Представлено розроблену авторами структурно-методичну схему формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання (рис. 1).

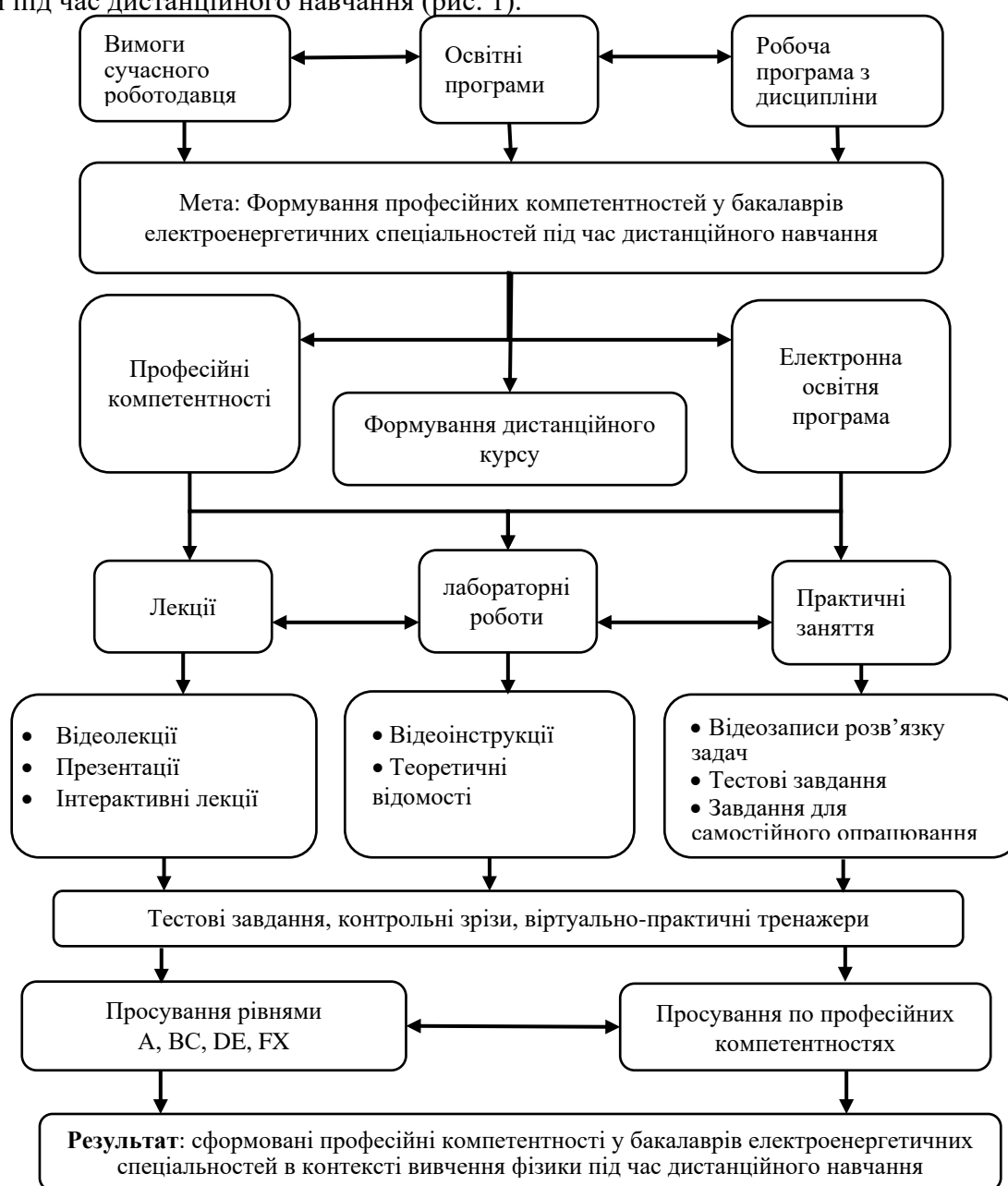

Рис.1. Структурно-методична схема формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей у контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання

Вимоги сучасного роботодавця, освітні та робочі програми з дисципліни підводять до мети: формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей під час дистанційного навчання. Відповідно до мети відбувається формування дистанційного курсу, який тісно пов'язаний з електронною освітньою програмою та професійними компетентностями [3].

Згідно освітньої програми в результаті вивчення фізики у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей дисципліни формуються програмні компетентності. До програмних компетентностей відносимо здатність використовувати знання з фізики в обсязі необхідному для досягнення інших результатів освітньої програми; вміти застосовувати сучасні математичні методи для розв'язування практичних задач пов'язаних з дослідженням і проектування процесів, використовувати знання фізики для аналізу електроенергетичних процесів; використовуючи хімічні, фізичні, фізико-хімічні методи; базуючись на знаннях про закономірності механічних гідромеханічних тепло- та масообмінних процесів та основні конструкторські особливості, вміти обирати відповідне устаткування у процесі проектування продуктів різного призначення для забезпечення їх максимальної ефективності [4].

Формування дистанційного курсу для бакалаврів технічних спеціальностей бере в основу розробку контенту для проведення дистанційних лекцій, лабораторних робіт та практичних занять. Також дистанційний курс передбачає контроль отриманих знань під час дистанційного навчання у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей на основі тестових завдань, практичних зрізів та віртуально-практичних тренажерів.

Щоб сформувати означені професійні компетентності у бакалаврів технічних спеціальностей під час дистанційного навчання слід розробити освітній контент таким чином, щоб бакалаври розуміли фізичні та фізико-хімічні процеси, які відбуваються в живих організмах, результати впливу фізичних факторів на живі системи, мали уявлення про методи вимірювання фізичних параметрів та фізику процесів у системах.

Лекції. Формування лекційного контенту передбачало розробку відеолекцій, презентацій та інтерактивних лекцій. Доцільно врахувати, що прослуховування відеолекції, перегляд та конспектування презентації та опрацювання інтерактивної лекції має не перевищувати за часом роботи в контексті однієї академічної години. Теми лекцій передують лабораторним і практичним заняттям [5].

Відеолекція має не перевищувати 15-20 хвилин. Якщо відеолекція передбачає пояснення презентації, то презентація має не перевищувати 7-12 слайдів. Під час запису відеолекції доцільно враховувати деякі аспекти її сприйняття. Викладач має говорити чіткою зрозумілою мовою. Кольорову гаму краще підбирати з позицій гармонійного сприйняття оком. Доцільно застосовувати пастельні кольори, виключаючи червоний, помаранчевий та інші яскраві забарвлення. Одяг викладача має бути діловим та враховувати колір заднього фону. Якщо відеолекція передбачає пояснення презентації, то краще врахувати, що сприйняття оком відбувається краще за умов наявності динамічних процесів кожні 30 секунд. Доцільно використовувати анімації певних процесів та систем.

Презентації не слід готувати дуже великими. Краще не перевищувати 15 слайдів. Доцільно поєднувати презентації як із переглядом відеолекції, так і з роботою в контексті інтерактивної лекції. Презентація має містити більше візуалізації: логічних схем, таблиць, технологічних процесів, висвітлювати аналіз структури систем.

Інтерактивні лекції передбачають роботу з текстовою інформацією. Такий тип подання навчального матеріалу передбачає обернений зв'язок із здобувачем вищої освіти. Текстова інформація поділяється на невеликі частини, після яких подається питання для рефлексії. Обсяг однієї частини такого матеріалу не має перевищувати двох тисяч символів. Текстову інформацію доцільно поєднувати як з презентаціями, так і з ілюстраціями та схемами. Кожна інтерактивна лекція має уміщувати перелік рекомендованих джерел та корисних посилань для самостійної роботи.

Лабораторні роботи. Формування контенту в дистанційному курсі для лабораторних робіт передбачає підготовку відеоінструкцій та теоретичних відомостей.

Відеоінструкції потрібно готувати тривалістю не більше 2-5 хвилин. Відеоінструкція має представити технологію та порядок виконання вимірювань, передбачених лабораторною роботою. Зображення має бути чітким, а дії лаборанта – зрозумілими. В разі потреби певні процеси чи дії можна пояснити з метою більшого розуміння процесу.

Теоретичні відомості доцільно представляти у вигляді текстової інформації, яка включає коротке викладення теми і мети заняття, вивчення основних положень і самостійне їх опрацювання. Такий контент потрібно готувати з метою навчання бакалаврів визначати та вимірювати фізичні параметри систем, моделювати взаємодію фізичних факторів з системами та користуватися навчальною та довідковою літературою [6].

Практичні заняття. На практичних заняттях в дистанційному курсі викладач організує дослідження здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень з курсу фізики і сприяє формуванню навичок їх практичного застосування шляхом виконання практичних завдань.

Відеозаписи розв'язку задач. Відеозаписи розв'язку задач з фізики потрібно орієнтувати на логічну послідовність розв'язування. Так, відео з поясненнями рішення задачі має обов'язково включати представлення умови задачі та опис змісту нових термінів і виразів, короткий запис умови задачі, виконання рисунків та схематичного пояснення, аналіз умови задачі для з'ясування її фізичної суті, тобто з'ясовуються фізичні явища, процеси і стани системи та відновлюються в пам'яті бакалаврів електроенергетичних спеціальностей фізичні закони та формули, що є необхідними для розв'язку задачі. Доцільним є представлення плану розв'язку задачі та вираження зв'язків між величинами у вигляді формул. Аналіз одержаних результатів і пошук та розгляд інших шляхів розв'язку задачі розширюють можливості логічного мислення бакалаврів.

Тестові завдання. Тестування з фізики – це метод перевірки рівня набуття компетентностей із навчальної дисципліни. Застосування методів комп'ютерного тестування в умовах дистанційного курсу залежить від рівня володіння бакалавром навчальним матеріалом з фізики. У дистанційному курсі тестування використовується як правило для рішення нескладних задач і передбачає або введення числового результату, або вибір правильної числової відповіді. Такі завдання передбачені для актуалізації знань, попередньої підготовки до контрольних робіт та модульних колоквиумів з фізики [7].

Завдання для самостійного опрацювання. Самостійне вирішення фізичної задачі – це тренування для розумової діяльності бакалавра електроенергетичної спеціальності. Процес вирішення завдання для самостійного опрацювання можна розділити на три етапи: фізичний (створюється замкнута система рівнянь), математичний (отримання рішення задачі) та аналіз рішення. Бакалаври електроенергетичних спеціальностей самостійно навчаються вирішувати задачі в позааудиторний час та демонструють свої вміння на контрольних роботах, фотозвіт яких пересилають викладачеві дистанційного курсу. Складність задач необхідно складати спираючись на рівень підготовки майбутніх бакалаврів. Вирішення навіть простої задачі з фізики сприяє розвитку наукового світогляду, а використання дистанційних курсів покращує якість проведення практичних занять з фізики.

Тестові завдання, контрольні зрізи та віртуально-практичні тренажери, що передбачені в кінці семестру сприяють проведенню діагностики набуття рівнів згідно до шкали ECTS та забезпечують набуття професійних компетентностей.

В результаті маємо сформовані професійні компетентності у бакалаврів технічних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання.

Для порівняння результатів експериментальної та контрольної групи за двома шкалами між собою був використаний критерій U-Манна-Уїтні [8]. В таблиці 1 представлено емпіричні значення критерію U-Манна-Уїтні щодо порівняння результатів експериментальної та контрольної групи за двома шкалами до початку експерименту.

Таблиця 1.

Емпіричні значення критерію U-Манна-Уїтні щодо порівняння результатів експериментальної та контрольної груп за двома шкалами до початку експерименту

Шкали	Середнє значення в експериментальній групі	Середнє значення в контрольній групі	Емпіричне значення критерію	Рівень значущості
Шкала 1	18.5	16.067	86.5	0.184
Шкала 2	30.0	20.933	149.0	0.249

Між експериментальною та контрольною групою не було виявлено значущих відмінностей з досліджуваних шкалами. По завершенню експерименту також було зроблено статистичне порівняння та розрахунок емпіричного значення за критерієм U-Манна-Уїтні. Результати дослідження представлені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Емпіричні значення критерію U-Манна-Уїтні щодо порівняння результатів експериментальної та контрольної груп за двома шкалами після завершення експерименту

Шкали	Середнє значення в експериментальній групі	Середнє значення в контрольній групі	Емпіричне значення критерію	Рівень значущості
Шкала 1	19.125	16.067	88.5	0.211
Шкала 2	208.625	20.933	230.0	0.988

Між експериментальною та контрольною групою існують значні відмінності за шкалою 2. ($U = 230$, $p < 0,001$). Показник в експериментальній групі вище, ніж у контрольній ($X_1 = 208.625$, $X_2 = 20.933$).

Так, структурно-методична схема формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання є ефективною.

Висновки. Формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей під час вивчення фізики в умовах дистанційного навчання відбувається за рахунок роботи з онлайн курсом. Дистанційний курс повинен уміщувати інформацію для проведення дистанційних лекцій, лабораторних робіт та практичних занять. В ході дослідження описано програмні компетентності, яких набувають здобувачі вищої освіти під час вивчення курсу «Фізика». До розробки структурно-методичної схеми формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання спонукали потреби сучасного роботодавця, освітні програми для підготовки здобувачів вищої освіти електроенергетичних спеціальностей та вимоги робочої програми з дисципліни «Фізика». Формування дистанційного курсу спирається на електронну освітню програму та професійні компетентності, які необхідно набуті в ході вивчення курсу «Фізика». Лекційний матеріал в контексті дистанційного навчання подається у формі відеолекцій, презентацій та інтерактивних лекцій. Лабораторні заняття з дисципліни «Фізика» базуються на поданні теоретичних відомостей у формі відеоінструкцій. Під час подання практичних занять у дистанційному курсі з фізики використовують відеозаписи розв'язку задач, тестові завдання та завдання для самостійного опрацювання. Також дистанційний курс має передбачати контроль отриманих знань під час дистанційного навчання у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей на основі тестових завдань, практичних зрізів та віртуально-практичних тренажерів. Діагностика просування по рівнях А, ВС, DE, FX та просування по професійним компетентностям забезпечують тестові завдання, контрольні зрізи та віртуально-практичні тренажери, що передбачені в кінці семестру. В результаті такої послідовної роботи формуються професійні компетентності у бакалаврів технічних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного

навчання. Статистичний розрахунок за допомогою критерію U-Манна-Уїтні щодо порівняння результатів експериментальної та контрольної групи за двома шкалами до початку та наприкінці експерименту свідчить про те, що застосування структурно-методичної схеми формування професійних компетентностей у бакалаврів електроенергетичних спеціальностей в контексті вивчення фізики під час дистанційного навчання є ефективною, т.я. наприкінці експерименту є значні відмінності в показниках експериментальної та контрольної групи.

Література:

1. Council of Europe. (2018). Reference framework of competences for democratic culture. URL: <https://theewc.org/resources/the-council-of-europe-reference-framework-of-competence-for-democratic-culture/>.
2. Bykov V., Mikulowski D., Moravcik O., Svetsky S., Shyshkina M. The use of the cloud-based open learning and research platform for collaboration in virtual teams. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. №76. 304–320. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3706>. doi:10.33407/itlt.v76i2.3706.
3. Babenko D., Batsurovska I., Dotsenko N., Gorbenko O., Andriushenko I., Kim N. Application of monitoring of the informational and educational environment in the engineering education system. 2019 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES), Kremenchuk, Ukraine. 2019. 10.1109/MEES.2019.8896469
4. Олійник В.В., Самойленко О.М., Бацуровська І.В., Доценко Н.А. Формування професійних компетенцій майбутніх агроінженерів у комп'ютерно орієнтованому середовищі закладу вищої освіти. Інформаційні технології та засоби навчання. 2020. №68. 140-148. 10.33407/itlt.v68i6.2525.
5. Ткаченко Л. В., Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 75, Т. 3. С.91-96 <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.18>
6. Ященко Е., Левандовська І. Дистанційна освіта в освітній діяльності вищої школи: виклики часу. Гуманітарні студії: Історія та педагогіка. 2021. №1. 124–134.
7. Dotsenko N. Implementation of Tutorials with Interactive Elements for the Study of General Technical and Electrical Engineering Disciplines in the E-environment. 2021 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES). 2021. 1-6. doi: 10.1109/MEES52427.2021.9598781
8. Batsurovska I.V. Technological model of training of Masters in Electrical Engineering to electrical installation and commissioning. *Journal of Physics: Conference Series. ICon-MaSTEd 2021*. IOP Publishing. 2021. 1946. 012015. doi:10.1088/1742-6596/1946/1/012015

References:

1. Council of Europe. (2018). *Reference framework of competences for democratic culture*. URL: <https://theewc.org/resources/the-council-of-europe-reference-framework-of-competence-for-democratic-culture/>. [in English].
2. Bykov, V., Mikulowski, D., Moravcik, O., Svetsky, S., Shyshkina, M. (2020). The use of the cloud-based open learning and research platform for collaboration in virtual teams. *Information Technologies and Learning Tools*. №76. P.304–320. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3706>. doi:10.33407/itlt.v76i2.3706. [in English].
3. Babenko, D., Batsurovska, I., Dotsenko, N., Gorbenko, O., Andriushenko, I., Kim, N. (2019). Application of monitoring of the informational and educational environment in the engineering education system. 2019 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES). Kremenchuk, Ukraine. 10.1109/MEES.2019.8896469 [in English].
4. Olynyk, V.V., Samoilenko, O.M., Batsurovska, I.V., Dotsenko, N.A. (2020). *Formuvannya profesyynih kompetentsiy maybutnih agroinzheneryv v kompiyuterno orientovanomu seredovischi zakladu vischoyi osviti. Informatsiyne tehnologiyi ta zasobi navchannya*. [Formation of professional competencies of future agricultural engineers in a computer-oriented environment of a higher education institution]. *Information technologies and learning tools*. [Informatsiyne tehnologiyi ta zasobi navchannya]. No. 68. 140-148. 10.33407/itlt.v68i6.2525. [in Ukrainian].
5. Tkachenko, L. V., Khmelnytska, O. S. (2021). *Osoblivosti vprovadzheniya distantsiyного navchannya v osvitniy protses zakladu vischoyi osviti*. [Peculiarities of the implementation of distance learning in the educational process of a higher education institution]. *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobistosti u vischii i zagalnoosvitniy shkolah*. [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]. No. 75, Vol. 3. P.91-96 <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.18> [in Ukrainian].
6. Yashchenko, E., Levandovska, I. (2021). *Distantsiyна osvita v osvitniy diyalnosti vischoyi shkoli: vikliki chasu*. [Distance education in the educational activity of a higher school: challenges of the time]. *Gumanitarni studiyi: istoriya ta pedagogika*. [Humanitarian Studies: History and Pedagogy]. No. 1. 124–134. [in Ukrainian].
7. Dotsenko, N. (2021). Implementation of Tutorials with Interactive Elements for the Study of General Technical and Electrical Engineering Disciplines in the E-environment. 2021 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES). 1-6. doi: 10.1109/MEES52427.2021.9598781[in English].
8. Batsurovska, I.V. (2021). Technological model of training of Masters in Electrical Engineering to electrical installation and commissioning. *Journal of Physics: Conference Series. ICon-MaSTEd 2021*. IOP Publishing. 1946. 012015. doi:10.1088/1742-6596/1946/1/012015 [in English].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-452-460](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-452-460)

Вейдер Тетяна Миколаївна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри маркетингу і бізнес-адміністрування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», вул. Гоголя, 29, м.Дніпро, 49000, тел.: (067) 450-66-15, <https://orcid.org/0009-0008-1744-6646>

СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ КРИЗЬ ПРИЗЬМУ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНИХ МЕТОДИК

Анотація. Забезпечення особистого та професійного розвитку молоді є однією із стратегічних цілей освітніх реформ в Україні. Цифрова трансформація у сфері освіти і науки - це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних [2].

Сучасні освітяни тепер використовують основні інструменти та функції Google Workspace for Education, Google Академії, сповіщення, а також цифрові інструменти для роботи з даними для наукової діяльності. Не виключення і цифрові програми з розвитку кар'єри, що допомагають розібратись в кар'єрному спрямуванні, у розвитку навичок управління кар'єрою.

Сучасні цифрові технології сприяють проведенню високоякісної профорієнтаційної роботи, що має вагомое значення для майбутніх здобувачів освіти і під час навчання, і під час зміни фаху. Це допомагає зорієнтувати та підготувати молодь до майбутньої професійної діяльності, надаючи корисну інформацію щодо розуміння світу праці, підвищити рівень адаптивності молоді.

Своєчасна профорієнтаційна робота сприяє професійній самоідентифікації здобувачів освіти, здійсненню самостійного та усвідомленого вибору майбутньої професії з урахуванням уподобань, здібностей, індивідуальних особливостей задля безперешкодного інтегрування в майбутню професію.

Також суттєву роль відіграє можливість застосування цифрових технологій влюбій точці світу, зокрема вибрати індивідуальну чи групову сесію консультацій або обговорень, пройти профорієнтаційне онлайн тестування, отримати електронний звіт з результатами не виходячи з дому.

Тому саме цифрові технології в освіті в напрямку підготовки молоді до фахового життя сприяють підвищенню рівня обізнаності та цілеспрямованості щодо подальшого вибору освітніх напрямів та спеціальностей.

Ключові слова: профорієнтація, цифрові технології, освітній процес, молодь, професія.

Vader Tetyana Mykolaivna PHD in Public Administration, Senior Lecturer, Pryazovsky State Technical University, Department of Marketing and Business Administration, Gogol St., 29, Dnipro, 49000, tel.:(067) 450-66-15, <https://orcid.org/0009-0008-1744-6646>

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE IN UKRAINE

Abstract. Ensuring the personal and professional development of young people is one of the strategic goals of educational reforms in Ukraine. Digital programs for career development help to understand the career direction and the development of career management skills.

Modern digital technologies contribute to high-quality career guidance work, which is of great importance for future students of education both during their studies and when changing their profession. It helps to orient and prepare young people for future professional activities, providing useful information on understanding the world of work, increasing the level of adaptability of young people.

Timely career guidance work contributes to the professional self-identification of education seekers, making an independent and conscious choice of the future profession, taking into account preferences, abilities, individual characteristics for smooth integration into the future profession.

An important role is also played by the possibility of using digital technologies anywhere in the world, in particular, to choose an individual or group session of consultations or discussions, to take a professional orientation online test, to receive an electronic report with the results without leaving home.

Therefore, it is digital technologies in education in the direction of preparing young people for professional life that contribute to increasing the level of awareness and purposefulness regarding the further choice of educational areas and specialties.

Keywords: career guidance, digital technologies, educational process, youth, profession.

Постановка проблеми. Економічна і соціальна нестабільність сучасної України обумовлена низкою зовнішніх і внутрішніх факторів, що невинно впливає на доросле населення, але більшою мірою торкається і відображається на молоді. Суспільство в розпачі від переосмислення поточної ситуації, в тому числі на ринку праці. Роботодавці вимагають від сучасного спеціаліста бути універсальним, мати фахову освіту, професійні навички, досвід, вміти майже все та навчатися впродовж усього життя. Молодь розгублена і не розуміє які спеціальності обирати, де працювати напрацюючи досвід, як обрати ту єдину професію, яка витримає реалії часу і буде пристосована до любого місця, де б не перебувала людина.

Тому для успішної адаптації населення до швидкоплинних реалій в країні слід активніше використовувати вже готові напрацювання та набутки цифровізації, особливо сучасні освітні технології, на пряму пов'язані із визначенням професійного спрямування, дистанційної форми спілкування та праці. Саме тому сьогодні постає питання стратегічного переосмислення системи освіти з точки зору підготовки молоді до майбутньої професійної діяльності [3]. У цьому контексті потреба у новому цифровому погляді на профорієнтацію має стати шляхом подолання проблематики щодо адаптації населення в нових громадах, в тому числі налагодження життєвих та професійних можливостей для подальшого життєзабезпечення та кар'єрного зростання.

Для впровадження системи підбору фаху у профорієнтаційній роботі, слід впровадити обов'язкове онлайн тестування та консультування із використанням сучасних освітніх цифрових технологій та методів, про які надалі піде мова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєву важливість правильного професійного самовизначення підкреслювали в різний час Арістотель, Гален, Т. Мор, Т. Кампанелла, Ф. Бекон, М. Монтень, Ф. Тейлор, Ф. Парсонс, Г. Мюнстерберг, О. Липман, Ф. Гізе, Д. Древер, Е. Штерн та інші великі мислителі минулого. В Україні професійна орієнтація особистості, як наукова проблема і певна сукупність практичних заходів, почалася у ХХ сторіччі з проведення наукових досліджень в Центральному інституті праці у Харкові, в Казанському інституті наукової організації праці. Пізніше при цих інститутах були створені профорієнтаційні бюро. В роботах професора Харківського інституту праці Ф. Дунаєвського «Проблеми професійного відбору» та «Професійний відбір та його соціальний зміст» вперше у психотехніці був даний аналіз проблем теорії та практики психологічного відбору. Далі на Галичині Українським технічним товариством було

створено психотехнічний комітет. Почали активно створюватися наукові підрозділи, які займалися розробкою теоретичних та практичних питань професійної орієнтації. Досвід розробки системи професійної орієнтації був представлений у роботах А. Болтунова, П. Блонського, Г. Костюк. Починаючи з 1986 року, розпочалося становлення організаційної структури через створення центрів професійної орієнтації молоді [4].

З позицій практичної спрямованості кінець ХХ сторіччя став періодом занепаду професійної орієнтації. Відродження професійної орієнтації з використанням цифрових освітніх технологій є нагальною проблемою сьогодення. Така робота набуває все більше нових форм, використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і дозволяє зробити освітні заходи з розвитку кар'єри більш різноманітними та одночасно адаптованими.

Мета статті – дослідити проблематику, поглибити вже відомі підходи; звернути увагу на нові сучасні можливості цифрових освітніх технологій крізь призму профорієнтаційних методик.

Виклад основного матеріалу. У визначенні цифрові освітні технології є багатоскладовий сенс, який в сукупності полягає в ґрунтовному підході та застосуванням сучасних можливостей цифровізації. Поряд з цифровим освітнім контентом ключову роль в сучасному навчальному процесі повинні відігравати цифрові освітні сервіси – так само належним чином стандартизовані та апробовані засоби й інструменти організації навчального процесу та використання в ньому сучасного мультимедійного контенту.

Передусім це засоби вертикальної (учитель-учень) та горизонтальної (учень-учень) взаємодії (вправи, тести, проекти), інструменти роботи у малих та великих групах, що мають на меті розвиток умінь і навичок ХХІ століття та забезпечення постійного контролю навчальних успіхів, забезпечення необхідної диференціації навчального процесу та своєчасного коригування індивідуальних навчальних траєкторій.

Цифрові освітні технології дозволяють зробити процес навчання мобільним, диференційованим, індивідуальним або груповим. Таким заняттям властиві адаптивність, керованість, інтерактивність, часова необмеженість навчання.

Сучасні цифрові освітні технології можливо класифікувати як:

- інформаційно-комунікаційні технології, що використовують спеціальні технічні інформаційні засоби інтерактивного навчання: діалог у системі «користувач - комп'ютер», використовуються в більшості в дистанційній формі навчання,
- ігрові технології, що за своєю суттю є поліваріативні: гра як вид навчальної діяльності в умовах конкретної ситуації спрямована на засвоєння соціального досвіду, в якому формуються й удосконалюються певні тематичні вміння та навички, мотивовані добровільною згодою та інтересом до гри. Ігри можуть бути такого рода напрямів: імітаційні, операційні, рольові ігри, діловий театр, психо- та соціодрама та інші.
- інтерактивні технології, що ґрунтуються на концептуальній ідеї співробітництва, взаємо-навчання.
- технологія блочно-консультативного навчання, що дає змогу сконцентрувати інформацію навколо провідних ідей курсу та супроводжується систематичним консультуванням.

На тепер існує багато різновидів цифрових технологій. Але серед найбільш поширених цифрових освітніх технологій для профорієнтації можливо назвати інтерактивні онлайн інструменти, і саме перелічені варіації навчання.

З точки зору психології, профорієнтаційне включення включає три головні аспекти:

- когнітивний, коли суб'єкт вибору професії отримує повну інформацію про об'єкт;
- оцінювальний, коли на основі отриманої інформації про об'єкт у суб'єкта формується певне ставлення до об'єкта;
- ціннісний, коли відбувається найбільш відповідний вимогам суб'єкта вибір об'єкта.

Тому під терміном «профорієнтація» слід розуміти методичну систему, в якій у особистості виникає цілісно-особистісна готовність або установка до вибору певної професії.

У зв'язку з цим перед менеджерами освіти, педагогами, психологами, кар'єрними консультантами постають завдання створення умов супроводу профорієнтаційної роботи, які будуть відповідати новому сучасному погляду на профорієнтаційну роботу, сучасним потребам як освітнього простору, так і ринку праці країни.

А це потребує інструментарію та новітніх сучасних цифрових освітніх технологій.

Серед найбільш популярних на сьогодні можливостей погрузитися в пошуки майбутнього фаху, з моєї точки зору, можуть бути:

І. *Вебінари експертів та фахівців з профорієнтації*, де вони роз'яснюють базові цілі та завдання методик вибору професійного спрямування. Такі заходи проходять як правило з використанням інтерактивних засобів та програм в форматі онлайн: це і онлайн-дошки, і програми для відеоконференцій, і додатки:

Zoom. Ця платформа має дошку для записів, опцію трансляції презентацій та завдань, чат для спілкування, емоджі «піднята рука» та «аплодисменти» тощо. Це в Зумі можна змінювати фон і записувати уроки на відео. Організатор має змогу вимкнути мікрофон учасникам, що надає можливість контролювати дисципліну.

Microsoft teams. Ця програма дозволяє транслювати матеріали, має дошку для записів, чат та опцію «підняти руку». Також в ній реалізована функція запису міні конспекту. Організатор має змогу створити групу для комунікації та поширення завдань.

Скуре. Добре знайома платформа для комунікації в форматі відеозв'язку. Має достатню кількість функцій: чат, трансляцію екрана і навчальних матеріалів, субтитри (використовуються для людей з порушенням слуху чи при поганій якості звукового сигналу), зміну фона.

Google Meet. Проста платформа для відеоконференцій з мінімумом функцій. В Google Meet є чат та опція трансляції матеріалів.

- Онлайн-дошки та програми. Такі програми дозволяють працювати всім разом, полегшують подачу матеріалів:

Microsoft Whiteboard. Це безкоштовний додаток, яким можна користуватися без реєстрації. В пару кліків можна створити інтерактивний захід. На дошці можна писати завдання та відповідати.

Miro. В цій онлайн-дошці є набір шаблонів для організації планування, створення структури чи тестів мозкового штурму. В додатку зручно також створювати план заходу, є опція закріплення завдання. Запрошувати учасників можна по адресі електронної пошти чи через посилання. Створені дошки можна зберігати в різних форматах: pdf, зображень чи завантажувати на гугл-диск. Варто зазначити що інтерфейс у Miro англійською мовою, але досить зрозумілий и простий.

AWWApp. Характерною рисою цієї дошки є простий доступ. Підключитися можна без реєстрації просто з браузера. Запрошувати учасників можна через посилання чи QR-код. Базовий набір включає різні інструменти для малювання, написання тексту. Дошкою можна користуватися як на ПК, так і мобільних пристроях. Є в доступі 2 версії: безкоштовна і платна. Функцій у безкоштовному додатку менше: обмежена кількість учасників, немає голосового чату та опції завантаження файлів pdf. При реєстрації на сайті надається безкоштовний доступ до версії «Преміум».

Trello. Нескладна у використанні програма управління проектами. В цього ресурсу є багато можливостей. Можна писати коментарі, створювати вкладення, запрошувати та затверджувати учасників, встановлювати дедлайни, оформлювати особисті інтерфейси, обмінюватись інформацією. Коли у будь-якого користувача програми змінюються дані, інтерфейс або статус, іншим надходить сповіщення на мобільні пристрої або пошту.

Kanbanflow. Корисна програма передусім для керівників і менеджерів будь-якої ланки. За її допомогою можна контролювати й планувати весь робочий процес на

підприємстві, не виходячи зі свого кабінету. Давайте завдання, контролюйте їх виконання, відстежуйте плани, завантажуйте документи, фото й інші файли, слідкуйте, чи виконуються дедлайни. Та й взагалі, всі робочі моменти можна візуалізувати в єдине ціле: програма має зручні дошки, що розділені на колонки, де відображається, чим саме зараз зайнятий працівник, які в нього дедлайни і чи встигає він завершити роботу в строк. Таке планування значно покращує загальний результат. Також можна поділити завдання на детальні сегменти. Це дасть змогу покроково виконувати всі робочі цілі, не відвертаючись на зайву інформацію.

Вчасно. Останнім часом доволі популярний в Україні застосунок, що забезпечує електронний обмін, підпис і зберігання документів.

Telegram. Використовується для внутрішнього й швидкого спілкування. Є окремі теки для зручного листування, де важливо не прогавити жодного повідомлення.

Google Docs. Дає змогу швидко внести зміни в документ, які одразу побачить вся команда, або поставити уточнювальне запитання без потреби постійно зберігати документ і надсилати його на пошту.

- Топ додатків для гейміфікації заходів

Kahoot. На цій платформі можна створювати різні інтерактивні тести, завдання для перевірки чи закріплення матеріалу, опитування з відео чи картинками. Під час програма створює рейтинг учасників на основі правильних відповідей.

Quizlet. Ця гра допомагає перевіряти рівень знань та термінів. Запустити додаток просто, варто написати потрібні терміни та вірні значення, після чого запустити процес гри.

Крім перерахованих можна користуватися й іншими програмами. Наприклад, є додатки для створення якісних презентацій Canva, Prezzi чи поширення завдань Padlet.

Завдяки такому різноманіттю дистанційні освітні заходи проводяться цікаво, корисно, а головне заохочують включатися в навчання із задоволенням.

II. Онлайн тестування.

Найбільш суттєвими перевагами тестів є:

- оперативність і економічність (економія часу);
- стандартизація умов і результатів (відносна незалежність від кваліфікації психолога);
- кількісний диференційований характер оцінки;
- оптимальна трудність (тест складається із завдань оптимальної складності);
- надійність результатів;
- об'єктивність (результати тестування можуть бути оцінені як кількісно, так і якісно);
- практичність (результати тестування об'єктивно визначають варіанти вибору засобів подальшого практичного впливу);
- можливість комп'ютеризації (значно полегшується обробка і точність даних).

Із власного практичного досвіду кар'єрного консультанта, можу виділити декілька ресурсів, які надають більш ґрунтовну інформацію щодо обрання фаху.

Профдіагностичний комплекс «Веб-базована платформа для онлайн профорієнтаційного консультування «МОЯ ПРОФЕСІЯ: консультаційна мережа». Вона є одним з основних інструментів спеціалістів з профорієнтації Державної служби зайнятості та зарекомендувала себе як інноваційний інструментарій для послуги з професійної психодіагностики та профорієнтації для визначення майбутньої професії. Методологією означено проходження трьох тестів:

- 1.Методика дослідження професійних інтересів і цінностей.
- 2.Методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно-значущих якостей.
- 3.Методика дослідження соціально-психологічних факторів.

За результатами профорієнтаційної діагностики, тестуємому надається комплексний звіт – профорієнтаційні висновки з результатми тестування. Звіт дуже детальний, має приблизно 10-12 аркушів.

Комп'ютерна програма «Комп'ютеризований профорієнтаційний комплекс тестування «Профорієнтатор-УА» та «Профкар'єра-УА». Розроблено з метою діагностики професійної спрямованості підлітків та дорослих.

Комплекси містять тестувальні методики за:

- професійними інтересам:

- Диференційно-діагностичний опитувальник
- Професійно-діагностичний опитувальник
- Тест Дж. Голланда для визначення професійних типів особистості
- Тест Я.Л. Холланда для визначення професійних інтересів особистості
- Методика вивчення мотивів вибору професії
- Методика визначення мотивів вибору сфери трудової діяльності
- Методика “Карта інтересів”
- Методика визначення типу професії (за Є.А. Клімовим)

- для визначення здатності до певних професій:

- Методика вивчення темпераменту Г.Айзенка
- Методика вивчення характерологічних рис особистості
- Методика визначення професійно важливих рис характеру особистості

- для визначення професій, до яких є здібності:

- Методика визначення загальних творчих здібностей людини
- Методика дослідження спеціальних здібностей людини
- Методика дослідження вольової організації особистості.

Комплекси поєднують аналіз мотиваційної сфери, особистісних якостей та інтелектуальних здібностей у межах діагностики професійних схильностей. Рекомендації щодо вибору професій надаються в межах кола спеціальностей, що відображають найбільш розповсюджені профілі підготовки сучасного фахівця з вищою або професійно-технічною освітою. Мають Гриф МОН України.

У 2019 з незалежної оцінки Проекти «Профорієнтатор Україна» і «Профкар'єра Україна» увійшли до Національного рейтингу «ТОП-100 видатних професіоналів України» і отримали Диплом «За видатну діяльність, інноваційний підхід в роботі і значний внесок в розвиток нашої країни і формування нових культурних і бізнес традицій в Україні» від EDAB EUROPEAN ASSOCIATION.

Тестування «СТАЖЕРИ» — це інтерактивне тестування для профорієнтації спрямоване на побудову довгострокових кар'єрних рішень. Тестування сформовано у вигляді ділової гри. Мета тестування «СТАЖЕРИ» — це комплексна оцінка компетенцій, здібностей та інтересів для визначення професійної спрямованості та прийняття рішень, які допоможуть робити послідовні кроки на шляху професійної реалізації. Це дозволяє сформулювати ґрунтовне розуміння сильних сторін, точок до зросту та професійних спрямованостей, які відповідають інтересам.

Тестування спирається на концепцію м'яких навичок і безперервного навчання. Ґрунтується на ідеях, закладених у модель компетенцій і Програму міжнародного оцінювання учнів (PISA) від Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), модель майбутньої зайнятості від Всесвітнього економічного форуму, категорії професійної інформації від Професійної інформаційної мережі (O*NET), модель робочих навичок майбутнього від Інституту майбутнього (IFTF) та Науково-дослідного інституту університету Фенікса. По завершенню тестування надається звіт. Він містить деталізовані індивідуальні результати тестування, описи для професійного аналізу та списки рекомендацій.

Характерною особливістю розшифрування звіту є перегляд умов, що можуть впливати на результати:

- показники суб'єктивного благополуччя та життєві умови користувача,

- розгляд м'яких навичок і базових компетенцій,
- розгляд особистісних якостей, сильних сторін і точок росту,
- перегляд професійних спрямованостей із урахуванням попередніх результатів,
- розгляд найбільш відповідних професійних напрямів: професійне поле, кластер і шлях,
- визначення кроків для подальшого руху користувача.

Щоб працювати з методиками, необхідно бути сертифікованим спеціалістом, який би проводив консультаційну роботу та здійснював інтерпретацію результатів клієнта.

III. Професійна консультація є системою спеціалізованих заходів з вивчення й оцінки індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, здібностей особистості з метою надання кваліфікованої поради щодо вибору.

У наданні профконсультативної допомоги можна виділити такі напрями:

- адаптивний: адаптація до навчального закладу, колективу;
- стимулюючий: допомога з професійного самовизначення;
- корекцій: корекція професійного спрямування;
- реабілітаційний: морально-емоційна підтримка;
- довідково-інформаційний: інформування особистості щодо питань вибору професії, працевлаштування;

- медико-психологічний: допомога з врахуванням стану її здоров'я та індивідуальних психофізіологічних особливостей (профпридатність) [5].

Консультації може бути продовженням онлайн тестування за методиками, закладеними в тестуванні.

Висновки. Кар'єрні інтервенції – процес взаємодії клієнта і консультанта, направлений на рух кар'єрного розвитку чи надання можливості приймати кращі кар'єрні рішення.

Краще рішення – те, яке дозволяє людині реалізувати свій потенціал (відповідно до здібностей, інтересів та особистісних характеристик), задовольняючи власні потреби. Прийняття рішень – це процес виявлення і вибору альтернатив (можливостей) на основі цінностей, інтересів та переконань особи. Особистий сенс стає тим, що структурує кар'єру.

Сучасне професійне середовище характеризується:

- глобалізацією,
- проектною роботою,
- психологічними контрактами,
- цінностями, як факторами лояльності,
- використанням цифрових освітніх технологій.

Профорієнтація (в класичному розумінні) – процес розвитку уявлень людини про власні професійні інтереси, здібності та особистісні характеристики, в контексті доступних для людини освітніх та професійних можливостей, з метою прийняття професійних рішень, оптимальних для людини і суспільства.

Профорієнтація (в постсучасному розумінні) – це рефлексивний процес надання допомоги клієнтам у створенні власної ідентичності за допомогою написання і перегляду біографічних історій, що відбуваються в контексті множинного вибору з безлічі варіантів та обмежень. Акцент змінюється з вибору професії до розширення можливостей самоствердження та вдосконалення процесу прийняття рішень [6].

Всесвітній економічний форум опублікував перелік - ТОП-10 навичок, які будуть потрібні для роботи через 5 років [7]. В ньому підкреслюється важливість критичного мислення, креативності, гнучкості та вирішення проблем як таких, які стануть найбільш бажаними на ринку праці в 2025 році:

- 1) аналітичне мислення та інноваційність;
- 2) активне слухання і навчальні стратегії;
- 3) комплексне вирішення проблем;

- 4) критичне мислення та аналіз;
- 5) креативність, оригінальність, ініціативність;
- 6) лідерство та соціальний вплив;
- 7) використання технологій, моніторинг та контроль;
- 8) технології дизайну та програмування;
- 9) резилієнтність, толерантність до стресу та гнучкість;
- 10) розмірковування, вирішення проблем, формування ідей.

Ці навички об'єднують у групи: вирішення проблем, самоорганізація, робота.

За прогнозами Світового Економічного Форуму до 2025 року 50 % усіх працівників потребуватимуть перенавчання, адже економіки світу переживають подвійне потрясіння - пандемію та стрімку автоматизацію праці.

Передбачають, що 85 мільйонів робочих місць упродовж наступних 5 років можуть замінити машини. Водночас 97 мільйонів нових робочих місць можуть з'явитися в процесі адаптації ринку праці до нових реалій.

Протягом останніх місяців люди все більше шукають можливості онлайн-навчання. На платформі Coursera було у 4 рази більше охочих навчатися, ніж раніше. Що підтверджує, що цифрові освітні технології у напрямку профорієнтаційного спрямування стають основоположними для розвитку людини.

У 2022 році також розпочалася розбудова цифрової освітньої екосистеми. Ідеться про поєднання державних освітніх сервісів у цілісну та комплексну систему, яка є зрозумілою і простою у використанні. У липні 2022 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування інтегрованих інформаційних систем у сфері освіти», яким передбачено створення Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту (АІКОМ) для забезпечення належної цифрової взаємодії в системі освіти між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, закладами та установами освіти, учасниками освітнього процесу та іншими юридичними і фізичними особами [1]. Закон спрямований на пришвидшення цифрової трансформації освіти, в тому числі в напрямі профорієнтаційної діяльності.

Професійна орієнтація у своєму функціональному психологопедагогічному аспекті тепер розглядається як система науково-практичної освітньої діяльності, спрямованої на підготовку особистості до свідомого професійного вибору.

Освітня технологія вимагає діагностичного цілеутворення та об'єктивного контролю якості процесу, спрямованого на розвиток особистості, тому перспективним вважаю, подальшу розробку доцільних програм та методичних рекомендацій щодо застосування сучасних цифрових освітніх технологій в цілому, та інтерактивних методів зокрема в системі профорієнтаційної роботи.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування інтегрованих інформаційних систем у сфері освіти» [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2457-20#Text>
2. Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: http://osvita.ua/doc/files/news/435/43501/project_30102014.doc (2014).
3. Масліч С.В. Методика організації і проведення занять за дистанційною й змішаною формами навчання: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО, 2022. 31 с.
4. Моргун В. Ф. // Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 40 10-11 грудня 2008 р.); [За ред. В. Ф. Моргуна]. — Полтава : ПОІППО ім. М. В. Остроградського, 2008. — С. 29-31
5. Voronina, H. (2018). Career Perspective of High School Students: Study of English Experience for Implementation in Ukraine. PEOPLE: International Journal of Social Sciences, 4(2), 67-74.

6. <http://www.nice-network.eu> – сайт Мережі інновацій у профорієнтації та консультуванні в Європі (NICE), наявний перелік ролей, типів спеціалістів у сфері профорієнтації згідно з європейськими стандартами

7. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them
https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21%2F10%2F2020%2021%3A30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjap-WqRNCqMTaqlngJeIhHZXdyGMmO4ppJCZgAk

References:

1. The Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Functioning of Integrated Information Systems in the Field of Education" [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2457-20#Text>

2. Koncepcija rozvitku osviti v Ukraїni na period 2015–2025 rokiv [The concept of education development in Ukraine for the period 2015-2025]. (2014). Retrieved from http://osvita.ua/doc/files/news/435/43501/project_30102014.doc [in Ukrainian].

3. Maslich S.V. Methods of organizing and conducting classes in distance and mixed forms of education: electronic training course. Bila Tserkva: BINPO, 2022. 31 p.

4. V. F. Morgun // Psychological and pedagogical support of educational profiling: theory and practice: materials Vseukr. science and practice conf. (Poltava, 40 December 10-11, 2008); [Editor's note V. F. Morgun]. — Poltava: POIPPO named after M. V. Ostrogradskogo, 2008. — P. 29-31

5. Voronina, H. (2018). Career Perspective of High School Students: Study of English Experience for Implementation in Ukraine. PEOPLE: International Journal of Social Sciences, 4(2), 67-74.

6. <http://www.nice-network.eu> – the website of the Network of Innovations in Career Guidance and Counseling in Europe (NICE), the available list of roles and types of specialists in the field of career guidance according to European standards

7. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them
https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21%2F10%2F2020%2021%3A30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjap-WqRNCqMTaqlngJeIhHZXdyGMmO4ppJCZgAk

УДК 159.9-043.2]:791.228-053.4(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-461-470](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-461-470)

Гарбар Світлана Володимирівна викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-3013-2015>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ НА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті схарактеризовано сутність поняття «мультиплікаційні фільми», представлено теоретичний аналіз проблеми впливу сучасної мультиплікаційної продукції на психічний розвиток і формування особистості дітей. Проаналізовано психологічні особливості впливу мультфільмів та мультиплікаційних образів на дітей дошкільного віку; розкрито потенційні можливості використання мультиплікаційних фільмів; визначено критерії добору мультиплікаційних фільмів з точки зору їх придатності для використання як засобу виховання дітей дошкільного віку. Методи дослідження: теоретичні (аналіз літератури з проблем дослідження), емпіричні (педагогічні спостереження). Представлено та проаналізовано ті особливості психіки дитини, які лежать в основі формування залежності дітей від впливу телевізійної продукції. Виокремлено психологічні критерії аналізу мультиплікаційної продукції, а саме: кольорове оформлення мультиплікаційного фільму, що має здатність впливати на психоемоційний стан людини; звукове оформлення дитячої мультиплікації; темп трансляції кадрів; зовнішність головних персонажів; психологічний аналіз головних героїв та провідних цінностей, які транслюються; загальний емоційний стан, який викликає мультфільм; чітко регламентований час перегляду мультиплікаційної продукції. Аналіз мультиплікаційних фільмів структурно містить загальний психологічний висновок про мультфільм; загальний педагогічний висновок про мультфільм; загальна психолого-педагогічна оцінка мультфільму. Запропоновано систему тематичного планування перегляду мультиплікаційних фільмів для дітей дошкільного віку, яка передбачає три етапи роботи: підготовчий, переглядовий, рефлексивний. З'ясовано, що мультиплікаційні фільми виконують неабияку виховну, пізнавальну, розвивальну та навчальну функції; є складником повсякденного життя кожної дитини, тому зусилля вихователів закладів дошкільної освіти, батьків мають бути спрямовані на пошук шляхів позитивного та нейтралізації негативного впливу мультиплікаційних фільмів. Окреслені психологічні аспекти впливу мультиплікаційної продукції на розвиток дітей дошкільного віку можуть бути використані психологами, педагогами, батьками для практичного відбору мультфільмів.

Ключові слова: мультиплікаційний фільм, мультиплікаційний образ, діти дошкільного віку, дитяча глядацька аудиторія.

Garbar Svitlana Volodymyrivna Teacher of the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadovaya St., 2, Uman, 20301, tel.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-3013-2015>

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF CARTOON FILMS ON THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article characterizes the essence of the concept of "animated films", presents a theoretical analysis of the problem of the influence of modern animated products on the mental

development and personality formation of children. The psychological features of the impact of cartoons and animated images on preschool children are analyzed; the potential possibilities of using animated films are revealed; criteria for the selection of animated films are determined from the point of view of their suitability for use as a means of educating preschool children. Research methods: theoretical (analysis of literature on research problems), empirical (pedagogical observations). The features of the child's psyche that underlie the formation of children's dependence on the influence of television products are presented and analyzed. The psychological criteria for the analysis of animated productions are singled out, namely: the color design of an animated film, which has the ability to influence the psycho-emotional state of a person; sound design of a children's cartoon; frame broadcast rate; the appearance of the main characters; psychological analysis of the main characters and leading values that are broadcast; the general emotional state that the cartoon causes; clearly regulated viewing time for animation productions. The analysis of animated films structurally contains a general psychological conclusion about the cartoon; general pedagogical conclusion about the cartoon; general psychological and pedagogical evaluation of the cartoon. A system of thematic planning of watching animated films for preschool children is proposed, which involves three stages of work: preparatory, viewing, reflective. It has been found that animated films perform considerable educational, cognitive, developmental and educational functions; is a component of every child's daily life, therefore the efforts of preschool teachers and parents should be directed at finding ways to positively and neutralize the negative impact of animated films. Outlined psychological aspects of the influence of cartoon products on the development of preschool children can be used by psychologists, teachers, and parents for the practical selection of cartoons.

Keywords: animated film, animated image, children of preschool age, children's audience.

Постановка проблеми. Становлення нової освітньої парадигми, інтенсивний розвиток сучасних технологічних процесів, не залишаються осторонь процесу навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління. Безперечний вплив на розвиток дітей дошкільного віку мають засоби масової інформації, а саме мультиплікаційні фільми. Якщо раніше діти більшу частину часу проводили на вулиці з однолітками, то зараз живе спілкування витісняють мультфільми. Перебуваючи під впливом мультимедії, у дитини починає формуватися її власна картина світу, яка суттєво відрізняється від реальної. Хоча мультфільми вважаються суто дитячою продукцією і, на думку більшості громадян, не можуть мати негативного впливу на дітей, саме вони сьогодні є однією з найнебезпечніших розваг для дітей. Головне питання, при аналізі мультфільмів з психологічної точки зору, полягає у тому, чи відповідають ті чи інші мультиплікаційні продукти реальним віковим можливостям сприйняття, потребам та запитам наймолодших глядачів. У тому числі мова йде і про психологічну безпеку трансляції дітям різноманітних мультиплікаційних образів та сюжетів. Таке питання і визначає необхідність виокремлення провідних психологічних особливостей та вимог, що повинні пред'являтися до мультиплікаційного фільму, як продукту, саме для дитячої глядацької аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання мультиплікаційних фільмів є предметом вивчення українських та зарубіжних вчених, зокрема: сутність мультиплікації та деякі психологічні особливості мультфільмів досліджували Н. Капельгородська, Б. Крижанівський та О. Шупик. та ін.; психологічні особливості сприйняття дітьми телевізійної продукції аналізували Л. Баженова, Є. Захарова, Б. Степанцева та ін.; прикладні аспекти застосування мультиплікаційного мистецтва у роботі з дітьми описано у дослідженнях Ю. Красного, Л. Курдюкової; специфіка мультиплікації як виду кіномистецтва розкривається у працях провідних режисерів вітчизняної мультиплікації І. Іванова-Вано, Р. Качанова, Ю. Норштейна, В. Старевича, Ф. Хитрука та ін.; вплив мультфільмів на розвиток психічної та емоційно-вольової сфери

досліджували А. І.Допіра, А. Дрозд, Н. Северенчук, Л. Чорна, І. Шульга. Для правильного відбору корисної мультиплікаційної продукції необхідно мати певні критерії, які дали б можливість глибокого психологічного аналізу дитячої мультиплікації.

Мета статті – висвітлити головні психологічні аспекти впливу мультиплікаційних фільмів на розвиток особистості дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Вивчення психологічних аспектів впливу мультиплікаційних фільмів на розвиток дітей дошкільного віку потребує розгляду та аналізу ключових понять дослідження.

В контексті нашого дослідження, дошкільний вік – це той особливий період (3-7 років), коли дитина відкриває для себе світ, коли відбуваються значні зміни у всіх сферах її психіки (когнітивній, емоційній, вольовій). Основними особливостями цього віку є те, що складається нова соціальна ситуація розвитку, яка характеризується тим, що у дитини з'являється коло елементарних обов'язків; змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого; з'являється можливість систематичного навчання; дитина вступає в певні стосунки з однолітками (розширюється соціальне оточення); внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується усвідомленням свого «Я» та своїх вчинків.

Психічні процеси дошкільників характеризуються специфічними рисами, які відображають їхні можливості та особливості розвитку. В психіці дітей виникають особливо важливі для їх подальшого життя психологічні новоутворення: пізнавальні психічні процеси починають працювати в режимі єдиної інтелектуальної діяльності, проявляється об'єднання зовнішніх і внутрішніх дій; виникає та починає успішно функціонувати внутрішнє мовлення, як засіб мислення, з'являється опосередкована певними уявленнями довільна поведінка; дитиною усвідомлюються норми і правила, вони починають керувати її поведінкою, перетворювати її дії на довільні та морально регульовані вчинки; виникають первинні моральні настанови, передусім розрізнення того, що є добрим і поганим; все, що дитина бачить, намагається впорядкувати, збагнути закономірні відношення навколишнього світу, що є свідченням виникнення первинного, хоча ще схематичного дитячого світогляду.

У дошкільному віці особливості взаємодії з навколишнім світом безпосередньо впливають на пізнавальну діяльність і поведінку дитини. Найбільш істотний вплив на дитину має поведінка її найближчого оточення. На думку К. Дудкіної, такими «зразками» для наслідування виступають дорослі, а саме їх вчинки і стилі побудови стосунків з іншими [1, с.57]. Дитина схильна копіювати поведінкові чи емоційні реакції, переймати манери, запозичувати в них оцінку людей, подій, речей.

В сучасних умовах великого значення набувають особливості соціального середовища, в яких здійснюється розвиток дитини. До соціумного оточення зазвичай відносять батьків, родичів, однолітків, а також педагогів, які виступають важливою референтною групою для дошкільників. До предметного оточення дітей дошкільного віку належать особливі засоби, з якими він взаємодіє: дидактичні, ігрові, іграшки, рольові ігри та усі інші особливості, через які дитина проявляє свою активність [2]. Тобто це сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, за допомогою яких здійснюються усі процеси життєдіяльності дитини. Найважливішого значення у сучасному просторі набуває предметно-знакове оточення дитини: підручники, тексти, відображення соціумного середовища у художній літературі, казках, кінофільмах, мультиплікаційних фільмах.

Мультиплікаційний фільм – це один із жанрів сучасного кінематографічного мистецтва, візуальна та звукова привабливість якого робить його цікавим для дітей дошкільного віку. Відсутність належного досвіду, дефіцит знань і уявлень дитини компенсується включенням її уяви при перегляді мультиплікаційних фільмів, що сприяє розвитку емоційно-моральної сфери дошкільника.

Як зазначає Р. Силко, «мультиплікація – це універсальна та інтернаціональна мова спілкування дітей та дорослих усього світу. Мультиплікація є дуже близькою до світу дитинства, бо в ній завжди присутня гра, злет фантазії й немає нічого неможливого. Мультиплікація є універсальним багатограним засобом розвитку дитини у сучасному візуально насиченому світі. Виразні засоби мультиплікації є найбільш природними для дитячого віку стимуляторами творчої активності та розкритості мислення» [3, с. 188].

В аспекті нашого дослідження, дитячу мультиплікацію розглядаємо, як певний психологічний засіб розвитку дітей дошкільного віку за допомогою різних сюжетно-рольових дій героїв, поданих у вигляді рухомих зображень.

На основі аналізу наукових джерел, можна зазначити наступну класифікацію дитячої мультиплікації, залежно від тривалості: односерійні, багатосерійні, довготривалі; залежно від віку телеглядача: мультфільми для дошкільників, для молодших школярів, для підлітків, для дорослих; залежно від технічних засобів побудови мультфільму: комп'ютерна анімація, мальована, лялькова, пластилінова, пісочна; залежно від використання кольору: чорно-білі, кольорові; залежно від наявності звукового супроводу: німі, із музичним супроводом, із наявністю голосів персонажів; залежно від жанру сюжету: фантастичні, історичні, трагічні, пригодницькі, документальні, романтичні; залежно від ідеї, яка є видимою у мультфільмі: вирішення проблеми добра та зла, проблеми сімейних стосунків, проблеми дружби та любові, проблеми тварин, глобальні проблеми людства та ті мультфільми, які не мають явної ідеї; залежно від домінуючої функції: розвивальні, пізнавальні, розважальні, виховні, навчальні, повчальні, естетично спрямовані; залежно від переважної спрямованості впливу: вплив на когнітивну сферу, вплив на емоційно - вольову сферу, вплив на особистісну сферу, вплив на морально- етичну сферу (ціннісну); залежно від часу та країни, в якій були створені: мультфільми дорадянського часу, мультфільми радянського часу, сучасні мультфільми, японське аніме, польські мультфільми, західні мультфільми тощо [4, с.196].

При аналізі сучасної мультиплікації слід виявити такі специфічні її особливості, як: яскравість, образність; стислість, динамічність зміни образів; присутність реального і фантастичного, добрих і злих; анімізм (одухотворення неживих предметів). При цьому, деякі фахівці виділяють особливі прийоми, які найчастіше використовуються для впливу на свідомість глядача. До них належать наступні: створення яскравого відеоряду, звукові ефекти, новизна і незвичність, показ великим планом обличчя мультгероя, швидкість, гучний звук, переривання мультфільму на найтрагічнішому місці, відео-комп'ютерні спецефекти [5].

Вплив мультиплікаційних фільмів на розвиток дітей дошкільного віку, як вважає Л. Гордієнко, можна пояснити дією трьох основних психологічних механізмів: зараження – процес передачі емоційного стану від одного індивіда до іншого, емоційне занурення дошкільника у мультфільм, переймання емоційного стану мультиплікаційних персонажів; навіювання – вплив на особистість дитини вербальними або невербальними засобами, які викликають певні стани, створюють деякі відчуття, формують уявлення, будують певне сприйняття світу, формують стереотипну поведінку; наслідування, як особлива форма поведінки особистості, що полягає у відтворенні нею дій інших осіб. У дошкільників механізм наслідування дуже розвинений, оскільки допомагає формувати власну поведінку. Тому, часто можна спостерігати як діти наслідують поведінку та вчинки героїв мультфільмів, при цьому вважаючи їх абсолютною правильною [6, с.59].

Враховуючи дані наукових досліджень [1,2,3,4,5,6,7,8,9,10], можна констатувати, що саме завдяки специфічно «дитячій» образності мультфільм є не лише жанром кіномистецтва, а й засобом особистісного розвитку дитини. При цьому провідними характеристиками дитячої образності визначено: цілісність, яка проявляється через здатність дитини сприймати мультфільм як єдине неподільне; циклічність, що є в процесі перегляду дитини, коли вона повертається до попередніх або початкових етапів

розгортання сюжету; спонтанність, що характеризується виникненням раптових емоційно забарвлених висловлювань, вербальних порівнянь, описів тощо; деталізованість як схильність дитини підмічати несуттєві і другорядні деталі змісту, сюжету чи персонажів мультфільму; фрагментованість, що є на противагу цілісності, дитина здатна виокремлювати деякі аспекти трансльованого мультиплікаційного сюжету і визначати їх в якості провідних для себе; яскравість, яка підкреслює одну із визначних здатностей дитини сприймати оточуючу дійсність у певних кольорах. Як показують наші спостереження, значна роль у здатності дітей сприймати образи-персонажі мультфільму належить емпатії. Вони в більшій мірі спроможні захопитися думками та переживаннями героїв, подіями на екрані, реагувати на поразки і здобутки персонажів, проймаються настроєм мультиплікаційного твору.

Так, діти є найуразливішою категорією телеглядачів. Це пов'язано з тим, що є певні особливості дитячої психіки, які відрізняють її від дорослої і роблять її вразливішою і залежною від телевізійних впливів, а саме: 1. Відсутність або слабкість розрізнення реального та вигаданого світів, що веде до того, що те, що відбувається на екрані, сприймається як частина реальності. 2. Одним із провідних механізмів психічного розвитку та засвоєння соціального досвіду дитиною є наслідування. Перш за все, дитина наслідує значущих дорослих, пізніше ровесників і героїв улюблених мультфільмів і фільмів. 3. Несформована критичність мислення у дитячому віці, що веде до некритичного сприймання й автоматичного засвоєння інформації. 4. Одним із головних завдань розвитку дитини у соціумі є формування моделі світу, яка формується на основі всієї інформації з оточуючого середовища. Сьогодні екран телевізора дуже часто відіграє провідну роль у цьому процесі, зважаючи на час, який діти проводять перед ним, і гіпнотичну яскравість образів. 5. Завданням психічного розвитку дитини є не просто побудова моделі світу, а й пошук свого місця в ній. Цей процес відбувається за принципом приєднання до більшості. А та більшість, яку являє перед дитиною екран телевізора, далеко не завжди відповідає хоча б елементарним соціальним і психічним нормам.

Розглядаючи процес взаємодії юного глядача з телеекраном, необхідно враховувати не лише психофізіологічні особливості дитячого віку, але й характер дитячого сприймання, основними властивостями якого є: емпіричність, пов'язана з недостатністю особистісного досвіду та незасвоєнням критеріїв аналізу й оцінки поведінки, підвищена нецілеспрямована активність сприймання, зосередження основної уваги на дієвому початку в поведінці героя, результативність сприймання тощо. Психологи розрізняють кілька типів сприймання: емоційне, аналітичне та образне. Дітям дошкільного віку властивий емоційний тип сприймання. Сприймання дітей цього віку носить некритичний характер. Своє внутрішнє вони легко ототожнюють з «Я» персонажу, тобто відбувається ідентифікація з героєм телепередачі.

Те, що діти все більше часу проводять у медіапросторі, є однією з реалій сучасності. Однак варто зазначити, що це має свої як позитивні, так і негативні наслідки.

До позитивних сторін цього процесу належить те, що мультиплікаційні фільми є для дошкільнят невимушеною дією; за допомогою яких вони опановують важливі для свого розвитку навички. Вчені наголошують, що використання мультиплікаційних фільмів на заняттях з дітьми дошкільного віку, з урахуванням вікових періодів дітей, часу перегляду та контексту мультиплікації є динамічними, яскравими, набагато результативнішими, різноманітними. Такі заняття розвивають у дітей креативне мислення, навчають по-іншому сприймати матеріал, що вивчається, повніше й точніше висловлювати свої думки, проявляти свої індивідуальні можливості, долати певні труднощі, самостійно будувати творчий процес, а це і є сходинки до формування життєвих компетентностей особистості.

Що стосується негативних сторін впливу дитячої мультиплікації, насамперед треба відзначити те, що батьки не завжди можуть простежити за якістю та вмістом контенту, який споживають їхні діти. Особливості дитячого віку в цей період полягають в тому, що діти,

як «губка», вбирають у себе весь матеріал із навколишнього середовища та не в змозі самостійно відфільтрувати непотрібне та шкідливе. Крім того, довготривале переглядання мультфільмів формує психологічну залежність від екрану, відбувається витіснення живого спілкування, колективної гри з однолітками і спільної праці з дорослими. Екранні образи, безумовно, відкладаються у свідомості дитини і з джерела інформації перетворюються на джерело трансформації картини світу. Такий процес зумовлює переоцінку цінностей, що проявляється: в агресії щодо живих істот та в піднесенні матеріальних предметів; полегшеному ставленні до життя і смерті; розмиванні меж дозволеного в уявленнях про моральну поведінку, а також призводить до виникнення важкого внутрішньо-особистісного конфлікту між реальним та нереальним світами, в який вступає дитина. Модель реального світу не відповідає внутрішній моделі, що закладається в підсвідомості дошкільника [7].

При цьому слід зазначити, що не всі сучасні мультфільми несуть негативний вплив на психіку дитини. Але для правильного відбору корисної мультиплікаційної продукції необхідно мати певні критерії, які дали б можливість глибокого психологічного аналізу мультфільму.

Так, в контексті дослідження, мультиплікаційні фільми для дошкільників, визначаємо, як анімаційні фільми, призначені для дітей від 2 до 6 років. Дитячі мультфільми можуть бути анімаційними фільмами, телесеріалами та іншими формами розважального контенту для дітей. Мета таких фільмів: навчати дітей різних знань, навичок і цінностей, а також забезпечувати їх розвиток і зростання.

Дитячі мультфільми можуть бути адаптовані з казок або історій, які відомі дітям, або бути повністю оригінальними творами. У них часто зустрічаються герої-тварини або фантастичні персонажі, які допомагають дітям вчитися цінностям, розвивати інтелектуальні здібності та навички спілкування.

Основними характеристиками дитячої мультиплікації є її вікові та психологічні спрямованості. Для малюків дошкільного віку, дитячі мультфільми зазвичай мають простий сюжет, який базується на повсякденних речах, яскраві та привабливі персонажі та барвисту графіку. Для старших дітей можуть бути більш складні сюжетні лінії, які допомагають розвивати їхнє мислення та розуміння складних понять.

Однією з ключових переваг дитячої мультиплікації є те, що вона може допомогти дітям зрозуміти різні аспекти життя та розвивати різноманітні навички. Наприклад, дитячі мультфільми можуть допомогти збагатити словниковий запас, розвивати уяву та креативність, вчити правилам поведінки та етикету, а також навчати соціальної взаємодії.

Визначимо основні характеристики мультиплікаційних фільмів для дітей дошкільного віку, а саме: 1. Простота та доступність – мультиплікаційні фільми для дошкільників створюються таким чином, щоб діти легко зрозуміли їхній зміст. Вони не повинні містити складних або запутаних сюжетів. 2. Розвиваючий ефект – мультиплікаційні фільми для дошкільників мають за мету розвивати різні сторони дитячої особистості, такі як мовлення, мислення, уяву, пам'ять та емоційну сферу. 3. Позитивна атмосфера – мультиплікаційні фільми для дошкільників мають створювати позитивну атмосферу, щоб діти почувалися комфортно і задоволені. Вони мають бути яскравими та кольоровими, щоб привернути увагу дітей. 4. Навчальний ефект – мультиплікаційні фільми для дошкільників можуть навчати дітей різних навичок, таких як лічба, читання, правопис та інших. 5. Ілюстративність – мультиплікаційні фільми для дошкільників часто містять яскраві картинки та ілюстрації, що допомагають дітям краще зрозуміти зміст. Малюки звикли до яскравих кольорів та контрастів, тому мультиплікаційні фільми забезпечують їм естетичне задоволення та стимулюють розвиток зорової пам'яті.

Згідно з думкою дитячих психологів, «правильні» мультфільми здатні: розвивати мову – слухаючи грамотну і красиву мову героїв мультфільмів, діти поповнюють свій лексичний запас і можуть у хорошому сенсі здивувати батьків деякими висловлюваннями і

афоризмами; розвивати мислення і пам'ять – дитина вчиться аналізувати зміст мультіка, порівнювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; навчати – мультфільми розповідають про навколишній світ, з їх допомогою дитина може навчитися рахувати, читати, говорити іноземною мовою, вивчати геометричні фігури, кольори і отримувати різні енциклопедичні знання; розвивати творчі здібності, уяву – мультфільм живить фантазію дитини, залишає яскраві враження і може стати джерелом для дитячого мистецького та словесної творчості; виховувати – персонажі мультфільмів показують дітям різні можливості взаємодії з світом, зразки поведінки (хорошого і поганого), формують у них здатність до емпатії (співпереживання), уявлення про добро і зло, вчать справлятися з труднощами і страхами [8, с.7].

Звідси виникає необхідність виокремлення критеріїв мультиплікаційних фільмів із подальшим прийняттям наукового психологічно обґрунтованого висновку щодо корисності чи шкідливості цієї відеопродукції для психічного розвитку та формування особистості дитини.

1. Кольорове оформлення мультиплікаційного фільму. Колір має здатність впливати на психоемоційний стан людини, викликаючи відповідно позитивні чи негативні емоції, певне збудження чи гальмування психічних функцій. У практичній психології, психотерапії відомий вплив кольору на психіку людини. Так, перевага темних кольорів може викликати негативний психічний стан, перевага світлих – позитивний, яскраві кольори (червоний, помаранчевий, жовтий тощо) здатні підбадьорювати людину впродовж певного періоду часу, але занадто яскраві або у разі тривалої дії можуть викликати перезбудження психіки та роздратування. Відповідно, аналізуючи мультиплікаційну продукцію, слід звернути увагу на особливості використання кольору.
2. Звукове оформлення дитячої мультиплікації. Слід зазначити, що в більшості випадків аудіоряд перевантажено гучними, різкими, негативними емоційно забарвленими звуками. Маючи за мету привернути і постійно утримувати увагу дітей, вони водночас можуть викликати у них психічну перевтому і, як наслідок, роздратування, гнів, агресію, апатію та інші негативні емоційні стани.
3. Темп мультфільму: наскільки він адекватний для сприйняття чи не занадто швидка зміна кадрів, щоб була в дитини можливість проаналізувати, подумати. Коли відеосюжети, звуки з неймовірною швидкістю змінюють одне одного, то не дають жодного шансу дитині повноцінно відслідкувати їх зміст і адекватно відреагувати. У нормі мультфільм, як і інші твори мистецтва, повинен викликати у дитини певні позитивні почуття і роздуми, чомусь учить, щось виховувати.
4. Аналізуючи мультиплікаційну продукцію, слід звернути увагу на зовнішність головних персонажів, а саме на такі її аспекти: приємна чи неприємна зовнішність; природна чи потворна; агресивна, хвороблива, страшна та інші добрі риси.
5. Психологічний аналіз головних героїв. Психологічною особливістю дошкільного віку є те, що дитина ще не здатна критично сприймати й обробляти інформацію, оскільки така властивість, як критичність мислення, ще не сформована. Дитина ще не в змозі робити глибокий критичний аналіз головного героя, і, сприйнявши його одного разу як позитивний, таке сприйняття розповсюджується на весь час його сприйняття, на всі його риси характеру, цінності, вчинки тощо. Відповідно, щоб образ головного героя мав позитивний вплив на психіку дитини, цей образ повинен бути однозначно позитивним – у всіх його проявах, рисах, дрібницях. Отже, дорослим, перш ніж дозволити дитині переглядати мультфільм, слід поставити собі запитання «Наскільки я б хотів(ла), щоб моя дитина засвоїла риси характеру, цінності, манери поведінки, мовлення головного героя?».
6. Загальний емоційний стан, який викликає мультфільм. Аналізуючи мультиплікаційну продукцію з чуттєво-емоційної точки зору, слід звернути увагу на такі аспекти: який загальний емоційний стан викликає мультфільм: позитивний чи негативний, чи не стає дитина після перегляду мультфільму занадто розгальмованою чи навпаки – пасивною, чи агресивною, чи капризною, чи нервово збудженою; чи не викликає

мультфільм поза межових страхів у дитини, які можуть перейти у фобії. Про це може свідчити неспокійний сон, поява страху темряви, страху залишатися наодинці, поява різних невротичних проявів (нервовий тік, гризіння нігтів, енурез тощо); чи формує мультфільм здорове почуття гумору в дитини. Сміх викликають або абсолютно примітивні речі – хтось упав, ударився, спіткнувся тощо, або явно жорстокі – когось ударили, штовхнули і це супроводжується веселим сміхом; які почуття викликає і формує мультфільм загалом: моральні, естетичні, інтелектуальні, соціальні. 7. Не варто забувати і про чітко регламентований час перегляду, підбір мультиплікацій з урахуванням вікових особливостей дітей, їхніх уподобань і характеру, статевої приналежності. Обов'язковий попередній перегляд мультфільму дорослими та спільний перегляд з дитиною з наступним обговоренням [9, с.127].

На основі вищезначених критеріїв варто проаналізувати виокремлені висновки: 1. Загальний психологічний висновок про те, як мультфільм загалом впливає на психічний розвиток дитини, формування її особистості, базових життєвих цінностей. 2. Загальний педагогічний висновок про мультфільм, в основі якого лежить питання «Чому мультфільм навчає дитину?». 3. Загальна психолого-педагогічна оцінка мультфільму за такими параметрами: корисність – шкідливість для психічного розвитку дитини та формування її особистості; рекомендувати – не рекомендувати до перегляду – рекомендувати з певними обмеженнями чи умовами (визначити ці обмеження й умови в кожному конкретному випадку).

Методику використання мультиплікаційних фільмів структурно ділимо на такі етапи роботи: підготовчий; переглядовий; рефлексивний. На кожному етапі пропонуються дітям спеціальні завдання, розв'язання яких потребує від них значної концентрації уваги. Підготовчий етап передбачає введення дітей у сюжетну лінію. Готуючи дітей до перегляду, варто провести коротку бесіду відповідного змісту. Переглядовий етап включає роботу із сюжетним матеріалом, процес добору фактів, їх сортування та оцінювання. Перегляд мультфільму має тривати не більше 15 хв. Після перегляду рекомендуємо провести бесіду за змістом — до 5 хв. Потім організували роботу за сюжетом: закріплення та активізація переглянутого — до 5 хв. Далі доцільно провести роботу з мікро-сюжетами мультфільму, використовуючи стоп-кадр. При цьому застосовувати різні методи і прийоми, зокрема: відповіді на запитання; озвучування мікро-сюжетів; коментування; вибіркового опису дій і ситуацій; визначення особистісно-значущих ситуацій тощо. На заключному, рефлексивному етапі варто активізувати дітей та максимально «включили» кожную дитину в сюжет. Для цього запропонувати дітям поставити запитання за змістом сюжету або пофантазувати щодо розвитку сюжету на кшталт «а що було б, якби...», «якби я був..., то...» тощо [10, с.85].

Так, результати ґрунтовного аналізу теоретичних і практичних доробок науковців і практиків дають підстави виокремити концептуальні підходи до використання мультиплікаційних фільмів з дітьми дошкільного віку, що передбачають формування у дітей таких умінь: організовано й усвідомлено сприймати інформацію; спостерігати, класифікувати, обирати; аналізувати й резюмувати отриману інформацію; усно висловлювати думки щодо побаченого. Мультфільм є універсальною мовою, що допомагає різнобічному розвитку дітей. Позитивний вплив анімації при правильному підборі мультфільмів може стати прекрасним розвивальним посібником для розвитку мислення, зростання творчого потенціалу у поєднанні із заняттями малюванням, ліпленням героїв мультфільмів, ігровими прийомами, удосконалення навичок спілкування та соціалізації. Вона здатна створювати яскраві образи, нести благородні ідеї, виховувати смаки, формувати життєві уявлення і погляди

Досліджуючи дану проблему, ми **дійшли висновку**, що мультфільми можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток дітей дошкільного віку. На що саме впливають мультфільми, залежить від їх змісту, якості і вікової адаптованості. Негативний

вплив мультфільмів може бути пов'язаний з насильством, стереотипами та неприйнятним поведінкою персонажів. Недоцільне використання мультфільмів може призвести до розвитку агресивної поведінки, невірних уявлень про реальність, а також негативного впливу на здоров'я. Однак, позитивний вплив мультфільмів полягає у розвитку уяви, мовлення, зорової пам'яті та інших психологічних функцій дитини. Добре підібрані мультфільми можуть вчити дітей соціальним навичкам, доброму моралі, культурним цінностям та практичним навичкам. Вони також можуть допомогти дітям розвивати творчість і фантазію, формують у них первинні уявлення про добро і зло, еталони гарного і поганого поведіння. Через порівняння себе з улюбленими героями, діти мають можливість навчитися позитивно сприймати себе, справлятися зі своїми страхами і труднощами, шанобливо ставитися до інших. Події, що відбуваються в мультфільмі, дозволяють виховувати дітей, підвищувати їх обізнаність, розвивати мислення і уяву, формувати світогляд. Важливо враховувати, що діти дошкільного віку ще не мають розвинутого критичного мислення, можуть сприймати мультфільми буквально та повірити в те, що вони бачать. Тому, батькам та вихователям необхідно відслідковувати, що дитина дивиться та пояснювати їй, що в мультфільмах є фантастичні елементи, які не мають відповідності в реальному світі. Також, важливо обмежувати час, який дитина проводить перед екраном, в тому числі дивлячись на мультфільми, та забезпечувати їй достатню кількість інших активностей, які сприяють розвитку її фізичних та розумових здібностей. Для того, щоб мультфільми мали позитивний вплив на розвиток дітей дошкільного віку, потрібно враховувати їх зміст, вікову адаптованість та якість. Важливо навчати дітей розуміти і критично оцінювати те, що вони дивляться, і спілкуватися з ними про те, що вони бачать.

Таким чином, мультфільми відіграють важливу роль у становленні особистості маленького глядача. Мультиплікаційний продукт покликаний сприяти вирішенню завдання формування картини світу малюка, але забезпечити гармонійну взаємодію дитини з екраном здатний лише той мультиплікаційний продукт, який відповідає віковим психологічним та фізіологічним особливостям і можливостям дитячого сприйняття і розуміння.

Подальші розробки можуть бути спрямовані на аналіз сучасної мультиплікаційної продукції, що є найбільш популярною серед дитячої глядацької, в тому числі і телевізійної, аудиторії, а також такого виду дитячих мультфільмів, як мультсеріали.

Література:

1. Дудкіна К. А. Мультфільм як засіб психологічного впливу на особистість дитини // Наука і освіта. 2012. № 3. С. 55–59.
2. Квашук О.В. Телебачення, як фактор соціалізації молодших школярів // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». 2004. Вип.5. С.117-123.
3. Силко Р.М. Мульт-терапія як технологія виховання дітей. Активна мульт-терапія // Вісник. Серія: Педагогічні науки. – 2014. – № 120. – С. 188–190.
4. Дишель К. А. Теоретична модель дослідження мультиплікаційних засобів як чинника емоційного розвитку молодших школярів // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2014. Вип. 13. С. 190–197.
5. Крижанівський Б. М. Мистецтво мультиплікації. К.: Мистецтво, 1981. 117 с.
6. Гордієнко Л. О. Вплив анімаційних фільмів на рівень тривожності дітей молодшого шкільного віку // Вісн.: ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія. 2012. № 18. С. 57– 65.
7. Шикирова Н. С. ЗМІ як джерело негативних емоційних станів дитини // Психолог. 2006. № 2–3. С. 45–46.
8. Снігульська В. О. Телебачення: інформаційний помічник чи джерело агресії? // Психолог. 2007. № 40 (280). С. 6–7.
9. Шупик О.Б. Мистецтво мультиплікації. К.: Просвіта, 1983. 134 с.

10. Гарбар С.В. Педагогічні умови використання мультиплікаційних фільмів у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Випуск 1 (48). С. 83-88.

References:

1. Dudkina K. A. (2012). Karikatura kaip psichologines įtakos priemone vaiko asmenybei [A cartoon as a means of psychological influence on a child's personality]. *Mokslas ir švietimas – Science and education*, 3, 55-59 [In Ukrainian].
2. Kvashuk O.V. (2004). Televizija kaip jaunesnių moksleivių socializacijos veiksnys [Television as a factor in the socialization of younger schoolchildren]. *Mokslines pastabos. Serija "Psichologija ir pedagogika" – Scientific notes. Series "Psychology and pedagogy"*, 5, 117-123 [In Ukrainian].
3. Silko R.M. (2014). Karikaturų terapija kaip tėvystės technologija. Aktyvi animacinių filmų terapija [Cartoon therapy as a technology for raising children. Active cartoon therapy]. *Biuletėnis. Serija: Pedagoginiai mokslai – Visnyk. Series: Pedagogical sciences*, 120, 188-190 [In Ukrainian].
4. Dyshel K. A. (2014). Teorinis daugybos priemonių tyrimo modelis kaip jaunesnių moksleivių emocines raidos veiksnys [Theoretical model of the study of multiplication tools as a factor of emotional development of younger schoolchildren]. *Faktines psichologijos problemos: coll. Mokslų. Ukrainos nacionalines pedagoginių mokslų akademijos G.S. Kostyuko psichologijos instituto darbai – Actual problems of psychology: coll. of science Proceedings of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 13, 190–197 [In Ukrainian].
5. Kryzhanivsky B. M. (1981). Animacijos menas [The art of animation]. Kyiv: Mystetstvo, 117 [In Ukrainian].
6. Gordienko L. O. (2012). Animacinių filmų įtaka pradinės mokyklos amžiaus vaikų nerimo lygiui [The influence of animated films on the level of anxiety of children of primary school age]. *Visn. DUGNAS. Serija: Pedagogika ir psichologija – Publication: DNU. Series: Pedagogy and psychology*, 18, 57 – 65 [In Ukrainian].
7. Shikirova N. S. (2006). ZINIASKLAIDA kaip vaiko neigiamų emocinių busenų šaltinis [Mass media as a source of negative emotional states of the child]. *Psichologas – Psychologist*, 2–3, 45-46 [In Ukrainian].
8. Snihulska V.O. (2007). Televizija: informacijos asistentas ar agresijos šaltinis? [Television: information assistant or source of aggression?]. *Psichologas – Psychologist*, 40 (280), 6-7 [In Ukrainian].
9. Shupyk O.B. (1981). Animacijos menas [The art of animation]. 1983, 134 [In Ukrainian].
10. Harbar S.V. (2021). Pedagogines animacinių filmų naudojimo sąlygos ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėjime ir ugdyme [Pedagogical conditions for the use of animated films in the education and training of preschool children]. *Uzhhorodo universiteto mokslinis biuletėnis. Serija: Pedagogika. Socialinis darbas – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1 (48), 83-88 [In Ukrainian].

УДК 37.012

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-471-479](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-471-479)

Гузик Надія Миколаївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ), Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026, тел.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-5609-4830>

Ліщинська Христина Іванівна кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ), Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026, тел.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-0084-6351>

Сокульська Наталія Богданівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ), Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026, тел.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-3425-5517>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ КАНООТ ПРИ ВИКЛАДАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

Анотація. Нині в Україні відбувається реформування системи освіти з масовим впровадженням в освітній процес нових технологій навчання. Такими технологіями навчання є, зокрема, інформаційні, що супроводжуються переходом від традиційної схеми пасивної передачі знань до нової, креативної форми навчання. За допомогою інформаційних технологій можна впроваджувати нові підходи, методи викладання та оцінювання в навчальний процес, що сприятиме також його інтенсифікації. Цілком природно, що для сучасного покоління молоді використання комп'ютерів, як і мобільних пристроїв, з підключенням до мережі Інтернет є невід'ємною частиною життя, а тому завданням сучасного педагога є їх перетворення на заняттях із засобів комунікації і розваг у засоби навчання.

Застосування інформаційних технологій в навчальному процесі забезпечує інтерактивність, індивідуальність навчання, сприяє підвищенню активності, мотивації, творчого та критичного мислення кожного окремого здобувача освіти. І навпаки, такі технології підвищують навички згуртованої роботи в колективі, розвивають уміння слухати інших та відстоювати свою думку. Вони дають змогу раціонально використати час, відведений на навчальне заняття, та перевірку робіт, що відбувалася б поза аудиторію.

Однією з платформ, яку можна використовувати на навчальних заняттях є платформа Kahoot, яка була розроблена як інструмент для швидкого створення інтерактивних вікторин, опитувань і обговорень. При створенні «кахутів» у них для наглядності можна вставляти тематичні відео та зображення, при цьому сам процес створення нового «кахуту» займає небагато часу. Також варто зазначити, що можна використовувати не лише власноруч створені «кахути», але і створені іншими користувачами. Актуальним є застосування платформи як під час проведення поточного контролю знань та проведенні зворотного зв'язку (feedback), так і на самопідготовці до занять. Крім того, є можливою організація навчання у різних формах: індивідуальна, групова, фронтальна.

У роботі наведено особливості застосування вказаної платформи на заняттях з вищої математики в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Ключові слова: інформаційні технології, платформа Kahoot, тест, вікторина, вища математика.

Huzyk Nadiia Mykolayivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Engineering Mechanics, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Heroes of Maidan St., 32, Lviv, 79026, tel.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-5609-4830>

Lishchynska Khrystyna Ivanivna PhD in Technical Sciences, Docent, Professor of the Department of Engineering Mechanics, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Heroes of Maidan St., 32, Lviv, 79026, tel.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-0084-6351>

Sokulska Nataliia Bohdanivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Engineering Mechanics, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Heroes of Maidan St., 32, Lviv, 79026, tel.: (032) 258-44-26, <https://orcid.org/0000-0002-3425-5517>

FEATURES OF USING THE KAHOOT PLATFORM IN TEACHING HIGHER MATHEMATICS

Abstract. Currently, the education system is being reformed in Ukraine with the mass introduction of new learning technologies into the educational process. Such learning technologies are, in particular, information technology, which is accompanied by a transition from the traditional scheme of passive transfer of knowledge to a new, creative form of learning. With the help of information technologies, it is possible to introduce new approaches, methods of teaching and evaluation into the educational process, which will also contribute to its intensification. It is quite natural that for the modern generation of young people, the use of computers and mobile devices connected to the Internet is an integral part of life, and therefore the task of a modern teacher is to transform them in classes from means of communication and entertainment into means of learning.

The use of information technologies in the educational process ensures interactivity, individuality, promotes the increase of activity, motivation, creative and critical thinking of each individual student of education. Conversely, such technologies increase the skills of cohesive work in a team, develop the ability to listen to others and defend one's opinion. They make it possible to rationally use the time allocated for the training session and check the works that would take place outside the classroom.

One of the platforms that can be used in training sessions is the Kahoot platform, which was designed as a tool for quickly creating interactive quizzes, surveys and discussions. When creating "kahoots", you can insert thematic videos and images into them for clarity, while the process of creating a new "kahoot" itself does not take much time. It is also worth noting that you can use not only self-created "kahoots", but also those created by other users. It is relevant to use the platform both during ongoing knowledge control and feedback, as well as during self-preparation for classes. In addition, it is possible to organize training in various forms: individual, group, face-to-face.

The paper describes the specifics of the application of the specified platform in classes on higher mathematics at the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy.

Keywords: information technology, Kahoot platform, test, quiz, higher mathematics.

Постановка проблеми. Сьогодення ставить перед цивілізованим світом, в тому числі і Україною, багато викликів, пов'язаних з пандеміями, повномасштабною війною на території нашої держави. Стосується це і освітньої діяльності, оскільки навчальний процес відбувається або дистанційно або переривається звуками повітряних тривог. Ці фактори ставлять перед викладачами вищих навчальних закладів, зокрема і військових, нові

завдання, що стосуються методів подачі навчального матеріалу та оцінювання набутих знань. Основна мета педагога у цей складний час – розкрити природні здібності кожного, хто навчається, підготувати його до життя у високотехнологічному, конкурентному світі.

На сучасному етапі переходу до інформаційного суспільства та скорочення навчального часу, передбаченого навчальними планами для фундаментальних дисциплін, зокрема і для вищої математики, необхідно здійснити оптимізацію процесу навчання. Одним із шляхів цієї оптимізації є використання інформаційних технологій у навчанні, що дозволяє збагатити зміст та урізноманітнити форми, способи оволодіння навчальним матеріалом, підвищити мотивацію навчально-творчої діяльності та активність на заняттях. З іншого боку, це дає можливість самостійно опрацювати матеріал пропущеного з певних причин заняття, виконувати індивідуальні самостійні завдання, вдосконалювати навички, здобуті на попередніх заняттях тощо. Особливості впровадження та застосування інформаційних технологій при викладанні вищої математики для курсантів вищих військових навчальних закладів є предметом розгляду даної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час інформаційні технології знаходять застосування у різних сферах життя людини. Разом з тим вони відкривають нові можливості у навчанні, вільному поширенні знань, різних матеріалів. На думку П. Стефаненка [1], метою застосування інформаційних технологій в освіті є забезпечення ефективної інформаційної підтримки навчального процесу, що створює передумови для його максимальної інтенсифікації й оптимізації, індивідуалізації та диференціації, розвитку самостійності. О. Пшеничка [2], в свою чергу, вважає, що інформаційні технології мають двоякий вплив на галузь освіти. З одного боку вони ініціюють створення нових підходів до навчання, відкривають додаткові можливості в сфері навчання та контролю знань, а з іншого – їх впровадження у освітній процес сприяє розвитку важливих якостей майбутнього фахівця (мислення, пам'яті, уваги, спостережливості), допомагає оволодіти професійними знаннями, вміннями і навичками, створює умови для розвитку умінь і навичок приймати оптимальні рішення, здатність до самооцінки, систематизації та узагальнення одержаної інформації. Сучасні інформаційні технології та принципи їх застосування в освіті розглянуто також в [3]-[8].

Однією з онлайн платформ, за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань, є Kahoot. Основні принципи використання, правила роботи, покрокова інструкція роботи на платформі Kahoot проаналізовано в [9]-[10]. Застосування цієї платформи на заняттях з англійської мови та педагогіки розкрито в [11], [12]. Проблема впровадження в навчальний процес вищих технічних навчальних закладів інформаційних комп'ютерних технологій присвячена робота [13]. Питання ж застосування різноманітних інформаційних технологій на заняттях з вищої математики є недостатньо повно висвітлено та потребує додаткового опрацювання.

Мета статті – дослідження проблем впровадження, особливостей застосування, недоліків та переваг інноваційних інформаційних технологій, а саме платформи Kahoot, в навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний навчальний процес неможливо уявити без використання інноваційних технологій, які відкривають нові можливості у навчанні. До них відносять інформаційні технології – сукупність методів і програмно-технічних засобів, об'єднаних в технологічний ланцюг для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективної організації освітньої діяльності. Вони дозволяють підвищити мотивацію і ефективність навчання, інтелектуальний рівень тих, хто навчається, урізноманітнити спілкування всіх учасників навчального процесу, удосконалити методи проведення занять. Застосування інформаційних технологій в навчанні дозволяє як самостійно набувати нових знань, так і усувати прогалини у вже

набутих. Ці технології дають можливість доступу до величезної кількості навчально-методичної та наукової літератури, допомагають проводити віртуальні заняття в режимі реального часу, зокрема для військовослужбовців дають можливість зорового сприйняття навчального матеріалу за умов відсутності достатньої кількості зразків озброєння та військової техніки (ОВТ) та забезпечують відсутність травмування особового складу і псування елементів ОВТ у процесі отримання знань і навичок.

Розвиток сучасних інформаційних технологій призвів до появи багатьох навчальних сервісів, що використовуються в професійній діяльності. Вони не лише надають знання, а й пропонують механізми контролю їх засвоєння. Зокрема, викладачі кафедри інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного застосовують онлайн-сервіс «Kahoot».

Kahoot – це сучасна освітня платформа, яка дозволяє створювати, публікувати і грати в навчальні ігри, проводити різноманітні інтерактивні тести і опитування для перевірки знань безпосередньо під час навчального заняття та під час самопідготовки. Вона є зручним інструментом для створення «кахутів», які використовуються для поточного та підсумкового контролю знань, самостійного навчання та самоконтролю, підготовки до іспитів і забезпечення якісного зворотного зв'язку з аудиторією (проведення feedback).

За допомогою безкоштовної версії цієї платформи можна організувати:

- Quiz – вікторини, в яких учасникам пропонуються завдання з вибором однієї чи декількох правильних відповідей з запропонованих варіантів;
- True or false (вірно-невірно) – змагання, де передбачений вибір одного з двох взаємовиключних варіантів відповідей.

Тестування на платформі можна проводити двома способами. Перший з них – virtual classroom – передбачає роботу в навчальній аудиторії. При цьому викладач демонструє питання і варіанти відповідей на екрані проектора або смарт дошці, а курсанти дають відповіді зі своїх мобільних телефонів або комп'ютерів. Другий спосіб – for self placed learning – використовується під час самопідготовки, коли курсанти проходять тестування самостійно. При цьому питання та варіанти відповідей з'являються на екранах їхніх гаджетів, а викладач встановлює дату та період часу, протягом якого потрібно пройти тестування.

До основних переваг платформи можна віднести:

- зручний інтерфейс;
- доступність сервісу, який охоплює достатню велику кількість учасників (до 50 осіб для безкоштовної версії);
- сумісність, що полягає в можливості застосуванні на будь-яких електронних пристроях;
- можливість самостійно створювати різноманітні тести за допомогою кнопки Create;
- можливість вибирати уже готові тести з банку питань системи за допомогою кнопки Discover;
- можливість використання функції для автоматичного перемішування відповідей у питанні;
- можливість визначення складності питання шляхом встановлення певної кількості балів за правильно надану відповідь;
- можливість встановлення часового проміжку на виконання завдання та надання відповіді;
- інтерактивний режим, при якому учасники тестування у режимі реального часу бачать, як проходить гра і хто перемагає;
- можливість детального аналізу результатів тестування для кожного окремого курсанта та створення діаграми успішності для цілої групи.

Недоліками платформи є:

- обов'язкове підключення до мережі Інтернет гаджетів курсантів, що не завжди можливо;
- створення тесту лише на офіційній сторінці платформи, оскільки він працює тільки через посилання;
- в деяких тестах на відповідь дається занадто мало символів;
- ймовірність вгадування чи списування відповідей, що є одним з проявів академічної недобросовісності.

Для того, щоб використати платформу Kahoot, необхідно спочатку зареєструватися на сайті та створити свій обліковий запис. Після цього в особистому кабінеті користувача можна створювати опитування та проводити тестування.

При створенні тестування платформа дає можливість:

- вказувати назву тестування відповідно до теми заняття (Title), щоб надалі відрізнити тести один від одного (кількість знаків, що надається для цього є обмеженою, проте достатньою);
- надати короткий опис теми тестування (Description);
- вибрати тих, хто зможе бачити створений тест (Visible to): «тільки я» або «усі», що мають обліковий запис на сайті;
- обрати мову тестування (Language);
- вказати посилання на джерела, що використовувалися при створенні тесту (Credit resources);
- зберігати тестування у власний банк тестів з можливістю його подальшого редагування (Done);
- завантажити відео для зацікавленості курсантів матеріалами теми (Intro video);
- завантажити зображення на обкладинці, яке відтворюється на початку тестування в якості фону екрану (Cover image).

Закінчується створення «кахуту» натисканням кнопки «Ok go». Після цього можна переходити до додавання до нього запитань за допомогою кнопки «Add question». Відзначимо, що у списку запитань відкритого «кахуту» є можливість редагувати, дублювати та видаляти запитання. Крім того шляхом перетягування питань можна змінювати їх послідовність. За допомогою кнопки Preview здійснюється попередній перегляд створеного «кахуту». Доречно зауважити, що в системі не закладена функція автозбереження, тому варто використовувати кнопку Done після створення та редагування запитань тесту.

Покажемо застосування платформи Kahoot на заняттях з вищої математики для курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Quiz-вікторину Kahoot, як правило, використовуються при проведенні поточного контролю знань, зокрема з теми «Похідна функції однієї змінної». Отримавши номер гри, що висвітився на екрані, курсанти зареєструвались в середовищі Kahoot через смартфони та дали відповіді на п'ять запитань, щодо основних властивостей похідних елементарних функцій та таблиці похідних. Для відповіді на кожне запитання було виділено 90 секунд. До кожного запитання пропонувалося чотири варіанти відповідей і лише одна з них була правильною.

Похідна від сталої дорівнює

Знайдіть y , якщо $u=x^5$

87		Skip	Answers
▲ нулеві	◆ одиниці	▲ $y=5x$	◆ $y=5x^2$
● сталій	■ правильної відповіді серед вказаних нема	● $y=5x^5$	■ $y=5x^4$

88		Skip	Answers
▲ $y=5x$	◆ $y=5x^2$		
● $y=5x^5$	■ $y=5x^4$		

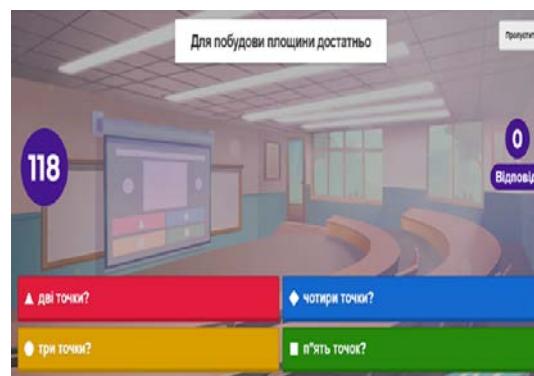
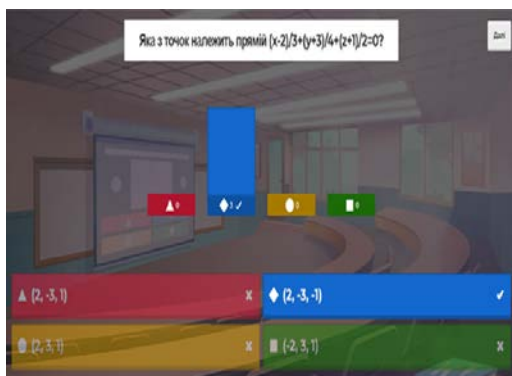
Сервіс самостійно облікує кількість відповідей в цілому, правильність кожної з них та швидкість, з якою вона була введена. Після кожного запитання виводиться на екран проміжний результат тестування та правильний варіант відповіді. Це дозволяє курсантам у режимі реального часу бачити свій рейтинг після кожного запитання, що мотивує їх до активності, зосередженості, розвиває конкурентоспроможність.

За результатами тестування сервісом був сформований Excel-документ, що містив загальний рейтинг у групі та деталізований опис відповідей кожного курсанта зокрема. Саме моніторинг та аналіз відповідей курсантів є однією з вагомих переваг даного сервісу, оскільки система перевіряє результати тестування за лічені секунди й автоматично відображає їх в редакторі MS Excel. Це, в свою чергу, значно економить час викладача, який витрачався б на перевірку паперових варіантів тесту. Крім того, викладач має можливість ретельно проаналізувати результати тестування кожного курсанта зокрема і групи в цілому, оскільки сервіс пропонує розгорнутий аналіз відповідей у окремих таблицях Excel. З такої таблиці можна дізнатися: які саме запитання далися курсантам найважче відповідно до витраченого на їх виконання часу; найбільш прості та проблемні питання винесеної на тестування теми за відсотком правильних та неправильних відповідей; відсоток правильних відповідей тестування загалом.

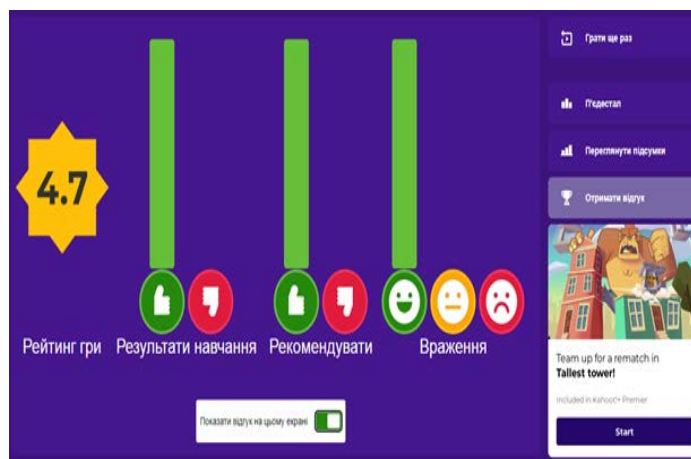
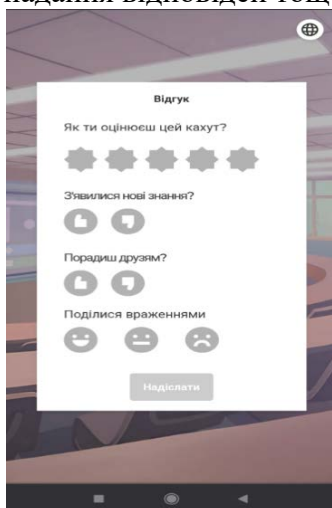
Усі (11)	Потрібна допомога (1)	Пошук		
Нікнейм	Місце	Правильні відповіді	Без відповіді	Фінальний рахунок
Timastoned	1	100%	—	4 999
Osaulenko	2	80%	—	4 334
Чубач	3	60%	—	2 895
BIG BOSS	4	60%	—	2 861
Kolia Olijnik	5	60%	—	2 773
Yehor Zakharov	6	40%	—	1 939
Kulchitchij	7	40%	—	1 897
Шолубко Д.	8	40%	—	1 876
Sasha K	9	40%	—	1 875
Sem	10	40%	—	1 863

Варто відзначити, що сервіс Kahoot дозволяє проводити тестування не лише для змагань між курсантами, але й між групами курсантів. Це сприяє формуванню колективних форм взаємодії між курсантами, навичок дієвого спілкування, вміння слухати думки інших учасників команди, вирішувати конфліктні ситуації, відстоювати свою думку у прийнятті загального рішення. Результатом є розвиток творчої ініціативи та пізнавальної активності курсантів, формування лідерських якостей.

Застосування платформи Kahoot актуальне не лише на етапі поточного контролю знань. Ефективним є її використання й для засвоєння матеріалу занять, зокрема лекційних. Проявляється це в тому, що курсантам пропонується самостійно створити вікторину Quiz або тест False or True з будь-якої пройденної теми, наприклад з тих, що заплановані на самостійне вивчення. Таке завдання дозволяє оцінювати ступінь розуміння та вивченості матеріалу, адже при створенні тесту курсанти не лише самі складають завдання, вказують правильну відповідь, але й придумують неправильні варіанти відповідей. Це стимулює пізнавальну активність курсантів, розвиває їх творчі здібності, а викладачеві дає можливість накопичувати банк запитань з кожної теми.

Слід зауважити, що вкінці пройденого тесту Kahoot пропонує здійснити зворотній зв'язок, тобто надіслати відгук про нього (чи сподобався тест, чи дізналися щось нове, оцінити свій настрій). Це дає можливість викладачу шляхом аналізу отриманих відгуків удосконалювати певні вікторини, замінювати в них питання, збільшувати чи зменшувати час на надання відповідей тощо.

У Національній академії сухопутних військ наприкінці занять проводиться feedback з метою отримання вражень курсантів від проведеного заняття, відстеження рівня опанування навчального матеріалу групою. Для цього кожен курсант отримує бланк з кількома питаннями про те, наскільки зрозумілим для нього є матеріал заняття, наскільки доступно він поданий викладачем, чи залишилися незрозумілі моменти після заняття тощо. Зауважимо, що сервіс Kahoot дозволяє провести таке опитування за допомогою вікторини Quiz або тесту False or True без використання паперових носіїв. Крім того, це економить час викладача на його перевірку, оскільки Kahoot згенерує файл з розгорнутим аналізом отриманих відповідей. Вважаємо, що проводячи таке коротке опитування на кожному занятті можемо діагностувати досягнення курсантів, вчасно виявляти проблеми й запобігати їх нагромадженню, підтримувати бажання вчитися. Завдяки таким опитуванням курсанти перевіряють себе, вчаться виявляти власні прогалини. Натомість викладач отримує підказки того, на чому необхідно сконцентруватися у майбутньому.

Висновки. Навчальний процес в умовах сьогодення у закладах вищої освіти потребує удосконалення, модернізації та пошуку нових інформаційних технологій навчання. Традиційний підхід до навчання не може повною мірою забезпечити розвиток особистісних і професійних компетентностей курсантів. Використання інформаційних технологій, зокрема сервісу Kahoot, є необхідною складовою сучасного навчального

процесу, оскільки робить його динамічним і захоплюючим, дозволяє підвищити ефективність і якість навчання в цілому. Застосування таких технологій є корисним як для курсантів, так і для викладачів. З набутого досвіду можемо стверджувати, що використання сервісу Kahoot на заняттях з вищої математики викликає в курсантів підвищений інтерес до дисципліни, посилює мотивацію до навчання, розвиває ініціативність, креативне мислення та комунікативні здібності, допомагає їм у засвоєнні матеріалу курсу, активізує навчально-творчу діяльність. З іншого боку, застосування цього сервісу викладачами дає їм великий резерв технічної підтримки, що вивільняє значну частину їхнього часу та дозволяє урізноманітнити способи оволодіння навчальним матеріалом, зробити аудиторні та самостійні заняття більш цікавими та гнучкими.

Очевидно, що Kahoot не єдиний сервіс, який можна застосовувати в освітньому процесі при викладанні вищої математики. Існує низка платформ для створення інтерактивних завдань, які б підвищили інтенсивність та результативність навчального процесу та активізували навчально-пізнавальну діяльність курсантів. Особливості їх застосування та порівняння з можливостями платформи Kahoot розглядатимуться в подальших дослідженнях.

Кожен викладач у своїй повсякденній педагогічній практиці самостійно обирає методи викладання і оцінювання, однак справжня педагогічна майстерність проявляється у вмінні поєднувати їх різноманіття на кожному із занять. Впровадження в навчальний процес інформаційних технологій не лише зробить його цікавим і динамічним, але й підвищить якість освіти, зокрема і військової.

Література:

1. Стефаненко П. Дидактичні особливості дистанційного навчання у вищій школі // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2004. № 1. С. 22–32.
2. Пшенична О.С. Інформаційні технології у вищій школі: методичні рекомендації до лабораторних занять для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Комп'ютерні науки», освітньо-професійної програми «Комп'ютерні науки». Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 98 с.
3. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник / Г.Г. Швачич та ін. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.
4. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Шевченко Л.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник / за ред. Р.С. Гуревича. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.
5. Głowacki J., Kriukova, Y., Avshenyuk N. Gamification in higher education: experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*. 2018. Vol. 5 No. 10. P. 105–110. DOI:<https://doi.org/10.20535/2410-8286.151143>.
6. Banyoi V., Kharkivska O., Shkurko H., Yatskiv M. Tools for implementing distance learning during the war: experience of Uzhhorod national university, Ukraine. // *Arab World English Journal (AWEJ)*. Special Issue on Communication and Language in Virtual Spaces. 2023. P. 75–87. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/comm1.6>.
7. Samodumska O., Pushkarova T., Hrytsenko O., Zahorulko M., Pshenychna I. Professional and pedagogical training of future students of higher education with elements of gamification. *Revista Eduweb*. 2022. Vol. 16, No 4. P. 52–64. DOI:<https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2022.16.04.5>.
8. Білик В., Аль-Нашар А. Сервіс Kahoot для проведення інтерактивних опитувань здобувачів освіти. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2, No. 1. P. 77–85. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20230201.08>.
9. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн і офлайн навчання: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.
10. Ткачук Г.В. Організація поточного контролю знань студентів з використанням онлайн-сервісу Kahoot!. *Новітні комп'ютерні технології*. 2018. Т. XVI. С. 142–146.
11. Pindosova T.S. The use of Kahoot! in maritime english language teaching. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 1(15). С. 307–318. DOI:[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-307-318](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-307-318). URL: <http://urokinformatyky.blogspot.com/p/blog-page.html>
12. Наливайко О.О. Використання цифрового додатка Kahoot в освітньому просторі. *Збірник науково-методичних праць «Проблеми сучасної освіти»*. 2020. Вип. 10. С. 117–121.
13. Наконечна Т.В., Нікулін О.В. Використання ІКТ на заняттях з вищої математики. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*. 2006. Issue 26. С. 74–78.

References:

1. Stefanenko, P. (2004). Dydaktychni osoblyvosti dystantsiynoho navchannya u vyshchii shkoli [Didactic features of distance learning in higher education]. *Pedahohika i psykholohiya profesiyanoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 1, 22–32. [in Ukrainian].
2. Pshenychna, O.S. (2020) *Informatsiyeni tekhnolohiyi u vyshchii shkoli: metodychni rekomendatsiyi do laboratornykh zanyat' dlya zdobuvachiv stupenya vyshchoyi osvity mahistra spetsial'nosti «Komp'yuterni nauky», osvith'o-profesiyanoi prohramy «Komp'yuterni nauky»* [Information technologies in higher education: methodological recommendations for laboratory classes for higher education master's degree holders in the specialty "Computer Science", educational and professional program "Computer Science"]. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
3. Shvachych, H.H., Tolstoy, V.V., Petrechuk, L.M. et al. (2017). Suchasni informatsiyno-komunikatsiyeni tekhnolohiyi [Modern information and communication technologies]. Dnipro: NMetAU [in Ukrainian].
4. Gurevich, R.S., Kademiya, M.Yu., Shevchenko, L.S. (2012). *Informatsiyeni tekhnolohiyi navchannya: innovatsiyynu pidkhid* [Information technologies of education: an innovative approach]. Vinnytsia: "Planer" LLC [in Ukrainian].
5. Głowacki, J., Kriukova, Y., Avshenyuk, N. (2018). Gamification in higher education: experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*, vol. 5, No. 10., 105–110. DOI:<https://doi.org/10.20535/2410-8286.151143> [in English].
6. Banyoi, V., Kharkivska, O., Shkurko, H., Yatsiv M. (2023). Tools for implementing distance learning during the war: experience of Uzhhorod national university, Ukraine. *Arab World English Journal (AWEJ)*. Special Issue on Communication and Language in Virtual Spaces, 75–87. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/comm1.6> [in English].
7. Samodumska, O., Pushkarova, T., Hrytsenko, O., Zahorulko, M., Pshenychna, I. (2022). Professional and pedagogical training of future students of higher education with elements of gamification. *Revista Eduweb*, vol. 16, No 4, 52–64. DOI:<https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2022.16.04.5> [in English].
8. Bilyk, V., Al-Nashar, A. (2023). Servis Kahoot dlya provedennya interaktyvnykh opytuvan' zdobuvachiv osvity [Using Kahoot service for conducting interactive surveys of undergraduates]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, vol. 2, No. 1., 77–85 [in Ukrainian].
9. Blyznyuk, T. (2021). *Tsyfrovi instrumenty dlya onlayn i oflayn navchannya* [Digital tools for online and offline learning]. Ivano-Frankivsk: Prykarpat's'kyi natsional'nyy universytet imeni Vasylya Stefanyka [in Ukrainian].
10. Tkachuk, G.V. (2018). Orhanizatsiya potochnoho kontrolyu znan' studentiv z vykorystannyam onlayn-servisu Kahoot! [Organization of ongoing control of students' knowledge using the Kahoot! online service]. *Novitni komp'yuterni tekhnolohiyi*, XVI. 142–146 [in Ukrainian].
11. Pindosova T.S. (2023). The use of Kahoot! in maritime English language teaching. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*, No. 1(15), 307–318 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-307-318](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-307-318). URL:<http://urokinformatyky.blogspot.com/p/blog-page.html>. [in English].
12. Nalyvaiko, O.O. (2020). Vykorystannya tsyfrovoho dodatka Kahoot v osvith'omu prostori [Using the digital application Kahoot in the educational space]. *Zbirnyk naukovo-metodychnykh prats' «Problemy suchasnoyi osvity»*, 10, 117-121 [in Ukrainian].
13. Nakonechna, T.V., Nikulin, O.V., (2006). Vykorystannya IKT na zanyattakh z vyshchoyi matematyky [Use of ICT in higher mathematics classes]. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*, 26, 74–78 [in Ukrainian].

УДК 37.013.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-480-486](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-480-486)

Задоріна Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики і методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, тел.: (093) 103-99-63, <https://orcid.org/0000-0002-1935-6475>

Кубрак Сніжана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10008, тел.: (093) 756-33-53, <https://orcid.org/0000-0003-4236-1528>

Ковальчук Оксана Володимирівна старший викладач кафедри біології людини та екології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (097) 599-90-12, <https://orcid.org/0000-0003-4249-8751>

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті доведено, що впровадження інновацій у закладах вищої освіти є потужним каталізатором освітнього процесу. Зазначено, що головним пріоритетом та цінністю в нашій державі завжди було здобуття якісної освіти. Сьогодні дедалі більше уваги приділяється в навчальному процесі інноваціям. Інноваційні технології дозволяють вийти освіті на новий рівень. Швидкий розвиток суспільства зумовлює появу потреби змін у технологіях та методиках освітнього процесу. Випускники вищої професійної установи мають бути готовими до тенденцій мінливої сучасності. З цієї причини запровадження технологій, які спрямовані на індивідуальний підхід, мобільність та дистанційність в освіті, є важливим та необхідним. Інноваційні технології у вищій професійній освіті – це механізм, через який нові методи та засоби в освіті реалізуються на практиці. Особлива увага приділена гібридному навчанню, яке застосовується на всіх рівнях освіти, але найактивніше нові моделі реалізуються в університетах. Ця інновація важлива тому, що гібридні моделі навчання висувають на перше місце переваги та можливості здобувача освіти, що дозволяє їм проходити курс у власному темпі та підвищує шанси на успіх. Сутність гібридного навчання полягає в поєднанні в кожному занятті офлайн- та онлайн-форматів, синхронної та асинхронної моделей. У найсучаснішому варіанті студенти беруть участь у занятті одночасно очно та в онлайні, а запис надалі використовують для асинхронного навчання. Це складне завдання як з технічного погляду, так і з позицій викладання, адже потрібно багато додаткового обладнання.

Зроблено висновок, що використання інноваційних технологій у вищій професійній освіті є актуальним та неминучим, оскільки останні підвищують ефективність навчання та дозволяють підготувати висококваліфікованих працівників. Необхідність впровадження інноваційних технологій у професійну підготовку зумовлена тим, що зараз від майбутніх фахівців вимагають не просто знань, а й здатності постійно отримувати нові знання в мінливому світі та застосовувати їх у своїй професійній діяльності. Використання інноваційних технологій значно покращує результативність навчання та якість майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: інновації, освітній процес, вища школа, дистанційне навчання, гібридне навчання, мобільність.

Zadorina Olha Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Mathematics and Methods of its Teaching, The State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky", Staroportofrankivska St., 26, Odesa, 65020, tel.: (093) 103-99-63, <https://orcid.org/0000-0002-1935-6475>

Kubrak Snizhana Vasylivna Ph.D in Pedagogical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Polissia National University, Staryi Boulevard, 7, Zhytomyr, 10008, tel.: (093) 756-33-53, <https://orcid.org/0000-0003-4236-1528>

Kovalchuk Oksana Volodymyrivna Senior Lecturer, Department of Human Biology and Ecology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (097) 599-90-12, <https://orcid.org/0000-0003-4249-8751>

IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The academic paper proves that introducing innovations in higher educational institutions is a powerful catalyst for the educational process. It should be highlighted that obtaining a high-quality education has always been the country's top priority and value. Nowadays, more and more attention is paid to innovations in the educational process. Innovative technologies provide a new level of education. The rapid development of society leads to the need for changes in technologies and methods of the educational process. Graduates of a higher educational professional institution should be prepared for the tendencies of the changing modern world. For this reason, the introduction of technologies aimed at individual approaches, mobility and distance learning is crucial and necessary. Innovative technologies in higher professional education are a mechanism, through which new methods and means in education are put into practice. Particular attention is paid to hybrid learning, which is used at all levels of education, but new models are most actively implemented in universities. This innovation is important because hybrid learning models prioritize learners' preferences and capabilities, allowing them to complete the course at their own pace and increasing their chances of success. The essence of hybrid learning lies in combining offline and online formats, and synchronous and asynchronous models in each lesson. In the most modern version, students participate in the class simultaneously face-to-face and online, and the recording is later used for asynchronous learning. This is a difficult task both from a technical point of view and from the perspective of teaching because a lot of additional equipment is required.

It has been concluded that using innovative technologies in higher professional education is relevant and inevitable since the latter increases the efficiency of learning and provides for the training of high-qualified employees. The need to introduce innovative technologies into professional training is due to the fact that future specialists are now required not only to have knowledge but also to be able to constantly obtain new knowledge in a changing world and apply it in their professional activities. Using innovative technologies significantly improves the effectiveness of training and the quality of future professional activities.

Keywords: innovation, educational process, higher school, distance learning, hybrid learning, mobility.

Постановка проблеми. Головним пріоритетом та цінністю в нашій державі завжди було здобуття якісної освіти. Сьогодні в навчальному процесі дедалі більше уваги приділяється інноваціям. Інноваційні технології дозволяють вийти освіті на новий рівень. Швидкий розвиток суспільства зумовлює появу потреби змін у технологіях та методиках освітнього процесу. Випускники закладу вищої освіти мають бути готовими до тенденцій

мінливої сучасності. З цієї причини запровадження технологій, спрямованих на індивідуальний підхід, мобільність та дистанційність в освіті, є важливим та необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження інновацій у закладах вищої освіти було предметом наукової уваги таких відомих дослідників, як М. Братко, І. Дичківська, О. Коваленко, Ю. Лігум, О. Радченко, Г. Сазоненко, В. Тесленко, О. Шаповал та багатьох інших. Проте розвиток інноваційних процесів у галузі вищої освіти залишається відкритим для подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті – визначення ефективних форм інноваційних технологій навчання у вищій професійній освіті для підготовки висококваліфікованих працівників.

Виклад основного матеріалу. Термін «інновація» (від латинського *innovātiō*) виник у другій половині 17 століття (а не у другій половині XIX?) і означає запровадження та застосування нового в якійсь сфері і створення цілого комплексу змін у цій галузі. Інновація – це, з одного боку, процедура оновлення, здійснення, впровадження, а з іншого – це діяльність із застосування новації в конкретній суспільній практиці [1].

Не можемо не погодитися з думкою науковців, які стверджують, що поняття «інновація» означає нововведення, свіжість, зміну; інновація як процес передбачає використання чогось нового. Щодо педагогічного процесу у вузі, то інновація означає впровадження нового в цілі, зміст, методи й форми навчання та виховання, організацію спільної діяльності педагога і студента [2].

Цілями інновацій у вищій професійній освіті вважають:

- надання найвищого ступеня інтелектуально-особистісного та духовного розвитку студентів;

- створення умов для засвоєння ними навичок академічного стилю мислення;

- навчання методології нововведень у соціально-економічній та професійній сферах;

- розвиток стійкої зацікавленості до спеціальності, а також до інноваційної ініціативи [3].

Під інноваційними технологіями в науці розуміють методику і процедуру розробки чогось нового або поліпшення вже наявного з метою отримання прогресу, а також збільшення продуктивності в різних сферах діяльності людей [1].

Інноваційні технології у вищій професійній освіті – це механізм, через який нові методи та засоби в освіті реалізуються на практиці. Безперечно, використання будь-яких методів під час навчання спрямоване на створення таких психологічних умов, у яких той, хто навчається, матиме можливість займати активну позицію і найкраще виявляти себе як суб'єкт навчальної діяльності. До того ж використання інноваційних технологій у професійній освіті сприяє підвищенню якості навчання [4].

До інноваційних технологій у навчанні можна віднести:

- технології активного та інтерактивного навчання (активна та інтерактивна лекція, провокаційна лекція, проблемна лекція, візуалізаційна лекція тощо), дискусія, кейс-метод, ділові та рольові ігри, психологічні тренінги, комп'ютерні симуляції;

- технологію дуального навчання (зв'язок теоретичної та практичної підготовки, де теоретична підготовка здійснюється у стінах вузу, а практична – на виробництві);

- технологію індивідуального навчання (викладач обирає методи та засоби навчання, ґрунтуючись на індивідуальних здібностях та потребах кожного студента);

- модульно-рейтингове навчання (базується на поділі дисципліни на модулі, які студенти повинні самі опрацювати та засвоювати, а педагог є керівником, який виправляє та спрямовує);

- технологію дистанційного навчання (взаємодія педагога та студента на відстані із збереженням усіх властивих компонентів навчання із застосуванням інноваційних технологій);

- технологію занурення студентів у некомфортне для них середовище (вигадана професійна проблема, вирішення якої здійснюється за певну кількість часу та з наявними вже знаннями, що дозволить збільшити бажання до самонавчання);

- SMART-технології (полягають у розвитку у студентів потрібних навичок для здійснення ефективної роботи в цифровому середовищі; аббревіатура розшифровується так:
 - S - Self-Directed (самоврядне, самоконтрольоване);
 - M - Motivated (мотивоване);
 - A – Adaptive (адаптивне);
 - R - Resource-enriched (збагачене різними варіативними ресурсами);
 - T - Technological (технологічне);
- здоров'язберігаючі технології (збереження здоров'я студентів та розвиток ціннісного ставлення до нього) [5].

Важливими позитивними особливостями використання інноваційних технологій в освіті є такі:

- по-перше, ці технології мають переваги, які стимулюють мотивацію у студентів до пізнавальної діяльності, особливо щодо проектування;
- по-друге, застосування такого навчання створює найбільш комфортну психологічну атмосферу для студентів, особливо усуває напруженість при спілкуванні з викладачами;
- по-третє, для студента відкрито креативне місце, внаслідок якого підвищується кількість якісних та цікавих праць;
- по-четверте, інформатизація спонукає не тільки студента, а й зацікавлює викладачів переважно через збільшення продуктивності їх праці [6], [7], [8].

У контексті дослідження інноваційних технологій увагу вчених привертає і педагогіка автономії, тобто методи викладання, спрямовані на підвищення самостійності студентів. Головне їх завдання – ознайомити студентів зі стратегіями навчання та корисними інструментами, які в майбутньому допоможуть їх ефективній самоосвіті. Крім того, навички саморегульованого автономного навчання будуть корисними не тільки в майбутній професійній діяльності, а й під час навчання у вузі, оскільки сформоване вміння вчитися надає впевненості та сприяє появі стресостійкості.

З метою стимулювання розвитку навчальної автономії та надання студентам відповідних інструментів автори Innovating Pedagogy радять звертати увагу на залученість і на те, наскільки релевантні інтересам студентів запропоновані навчальні завдання. Також важливо створювати можливість для рефлексії та надавати підтримку [9].

Частина важливих для автономного навчання навичок відносять до так званих універсальних компетенцій. Це, наприклад, критичне мислення, навички саморегуляції, вміння організувати свій час та фокусувати зусилля. Такі навички згадуються в освітніх стандартах, зокрема шкільних. Отже, фактично у школі повинні все це розвивати.

Проте, виходячи з даних опитувань батьків, вітчизняна школа розвиває пам'ять, уяву та критичне мислення недостатньо. Заважають формуванню критичного та креативного мислення, за оцінками експертів, страх оцінки, непрозорість процедур оцінювання, деякі особисті особливості здобувача освіти – відсутність цікавості чи когнітивна лінь. До того ж існує думка, що у школі важливо навчати дітей задавати більше питань, але цей момент залишається проблемним.

У вузах сьогодні переважає традиційний стиль викладання, при якому студенти здебільшого отримують інформацію з дисципліни від викладача в готовому вигляді, що також гальмує розвиток універсальних компетенцій. Проте окремі приклади активного, зокрема і взаємного, навчання, розвитку у школярів та студентів самостійності трапляються як в державних, так і приватних передових навчальних закладах.

Ще одним напрямом є освіта із турботою про психологічний добробут. Головна причина важливості цієї інновації: у всьому світі психологічні проблеми стали більш поширеними після початку пандемії. І в освіті заговорили про те, що нормальний навчальний процес неможливий без піклування про психічне здоров'я.

Цей підхід полягає в увазі до психологічного стану та здоров'я здобувачів освіти, підвищення їх поінформованості про психічне здоров'я. Автори Innovating Pedagogy зазначають, що важливо навчити студентів долати стреси, вчасно розпізнавати ознаки проблем, що наближаються, з розумінням ставитися до чужих труднощів.

У вітчизняних університетах теж замислюються про психологічну підтримку студентів. Тим часом окремі університети впроваджують підходи, більше схожі на опис цього тренду в Innovating Pedagogy: крім допомоги у форматі консультацій психологів, проводять навчальні курси з проблем ментального здоров'я. Освіті цей підхід необхідний, оскільки він впливає і на результати навчання – чим краще почуваються студенти, тим менше перешкод у них для навчання. До того ж знижується ймовірність відрахування з курсу.

Ще одним із підходів є навчання на ходу: навчальні прогулянки вчать досліджувати довкілля, застосовувати знання у світі. У пандемію цей підхід допоміг організувати особисті зустрічі в період закриття шкіл та вищих закладів освіти, а також боротися з наслідками сидячого способу життя. Діалог під час прогулянки – освітня практика, відома з античних часів. Ще Аристотель розмовляв зі студентами, прогулюючись територією Ліцею.

В Innovating Pedagogy цей підхід включили через значення, яке він набув під час пандемії. Першочерговим автори вважають психологічний ефект. Але є й інші плюси: у деяких випадках навчання на ходу справді дозволяє отримати нові знання та навички, які не вдалося б засвоїти у класі. Автори дослідження наводять приклад із інтеграцією мігрантів у місцеві спільноти. У кількох містах Великобританії навчальні прогулянки успішно використовували для вивчення англійської, знайомства з місцевою інфраструктурою та визначними пам'ятками.

Слід зазначити, що є напрям, у якому навчальні прогулянки часом важливіші за заняття у класі, — освітня урбаністика. Це дослідження міста як освітнього середовища та проєктування навчальних продуктів, в якому це середовище використовується.

Серед інноваційних технологій на особливу увагу заслуговує гібридне навчання, яке застосовується на всіх рівнях освіти, але найактивніше нові моделі створюють в університетах. Ця інновація важлива й тому, що гібридні моделі навчання висувають на перше місце переваги та можливості здобувачів освіти, що дозволяє їм проходити курс у власному темпі та підвищує шанси на успіх. Сутність гібридного навчання полягає в поєднанні на кожному занятті офлайн- та онлайн-форматів, синхронної та асинхронної моделей. У найсучаснішому варіанті студенти беруть участь у занятті одночасно очно та в онлайні, а запис надалі використовують для асинхронного навчання. Це складне завдання як з технічного погляду, так і з позицій викладання, адже потрібно багато додаткового обладнання.

Автори Innovating Pedagogy вважають, що гнучкі моделі мають спиратися на активне навчання. Інакше є ризик, що студенти вибиратимуть для очної участі найпростіші лекції, а на решті будуть пасивними спостерігачами. Серед відповідних практик — «перевернуті класи», інтерактивний контент (і створений самими студентами також), проєктне навчання та формуюче оцінювання [9].

Провідні заклади вищої освіти вже використовують гібридний формат. Наприклад, у державних університетах заняття в гібридному форматі проводяться зі спеціальних аудиторій із відеокамерами, що відстежують рухи викладачів, мікрофонами по всьому приміщенню та іншими технічними засобами. Вони гарантують, що онлайн-учасники не втратять викладача з поля зору та не пропустять виступи однокурсників.

Дуальне (або практико-орієнтоване) навчання застосовується у професійній освіті щодо професійних дисциплін. Дуальне навчання дозволяє поєднати практику та теоретичні знання. Випускники, які навчалися в такому форматі, володіють більш широким набором навичок, порівняно з опануванням стандартних програм.

За такого формату теорію студенти засвоюють за партами, а практику — у реальному робочому середовищі. І хоча навчання на робочому місці існувало століттями, а то й

тисячоліттями, цифровізація оновила цей підхід. Наприклад, для навчання професіям, які не потребують очної присутності, створюють інструменти віддаленого дуального навчання, зокрема віртуальні лабораторії.

Паралельно розвиваються методи збирання та аналізу даних. Так, здобувачі освіти можуть записувати свої дії за допомогою пристроїв доповненої реальності або зберігати проєкти у цифрових портфоліо, щоб доступ до них мали не лише ментори з компанії, а й викладачі з університету. З оцінюванням пов'язана, до речі, одна з проблем дуального навчання: якщо завдання справді пов'язані з роботою компанії, доступ до результатів може бути обмежений комерційною таємницею або внутрішніми правилами.

У вищій освіті багато прикладів співпраці з представниками реального сектору, тобто майбутніми роботодавцями студентів, через індустріальні партнерства. Великі компанії також виступають партнерами програм бакалаврату та магістратури – пропонують для навчання реальні кейси зі своєї практики, організують стажування для студентів.

З 2022 року у вузах реалізується 16 програм за новою мережевою формою навчання, яка передбачає організацію навчання з використанням ресурсів вузів, а також промислових підприємств та компаній. Мета таких мережевих об'єднань – оптимізація співвідношення теоретичної та практичної підготовки, навчання майбутніх спеціалістів під потреби конкретних підприємств.

На онлайн-курсах, які навчають професіям, також застосовується практика навчання на реальних кейсах. Представники багатьох професій сьогодні у «кваліфікаційній ямі»: з різних причин засвоєні колись у вузі чи коледжі знання й навички стають незатребуваними чи недостатніми. Наприклад, у сучасних цифрових професіях технології розвиваються дуже швидко, отже постійне перенавчання – невід'ємна частина роботи.

Слід зазначити, що в мікрокурсів немає усталеного визначення, але насправді це короткі професійні курси, які навчають окремим навичкам чи тематичним блокам. Ключовим фактором, який їх об'єднує, є фокус на кар'єрному розвитку. Крім того, як зазначають автори *Innovating Pedagogy*, часто короткі професійні курси призначені для людей, які раніше не мали можливості навчатися або мають низький рівень цифрової грамотності. Із цього випливає, що на таких курсах не можна копіювати методи вищої чи середньої професійної освіти, адже студенти – дорослі люди, зосереджені на конкретних кар'єрних завданнях із мінімальним чи призабутим навчальним досвідом. При цьому вони вже мають роботу й сімейні обов'язки, а значить пов'язані з цим обмеження теж треба враховувати [9].

Без сумніву, для цієї категорії потрібні власні моделі викладання. В *Innovating Pedagogy* згадують електронні портфоліо, навчання на основі скілсетів та опрацювання кейсів. В Україні курси додаткового професійного навчання дорослих також дуже популярні. На цьому ринку працюють і вузи, і представники EdTech-індустрії, і корпоративні університети великих компаній (вони все частіше роблять курси не лише для своїх співробітників, а й зовнішньої аудиторії). У EdTech розвиваються нові підходи до професійного навчання дорослих, зокрема формується скілсети для нових професій, навчання часто будується на кейсах, створюються нелінійні курси для студентів різного рівня підготовки.

Навчання інфлюенсерів застосовується: в онлайн-освіті будь-якого рівня, університетах. Блогери досягають порозуміння з аудиторією та стимулюють інтерес до тем, які вивчаються в межах формальної освіти, причому подають їх легкою, неакадемічною мовою. Крім того, будь-якій освітній організації корисний потенціал угруповань, які формуються в соцмережах.

Використання контенту блогерів як освітнього (як і прямий продаж блогерами своїх онлайн-курсів) давно стало звичним. Одна із ключових проблем полягає в тому, що блогерський контент зазвичай не проходить жодної експертної перевірки. «Освітні» та «просвітницькі» пости можуть виявитися як звичайною рекламою, так і фейковою інформацією.

Простежується і зворотний процес: вчителі та викладачі перетворюються на популярних блогерів. Автори *Innovating Pedagogy* вважають, що традиційним освітнім закладам корисні обидва тренди. З одного боку, університети можуть використовувати

контент відомих блогерів з освітньою метою та співпрацювати з ними (зрозуміло, якщо їх контенту можна довіряти: наприклад, коли автори – вчені-популяризатори науки або визнані професіонали-практики). З іншого боку, освітні заклади й самі виходять у соцмережі з освітнім контентом — наприклад, університет залучає абітурієнтів за допомогою науково-популярних відео зі своїми вченими. Щоправда, вузам буває складно адаптувати науково вивіреним, але вагомий контент для соцмереж. Отже, використання соціальних мереж в освітньому процесі – один із трендів вітчизняної освіти.

Проте ще більш помітною тенденцією став так званий інфобізнес. Аудиторія топових блогерів, які пропонують такі продукти, налічує мільйони. Схиляємося до того, що основний позитивний підсумок таких курсів — задоволення учасників, але виміряти їх освітні результати, як правило, неможливо. З іншого боку, професійні педагоги також бувають цілком успішними блогерами.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження дозволяє дійти висновку, згідно з яким використання інноваційних технологій у вищій професійній освіті є актуальним та неминучим, оскільки останні підвищують ефективність навчання та дозволяють підготувати висококваліфікованих працівників. Необхідність впровадження інноваційних технологій у професійну підготовку зумовлена тим, що зараз від майбутніх фахівців вимагають не просто знань, а й здатності постійно отримувати нові знання в мінливому світі та застосовувати їх у своїй професійній діяльності. Використання інноваційних технологій значно покращує результативність навчання та якість майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Коваленко О. Проблеми методичної підготовки викладачів спеціальних дисциплін. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 4. С. 173-176.
2. Козак Л. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1 (5). С. 95-104.
3. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посібн. / За ред. В.І.Лозової. Харків: «ОВС», 2006. 496 с.
4. Лігум Ю. Якість освіти і новітні технології навчання в контексті інтеграції в європейський освітній простір. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2. С. 22 -27.
5. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі: навч. посібн.. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
6. Ортинський В. Педагогіка вищої школи: навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
7. Перспективні освітні технології: наук.-метод. посібн. / За ред. Т.С.Сазоненко. Київ: Гопак, 2000. 560 с.
8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. ст. 2004
9. Kukulska-Hulme, A., Bossu, C., Charitonos, K., Coughlan, T., Maina, M., Ferguson, R., FitzGerald, E., Gaved, M., Guitert, M., Herodotou, C., Prieto-Blázquez, J., Rienties, B., Sangrà, A., Sargent, J., Scanlon, E., Whitelock, D. (2022). *Innovating Pedagogy 2022: Open University Innovation Report 10*. Milton Keynes: The Open University.

References:

1. Kovalenko O. (1996) Problemy metodychnoi pidhotovky vykladachiv spetsialnykh dystsyplin [Problems of methodical training of teachers of special disciplines] *Pedahohika i psykholohiia*. 1996. № 4. [in Ukrainian].
2. Kozak L. (2014) Doslidzhennia innovatsiinykh modelei navchannia u vyshchii shkoli [Studies of innovative models of education in higher schools] *Osvitolohichniy dyskurs*, 2014. № 1 (5). [in Ukrainian].
3. Lektzii z pedahohiky vyshchoi shkoly [Lectures on pedagogy of the higher school] *navchalnyi posibnyk/ za red. V.I.Lozonei*. Kharkiv: «OVS», 2006. [in Ukrainian].
4. Lihum Yu. (2011) Yakist osvity i novitni tekhnolohii navchannia v konteksti intehratsii v yevropeyskyi osvittiiy prostir [The quality of education and the latest learning technologies in the context of integration into the European educational space] *Pedahohika i psykholohiia*, 2011. № 2. [in Ukrainian].
5. Nahaiev V. (2007) *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: navchalnyi posibnyk* [Methodology of teaching in higher schools: a study guide] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. [in Ukrainian].
6. Ortynskyi V. (2009) *Pedahohika vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk* [Higher school pedagogy: study guide] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. [in Ukrainian].
7. *Perspektyvni osvittni tekhnolohii* [Promising educational technologies] *naukovo- metodychnyi posibnyk/ Za red. T.S.Sazonenko*. Kyiv: Hopak, 2000. [in Ukrainian].
8. *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII* [On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 № 1556-VY] *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. №37-38. st. 2004 [in Ukrainian].
9. Kukulska-Hulme, A., Bossu, C., Charitonos, K., Coughlan, T., Maina, M., Ferguson, R., FitzGerald, E., Gaved, M., Guitert, M., Herodotou, C., Prieto-Blázquez, J., Rienties, B., Sangrà, A., Sargent, J., Scanlon, E., Whitelock, D. (2022). *Innovating Pedagogy 2022: Open University Innovation Report 10*. Milton Keynes: The Open University.

УДК 37.018.43:004.738.5
378.126

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-487-493](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-487-493)

Іваницька Юлія Валеріївна кандидат філологічних наук, доцент, старший викладач кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 62082, тел.: (067) 484-67-10, <https://orcid.org/0000-0001-5684-4614>

ЗАСОБИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У системі вищої освіти дистанційне навчання стає найбільш актуальною та затребуваною формою організації освітнього процесу. У статті здійснено огляд основних засобів, які можуть використовувати викладачі для проведення дистанційного навчання в умовах сучасного освітнього процесу. Розглянуто популярні платформи для відеоконференцій, системи управління навчальним процесом, інтерактивні дошки, онлайн-курси та інші інструменти, які допомагають викладачам ефективно організувати процес дистанційного навчання та забезпечити якісну освіту студентам. Охарактеризовано проблеми якості такої освіти, визначено проблеми із її впровадженням. У статті висвітлено рекомендації для викладачів щодо використання засобів віддаленого навчання в роботі зі здобувачами. Рекомендації для викладачів, які використовують засоби дистанційної освіти, охоплюють забезпечення якісної технічної підтримки для студентів, регулярний контроль за виконанням домашньої (самостійної) роботи, створення інтерактивних завдань та контенту, організацію відкритих дискусій тощо. Визначено, що дистанційне навчання дає студентам можливість самостійно отримувати необхідні знання, користуючись найбільш привабливими інформаційними ресурсами. Сучасні можливості засобів віддаленої освіти дозволяють зробити процес навчання більш інтенсивним, досягнути безперервності і систематичності у самостійній роботі, посилити ефективність контролю з боку викладача, підвищити якість засвоєння навчального матеріалу. Визначено, що для успішного впровадження дистанційного навчання важливо забезпечувати викладачів та студентів необхідними засобами та технічною підтримкою, а також шукати способи для вирішення проблем, які можуть виникати в цьому процесі. Перспективними напрямками для подальших розвідок є дослідження використання штучного інтелекту для автоматизації оцінювання робіт та забезпечення персоналізованого навчання.

Ключові слова: дистанційне навчання, засоби дистанційного навчання, платформи для відеоконференцій, системи управління навчальним процесом, інтерактивні дошки, онлайн-курси.

Ivanytska Iuliia Valeriivna PhD in Linguistics, Associate Professor, Senior Lecturer, Department of German Philology, Odessa I. I. Mechnikov University, Dvoryans'ka St., 2, Odessa, 65082, tel.: (067) 484-67-10, <https://orcid.org/0000-0001-5684-4614>

DISTANCE LEARNING TOOLS FOR HIGHER EDUCATION TEACHERS

Abstract. Distance learning is quickly becoming the most relevant and prevalent method of structuring the educational process in the higher education system. The academic paper provides an overview of the primary tools that can be used by teachers to carry out distance learning in the modern educational process. Popular videoconferencing platforms, learning management systems, interactive whiteboards, online courses and other tools that help teachers effectively organize the distance learning process and provide quality education to students are considered. The issues of

quality of such education are characterized, and problems with its implementation are identified. The scientific article highlights recommendations for teachers on using distance learning tools in working with education seekers. Recommendations for teachers who use distance education tools include providing quality technical support for students, regular monitoring of homework (independent work), creating interactive tasks and content, organizing open discussions, etc. It has been determined that distant learning enables students to independently acquire the necessary knowledge, using the most attractive information resources. The modern capabilities of distance education tools make it possible to make the learning process more intensive, achieve continuity and systematicity in independent work, increase the effectiveness of monitoring by the teacher, and improve the quality of learning. It has been determined that in order to successfully implement distance learning, it is crucial to give teachers and students the resources and technological assistance they need. It is also critical to look for solutions to any issues that may develop throughout this process. Using artificial intelligence to automate work evaluation and deliver personalized learning are promising topics for further study.

Keywords: distance learning, distance learning tools, video conferencing platforms, learning management systems, interactive whiteboards, online courses.

Постановка проблеми. У зв'язку з науково-технічним прогресом, переорієнтацією гуманістичних цінностей відбувається зміна освітніх тенденцій щодо організації та доступності освіти різних форм та рівнів. Поширення коронавірусної хвороби Covid-19, повномасштабне вторгнення Росії на територію України спричинило активне використання дистанційних технологій навчання задля забезпечення неперервності освітнього процесу. Дослідження засобів віддаленого навчання є важливою та актуальною проблемою, яка може мати великий вплив на розвиток освіти в майбутньому. Використання засобів дистанційної освіти вимагає від педагогів не тільки технічних навичок, але й знань та вмінь викладати та контролювати якість навчання на відстані. Вивчення таких способів для викладачів вищої школи має декілька вагомих причин, а саме: дистанційне навчання допомагає їм адаптуватися до нових умов та зберегти якість освіти; за допомогою нього можна розширити аудиторію та залучити до своїх курсів студентів або колег з інших країн; віддалена освіта дозволяє педагогам створювати інтерактивні курси та використовувати різноманітні методи навчання, які можуть бути більш ефективнішими, ніж традиційні в аудиторії.

Таким чином, актуальність дослідження засобів дистанційного навчання для викладачів вищої освіти визначається потребою у забезпеченні якості освітнього процесу, його неперервності та розвитку професійних навичок педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових працях вітчизняні вчені О. О. Андреев, В. Ю. Биков, К. Л. Бугайчук, Ю. М. Богачков, О. П. Буйницька, В. В. Бондаренко, Л. О. Варченко-Троценко, М. В. Головка, В. М. Кухаренко, Н. В. Морзе, Н. Г. Сиротенко та О. М. Топузов, а також зарубіжні науковці Terry Anderson, Cornelia M. Ashby, Lori Breslow, Dave Cormier, Michael G. Moore, George Siemens, Dhawal Shah та Charles A. Wedemeyer досліджують різні аспекти дистанційної освіти. У цьому контексті питання впровадження мультимедійних технологій навчання, організації дистанційного освіти в синхронному та асинхронному режимах розглядали вчені Л. Білоусова, О. Гольдін, В. Гриценко, У. Макінтош, Н. Оліфіренко, Н. Пономарьова, Є. Патаракін, Є. Полат, О. Пасічник, О. Косовець, О. Хмельницька та інші. Однак у зазначених працях було здійснено загальний огляд окресленої проблеми, а детальний аналіз засобів дистанційного навчання для вищої освіти не представлено.

Мета статті - проаналізувати засоби дистанційного навчання для вищої школи, розробити рекомендації щодо використання засобів онлайн-освіти в роботі зі здобувачами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційна освіта або дистанційне навчання – це сфера освіти, яка зосереджена на педагогіці, технологіях та навчальних системах,

спрямованих на здобуття освіти студентами, які фізично не знаходяться на місці [1]. Нині з'являються нові терміни: онлайн-навчання, цифрове навчання, електронне навчання та віртуальне навчання, які є синонімічними та взаємозамінними поняттями, і лише визначають механізм передачі дистанційного навчання [2]. Усі ці визначення, що стосуються дистанційного навчання, мають три спільні риси: гнучкість, економічність та особистісно орієнтованість [3].

Незважаючи на те, що дистанційне навчання активно використовується у різних країнах, серед педагогів-практиків та науковців і надалі існує два протилежні погляди щодо його впровадження. Проблемним залишається питання якості дистанційного навчання. Дослідники [4] визначили, що студенти в цілому позитивно оцінюють свій досвід онлайн-навчання, однак відсутність зворотного зв'язку чи контакту з викладачем погіршують його ефективність. Результати досліджень показують, що студенти, які навчаються віддалено, мають гірші результати, ніж здобувачі денної форми навчання [5], значно нижчий рівень успішності мають першокурсники у порівнянні зі студентами денної форми навчання [6].

Окрім якості навчання, у практиці впровадження дистанційної освіти, існують такі проблеми:

– зі сторони студента: відсутність зворотного зв'язку чи контакту з викладачем та дефіцит контролю [7]; нестача стійкої мотивації та вміння ефективно працювати з часом, почуття ізоляції [6];

– з організаційної сторони: неправильна інформація та помилкове уявлення про дистанційне навчання [8]; відсутність технічного забезпечення [6];

– зі сторони викладачів: використання ідентичних педагогічних та дидактичних практик, що і на денній формі навчання [6].

Дистанційне навчання допомагає розв'язати важливі суспільні проблеми: надає можливість людям будь-якого віку отримати освіту, яка не була здобута в минулому, опанувати нові компетенції та кваліфікацію для майбутнього. Прикладом ефективності запровадження дистанційного навчання щодо цих суспільних проблем може слугувати Нігерія, яка усунула дисбаланс між потребою у підготовці масових кваліфікованих учителів для середніх шкіл та наявними коштами [9] і Пакистан, де дистанційну освіту прийняли як альтернативну педагогічну систему для неблагополучної групи осіб та працюючих людей для підвищення їхніх освітніх можливостей [10]. Пандемія COVID-19 та запровадження карантинних заходів також поставила виклик системі освіти, зокрема у Китаї було створено широкомасштабну програму онлайн-навчання [11].

Прихильники мережевого навчання [12; 13] стверджують, що воно може бути таким ж ефективним або навіть ще продуктивнішим, ніж індивідуальні навчальні курси. Вони зазначають, що викладач навряд чи суттєво вплине на результати навчання, однак зміст навчального матеріалу, методи навчання, спілкування та підтримка учнів є надзвичайно важливими для студентів і можуть позначитися на його ефективності.

Існує багато засобів для дистанційного навчання, деякі з них наведені нижче:

1. Відеоконференції та онлайн-платформи для відеозв'язку: Zoom, Google Meet, Skype, Microsoft Teams, Cisco Webex та інші.

2. Мультимедійні засоби для навчання: відеоуроки, презентації, аудіозаписи, інтерактивні вправи та ігри.

3. Електронні посібники та онлайн-курси, що містять навчальний матеріал та завдання для самостійного вивчення.

4. Системи управління навчанням (LMS): Moodle, Blackboard, Canvas, Schoology, та інші, які дозволяють створювати та керувати онлайн-курсами і дистанційною освітою.

5. Мобільні додатки та онлайн-платформи для навчання, які дозволяють студентам вивчати матеріал та виконувати завдання з будь-якого місця та в будь-який час.

6. Віртуальні лабораторії та симулятори, що дозволяють студентам вивчати реальні процеси та експерименти в онлайн-середовищі.

Один з головних критеріїв при виборі інструментів для організації дистанційного навчання – це їх відповідність методичним цілям, які поставлено перед ними. Ключовим аспектом є можливість досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному форматі за допомогою певного сервісу або ресурсу. До того ж важливо враховувати універсальність інструментів для скорочення кількості різних платформ, що використовуються для навчання. При порівнянні кількох інструментів необхідно враховувати зрозумілість інтерфейсу як для викладачів, так і для здобувачів освіти.

Основними *формами онлайн-комунікації* є відеоконференції, форуми, чати, блоги та електронна пошта. Відеоконференція є однією з актуальних форм зв'язку, яка дає можливість викладачам проводити заняття віддалено в режимі реального часу. Форум є найпоширенішою формою взаємодії між здобувачами освіти та науково-педагогічними працівниками у дистанційному навчанні. Чат є засобом оперативної комунікації між користувачами мережі в реальному часі і може бути різних типів, як-от: як текстовий, голосовий, аудіо- та відеочат. Блог є формою спілкування, що нагадує форум, але з правом на публікацію, відповідальність за яку належить одній особі чи групі людей. Електронна пошта є стандартним сервісом інтернету і також може використовуватися для комунікації між студентами та науково-педагогічними працівниками.

Для регулярного контролю під час дистанційного навчання можна використовувати різноманітні анкети як гнучкий інструмент з безліччю можливостей для ставлення питань. Після кожної засвоєної теми варто використовувати анкети для того, щоб здобувачі освіти могли самостійно оцінити свій рівень розуміння матеріалу та здатність до самостійного розв'язання завдань. Соціальні мережі, сервіси миттєвих повідомлень та мобільні додатки, як-от Viber, дозволяють створювати закриті групи, спільноти та чати для обговорення тем, завдань, проблем та обміну інформацією.

Поширені веб-ресурси для дистанційного навчання. Moodle – це безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням, яка забезпечує багато інструментів для ефективної взаємодії між викладачами, студентами та адміністрацією освітнього закладу. Платформа надає можливість навчатися в різних форматах, як-от: текст, презентації, відеоматеріали та веб-сторінки, а також містить уроки з можливим проміжним виконанням тестових завдань. Студенти можуть виконувати завдання, пересилати відповідні файли, а також проходити тестування та опитування, що включають питання закритого та відкритого типів. Крім того, платформа має широкий спектр інструментів для моніторингу навчальної діяльності студентів, зокрема щодо загального часу роботи з конкретним предметом, відповідних тем та складників навчального матеріалу, загальної успішності здобувачів або групи під час виконання тестових завдань тощо.

Google Classroom – це онлайн-платформа для навчання, яка об'єднує різні інструменти Google, такі як Google Docs, Google Drive та Gmail, для організації ефективного навчання та співпраці між викладачами та студентами. Ця платформа надає можливість використовувати різноманітні мультимедійні формати, як-от: відео, текст та графіка, для організації та представлення матеріалу. Викладач може проводити тести, контролювати та оцінювати роботу студентів, надавати зворотний зв'язок та застосовувати різні методи оцінювання. Google Classroom також надає можливість реального спілкування між учнями і вчителями за допомогою вбудованої чат-функції, яка нагадує форум для дискусій. Hangouts, інструмент відеоконференцій, також вбудований в Google Classroom для проведення живих онлайн-дискусій, спільної роботи та обміну інформацією про завдання. Ця функція також дає змогу автоматичного публікування запису обговорень на визначеному YouTube-каналі. Крім того, можна використовувати Google Forms для збору відповідей

студентів та автоматичного оцінювання тестів. Усі ці функції призначені для поліпшення навчального процесу у студентів та створення ефективного онлайн-навчального середовища.

Zoom є сервісом для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей, який пропонує безкоштовну версію з обмеженням тривалості зв'язку до 40 хвилин. Проте, відповідно до нових обставин, сервіс підняв це обмеження на період пандемії. Zoom є ідеальним рішенням для індивідуальних та групових занять, доступним як на комп'ютері, так і на планшеті чи смартфоні. Будь-який користувач може підключитися до відеоконференції за посиланням або ідентифікатором конференції, а також запланувати заняття заздалегідь та створити постійне посилання для зустрічей у певний час. Платформа має вбудовану інтерактивну дошку, яку можна використовувати під час занять, а також легко перемикається між нею та демонстрацією екрана. Zoom є потужним інструментом для студентів, який допомагає їм легко і зручно здійснювати відеоконференції та зустрічі в режимі онлайн.

ClassDojo є зручним знаряддям для оцінювання роботи студентського класу в режимі реального часу. Для реєстрації в системі потрібно створити акаунт вчителя та додати до нього студентів. Кожен учень отримує персональний код доступу до власного профілю. В системі передбачені різні ролі та рівні доступу.

Classtime (<https://www.classtime.com/uk/>) – це онлайн-платформа, що дозволяє створювати інтерактивні навчальні додатки, забезпечує аналітику учбового процесу та підтримує індивідуалізовані стратегії навчання. Платформа містить бібліотеку ресурсів та дозволяє створювати запитання. Викладач розробляє інтерактивний навчальний матеріал на конкретну тему (може використовувати матеріали з бібліотеки), студенти отримують доступ до інформації та починають роботу, а педагог в реальному часі відстежує прогрес кожного студента.

LearningApps.org (<https://learningapps.org/>) – це онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи для навчання. Їх можна використовувати на інтерактивній дошці або як індивідуальні завдання для студентів. LearningApps.org – це додаток Web 2.0, який підтримує освітні процеси. Конструктор LearningApps.org призначений для розробки, зберігання та використання інтерактивних завдань з різних предметів. На цій платформі можна створювати вправи для використання на інтерактивній дошці.

Padlet.com – це віртуальна дошка, на якій можна розміщувати окремі плитки-дописи з текстовою інформацією, гіперпосиланнями, зображеннями, прикріплювати файли, аудіо-, відеозаписи.

На основі науково-методичної літератури, власного педагогічного досвіду ми визначили рекомендації для викладачів щодо використання засобів дистанційного навчання в роботі зі здобувачами вищої освіти:

– необхідно забезпечити доступність навчальних матеріалів, а саме попередньо переконатись, що студенти мають доступ до необхідного обладнання та програмного забезпечення для роботи з дистанційними інструментами навчання;

– у процесі дистанційного навчання варто підтримувати активну комунікацію та співпрацю: забезпечити зв'язок зі студентами через електронну пошту, форуми, відеоконференції, чати тощо, щоб вони могли отримувати допомогу, якщо у них виникнуть питання чи проблеми;

– необхідно створити зрозумілі інструкції для здобувачів освіти;

– варто забезпечити різноманітність матеріалів, а саме: використовувати усілякі формати та види матеріалів для навчання, як-от: відеоуроки, інтерактивні завдання, підручники, статті тощо, щоб допомогти студентам засвоїти матеріал.

Висновки. Дистанційне навчання дає студентам можливість самостійно отримувати необхідні знання, користуючись найбільш привабливими інформаційними ресурсами. Сучасні можливості додатків, нові програми дозволяють зробити процес навчання більш інтенсивним та захоплюючим для студента. Отже, досягається безперервність і

систематичність самостійної навчальної роботи, підвищується ефективність контролю з боку викладача, оскільки студент може оперативнo отримувати необхідні консультації та відповіді на запитання, надсилати виконані завдання, не витрачаючи часу на зустрічі з викладачем. Підвищується якість засвоєння навчального матеріалу.

Студенти мають можливість займатися у вигідний для них час і в зручному місці (переважно вдома), тому навчання через електронну систему відрізняється самостійністю, а якість отриманих знань залежить від самоорганізації здобувача.

Розробка і впровадження електронних дистанційних курсів сприяють підвищенню рівня навчальної, методичної та наукової роботи викладача, оскільки ведення навчального курсу змушує розробника постійно переглядати матеріали, удосконалювати лекції, контрольні завдання, тести тощо. Дистанційні освітні технології допомагають розширити дидактичний потенціал раніше відомих методів педагогічної взаємодії, допомагають урізноманітнити подачу навчального матеріалу, допомогти студентам ефективніше оволодіти знаннями з дисципліни.

Перспективними напрямками для подальших досліджень вважаємо дослідження використання штучного інтелекту для автоматизації оцінювання робіт та забезпечення персоналізованого навчання. Дослідження в цьому напрямку можуть допомогти вдосконалити алгоритми оцінювання робіт та рекомендації, що ґрунтуються на індивідуальних потребах та досягненнях кожного студента.

Література:

1. UNESCO. *Trends in Tertiary Education: Sub-Saharan Africa*. Paris: UNESCO, 2010.
2. Traxler J. Distance Learning – Predictions and Possibilities. *Educ. Sci.* 2018. № 8 (35). DOI:10.3390/educsci8010035
3. Onyemaechi J. O. Policies, and practices of Open and Distributed learning models in sub-saharan African countries; A literature survey. *American Journal of contemporary Research*. 2013. №3. P. 122–135.
4. Tatiana Markova et al. Quality Issues of Online Distance Learning. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2017. № 237. P. 685 – 691.
5. Lane A., Gregson J. Fostering innovations in pedagogical practices: transforming distance education through a professional development programme using OERs. *Pan Commonwealth Forum 9 (PCF9)*, 9–12 Sep 2019. Edinburgh, Scotland, 2019.
6. Fojtík R. Problems of distance education. *ICTE Journal*. 2018. № 7 (1). P. 14–23. DOI: 10.2478/ijicte-2018-0002
7. Pant A. Distance Learning: History, Problems and Solutions. *Advances in Computer Science and Information Technology (ACSIT)*. 2014. №1 (2). URL: https://www.krishisanskriti.org/vol_image/02Jul201510072615%20%20%20ashish%20pant%20%20%20%2065-70.pdf
8. Levy Y. Comparing dropouts and persistence in e-learning courses. *Computer & Education*. 2007. № 48 (2). ISSN 0360-1315.
9. Ndayambaje I., Bimenyimana T., Ndahayo V. A study on the practices and challenges of Distance Training Programme (DTP) under Kigali Institute of Education (KIE). *Rwandan Journal of Education*. 2015. №1 (2). P. 69–76.
10. Arain S. S., Munshi P. Problems of distance learners in Province of Sindh, Pakistan. *Asian Journal of Social Sciences & Humanities*. 2017. Vol. 6, № 3.
11. Zhou L., Wu S., Zhou M., Li F. School's Out, But Class' On', The Largest Online Education in the World Today: Taking China's Practical Exploration During The COVID-19 Epidemic Prevention and Control As an Example (March 15, 2020). *Best Evid Chin Edu 2020*. №4 (2). P. 501–519. URL: <https://ssrn.com/abstract=3555520> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3555520>
12. Allen M., Mabry E., Mattrey M., Bourhis J., Titsworth S., Burrell N. Evaluating the Effectiveness of Distance Learning: A Comparison Using Meta-Analysis. *Journal of Communication*. 2004. № 54 (3). P. 402–420.
13. Shachar M., Newmann Y. Differences between traditional and distance education academic performances: A meta-analytic approach. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2003. № 4 (2). URL: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/153/234>

References:

1. UNESCO (2010). *Trends in Tertiary Education: Sub-Saharan Africa*. Paris: UNESCO.
2. Traxler, J. (2018). Distance Learning – Predictions and Possibilities. *Educ. Sci.*, 8 (35). DOI:10.3390/educsci8010035

3. Onyemaechi, J. O. (2013). Policies, and practices of Open and Distributed learning models in sub-saharan African countries ; A literature survey. *American Journal of contemporary Research*, 3, 122–135.
4. Tatiana Markova et al (2017). Quality Issues of Online Distance Learning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 237, 685 – 691.
5. Lane, A. & Gregson, J. (2019). Fostering innovations in pedagogical practices: transforming distance education through a professional development programme using OERs. *In: Pan Commonwealth Forum 9 (PCF9), 9–12 Sep. 2019, Edinburgh, Scotland.*
6. Fojtík, R. (2018). Problems of distance education *ICTE Journal*, 7 (1), 14–23. DOI: 10.2478/ijicte-2018-0002
7. Pant, A. (2014). Distance Learning: History, Problems and Solutions. *Advances in Computer Science and Information Technology (ACSIT)*, 1 (2). Retrieved from https://www.krishisanskriti.org/vol_image/02Jul201510072615%20%20%20%20ashish%20pant%20%20%20%2065-70.pdf
8. Levy, Y. (2007). Comparing dropouts and persistence in e-learning courses. *Computer & Education*, 48 (2).
9. Ndayambaje, I., Bimenyimana T., Ndahayo V. (2015). A study on the practices and challenges of Distance Training Programme (DTP) under Kigali Institute of Education (KIE). *Rwandan Journal of Education*, 1 (2), 69–76.
10. Arain, S. S., & Munshi, P. (2017). Problems of distance learners in Province of Sindh, Pakistan. *Asian Journal of Social Sciences & Humanities*, 6, 3.
11. Zhou, L. and Wu, S. and Zhou, M. and Li, F. (2020). School's Out, But Class' On', The Largest Online Education in the World Today: Taking China's Practical Exploration During The COVID-19 Epidemic Prevention and Control As an Example (March 15, 2020). *Best Evid Chin Edu 2020*, 4 (2), 501–519. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3555520> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3555520>
12. Allen, M., Mabry, E., Mattrey, M., Bourhis, J., Titsworth, S., & Burrell, N. (2004). Evaluating the Effectiveness of Distance Learning: A Comparison Using Meta-Analysis. *Journal of Communication*, 54 (3), 402–420.
13. Shachar, M., Newmann, Y. (2003). Differences between traditional and distance education academic performances: A meta-analytic approach. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 4 (2). Retrieved from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/153/234>

УДК 378:53:656.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-494-499](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-494-499)

Калініченко Євген Володимирович завідувач кафедри навігації і керування судном, кандидат технічних наук, доцент, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (050) 336-80-40, <https://orcid.org/0000-0003-2898-7313>

Адамчук Микола Васильович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри цивільної інженерії та архітектури, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (067) 712-70-71, <https://orcid.org/0000-0001-9917-5465>

Колеснік Олександр Володимирович старший викладач кафедри навігації і керування судном, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (067) 485-12-33, <https://orcid.org/0009-0003-3713-2015>

Саф'ян Олег Семенович старший викладач кафедри навігації і керування судна, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (098) 129-08-88, <https://orcid.org/0000-0001-8866-7456>

Томчаковський Георгій Георгійович старший викладач кафедри навігації і керування судна, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (067) 484-73-09, <https://orcid.org/0000-0002-9799-4368>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МОРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена огляду особливостей викладання фахових дисциплін для здобувачів вищої освіти морських спеціальностей, а саме – специфіки співвідношення дисциплін фахової та загальної підготовки та способів підвищення рівня мотивації здобувачів. Під фаховою підготовкою розуміємо це комплекс загально-професійних та спеціалізовано-професійних знань та умінь, а також практичний досвід, що дозволяють фахівцеві проектувати, прогнозувати, аргументувати та аналізувати свою діяльність в обраній сфері та забезпечують його готовність до зміни виду чи змісту цієї діяльності залежно від конкретних умов. Інтенсивний розвиток науки і техніки, їх глобалізація та інтеграція, ускладнення характеру та структури професійної діяльності в умовах постійного вдосконалення науково-технічної сфери, розвиток нових технологій, що передбачають високоінтелектуальну працю, вимагають від фахівця великих знань як у професійній галузі, так і в усіх інших галузях. Найпоширенішою помилкою деяких викладачів спеціалізованих дисциплін є переконання, що їх засвоєння забезпечить достатній рівень професійної підготовки. Без певного комплексу знань та умінь, сформованих у процесі вивчення дисциплін різних циклів підготовки, людина не зможе відбутися як професіонал. При цьому особливо слід зазначити, що вузькопрофесійні знання та вміння перебувають у діалектичному зв'язку із загальнонауковими та загалом утворюють єдину систему, яка розвивається та удосконалюється у процесі підготовки фахівця. Тому ефективність професійної підготовки може бути забезпечена лише за умов повноти змісту та інтегрованості різних галузей знання та видів навчальної діяльності, що відповідають вимогам до кваліфікаційної характеристики спеціаліста. Важливим аспектом сучасного викладання в умовах пандемії, а згодом воєнного стану є роль та засоби дистанційної роботи здобувачів вищої освіти. Однією із центральних проблем сучасної вищої школи без перебільшення можна назвати формування навчальної мотивації здобувачів освіти. Її

актуальність визначена самою навчальною діяльністю, оновленням змісту навчання, формуванням у студентів прийомів самостійного набуття знань, розвитку активності. Рівень мотивації здобувачів освіти, що знаходить своє відображення у нерівнозначному ставленні здобувачів до дисциплін загальної та професійної підготовки.

Ключові слова: професійна підготовка, фахова дисципліна, мотивація, морська спеціальність.

Kalinichenko Yevgeniy Volodymyrovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Navigation and Control of the Ship Department, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (050) 336-80-40, <https://orcid.org/0000-0003-2898-7313>

Adamchuk Mykola Vasyliovych Ph.D. in Technical Science, Associate Professor, Senior Lecturer, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (067) 712-70-71, <https://orcid.org/0000-0001-9917-5465>

Koliesnik Oleksandr Volodymyrovych Senior Lecturer, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (067) 485-12-33, <https://orcid.org/0009-0003-3713-2015>

Safian Oleg Semenovych Senior Lecturer, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (098) 129-08-88, <https://orcid.org/0000-0001-8866-7456>

Tomchakovsky Georgiy Georgyovych Senior Lecturer, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (067) 484-73-09, <https://orcid.org/0000-0002-9799-4368>

FEATURES OF TEACHING PROFESSIONAL DISCIPLINES TO THE STUDENTS OF MARITIME SPECIALITIES

Abstract. The article is devoted to an overview of the peculiarities of teaching professional disciplines for students of higher education in maritime specialties, namely, the specifics of the ratio of disciplines of professional and general training and ways to increase the level of motivation of students. By professional training we mean a complex of general professional and specialized professional knowledge and skills, as well as practical experience, which allow a specialist to design, forecast, argue and analyze his activities in the chosen field and ensure his readiness to change the type or content of this activity depending on specific conditions. The intensive development of science and technology, their globalization and integration, the complication of the nature and structure of professional activity in the conditions of constant improvement of the scientific and technical sphere, the development of new technologies that involve highly intellectual work, require a specialist to have extensive knowledge both in the professional field and in all other industries. The most common mistake of some teachers of specialized disciplines is the belief that their assimilation will provide a sufficient level of professional training. Without a certain complex of knowledge and skills, formed in the process of studying the disciplines of various cycles of training, a person will not be able to become a professional. At the same time, it should be especially noted that narrow professional knowledge and skills are in a dialectical relationship with general scientific knowledge and generally form a single system that develops and improves in the process of training a specialist. Therefore, the effectiveness of professional training can be ensured only under conditions of completeness of content and integration of various fields of knowledge and types of educational activities that meet the requirements for the qualification characteristics of a specialist. An important aspect of modern teaching in the conditions of a pandemic, and later of martial law, is the role and means of distance work for students of higher education. One of the central problems of modern higher education can be called, without exaggeration, the formation of educational motivation of students. Its relevance is

determined by the educational activity itself, the updating of the content of education, the formation of students' methods of independent acquisition of knowledge, and the development of activity. The level of motivation of the students is reflected in the unequal attitude of the students to the disciplines of general and professional training.

Keywords: professional training, professional discipline, motivation, maritime specialty.

Постановка проблеми. Сучасний випускник вищого навчального закладу має бути не лише високоосвіченим та висококваліфікованим фахівцем, але й бути здатним до професійного зростання та професійної мобільності в умовах інформатизації суспільства, розвитку нових наукомістких технологій, а також мати потребу у досягненнях та успіхах.

Відповідно, основним завданням вітчизняної системи навчання є підвищення рівня професіоналізації та розвитку особистості. Багаторівнева структура навчання у ВНЗ дозволяє абітурієнту забезпечити максимальну усвідомленість вибору спеціальності, що у свою чергу збільшує ефективність вищої освіти та зменшує можливість як матеріальних втрат, так і розчарувань випускників вузу.

Розпочинаючи навчання у ВНЗ, випускник школи має справу з цілою низкою змін: по-перше, різко знижується рівень зовнішнього контролю за діяльністю студента; по-друге, змінюється структура самої навчальної діяльності – мотиви навчання доповнюються і тісно переплітаються з професійними мотивами; по-третє, відбувається входження до нової соціальної спільноти – студентства.

Однією із центральних проблем сучасної вищої школи без перебільшення можна назвати формування навчальної мотивації здобувачів освіти. Її актуальність визначена самою навчальною діяльністю, оновленням змісту навчання, формуванням у студентів прийомів самостійного набуття знань, розвитку активності. Сьогодні найгостріші проблеми у галузі навчання пов'язані з демотивованістю основної маси здобувачів, що призводить до зниження базових показників їхнього навчання [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічний пріоритет розвитку України – це формування її як морської держави. Морська держава спочатку повинна мати умови та передумови для ефективного розвитку морської діяльності – і це не тільки зручне розташування морських шляхів та розвинені морські комунікації, а й відповідний економічний базис, вирішення питань безпеки, екологічності тощо. При цьому власне морська держава – це держава, яка реалізує національну морську політику в галузі володіння морським простором та економічного володіння морем [3].

Передовсім йдеться про модель держави, яка позиціонує себе не як морська держава регіонального масштабу, а як повноцінний учасник міжнародного співтовариства.

Очевидно, що сьогодні підготовка фахівців річкового та морського транспорту в Україні має стати якіснішою. Це зумовлено багатьма як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, серед яких слід зазначити такі основні: постійне підвищення вимог судовласників до екіпажів для забезпечення безпечної роботи суден та збереження вантажів, які вони транспортують, оновлення обладнання на судах, часте виникнення екстремальних ситуацій, пов'язаних із зовнішніми та внутрішніми факторами. Не секрет, що причиною аварій на флоті здебільшого стають недостатня компетентність відповідного фахівця, відсутність у нього досвіду практичної діяльності. Все це говорить про те, що у процесі професійної підготовки майбутнього спеціаліста річкового та морського транспорту відсутня системність, порушено співвідношення між обсягом теоретичних знань та практичних умінь, не завжди забезпечується єдність загальної та професійної підготовки [6].

«Однією з ефективних технологій роботи з мотивації навчальної діяльності зі студентами стає визначення їх пізнавальних, соціальних потреб та способів задоволення. У

цьому випадку потрібно використовувати поняття «внутрішній клієнт», оскільки зі студентами викладач працює як з клієнтами, тобто викладач стимулює їх мотивацію навчальної діяльності, намагається її активізувати і якісно змінювати відповідно до соціального замовлення суспільства» [2, 14].

У процесі загальної підготовки формуються базові знання основ природничих, математичних, гуманітарних та соціальних наук, що забезпечують збільшення професійної діяльності філософським, природничим та психологічним компонентами; що дозволяють використовувати математичний апарат у навчальних дисциплінах та професійній діяльності, створювати математичні моделі явищ та процесів; формують ціннісне ставлення до культурної спадщини та здатність до реалізації власного інтелектуального потенціалу [6].

Мета статті полягає в огляді особливостей викладання фахових дисциплін для здобувачів вищої освіти морських спеціальностей, а саме – специфіки співвідношення дисциплін фахової та загальної підготовки та способів підвищення рівня мотивації здобувачів.

Виклад основного матеріалу. Основна проблема здобувачів вищої освіти по відношенню до вивчення непрофільних фундаментальних дисциплін пов'язана з відстроченістю у часі результатів навчання. Розуміння студентами важливості набуття глибокого комплексного знання відбувається зазвичай на старших курсах або після закінчення університету. Більшість студентів молодших курсів впевнені, що вступивши до університету, вони приділятимуть увесь навчальний час вивченню лише дисциплін спеціальності. Тоді ж вони стикаються з проблемою, пов'язаною з тим, що вони мають освоїти цілу низку непрофільних дисциплін, вимоги щодо яких анітрохи не нижче, ніж до профільних. У ряді випадків значна частина студентів починає вивчати лише кілька дисциплін на свій розсуд у повному обсязі, тоді як предмети, що залишилися, відсіюються і розглядаються ними як другорядні та малозначущі.

Для повного сприйняття картини дамо визначення фундаментальної дисципліни чи науки. Фундаментальна наука – галузь пізнання, що передбачає теоретичні та експериментальні наукові дослідження основних явищ і пошук закономірностей, які керують ними і відповідають за форму, будову, склад, структуру і властивості, перебіг процесів, обумовлених ними [4].

Завданням фундаментальної науки не вважається миттєва практична реалізація запропонованих гіпотез та ідей, що є принциповою відмінністю її від практичної діяльності чи прикладної науки. Традиційно фундаментальні дослідження пов'язані з природознавством, тоді як усі форми наукового знання спираються на системи узагальнень, які є їхньою основою.

Професійна підготовка – це комплекс загально-професійних та спеціалізовано-професійних знань та умінь, а також практичний досвід, що дозволяють фахівцеві проектувати, прогнозувати, аргументувати та аналізувати свою діяльність в обраній сфері та забезпечують його готовність до зміни виду чи змісту цієї діяльності залежно від конкретних умов. Очевидно, що фахівець річкового та морського транспорту повинен мати знання не лише в галузі спеціалізованих наук, на яких ґрунтується галузь техніки, обрана ним для професійної діяльності. Він також повинен мати знання у галузі фундаментальних наук, які лежать в основі цих спеціалізованих наук. Очевидно, що з урахуванням специфіки діяльності морського фахівця, такими фундаментальними науками є природничі науки. Тому дослідники, зокрема, В. Чернявський, окремо виділяють природничо-підготовку майбутніх морських фахівців як основну складову загальної підготовки. Природничо-наукова підготовка забезпечує знання фундаментальних наук в обсязі, необхідному для засвоєння загально-професійних та спеціалізовано-професійних дисциплін; забезпечує якість формування основних природничих понять; створює можливості для висловлювання авторитетних суджень у відповідних галузях знань; формує можливості застосування методології цих наук у професійній діяльності; забезпечує світоглядне становлення особистості [6]

Інтенсивний розвиток науки і техніки, їх глобалізація та інтеграція, ускладнення характеру та структури професійної діяльності в умовах постійного вдосконалення науково-технічної сфери, розвиток нових технологій, що передбачають високоінтелектуальну працю, вимагають від фахівця великих знань як у професійній галузі, так і в усіх інших галузях. Найпоширенішою помилкою деяких викладачів спеціалізованих дисциплін є переконання, що їх засвоєння забезпечить достатній рівень професійної підготовки. Без певного комплексу знань та умінь, сформованих у процесі вивчення дисциплін різних циклів підготовки, людина не зможе відбутися як професіонал. При цьому особливо слід зазначити, що вузькопрофесійні знання та вміння перебувають у діалектичному зв'язку із загальнонауковими та загалом утворюють єдину систему, яка розвивається та удосконалюється у процесі підготовки фахівця. Тому ефективність професійної підготовки може бути забезпечена лише за умов повноти змісту та інтегрованості різних галузей знання та видів навчальної діяльності, що відповідають вимогам до кваліфікаційної характеристики спеціаліста [5].

Ще одним важливим аспектом сучасного викладання в умовах пандемії, а згодом воєнного стану є роль та засоби дистанційної роботи здобувачів вищої освіти. В даний час у тій чи іншій формі створені курси дистанційного навчання за дуже великою кількістю дисциплін. Більшість електронних курсів складається з електронних підручників, які містять гіпертекст, таблиці та малюнки. Але заради підвищення якості навчання необхідно наповнювати курси мультимедійною інформацією, яка значно збільшує сприйняття теоретичного матеріалу. Крім того, існує велика кількість дисциплін, вивчення яких неможливе без проведення лабораторних та практичних робіт. Ця проблема досить гостро постає у викладанні фахових дисциплін здобувачам вищої освіти морських спеціальностей. При цьому досить часто зустрічаються ситуації, коли створити лабораторну установку для проведення того чи іншого досвіду на віддаленому комп'ютері просто неможливо. Як вирішення цієї проблеми можна використовувати відеоматеріали, що містять опис та демонстрацію проведення лабораторної роботи.

Як вже зазначалося вище, одним із завдань даної роботи є огляд можливих шляхів підвищення мотивації здобувачів вищої освіти під час навчання. Розглянемо кілька як широко застосовуваних, і мало-використовуваних мотиваційних методів.

1. Відкриті питання. Це один із найбільш ефективних способів допомогти студентам знайти креативні рішення. Надання відкритих питань дозволяє студентам мислити нестандартно та намагатися перевірити здібності до творчого мислення.

2. Відповідальні завдання. Важливо ставитися до студентів як до дорослих. Основний крок – дати їм кілька відповідальних завдань. Це допомагає здобувачам освіти розвинути почуття відповідальності, і у них з'явиться відчуття, що їхнє рішення теж важливе.

3. Робота у групах. Крім дорослішання як особистості, не менш важливо бути гравцем команди. Робота в групах допомагає здобувачам вищої освіти зрозуміти навколишніх людей і дійти спільного рішення.

4. Позитивне змагання. Залучення в товариські змагання всередині групи чи потоку – ще один спосіб мотивації. Такий підхід також зміцнює їхній дух перемоги, виробляючи повагу до суперників та враховуючи їхні почуття.

5. Оціночні програми. Важливо встановити регулярні програми оцінки. Здобувачі вищої освіти можуть використовувати ці програми як самооцінку, щоб дізнатися, де вони насправді знаходяться за рейтингом, та скоригувати своє навчання.

6. Зміна ролі. Прийняття ролі викладача допомагає студентам університету зрозуміти завдання та цілі викладача, необхідні для виконання роботи. І після того, як здобувачі освіти повертаються до свого статусу, мотивація, яку вони отримали під час заняття, допомагає їм вчитися з більшою відповідальністю.

7. Чітко встановлені цілі семестру. Постановка реалістичної мети дуже важлива, а досягнення невеликих цілей дає студентам задоволення та натхнення від роботи. Для студентів університету постановка цілей семестру може бути гарною ідеєю, і результат її досягнення може бути розглянутим наприкінці кожного семестру.

8. Мотиваційні ігри. Існує безліч мотиваційних ігор, в які можна грати в окремих групах, всією аудиторією чи поодиноці. Викладачі можуть і повинні знайти час, щоб залучити здобувачів освіти до таких ігор або навіть зробити це частиною стратегії навчання.

Висновки. В статті наведено огляд особливостей викладання фахових дисциплін для здобувачів вищої освіти морських спеціальностей, а саме – специфіки співвідношення дисциплін фахової та загальної підготовки та способів підвищення рівня мотивації здобувачів. Під фаховою підготовкою розуміємо це комплекс загально-професійних та спеціалізовано-професійних знань та умінь, а також практичний досвід, що дозволяють фахівцеві проектувати, прогнозувати, аргументувати та аналізувати свою діяльність в обраній сфері та забезпечують його готовність до зміни виду чи змісту цієї діяльності залежно від конкретних умов. Важливим аспектом сучасного викладання в умовах пандемії, а згодом воєнного стану є роль та засоби дистанційної роботи здобувачів вищої освіти. Не менш релевантним залишається рівень мотивації здобувачів освіти, що знаходить своє відображення у нерівнозначному ставленні здобувачів до дисциплін загальної та професійної підготовки.

Література:

1. Коваленко Н.П., Боброва Н.О., Ганчо О.В., Зачепило С.В. Мотивація студентів як запорука успішного професійного розвитку. *Медицина освіти*. 2020. № 3. С. 43-48. DOI 10.11603/me.2414-5998.2020.3.11440
2. Коваленко Н.П., Пономаренко С.В., Поспелова Г.Д., Шерстюк О.Л. Мотивація навчальної діяльності як запорука успішної професійної підготовки студента. *Сучасний підхід до викладання навчальних дисциплін в контексті підвищення якості вищої освіти : матеріали 50-ї наук.-метод. конф. викладачів і аспірантів* (Полтава, ПДАА, 26–27 лютого 2019 р.). Полтава, 2019. С. 13–16.
3. Котлубай О.М. Економічні механізми розвитку торговельного мореплавання в Україні. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2004. 429 с.
4. Мороз О. Фундаментальні і прикладні науки. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. С. 694.
5. Основные направления развития высшей школы Украины в контексте Болонского процесса (документы и материалы, 2003 – 2004 гг.) / Под редакцией Кременя В.Г. Упорядники Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубинко В.В., Бабин І.І. Киев – Тернополь: Изд-во ТГПУ им. В.Гнатюка, 2004. 146 с.
6. Чернявский В.В. Интеграция естественнонаучной и профессиональной подготовки специалистов речного и морского транспорта: необходимость и возможность осуществления. *East European scientific journal*. 2017. № 2 (18). P. 94-99.

References:

1. Kovalenko, N.P., Bobrova, N.O., Hanchko, O.V., Zachepylo, S.V. (2020). Motyvatsiia studentiv yak zaporuka uspishnoho profesiinoho rozvytku [Motivation of students as a means of successful professional development]. *Medychna osvita*. 3, 43-48. DOI 10.11603/me.2414-5998.2020.3.11440 [in Ukrainian].
2. Kovalenko, N.P., Ponomarenko, S.V., Pospelova, H.D., & Sherstiuk, O.L. (2019). Motyvatsiia navchalnoi diialnosti yak zaporuka uspishnoi profesiinoi pidhotovky studenta [Motivation of educational activity as a pledge of successful student professional training]. *Suchasnyi pidkhid do vykladannia navchalnykh dystsyplin v konteksti pidvyshchennia yakosti vyshchoi osvity: materialy 50-i nauk.-metod. konf. vykladachiv i aspirantiv (26-27 liutoho 2019 r)* – Modern Approach to Teaching Disciplines in the Context of Improving the Quality of Higher Education: Proceedings of 50-scient-c Method. Conf. Teachers and Postgraduate Students (February 26-27, 2019). (pp. 13-16). Poltava: PGAA [in Ukrainian].
3. Kotlubai, O.M. (2004). Ekonomichni mekhanizmy rozvytku torhovelnoho moreplavannia v Ukraini [Economic mechanisms of development of merchant shipping]. Odessa: IPREED NAN Ukraine [in Ukrainian].
4. Moroz, O. (2002). Fundamentalni i prykladni nauky [Fundamental and applied sciences]. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv : Abrys, 694 [in Ukrainian].
5. Osnovnye napravleniya razvytiya vysshei shkoly Ukrainy v kontekste Bolonskogo protsessa (dokumenty y materyaly, 2003 – 2004 hh.) (2004)./ Pod redaktsyei Kremeniya V.H. Uporiadnyky Stepko M.F., Boliubash Ya.Ia., Shynkaruk V.D., Hrubynko V.V., Babyn I.I. Kiev – Ternopol: Yzd-vo THPU ym. V.Hnatiuka [in Russian].
6. Cherniavskiy, V.V. (2017). Yntehratsiya estestvennonauchnoi y professyonalnoi podhotovky spetsyalystov rechnoho y morskoho transporta: neobkhodymost y vozmozhnost osushchestvleniya [Integration of natural science and professional training of river and sea transport specialists: necessity and possibility of implementation]. *East European scientific journal*, 2 (18), 94-99 [in Russian].

УДК 780.633.1:[37:7.03]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-500-509](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-500-509)

Кіндратюк Богдан Дмитрович кандидат педагогічних наук, доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, директор Центру дослідження дзвонарства, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, тел.: (067) 342-21-65, <https://orcid.org/0000-0002-8040-4034>

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ДЗВОНАРСТВО В «ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА» СТВЕНА ФАРТІНГА

Анотація. Вивчення шедеврів візуальної творчості в *Історії мистецтва від найдавніших часів до сьогодення* (редактор С. Фартінг) сприяє систематизації масиву матеріалів про таку важливу складову музичної культури як дзвонарство, розширює її іконографію. Його едукативний потенціал бачиться резервом підвищення якості освіти. Трактатування відомостей про зображені бубенці, дзвінки, дзвони, споруди для них сприяють оцінці їх семантики – однієї з основ розуміння пам'яток візуальних видів мистецтва, глибшому входженню в їх уявний світ, розвивають не лише інтелектуальну чи емоційну сферу особистості. Підтверджено давнє виготовлення в регіонах світу бронзи – найкращого матеріалу для виробництва згаданих ідіофонів. Феномен їх звучання в кожній культурі застосовували не тільки для повідомлень, а й він мав особливий символічний смисл, оберегове тлумачення, широко побутував у релігіях. Традиція використання ідіофонів у народній культурі перейшла в професійну музику, значення якої популяризували давні філософи. Зроду-віку усвідомлювалась її всеохопність, ключ до гармонії. Новим поштовхом розвою дзвонарства стало християнство. Його укріпленню сприяли високі дзвіниці, з яких далеко лунала значима музика дзвонів. Її регулярно чули з ратушних веж. Семантика гармонії та поліритмії різного забарвлення звучання дзвонів, що глибоко вкорінилися в життя людей, мов би заповняє змальоване митцями заклик славити Бога, символізує плін часу. Дзвіниці, ратуші зображені на шедеврах візуального мистецтва серед гла його вертикальним осердям. Воно часто надихало митців до творчості. В їхніх роботах з обрисами складових дзвонарства, вони мали своє призначення. Відомості про нього зі сторінок *Історії мистецтва* сприяє глибшому розумінню семантики пам'яток візуальних видів художньої творчості, пов'язане з народною культурою, красним письменством тощо. В окресленні взаємообумовленості різних видів мистецтва, його функцій, у тому числі, едукативної, бачимо потужний педагогічний резерв, який варто застосовувати, передовсім, у змістовому компоненті різноаспектної роботи з підростаючим поколінням як запоруки його всебічного розвою.

Ключові слова: едукація, *Історія мистецтва* С. Фартінга, потенціал, дзвонарство, бубенці, дзвінки, дзвони, дзвіниці, ратуші, час, семантика, взаємозв'язок.

Kindratiuk Bohdan Dmytrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of Art Studies, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management named after Bohdan Stuparyk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (067) 342-21-65, <https://orcid.org/0000-0002-8040-4034>

THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF INFORMATION ABOUT BELL-RINGING IN “ART: THE WHOLE STORY” BY STEPHEN FARTHING

Abstract. The study of masterpieces of visual art in *Art: The Whole Story* (edited by S. Farthing) contributes to the systematization of the array of materials about such an important

component of musical culture as bell-ringing and expands its iconography. Its educational potential is a reserve for improving the quality of education. Interpretation of information about the depicted jingle bells, Glockenspiels, church bells, and the buildings for them contributes to the assessment of their semantics, which is one of the foundations of understanding pieces of visual art, a deeper entry into their imaginary world, and developing more than just the intellectual or emotional sphere of the individual. It confirms the ancient manufacture of bronze in the regions of the world, which is the best material to manufacture these idiophones. In every culture, the phenomenon of their sound was used not only for messaging, but also for conveying a special symbolic meaning, a protective interpretation, wide-spread usage in religions. The tradition of using idiophones in folk culture passed into professional music, the importance of which was promoted by ancient philosophers. From ancient times, people realized its all-encompassing nature and the key to harmony. Christianity gave a new impetus to the development of bell-ringing. To support it, high bell towers were built, from which the significant music of bells could be heard far away. It was regularly heard from the town hall towers as well. The semantics of the harmony and polyrhythm of the bells' different tunes, which have become deeply rooted in people's lives, seem to fill the space within artists' works with a call to praise God and symbolize the passage of time. Bell towers and town halls are depicted in visual art masterpieces amidst the background as its vertical core. They often inspired artists to create. In their works with the outlines of the components of bell-ringing, the bells had their own purpose. The information about it from the pages of Art: The Whole Story contributes to a deeper understanding of the semantics of pieces of visual art forms and is related to folk culture, literature, etc. In the description of the interdependence of different types of art, its functions, including the educational one, we see a powerful pedagogical reserve that should be used, first of all, in the content component of multidimensional work with the younger generation as a guarantee of their comprehensive development.

Keywords: education, Art: The Whole Story by Stephen Farthing, potential, bell-ringing, jingle bells, Glockenspiel, church bells, bell towers, town halls, time, semantics, interconnection.

Постановка проблеми. Серед віяла педагогічних ресурсів, застосування яких підвищить якість професійної діяльності освітніх працівників і працівниць, бачимо використання відомостей про таку стрижневу складову гуманітаристики, як дзвонарська культура [3]. Між її джерел варто опрацювати нещодавно опубліковану пишно ілюстровану й доступну для пересічних читачів і читачок *Історію мистецтва від найдавніших часів до сьогодення* за редакцією С. Фартінга [2]. Вона значима тим, що її створили знані дослідники/дослідниці надбань світової культури. Їм удалося відібрати знакові мистецькі твори малярства, скульптури, графіки, архітектури. Статті провадять хронологічною шкалою, яка спрощує орієнтування в історичному контексті віхових мистецьких подій (серед них іноді нагадується про видатні твори красного письменства), укладений *Глосарій*, поміщені *Джерела цитат*, ілюстрацій; укладений *Алфавітний покажчик*. Закономірно, що в цій своєрідній енциклопедії відомостей про еволюцію художнього мислення вишукується чимало інформації стосовно дзвонарства. Однак, вона не систематизована, що не сприяє опанування музичної культури минулого під кутом зору різних видів мистецтва, адже створення та сприймання його творів потрібно у взаємозв'язку [13, с. 216]. Вирішення цих проблем сприятиме кращому вивченню дзвонарства, внесенню потрібних доповнень у змістовий компонент педагогічного процесу гімназій, ліцеїв і вишів, зокрема, предметів: *Музичне мистецтво, Історія музики, Література, Культурологія, Валеологія* та ін. У пору становлення системи безперервної освіти в Україні їхнє доповнення відомостями про музику дзвонів, зокрема, як засобу арттерапії, краще сприятиме спонуканню до самовдосконалення, віднайденню додаткової міжпредметної інформації, особливо тими, хто хоче більше дізнатися про взаємозв'язок дзвонарського й візуальних видів мистецтва, творів красного письменства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання потенціалу *Історії мистецтва* С. Фартінга згадувалося серед модусів арттерапії, зокрема застосування музики дзвонів як оздоровчо-лікувального засобу в умовах Великої російсько-української війни, міжпредметних взаємодоповнень тощо [5]. Педагогічне підґрунтя виховання підлітків/підлітчих засобами дзвонарства на уроках і в позакласній роботі із музичного мистецтва означено Ліною Ільчук [1]. Уже окреслено теоретико-методичні основи культурологічного контексту, приміром, аналізу літературного твору на інтеграційних засадах у ході опанування здобувачами/здобувачками вищої освіти спеціальності *Українська мова і література*, обґрунтовано педагогічні умови та репрезентовано апробовану методику вивчення художніх словесних композицій на засадах інтеграції різних видів мистецтва [11]. Такий підхід позитивно діє, як доказує Лілія Овдійчук, на плекання компетентностей, програмних результатів навчання, розвій особистісного потенціалу здобувачів і здобувачок освіти, їхніх когнітивної сфери, ціннісних орієнтирів тощо [10; 11]. У цьому аспекті стає в нагоді, приміром, ілюстрована праця *Історія української літератури Михайла Грушевського як органіологічне джерело* [4], систематизована українська кампанологічна іконографія [3, с. 601–637]. Вона доповнена у своєрідному літописі відродження дзвонарства в Україні ілюстрованою книгою Галини Марчук [7], іншими працями.

Мету наших студій бачимо в окресленні педагогічного потенціалу вибраних, систематизованих і доповнених відомостей про дзвонарство зі сторінок згаданої *Історії мистецтва*, зокрема, як основи кращого розуміння пам'яток візуальних видів художньої творчості, глибокого усвідомлення взаємозв'язків між ними тощо.

Виклад основного матеріалу. Під соціокультурним феноменом *дзвонарська культура* чи *дзвонарство* розуміємо систему, яка самоорганізується. Вона охоплює різні види діяльності стосовно виготовлення таких ідіофонів як била, відливання бубенців, дзвінків і дзвонів, будівництва дзвіниць; зусилля Церкви й парафій відносно придбання цих інструментів, формування комплектів бил і дзвонів на дзвіниці як плернерній музичній споруді; підготовку дзвонарів і дзвонарок як митців/мисткинь-виконавців канонічних дзвонінь або створених авторських форм таких композицій; розповсюдження дзвонарського мистецтва в громадсько-побутовій, церковно-сакральній і народно-обрядовій сферах; відображення його складових у народній культурі, красному письменстві, візуальних видах мистецтвах, музиці, відповідні кампанологічні студії.

Актуальність виокремлення відомостей про дзвонарську культуру з архітектури, творів живопису (малярства), графіки, декоративно-ужиткових виробів тощо обумовлена передовсім необхідністю глибокого пізнання складових цього феномена, кращого бачення його ролі в житті людей. Вивчення витоків дзвонарства окреслює міцні основи у використанні давнім населенням ідіофонів. Вони займали значиме місце в праці, побуті, духовному житті представників і представниць різних культур.

Візуальні твори, зазвичай, мають символічний зміст, адже у зверненні до глядача/глядачки автори й авторки втілюють якусь ідею, часто утаємничують загадку. При цьому композиція твору, кожна його деталь працює на задум. Обізнаність зі складовими музики у візуальних мистецтвах, літературі разом з іншими елементами побудови, забезпечує глибше входження в уявний світ художніх творів, повноцінніший діалог у системі *автор/авторка – глядач/глядачка*, кращу реалізацію функцій мистецтва (соціальна, пізнавальна, сугестивна, виховна, компенсаторна, комунікативна, прогностична).

Закономірно, що при вивченні *Історії мистецтва* С. Фартінга віднаходиться інформація, яка стосується музики, зокрема дзвонів. Адже для кращого розуміння задуму того чи іншого твору візуального виду мистецтва, утілених ідей митців і мисткинь, витлумачується, при потребі, семантика зображених музичних інструментів, інших елементів, пов'язаних із музикою, відзначається її значимість тощо. Уже в перших рядках Передмови С. Фартінга згадано декілька функцій мистецтва: «Відбиття та прикрашання дійсності, подібно до музики й майстерної оповіді, є невід'ємною частиною людської природи, як і хист будувати гнізда у птахів» [2, с. 8].

Про давнє виготовлення бронзи (сплав міді й олова) у різних регіонах світу довідуємося між поданих в *Історії мистецтва* її головних подій [2, с. 42, 68–69]. Цей метал, як відомо, є найкращим матеріалом для виробництва таких гучних музичних інструментів, як бубенці, дзвіночки, дзвоники й дзвони. Дізнаємося про побутування різних видів дзвонів (західно-, східноєвропейських, китайських) [2, с. 43].

Із часу появи такі ідіофони в кожній культурі супроводжували танці, спів, використовувались у ритуалах. Зауважено добру ілюстрацію дзвоном, бубном і тріскачкою пантоміми готтентотів *Полювання на горилу*, а також ще важливішу ілюстративну роль музики в яванських і китайських маскових іграх, де вона, складаючись переважно з ідіофонів, у т. ч. дзвонів, почасти струнних і сопілкових інструментів наслідувала не лише завивання бурі, дзюркіт води, воєнні сцени, а й зображувала сцени смерті [6, с. 133–134].

Розповсюдженню оздоблених дзвонів у Китаї сприяло те, що близько 1 600 року до н. е. за династії Шен появився новий метод бронзового виробництва, що, із використанням різних форм, дозволив вкривати багатим орнаментом поверхню відливу [2, с. 42]. У пору *Царств, що борються* (475–221 роки до н. е.) матеріальної пишності досягли окремі китайські керманічі. Її позначає бундючне поховання близько 433 р. до н. е. цзенського маркіза Ї. У його могилі віднайдені ритуальні інструменти, серед яких – Бянь-чжун (набір із 68 бронзових дзвонів) і нефритові та кам'яні ідіофони, а також дерев'яні й струнні музичні інструменти [2, с. 43–44]. Розкопані бубенці, дзвінки й дзвони відкривають особливий символічний їхній смисл, підтверджують оберегове тлумачення.

Про розвій музики у Давньому Китаї дізнаємося зі згадки в *Історії мистецтва* про передову династію Хань (206 до н. е. – 220). За її правління настав, як думають, золотий вік китайської культури. Завдяки активізації *Великого суходільного Шовкового шляху* до Китаю швидше вливалися культурні впливи й відвозилися витвори його майстрів на Захід [2, с. 44]. Зрозуміло, що серед них були дзвіночки й дзвінки. Дехто вважає їхньою вітцівщиною саме Давній Китай. Їх тут навіть об'єднували по три чи по п'ять штук, згодом появляються набори зі значною кількістю хроматично налаштованих дзвонів. Підтверджує високий рівень відливницької технології створення дзвонів розмірами до 80 см, притому із завчасно заданою висотою звучання. Відомо про найрізноманітніше застосування дзвінків уже в епоху Чжоу (XII–III ст. до н. е.). Їхнє звучання провадить різноманітні ритуали й церемонії, акомпанує співам, звучить під час веселощів і свят, але роль звуків цих ідіофонів значно вища – їх сприймають як вираження світоглядних ідей, філософських концепцій. Поборники китайської версії походження дзвонів вважають, що з давнього Китаю дзвінки із часом могли перенестися різними маршрутами, зокрема згаданим шляхом, на Захід. Однак це заперечують тими ж аргументами на користь появи дзвінків і бубенців відразу в декількох культурних центрах. Вважається, що європейські дзвони пов'язані прямою історичною спадковістю не з однією, а з багатьма давніми культурами – народів Єгипту, Малої Азії, Близького Сходу, античних Греції та Риму [12, с. 7].

Однією із заporук розвою мистецтва, зокрема музичного, як здогадуємося, стало будівництво церемоніальних центрів, зведення релігійних споруд, зокрема, у Персії та Месопотамії [2, с. 38–39]. Під час ритуальних відправ, звісно, не обходилося без співів, звучань музичних інструментів.

Традиція застосування ідіофонів у народній культурі перейшла в професійну музику. Про виникнення нових мистецьких форм на взірць цзацзюя (водевіля з елементами комедії, танцю й музики) відомо з опису династії Юань (1271 р.). Популярність у Китаї такого водевіля поширилася, навіть, на поховальні артефакти. Їх віднайшли в гробниці (провінція Хенань), де вогнетривкі цеглини оздобили фігурками персонажів цзацзюя [2, с. 101].

Розвитку мистецтва допомагало те, що віддавна воно й політика тісно пов'язувалися між собою, зокрема в Римській імперії. Її правителі, подібно інших державних об'єднань, добре розуміли, що результати художньої творчості сприяють окресленню політичних

цілей, зміцнюють їх у свідомості підлеглих, водночас славлять досягнення керманичів. При характеристиці художньої творчості в Давньому Римі, серед головних подій, які сприяли її розвитку, відзначена діяльність імператорів Августа (63 р. до н. е. – 14), пізніше запорукою становлення золоті доби Риму стали Траян (53–117) й Андріан (76–138) [2, с. 63]. Однак в епоху гонінь прихильники християнства у богослуженні уникали голосних інструментів. Нового поштовху у розвитку мистецтва на теренах Європи, зокрема дзвонарства, посприяло навернення 312 року до християнства римського імператора Константина (бл. 272–337) [2, с. 63]. Із часом на основі сигнальної функції дзвінків і бубенців, що міцно ввійшло в побут, їх включають у новозавітну символіку, вони виступають символом проповідування Євангелія.

Візантійське мистецтво, як відзначено, стало потужним спільником християнської доктрини й практики, а історія художньої творчості та його спадщина нероздільні з еволюцією християнства. Значимою його пам'яткою став Софійський собор у Константинополі [2, с. 72]. Склепіння храму (55,5 м заввишки) дивує розмірами, красою оформлення, а майстерно зведений купол при богослуженнях сприяв доброму резонуванню належних співів, звучанню разом із ними в найбільш значимих місцях богослуження, адекватно до канонічних приписів, бил і дзвонів. Щоправда, до IX ст. останні у Візантії не були розповсюджені. Перші дзвони сюди завезли із латинського Заходу. Їх називали кампанями, що вказує на південноіталійську провінцію Кампанію, де була краща руда для виплавляння дзвонової бронзи [9, с. 203]. У венеційській хроніці Діакона Йоана († не раніше 1018) згадано про дар правителя Орсо бл. 877–879 років Константинополю 12 дзвонів для новозведеному храму св. Софії [3, с. 178]. Тобто, Візантія, за винятком деяких константинопольських соборів, не знала дзвонів і цю роль виконували біла, тому Слов'яно-руська Церква, перейнявши звідти богослужбові книги, а із Заходу дзвони, поступово заміщає ними майже в усіх своїх богослужбах регламентоване дзвоніння за допомогою бил і клепал.

Після падіння Константинополя (1453) і переобладнання турками його головного храму, у ньому вже залунала інша музика. Зокрема, вона звучала з прибудованих мінаретів. Зауважимо, що мусульмани не застосовують дзвонів. Їх заміняє спеціальний церковний слуга – муедзин. Він зі збудованого біля кожної мечеті мінарета п'ять разів на добу викликає похвалу Аллахові й закликає вірних до молитви. Такий оклик заміняє дзвоніння [3, с. 545]. Мінарети Блакитної мечеті зобразив Вільям Аллан (1782–1850) на картині *Ринок невільників у Константинополі* (1838) як виразного компонента тла (згадана серед головних подій мистецької епохи Орієнталізму [2, с. 286]).

Укорінення в життя людей музики показано в книгах Старого й Нового Завіту. Він не раз відзначений в *Історії мистецтва*. У цих писемних джерелах, сюжети яких часто надихали митців до написання шедеврів, нерідко згадується не тільки про музик і співаків, а й те, як співати чи які пісні виконувати, їхнє значення для прослави Всемогутнього Бога; написано на яких інструментах грали, з чого вони зроблені та як звучали ці *музичні знаряддя Давида* (бл. 1039 до н. е. – бл. 969 до н. е.). Згаданий старозавітний цар [2, с. 151, 179, 208, 212] – один, як нині встановлено, з імовірних авторів Псалтиря – збірки піснеспівів, значимої частини Старого Завіту. У ній особливу вагу мають 149-й і 150-й псалми – своєрідний гимн звучним музичним інструментам, зокрема ідіофонам.

Про музику не тільки занотовано в рукописних книгах, а й без них не обходилися богослуження. Особливо шанувались ілюміновані манускрипти, приміром, уціліла англійська Вінчестерська Біблія (бл. 1160–1205). Її створили ченці на пергаменті для церемоній [2, с. 109]. Відомості про музику віднаходять у вишуканому зразку середньовічного мистецтва *Розкішному часослові герцога Беррійського* (бл. 1413–1489). Рукопис вважають одним із найкраще ілюстрованих манускриптів. Він уміщує тексти для кожної літургійної години дня, календар, молитви, псалми й меси для особливо важливих свят [2, с. 133]. Звісно, їх урочистість підсилювали канонічні дзвоніння за допомогою ідіофонів. На задньому плані однієї з ілюстрацій Часослова бачимо архітектурні комплекси замків із вежами [2, с. 132]. На окремих із них могли підвішуватися дзвони.

Чіткі зображення музичних інструментів, елементів ареалу з вежами церковних споруд, ратуш дійшли до нашого часу завдяки тому, що чи не з XIII–XIV ст. «покровителі [мистецтва] особливо цінували точність дрібних зображень» [2, с. 10]. Подібно в час Північного Відродження (бл. XV–XVI ст.), що «формувалося під впливом релігійної реформи, виник інтерес до реалістичного зображення людського тіла та довкілля» [2, с. 182].

Спів церковних гимнів із дзвоніннями підсилювали врочистості, пов'язані, приміром, із святкуванням перенесення малярських робіт із майстерні митця замовнику. Після завершення Дуччо ді Буонінсеня (бл. 1260–1318/1319) надвітарного образу *Маєсти* (1308–1311 рр., темпера й золото на дереві, 50×53 см) для Сієнського собору, містяни й містянки та духовенство зі смолоскипами в руках і виконанням гимнів під калатання церковних дзвонів помпезною процесією у пафосній обстановці супроводжувала пам'ятку до храму [2, с. 119].

Розуміння всеохопності музики находимо в натяку на піфагорійське вчення про неї. Він зроблений у монументальній фресці пензля Санті Рафаеля (Рафаелло) (1483–1520) і двох його помічників *Афінська школа* (бл. 1508–1524; 500×770 см). Вона зафіксована в станці (одному з парадних залів) делла Сеньятура (залу Скріплення Печатками; другий поверх Апостольського палацу, Ватикан). У чи не найбільшому шедевірі не тільки Рафаеля, а й усього малярства Ренесансу, подано, за твердженням дослідників, певний ідеальний образ уявного зібрання відомих мислителів як абстрактного царства філософії. До різних напрямів людської думки мають відношення понад 50 фігур, представлених на фресці. Вони алегорично нагадують про досягнення в різних сферах діяльності. Адже чи не кожна особа, із великою мірою ймовірності, символізує якщо не окремого філософа, то якусь ознаку людської натури й знання, натякає на астрономічні уявлення давніх, математику Піфагора (бл. 580 – бл. 500 до н.е.), його вчення про музику, геометрію Евкліда (бл. 325 – бл. 270 до н. е.). Символічно, що під статуєю бога музики – Аполлона подана фігура мислителя-математика Піфагора. Одна із заслуг мудреця, як відомо, полягає у пов'язуванні в працях математики й музики. Тому його зображено з табличкою в руках, на якій написані математичні формули. Вони допомагали досліднику описувати музичну гармонію, що мала стати ключем до пізнання злагодженості світу. Ці формули використовував Платон (427 до н. е. – 347/348 до н. е.) для розрахунку гармонійних пропорцій душі. Саме ця ідея викладена ним у пізньому трактаті-діалозі *Тімей*, з яким він зображений на фресці. Гармонія душі в доктрині Піфагора та його послідовників розглядалася невід'ємно від чисел, що, як вважалося, є ключем до духовного й фізичного всесвіту. З урахуванням цього твердилося, що система музичних звуків і ритмів, виражена в числах, упредметнює гармонію космосу й пов'язується з нею. Цікаво, що в центрі фрески *Афінська школа* зображено Платона й Аристотеля (384 до н. е. – 322 до н. е.). Останній у теоретичних розробках обґрунтував основні функції мистецтва: пізнавальну, виховну й емоційного впливу. Водночас для роздумів нагадаємо слушну думку медієвіста Юрія Ясіновського стосовно певного ігнорування нинішніми науковцями розуміння музики у філософському аспекті (що таке музика, її місія в українській культурі, у порваному суперечностями світі): «Можемо з прикрістю констатувати, що наші філософи, культурологи, соціологи а рїорі приречені на невдачі в опрацюванні цих проблем, бо намагаючись сформувати цілісну картину світу, виключають із цього процесу музику, оскільки, як правило, не розуміють її і не мають елементарних уявлень про неї. І це тоді, коли власне музика в усі часи й у всіх народів була головним зв'язуючим компонентом у єдине ціле уявлень про світ» [14, с. 202].

Значимість церковних дзвонів сприяло тому, що в католицизмі сформувався спеціальний чин освячення нового дзвона. Про нього в тексті обряду мовиться як про святе музичне знаряддя, що здатне силою свого звука протистояти ворогам, диявольським обмовам, природним стихіям, притягувати Божу благодать, захищати від шкідливих для людини сил і пошестей. Такий чин, запозичений із Заходу, завдяки надрукованого 1646 року Требника київського митрополита Петра Могили (1596–1647), запровадили в Україні [3, с. 21].

Різне звучання дзвонів мовби заповняє змальоване відзначенням ходу часу, що впорядковує життя, вносить у нього ритм, лад. Основою для таких міркувань є праця німецького дослідника історії музики Ганса Мозера (1889–1967), який узагальнив відомості із середньовічних джерел і акцентував важливе місце дзвонів у побуті західноєвропейського міста, їхнє значення в системі соціального організму. У впорядкованій сигналізації первинне місце займав сторожовий сполошний дзвін. Відтоді розвинулася система “музичної сигналізації”, що служила потребам соціуму. Серед елементів його організму, які творили замкові горністи й литавристи, міські бубністи, трубачі й дударі, ріг нічного дозору тощо, виділялася гармонія та поліритмія церковних уставних дзвонів, лункі удари вежових годинників (дзвонами із XIII ст. почали опоряджувати їхні механізми), биття сторожового сполошного кампана. Завдяки їм виникли нові музичні інструменти – куранти й карйон. У той самий час францисканські монахи започаткували звичай (цю новацію затвердив папа Григорій IX (бл. 1145–1241) вечорами трикратно вдаряти у великий дзвін, на що вірні мали тричі відповідати *Аве Марія*. Із XIV ст. християни західного обряду так били у дзвони вже тричі на день: ранком, в обід і ввечері. Так постав *ангелюс* – знак до молитви.

Важливою складовою дзвонарства є дзвіниці. Їх і ратуші (зазвичай, вони мали годинникові дзвони) часто бачимо на ілюстраціях шедеврів візуального мистецтва серед їхнього тла, його вертикальне осердя [2, с. 132, 148, 164, 165, 167, 182, 192 та ін.]. Костел із двома вежами показав Йоахім Патінір (бл. 1480–1524) у роботі *Святий Ієронім на тлі скелястого пейзажу* (1516–1517; 74×91 см) [2, с. 182]. На малярській роботі із серії *Місяці* фламандського художника Пітера Брейгеля-старшого (бл. 1525–1569) *Мисливці на снігу (січень)* (дерево, олія (117×162 см) теж видно церковні вежі. На їхніх голосниках ледь помітні горизонтальні дерев'яні (?) решітки, що захищали підвішені дзвони від дощу чи снігу, посліду птахів. Звісно, таке прикриття дещо приглушувало звучання дзвонів. Високу вежу зображено в далекому замку (справа на задньому плані) [2, с. 185]. Чіткі обриси храмів, мабуть, і дзвіниць видніються на полотні критянина Ель Греко (Доменікос Теотокопулос; бл. 1541–1614) *Лаокоон* (бл. 1610–1614, полотно, олія, 137×172 см). Жрець намальований на тлі своєрідного пейзажу міста, де видніються серед забудови високі вежі [2, с. 202].

До проектування дзвіниць залучали відомих митців. Окрім малярських шедеврів італійський художник Джотто ді Бондоне (бл. 1270–1337), після призначення за три роки до смерті головним архітектором Флорентійського собору, створив проект соборної дзвіниці (їх в італійській архітектурі часу Середньовіччя та епохи Відродження називали *кампаніла* й зводили окремо від храму). Митець посприяв початку її будівництва. Хоч споруду не завершили 1337 року, вона все таки ввійшла в історію *Вежею Джотто* [2, с. 121] й донині ця шикарно облицьована мармуром 84-метрова кампаніла вважається визначною архітектурною пам'яткою, оздобою Флоренції. Шанобливе ставлення до дзвіниць підтверджують інші оздоблення. Для першого ярусу цієї споруди скульптор і архітектор Андреа Пізано (справжнє ім'я Андреа де Понтедера; бл. 1290–1348/1349) виготовив мармурові рельєфи, які утворили серію із зображеними науковцями й митцями [2, с. 119]. Пізніше ніші в стінах верхнього ярусу прикрасили статуями пророків.

Дзвінки широко побутовали в церковній практиці. На триптиху представника раннього нідерландського живопису Гуго ван дер Гуса (бл. 1440–1482) *Віттар Портінарі* (дерево, олія, бл. 1475 р.) серед вималюваних деталей бачимо із таким ідіофончиком апостола Хому (Тома, † 72). Він у момент молитви тримає дзвінок в зігнутій правій руці. Мабуть, його своєрідне звучання надавало особливого містицизму зображеному обряду святого причастя [2, с. 148].

Про ще одне застосування ідіофонів довідуємося із розповіді про імператорські годинники в Китаї. Їхнє виготовлення почалося за доби династії Мін. Тоді в імператорських майстернях уперше виготовили копії європейських годинників. Третій імператор династії Цін Юнчжен (правив у 1722–1735 роках) 1732 року заснував Придворну годинникову

фабрику, де виготовляли музичні годинники, зокрема з боєм. Наступник Юнчжена Цяньлун (владарював у 1735–1796 роках), хоч і був дбайливий оборонець китайської культурної спадщини, але теж колекціонував європейські годинники. Їхні копії наказував виготовляти у своїх майстернях [2, с.]. Із такого повідомлення здогадуємося, що подібні годинники, мабуть, були на теренах українських етнічних земель.

Свосвідного символізму надає зображення бубенців, зокрема біля вогню. Їх віднаходимо серед елементів картини Рене Маґрітт (1898–1967) *На порозі свободи* (1937). Робота створена у двох версіях. Більшу з них (1937) написано так, аби вона пасувала до сходового майданчика будинку покровителя митця, поета й поціновувача творів сюрреалізму Едварда Джеймса (1907–1984). На картині змальовано кілька основ візуальної реальності, вагомих для робіт живописця: вільні терени й почування змертвої дрімоти, картини в картині й позиціонування речей поза їхнім пересічним контекстом (тоді вони набирають «надреальну» вагу на полотні). Воно складається з восьми однакових за розміром панелей. На них зображено (перелік подаємо з верхнього ряду зліва направо) тулуб жінки, імітовану текстуру деревини, 18 (?) різних за розмірами підвішених бубенців, вогонь, нижче ліс, дещо захмарене небо, чоло особняка, паперова витинанка [2, с. 432]. Фахівці помітили, що ці об'єкти чи малюнки Р. Маґрітт “запозичив” зі своїх творів, написаних до 1929 року. Тобто такі ідіофони, їхнє розміщення, нагадування про феномен милозвучного й містичного звучання мав якесь особливе значення, якщо подібні мотиви повторювалися.

Обриси церковних веж у кожній роботі, як правило, мали своє призначення. На типовій картині для середнього періоду творчості Якоба ван Рейсдала (бл. 1628–1682) *Пейзаж із руїнами замку та церквою* (представляє Золоту добу нідерландського живопису (XVII–XVIII ст.), бачимо залиту сонцем долину, що контрастує із лиховісним небом, адже гряде буря. Цей знак божественного має вельми реалістичний вигляд [2, с. 230–231]. Відзначено, що показ низького горизонту, на третину висоти композиції, означає перебування митця в низькому місці огляду. Зображення ж церковних веж і крил вітряка, які перетинають обрій, сприяє створенню відчуття безбережжя [2, с. 231].

Про різні функції дзвіниць ще дізнаємося із відомостей про зображену Джованні Антоніо Каналем (Каналетто, 1697–1768) кампанілу на полотні *Краєвид на Венецію із собором Святого Марка* (бл. 1735, олія, 46×63 см). Обриси храму й кампаніли (заввишки майже 100 м), як знані символи Венеції, видно на протилежному боці площі [2, с. 258]. З історії пам'ятки відомо, що першу годинникову вежу, на місці нинішньої Кампаніли, збудували ще у VIII ст. У сучасному виді її звели 1514 року. Водночас висока вежа виконувала функцію охоронного пункту й маяка для суден, а цегляну шахту під спорудою за Середньовіччя використовували як катівню. Високо на майданчику підвісили п'ять дзвонів, кожен з них мав свою характерну роль. Найбільший, на прізвисько *Мараньйон*, кликав містян і містянок на роботу й відзначав полудень.

Вежі могли символізувати суспільну регресивну динаміку. Вона проглядається в зображеній Франсіско де Гойя на історичній малярській пам'ятці *Третього травня 1808 р. в Мадриді* (варіант перекладу – *Розстріл повстанців у ніч проти 3 травня 1808*) (1814). У центрі сутінкового тла полотна – обриси міста з його вертикальним осердям – ратушна вежа (?). Її обриси, як символ порядку, можуть символізувати не тільки реальність події, а й точно передавати атмосферу страшного насильства над правом людей на свободу [2, с. 270–272]. Подібним прикладом, коли вежі для дзвонів слугують елементом реальності, може бути їхнє зображення в написаному Еженом Делакура (1798–1863) на мотив паризької Липневої революції 1830 року полотні *Свобода, що веде народ* [2, с. 272]. Тут видно обриси веж західного фасаду собору Паризької Богоматері, де висіли відомі історичні дзвони зі своїм характерним звучанням. Вони віддавна оповиті легендами, згадані у творах багатьох майстрів пера.

Обриси високої вежі з голосниками зобразив нідерландського художник Вінсент ван Гог (1853–1890) у пам'ятці *Нічна тераса кафе* (написана навесні 1888 року в Арлі). На фоні

нічного неба видно дещо вище центру полотна струнку ратушу (?) [2, с. 336]. Напевне, вона символізує удари годинника, який позначає час, що спливає, закінчення темноти й настання дня.

Зображення дзвіниць віднаходяться в пізніших малярських пам'ятках, елементи яких набувають різних смислів. У картині Пауля Клеє (1879–1940) *Магія руб* (1925 р.) привертає увагу намальований у центрі годинник. Його стрілки та виділені цифри афішують «1925» – рік написання роботи. «Тонкі білі лінії оточують циферблат і втілюють просту дзвіницю, але своїм видовженням прибирають форми рибальської сітки, якою можна зловити час» [2, с. 417].

Митця, зазвичай, надихає до творчості довкілля. В *Історії мистецтва* часом відзначено значення тої чи іншої місцевості для художника. Певну роль тут відігравала її музична складова, зокрема звучання дзвонів. Тому окремі митці чи не в кожній роботі зберігали репрезентативне ядро, вводили певні мотиви, як-от спрощені топографічні особливості, зокрема церковні вежі [2, с. 382–383].

Висновки. Зібрання різножанрових значимих творів візуального мистецтва в упорядкованій його історії за редакцією С. Фартінга посприяло пошуку й систематизації масиву матеріалів про дзвонарство, як важливу складову музичної культури. Це переконливо свідчить про його давнє побутування, супровід життя людей від народження до смерті й, навіть, провадження в потойбіччі. Усебічна потужна дія музики дзвінків, бубенців і дзвонів успішно використовувалася всіма релігіями. Відомості про дзвонарство зі сторінок *Історії мистецтва* сприяє кращому розумінню пам'яток візуальних видів художньої творчості, глибокого усвідомлення взаємозв'язків між ними, у тому числі народною культурою, красним письменством тощо. Водночас наші студії сприяють розширенню кампанологічної іконографії, допомагають краще прослідкувати витoki дзвонарської культури в Україні. В окресленні взаємозв'язку різних видів мистецтва, його функцій, у тому числі, едукативної, бачимо потужний педагогічний резерв, який варто застосовувати в різноаспектній освітній роботі з підростаючим поколінням як запоруки його всебічного розвитку.

Перспективу подальших розвідок у запропонованому напрямі бачимо в пошуці нових джерельних матеріалів про музику вже в українських видах візуального мистецтва, що розширить її іконографію. Чимало його творів супроводжують статті в нещодавно опублікованій багатотомній *Українській музичній енциклопедії*. Наша праця може бути корисною при розкодуванні семантики, приміром, зображених музичних інструментів у вітчизняному малярстві, графіці тощо. Джерелом подібних відомостей є рукописні богослужбові книги, зокрема Ірмологіони. Нагромадження такої інноваційної інформації потребуватиме відповідного оптимального компонування змісту, методів і форм освітньої діяльності.

Література:

1. Ільчук Л. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до виховання підлітків засобами дзвонарства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Івано-Франківськ, 2018. 18 с.
2. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / [заг. ред. Стівен Фартінг; передм. Річард Корк]. Харків : Viva, 2019, 576 с.
3. Кіндратюк Б. Дзвонарська культура України : монограф. / [наук. ред. Юрій Ясіновський]. 2-ге, випр. і доп. вид. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2015. 912 с.+ CD.
4. Кіндратюк Б. «Історія української літератури» Михайла Грушевського як органіологічне джерело : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп.; [наук. ред. Ю. Ясіновський] : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2017. 202 с.
5. Кіндратюк Б. Педагогіка церковних і світських дзвонів у пору Великої російсько-української війни. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка») : журнал / [гол. ред. Євген Романенко]. Київ, 2023. № 4 (18). С. 434–443.
6. Людкевич С. Два причинки до питання розвитку звукообразності. *Його ж. Дослідження, статті, рецензії, виступи* : у 2 т. Т. 1 / [упоряд., ред., вступ і прим. Зіновія Штундер]. Львів : Дивосвіт, 1999. С. 62–149.

7. Марчук Г. Дзвони: повернення до витоків / [Розчинитись у передзвоні : передм. Мирослави Новакович]. Луцьк : Волиньполіграф, 2019. 280 с., 104 с. іл.
8. Мозер Г. Музыка средневекового города / [пер. с нем. под ред. и со вступ. И. Глебов]. Ленинград : Тритон, 1927. 72 с.
9. Мурьянов М. Гимнография Киевской Руси: 2-е изд. Москва : Наука, 2004. 451 с.
10. Овдійчук Л. Формування естетичних почуттів старшокласників на основі взаємодії мистецтв у процесі вивчення літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2005. 19 с.
11. Овдійчук Л. Культурологічний контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі в підготовці майбутніх вчителів української мови і літератури. *Інноваційна педагогіка: наук. ж-л. / Причорноморський науково-дослідний ін-т економіки та інновацій* / [гол. ред. Артурас Терешкінас]. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. 36. С.194–199.
12. Пухначев Ю. Колокол. *Наше наследие*. Москва, 1991. № V. С. 5–20.
13. Свенціцька В. Основні етапи розвитку українського малярства XVI–XVIII ст. та відбиття явищ музичної культури в малярських творах. *Українське музикознавство* / [упор. та вступ Онисія Шреєр-Ткаченко]. Київ, 1971, № 6. С. 216–227.
14. Ясіновський Ю. Українське музикознавство за роки Незалежності: здобутки і проблеми, інформаційне забезпечення, видавничий процес. *Musica humana: зб. ст. кафедр. музич. україністики* / Наук. збірки ЛДМА ім. Миколи Лисенка. Вип. 8. Ч. 1. Львів, 2003. С. 198–210.

References:

1. Ilchuk L. (2018). Pidhotovka maibutnix uchyteliv muzychnoho mystetstva do vykhovannia pidlitkiv zasobamy dzvonarstva [Training of future teachers of music education for upbringing of teenagers by means of bell ringing] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Ivano-Frankivsk. 18 p. (in Ukrainian)
2. Farthing S. (ed.) (2019). Istoriia mystetstva vid naidavnishykh chasiv do sohodennia [Art. The Whole Story]. Charkiv : Viva. 576 p. (in Ukrainian)
3. Kindratiuk, B. (2012). Dzvonnarska kultura Ukrainy [Bell ringing culture of Ukraine] [=Istoriia ukr. muzyky: Doslidzhennja, vyp. 19 / In-t ukrajinoznnav. im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrajinny] / red. Yu. Iasinovskiy. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo Prykarp. nac. un-tu im. V. Stefanyka. 898 p. (in Ukrainian)
4. Kindratiuk B. (2016). «Istoriia ukrainskoj literatury» Mykhaila Hrushevs'koho yak orhanolohichne dzherelo [«The History of Ukrainian Literature» by Mykhaylo Hrushevskyi as an Organological Source]. Ivano-Frankivsk : Prykarp. Natsional. Universytetu imeni Vasylia Stefanyka. (in Ukrainian)
5. Kindratiuk, B. (2023). Pedagogika cerkovnih i svits'kih dzvonin' u poru Velikoi rosijs'ko-ukraïns'koï vijny [Pedagogics of church and secular bell-ringing during the Great Russian-Ukrainian war]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii* (Serija «Derzhavne upravlinnja», Serija «Pravo», Serija «Ekonomika», Serija «Psihologija», Serija «Pedagogika») : zhurnal / [gol. red. Evgen Romanenko]. Kyiv. № 4 (18). S. 434–443.
6. Lyudkevych, S. (1999). Dva prychinky do pytannja rozvytku zvukozobrazhal'nosti [Two reasons for the development of sound art]. *Jogo zh. Doslidzhennja, statii, recenzii, vystupy* : u 2 t. T. 1 / [uporjad., red., vstup i prym. Zinovia Shtunder]. L'viv : Dyvosvit. S. 62–149. (in Ukrainian)
7. Marchuk, H. (2019). Dzvony: povnennja do vytokiv [Bells: back to basics] / [Rozchynytys' u peredzvoni : przedm. Myroslavy Novakovych]. Luc'k : Volyn'poligraf, 2019. 280 s., 104 s. il. (in Ukrainian)
8. Mozer H. (1927). Muzyka srednevekovogo goroda [Music of a medieval city] / [per. s nem. pod red. i so vstup. I. Glebov]. Leningrad : Triton. 72 s. (Russia)
9. Murjanov, M. (2004). [Hymnography of Kievan Rus] : 2-e izd. Moskva : Nauka. 451 s. (Russia)
10. Ovdiychuk, L. (2005). Formuvannja estetychnyh pochuttiv starshoklasnykiv na osnovi vzajemodii' mystectv u procesi vyvchennja literatury. [Formation of aesthetic feelings of high school students based on the interaction of arts in the process of studying literature] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. Kyi'v. 19 s.
11. Ovdiychuk, L. (2021). Kul'turologichnyj kontekst analizu hudozhn'ogo tvoruv na integracijnij osnovi v pidgotovci majbutnih vchyteliv ukrai'ns'koi' movy i literatury. [The cultural context of the analysis of a work of art on an integrative basis in the training of future teachers of the Ukrainian language and literature]. *Innovacijna pedagogika: nauk. zh-l. / Prychornomors'kyj naukovo-doslidnyj in-t ekonomiky ta innovacij* / [gol. red. Arturas Tereshkinas]. Odessa : Gel'vetyka. Vyp. 36. S.194–199.
12. Pukhnachev, Y. (1991). Kolokol [Bell]. *Nashe nasledie*. Moskva, № V. S. 5–20. (Russia)
13. Svientsytska, V. (1971). Osnovni etapy rozvytku ukrai'ns'kogo maljarstva XVI–XVIII st. ta vidbyttyja javyssh muzychnoi' kul'tury v maljars'kyh tvorah [The main stages of the development of Ukrainian painting of the 16th–18th centuries. and reflection of the phenomena of musical culture in paintings]. *Ukrains'ke muzykoznavstvo* / [upor. ta vstup Onysija Shrejer-Tkachenko]. Kyiv. № 6. S. 216–227.
14. Yasinovsky, Yu. (2003). Ukrai'ns'ke muzykoznavstvo za roky Nezalezhnosti: zdobutky i problemy, informacijne zabezpechennja, vydavnychyj proces. [Ukrainian musicology during the years of Independence: achievements and problems, information support, publishing process]. *Musica humana: zb. st. kafedry muzychnoi' ukrai'nistyky* / Naukovi zbirky LDMA im. Mykoly Lysenka. Vyp. 8. Ch. 1. L'viv. S. 198–210.

УДК 81'246.2:37.026:378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-510-517](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-510-517)

Колесник Аліна Олексіївна кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61000, тел.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6040>

Муравйова Олена Миколаївна старший викладач кафедри мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61000, тел.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0003-2596-6330>

Архипова Вікторія Олександрівна старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет радіоелектроніки, просп. Науки, 14, м. Харків, 61166, тел.: (096) 479-85-43, <https://orcid.org/0000-0002-7921-1040>

Мануєнкова Олена Олегівна доцент кафедри мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61000, тел.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-2587-6901>

Крупей Михайло Іванович старший викладач кафедри мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61000, тел.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-7035-4862>

ДИДАКТИЧНІ МОДЕЛІ БІЛІНГВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. Проблема двомовності, яка виникла внаслідок глобальних процесів об'єднання та уніфікації культур, соціальних та політичних ініціатив, фінансово-економічних та правових систем, є невід'ємною частиною професійної комунікації на сучасному етапі розвитку людства.

Стаття показує багатогранність білінгвізму з точки зору освіти та його роль у становленні суспільства нового типу. Зазначається, що під час навчання двомовної особистості старі методи роботи вже не є актуальними, оскільки вони не враховують потреб сьогодення. Традиційна дидактична парадигма не утворює індивідуальної освітньої траєкторії та не формує навичок міжнародної взаємодії майбутніх фахівців на ринку праці.

На прикладі освітньої програми для студентів юридичної сфери доводиться ефективність білінгвального навчання, яке відрізняється від традиційних форм тим, що його методологічні схеми передбачають використання іноземної мови не лише як предмета гуманітарного циклу, а і як засобу, за допомогою якого викладаються предмети професійного спрямування.

Для того, щоб розвивати імєрсію, тобто такий різновид білінгвальної освіти, де велику кількість предметів вивчають іноземною мовою, треба виконати складне завдання, що потребує колосальної підготовки на різних рівнях – достатньої інформаційної та матеріальної університетської бази та потужного науково-методичного потенціалу серед професорсько-викладацького складу. Умови навчання в межах білінгвальних програм реалізуються в основному англійською мовою та вимагають від адміністрації коректного планування, а від викладачів – нових форм підготовки до занять. Важливу роль при цьому відіграє вміння працювати в тандемі (практика, яка широко застосовується європейськими закладами освіти), а також здатність до самоосвіти. Необхідною є не лише співпраця викладачів мовних дисциплін з профільними кафедрами та гарантами спеціальностей, а й

доступ до ресурсів інших країн, створення особливого середовища, що сприятиме якісному викладанню, вивченню та використанню англійської мови.

Ключові слова: білінгвальне навчання, білінгвальна програма, імерсивні технології освіти, вектори тандемного співробітництва, іншомовна компетенція студентів.

Kolesnyk Alina Oleksiivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Language Training, State Biotechnological University, Alchevskyyh St., 44, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6040>

Muraviova Olena Mykolaivna Senior Lecturer at the Department of Language Training, State Biotechnological University, Alchevskyyh St., 44, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0003-2596-6330>

Arkhylova Viktoriia Oleksandrivna Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, Kharkiv National University of Radio Electronics, Nauky Ave., 14, Kharkiv, 61166, tel.: (096) 479-85-43, <https://orcid.org/0000-0002-7921-1040>

Manuyenkova Olena Olehivna Associate at the Department of Language Training, State Biotechnological University, Alchevskyyh St., 44, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-2587-6901>

Krupei Mykhailo Ivanovych Senior Lecturer at the Department of Language Training, State Biotechnological University, Alchevskyyh St., 44, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 700-38-88, <https://orcid.org/0000-0002-7035-4862>

DIDACTIC MODELS OF BILINGUAL LEARNING FOR TRAINING SPECIALISTS IN THE FIELD OF LAW IN UKRAINIAN UNIVERSITIES

Abstract. The problem of bilingualism, which arose as a result of global processes of integration and unification of cultures, social and political initiatives, financial, economic and legal systems, is an integral part of professional communication at the current stage of human development.

The article shows the versatility of bilingualism from the point of view of education and its role in the formation of a new type of society. It is noted that during the training of a bilingual individual, the old methods of work are no longer relevant, as they do not take into account the current needs. The traditional didactic paradigm does not form an individual educational trajectory and does not form the skills of international interaction of future specialists on the labour market.

Using the example of an educational program for law students, the effectiveness of bilingual education is proven, which differs from traditional forms in the point that its methodological schemes provide for the use of a foreign language not only as a subject of the humanitarian cycle, but also as a means by which professional subjects are taught.

In order to develop immersion, that is, a type of bilingual education where a large number of subjects are studied in a foreign language, it is necessary to perform a complex task that requires colossal training at various levels – a sufficient informational and material university base and a powerful scientific and methodological potential among professors and teachers staff. Learning conditions within bilingual programs are implemented mainly in English and require correct planning from the administration, and new forms of preparation for classes from the lecturers. An important role is played by the ability to work in tandem (a practice widely used by European educational institutions), as well as the ability to self-educate. It is necessary not only the cooperation of teachers of language disciplines with specialized departments and guarantors of specialities, but also access to the resources of other countries, the creation of a special environment that will promote high-quality teaching, learning and use of the English language.

Keywords: bilingual education, bilingual program, immersive educational technologies, vectors of tandem cooperation, students' foreign language competence.

Постановка проблеми. Сучасні двосторонні євроінтеграційні процеси, що значною мірою пришвидшилися у воєнний період, сприяють реформуванню українського суспільства за європейськими стандартами на різних рівнях його функціонування – економічному, політичному, суспільному і правовому. Як зазначається в аналітичній доповіді «Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи», «нині на порядку денному — адаптація національного законодавства до європейського правового простору, поглиблення інтеграції українського бізнесу до ринків ЄС, практичне запровадження «безвізів» у різних сферах, подальша секторальна інтеграція тощо» [1].

Результатом цих процесів стала нагальна потреба у висококваліфікованих професіоналах, які не лише володіють знанням традиційного українського права та його інноваційних варіантів, а й здатні реалізувати міжнародні юридичні програми, використовуючи необхідні мовні навички. З огляду на це, вирішального значення набуває залежність фахової підготовки студентів юридичних спеціальностей від адекватної методики навчання іноземних мов, становлення її більш функціонального когнітивного етапу, де реалізація практичної частини заснована на концепції подвійної мети, відповідно до якої іноземна мова є інструментом вивчення профільних дисциплін.

За даних обставин метою та завданнями лінгводидактики є підбір ефективних технологій навчання, причому не лише іноземним мовам, а й адаптаційним курсам, що сприяють розвитку міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності (сенситивності) та досягненню синергетичної складової під час безперервної освіти. Актуальність також викликана необхідністю поглибленого засвоєння положень права та законодавства країн Євросоюзу мовою оригіналу.

Становлення методології нового типу неможливе без поняття предметно-орієнтованого білінгвізму активного, продуктивного інтелектуального типу, де навчання проходить не шляхом створення штучної атмосфери, а за участі безпосередніх носіїв, автентичних письмових документів та усних мовленнєвих сценаріїв юридичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема білінгвального навчання та імерсійності є об'єктом дослідження у працях багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, її теоретичні засади висвітлюються Анатолієм Штифураком, який аналізує унікальні умови освіти двомовних країн [2], та Станіславом Іваненком, у статтях якого йдеться про «синтез певних компетенцій, що забезпечує високий рівень володіння іноземною мовою і глибоке опанування предметного змісту» [3]. Про дуальну освіту в контексті «європейського виміру», важливість використання інноваційних технік та стратегій пише Марія Винарчик [4]. Крістін Хелот та Маріса Каваллі, їх зарубіжні колеги зі Страсбурзького університету, зосереджують свою увагу на проблемі визначення домінуючої мови в моделях CLIL (content and language integrated learning) [5]. Незважаючи на значну кількість публікацій, проблема впровадження білінгвальності в українських ЗВО потребує практичного вирішення із зазначенням конкретних моделей та механізмів її реалізації.

Метою статті є дослідження поняття та функцій білінгвальної освіти, її дидактичних моделей (у тому числі з використанням методу тандемів), створених в умовах євроінтеграції для навчання майбутніх фахівців правової галузі в університетах України.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із загальних закономірностей комунікативної активності людини, можна сказати, що мовні засоби є ізоморфними за своєю природою, в їх глибинній основі закладено однакові механізми. І проблема лише в тому, щоб знайти код, завдяки якому перемикання з однієї мови на іншу стає легким та невимушеним. Проте саме цей механізм і є наріжним каменем у формуванні двомовних умінь, процесі оволодіння мовленнєвими засобами іншої культурної чи професійної спільноти.

Сучасні світові суспільні та економічні процеси вимагають від особистості не лише оволодіння навичками комунікації іноземною мовою, але й професійних іншомовних (зокрема, термінологічних) знань з обраної спеціальності. Білінгвальна освіта є складним та багатоаспектним явищем, що включає в себе десятки понять та корелюється з професійною практикою. В українських ЗВО вона передбачає засвоєння програмного матеріалу двома мовами – українською та однією з мов Євросоюзу (зазвичай це англійська, французька або німецька). Навчальний план при цьому розподіляється на три етапи: вивчення дисциплін українською мовою, подання матеріалу іноземною мовою (від граматичного корективного курсу та зорового та слухового сприйняття автентичних текстів до діалогічного мовлення та ділових ігор), отримання професійних знань обома мовами паралельно (робота з професійною документацією, вирішення специфічних професійних завдань).

Можна сказати, що в системі професійної освіти білінгвізм може реалізовуватися в різних варіаціях:

1) засвоєння однієї частини навчальної програми українською мовою, а іншої – іноземною, причому мова обирається студентом із запропонованих університетом та його мовною кафедрою варіантів. У 90% випадків білінгвальні програми викладають англійською мовою. Доречно використовувати таку дидактичну модель за умови, якщо студент спочатку опанує базові знання та навички перекладу інформації засобами іноземної мови;

2) паралельне викладання іноземної мови для потреб засвоєння окремої частини освітньої програми. У разі вивчення іноземної мови воно у пріоритеті, а для розуміння додаткових наукових або теоретичних аспектів іноземною є допоміжним інструментом. В межах цієї моделі студент вивчає вузькоспеціальні теми з фахових предметів іноземною мовою в якості індивідуального домашнього завдання або групових проєктів;

3) поступове виконання частини навчальної програми іноземною мовою на старших курсах, в міру набуття навичок, достатніх для професійної іншомовної комунікації.

Білінгвальна освіта передбачає створення особливих умов, де іноземна мова є не просто предметом вивчення та вдосконалення, а інструментом отримання нових знань. Іншомовна частина фахових першоджерел вчить європейським стандартам та поєднанню досвіду різних країн. Вона збагачує класичну освітню програму.

Наразі можна виділити два основні сценарії впровадження білінгвального навчання в університетах України. Це напрями з початковим вивченням іноземної мови та подальшим переходом до опанування з її допомогою частини навчальної програми (коли з перших курсів студенти приступають до засвоєння освітньої програми кількома мовами) та розвиток двомовності за допомогою програм академічної мобільності або передбаченого навчальним планом міжнародного іноземного стажування.

Звісно, процес опанування іноземної мови не є простим і студентоцентроване навчання пов'язане з когнітивними стратегіями та індивідуальними особливостями здобувачів освіти, їх рівнем розвитку навичок мислення, метою та мотивацією, впевненістю чи невпевненістю у власних здібностях, досвідом тощо.

Також доцільним є питання про співвідношення основних складових такого курсу – починаючи від текстового матеріалу і закінчуючи мовними та мовленнєвими вправами, реалізацією різнорівневих сценаріїв професійно-орієнтованої освіти відповідно до потреб та можливостей бакалаврів та їх рівня загальної підготовки.

Для освоєння білінгвальної програми абітурієнту необхідно серйозно підготуватися та правильно налаштуватися, бути вмотивованим. По-перше, стратегія приймального відбору за таким профілем висуватиме вимогу обов'язкового знання європейської мови або володіння нею на рівні, достатньому для розуміння та спілкування. Для цього потрібні мовні інтенсиви для обдарованої молоді, адже конкурсний відбір на популярні юридичні спеціальності досить жорсткий.

Водночас важливо, щоб заклад вищої освіти мав достатньо підготовлений професорсько-викладацький склад, матеріально-технічну базу, інформаційні ресурси.

Для того, щоб цей процес був успішним, перш за все, необхідні спеціальні педагогічні технології. Однією з них є інтегрований предметно-мовний підхід, який називається English for professional purposes. Він поєднує дві траєкторії – предметний зміст та професійну іноземну мову. Іншими словами, це навчання мові за допомогою ситуацій професійного характеру, де заняття проводяться викладачем іноземної мови, а контекст спеціальності має характер загальних фахових понять.

Для підготовки бакалаврів юридичних спеціальностей зазначений підхід можна реалізувати, впроваджуючи низку освітньо-професійних програм за спеціалізаціями, розрахованими на поглиблену можливість оперування правовими нормами країн Євросоюзу мовою оригіналу та здатності використовувати мовні навички та знання під час здійснення правозастосовної діяльності, коли на змістовному рівні відбувається фіксація уваги на юридичних аспектах життя населення англomовних країн.

Система, запропонована нами для впровадження відповідно до дидактичних моделей, містить три види вправ: рецептивні, рецептивно-продуктивні та продуктивні, під час виконання яких студенти будуть відпрацьовувати найважливішу для них професійну термінологію, синтаксичні комплекси, характерні для мови європейської юриспруденції, а також граматичні конструкції, що відображають ментальні особливості правової системи ЄС.

Особлива увага приділяється активним типам полісемії, загальнонауковим, технічним, міжгалузевим та вузькогалузевим термінам, номенклатурним назвам та специфічним професіоналізмам. При цьому студентів привчають до думки, що деякі мовні одиниці не мають однозначних відповідників через свою національну варіативність і для їх перекладу, зумовленого контекстом, застосовують декілька українських еквівалентів.

З метою формування мовної здогадки та навичок логічного мислення виконується робота з найпродуктивнішими суфіксами англійської терміносистеми, синонімічними та антонімічними зворотами.

Розглядаючи основні моменти професійно-орієнтованого спілкування, яке буде застосоване майбутніми спеціалістами під час їх загальноєвропейської практики, типовими можна назвати встановлення усних та письмових ділових контактів, професійна взаємодія та обмін інформацією з колегами з європейських країн, аргументоване фахове повідомлення або наукова доповідь, ділова бесіда з конкретної теми, телефонні та відеопереговори в різних форматах тощо.

Виконуючи ці рекомендації, можна досягти значного прогресу в читанні та усному мовленні.

Сучасні тенденції розвитку англійської як мови професійного спілкування та її становлення в українському навчальному середовищі розвиваються дуже активно не лише внаслідок суто педагогічного розуміння значущості побудови освітніх маршрутів (так званих «дорожніх карт»), а й шляхом об'єктивних реалій, які впливають на специфіку існування знань як «кінцевого продукту» засвоєння інформації.

Інтернет-ресурси є обов'язковими для використання, вони змінюють традиційні підходи на альтернативні та в останні роки стали одним з ключових факторів розвитку вищої освіти. Сфера двомовного викладання в українських університетах, збагачена комп'ютерними технологіями, перетворилась на середовище, де дистанційне навчання є не менш ефективним, ніж заняття офлайн.

Першорядною перевагою такої форми освіти є її практична складова, безперервність майже за будь-яких обставин та виключна індивідуалізація.

Головне, щоб ресурси, які вивчатимуться, були пов'язані з майбутньою професією здобувача вищої освіти. Фахівцям необхідно розуміти та знати основні терміни, також важливо вміти будувати діалог з іноземними партнерами, тобто сформувати у тих, хто навчається, іншомовну компетенцію.

Такі ініціативи передбачають становлення здобувачів вищої освіти як фахівців у галузі права із розширеним знанням іноземної мови, що може бути використано у професійній діяльності: набуття загальних і професійних компетентностей, необхідних для правничої практики, в тому числі при взаємодії із закордонними партнерами; входження до міжнародної соціально-професійної системи; формування умінь та практичних навичок, що забезпечують активну участь у правових відносинах із використанням іноземної мови в галузі права; розширеним переліком вибіркових освітніх компонент навчальними дисциплінами, що формують універсальні непрофесійні якості.

Одним із найбільш продуктивних засобів формування професійної компетенції міжнародного зразка є організація навчання у білінгвальному середовищі з використанням тандем-методу. Під тандем-методом розуміється спосіб вивчення іноземної мови двома партнерами з різними рідними мовами, які працюють у парі. Головною метою тандему є опанування мови свого партнера в ситуації реального та/або віртуального спілкування, знайомство з його особистістю, культурою країни мови, що вивчається, а також отримання інформації в різних сферах і галузях знань, які однаково цікаві тандем-партнерам.

Виходячи з цього, можна окреслити два основні вектори тандемного навчання – мовний та предметний. Вони виступають компенсаторним механізмом по відношенню один до одного. В ідеалі співвідношення предметного та мовного компонентів має відповідати пропорції 50:50, але воно повсякчас змінюється за рівнем складності та метою вивчення тієї чи іншої теми.

Відбір мовного наповнення дисципліни, релевантного світовим ринкам праці, – це важливе завдання. Перше і основне протиріччя, яке вбачається тут педагогами, – це невідповідність компетенцій викладача іноземної мови профільним дисциплінам. Звісно, багато вітчизняних викладачів мають другу освіту і є магістрами, наприклад, з права, менеджменту чи економіки. Але ж професійна освіта є набагато складнішою і підготовка фахівців певного профілю охоплює величезну кількість напрямків. А проста заміна викладача іноземної мови викладачем-предметником (наприклад, доктором юридичних наук, який має рівень B2 з англійської) може призвести до суттєвої втрати якості мовного навчання, бо предметник не володіє методичним інструментарієм та необхідними філологічними компетенціями для мовної освіти, не має спеціальної підготовки. А отже, потрібна рівновага – співпраця філологів з профільними кафедрами, з гарантантами спеціальностей. І це перший вектор тандемного співробітництва. Він двосторонній, тому що в країнах світу існує практика ЕМІ – викладання фахових дисциплін англійською мовою (English as Medium of Instruction). Основна ідея такого тандему полягає у співпраці викладачів – предметника та лінгвіста – при реалізації єдиного навчального курсу. Відповідальність розподілятиметься відповідно до компетенцій викладачів, де лінгвісти відповідають за мовну компоненту, а предметники – за формування предметних знань та навичок.

Друга складова навчальних тандемів з точки зору мовного компоненту – це удосконалення засобів комунікації, доступ до ресурсів інших країн, створення особливого середовища, що сприятиме якісному викладанню, вивченню та використанню англійської мови та інших іноземних мов.

Це може бути зустріч із зарубіжними лекторами, різні форми аудіювання, фахової дискусії. Написання наукових статей, курсових та дипломних робіт іноземною мовою (з акцентом на зарубіжні першоджерела у порівнянні з вітчизняними підходами та розробками) сприятиме розвитку наукового апарату та двомовного мислення.

Особливо це стосується академічно здібної молоді, яка через геополітичні (військові дії), епідеміологічні чи інші причини не мала можливості здобути мовну освіту на належному рівні. В такому разі моделлю тандемної взаємодії може стати студентський

обмін між двома країнами, а також спільна науково-дослідна діяльність. Студенти повинні отримати доступ до різних форм зовнішніх навчальних курсів, брати участь у міжнародних наукових конференціях та вебінарах, а також у міжнародних освітніх проєктах, які реалізуються європейськими дослідницькими молодіжними центрами.

Висновки. Процес інтеграції в європейське суспільство, засвоєння загальнокультурних традицій та прогресивних професійних норм Євросоюзу, розвиток мотивації до фахової взаємодії із закордонними партнерами зумовили вибір освітньої траєкторії українських університетів в галузі міжпредметних зв'язків для підготовки студентів спеціальностей правового профілю. Найбільш ефективною дидактичною моделлю, яка передбачає формування навичок міжнародної взаємодії майбутніх фахівців на ринку праці, виявилось білінгвальне навчання.

Білінгвальна освіта – це всебічне оволодіння іноземною мовою з акцентом на навички аудіювання та розмовної мови. Вона розширює професійний кругозір та надає можливості роботи з першоджерелами, а також встановлення ділових контактів усередині країни та за її межами.

Підготовка до спілкування іноземною мовою, важлива для майбутньої професійної діяльності, може бути проведена на основі спеціальних освітньо-професійних програм, здатних створити умови для особистісного розвитку, академічної мобільності та міжнародного визнання шляхом відбудови поглиблених когнітивних та практичних умінь та навичок, вдосконалення професійної майстерності та творчої інноваційності на рівні, необхідному для розв'язання складних спеціалізованих задач і практичних проблем у сфері професійної діяльності.

Українська система освіти, яка наразі прагне до гармонійного та рівноправного співіснування з іншими навчальними системами світового ринку, здатна забезпечити якість підготовки студентів юридичних спеціальностей відповідно до міжнародних стандартів, використовуючи метод тандемів. Співпраця на рівні студента і його наставника, різнопрофільного викладацького складу та міжнародного партнерства надає освіті характеристик мультимодальності, а перманентне спілкування з носіями мови нівелює психологічні мовні бар'єри. Тандем – це унікальний простір, де у процесі комунікації відбувається взаємний обмін ідеями. Завдяки синхронізації мотивів мовний та предметний вектори тандемного навчання закладають основу довгострокових та продуктивних фахових відносин з високим рівнем довіри.

Розвиток білінгвальної іншомовної комунікативної компетенції, що відбувається в результаті синтезу комунікативного та професійного компонентів, відкриває безмежні горизонти академічної взаємодії.

Література:

1. Пашков М., Маркевич К., Стецюк П., Чекунова С., Сунгуровський М., Шангіна Л., Шнирков О. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи // Національна безпека і оборона. 2022. № 1–2. С. 2. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf
2. Штифурак А.В. Досвід використання імерсійної освіти у школах Фінляндії // Науковий вісник Донбасу. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_35
3. Іваненко С.В. Білінгвальне навчання як інструмент опанування спеціальних знань студентів немовних спеціальностей. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. Т. 1. № 67. С. 39–43. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/67/part_1/10.pdf
4. Vynarchyk, M.P. (2022). Bilingual education in Germany: French-speaking context. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 13, 81–88. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-81-88>
5. Helot, C., Cavalli, M. Bilingual Education in Europe: Dominant Languages // *Bilingual and Multilingual Education*. Pp.1-18. URL: https://www.researchgate.net/publication/315862657_Bilingual_Education_in_Europe_Dominant_Languages

References:

1. Pashkov, M., Markevich, K., Stetsyuk, P., Chekunova, S., Sungurovskiy, M., Shangina, L., et al. (2022). Ukrayina na shlyakhu do IEES: realiyi i perspektyvy [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects]. *Natsionalna bezpeka i oborona – National security and defense*, 1–2, 2. Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian].
2. Shtyfurak, A.V. (2013). Dosvid vykorystannya imersiynoyi osvity u shkolakh Finlyandii [Experience of using immersion education in Finnish schools]. *Naukovyy visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbas*. 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_35 [in Ukrainian].
3. Ivanenko, S.V. (2019). Bilinhvalne navchannya yak instrument opanuvannya spetsialnykh znan studentiv nemovnykh spetsialnostey [Bilingual education as a tool for mastering special knowledge of students of non-linguistic specialities]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. Vol. 4, 67, 39–43. Retrieved from http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/67/part_1/10.pdf [in Ukrainian].
4. Vynarchyk, M.P. (2022). Bilingual education in Germany: French-speaking context. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 13, 81–88. Retrieved from: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-81-88> [in English].
5. Helot, C., Cavalli, M. Bilingual Education in Europe: Dominant Languages // *Bilingual and Multilingual Education*. Pp.1-18. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/315862657_Bilingual_Education_in_Europe_Dominant_Languages [in English].

УДК 378.018.43:614.46

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-518-528](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-518-528)

Кривчик Геннадій Георгійович доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та українознавства, Український державний університет науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, тел.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0001-7504-4575>

Ладан Світлана Петрівна старша викладачка кафедри філософії та українознавства, Український державний університет науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, тел.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0003-0148-5911>

ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ФОРМИ І МЕТОДИ

Анотація. В умовах воєнного часу, ракетних обстрілів, вимикань світла та інтернету всі освітні заклади в Україні змушені вносити суттєві зміни в організацію навчального процесу. Головне – це перехід на дистанційну освіту, використання інтернету в навчальному процесі, проведення онлайн-занять на різних інтернет-платформах. В умовах, що склалися, наступним етапом має стати більш широке використання у викладанні навчальних дисциплін, зокрема гуманітарних, різноманітних письмових завдань і творчих робіт. Завдання – це передусім складання хронологічних, змістовно-хронологічних таблиць, заповнення таблиць порівняльного характеру, а також розгадування дидактичних головоломок: кросвордів, ребусів, шарад. Такі завдання мають бути індивідуальними, цікавими, відповідати програмі дисципліни, а їх виконання – стимулювати інтелектуальну діяльність, сприяти доброму засвоєнню матеріалу. Творчі письмові роботи – це написання навчальних тематичних, автобіографічних та бібліографічних рефератів, есе, тез-проектів, тез-звітів, тез-міністатей та наукових статей, зокрема у співавторстві з викладачами. Зазначені форми отримання знань роблять процес навчання цікавим і привабливим, їх використовували в закладах вищої освіти завжди й у нормальних умовах. Однак нині їх роль значно підвищилася. Навіть більше – може статися так, що без їх запровадження навчання студентів буде взагалі неможливою справою. У цій розвідці аргументовано переваги указаних форм навчання у викладанні гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти в умовах війни. Для розкриття теми використано низку дослідницьких методів, з-поміж яких аналітичний, описовий, логічний, а джерелами слугували передусім власний досвід викладання гуманітарних дисциплін, спостереження, анкетування та опитування студентів, а також матеріали ЗМІ та інтернет-ресурсів.

Ключові слова: безпека, інтернет-ресурси, хронологічні таблиці, порівняння, кросворди, шаради, реферати, есе, тези, дистанційні конференції.

Kryvchuk Gennadii Georgiyovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Ukrainian Studies, Ukrainian State University of Science and Technologies, Lazariana St., 2, Dnipro, 49010, tel.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0001-7504-4575>

Lahdan Svitlana Petrivna Senior Lecturer of the Department of Philosophy and Ukrainian Studies, Ukrainian State University of Science and Technologies, Lazariana St., 2, Dnipro, 49010, tel.: (056) 373-15-79, <https://orcid.org/0000-0003-0148-5911>

TEACHING OF HUMANITARIAN DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN WARTIME CONDITIONS: FORMS AND METHODS

Abstract. In the conditions of wartime, missile attacks, blackouts of light and the Internet, all educational institutions in Ukraine are forced to make significant changes in the organization

of the educational process. Chief among them are the transition to distance education, the use of the Internet in the educational process, conducting online classes on various Internet platforms. In the current conditions, the next stage should be a wider use in the teaching of educational disciplines, in particular, humanitarian, various written tasks and creative works. The task is primarily the compilation of chronological, content-chronological tables, filling in tables of a comparative nature, as well as solving didactic puzzles: crosswords, rebuses, charades. Such tasks should be individual, interesting, correspond to the program of the discipline, and their implementation should stimulate intellectual activity, promote good assimilation of the material. Creative written works are the writing of educational thematic, autobiographical and bibliographic abstracts, essays, thesis projects, thesis reports, theses mini-articles and scientific articles, in particular in co-authorship with teachers. These forms of acquiring knowledge make the learning process interesting and attractive, they have always been used in higher education institutions and under normal conditions. However, nowadays their role has increased significantly. Even more, it may happen that without their introduction, student education will be an impossible task at all. This survey argues the advantages of the specified forms of education in teaching humanitarian disciplines in higher education institutions in wartime conditions. To reveal the topic, a number of research methods were used, including analytical, descriptive, logical, and the sources were, first of all, the own experience of teaching humanitarian disciplines, observation, questionnaires and surveys of students, as well as materials from mass media and Internet resources.

Keywords: security, Internet resources, chronological tables, comparisons, crosswords, charades, essays, theses, remote conferences.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, яка прийшла в Україну навесні 2020 р., внесла свої корективи в усі сфери нашого життя, зокрема в організацію навчального процесу в закладах вищої освіти. Відповіддю на цей виклик стало поступове освоєння і науково-педагогічними працівниками, і здобувачами інтернет-технологій відеозв'язку, широке впровадження в навчальний процес онлайн-лекцій, семінарських і практичних занять на різних інтернет-платформах, що дало можливість продовжити навчання в режимі реального часу з дотриманням розкладу занять. Ситуація значно ускладнилася після повномасштабного нападу Росії на Україну в лютому 2022 р., вивівши на перший план необхідність перебування в безпечних місцях на час повітряних тривог. Нові обставини призвели до часткової втрати онлайн-занять, неможливості їх компенсувати шляхом перенесення на інший час, зручний для всіх здобувачів. Перед викладачами постала нова потреба у зміні формату засвоєння програмного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певна річ, зміни в навчальному процесі у зв'язку із широким запровадженням дистанційних технологій не могли не відбитися в публікаціях, написаних працівниками закладів вищої та середньої освіти, здебільшого з досвіду роботи [1–6]. В умовах воєнного часу відбулися науково-практичні конференції, присвячені роботі закладів освіти. Велике практичне значення мало проведення 30 серпня 2022 р. Міжнародної онлайн-конференції «Навчання під час війни. Як не допустити освітньої катастрофи» [7]. Учасники конференції висловили чимало слушних порад щодо організації дистанційного навчання, проведення онлайн-занять, нових форм і методів навчального процесу. Їх варто врахувати викладачам. Не минули цю тему й здобувачі вищої освіти, пропозиції яких щодо більш широкого запровадження письмових робіт у навчальний процес [8] певною мірою спонукали й нас до написання цієї статті. Однак, на наш погляд, проблема потребує подальшого розкриття з огляду на недостатнє відображення специфіки роботи закладів вищої освіти в умовах війни й погіршення обставин навчального процесу.

Мета статті – аргументувати переваги письмових форм навчання під час викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти в умовах війни. Для розкриття теми використано низку дослідницьких методів, з-поміж яких аналітичний, описовий, логічний,

а джерелами слугували передусім власний досвід викладання гуманітарних дисциплін, спостереження, анкетування та опитування студентів, а також матеріали ЗМІ та інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Цілком природно, що в умовах війни пріоритетним напрямом освітньої діяльності стало національно-патріотичне виховання, спрямоване на формування у здобувачів національної свідомості, громадянської відповідальності, любові до рідної землі, її історії, культивування кращих рис української ментальності, бережливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій. Це посилює роль дисциплін гуманітарного циклу та професійну відповідальність викладачів-гуманітаріїв. Водночас ракетні обстріли практично унеможливили роботу закладів вищої освіти у звичному режимі, що стало серйозним викликом як для викладачів, так і для здобувачів вищої освіти.

Однак, як виявилось невдовзі, виникли нові труднощі, пов'язані з періодичними блекаутами, віяловим вимиканням світла в багатьох населених пунктах у часи проведення занять, відсутністю стабільного інтернету. Про ситуацію може свідчити, наприклад, запис в особистому щоденнику одного з авторів цієї публікації за 17 грудня 2022 р.: «Ще нещодавно жартували: наші люди найнезламніші у світі. Коли вмикають світло, ми встигаємо за годину помитися, попрати білизну і приготувати борщ. Зараз, відверто кажучи, не до жартів. Учора, 16 грудня 2022 р., приблизно о 8:30 розпочався третій за останні два місяці блекаут: немає світла, тепла, води, зв'язку, інтернету, тобто нічого з цивілізованого життя. Стемніло за вікном уже о 16-ій. Погода похмура. Нічого не залишалося, як лягати в ліжку». Хоча згодом ситуація зі світлом та інтернетом дещо поліпшилася, однак, як і раніше, майже щоранку звучать повітряні тривоги, під час яких, зокрема, заборонено проведення занять навіть у режимі онлайн. Згідно з рекомендацією МОН України, оприлюдненій на порталі «Всеосвіта», «під час оголошення повітряної тривоги усі мають йти в укриття. Уроки (дистанційні в тому числі) під час повітряної тривоги неможливі. Усі учасники освітнього процесу мають перебувати в безпеці» [9]. Викладачі, які після оголошення повітряної тривоги все ж таки продовжують вести онлайн-заняття, щоб передати свої знання здобувачам, по суті, ризикують своїм життям і життям здобувачів, адже останні в таких випадках залишаються біля комп'ютерів за прикладом своїх одногрупників або боячись пропустити важливий матеріал. У разі скарги керівництву освітнього закладу здобувачів чи їхніх батьків, як мінімум, викладача можуть притягнути до адміністративної відповідальності – за виконання своєї роботи. Що робити?

Якщо ми дійсно хочемо зберегти систему освіти й не допустити закриття освітніх закладів, зокрема вищих, через неможливість їхньої роботи, то єдиним можливим виходом для нас може стати більш широке впровадження в навчальний процес різноманітних форм письмової роботи: по-перше, письмових завдань, які можна виконати вдома в будь-який час (переважно для бакалаврату), по-друге, написання письмових творів (переважно для магістратури).

Письмові завдання мають бути передусім індивідуальними, інакше їх виконання буде зведено до переписування підручника, списування один в одного, тобто до плагіату. Тому викладачу слід розробляти тематику письмових завдань відповідно до кількості здобувачів у групі або ж, якщо завдання велике за обсягом та потребує значного часу й зусиль на виконання, запропонувати здобувачам поділитися на підгрупи чи зробити це самому. Звичайно ж, тематика завдань повинна відповідати програмі дисципліни, а їх виконання стимулювати інтелектуальну діяльність, сприяти доброму засвоєнню програмного матеріалу, підготовці до складання поточних та модульних контролів. Водночас такі завдання мають бути не надто складними та орієнтованими на здобувача із середнім рівнем знань. Також важливо домогтися, щоб завдання були цікавими для здобувачів, щоб вони отримували задоволення від своєї роботи. «Створення такого

“передчуття” успіху важливе завдання вчителя у вихованні постійного бажання оволодівати все новими і новими знаннями, – писав видатний український педагог В. Сухомлинський. – ... Ми зробили висновок, що пристрасне бажання вчитися є стан морального задоволення в процесі подолання труднощів на кожному конкретному етапі набування знань або виконання практичного завдання» [10, с. 12].

У курсі історії України добре відомими методами самостійного засвоєння матеріалу є графічне зображення битв, підготовка презентацій, визначення ключових слів і, звичайно, складання хронологічних таблиць. Знання хронології має слугувати осмисленню певних тенденцій у розвитку історичних процесів і встановленню причинно-наслідкових зв'язків. Такі таблиці групують факти на основі часових відносин між ними, відображають послідовність подій. Так, для історії Давньоруської держави важливо засвоїти такі дати, як: князювання Олега; князювання Ігоря Рюриковича; правління княгині Ольги; військово-політична діяльність Святослава Хороброго; хрещення Русі Володимиром Великим; піднесення Русі за князювання Ярослава Мудрого; правління Володимира Мономаха, Ярослава Осмомисла, Данила Галицького. Однак, вочевидь, подібні таблиці є занадто простими і навряд чи можуть активізувати мислення студентів. Більш корисним, на нашу думку, буде складання *змістовно-хронологічних таблиць*, що забезпечить не механічне, а активне запам'ятовування матеріалу, включивши процес мислення студента. Скажімо, можна, указавши певний рік чи короткий відрізок часу, запропонувати здобувачам стисло охарактеризувати соціально-економічні й політичні процеси, що припадають на цей період.

Корисним і цікавим для виконання завданням може стати заповнення таблиць із використанням компаративного методу, який дає можливість зіставлення двох або більше явищ чи процесів. Завдяки таким порівняльним таблицям здобувачі можуть самостійно дійти висновку щодо прогресу чи регресу: стало більше чи менше, краще чи гірше. Так, під час вивчення новітнього періоду здобувачам можна запропонувати заповнити таблицю з порівнянням УРСР, України в 1991–2014 рр. і після 2014 р. за такими параметрами, як форма державного правління, політичний режим, партійна система, організація виборів, ідеологія, соціально-економічні відносини, міжнародне становище тощо. Так само у вивченні філософії може бути корисним заповнення порівняльних таблиць щодо: філософських уявлень в епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу, Просвітництва про Бога, природу (Всесвіт), призначення людини; визначення відмінного і спільного між релігійним, науковим і філософським світоглядом; концепцій вітчизняних філософів у поясненні та прогнозуванні соціальних трансформацій у сучасній Україні тощо. Можна здійснити порівняння поглядів видатних мислителів минулого, наприклад, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Сковороди.

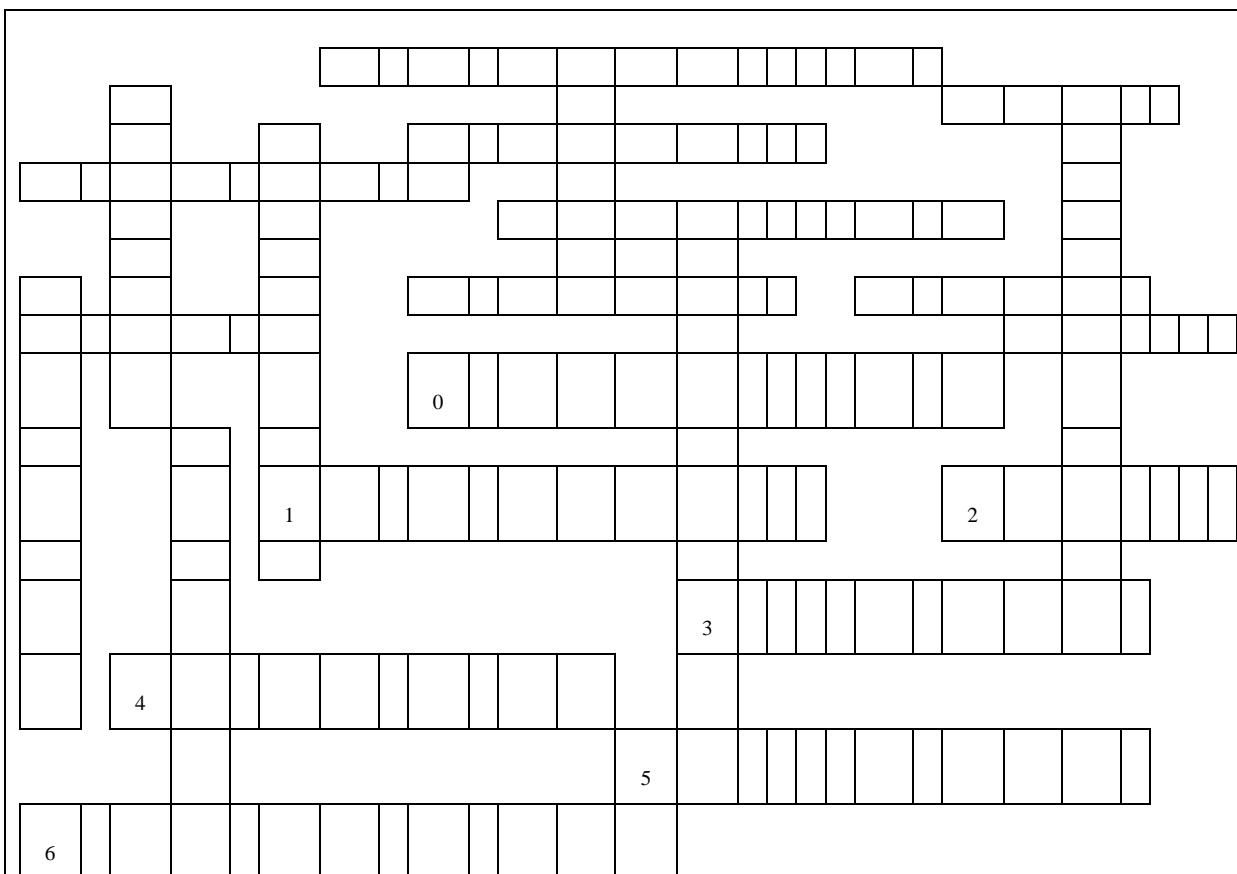
Як ми вже зазначали, письмові завдання мають бути суто індивідуальними. Зокрема, під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» індивідуальний характер завдань продиктовано змістом особистих документів, адже не може бути двох однакових автобіографій чи резюме. Із досвіду знаємо, що ні чіткий перелік відомостей, які потрібно подати в цих документах, ні шаблони і зразки не дають гарантій того, що здобувачі укладуть ці документи бездоганно, для останнього потрібна неабияка уважність до деталей, орієнтування на факти, офіційні дані. Здобувачі повинні усвідомити, що нехтування вимогами чинних національних стандартів щодо укладання документів якісною державною мовою засвідчує некомпетентність, відсутність професіоналізму та елементарних знань фахівця [11, с. 100]. До того ж, завдання можна урізноманітнити: частині здобувачів задати укладання документів, іншим – їх редагування, звісно, змінивши перед цим з етичних міркувань прізвища, імена та по батькові. Подаємо результат такого редагування на прикладі автобіографії студента.

До редагування	Після редагування
<p>Автобіографія</p> <p>Я, Ткаченко Ігор Олександрович, народився 19.01.2004 в м. Дніпро Дніпропетровської області.</p> <p>Із 2004 по 2021 р. навчався в СЗОШ № 4. Після закінчення школи вступив до УДУНТ, майбутня спеціальність «Транспортні технології на залізничному транспорті», зараз на другому курсі.</p> <p>Батьки: мати, Ткаченко Карина Вікторівна, працює фахівцем в ДТЕК «Дніпровські електромережі», батько, Ткаченко Олександр Денисович, працює водієм на хлібзаводі ТОВ «Катеринославхліб».</p> <p>Домашня адреса: м. Дніпро, вул. Березинська, буд. 12, Дніпропетровська обл., 49125.</p>	<p>АВТОБІОГРАФІЯ</p> <p>Я, Ткаченко Ігор Олександрович, народився 19 січня 2004 року в м. Дніпропетровськ.</p> <p>Із 2004 по 2021 р. навчався в міській СЗОШ № 4. Після закінчення школи вступив до Українського державного університету науки і технологій за спеціальністю «Транспортні технології на залізничному транспорті» на денну форму навчання. Зараз навчаюся на другому курсі.</p> <p>Склад сім'ї:</p> <p>Батько, Ткаченко Олександр Денисович, 1975 р. н., водій ТОВ «Катеринославхліб».</p> <p>Мати, Ткаченко Карина Вікторівна, 1978 р. н., фахівець ДТЕК «Дніпровські електромережі».</p> <p>Домашня адреса: вул. Березинська, буд. 12, м. Дніпро, 49125.</p>
14.03.23 підпис Ткаченко І. О.	14.03.2023 підпис

Із прикладу бачимо, що допущені помилки пов'язані з оформленням окремих реквізитів (назви документа, дати, підпису в особистих документах, адреси), порушенням хронологічної точності (назва міста має відповідати періоду згадки про нього), правил вживання скорочених найменувань установ (повне найменування – в разі першої згадки про установу в документі), послідовності й повноти викладу інформації в документі тощо.

У нових умовах велику роль у навчальному процесі мають виконати різні форми ігор. По-перше, використання подібних методів робить процес самостійного здобуття знань цікавим і привабливим. По-друге, знання з кожної дисципліни здобувачі отримують у комплексному вигляді, бо виконання таких завдань вимагає розуміння різних тем. По-третє, гра привчає студентів користуватися набутими знаннями, що, власне, і є важливим завданням закладу вищої освіти. Як слушно зауважив директор консалтингової компанії Start Global Д. Швець, основне завдання навчання сьогодні – не просто надати матеріал для вивчення, а й забезпечити персоналізований підхід для засвоєння знань, які потрібні саме зараз для саме цієї людини [12]. Не варто ігнорувати різноманітні форми дидактичних головоломок. Під час вивчення гуманітарних дисциплін це передусім кросворди й ребуси, які є найкращим способом для активізації знань та повторення основних понять із теми. Сьогодні в інтернет-мережі можна знайти чимало кросвордів з історії України, зокрема на порталі «Всеосвіта» [13]. Проте всі вони невеликі за обсягом та орієнтовані на середню школу, для здобувачів вищої освіти завдання має бути складніше. Як приклад подаємо авторську розробку – кросворд із дисципліни «Історія і культура України» за розділом «Україна в другій половині ХХ ст.».

Примітка: осіб позначати ініціалом імені та прізвищем, наприклад, В. Стус.

По горизонталі: 1. Педагог-новатор, розробник гуманістичної системи освіти, автор твору «Серце віддаю дітям». 2. Заслужена академічна хорова капела, лауреат Республіканської премії ім. Т. Шевченка. 3. Спортсменка, двічі абсолютна чемпіонка світу з художньої гімнастики. 4. Учений у галузі ракетобудування й космонавтики, генеральний конструктор космічних ракет. 5. Перший секретар ЦК КПУ, прихильник централізованої партійно-державної влади, підпорядкованості республік центру. 6. Видавнича продукція (книги, журнали, газети), які тиражували нелегально. 7. Футбольна команда, 13-разовий чемпіон СРСР, володар суперкубка Європи 1975 р. 8. Учений у галузі зварювання металів, багаторічний президент НАНУ. 9. Кризове двадцятиліття Радянського Союзу. 10. Політичні зміни після смерті Й. Сталіна, що виявилися в припиненні кампанії проти націоналізму, уповільненні русифікації, розширенні прав республіки. 11. Л. Осика, Ю. Ілленко, І. Миколайчук представляють такий напрям української культури, як ... 12. У 1961 р. м. Сталіне отримало нову назву – ... 13. Кінорежисер, який екранізував повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 14. Політичний курс КППС, розпочатий у середині 80-х рр. і спрямований на оздоровлення суспільно-політичної, економічної й ідеологічної сфер життя. 15. Нова форма морально-політичної опозиції до державного ладу в 60–70-х рр. 16. Покоління талановитих митців періоду «відлиги», які протестували проти втручання партії у справи мистецтва.

По вертикалі: 1. Художниця-самоучка, авторка картини «Хата в Богданівці». 2. Скульптор, автор пам'ятника засновникам Києва. 3. Перший секретар КЦ КПУ, що сприяв самостверженню української нації, автор книги «Україна наша Радянська». 4. Діяч національного руху, засновник Української робітничо-селянської спілки. 5. Автор доповіді на ХХ з'їзді КППС «Про культ особи Й. Сталіна та його наслідки». 6. Територіальні органи управління, які створювали замість галузевих міністерств. 7. Художниця в жанрі «наївного мистецтва», авторка картини «Атомна війна, будь проклята вона».

Для самостійного вдосконалення знань з української мови особливе значення мають шаради, адже їх розгадування найкращим чином сприяє розумовому розвитку та розширенню мовного поля під незвичним, асоційованим кутом зору. Підбирати їх доцільно за окремою темою, тоді це сприятиме ще й підвищенню культури мовлення здобувачів. Для прикладу подаємо шаради за темою «Морфологічні норми української мови», дібрані на порталі «Словник UA» [14]:

<i>Розгадайте зашифровані в поданих шарадах невідмінювані іношомовні слова та визначте їх рід:</i>	
<p>*** Цінного паперу відрізна частина, Вигук, далі нота – ось і слово є: Будете як раптом в гостях у грузина, Хліб такий тамтешня бава подає. КУПОН+А+МІ ***</p> <p>Давній слов'янин і ступінь музичний Творють цей виступ у цирку комічний. АНТ+РЕ ***</p> <p>Чаклуна із нотою єднай – Матимеш смачнесеньке на втіху. Що у тому слові – відгадай – Шведський сир із присмаком горіха. МАГ+РЕ ***</p> <p>Дві частки до прийменника додайте – Побачите, як цей нехитрий крок Відкриє слово – в ньому прочитайте: У мусульманській вірі – це пророк. НА+Б+І ***</p> <p>Дві ноти й вигук склали цю шараду. Вже й маємо костюм для маскараду. ДО+МІ+НО ***</p> <p>Приміщення на кораблі згадайте – Для вантажів, машин там місце є... Прийменника до нього ще додайте – Враз дзеркало високе постає. ТРЮМ+О</p>	<p>*** Маленький ресторан... Якщо до нього Таке слівце малесеньке знайти, Що значить орган зору у живого, То разом буде – у мистецтві стиль. БАР+ОКО ***</p> <p>Є займенник, далі – нота... Саме так Слово склалося – це розділовий знак. ТИ+РЕ ***</p> <p>Двох часток із часткового загалу У певне слово поєднати спроба Одразу про таке нам нагадала – До плаття чи сорочки про оздобу. Ж+АБО ***</p> <p>Прийменник слово починає, Індійський пишний корж пшеничний Це слово дивне завершає, І разом – то є твір музичний. ПО+ПУРІ ***</p> <p>Ось ще дві ноти у шеренгу стали Й Італії монету здарували. СОЛЬ+ДО ***</p> <p>Ось вчений, митець чи наставник, Кого шанувати нам слід... Дасть доданий вигук управно Громадського транспорту вид. МЕТР+О</p>

Вивчення кожної дисципліни може здійснюватися самостійно, однак обов'язково має бути контрольованим із боку викладача, передусім у формі проходження тестів. В Українському державному університеті науки та технологій (УДУНТ) тестування з усіх дисциплін відбувається на інтернет-платформі «Лідер», де здобувачам також надана можливість ознайомитися з навчальною програмою і силабусом дисципліни, скористатися електронними підручниками, навчальними посібниками та конспектами лекцій викладача. Екзаменаційне чи залікове тестування відбувається поетапно, після вивчення модуля. Однак в умовах, що склалися, ми вважаємо за доцільне запровадження й додаткового (проміжного, необов'язкового) тестування після вивчення кожної теми. Мета такого тестування – закріплення знань. Його здобувачі можуть пройти в будь-який момент і без обмеження в часі (на відміну від залікових тестів), однак результати тестування ми обов'язково враховуємо під час виставлення підсумкової оцінки знань студента.

Здобуття компетентностей забезпечується більш широким упровадженням у навчальний процес *творчих робіт*. Першою з них має бути *реферат*, під яким здебільшого розуміють коротке (до 5–7 с.) викладення тієї чи іншої програмної теми на основі навчально-методичної літератури і за певним планом: вступ, 3–4 пункти, висновки. Певна річ, тематика рефератів має відповідати програмі, але водночас вона не може повторювати назви розділів підручника. Тому ми, зокрема, пропонуємо вже першокурсникам написати реферат з історії своєї родини, своїх батьків, при цьому ставимо вимогу, щоб у цій сімейній історії відбивалася історія країни, бо, як слушно зауважив професор В. Іваненко в одному з біографічних нарисів, історія окремої родини, однієї людини – це краплина в безмежному океані драматичної історії країни [15, с. 8]. Утім, написання рефератів на будь-яку тему, безумовно, необхідне й корисне з огляду на підготовку до виконання більш складних завдань, що мають науковий характер. Зокрема, серед таких можна назвати *есе* як твір, що передбачає більш вільне викладення матеріалу, наявність власних, суб'єктивних, суджень, публіцистичний стиль написання. Есе виявляє і формує літературні здібності здобувача, які знадобляться в майбутньому кожному фахівцю, і не лише в гуманітарній царині.

Слід упроваджувати таку форму навчання, як *бібліографічний реферат*, що передбачає конспектування з подальшим аналізом наукових публікацій провідних учених. Зазначена форма забезпечує ознайомлення здобувачів із науковими досягненнями, їх долучення до сучасної наукової думки. До речі, одному з авторів цієї публікації саме написання інформативного реферату (за «Капіталом» К. Маркса) ще в 17-річному віці, можливо, дозволило усвідомити своє справжнє покликання – історичні науки. У подальшому, під час навчання в Дніпропетровському державному університеті, окрім ознайомлення з текстом підручників, із кожної дисципліни довелось законспектувати й проаналізувати цілу низку наукових праць. Вимоги до знань були високими. І такий підхід здається цілком виправданим. До речі, в університетах Західної Європи навчання відбувалося здебільшого на основі вивчення книг. Тоді говорили, що такий-то викладач читає чи такий-то студент слухає таку-то книгу. Роджер Бекон у XIII ст. сформулював це так: «Якщо хтось знає текст, він знає все, що відноситься до науки, про яку тлумачить цей текст *quod*» [16]. Як кажуть, усе нове – це давно забуте старе.

Поширеним жанром наукового твору є *тези доповіді* на науковій конференції, які мають декілька різновидів, зокрема: *тези-проект*, які є заявою, декларацією про наміри проведення наукового дослідження; *тези-звіт*, які відображають сутність уже проведеного дослідження. З огляду на жорсткий регламент наукових конференцій обидва види тез мають невеликий обсяг. Відтак стиль їх написання має бути максимально лаконічним, що відображає й народне прислів'я «Говори так, щоб словам було тісно, думкам – просторо». Водночас призначення тез – дати поштовх до обговорення певної теми учасниками конференції, викликати дискусію. Тому тези, особливо тези-проект, мусять загострювати проблему, мати певною мірою провокативний характер. При цьому, однак, здобувачу слід нагадати про неприпустимість агресивності, войовничості, занадто категоричних суджень, що не прийнято в академічному середовищі. Тут важливо дотримуватися певного такту, вміння знайти «золоту середину» [17, с. 68].

Останніми роками у зв'язку з проведенням численних заочних науково-практичних конференцій набули поширення *тези-міністатті*, які відрізняються від вищезазначених структурою, схожою зі структурою наукових рефератів: анотація та ключові слова (часто, крім української, англійською мовою); обґрунтування теми (актуальність, огляд публікацій, мета, завдання, наукові методи); викладення результатів дослідження (основний зміст); висновки і пропозиції; бібліографічні посилання. Причому більш конкретні вимоги висуває редакція збірника матеріалів конференції.

Такі роботи кваліфікують як оприлюднення результатів дослідження, вони є обов'язковими для аспірантів і докторантів. Гадаємо, що цю форму слід запроваджувати в

умовах, що склалися, і для студентів, насамперед магістрантів, які вже мають певний досвід написання письмових творів. До речі, зараз щомісяця в різних містах України Молодіжна наукова ліга організує за узгодженням з МОН України міжнародні дистанційні наукові конференції для студентів із науковими керівниками. Тематика таких конференцій мультидисциплінарна. Обсяг матеріалів – до 5 сторінок. Наш досвід участі в таких конференціях як наукових керівників кількох здобувачів – магістрантів та бакалаврів – дозволяє зробити висновок про велику користь для них від цієї роботи. По-перше, здобувачі отримують навички написання наукового твору, впевненість у своїх силах, а по-друге – додаткову мотивацію до оволодіння знаннями, адже мати публікацію власного опусу – це престижно. Тому вони охоче беруться за цю роботу. Так, у 2022/23 навчальному році усі студенти, що вивчали курс «Введення в наукову діяльність» у магістратурі УДУНТ за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», мали радість побачити в матеріалах різних міжнародних конференцій свої опубліковані наукові праці. А їх науковий керівник, до речі, отримав стільки ж подяк від оргкомітетів конференцій.

Спираючись на досвід написання здобувачами тез доповіді, найбільш підготовленим із них можна запропонувати й написання наукової статті, у тому числі й у співавторстві. Адже тези за тією формою, що яку йшлося вище, по суті, і є невеликою статтею. Чим останні мусять відрізнятися від тез, так це не тільки більшим обсягом, але й більшою глибиною, самостійністю й оригінальністю суджень і висновків, переконливістю аргументації, новизною, тобто тим, до чого слід прагнути молодому (та й не тільки молодому!) вченому. Не секрет, що пересічний здобувач воліє піти найпростішим для себе шляхом – просто завантажити матеріал з інтернету. Та й часто він просто побоюється висловити власну думку. Який вихід? Гадаємо, слід зробити так, щоб творча діяльність приносила молодій людині почуття інтелектуального задоволення. Говоримо: коли пишеш, постійно уявляй, що бачиш на власні очі свого читача, у тому числі свого опонента, розмовляй із ним, дискутуй із ним, переконуй його, доводь свою правоту. Пиши так, щоб тобі було радісно. Нехай, як писав Данте, «в серці насолода аж вирує» [18, с. 199]. До речі, за таких якостей будь-який твір, зокрема стаття, набуде динамізму, буде цікавою.

Певна річ, написання письмових робіт має доповнюватися регулярним консультуванням здобувачів, у тому числі індивідуальним. Такі методи дозволяють із більшою гнучкістю організувати навчальний процес, хоча потребують не меншої відповідальності, сумлінності, самовіддачі від науково-педагогічних працівників. І як не дивно, такі методи мають певні переваги над традиційними. Якщо їх використовувати правильно, то вони стимулюють інтелектуальну діяльність студента, спонукають його самостійно здобувати знання, опановувати науку, свідомо й мотивовано звертатися до матеріалів, які викладачі надають під час аудиторних занять, а водночас оволодівати практичними навичками й компетентностями, що, зрештою, і має бути змістом навчання в закладі вищої освіти. Не випадково такі методи як чи не головні завжди застосовували провідні світові університети.

Висновки. Очевидно, широке впровадження в навчальний процес письмових методів не позбавлено певних недоліків і пов'язано з деякими ризиками. Від професорсько-викладацького складу зазначені методи вимагають більш творчих підходів до своєї роботи і навіть більших витрат часу, адже їм доведеться працювати індивідуально з кожним студентом. Із боку студентів можливе формальне й недбале ставлення до виконання письмових робіт, допущення плагіату. Однак ці ризики не більші, ніж під час проведення традиційних занять, а особливо у випадку контрольного тестування студентів у «сліпому» режимі. Із цим, певна річ, слід боротися, але це вже інша тема для обговорення.

Коли закінчиться війна, а вона все ж закінчиться й відновиться нормальний навчальний процес, дещо з нині набутого досвіду викладачі будуть використовувати й далі.

Йдеться насамперед про можливості інтернету, користування електронними підручниками й посібниками. І далі поширеними будуть такі методи контролю й самоконтролю знань, як тестування, виконання письмових завдань. Утім, ці форми мають і будуть мати лише допоміжне значення, адже ніхто й ніколи не зможе компенсувати живе спілкування учня зі своїм учителем, ученим, наставником і вихователем. Тобто того, чого позбавлене нинішнє покоління здобувачів.

Література:

1. Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання: збірник наукових праць. Харків: ХНУБА, 2021. 376 с.
2. Васиута О. І. Дистанційне навчання у закладах вищої освіти під час пандемії: сучасні виклики та інновації. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. 2020, 11 (167). С. 11–16. DOI: 10.5281/zenodo.4515148. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Vasiuta-O.pdf>.
3. Дистанційне навчання: досвід отримано, висновки зроблено. URL: https://dut.edu.ua/ua/news-1-558-9399-distancyjne-navchannya-dosvid-otrimano-visnovki-zrobleno_kafedra-dokumentoznavstva-ta-informaciynoi-diyalnosti.
4. Кривчик Г. Г., Лагдан С. П. Дистанційне навчання: вимушена необхідність чи нагода для вдосконалення навчального процесу? *Grail of Science. Periodical Scientific Journal*. 2022. № 22. Р. 229–235. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2020.45. URL: <archive.journal-grail.science/index.php/27103056/issue/view/25.11.2022>.
5. Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Переваги та недоліки дистанційного навчання. URL: kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsinoho-navchannya.
6. Освіта як провідник: як українські вчителі використовують Classtime під час війни. *Classtime: освітній блог*. URL: classtime.com/blog/navchannya-pid-chas-viyny/.
7. Навчання під час війни. Як не допустити освітньої катастрофи: Міжнародна педагогічна онлайн-конференція, 30 серпня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8Y-i0uINu9w>.
8. Лісовенко В. Г. Дистанційна освіта на погляд пересічного студента. *Модернізація та сучасні українські і світові наукові дослідження: матеріали III Міжнародної студентської наукової конференції* (3 бер. 2023 р., ГО «Молодіжна ліга»). Херсон: ГО «Європейська наукова платформа», 2023. С. 165–168. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-03.03.2023/23>.
9. Ракетний терор: дистанційні уроки під час повітряної тривоги. URL: <https://vseosvita.ua/news/raketnyi-teror-dystantsiini-uroky-pid-chas-povitrianoi-tryvohy-76019.html>.
10. Сухомлинський В. О. Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів. *Вибрані твори: в 5 т. / гол. редкол. О. І. Дзєверін*. Київ: Рад. шк., 1976–1977. Т. 5. С. 7–16.
11. Лагдан С. П. Типові помилки під час укладання документів. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* (June 16–18, 2020). Melbourne, Australia: CSIRO Publishing House, 2020. Р. 92–100.
12. Швець Д. Цінність гри у бізнесі: подолання перешкод та пошук інновацій. *Mind.ua: незалежний журналістський бізнес-портал*. URL: <https://mind.ua/openmind/20185820-cinnist-gri-u-biznesi-podolannya-pereshkod-ta-poshuk-innovacij>.
13. Кросворди з історії України. *Всеосвіта: національна освітня платформа*. URL: <https://vseosvita.ua/library/krosvordi-z-istorii-ukraini-14166.html>.
14. Шаради. *Словник UA: портал української мови та культури*. URL: <https://slovyk.ua/forum/viewtopic.php?f=17&t=2377&start=850>.
15. Іваненко В. В. Як стати ученим? (до 75-річчя доктора історичних наук, професора Геннадія Кривчика). *Грані*. 2023. Т. 26, № 1. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.15421/172301>.
16. Середньовічна система освіти: університети. URL: <https://ukrbukva.net/page,7,100293-Srednekovaya-sistema-obrazovaniya-universitety.html>.
17. Іваненко В. В., Кривчик Г. Г., Накашидзе І. С. Уведення в науково-педагогічну діяльність: навч. посіб. Дніпро: Ліра, 2018. 120 с.
18. Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія. Рай / перекл. з італ. Є. Дробязка. Київ: Дніпро, 1972. 282 с.

References:

1. Aktualni problemy osvithno-vykhovnoho protsesu v umovakh karantynnykh obmezhen ta dystantsiinoho navchannya: zbirnyk naukovykh prats (2021). [Actual problems of the educational process in the conditions of quarantine restrictions and distance learning: a collection of scientific papers]. Kharkiv: KHNUBA [in Ukrainian].
2. Vasiuta, O. I. (2020). Dystantsiine navchannya u zakladakh vyshchoi osvity pid chas pandemii: suchasni vyklyky ta innovatsii [Distance learning in institutions of higher education during the pandemic: modern challenges and innovations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» im. T. H. Shevchenka*, 11 (167), 11–16. DOI: 10.5281/zenodo.4515148. Retrieved from <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Vasiuta-O.pdf> [in Ukrainian].

3. Dystantsiine navchannia: dosvid otrymano, vysnovky зроблено [Distance learning: experience gained, conclusions drawn]. Retrieved from https://dut.edu.ua/ua/news-1-558-9399-distanciyne-navchannya-dosvid-otrimano-visnovki-zrobleno_kafedra-dokumentoznavstva-ta-informaciynoi-diyalnosti [in Ukrainian].
4. Kryvchyk, G. G. & Lahdan, S. P. (2022). Dystantsiine navchannia: vymushena neobkhdnist chy nahoda dlia vdoskonalennia navchalnogo protsesu? [Distance learning: a forced necessity or an opportunity to improve the educational process?]. *Grail of Science. Periodical Scientific Journal*, 22, 229–235. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2020.45. Retrieved from archive.journal-grail.science/index.php/27103056/issue/view/25.11.2022 [in Ukrainian].
5. Myronov, Yu. B. & Myronova, M. I. Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia [Advantages and disadvantages of distance learning]. Retrieved from kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsinoho-navchannya [in Ukrainian].
6. Osvita yak providnyk: yak ukrainski vchyteli vykorystovuiut Classtime pid chas viiny [Education as a guide: how Ukrainian teachers use Classtime during the war]. *Classtime: osvittii bloh*. Retrieved from classtime.com/blog/nabchannya-pid-chas-viyny/ [in Ukrainian].
7. Navchannia pid chas viiny. Yak ne dopustyty osvitnoi katastrofy: Mizhnarodna pedahohichna onlain-konferentsiia, 30 serpnia 2022 r. [Training during the war. How to prevent an educational disaster: International Pedagogical Online Conference, August 30, 2022]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=8Y-i0uINu9w> [in Ukrainian].
8. Lisovenko, V. H. (2023). Dystantsiina osvita na pohliad peresichnogo studenta [Distance education in the view of an average student]. *Modernizatsiia ta suchasni ukrainski i svitovi naukovy doslidzhennia: materialy III Mizhnarodnoi studentskoi naukovo konferentsii* (3 bereznia, HO «Molodizhna liha»). Kherson: HO «Yevropeiska naukova platforma». (165–168). Retrieved from <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-03.03.2023/23> [in Ukrainian].
9. Raketnyi teror: dystantsiini uroky pid chas povitrianoi tryvohy [Missile terror: distance lessons during the air alert]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/news/raketnyi-teror-dystantsiini-uroky-pid-chas-povitrianoi-tryvohy-76019.html> [in Ukrainian].
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Interes do uchinia – vazhlyvyi stymul navchalnoi diialnosti uchniv [Interest in learning is an important stimulus for students' educational activities]. *Vybrani tvory: v 5 t. / holova redkol. O. I. Dzeverin*. Kyiv: Rad. shk. 1976–1977. T. 5. S. 7–16 [in Ukrainian].
11. Lahdan, S. P. (2020). Typovi pomylky pid chas ukladannia dokumentiv [Typical mistakes when compiling documents]. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* (June 16–18). Melbourne, Australia: CSIRO Publishing House. (92–100) [in Ukrainian].
12. Shvets, D. Tsinnist hry u biznesi: podolannia pereshkod ta poshuk innovatsii [The value of the game in business: overcoming obstacles and searching for innovations]. *Mind.ua: nezaleznyi zhurnalistskyi biznes-portal*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20185820-cinnist-gri-u-biznesi-podolannya-pereshkod-ta-poshuk-innovacij> [in Ukrainian].
13. Kroswordy z istorii Ukrainy [Crosswords on the history of Ukraine]. *Vseosvita: natsionalna osvittia platforma*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/krosvordi-z-istorii-ukraini-14166.html> [in Ukrainian].
14. Sharady [Charades]. *Slovyk UA: portal ukrainskoi movy ta kultury*. Retrieved from <https://slovyk.ua/forum/viewtopic.php?f=17&t=2377&start=850> [in Ukrainian].
15. Ivanenko, V. V. (2023). Yak staty uchenym? (do 75-richchia doktora istorychnykh nauk, profesora Hennadiia Kryvchyka) [How to become a scientist? (to the 75th anniversary of the Doctor of Historical Sciences, Professor Gennady Kryvchyk)]. *Hrani*, 26 (1). (6–14). DOI: <https://doi.org/10.15421/172301> [in Ukrainian].
16. Serednovichna systema osvity: universytety [Medieval education system: universities]. Retrieved from <https://ukrbukva.net/page,7,100293-Srednevekovaya-sistema-obrazovaniya-universitety.html> [in Ukrainian].
17. Ivanenko, V. V., Kryvchyk, G. G. & Nakashydzhe, I. S. (2018). Uvedennia v nauково-pedahohichnu diialnist: navch. posib. [Introduction to scientific and pedagogical activities: a study guide]. Dnipro: Lira [in Ukrainian].
18. Dante, Alihieri (1972). Bozhestvenna komediia. Rai [Divine Comedy. Paradise] / perekł. z ital. Ye. Drobiazka. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

УДК 37.378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-529-536](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-529-536)

Матвієнко Леся Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет, вул.Сковороди 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (099) 300-07-007, <https://orcid.org/0000-0003-1211-3056>

Красота Олена Григорівна кандидат економічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університету, вул.Сковороди 1/3, м. Полтава, 36003, тел. (099) 300-70-07, <https://orcid.org/0000-0003-3082-1363>

ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕВЕРНУТОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Останнім часом все більшу популярність у вищій освіті набуває метод перевернутого навчання. Тема застосування перевернутого навчання під час викладання іноземної мови у вищому навчальному закладі досить актуальна, оскільки цей підхід може бути корисним для покращення якості навчання та сформованості іншомовних компетенцій студентів. Перевернуте навчання є важливим інноваційним підходом до викладання іноземних мов в сучасному вищому навчальному закладі. Воно забезпечує більш інтерактивний та студентоцентризований підхід до навчання, де студенти беруть більш активну участь у своєму процесі навчання та взаємодіють з викладачем, що робить навчання більш ефективним та результативним. У перевернутому навчанні здобувачі вищої освіти вивчають матеріал самостійно вдома, а на аудиторних заняттях в середовищі вищого навчального закладу виконують практичні завдання, що дозволяє покращити розуміння іншомовних матеріалів та запам'ятовування спеціальних термінів, а також розвивати навички комунікації та співпраці. У статті розглянуті різні аспекти перевернутого навчання, його переваги та недоліки, а також приклади використання цього підходу у вивченні іноземних мов. Авторами розглядаються різні аспекти перевернутого навчання, включаючи роль викладача-фасилітатора та здобувача вищої освіти в навчальному процесі, типи завдань, які можуть бути виконані під час занять, та вплив цього підходу на результати навчання та якість освіти. Аналізуються дослідження, які відображають думки експертів та практиків з ефективності впровадження елементів перевернутого навчання, а також опитування студентів, що дозволяють оцінити їхню думку про цей підхід. Висновки з досліджень показують, що перевернуте навчання може бути доцільним для вивчення іноземної мови в вищих навчальних закладах, але викладачеві необхідно враховувати потреби студентів та доступність технічних засобів для самостійного опрацювання відео та аудіо матеріалів.

Ключові слова: технологія перевернутого навчання, вивчення іноземної мови, інноваційні методи навчання, освітнє середовище вищого навчального закладу.

Matviienko Lesia Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (099) 300-07-007, <https://orcid.org/0000-0003-1211-3056>

Krasota Olena Hryhorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (099) 300-70-07, <https://orcid.org/0000-0003-3082-1363>

TECHNOLOGY OF INVERTED LEARNING IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO STUDENTS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. Recently, the method of flipped learning is gaining more and more popularity in higher education. The topic of using flipped learning during foreign language teaching in a higher

educational institution is quite relevant, as this approach can be useful for improving the quality of learning and the formation of foreign language competences of students. Flipped learning is an important innovative approach to teaching foreign languages in a modern higher education institution. It provides a more interactive and student-centered approach to learning, where students are more actively involved in their learning process and interact with the teacher, making learning more efficient and effective. In flipped learning, students of higher education study the material independently at home, and in classroom classes in the environment of a higher educational institution, they perform practical tasks, which allows to improve understanding of foreign language materials and memorization of special terms, as well as to develop communication and cooperation skills. The article discusses various aspects of flipped learning, its advantages and disadvantages, as well as examples of the use of this approach in learning foreign languages. The authors consider various aspects of flipped learning, including the role of the teacher-facilitator and the student of higher education in the learning process, the types of tasks that can be completed during classes, and the impact of this approach on learning outcomes and the quality of education. Research that reflects the opinions of experts and practitioners on the effectiveness of implementing elements of flipped learning is analyzed, as well as student surveys that allow us to assess their opinion about this approach. Research findings show that flipped learning can be appropriate for learning a foreign language in higher education institutions, but the teacher needs to take into account the needs of students and the availability of technical means for independent processing of video and audio materials.

Keywords: flipped learning technology, foreign language learning, innovative teaching methods, educational environment of a higher educational institution.

Постановка проблеми. Забезпечення якісного освітнього процесу у системі вищої освіти базується на впровадженні інноваційних методик навчання, широкому застосуванні інформаційно-комп'ютерних та веб-технологій.

У традиційній формі організації навчального середовища з іноземної мови більшість часу використовується для подачі нового матеріалу в формі розповіді або лекції. Здобувачі вищої освіти в цьому виді діяльності лише отримують інформацію від викладача, не приймаючи активної участі в її аналізі та засвоєнні. Лабораторні чи практичні заняття з іноземної мови в ході взаємодії учасників навчального процесу вищого навчального закладу найчастіше мають за основу репродуктивне відтворення матеріалу та виконання вправ на засвоєння поданої теоретичної інформації. Виключно традиційна форма організації навчання стає невмотивованою в період застосування дистанційного навчання та потребує трансформації навчального простору з допомогою сучасних інноваційних технологій.

Виокремлення таких проблемних питань актуалізувало розробку сучасних освітніх технологій, що дозволяють ефективно та органічно поєднання різних форм представлення і опрацювання навчальних матеріалів. Необхідним підходом до формування іншомовних компетенцій здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей є всебічне застосування в навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій, динамічна трансформація від традиційних методів навчання до здобуття вищої освіти на основі web-підтримки та дистанційних засобів навчання.

Насьогодні у різних вищих навчальних закладах Європи та світу набуває розповсюдження технологія перевернутого навчання. Ця інноваційна форма організації освітнього простору є однією з моделей змішаного навчання і передбачає поєднання традиційної технології та дистанційної освіти. Такі ефективні цифрові стратегії можуть бути використані як у формальній, так і в неформальній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до стану розвитку вищої освіти розробка методів та засобів організації змішаного навчання є нагальним питанням, яке досліджується науковцями всього світу. Сама технологія перевернутого навчання є відносно новою і наразі аналізуються теоретичні та практичні аспекти її впровадження у вищих навчальних закладах.

Особливості застосування технології перевернутого навчання у середовищі вищого навчального закладу розглядали науковці-теоретики А. Самс та Дж. Бергман. Найголовнішою складовою такої форми навчання, на їхню думку, виступає комплексна взаємодія учасників навчального процесу та продумані види навчальної діяльності, які долучаються в ході навчального процесу [1].

Основоположниками теорії та практиками застосування перевернутого навчання в українській вищій освіті вважаються М. Кадемія [2], І. Савченко [3], Н. Приходькіна [4] та ін.

Сучасними зарубіжними дослідниками технологія перевернутого навчання розглянута як система у межах якої студенти отримують новий матеріал до заняття і зосереджуються на опрацюванні вивченого під час заняття [5]. Така форма представлення нового навчального матеріалу передбачає завдання, пов'язані з аналізом та переробкою представленої інформації, вирішення проблемних питань з поданої теми.

Аналіз наукових досліджень з проблеми перевернутого навчання показує, що цей метод може мати позитивний вплив на навчальний процес та результати навчання студентів.

Наприклад, дослідження, проведене у 2012 році в Університеті Массачусетса показало, що студенти, які використовували перевернуте навчання в курсі біології, досягали вищих результатів на контрольних роботах, порівняно зі студентами, які слухали традиційні лекції.

Також, дослідження, проведене у 2013 році в Університеті Денвера, показало, що студенти, які використовували перевернуте навчання в курсі математики, досягали вищих результатів на кінцевому іспиті та мали більш позитивне ставлення до навчального процесу, порівняно зі студентами, які навчалися за традиційними методиками.

Крім того, дослідження, проведене у 2014 році у Європейському університеті Віадрина, показало, що перевернуте навчання може мати позитивний вплив на мотивацію здобувачів вищого навчання до вивчення іноземних мов та підвищувати їхню самодисципліну.

Наукові дослідження демонструють, що перевернуте навчання може бути ефективним методом навчання, який дозволяє підвищити результативність та зацікавленість студентів в освітньому процесі. Однак, використання цього методу вимагає від викладача та здобувачів вищої освіти певного рівня технологічної грамотності та самоорганізації.

Мета статті – аналіз особливостей застосування елементів перевернутого навчання в систему іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним із можливих викликів, з якими можуть стикнутися викладачі вищих навчальних закладів, є недостатня мотивація студентів до самостійної роботи. Щоб зробити навчання цікавішим, викладачі можуть використовувати різноманітні методики та інтерактивні технології, які активізують увагу студентів. Також важливо забезпечити супровід студентів, які мають складнощі з самостійною роботою, та допомагати їм у розв'язанні практично спрямованих завдань. Застосування перевернутого навчання у вивченні іноземної мови сприяє підвищенню мотивації студентів до навчання. Крім того, активна робота в аудиторії, включаючи розробку і реалізацію проектів та дискусії, може допомогти студентам глибше сформувати іншомовні компетенції та організувати міжкультурну комунікацію.

Перевернуте навчання (Flipped Classroom) є відносно новим підходом до організацій освітнього процесу, який здобуває все більшу популярність у вищих навчальних закладах. Основна ідея полягає в тому, щоб змінити роль викладача та студентів, дозволяючи останнім займатися самостійною роботою з відеоуроками та іншими наочними матеріалами, а потім відвідувати заняття для практичного застосування набутих знань.

Перевернуте навчання може бути особливо ефективним у вищих навчальних закладах, де викладачі можуть використовувати онлайн-курси та електронні ресурси для

дистанційного і змішаного типу навчання: студенти можуть переглядати відеоматеріали, читати текстові матеріали та робити вправи вдома, а потім на занятті активно займатися практичним застосуванням отриманих знань.

Перевернуте навчання передбачає зміну функцій викладача іноземної мови і здобувача вищої освіти в системі підготовки нефілологічних спеціальностей. Включення елементів такого типу змішаного навчання під час викладання іноземної мови професійної сфери формує наполегливість, вміння диференціювати навчальні матеріали, розподіляти і переробляти найважливішу і найнеобхіднішу інформацію та інтерпретувати її в межах фахового профілю, залучаючи при цьому комплекс інформаційно-комунікаційних ресурсів. Ця інноваційна технологія може стати базою дієвої моделі змішаного навчання у освітньому процесі. Технологія перевернутого навчання сприяє самоконтролю та глибшій взаємодії учасників навчальної взаємодії. Кінцевий іншомовний простір трансформується в динамічне інтерактивне освітнє середовище, який передбачає з боку викладача комплексну корекцію якості засвоєння знань та підвищення рівня сформованості іншомовних компетенцій здобувачів вищої освіти, долучаючи на занятті сучасні інформаційно-комунікаційні технології як складові навчальної діяльності. Використання перевернутої моделі створює проблемні питання для студентів, спрямовуючи їх до пошуків і систематизації інформації, сприяє напрацюванню власного темпу обробки і інтерпретації інформації, стимулює до самоосвіти. Структура освітнього середовища для організації перевернутого навчання вимагає ґрунтовної підготовки з боку викладача та здобувачів вищої освіти, структурування часу в ході навчання в аудиторії та самостійної діяльності.

До ключових цілей, досягнення яких ставить перед собою викладач іноземної мови в системі вищої освіти, застосовуючи на заняттях технологію перевернутого навчання належать [3]:

- оптимізація навчального матеріалу;
- збільшення ефективності організації самостійної діяльності студентами;
- формування у студентів відповідальності за свою освіту;
- підвищення рівня мотивації до навчання здобувачів вищої освіти;
- трансформація студентів у активних учасників освітнього процесу.

Ознайомлення з теоретичним матеріалом здобувачів вищої освіти в межах технології перевернутого навчання здійснюється самостійно, шляхом взаємодії з електронними онлайн та офлайн ресурсами. Студенти вдома асинхронно переглядають англійськими відеолекції, опрацьовують наданий матеріал в індивідуальному робочому темпі та режимі, маючи можливість одночасного консультування зі спеціальними словниками, довідниками, професійною літературою. В аудиторній частині технології перевернутого навчання з іноземної мови в межах підготовки нефілологічних спеціальностей звільняється більше часу для обґрунтування висвітлених термінів, понять, англійських текстів, граматичних конструкцій, для створення презентацій, кейсів та дослідницьких проєктів з конкретних тем, моделювання професійних ситуацій в межах дисципліни, розгляду особливостей професійного спілкування та міжкультурної комунікації. Таким чином, в аудиторії створюється інтерактивний освітній простір, вивчений матеріал узагальнюється та систематизується ефективніше.

Для ефективної реалізації технології перевернутого навчання на заняттях з іноземної мови у вищому навчальному закладі необхідно слідувати конкретним етапам, що дозволяють врахувати особливості дисципліни та студентської групи:

1. Підготовка викладачем комплексного електронного освітнього середовища: презентацій, відео-лекцій, відео та аудіо інтерпретації плану проєкту, завдань на формування іншомовних компетентностей чи інших необхідних навчальних матеріалів, добір спеціального програмного забезпечення та електронного сервісу для зворотного зв'язку зі студентами.

2. Організація навчального процесу: окреслень ключових компетенцій з теми заняття, форм взаємодії зі студентами на аудиторному занятті. Для організації якісного засвоєння знань здобувачами вищої освіти необхідна попередня підготовка навчальних завдань для роботи в аудиторії для поглиблення, закріплення та повторення пройденого навчального матеріалу.

3. Поточна та підсумкова оцінка отриманих здобувачами вищої освіти іншомовних компетенцій через спільний вибір кількох форм виконання підсумкової роботи.

Окрім цього, важливим етапом перевернутого навчання є планування та відбір матеріалів для самостійної роботи студентів.

Перевернуте навчання може бути корисним для студентів, які мають різний темп навчання чи різну мотивацію, оскільки вони можуть працювати відповідно до свого графіку та потреб. Також цей підхід може допомогти викладачам більш ефективно використовувати час в аудиторії та забезпечити більш глибоке засвоєння матеріалу студентами.

Така сучасна інноваційна технологія організації навчальної діяльності дозволяє здобувачам вищої освіти самостійно керувати своїм темпом навчання та зосередитися на своїх слабких сторонах. Викладач в свою чергу може більш ефективно використовувати час на заняттях, працюючи зі студентами, які потребують додаткової підтримки. Крім того, перевернуте навчання може допомогти збільшити зацікавленість здобувачів вищої освіти нефілологічного напрямку до вивчення іноземної мови та зменшити можливість виникнення відчуття рутинності та стандартизації занять.

Технологія перевернутого навчання може бути корисною для студентів спеціальності економіка, які вивчають іноземну мову. Наочні відео-лекції та трансформація статистичних даних, фінансових звітів, що створені на основі реальних бізнес-ситуацій та прикладів, можуть допомогти студентам зрозуміти тему та застосувати знання у реальному житті. Грунтовного покращення результатів навчання можна досягти, застосувавши елементи перевернутого навчання у вивченні економічних термінів, оскільки вимагається розуміння теорії та її практичного застосування. Реалізація цієї методики дає змогу студентам більш детально розібратися у поняттях та засвоїти їх на практиці.

Крім того, перевернуте навчання може забезпечити можливість практичної реалізації навичок міжкультурної професійної економічної комунікації. Заняття майбутніх економістів можуть бути зосереджені на бізнес-діалогах, відео представленні особливостей професійної діяльності, що дає студентам можливість практикувати мову в реальному часі та отримувати негайний фідбек від викладача та однокурсників.

Для аналізу практичного застосування у освітньому процесі досліджуваного явища на заняттях з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» нами було запроваджено елементи технології перевернутого навчання. Здобувачі вищої освіти спеціальності «Економіка» вивчали теми першого модуля «Бізнес та комерційні організації», «Організація та персонал», «Публічне управління» за традиційною методикою, яка включала надання викладачем теоретичного матеріалу з подальшою інтерпретацією термінології та засобів іншомовної комунікації шляхом виконання практичних вправ на закріплення матеріалу. В межах другого модуля здобувачі вищої освіти цієї ж спеціальності отримували від викладача відеоматеріали з тем «Менеджмент на менеджери», «Маркетинг», «Банки та банківська справа», який вони мали переглянути вдома. Відео-лекції містили розповідь про основні поняття теми і їх взаємодію, інтерпретацію основних термінів теми, систематизацію текстових повідомлень з кожної теми. На наступних заняття разом з викладачем опрацьовувалися практичні вправи та розглядалися труднощі, що виникли з навчальним матеріалом, аналізувалися найскладніші для студентів терміни та їх взаємодія. Після опрацювання кожного модуля здобувачам було проведені різні форми контролю знань з вивчених тем, відповідно до робочої програми дисципліни. Результати тестувань показали значне підвищення рівня знань у студентів з активною мотивацією до навчання та часткове підвищення якості навчання під час виконання завдань другого модулю у студентів з більш пасивною мотивацією до навчання.

З розв'язування тестів якісний показник зріс на 15% (з 62 за перший модуль до 77 в другому модулі); з словникового диктанту – на 21% (з 64 за перший модуль до 86 в другому модулі), презентація усної теми – на 11% (з 62 до 73) (Рис.1).

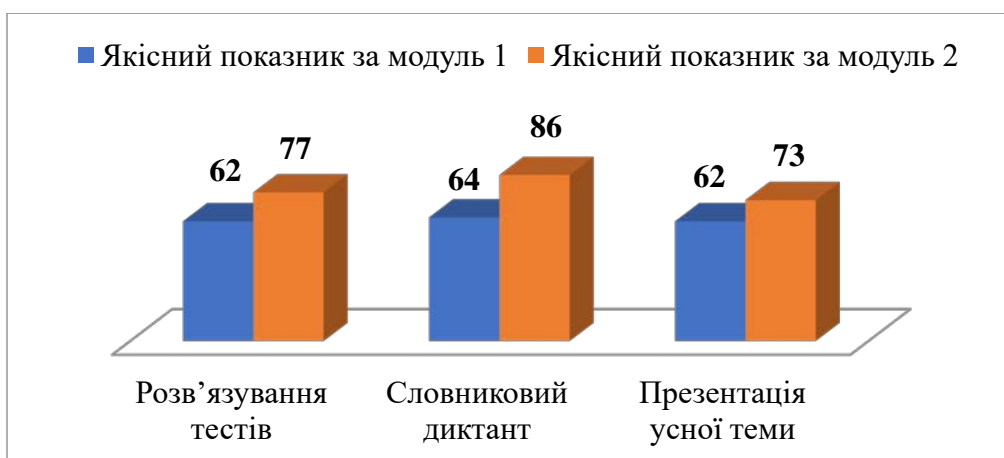

Рис.1 Зміна якісного показника з застосуванням технології перевернутого навчання

Інтерпретація результатів застосування елементів технології перевернутого навчання в іншомовній підготовці майбутніх економістів показала позитивну динаміку і вказує на доцільність залучення такої форми у систему змішаного навчання.

За підсумками експериментального впровадження елементів технології перевернутого навчання в курсі «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти, яке покликане виділити та структурувати основні переваги та недоліки цього типу організації навчального процесу з погляду самих здобувачів. Аналіз результатів показав, що більшість студентів серед переваг технології перевернутого навчання виділили можливість опрацювання матеріалу у власному темпі та повернення до складних питань – 72%. Також 21 % респондентів анкетування побачили переваги досліджуваної технології в унаочненні навчальних матеріалів та 7% студентів найважливішою перевагою такого типу навчання визначили формування здатності до аналізу інформації та самонавчання. Результати анкетування представлені на Рис. 2.

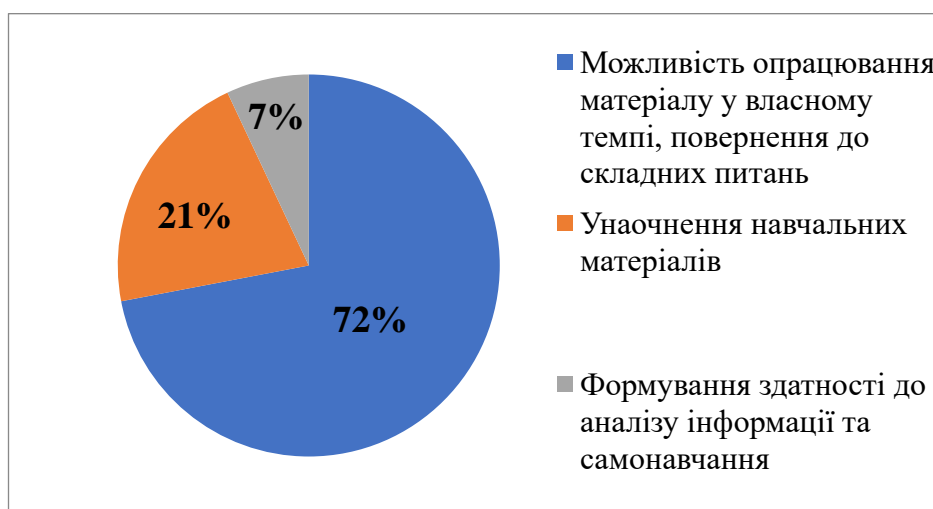

Рис.2 Відсоткова характеристика позитивної мотивації до залучення технології перевернутого навчання серед студентів

Проаналізувавши методику інтерпретації перевернутого навчання в систему іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей, ми виділили ряд позитивних якостей такої технології:

- Можливість гармонійного поєднання спеціальних електронних ресурсів з традиційними методиками викладання іноземної мови. Така форма організації навчання дозволяє виокремити резервний час та ресурси для ґрунтовнішого дослідження питань, що викликають особливі труднощі у здобувачів вищої освіти.

- Доступність широкого кола ресурсів. Здобувачі вищої освіти переглядають та аналізують матеріали з тем, поданих викладачем у доступній формі та за індивідуальною траєкторією, маючи змогу повторно звернутися до теоретичних матеріалів для засвоєння інформації.

- Робота студентів у команді. Підхід, розроблений у технології перевернутого навчання сприяє організації та поглибленню студентської проектної діяльності, інтерактивної взаємодії між викладачем та здобувачами вищої освіти. Така технологія надає поле для вільного висловлювання власних думок студентами та пошуку максимально доцільних рішень у вирішенні дискусійних питань.

- З залученням технології перевернутого навчання викладач має змогу аналізувати та інтерпретувати можливості засвоєння окремим студентом заданої теми, а також спрогнозувати проблемні питання в розумінні термінології чи сутності теми, відповідно, глибше їх дослідити.

- Відкриваються додаткові можливості для оцінка якості позааудиторного самостійного навчання здобувачів вищої освіти.

- Надання в ході навчального процесу викладачем відеоматеріалів та інших попередньо розроблених інформаційних носіїв дозволяє здобувачам вищої освіти повністю контролювати хід заняття: вони можуть переглядати відео чи аудіо запис, повертатись назад або вперед в залежності від потреби;

- Виокремивши час аудиторного заняття на аналіз і труднощів з теми, викладачі мають можливість моніторити найпоширені помилки здобувачів вищої освіти і в подальшому уникати проблемних аспектів з теми.

Крім того, перевернуте навчання дозволяє студентам використовувати свої індивідуальні здібності та здобутки в навчанні. Наприклад, студенти, які мають більше досвіду у вивченні мов або володіють певним рівнем знань, можуть швидше переходити до складніших завдань та глибше вивчати матеріал. Водночас, студенти, які мають менше досвіду або труднощі з навчанням, можуть звертатися до матеріалів та підручників у своєму темпі та використовувати більше часу на вивчення матеріалу.

Перевернуте навчання також дозволяє студентам використовувати більше часу на вирішення практичних завдань та задач. Наприклад, у класі студенти можуть більше часу приділяти увагу спілкуванню, письмовим та усним вправам, що дозволяє їм розвивати свої мовні навички в реальних ситуаціях. Також, завдяки використанню перевернутого навчання, студенти можуть використовувати більше різноманітних джерел, таких як відео, аудіо та інтерактивні завдання, що робить навчання більш цікавим та різноманітним.

Загалом, перевернуте навчання є ефективним підходом до вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. Однак, для досягнення найкращих результатів, необхідно створювати якісні матеріали для самостійної роботи, використовувати різноманітні електронні ресурси та засоби інтерпретації навчальних матеріалів.

Висновки. Технологія перевернутого навчання у вивченні іноземної мови має переваги у порівнянні з традиційним підходом організації освітнього процесу. Перевернуте навчання може допомогти студентам краще засвоювати матеріал, покращувати навички комунікації та співпраці, розвивати критичне мислення та самостійність. Крім того, цей

підхід дозволяє викладачеві більше часу приділяти індивідуальній роботі з кожним студентом, що може допомогти підвищити якість навчання та забезпечити більш персоналізований підхід до кожного студента.

Однак, наявність доступу до технічних засобів та ресурсів для навчання вдома може бути обмеженою для деяких студентів, що може створити нерівні умови для навчання. Крім того, перевернуте навчання може бути складним для студентів, які звикли до традиційного підходу та потребують більш структурованого навчального процесу.

Отже, перед використанням перевернутого навчання з іноземної мови у вищому навчальному закладі необхідно враховувати конкретні потреби студентів та доступність технічних засобів, щоб забезпечити максимальний позитивний вплив на якість освітнього простору.

Література:

1. Bergmann, J., & Sams, A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. *International Society for Technology in Education*. 2012. p. 120-190
2. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у перевернутому навчанні студентів. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України* : збірник матер. наук. конф., м. Київ, 28 берез. 2017 р. Київ : ІТЗН НАПН України, 2017. С. 147–150
3. Савченко І. М. Реалізація ідей STEM-освіти Національним центром «Мала академія наук України». *Наукові записки Малої академії наук України*. № 7. 2015. С. 148-157.
4. Приходькіна Н. Використання технології «переверненого навчання» у професійній діяльності викладачів вищої школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 30. С. 141–144
5. Корницька Ю. Перевернутий клас в курсі англійської мови фахового спрямування: ставлення студентів. *Молодь і ринок*. 2020. №1. С. 116–120

References:

1. Bergmann J., & Sams A. (2012) Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. *International Society for Technology in Education*, 120-190
2. Kademiia M. Yu. (2017) Informatsiino-komunikatsiiniitekhnohii u perevernutomu navchanni studentiv [Information and communication technologies in the inverted education of students]. *Zvitna naukova konferentsiia Instytutu informatsiinykh tekhnologii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy : zbirnyk mater. nauk. konf., m. Kyiv, 28 berez. 2017 r. – Report of the scientific conference of the Institute of Information Technologies and Teaching Aids of the National Academy of Sciences of Ukraine: collection of materials. of science conf., m. Kyiv, March 28.* (pp. 147–150). Kyiv : IITZN NAPNUkraine [in Ukrainian]
3. Savchenko I. M. (2015) Realizatsiia idei STEM-osvity Natsionalnym tsentrom «Mala akademiia nauk Ukrainy» [Implementation of STEM education ideas by the National Center «Small Academy of Sciences of Ukraine»]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy – Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine*, 7, 148-157.
4. Prykhodkina N. (2014) Vykorystannia tekhnologii «perevernenoho navchannia» u profesiinii diialno-sti vykladachiv vyshchoi shkoly [Using the technology of «inverted learning» in the professional activity of teachers of a higher school]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pedagogika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series «Pedagogy, social work»*, 30, 141–144 [in Ukrainian]
5. Kornytska Yu. (2020) Perevernutyi klas v kursy anhliskoi movy fakhovoho spriamuvannia: stavlennia studentiv [A flipped classroom in a professional English language course: students' attitudes]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 1, 116–120

УДК 378:[37.011.3-051:80]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-537-546](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-537-546)

Мішеніна Тетяна Михайлівна доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет, пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50000, тел.: (0564) 71-42-47, <https://orcid.org/0000-0002-5992-4035>

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У публікації представлено системний опис інформаційно-освітнього середовища у фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей.

Розгляд сучасного інформаційно-консультативного середовища ґрунтований на розумінні транснаціональної освіти як парадигмі універсальності галузевих знань, поєднання ціннісних орієнтацій (аксіологічний і гуманітарний потенціал наукових знань), теоретичних ідей і подальше продукування нового інтегративного полігалузевого знання. Універсалізм як сучасна освітня парадигма дозволяє поєднувати моно-, полігалузеві знання, знання, які можна надалі продукувати на стикові гуманітарних і природничо-наукових дисциплін.

З огляду на можливість оперативного відтворення інформації, можливість поєднання з позиції син- і діахронного підходів, використання дидактичного потенціалу уможлиблює моделювання навчально-пізнавальної, науково-дослідницької і творчо-пошукової діяльності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей шляхом наукової інтеграції (компресія полігалузевої інформації, аналітика, урахування взаємозв'язків об'єктів і їх універсальна єдність, їх ускладнення).

Сучасне освітнє середовище є аксіологічним і культуро творчим, оскільки апелює до вироблення культури навчання, інтеріоризації культурних цінностей, розроблення культурно-інноваційних механізмів як трансферу світоглядних знань інформаційної епохи.

Закономірність впливу глобальної культури людства і характеристик постмодерну на культурний сценарій навчання, сучасний дискурс транснаціональної освіти апелює до функціональної грамотності, вироблення компетентностей і моделювання подальшого самовдосконалення (неформальна й інформальна освіта).

Розглянуто аспекти консультування щодо термінологічного апарату; уміння послуговуватися термінами в межах параметризації фахової субмови; осмислення наукового тексту відповідно до принципів наукової методології.

Консультування має стосуватися також розроблення освітніх проєктів, що становлять дискурс пізнання світу і творення нового цілісного знання на основі наукової інтеграції.

Ключові слова: інформаційно-консультативне середовище, професійна освіта, фахова підготовка, майбутні учителі гуманітарних спеціальностей, полілінгвальна особистість, організація освітнього середовища, управління освітою.

Mishenina Tetiana Mykhaylivna Doctor of Pedagogic Sciences, Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian language, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Gagarin Ave., 54, Kryvyi Rih, 50000, tel.: (0564) 71-42-47, <https://orcid.org/0000-0002-5992-4035>

ORGANIZATION OF AN INFORMATIONAL AND ADVISORY ENVIRONMENT IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF HUMANITARIAN SPECIALTIES

Abstract. The publication presents a systematic description of the information and educational environment in the professional training of future teachers of humanitarian specialties.

Consideration of the modern information and advisory environment is based on the understanding of transnational education as a paradigm of the universality of branch knowledge, a combination of value orientations (axiological and humanitarian potential of scientific knowledge), theoretical ideas and further production of new integrative multi-branch knowledge. Universalism as a modern educational paradigm allows combining mono- and multi-branch knowledge, knowledge that can be further produced at the intersection of humanitarian and natural science disciplines.

In view of the possibility of operational reproduction of information, the possibility of combining from the position of syn- and diachronic approaches, the use of didactic potential makes it possible to model the educational and cognitive, research and creative research activities of future teachers of humanitarian specialties through scientific integration (compression of multi-disciplinary information, analytics, taking into account interrelationships of objects and their universal unity, their complications).

The modern educational environment is axiological and culturally creative, as it appeals to the development of a culture of learning, the internalization of cultural values, the development of cultural and innovative mechanisms as a transfer of worldview knowledge of the information age.

The regularity of the impact of the global culture of humanity and the characteristics of postmodernity on the cultural scenario of learning, the modern discourse of transnational education appeals to functional literacy, development of competences and modeling of further self-improvement (informal and informal education).

The aspects of consulting regarding the terminological apparatus are considered; the ability to use terms within the parameters of the specialist sublanguage; understanding the scientific text in accordance with the principles of scientific methodology.

Consulting should also refer to the development of educational projects that constitute the discourse of knowledge of the world and the creation of new holistic knowledge based on scientific integration.

Keywords: informational and advisory environment, professional education, professional training, future teachers of humanitarian specialties, multilingual personality, organization of the educational environment, education management.

Постановка проблеми. Сучасний освітній гіперпростір є полімовним, полігалузевим, інформативно насиченим, що уможливорює оперативний доступ до інформації, зіставлення термінологічного апарату в межах вітчизняного і міжнародного корпусу. Оскільки на сучасному етапі відбувається активний розвиток транснаціональних освітніх систем, це не лише сприяє трансферу наукових знань на рівні міжкультурної комунікації й набуття відповідних компетентностей майбутніми учителями гуманітарних спеціальностей, але також побудові спільного міжнародного освітнього простору, який поєднує особливості національних систем освіти, які мають культуротворчу й аксіологічну наповненість, але також ураховує прогресивний досвід такого трансферу. Уможливорює гнучке використання інноваційних технологій задля активізації навчально-пізнавальної діяльності, проведення науково-дослідницької роботи.

Інший аспект полягає в тому, що накопичення сучасного полігалузевого ресурсу дозволяє розробляти альтернативні освітні проекти (визначальним є принцип агрегації, що полягає в поєднанні актуальних матеріалів з різних джерел на одній освітній платформі, мобільне їх поповнення, трансформація, перероблення, систематизація тощо), ураховувати

динаміку розвитку сучасного наукового знання, закладати як організаційну і змістову якість такого формату пізнання світу, оволодіння компетентностями, які дозволять не лише якісно виконувати діяльність, але також бути здатними на саморозвиток, уміння в подальшому застосовувати аналітику в розмежуванні фахово орієнтованої інформації і змістовно непродуктивної.

За такого розгляду інформаційно-консультативне середовище апелює насамперед до вміння працювати з термінологічним апаратом, здійснювати філіацію й семантизацію фахових термінів; розкривати наукові підвалини розгляду генезису певної галузі, розуміти еволюцію терміносистеми субмови; формувати нові цілісні знання на основі викладеного фактажу, пропонувані алгоритми пізнання, встановлених взаємозв'язків і реляцій; моделювати інтегративне освітнє середовище, змінювати освітній вектор, який полягає насамперед не в накопиченні галузевого знання, а квіроблення функціональної грамотності його герменевтики, застосування його і на основі його формування нового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні аспекти освітнього середовища, зміст консультації як форми навчальної роботи досліджували О. Дубасенюк, В. Лозова, І. Секрет, Г. Троцько, М. Фіцула.

Напрацювання з культурології, естетики творів мистецтва сприяли розумінню природи культурних кодів, міжкультурної комунікації, культурні сценарії діяльності (М. Бахтін, В. Лихвар, В. Лозовий, Д. Погорілий, Є. Подольська, О. Тарасова).

Структурно-семантичні характеристики медіатекстів, змістовні характеристики медіаосвіти й медіаграмотності активно досліджують О. Волошенюк, Л. Городенко, Д. Дзюба, В. Іванов.

Питання міжнародної інтеграції в межах освітнього простору, якості вищої освіти, сприяння проєктному моделюванню, науково-технічній співпраці, розширення науково-освітніх зв'язків, культуротворчої місії гуманітарної освіти висвітлюють Н. Авшенюк, О. Огієнко, Н. Пазюра, М. Солдатенко.

Мета статті полягає в системному описі змісту інформаційно-консультативного середовища у фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, його організації на основі інтегративності, інформативності й міжкультурної комунікації.

Основними завданнями є:

- розкрити поняття інформаційно-консультативне середовище;
- промоделювати фрагменти консультування в інтегративному освітньому середовищі;
- схарактеризувати змістові і структурно-семантичні різновиди освітніх проєктів у фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей;
- дослідити аксіологічний і культуротворчий вимір сучасної транснаціональної гуманітарної освіти.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-консультативне середовище у фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей орієнтує на дослідницький пошук, що уможливує моделювання власного тексту, ґрунтованого на застосуванні сукупності методів. Переосмислення наукових здобутків науковців і формування нового цілісного знання, пропозиція розв'язання актуального завдання / наукової проблеми.

Організація інформаційно-консультативного середовища має передбачати насамперед роботу майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей із тезаурусом. Система теоретичних знань, формована на вмінні оперувати терміном на рівні пізнання досліджуваного явища чи процесу, розвитку наукового світогляду. Зважаючи на те, що термін становить узагальнення про той чи той факт (визначальними ознаками є його однозначність, точність, дефініцій на означеність, системність), встановлює кваліфікаційні ознаки, якості, що дозволяють дослідити в межах наукової галузі сформувати цілісне уявлення. Дискусійний аспект у виробленні функціональної грамотності в роботі з тезаурусом полягає в умінні порівнювати наукові дефініції, уведені до наукового обігу,

виокремлювати денотативне значення, визначати альтернативні позиції науковців. Термін може бути функційним у суміжних галузях, відповідно, консультативна робота орієнтує на оволодіння методології суміжних галузей задля того, аби встановити фундаментальні ознаки, виокремити специфічні, спрогнозувати можливість здійснити інформаційно-дослідницький пошук з урахуванням здобутків суміжних галузей, утілених у термінологічному апараті.

Прикладом може слугувати дослідницька робота майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей із лінгводидактичними термінами на основі системності й кодифікації. Майбутні фахівці укладають авторські термінологічні словники з урахуванням принципів історизму, системності, функціональності, словотвірного принципу (словотвірний принцип слід ураховувати в роботі з полілінгвальними термінологічними відповідниками). Критерії класифікації лінгводидактичних термінів окреслюють подальшу інформаційно-пошукову діяльність майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей:

За джерелами виникнення (загальнодидактичні, методично-лінгвістичні, психологодидактичні, етнолінгводидактичні терміни) – уналежнюємо до міжгалузевих термінів.

За походженням (питомо українські терміни; терміни іншомовного походження – аналіз з позиції динаміки, кодифікації, уніфікації; укладання словника термінів-дублетів, термінів-інтернаціоналізмів (верифікація іншомовного і питомо українського лінгводидактичного терміна). Специфіка лінгводидактичних термінів іншомовного походження: етимологія (ідеться як про синхронне тлумачення, так і оброблення термінологічного корпусу галузі на діахронному рівні, що значною мірою розширює уявлення здобувачів вищої освіти про розвиток значення терміна залежно від відкриттів і результатів спостережень, експериментів тощо, напр. український граматичний діахронний словник можна представити: *граматичні терміни* (голосний – голосозвуки, самозвуки, голосівка; *приголосний* – шелестозвуки, співзвуки, шелестівка, приголосівка; *знак оклику* – окличник, викличник, знак виклику, знак вигуку; *знак питання* – питайник, питальник; *тире* – павза, пружка, риска; *розділові знаки* – знак препинання, перепинні знаки, пунктуаційні знаки; *фонетика* – звучня; *синтаксис* – словолад, складня, синтакса; *іменник* – йменник, ім'я самостійне, ймення речеве, речівник; *дієслово* – часослов, часівник; *речення просте* – речення наге, голе; *основа* – пень), фіксація, семантичні й граматичні модифікації і відповідні реляції в українській мові (мові дослідження). Дотримання вимоги пуризму (чистоти) фахової мови передбачає дотримання логіки уживання терміна задля доведення авторської позиції, обґрунтування шляхом оперування термінами.

За будовою (ознайомлення з дериваційними моделями термінотворення; здійснення лінгвістичного дослідження термінів з елементами синхронно-діахронного аналізу дозволяє простежити розвиток значення. Аналіз шляхів утворення іншомовної лінгводидактичної термінології, розгляд проблеми кодифікації іншомовних лінгводидактичних термінів задля коректного їх уживання у змісті дослідження; аналіз термінів із міжнародними компонентами та їх систематизація, що містять компресовану інформацію шляхом зіставлення словникових статей).

За ступенем інновації в лінгводидактиці – уможливорює у навчанні майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей моделювання лінгводидактичних інновацій у дефініційному дискурсі.

Інформаційний гіперпростір уможливорює інформаційно-пошукову лексикографічну роботу, що пришвидшує філіацію й семантизацію термінів у межах параметризації фахового мовлення. У фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей робота з корпусом моно-, бі- й полімовними словниками термінів має ґрунтуватися на теорії загальної лексикографії й окресленні пошукових тенденцій у національному й міжнародному термінознавстві. Прикладом може слугувати лексикографічна робота,

спрямована на опрацювання корпусного матеріалу відповідно до критеріїв семантичного обсягу, граматичної і стилістичної характеристики лінгводидактичних термінів. Іншим також доволі важливим аспектом є вироблення системи міжнародної термінології задля досягнення точності наукового викладу. Наприклад, якщо традиційними психолого-педагогічними термінами останні 40-50 рр. були *міжнародна освіта, міжнародне розвивальне співробітництво, порівняльна (компаративна) педагогіка, загальна педагогіка, заочна освіта*, то на етапі трансформацій освітньої галузі початку XXI століття функційними стали суголосні терміни *мультикультурна освіта, міжкультурна освіта, дистанційна освіта, глобальна освіта*. На сучасному етапі глобалізації освітнього простору до наукового обігу уведено терміни *транснаціональна освіта, віртуальна освіта, міжнародна спільна програма* [1, с. 47-50].

Необхідно підкреслити те, що лексикографічне укладання термінів має основою філософське осмислення, з позиції термінотворення апелюємо до органічного поєднання питомих українських термінів (ідеться про загальні назви, здатні термінологізуватися) і термінів іншомовного походження.

Фахова підготовка майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей передбачає осмислення моделей моно-, бі-, полімовних словників термінів, науково-пізнавальну й науково-дослідницьку роботу з корпусом сучасних національних мов. Викладач у ході консультування надає рекомендації щодо застосування паралельних корпусів термінологічного (наприклад, лінгводидактичного) дискурсу у процесі перекладу як засобу міжмовної академічної комунікації. Така робота не лише сприяє формуванню термінологічної, але також пошуково-інформаційної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей як здатності здійснювати інформаційно-пошукову діяльність із використанням новітніх технологій на професійному рівні. У такий спосіб майбутній філолог здатен апелювати до термінів у формулюванні власної позиції; у процесі власного науково-дослідницького пошуку доречно послуговуватися термінами задля висвітлення окреслюваного питання. У заданій освітній парадигмі консультування також має виконувати когнітивну і просвітницьку функції. Ідеться насамперед про виокремлення об'єктивної інформації фахового спрямування. Дідактичний й інформаційний потенціал словниково-довідкової літератури, як переконуємося, сприяє формуванню наукового світогляду майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, дозволяють аналізувати дібраний матеріал й аналізувати його у дефініційному вимірі, робити узагальнення й надавати коментарі шляхом логічного зіставлення, аналізу тезаурусу.

Інформаційно-консультативне середовище визначає полілінгвальний гіперпростір, у якому формується багатомовна особистість сучасного дослідника. Опрацювання полімовного тезаурусу, а також лексикографічного матеріалу, що стосується галузевого базису загалом (ідеться також про гіпонімічні взаємозв'язки термінів певної галузі, суголосних галузей і міжгалузеві терміни), сучасного уявлення про досліджуване явище. У зв'язку з тим, що активний розвиток науково-технічних знань корелює з подальшою активною їх цифровізацією, з одного боку, впливає на подальшу розбудову власне наукового і науково-навчального підстилів наукового стилю; з іншого, – вимагає відповідної фахової підготовки здобувача, оскільки інтелектуалізація академічного й наукового простору є визначальною.

Консультування майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей стосовно змісту терміна, методики добору термінів задля подальшого розгортання дискусії. Наприклад, термін може вказувати на встановлений науковий факт, описувати системно явище, відтворювати в описі процедуру або алгоритм пізнання, відтворювати встановлені кореляції, детермінації тощо. Термін необхідно розглядати також з позиції історичного розвитку, оскільки словникова стаття відтворює науковий пошук з позиції діакронії, може містити різні алгоритми, методи досягнення істини відповідно до заданих координат

пошуку; відтворювати світоглядні детермінанти в розумінні певного явища, процедури на розглядуваному проміжку наукової дискусії.

Як висновок, термінологічна грамотність визначає логіку пізнання, уможливило адекватне розроблення плану наукового пошуку.

Робота з термінологічним корпусом передбачає застосування алгоритму термінологічного пошуку, оскільки терміни відтворюють сучасну наукову картину світу. Галузеві терміни, відтворені в національних словниках, можуть передбачати варіанти словникових статей залежно від акцентуації на певних особливостях [3], водночас міжнародне погодження, що орієнтує на наднаціональні наукові знання, передбачає відтворення спільного досвіду пізнання.

У роботі з науковим текстом в умовах цифрового відтворення галузевих знань необхідно також зважати на логіку подання пошуку, спостереження, обґрунтування застосованого методу і відповідного тезаурусу з позиції точності, адекватності і логічності. Змістова позиція полягає в умінні здійснити герменевтику наукового тексту, який містить відповідний галузевий термінологічний апарат, який дозволяє осмислити методологію дослідження; визначити потенціал подальшого дослідження. У розглядуваному ракурсі необхідно зацентувувати на міру насичення науковими термінами, які відтворюють логіку дослідження; неабияке значення відводимо міжнародному дискурсу.

Інший напрям динаміки інформаційно-консультативного середовища полягає у виробленні спільної стратегії пізнання: осмислення наукового тексту відповідно до принципів наукової методології:

– принцип універсального взаємозв'язку (порівневий розгляд взаємозв'язків і залежностей об'єкта) орієнтує на виокремлення інформації, яка стосується системності, об'єктивної інформації на основі фактажу. Спостереження або експериментальних даних;

– принцип діалектичної суперечності (пізнання через одночасну єдність та антагонізм характеристик, якостей тощо) визначає на рівні тезаурусу розгляд суголосних, діаметрально протилежних й альтернативних позицій; дискусійні положення ґрунтовані на зіставленні інформації, яка відтворює об'єкт, явище чи процес у його суперечностях, етапах розвитку, розгляду текстів на етапі син- та діахронії, що дозволяє виявити алгоритми пізнання, хибні шляхи віднайдення відповідей на порушені проблеми з позиції розвитку галузі; систематизувати встановлені суперечності задля вироблення концепції, розроблення класифікації, формулювання проблемних питань тощо. Принцип діалектичної суперечності суголосний із принципом діалектичного заперечення, який полягає в необхідності дотримання спадковості у доведенні позиції шляхом переходу від попереднього до наступного;

– принцип відображення (пізнання через основні форми відображення – споглядання і мислення (поняття / поняттєво-категорійний апарат, судження, умовивід). У розгляді цього принципу важливо наголосити на адекватності відображення спостережуваного об'єкта засобами категорійно-понятійної системи, формулювання судження шляхом добору відповідної термінологічної субмови (мови певної галузі) задля відтворення алгоритму наукового пошуку, систематизації й узагальнення на рівні словникової статті, параметризації фахової мови.

Прикладом може слугувати дослідження текстологічних, структурно-семантичних і змістових характеристик текстів художньої культури й текстів медійного простору. Майбутні учителі гуманітарних спеціальностей отримують консультацію стосовно методів дослідження текстів, системи виміру естетичних координат тексту культури.

У вивченні гуманітарних дисциплін здобувачі вищої освіти з допомогою викладача встановлюють естетику текстів у таких термінологічних описах: перевага когнітивної, культуротворчої, естетичної й аксіологічної функцій творів художнього письма й інформаційної, рекреативної, сугестивної, соціально-управлінської медіатекстів. Естетична вага визначається мірою задекларованих цінностей: якщо тексти художньої культури є

онтологічними за змістом, спонукають до рефлексії власного буття. Визначальним є усвідомлення співвідношення людина / громада; громадянин / держава; людина / культура; творець / епоха; філософське осмислення сюжетних ліній, персонажа як людини описуваної епохи, заклик до наслідування біографічного шляху позитивного персонажа тощо; виховання особистості в системі духовної культури суспільства (фактично у творах художньої літератури відтворено ідеал людини епохи); оприлюднення культурних сценаріїв діяльності на рівні культури мислення, спілкування (етикет), культура навчання (освітня політика і прогресивні напрями в розвитку системи освіти); культурні сценарії діяльності. Художня словесність представляє логоцентричний вимір, естетично вишукане мистецтво слова (розгалужена система зображально-виражальних засобів), що сприяє розвитку емоційного інтелекту, спонукає до віднайдення відповідей на власні екзистенції на основі переосмислення сюжетної лінії. Художньоцентричність відповідно до мистецьких напрямів (наприклад, класицизму, бароко, реалізму, модернізму, постмодернізму) визначає не лише матриці втілення категорії прекрасного через різний знаковий матеріал, але також цілісну особистість, яка має сформовані ціннісні орієнтації, гармонійне співвідношення складників внутрішнього Я.

Медіатексти репрезентують фактоцентричну інформацію, що актуалізує на певному факті, який є оперативним трансфером новин, суспільно-політичних змін, історіоцентричний фокус у баченні соціальної дійсності [2; 4]. Мовна реальність медіапростору окреслює культурно-естетичну картину світу, орієнтовану на масового читача, тому образні засоби з позиції естетики не потребують застосування алгоритмів герменевтики фонових знань (типізовані метафори, обмежені прецедентно в часі, власне прецедентні тексти, гра слів). Власне емоційний і соціальний інтелект у запропонованих фрагментах не має динаміки, оскільки не спонукає до детального, глибокого, екзистенційного осмислення фактів чи історії, оскільки класифікація жанрових характеристик є доволі складною, оскільки гібридність є визначальною (наприклад, людина повсякденності як сучасна людина, подія-дія, учасник сюжету як драматичне начало).

Порівняння художніх і медіатекстів дозволяє встановити характерні ознаки тексту, що відноситься до *міжкультури* (середньої культури) [5, с. 199], укладають портфолію, що складається з матеріалів класифікації художніх і медіатекстів, жанрових характеристик, визначальних функцій, естетичної вартості: *загальнодоступність* (інформаційний простір апелює до масового рецепієнта, естетична й інформаційна вага суттєво спрощена); *легкість сприйняття* (не передбачає незастосування складних герменевтичних процедур, методів аналізу й синтезу, моделювання об'єкта тощо, висновки або узагальнення або пропонується, або розуміється шляхом елементарних зіставлень); *спрощеність* (ідеться як про естетичний вимір, який переважно апелює до емоційних реакцій, применшуючи роль культури естетичного пізнання художньої дійсності в загальному розвитку високодуховної цілісної особистості; суттєво обмежує варіантність й альтернативність у виборі рішень); *розважальність* (не орієнтує на креативну, пізнавальну й естетично-художню діяльність; інформація практично не містить наукової інформації). Алюзійність у медійному тексті стає прецедентом, де історичний чи культурний факт, що має когнітивно-емотивне й екзистенційне підґрунтя, уможлиблює прогноз на рівні правильного рішення, розроблення алгоритму тощо. Алюзія передбачає апеляцію до вітчизняного і зарубіжного мистецтва й історико-культурного досвіду, досвіду побудови соціальної держави, відповідно, функціональна грамотність майбутніх фахівців передбачає альтернативне зіставлення.

Подальша робота може стосуватися виокремлення характеристик *елітарності й масовості* в аспекті культури (елітарна особистість, елітарна культура), елітарність може передбачати різні потрактування:

– оволодіння галузевими знаннями (історико-культурними, мистецтвознавства, культурології, естетики, літературознавства), що уможлиблює сприйняття творів

мистецтва, високохудожніх творів (наприклад, вітчизняного і світового письменства); елітарність як універсалізм знань.

– функціональна грамотність у творенні нового цілісного знання (дискурс може мати різновиди тексту-міркування (культура осмислення й зіставлення фактів, встановлення їх взаємозв'язків); текст-доказ (істинність / хибність положень; спостережуваної інформації в гіперпросторі за ключовими словами (категорійно-поняттєвим апаратом); текст-визначення (грунтований на узагальненні ключових понять, галузевих термінів, категорійних ознак) може мати формати моделювання тексту, який містить терміни, що визначають вектор наукового пошуку, з'ясовують родові і видові ознаки поняття; результатом такого пошуку є стверджувальна модальність, що подається через дефініції (або подані у спеціальних галузевих словниках, або запропоновані на основі узагальнення і ґрунтового аналізу автором); текст-опис (вичерпні відомості про властивості наукового факту, об'єкта, процесу чи явища);

– елітарність як цілісність мовної особистості (уміння дібрати відповідні мовні ресурси у відтворенні думки, демонстрація культури мовлення на рівні комунікативно-стилістичних ознак точності, нормативності, логічності, виразності, стильової вправності; культури викладу академічного тексту; репрезентації в усному викладі риторичних умінь).

Інформаційно-консультативне середовище розглядуваного ракурсу дозволяє здійснити узагальнення, які вимагають аналізу різногалузевого матеріалу. Викладач спрямовує здобувачів вищої гуманітарної освіти на вивчення проблемно-пошукових питань, що стосуються визначення взаємозалежностей між епохою і культурою, культурних сценаріїв і світогляду людини певної епохи. Прикладом може слугувати:

– аналіз напряму постмодерну в сучасній культурі (наприклад, у діахронному аспекті шляхом порівняння з напрямками модернізму – кубізм, футуризм;

експресіонізм (майбутні філологи досліджують зображально-виражальний потенціал екзистенційного письма, відчуттєвих корелятивів; синестезійних мовних засобів, що становлять естетичний вимір екзистенційного твору мистецтва; спостерігають вимір знакового матеріалу у творах мистецтв (художня література – Михайло Коцюбинський, Микола Хвильовий (Фітільов), Василь Стефаник, Марко черемшина (І. Семанюк); образотворче мистецтво – Клод Моне «Impression. Soleil levant»); консультація може стосуватися теорії літератури, теорії мистецтв, аналізу конкретно-чуттєвого образу в координатах імпресіонізму; консультація щодо застосування алгоритму лінгвістичного аналізу тексту імпресіоністичного письма: *Морські купання, і море пахне, і виноград пахне, а грона з винограду на взгир'ях; Якось запахи абрикоси: Запах був ніжний і нагадував старий Прованс і старомодні кабріолети; Вже давно там, де пахли осоки і своїм запахом викликали химерні асоціації, вже давно там ріже землю прозаїчний і могутній трактор; Прийшла друга травнева ніч, коли небо було в яблуневій завірюсі й пахло горизонтом (Микола Хвильовий) – синестезійні глютонічні й одоративні художньо-образні кореляти); консультування стосовно розроблення креалізованого тексту, проектування настроєвості як визначальної характеристики імпресіонізму з використанням різного знакового матеріалу;*

сюрреалізм (консультація стосується інформаційно-семіотичного розуміння сюрреалізму; жанристики; різних видів мистецтва, наприклад, кінематографії, образотворчого мистецтва; ознайомлення з мовною кінокритикою, критикою творів мистецтв і їх підготовка);

поп-арт (фігуративне мистецтво, що орієнтоване на віднайдення естетичної ваги будь-якому предметові, надання йому художньо-естетичного статусу); інформаційно-консультативне середовище орієнтоване на теорію естетизації, принципів естетизації предметного світу; різновидів поп-арту – *оп-арт, окр-арт, ел-арт, кінетизм*; ознайомлення з творами поп-арту (Е. Уорхол, Дж. Дайн), розроблення власного проекту; методично доцільним є пропозиція написання есе за висловом «Певна відкритість характеризує це мистецтво, відкритість пейзажу, який створює промислова цивілізація відповідно до ідей сьогоденного покоління» (У. Чарторійська) – гештальт-інтерпретація, гештальт-

трансляція, фрейм-переконавання, сценарій-трансляція, сценарій-переконавання; рекомендованим є консультування щодо застосування основних способів організації есе, як-от: розмірковування, аргументація, доказ, судження, аналогія. – виокремлення рис постмодерну на прикладі вітчизняного і світового мистецтва.

Викладене вище дозволяє риси постмодерну (подвійного кодування (орієнтація на еліту й на масового споживача), звернення до забутих художніх традицій, стильовий плюралізм (інтеграція жанрів, поєднання різнорідного знакового матеріалу). Інтегративний академічний дискурс дозволяє активне використання мультимедійного супроводу, у такий спосіб діяхронна віртуальна подорож у різні історико-культурні епохи сприяє виробленню системного знання про досліджуваний предмет, здійснювати аналітику на кшталт трансформації духовного світу (інтелектуальний та художньо-естетичний рівні, ступінь сформованості емоційного інтелекту, оволодіння прийомами герменевтики конкретно-чуттєвих образів) сучасної людини в епоху постмодерну, характеристик світогляду людини в умовах глобальної культури людства.

Апеляція до медійного дискурсу дозволяє простежити співвідношення масової і класичної культури, відповідно, текстів художньої літератури й медіатекстів. Майбутні гуманітарії застосовують різногалузеві знання, алгоритми дозволяють критично схарактеризувати тематику медіатекстів, накреслити сюжетні лінії, визначити жанристику й тенденції до їх інтеграції; з позиції світоглядно-виховного дискурсу визначається інформаційна вага, естетична навантаженість, можливість культурного розвою; необхідність герменевтики компресивної історико-культурної інформації, поданої в сучасному медіатексті.

Освітні медіатексти в сучасному полігалузевому дискурсі мають двовимірне потрактування: з одного боку, оперативність і доступність до галузевої інформації задля її осмислення, практичного застосування й набуття відповідних фахових компетентностей, з іншого, – дозволяє створювати власні дидактичні матеріали. Майбутні учителі гуманітарних спеціальностей отримують консультування в таких напрямках: базові поняття, ознайомлення з категорійно-поняттєвим апаратом; син- і діяхронний аспекти галузевої (полігалузевої) інформації, яка є надбанням сучасної світової науки; виокремлення проблемно-пошукових питань, винесених на обговорення; освітні пропозиції щодо самостійного опрацювання галузевої інформації за індивідуальним запитом. Змістове наповнення інтегративного матеріалу має ґрунтуватися на принципах медіабезпеки й медіагігієни, оскільки сукупність інформації, пропонованої гіперпростором, слід розмежувати на об'єктивну / суб'єктивну; істинну / хибну; базову / другорядну. Також у формуванні змісту таких освітніх проєктів слід урахувувати концепцію аксіологічної і світоглядної детермінації освіти, розуміння освіти як ціннісного й комунікативного аспектів виміру культури, міжкультурної комунікації зокрема, цивілізаційного поступу загалом.

Висновки. Організація інформаційно-консультативного середовища у фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей орієнтована на інтегративне подання полігалузевої інформації, визначальними має аксіологічний і культуротворчий виміри сучасної освіти. У фаховій підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей транснаціональна освіта визначає полімовний термінологічний дискурс, активізує власну навчально-пізнавальну і проблемно-пошуковий діяльність, контекстний підхід до моделювання фахової діяльності, визначає універсалізм у пізнанні як сучасну освітню парадигму.

Перспективами подальших розвідок є розроблення архітекτονіки освітніх проєктів інтегративного характеру у фаховій підготовці учителів гуманітарних спеціальностей.

Література:

1. Авшенюк Н. М. Педагогіка транснаціональної вищої освіти: концептуальні засади : навчальний посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015. 185 с. С. 47-50.
2. Городенко Л. Новітні медіа: мережеві інформаційно-комунікаційні ресурси : монографія. Київ : Академія Української Преси, 2010. 172 с.
3. Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Теорія терміна: конкретизація лексико- семантичних традицій : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. 189 с.
4. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / авт. колектив: В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк, Д. Ю. Дзюба та ін. / за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ, 2012. 344 с.
5. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. (2006) Кредитно-модульний курс культурології : навч. посіб. Київ : Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. 368 с. С. 199-207.
6. Теоретичні та прикладні аспекти інновації вищої професійної освіти : [міжнарод. колект. моногр.] / колект. авторів ; за ред. д. пед. н., проф. І. Секрет. Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2013. 337 с.

References:

1. Avshenyuk N. M. (2015) Pedagogika transnatsionalnoyi vyshchoyi osvity [Pedagogy of transnational higher education]: kontseptualni zasady [conceptual foundations] : navchalnyy posibnyk [study guide]. Kyiv : Instytut obdarovanoyi dytyny NAPN Ukrayiny, 2015. 185 s. S. 47-50. [in Ukrainian]
2. Horodenko L. (2010) Novitni media: merezhevi informatsiyno-komunikatsiyni resursy [New media: network information and communication resources] : monohrafiya [monograph]. Kyiv : Akademiya Ukrayins'koyi Presy, 2010. 172 s. [in Ukrainian]
3. Kunch Z. Y., Nakonechna H. V., Mykytyuk O. R., Bulyk-Verkhola S. Z., Tehlivets Yu. V. (2018) Teoriya termina: konkretyzatsiya leksyko-semantychnykh tradytsiy : monohrafiya. Lviv : Halytska Vydavnycha Spilka, 2018. 189 s. [in Ukrainian]
4. Mediaosvita ta mediahramotnist [Media education and media literacy] : pidruchnyk [textbook] / avt. kolektyv: V. F. Ivanov, O. V. Voloshenyuk, D. Yu. Dzyuba ta in. / za naukovoyu redaktsiyeyu V. V. Rizuna. Kyiv, 2012. 344 s. [in Ukrainian]
5. Podolska Ye. A., Lykhvar V. D., Pohorilyy D. Ye. (2006) Kredytno-modulnyy kurs kulturolohiyi [Credit-module course of cultural studies] : navch. posib. [eaching. manual] Kyiv : Firma «Inkos», Tsentri navchalnoyi literatury, 2006. 368 s. S. 199-207. [in Ukrainian]
6. Teoretychni ta prykladni aspekty innovatyzatsiyi vyshchoyi profesiynoyi osvity [Theoretical and applied aspects of innovation of higher professional education] : [mizhnarod. kolekt. monohr.] [international. the collection monogr.] / kolekt. avtoriv ; za red. d.ped.n., prof. I. Sekret. Dniprodzerzhynsk : DDTU, 2013. 337 s. [in Ukrainian]

УДК 37.07.005.33

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-547-552](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-547-552)

Мотика Сергій Миколайович кандидат педагогічних наук, докторант, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, <https://orcid.org/0000-0001-6423-7697>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОBOB'ЯЗКІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Анотація. У науковій статті здійснено теоретичне узагальнення сучасних тенденцій процесу розвитку професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах. Проведений науково-практичний аналіз наукових праць в галузі військової педагогіки та психології надає підстави запропонувати авторське визначення професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах, також запропоновано новий ефективний варіант практичного розв'язання завдання розвитку професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах. Професійна готовність майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах найбільш повно виражає зміст діяльності офіцера-психолога спрямованої на самовдосконалення, саморозвиток, постійне вдосконалення своєї фахової майстерності, як військового – офіцера Збройних Сил України, так і професійного військового психолога одночасно.

Практика показує, що процес розвитку професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах залежить від того, наскільки глибоко усвідомлюється цей процес усіма посадовими особами, науково-педагогічним складом. Викладачі вищих навчальних закладів, командири військових частин (підрозділів) повинні перейнятися розумінням необхідності формування професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах

Цілеспрямованої стійкої психологічної витримки та стійкості до дій в екстремальних умовах. Це означає, що, крім гуманітарних і технічних знань, курсанти як майбутні офіцери-психологи повинні мати глибокі психологічні та професійні знання, навички, вміння бути хорошим організатором людей, діючих в екстремальних ситуаціях та бойовій обстановці. Вивчення відгуків випускників надає підстави зробити висновок, що не всі офіцери-психологи своєчасно «входять у посаду» і виконують у повному обсязі свої функціональні обов'язки, багато з них відчувають певні труднощі, не маючи при цьому стійкої психологічної готовності при наданні психологічної підтримки особовому складу. Професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах – найважливіша складова всебічної професійної підготовленості, суттєва передумова успішного виконання бойового завдання всім військовим підрозділом.

Ключові слова: офіцери-психологи, професійна підготовки офіцерів, Збройні Сили України, бойові умови, професійні обов'язки.

Motyka Sergiy Mykolayovych Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral student, National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, <https://orcid.org/0000-0001-6423-7697>

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGICAL OFFICERS TO PERFORM THEIR DUTIES IN COMBAT CONDITIONS

Abstract. In the scientific article, a theoretical generalization of modern trends in the process of developing the professional readiness of future psychological officers to perform their

duties in combat conditions is carried out. The conducted scientific and practical analysis of scientific works in the field of military pedagogy and psychology provides grounds for proposing an author's definition of the professional readiness of future psychological officers to perform their duties in combat conditions, a new effective option for practical solution to the task of developing the professional readiness of future officers is also proposed. psychologists to perform their duties in combat conditions. The professional readiness of future psychologist officers to perform their duties in combat conditions most fully expresses the content of the psychologist officer's activity aimed at self-improvement, self-development, constant improvement of his professional skills, both as a military officer of the Armed Forces of Ukraine and as a professional military psychologist at the same time.

Practice shows that the process of developing the professional readiness of future psychologist officers to perform their duties in combat conditions depends on how deeply this process is understood by all officials, scientific and pedagogical staff. Teachers of higher educational institutions, commanders of military units (units) should be imbued with an understanding of the need to develop the professional readiness of future psychological officers to perform their duties in combat conditions

Targeted stable psychological endurance and resistance to actions in extreme conditions. This means that, in addition to humanitarian and technical knowledge, cadets as future psychological officers must have deep psychological and professional knowledge, skills, and the ability to be a good organizer of people operating in extreme situations and combat situations. Studying the feedback of graduates provides grounds for concluding that not all psychological officers "come into office" in a timely manner and fully perform their functional duties, many of them experience certain difficulties, while not having stable psychological readiness when providing psychological support to personal composition The professional readiness of future psychologist officers to perform their duties in combat conditions is the most important component of comprehensive professional training, an essential prerequisite for the successful performance of a combat mission by the entire military unit.

Keywords: psychological officers, professional training of officers, Armed Forces of Ukraine, combat conditions, professional duties.

Постановка проблеми. Зміст військової освіти в процесі формування професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах має враховувати такі чинники та складові, як: національні інтереси, національну безпеку держави, соціокультурний характер, психологічні уявлення щодо характеру та структури військово-професійної діяльності, тому військово-педагогічний процес повинен базуватися на парадигмі особистісно-орієнтовного навчання та передбачати цілеспрямовану й змістовну взаємодію того, хто вчить і того, хто навчається. У більш широкому розумінні це підготовка офіцерів-психологів, як інтелектуалів в складі сил безпеки і оборони держави за стандартами країн членів НАТО, здатних продукувати знання інноваційного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етапи і закономірності сутності самого процесу професіоналізації досліджуються у межах діяльності у психологічних теоріях (О.Леонт'єв, Г.Балл, С.Максименко, В.Шадріков та ін.);

Серед результатів наукових досліджень, які відображають загальні питання готовності особистості до професійної діяльності слід виділити праці науковців (Б. Теплов, В.Осьдло, В. Ягупов).

В останні роки значну увагу приділяють дослідженням психологічної готовності до діяльності військовослужбовців такі вчені як: В.Алещенко, О.Гринчук, Г.Ложкін, О.Колісник, О.Тімченко, В.Ягупов, О.Сафін, В.Осьдло, А.Юрков та інші.

Мета статті – охарактеризувати та науково обґрунтувати специфіку сучасних тенденцій розвитку процесу професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах. Провести науково-практичний дефініційний аналіз поняття психологічна готовність військовослужбовців до виконання завдань і бойових умовах.

Виклад основного матеріалу. Із аналізу наукових праць О.Гринчука, О.Сафіна, О.Тімченка, В.Ягупова можна визначити сутність і значення психологічної готовності як важливої умови своєчасної адаптації до екстремальних умов військовослужбовців ЗСУ. Стає очевидним, що вона проявляється як стійкий психологічний стан, що, в певний час, не являючись якістю особистості, може характеризувати її ставлення до виконання своїх професійних обов'язків в екстремальних та бойових умовах.

На думку В. Ягупова такий стан психологічної готовності являє собою спрямованість і мобілізованість психіки військовослужбовця на подолання майбутніх труднощів, що забезпечує результативність і якість виконання поставлених завдань [8; 9].

В своєму нанковому пошуку знань психолог Олександр Сафін проводячи науково-практичний аналіз психологічної готовності підсумовує, що готовність розвивається незалежно від етапу становлення та виду діяльності. У процесі розвитку психологічна готовність стає інструментом організації ресурсів активності особистості, її властивістю та характеристикою, створеною професійною діяльністю чи підготовкою до неї. Це характеристика психологічних можливостей людини, певного етапу її розвитку, різноманітності, масштабу, широти і діапазону [5].

В Інструкції з організації психологічної підготовки особового складу у Збройних Силах України зазначено: "Психологічна підготовка особового складу – цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості і психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, що різко змінюється, під час тривалої нервово-психічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням військового обов'язку у мирний і воєнний час" [2].

Олександра Гринчук доводить, що психологічна готовність майбутніх офіцерів-психологів до професійної діяльності повинна включати в себе не лише функціональну та особистісну готовність, а й, як мінімум, військову компетентність – як здатність та готовність до виконання спеціальних військових завдань та синергетичну компетентність – можливість самоорганізації, самоконтролю та самоєфективності у професійній військовій діяльності. Тому компетентнісний підхід до формування психологічної готовності офіцерів-психологів до професійної діяльності дозволить сформуванню фахові компетенції, які передбачатимуть наявність професійних знань, умінь, навичок, досвіду не лише в межах психологічної спеціальності, а й у військової сфері для забезпечення ефективної професійної діяльності офіцера-психолога [1].

Психологічна готовність офіцерів-психологів — це якісна своєрідність інтелектуального розвитку особистості майбутнього офіцера ЗСУ і деяких її особливостей, без яких неможливо успішно навчатися у вищому військовому навчальному закладі. Сформованість цього рівня надзвичайно важлива. В психології виділяють такі взаємопов'язані компоненти психологічної готовності курсанта до професійного навчання: мотиваційна, фізіологічна, інтелектуальна, емоційно-вольова та соціальна.

Науковці психолого-педагогічного напрямку тлумачать термін "готовність", як осмислення індивідом соціальних реалій у процесі соціалізації та на основі життєвого досвіду, а також механізму самопізнання внутрішніх станів [1; 8; 9]. Як зазначає Юрков А., професійна готовність майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах найбільш повно виражає зміст діяльності офіцера-психолога спрямованої на самовдосконалення, саморозвиток, постійне вдосконалення своєї фахової майстерності, як військового – офіцера ЗСУ, так і професійного військового психолога одночасно [7].

Також виділяють наступні основні структурні елементи психологічної готовності військовослужбовця:

мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутньої військово-професійної діяльності та розуміння необхідності їхнього подолання, оцінка своїх можливостей щодо управління психічними станами та діями на основі раніше накопиченого досвіду тощо;

пізнавальний – забезпечує необхідним обсягом відповідної інформації, яка є потрібною для цілеспрямованої та змістовної діяльності в екстремальних умовах;

емоційний – переживання почуття впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів військово-професійної діяльності [9, – С. 385-389.];

вольовий – свідчить про здатність військовослужбовця долати труднощі військово-професійної діяльності; моторний (операційний) – наявність високих фізичних здібностей, які дозволяють успішно виконувати отримане завдання [8, – С. 229-252.].

Виходячи з вищевказаного, структура психологічної готовності військовослужбовців поділяється на спеціальну (довготривалу) психологічну готовність та ситуативну (тимчасову) психологічну готовність.

Так Москалець В.П розкриваючи структуру психологічної готовності військовослужбовців поділяє на дві складові:

- на спеціальну (довготривалу) психологічну готовність;
- та ситуативну (тимчасову) психологічну готовність [3].

Спеціальна психологічна готовність складається з: позитивного ставлення до виконуваного виду військово-професійної діяльності; професійних рис сприйняття, уявлення, мислення та пам'яті, які необхідні для якісного виконання завдань вартової служби; емоційно-вольової стійкості; професійних знань, умінь, навичок і звичок; відповідності рис характеру, темпераменту, здібностей до виконуваного виду діяльності [10].

Ситуативна психологічна готовність визначається: усвідомленням суспільних та колективних потреб; глибоким розумінням цілей та завдань, що стоять перед підрозділом у варті; обдуманістю та оцінкою умов, за яких потрібно діяти; визначенням способів і засобів для виконання завдань; мобілізацією внутрішніх сил для досягнення мети й оцінки результатів дій [3]

У монографії В.І. Осьодла [4], яку він присвятив дослідженню професійного становлення офіцера встановлено, що молоді офіцери відрізняються наступним чином:

- є відкритими до нового досвіду та гнучкими, їх цікавлять соціальні контакти. Однак молодому офіцеру важко самовизначитись щодо вибору правил поведінки у військовому середовищі, яке, у свою чергу, може позитивно чи негативно впливати на процес входження у професію. Це може залежати від соціально-психологічних особливостей колективу, й відмінність від попереднього професійного середовища спричиняє необхідність засвоєння нових норм, традицій та звичаїв;

- позиційність як готовність брати на себе відповідальність за виконання військово-професійних завдань, бачити себе у центрі подій та діяти під керівництвом інших. Серед способів досягнення професійних результатів на перших позиціях знаходяться виконання наказів та інструкцій. Однак не завжди нормативні документи можуть дати відповідь на питання про те, як діяти, й зацикленість на інструкції знижує здатність діяти відповідно до ситуації, що викликає супротив у більш досвідчених підлеглих;

- є дещо зниженими рефлексивність, самостійність та оптимальність. Так, близько 50% молодих офіцерів не мають диференційованого Я-образу та самозвинувачення має рівень, нижчий за середній. Також самореалізація є відносно низькою. Вони на останні позиції переносять власні захоплення за рахунок спрямованості на навчання та професійне життя й цим намагаються повністю «віддатися» службі;

- у своїй професійній діяльності взаємодопомогу не вважають одним з основних способів вирішення професійних питань, а покладаються на себе. Тут спрацьовують вікові особливості, а саме «юнацький максималізм» як намагання показати себе, проявити свої здібності для набуття достатнього соціального статусу у колективі;

- однак є чутливими до військово-професійного середовища з позиції формування фрустрації та тривоги. Так, невдачі, оцінка оточення є вкрай важливими, й жарти, звинувачення, образи особливо тяжко переживаються у цей період формування професіонала [4].

Вивчення сутності та змісту професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах дозволило встановити низку компонентів:

- мотиваційний – наявність професійно значущих установок на подальшу професійну діяльність, усвідомлення її цінностей; ставлення до здійснення військової служби.

Мотиваційний компонент визначає професійно-педагогічну спрямованість особистості й утворює основу для реалізації інших її структурних компонентів. Його зміст відбиває: наявність потреби у прояві своєї особистості у професії офіцера-психолога, глибоку усвідомленість суспільної значущості обраної професії та бажання досягти результативності, інтерес до діяльності військового психолога в системі ефективної діяльності ЗСУ;

– змістовно-процесуальний – загально інтелектуальний рівень розвитку особистості офіцера-психолога, сформованість загально навчальних умінь і навичок, система загально-професійних та спеціальних професійних знань і умінь офіцера-психолога і практики їх застосування. Змістовно-процесуальний компонент відбиває: загально-інтелектуальний рівень розвитку особистості; сформованість загально-навчальних умінь і навичок; систему загально-психологічних і фахових знань військового психолога й уміння їх застосовувати у практиці офіцера-психолога в процесі проходження військової служби. Схематично змістовно-процесуальний компонент може бути розділено на чотири блоки-підсистеми за фаховими знаннями і навичками, важливими для майбутніх офіцерів-психологів:

– інформаційна підсистема – глибоке і вільне володіння навчальним матеріалом, міцні знання теорії психологічного впливу, активізації уваги військовослужбовців, володіння методами і прийомами професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах;

– розвивальна підсистема – формування знань, умінь і навичок, активізація їх пізнавальної діяльності, підвищення ефективності самостійної професійної діяльності майбутніх офіцерів-психологів щодо виконання своїх професійних обов'язків в бойових умовах;

– конструктивна підсистема – конструювання, моделювання, прогнозування власної психологічної діяльності, планування надання психологічної допомоги та реабілітації військовослужбовцям в бойовій обстановці;

– дослідницька підсистема – планування і проведення науково-дослідницької роботи в галузі військової психології та психологічної підтримки і реабілітації;

– рефлексивний – чітко виражена потреба у самоосвіті, сформованість умінь і навичок самостійної роботи; схильність до використання у роботі прогресивних психологічних технологій та контролю якості застосування психологічного впливу і психологічної реабілітації; наявність адекватної самооцінки, самоконтролю, стабільність коригуючої діяльності для усунення недоліків фахової психологічної підготовки. Рефлексивний компонент відзначає особливу роль операції узагальнення у розвитку мислення, формування розумових дій та свідомості особистості.

Висновки. Проведений науковий аналіз в науковій статті адає підстави стверджувати, що вчені розуміють під психологічною готовністю військовослужбовця до військово професійної діяльності – націленість і мобілізованість його психіки на подолання майбутніх труднощів, яка забезпечує результативність і якість виконання завдань, адекватно їхньої складності, значущості та важливості.

Передумовою цілеспрямованого процесу розвитку професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах є чітко організована психологічна підготовка, в якій слід виділити загальну та спеціальну. Загальна психологічна підготовка – це комплекс завдань, що вирішуються згідно з умовами надзвичайної ситуації. Спеціальна психологічна підготовка – це навчання курсантів конкретним практичним діям з урахуванням вимог кризової обстановки. Потрібно підкреслити необхідність розвитку майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах відповідно до таких спеціальностей, яких професійна діяльність пов'язана з екстремальними та надзвичайними ситуаціями. Психологічна готовність військовослужбовця до виконання службово-бойових завдань складається з особистісної та функціональної готовності.

Головна особливість професійної готовності як стійкої системи якостей особистості полягає в тому, що вона формується заздалегідь. Професійна готовність майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах трактується, як властивість і якість

особистості, спектр її професійних здібностей, прояв професійної спрямованості та професійної самосвідомості, стійку характеристику особистості офіцера ЗСУ.

Література:

1. Гринчук О. Психологічна готовність майбутніх офіцерів-психологів до професійної діяльності: основні критерії та показники / О. Гринчук // Збірник наукових праць: психологія. - 2018. - Вип. 22. - С. 106-115. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2018_22_16
2. Інструкція з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України : наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 23.10.2020 р. №173. URL: <https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz-holovnokomanduvachazbrojnykh-syl-ukrainy-vid-23-10-2020-roku-173-pro-zatverdzhenniainstruksii-z-orhanizatsii-psykholohichnoi-pidhotovky-u-zbrojnykh-127-sylakh-ukrainy/>
4. Москалец В. П. Проблема вивчення поняття «готовності до професійної діяльності» у психології / Москалец В.П. // Вісник Національного університету оборони України 4 (41) /2014. - С. 268 – 273.
5. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія] / Осьодло Василь Ілліч. – К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. – 463 с.
6. Сафін О. Д. Людський чинник в особливих умовах діяльності та праці: психологічний аспект. Проблеми екстремальної та кризової психології. Випуск № 8. 2010. С. 108–120.
7. Тімченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія / О. В. Тімченко. – Харків : Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – 268 с.
8. Юрков А.В. Сутність і структура готовності майбутніх військових психологів до професійної службово-бойової діяльності в Збройних Силах України /А.В.Юрков// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово- спеціальні науки – 2022.-№ 2(50). - с.24-27.
9. Ягупов, В.В. Морально-психологічне забезпечення / В.В. Ягупов. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 349 с.
10. Ягупов, В.В. Військова й соціальна психологія /В.В. Ягупов/ Навчальний посібник. – Вид. 2-е, доп. і переробл. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2000. – 522 с.
11. Bakhov I. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization / Ivan Bakhov, Vadym Ryzhykov, Oleh Kolisnyk // International Journal of Engineering & Technology; Vol 7, No 4.38 (2018): Special Issue 38 - С.45-49.

References:

1. Grinchuk, O. (2018). Psihologichna gotovnist' majbutnih oficeriv-psiologiv do profesijnoi dijial'nosti: osnovni kriteriji ta pokazniki [Psychological readiness of future psychologist officers for professional activity: basic criteria and indicators]. *Zbirnik naukovih prac': psihologija -Collection of scientific works: psychology*, 22, 106-115. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2018_22_16 [in Ukrainian].
2. Nakaz Golovnokomanduvacha Zbrojnih Sil Ukraini "Instrukcija z organizacii psihologichnoi pidgotovki u Zbrojnih Silah Ukraini" [Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine "Instructions on the organization of psychological training in the Armed Forces of Ukraine"]. *dovidnykmpz.info* Retrieved from <https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz-holovnokomanduvachazbrojnykh-syl-ukrainy-vid-23-10-2020-roku-173-pro-zatverdzhenniainstruksii-z-orhanizatsii-psykholohichnoi-pidhotovky-u-zbrojnykh-127-sylakh-ukrainy/> [in Ukrainian].
4. Moskalec', V. P. (2014). Problema vivcennja ponjattja «gotovnist' do profesijnoi dijial'nosti» u psihologii [The problem of studying the concept of "readiness for professional activity" in psychology]. *Visnik Nacional'nogo universitetu obroni Ukraini - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4 (41) /2014, 268 – 273 [in Ukrainian].
5. Os'odlo, V. I. (2012). *Psihologija profesijnogo stanovlennja oficera [Psychology of the professional development of an officer]*. K. : PP «Zoloti Vorota» [in Ukrainian].
6. Safin, O. D. (2010). Ljud'skij chinnik v osoblivih umovah dijial'nosti ta praci: psihologichnij aspekt [Human factor in special conditions of activity and work: psychological aspect]. *Problemi ekstremal'noi ta krizovoї psihologii - Problems of extreme and crisis psychology*, 8, 108–120 [in Ukrainian].
7. Timchenko, O.V. (2000). *Sindrom posttravmatichnih stresovih porushen': konceptualizacija, diagnostika, korekcija ta prognozuvannja [Syndrome of post-traumatic stress disorders: conceptualization, diagnosis, correction and forecasting]*. Harkiv : Vidavnictvo Universitetu vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
8. Jurkov, A.V. (2022). Sutnist' i struktura gotovnosti majbutnih vijs'kovih psihologiv do profesijnoi sluzhbovo-bojovoї dijial'nosti v Zbrojnih Silah Ukraini [The essence and structure of the readiness of future military psychologists for professional service and combat activity in the Armed Forces of Ukraine]. *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Vijs'kovo- special'ni nauki - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military-special sciences*, 2(50), 24-27 [in Ukrainian].
9. Jagupov, V.V. (2022). *Moral'no-psihologichne zabezpečennja [Moral and psychological support]*. K.: VPC «Kiivs'kij universitet» [in Ukrainian].
10. Jagupov, V.V. (2022). *Vijs'kova j social'na psihologija [Military and social psychology]*. K.: VPC «Kiivs'kij universitet», 2000 [in Ukrainian].
11. Bakhov, I. (2018). Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology*, 7, 4.38 (2018): Special Issue 38,45-49 [in English].

УДК 51:004.89:51(075.8)(378.147)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-553-564](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-553-564)

Олійник Олег Петрович старший викладач кафедри вищої математики, Національний авіаційний університет, пр. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044)-406-73-24, <https://orcid.org/0000-0003-1564-0214>

Шевченко Ірина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри вищої математики, Національний авіаційний університет, пр. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044)-406-73-24, <https://orcid.org/0000-0001-7910-0490>

Левковська Тетяна Андріївна старший викладач кафедри вищої математики, Національний авіаційний університет, пр. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044)-406-73-24, <https://orcid.org/0000-0002-7433-5968>

Олійник Світлана Володимирівна викладач математики, Опорний заклад освіти Кожанський ліцей-гімназія, вул. Шевченка, 171, смт. Кожанка, 08550, тел.: (045)-654-37-12

ЯКІСНЕ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ: ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНИХ СЕРЕДОВИЩ ТА ХМАРНИХ СЕРВІСІВ МАТЕМАТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено питання якості викладання математики в навчальних закладах у контексті використання програмних середовищ та хмарних сервісів математичного спрямування. Проведено порівняльний аналіз відомих математичних програмних середовищ: MATLAB, Wolfram Mathematica, MathCAD, GeoGebra та хмарних сервісів Wolfram Alpha, PhET Interactive Simulations, порівняно ці продукти з точки зору їх використання при викладанні математики в навчальних закладах освіти за такими критеріями, як функціональність, продуктивність, візуалізація даних, підтримка символічних обчислень, наявність додаткових ресурсів, підтримка спільних користувачів, інтерфейс і простота використання, швидкість опанування, можливість роботи з мобільними пристроями та фінансова доступність. Інформація для порівняння була взята з офіційних сайтів цих продуктів, включаючи документацію, ресурси, послуги, оновлення, посібники користувача, навчальні матеріали та інші релевантні матеріали. Застосовано формально-логічні та метричні методи, якісні методи (контент-аналіз, контекстний аналіз, обґрунтована теорія, феноменологічний аналіз, індуктивне узагальнення) та квалітативний метод. Також описано порівняльний аналіз із застосуванням кількісних і якісних методів, порівнюючи адаптацію цих продуктів у контексті їх використання у викладанні математики в навчальних закладах середньої освіти та в навчальних закладах вищої освіти. Прогностичний метод, заснований на порівняльному аналізі наявних і отриманих даних дослідження, дозволив авторам рекомендувати GeoGebra і колекцію інтерактивних симуляцій PhET для підвищення якості викладання та навчання математики у навчальних закладах середньої освіти, а GeoGebra і хмарні сервіси Wolfram Alpha, PhET для підвищення якості викладання та навчання математики у навчальних закладах вищої освіти.

Висновки авторів мають рекомендаційний та інформаційний характер, і кожен педагог має сам обирати продукти, які найкраще відповідають його потребам, досліджуючи можливості кожного та порівнюючи їх із заданими критеріями. Рекомендовано моніторити ринок технологій, продовжувати дослідження в цьому напрямку та перевіряти можливість використання нових продуктів.

Зазначено, що застосування хмарних сервісів та програмних середовищ математичного спрямування є лише однією із умов комплексу рекомендацій [2, с.23], які

сприяють підвищенню рівня викладання математики у навчальних закладах середньої та вищої освіти в Україні. Тому автори вбачають перспективу подальшого дослідження емпіричного вивчення питань якості викладання математики за комплексом [2, с.23]. Опис отриманих результатів планується представити у наступній статті.

Ключові слова: якісне викладання математики, математичні програмні середовища, хмарні сервіси математичного спрямування, MATLAB, Wolfram Mathematica, MathCAD, GeoGebra, Wolfram Alpha, PhET Interactive Simulations.

Oliynyk Oleh Petrovych Senior Lecturer of the Department of Higher Mathematics, National Aviation University, Guzara Lubomyra Ave., 1, Kyiv, 03058, tel: (044) 406-73-24, <https://orcid.org/0000-0003-1564-0214>

Shevchenko Iryna Viktorivna Candidate of Economic Sciences (PhD in Economic), Associate Professor of the Department of Higher Mathematics, National Aviation University, Huzara Lubomyra Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-73-24, <https://orcid.org/0000-0001-7910-0490>

Levkovska Tetyana Andriivna Senior Lecturer of the Department of Higher Mathematics, National Aviation University, Huzara Lubomyra Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-73-24, <https://orcid.org/0000-0002-7433-5968>

Oliinyk Svitlana Volodymyrivna Teacher of Mathematics, Kozhanskyi Lyceum-Gymnasium Support Institution of Education, Shevchenko St., 171, Kozhanka village, 08550, Tel: +380 (45) 654-37-12

QUALITY TEACHING OF MATHEMATICS: USING SOFTWARE ENVIRONMENTS AND CLOUD SERVICES FOR MATHEMATICAL INSTRUCTION

Abstract. The article examines the issue of the quality of teaching mathematics in educational institutions in the context of the use of software environments and cloud services of mathematical direction. A comparative analysis of well-known mathematical software environments: MATLAB, Wolfram Mathematica, MathCAD, GeoGebra and cloud services Wolfram Alpha, PhET Interactive Simulations, comparing these products from the point of view of their use in teaching mathematics in educational institutions according to such criteria as functionality, performance, data visualization, support for symbolic computing, availability of additional resources, support for co-users, interface and ease of use, speed of learning, ability to work with mobile devices, and affordability. The information for the comparison was taken from the official websites of these products, including documentation, resources, services, updates, user guides, training materials and other relevant materials. Uses formal-logical and metric methods, qualitative methods (content analysis, contextual analysis, grounded theory, phenomenological analysis, inductive generalization) and qualitative method. Also describes a comparative analysis using quantitative and qualitative methods, comparing the adaptation of these products in the context of their use in teaching mathematics in secondary and higher education institutions. A predictive method based on a comparative analysis of available and received research data allowed the authors to recommend GeoGebra and the PhET collection of interactive simulations for improving the quality of mathematics teaching and learning in secondary education institutions, and GeoGebra and Wolfram Alpha cloud services, PhET for improving the quality of teaching and learning mathematicians in higher education institutions.

The authors' conclusions are advisory and informative in nature, and each teacher should choose the products that best meet his needs, exploring the capabilities of each and comparing them with the given criteria. It is recommended to monitor the technology market, continue research in this direction and check the possibility of using new products.

It is noted that the use of cloud services and mathematical software environments is only one of the conditions of the set of recommendations [2, p. 23], which contribute to raising the level of mathematics teaching in secondary and higher education institutions in Ukraine. Therefore, the authors see the prospect of further research into the empirical study of issues of the quality of mathematics teaching in the complex [2, p. 23]. The description of the obtained results is planned to be presented in the next article.

Keywords: high-quality teaching of mathematics, mathematical software environments, cloud services of mathematical direction, MATLAB, Wolfram Mathematica, MathCAD, GeoGebra, Wolfram Alpha, PhET Interactive Simulations.

Постановка проблеми. Вивчення математики в навчальних закладах освіти є основним інструментом, за допомогою якого формується та розвивається аналітичне, логічне та критичне мислення майбутніх фахівців, вона забезпечує вироблення у них таких навичок, як: аналітичне мислення і пошук інновацій, критичне мислення та аналіз, моніторинг та контроль, вміння аргументувати свої погляди та багато іншого. Майбутнє України нерозривно пов'язане з професіоналізмом фахівців багатьох професій, особливо тих, які потребують аналітичного, логічного та критичного мислення. Після війни потрібно буде відбудовувати Україну, що не можливо без компетентних економістів, інженерів та інших фахівців. Тому якість викладання математики в навчальних закладах освіти України є перспективою її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації якісного викладання математики були предметом дослідження багатьох дослідників: М.Бурда, Д.Васильєва, Л.Гринчук, А.Дістервег, Я.Каменський, В.Крупич, Н.Новіков, В.Олійник, М.Працьовитий, Ж.Руссо, А.Уртенова, О.Школьний та інші. Аналізуючи офіційний Національний звіт за результатами міжнародного дослідження PISA-2018 від Українського центра оцінювання якості освіти [1], О. Олійник зробив висновок, що «організація навчального процесу в Україні під час вивчення математики потребує реорганізації», акцентуючи увагу на «покращенні організації навчального процесу і рівня викладання математики» [2, с. 20]. У жовтні 2020 року Всесвітній економічний форум (World Economic Forum) опублікував свій черговий звіт «Майбутнє робочих місць 2020» [3], в якому особлива увага приділена групі навичок, в яких, на думку роботодавців, до 2025 року буде зростати необхідність. Варто зауважити, що «на першому місці в топ-десятці необхідних навичок з'явилися вперше аналітичне мислення та інноваційність» [3], що ще раз підкреслює актуальність підвищення якості викладання математики. Враховуючи динамічність світу, в якому ми живемо і розвиваємось, проблема якості викладання математики потребує постійного дослідження і подальшого вивчення.

Автори статті викладають математику в закладах вищої та середньої освіти. З 2020 року, в умовах дистанційного навчання, для організації ефективного навчального процесу ми використовували різні програмні середовища та хмарні сервіси математичного спрямування, але зараз надаємо перевагу GeoGebra, PhET та Wolfram Alpha. Саме ці факти стали причиною написання статті, поставивши ціль: дослідити детальніше найпоширеніші такі продукти математичного спрямування, врахувавши і свій досвід.

Мета статті – дослідження проблеми якості викладання математики для українських закладів освіти в сьогоdnішніх умовах; порівняльний аналіз найпоширеніших програмних середовищ та хмарних сервісів математичного спрямування в аспекті їх застосування для покращення якості викладання математики в закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети ми сформулювали завдання дослідження:

- дослідити проблему якості викладання математики у сьогоdnішніх умовах освіти;
- провести порівняльний аналіз відомих найбільш поширених програмних середовищ математичного спрямування: MATLAB, Wolfram Mathematica, MathCAD, GeoGebra та

хмарних сервісів Wolfram Alpha, PhET в аспекті їх використання при викладанні математики за основними найважливішими критеріями;

— провести порівняльний аналіз адаптації цих продуктів у контексті їх використання у викладанні математики у навчальних закладах середньої освіти та в навчальних закладах вищої освіти;

— провести оптимізацію вибору продуктів з метою рекомендації їх застосування при вивченні та викладанні математики окремо для закладів середньої освіти та закладів вищої освіти.

Пандемія COVID-19, атака модифікацій коронавірусу SARS-CoV-2 та довгострокова війна в Україні зумовили часті впровадження карантинних заходів, включаючи дистанційну форму навчання у закладах освіти. Це призвело до ще більшого загострення проблеми якості освіти в Україні, включаючи якість викладання математики в умовах дистанційного навчання.

Сучасний світ з прискореним поширенням технологій швидко змінюється, а з ним змінюються й вимоги до навчання. Недостатньо просто оновити освітні стандарти та змінити зміст навчання. Для досягнення високої якості освіти важливо розробити комплексні рекомендації та дорожню карту. Одним з ключових аспектів забезпечення якості освіти є постійний моніторинг результатів та аналіз не лише динаміки досягнень, але й врахування впливу навколишнього середовища, за потреби можна коригувати попередню дорожню карту [2, с.22]. О. Олійник та С. Олійник на основі власного досвіду та результатів попередніх досліджень розробили комплекс рекомендацій [2, с.23], які сприятимуть підвищенню рівня викладання математики в українських навчальних закладах:

— впровадження в навчальний процес підходу Bring Your Own Device (BYOD);

— використання інтерактивних мобільних додатків Google під час навчального процесу;

— використання динамічних програмних середовищ математичного спрямування, різних ресурсів хмарних сервісів та інших середовищ під час навчального процесу;

— використання інтерактивних пристроїв під час навчального процесу;

— постійне удосконалення математичних, цифрових та інших компетентностей вчителів та викладачів математики.

Згідно даних рекомендацій, використання програмних середовищ або хмарних сервісів математичного спрямування буде сприяти підвищенню якості викладання математики. Сучасні учні та студенти відносяться до особливого цифрового покоління. Вони оперують новими способами опрацювання інформації, мислять «кліпово», зосереджуючись на яскравих зорових образах, але можуть мати проблеми зі сприйняттям вербальної інформації. Щоб краще відповідати вимогам сучасних учнів та студентів, вчителі та викладачі повинні використовувати інноваційні підходи, які сприяють активному зануренню їх у процес навчання. Одним із таких підходів є використання продуктів математичного спрямування при викладанні математики. Це допоможе педагогам подавати навчальний матеріал у зрозумілій та доступній формі відповідно до потреб цього покоління. А учням та студентам забезпечить цікаві та ефективні заняття, які заохочують їх до активної участі в навчальному процесі та сприятиме розвитку у них математичних навичок. Сьогодні в умовах воєнного стану українські навчальні заклади освіти досить часто застосовують дистанційну форму навчання. Організація неперервного та якісного навчального процесу в форматі дистанційного навчання не може обмежуватися самостійним опрацюванням учнями та студентами навчального матеріалу, вона вимагає нових методів, засобів та підходів, включаючи використання хмарних сервісів, програмних середовищ та інтерактивних пристроїв.

В. Биков у своїй монографії підкреслив ефективність мобільних навчальних середовищ: «надаючи певні «свободи» учням, учителям, організаторам освіти щодо здійснення ними навчальної та організаційної діяльності, системи відкритої освіти

водночас є системами керованими, створення і використання яких підпорядковане цілям освіти на певних етапах її розвитку» [4]. Програмні середовища, такі як математичні пакети, спеціальні програми для навчання математики або хмарні сервіси математичного спрямування можуть допомогти учителям та викладачам візуалізувати складні математичні концепції, створювати інтерактивні завдання та демонструвати різні методи розв'язання. Це може допомогти учням та студентам краще розібрати матеріал, покращити їхні навички розв'язування завдань та забезпечити більший рівень успішності у навчальному процесі.

В процесі дослідження було здійснено порівняльний аналіз відомих найбільш поширених програмних середовищ математичного спрямування: MATLAB, Wolfram Mathematica, Mathcad, GeoGebra та хмарних сервісів Wolfram Alpha і PhET Interactive Simulations, порівнювалися ці продукти з точки зору їх використання при викладанні математики у навчальних закладах освіти за такими критеріями, як функціональність, продуктивність, візуалізація даних, підтримка символічних обчислень, наявність додаткових ресурсів, підтримка спільних користувачів, інтерфейс і простота використання, швидкість опанування, можливість роботи з мобільними пристроями та фінансова доступність. При цьому не враховувалися в повному обсязі їх функціональні можливості, продуктивність чи вся підтримка символічних обчислень. Інформацію для порівняння брали з офіційних веб-сайтів цих продуктів, включаючи документації, ресурси, послуги, оновлення, керівництва користувача, посібники, навчальні матеріали та інші релевантні матеріали, доступні на них: «MathWorks» [5], «Wolfram Mathematica» [6], «PTC Mathcad» [7], «GeoGebra» [8], «Wolfram Alpha» [9], «PhET» [10]. Вивчення інформації на сайтах дало можливість отримати детальний опис продуктів, їх функціональні можливості, технічні вимоги до них та легкість використання, доступність додаткових ресурсів, наявність мобільних додатків, інформацію про ціни та ліцензування. Додатково було вивчено огляди та рейтинги на незалежних веб-платформах, таких як «Capterra» [11], «G2» [12], «TrustRadius» [13] та «Software Advice» [14]. Ці платформи надають відгуки користувачів, порівняльні огляди та рейтинги для різних програмних продуктів, включаючи MATLAB, Wolfram Mathematica, Mathcad, GeoGebra, Wolfram Alpha та PhET Interactive Simulations. При цьому застосовувалися формальнологічний метод та якісні методи (контент-аналіз, аналіз контексту, граундед-теорія, феноменологічний аналіз, індуктивне узагальнення) для порівняльного аналізу за критеріями: функціональні можливості, продуктивність, візуалізація даних, підтримка символічного обчислення, наявність додаткових ресурсів (бібліотек, плагінів тощо), спроможність підтримки спільних користувачів, користувацький інтерфейс та легкість використання, швидкість опанування, можливість роботи з мобільних пристроїв та фінансова доступність. Метричний аналіз був застосований для порівняння параметрів, які є визначальними при виборі продукту: швидкість опанування середовищем чи сервісом; фінансова доступність; мобільність. Мобільність є одним з найвагоміших параметрів в навчальному процесі, тому аналізували її з чотирьох різних аспектів:

- доступність на різних мобільних платформах, зокрема в різних мобільних операційних системах, таких як Android, iOS, Windows тощо;
- адаптація до різних розмірів екранів мобільних пристроїв, включаючи як менші смартфони, так і більші планшети;
- можливість взаємодії з дотиком, з інтуїтивним інтерфейсом, який дозволяє користувачам використовувати мобільний пристрій за допомогою жестів, торкань та інших дотичних елементів керування;
- можливість роботи в автономному режимі, без підключення до Інтернету, що дозволяє користувачам використовувати мобільний пристрій навіть за умов вільного доступу до мережі.

Квалітативний метод забезпечив зібрання, аналіз та інтерпретацію якісних даних та недоліків кожного з досліджуваних продуктів, дозволив провести порівняння переваг та

недоліків кожного, а також оцінити їх зручність у користуванні та задоволенні від використання. Кожен досліджуваний продукт оцінювався за стобальною шкалою окремо за кожним з критеріїв в аспекті його використання при викладанні математики в закладах освіти. Результати оцінювання, представлені на рис. 1-10, мають частково суб'єктивний характер, оскільки додатково враховувались відгуки користувачів на веб-платформах.

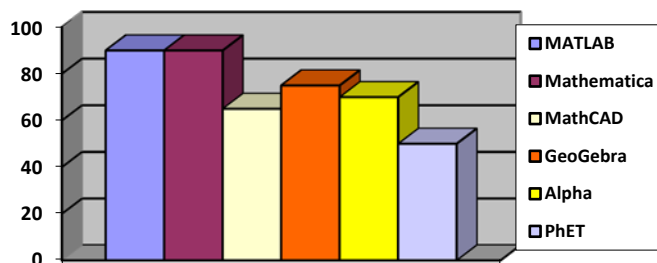

Рис. 1 Функціональні можливості

MATLAB, Mathematica та GeoGebra - це програмні продукти з широким набором функцій для виконання різноманітних математичних операцій, включаючи числові та символічні обчислення, візуалізацію даних, моделювання, роботу з рівняннями та системами рівнянь. Mathcad також спеціалізується на математичних розрахунках і візуалізації даних, зокрема в області інженерних розрахунків. Wolfram Alpha - хмарний сервіс, який надає доступ до великої кількості математичних функцій і розв'язує математичні задачі, зокрема числові та символічні обчислення, візуалізацію даних, а також може відповідати на запитання. PhET Interactive Simulations - це колекція інтерактивних симуляцій для вивчення різних навчальних дисциплін, у тому числі математики, що надає можливості для візуалізації та динамічного моделювання наукових понять і процесів. Серед них GeoGebra, Wolfram Alpha та PhET мають більш виражену спрямованість на освітнє використання та мають відповідні функції для викладання математики на різних рівнях освіти.

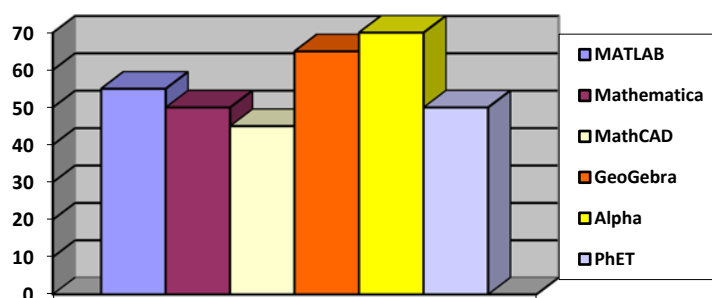

Рис. 2 Продуктивність

GeoGebra та PhET є дуже продуктивними програмними засобами для використання в шкільній освіті. GeoGebra може створювати видимі демонстрації та симуляції геометричних об'єктів, математичних функцій та статистичних даних. PhET спеціалізується на симуляції фізичних процесів, тому має дуже потужні інструменти для візуалізації анімацій та симуляцій. Wolfram Alpha може бути корисним на різних рівнях освіти, оскільки дозволяє отримувати відповіді на математичні запитання та показує звітний розбір кроків розв'язання завдань. MATLAB і Mathematica є потужними інструментами для чисельних розрахунків та обробки даних у вищій освіті та наукових дослідженнях. Можуть бути корисними у викладанні та виконанні проектів на різних рівнях освіти, зокрема у навчальних закладах середньої освіти та технічної освіти. GeoGebra та Wolfram Alpha також можуть бути корисними для чисельних обчислень, а не тільки символічних, і можуть бути використані у вищій освіті та наукових дослідженнях.

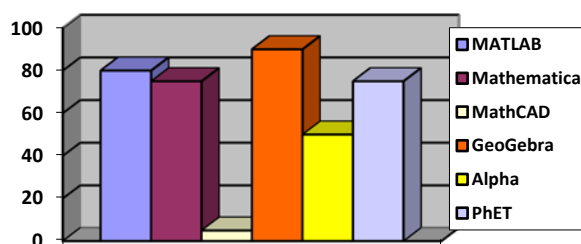

Рис. 3 Візуалізація даних

GeoGebra є найбільш спеціалізованим середовищем для візуалізації математичних даних на різних рівнях освіти: візуалізації геометричних об'єктів і математичних функцій, а також має інструменти для візуалізації статистичних даних. Mathcad має обмежені можливості для візуалізації даних. Mathematica і MATLAB мають потужні інструменти для візуалізації даних, включаючи графіки, діаграми та інші засоби, можуть відобразити дані в 3D форматах. Вони можуть бути корисні для більш складних математичних завдань, які вимагають більшої продуктивності та чисельних розрахунків. Wolfram Alpha може відобразити графіки та діаграми на основі введених даних, а також надає можливість взаємодії з ними. PhET спеціалізується на симуляції фізичних процесів, тому має дуже потужні інструменти для візуалізації анімацій та симуляцій. Вибір середовища для візуалізації даних при вивченні математики на різних рівнях освіти залежить від потреб користувачів та відповідних функцій кожного з продукту.

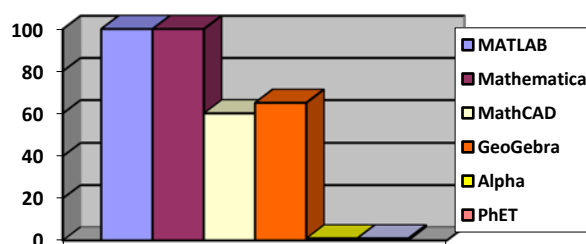

Рис. 4 Підтримка символічного обчислення

MATLAB та Mathematica мають вбудовану підтримку символічного обчислення, що дозволяє виконувати аналітичні розрахунки, включаючи диференціювання, інтегрування, розв'язування рівнянь, а також символічний аналіз даних. Це робить їх незамінними інструментами для виконання аналітичних розрахунків на різних рівнях освіти, включаючи вищу та наукову. GeoGebra також має певну підтримку символічного обчислення, але вона є менш розширеною, порівняно з MATLAB та Mathematica. Mathcad має значно меншу підтримку символічного обчислення, порівняно з MATLAB та Mathematica, але є дуже зручним та простим середовищем для виконання аналітичних розрахунків та візуалізації результатів. Wolfram Alpha та PhET не мають підтримки символічного обчислення, тому вони можуть бути менш корисними для виконання аналітичних розрахунків на різних рівнях освіти, якщо необхідна робота з символічними даними.

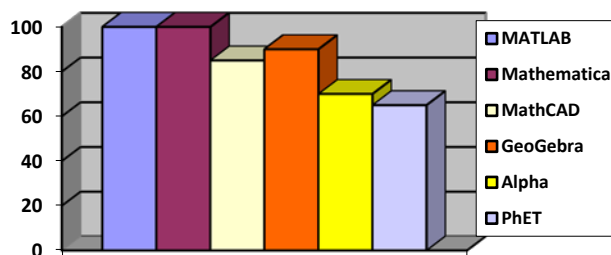

Рис. 5 Наявність додаткових ресурсів

MATLAB та Mathematica мають велику кількість додаткових пакетів, які дозволяють використовувати різні методи та алгоритми в наукових та інженерних дослідженнях. Mathcad та GeoGebra також мають додаткові ресурси, такі як бібліотеки математичних формул та графічних зображень. Wolfram Alpha та PhET - це хмарні сервіси, які надають широкий спектр математичних та наукових ресурсів, але не мають своїх власних ресурсів у вигляді додатків або пакетів для завантаження на комп'ютер.

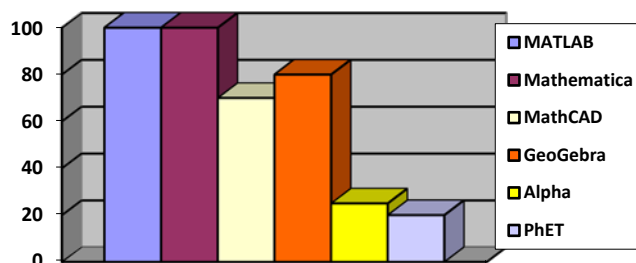

Рис. 6 Спроможність підтримки спільних користувачів

MATLAB і Mathematica мають велику кількість користувачів і ресурсів для підтримки. MathCAD також має велику кількість спільних користувачів і підтримку різноманітних ресурсів. GeoGebra надає велику підтримку спільних користувачів, особливо у використанні контексту в освітніх закладах, де він є популярним інструментом для викладання математики. Wolfram Alpha та PhET не мають такої розгалуженої спільноти користувачів, які можуть допомогти один одному вирішити проблему. Однак ці сервіси пропонують різноманітні довідкові матеріали та інструкції щодо використання своїх функцій, які можуть бути корисними для користувачів.

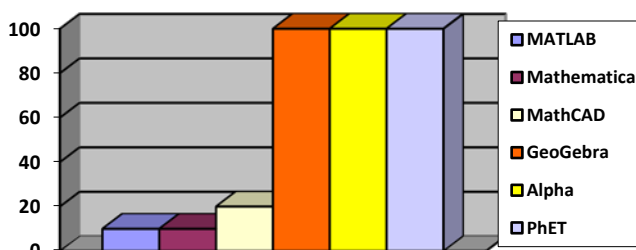

Рис. 7 Фінансова доступність

GeoGebra, Wolfram Alpha та PhET є безкоштовними та доступними для широкої аудиторії користувачів. MATLAB, Mathematica та MathCAD є комерційними продуктами, які вимагають платну ліцензію для повного функціонування. Вартість може бути досить високою, особливо для комерційних версій.

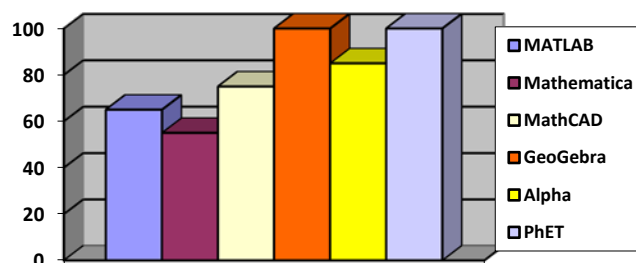

Рис. 8 Інтерфейс та легкість використання

GeoGebra має досить простий та зрозумілий інтерфейс, що робить його дуже доступним для використання у навчальних закладах освіти. Mathcad також має інтуїтивно

зрозумілий інтерфейс, що робить його простим у використанні для студентів та викладачів закладів вищої освіти. Wolfram Alpha та PhET мають дуже простий та зрозумілий інтерфейс, але їх можливості більш обмежені у порівнянні з іншими продуктами. MATLAB та Mathematica мають візуальні інтерфейси, які дозволяють користувачам взаємодіяти з програмами за допомогою графічних елементів та командного рядка. При цьому користування ними вимагає певних знань з програмування, що робить їх менш доступними.

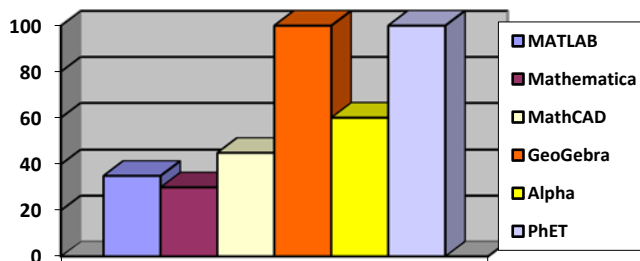

Рис. 9 Швидкість опанування

GeoGebra та PhET є програмами, спрямованими на використання в освітніх закладах, тому мають простий та зрозумілий інтерфейс. Це робить їх досить легко опанованими для використання. Wolfram Alpha не потребує інсталяції та має досить простий інтерфейс, але використання більш складних команд може потребувати попередньої підготовки та відповідних знань з математики. Для опанування MATLAB, Mathematica та MathCAD потрібно більше часу, зокрема для користувачів з меншою обізнаністю в програмуванні та математичних обчисленнях.

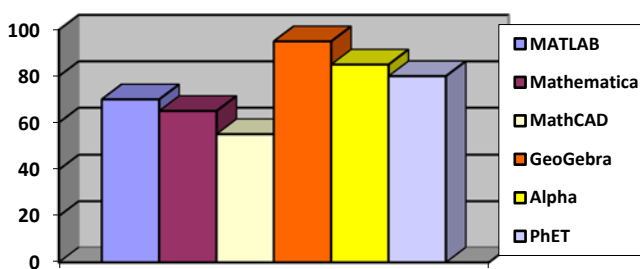

Рис. 10 Мобільність

MATLAB має мобільний додаток для iOS та Android, який дозволяє виконувати базові математичні операції, створювати та розв'язувати різні задачі, що включають чисельне моделювання та обробку сигналів. Проте, в додатку є обмеження на об'єм обчислень, тому серйозні обчислювальні завдання можуть бути обмежені. Mathematica має мобільний додаток для iOS, який надає доступ до можливих програм, включаючи символічні розрахунки, графіки та обробку даних. Також є веб-версія програми, яка може бути запущена на будь-якому пристрої з веб-браузером. MathCAD не має мобільних додатків, проте є веб-версія програми, яка може бути запущена на будь-якому пристрої з веб-браузером. GeoGebra має мобільні додатки для iOS та Android, за допомогою яких можна створювати та взаємодіяти з геометричними та алгебраїчними конструкціями. Ці додатки також дозволяють розв'язувати математичні задачі та створювати графіки. Wolfram Alpha має мобільні додатки для iOS та Android, які забезпечують доступ до функцій веб-сайту, включаючи символічні обчислення, розв'язування математичних завдань, взаємодію з базою знань та багато іншого. PhET має мобільні додатки для iOS та Android, які складають інтерактивні симуляції для вивчення математики.

Продовжуючи порівняльний аналіз досліджуваних продуктів за отриманими оцінками та результатами, нами було встановлено наступне:

— вибір математичного продукту, спрямований на його застосуванні при викладанні математики в закладах освіти, залежить від рівня складності поставлених завдань, його можливостей та фінансової спроможності користувача;

— найбільш впливовими чинниками вибору продукту з метою його використання в освітньому середовищі є фінансова доступність, легкість використання, швидкість опанування та мобільність; платна ліцензія для повного функціонування MATLAB, Mathematica та MathCAD, можуть стати причиною відмови від них для використання в освітньому середовищі.

Зважаючи на потребу у застосуванні цих продуктів при вивченні математики на різних рівнях освіти, ми у наших дослідженнях проводили також порівняльний аналіз за розглянутими кількісними і якісними методами, проводячи паралельно порівняння їх адаптації у контексті застосування при вивченні та викладанні математики в закладах середньої освіти та окремо в закладах вищої освіти.

Адаптацію цих продуктів до застосування в закладах середньої освіти досліджували тільки за визначальними чотирма критеріями: фінансова доступність, легкість використання, швидкість опанування та мобільність. Оцінками за іншими критеріями в цьому дослідженні нехтували, оскільки вони у кожного з шести продуктів, за результатами, описаними вище, є достатньо високі або не є актуальними, тобто повністю задовольняють ціль і мету. Тому коефіцієнти адаптації в закладах середньої освіти визначали за стобальною шкалою та обчислювали за формулою: $a_n^A = \frac{100 \cdot a_n}{\max a_n}$, $a_n = \frac{k_{7n} + k_{8n} + k_{9n} + k_{10n}}{4}$,

$n = 1, 2, \dots, 6$, де $k_{7n}, k_{8n}, k_{9n}, k_{10n}$ – оцінки кожного з шести продуктів відповідно за критеріями: фінансова доступність, легкість використання, швидкість опанування та мобільність.

Адаптацію цих продуктів до застосування в закладах вищої освіти досліджували за всіма десятима критеріями, при цьому подвійні оцінки за визначальними критеріями: фінансова доступність, легкість використання, швидкість опанування та мобільність. Тому коефіцієнти адаптації цих продуктів у закладах вищої освіти визначали за стобальною шкалою та обчислювали за формулою: $a_n^A = \frac{100 \cdot a_n}{\max a_n}$,

$$a_n = \frac{(k_{1n} + k_{2n} + k_{3n} + k_{4n} + k_{5n} + k_{6n}) + 2(k_{7n} + k_{8n} + k_{9n} + k_{10n})}{10}, \quad n = 1, 2, \dots, 6, \quad \text{де}$$

$k_{1n}, k_{2n}, k_{3n}, k_{4n}, k_{5n}, k_{6n}, k_{7n}, k_{8n}, k_{9n}, k_{10n}$ – оцінки кожного з шести продуктів, які показані та описані вище окремо за кожним критерієм.

Результати оцінювання, представлені на рис. 11 та рис. 12, мають рекомендаційний характер. Під час оцінювання адаптації цих продуктів враховували коефіцієнти адаптації, відгуки користувачів на веб-платформах, після чого було враховано також досвід та думки авторів. Ці рекомендації можуть допомогти вчителю та викладачу вибрати підходящий продукт для застосування при викладанні та навчанні математики, але вибір має здійснюватися з урахуванням поставлених задач та цілей, потреб та фінансових можливостей закладу освіти.

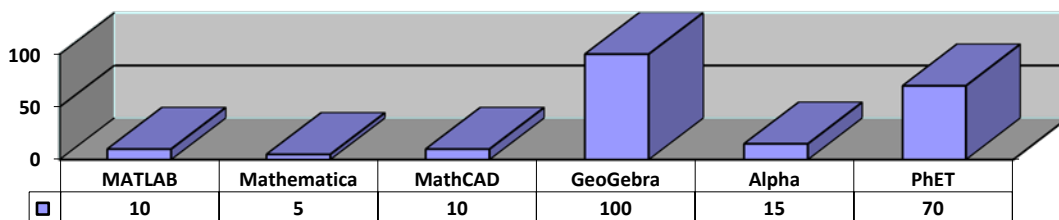

Рис. 11 Адаптація до застосування у закладах середньої освіти

Прогностичний метод на основі порівняльного аналізу наявних та отриманих даних із проведених досліджень забезпечив оптимізацію вибору продукту математичного спрямування з метою покращення якості викладання математики в закладах середньої

освіти та дозволив рекомендувати для цього використання програмне середовища GeoGebra та колекцію інтерактивних симуляцій PhET. GeoGebra дозволяє будувати графіки та геометричні фігури, моделювати та знаходити метричні співвідношення їх елементів, проводити вимірювання, виконувати обчислення, розв'язувати рівняння та нерівності, будувати та досліджувати просторові геометричні фігури; підтримує візуальне моделювання статистичних даних та інших математичних об'єктів. PhET надає можливості для візуалізації математичних понять, дослідження і вивчення різних явищ та процесів.

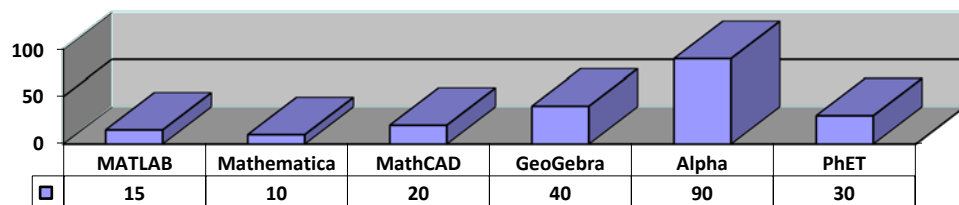

Рис. 12 Адаптація до застосування у закладах вищої освіти

Прогностичний метод на основі порівняльного аналізу наявних та отриманих даних із проведених досліджень забезпечив оптимізацію вибору продукту математичного спрямування з метою покращення якості викладання математики у закладах вищої освіти та дозволив рекомендувати для цього використання в більшій мірі онлайн-сервіс Wolfram Alpha, та в меншій мірі програмне середовище GeoGebra і інтерактивні симуляції PhET для забезпечення окремих поставлених завдань. MATLAB, Mathematica, Mathcad виявилися малоефективні для такої цілі. Wolfram Alpha надає доступ до великої кількості математичних функцій та розв'язування математичних задач, включаючи чисельні та символічні обчислення, візуалізацію даних, може відповідати на математичні запитання та показує звітний розбір кроків розв'язання завдань. GeoGebra може бути кращим варіантом для побудови графіків функцій та просторових геометричних тіл, а також для побудови їх перерізів; дозволяє здійснювати візуалізацію випадкових подій при розв'язуванні задач теорії ймовірності. Симуляції PhET можуть стати в нагоді для візуалізації окремих понять, демонструючи їх в динамічних процесах; зручно демонструвати зв'язок векторів та диференціальних рівнянь з фізичними процесами. Mathcad можна використовувати для розв'язування складних математичних задач, які потребують інтегрування, диференціювання або чисельних розрахунків та обробки даних. MATLAB і Mathematica можуть бути корисними в більшій мірі для використання у наукових дослідженнях, оскільки вони мають потужні інструменти для чисельних розрахунків та обробки даних.

Висновки. Прогностичний метод на основі порівняльного аналізу наявних та отриманих даних із проведених досліджень дозволив авторам рекомендувати для покращення якості викладання математики програмне середовища GeoGebra і колекцію інтерактивних симуляцій PhET для закладів середньої освіти та програмне середовища GeoGebra і хмарні сервіси Wolfram Alpha, PhET для закладів вищої освіти. Висновки авторів мають рекомендаційний та інформаційний характер, і кожен педагог має сам обирати продукти, які найкраще відповідають його потребам, досліджуючи можливості кожного та порівнюючи їх із заданими критеріями. Рекомендуємо моніторити ринок технологій, продовжувати дослідження в цьому напрямку та перевіряти можливість використання нових продуктів.

Зауважимо, що застосування хмарних сервісів та програмних середовищ математичного спрямування є лише однією із умов комплексу рекомендацій [2, с.23], які сприяють підвищенню рівня викладання математики в українських навчальних закладах. Тому їх застосування є необхідною умовою для забезпечення якісного викладання математики, але не гарантує повної якості викладання. Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в емпіричному вивченні питання якості викладання математики цілісно за комплексом рекомендацій [2, с.23]. Це дослідження було розпочато ще у 2021 році за ініціативою Олійника О.П. та продовжується досі. У нашому дослідженні ми використовуємо GeoGebra, Wolfram Alpha, PhET і інші програмні засоби математичного спрямування, а також інші ресурси хмарних сервісів та графічний

планшет відповідно до комплексу рекомендацій. Ми прагнемо практично підтвердити ефективність застосування цих засобів, а також цілого комплексу рекомендацій для підвищення рівня викладання математики. Опис отриманих результатів нашого дослідження буде представлений у наступній статті з метою практичного підтвердження ефективності застосування GeoGebra, Wolfram Alpha і PhET, а також всього комплексу рекомендацій для підвищення рівня викладання математики.

Література:

1. Мазорчук М. та ін. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с. – URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf (дата звернення: 01.04.2023).
2. Олійник О. П., Олійник С. В. Низька математична грамотність підлітків України та шляхи підвищення рівня викладання математики в закладах освіти // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України. Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – Випуск 79. – Том 2. – Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 19–24. – URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.79.2.04> (дата звернення: 01.04.2023).
3. The Future of Jobs Report 2020. World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020> (дата звернення: 01.04.2023).
4. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / В. Ю. Биков. – Київ: Атіка, 2009. – 684 с.
5. MathWorks [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.mathworks.com/> (дата звернення: 03.04.2023).
6. Wolfram Mathematica [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.wolfram.com/mathematica/> (дата звернення: 02.04.2023).
7. PTC Mathcad [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.ptc.com/en/products/mathcad> (дата звернення: 03.04.2023).
8. Geogebra [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.geogebra.org/> (дата звернення: 12.04.2023).
9. Wolfram Alpha [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.wolframalpha.com/> (дата звернення: 12.04.2023).
10. PhET: Free Online Physics, Chemistry, Biology, Earth Science and Math Simulations [Електронний ресурс]. – URL: <https://phet.colorado.edu/> (дата звернення: 12.04.2023).
11. Capterra [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.capterra.com/> (дата звернення: 02.04.2023).
12. G2 [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.g2.com/> (дата звернення: 02.04.2023).
13. TrustRadius [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.trustradius.com/> (дата звернення: 02.04.2023).
14. Software Advice [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.softwareadvice.com/> (дата звернення: 02.04.2023).

References:

1. Mazorchuk M. et al. (2019). *Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018* [National report on the results of the international research of the quality of education PISA-2018]. *Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity – Ukrainian Center for the Assessment of the Quality of Education*. Kyiv: UCEQA. Retrieved from https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf [in Ukrainian]
2. Oliynyk, O. P., & Oliynyk S. V. (2021). *Nyzka matematychna hramotnist pidlitkiv Ukrainy ta shliakhy pidvyshchennia rivnia vykladannia matematyky v zakladakh osvity* [Low mathematical literacy of teenagers of Ukraine and ways to improve the level of teaching mathematics in educational institutions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. - Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektivy: Zbirnyk naukovykh prats / M-vo osvity i nauky Ukrainy. Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. - Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects: Collection of scientific works / Ministry of Education and Science of Ukraine. National ped. University named after M.P. Drahomanova, Vol. 2 (Issue 79), (pp. 19-24)*. Kyiv: Helvetica Publishing House. Retrieved from <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.79.2.04> [in Ukrainian].
3. The Future of Jobs Report 2020 [The Future of Jobs Report 2020]. *World Economic Forum – World Economic Forum*. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020> [in Ukrainian].
4. Bykov V. Yu. (2009). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity* [Models of organizational systems of open education]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
5. MathWorks [MathWorks]. (n.d.). Retrieved from <https://www.mathworks.com/> [in Ukrainian, English].
6. Wolfram Mathematica [Wolfram Mathematica]. (n.d.). Retrieved from <https://www.wolfram.com/mathematica/> [in Ukrainian, English].
7. PTC Mathcad [PTC Mathcad]. (n.d.). Retrieved from <https://www.ptc.com/en/products/mathcad> [in Ukrainian, English].
8. Geogebra [Geogebra]. (n.d.). Retrieved from <https://www.geogebra.org/> [in Ukrainian].
9. Wolfram Alpha [Wolfram Alpha]. (n.d.). Retrieved from <https://www.wolframalpha.com/> [in English].
10. PhET: Free Online Physics, Chemistry, Biology, Earth Science and Math Simulations [PhET: Free Online Physics, Chemistry, Biology, Earth Science and Math Simulations]. (n.d.). Retrieved from <https://phet.colorado.edu/> [in English].
11. Capterra [Capterra]. (n.d.). Retrieved from <https://www.capterra.com/> [in Ukrainian, English].
12. G2 [G2]. (n.d.). Retrieved from <https://www.g2.com/> [in Ukrainian, English].
13. TrustRadius [TrustRadius]. (n.d.). Retrieved from <https://www.trustradius.com/> [in English].
14. Software Advice [Software Advice]. (n.d.). Retrieved from <https://www.softwareadvice.com/> [in Ukrainian, English].

УДК 796.015-6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-565-574](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-565-574)

Охромій Галина Василівна доктор медичних наук, професор, професор кафедри «Фізичної культури спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», проспект Гагарина, 8, м. Дніпро, 49009, тел.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Соколова Ліна Олександрівна кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри «Фізичної культури спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (099) 724-59-21

Аніскевич Світлана Вікторівна старший викладач кафедри «Фізичної культури, спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (063)112-45-29

Фесенко Рината Євгенівна старший викладач кафедри «Фізичної культури, спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (063)664 08 47

Кириченко Алла Миколаївна старший викладач кафедри «Фізичної культури, спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (097) 721-54-11

Токмакова Светлана Василівна старший викладач кафедри «Фізичної культури, спорту та здоров'я» Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (099) 362-70-17

Яровий Віталій Євгенівич викладач кафедри «Фізичної культури, спорту та здоров'я», Державний вищий навчальний заклад, «Український державний хіміко-технологічний університет», тел.: (099) 972-28-67

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ – ОСНОВА ВИХОВАННЯ І ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Актуальність проблеми. Здоровий спосіб життя - це не просто модний тренд, а унікальний підхід до життя, заснований на цінності здоров'я, саморозвитку і самовдосконалення. Він має на увазі постійне прагнення до досконалості, як фізичного, так і психологічного, та передбачає сукупність безліч факторів [1,2]. Це є невід'ємною частиною сучасної культури і закликає кожну людину усвідомити свою відповідальність за своє здоров'я і благополуччя, а також за здоров'я навколишнього середовища і суспільства в цілому. Наукові роботи видатних учених, лікарів, педагогів та психологів минулого є актуальними і зараз [3,6]. Це обумовлено даними офіційної статистики. Як за кордоном, так і в Україні виявляється: зростання гострих і хронічних неінфекційних захворювань (нервовою, ендокринною, серцево-судинною систем, органів травлення, алергічних захворювань, спадкової патології). Захворювання серцево-судинної системи нині носять епідемічний характер [4]. Виявлена тенденція до зростання інвалідизації серед широких верств населення, у тому числі у школярів і у студентів. Щорічно в Україні у перше визнаються інвалідами 800-900 тис.чоловік, 20% з них у молодому віці. Численні дані

свідчать про неблагополуччя, що зберігається у сфері здоров'я студентської молоді, що визначає актуальність пошуку нових шляхів підвищення його рівня. розробки оптимізованої моделі формування здорового способу життя у студентів в сучасному суспільстві [5]. Тому актуальність проблеми не викликає сумнівів. Збереження здоров'я та забезпечення високої результативності та продуктивності навчальної праці у вищому навчальному закладі (ВНЗ) є важливою складовою роботи вищої школи та своєчасним.

Мета дослідження: наукове обґрунтування оптимізованої моделі і методів формування культури здорового способу життя студентської молоді в сучасному суспільстві.

Матеріали і методи дослідження. Робота проводилась в рамках затверженої Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року: «Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація», на базі ДВНЗ (державного вищого навчального закладу), «УДХТУ» (Українського державного хіміко-технологічного університету), на кафедрі «Фізичної культури спорту та здоров'я». Одним з основних методів дослідження було **анонімне тестування**.

Вивчені та **проведені аналіз наукової і методичної літератури:** стану та особливостей формування здорового способу життя у студентів ВНЗ; вивчено існуючі моделі формування здорового способу життя у студентів ВНЗ; застосування ефективності моделі формування здорового способу життя у студентів ВНЗ.

Результати та обговорення. У ході проведеного дослідження було позначено підходи до визначення сутності здорового способу життя, що ґрунтуються на вивченні соціальних, психолого-педагогічних факторів формування особистості. Можна стверджувати, що ефективність роботи з формування здорового способу життя у студентів залежить як від пріоритетів освіти та держави, так і від індивідуальних зусиль кожного з учасників освітнього процесу.

Загалом, результати дослідження показують, що куріння та вживання алкоголю є проблемою серед студентської молоді, але більшість студентів розуміють шкідливість цих звичок та прагнуть їх уникнути. Тому варто зазначити, що в університетах потрібно проводити більше освітніх програм та заходів, щоб зменшити шкідливі навички серед студентів та зберегти їхнє здоров'я.

З метою створення моделі формування здорового способу життя у студентів було виділено його основні етапи, визначено їх зміст та взаємозв'язок. Структура процесу моделювання розглядалася за схемою, вона складається з наступних етапів: **перший етап** – постановка мети, завдань, обґрунтування принципів існуючої теорії та практики; **другий етап** – створення (вибір) адекватної моделі; **третій етап** – подальший теоретичний аналіз та дослідно-експериментальна перевірка розробленої моделі; **четвертий етап** – перенесення знань, отриманих під час дослідження на оригінал.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, студентська молодь, виховання, формування культури, сучасне суспільство

Okhromiy Halima Vasylyvna Doctor of Medical Sciences, Professor, Professor of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State University of Chemistry and Technology", Gagarin Ave., 8, Dnipro, 49009, tel.: (050) 481-87-76 <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Sokolova Lina Oleksandrivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State Chemical and Technological University", tel.: (099) 724-59-21

Aniskevich Svitlana Viktorivna Senior lecturer of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State University of Chemistry and Technology", tel.: (063)112-45-29

Fesenko Rynata Evgeniovna Senior lecturer of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State Chemical and Technological University", tel.: (063) 664-08-47

Kyrychenko Alla Mykolaivna Senior lecturer of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State University of Chemistry and Technology", tel.: (097) 721-54-11

Tokmakova Svitlana Vasylivna Senior lecturer of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State University of Chemistry and Technology", tel.: (099) 362-70-17

Yarovy Vitaly Yevgenyovich Teacher of the Department of "Physical Culture, Sports and Health", State Higher Educational Institution, "Ukrainian State Chemical and Technological University", tel.: (099) 972-28-67

FORMATION OF A CULTURE OF A HEALTHY LIFESTYLE OF YOUTH STUDENTS – THE BASIS OF EDUCATION AND HEALTH IN MODERN SOCIETY

Abstract. The urgency of the problem. A healthy way of life is not just a fashion trend, but a unique approach to life based on the value of health, self-development and self-improvement. It implies a constant striving for perfection, both physical and psychological, and involves a combination of many factors. It is an integral part of modern culture and calls on every person to realize his responsibility for his health and well-being, as well as for the health of the environment and society as a whole. The scientific works of outstanding scientists, doctors, teachers and psychologists of the past are still relevant today.

This is due to the data of official statistics. Both abroad and in Ukraine: the growth of acute and chronic non-infectious diseases (nervous, endocrine, cardiovascular systems, digestive organs, allergic diseases, hereditary pathology). Diseases of the cardiovascular system are currently epidemic in nature. A trend towards increasing disability among broad sections of the population, including schoolchildren and students, has been revealed.

Every year in Ukraine, 800-900 thousand men are recognized as disabled for the first time, 20% of them are young). Numerous data testify to the continuing unhappiness in the health of student youth, which determines the urgency of finding new ways to improve its level. development of an optimized model for the formation of a healthy lifestyle among students in modern society.

Therefore, the relevance of the problem is beyond doubt. Preservation of health and ensuring high effectiveness and productivity of educational work in a higher educational institution (HEI) is an important component of the work of a higher school and its own.

The purpose of the research: scientific substantiation of the optimized model and methods of forming a culture of a healthy lifestyle of student youth in modern society

Research materials and methods. The work was carried out within the framework of the approved National strategy for healthy physical activity in Ukraine for the period until 2025: "Physical activity - healthy lifestyle - healthy nation", on the basis of State Higher Education Institution (state higher educational institution), UDHTU (Ukrainian State Chemical University of Technology), at the Department of "Physical Culture, Sports and Health". One of the main research methods was anonymous testing.

The analysis of scientific and methodical literature was studied and carried out: the state and features of the formation of a healthy lifestyle among university students; existing models of healthy lifestyle formation among university students werestudied; application of the effectiveness of the model of formation of a healthy

Results and discussion. In the course of the conducted research, approaches to defining the essence of a healthy lifestyle were identified, based on the study of social, psychological and pedagogical factors of personality formation. It can be argued that the effectiveness of work on the formation of a healthy lifestyle among students depends both on the priorities of education and the state, and on the individual efforts of each of the participants in the educational process.

In general, the results of the study show that smoking and drinking alcohol are a problem among student youth, but most students understand the harmfulness of these habits and strive to avoid them. Therefore, it is worth noting that universities need to conduct more educational programs and activities in order to reduce harmful skills among students and preserve their health.

In order to create a model for the formation of a healthy lifestyle among students, its main stages were identified, their content and relationship were determined. The structure of the modeling process was considered according to the scheme, it consists of the following stages: the first stage – setting the goal, tasks, substantiating the principles of the existing theory and practice; the second stage is the creation (selection) of an adequate model; the third stage – further theoretical analysis and research-experimental verification of the developed model; the fourth stage is the transfer of knowledge obtained during research to the original.

Key words: healthy lifestyle, student youth, education, culture formation, modern society.

Постановка проблеми. Потреба суспільства у вихованні здорової, гармонійно розвиненої особистості на сьогоднішній день є незаперечною. У цьому виховному процесі велику роль грає формування здорового способу життя дітей та молоді. Це пов'язано з тим, що практичне дотримання з раннього віку всіх правил здорового життя збільшує відсоток здорових людей у майбутньому.

Здоровий стиль життя - це не просто модний тренд, а унікальний підхід до життя, заснований на цінності здоров'я, саморозвитку і самовдосконалення. Він має на увазі постійне прагнення до досконалості, як фізичного, так і психологічного, і передбачає сукупність безлічі факторів. Це є невід'ємною частиною сучасної культури і закликає кожну людину усвідомити свою відповідальність за своє здоров'я і благополуччя, а також за здоров'я навколишнього середовища і суспільства в цілому.

Здоровий стиль життя визначається суб'єктивним новоутворенням, продуктом духовних та фізичних зусиль людини, як цілісна система життєвих проявів особистості, що сприяє гармонізації індивідуальності людини з умовами життєдіяльності і є засобом самоактуалізації.

Формування здорового стилю життя в контексті педагогічної технології збереження здоров'я та забезпечення високої результативності та продуктивності навчальної праці у Вищому навчальному закладі (ВНЗ) є важливою складовою роботи вищої школи. Необхідно відзначити, що здоров'я та навчання взаємопов'язані та взаємозумовлені: чим вищий рівень здоров'я студента, тим продуктивніше навчання, інакше кінцева мета навчання втрачає справжній зміст та цінність. Незважаючи на очевидність сказаного вище, педагогічний процес у більшості освітніх закладів є досить-таки здоров'я витратним. Багато дослідників наголошують на погіршенні стану здоров'я молоді.

За даними офіційної статистики, як за кордоном, так і в Україні виявляється: зростання гострих і хронічних неінфекційних захворювань (нервовою, ендокринною, серцево-судинною систем, органів травлення, алергічних захворювань, спадкової патології). Захворювання серцево-судинної системи нині носять епідемічний характер. Виявлена тенденція до зростання інвалідізації серед широких верств населення, у тому числі у школярів і у студентів (щорічно в Україні у перше визнаються інвалідами 800-900 тис. чоловік, 20% з них у молодому віці) [6.7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові роботи видатних учених, лікарів, педагогів та психологів минулого є актуальними й у наш час. Численні дані свідчать про неблагополуччя, що зберігається у сфері здоров'я студентської молоді, що визначає

актуальність пошуку нових шляхів підвищення його рівня [8]. Тому актуальність проблеми не викликає сумнівів. Зумовлено тим, що в науковій літературі недостатньо представлено та розкриті питання щодо формування здорового способу життя у студентів. Історія педагогіки та медицини демонструє певний досвід досліджень у галузі формування здорового способу життя - основи виховання і здоров'я в сучасному суспільстві [7].

Мета статті: наукове обґрунтування оптимізованої моделі і методів формування культури здорового способу життя студентської молоді в сучасному суспільстві.

Матеріали і методи дослідження. Робота проводилась в рамках затверженої Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період 2020 до 2025 роки: «Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація», на базі ДВНЗ (державного вищого навчального закладу), «УДХТУ» (Українського державного хіміко-технологічного університету), на кафедрі «Фізичної культури спорту та здоров'я». Вивчено та проведені **аналізи наукової і методичної літератури:**

- аналіз стану та особливостей формування здорового способу життя студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ);
- існуючих моделей формування здорового способу життя у студентів ВНЗ;
- ефективності застосування моделей формування здорового способу життя у студентів ВНЗ.

Одним з основних методів дослідження було **анонімне тестування**.

Усього обстежено 218 респондентів ВНЗ.

У тестування були включені питання загальні і про стан здоров'я студентів. Анкета складалася з 4 розділів: I особисті дані, II базисні питання, III здоровий спосіб життя, IV здорова нація.

У тестуванні взяли участь студенти першого і другого курсу ДВНЗ, «УДХТУ» - 161 респондентів. 60 юнаків і 101 дівчина. З них 82 - студенти першого курсу (юнаки - 39 респондентів, дівчата - 43 відповідно), 79 респондентів - другого курсу. Та 57 респонденти 1-5 курсів, які проявили інтерес до тестування з інших ВНЗ України.

Метод опитування: анонімне анкетування. Посилання на анкету: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScRKe3mTmPzYJKGxInSBGhMPWfd6CDN6gqVt-OPmiUnsCC2XA/viewform?usp=share_link

Об'єктом дослідження являється формування здорового способу життя студентської молоді.

Предметом дослідження являється модель формування здорового способу життя студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Проблема збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління була і залишається однією з найважливіших проблем людського суспільства. Студентство, особливо на початковому етапі навчання, є найбільш вразливою частиною молоді, так як стикається з низкою труднощів, пов'язаних зі збільшенням навчального навантаження, невисокою руховою активністю, відносною свободою студентського життя, проблемами в соціальному та міжособистісному спілкуванні. Нинішні студенти - це основний трудовий резерв нашої країни, це майбутні батьки, і їхнє здоров'я і благополуччя є запорукою здоров'я і благополуччя всієї нації.

При проведенні аналізу результатів анкетування, необхідно зауважити, що для більшості студентської молоді характерно низький та середній рівень знань про здоровий спосіб життя. Доля знань респондентів про здоровий спосіб життя був наступним:

низький – 3%; середній – 73%; високим- 24% відповідно.

Незважаючи на важливість зміцнення здоров'я і вирішення даної проблеми з боку держави - введенням в програми вищої школи занять з фізичної культури. Понад 90% студентів першого і другого курсів відвідують заняття з фізичної культури в основній і медичній групі, 10% студентів нашого університету пропускають заняття через відсутність вільного часу.

Важливим критерієм для підбору фізичних навантажень для студентів є їхнє здоров'я. Не мало важливим є фактор генетики, схильність до хронічних захворювань, шкідливих звичок і схильність до фізичної активності. У тестуванні взяли участь студенти першого та другого курсу. Результати якого надамо в порівняння показників умовно двох вікових груп. Незважаючи на те, що різниця у віці всього один рік, показники за різними критеріями різко відрізнялися. До вступу до ВНЗ 38% першокурсників і 29% другокурсників не займалися спортом, на протязі від року до п'яти років через те, що в школі не було різних спортивних напрямків. В університеті студенти відвідують різні секції: легка атлетика; гімнастика; футбол; фітнес напрямком (аеробіка) заняття в тренажерному залі (кругова тренування силової спрямованості); волейбол. Приблизно 30% учнів росли в сім'ях, батьки яких займалися спортом. Це було гарним прикладом для заняття спортом у 29% і 36% студентів першого і другого курсу відповідно.

Останнім часом одним із факторів, що впливають на здоров'я, називають низьку рухову активність. Серед опитаних у віці з 18 до 25 років скорочується кількість молодих людей, які 1-3 рази на тиждень займаються фізичними вправами. Тобто у студентів немає достатньо усвідомленого стимулу для занять фізкультурою та спортом.

За даними наших досліджень, більшість студентів (49%) займається фізичними вправами щодня або ж 1-3 рази на тиждень, тобто регулярно. Дуже рідко займаються спортом - 51% молоді. На наш погляд, за даними результатів аналізу анкетування, це зумовлено тим, що в даний час для сучасної студентської молоді суттєвими є: освіта та професія, ділова кар'єра заробіток та задоволення. Через ці пріоритети бракує часу на повноцінне ведення здорового способу життя.

Головними складовими здорового способу життя студенти обох курсів вважають раціональне харчування, заняття спортом і відмова від шкідливих звичок. Більше 50% першокурсників і 70% другокурсників *вважають важливим підтримання здорового способу життя*. За даними аналізу можна зробити висновок що студенти другого курсу більшосмислено ставляться до свого способу життя, ніж студенти 1 курсу. Близько половини опитаних харчуються правильно, 13% студентів першого курсу і 8% другого курсу не освідомлені в чому полягає правильне і раціональне харчування.

Проблема організації раціонального харчування студентів залишається як і раніше актуальною, вона є невід'ємною частиною формування здорового способу життя учнівської молоді. Значення раціонального харчування зростає в період навчання, коли збільшується розумова і фізичне навантаження, і тому для поповнення енергії необхідно будувати харчування на основі сучасної наукової концепції про збалансованість харчування за основними харчовими речовинами і іншим незамінних чинників харчування, а також відповідності його особливостям молодого організму. Останнім часом харчування студентів у багатьох випадках не можна вважати задовільним: є значні відхилення від фізіологічних норм по калорійності і змісту основних харчових речовин. Така зміна структури і якості харчування є основною з причин виникнення загального стомлення і різних захворювань, в тому числі серцево-судинних, ендокринних, онкологічних, хвороб органів травлення та ін. Це свідчить про те, що весь комплекс соціально-гігієнічних умов життя студентів не забезпечує оптимізації стану здоров'я студента. Дефіцит будь-яких поживних або біологічно активних речовин в умовах інтенсивного фізичного навантаження (навчально-тренувальних занять) і під впливом стрес-факторів може привести до зниження працездатності, порушення метаболічних процесів і розвитку багатьох захворювань. В Університеті студентів не знають, що таке раціональне, здорове харчування, через те, що не цікавляться цим питанням.

Наукові дані неоднозначно підтверджують, що споживання *тютюну* й вплив тютюнового диму є причиною смерті, хвороби та інвалідності. Серед предотвратимих причин смертності куріння тютюну займає перше місце в світі, проте від 3,5 до 5,4 мільйонів чоловік щорічно вмирають в результаті проблем зі здоров'ям, викликаних курінням. Куріння впливає на всі системи організму. Причому «фортеця» склад і спосіб вживання тютюну, а так само як і нікотину в іншому вигляді, не мають істотного значення.

За даними наших досліджень відносно шкідливих звичок, 50% опитаних респондентів ніколи не пробували вживати тютюнові вироби і наркотичні речовини. Постійно вживають тютюнові вироби до 4% респондентів. На нашу думку, ці показники свідчать о результаті широкої успішної антитютюнової пропаганди.

З **алкоголем** ситуація інша, 50% студентів першого курсу і 65% другого зрідка його вживають і тільки 4% постійно.

Перша причина - це вплив на молодь соціального середовища, так званого мікросоціуму. На них впливають їхні батьки, друзі, засоби масової інформації, культура, ставлення до алкоголю в країні. Вплив батьків на алкоголізм для молодої особистості важливо і вимірюється багатьма аспектами. На молодь впливає те, як батьки ставляться до алкоголю, приймають вони його самі, а також процес виховання. Для профілактики алкогольної поведінки серед молоді батькам потрібно пояснити його шкода для особистості, для організму. Також на молодь впливає їхня компанія, друзі. У більшості випадків молодь прагне спілкуватися в більш дорослих компаніях, вважаючи себе в такому випадку більш дорослими і просунутими. Будь-які друзі і компанія йдуть на користь молодій людині як особистості, крім того випадку, якщо вони суперечать цінностям і переконанням людини, підштовхуючи його на вчинення негативних дій. Добре, якщо підлітку пощастило, і він потрапив в компанію, де вживання алкоголю засуджується. Ще однією з причин алкоголізації молоді є особливості їх віку, труднощі, з якими вони стикаються і які невірно вирішують за допомогою алкоголю.

Основні причини вживання алкоголю в студентському віці - свята, підтримка компанії, підняття настрою. Більшість студентів знають, що алкоголь завдає шкоди здоров'ю і найбільш значимими факторами ризику для них є отруєння організму, захворювання печінки, алкогольна залежність, відхід від реальності, погіршення пам'яті. У сім'ях опитаних в основному ведуть здоровий спосіб життя. Вживають спиртні напої тільки у свята, що вказує на культуру сімейних традицій і зниження факторів ризику генетичної залежності. Разом з тим насторожує те, що більш, ніж половині опитаних нами студентів подобається стан алкогольного сп'яніння. Це веде до необхідності враховувати можливі соціальні наслідки та посилення антиалкогольної пропаганди.

Опитані студенти, в більшості своїй, відвідують лікарів при профоглядах, або, коли хворіють. До занять фізичною культурою у ВНЗ вони ставляться скоріше позитивно, або позитивно.

Вибираючи відповідь «скоріше негативно» або «негативно», студенти аргументували їх складністю згодом. 52% студентів першого курсу і 50% другокурсників вважають, що вони в достатній мірі займаються фізичною культурою і спортом, 31-35% хотіли б займатися більше.

Відвідуючи заняття фізичної культури у ВНЗ, 39% першокурсників і 36% студентів другого курсу хочуть домогтися, перш за все, поліпшення своїх спортивних показників. У 46% респондентів першокурсників і 37% респондентів другого курсу до таких занять відносяться як до корисного і потрібній справі для поліпшення здоров'я, самопочуття, працездатності і т.д. Решта займаються фізкультурою швидше за потребою. Від 22% - 32% студентів, відвідують платні заняття з фізкультури і спорту, половина опитаних задовольняються самостійними заняттями і відвідуванням стрічок з фізкультури у ВНЗ. Стримуючим фактором для занять фізкультурою і спортом, більша половина респондентів назвала відсутність вільного часу (велике загальне навантаження). Більш ніж 1/3 респондентів (35% - 37%) ніщо не стримує, активно займаються спортом.

Також важливим для нас виявилось питання переваг наших студентів. Обидва курсу майже рівномірно розподілили свої симпатії до таких видів активності як легка атлетика, гімнастика, плавання, баскетбол, волейбол, футбол, настільний теніс, бадмінтон, фітнес напрямок (аеробіка, степ-аеробіка, пілатес, йога), заняття в тренажерному залі (кругова тренування силової спрямованості, кроссфіт).

Ефективність будь-якої справи залежить від психологічного стану наших студентів. Першокурсники і другокурсники, перебуваючи у ВНЗ найчастіше визнають підвищений настрій і спокій. Серед студентів другого курсу у 20% відзначається спокій, і у 22% - тривога за майбутнє.

Таким чином, для всіх студентів характерне переважання позитивних емоцій по відношенню до професійного майбутнього. За час навчання у студентів знижується байдужість до свого професійного майбутнього поступово від першого курсу до третього. На першому курсі дівчата перебувають у більш сприятливому емоційному настрої по відношенню до професійного майбутнього, ніж юнаки. І до третього курсу при загальному позитивному ставленні до майбутнього студентів, юнаки достовірно менше відчують страх і тривогу і відчують більшу впевненість і оптимізм по відношенню до свого професійного майбутнього, ніж дівчата. Дослідження задоволеності навчально-професійної діяльності та спрямованості на самореалізацію продемонструвало низьку і середню вираженість відповідно до вікових норм. Це свідчить про можливе розбіжності професійних очікувань і реальної дійсності, з якої студенти зіткнулися в процесі навчальної діяльності. Низький показник задоволеності може демонструвати низьку оцінку соціально-професійної ситуації, розвитку. Показник спрямованості на самореалізацію в майбутній професії виражений середньо і відповідає віковим нормам, що показує бажання студентів пізнавати нове, самовдосконалюватися. Таким чином, заняття фізкультурою в УГХТУ студенти вважають важливим і корисним заняттям, готові боротися зі шкідливими звичками і стати на шлях здорового способу життя (почати правильно харчуватися і активно займатися спортом).

У ході проведеного дослідження було позначено підходи до визначення сутності здорового способу життя, що ґрунтуються на вивченні соціальних, психолого-педагогічних факторів формування особистості. Можна стверджувати, що ефективність роботи з формування здорового способу життя у студентів залежить як від пріоритетів освіти та держави, так і від індивідуальних зусиль кожного з учасників освітнього процесу.

Загалом, результати дослідження показують, що куріння та вживання алкоголю є проблемою серед студентської молоді, але більшість студентів розуміють шкідливість цих звичок та прагнуть їх уникнути.

Тому варто зазначити, що в університетах потрібно проводити більше освітніх програм та заходів, щоб зменшити шкідливі навички серед студентів та зберегти їхнє здоров'я.

З метою створення моделі формування здорового способу життя у студентів було виділено його основні етапи, визначено їх зміст та взаємозв'язок. Структура процесу моделювання розглядалася за схемою, вона складається з наступних етапів [9,10]:

перший етап – постановка мети, завдань, обґрунтування принципів існуючої теорії та практики;

другий етап – створення (вибір) адекватної моделі;

третій етап – подальший теоретичний аналіз та дослідно-експериментальна перевірка розробленої моделі;

четвертий етап – перенесення знань, отриманих під час дослідження на оригінал.

Формування здорового способу життя у студентів можливе при включенні до моделі здорового способу життя певних компонентів та принципів. Рішення стати на шлях здорового способу життя дуже важливо для кожного з нас. Воно також вимагає багато зусиль в роботі перш за все над самим собою.

Висновки:

1. У ході проведеного дослідження було позначено підходи до визначення сутності здорового способу життя, що ґрунтуються на вивченні соціальних, психолого-педагогічних факторів формування особистості. Можна стверджувати, що ефективність роботи з формування здорового способу життя у студентів залежить як від пріоритетів освіти, так і від індивідуальних зусиль кожного з учасників освітнього процесу.

2. Студентська молодь, незалежно від часу та соціального ладу, завжди була і залишається однією з незахищених категорій суспільства, що зазнає комплексу несприятливих організаційно-педагогічних, соціально-гігієнічних та матеріально-побутових впливів.

3. Студенти відносяться до групи населення з високим ризиком захворювань, що пов'язано з великим психоемоційним та розумовим навантаженнями, потребою адаптації до нових умов проживання та навчання, побудова нових, особливих відносин поза сім'єю, пошуком поза навчальних додаткових джерел заробітку.

4. Багаточисленні дослідження та соціальна практика показують, що значна частина сучасної молоді обирає стиль життя, що не відповідає завданням збереження та зміцнення здоров'я, що знижує ефективність навчання у вищій школі та надалі обмежує професійну успішність фахівців.

У зв'язку з цим, головним завданням вищої школи потрібне буде - формування у студентів здорового способу життя.

5. Одним з найважливіших складових здорового способу життя виступає заняття фізичною культурою, роль якої полягає не тільки у безпосередньому впливі на організм, ай у вихованні ціннісних орієнтацій на здоров'я.

Фізичну культуру можна назвати провідним предметом у формуванні здорового способу життя у студентів, проте, варто зазначити, сьогодні її ресурси використовуються не повною мірою.

6. Потреба в систематичній роботі щодо покращення стилю життя та здоров'я студентів усвідомлюється на всіх рівнях влади, включаючи державний. При вивченні цієї проблеми можна виділити ряд наступних протиріч:

- потреба суспільства на високому рівні здоров'я учнівської молоді як умова подальшого соціально-економічного розвитку суспільства та реальний стан здоров'я студентства;

- необхідність орієнтації діяльності освітніх організацій на формування здорового стилю життя учнівської молоді, пов'язаного зі зміною особистісних якостей учнів, що актуалізують потенціал щодо збереження та зміцнення здоров'я та переважна орієнтація освітнього процесу у вузі на забезпечення охоронних, гігієнічних умов;

- необхідність досягнення належного рівня сформованості у студентів здорового способу життя за допомогою занять фізичною культурою та існуючі традиційні методи навчання, які не враховують сучасні положення гуманізації освіти та індивідуально орієнтованої парадигми у педагогіці (загальної системи поглядів, установок та підходів, які визначають основні цілі, завдання, методи та принципи навчання і виховання в даній науковій галузі).

Література:

1. Балабанова К. В., Перелигіна Л. А. Балабанова Л. М. Моделі формування здорового способу життя: психологічний аналіз у контексті цінностей і норм. Український психологічний журнал: КНУ ім. Тараса Шевченка. К., 2018. № 4 (10). С. 7-19. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1163986.pdf>

2. Безухов Д. М. Фізичне виховання студентів у вищій школі / Д. М. Безухов // Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки й перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2006. – С. 40-43.

3. Бобрицька В. І. Б 72 Формування здоров'я молоді: актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти: монографія / В. І. Бобрицька. – Полтава: ФОП Рибалка Д.Л., 2010. – 200 с.

4. Гусак П.М. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія / П.М. Гусак, Н.В. Зимівець, В. С. Петрович; за ред. П.М. Гусака. – Луцьк: ВАТ «Волиньоблдрукарня», 2009. – 252 с.

5. Загальна теорія здоров'я та здоров'я збереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teorija_zdorovia_i_zdorviazberegennja.pdf

6. Марків, О. Т. Здоров'я людини як соціальна проблема / Олександра Тимофіївна Марків // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 88. – С. 71-80

7. Поліщук Н. М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості: сутність, структура / Н. М. Поліщук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць. – Київ–Вінниця, 2012. – Вип. 33. – С. 32–36.

8. Свириденко С. О. Формування культури здоров'я дитини в сім'ї як чинник соціальної компетентності // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник /Ред. кол. Н.Софій, І.Є. Єрмаков та ін. – К.: Контекст, 2000. – С.135-139.

9. Яворська, Т. Є. (2020). *Модель підготовки здобувачів вищої освіти до формування здорового способу життя / Т.Є Яворська // Фізичне виховання: проблеми та перспективи. – Житомир: Рута, 2020. – С. 299-307. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/32222>*

10. Охромій Г.В. Експрес-діагностика толерантності до навантажень у школярів. Методичний посібник /Укладачі: Г.В.Охромій, О.М.Дзюба, С.В.Ноздрін, Н.Ю.Макарова, С.В.Аніскевич.– Дніпро: ДВНЗ, УДХТУ, ДУ УІСД МОНУ, ВВПЗ «ДГУ», 2020. – 63с.

References:

1. Balabanova, K. V., Pereligina, L. A. Balabanova, L. M. (2018). Modeli formuvannja zdorovogo sposobu zhittja: psihologichnij analiz u konteksti cinnostej i norm [Models of the formation of a healthy lifestyle: psychological analysis in the context of values and norms]. *Ukrains'kij psihologichnij zhurnal - Ukrainian Psychological Journal: KNU named after Taras Shevchenko*, 4 (10), 7-19. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view/ByFileId/1163986.pdf> [in Ukrainian].

2. Bezuhov, D. M. (2006). Fizichne vihovannja studentiv u vishnij shkoli [Physical education of students in higher education]. *Proceedings from: Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia « Valeologichna osvita v navchal'nih zakladah Ukraïni: stan, naprjamki j perspektivi » – The All-Ukrainian scientific and practical conference « Valeological education in educational institutions of Ukraine: state, directions and prospects ».* (pp. 40-43). Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vinnichenka [in Ukrainian].

3. Bobric'ka, V. I. (2010). *Formuvannja zdorov'ja molodi: aktualizacija svitovogo retrodosvidu v umovah suchasnoï universitets'koï osviti [Formation of youth health: actualization of world retroexperience in the conditions of modern university education].* Poltava: FOP Ribalka D.L. [in Ukrainian].

4. Gusak, P.M. (2009). *Vidpovidal'ne stavlennja do zdorov'ja: teoriya ta tehnologii [Responsible attitude to health: theory and technologies].* Luc'k: VAT «Volin'obldrukarnja» [in Ukrainian].

5. Bojchuk, Ju. D. (2017). *Zagal'na teoriya zdorov'ja ta zdorov'ja zberezhenja [General theory of health and health preservation].* Harkiv: Vid. Rozhko S. G., Retrieved from http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teoriya_zdorovia_i_zdorviazberegennja.pdf [in Ukrainian].

6. Markiv, O. T. (2009). *Zdorov'ja ljudini jak social'na problema [Human health as a social problem].* *Nova paradigma - New paradigm*, 88, 71-80 [in Ukrainian].

7. Polishhuk, N. M. (2012). *Zdorov'jazberigajucha kompetentnist' osobistosti: sutnist', struktura [Health-preserving competence of the individual: essence, structure].* *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja v pidgotovci fahivciv: metodologija, teoriya, dosvid, problem - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 33, 32–36 [in Ukrainian].

8. Sviridenko, S. O. (2000). *Formuvannja kul'turi zdorov'ja ditini v sim'i jak chinnik social'noï kompetentnosti [Formation of a child's health culture in the family as a factor of social competence].* *Kroki do kompetentnosti ta integracii v suspil'stvo - Steps to competence and integration into society*, 135-139 [in Ukrainian].

9. Javors'ka, T. Є. (2020). *Model' pidgotovki zdobuvachiv vishhoï osviti do formuvannja zdorovogo sposobu zhittja [A model of training students of higher education to form a healthy lifestyle].* *Fizichne vihovannja: problemi ta perspektivi - Physical education: problems and prospects*, 299-307. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/32222> [in Ukrainian].

10. Ohromij, G.V. (2020). *Ekspres-diaagnostika tolerantnosti do navantazhen' u shkolariv [Express diagnosis of tolerance to loads in schoolchildren].* Dnipro: DVNZ, UDHTU, DU UІSD MОНU, VNPZ «DGU» [in Ukrainian].

УДК 378.147:364-78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-575-580](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-575-580)

Перхайло Неля Антонівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (063) 953-48-19, <https://orcid.org/0000-0002-3332-6256>

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ

Анотація. Питання організації ефективної соціальної роботи, створення системи дієвих соціальних інституцій завжди були в центрі уваги дослідників та фахівців-практиків, умовою і запорукою продуктивної соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. Однак нині, на думку автора, виникає необхідність змістово-технологічного оновлення системи соціальної роботи, яка має відповідати викликам часу, запитам соціуму, виникає потреба в пошуку шляхів її оптимізації, що значною мірою пов'язана з процесами деінституціоналізації та актуалізації ролі особистості фахівця і клієнта.

У статті підкреслено зв'язок і залежність структурних і змістових трансформацій системи соціальної роботи від соціально-політичних змін у країні, оновлення загальних ціннісних орієнтацій, поширення загальносвітових тенденцій. Автор пов'язує суттєві зміни в підходах та системі надання соціальних послуг в Україні з упровадженням кращого закордонного досвіду, модернізацією форм і способів професійної діяльності, удосконаленням інституційної організації соціальної сфери.

У публікації обґрунтовані передумови кардинальних змін у соціальній роботі, викликані війною, суспільними змінами, появою нових для України реалій – масове переміщення населення, руйнування житлової та соціальної інфраструктури, втрата працездатних громадян і робочих місць, зростання числа сиріт, людей з інвалідністю, перерозподіл можливостей та повноважень між адміністративними одиницями, зменшення кількості фахівців із соціальної роботи тощо. Сукупність названих факторів свідчить про формування іншої системи надання соціальних послуг, гнучкої й максимально адаптованої до мінливих умов.

Автор наводить переконливі аргументи щодо оптимізації підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до нових вимог реальної професійної практики: безперервне оновлення системи знань, інтегрованих професійних компетентностей, вироблення у здобувачів професійно-особистісних характеристик, що забезпечать їм ефективність та професійне довголіття (толерантність, асертивність, конфліктологічна компетентність, емпатія, гнучкість, мобільність тощо). Професійне навчання здобувачів нині має озброїти студентів індивідуальним «фаховим портфелем інструментів».

Ключові слова: соціальна робота, фахівець із соціальної роботи, деінституціоналізація, соціальні тенденції, сучасна професійна підготовка.

Perkhailo Nelia Antonivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecture of the Social Pedagogy and Social Work Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskyi St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (063) 953-48-19, <https://orcid.org/0000-0002-3332-6256>

CURRENT TRENDS IN SOCIAL WORK AND TODAY'S CHALLENGES: THEORETICAL REFLECTION

Abstract. The issues of organising effective social work and creating a system of efficient social institutions have always been in the researchers and practitioners' focus, a condition and

guarantee of productive social work with different categories of clients. In the author's opinion, today there is a need for the social work system content and technological renewal, which should meet the challenges of time, the needs of society, and there is a need to find ways to optimise it, which is largely related to the processes of deinstitutionalisation and actualisation of the role of the specialist's personality. The article emphasises the connection and dependence of structural and substantive transformations of the social work system on socio-political changes in the country, renewal of general value orientations, and the global trends spread. The author attributes significant changes in the approaches and system of social services provision in Ukraine to the the best foreign experience introduction, professional activity modernisation of forms and methods, and improvement of the social sphere the institutional organisation.

The publication substantiates the prerequisites for fundamental changes in social work related to the war, social changes, and the emergence of new realities for Ukraine - massive population displacement, destruction of housing and social infrastructure, loss of able-bodied citizens and jobs, growth in the number of orphans, people with disabilities, redistribution of opportunities and powers between administrative units, reduction in the number of social work professionals, etc. The combination of these factors indicates the formation of a different system of social service provision, flexible and adapted to changing conditions.

The author provides convincing arguments for optimising the future social work professionals' training to meet the new requirements of real professional practice: continuous updating of the system of knowledge integrated into professional competencies, development of professional and personal characteristics that will ensure their effectiveness and professional longevity (tolerance, assertiveness, conflict competence, empathy, flexibility, mobility, etc.). The applicants' professional training should now equip students with an individual «professional tool portfolios».

Keywords: social work, social work specialist, deinstitutionalisation, social trends, modern professional training.

Постановка проблеми. Довгий час розбудова системи соціальної роботи пов'язувалася з її структуруванням та масштабуванням. Держава прагнула створити широку мережу різноманітних соціальних закладів, установ та організацій, чітко виписавши коло їхніх повноважень, номінально узгодивши точки професійної співпраці, окресливши маршрути взаємодії та послідовність дій. У такий спосіб багато років формувалася нібито струнка система соціальної роботи. Однак життя з його безупинними змінами й новими проблемами довело недосконалість побудованої соціальної конструкції, усталених підходів і принципів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структурування та функціонування різних інституцій, що складають традиційну систему соціальної роботи, досліджені цілою низкою науковців (О. Безпалько, В. Бех, Г. Гордієнко, І. Діптан, М. Лукашевич, Г. Попович, М. Супрун та ін.). Їх доповнюють праці, присвячені вивченню досвіду соціальної роботи за кордоном, новітні форми і методи надання соціальних послуг та соціального управління (Г. Войтенкова, А. Галай, Е. Забарна, Л. Завацька, С. Грищенко, А. Капська, О. Макарова, О. Савчук, Т. Світлична, І. Трубавіна, Л. Черенько, Н. Шкуратова та ін.). Однак наявний науковий доробок недостатньо розкриває роль сучасних суспільних викликів та змін, здатних детермінувати зміст і технології соціальної роботи.

Мета статті – висвітлити основні ціннісні та соціально-політичні трансформації в українському суспільстві, що зумовили концептуальні та структурні зміни системи соціальної роботи в Україні.

Виклад основного матеріалу. До прикладу, багато десятиліть держава прагнула вирішувати проблеми людини, яка потрапила до складних життєвих обставин, вилучаючи її на певний (часто дуже тривалий) період і поміщаючи у спеціально створені, «нормальні» чи навіть «ідеальні» умови. Так створювалися дитячі табори та заклади відпочинку й оздоровлення, санаторії, стаціонари тривалого лікування й утримання, інтернати різного типу, будинки для людей похилого віку, спеціальні установи для осіб із психофізичними

особливостями тощо. Ціла мережа таких спеціалізованих, продуманих, нерідко закритих, закладів відрізали своїх «утриманців» від реального життя і, начебто вирішуючи низку серйозних проблем, позбавляли їх можливості навчитися жити повноцінним життям, набути необхідних соціальних навичок. Зручна інфраструктура, обладнання чи стрункі процедури надання послуг не забезпечували дітям і дорослим атмосфери любові, щирої турботи, доброзичливості. Казенна система не могли замінити людині дому й звичайного життя.

Поява й утвердження нових загальнолюдських ціннісних сенсів докорінно змінювала зміст і технології соціальної роботи у світі і в Україні. Настанови на інтеграцію людини в природне середовище сім'ї, родини, громади та ін., максимальне використання можливостей останніх для підтримання тих, хто потребує допомоги, вироблення в них здатності до якомога більшої самостійності, соціальної компетентності, адаптивності тощо, скеровували соціальну сферу не тільки на кардинальні зміни змісту, форм і методів роботи, але й на інституційні трансформації. Точніше, спонукали до деінституціоналізації. Розпочався процес активізації власних ресурсів людей у складних життєвих обставинах та їхнього оточення для подолання життєвих труднощів. На зміну інтернатним закладам прийшли нові, наближені до природних, форми життя й допомоги людям. Не позбавлені недоліків і обмежень, вони все ж по-іншому соціалізували особистість, більшою мірою спираючись на її потенціал, готуючи до майбутнього самостійного життя чи у повні використовуючи можливості середовища її існування. Зникла штучність і «безособовість» казенного підходу, підсилювалися родинні зв'язки та особистісні ресурси клієнта.

Світовий розмах тенденції до захисту прав кожної людини, боротьба з дискримінацією, обстоювання рівних можливостей людей з особливими потребами стали новою хвилею модернізації соціальної роботи, зокрема і в нашій державі. Соціальна інклюзія поступово проникає в різні сфери суспільного життя й суттєво змінює ключові підходи до його організації. Так інклюзивна освіта відчинила двері для дітей та молоді із психофізичними особливостями до освітніх закладів різного типу, актуалізувала різні форми здобуття освіти, способи навчання тощо. Інклюзивний підхід у суспільному житті націлює на подолання архітектурних, інформаційних, економічних та ін. перешкод, тобто на забезпеченні безбар'єрності в соціумі. Замість створення спеціальних лікувальних і навчальних інституцій для людей з певним типом проблем, де вони не зможуть адаптуватися до звичного життя, по-справжньому соціалізуватися, ми маємо допомогти людям з інвалідністю інтегруватися в реальні умови, максимально спростивши цей процес. Іншими словами, засоби, які традиційно використовувалися для соціальної ізоляції людей з особливими потребами у штучно створеному просторі спецзакладів, сьогодні мають скеровуватися на їхню соціальну адаптацію до реального життя.

Сказане доводить необхідність суттєвих інституційних змін і в реалізації загальнодержавної соціальної інклюзії не лише для людей з інвалідністю, але й для всіх категорій клієнтів соціальних служб, що потребують допомоги суспільства, повернення до нього, відновлення власного життєвого потенціалу. Нині інклюзія – це не тільки і не стільки про освіту у стінах навчальних закладів. Це соціальна інклюзія. Тобто повернення людини в соціум, навчання її жити зі своїми труднощами серед різних людей і водночас формування в інших толерантності й поваги до принципів рівних можливостей для всіх, соціальної справедливості, рівності між жінками і чоловіками, солідарності між поколіннями, захисту прав дітей тощо.

Наступні разучі зміни в соціальній роботі пов'язані з децентралізацією влади на місцях, коли малі територіальні громади отримали повноваження, зокрема і в наданні соціальних послуг. Унаслідок цього загострилися проблеми з нерівномірністю в розподілі фінансових, матеріальних і людських ресурсів, відсутністю практичних можливостей для здійснення наданих повноважень. Активні представники створених формацій (ОТГ) започаткували нові форми й методи соціальної роботи: співпрацюючи один з одним, кооперуючись, укладаючи договори з центральними установами, обмінюючись досвідом та можливостями. Так соціальна робота набувала гнучкості й мобільності, позбувалася

застарілих великих форм і наближувалася до конкретного клієнта, як би далеко він не проживав. Як і за кордоном (Великобританія, Франція, Німеччина), значної ваги набуває делегована соціальна робота на місцях з окремою категорією клієнтів чи в конкретній соціальній сфері – медицині, освіті, громаді.

Важливо, що тепер і в Україні посилюється роль клієнта соціальної роботи – свідомого, активного, готового і здатного допомогти собі, контролювати зовнішні соціальні впливи, спроможного артикулювати свої потреби й оцінити рівень їх задоволення. Іншими словами, надалі система соціальної роботи має ширше спиратися на фактор самопомоги, відповідальності клієнта за власне життя і його результати [5].

Карколомні зміни в усі сфери життя українського суспільства принесла війна. Чимало налагоджених систем було зруйновано повністю. Значною мірою це стосується і системи соціальної роботи, життєва необхідність якої нині звучала по-новому. До перелічених вище трансформацій додалися фізична руйнація багатьох соціальних закладів та логістики, кількісна зміна фахівців із соціальної роботи і лавиноподібне зростання числа тих, хто потребує соціальної допомоги. В умовах війни перестали працювати законодавчо прийняті норми, чітко виписані процедури, функціонал багатьох соціальних інституцій змінився докорінно, як і запити на компетентного фахівця. Тепер справді ефективним є соціальний працівник, здатний оперативно вирішувати проблеми, гнучко реагувати в кризовій ситуації, спроможний зібратися, швидко знайти і залучити необхідні ресурси, об'єднати навколо себе і клієнта потрібних фахівців, готовий включитися до міждисциплінарної команди, щоб допомогти в конкретній ситуації тощо.

Сьогодні не йдеться про великі й неповороткі інституції. На часі мобільність і гнучкість, ресурсність і креативність, відкритість до змін і комбінаторність. Надзвичайні умови викликали до життя нові професійні форми роботи соціальних працівників – мобільні міждисциплінарні команди, що зламали традиції «ланцюгового» передавання клієнта від закладу до закладу, довгих бюрократичних процедур, тривалих нарад і погоджень, ходіння по кабінетах чи інституціях. Соціальна допомога клієнту в усіх її видах та формах сьогодні має максимально здійснюватися тут і зараз, синергійно об'єднуючи зусилля різних фахівців і структур, поєднуючись із медичними, психологічними, юридичними, освітніми послугами, стаючи широким контекстом реінтеграції особи в нове, безпечне середовище, мобілізуючи власний потенціал людини та примножуючи його зовнішньою допомогою, чітко проєктуючи маршрут подальшого її руху до самостійного життя.

Міждисциплінарні мобільні команди сьогодні, на жаль, обмежені у своїх не тільки ресурсах, але й процедурах дій, бо традиційна система соціальної роботи, як і будь-якої іншої, орієнтувалася на профільність, певну автономність повноважень, «точковість» впливів. Зазвичай, працівники будь-якої соціальної інституції мислять категоріями сфери власних повноважень, завдань і можливих результатів. Фахівців із соціальної роботи недостатньо готували до партнерства, командної роботи з представниками різних державних і недержавних структур, до опори на громадянське суспільство і на самого клієнта. Сьогоднішні реалії змушують по-новому діяти в умовах високих ризиків та крайньої обмеженості ресурсів. Тому, на нашу думку, ті структурні і змістові форми соціальної роботи, що народжені зараз і витримують перевірку цими обставинами, стануть оптимальними і надійними для подальшого впровадження й поширення в соціальній практиці, вивчення та дослідження.

Пильної уваги надалі потребуватиме врахування досвіду волонтерського руху в Україні, що за роки війни (з 2014-го) набув рис окремого суспільного явища. Волонтерський рух, який, за визначенням, акумулює добровільні зусилля і засоби, доповнюючи загальнодержавну діяльність з певного напрямку, насправді став основою змін і перетворень у сфері забезпечення військових і цивільних потреб, організації евакуації

населення, переміщення за кордон на лікування, пошуку зниклих і т.д. При цьому відкритість до запитів, прозорість діяльності, мобільність, гнучкість, комбінаторність, компактність формувань забезпечували ефективність та швидкість волонтерської допомоги. Вона стала зразком нових об'єднань і залучень можливостей державного, недержавного, приватного, індивідуального ресурсу, використання вітчизняних і закордонних потенцій.

Окремо слід зауважити, що волонтерська діяльність під час війни в Україні набула не тільки життєво важливого значення і всезагального розмаху, але й засвідчила порушення комунікаційних ланцюгів між замовником, волонтером і постачальником, недостатню обізнаність навіть державних службовців, органів місцевого самоврядування, фахівців із соціальної роботи із правовими інструментами, механізмами регулювання, взаємодії, логістики, раціонального використання коштів, добросовісних закупівель тощо. Водночас волонтерство набуло ознак соціальної технології, покликаної оперативно вирішувати нагальні проблеми цивільних і військових, що відрізнялася неабиякою ефективністю та масштабністю.

Не можна оминати й досвіду закордонних колег, які з першого дня війни в Україні шукали дієві способи допомоги нашим співвітчизникам, що стали вимушеними переселенцями, котрі охоплювали не тільки розселення, фінансову і матеріальну підтримку, але й внесення змін до власної законодавчої бази щодо організації освіти українців за кордоном, надання їм медичних та юридичних послуг, забезпечення максимальних прав упродовж всього терміну проживання поза межами України. Сказане підтвердило дієвість окресленої раніше концепції «міжнародної соціальної роботи» [6]. А також практичне долучення нашої країни до «social acquis communautaire» («соціального доробку спільноти» – принципів, декларацій, договорів, які визначають соціальну політику Європейського Союзу) [1]. До того ж активізувалася міжкультурна і міжконфесійна комунікація, довівши толерантність та відкритість українського громадянського суспільства.

Між тим увагу влади нашої держави слід звернути на необхідність стимулювання українців-біженців до повернення додому після війни, забезпечення їм можливостей для налагодження життя у країні, що відбудовуватиметься. Не остання роль при цьому належить фахівцям із соціальної роботи, покликаним допомагати людям реінтегруватися до післявоєнного суспільства, долати посттравматичні розлади, вчитися жити в нових соціальних реаліях, згуртовувати й розвивати українську громаду та ін. Сприятиме цьому, на наш погляд, упровадження цифрових технологій, здійснення дистанційної роботи, посилення міждисциплінарної взаємодії, інтернаціоналізація та інтеграція вітчизняної соціальної роботи до європейського простору, урахування внутрішніх чинників соціально-політичного, економічного та культурного контексту в Україні.

Крім того, важливо перейняти світовий досвід суттєвого державного інвестування в соціальний та людський капітал – сприяння становленню особистості на всіх етапах її життя: поліпшення умов для освіти, безперервного самовдосконалення, професійної самореалізації, самопомоги (підтримка неформальної освіти, бізнесових ініціатив, податкові пільги тощо); гарантування надійного пенсійного забезпечення; справедливого перерозподілу ресурсів і т.д. [2].

Проблемою світового рівня нині є «перетікання кадрів» – перехід фахівців із соціальної роботи до неурядових організацій, здатних належно оплачувати їхні послуги, організувати конкретну, персоналізовану, партнерську, достатньо прозору соціальну роботу. Професійна спільнота соціальної сфери стурбована такими тенденціями і закликає державні структури до зваженіших дій з економії ресурсів, гнучкішої фахової діяльності та чутливого реагування на запити соціуму [4].

Висновки. Аналіз широкого тла соціальної роботи в нашій державі дає підстави говорити не лише про руйнування усталеної системи суспільного життя, але й про становлення нової парадигми соціальної роботи в Україні. Остання повною мірою відповідає

задекларованому глобальному її визначенню, скеровуючись на «сприяння соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей [3]».

Поліпшення рівня життя в нашій державі можливе тільки за умов послідовних соціальних перетворень, пов'язаних, зокрема, із переосмисленням і втіленням нової місії соціальної роботи, підняттям її на вищий щабель суспільного впливу та забезпечення, взаємодією місцевого, регіонального, загальнодержавного та глобального рівнів, піднесенням престижності професії, активації особистісних ресурсів громадян, що потребують допомоги та ін.

Література:

1. Петров Р. А. Транспозиция «acquis» Европейского Союза в правовые системы третьих стран : Монография. К. : Истина, 2011. 384с.
2. Begg I., Mushövel F., Niblett R. The Welfare State in Europe : Visions for Reform. The Royal Institute of International Affairs : Chatham House. 2015. 29p.
3. International Federation of Social Workers. (2017, October 12). Global Definition of Social Work. Retrieved from. [Електронний ресурс]. URL : <https://www.iassw-aiets.org>.
4. Lawrence S., Lyons K. Social Work and Social Services in Europe – a changing landscape. *Cuadernos de Trabajo Social*. 2013. Vol. 26-2. P. 371–383.
5. Needham C. «Personalization : From story-line to practice. *Social Policy and Administration*. 2011. Vol. 45(1), P. 54-68.
6. Semyhina T.V. International Social Work: Global Priorities for Social Development and a New Definition of Social Work. *Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*, 2015. 1(2). P. 6-11.

References:

1. Petrov, R. A. Transpozitsiya «acquis» (2011) Evropeiskoho Soiuzu v pravovyye systemy tretykh stran : Monohrafiya. Kyiv : Ystyna. [in Ukrainian].
2. Begg, I., Mushövel, F., Niblett, R. (2015) The Welfare State in Europe : Visions for Reform. The Royal Institute of International Affairs : Chatham House. 29.
3. International Federation of Social Workers (2017, October 12). Global Definition of Social Work. Retrieved from. [Електронний ресурс]. URL : <https://www.iassw-aiets.org>.
4. Lawrence S., Lyons K. Social Work and Social Services in Europe – a changing landscape. *Cuadernos de Trabajo Social*. 2013. Vol. 26-2, 371–383.
5. Needham, C. (2011) «Personalization : From story-line to practice. *Social Policy and Administration*. Vol. 45(1), 54-68.
6. Semyhina, T.V.(2015) International Social Work: Global Priorities for Social Development and a New Definition of Social Work. *Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*. 1(2), 6-11.

УДК 796.1/3.011.1:378.016:33

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-581-591](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-581-591)

Проценко Андрій Анатолійович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-9092-7015>

Котова Олена Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-4634-7427>

Цибульська Вікторія Вікторівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (067)-94-04-951, <https://orcid.org/0000-0002-5781-3358>

Олійник Ірина Сергіївна доктор філософії, галузь знань 01 – Освіта / Педагогіка, спеціальність «Фізична культура і спорт», старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0003-1888-1187>

Суханова Ганна Петрівна старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-0913-8407>

Кирієнко Олександр Геннадійович старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-1633-3892>

Непша Олександр Вікторович старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0003-3929-9946>

СПОРТИВНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНО-ПРИКЛАДНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена вкрай актуальній темі використанню спортивних ігор у професійно-прикладній фізичній підготовці здобувачів педагогічних закладів вищої освіти. Наголошується на тому, що професійна діяльність людини в умовах науково-технічного прогресу вимагає від неї нарівні з професійними знаннями і вміннями мати необхідну спеціальну фізичну підготовленість, працездатність і професійно важливі якості, у зв'язку з цим в сучасних закладах вищої освіти велика увага приділяється прикладній

фізичній підготовці здобувачів. У професійній підготовці здобувачів педагогічних закладів вищої освіти професійно-прикладна фізична підготовка, при оптимальному варіанті проектування та організації, дозволяє вирішити низку найважливіших проблем: сформувати у майбутніх педагогів систему поглядів на здоровий спосіб життя, допомогти їм визначити власну педагогічну позицію щодо фізичної культури та спорту. Аналіз попередніх досліджень та власний педагогічний досвід, дають підставу стверджувати, що в освітньому процесі у закладах вищої освіти України спортивні ігри використовуються як засіб фізичної культури та як форма організації професійно-прикладної фізичної підготовки здобувачів вищої освіти. В результаті теоретичного дослідження та логіко-аналітичного зіставлення соціально та професійно важливих якостей майбутнього педагога та найбільш значущих якостей у фізкультурно-спортивній діяльності виявлено, що найбільш ефективним засобом професійно-прикладної фізичної підготовки є спортивні ігри. Цей ігровий вид спорту успішно формує як фізичні якості (витривалість, швидкість, спритність), так і соціально та професійно-важливі якості педагога (комунікативність, емоційна стійкість, активна стратегія поведінки, рефлексія). Визначено, що найбільш ефективним засобом в професійно-прикладній фізичній підготовці майбутніх педагогів з поміж багатьох ігрових спортивних ігор є настільний теніс.

Ключові слова: спортивні ігри, професійно-прикладна фізична підготовка, педагогічний заклад вищої освіти, настільний теніс, здобувач вищої освіти.

Protsenko Andrii Anatoliyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-9092-7015>

Kotova Olena Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-4634-7427>

Tsybulska Viktoriia Viktorivna Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (067)-94-04-951, <https://orcid.org/0000-0002-5781-3358>

Oliinyk Iryna Sergiivna Doctor of Philosophy, field of knowledge 01 – Education / Pedagogy, specialty «Physical culture and sport», Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0003-1888-1187>

Sukhanova Hanna Petrivna Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-0913-8407>

Kyriienko Oleksandr Hennadiyovych Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0002-1633-3892>

Nepsha Oleksandr Viktorovych Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports Disciplines, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho Mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (096)-21-61-372, <https://orcid.org/0000-0003-3929-9946>

SPORTS GAMES AS A TOOL OF PROFESSIONAL APPLIED PHYSICAL TRAINING OF STUDENTS OF TEACHING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the extremely relevant topic of the use of sports games in professional and applied physical training of students of pedagogical institutions of higher education. It is emphasized that a person's professional activity in the conditions of scientific and technical progress requires him to have the necessary special physical fitness, work capacity and professionally important qualities, along with professional knowledge and skills, in this regard, in modern institutions of higher education, great attention is paid to applied physical training of applicants. In the professional training of students of pedagogical institutions of higher education, professional-applied physical training with the optimal version of its design and organization allows solving a number of the most important problems: to form a system of views on a healthy lifestyle in future teachers, to help them determine their own pedagogical position regarding physical culture and sports. The analysis of previous researches and own pedagogical experience give reason to assert that in the educational process in higher education institutions of Ukraine sports games are used as a means of physical culture and as a form of organization of professional and applied physical training of students of higher education. As a result of theoretical research and logical-analytical comparison of socially and professionally important qualities of the future teacher and the most significant qualities in physical culture and sports activities, it was found that the most effective means of professional and applied physical training are sports games. This game sport successfully forms both physical qualities (endurance, speed, dexterity) and socially and professionally important qualities of a teacher (communicativeness, emotional stability, active behavior strategy, reflection). It was determined that table tennis is the most effective means of professional and applied physical training of future teachers among many sports games.

Keywords: sports games, professional and applied physical training, pedagogical institution of higher education, table tennis, student of higher education.

Постановка проблеми. Фізична культура завжди була одним із засобів підготовки людини до трудової діяльності та пристосування до соціального середовища. Принцип органічного зв'язку фізичного виховання з практикою трудової діяльності найбільш конкретно втілюється у професійно-прикладній фізичній підготовці. Хоча цей принцип поширюється на всю соціальну систему фізичного виховання, саме у професійно-прикладній фізичній підготовці він знаходить своє специфічне вираження. Як своєрідний різновид фізичного виховання професійно-прикладна фізична підготовка є педагогічно спрямованим процесом забезпечення спеціалізованої фізичної підготовленості до обраної професійної діяльності. Професійно-прикладна фізична підготовка – це процес навчання, що збагачує індивідуальний фонд професійно корисних рухових умінь і навичок, виховання фізичних і безпосередньо пов'язаних із нею здібностей, від яких прямо чи опосередковано залежить професійна діяльність людини [5, С.4-5]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спеціальної наукової літератури показав, що дослідженням проблеми професійно-прикладної фізичної підготовки здобувачів педагогічних закладів вищої освіти займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: М. Божук, М. Віленський, І. Верблюдова, О. Внукова, А. Драчук, А. Дяченко, В. Ільніч, Л. Кожевникова О. Коломійцева, І. Косоверова, А. Огнистий, Д. Платонов, Р. Сафіна, І. Чабан, П. Шмигов, Н. Щербак та ін. На теперішній час постала потреба в розробці сучасних науково-методичних підходів до організації професійно-

прикладної фізичної підготовки здобувачів педагогічних закладів вищої освіти, вона є досить важливою й актуальною проблемою, що потребує більших науково-педагогічних досліджень в цьому напрямку та дасть змогу значно підвищити ефективність професійної діяльності майбутнього педагога.

Мета статті – проаналізувати доцільність використання спортивних ігор на прикладі настільного тенісу у професійно-прикладній фізичній підготовці здобувачів педагогічних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна праця характеризується підвищенням складності та інтенсивності, швидкістю та точністю рішень рухових дій людини, високою концентрацією її уваги. Все це вимагає великої психоемоційної, психофізичної та розумової напруги, підвищеної витривалості, координації та правильності дій. Чим досконаліша техніка і складніший виробничий і технологічний процес, тим більше підготовленою має бути людина, яка керує ними.

У своїй роботі В.М. Гринько, В.Е. Куделко та В.А. Горчанюк відзначають, що «результативність багатьох видів професійної праці істотно залежить від спеціальної фізичної підготовленості, що набувається попередньо шляхом систематичних занять фізичними вправами, адекватними у певному відношенні вимогам, які висувуються до функціональних можливостей організму, професійної діяльності та її умов. Ця залежність отримує наукове пояснення у світлі уявлень про закономірності взаємодії різних сторін фізичного та загального розвитку індивіда в процесі життєдіяльності» [5, С.5].

Фізичне виховання завжди мало найважливіше значення в адаптації організму людини до форм праці, що постійно ускладнюються і факторів соціального середовища. На теперішній час у теорії та практиці фізичного виховання спеціальна фізична підготовка здобувача вищої освіти до майбутньої професійної діяльності отримала назву професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП).

В існуючій спеціальній літературі є різні формулювання, що визначають поняття «професійно-прикладна фізична підготовка». Так, А.Я. Єфремова під сучасною професійно-прикладною фізичною підготовкою розуміє специфічну частину фізичного виховання, що повинна формувати прикладні знання, фізичні якості і спеціальні уміння та навички, які в подальшому сприятимуть досягненню об'єктивної готовності людини в реалізації себе у визначеній професійній діяльності за рахунок цілеспрямованого вибіркового використання спеціально спрямованих засобів фізичного виховання і спорту [9, С.12]

У своїй роботі О.О. Остапова ППФП розглядає, як «різновид фізичного виховання; як педагогічний процес, який має мету, зміст, кінцевий результат, а тому запроваджується у ЗВО як невід'ємна складова навчально-виховного процесу; як багатофункціональну модель підготовки майбутнього фахівця з урахуванням найбільш істотних факторів, які впливають на його працездатність, а також, форм зв'язку й ступеня взаємозалежності різних параметрів, включених у модель» [14, С.215].

Ми погоджуємось з думкою М. Божика про те, що ППФП найбільш суттєво втілює один із найважливіших принципів педагогічної системи – принцип органічного зв'язку фізичного виховання з практикою трудової діяльності [2, С.33].

На нашу думку, професійно-прикладна фізична підготовка у педагогічних закладах вищої освіти – це спеціально спрямований педагогічний процес на вибіркоче використання засобів фізичної культури та спорту на заняттях з фізичного виховання та оздоровчо-фізкультурній роботі для підготовки майбутніх педагогів до їх професійної діяльності.

Метою ППФП є досягнення психофізичної готовності здобувача вищої освіти до успішної професійної діяльності, яка скоротить термін професійної адаптації молодого спеціаліста. Професійно-прикладна фізична підготовка дозволить навчити його здійснювати профілактику професійних захворювань та травм, використовувати засоби

фізичної культури та спорту для активного відпочинку та відновлення професійної працездатності.

Для досягнення мети професійно-прикладної фізичної підготовки необхідно вирішити наступні завдання:

- набуття необхідних прикладних знань;
- формування і вдосконалення прикладних умінь і навичок;
- виховання прикладних фізичних якостей;
- виховання прикладних психічних якостей;
- виховання прикладних спеціальних якостей.

Професійно-прикладна фізична підготовка в закладі вищої освіти має на меті адаптувати і готувати майбутнього фахівця до обраного виду трудової діяльності, одночасно зміцнюючи його організм та здоров'я, підвищуючи рівень всебічного фізичного розвитку. Формування та розвиток прикладних психофізичних якостей у вищій школі можуть відбуватися як під час практичних занять, на лекціях і методичних семінарах з навчальної дисципліни «Фізичне виховання», так і в оздоровчо-фізкультурній діяльності закладу вищої освіти.

Аналіз попередніх досліджень та власний педагогічний досвід, дають підставу стверджувати про те, що в освітньому процесі у закладах вищої освіти України спортивні ігри використовуються як засіб фізичної культури та як форма організації професійно-прикладної фізичної підготовки здобувачів вищої освіти [3,8,12,16].

В «Енциклопедії освіти» гра розглядається як вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства [10, С.300].

Гра має важливе значення у вихованні, навчанні та розвитку дітей, виступає як засіб психологічної підготовки до майбутніх життєвих ситуацій. В ігрових умовах розгортаються навчальна і трудова діяльність, призначення яких – становлення учнів як суб'єктів діяльності, що здійснюються ними, розвиток особистісних характеристик, відтворення предметного та соціального змісту [6].

На думку О.В. Котової, гра виконує наступні функції: комунікативну, діяльнісну, компенсаторну, виховну, розвиваючу що прогнозує та моделює, розважальний, релаксаційний, психотехнічний, коригуючий прояв особистості в ігрових моделях життєвих ситуацій [12, С.153].

М.Д. Супруненко в своїх дослідженнях, розглядає гру як своєрідну модель елементів реального життя, що відтворює практичну поведінку людини в межах заздалегідь визначених умов. Включення людини в ігрову діяльність забезпечує можливість оволодіння суспільним досвідом, а також когнітивний, особистісний та моральний розвиток [17, С.141].

Ігрова діяльність має мету, яка задається заздалегідь. Мета передбачає ігрову дію, що закінчується результатом. Передбачення результату гри визначає вибір способу ігрової дії. У ході конкретної ігрової дії використовуються механізми контролю та корекції, які дозволяють порівнювати досягнутий результат із моделлю майбутнього та вносити в ігрову дію необхідні зміни. Учасники гри одночасно здійснюють ймовірнісне прогнозування наявної ситуації, програмування ігрової дії та прагнуть запланованого результату.

Емоційно-вольовий компонент ігрової діяльності є активним стимулом до пошуку оптимальних методів вирішення поставленого завдання. Ігрові дії спрямовані на засвоєння узагальненого способу дій (навчального завдання), причому навчальна задача в ігровій ситуації зумовлює вибір дій, спрямованих на її вирішення. Ігрова дія вимагає від учасника використання засвоєних знань у новій ситуації. Саме засвоєння знань у різних мінливих ситуаціях робить ігри найрезультативнішою формою освіти.

Спрямованість та зміст гри визначають її основні функції: підготовчу (удосконалення фізичних та духовних сил людини, виховання соціальної активності та

творчості); розважальну (модель використання вільного часу); функцію формування відносин (між людьми, між людьми та навколишнім середовищем).

Як вже відмічалось раніше, спортивні ігри є універсальним засобом фізичної культури і спорту у професійно-прикладній підготовці здобувачів закладів вищої освіти України.

Спортивні ігри – система характерних фізичних вправ, які виконуються в різноманітних варіантах відповідно до ігрової ситуації, що змінюється і оцінюються за ефективністю впливу на організм в цілому і за кінцевим результатом рухових дій.

Спортивні ігри мають низку характерних ознак, що відрізняють їх від інших засобів фізичного виховання:

- 1) яскрава вираженість елементів суперництва та емоційності в ігрових діях, що дозволяє відтворювати складні взаємини між людьми;
- 2) надзвичайна мінливість умов ведення боротьби, виконання рухових процесів. Гравці повинні володіти різноманітними способами вирішення завдань, а сформовані у них якості – відрізнятися гнучкістю, пристосовністю до умов, які змінюються;
- 3) високі вимоги до творчої ініціативи: варіативність ігрових ситуацій потребує активної самостійності у виборі найрезультативніших дій;
- 4) комплексний прояв різноманітних психофізичних якостей.

У переважній більшості спортивних ігор учасники, щоб перемогти, виявляють кілька якостей, причому у різних поєднаннях. Спортивні ігри дозволяють оптимально розвивати психофізичні якості гравців, формують їхню конкурентоспроможність, мобільність і комунікативність – найбільш затребувані якості особистості у соціальній та професійній діяльності [3,4,8,12].

Т.В. Вознюк зазначає, що «спортивні ігри служать засобом комплексного розвитку фізичних якостей (спритності, сили, швидкості, витривалості та ін.) під час вирішення основних рухових завдань. Спортивні ігри дозволяють також удосконалювати морально-вольові якості, навички та риси характеру (цілеспрямованість, колективізм, рішучість, сміливість, активність, дисципліну, взаємодопомогу, відчуття відповідальності тощо). Самим важливим аспектом впливу гри варто признати здійснювану через неї соціальну інтеграцію, спортивні ігри виступають як соціальна форма організації спільної діяльності з досягнення загальної мети. Кожний колектив гравців представляє соціальну мікросистему зі своїм розподілом ролей і характером взаємовідношень між учасниками» [4, С.6].

В результаті теоретичного дослідження та логіко-аналітичного зіставлення соціально та професійно важливих якостей майбутнього педагога та найбільш значущих якостей у фізкультурно-спортивній діяльності виявлено, що найбільш ефективним засобом професійно-прикладної фізичної підготовки є спортивні ігри. Спортивні ігри – сукупність різноманітних фізичних вправ, які виконуються в обмеженому ліміті часу в різних поєднаннях, залежно від ігрової ситуації. Цей вид ігрового спорту успішно формує як фізичні якості (витривалість, швидкість, спритність), і соціально та професійно важливих якостей педагога (комунікативність, емоційна стійкість, активна стратегія поведінки, рефлексія) (табл. 1).

Опитування здобувачів вищої освіти I-II курсів на початку 2022-2023 навчального року Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького показало, що понад 64 % респондентів віддають перевагу спортивним іграм, з них 23 % – настільному тенісу.

Аналіз літературних джерел та особистий педагогічний досвід, дають нам стверджувати, що найбільш ефективним засобом в професійно-прикладній фізичній підготовці майбутніх педагогів з поміж багатьох ігрових видів спортивних ігор є настільний теніс.

Таблиця 1

Логіко-аналітичне зіставлення найбільш значущих якостей у спортивно-ігровій діяльності і соціально та професійно важливих якостей майбутнього педагога

Якість	Характеристика якості	
	в спортивно-ігровій діяльності	в професійно-педагогічній діяльності
Організованість	Здатність організувати власну діяльність, ставити цілі, оптимально планувати і організувати час, уміння організувати діяльність команди	Здатність організувати свою діяльність, професійно-освітній процес і навчальну діяльність учнів. Виражається також в самостійності, вимогливості та вольовому самоконтролі
Наднормативна активність	Особлива форма прояву вольових якостей: ініціативності, цілеспрямованості, наполегливості, самостійності, рішучості. Виявляється в застосуванні в ході гри атакуючих та контратакуючих дій	Готовність до інноваційної діяльності та потреба в ній; прояв творчої ініціативи, перевищення нормативних професійних функцій, що припускає прояв цілеспрямованості, рішучості, самостійності
Комунікативність	Товариство, здатність до співробітництва в процесі діяльності, знання сильних сторін і позитивних якостей іншого, вміння забезпечити зворотну позитивний зв'язок, мотивувати інших на діяльність	Знання, вміння та здібності, що забезпечують особистісно-орієнтоване спілкування та педагогічну фасилітацію: вміння створити атмосферу співробітництва, зворотний позитивний зв'язок, визнання сильних сторін учнів
Рефлексія	Здатність ефективно планувати діяльність, коригувати план і дії в ході її виконання, оцінювати результат. Характеризується вмінням аналізувати власні дії та дії супротивника, прогнозувати розвиток ситуації, здатністю до адекватної самооцінки	Якість, що дозволяє аналізувати власні вчинки; планувати професійну діяльність; адекватно оцінювати себе і розуміти, як учні відбивають особистісні реакції та когнітивні ставлення педагога; коригувати освітній процес, прогнозувати його результати
Сенсомоторні здібності	Психофізичні якості: витривалість, швидко-силові здібності, швидкість реакції, координація, критичне мислення, стійкість уваги	Психофізичні якості, що забезпечують продуктивне виконання виробничо-технологічних дій і операцій: витривалість, сила, координація, швидкість реакції, стійкість уваги, оперативна пам'ять
Емоційна стійкість	Вміння контролювати свій емоційний стан та його прояви. Характеризується: витримкою, самовладанням і самоконтролем в умовах емоційної напруги, стомлення	Якість, що характеризується ступенем протистояння особистості стресам, емоційній напрузі. Зовні виражається у витримці, самовладанні, здібності довго переносити несприятливі психічні впливи
Толерантність	Здатність піти на компроміс в міжособистісних відносинах для вирішення поставлених завдань; повага до противника (припускає прояв моральних якостей і неприпустимість агресивної поведінки, за забороненими правилами змагань); здатність критично відноситися до себе; толерантність до інших	Терпимість до способу життя і поведінки учнів, етнічних особливостей; забезпечення рівності суб'єктів у реалізації особистісно-орієнтованої освіти; повага до гідності особи учнів, вміння сприймати і розуміти їх думки і погляди

У настільному тенісі висуваються високі вимоги до рівня фізичної (загальної та спеціальної), технічної та тактичної підготовки спортсмена [18]. Спортсмен протягом тривалого часу підтримує високий рівень ефективності рухів за високої концентрації уваги та швидкості розумових процесів.

Усі ударні рухи тенісиста пов'язані з обертальними рухами корпусу та нахилами вправо, вліво, вперед, назад. Виконувати ці рухи у швидкому темпі можна лише завдяки гарній гнучкості, добре підготовленим м'язам черевної порожнини, попереку, плечового поясу та ніг [1].

При безперервному потоці різноманітної інформації про м'яч, суперника, а в парній

грі – і про партнера, в умовах протидії тенісистові необхідно швидко і точно виконувати техніко-тактичні дії. А для цього потрібні не лише великі фізичні зусилля, а й відмінна координація рухів.

Найкращого розвитку загальних та спеціальних фізичних якостей можна досягти, лише застосовуючи тренувальні вправи, які за своєю структурою близькі до змагальних. Саме тому формування кондиційних та координаційних якостей слід розглядати в єдності з технічною та тактичною підготовкою.

Техніка гри – це комплекс спеціальних прийомів, необхідних спортсмену для успішного ведення гри. Вона дає тенісистові можливість у рамках правил вирішувати конкретні тактичні завдання в різних ігрових ситуаціях [4].

Тактика гри – складова майстерності спортсмена, завдання якої – доцільне застосування засобів, методів і форм ведення гри проти конкретного супротивника та в конкретних умовах задля досягнення поставленої мети [4].

Мета тактичної підготовки – сформувати у спортсмена знання та вміння, прищепити йому навички та якості, які сприяють успішній змагальній діяльності в мінливих умовах. Основне завдання тактичної підготовки розглядається розвиток здатності діяти самостійно, ініціативно у різних ігрових ситуаціях. Спортсмен тільки тоді може досягти високого результату, коли він робить творчо і вміє вести гру відповідно до вимог конкретної обстановки та з урахуванням можливостей певного супротивника. У настільному тенісі потрібен високий рівень орієнтування у складних умовах (швидко, точно сприйняття та рефлексія ігрових ситуацій, що постійно змінюються), яке забезпечує своєчасне виконання доцільних дій.

Засоби тактичної підготовки мають бути спрямовані на розвиток:

- швидкості складної реакції та дій у відповідь;
- стійкості та швидкості перемикання уваги з однієї тактичної мети на іншу;
- вміння аналізувати та прогнозувати діяльність;
- швидкості прийому та переробки інформації [12, С.154].

Досягнення високого рівня фізичної, технічної та тактичної підготовки та успішні виступи на змаганнях неможливі без певних високорозвинених психологічних якостей та властивостей особистості.

Настільний теніс пред'являє високі вимоги до психіки тенісиста: відчуття, сприйняття, увагу, уяву, пам'ять, мислення, емоції та вольові якості [15].

Гра виховує такі риси характеру, як цілеспрямованість, рішучість, сміливість, наполегливість, ініціативність, самостійність, впевненість, холонокровність, витримка, самовладання.

Висока швидкість польоту м'яча, швидкі переміщення гравців, раптові зміни ігрових ситуацій висувають вимоги до обсягу, інтенсивності, стійкості, розподілу та перемикання уваги.

Емоційний стан спортсмена під час гри, залежно від рахунку, може бути негативним, або позитивним. За найменшої зміни настрою гравця, появи негативних емоцій порушується точність ударів. Тому для досягнення успіху в настільному тенісі гравець повинен вміти керувати своїми емоціями, діями, психічним станом у різних ситуаціях: в умовах стомлення, при різних емоційних станах, збиваючих факторах [4].

Настільний теніс – особистісно-командний вид спорту. Успіх у командних змаганнях залежить не лише від рівня фізичної, технічної та тактичної підготовки, а й від сформованості таких якостей, як емпатія, комунікабельність, толерантність, відповідальність, почуття колективізму.

Аналіз спортивно-ігрової діяльності дозволив виділити ряд психофізичних та соціально значущих якостей тенісиста, які формуються на навчально-тренувальних та

змагальних заняттях, таких як витривалість, сила, гнучкість, спритність, швидкість реакції, увага, емоційна стійкість, активність, креативність, цілеспрямованість, самостійність, відповідальність, організованість, емпатія, комунікабельність, толерантність та почуття колективізму. Найбільш важливими серед цих якостей, на наш погляд, є толерантність, рефлексія, активність, організованість, емпатія, моральне ставлення до себе та інших. Це надпрофесійні якості, які зумовлюють продуктивність виконання широкого кола видів соціально-професійної діяльності людини [1,7].

Сьогодні кількість здобувачів закладів вищої освіти із ослабленим здоров'ям, які належать до спеціальної медичної групи, становить понад 30%. Організація фізкультурно-спортивної діяльності з цими здобувачами повинна здійснюватися за індивідуально-диференційованими програмами залежно від захворювання, що дозволить зберегти та зміцнити їх здоров'я. Розглянемо можливість використання засобів настільного тенісу на заняттях з фізичного виховання зі здобувачами вищої освіти спеціальної медичної групи.

На відміну від інших спортивних ігор (баскетбол, футбол тощо) у настільному тенісі противники не контактують безпосередньо один з одним, що зводить можливість травмуватися до мінімуму. На початковому етапі навчання гри в настільний теніс студенти вивчають прийоми володіння ракеткою та м'ячем без гри на столах, техніку виконання ударів, розучують можливі варіанти пересування. Всі ці вправи спрямовані на розвиток координації, спритності та гнучкості. Виконання вправ чергується з показом та поясненням викладача, з аналізом помилок. Тому навантаження в цей період навчання є оптимальним. З ускладненням елементів, які розучуються, і переходом до гри на столах розвивається витривалість, що сприяє розвитку аеробних функцій і зміцненню серцево-судинної та дихальної систем [13].

На думку академіка М. М. Амосова, «тому, хто хоче завжди почуватися бадьорим і здоровим, потрібна не сила, а необхідна злагоджена взаємодія всіх життєво-важливих систем організму, яка найкраще проявляється через витривалість. Основа її – добре функціонуючий механізм кисневого забезпечення» [11]. Але аеробні вправи повинні виконуватися не з-під палиці, а із задоволенням, вони мають підніматися настрій. Ситуація успіху та підвищений емоційний фон, що супроводжують спортивні ігри, сприяють оздоровленню студентів та їх психофізичному розвитку [4].

Висновки. 1. Вимоги різних професій до здібностей людини вельми специфічні, тому найбільш ефективним засобом підготовки до професійної діяльності з підвищеними вимогами до професійних здібностей є професійно-прикладна фізична підготовка.

2. Професійно-прикладна фізична підготовка у педагогічних закладах вищої освіти – це спеціально спрямований педагогічний процес на вибіркове використання засобів фізичної культури та спорту на заняттях з фізичного виховання та оздоровчо-фізкультурній роботі для підготовки майбутніх педагогів до їх професійної діяльності.

3. В результаті теоретичного дослідження та логіко-аналітичного зіставлення соціально та професійно важливих якостей майбутнього педагога та найбільш значущих якостей у фізкультурно-спортивній діяльності виявлено, що найбільш ефективним засобом професійно-прикладної фізичної підготовки є спортивні ігри. Спортивні ігри – сукупність різноманітних фізичних вправ, які виконуються в обмеженому ліміті часу в різних поєднаннях, залежно від ігрової ситуації. Цей вид ігрового спорту успішно формує як фізичні якості (витривалість, швидкість, спритність), так і соціально та професійно важливі якості педагога (комунікативність, емоційна стійкість, активна стратегія поведінки, рефлексія)

4. Спортивні ігри у поєднанні із засобами загальної фізичної підготовки, професійними вправами, теоретичними заняттями є ефективним засобом для покращення тих фізичних, психічних і спеціальних якостей, які висуваються до фахівців освітньої галузі.

Література:

1. Бірук І.Д. Настільний теніс: Навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2014. 164 с.
2. Божик М. Професійно-прикладна фізична підготовка як ефективна умова формування готовності майбутніх учителів-предметників до професійної діяльності. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. № 1 (21). 2013. С.32-35.
3. Бойчук Р.І., Ковцун В.І., Короп, М.Ю., Белявський, І.Л. Спортивні ігри в системі професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх фахівців нафтогазової справи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* 2017. № 143. С. 259-262.
4. Вознюк Т.В. Сучасні ігрові види спорту: теорія та методика викладання : Навчальний посібник. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2017. 248 с.
5. Гринько В. М., Куделко В. Е., Горчанюк В. А. Баскетбол у професійно-прикладній фізичній підготовці майбутніх залізничників: Конспект лекції. Харків: УкрДУЗТ, 2021. 55 с.
6. Довбня С.О. Гра як історико-педагогічний феномен. *Педагогічна освіта: теорія і практика.* 2011. Вип. 9. С.245-249.
7. Долинний Ю. О., Олійник О.М. Теоретико-методологічні основи гри в настільний теніс: посібник для студентів закладів вищої освіти неспеціалізованого профілю. Краматорськ : ДДМА, 2019. 75 с.
8. Дорохова О.В., Березовський В.А. Спортивні ігри – ефективна форма фізичного виховання студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2019. Вип. 3К (110). С. 181-184.
9. Єфремова А. Я. Професійно-прикладна фізична підготовка в системі фізичного виховання вищих навчальних закладів залізничного профілю: Навч. посібник. Харків: УкрДУЗТ, 2018. 164 с.
10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. К : Юрінком Інтер, 2008. С. 300.
11. Кондес Т.В. Фізична культура і здоров'я: Навчальний посібник. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. 126 с.
12. Котова О.В., Суханова Г.П., Ушаков В.С. Спортивні ігри як оптимальне середовище розвитку професійно важливих якостей студентів ВНЗ в процесі фізичного виховання. *Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю.* Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. С.152-155.
13. Ландік В. І., Похеленчук Ю.Т., Артюзов Г.Н. Методологія спортивної підготовки : настільний теніс. Донецьк : Норд-Прес, 2005. 612 с.
14. Остапова О.О. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів ВНЗ України III-IV рівнів акредитації: поняття, види, зміст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* 2013. Вип. 112(2). С. 212-215.
15. Пензай С.А., Семенов А.А. Настільний теніс: з методикою викладання : навч. посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 219 с.
16. Пустулякова Л.М., Болгар М.А., Павліченко С.В. Спортивні ігри як активний метод формування професійно-прикладних якостей майбутніх медиків на заняттях з фізичного виховання зі студентами медичного ВНЗ. *Спортивні ігри.* 2014. № 10. С. 32-35.
17. Супруненко М. В Оздоровчій напрямку занять з настільного тенісу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Вип. 11 К (142). 2021. С.139-141.
18. Улізько, В. М. Основи методики техніки і тактики гри в настільний теніс : метод. вказівки. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2005. 56 с.

References:

1. Biruk I.D. (2014) *Nastilnyi tenis: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Table tennis: Teaching and methodical guide]. Rivne: NUVHP, 164 s. [in Ukrainian].
2. Bozhyk M. (2013) *Profesiino-prykladna fizychna pidhotovka yak efektyvna umova formuvannya hotovnosti maibutnix uchyteliv-predmetnykiv do profesiinoi diialnosti* [Professionally Applied Physical Training As an Effective Condition of Formation of Future Teachers to Professional Activity]. *Fizychnye vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi* : zbirnyk naukovykh prats. № 1 (21). S.32-35. [in Ukrainian].
3. Boichuk R.I., Kovtsun V.I., Korop, M.Iu., Bieliavskiy, I.L. (2017) *Sportyvni ihry v systemi profesiino-prykladnoi fizychnoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv naftohazovoi spravy* [Sport games in the system of professionally-applied physical preparation of oil and gas specialists]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky. Fizychnye vykhovannia ta sport.* № 143. S. 259-262. [in Ukrainian].
4. Vozniuk T.V.(2017) *Suchasni ihrovi vydy sportu: teoriia ta metodyka vykladannia: Navchalnyi posibnyk* [Modern game sports: theory and teaching methods: Training manual]. Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., 248 s. [in Ukrainian].

5. Hryenko V. M., Kudelko V. E., Horchaniuk V. A. (2021) Basketbol u profesiino-prykladnii fizychnii pidhotovtsi maibutnikh zaliznychnykyv: Konspekt leksii [Basketball in the professional-applied physical training of future railway workers: Outline of the lecture]. Kharkiv: UkrDUZT, 55 s. [in Ukrainian].
6. Dovbnia S.O. (2011) Hra yak istoryko-pedahohichnyi fenomen [The game as a historical and pedagogical phenomenon]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*. Vyp. 9. S.245-249. [in Ukrainian].
7. Dolynnyi Yu. O., Oliinyk O.M.(2019) Teoretyko-metodolohichni osnovy hry v nastilnyi tenis: posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity nespetsializovanoho profilii [Theoretical and methodological foundations of playing table tennis: a guide for students of higher education institutions of a non-specialized profile.]. Kramatorsk : DDMA, 75 s. [in Ukrainian].
8. Dorokhova O.V., Berezovskyi V.A. (2019) Sportyvni ihry – efektyvna forma fizychnoho vykhovannia studentskoi molodi [Sports games are an effective form of physical education of student youth]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Vyp. 3K (110). S. 181-184. [in Ukrainian].
9. Iefremova A. Ya. (2018) Profesiino-prykladna fizychna pidhotovka v systemi fizychnoho vykhovannia vyshchyykh navchalnykh zakladiv zaliznychnoho profilii: Navch. posibnyk [Professional and applied physical training in the system of physical education of higher educational institutions of the railway profile: Education. manual]. Kharkiv: UkrDUZT, 164 s. [in Ukrainian].
10. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi redaktor V.H. Kremen. K : Yurinkom Inter, 2008. S. 300. [in Ukrainian].
11. Kondes T.V. (2017) Fizychna kultura i zdorovia: Navchalnyi posibnyk [Physical culture and health: Study guide]. K.: Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 126 s. [in Ukrainian].
12. Kotova O.V., Sukhanova H.P., Ushakov V.S. (2018) Sportyvni ihry yak optimalne seredovyshe rozvytku profesiino vazhlyvykh yakosteï studentiv VNZ v protsesi fizychnoho vykhovannia [Sports games as an optimal environment for the development of professionally important qualities of university students in the process of physical education]. *Osobystisno-profesiinyi rozvytok vchytelia v umovakh realizatsii Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly: Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Melitopol: FOP Odnoroh T.V., S.152-155. [in Ukrainian].
13. Landik V. I., Pokhelenchuk Yu.T., Artiuzov H.N. (2005) Metodolohiia sportyvnoi pidhotovky : nastilnyi tenis [Methodology of sports training: table tennis]. Donetsk: Nord-Pres, 612 s. [in Ukrainian].
14. Penzai S.A., Semenov A.A. (2014) Nastilnyi tenis: z metodykoïu vykladannia: navch. posibnyk [Table tennis: with teaching methods: teaching. manual]. Uman: VPTs «Vizavi», 219 s. [in Ukrainian].
15. Ostapova O.O. (2013) Profesiino-prykladna fizychna pidhotovka studentiv VNZ Ukrainy III-IV rivniv akredytatsii: poniattia, vydy, zmist [Apprenticeship physical training university students Ukraine III-IV accreditation levels : concept, types, content]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky. Fizyчне vykhovannia ta sport*. Vyp. 112(2). S. 212-215. [in Ukrainian].
16. Pustuliakova L.M., Bolhar M.A., Pavlichenko S.V. (2014) Sportyvni ihry yak aktyvnyi metod formuvannia profesiino-prykladnykh yakosteï maibutnikh medykyv na zaniattiakh z fizychnoho vykhovannia zi studentamy medychnoho VNZ [Sports games as an active method of formation of professional and applied qualities of future doctors in physical education classes with students of a medical university.]. *Sportyvni ihry*. № 10. S. 32-35. [in Ukrainian].
17. Suprunenko M. V (2021) Ozdorovchii napriamok zaniat z nastilnoho tenisu [Health direction of section on table tennis]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Vyp. 11 K (142), S.139-141. [in Ukrainian].
18. Ulizko, V. M. (2005) Osnovy metodyky tekhniki i taktyky hry v nastilnyi tenis: metod. Vkazivky [Basics of techniques and tactics of playing table tennis: method. instructions Ivano-Frankivsk]. Ivano-Frankivsk : IFNTUNH, 56 s. [in Ukrainian].

УДК: 378.22:34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-592-598](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-592-598)

Рижиков Вадим Степанович доктор педагогічних наук, професор, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

Бурдюг Олег Володимирович науковий співробітник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1319-4807>

ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗРОБКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТНІХ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. Організаційно-педагогічні умови підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України — це сукупність дій та взаємодій, які забезпечують внесення прогресивних змін у цілісне функціонування професійної системи перепідготовки та підвищення кваліфікації науковців, дають змогу підвищити рівень сформованості визначених компетентностей наукових працівників. Організаційно-педагогічні умови в процесі підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України дозволяють удосконалити науково-педагогічний процес, створити такий механізм мисленої діяльності, який буде сприяти накопиченню відповідних знань і життєвого досвіду, а також підтримувати інтелектуальні зусилля наукових працівників, стимулювати пізнавальну активність. Все це тим самим підвищуватиме мотивацію наукових працівників професійної діяльності, стимулюватиме розвитку внутрішніх пізнавальних мотивів, що впливатимуть на всі види творчої діяльності наукового працівника.

Організаційно-педагогічні умови являють собою сукупність факторів, що забезпечують регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, вдосконалюють міжособистісні стосунки учасників педагогічного процесу для вирішення конкретних дидактичних завдань, сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, ініціативності, професійного інтересу.

Відповідно до завдань нашого дослідження, організаційно-педагогічні умови ми розглядаємо як системну єдність взаємопов'язаних та взаємоузгоджених зовнішніх і внутрішніх факторів, які забезпечують цілеспрямований розвиток професійної креативності наукового працівника з урахуванням професійних вимог, соціальних запитів, індивідуальних можливостей, особистісних якостей і етичних настанов.

Ключові слова. організаційно-педагогічні умови, наукові працівники, система наукової діяльності Міністерства оборони України.

Ryzhykov Vadym Stepanovych Professor, doctor of education, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

Burdyug Oleh Volodymyrovych Researcher, Taras Shevchenko Kyiv National University Military Institute, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1319-4807>

JUSTIFICATION OF THE METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE QUALIFICATIONS OF SCIENTIFIC EMPLOYEES OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE

Abstract. The organizational and pedagogical conditions for improving the qualifications of scientific workers of educational and scientific institutions of the Ministry of Defense of Ukraine are a set of actions and interactions that ensure the introduction of progressive changes in the integral functioning of the professional system of retraining and professional development of scientists, make it possible to increase the level of formation of the specified competencies of scientific workers. Organizational and pedagogical conditions in the process of improving the qualifications of scientific workers of educational and scientific institutions of the Ministry of Defense of Ukraine allow to improve the scientific and pedagogical process, to create such a mechanism of mental activity that will contribute to the accumulation of relevant knowledge and life experience, as well as to support the intellectual efforts of scientific workers, to stimulate cognitive activity. All this will thereby increase the motivation of scientific workers in their professional activities, stimulate the development of internal cognitive motives that will affect all types of creative activity of a scientific worker.

Organizational and pedagogical conditions are a set of factors that ensure regulation, interaction of objects and phenomena of the pedagogical process to achieve the set goal, improve interpersonal relationships of participants in the pedagogical process to solve specific didactic tasks, promote the activation of educational and cognitive activities of future specialists, their independence, initiative, professional interest.

In accordance with the objectives of our research, we consider organizational and pedagogical conditions as a systemic unity of interconnected and mutually coordinated external and internal factors that ensure the purposeful development of the professional creativity of a scientific worker taking into account professional requirements, social requests, individual capabilities, personal qualities and ethical guidelines.

Keywords. organizational and pedagogical conditions, scientific workers, system of scientific activity of the Ministry of Defense of Ukraine.

Постановка проблеми. Організаційно-педагогічні умови підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ Міністерства оборони України дозволяють удосконалити науково-педагогічний процес, створити такий механізм мисленої діяльності, який буде сприяти накопиченню відповідних знань і життєвого досвіду, а також підтримувати інтелектуальні зусилля наукових працівників, стимулювати пізнавальну активність. Організаційно-педагогічні умови сприятимуть підвищенні мотивації професійної діяльності наукових працівників, стимулюватимуть розвитку внутрішніх пізнавальних мотивів, що впливатимуть на всі види творчої діяльності науковця. Організаційно-педагогічні умови підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ Міністерства оборони України — це сукупність дій та взаємодій, які забезпечують внесення прогресивних змін у цілісне функціонування професійної системи перепідготовки та підвищення кваліфікації науковців, дають змогу підвищити рівень сформованості визначених компетентностей наукових працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичний аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури свідчить, що проблема сутнісного та змістового аналізу поняття «організаційно-педагогічні умови» розглядається вченими в різних аспектах. Теоретичними основами дослідження стали праці провідних представників різних наукових напрямів, які торкаються різних проблем: проблем підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у військовій педагогіці (О.Діденко, А.Кучерявий,

В.Маслов, В.Рижиков та ін.); теоретичних засад педагогічного процесу та умов, у яких він протікає (І.Підласий, С.Сисоєва); педагогічних умов та аспектів підготовки військовослужбовців (С.Бурий, К.Горячева, О.Маслій, О.Прохоров, В.Рижиков В.Телелим та ін.).

Мета статті – дослідити методичні основи та обґрунтувати практичне значення організаційно-педагогічних умов підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ Міністерства оборони України як педагогічну проблему в системі організації підвищення кваліфікації науковців.

Виклад основного матеріалу. У довідковій літературі надаються різні тлумачення поняття «умова», які мають багато спільного. У Філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «умова – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [12, с. 482]. Крім цього, під поняттям «умова» розуміються необхідні обставини, що сприяють чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, при яких здійснюються зміни. В тлумачному словнику сучасної української мови більш конкретизується поняття «умова» — необхідна обставина, що уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [1, с. 1506], як фактор, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник [1, с. 1526].

Організаційно-педагогічні умови – це обов'язкова складова будь-якої педагогічної системи, яка включає: комплекс можливостей освітнього простору закладу післядипломної освіти, що спрямовано на ефективне матеріально-технічне, науково-методичне, соціально-психологічне, інформаційно-комунікаційне забезпечення професійного розвитку фахівця; сукупність взаємопов'язаних факторів, необхідних для цілеспрямованого процесу розвитку професійної компетентності з метою удосконалення ключових компетенцій фахівця; сукупність об'єктивних можливостей для цілеспрямованого відбору, конструювання елементів змісту й організаційних форм безперервного розвитку, а також моніторингу й корегування складових андрагогічної системи; сукупність внутрішніх і зовнішніх критеріїв, що визначають специфіку професійного розвитку фахівця, його індивідуальну траєкторію професійного розвитку з урахуванням соціальних запитів і моральних якостей. [4; 8; 9].

Організаційно-педагогічні умови підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України у системі підвищення кваліфікації орієнтовано на реалізацію принципів і моделей відкритої освіти, інтеграцію ключових методологічних підходів в науковій діяльності, зокрема:

- андрагогічний підхід визначає шляхи вдосконалення процесу здобуття професійно значущих знань, формування вмій, навичок, настанов з урахуванням специфічних рис навчання і особистісних якостей наукового працівника;

- системний підхід забезпечує сукупність взаємозв'язаних елементів, зокрема цілей, умов, чинників, організаційного, змістового, діагностичного й нормативно-правового забезпечення, що уможливує послідовний, цілісний, логічно впорядкований і структурований поетапний процес розвитку професійної креативності наукового працівника у системі післядипломної освіти;

- компетентнісний підхід зумовлює оптимізацію індивідуальної професійної траєкторії наукового працівника, забезпечення свободи свідомого вибору змісту, форм, параметрів, шляхів розвитку і саморозвитку професійної креативності наукового працівника як фахівця;

- герменевтичний підхід утверджує інтерпретаційні межі розуміння педагогічної дійсності з позицій виявлення сенсу безперервної освіти як форми соціально-особистісного буття, оволодіння сутнісними законами становлення і розвитку особистості фахівця та методами взаєморозуміння суб'єктів наукового процесу;

- феноменологічний підхід дозволяє аналізувати та усвідомлювати професійні знання, індивідуальний життєво-професійний досвід та варіативні освітні практики з урахуванням багатовимірного спектру різних науково-практичних, педагогічних, соціально-історичних, психологічних, нейрофізіологічних настанов;

- синергетичний підхід дозволяє створити інтегровану модель самоорганізації і саморозвитку наукового працівника, що орієнтована на практичну герменевтику індивідуальних випадків та уможливує виникнення нової організації системних елементів професійного становлення особистості науковця;

- аксіологічний підхід передбачає вибір науковим працівником особистісної системи професійного розвитку і саморозвитку, індивідуальної освітньої траєкторії, з урахуванням науково-практичних здібностей, якостей, потенційних можливостей, поведінкових моделей, ціннісних настанов, науково-практичних особистісних потреб і запитів;

- праксеологічний підхід – передбачає моделювання практично орієнтованих, варіативних технологій (зміст, форми, методи й засоби) та їхню ефективну реалізацію у професійному розвитку наукового працівника, а також розвиток критичного мислення і удосконалення процесу прийняття рішень, що спрямовано на реалізацію оптимізації ресурсних витрат, а також уміння результативно планувати й виконувати фахову діяльність.

Конструкт «організаційно-педагогічні умови» інтегрує визначений нами вище концепт «педагогічні умови» та концепт «організація». Включення організаційного аспекту до педагогічних умов зумовлено важливістю цього аспекту в забезпеченні ефективності процесу підвищення кваліфікації та професійного стажування в умовах неформальної освіти. Концепт «організація» у словниковій літературі пов'язаний із облаштуванням, об'єднанням, групуванням, приведенням у систему, формуванням певної структури та її адмініструванням, а концепт «організовувати» асоціюється з такими діями, як: розпочинати здійснення чогось, щось розпочинати, вживати певних заходів, упорядковувати (Словник психолого-педагогічних термінів і понять) [11]. Більш сучасна «Енциклопедія освіти» тлумачить «організацію» як «технологічну функцію управління» [3, с. 613]. При цьому концепт «управління» розглядається як «функція організованої системи, яка забезпечує збереження її певної структури, підтримує режим діяльності, реалізацію програми, мети діяльності» [3, с. 613]. Таке бачення концепту «організація» співпадає з нашим, адже відображає процес з позиції управління науковою діяльністю.

Інше тлумачення поняття «організації» як педагогічної категорії наводить науковець І. Підласий, на думку якого «організація» – «це впорядкування дидактичного процесу за певними критеріями, надання йому необхідної форми для найкращої реалізації поставленої мети» [7, с. 25]. Таке бачення є більш простим, але досить інформативним, адже акцентує увагу на впорядкуванні та наданні певної форми, що відбиває певні аспекти технологічності процесу підвищення кваліфікації наукових працівників.

Організаційно-педагогічні умови наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України становлять сукупність операцій, спрямованих на досягнення прогресивних змін у процесі формування професійних умінь через налагодження діяльності керівника чи/або модератора курсів підвищення кваліфікації:

- 1) розроблення системи коректного оцінювання сформованості професійних умінь;
- 2) використання вітчизняного та зарубіжного досвіду формування професійних умінь наукових працівників;
- 3) забезпечення єдності наукових знань, емоційно-ціннісних суджень і практичних дій, спрямованої на формування професійних умінь наукових працівників;
- 4) наближення структури науково-освітнього процесу до структури спеціалізації професійної діяльності наукового працівника;
- 5) здійснення управління й корекції процесу формування професійних умінь наукових працівників під час підвищення кваліфікації та професійного стажування.

Важливою умовою формування змісту підготовки наукових кадрів у системі наукової діяльності Міністерства оборони України є диференціація форм підготовки наукових кадрів. Диференціацію форм підготовки наукових кадрів розглядатимемо як множинність і варіативність індивідуальних і колективних підходів до реалізації змісту

післядипломної освіти. Тому розрізнятимемо форми підготовки наукових кадрів за: терміном проведення: довготермінові і короткотермінові; формами організації освітнього процесу: очна, заочна, очно-дистанційна.

Довготерміновими формами підготовки наукових кадрів є аспірантура (ад'юнктура) і докторантура. Підготовка наукових кадрів в аспірантурі (ад'юнктурі) і докторантурі спрямована на оволодіння, оновлення та поглиблення спеціальних фахових, наукових, науково-методичних, соціально-гуманітарних, психологічних, правових, економічних, управлінських і дослідницьких компетенцій і компетентностей, у тому числі і вивчення кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприяє якісному виконанню аспірантами (ад'юнктами) дисертаційних досліджень

До короткотермінових форм підготовки наукових кадрів можемо віднести: курси, семінари, тренінги, круглі столи, практичні заняття тощо. Вони спрямовані на формування і вдосконалення компетенцій і компетентностей науковців з розвитку загальних професійних особистісних здібностей (організаторських, творчих, лідерських, комунікативних тощо), підвищення ефективності професійної діяльності в галузі наукової діяльності, а особливо дослідницьких компетентностей. Короткотермінові форми підготовки наукових кадрів спрямовані на задоволення цільових індивідуальних потреб наукових працівників.

Разом із тим у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях досить часто зустрічаються і тлумачення конструкту «організаційно-педагогічні умови».

Своєю чергою О. Прохоров відзначає, що «педагогічні умови визначаються як взаємозалежні та взаємозумовлені фактори, що створюють у єдності середовище для організації навчального процесу і впливають на його якість та ефективність» [8, с. 330].

На думку В. Рижикова, одним з ефективних шляхів формування професійної готовності фахівців, забезпечення їх необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками є залучення форм та методів активного навчання. Таким чином, у зв'язку з інтеграційними і глобалізаційними процесами в освітньому процесі вищого військового начального закладу необхідно зробити акцент на формуванні гнучкішої системи освіти, яка б дозволяла адекватно реагувати на процеси, що відбуваються, за допомогою впровадження наукової та інноваційної діяльності у вищому закладі освіти [9; 10]. Це може бути і підґрунтям для післядипломної освіти на рахунок підвищення кваліфікації наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України, тому що умови сприятимуть ефективному засвоєнню знань і удосконалення професійних навичок та умінь.

Проаналізувавши чинники, що впливають на професійне самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників, О. Діденко пропонує такі педагогічні умови, як: формування соціально-психологічного середовища, сприятливого для професійного самовдосконалення; розвиток мотивації щодо професійного самовдосконалення та її відповідність реальним вимогам майбутньої професійної діяльності офіцера; педагогічне керівництво професійним самовдосконаленням курсантів з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей [2].

У своєму науковому пошуку О. Маслій переконливо доводить, що педагогічні умови формування офіцера як фахівця – це такі обставини і способи управління й організації їхньої підготовки у ВВНЗ, що спрямовують розвиток професійно важливих для зазначеної сфери якостей особистості на поставлену мету, а отже, спонукають до розвитку загальної здатності встановлювати на основі системного комплексу професійних знань, навичок, умінь, досвіду, ціннісних характеристик і професійно важливих у цій сфері особистісних якостей, причинно-наслідкових зв'язків і адекватно впливати на процес виконання функцій і завдань у зазначеній сфері військової діяльності [5].

Спираючись на дослідження В. Маслова [6], можна виділити ряд структурних елементів, що характеризують сутність соціокультурної підготовки як системи:

- визначення, усвідомлення й постановка всієї сукупності цілей і завдань соціокультурної підготовки на всіх етапах професійної підготовки офіцера-миротворця;
- усебічне вивчення й констатація наявного рівня соціокультурної підготовки особи на конкретному етапі життєвого і службового шляху, а також виявлення і врахування основних тенденцій цього розвитку;
- комплексне і творче застосування системи методів, засобів, форм і прийомів соціокультурної підготовки, вибір їх оптимального співвідношення з урахуванням індивідуальних особливостей офіцера, службових умов його миротворчої діяльності;
- цілеспрямоване педагогічне спрямування соціокультурного самовиховання слухача-офіцера.

Організаційно-методичні умови підвищення кваліфікації наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України – це заходи освітнього процесу в системі післядипломної освіти, які забезпечують суб'єктну поведінку наукових працівників, які виступають у ролі слухачів, створюють сприятливі умови для них як повноцінного активного суб'єкта освітнього процесу.

Організаційно-педагогічні умови в системі післядипломної освіти – це застосування професійно орієнтованих методик і дидактичних технологій проведення навчальних заходів, які мають методично обґрунтовано стимулювати розвиток і вдосконалення процесів мислення з урахуванням вікових особливостей, військово-професійного та управлінського досвіду, майбутніх кар'єрних перспектив і посадових компетенцій наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України.

Науковий працівник НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України у процесі підвищення кваліфікації повинен оволодіти загальнотеоретичними основами специфічної військової наукової діяльності, які необхідні для ефективної професійної діяльності науковця у військовій сфері, науково-методичними та організаційно-педагогічними вміннями. Нами встановлено, що процес підвищення кваліфікації та перепідготовки наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України залежить від організаційно-педагогічних умов.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане у науковій статті ми до організаційно-педагогічних умов підвищення професійного кваліфікаційного рівня наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України ми відносимо:

- забезпечення професійної мотивації наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України;
- диверсифікація змісту підготовки наукових кадрів НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України;
- застосування інформаційного середовища закладу освіти або наукової установи;
- упровадження інтерактивних методів в процесі організації і забезпечення підвищення кваліфікації наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України.

Під організаційно-педагогічними умовами розуміємо чинники, які забезпечують ефективність організації освітнього процесу підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти. Удосконалення професіоналізму та професійного розвитку наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України забезпечується завдяки впровадженню організаційно-педагогічних умов такого процесу.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ —Перун, 2009. – 1736 с.

2. Діденко О.В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.04. Хмельницький, 2003. 20 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України, головний ред В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Інноваційні педагогічні технології та методики в освітньому процесі військових навчальних закладів провідних країн-членів НАТО і України Колективна моногр./ за заг. ред. проф. В.С. Рижикова; Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — К.: НДЦ ВІКНУ, 2018.— 320 с.
5. Маслій О.М. Модель формування компетентності майбутніх офіцерів у сфері військово – економічної логістики: результати педагогічного експерименту. *Наука і освіта*. Одеса : Південний науковий Центр НАПН України, 2010. № 2/LXXXIX. С. 102–110.
6. Маслов В. С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів : монографія / В. С. Маслов. – Київ : Логос, 1997. – 174 с.
7. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів : навч. посібник.. Київ : Україна, 1998. 343 с
8. Прохоров О.А. Експериментальна перевірка педагогічних умов та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. № 27. С. 322-332.
9. Рижиков В.С. Методика впровадження дидактичних та рольових ігор в освітній процес військової освіти як практика прийняття рішень в умовах обстановки наближеної до бойової /В.Рижиков, К.Горячева// Молодь і ринок - Дрогобич, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. №8 (163) серпень 2018. – С.32 - 38 Фахове видання
10. Рижиков В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон, ТОВ «Айлант», 2012. 280 с.
11. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / [ред.-упоряд. Ю.В. Буган, В.І. Урупський]. Тернопіль : Астон, 2001. 176 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / голова ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

References:

1. Busel, V. T. (2009). *Velikij tlumachnij slovník suchasnoï ukráíns'koï movi [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. K. ; Irpin' : VTF —Perunl [in Ukrainian].
2. Didenko, O.V. (2003). *Pedagogichni umovi profesijnogo samovdoskonalennja majbutnih oficeriv [Pedagogical conditions for professional self-improvement of future officers]. Extended abstract of candidate's thesis. Hmel'nic'kij* [in Ukrainian].
3. Kremen', V.G. (2008). *Enciklopedija osviti [Encyclopaedia of Education]*. Kii'v : Jurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Rizhikov, V.S. (2018). *Innovacijni pedagogichni tehnologii ta metodiki v osviti'nomu procesi vijs'kovih navchal'nih zakladiv providnih kraïn-chleniv NATO i Ukraïni [Innovative pedagogical technologies and methods in the educational process of military educational institutions of the leading NATO member countries and Ukraine]*. K.: NDC VIKNU [in Ukrainian].
5. Maslij, O.M. (2010). *Model' formuvannja kompetentnosti majbutnih oficeriv u sferi vijs'kovo – ekonomichnoï logistiki: rezul'tati pedagogichnogo eksperimentu [Model of competence formation of future officers in the field of military-economic logistics: results of a pedagogical experiment]. Nauka i osvita - Science and education, 2/LXXXIX, 102–110* [in Ukrainian].
6. Maslov, V. S. (1997). *Teorija i praktika kul'turologichnoï pidgotovki sluhachiv i kursantiv [Theory and practice of cultural training of students and cadets]*. Kii'v : Logos [in Ukrainian].
7. Pidlasij, I.P. (1998). *Diagnostika ta ekspertiza pedagogichnih proektiv [Diagnostics and expertise of pedagogical projects]*. Kii'v : Ukraïna [in Ukrainian].
8. Prohorov, O.A. *Eksperimental'na perevirka pedagogichnih umov ta tehnologii gotovnosti majbutnih oficeriv do profesijnoi dij'al'nosti na zasadah pedagogichnogo menedzhmentu [Experimental verification of pedagogical conditions and technology of readiness of future officers for professional activity on the basis of pedagogical management]. Zbirnik naukovih prac' Vijs'kovogo institutu Kii'vs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka - Collection of scientific works of the Military Institute of Taras Shevchenko Kyiv National University, 27, 322-332* [in Ukrainian].
9. Rizhikov, V.S. (2018). *Metodika vprovadzhennja didaktichnih ta rol'ovih igor v osviti'nij proces vijs'kovoï osviti jak praktika prijn'jattja rishen' v umovah obstanovki nablizhenoi do bojovoï [The method of introducing didactic and role-playing games in the educational process of military education as a practice of decision-making in conditions close to combat]. Molod' i rinoк - Youth and market, 8 (163) serpen' 2018, 32 - 38* [in Ukrainian].
10. Rizhikov, V. S. (2012). *Teorija i praktika konstrujuvannja cil'ovih modelej (profesioqram) ta procesu profesijnoi pidgotovki majbutnih juristiv [Theory and practice of constructing target models (professionograms) and the process of professional training of future lawyers]*. Herson, TOV «Ajlant»n[in Ukrainian].
11. Bуган, Ju.V. , Уруп'кij, V.I. (2001). *Slovník psihologo-pedagogichnih terminiv i ponjat' [Dictionary of psychological and pedagogical terms and concepts]*. Ternopil' : Aston [in Ukrainian].
12. Shinkaruk, V. I. (2002). *Filosofs'kij enciklopedichnij slovník [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kii'v : Abris [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'243:378.015.3:[316.6:316.772.2](540)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-599-607](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-599-607)

Селіна Ірина Леонідівна старший викладач кафедри мовної підготовки Навчально-наукового інституту міжнародної освіти, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-55-30, <https://orcid.org/0000-0003-0345-6815>

Домніч Світлана Павлівна кандидат філософських наук, старший викладач кафедри мовної підготовки Навчально-наукового інституту міжнародної освіти, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-55-30, <https://orcid.org/0000-0002-2410-925X>

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ З ІНДІЙСЬКИМИ СТУДЕНТАМИ

Анотація. У статті порушується тема впливу іншомовних невербальних засобів на взаємовідносини між викладачем й індійськими студентами в процесі викладання української мови як іноземної в закладах вищої освіти, та як наслідок – впливу на весь навчальний процес та його результативність.

З перших кроків своєї педагогічної діяльності викладач української мови як іноземної стикається з іншомовними невербальними засобами комунікації: жестами, мімікою, поглядами, дотиками, позами, просторовою поведінкою, характеристиками голосу, чуттєвим сприйняттям та проявами відчуттів та інше, якими володіють представники іншої мовної культури. Відомо, що невербальні методи передачі інформації займають більш значну частину у спілкуванні, ніж вербальні та як правило, в різних культурах вони спроможні бути схожими, відрізнятися чи мати інше значення.

У публікації наведено детальний аналіз схожостей та відмінностей індійської та української культури, зокрема таких компонентів невербального спілкування, які використовуються під час привітання та прощання, а також різноманітні жести головою та руками, які використовуються в повсякденному житті; міжсуб'єктна дистанція, поза, погляд, а також проаналізовано відношення до старшого покоління, до жінки, до викладача, до манери відповідати на прохання, до часу, до табу на деякі теми співбесіди тощо.

Результати цього дослідження показали, що невербальні засоби української мовної культури дуже відрізняються від індійської. Тому під час навчання студентів з Індії дуже важливо враховувати ці відмінності в засобах невербального спілкування між викладачем й іноземцями, оскільки вони здатні створити комунікативні перешкоди під час навчального процесу, тобто заподіяти непорозуміння, неприємні або комічні ситуації, образи між комунікантами, погану атмосферу в процесі уроку; зниження мотивації до вивчення української мови; небажання відвідувати практичні заняття й т.п.

Отже, викладач української мови як іноземної повинен бути обізнаним з іншомовними невербальними засобами спілкування своїх студентів, щоб створювати сприятливу атмосферу на уроці, мати добрі взаємини зі студентами, правильно використовувати та пояснювати невербальні методи комунікації української культури та зрештою отримати позитивний результат опанування української мови, особливо на початковому етапі.

Ключові слова: невербальні засоби комунікації, взаємовідносини, індійські студенти, жести, погляд, поза, дотик, просторова поведінка, характеристика голосу, культурні норми, емоційний стан, відношення, результат.

Selina Iryna Leonidivna Senior lecturer of the Department of Language Training of the Educational and Scientific Institute of International Education, Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Svobody Maidan, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (057) 707-55-30, <https://orcid.org/0000-0003-0345-6815>

Domnich Svitlana Pavlivna Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer of the Language Training Department of the Educational and Scientific Institute of International Education, Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Svobody Maidan, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (057) 707-55 -30, <https://orcid.org/0000-0002-2410-925X>

NONVERBAL MEANS OF COMMUNICATION AND THEIR INFLUENCE AT THE CLASSES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE WITH INDIAN STUDENTS

Abstract. The article deals with the topic of the influence of foreign non-verbal means on the relationship between the teacher and Indian students in the process of teaching Ukrainian as a foreign language in institutions of higher education, and as a result, the impact on the entire educational process and its effectiveness.

From the first steps of his pedagogical activities, the teacher of Ukrainian as a foreign language encounters foreign non-verbal means of communication: gestures, facial expressions, looks, touches, postures, spatial behavior, voice characteristics, sensory perception and manifestations of feelings, etc., which are possessed by representatives of another language culture. It is known that non-verbal methods of information transfer occupy a more significant part in communication than verbal ones and, as a rule, in different cultures they can be similar, different or have a different meaning.

The publication provides a detailed analysis of the similarities and differences between Indian and Ukrainian culture, including non-verbal communication components used during greetings and farewells, as well as various head and hand gestures used in everyday life; intersubjective distance, posture, gaze, as well as the attitude to the older generation, to women, to the teacher, to the manner of responding to requests, to time, to taboos on some interview topics, etc., were analyzed.

The results of this study showed that the non-verbal means of the Ukrainian language culture are very different from the Indian one. Therefore, during the education of students from India, it is very important to take into account these differences in the means of non-verbal communication between the teacher and foreigners, because they can create communication obstacles during the educational process, that is, cause misunderstandings, unpleasant or comical situations, insults between communicators, bad atmosphere during the lesson; decrease in motivation to learn the Ukrainian language; reluctance to attend practical classes, etc.

Therefore, a teacher of Ukrainian as a foreign language should be familiar with foreign language non-verbal means of communication of their students in order to create a favorable atmosphere in the lesson, have good relations with students, correctly use and explain non-verbal methods of communication of Ukrainian culture and ultimately get a positive result of mastering the Ukrainian language, especially at the initial stage.

Keywords: non-verbal means of communication, relationships, Indian students, gestures, gaze, posture, touch, spatial behavior, voice characteristics, cultural norms, emotional state, attitude, outcome.

Постановка проблеми. Загально відомо, що спілкування – складний акт мовлення, у процесі якого здійснюється комунікативна передача інформації за допомогою вербального та невербального повідомлення, де саме невербальним засобам належить значна частка, яка більшою мірою його підтримує та посилює.

Спілкування використовується у всіх сферах людської діяльності, та саме праця викладача має відношення до такого виду, в якому провідну роль виконує саме комунікація, а в навчанні іноземців – міжкультурна комунікація.

Від професійного вміння викладача спілкуватися та встановлювати нормальні взаємини зі студентами багато в чому залежить результативність всього навчання, тому що як говорив О. Сухомлинський: «Навчання – це не механічна передача знань. Це

надзвичайно складні людські стосунки!» Сказано коротко, але дуже чітко й правильно визначена важлива суть самого процесу навчання.

Під час уроку більшу частину інформації про емоційний стан студентів, про їх наміри, про їхній ступінь розуміння почутого чи побаченого, про їхнє відношення до оточення або до пояснення нового матеріалу чи до виконання якоїсь вправи викладач одержує не за допомогою висловлювань студентів, а за допомогою їхніх жестикулювань, їхнього виразу обличчя та очей, їхньої манери сидіти та слухати й тому подібне. Усе це педагог отримує завдяки невербальним засобам комунікації. Якраз вони відіграють значну роль у регулюванні міжособистісних відносин, встановленні контактів, багато в чому визначають емоційну атмосферу та настрої як викладача, так і студента, й тим самим можуть чинити вплив на рівень заняття.

Особливо це важливо враховувати в процесі навчання іноземців, коли викладач – представник однієї культури, а студенти – іншої чи інших, а їх засоби невербального спілкування різняться чи мають протилежний зміст.

Отже, під час навчання студентів українській мові як іноземній, викладачу необхідно знати й враховувати схожості та відмінності у невербальних засобах спілкування між ним та студентами, бо ці аспекти спроможні спровокувати різні проблемні ситуації, тобто створити комунікативні перепони у процесі навчальної діяльності та вплинути на його кінцевий результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання взаємодії та культурних відносин між різними народами, здатності комунікантів розуміти один одного, використовуючи «мову тіла» вже тривалий час привертає увагу багатьох дослідників у галузях соціолінгвістики, психології, культурології, соціології та педагогіки.

Цією проблемою опікувалися такі іноземні дослідники, як А. Меграбян, Дж. Фаст, А. Піз, А. Мейєрабіан, Д. Бердвіссел, Е. Хол та інші.

На цей час продовжує бути актуальним професійний інтерес до вивчення та аналізу невербальних засобів спілкування. Дослідженням цього аспекту займаються й українські науковці.

Формуванню української культури невербального спілкування іноземних студентів з різних спеціальностей присвячено праці: М. Жовнір, І. Козубовська, Н. Білик, Т. Чернишова, І. Снігурова, М. Асламова, М. Карцева, Т. Конівіцька, О. Зінченко, Д. Данко, А. Варданян, М. Огреніч, М. Шепель, М. Яковлєва, О. Векуа; проблематикою урахування невербальних аспектів під час навчання іноземних студентів: Н. Моргунова, Г. Степанюк, Н. Кушпіль, О. Овчаренко, О. Пальчикова, С. Костюк, Л. Галаган, Л. Богиня, З. Бакум, Є. Горбенко, І. Іотова, О. Ябурова, Т. Лях.; невербальному аспекту педагогічного спілкування у контексті міжкультурної комунікації М. Кекош, Н. Моргунова, С. Скальська, Н. Ліпатова, В. Парамонова, В. Пекарева.

Хоча цією проблемою займається низка дослідників, але тема впливу невербальних методів комунікації на взаємовідносини між викладачем та представниками іншомовних культур та на сам результат опанування української мови як іноземної залишається недостатньо вивченою і потребує подальших досліджень.

Мета статті. Аналіз відмінностей та подібностей невербальних знаків міжкультурної комунікації, характерних представникам української та індійської культур, які можуть впливати на стосунки викладача зі студентами, позначатися на ефективності уроку під час викладання української мови як іноземної та позначатися на його кінцевому результаті опанування мовою.

Виклад основного матеріалу. Глобальні суспільно-політичні, економічні та культурні зміни в сучасному світі призвели до зростання інтересу з вивчення української мови як іноземної у закладах вищої освіти України.

Відомо, що вивчення будь-якої іноземної мови супроводжується вивченням та порівнянням традицій, звичаїв та вдач різних культур. Заради опанування іноземної мови,

студентам потрібно усвідомлювати, що носії цієї мови є й носіями чужої культури, треба навчитися спілкуватися із ними в форматі їхньої культури, необхідно опанувати здатність реалізувати себе у межах діалогу культур, тобто в умовах міжкультурної комунікації. Ця здатність називається міжкультурною компетентністю.

Міжкультурна компетентність — це володіння комплексом комунікативно релевантних знань як про рідну, так і про інші культури; вміння адекватно використовувати ці знання під час контактів і взаємодії з представниками інших культур [4]. Щоб оволодіти комунікативним комплексом треба засвоїти всі засоби спілкування іншомовної культури.

У людському суспільстві спілкування та обмін інформацією між людьми різних мов та культур здійснюється не лише за допомогою вербальних засобів комунікації, а й за допомогою невербальних.

Невербальна комунікація – процес взаємообміну інформацією шляхом використання для передавання повідомлень невербальних (немовних) засобів комунікації [2], тобто невербальне спілкування – це процес, де обмін інформацією відбувається без слів. Він є одним із видів міжкультурної комунікації, основним засобом якого є «мова тіла»: жести, міміка, погляд, дотики, поза, просторова поведінка, характеристики голосу, чуттєве сприйняття та прояв відчуттів та інше. До того ж невербальним засобам комунікації належить дуже значна роль та частка в процесі спілкування.

Психолог Альберт Мейєрабіан доказав, що трансляція інформації, яка здійснюється тільки шляхом вербального способу (тільки слів) складає лише 7 %, а внаслідок звукових засобів (включаючи тон голосу, інтонацію звуку) - 38%, а за допомогою невербального - 55%. Подібні дослідження щодо частки невербальних засобів у спілкуванні людей проводив професор Бердвісл. Йому вдалося з'ясувати, що в середньому протягом дня людина спілкується словами лише протягом 10 - 11 хвилин, і що вислів в середньому звучить не більше 2,5 секунди. Як і Мейєрабіан, він установив, що словесне спілкування займає менше ніж 35%, а понад 65% інформації передається за допомогою невербальних засобів спілкування [1: 12].

До того ж невербальні засоби в процесі спілкування показують реальну картину ставлення співрозмовника до вас, до ваших прохань, до ваших пропозицій, тому що їх важко підробити. Сказати людина може будь-що, але її міміка, погляд, жести, поза скажуть те, що вона думає насправді.

Особливо невербальні способи відіграють важливу роль у міжкультурному спілкуванні, коли зустрічаються представники різних мовних культур.

Звичайно, існують універсальні невербальні прийоми спілкування, наприклад, якщо людина щаслива - вона посміхається, якщо засмучена - хмуриється, якщо не знає чи не розуміє, про що говорять – знизує плечима. Але водночас ці засоби в різних народів: можуть відрізнятися; мати кардинально протилежне значення; мати інше значення або мати значення, яке властиве лише одній мовній культурі.

Для того, щоб навчити іноземців правильно комунікувати в різних життєвих ситуаціях, допомогти їм уникати проблемних моментів у спілкуванні, відчувати себе більш комфортно та швидко адаптуватися до українського мовного культурного середовища, тобто до життя в Україні, викладачеві необхідно не тільки знайомити студентів з традиціями та культурою України, з невербальними методами спілкування українців та ще треба навчати їх правильно використовувати ці аспекти в різних обставинах, а й обов'язково потрібно орієнтуватися в невербальних засобах комунікації своїх іноземних студентів.

Насамперед це дуже важливо для порозуміння між викладачем та іноземними студентами, для побудови добрих взаємин на початковому етапі навчання, коли учні ще не опанували жодного невербального засобу спілкування в чужій країні, а мають свої рідні, якими вони користуються мимоволі, оскільки народилися та виховувалися у своєму соціумі до повноліття.

Поінформованість у цьому питанні допоможе педагогу підвищити: рівень ефективності занять, рівень довіри з боку студентів, рівень сприятливої атмосфери на уроці, рівень гарних взаємовідносин, тобто ці знання нададуть впевненості викладачу й зможуть запобігти йому опинитися в комічній чи в конфліктній ситуації як під час уроку, так й поза ним. Викладач повинен володіти технологією і технікою педагогічного спілкування, ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби та прийоми впливу на студентів [3].

До Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна завжди приїжджає навчатися на медичному факультеті багато представників індійської культури, тому на основі багаторічного досвіду викладання української мови як іноземної індійським студентам було проведено дослідження з використанням методів спостереження й бесіди заради отримання даних щодо використання представниками Індії різних жестів головою, руками тощо; їхньої поведінки в різних ситуаціях; їхнього відношення до старшого покоління, до жінки, до часу, до дистанції та зроблено порівняльний аналіз невербальних засобів комунікації, правил поведінки, традицій та звичаїв, властивих індійцям і нам - українцям.

Привітання. Звичай вітати один одного є у всіх народів, проте форма привітання в Індії сильно відрізняється від української та має багато варіантів.

Варіант 1. Привітання з повагою – представники індійської культури вимовляють «Намасте» або «Намаскар» зі складеними долонями разом. Дослівно це слово перекладається: «Я вам кланяюся!».

Варіант 2. Привітання до Бога – складені разом долоні підіймають трохи вище за голову.

Варіант 3. Привітання до викладача – складені долоні підіймають перед чолом.

Варіант 4. Привітання до старших чи всіх присутніх, використовують складені долоні перед грудьми.

Варіант 5. Привітання, яке демонструє найвищу повагу до іншої людини – торкаються її ніг. Ноги в Індії вважаються найбруднішою частиною тіла, тому цей спосіб привітання показує, що ви шануєте цього співрозмовника так сильно, що торкання навіть його ніг є привілеєм для вас. Так часто молодші люди вітають старше покоління, дружини - своїх чоловіків, студенти - викладачів.

Наше традиційне рукостискання немає великого значення для індійців, хоча вони теж використовують цю форму невербального спілкування в повсякденному житті, але лише зі знайомими. Для їхніх чоловіків привітання з незнайомою раніше людиною за руку вважається поганим тоном, а їхні жінки взагалі не повинні вітатись за руку, тому що для них це сприймається, як образа. Обійматися та цілуватися під час зустрічі вважається непристойним в індійській культурі.

Прощання. В індійській культурі під час розтавання демонструють один одному складені долоні разом, не вимовляючи при цьому будь-яких слів. В Україні – чоловіки як правило потискують руку один одному зі словами: «До зустрічі!», жінки кажуть: «Бувай!».

Жести головою. Похитування головою з права наліво засвідчує в індійській культурі відповідь «Так», що в нас асоціюється з негативною відповіддю. Простий кивок головою має полярне значення, ніж в Україні.

Жести руками. В Індії ліву долоню вважають брудною, тому лівою рукою не можна торкатися іншої людини, брати їжу, давати якісь речі, передавати гроші та інше. Навіть, якщо ви будете їсти лівою рукою в присутності індуса, це може викликати в нього образу, а якщо забажаєте привітатися цією рукою з ним, то можете стати для нього ворогом. В рамках індійської культури правою рукою виконуються всі добрі дії: подають милостиню, проводять релігійні церемонії, вітають зі святом, годують дітей та хворих, підносять їжу та напої до рота під час сніданку, обіду чи вечері тощо. Лівою рукою традиційно виконуються неприємні обов'язки такі як деякі гігієнічні процедури, забиття тварин та подібне, отже скрізь треба використовувати лише праву руку. Для нас це зовсім неважливо.

Похитування рукою, як ми, іноді вітаємо когось на відстані, у нас означає «Привіт» або «Вітаю», а жителі Індії в цей жест вкладають інакший зміст: «Ні» або «Ідіть звідси».

Якщо індієць махає руками біля чиєїсь голови, то це означає його захоплення цією людиною та його готовність взяти на себе весь негатив, спрямований на цю людину.

Коли представник індійської культури хоче ввічливо когось покликати до себе, він витягує вперед руку долонею вниз, потім у цьому положенні згинає та розгинає пальці, наче бере щось. Ми витягуємо руку навпаки – долонею догори.

Для викриття у брехні в індійській культурі використовують зигзагоподібний рух вказівного пальця, що означає «Ти – брехун! Як тобі не соромно!». У нас погрожують вказівним пальцем лише на погані вчинки дитини, а зигзагоподібний рух вказівним пальцем взагалі не використовується.

Якщо індус хитає великим пальцем у бік когось – це означає: "Ганьба Вам!", "Соромно."; іноді це може мати значення «витерти ніс», тобто довести свою перевагу над кимось, здобути перемогу над кимось. У нашій мовній культурі такого жесту немає взагалі.

Клацання пальцями для привернення уваги – жест, який будуть сприймати як образу, тому що це недопустимо для індусів.

І в Індії, і в нас вважається неввічливим показувати на людей пальцем у громадських місцях, бо це порушення етикету. Але для індійської культури є жести, які може використовувати керівник до своїх підлеглих працівників під час роботи – це жести всією рукою, великим пальцем чи підборіддям.

Інші жести. Якщо індієць хоче продемонструвати каяття, вибачення, визнання невірної вчинку, він тягне себе за мочку вуха. А українці сприймають такий жест, як погану звичку. Ми можемо по різному демонструвати, що ми визнаємо свою провинку.

Підперте кулаком підборіддя в індійській культурі означає глибоку жалобу. У нас це може означати: «задуматися про щось» або просто - індивідуальну манеру поведінки під час слухання, перегляду, або попросту втоми.

Підморгування. Можна натрапити на серйозні неприємності, якщо підморгувати на вулиці індійській дівчині чи жінці - цей жест є образою і натяком на непристойну пропозицію. Українським жінкам в основному подобаються знаки уваги від незнайомих, але охайних чоловіків.

Закидання ноги на ногу. Виявляється, можна дуже сильно образити індійського співрозмовника, якщо під час розмови з ним закинути ногу на ногу та особливо, якщо носок взуття буде направлений у його бік. Серед українських співрозмовників такої проблеми немає.

В Індії в місцях громадського харчування та вдома вважається непристойною поведінкою смикати ногою і барабанити по столу пальцями, їсти неохайно та квапливо. У цьому наша схожість. Норма для індійського населення – це їсти руками, а для української культури заведено користуватися столовими приладами.

Усмішка. Майже для всіх представників різних культур усмішка показує, що у людини все добре, вона щаслива, радісна, але тільки не індуси. Вони посміхаються не тільки коли вони щасливі, а й коли розгнівані, сумні, збентежені або не знають, що робити. Усмішка не асоціюється у них з приязністю, дружністю чи щастям.

Дистанція. Під час спілкування в Індії впроваджено зберігати дистанцію на рівні витягнутої руки.

У громадських місцях дотики не популярні: не рекомендується торкатися голови людини, неприпустимо чоловіку торкатися жінки, не можна фліртувати та кокетувати з жінкою будь-якого віку, особливо підморгувати. Жінок навіть не пускають у громадський транспорт, якщо він переповнений, тому що в Індії заборонено торкатися до них, а в такій ситуації це неможливо. Виняток становлять жінки похилого віку або хворі. Допустимі обіймання при зустрічі для жінок і поплескування один одного по спині на знак дружби для чоловіків. Раніше для українців це теж було нормою, але зараз ми практично не звертаємо на це увагу і нас це не ображає та не шокує.

Характеристика голосу. Для представників індійської культури гучна мова є ознакою поганих манер. Не дозволяється говорити різко та грубо. Нечемно розмовляти швидко та сумбурно. Говорити тихо – це норма, мовчання служить ознакою гідності та вміння володіти собою, довга пауза у відповідь на запитання не є порушенням етикету. Майже всі ці правила поведінки характерні й для нашої культури.

Відношення до часу. Оскільки Індія є представником поліхромних культур, то і ставлення до часу у них набагато вільніше, менш формальне, тобто: їм не притаманна пунктуальність, через те що вона залежить від взаємин з іншими людьми; їм не характерно жити за розкладом, тому що вони не володіють умінням чітко планувати свій час; їм не властиво адекватно ставитися до тимчасових часових обмежень, оскільки вони надають великого значення відносинам під час процесу діяльності, ніж проміжку часу, що вони займають; їм невідомо поняття "пізно", якщо вони з друзями або з рідними. Представники індійської культури не можуть зосередитися на одному занятті, намагаючись робити дві-три справи водночас. Цілком природно, що деякі справи вони відкладають на потім. А потім – це коли? Важко відповісти на це запитання. Навіть існує жартівливий індійський вислів про час, що 10 хвилин означають годину, завтра – через тиждень, а у понеділок – ніколи. Тому на початку навчання в Україні індійським студентам важко планувати свій навчальний день, не спізнюватися на пари, прилаштуватися до часових обмежень для виконання контрольних або тестових робіт, своєчасно виконувати домашні завдання, не забувати про попередні домовленості, телефонувати та писати повідомлення викладачу пізно ввечері чи навіть уночі. Та ще й небажано висловлювати невдоволення із цього приводу, оскільки така поведінка для Індії є нормою.

Відповіді. В Індії не заведено давати негативну відповідь на прохання, навіть свідомо нездійсненне. Це ґрунтується на традиції індійців: прагнення не засмучувати співрозмовця. Почувши категоричне "ні", вони образяться на небажання навіть спробувати виконати те чи інше побажання. Необхідно хоча б удати, що їхнє бажання буде задоволене, навіть якщо задалегідь відомо, що прохання виконати буде неможливо. Нам це невластиво.

Табу. Для індійців існує табу на деякі теми. Так відомо, що однією з базових цінностей є сім'я. Модель сім'ї використовується в будь-якій ієрархічній системі (школи, державні інститути). У такій системі начальники – суворі, але добрі та поблажливі, як батьки, чий головний обов'язок – це турбота про сім'ю, клани, країну. Тому індійці із задоволенням поговорять про свою родину, про свою країну, а також охоче послухають інформацію про ваших родичів. Отже, при спілкуванні з індійцями не дозволено будь-яке негативне висловлювання про сім'ю, рідні, а також про країну. Мені здається, що в цьому наші культури схожі.

Багато хто знає, що індійське суспільство складається з каст і з моменту народження кожен суворо посідає певне місце. Індійці дуже ретельно ставляться до знаків поваги, які відповідають їх статусу, а також захищають його. При цьому не рекомендується у розмові з ними торкатися кастової системи й з'ясовувати, яке місце в ієрархії вони займають.

Відношення до старшого покоління. В Індії розвинена шанобливість до віку та влади. Молодь ставиться з повагою до старшого покоління. Начальники не виконують роботу за підлеглих, не допускають фамільярності з ними, як і не просять вибачення та не виправдовуються перед ними. Неприпустимо підвищувати голос на старшого віком, на начальника, на викладача. Відношення з повагою до людей похилого віку – це норма поведінки в усіх країнах світу.

Відношення до жінки, до матері. Материнство буквально обожається в індійському суспільстві. Воно прославляється у багатьох священних писаннях з індуїзму, особливо в регіонах, де поклоняються жіночому божественному початку, та в повсякденній культурі спілкування. Виховані індуси ніколи не використовують у спілкуванні з представниками жіночої статі (вік не має значення), окрім своєї дружини, слова «дівчинка», «дівчина», «жінка», «товариш», а лише поважну форму слова «мати» – «матаджі». На жаль, багато хто

вважає, що головним і практично єдиним призначенням індійської жінки є лише народження дітей. В Україні теж з повагою відносяться до жінки, особливо до матері, але в нашій культурі немає єдиної поважної форми звернення. Усі види звернення вважаються нормою, крім образливих слів. На щастя, у наших жінок є практично всі права, як і у чоловіків, тому вони самостійно вибирають своє призначення в житті.

Відношення до зовнішнього вигляду. У громадських місцях Індії жінкам забороняється оголювати ноги, а особливо плечі, але при цьому є нормою ходити з неприкритим животом. Індійським чоловікам не гоже ходити з голим торсом. В українському суспільстві навпаки оголені ноги, плечі і навіть живіт не є проблемою, але у багатьох навчальних закладах, на виробництві, в офісах існує дрес-код.

Індійський танець. Хотілось би акцентувати увагу до індійського класичного танцю, бо такої кількості невербальних аспектів у танці немає більше ні одній культурі світу. Національний індійський танець – це джерело невербальних засобів спілкування. Це не просто ритмічні рухи під музику, це гармонія руху всього тіла та розуму, це ціла розповідь, в якій кожен рух, кожна поза, кожен жест, кожен погляд має своє значення, наприклад, застиглий погляд означає любов, опущені вниз куточки губ – смуток, розширені ніздрі – гнів, опущена губа – заздрість, підняті брови – сумнів і таке інше. Танцюрист має співати пісню горлом, зображати її сенс жестами, настроїв – очима, і відбивати точний ритм ногами. За рукою слідує погляд, за поглядом слідує розум, за розумом – почуття, а за почуттями – настроїв. Жест вважається душею індійського танцю. Український національний танець являє собою злиття фольклору й музики. Він несе в собі найкращі традиції та звичаї українського народу. Кожний український народний танець має свій зміст і художню форму, свою композицію і малюнок, але такого напливу невербальних жестів, поглядів, міміки в ньому немає.

Чим ще відрізняються наші культури?

Індійці дуже забобонні. Вони вірять у прикмети, у повсякденну магію, у духів, причому освічені і багаті люди теж. Індія займає перше місце у світі через побоювання пристриту і за бажанням пояснити власні неприємності заздрістю сусідів, родичів, або будь-яких сторонніх людей, яких вони зустріли на своєму шляху. Щоб урятувати себе від цього, вони проводять очисні ритуали, носять амулети, малюють чорні крапки на обличчі і нікому не розповідають важливі новини.

В Індії число 7 нещасливе, а у нас навпаки.

Під час української весільної церемонії як правило наречена одягає білу сукню, а під час індійської – лише червону.

Кольором жолоби в індусів є білий, а в українців – чорний.

В індійській культурі сова означає нещастя, а в нашій культурі – мудрість.

Виводи. Результати цього дослідження засвідчують, що невербальні засоби комунікації, правила поведінки, традиції та звичаї української мовної культури та індійської дуже відрізняються.

Загальновідомо, що педагог повинен толерантно ставитися до інших культурних традицій та звичок, звертати увагу іноземних студентів на розбіжності в мовленнєвому етикеті та правилах поведінки українців, навчати їх комунікативної поведінки в україномовному середовищі. Обізнаність в невербальних аспектах індійської культури та обережне використання рідних засобів «мови тіла» допоможе викладачеві: налагодити гарні стосунки та взаєморозуміння зі студентами як під час аудиторної роботи, так і в позааудиторний час; не потрапити в неприємну або комічну ситуацію; випадково не образити представників індійської культури; оптимізувати навчальний процес; ефективно проводити навчальний процес; підвищити мотивацію до вивчення української мови.

Отже, щоб стати ефективним викладачем-комунікатором під час навчання української мови як іноземної потрібно не лише знайомити студентів з традиціями та

культурою української мови, а й прищеплювати їм вміння розумітися в подібностях та відмінностях невербальних засобів міжкультурної комунікації, а для того, щоб зробити це на високому методичному рівні викладачеві неодмінно треба знати, розпізнавати та розуміти значення іншомовних невербальних аспектів спілкування своїх студентів.

Література:

1. Алан Піз, Барбара Піз. Мова рухів тіла (Мова жестів) / Видавництво: КМ-БУКС, 2021. – 416 с. <https://chitaka.com.ua/knigi/mova-ruhiv-tila/>
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія : посібник./ К. Видавничий центр : «Академія» /, 2006. 88 с. https://library.udpu.edu.ua/library_files/412009.pdf
3. Гудкова Н. М. Педагогічний аспект лінгво-культурної адаптації іноземних студентів у мовному середовищі сучасної України / Н. М. Гудкова // Діалог культур у Європейському освітньому просторі : матеріали II Міжвузівської конференції для іноземних студентів (16 травня 2017 р., Київ) / упор. С. Є. Дворянчикова. – К. : КНУТД, 2017. – С. 69-73
<https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/6531>.
4. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с. <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/267?show=full>

References:

1. Alan Piz, Barbara Piz. (2021). *Mova rukhiv tila (Mova zhestiv) [Language of body movements (Language of gestures)]*. Kyiv. KM-BUKS. <https://chitaka.com.ua/knigi/mova-ruhiv-tila/> [in Ukrainian]
2. Volkova N.P. (2006). *Profesiyno-pedahohichna komunikatsiya: teoriya ta metodolohiya. [Professional and pedagogical communication: theory and methodology]*. posibnyk./ Kyiv. Vydavnychyy tsentr : «Akademiya» https://library.udpu.edu.ua/library_files/412009.pdf [in Ukrainian]
3. Hudkova N. M. (2017). *Pedahohichnyy aspekt lnhvo-kul'turnoyi adaptatsiyi inozemnykh studentiv u movnomu seredovyshchi suchasnoyi Ukrayiny [Pedagogical aspect of linguistic and cultural adaptation of foreign students in the language environment of modern Ukraine]*/ N. M. Hudkova // Dialoh kul'tur u Yevropeys'komu osvith'omu prostori : materialy II Mizhvuzivs'koyi konferentsiyi dlya inozemnykh studentiv (16 travnya 2017 r., Kyiv) / upor. S. YE. Dvoryanchykova. Kyiv : KNUTD. <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/6531>. [in Ukrainian]
4. Bigich O. B., Borysko N. F., Boretska G. E. and others. (2013). *Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul'tur: teoriya i praktyka: pidruchnyk dlya stud. klasychnykh, pedahohichnykh i lnhvistychnykh universytetiv . [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: textbook for students. classical, pedagogical and linguistic universities]*. / Bihych O. B., Borysko N. F., Borets'ka H. E. ta in. / za zahal'n. red. S. YU. Nikolayevoyi. – Kyiv. Lenvit. <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/267?show=full> [in Ukrainian]

УДК 37:355.23:378.146

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-608-612](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-608-612)

Токовенко Олександр Леонідович викладач кафедри фізичної підготовки та особистої безпеки, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (098) 626-28-19, <https://orcid.org/0000-0003-0654-3965>

Рефель Вадим Іванович викладач кафедри фізичної підготовки та особистої безпеки, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 661-94-81, <https://orcid.org/0000-0001-7887-3707>

ЗНАЧЕННЯ РАНКОВОЇ ЗАРЯДКИ У РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню методичних основ розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників під час проведення ранкової фізичної зарядки. Автор зазначають, що належна фізична культура є свідченням готовності людини до професійної діяльності.

Ефективність вирішення завдань оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників вимагає від них не тільки високого рівня компетентності у сфері прикордонної безпеки – охорони державного кордону, володіти професійними вміннями та навичками, але й бути фізично досконало підготовленим. Адже сформованість високого рівня фізичної культури офіцерів-прикордонників має безпосередній вплив на результати їх професійної (оперативно-службової або службово-бойової) діяльності.

Посилюють актуальність теми наявні військово-політичні і соціально-економічні умови – повномасштабна війна росії проти України, оскільки за належної фізичної підготовки військовослужбовці-прикордонники мають змогу результативно діяти у різних ситуаціях.

Водночас, розвиток фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників реалізується у вищому військовому навчальному закладі через застосування різних форм фізичної підготовки, зокрема і ранкової фізичної зарядки.

Методичні основи розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників під час проведення ранкової фізичної зарядки містять підбір та грамотне поєднання відповідних методів, прийомів, засобів та форм. Розвиток фізичної культури, фізичних, моральних і психічних якостей курсантів під час проведення ранкової фізичної зарядки забезпечується застосуванням методів переконання, прикладу, змагання, заохочення, примусу і впливу колективу.

Автор зазначає, що особливістю фізичної зарядки є можливість проведення на заняттях цілеспрямованого впливу з метою розвитку у майбутніх офіцерів-прикордонників фізичних якостей, необхідних в оперативно-службовій діяльності.

Ключові слова: фізична культура, ранкова фізична зарядка, майбутні офіцери-прикордонники, фізична підготовка, фізичні вправи.

Tokovenko Oleksandr Leonidovych Teacher of the department of physical training and personal safety, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (098) 626-28-19, <https://orcid.org/0000-0003-0654-3965>

Refel Vadym Ivanovych Teacher of the department of physical training and personal safety, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 661-94-81, <https://orcid.org/0000-0001-7887-3707>

THE SIGNIFICANCE OF MORNING EXERCISE IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE OF FUTURE BORDER OFFICERS

Abstract. The article is devoted to the substantiation of the methodological foundations of the development of physical culture of future border guards during morning physical exercises. The author notes that proper physical education is evidence of a person's readiness for professional activity.

The effectiveness of solving the tasks of operational and service activities of border guards requires them not only to have a high level of competence in the field of border security - protection of the state border, to have professional skills and abilities, but also to be physically perfectly prepared. After all, the formation of a high level of physical culture of border guards has a direct impact on the results of their professional (operational-service or service-combat) activities.

The existing military-political and socio-economic conditions - a full-scale war between Russia and Ukraine - strengthen the relevance of the topic, because with proper physical training, border guards are able to act effectively in various situations.

At the same time, the development of physical culture of future border guards is implemented in a higher military educational institution through the use of various forms of physical training, in particular, morning exercise.

The methodical basis for the development of physical culture of future border guards during the morning physical training includes the selection and competent combination of appropriate methods, techniques, means and forms. The development of physical culture, physical, moral and mental qualities of cadets during morning exercise is ensured by the use of methods of persuasion, example, competition, encouragement, coercion and team influence.

The author notes that a feature of physical training is the possibility of carrying out purposeful influence in classes with the aim of developing the physical qualities needed in operational and service activities in future border guards.

Keywords: physical culture, morning exercise, future border guards, physical training, physical exercises.

Постановка проблеми. Ефективність вирішення завдань оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників вимагає від них не тільки високого рівня компетентності у сфері прикордонної безпеки – охорони державного кордону, володіти професійними вміннями та навичками, але й бути фізично досконало підготовленим. Адже сформованість високого рівня фізичної культури офіцерів-прикордонників має безпосередній вплив на результати їх професійної (оперативно-службової або службово-бойової) діяльності.

Посилюють актуальність теми наявні військово-політичні і соціально-економічні умови – повномасштабна війна росії проти України, оскільки за належної фізичної підготовки військовослужбовці-прикордонники мають змогу результативно діяти у різних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативно-правовим фундаментом дослідження є такі документи: Закони України «Про вищу освіту», «Про Державну прикордонну службу України», Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України до 2025 року, законодавство з прикордонних питань (інструкції, настанови, накази та положення).

Чималу кількість аспектів фізичної підготовки та фізичного виховання представників сектору безпеки та оборони є представлено у працях таких науковців: О. Гнидюк, С. Жембровський, В. Краснов, М. Линець, А. Мельников, В. Панченко, С. Присяжнюк, О. Старчук. Вчені досліджували розвиток конкретних фізичних якостей, удосконалення фізичної підготовленості тощо. Вивчення проблематики здорового способу життя, культури здоров'язбереження та фізичної культури військовиків присвячено переважний відсоток частки творчого доробку О. Гнидюка, А. Мельнікова, О. Мозолева,

К. Пантелєєва, О. Фігури, А. Чудика. Варто згадати наукові праці С. Присяжнюка, В. Краснова, М. Третякова, Р. Раєвського, В. Кійка, О. Момота, В. Панченка, котрі обґрунтували поняття «здоровий спосіб життя», його компонентну структуру, описують комплекси фізичних вправ, що мають вплив на підтримання здорового способу життя військовослужбовців-прикордонників. У ракурсі уваги сучасних дослідників – питання підвищення працездатності, привабливість зовнішнього вигляду. Отже, важливо враховувати вікові та індивідуальні особливості у процесі проведення занять з фізичної культури. Водночас, виконання професійних завдань офіцерами-прикордонниками вимагає від них належної фізичної форми.

Мета статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні методичних засад розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників протягом проведення ранкової фізичної зарядки.

Виклад основного матеріалу. У змісті дефініції «культура» відображено наступне: складова професіоналізму фахівця, специфічний різновид діяльності людини. Культурний феномен визначено як синергію матеріальних та духовних цінностей, що представляють активну творчу діяльність людини в дослідженні суспільства в процесі гармонізації відносин між людиною, суспільством і природою [4].

У розв'язанні сформульованого завдання та з'ясуванні методичних ресурсів ранкової фізичної зарядки у розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників варто проаналізувати поняття фізичної культури в різних джерелах. Наприклад, «Педагогічний словник» категорію «фізична культура» вклав такий зміст: частина загальної суспільної культури, одна із галузей людської діяльності, орієнтованої на зміцнення здоров'я і розвиток фізичних здібностей особи [7].

В межах запропонованого дослідження особливий інтерес представляють завдання фізичної підготовки оздоровчого змісту, тобто задля прискорення фізичного розвитку прикордонників. Такими завданнями є: зміцнення здоров'я та його збереження, у тому числі і вправи на загартування організму; розвиток фізичних якостей до рівня оптимального, які притаманні людині; удосконалення «конституції тіла» і розвиток фізіологічних функцій; збереження оптимальних показників загальної працездатності на тривалий час [8].

Процедури загартування – є могутнім оздоровчим засобом. Вони дають змогу уникати великої кількості хвороб, сприяти продовженню життя і забезпечити високу працездатність на тривалий час. Виключна роль таких процедур у профілактиці попередженні захворювань. Загартування сприяють зниженню їх кількості до 24 разів, а іноді – повністю виключають. Воно уможливорює загальнозміцнювальні дії на організм, підвищує тону центральної нервової системи, покращує кровообіг, нормалізує обмін речовин.

На особливу увагу, в контексті запропонованого дослідження, заслуговують науково-методологічні підходи, що пояснюють зв'язок фізичної культури із обсягами досягнень людства у створенні спеціальних засобів, способів та умов цілеспрямованого розвитку фізичної дієздатності підлітків, молоді і дорослих [1], із діяльністю, що зосереджена на фізичному вдосконаленні людини [3], із системою інтелектуального, соціально-психологічного, рухового компонентів [2].

У працях О. Сичова зазначається, що фізична культура виступає процесом і водночас результатом дій людей щодо трансформації власної фізичної (тілесної) сутності; що фізична культура – це якісна характеристика діяльності, що відповідає потребам у підготовці особистості до праці, захисту Вітчизни та інших форм життєдіяльності на основі її фізичних, біологічних сил і можливостей, завдяки оздоровленню та загартуванню; є сферою діяльності, що покликана задовольняти потреби суспільства щодо формування фізичної готовності людини до різних видів діяльності [5].

З поданого вище випливає такий висновок, належний рівень фізичної культури є свідченням готовності особи до здійснення професійної діяльності. Проте, як показують результати бібліографічно-пошукового аналізу, розвиток фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників можна забезпечити у вищому військовому навчальному закладі завдяки використанню різних форм фізичної підготовки, до прикладу ранкової фізичної зарядки.

Ранкову фізичну зарядку проводять з метою систематичного фізичного тренування військовослужбовців. Така форма тренувань сприяє швидкому виведенню організму зі стану сну в бадьорий і виконує функцію обов'язкового елементу їх розпорядку дня, розпочинається через 10 хвилин після пробудження. Замінити виконання ранкової фізичної зарядки для курсантів-прикордонників забороняється. Варіантами фізичної зарядки можуть бути ті, що розроблені начальником фізичної підготовки і спорту та затверджуються командиром військової частини. Відповідно до керівних документів військової частини, в якій не передбачено штатну посаду начальника фізичної підготовки та спорту, наказом командира військової частини можна призначити нештатного начальника фізичної підготовки і спорту з числа більш досвідчених офіцерів. На начальника фізичної підготовки і спорту покладається завдання щодо розроблення і подання на затвердження командиром військової частини планів проведення ранкової фізичної зарядки для підрозділів частини [6].

У методиці проведення ранкової фізичної зарядки передбачено час, місце, зміст, способи та прийоми, врахування низки особливостей.

Ранкову фізичну зарядку проводять протягом 30-50 хвилин. Щодо вихідних та святкових днів, то ранкова фізична зарядка може не проводитися. Форму одягу для фізичної зарядки оголошують черговим частини із врахуванням пори року та погодних умов. Фізичну зарядку проводять як комплексне тренування із використанням раніше проаналізованих на практичних заняттях фізичних вправ та тренувань.

Під час проведення фізичної зарядки із курсантами-прикордонниками застосовують вправи на загальний розвиток, спеціальні вправи та вправи на двох. Завершення фізичної зарядки відбувається бігом до 1000 м. У ситуації вже тривалого проведення фізичної зарядки додаються вправи з різних розділів фізичної підготовки.

Спеціальними вправами, що включають до ранкової зарядки є енергійні повороти; нахили тулуба та голови; обертання тулуба та голови; стрибок з поворотами; спрощені прийоми рукопашного бою. Вправами на двох можна вважати нахили, перекидання через спину партнера, присідання, повороти, перетягування і зштовхування один одного.

В умовах зими, коли фіксують низькі температурні показники, фізичну ранкову зарядку проводять з курсантами-прикордонниками швидким темпом за допомогою чергування ходьби та бігу у поєднанні з вправами на загальний розвиток та спеціальними вправами. У зв'язку із небезпекою сильного охолодження фізичну ранкову зарядку з курсантами-прикордонниками проводять в теплих куртках і включають ходьбу, що чергують з помірним за швидкістю і тривалістю бігом. За умов теплої пори року та при за відповідних умов, протягом фізичної ранкової зарядки можна проводити спортивні ігри за дещо спрощеними правилами, а також плавання і купання. У проведенні фізичної ранкової зарядки в приміщенні можна виконувати вправи для загального розвитку, вправи на тренажерах, з гантелями, гирями. Фізична ранкова зарядка повинна закінчуватися бігом і ходьбою на місці.

Методичними основами розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників протягом проведення ранкової фізичної зарядки є обрання та грамотне поєднання конкретних методів, нових прийомів, інноваційних засобів та організаційних форм. Розвитку фізичної культури, фізичних, моральних і психічних характеристик курсантів-прикордонників під час проведення ранкової фізичної зарядки сприяють використання таких психолого-педагогічних методів як: переконання, приклад, змагання, заохочення, примусу, впливу колективу; об'єктивна оцінка динаміки формування та розвитку якостей.

Можна стверджувати, що методичними засадами розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників протягом проведення ранкової фізичної зарядки є певні алгоритми (послідовності дій). Першою чергою, це означає використання активних, інноваційних способів і різноманітних організаційних форм для посилення мотивації саморозвитку майбутніх офіцерів-прикордонників, їх самовдосконалення, забезпечення високого рівня фізичної культури.

Висновки. Таким чином, методичними засадами розвитку фізичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників протягом проведення ранкової фізичної зарядки є розроблення та грамотні комбінації відповідних навчальних методів, прийомів, інноваційних засобів та організаційних форм. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень з представленої проблематики є розкриття змісту поняття «фізична працездатність майбутніх офіцерів-прикордонників», дослідження гендерних аспектів розвитку фізичної культури курсантів, специфіки майбутньої професійної діяльності курсантів-прикордонників та досвіду застосування тренінгових методів.

Література:

1. Доминський А. Ц. Основи теорії фізичної культури. Донецьк : Домінанта. 1996. 338 с.
2. Лубишева Л. І. Про концепцію фізичного виховання студентів. *Теорія та практика фізичної культури*. 1993. № 5–6. С. 15–18.
3. Матвеев Л. П. Інтерактивна тенденція в сучасному фізичному вихованні. *Теорія та практика фізичної культури*. 2003. № 5. С. 5–8.
4. Пантелеев К. Формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Хмельницький, 2018. 20 с.
5. Сичов С. О. Прилучення студентської молоді до цінностей фізичної культури: теоретико-методичні засади : монографія. Київ, 2010. 436 с.
6. Настанова з фізичної підготовки в Прикордонних військах України (НФП-99). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2003. 118 с.
7. Ярмаченко М. Педагогічний словник. Київ. 2001. 514 с.
8. Oleksandr Mozolev , Maryna Khmara , Inna Yashchuk , Ludmila Kravchuk , Viktoriia Matviichuk , Andrii Kalenskyi , Valentyna Miroshnichenko , Oleksandr Halus . "The Influence of Value-oriented Teaching upon Vital Competences Formation of 7-9 Years Old Pupils during Physical Education Lessons." *Universal Journal of Educational Research* 8.6 (2020) 2352 - 2358. doi: 10.13189/ujer.2020.080619.

References:

1. Domyński A. Ts. (1996) *Osnovy teorii fizychnoy kul'tury*. [Basics of the theory of physical culture]. Donetsk: Dominant. 1996. 338 p. [in Ukrainian]
2. Lubysheva L. I. (1993) *O kontseptsyy fizkul'turnoho vospytannya studentov*. [About the concept of physical education of students]. *Teoryya y praktyka fizycheskoy kul'tury*. - *Theory and practice of physical culture*. No. 5–6. P. 15–18. [in Ukrainian]
3. Matveev L. P. (2003) *Yntehratyvnyaya tendentsiya v sovremennom fizkul'turovedenyy*. [Integrative trend in modern physical education]. *Teoryya y praktyka fizycheskoy kul'tury*. - *Theory and practice of physical culture*. No. 5. P. 5–8. [in Ukrainian]
4. Pantelev K. (2018) *Formuvannya kul'tury zdorov'yazberezhennya maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv*. [Formation of the health care culture of future border officers]: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree ped. Sciences: spec. 13.00.04. Khmelnytskyi. 20 p. [in Ukrainian]
5. Sychev S. O. (2010) *Pryluchennya student-s'koyi molodi do tsinnostey fizychnoy kul'tury: teoretyko-metodychni zasady : monohrafiya*. [Involvement of student youth in the values of physical culture: theoretical and methodological principles]: monograph. Kyiv. 436 p. [in Ukrainian]
6. Nastanova z fizychnoyi pidhotovky v Prykordonnykh viys'kakh Ukrayiny (NFP-99). (2003) [Instruction on physical training in the Border Troops of Ukraine (NFP-99)]. Khmelnytskyi: Publishing House of NADPSU. 118 p. [in Ukrainian]
7. Yarmachenko M. (2001) *Pedahohichnyy slovnyk*. [Pedagogical dictionary]. Kyiv. 514 p. [in Ukrainian]
8. Oleksandr Mozolev , Maryna Khmara , Inna Yashchuk , Ludmila Kravchuk , Viktoriia Matviichuk , Andrii Kalenskyi , Valentyna Miroshnichenko , Oleksandr Halus. (2020) "The Influence of Value-oriented Teaching upon Vital Competences Formation of 7-9 Years Old Pupils during Physical Education Lessons." *Universal Journal of Educational Research* 8.6 2352 - 2358. doi: 10.13189/ujer.2020.080619. [in English]

УДК 37.07:005

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-613-620](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-613-620)

Тямолова Ірина Володимирівна здобувач вищої освіти (магістерський рівень) Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти», вул. Січових Стрільців 52-А, м. Київ, тел.: (096) 372-87-63, <https://orcid.org/0009-0005-8083-1035>

Волотовська Тетяна Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти», вул. Січових Стрільців 52-А, м. Київ, тел.: (066) 129-04-50, <https://orcid.org/0000-0003-0381-3261>

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті досліджено вітчизняний та зарубіжний досвід управління навчальним процесом в закладах загальної середньої освіти на засадах акмеологічного підходу. Розкрито сутність понять «управління», «управління закладом загальної середньої освіти», «акмеологія», «акмеологічний підхід в управлінні». У дослідженні розглянуто один із підходів в управлінні закладами загальної середньої освіти – акмеологічний.

Визначено, що акмеологічний підхід є таким універсальним методологічним орієнтиром, який забезпечує результативність і цілеспрямованість цієї діяльності, буде взаємодію між ланками в управлінській діяльності.

Виокремлено особливості управлінської діяльності на засадах акмеологічного підходу та зазначено проблеми оптимального функціонування закладу загальної середньої освіти.

У дослідженні презентовано традиційні уявлення про керівництво закладом освіти та його характеристики. Здійснено аналіз поглядів учених на поняття «управління закладами середньої загальної освіти».

З'ясовано, що належний успіх індивідууму залежить від розробленої та прийнятої моделі самоорганізації життєвого шляху.

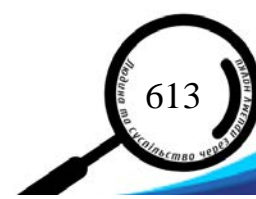
Обґрунтовано значення професіоналізму в управлінській діяльності керівника закладу загальної середньої освіти.

Стаття також містить теоретичні дослідження проблеми формування професіоналізму керівника закладу загальної середньої освіти на засадах акмеологічного підходу в системі вітчизняної освіти.

Ключові слова: професіоналізм, управління, заклад загальної середньої освіти, управління закладом загальної середньої освіти, акмеологія, акмеологічний підхід.

Tiamolova Iryna Volodymyrivna Student of higher education (master's level) of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, State Institution of Higher Education "University of Management of Education", Sichovyh Streltsiv St., 52-A, Kyiv, tel.: (096) 372-87-63, <https://orcid.org/0009-0005-8083-1035>

Volotovska Tetyana Pavlivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Administration and Special Education of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, State Institution of Higher Education "University of Management of Education", Sichovyh Streltsiv St., 52-A, Kyiv, tel.: (066) 129-04-50, <https://orcid.org/0000-0003-0381-3261>

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE IN INSTITUTION MANAGEMENT GENERAL SECONDARY EDUCATION ON THE BASIS OF ACMEOLOGICAL APPROACH

Abstract. The article examines the domestic and foreign experience of managing the educational process in institutions of general secondary education based on the acmeological approach. The essence of the concepts of "management", "management of a general secondary education institution", "acmeology", "acmeological approach in management" is revealed. The research examines one of the approaches in the management of institutions of general secondary education - acmeological.

It was determined that the acmeological approach is such a universal methodological guideline that ensures the effectiveness and purposefulness of this activity, builds interaction between links in management activities.

The peculiarities of management activity based on the acmeological approach are highlighted and the problems of the optimal functioning of the general secondary education institution are indicated.

The study presents traditional ideas about the management of an educational institution and its characteristics. An analysis of the views of scientists on the concept of "management of institutions of secondary general education" was carried out.

It was found that the proper success of an individual depends on the developed and adopted model of self-organization of the life path.

The importance of professionalism in the managerial activity of the head of a general secondary education institution is substantiated.

The article also contains theoretical studies of the problem of the formation of professionalism of the head of a general secondary education institution based on the acmeological approach in the system of domestic education.

Keywords: professionalism, management, institution of general secondary education, management of institution of general secondary education, acmeology, acmeological approach.

Постановка проблеми. Сучасна вітчизняна освіта розвивається в умовах викликів сьогодення. Тому реалізація нових вимог суспільства щодо підвищення якості освіти можливе лише творчим педагогом з високим рівнем професіоналізму, духовності, індивідуального стилю педагогічного мислення, мотивації і здатності до інноваційної діяльності, потреби у творчій самореалізації.

Процеси, які відбуваються під час проєктування і реалізації інтегрованих освітніх програм та педагогічних технологій, що ґрунтуються на наукових ідеях та на універсальних методологічних підходах до організації освітнього процесу, якраз і є орієнтовані на інтелектуальний і креативний рівень розвитку особистості та відіграють ключову роль у створенні прогресивних систем професійної підготовки вчителя. І саме акмеологічний підхід є таким універсальним методологічним орієнтиром, який забезпечує результативність і цілеспрямованість цієї діяльності, будує взаємодію між ланками в управлінській діяльності.

Слід зазначити, що, незважаючи на активізацію зусиль науковців, спрямованих на вивчення окремих питань використання акмеологічних технологій в освітньому процесі, у сучасній літературі практично відсутні дослідження щодо впровадження акмеологічних технологій для професійно-педагогічної самореалізації керівника системи середньої освіти.[8]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що увага науковців до проблем цілісного розвитку особистості (В. Андрущенко, С. Гессен, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай та ін.), теорій вищих досягнень людини і цивілізації (О. Бодальов, А. Деркач, Н. Кузьміна, В. Максимова та ін.), формування творчої особистості (В. Арєєв, І. Бех,

Д. Богоявленська, Т. Махиня, С. Моляко, С. Сисоєва, М. Поташнік та ін.), професійної підготовки й становлення майбутнього педагога (В. Гладуш, О. Дубасенюк, А. Капська, В. Кузь, Н. Ничкало, В. Олійник, Н. Приходькіна, Т. Рожнова, О. Савченко, І. Сіданіч, В. Сластьонін, Г. Тимошко, та ін), синергетичного та акмеологічного підходів (В. Бранський, В. Вакуленко, Т. Григор'єва, Г. Данилова, С. Пальчевський та ін.) дещо активізувалась.

На думку вище зазначених науковців, сутність професійної освіти відповідно до акмеологічного підходу можна розуміти як цілісний розвиток людини в умовах освітніх систем, розвиток педагогічної майстерності, професіоналізму та творчого потенціалу педагога, готовність учителя до професійно-педагогічної самореалізації. [10]

Мета статті – проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід управління закладами загальної середньої освіти на засадах акмеологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Управління — це діяльність суб'єкта, що дістає вияв у цілеспрямованому, організуючому впливі на об'єкт управління, здійснюваному з метою приведення останнього у бажаний для суб'єкта стан. [4]

Поняття «управління» міцно увійшло у вжиток багатьох галузей знань. Так, існує управління біохімічними процесами в живих організмах, управління технічними пристроями, машинами, управління соціальними процесами. Його суть визначається як елемент, функція організмів, систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), які забезпечують збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їхніх програм.

Управління освітою належить до соціального управління, що регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу [15].

Управління як теорія зародилось на початку ХХ століття. Основоположниками першої школи «наукового управління» були американський інженер Ф. Тейлор і французький менеджер А. Файоль. Перший з них вирішив завдання удосконалення управління підприємством шляхами економного використання праці і засобів виробництва, регламентації використання інструментів і матеріалів, стандартизації робочих операцій, точного обліку робочого часу і цим довів, що управляти можна «науково». У 1911 році Ф. Тейлор опублікував свою книгу «Принципи наукового управління», яка традиційно вважається початком визнання управління наукою. [15]

Теорія управління освітою розроблялася ученими різних країн.

Термін «управління» увійшов до освітньої галузі у другій половині 70-х років, замінивши термін «керівництво». У цей період під впливом ідей теорії соціального управління (праці В. Г. Афанасьєва, Д. М. Гвішіані та інших) розпочинається поступовий перехід від традиційного школознавства до розробки основ внутрішкільного управління. [15].

Управлінська діяльність по своєму змістові є однією із найскладніших із найрізноманітніших видів професійної діяльності. Від суб'єкту управлінської діяльності вона вимагає наявності різноманітних складних здібностей, високого рівня спеціальних якостей і вмінь, які інтегровані в складні системні утворення.

Традиційне уявлення про керівництво школою розкривалося в таких характеристиках, як цілеспрямований вплив «зверху» суб'єкта на об'єкт керівництва; вплив керуючої підсистеми на керовану з метою переведення останньої у якісно новий стан; впровадження елементів наукової організації педагогічної праці та інших. Філософські, соціологічні і педагогічні погляди вчених на суть управління, що склалися в цих галузях науки до початку 90-х років, відповідали політичним і соціально-економічним умовам розвитку суспільства, характеру командно-адміністративної управлінської системи, яка розглядала об'єкт управління без урахування того, що ним є людина, головна діюча особа життєдіяльності суспільства.

Сьогодні погляди учених на поняття «управління закладами загальної середньої освіти» і розкриття його сутності базуються на іншій методологічній основі. Для сучасної теорії і практики управління, в тому числі соціально-педагогічними системами, пріоритетними є системний, особистісний, діалогічний та акмеологічний підходи. Це орієнтує на урахування в управлінні тенденцій розвитку освіти; впливу зовнішнього середовища на процеси, що управляються; моделювання цілісних педагогічних й управлінських структур, які синтезують стихійне й організоване начало; використання діалогічних форм взаємодії тощо. Найголовнішим є забезпечення відповідності управляючої підсистеми і підсистеми, що управляється, оскільки лише за умов такої відповідності можливий динамічний розвиток навчально-виховного процесу згідно зі стратегією розвитку школи.

Управління закладами загальної освіти - це діяльність управляючої підсистеми, спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов (прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, організаційних, матеріально-фінансових та інших), необхідних для належного розвитку педагогічного процесу. [7]

У нашому дослідженні розглянуто один із підходів в управлінні закладами загальної середньої освіти – акмеологічний.

Акмеологія (від грец. акме – вершина, logos – учення) – розділ психології розвитку, що досліджує закономірності і механізми досягнення вищого ступеня індивідуального розвитку. У широкому розумінні це міждисциплінарна наукова галузь в людинознавстві, основною категорією є творчість. Ця категорія визначає такі ключові для акмеології поняття, як: майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, здібності, креативність, удосконалення, рефлексія, евристика, свідомість, особистість, індивідуальність і ін. [1].

Це нова наука, яка впевнено заявила про себе наприкінці вісімдесятих і на початку дев'яностих років двадцятого століття. Чітко позначивши свої цілі і завдання, окресливши предметний і об'єктний простір, наукову проблематику, акмеологія відразу придбала незалежний статус - була офіційно зареєстрована як самостійна наука.

Сучасна акмеологія знаходиться на стадії становлення. Термін акмеології, як науки про розвиток зрілих людей, ввів М. О. Рибніков. В середині ХХ ст. Б. Г. Ананьєв визначив місце акмеології в системі наук про людину. В Україні в 2007 році було затверджено створення Української академії акмеології. Створюються також молодіжні громадські просвітницькі організації творчих спілок акмеологів.

Розвиваються певні напрями акмеології: загальні основи акмеології, професійна акмеологія (педагогічна, військова, соціальна, шкільна, медична), акмеологія управління, креативна акмеологія, синергетична, акмеологія освіти, корекційна, етнологічна та ін. В Україні широко розробляються питання акмеології освіти (акмеологічна модель навчання, художньо обдарованої особистості, мотиви акмеологічної діяльності вчителя, формування акмеологічної культури керівників закладів освіти, акмеологічні технології в управлінні, критерії та показники акмеологічної компетентності вчителя, методична акмеологія в системі післядипломної освіти, моделювання та умови громадсько-активної акмеологічної школи, підвищення професійної компетентності на засадах акмеологічного підходу, акмеологія як умова підвищення якості освіти і багато інших). Розробка моделі самоорганізації і життєвого шляху індивідууму, що приведе до належного успіху, - завдання акмеології ХХІ ст. [3]

Акмеологічний підхід передбачає такі аспекти, як віковий (педологія, андрологія, геронтологія); освітній (в системі загальної, професійної і неперервної освіти); професійний (можливості і результати здійснення трудової діяльності); креативний (рефлексивно-інноваційний потенціал майстерності і оцінка соціальної значимості інновацій, одержаних у процесі творчості. При цьому рефлексивний аспект (самосвідомість, самовизначення, мотивація особистості як розвивального — Я, розуміння партнерів по комунікації в процесі трудової діяльності) є системотворчим чинником професіоналізації людини.

У науці акмеології визначено низку понять і категорій. Базовим поняттям є професіоналізм.

Існує немало визначень цього поняття. Акмеологія визначає його як якісну характеристику суб'єкта діяльності – представника певної професії, яка встановлюється мірою володіння сучасним змістом і засобами продуктивного вирішення професійних задач. Професіоналізм діяльності, з точки зору акмеології, характеризується високою продуктивністю, оптимальною інтенсивністю, точністю і надійністю, організованістю і стабільністю.

На думку О. Дубасенюк та Н. Кузьміної акмеологічний підхід виступає універсальним інтегратором сучасних підходів до вивчення професійної діяльності, а саме: системного, гуманістичного, культурологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, професіографічного, компетентнісного, полікультурного та ін.

Акмеологічний підхід тісно пов'язаний із сутнісним підходом при організації інноваційної освіти. Отже, акмеологічні дослідження здійснюються на основі системно-інтегративної методології, що узагальнює методологічні принципи навколо провідних акмеологічних ідей і критеріїв якості освіти. [5]

Управлінська акмеологія або акмеологія управління отримала признання і оформилася як самостійний напрямок в зв'язку із потребою в управлінських кадрах, які володіють високим рівнем професіоналізму. Акмеологія управління як галузь прикладної акмеології має серйозну наукову базу – загальну акмеологію, психологію управління, теорію менеджменту, проте в цих науках не розглядалися питання професіоналізму керівників, менеджерів і управлінських кадрів.

Управлінська діяльність являє собою складний і багатогранний процес, який включає в себе низку аспектів, операцій, функцій та дій.

На її ефективність впливає низка чинників, одним із основних яких безумовно являється професіоналізм керівника. Сучасні дослідження свідчать, що керівник закладу загальної середньої освіти особисто впливає на ефективність функціонуючої системи закладу. Розглядаючи ефективність управління, вчений В. Бондар дає наступне визначення цьому поняттю: «Ефективність – це рівень діяльності, якість системного об'єкта управління. Визначити ефективність управлінської діяльності – означає порівняти досягнуті результати з тими, які передбачені метою управління» [2]. Низка вітчизняних провідних вчених звертають особливу увагу на основні положення теорії ефективності та ефективність управлінської діяльності. Ці питання широко висвітлені в наукових доробках вчених: Г. Козаченко, А. Куценко.

Учений М. Макаренко, характеризуючи розуміння ефективності управління, виділяє це поняття як систему, що може досягти успіху за умов наявності відповідного механізму. Однією із складових даного механізму, на наш погляд, безумовно є професіоналізм керівника закладу загальної середньої освіти. При цьому слід відмітити, що професіоналізм не приходить сам по собі, а формується в ході професійної діяльності, що є досить важливою умовою при виборі і призначенні керівника, оскільки від цього в значній мірі залежить ефективність, а, отже, і конкурентоспроможність діяльності ввіреного йому закладу.

Учена Г. Тимошко відмічає, що проблема професіоналізму керівника закладу загальної середньої освіти в системі освіти стає дедалі актуальнішою. Це зумовлено в першу чергу реформуванням освіти та тими соціально-економічними змінами, які відбуваються в суспільстві. Проте зазначена проблема ще не набула глибокого й систематизованого наукового обґрунтування. Залишаються недостатньо дослідженими змістовні моменти професіоналізму керівника, його управлінської компетентності, рольова структура педагогічної та професійної діяльності, комунікативні здібності й риторична майстерність, як ключові чинники педагогічного спілкування, методика оцінки й формування професіоналізму директора закладу освіти (школи) [13].

Сучасний керівник закладу освіти виступає, за твердженням вченої Л. Сергесвої, трансформатором оновленого змісту освіти, освітніх технологій, форм та методів навчання, виховання та розвитку особистості. Він піклується про власну управлінську діяльність дбає про впровадження елементів новизни та оригінальності, тобто всього того, що є необхідним для забезпечення реформування освітнього та навчально- виробничого процесу в закладі освіти та підвищення результативності управлінської майстерності. [11].

Як зазначено вище, акмеологічний підхід вирішує завдання розвитку професіоналізму. Досліджуючи проблемність формування професіоналізму керівника закладу загальної середньої освіти, ми хочемо відмітити, що найбільш важливою проблемою досягнення цієї мети є недостатній рівень його компетентності. Підтвердження такого висновку ми знаходимо в дослідженнях вченої Г. Тимошко, яка стверджує, що управлінська компетентність є необхідною складовою професіоналізму управлінської діяльності керівників закладів загальної середньої освіти. [13].

На це також звертає нашу увагу вчена-педагог І. Кучинська, яка відмічає: «Настав час, коли при необхідності формування нової системи управління, баченні її пріоритетних напрямів, у першу чергу, слід звернути увагу на особу самого керівника, його особисту та професійну відповідність тим цінностям й критеріям, які дадуть можливість визначити ступінь його потенційних можливостей у справі формування компетентного педагогічного середовища. Сьогодні, як ніколи гостро постає питання наявності у сфері освіти менеджера-новатора, інтелектуала й інтелігента, особистості, яка має достатньо практичного досвіду керівника, високий рівень знань, умінь і навичок, якісної й ефективної підготовленості, управлінського мислення, творчого і морального потенціалу» [6].

Розвиваючи свою думку далі, вчена звертає нашу увагу на те, що сучасний керівник закладу освіти повинен бути гуманною, духовною, творчою особистістю, яка прагне створити в освітньому закладі атмосферу відкритості й відповідальності, бути для своїх підлеглих моральним авторитетом, повинен прагнути розвивати позитивний імідж закладу, здійснювати економічну і правову компетентність в управлінні та дотримуватись демократичних відносин, суспільних норм та статутних правил з усіма учасниками навчально-виховного процесу [6]. Тобто сучасним закладам загальної середньої освіти необхідний керівник нової генерації, який би був здатний у процесі безперервної освіти його особистісно-професійного розвитку забезпечити високий рівень конкурентоздатного ввіреного йому закладу.

Заслуговує на увагу також бачення професіоналізму вченими які стверджують, що професіонал – це спеціаліст, який оволодів високим рівнем професійної діяльності, який свідомо змінює і розвиває себе в процесі праці, який робить свій індивідуальний творчий внесок у професію [9].

Досліджуючи значення професіоналізму в управлінській діяльності керівника закладу загальної середньої освіти, ми не можемо не звернути уваги на його лідерські здібності. Розглядаючи питання лідерства в професійній діяльності керівника закладу освіти, ми можемо констатувати той факт, що, виступаючи в ролі формального лідера, керівник здатний зосередити навкруг себе дружній колектив, який буде надавати йому підтримку для досягнення поставлених цілей (завдань) і мети, адже лідер – це особистість, яка впливає на поведінку інших людей. Отже, лідерство керівника є важливою особливістю успішного розвитку очолюваного ним закладу освіти.

За характеристикою П. Друкера, лідером є той, хто має перспективне бачення, передбачає майбутнє, працює над шляхами покращення того, що зараз дає плоди, хто забезпечує співпрацю в колективі, вчить інших бути лідером тощо. [9]

При цьому слід зазначити, що в кожній організації існують крім формальних, так і неформальні лідери, між якими існують суттєві розбіжності. Формальним лідером, як правило, є керівник організації (закладу освіти).

Тобто, як видно із вище сказаного, роль лідерства в управлінні закладом освіти досить висока. [9]

За словами вчених О. Пометун, Л. Середняк, І. Сущенко, О. Янушевич, лідер (керівник) повинен уміти аналізувати професійну діяльність педагогів, дбати про професійний розвиток учителів, демонструвати власний творчий потенціал та розвивати його в інших (це завдання директора, педагога-професіонала) [14]. Завдяки лідерським здібностям керівника прогнозується процес розвитку закладу освіти (школи) та плануються позитивні зміни в педагогічному колективі. [9]

Досліджуючи роль лідера в умовах сьогодення, вчена Г. Тимошко зауважує:

«Адже сьогодні, в умовах демографічної кризи, зниження престижу професії вчителя, тривалого перебування освіти на фінансування за залишковим принципом організація навчального процесу вимагає від керівника-лідера висування (а часто й пошуку) нових цілей і спрямування на їх досягнення діяльності колективу, вимагає щоб господарник-підприємець забезпечив це необхідними ресурсами, педагог-професіонал нагромадив ефективні алгоритми й технології навчання, а менеджер організував конкретні дії підлеглих задля досягнення стратегічних цілей, реагуючи на потреби суспільства, відповідно до обставин, що змінюються. Головне ж в управлінні – компетентно організувати роботу колективу, а не стати супер експертами абсолютно з усіх питань» [12].

Висновки. Зауважимо, що проблема оцінки ефективності діяльності будь-якої людини (не тільки керівника) не є новою. Вона піднімалась і піднімається в низці наукових праць багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених-педагогів. [9]

У той же час, як свідчать проведенні нами дослідження, проблема формування професіоналізму керівника закладу загальної середньої освіти (школи) на засадах акмеологічного підходу в системі вітчизняної освіти стає все більш актуальною.

Отже, попередній підхід, який існував в тоталітарному соціалістичному суспільстві у відношенні до формування «управлінської номенклатури» сьогодні повністю не задовольняє вимоги часу, потрібні нові розробки. Таким чином, акмеологія управління – область наукового знання, яка забезпечує досягнення вищих рівнів професіоналізму спеціалістів сфери управління.

Література:

1. Антонова О. Є. Акмеологічний підхід до визначення сутності обдарованості. Проблеми освіти: збірник наукових праць Житомир-Київ, 2015. Вип. 84. С. 36-40.
2. Бондарь В. І. Управлінська діяльність директора школи: дидактичний аспект. Київ: Радянська школа, 1987. 160 с.
3. Голобородько Є. П. Теоретико-методологічні аспекти розвитку акмеології. Проблеми освіти. Збірник наукових праць. Житомир-Київ. 2015. 356 с. Вип. 84. С.102-105
4. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ковбасюк Ю. В. (голова), Ващенко К. О. (заст. голови), Сурмін Ю. П. (заст. голови) та ін. Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
5. Дубасенюк О. А., Кузьміна Н. В. Факторні акме-моделі продуктивної професійної діяльності педагога загальноосвітньої та професійної шкіл. Сучасні акмеологічні дослідження: теоретикометодологічні та прикладні аспекти: монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 289-340.
6. Кучинська І. О. Керівник у сфері освіти: інтелігент, інтелектуал, менеджер-новатор. Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАНП України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 27. С. 59-63.
7. Мойсеюк Н. Педагогіка. Київ : Саміт-Книга, 2007. 656 с.
8. Ніколаєску І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості в умовах освітньо-інформаційного простору: навчально-методичний посібник. Черкаси: ОІПОПП, 2012. 54 с. URL: <http://surl.li/cefka> (дата звернення 06.06.22)
9. Поліщук С. В. Професіоналізм керівника закладу загальної середньої освіти як основа його високоефективної управлінської діяльності. Педагогічна освіта: теорія і практика, 2021. Вип. 30. URL: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-30-73-84> (звернення 07.06.22)
10. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002// Освіта України, 2002. С.3-15.

11. Сергєєва Л. М. Сучасні орієнтири змісту управлінської компетентності керівника навчального закладу. Теорія та методика управління освітою, 2010. Вип. 3. 76 с. URL: <http://surl.li/ceiey> (дата звернення 08.06.22)
12. Тимошко Г. М. Органайзер керівника навчального закладу : методичні рекомендації. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 188 с.
13. Тимошко Г. М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу: теорія та практика: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 592 с.
14. Управління школою, що змінюється. Порадник сучасного директора/ Пометун О., Середняк Л., Сущенко І., Янушевич О. Тернопіль: Астон, 2005. 192 с.
15. Філоненко Р. С. Історія розвитку та сучасний стан управління освітою. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. Рівне : РДГУ, 2016. Вип. 13 (56). Ч. I. С. 164-166. URL: <http://surl.li/ceocr> (дата звернення 27.05.22)

References:

1. Antonova O. Ye. (2015). Akmeolohichniy pidkhid do vyznachennia sutnosti obdarovanosti [Acmeological Approach to determining the essence of giftedness]. Problemy osvity- Problems of education, 84, 36-40. Zhytomyr-Kyiv [in Ukrainian].
2. Bondar V. I. (1987). Upravlinska diialnist dyrektora shkoly: dydaktychnyi aspekt [Managerial activity of the school director: didactic aspect]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
3. Holoborodko Ye. P. (2015). Teoretyko-metodolohichni aspekty rozvytku akmeolohii [Theoretical and methodological aspects of the development of acmeology]. Problemy osvity- Problems of education, 84, 102-105. Zhytomyr-Kyiv [in Ukrainian].
4. Kovbasiuk Yu. V., Vashchenko K. O., Surmin Yu. P. et al. (Eds.). (2012). Derzhavne upravlinnia [Public administration]. (Vols.1-2). Dnipropetrovsk : NADU [in Ukrainian].
5. Dubaseniuk O. A., Kuzmina N. V. (2016). Faktorni akme-modeli produktyvnoi profesiinoi diialnosti pedahoha zahalnoosvitnoi ta profesiinoi shkil [Acme factor models of productive professional activity of a teacher of general education and vocational schools]. Suchasni akmeolohichni doslidzhennia: teoretykometodolohichni ta prykladni aspekty- Modern acmeological research: theoretical, methodological and applied aspects (pp.289-340). Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
6. Kuchynska I. O. (2012). Kerivnyk u sferi osvity: intelihent, intelektual, menedzher-novator [Manager in the field of education: intellectual, intellectual, manager-innovator]. Labunets V.M.(Ed.). Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka- Pedagogical education: theory and practice, 27, 59-63. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
7. Moiseiuk N. (2007). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Samit-Knyha[in Ukrainian].
8. Nikolaiesku I. O. (2012). Praktychni osnovy akmeolohichnoho rozvytku osobystosti v umovakh osvitno-informatsiinoho prostoru [Practical foundations of acmeological development of personality in the conditions of educational and informational space]. Cherkasy: OIPOP. Retrieved from <http://surl.li/cefka> [in Ukrainian].
9. Polishchuk S. V. (2021). Profesionalizm kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity yak osnova yoho vysokoefektyvnoi upravlinskoj diialnosti [Professionalism of the head of the institution of general secondary education as the basis of his highly effective management activity.]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka- Pedagogical education: theory and practice, 30. Retrieved from <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-30-73-84> [in Ukrainian].
10. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity: vid 17.04.2002 № 347/2002 [Decree of the President of Ukraine On the National Doctrine of Education Development from April 17, 2002, № 347/2002]. (2002). Osvita Ukrainy- Education of Ukraine, pp.3-15 [in Ukrainian].
11. Serhieieva L. M. (2010). Suchasni oriientyry zmistu upravlinskoj kompetentnosti kerivnyka navchalnoho zakladu [Modern guidelines for the content of managerial competence of the head of an educational institution]. Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu - Theory and methodology of education management, 3. Retrieved from <http://surl.li/ceiey> [in Ukrainian].
12. Tymoshko H. M. (2016). Orhanaizer kerivnyka navchalnoho zakladu: metodychni rekomendatsii [Organizer of the head of the educational institution: methodical recommendations] (2nd ed., rev.). Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
13. Tymoshko H. M. (2014). Orhanizatsiina kultura kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: teoriia ta praktyka [Organizational culture of the head of a comprehensive educational institution: theory and practice]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
14. Pomatun O., Seredniak L., Sushchenko I., Yanushevych O. (Eds.). (2005). Upravlinnia shkoloiu, shcho zminiuetsia. Poradnyk suchasnogo dyrektora [Managing a changing school. Advisor to the modern director]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
15. Filonenko R. S. (2016). Istorii rozvytku ta suchasnyi stan upravlinnia osvitoiu. [The history of development and the current state of education management]. Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity - Updating the content, forms and methods of education and upbringing in educational institutions, 13 (56), pp.164-166. Rivne : RDHU. Retrieved from <http://surl.li/ceocr> [in Ukrainian].

УДК 81'246.3(71)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-621-629](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-621-629)

Устименко Валерія Валентинівна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри англійської мови з методикою викладання, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (056) 470-13-34, <https://orcid.org/0000-0002-4492-1587>

ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА», «ДРУГА МОВА», «ІНОЗЕМНА МОВА» У КАНАДСЬКОМУ БАГАТОМОВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Сучасна ситуація, що пов'язана з масовим вивченням іноземних мов, виводить на перший план питання, що пов'язані з мовною освітою. Прагнення України до входження у загальноєвропейський освітній простір потребує перегляду підходів до навчання рідної та іноземних мов. У статті розглядаються різні визначення і трактування основних понять мовної освіти: «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова» українськими і зарубіжними дослідниками. Зазначені поняття аналізуються безвідносно конкретних національних реалій, а також через призму канадського суспільства. Особлива уваги приділяється поняттю «рідна мова» так як воно є найбільш неоднозначним у сучасній педагогічній науці, а також тому, що останнім часом спостерігається прагнення канадців долучитися до своїх субкультурних ідеалів, для чого необхідно добре знати рідну мову. На основі узагальнення запропонованих науковцями загальних дефініцій у статті пропонується визначення понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова» з огляду на багатомовне канадське суспільство.

Через наявність двох офіційних мов в Канаді (англійської та французької), а також великої кількості мов корінного населення доцільно розглядати поняття «рідна мова», «друга мова» й «іноземна мова» по відношенню до окремих мовних спільнот Канади, тому у статті подається визначення зазначених понять відповідно до особливостей багатомовного суспільства Канади, де рідною мовою можна вважати англійську (для англоканадців), французьку (для франкоканадців), будь-яку з мов корінного населення (для аборигенів), будь яку мову світу (для іммігрантів); другою мовою можна вважати англійську або французьку; іноземною мовою можна вважати будь-яку мову світу, окрім англійської / французької.

Поняття аналізуються і зіставляються за декількома критеріями (порядок засвоєння, мета засвоєння, статус мови, сфера використання, спосіб засвоєння), що дозволяє продемонструвати відмінності між рідною, другою та іноземною мовами в освітньому просторі Канади.

Ключові слова: рідна мова, друга мова, іноземна мова, багатомовність, двомовність, мовна освіта, освіта Канади.

Ustymenko Valeriia Valentynivna PhD in Pedagogics, teacher of the department of the English language and methodology of teaching, Kriviy Rih State Pedagogical University, Gagarin Ave., 54, Kriviy Rih, 50086, tel.: (056) 470-13-34, <https://orcid.org/0000-0002-4492-1587>

CONCEPTS OF NATIVE LANGUAGE, SECOND LANGUAGE AND FOREIGN LANGUAGE IN CANADIAL MULTILINGUAL SOCIETY

Abstract. The current situation related to the mass learning of foreign languages brings to the fore issues related to language education. Ukraine's ambition to enter the European educational space requires a review of approaches to teaching native and foreign languages. The article examines various definitions and interpretations of the main concepts of language education: “native language”, “second

language”, “foreign language” by Ukrainian and foreign researchers. These concepts are analyzed without reference to specific national realities as well as through the prism of Canadian society. Special attention is paid to the concept of “native language” as it is the most ambiguous in modern pedagogical science. Recently there has been a desire of Canadians to join their subcultural ideals, so it is necessary to know the native language well enough. Based on a generalization of the definitions proposed by scientists, the article gives a definition of the concepts of “native language”, “second language”, “foreign language” according to the multilingual Canadian society.

Due to the presence of two official languages in Canada (English and French) as well as a large number of indigenous languages, it is appropriate to consider the concepts of “native language”, “second language” and “foreign language” in relation to individual language communities in Canada. The article provides the definitions of these concepts in accordance with the peculiarities of the multilingual society of Canada, where English can be considered a native language (for Anglo-Canadians), French (for Franco-Canadians), any of the languages of the indigenous population (for aboriginals), or any language of the world (for immigrants). English or French can be considered the second language; any language of the world, except English / French can be considered a foreign language.

Concepts are analyzed and compared according to several criteria (order of acquisition, purpose of acquisition, language status, field of use, method of acquisition) which allows to demonstrate the differences between native, second and foreign languages in the educational space of Canada.

Keywords: native language, second language, foreign language, multilingualism, bilingualism, language education, Canada.

Постановка проблеми. Глобалізація сьогоденного світу, багаточисельні міжнародні зв'язки виводять на перше місце у освітньому просторі питання мови і мовної освіти. Найбільш поширеними поняттями у сфері мовної освіти є: «перша мова», «друга мова», «іноземна мова». У науковій літературі ці поняття не мають однозначного визначення, а їх розуміння залежить переважно від національного контексту. Однією з причин відсутності єдиної точки зору на питання, що розуміти під рідною мовою, другою та іноземною мовами, є характер суспільств, які в умовах інтеграційних процесів та міграції населення змінюють свій етнічний склад і перетворюється з моноетнічних та монокультурних на поліетнічні, мультилінгвальні й мультикультурні. Згадані поняття, їх трактування у канадському науковому просторі, відмінності у визначенні в наукових дослідженнях українських та європейських науковців є надзвичайно важливими для сучасної педагогічної науки, адже сьогодні порозуміння між громадянами залежить від їх спроможності знайти «спільну мову», порозумітися на міжкультурному рівні, а це, в свою чергу, залежить від мовної політики і мовної освіти в державі, від того, наскільки вони ефективні й відповідають сучасним вимогам. Особливо актуальними є ці питання в суспільствах, де багатомовність і полікультурність зумовлені історичним розвитком, а саме до таких належать і канадське й українське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями трактування понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова» у контексті багатомовної освіти цікавились як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Серед них передусім треба назвати таких, як: Б. Ажнюк, Ф. Бацевич, В. Гаманюк, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Єщенко, Ю. Зеленцова, Т. Ковальова, О. Першукова, Н. Шумарова, П. Дафф (P. Duff), П. Крістоферсон (P. Christopherson), А. Марквордт (A. Markwordt), М. Севілл-Тройке (M. Saville-Troike), Т. Скутнаб-Кангас (T. Skutnabb-Kangas), Р. Шреста (R. Shresta) та ін. Не зважаючи на широкий інтерес до теми, ці поняття в контексті багатомовного канадського суспільства не отримали належної уваги у вітчизняному педагогічному дискурсі.

Мета статті – проаналізувати різні підходи до трактування понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова», визначити відмінності між даними поняттями у контексті канадського багатомовного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Щодо розуміння сутності поняття «рідна мова» існують різні думки та різні підходи до визначення й тлумачення цього поняття, основними з яких є:

- рідною мовою є та, якою говорять з дитинства;
- рідна мова – це материнська мова;
- рідна мова – це мова тієї національності, з якою себе ідентифікує мовець;
- рідна мова – це мова, яку люблять і вивчили першою, і навіть та, якою ледь розмовляють [1].

Подекуди поняття «рідна мова» корелює з поняттями «природна мова», «материнська мова», «перша мова», «етнічна мова».

В Енциклопедії української мови пропонується таке визначення: «Рідна мова – це мова, яку виробили рідні по крові покоління, саме цю мову людина, насамперед, вивчає в нормальних соціальних умовах. Незнання рідної мови не виключає її існування і не означає автоматичного привласнення цього означення засвоєній чужій мові. Вивчення мови відбувається у дитинстві у природний спосіб в умовах опіки над малим дитям. Як правило – це родинні умови. Рідна мова – одне з найважливіших понять соціолінгвістики та етнології, яке нині набуло міждисциплінарного статусу» [2, С. 553].

В. Русанівський зазначає: «Рідна мова – мова, з якою людина входить у світ, долучається до загальнолюдських цінностей у їхній національній своєрідності. Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків. Рідна мова єднає, консолідує народ у часі й просторі. Тому-то духовні проводирі нації постійно звертаються до своєї мови, як до основи народності, найбільшого духовного багатства, животворного джерела повноцінного розвитку» [3, С. 28.]. Науковець вказує на те, що людина або народ у цілому, коли творять свою духовну культуру, самовиражаються головним чином у мові (словесна творчість). Тому кожне суспільство дбає про свою рідну мову не тільки як про засіб взаємної інформації і нагромадження знань, а й як про знаряддя створення художніх цінностей. Важливо, щоб такі функції мови, як інформативна (комунікативна), пізнавальна (нагромаджувальна) і художня, використовувалися повною мірою [3].

Дослідниця В. Гаманюк вважає поняття «рідна мова» найбільш проблемним. Вона зауважує, що «рідна мова» – це перша мова людини, а саме: мова, якою вона вчиться говорити та мислити, яку вона засвоює природним шляхом і якою володіє найкраще. З рідною мовою пов'язують національну належність і громадянство, вважаючи, що людина може мати лише одну рідну мову та одну батьківщину. На думку дослідниці, говорити про єдину рідну мову навряд чи можна через наявність численних прикладів становлення особи в умовах так званої «ранньої» двомовності, наприклад у змішаних сім'ях. Крім того, неправильним було б стверджувати, що рідна мова є першою мовою, тому що атрибут «перша» передбачає знання декількох мов, а це не завжди є фактом. Іноді рідною називають мову, яка є домінантною, і якою людина користується в більшості життєвих ситуацій, хоча це теж не завжди відповідає дійсності [4].

У проблемі визначення поняття «рідна мова» можемо виділити два найбільш масштабні підходи – функціональний і генетичний. Їхній розвиток відбувається паралельно, але на певних етапах змінюється співвідношення між ними. На думку представників функціонального підходу, у розумінні терміну «рідна мова» лінгвістика повинна виходити із ступеня володіння мовою [5, С. 126], проте, на нашу думку, ще й від частотності використання, від значимості мови для перебування в соціумі.

На думку В. Авроріна, «рідною слід визнавати ту мову, якою людина чи колектив людей володіють досконало (в доступних для певного віку і рівня освіти межах), не гірше, ніж будь-якою іншою (якщо людина володіє більш ніж однією мовою), і користуються найбільш вільно і активно у будь-яких випадках життя – не лише розмовляють, розуміють, але й думають, не вдаючись при цьому до розумової операції перекладу на іншу мову» [5, С. 127].

Представники цього напрямку підкреслюють, що саме рідна мова дає змогу реалізувати експресивну функцію, тобто виражати думки будь-якого змісту. Ієрархія між кількома рідними мовами встановлюється передусім з огляду на ступінь володіння, а коли він однаковий, природним критерієм виступає етнічна приналежність мовця. Інакше кажучи, першою рідною у цьому випадку буде мова тієї національності, до якої сам мовець себе відносить і з якою себе ідентифікує.

Заперечуючи функціональний підхід як ідеологічно заангажований, представники генетичного підходу пропонують власні критерії: на їхню думку, «рідна мова» є «мовою спілкування з матір'ю, першою системою засвоєння інформації, засобом формування когнітивно-комунікативних навичок у однорідному чи неоднорідному мовному середовищі» [6, С. 31]. Прийнято вважати, що саме спілкування з матір'ю є першим кроком на шляху осягнення дитиною навколишнього світу і власного «я». Навіть якщо мова матері не збігається з мовою навколишнього середовища, дитина починає говорити насамперед материнською мовою.

Визнаючи справедливості тверджень представників і функціонального, і генетичного підходів, очевидно, що жоден з них не дає чіткої відповіді на запитання, яку ж мову вважати рідною у кожному конкретному випадку.

Однозначне і несуперечливе розуміння рідної мови для конкретного мовця можливе лише у тому випадку, коли і сам мовець, і суспільство в цілому є монолінгвальним. Якщо ж з'являється низка додаткових факторів, таких як двомовна сім'я або іншомовне оточення, то поняття «рідна мова» розпадається на цілий ряд змістових блоків, які у цьому випадку не збігаються. Б. Ажнюк виділяє принаймні сім змістових блоків:

- перша в житті мова – native language, first language;
- мова матері (батьків) – mother tongue;
- мова роду з дідів-прадідів, генетико-антропологічна спадщина (heritage language);
- мова, з якою сама людина ідентифікує себе у плані культурної спадщини (cultural heritage language);
- мова, з якою людина зберігає емоційний зв'язок (intimate language);
- мова, в якій людина відчуває себе комунікативно найвигідніше;
- основна мова держави, лояльним громадянином якої є дана людина [7, С. 123.].

Н. Дзюбишина-Мельник дає таке визначення поняттю «рідна мова»: «рідна мова – це мова культури, в контексті якої виховується дитина (людина)» [8, С. 156]. Дослідниця вважає, що, якщо є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – немає рідної мови, але є мова спілкування справді призначена для того, щоб порозумітися у межах практичних потреб. Отже, комунікативна функція для рідної мови є ключовою. Мова спілкування може набути статусу рідної тільки за умови, якщо її носій стане ще й носієм культури, яку ця мова обслуговує. Розуміння рідної мови для Н. Дзюбишиної-Мельник включає дві пресупозиції:

- 1) рідна мова є не в кожного, навіть за умови одномовного середовища;
- 2) рідну мову можна набути, втратити, змінити або навіть ніколи не мати відповідно до набуття, втрати або зміни рідної культури, а також через не інтегрованість у жодну культуру [8].

З іншого боку, на думку Т. Єщенко основними категоріальними ознаками рідної мови варто вважати такі:

- 1) об'єктивна наявність протиставлення «рідна/нерідна (чужа, іноземна) мова»;
- 2) духовна близькість і особливе емоційне ставлення носіїв до мови, через яку виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом;
- 3) активна участь у формуванні духовної єдності народу спільної культури, неповторної мовної картини світу;
- 4) найтісніший зв'язок з усвідомлюваними та неусвідомлюваними мисленнєвими, перцептивними, психічними і психологічними процесами;

- 5) визначальна роль у процесах соціалізації, етнізації особистості;
- 6) тісний зв'язок зі світоглядом і активний вплив на нього через сформовані мовні картини світу;
- 7) вплив на становлення мовної та комунікативної поведінки носіїв, формування різних типів мовних особистостей [9].

Проблеми визначення рідної мови вирішуються досить суперечливо в тих випадках, коли беруться до уваги ідеологічні критерії в двомовному або багатомовному суспільстві. Ще більш гострим стає питання про рідну мову в ситуаціях одночасного засвоєння двох мов дітьми, особливо у біетнічній сім'ї: яку мову вважати для дитини рідною, якщо в матері й батька вони різні, і вони спілкуються з дітьми кожен своєю рідною мовою. Інколи говорять про те, що у дитини в цьому випадку дві рідних мови. У моноетнічній сім'ї така проблема не виникає, якщо дитина живе в одномовному суспільстві, мова якого збігається з рідною мовою її батьків. У тих ситуаціях, коли мова суспільства не збігається з рідною мовою батьків, ця проблема також вирішується неоднозначно: деякі іммігранти вважають, що у їх дітей в новій країні рідною є не лише мова їх батьків, але і мова суспільства, якою діти часто говорять краще, ніж рідною мовою батьків.

Г. Чіршева звертає увагу на критерії, за допомогою яких визначають рідну мову: 1) першочерговість засвоєння мови; 2) приналежність до певного етносу; 3) мова навколишнього суспільства; 4) рівень володіння мовою. На думку дослідниці, при вирішенні цього питання слід звертати увагу на всі зазначені критерії, але перші два критерії є найважливішими через те, що вони залишаються незмінними в житті індивіда [10]. Таким чином, у поняття «рідна мова» вкладається різний сенс, залежно від того, які саме чинники (соціальні, етнічні, культурні, психологічні) враховуються при визначенні його суті.

Ще одне поняття, яке є сьогодні дискусійним, це поняття «другої мови», під чим розуміють мову країни, в якій перебувають іноземці, мову, яку вони прагнуть засвоїти з метою інтеграції до суспільства. Г. Зіберт-Отт дає таке визначення цього поняття: «Друга мова в широкому розумінні означає будь-яку мову, яка вивчається після першої, у вузькому розумінні – це мова, яка на противагу іноземній, засвоюється і використовується зазвичай у контексті міграції і є для тих, хто її вчить, умовою їх існування». Про другу мову говорять, не беручи до уваги спосіб її засвоєння: шляхом некерованого засвоєння чи в межах систематичного навчання [4].

Канадська дослідниця М. Севілл-Тройке (M. Saville-Troike) пропонує власне трактування понять «друга мова» та «іноземна мова». На її думку, «друга мова – як правило, офіційна або соціально домінуюча мова, що необхідна для освіти, працевлаштування та інших життєво важливих цілей. Цю мову зазвичай вивчають іммігранти або члени меншості, рідною мовою яких є інша мова». Даючи визначення поняттю «іноземна мова» мова, дослідниця акцентує увагу на нерегулярному характері використання цієї мови. Вона зазначає, що «іноземна мова широко не використовується у безпосередньому соціальному контексті учня. Ця мова може використовуватися у майбутніх подорожах, або інших комунікаційних ситуаціях, або її вивчають в школі як навчальний предмет, або як предмет за вибором, але без перспектив її обов'язкового практичного використання» [11].

У науковій літературі намітилася тенденція говорити про першу (L1), другу (L2), та подальші мови (L3, Ln). Другою мовою (L2) зазвичай вважають будь-яку мову, що вивчається після першої мови (L1); тож, очевидно, що переважно йдеться про порядок вивчення мов, без акцентування уваги на її функціональних ознаках чи інших критеріях.

У педагогіці та соціолінгвістиці розрізняють другу мову (L2) та іноземну мову, яку вивчають в регіонах, де цю мову не використовують. Щодо L2, то мається на увазі переважно розмовна мова, що використовується у повсякденному житті; ця мова необхідна для комунікації й таким чином є передумовою функціонування в даному суспільстві й

культури. Через таку життєво важливу необхідність друга мова часто наближується до першої мови, особливо у випадку дітей іммігрантів. На відміну від L1, що набувається у дитинстві природним шляхом у сімейному колі, засвоєння L2 відбувається неконтрольовано поза школою. Однак у ідеальному випадку засвоєння L2 контролюється на заняттях в школі.

Іноземна мова, навпаки, вивчається в шкільному контексті або у перебігу певного часу штучно під час перебування в іншій країні (при цьому перебування у країні цільової мови може бути як поштовхом до вивчення іноземної мови, так і засобом такого засвоєння, адже занурення у мовне середовище прискорює вивчення мови). Вивчення іноземної мови, як правило, кероване. Воно відбувається або у супроводі викладача, або є самокерованим процесом. Але в будь-якому випадку йдеться про усвідомлений, свідомий, контрольований процес. Іноземну мову, на відміну від рідної чи другої, не використовують у повсякденній комунікації. У порівнянні з першою (L1) та другою (L2) мовами, іноземна мова (L3) використовується значно рідше.

З точки зору способу засвоєння друга мова ближче до першої, тобто рідної, аніж до іноземної, тому що таке вивчення і засвоєння відбувається у контексті розвитку суспільства цільової мови, без належної підтримки та регуляції процесу вивчення органами освіти, яка у цьому випадку реагує на потреби суспільства, а не проводить свою власну політику [4].

П. Крістоферсон був зацікавлений питанням пояснення відмінностей між використанням англійської як другої мови та як іноземної мови. Він вбачав відмінність у ставленні до вивчення мови в особистій площині, у налаштованості і ставленні мовця. На його думку, іноземну мову використовують для засвоєння культури іншої країни, друга мова використовується як альтернативний засіб вираження власної культури [12].

А. Марквордт на прикладі англійської мови продемонстрував відмінності у її використанні у Великобританії. Англійську мову він розглядає як іноземну, якщо її вивчають в умовах організованого навчання як шкільний предмет, або у дорослому віці з метою набуття, наприклад, студентами, компетентностей практичного використання іноземної мови (під час читання художньої літератури, наукових робіт, розуміння діалогів у фільмах, використання мови для комунікаційних потреб). А. Марквордт розглядає англійську як другу мову, якщо вона використовується як мова інструкцій в школах, як, наприклад, на Філіппінських островах, або як *lingua franca* для людей, які спілкуються різними мовами в межах однієї країни, як в Індії [12].

Термін «друга мова» пропонується використовувати для аналізу організації мовної підготовки у тих країнах, де англійська мова є мовою викладання та інструкцій у важливих сферах освіти (Гонконг, Малайзія, Філіппінські острови). Англійську варто розглядати як іноземну мову у тих країнах, де вона домінує як мова наукових досліджень, а як мова викладання та інструкцій використовується переважно у навчальному або професійному контексті (Індонезія, Непал, Таїланд). Іноземною мовою англійська вважається і в тих країнах, де її використовують не як мову викладання, але де вона має статус провідної мови навчання (Японія, Камбоджа, Лаос).

Вважаємо за можливе визначити країну як ESL (English second language), якщо англійська мова є офіційною мовою цієї країни або мовою викладання, а також якщо мова широко використовується в системі телерадіомовлення. В країнах EFL (English foreign language) англійська мова не має такого особливого статусу. До EFL країн можливо віднести ті, де англійська мова викладається як міжнародна мова, а до ESL країни, де поширене використання англійської мови, хоча вона є не основною мовою.

В Сінгапурі англійську ніколи не вважали іноземною мовою завдяки її статусу офіційної мови та важливої мови в сфері освіти. В цій країні англійська мова є *lingua franca* і мовою для вираження національної самосвідомості. За цим критерієм Таїланд, Японію, Росію, Корею вважають країнами EFL, а Індію, Філіппіни і Сінгапур країнами ESL.

Інші критерії покладені у класифікацію мов, запропоновану О. Першуковою [13]. Відповідно до засвоєння мов в межах шкільної освіти, дослідниця виділяє «головну мову навчання в країні», «мову первинної соціалізації школяра» та «іноземну мову».

Головна (або основна) мова навчання в країні – рідна для корінного населення, отримала назву Language across the curriculum (LAC). Як правило, це державна або офіційна мова. Головну мову застосовують як засіб опанування змісту шкільних предметів, її також вивчають як окремий предмет. Високий рівень компетенції у цій мові є запорукою досягнення академічного успіху й соціальної інтеграції у тій чи іншій країні для школярів різного походження, як місцевих жителів, так і вихідців з сімей іммігрантів. Мови національних меншин і регіональні мови також можуть бути засобом навчання в школі та вивчатися як окремий предмет. Найчастіше їх вивчають вихідці із сімей, які вважають себе представниками інших, відмінних від більшості, мовних спільнот, або просто бажаючі, але державна мова є обов'язковою для навчання усіх учнів в межах країни, щонайменше як навчальний предмет.

Мова первинної соціалізації школяра, або рідна мова (mother tongue), і мова навчання (language of schooling) є значущими для розвитку особистості учня. Ці мови можуть збігатися, а можуть відрізнятись, якщо школяр у сім'ї спілкується мовою національної меншини, регіональною мовою, або ж він є іммігрантом. Відповідні мови можуть використовуватися у процесі навчання як навчальні предмети, особливо часто це відбувається в багатонаціональних країнах.

Іноземну (нерідну) мову (modern foreign language), одну чи декілька, найчастіше вивчають як шкільний предмет, але нерідко її використовують як засіб навчання інших предметів з метою поглибленого вивчення. На думку О. Першукової, найбільш виучуваними є такі європейські мови: англійська, німецька, французька, іспанська, італійська. Але за останні два десятиріччя намітилася чітка тенденція до вивчення інших світових мов, які ще називають мовами основних партнерів по бізнесу (language of major trading partners): арабської, китайської, японської, корейської, російської [13].

Ф. Бацевич вказує на необхідність розмежування понять «друга мова» та «іноземна мова». Дослідник визначає другу мову як «мову, якою людина оволодіває свідомо в старшому (не дитячому віці) в ситуаціях спеціалізованого навчання. Як правило, з позиції рідної мови, другою мовою людина володіє гірше, робить більше помилок, зокрема під впливом рідної мови». Щодо іноземної мови, то це «мова іншої національної лінгвокультурної спільноти, до якої не належить мовець» [14].

Дослідниця В. Гаманюк вважає, що навчання іноземної мови має бути орієнтованим на потреби учня і пов'язаним з повсякденним життям, мати вихід у практику. Виходячи з цього, з метою мотивації учням має надаватися можливість обирати іноземну мову без примусу, не орієнтуючись ані на мовну пропозицію окремого навчального закладу, ані на перелік обов'язкових для складання іспитів по завершенню курсу навчання. Щоб мати можливість вивчити іноземну мову на належному рівні, на думку В. Гаманюк, кожна школа, кожен заклад освіти мають пропонувати її у межах інтегрованого навчання мови і фаху або у вигляді модульного навчання [4].

Ознаками навчання другої мови є такі:

– вивчення мови відбувається у країні, де вона є державною. Засвоєння відбувається несистематично, у процесі повсякденного спілкування, тому воно виявляє ознаки природного засвоєння мови, що має схожі риси із засвоєнням рідної;

– поштовхом до вивчення є соціальний тиск та повсякденне життя;

– навчання відбувається у негомогенних з точки зору складу групах, тож, використання рідної мови як опори та матеріалу для зіставлення у навчальному процесі за таких обставин є не завжди можливим;

– навчання відбувається в умовах субімерсії, яка, на відміну від імерсії, є не програмою навчання, а результатом, зануренням у іншомовне середовище, яке виявляє ознаки багатомовності [4].

Спираючись на усе вищезазначене, задля узагальнення запропонованих науковцями загальних дефініцій, безвідносно конкретних національних реалій і усвідомлення відмінностей у трактуванні понять «рідна мова», «друга мова» та «іноземна мова» у канадському контексті за такими критеріями, як: порядок, мета засвоєння, статус мови, сфера використання і спосіб засвоєння, вважаємо за необхідне представити характеристики рідної, другої та іноземної мов за визначеними вище критеріями.

Таблиця 1

Рідна, друга та іноземна мова у канадському контексті

Критерій	Рідна мова	Друга мова	Іноземна мова
	L1	L2	L3; Ln
Порядок засвоєння	Мова, яку людина вивчає першою у дитинстві	Мова, яку людина засвоює після рідної мови	Мова, яку людина засвоює штучно після рідної і другої мови
Мета засвоєння	Засвоюється для повсякденної комунікації	Засвоюється для інтеграції до суспільства	Засвоюється для не повсякденної комунікації
Статус	Мова національної приналежності людини	Офіційна мова країни перебування	Мова іншої країни
Сфера використання	Використовується для спілкування у родинному колі	Необхідна для освіти, працевлаштування та інших важливих цілей	Використовується у подорожах та інших комунікаційних ситуаціях
Спосіб засвоєння	Засвоюється у дитинстві природнім шляхом	Може бути засвоєна природнім шляхом під час спілкування, або штучно і контрольовано	Засвоюється штучно, найчастіше вивчається як шкільний предмет

Висновки. Отже, підводячи підсумок щодо різниці між поняттями «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова», вважаємо, що для багатомовного канадського суспільства визначення, які найширше охоплюють зміст ключових понять у їх найбільш широкому розумінні, і особливо у канадському освітньому середовищі будуть такі:

– рідна мова – це мова, яку людина засвоює природнім шляхом першою у дитинстві для повсякденного спілкування у родинному колі. Частіше за все перша мова є мовою національної приналежності людини. Для англійського населення Канади рідною мовою є англійська, для франкомовного населення – французька, для корінного населення – мова походження, для іммігрантів першого покоління – мова походження;

– друга мова – це мова, яку людина засвоює після першої мови або природнім шляхом під час спілкування, або штучно і контрольовано для інтеграції в суспільство тієї країни, де людина перебуває. Для англійського населення Канади другою мовою є французька, для франкомовного населення – англійська, для корінного населення – англійська або французька, для іммігрантів першого покоління – англійська або французька;

– іноземна мова – це мова, яку людина засвоює штучно після рідної і / або другої мови і використовує для спілкування з іноземцями, в тому числі під час перебування в інших країнах та в інших комунікативних ситуаціях. Для англійського та франкомовного населення Канади іноземною мовою є будь-яка мова окрім англійської і французької мови, для корінного населення Канади та іммігрантів першого покоління іноземною мовою є будь-яка мова окрім мови своєї спадщини, англійської та французької мови.

Література:

1. Багиров Х. З., Блягз З. У. К вопросу о понятиях родной язык и неродной язык. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Филология и искусствоведение. Майкоп, 2012. Вып. 2. С. 161–165.
2. Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид. Київ, 2004. 824 с.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ, 2002. 387 с.

4. Гаманюк В. А. Іншомовна освіта Німеччини як складова полікультурної освіти на тлі інтеграційних процесів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2011. Вип. 21(74). С. 30–38.

5. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка: к вопросу о предмете социолингвистики. Ленинград, 1975. – 276 с.

6. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ, 2000. 284 с.

7. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. Київ, 1999. – 452 с.

8. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Поняття рідна мова в контексті сучасних реалій. Мовознавство: Доповіді та повідомлення. IV Міжнародний конгрес україністів. Київ, 2002. С. 155–158.

9. Єщенко Т. А. Поняття рідна мова в двомовному середовищі. Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/29060-Ponjattja_r%D1%96dna_mova_v_dvovomov/1.html

10. Чиршева Г. Н. Родной и неродной языки в условиях формирования раннего детского билингвизма. Филологический класс. Екатеринбург, 2014. Вып. 1(35). С. 101–104.

11. Saville-Troike M. Introducing Second Language Acquisition. Retrived from: <https://elt502ciu.wikispaces.com/file/view/Introducing+Second+Language+Acquisition.pdf>

12. Shresta R. English as a second language / English as a foreign language distinction: Its pedagogy and the Nepalese context. Contributions to Nepalese studies. 1983. Vol. 11(1). P. 45–59.

13. Першукова О. О. Багатомовна освіта – пріоритетний напрям розвитку європейської мовної галузі. Порівняльно-педагогічні студії. Умань, 2010. Вип. 3–4. С. 38–47.

14. Бацевич Ф. Рідна мова: об'єктивність існування чи суб'єктивність вибору? Світогляд. Серія: мова і культура. Київ, 2008. Вип. 2. С. 44–47.

15. Устименко В. В. До проблеми мовної ситуації у сучасній Канаді. Continuity between the primary general and main general education: contents, management, monitoring. Prague, 2014. P. 134–139.

References:

1. Bahirokov Kh., Blyahoz Z. (2012) K voprosu o poniatiiakh rodnoy yazik i nerodnoy yazik. [On the issue of the concepts of native language and non-native language]. *Vestnik Adyheiskoho gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filolohiia i iskvstvovedenie. – Bulletin of the Adyghe State University. Series: Philology and art history. Maykop., Issue. 2.* 161–165 [in Russian].

2. *Ukrainska mova: Entsiklopediia [Ukrainian Language: Encyclopedia. 2nd ed.]*. Kiev, 2004. 824 p [in Ukrainian].

3. Rusanivsky V. M. (2002) *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of Ukrainian literary language]*. Kiev. 387 p [in Ukrainian].

4. Hamanyuk V.A. (2011) Inshomovna osvita Nimechchiny yak skladova polikulturnoi osvity na tli inehratsiinykh protsesiv [Foreign language education in Germany as a component of multicultural education against the background of integration processes]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobustosti u vyshii i zahalnoosvitnii shkolakh. – Pedagogy for the formation of creative specialties in higher and higher education schools. Zaporizhzhya, Issue 21(74).* p. 30–38 [in Ukrainian]

5. Avrorin V. A. (1975) *Problemy izuchenii funktsionalnoi storony yazyka: k voprosu o predmete sotsiolingvistiki [Problems of studying the functional side of the language: to the question of the subject of sociolinguistics]*. Leningrad. – 276 p [in Russian].

6. Shumarova N. P. (2000) *Movna kompetentsiia osobystosti v sytuatsii bilinhvizmu [Linguistic competence of the individual in the situation of bilingualism]*. Kyiv, 284 p [in Ukrainian].

7. Azhniuk B. M. (1999) *Movna yednist natsii: diaspora i Ukraina [Linguistic unity of the nation: diaspora and Ukraine]*. Kyiv, – 452 p [in Ukrainian]

8. Dzyubishina-Melnyk N. Ya. (2002) Poniattia ridna mova v konteksti suchasnykh realiy [The concept of native language in the context of modern realities]. *Movoznavstvo: Dopovidi ta povidomlennia. IV Mizhnarodnyi kongres – Linguistics: Reports and notices. IV International Congress of Ukrainianists*. Kyiv, P. 155–158 [in Ukrainian]

9. Yeshchenko T. A. Poniattia ridna mova v dvomovnomu seredovyshi [The concept of native language in a bilingual environment]. Retrived from: http://vuzlib.com.ua/articles/book/29060-Ponjattja_r%D1%96dna_mova_v_dvovomov/1.html [in Ukrainian].

10. Chirsheva H. N. (2014) Rodnoi i nerodnoi yazyki v usloviakh formirovaniia ranneho detskoho bilingvizma [Native and non-native languages in the conditions of the formation of early childhood bilingualism]. *Filolohicheskii klass – Philological class. Yekaterinburg. Issue 1(35).* P. 101–104 [in Russian].

11. Saville-Troike M. Introducing Second Language Acquisition. Retrived from: <https://elt502ciu.wikispaces.com/file/view/Introducing+Second+Language+Acquisition.pdf> [in English]

12. Shresta R. (1983) English as a second language / English as a foreign language distinction: Its pedagogy and the Nepalese context. Contributions to Nepalese studies. Vol. 11(1). P. 45–59. [in English]

13. Pershukova O. O. (2010) Bahatomovna osvita – prіoritetnyi napriam rozvytku yevropeiskoi movnoi galuzi [Multilingual education is a priority direction for the development of the European language industry]. *Porivnialno-pedahohichni studii – Comparative pedagogical studies*. Uman. Vol. 3–4. P. 38–47 [in Ukrainian].

14. Batsevich F. (2008) Ridna mova: obiektyvnist isnuvannia chy subiektyvnist vyboru? [Native language: objectivity of existence or subjectivity of choice?]. *Svitohliad. Seriya: Mova i kultura – Outlook. Series: language and culture*. Kyiv. Vol. 2. P. 44–47 [in Ukrainian].

15. Ustymenko V. V. (2014) Do problem movnoi sytuatsii u suchasni Kanadi [To the problem of the language situation in modern Canada]. *Continuity between the primary general and main general education: contents, management, monitoring*. Prague, P. 134–139 [in Ukrainian].

УДК 37.017.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-630-635](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-630-635)

Шевчук Ганна Йосипівна кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-9688-2305>

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто суть національно-патріотичного виховання молоді в контексті викликів, зумовлених російською збройною агресією проти України. Охарактеризовано основні складники та завдання національно-патріотичного виховання. Зосереджено увагу на формуванні в молоді української національної ідентичності, патріотичної свідомості, відповідальної громадянської позиції та готовності захищати національні інтереси.

Проаналізовано нормативно-правову базу в сфері національно-патріотичного виховання. Особливу увагу звернуто на Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що врегулює сфери національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Наголошено на тому, що сучасний виховний процес у закладах освіти здійснюється в період сплеску патріотизму й героїчної боротьби українського народу за свободу, незалежність і територіальну цілісність України. Героїзм сучасних воїнів, які ціною власного життя захищають Україну від російської навали, має стати невід'ємним і надважливим компонентом національно-патріотичного виховання молодого покоління.

Висвітлено нові акценти, сучасні підходи та форми реалізації національно-патріотичної складової виховного процесу в умовах воєнного стану. Окреслено напрями розвитку національно-патріотичного виховання, що мають на меті сформувати нове покоління українців, громадян-патріотів, які діють згідно з національними та європейськими цінностями. Акцентовано на тому, що національно-патріотичне виховання, яке є однією із пріоритетних справ держави та суспільства, має бути системним і безперервним процесом, що бере початок із раннього дитинства та триває впродовж усього життя.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, молодь, війна, російська агресія, національна ідентичність, активна громадянська позиція, історична свідомість.

Shevchuk Hanna Yosypivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-9688-2305>

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF THE YOUTH DURING WARTIME

Abstract. The article reviews the essence of the national-patriotic education of the youth in the context of the challenges caused by the Russian military aggression against Ukraine. It described the main constituents and aims of national-patriotic education. The focus is made on the need to foster Ukrainian national identity among the youth, to instill patriotic conscience, responsible civic stance, and readiness to protect national interests.

The author analyzes laws and regulations in the national-patriotic education domain. Special attention is drawn to the Law of Ukraine “On the Main Principles of State Policy in the Field of Establishing Ukrainian National and Civic Identity” which regulates the fields of national-patriotic and military-patriotic education.

It is emphasized that educational process in educational establishments today is carried out during an uplift of patriotism and heroic struggle of the Ukrainian people for freedom,

independence and territorial integrity of Ukraine. The heroism of the warriors who sacrifice their lives today to protect Ukraine from the Russian invasion should become an integral and cornerstone part of national-patriotic education of the younger generation.

The article focuses on new aspects, modern approaches and forms of actuating national-patriotic constituent of educational process during wartime. It defines the directions for developing the national-patriotic education aimed at growing a new generation of Ukrainians as patriotic citizens who would act based on national and European values. An emphasis is made on the thesis that national-patriotic education, being one of the priority matters for the state and society, should be a systematic and ongoing process stemming from the early childhood and lasting throughout all lifetime.

Keywords: national-patriotic education, patriotism, youth, war, Russian aggression, national identity, active civic position, historic conscience.

Постановка проблеми. Війна, яку розв'язала Російська Федерація проти України, неминуче призвела до пошуку нових підходів щодо організації освітнього процесу та виховання молодого покоління. При цьому надзвичайної уваги потребує розвиток національно-патріотичного виховання, оскільки воно є важливим чинником національної безпеки і зміцнення держави. Національно-патріотичне виховання покликане сформувати в особистості високу патріотичну свідомість, відповідальну громадянську позицію, почуття любові до Батьківщини та готовність захищати національні інтереси, незалежність і територіальну цілісність України.

Патріотизм та національно-патріотичне виховання актуальні і для системи освіти, і для держави загалом. Основним інститутом, що забезпечує його реалізацію, є держава, але вагомий внесок у розвиток патріотичного виховання вносять також батьки, освітяни, громадські організації, волонтери. Патріотичне виховання важливе для зміцнення єдності та національної ідентичності, сприяє формуванню почуття належності до власної культури, мови, історії, традицій і національних цінностей, що в сучасних умовах має високу актуальність.

В умовах російської збройної агресії національно-патріотичне виховання потребує системного підходу до його реалізації та розвитку, матеріально-технічного забезпечення, нових підходів і методів роботи з молоддю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні засади, пріоритети й завдання національно-патріотичного виховання молодого покоління визначені в Стратегії національно-патріотичного виховання та плані дій з її реалізації на 2020 – 2025 роки, Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходах щодо її реалізації до 2025 року. Важливим кроком у комплексному врегулюванні на законодавчому рівні сфери національно-патріотичного виховання стало ухвалення у грудні 2022 року Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Питання розвитку патріотичного виховання є предметом дослідження багатьох українських і закордонних педагогів та вчених. Зокрема, проблемам теорії, практики, методології національно-патріотичного виховання присвячені праці І. Бега, Т. Пахотіної, А. Годлевської, В. Кульчицького, Л. Стайгородської, Л. Пономаренко, С. Тарнавської та ін. Закордонний досвід патріотичного виховання висвітлений у працях В. Будака, О. Діденка, Т. Максимової.

Для сучасного етапу вивчення проблем національно-патріотичного виховання характерно дослідження його особливостей і шляхів реалізації в умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Із-поміж актуальних наукових здобутків у цьому напрямі можна виокремити праці І. Устименко, Н. Бондаренко, С. Косянчука, Н. Безлюдної, С. Сьоміна, Л. Чупрія.

Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, актуальність наукових пошуків з означеного питання зростає. В умовах війни з Російською Федерацією розвиток національно-патріотичного виховання стає нагальним питанням, оскільки від нього залежить майбутнє нашої нації.

Метою статті є визначення сутності, основних засад і складників національно-патріотичного виховання української молоді в умовах воєнного стану, дослідження законодавчої бази, висвітлення сучасних підходів і напрямів розвитку цієї сфери.

У дослідженні були використані методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення наукової літератури та нормативно-правових актів, що регулюють сферу національно-патріотичного виховання в Україні.

Виклад основного матеріалу. На тлі російської збройної агресії національно-патріотичне виховання української молоді потребує системного підходу до його реалізації та розвитку, а також має перейти від загальних положень до практичних дій. У червні 2022 року Міністерство освіти і науки України затвердило нову Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України, актуалізовану відповідно до сучасних викликів. У концепції окрему увагу звернуто на військово-патріотичне виховання як складник національно-патріотичного виховання [Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022].

Важливим кроком у комплексному врегулюванні на законодавчому рівні сфер національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання стало ухвалення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Закон унормовує поняття національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання як складників державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, а також уперше дає інструментарій сфері, яку досі в Україні системно не розвивали. До того ж, він створює підґрунтя для системного захисту національних інтересів України, зокрема, йдеться про повагу до Конституції, мови, історії, захисту громадянських прав і свобод [Мокан В., 2021].

Закон закріплює поняття національно-патріотичного виховання як наскрізного виховного процесу, спрямованого на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності й відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності й територіальної цілісності України [Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», 2022].

З огляду на зміст поняття національно-патріотичного виховання його основними завданнями є:

- формування національної ідентичності та відповідальної громадянської позиції;
- виховання любові до Батьківщини;
- шанобливе ставлення до Конституції та законів України, державних символів і державної мови;
- популяризація історії, традицій, культури України, українськомовного культурного продукту;
- формування готовності до захисту національних інтересів і територіальної цілісності України;
- розвиток бережного ставлення до природних ресурсів, культурної спадщини України та інші.

Відповідно до зазначеного закону основними складниками національно-патріотичного виховання, що взаємодіють між собою й доповнюють один одного, є: громадянсько-патріотичне, духовно-моральне виховання та співпраця із закордонними українцями.

Важливе місце у громадянсько-патріотичному вихованні належить формуванню любові до України, патріотичної свідомості, шанобливого ставлення до державних символів та державної мови як національної цінності [Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської

ідентичності», 2022]. Причому, згідно з результатами дослідження, проведеного наприкінці 2019 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, 80 % опитаних українців вважають, що любов до своєї країни якраз і є головною складовою патріотизму [Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 2020]. Відповідно до результатів опитування Соціологічної групи «Рейтинг», проведеного вже під час воєнного стану в серпні 2022 року, більшість українців відчувають гордість за свою країну [Соціологічна група «Рейтинг», 2022].

Особливої уваги в національно-патріотичному вихованні заслуговує формування історичної свідомості. Знання історії та культури своєї країни дозволяє усвідомлювати значення й роль України у світі, формувати національну самосвідомість і зберігати історичну пам'ять. Героїчні й водночас трагічні події в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ породжують нову хвилю патріотизму й самовідданості українців у боротьбі за незалежність і свободу. Національно-патріотичне виховання молоді потрібно здійснювати не лише на прикладах історії становлення української державності, а й на сучасних прикладах відважних і героїчних вчинків. Це історії життя справжніх патріотів, які обстоюють своє законне й невід'ємне право бути господарями на власній землі. Виховні години, інтерактивні лекції, тематичні зустрічі можуть проводитися на прикладах мужності й відваги учасників Революції Гідності, Героїв Небесної Сотні, «кіборгів», учасників антитерористичної операції, операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях і загалом повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

Однією з нових форм національно-патріотичного виховання в умовах війни є започаткування в березні 2022 року Указом Президента України загальнонаціональної щоденної хвилини мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. У закладах освіти вшанування пам'яті загиблих у війні з російським агресором має бути невід'ємною складовою сучасного виховного процесу. Крім цього, обов'язковим має бути обговорення поведінки під час повітряних тривог і правил безпеки в умовах воєнного стану [Безлюдна Н., 2022: с. 79 – 80].

Вирішення завдань національно-патріотичного виховання залежить від методів педагогічного впливу на свідомість і поведінку молоді. Виховний вплив засобами української мови як навчальної дисципліни має бути максимальним, змістовно і структурно впливати з його специфіки. Курс української мови реалізує базові виховні функції, зберігаючи водночас основний лінгвістичний зміст [Бондаренко Н., Косянчук С., 2022: с. 33].

Вагомим складником національно-патріотичного виховання також є формування громадянської самосвідомості, що полягає у визнанні своєї ролі й відповідальності в суспільстві, поваги до прав та свобод людини і громадянина, дотриманні законів і моральних норм. Національно-патріотичне виховання має сприяти розвитку демократії та правової держави, де права і свободи кожної людини захищені законом. Своєю чергою, розвиток громадянської самосвідомості сприяє формуванню активної громадянської позиції та патріотичної поведінки.

Виховання патріотичної поведінки передбачає вчинки, що відповідають патріотичним цінностям і допомагають зберегти та зміцнити національну ідентичність. Це може бути волонтерська діяльність із підтримки захисників на фронті, допомога внутрішньо переміщеним особам, залучення до плетіння маскувальних сіток, благодійні акції, участь у заходах із нагоди державних свят, вшанування пам'ятних дат, популяризація української мови і культури та багато іншого. Молодь також може своєю творчістю демонструвати підтримку Збройним силам України. Тобто національно-патріотичне виховання повинно передбачати залучення до практичної діяльності, що сприятимегуртуванню молоді, формуванню соціально важливої ініціативності та прагненню бути корисними для Батьківщини. Такі заходи допомагають молоді зрозуміти, що означає бути патріотом і громадянином своєї країни.

У процесі національно-патріотичного виховання також потрібно говорити про інфомедійну грамотність та формування навичок критичного мислення. Сучасна молодь жодного дня не обходиться без гаджетів, тому у виховному процесі варто акцентувати на інформаційній гігієні, кібербезпеці, протидії дезінформації й боротьбі з ворогом на інформаційному фронті. Освітняни мають навчити молодих українців орієнтуванню в інформаційному просторі, виборі достовірних джерел інформації та базовим навичкам протистоянню ворожій пропаганді. Громадські організації, волонтери й батьки також вносять вагомий внесок у розвиток національно-патріотичного виховання. Вони організовують патріотичні заходи, підтримують військових, проводять інформаційну роботу, щоб виховувати у молоді любов до своєї країни та бажання її захищати.

Важливим компонентом національної ідентичності є український спорт. Розвиток спорту та досягнення спортсменів на міжнародній арені формують позитивний імідж і престиж України у світі. Популяризація здорового способу життя, виховання відповідального ставлення до свого здоров'я, участь у спортивних заходах також є складовими національно-патріотичного виховання, що потребують залучення більшої кількості молоді. Зважаючи на активізацію євроінтеграційних процесів, потрібно залучати молодь до збагачування образу України у світі, популяризації української мови, історії, культури і традицій. Потрібно виховувати в молоді відповідальність за збереження та розвиток культурних цінностей України.

Крім цього, національно-патріотичне виховання має формувати моральні й етичні цінності. Воно сприяє розвитку високих стандартів поведінки, доброзичливих взаємин із людьми, виховує шанобливе ставлення до старших, повагу до інших національностей і культур. Усе це формує особистість, яка має високу духовну культуру, етичні принципи та цінності, що сприяє розвитку суспільства та держави загалом.

Таким чином, національно-патріотичне виховання молодого покоління здійснюється різними інституціями і має на меті виховати громадян, які беруть активну участь у житті своєї країни, захисті національних інтересів, розвитку й підтримці демократичних цінностей. Цей процес включає в себе поширення знань про історію, культуру, традиції, державні символи, мову та інші аспекти національної ідентичності, а також виховання моральних якостей, таких як повага до закону, дисципліна, відповідальність і громадянська свідомість.

Висновки. Російська збройна агресія актуалізувала потребу в перегляді підходів до національно-патріотичного виховання молодого покоління українців. Патріотичні почуття і гордість за власну країну мають прищеплюватися українцям із раннього дитинства. Національна ідентичність, свідомо громадянська позиція, відповідальність за долю своєї країни – це те, що формується в процесі національно-патріотичного виховання через мову, історію, цінності й традиції. Тому сьогодні виховання громадянина-патріота України має бути пріоритетним завданням на всіх рівнях, адже від нього залежить національна безпека та майбутній розвиток вільної, згуртованої та успішної української нації.

Література:

1. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць «Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи». 2022. URL: <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268057> (дата звернення 20.03.2023).
2. Бондаренко Н., Косянчук С. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf> (дата звернення 20.03.2023).
3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://bit.ly/3UsbtJG> (дата звернення 15.03.2023).
4. Мокан В. Чому держава повинна унормувати сферу національно-патріотичного виховання. *Українська правда*. 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/14/7317302/> (дата звернення 20.03.2023).

5. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2020. URL: <https://bit.ly/3KoSDyr> (дата звернення 15.03.2023).

6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»: Закон України від 13.12.2022. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20> (дата звернення 15.03.2023).

7. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html (дата звернення 20.03.2023).

References:

1. Bezliudna N. (2022). Osoblyvosti natsionalno-patriotichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh voiennoho stanu. [Zbirnyk naukovykh prats «Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly»]. URL: <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268057>. [in Ukrainian].

2. Bondarenko N., Kosianchuk S. (2022). Natsionalno-patriotichne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsii [dlia vchyteliv, metodystiv, avtoriv prohram i pidruchnykiv, naukovtsiv, vykladachiv, studentiv zakladiv profesiinoi y vyshchoi osvity, upravlintsiv, politykiv]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>. [in Ukrainian].

3. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.06.2022 № 527. URL: <https://bit.ly/3UsbtJG>. [in Ukrainian].

4. Mogan V. (2021). Chomu derzhava povynna unormuvaty sferu natsionalno-patriotichnoho vykhovannia. [Ukrainska pravda]. URL: <https://www.ppravda.com.ua/columns/2021/12/14/7317302/>. [in Ukrainian].

5. Patriotyzm, mova ta zovnishnopolitychni priorytety – hromadska dumka Ukrainy. (2020). [Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva]. URL: <https://bit.ly/3KoSDyr>. [in Ukrainian].

6. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti»: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>. [in Ukrainian].

7. Simnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: identychnist, patriotyzm, tsinnosti (17-18 serpnia 2022). [Sotsiologichna hrupa «Reitynh»]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html. [in Ukrainian].

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 5(19) 2023

Підписано до друку 09.05.2023 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.